

מוציאים לאור כמתווכי תרבות:
היסטוריה תרבותית של מאה שנות
מו"לות עברית בישראל (1910-2010)

מוטי נייגר

**מוציאים לאור כמתווכי תרבות:
היסטוריה תרבותית של מאה שנות
הוצאה לאור בעברית בישראל (1910-2010)**

מוטי נייגר

הוצאת מן ירושלים

2017

Publishers as Culture Mediators: The Cultural History of Hebrew Publishing in Israel (1910-2010)

Motti Neiger

Jerusalem, 2017

עיצוב עטיפה : ליאור ניגר

כל הזכריות המסחריות והאינטלקטואליות שמורות למחבר.
יחד עם זאת, ניתן להעתיק, להפיץ ולהציג את הספר או חלקים ממנו
תחת תנאי ה- **creative commons** הבאים:
יש להקפיד על קרדיט מלא לכותב הספר כמקובל בטקסטים אקדמיים,
אין להפיק רווחים כלשהם מפרסום או הפצת הספר בכללו או בחלקו,
ויש להקפיד על העתקה והפצה זהה למקור. לפרטים נוספים:

<http://creativecommons.org>

הערות ותיקונים עתידיים לספר זה אפשר למצוא באתר האינטרנט של המחבר.
חפשו ברשת: "מוציאים לאור כמתוככי תרבות"

הוצאת ספרים מן ירושלים, 2017, תשע"ז

הודפס בירושלים, ישראל

Publisher: MN Jerusalem, 2017

Printed in Israel • ISBN 978-965-91977-0-5

לאמי, מרים נייגר-פליישמן
לרעייתי, עינת קרנץ-נייגר

תוכן עניינים

1	פתח דבר
3	מבוא: דרך ספר
	שער ראשון: תשתית מושגית: מו"לים בין מכלול מתווכי התרבות
19	ברפובליקה הספרותית
	שער שני: העשורים הראשונים למאה העשרים: מו"ל שלשום –
51	ראשית המו"לות העברית החילונית המודרנית בארץ ישראל
	שער שלישי: שנות העשרים והלאה: לאחר מלחמת העולם הראשונה -
	ההוצאה לאור המשפחתית הקטנה, היוזמה הפרטית והגירתן של
89	הוצאות לא"י
	שער רביעי: שנות השלושים והלאה: מו"לות אקדמית-מוסדית, מו"לות
	מצנטית והדור הראשון בשושלות המו"לים של משפחת שוקן
153	ומשפחת זמורה
	שער חמישי: שנות הארבעים והחמישים והלאה: הוצאות ספרים
	מפלגתיות-אידיאולוגיות - הוצאות הספרים של תנועות הפועלים
	("עם עובד", "הקבוץ המאוחד" ו"ספריית פועלים") ותפקידן
255	בהתגבשות התרבות הישראלית
	שער שישי: שנות השישים והלאה: הופעתן של הוצאות קטנות
407	בתחום השירה ועלייתה של הספרות הפופולארית
	שער שביעי: שנות השבעים והלאה: המו"לות המסחרית הצומחת מתוך
	המו"לות המצנטית: הדורות הבאים בשושלות המו"לים של
453	משפחת שוקן וזמורה
	שער שמיני: שנות השמונים והלאה: עלייתה של המו"לות המסחרית
497	הגדולה ("כתר" ו"ידיעות אחרונות")
	שער תשיעי: שנות התשעים והעשור הראשון למאה ה-21: מו"לים קטנים
	ומו"ל עצום – צמיחתן של הוצאות הגומחה לצד עלייתה של
553	"כנרת-זמורה-ביתן-דביר" ו"צומת ספרים"
619	סיכום: מו"לים כמתווכי תרבות - מאה שנות הוצאה לאור בעברית בארץ

	רשימת מקורות
643.....	ספרים ומאמרים בלע"ז.....
647.....	ספרים ומאמרים בעברית.....
661.....	קטעי עיתונות נבחרים.....
665.....	רשימת ראיונות.....
667.....	מפתח הוצאות.....
671.....	מפתח אישים.....
694.....	תודות לתומכים בפרויקט מימון-המון לספר.....

פתח דבר

העבודה על ספר זה החלה בשנת 2001, במסגרת פרויקט פוסט-דוקטורט במכון "הקשרים" לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית באוניברסיטת בן-גוריון ובליווי ראש המכון, פרופ' יגאל שוורץ. במסגרת זו הוצע לסטודנטים בתואר השני בספרות עברית סמינר בנושא הוצאה לאור בהנחיית פרופ' חיים באר ובהנחייתי ובמהלכו כתבו עבודות על מו"לים שונים. מטרת הפרויקט, שהחל בשיתוף התאחדות הוצאות ספרים בישראל, הייתה לכתוב ספר שיספר את תולדות ההוצאה לאור בעברית בארץ. ספר על תולדות המו"לות הוא עקרוני בחקר כל תרבות, על אחת כמה וכמה בתרבות העברית המודרנית שהתחדשה בארץ, שהספרים וההוצאות לאור הן חלק משמעותי בבניינה. למרות זאת, ספר מקיף כזה אינו מצוי על מדף הספרים. עובדה זו היא שדחפה אותי לקר הגמר על-אף מכשולים שעמדו לספר זה בדרכו אל האור, חלקם מבעלי עניין, שמסיבות שונות ומשונות, שאין כאן המקום לפרטן, הובילו לדחיית פרסומו.

15 שנים לאחר שהחל מחקר רחב יריעה זה, ואחרי שעודכנו חומריו עד לימים אלה ממש, אני מגיש את הספר לקוראים ללא תמורה, פרט לבקשה להקפיד על איזכור ראוי של החומרים המתפרסמים כאן כשמצטטים מתוך הספר בעבודות אקדמיות ובבימות אחרות. במבט לאחור על כל הפרויקט, נראה לי נכון וברור מאליי כי ספר בו מוזכרים רוב מוחלט של המו"לים המפרסמים בארץ יצא לאור דווקא בהוצאה עצמית, שאינה כפופה ללחצים של אחד או יותר מן המו"לים, בשונה מהאופן בו אמור היה הספר להתפרסם בגלגולו הראשון.

אני מבקש להודות לכל מי שתמך בפרויקט:

- למכון "הקשרים" והעומד בראשו, פרופ' שוורץ, שהזמין אותי לאוניברסיטת בן-גוריון ונתן את הדחיפה בשלבים הראשונים של הפרויקט.
- מעומק הלב אני מודה לסופר פרופ' חיים באר שליווה ותמך בשנות המשבר. חיים המשיך להשתמש בספר בגרסתו הישנה כאחד מבסיסי הסמינר,

שהמשיך להעביר בנושא המו"לות העברית במשך שנים רבות. גם אם לא ידע זאת, מילותיו הטובות עמדו לנגד עיניי כשעבדתי על הספר.

- בשלבים הראשונים של הפרויקט נעזרתי בעוזרי מחקר שסייעו לי בראיונות ובליקוט החומרים. אני מודה לאלון הדר, מרב נשר, ודני עמיחי-מיכלין על עזרתם. תרומתם נזכרה גם באופן מיוחד בתוך הפרקים אותם העשירו.
- כאמור, במסגרת הסמינר שהעברתי בשעתו באוניברסיטת בן-גוריון ליווית מספר סטודנטיות מצויינות, שכתבו עבודות על מו"לים ספציפיים, ואני מבקש להוקיר את תרומתן (בסוגריים הפרק הספציפי לו תרמו): אורית בראון (שלגי), הגר ינאי (רסלינג), יהודית פרטוש (ידיעות ספרים), שירה סתיו (בבל), וחנה קליימן (שוקן). בתוך הספר אפשר למצוא אזכור לתרומתן בהקשרים הרלוונטיים.
- תודות לדורון ליבנה שליווה את הספר לפני מספר שנים כעורך לשוני, ותרם מידיעותיו וכשרונו גם מעבר לעריכה זו. מורן אביטל השלימה את המלאכה ותודתי על בניית המפתחות לספר זה.
- אני מבקש להודות לחברתי, כרמית ספיר-ויץ, שבשנה האחרונה לעבודה על הספר, קראה, ערכה, ונתנה את הדחיפה שהייתי זקוק לה כדי להוציאו לאור.
- תודה רבה לאחי, ליאור נייגר, על עיצוב שער הספר ותמיכה במהלך כתיבתו.
- הפקת הספר נעזרה במיומן-המון, ואני מוקיר תודה לכל 75 התומכים שרכשו את הספר מראש ב-"Headstart" והשיבו רוח במפרשי פרויקט זה.
- מעל לכל, תודות עצומות, שאין מילים יכולות לבטאן, לשתי הנשים המלוות את חיי: רעייתי, עינת קרנץ-נייגר, ואמי, ד"ר מרים נייגר-פליישמן, שליוו את הספר בקריאה מדוקדקת, בעצות חכמות ובהערות טובות, ולא פחות חשוב מזה – במילות עידוד ותמיכה. הספר הזה מוקדש להן.

אשמח לשמוע תגובות, הצעות והערות מקוראי הספר, שגם להם מסורה תודתי.

מוטי נייגר
ירושלים, 2017

מבוא: דרך ספר

ספר זה עוסק בהיסטוריה התרבותית של מאה השנים הראשונות להוצאה לאור בעברית בארץ ישראל (1910–2010), תוך התמקדות בהוצאה לאור של ספרות יפה. השנים סביב סוף העשור הראשון וראשית העשור השני למאה ה-20 מסמנות את נקודת ההתחלה של ההוצאה לאור בארץ-ישראל. באותה העת הופיעו הספרים, שהוציא לאור יזם המו"לות המודרנית הראשון בארץ, שלמה ישראל שיריזולי (ש"ש), ולאחריהם הופיעו החוברות והכרכים של ההוצאות המאורגנות הראשונות בארץ-ישראל, "לעם" ו"יפת", שעם מייסדיהן נמנים אנשי תנועות הפועלים. אחד הפעילים באותן הוצאות היה יוסף חיים ברנר, שנודע כסופר, עורך, יזם מו"לי ומתרגם עוד טרם עלה לארץ-ישראל בשלהי העשור הראשון למאה העשרים, ובה סייע להקים את יסודות התרבות העברית המתחדשת. שנת 1910, השנה בה סומנה בחיבור זה ראשית המו"לות העברית בארץ, היא השנה בה ראה אור הכרך הראשון של "כתבי י.ח. ברנר" בהוצאת קרוגליאקוב ביפו. שנים אלו, סביב סוף העשור הראשון למאה העשרים, מהוות נקודת ציון תרבותית חשובה מכיוון שפעילות מו"לית זו לא התרחשה בחלל ריק, אלא הופיעה כאחד המרכיבים הבולטים במכלול ראשית "החיים הספרותיים" המלאים בארץ (על כך בהרחבה בשער השני).

מעבר לעובדה שלמו"לות העברית מלאו מאה שנים, מועד המבקש סיכום ומבט רטרוספקטיבי, ניתן לראות, כי תקופת סוף העשור הראשון למאה ה-21 מסתמנת גם כתום עידן בעולם ההוצאה לאור בעולם בכלל, וכתקופה של שינויים בתרבות הספר העברית בישראל בפרט. על תמורות אלו אעמוד לאורך הספר ובסיכומי. בפתח הדברים כאן אציין אך מספר שינויים טכנולוגיים, החל מאתרי מידע באינטרנט, המייתרים חלק ניכר מספרי היעץ, דרך אתרי מו"לים, המאפשרים למו"ל "לדלג" מעל חנות הספרים ישירות לקורא, עבור בהוצאה עצמית לאור גם באמצעים ביתיים ואף בפלטפורמת האינטרנט, וכלה בימי ראשית הספרים האלקטרוניים לקריאה וספרי השמע (Audio Books), שאמנם נראה כי בזמן הקרוב אינם צפויים להחליף את הספר המודפס והכרוך, אך כבר עתה משנים רבים מתהליכי הייצור

והצריכה של ספרים.¹ לכל השינויים הטכנולוגיים הללו נוסף את יחסי הגומלין בין הטכנולוגיה לסביבה החברתית בה פועלים הכותבים, המתווכים והקוראים: אקולוגיית תעשיית הספר כחלק מתעשיית התרבות (Culture Industry). בהקשר זה יש להזכיר את חולשתם של המו"לים מול מוכרי הספרים בשוק תחרותי, שוק בו הוצאות לאור, בעיקר אלו המתמחות בספרי איכות, מהלכות על עברי פי פחת כלכליים. לפיכך, מאה שנות מו"לות עברית הן סיפור סגור המסכם עידן ובה בעת סיפור פתוח ומתחדש תמידית של יצירה ועשייה.

סיפור המו"לות העברית – וליתר דיוק, מארג הסיפורים הנפרדים והמשתלבים המכוננים אותה – הוא סיפור מרתק. בעוד שהוא מתאר את הדמויות וההתפתחויות מאחורי הענף, הוא פותח צוהר רחב ומספק התבוננות על כינונה של התרבות העברית המודרנית-החילונית בארץ², המשלבת בין הקמת התשתיות הפיזיות לבין ביסוס התנאים הרוחניים להיווצרותה. קרי, במקביל לביסוס המרחב הפיזי ובמסגרת מלאכת "בניין האומה" (Nation Building), מספר הספר את

---

¹ ה"טלגרף" הבריטי מדווח במאי 2016 כי לאחר ארבע שנים ברציפות בהן עלו מכירות הספרים הדיגיטליים לקריאה, בשנת 2015 נעצרה המגמה והספרים הפיזיים-מודפסים חזרו להוביל. יחד עם זאת, יש עלייה גדולה בכמות ספרי השמע הנצרכים על-ידי הציבור. ראו כאן (נדלה לאחרונה ב-17/5/16):

<http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/12/books-are-back-printed-book-sales-rise-for-first-time-in-four-ye/>

² הכוונה בקטגוריה "חילונית" ו"תרבות חילונית" היא לתרבות הנוצרת מחוץ לתחומה של האורתודוקסיה, תרבות שאינה כפופה למורא האל. יחד עם זאת, כמקובל, אין לראות בקטגוריות "חילונית" ו"דתית" דיכוטומיות המוציאות זו את זו, ובתוך ההקשר ההיסטורי יש להביא בחשבון כי התרבות העברית החילונית צמחה, בעיקרה, בעקבות תקופת ההשכלה ומתוך תהליכים של חילון (Secularization) המסורת היהודית, תוך שהיא שואבת ממנה ונמצאת בדיאלוג עמה. במחקרים קודמים, הוצמדה התיבה "דת" גם לריטואלים של מדינה ("דת אזרחית") ובהקשר המקומי נודע המושג "דת העבודה". ראו, בין היתר:

Bellah R.H. (1967). *Civil Religion in America*. *Daedalus*, 96, 1–21.

Liebman, C. & E. Don Yehiye (1983). **Civil Religion in Israel: Traditional Judaism and Political Culture in the Jewish State**. Berkeley, CA: University of California Press.

Neiger, M. & Roeh, I. (2003). *The Secular Holy Scriptures: The Role of the Holyday Literary Supplements in the Israeli Press and Culture*. **Journalism: Theory, Practice & Criticism**, 4(4), 477–489.

תהליך כינונו של המרחב התרבותי הציוני, "בניין האומה הרוחני". בתהליך זה יש למוציאים לאור מקום משמעותי, מכיוון שכמתווכי תרבות אקטיביים הם הטעינו את החיים הפרטיים והציבוריים בתוכן, ביופי ובמחשבה, משהדפיסו את הספרים בתנאים בהם העברית הייתה שפת החיים ובהמשך שפת הרוב במדינה.

משברים שונים איימו ומאיימים על עולם הספר לאורך השנים. בעת הזו נשמעות טענות כי הספר בצורתו הנוכחית עומד בפני שינוי משמעותי, אפילו בפני הכחדה, והאפוקליפסה הטכנולוגית לגבי הספר בכלל, מצטרפת לקולות המתריעים על הקשיים המיוחדים, העומדים בפני הספר העברי בפרט. חששות לגבי עתיד הספר וההוצאה לאור נשמעו פעמים רבות לאורך ההיסטוריה ובכל זאת קמה בישראל תעשיית ספר מפוארת ופעילה, המוציאה והמפיצה עשרות ספרים בכל שבוע ומשמשת בית אמיתי ליוצרים, שחלקם נחשבים ונמנים עם מיטב יוצרי תבל. אל יהיה הדבר קל בעינינו.

לפיכך, מול נתונים אלו, מפתיע שמחקר מקיף על המו"לות העברית המודרנית טרם נכתב.³ אכן נכתבו מספר עבודות מחקר בתחום זה, בעיקר כאלה המתרכזות בהוצאה בוודת ושחברו לשם קבלת תואר שני (תזה); אם היו בנמצא רבות כאלה ומתקדמות יותר, הייתה כתיבת ספר זה פשוטה הרבה יותר. חסרונו של מחקר מו"לות מקיף על מאה השנים האחרונות אולי מפליא פחות, אם נביא בחשבון שגם במקומות אחרים בעולם נמצאים עדיין מחקרים מסוג זה בחיתוליהם.

---

³ נזכיר כי בנוגע לתקופה הקודמת למאה העשרים נכתבו על אודות הספר העברי מספר חיבורים בתקופות שונות. בין היתר, אזכיר את מחקריהם של מלאכי בית-אריה (1969), (1972), זאב גריס (2002), א"מ הברמן (1962), שושנה הלוי (1963, 1973) ויעקב שפיגל (תשנ"ו, תשס"ה).

אמנם ישנן מדינות, בעיקר צרפת ובריטניה, בהן מחקר הספר הוא אבן שתייה תרבותית, אולם גם שם, מחקר המו"לות במאה ה-20 עדיין בחסר. בבריטניה מרוכז מחקר מקיף על תולדות המו"לות באוניברסיטת קיימברידג', ממנו פורסמו כשישה כרכים הנוגעים לשנים 400–1100, 1100–1400, 1400–1557, 1557–1695 ו-1830–1914.⁴

ספרו של ג'ון פת'ר, *A History of British Publishing*, נוגע, אך ברפרוף, בסוגיות של מו"לות עכשוויות ובמו"לים המודרניים, וספרם של קוסר, קדושין ופאוול, *Books: The Culture and Commerce of Publishing*, ותיק על מדף הספרים, מציע מבט כולל על תעשיית הספר, על הקשר בין תרבות ומסחר, על נושאי תפקידים בתעשיית הספר ועל הפצת ספרים והביקורת העיתונאית עליהם. הספר מכניס את תעשיית המו"לות להקשר רחב ומהווה חלק מהתשתית התיאורטית לספר זה, כפי שתוצג להלן, תשתית אשר תיישם בניתוח את מכלול המרכיבים והנרטיבים ביחס להוצאות הספרים השונות.

---

⁴ ספרים אלו הם רק דוגמה לאתגר העומד בפני מי שמבקש לסכם נרטיב מו"לי ארוך שנים:

- Gameson, R. (Ed.) (2011). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 1: 400–1100. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morgan, N.J. & Thomson, R.M. (Eds.) (2008). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 2: 1100–1400. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hellinga L. & Trapp, J.B. (Eds.) (2000). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 3: 1400–1557. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barnard, J. & McKenzie, D.F. (Eds.) (2002). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 4: 1695–1557. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suarez, Michael F., S. J. & Turner, L.M. (Eds.) (2009). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 5: 1695–1830. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKitterick, D. (Ed.) (2009). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol.6: 1830–1914. Cambridge: Cambridge University Press.

אנדרה שיפריץ (2003) נוגע בספרו, "עסקי ספרים", בכמה מן השאלות המרכזיות שישאל גם מחקר זה. כך כותב שיפריץ ביחס למחקר בארה"ב:

סיפורה של המו"לות הוא הרבה יותר מרשימת נתוני מכירות סתם. השאלות החשובות הן מה פורסם, מה יכלו הקוראים לבחור, אלו רעיונות חדשים הוצעו לציבור, אם בסיפורת ואם בעיון. הסיפור מעלה גם שאלות בדבר היחס בין התרבות הגבוהה וקהלי ההמונים בתקופה של תיעוש מפותח. איך השתנו בתי ההוצאה עצמם ואיך השפיעו השינויים על העובדים בתחום?

אילו היה בנמצא מחקר מקיף המתעד את פרטי השינויים האלה, היה הדבר מסייע בכתיבת הספר הזה. לרוע המזל, קיימים רק מעט מאוד מחקרים כלליים על תולדות המו"לות באמריקה, ולמעשה, מדובר, בדרך כלל, בסקרים רחבים. גם ספרי הזיכרונות מעטים להפתיע – יש קומץ ביוגרפיות של מו"לים אמריקאים ובריטים מפורסמים, וכמה ספרים על תולדות התאגידים. אחדים מאלה, כמו ספרו של יוג'ין אקסמן על הארפר, מעוררי הערצה בכנותם ומרתקים; אחרים אפשר לסווג כתרגילים ביחסי ציבור (עמ' 15).

הוצאה לאור היא התגלמות המימדים הפיסיים והמנטליים המכוננים את התרבות: התוצר הסופי של המו"לות – הספר – הוא מניה וביה אובייקט גשמי ורוחני, אובייקט שלשם הפקתו דרושים תנאים פיסיים כמו מכונות דפוס ואספקת נייר ותנאים רוחניים, המאפשרים התפתחות של יצירה מקורית, ביניהם קיום קהל קוראים, המזין את המערכת הספרותית בציפיות ובהתעניינות. ספר זה מנסה להתייחס לשתי פנים אלו ולמלא את הפער שמתאר שיפריץ באמצעות ניסוח שאלות על אודות המו"לות בתחומיו של "עם הספר", כשהוא מביא בחשבון שחלק מהדיווחים על תקופות העבר יש לקרוא בזהירות, בכדי לא ליפול למלכודות ההאדרה העצמית ויחסי הציבור.

למרות שלרשות המחקר הזה עמדו הררי מידע פוטנציאליים, שלא ניתן להכילם בגבולות של ספר אחד ובטווח מחקרו של חוקר יחיד, ספר זה שואף להציג את התמונה הכוללת באשר לתפקידיה התרבותיים של המו"לות העברית החילונית והמודרנית בארץ-ישראל ובתולדותיה במשך מאה שנה – מראשיתה ועד ימינו, ימי ראשית האלף השלישי. זוהי תקופה ארוכה, רבת תהפוכות לעולם; ליהודים וליהדות; לציונות ולמדינה; לעברית ולארץ ישראל, הבאות לידי ביטוי בעולם הספר.

מכאן, שאלת תיחום גבולות הזמן והמרחב בהם עוסק הספר הייתה שאלה קריטית ומהותית. באשר לשאלת המרחב: המו"לות העברית החילונית המודרנית – זו שהתמחותה חורגת מהדפסת ספרי קודש – החלה מחוץ לגבולה של ארץ-ישראל, ונהוג לתארך את צעדיה הראשונים החל בשנות ה-90 של המאה ה-19, במפעלים המו"לים אליהם היה קשור בן אביגדור (כינויו של אברהם לייב שלקוביץ). בין אלו נמנה את "ספרי אגורה", "אחיאסף", "תושיה" ו"צנטרל-מרכז" בוורשה, פולין.

בסופו של דבר, גם משום שמפעלים אלו זכו לתיאור⁵ וגם מתוך הצורך המחקרי למקד את נקודת המבט, לפחות מן הבחינה הטריטוריאלית, נקבע כי בלבו של חיבור זה יעמוד המרכז הארץ-ישראלי. ההתלבטות בשאלת גבולות הזמן של החיבור הייתה קשה אף יותר מכיוון שהיא נעה בין החלטה אקדמית לעצור את הדיון בשנות השמונים של המאה ה-20, או, לכל המאוחר, בראשית שנות ה-90, כדי לאפשר פרספקטיבה היסטורית, ולו קצרה, על הדברים; או, לחילופין, להפוך את הספר לרלוונטי ולאקטואלי – כזה שיתאים לקהל רחב יותר ולקורא המשכיל,

---

⁵ ראו, בין היתר, שתי עבודות תזה, שנכתבו בהנחיית נורית גוברין: שלהב, ש. (1993). **מכוונות למעשים: פרק ראשון בתולדות המו"לות העברית המודרנית**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, החוג לספרות עברית, אוניברסיטת ת"א. וכן: יעקובוביץ, ב. (1997). **עשות והפץ ספרים הרבה – לתולדותיה של הוצאת הספרים "צנטרל-מרכז" בוורשה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, החוג לספרות עברית, אוניברסיטת ת"א. מכיוון אחר ראו דברים שכתב גרשון שקד על הרקע לצמיחת הסיפורת העברית החדשה והדמויות שכוננו אותה: שקד, ג. (1977). **הסיפורת העברית 1880–1980** (כרך א': בגולה). ת"א: הקיבוץ המאוחד וכתר.

המתעניין במגמות תרבותיות ובהשלכותיהן החברתיות – ולהמשיך את העיון עד לסוף העשור הראשון של המאה ה-21. סוגיה נוספת הקשורה בכך, נוגעת למבנה הספר: על מנת להגיע לראייה הכוללת את סיפורה השלם של המו"לות העברית ניתן היה לבנות את הספר בשני אופנים: לספר אותו באופן כרונולוגי רצוף (עשור אחר עשור) או להביא את קורותיה של כל הוצאה בנפרד, מתוך הנחה שחיבור כל ה"ביוגרפיות" של ההוצאות יחד יספר את הסיפור השלם.

כאן נבחרה דרך ביניים, בה, מחד גיסא, מתוארות ההתפתחויות בשדה המו"לות כחלק מ"שדה הייצור התרבותי" (Bourdieu, 1993) על פי סדרן הכרונולוגי (ראו תוכן העניינים על-פי סדר השערים והפרקים), ומאידך גיסא, בכל שער לשעצמו נדונות ההוצאות לאור, שהופיעו באותו עשור, כל הוצאה בפרק נפרד וסיפורה מתחילת דרכה ועד סופה (או, עד ימינו). כך, לדוגמה, סיפורה של הוצאת "עם עובד" מתחיל בשער העוסק בראשית שנות הארבעים, אך הפרק המוקדש לה מגיש את ה"ביוגרפיה" של ההוצאה ברצף באותו הפרק עד ראשית העשור השני למאה ה-21.

שערי הספר מתמקדים בסיפוריהן של הוצאות הספרים מתוך פרספקטיבה תרבותית-היסטורית. יחד עם זאת, ביחס לסוף התקופה לה מוקדש המחקר, קרי, קורות ההוצאות הפעילות בראשית העשור השני של המאה ה-21, מתפתח דיון, המשולל, מטבע הדברים, פרספקטיבה והמוקדש לקורות השנים הראשונות של המאה הנוכחית ולעלילותיהן הסוערות מן הבחינה התרבותית, הטכנולוגית, הכלכלית ואף הפרסונאלית. בסופו של דבר מוצג בפני הקורא מהלך שלם, בן מאה שנה, המתמקד בהוצאה לאור של ספרות יפה בארץ מראשיתה ועד ימינו. זאת ועוד, עיון בתהליכים עכשוויים במו"לות מופיע בשער החותם את הספר, שבו אף נדון עתידו של הספר העברי.

ספר זה אינו מתיימר להקיף את עולם המו"לות העברית בן מאה השנים במלואו, ובוודאי לא לרדת לעומקו של כל פולמוס בעולם הספר באותה תקופה, אלא להציע מבט פנורמי, סינכרוני ודיאכרוני, על השחקנים הראשיים – אישים

והוצאות, בעולם המו"לות העברית. כך, לדוגמה, סיפורה של כל אחת מהוצאות הפועלים – "עם עובד", "ספריית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד" – יכול להחזיק לכשעצמו ספר מרתק שלם ואילו בספרי זה מוקדשות לשלוש הוצאות אלו כארבעים אלף מילים בלבד. הבחירה לבכר מבט פנורמי ומקיף על תולדות ההוצאות לאור של ספרות יפה בעברית נבעה מהמחסור הבולט במדף הספרים, בכרך בעל מאפיינים כאלה, אשר יקנה פרספקטיבה מחקרית כוללת ואשר ממנו, אני מקווה, יצמחו עיונים נוספים, ואידך זיל גמור. למרות שמחקר זה מתמקד במו"לים שפרסמו ספרות יפה, הרי שיש בו גם לא מעט התייחסויות לסוגות אחרות בהוצאה לאור, כמו ספרות ילדים, ספרות פופולארית וספרי עיון, מתוך רצון לתת תמונה מלאה יותר הן על פעולתו של מו"ל מסוים והן על שדה ההוצאה לאור בכלל. יחד עם זאת, גם סוגות אלו ראיות למבט פנורמי מקיף. אני מאמין, שדרך עיון זו בתולדות ההוצאה לאור של ספרות יפה, כלומר, כל ההוצאות יחדיו וסיפורה של כל אחת מהן לחוד, מאפשרת תפיסה שלמה של תולדות המו"לות ותפקידיה התרבותיים.

מבנה הספר

על מנת להתמודד עם תקופה היסטורית ארוכה ומגוונת ועם שפע הפרספקטיבות הזמינות במדעי הרוח והחברה – היסטוריה, ספרות, חקר התרבות, כלכלה, מנהל עסקים, סוציולוגיה ותקשורת – הוכנס הסיפור הפרטני, המספר את קורותיה של כל הוצאת ספרים כאורגניזם חי, לקונטקסט רחב יותר, כחלק ממודלים מו"ליים רחבים יותר: מודל ההוצאה הציבורית-אידאולוגית; מודל ההוצאה המשפחתית הגדולה; מודל ההוצאה המשפחתית הקטנה; מודל ההוצאה המסחרית הגדולה ומו"לות הנישה. בכל מודל שכזה נבחנו ההוצאות המרכזיות מבחינת גודלן ותפקידן התרבותי בעת כתיבת המחקר. בתוך כל מודל הובאה כרונולוגיית ההיסטוריה של כל בית הוצאה, תוך עיון רב-תחומי, דרך מגוון פרספקטיבות תיאורטיות. מי שיחפש בספר נרטיב-על מודרניסטי, לפיו החלה המו"לות העברית כגוף מונוליטי בנקודה מסוימת, עברה תחנות אחידות והגיעה לנקודה שלישית משותפת, עלול להתאכזב.

פרט לניתוח שיוצג בשער השני, המחבר בין מתווכי התרבות שנדונים בשער התיאורטי לבין סיפור הקמתה של המו"לות העברית המודרנית בא"י, לא מתקיים דיון במתווכי התרבות מתוך פרספקטיבה כרונולוגית כסיפור רציף במקביל לסיפור הלאומי. אחת הסיבה המרכזיות לכך היא שהסיפור הלאומי עצמו איננו מהלך לינארי והוא כולל, כדברי פוקו (2005), "ריבוי של היסטוריות צמודות ובלתי תלויות אלה באלה" (עמ' 13).⁶ יחד עם זאת, ברור כי סיפורה של המו"לות העברית עצמה על רבדיה המקבילים הוא חלק בלתי נפרד מן הסיפור הלאומי הציוני.⁷ הנרטיב שנבנה בספר זה – אוסף של מונוגרפיות על ההוצאות השונות והקשרים ביניהן – מתאר את התפתחותן של הוצאות בתוך מודלים של מו"לות. סיפורה של כל הוצאה מתחקה אחר גלגוליה, האנשים שפעלו בה, סוגיות מרכזיות שנקשרו בשמה והספרים שראו בה אור.

ספר זה מציע עשרה סיפורים מרכזיים, יחד עם עוד כשלושים סיפורים קטנים יותר, תוך אזכורן של הוצאות רבות נוספות (ראו בתוכן העניינים על-פי הוצאות הספרים ובאינדקס). אם להשתמש בלשונו של ליאוט (1999) בספרו על "המצב הפוסט מודרני", חיבורם של כלל "הנרטיבים הקטנים", הוא סיפורה הגדול – רב-הפנים והמתפתח באפיקים שונים וממניעים שונים – של המו"לות העברית המודרנית. בלשונו של פוקו (2005) כאמור, נוכל להציע כי "הארכיאולוגיה של הידע" היא ההתבוננות ההיסטורית, הרואה את המידע ואת השיח המתלווה אליו, כקטגוריות תרבותיות, בהן מונחים ה"סיפורים" באופן שכבתי וגניאולוגי, ברצפים שונים, ומקיימים בינם לבין עצמם זיקות. אותן זיקות יוצרות תובנות רב מימדיות, שאינן מכילות רק את הקצוות הבינאריים, הנרתמים, כביכול, למהלך לינארי מטשטש ומחלק. לא ניתן, אם כן, להציג מודל הבנוי ממהלך קווי וישיר בלבד, אלא אם מתמקדים בעובדות סטטיסטיות ובנתונים כמותיים כמו אלו הטכנולוגיים (ממכונות דפוס "פרימיטיביות" לדפוס מחשב משוכלל) והדמוגרפיים (מיישוב צנוע למדינה בת שבעה מיליון תושבים).

⁶ פוקו, מ. (2005, במקור 1969). הארכיאולוגיה של הידע. רסלינג: תל אביב.

⁷ ראו בהרחבה: חבר, ח. (2007). הסיפור והלאום. רסלינג: תל אביב.

יחד עם זאת, על מנת לשמור על רציפות בזמן, סודרו השערים כך שהם חופפים להתפתחות ההיסטורית של המודלים המו"ליים הנדונים ולייסודן של ההוצאות. כך, החלק העוסק בהוצאות המשפחתיות הפרטיות הקטנות, שהחלו להופיע לאחר מלחמת העולם הראשונה, מופיע מיד לאחר הדיון בהקמת המו"לות העברית המודרנית בא"י בראשית המאה ה-20 ולפני החלק העוסק בהוצאות הספרים של תנועות הפועלים ("עם עובד", "הקיבוץ המאוחד" ו"ספריית פועלים"), שהופיעו על הבמה בשלהי שנות השלושים של המאה הקודמת. משום כך, הדיון בהוצאות המסחריות הגדולות ("כתר" ו"דיעות אחרונות" ולאחר מכן, "כנרת-זב"מ") מופיע בסוף הספר, כמו גם הדיון בהוצאות הנישה ובהוצאות הקטנות, שרבות מהן קמו בעשורים האחרונים עם השינויים בעולם הספר.

תשומת לב מיוחדת הוקדשה לקורותיהן של שתי משפחות – שוקן וזמורה – באשר תולדות שלושה דורות במשפחות אלו – כל אחת בדרכה – מקפלות את קורות המו"לות העברית משנות ה-30 ועד ימינו. על פי שיטה זו פוצלו תולדות משפחות אלו כך, שסיפורי ראשית השושלת (ש"ז שוקן וגרשום שוקן; ישראל זמורה), המתרכזים במו"לות מצנטית מעיקרה, מופיעים לפני ובמקביל לקורותיהן של הוצאות הפועלים ואילו סיפורם של הדורות הבאים בשושלות אלו שדחפו להוצאות מסחריות (בתו של גרשום שוקן, רחלי אידלמן, שהביאה רוח אחרת להוצאת "שוקן", כמו גם סיפורו של אהד זמורה) סופר בשער המתאר את שנות ה-70 של המאה הקודמת והלאה, לפני סיפורן של ההוצאות המסחריות הגדולות.

העיון בתפקידיה התרבותיים של המו"לות העברית החילונית המודרנית, על-פי המודל שהוצג לעיל, הצריך שער, המתמקד ביצירת הבסיס עליו נבנתה המו"לות העברית והסוקר באופן מפורט את התנאים המכניסים ואת התנאים המכוננים להקמת המרכז הספרותי הארצישראלי בכלל והמו"לות העברית בו, בפרט. עיון זה מראה באופן מרוכז ומסודר את כלל הגורמים ומתוכי התרבות שפעלו ליצירת הרפובליקה הספרותית בארץ ישראל, בתוך ההקשרים ההיסטוריים הרחבים (תרבותיים, פזיים, חברתיים, חוקיים).

לכלל חלקי הספר, הבוחנים את המקרה הספציפי של המו"לות בארץ, הוקדם שער תיאורטי, העוסק במוסדות המתווכים בין היוצרים לקוראים, ובמרכזם עולם המו"לות, ובו הוצגו המודלים התיאורטיים, שפותחו במחקר זה. שער זה הוא צלע שלישית בהגיון, שהנחה את בניין הספר, שעריו ופרקיו, מכיוון שהוא מציג בפרוטרוט את כלי הניתוח שחודשו במחקר זה: התפקידים השונים המוטלים על המו"ל וחשיבותו בין שלל מתווכי התרבות. השער מפרט כעשרים וארבעה מתווכי תרבות, אחד-עשר שלבים בתהליך התיווך של הוצאת ספרים לאור ושש הכרעות תרבותיות, המתקבלות על-ידי המו"ל, וכן הגורמים והשלבים בהפקת ספר. כל אלו משמשים אבני בוחן, באמצעותן נבדקת פעולתם של המו"לים הנזכרים במהלך המחקר. במילים אחרות ניתן לומר כי שלושה צירי מאקרו מרכיבים את הדיון בשערים העוסקים בהיסטוריה התרבותית של המו"לות: הציר הכרונולוגי (עשור אחר עשור), ציר המודל המו"לי (מודל ההוצאה המשפחתית, המו"לות המסחרית הגדולה וכן הלאה) והציר הפונקציונאלי (תפקידי המו"ל כמתווך תרבות וקשריו עם מתווכים אחרים), על יסוד התבוננות של השער התיאורטי, כדי לבחון את התפקידים והתפקודים של מגוון הוצאות הספרים. סוג עיון זה הוא חידוש של מחקר זה.

בנוסף לצירים שנזכרו לעיל, המשמשים כקואורדינאטות לניתוח ולסיווג במאקרו, ביקש המחקר לשכלל את כלי הניתוח במיקרו: עיון בתולדותיהם של בתי ההוצאה לאור ובתפקידיהם התרבותיים הצריך שימוש במגוון שיטות חקירה. לנוכח העובדה כי החומר הארכיוני על המו"לים הגדולים בישראל דל ורובו אבד עם השנים (וזה הקיים מספק, בעיקר, התבוננות ברמת המיקרו), התבסס המחקר על כמה מוקדים: א. למעלה מ-50 ראיונות עם אישים, הקשורים בעולם המו"לות העברית (ראו רשימה בסוף הספר). ב. ניתוח עיתונות התקופה. ג. עיבוד ספרות מחקר הנוגעת במו"לות, שרק במיעוטה חוקרת את התחום, ובעיקרה היא כוללת ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות.

הישענות על עיתונות התקופה ועל ביוגרפיות חשובה, אך מחייבת זהירות, מכיוון שבסופו של דבר היא מושתתת על נרטיבים אישיים ולכן סובייקטיביים: יש צורך לבדוד את העובדות מן הרשמים בהם הדמות, שהדיון נסב עליה, תופשת ומתארת את תפקידה בעבר (במקרה של ראיון אישי, של ראיון עיתונאי או של יומן אוטוביוגרפי). כאן עלול החוקר ליפול למלכודות "שיפוץ העבר" מפי המעיד בפניו, בין אם מקורן ברצון להאדרה עצמית ובין אם מתוך בלבול או שכחה. כמו כן, יש צורך לעקוב אחר הפרספקטיבות והאידיאולוגיות שעומדות ברקע של מחקר אחר בו נעזרים, זאת בכדי שהמחקר הנוכחי לא יוטה בגלל תפיסה שלמה אשר הוצגה במחקר קודם, שעסק בביוגרפיה והעלולה להדגיש את מעשיו של אדם אחד על-חשבון אחרים, שפעלו באותה סביבה או באותה תקופה. כדי להמנע מכך, בצד פעולות הראיון והעיון הביבליוגרפי, שוכלל כלי נוסף: ניתוח הקטלוג.

הקטלוג הוא מסד הנתונים – "הסיפור האובייקטיבי" – ביחס לשאלה מה קרה בהוצאה באיזו שנה. הקטלוג הוא המסמך החשוב ביותר בתולדות בית הוצאה והוא ניצב מעל כל נרטיב העולה מפרוטוקול ישיבה כזו או אחרת או מדברים שאמרה אחת הדמויות בראיון אישי או בכתבה בעיתון. הקטלוג חושף אלו הם הספרים המועדפים בכל שנה, מיהם הסופרים שנבחרו על פני אחרים, מה היחס בין תרגום לבין מקור, באיזו שנה הצטרף סופר להוצאה ובאיזו שנה עזב. כשהקטלוג עומד בהשוואה לקטלוגים של הוצאות אחרות, התמונה הופכת ברורה ובהירה יותר. הראיונות והביבליוגרפיה הם כלים המאפשרים לחוקר למלא את הפערים ולהסביר את העובדות, שעולות מתוך הקטלוג הדומם: למשל, מדוע עזב סופר את ההוצאה? מה היו המניעים לפרסום? ומדוע פורסם בהוצאה אחת ולא באחרת?

ניתוח הקטלוג הוא עיסוק מפרך, אך דרכו ניתן להתמודד ברצינות וביושר עם הבניות של נרטיבים ותדמיות של יחסי ציבור, המתלוות אל ההוצאות לאור. חלק מתדמיות אלה מוצאות חיזוק בקטלוג ההוצאה. ביחס לחלק האחר הקטלוג מציב

סימן שאלה.⁸ כמובן, שניתוח כזה יכול לשמש רק כבסיס לסיפור החי, כאשר ראיונות, ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות, קטעי עיתונות, פרקי מחקר, קריאה בטקסטים ספרותיים ואף מעט קטעים מן הארכיון, משלימים את התמונה.

לדאבוני, מגבלות המקום והזמן מובילות לכך שרק מעטות, באופן יחסי, מתוך אלפי הדמויות שפעלו ושפועלות בעולם המו"לות העברית זכו להבלטה, לעתים בשל מרכזיותן ולעיתים מכיוון שהדגימו בפועלן הדגימו תופעה תרבותית, שהמחקר ביקש להפנות אליה זרקור. אני מבקש את סליחתם של אנשים אלו ושל משפחותיהם אם חלקם בספר נגרע לחלוטין, צומצם, או הפך לחלק מנרטיב המחקר, שאינו חופף לאופן בו הם תופסים את סיפורם האישי.

בסופו של דבר, אחרי סינון נוסטלגיה הכרחי מתברר, כי כל הוצאות הספרים התמודדו עם אותן דילמות לאורך השנים ובראשן השאלה איך להמשיך ולהוציא לאור ספרים ראויים (וכל הוצאה הגדירה "ראוי" באופן שונה) מחד גיסא, ולשרוד כלכלית, מאידך גיסא. יחד עם זאת, עשרות ההוצאות שנסקרות כאן ומאות האישים שפעלו בהן מספרים, כל אחד בדרכו, את הסיפור הזה. התפיסות השונות, העולות מסיפורים אלו, מרכיבות את פסיפס התרבות העברית המתחדשת – בנייתה בעבר, התפתחותה לאורך השנים ואתגרי העתיד העומדים בפניה.

---

⁸ לשמחתו של החוקר עומדים לרשותו בעידן הזה כלי מחשב משוכללים ומאגרי מידע המסייעים לו בהצלבת הנתונים. מאגר אחד הוא מפעל הביבליוגרפיה של הספר העברי 1470–1960 (<http://www.hebrew-bibliography.com>, נדלה ינואר 2016) הכולל פרטים ביבליוגרפיים של כ-90 אחוז מן הספרים שנדפסו בעברית ובשפות עבריות בין השנים 1470–1960. המאגר מונה למעלה מ-141,000 רשומות ו-15,000 ביוגרפיות. בנוסף מאגר "קרית ספר" בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ("הספרייה הלאומית"), המוגדרת כ"ביבליוגרפיה הלאומית של מדינת ישראל והעם היהודי" שנוסדה בשנת תרפ"ה (1925) ומטרת הביבליוגרפיה הלאומית היא לתעד את כל הפרסומים הרואים אור בישראל בכל התחומים ובכל השפות ואשר מופקדים בספרייה הלאומית (נדלה ינואר 2016):

<http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/infochannels/Catalogs/bibliographic-databases/Pages/qsefer.aspx>

מאגרים אלו מאפשרים להצליב מידע, בין שנים, מחברים ומוציאים לאור. ללא מאגרים אלו, עבודתו של החוקר הייתה קשה הרבה יותר למיסמוך ולעיתים כמעט בלתי אפשרית.

חיבורים שעמדו לפני המחקר

מספר חיבורים במחקר הספרות ובהיסטוריה של התרבות בכלל, וזו העברית, בפרט, נוגעים במחקר זה ויובאו בקונטקסט הרלוונטי כשכאן מוצגת בקצרה נקודת הפתיחה של המחקר. אחד הספרים הראשונים שנכתבו בנושא זה הוא ספרה של זהר שביט (1982), "חיים הספרותיים בארץ ישראל 1910–1933", שמציע לראות כמו"לות את אחת הפונקציות העיקריות בתיווך תרבות. בשנת 1999 התפרסם חיבורה של שביט "התפתחות המו"לות העברית בארץ ישראל", הסוקר את ההוצאות הראשונות שקמו בארץ ישראל. שני אלו מספקים מסמכים חשובים לשערים הראשונים של ספר זה.

חיבורים אחרים, שנכתבו כעבודות תזה, סקרו את תולדותיו של בית הוצאה אחד בכל פעם והתפרסמו בעיקר במחצית השנייה של שנות התשעים. בין החיבורים הללו אפשר למנות את עבודתה של אילה יהב (1995) על הוצאת הספרים "מרדכי ניומן" (1945–1977); את עבודתו של ברנרד יעקובוביץ (1997) על הוצאת הספרים "צנטרל-מרכז" בוורשה (1911–1933); את עבודתו של ניר רושקין (1998) על "ספריית פועלים" (1939–1955); את חיבורה של צפרירה שועלי (1990) על הוצאת "דביר" בין השנים 1921–1924 (קרי, בשנותיה בגרמניה) ובהמשך – עבודת הדוקטורט שלה על הוצאת "מחברות לספרות" (שועלי, 2004); ואת עבודתה של שולמית שלהב (1993) על הפרויקטים של בן אביגדור, קרי, ראשית המו"לות העברית החילונית המודרנית באירופה.

תחום אחר ששימש כלי עזר במחקר היו ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות, שנכתבו על מו"לים ועל אישים הקשורים למו"לות. לצערנו, מעט מדי מו"לים כתבו זכרונות ומעט מדי נחשף עד היום. אהד זמורה הסתיר את יומני אביו במשך שנים ארוכות ורק לאחר פטירתו נתפרסמה עבודה ראשונה המגלה טפחיים מן הרזים שהיו אצורים בהם (שועלי, 2004). בין האוטוביוגרפיות שפורסמו אפשר לציין את ספרה של מייסדת הוצאת "מסדה", ברכה פלאי (1984) "חיים של ברכה" ואת זכרונותיו של המו"ל שלמה שרברק (1955). ביוגרפיות על מו"לים גם הן אינן חזון נפרץ. נציין

כאן את ספרה העשיר של דניה עמיחי-מיכלין (2000) על אברהם יוסף שטיבל, "אהבת אי"ש", המספר את סיפורו של הסוחר המצנט, בעל הוצאת הספרים הנושאת את שמו; שתי ביוגרפיות נכתבו בידי אניטה שפירא (1980, 2008). האחת על י"ח ברנר (2008) שלא היה רק סופר, אלא גם יזם מו"לי נמרץ, והאחרת על ברל כצנלסון, אשר, בצד שלל פעולותיו, הקים את הוצאת "עם עובד" שנים אחדות לפני שנפטר ולפני כן עסק בהוצאה לאור במסגרת "דבר". ספרו של דן לאור, "חיי עגנון" (1998) המסייע להבנת פועלה של משפחת המו"לים שוקן; והביוגרפיה שכתב אנתוני דוד (David, 2003) על חייו של שלמה זלמן שוקן (1877–1959), והתפרסמה באנגלית תחת הכותרת: *The Patron*, ובתרגום לעברית תחת השם הפחות-טעון, "ספר המעשים". ספרו של זאב צחור (1997) על יעקב חזן מסייע בהבנת סיפורה של "ספריית פועלים", ויומניו של מנחם דורמן (1994) שופכים אור על ייסוד הוצאת "הקיבוץ המאוחד".

כאמור, תרומה נוספת למחקר היו ידיעות ומאמרים קצרים בכתבי עת מתקופות שונות (ובעיקר מן התקופה המוקדמת) ששפכו אור על אספקטים כמו נתוני צריכה (ראו לדוגמה חיבוריו של פוגרבינסקי, 1950–1951) או פולמוסים עיקריים, טקסטים שפורסמו בביטאון התאחדות המוציאים לאור בישראל, "הספר בישראל" וידיעות ומאמרים, שפורסמו בעיתונות היומית.⁹

---

⁹ לגבי שנות האלפיים אציין במיוחד את עיתון "הארץ" ואת הכיסוי הרציני של מיה סלע ולפניה שירי לב-ארי (שהמשיכה לטפל בתחום ב-Ynet ובהמשך ב"מעריב"). הראיונות שערכו והידיעות שהביאו שימשו גם הם בין חומרי הגלם לעבודה זו.

לצד אלו, נציין את הקטלוגים המקיפים שפרסמו בתי הוצאה (דוגמת זה של "עם עובד" לרגל 50 שנה ו-60 שנה להקמת ההוצאה) או קטלוגים חלקיים של בתי הוצאה לאור אחרים, בצד מפתח כללי לקטלוגים, שפרסמה התאחדות הוצאות הספרים בישראל מספר פעמים. האחרונים, כפי שיפורט בהמשך, שימשו כלי עבודה ראשון במעלה. כמו כן, עורכים וחוקרים כתבו לרגל "יום שנה" חגיגי מאמרים קצרים על תולדות ההוצאה. כאן אפשר למנות את חיבורו של נתן שחם על "ספריית פועלים" (לרגל 50 שנה להוצאה) ואת הטקסט שכתבה זהר שביט (2002) שפתח את קטלוג יובל ה-60 של הוצאת "עם עובד".

בצד הטקסטים האקדמיים והעיתונאיים, שהתייחסו לתחום המו"לות, יוזכרו בקצרה חיבורים שונים, שנגעו במתווכי תרבות נוספים. דוגמה לכך הם אלו שבחנו את תפקידם של כתבי העת הספרותיים וביניהם אפשר למנות את ספרו של צמריון (1988) על "המאסף", כתב העת העברי המודרני הראשון, ואת ספרה של גרץ (1988) שעסק ב"גליונות", ב"טורים", ב"מאזנים" ובמוסף לשבתות וחגים של "דבר" בשנות השלושים. חיבורים אחרים בחנו את מקומה של הספרות בתוך העתונות כמו ספרה של גוברין (1973) שעסק במוסף ספרותי לשבועון "חדשות מהארץ" שיצא בשנים 1918–1919 או עבודות של ניגר (1999, 2000, 2003, 2004) שבחנו את מוספי הספרות בתקופת המדינה מהיבטים שונים.¹⁰

---

¹⁰ חוקרי הספרות העברית רבים, העומדים ברקע לספר זה, בחנו כיוונים שונים במשולש היסטוריה-ספרות-חברה, אך מקומם של מתווכי התרבות, הגורמים העומדים בין היוצר לקורא (ראו בהרחבה בשער הבא), לא ניצבו בחזית מחקרם. ביניהם אמנה את: דן מירון (1987, א, 1987, ב, 1991, 1992, 1999, 2005), גרשון שקד (1978, 1983, 1988, 1993, ב), נורית גוברין (1985), חנן חבר (1984, 1994, 1995, 2007), דן לאור (1989, 1983), רות קרטון-בלום (1994), יצחק לאור (1995), יגאל שוורץ (2005, 2007), מיכאל גלזמן (2007), אבנר הולצמן (2006, 2005, 1999) ואחרים.

שער ראשון

תשתית מושגית: מתווכי התרבות ברפובליקה הספרותית

לשאלות ההיסטוריות והתרבותיות של מחקר זה – כיצד קמה המו"לות בעברית? איך התפתחה? מה היו תפקידיה התרבותיים? וכיצד עמדה בהם? – קודמות לשאלות בסיסיות-מהותיות יותר: מהי מו"לות? מיהו מו"ל? ומהם תפקידיו התרבותיים במונחים תיאורטיים? הגדרת מונחים אלה היא נקודת מוצא לשאלות המחקר שלפנינו.¹

המונח האנגלי Publisher נובע ממקור שונה מזה של המונח המקביל בעברית "מוציא לאור". ה-Publisher הוא העוסק ב-Publishing, דהיינו, פירסום והפצת דבר מה (ובעיקר: מידע) בקרב הציבור. מקור המילה באנגלית העתיקה, במושג Publik (ציבור), שהושאלה מהצרפתית העתיקה, אשר בתורה העתיקה ושינתה את שם התואר הלטיני Publicus – שהוא ייצור כלאיים והתקה בין Poplicus (אנשים, בני אדם), מילה שמקורה ב-Populus בלשון האטרסקית העתיקה יותר – והמילה הלטינית Pubes שמשמעה בוגר (Oxford English Dictionary, 2004). מבחינה זו, אפשר לדמות את ה-Publisher לכוז מים עברו, אשר נהג להגיע לכיכר העיר על מנת להכריז על צווים מאת השליט, לפרסם ידיעות שהיו מעניינה של האוכלוסייה הבוגרת (וממילא: בעלת זכות שמיעה ולפעמים גם דיבור והצבעה) ולמסור הודעות שנגעו לה.

---

¹ אדגיש כי הסקירה להלן מכוונת לתת מבט כללי ואינה יכולה לגעת במגוון המחקרים הנערכים בתחום רחב זה. מחקרים עדכניים בעניין אפשר למצוא באתר החברה להיסטוריה של מחברות, קריאה והוצאה-לאור (The Society for the History of Authorship, Reading & Publishing): <http://www.sharpweb.org>

ברוחו של קארי (Carey, 1989) המציע לבחון תקשורת כתרבות, אפשר לקשור בין התפתחות ה-Publisher לעליית ה-Republic, הרפובליקה, כלומר, בין הפצת טקסטים לבין יצירת קהילה משותפת וציבור משכיל, שהוא יסודו של "המרחב הציבורי" על פי אבחנותיו של יורגן הברמאס (Habermas, 1962/1989) – אותו מרחב אידיאלי של החברה האזרחית, בו מבוקר השלטון, בקול בעל תוקף, בידי אזרחים מיודעים.²

המושג העברי המקביל מתרחק מן המשמעות הפוליטית-חברתית אל עבר מטאפורה, הקושרת בין הפקת הספר עם לידה ויצירה. מי שמוציא לאור הוא, למעשה, מי שמייילד את הספר, מוציאו מחשכת הרחם (או המגירה) אל אור העולם. אפשר לנסות לקשור כאן בין סיפור הבריאה בספר בראשית לבין המושג "לוגוס". על-פי הסיפור התנ"כי, העולם נברא במילה, במאמר. יותר מכך, מעשה הבריאה מתחיל במאמר "ויהי אור", שאחריו נוצר העולם מתוך התווה. "האור" הוא מונח מיתולוגי, המתקשר עם "הטוב" ("וירא אלוהים את האור כי טוב") והוא אטריבוט גם לאמונה, לידיעה, למציאת הנתיב הנכון, לתחושת ביטחון וכן – מקור לשמחה. מכאן, המו"ל אינו רק מיילד, אלא הוא המיילד של הטוב ושל הנאורות.

---

² היום נהוג לדבר על זירת המדיה כעל "מרחב ציבורי", ראייה זו נבחנה באופן ביקורתי טרום עידן הדיגיטלי מכיוון שבניגוד לסלונים ולבתי הקפה של אנגליה בשלהי המאה ה-17 (הסיטואציה ההיסטורית שבה התקיים "המרחב הציבורי" לפי הברמאס), ההשתתפות בתקשורת ההמונים אינה נגישה לכל. מרחבי הרשת מזמינים למחשבה מחודשת על הפוטנציאל והמגבלות של האינטרנט כסביבה אפשרית ליצירת מרחב ציבורי בעל אופי רציונלי-ביקורתי. ראו עוד: ורמן, ד. (1997). "המרחב הציבורי של הברמאס: ניסוי מחשבתי או ניסיון היסטורי?". **דברים אחדים**, 1: 34–45. וכן: ליבס, ת. (1998). **Talk-Shows**: "המרחב הציבורי החדש?". בתוך: ד. כספי (עורך). **תקשורת ודמוקרטיה בישראל** (141–152). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

עידן הדפוס החל באמצע המאה ה-15 בגרמניה ומשם התפשט עד מהרה בעולם הנוצרי והיהודי (ראה הרחבה בשער הבא). עד שנת 1500, בתוך פחות מחמישים שנה, היו בעולם מיליוני ספרים מודפסים. יחד עם זאת, מחקר ההיסטוריה והמשמעות התרבותית של הספר ושל המוציאים לאור הוא תחום חדש יחסית, שהחל להתפתח רק מסוף שנות ה-20 של המאה הקודמת, וביתר שאת – רק במחצית השנייה של המאה ה-20, משנות השישים ואילך.

ראשיתו של מחקר הספר כתרבות נעוצה באסכולת ה'אנל' (Annales school) בצרפת, שהתפתחה בעקבות הקמת כתב העת *Annales d'Histoire Économique et Sociale* בשנת 1929 על-ידי מרק בלוך (Bloch) ולוסיין פבר (Febvre). כפי שמרמז שמו של כתב העת, התעניינה האסכולה בהיסטוריה סוציו-כלכלית, אך במקביל התפתח עניינם בהיסטוריה תרבותית. לטענתם, היסטוריה כזו מחויבת לתת את הדעת לצד החומרי של הספר, לאופני ייצורו ולקשר שבין עולם הספר לממסד הפוליטי.³

עיקרם של המחקרים, היוצאים מתוך אסכולה זו, בודק את ההתקבלות של ספרים, של ספריות ושל ספרים נדירים, תוך חיבור בין תחומי ידע שונים, עד כי נראה, כפי שהגדיר זאת דרנטון, כי "מדובר ביער גשם טרופי סבוך יותר מאשר בשדה תחום" (ע' 66).⁴ הסיבה לכך, שאנו צופים במגוון רחב של גישות בתחום זה, היא שההיסטוריה של הספר אינה יכולה להתעלם מההיסטוריה של הקריאה, של הדפוס, של ההדפסה, של הנייר, של הספריות וכדומה, וממגוון הפרספקטיבות

---

³ ראו במאמרו של אלידע: אלידע, ע. (1999). "אסכולת האנל ותרבות הספר". בתוך: ר. כהן וי. מאלי (עורכים). **ספרות והיסטוריה** (299–323). ירושלים: מרכז זלמן שז"ר. מאמר זה מציע מבט מקיף על התפתחות האסכולה, מבט שרק מעט מזער ממנו ניתן כאן. ראו עוד בספרו של שלמה זנד (2004) **ההיסטוריון הזמן והרמיון – מאסכולת האנל ועד הרצח הפוסט-מודרני**. עם עובד: תל אביב.

⁴ ראו במאמרו הנוודע של דרנטון:
Darnton, R. (1982, Summer). What Is the History of Books? *Daedalus*, 111(3): 65-83.

האפשרויות על תחומים אלו.⁵ את השינוי בצורת החשיבה ניסח דרנטון (1989): "היסטוריונים מתייחסים אל המילים בדפוס כְּאֵל עדות לאירועים, זאת במקום להתייחס אליהן כאל רכיב בתוך ההתרחשות" (xiii).⁶ הדפוס, כך נטען, משפיע על עיצוב המאורעות לא פחות משהוא משקף אותם. גישה דומה מציגה אליזבת אייזנשטיין, המציעה תיאור היסטורי, המחבר בין סוציולוגיה לבין גישה טכנולוגית. כך, לטענתה, עצם המצאת הדפוס, היכולת לשכפל טקסטים ולהפיצים (בלי קשר לתכניהם), היא שהובילה לתהליכים משמעותיים כמו הצלחת המהפכה הפרוטסטנטית, המעבר לשלב חדש ברנסנס ("המוזות חזרו לצמיתות") ועליית המדע המודרני (Eisenstein, 1979). טענות אחרות מקורן בבית מדרשן של התיאוריות הטכנולוגיות בחקר התקשורת – הדטרמיניזם הטכנולוגי – ובדברי הוגיו, מרשל מקלוהן (McLuhan) והרולד אדאמס איניס (Inis), כי האמצעי הטכנולוגי הוא זה אשר מסביר את ההתפתחויות החברתיות (או בניסוח הקולע של מקלוהן "המדיום הוא המסר").⁷

---

⁵ כאמור, ראייה למגוון המחקרים הנערכים בתחום אפשר למצוא באתר החברה להיסטוריה של מחברות, קריאה והוצאה-לאור (The Society for the History of Authorship, Reading & Publishing): <http://www.sharpweb.org/>

⁶ חשובה גם ההקדמה של דרנטון בספר: Darnton, R. & Roche (1989). (eds.). **Revolution in Print: The Press in France 1700-1885**. Berkeley: University of California Press.

ראוי להזכיר חיבורים אחרים של דרנטון הנוקטים גישה דומה: Darnton, R. (1984). **The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History**. New York: Basic Books.

Darnton, R. (1990). **The kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History**. New York: W.W. Norton.

Darnton, R. (1995). **The Corpus of Clandestine Literature in France, 1769-1789**. New York: W. W. Norton.

Darnton, R. (1995). **The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France**. New York: W. W. Norton.

⁷ טענות אלו נוסחו בספרים הידועים של מקלוהן: McLuhan, M. (1962). **The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographical Man**. Toronto: University of Toronto Press.

McLuhan, M. (1964). **Understanding Media**. New York: McGraw-Hill

לוסיין פבר, תלמידו אנרי ז'אן מרטן (Martin) ועבודותיהם של ממשיכיהם באסכולת האינל' הגדירו שלושה תחומים למחקר ההיסטורי של התרבות: ההיסטוריה של המנטאליות הקולקטיבית, ההיסטוריה של הספר וההיסטוריה הסוציו-תרבותית של הקריאה.⁸ כפי שמפרט אלידע (1999) במסגרת התחום הראשון חוקרים את דפוסי החשיבה והאמונה (הכלים המנטאליים) העומדים לרשות התרבות; במסגרת התחומים האחרים, הרלוונטיים יותר למחקר הנוכחי, בוחנים את הספר כבעל תפקיד פעיל ביצירת התרבות ובכינונה. המחקר הנוכחי על אודות המו"לות העברית הולך בעקבות תחום מחקר זה.

כיווני עיון אחרים בתחום זה הם מחקרים על ספרים אזוטריים, דוגמת אלו של דרנטון על "הספרים האסורים" (ומתוך כך מחקר על צנזורה ויחסי מו"לות-מדינה); היסטוריה סוציו-כלכלית של קהילת יוצרי הספר וההיסטוריה העסקית של הספר;⁹ חקר תהליכי ההפצה של הספר¹⁰; ההיסטוריה הצורנית-חומרית של הספר, היסטוריה סוציו-תרבותית של הסופר; והיסטוריה של הספר העממי.

---

⁸ תמציתה של גישה זו אפשר למצוא בספר הזה:

Febvre, L & Martin, H.J. (1976). **The Coming of the Book**. London: Verso. Originally published in Paris, 1958.

⁹ כמה מהספרים המרכזיים בעניין הם:

Coser, L. A., Kadushin, C., Powell, W. W. (1982). **Books: The Culture and Commerce of Publishing**. New York: Basic Books Inc. Publishers.

Suzanne, C. (1996). **This Business of Books - A Complete Overview of the Industry From Concept Through Sales**. Tustin, California: Wambtac.

Greco, A.N. (1997). **Book Publishing Industry**. Boston: Allyn & Bacon Series in Mass Communication.

¹⁰ דוגמה מרתקת בתוך מחקר הספר בתרבות העברית ראו עבודת התזה של חגית כהן: כהן, ח. (2001). **בחנותו של מוכר ספרים: תנויות ספרים יהודיות במזרח אירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במחלקה לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן. וראו בנוסף ספר הנושא את שם העבודה, שראה אור בהוצאת מאגנס בשנת 2006.

כבסיסו של סוג חקירה זה משמשות, בין השאר, ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות של מו"לים ושל בתי הוצאה.¹¹

תחום מחקר שלישי, שמוצג בעבודותיהם של אנשי האנל, הוא תחומה של ההיסטוריה הסוציו-תרבותית של הקריאה. בתחום זה בוחנים את קהל הקוראים ומתבוננים באינוונטר הספרים שעמד לרשותם, בהעדפות הקריאה שלהם ובקשר בין תרבות לחברה ולקריאה. תחום זה התפתח בצרפת בשנות ה-80 ובהמשך במחקר האירופי והאמריקאי.¹² בהקשרה של התרבות העברית נעשו מחקרים מספר בתחום זה. מן הצד האחד אפשר לציין מחקרים תקשורתיים-כמותיים, היוצאים מגישת השימושים והסיפוקים (Uses and Gratifications)¹³ ומן הצד האחר, מחקרים ספרותיים-איכותניים.¹⁴

---

¹¹ ראו, לדוגמה, הספרים הבאים:

Cerf, B. (1977). *At Random – The Reminiscences of Bennett Cerf*. New York: Random House.

Korda, M. (2000). *Another Life*. New-York: Delta, Random House. (On Simon & Schuster).

בעברית אפשר למצוא את ספרו של אנדרה שיפריין, עסקי ספרים, המספר את סיפורו האישי של שיפריין, ששימש כעורך בהוצאת פנתיאון עד שנרכשה על-ידי תאגיד Random House והפך למו"ל עצמאי. מעבר לאוטוביוגרפיה, יש בספר זה תובנות על מצב המו"לות העולמית כיום.

¹² דוגמה בולטת לכך הוא ספרו של ג'ונתן רוז:

Rose, J. (2001). *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven: Yale University Press.

¹³ בהקשר הישראלי, ראו מחקרי תרבות הפנאי בישראל משנות ה-70 וה-90 ובמיוחד: אדוני, ח. ונוסק, ה. (2007). *קולות הקוראים: מעשה הקריאה בתרבויות משתנות*. ירושלים: מאגנס ומכון סמארט. וכן: אדוני, ח. (2000). *הספר והקריאה בחברות משתנות*. בתוך: א. כ"ץ, ה. האז, ש. ויץ, א. אדוני, מ. גורביץ', ומ. שיף (עורכים). *תרבות הפנאי בישראל - תמורות בדפוסי הפעילות התרבותית 1970-1990* (341-368). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. כמו גם: אדוני ח. ונוסק, ה. (2008). "קהלי טעם" ו"תרבויות טעם" בשדה הספרותי הישראלי. בתוך: מ. ניגר, מ. בלונדהיים ות. ליבס (עורכים). *סיקור וסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל*. ירושלים: מאגנס ומכון סמארט.

¹⁴ דוגמה בולטת למחקרים מן הסוג הזה בתוך התרבות העברית ראו: פרוש, א. (2001). *נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע-עשרה*. תל אביב: עם עובד (אפיקים).

מתוכי תרבות – מודל מקיף

בבדידות. בבדידות יושב היוצר לכתוב. באותה בבדידות מתרחש מעשה הקריאה. בתוך עמם, משפחתם, קהילתם וחברתם פועלים היוצר וקוראו, אך כבואם אל הספר הם יושבים לבדם. גם אם בתודעתם מתנהל דיאלוג עשיר במונח הרחב והעמוק ביותר עם המציאות הפרטית והחברתית, הרי הם מתכנסים אל תוך מעשה היצירה/קריאה (ויש שיטענו שקטן או מבוטל המרחק בין השניים¹⁵). בין שתי הפעולות הנעשות "בדד" – הפעולה הראשונה בתהליך של יצירת הספר, הכתיבה, והפעולה האחרונה, השימוש בו – רוחשת שרשרת פעולות ותהליכים שבכולם מעורבים מתוכי התרבות – המוסדות, הארגונים ונושאי התפקידים – הפועלים להביא את היצירה מן הסופר אל הקורא, תהליכים אשר בהם להכרעות של הגורמים המתווכים בין היוצרים ובין הקוראים יש תפקיד מרכזי. במעגל זה פועלים, בין השאר, מוספי ספרות ומבקרי ספרות בעיתונים, כתיבי עת, אתרי אינטרנט, מוסדות חינוך, מוציאים לאור ומוכרי ספרים: כל אלו מכוננים את "הרפובליקה הספרותית".

ספרו של דן מירון (1987) "בודדים במועדם", נפתח ב'מעין הקדמה', העוסקת בלקח שלמד המחבר אצל מורהו, שמעון הלקין, על מהותה של אותה "רפובליקה ספרותית". החוקר שטבע את המושג, הצרפתי אלבר תיבורדה, ניסה להבין כיצד קרה שהדור הצעיר, שהגיע אל מהפכת 1789 בצרפת, הקים מקרבו רק שלושה סופרים (Thibaudet, 1936). כפי שמרחיב מירון, ההסבר שנתן תיבורדה נראה היום טריוויאלי למדי: לבד מהתופעה הגלויה של הרג צעירים רבים במהפכה ואחר-כך בקרבות נפוליאון, התרחשה במקביל התופעה הסמויה – הרס "הרפובליקה הספרותית". לפי תיבורדה, המערכת הספרותית מורכבת משלושה מעגלים – המעגל הפנימי, הקטן, של היוצרים והמעגל החיצוני, שגם הוא אינו עצום, אך הוא כמובן גדול יותר מן המעגלים האחרים – מעגל קהל הקוראים. הם

---

¹⁵ ראו למשל: בארת, ר. (2005). מות המחבר. רסלינג.

צורכים ספרות לא רק באופן פיסי, כלומר קונים ספרים, אלא גם רוחנית, על-ידי כך שהם מזינים אותה וניזונים ממנה. בין שני מעגלים אלו נמצא המעגל האמצעי ובו אלה אשר מביאים את תוצרי התרבות מן היוצר אל הקורא, **המתווכים**: עורכים ומבקרים, המביאים את הספרות אל הקהל; סלונים ספרותיים; הוצאות ספרים וכדומה. תיבודה קבע כי מיעוט היצירות נובע מתוצאת הלוואי של המהפכה – הרס המוסדות המתווכים.

מתווכי התרבות נמנים גם הם בין יוצרי התרבות ומכונניה ואינם מתווכים פסיביים בלבד. זאת ועוד, התיווך אינו רוחני בלבד ויש לו צדדים חומריים-פיזיים הקשורים במוסדות התרבות ובגורמים מתווכים דוגמת האספקטים ההפקתיים של עשיית ספרים, מבני חנויות ספרים וארגון, ההבטים החומריים של מאמרי ביקורת הנדפסים בנוגע לספרים ועוד – כל אלו הם עצמם תוצרים תרבותיים, המקדמים את היצירה הרוחנית אל מימושה בידי הקורא. במילים אחרות אפשר לומר, בעקבות מירון (1987) שדן במשבר התקשורת בין היוצרים והקוראים במפנה המאה ה-20, כי **התקשורת** בין המעגל הפנימי (היוצרים) ובין המעגל החיצוני (קהל הקוראים) היא שמאפשרת את קיום התרבות, והמאבקים והמתחים ב"שדה הייצור התרבותי" (Bourdieu, 1993) בכללותו מבנים אותה. מכאן עולה גם החשיבות של ניתוח המוסדות המתווכים בתרבות העברית, ובמיוחד של אותו מוסד שטרם נחקר באופן מקיף עד לחיבור זה – הוצאות הספרים.

כפי שהציע דרנטון (Darnton, 1982) מודל כללי להיסטוריה של הספר צריך לנבוע מתוך מעגל התקשורת: מהיוצר דרך המו"ל ומוכר הספרים אל הקורא. הקורא משלים את המעגל בהיזון חוזר מכיוון שהוא עשוי להשפיע על הכותב הן לפני היצירה והן אחריה. התקבלות יצירה יכולה להשפיע על הכותב בדרכים שונות, כמו עצם העידוד להמשך הכתיבה או חזרה על תבנית מוצלחת, או שיפורו והתפתחותו של מוטיב. לעיתים, הכותב מכון את דבריו לקהל קוראים מסוים, שהוא מדמיין את הימצאם, ומגיב למבקרים, שהוא יודע על קיומם. בחיבורו מציע דרנטון מודל בסיסי, המפרק את תהליך הפקת הספר לשחקניו העיקריים – מחבר,

מו"ל, מדפיסים, מפיצים, מוכרי ספרים וקוראים – עליהם פועלים השפעות ולחצים שונים: סנקציות פוליטיות, השפעות אינטלקטואליות ולחצים כלכליים. אדמס ובייקר (Adams & Baker, 1993) פיתחו מודל זה, כשהם שמים דגש על תהליכי ייצור הספר – הוצאה לאור, הדפסה, הפצה, התקבלות ושרידות – ולא על השחקנים. בהמשך, לאחר הצגת מתווכי התרבות השונים, יוצע כאן מודל נוסף, המפתח בצורה משמעותית את מספר הסוכנים (agents) והמצביע על תהליכים מורכבים יותר, העומדים בין היוצר לבין הקורא, בתוך הקונטקסט התרבותי הרחב.

מונח אחר שהוצג במחקרי "הרפובליקה הספרותית" הוא המושג "פונקציה מתווכת", המבקש לתאר את הגורמים במעגל המתווך (שביט, 1982). מן הבחינה התיאורטית מחזקת שביט את הטענה כי "חיים ספרותיים" (קרי, רפובליקה ספרותית) מותנים בקיומן של מכלול "פונקציות מתווכות" בתרבות. מושג הפונקציה המתווכת מוגדר בצורה רחבה:

פונקציה מתווכת היא תופעה הנוצרת כתוצאה מיחסי-הגומלין ההדוקים בין המערכת הספרותית לבין מערכות אחרות. אף על פי שהיא קשורה לטקסטים של המערכת הספרותית, אין היא חלק ממערכת זאת. במילים אחרות, אף על פי שאין היא טקסט(ים) כלל, הרי היא בגדר תופעה הכרחית לתהליכי המימוש השונים של הטקסט הספרותי. כל פונקציה מתווכת משתייכת למערכת אחרת, כגון המערכת התרבותית, הכלכלית, החברתית, המדינית ועוד, [...] וקשורה בהכרח לשתי מערכות לפחות (אם כי עקרונית היא יכולה להשתייך ליותר משתיים) שאחת מהן היא המערכת הספרותית והאחרת יכולה להיות כל מערכת שהיא, גובלת או לא גובלת. ניתן אפוא לראות את הפונקציה המתווכת כמעגל הקושר בין שני המעגלים, שאחד מהם הוא מעגל המערכת הספרותית, והאחר – מעגל של כל מערכת אחרת במכלול הסמיוטי (עמ' 21).

"פונקציה מתווכת" אינה עומדת בין היוצרים לבין הקוראים/צרכנים אלא – לפי תפיסה פורמליסטית זו – נמצאת בין מערכות שונות (או בין שדות כוח שונים, אם נאמץ את הטרמינולוגיה של בורדייה, 2005/1980). כך, המו"לות, המוגדרת מיד בהמשך כאחת מהפונקציות המתווכות (לצד כתבי עת ספרותיים, החבורה הספרותית והאיגוד המקצועי) "נוצרת כתוצאה מיחסי הגומלין בין המערכת הספרותית לבין המערכת הכלכלית, החברתית והתרבותית" (עמ' 21). מכיוון שחיבור זה מתרכז באופני הפעולה הממשיים ובגילויים בפועל של המערכות האלה, יש צורך להתאים את "הפונקציה המתווכת" לצרכי המחקר הנוכחי, לעיתים בצורה המרחיבה את הגדרותיה ולעיתים בצורה מצומצמת יותר. באופן מרחיב – משום שבשונה מ"הפונקציה המתווכת", אשר "קשורה אל – אך אינה חלק ממערכת הטקסטים הספרותיים", יבקש חיבור זה להתייחס גם לתופעות טקסטואליות כמו ביקורת הספרות, מוספים לספרות וכדומה. יחד עם זאת, למען הפונקציונליות ואפשרויות הערכת התפקוד מתבקש צמצום ההגדרה של "הפונקציה המתווכת", המתמקדת ביחסי הגומלין בין מערכות, וזאת באמצעות מושג המביא לקדמת הבמה הן את שדה המחקר (התרבות) והן את הגורמים בתוך השדה הספרותי ומחוצה לו, המכוננים את התהליך הרוחני והפיסי של הפיכת היצירה לאובייקט תרבותי.

מכאן אשתמש במונח "מתווכי תרבות" (culture mediators): מכלול הגורמים – מוסדות, ארגונים, נושאי תפקידים, וטקסטים – הפועלים בין מפיקי התרבות ליוצריה. גורמים אלו משמשים הן לקידום היצירה והעברתה מהיוצר לקהל והן בכיוון השני, מהקהל ליוצר הטקסט.¹⁶ יש לזכור, כי המשוב להערכת

---

¹⁶ הכוונה לטקסט במשמעותו הרחבה, קרי כל אוסף של סימנים נושאי משמעות. הקורא במשמעותו הרחבה הוא כל מי שממשמע את הטקסט – יוצק בו משמעות. הרחבה זו מאפשרת גם לטקסטים שאינם מילוליים (ויזואליים, מוסיקאליים) להכלל תחת כנפיה של ההגדרה.

שער ראשון: תשתית מושגית

התקבלות הספר משמש גם לטיפוח התנאים להתפתחות יצירות עתידיות (של אותו יוצר, או של סופרים אחרים ההולכים בדרכו, או של ז'אנר מסוים) או, לחילופין, מביא להחלשת תנאים אלה. להלן יוצע מודל כולל של "מתווכי התרבות", אשר מרחיב את ההתבוננות ביחסים הדו-סטריים בין הגורמים והפעולות בתוך הרפובליקה הספרותית: היוצר ופעולת היצירה, הקורא ופעולת הקריאה, וכיניהם: מתווכי התרבות ופעולות התיווך ברמות השונות.

מתווכי התרבות: אפיונים

המונח "תרבות", כמו המונח "טקסט" – אבן הפסיפס של התרבות – עבר הרחבה משמעותית במחשבה התיאורטית של העשורים האחרונים. אין זה מעניינו של מחקר זה להתחקות אחר גילגולים אלו והמשמעות המגוונות, שיצקו בו חוקרים שונים. די בציון העובדה כי יש המצמצמים את הגדרת המושג לאמנויות היפות כגון שירה, תיאטרון או ציור (הד למשמעות זו אפשר למצוא בשם המשרד הממשלתי האחראי על תחומים אלו "משרד המדע, התרבות והספורט", או בגרסה הקודמת, "משרד החינוך והתרבות"). בעקבות מדעי החברה (ובעיקר סוציולוגיה ואנתרופולוגיה), מקובלת משמעות רחבה יותר, המקיפה את כלל הפעילויות האנושיות ותוצריהן הממשיים והסמליים, המשותפים לקבוצה מסוימת (הד למשמעות זו אפשר למצוא בכל אחד מן הציורפים השגורים בהם כלול המושג "תרבות": תרבות הפנאי, תרבות ובידור, תרבות צריכה, תרבות נהיגה, תרבות היין וכדומה).

לצורך דיון זה על מהותם של הגורמים המתווכים נשתמש בעיקר במשמעות הראשונה, המצומצמת, של המושג תרבות; בהמשך, בשערים אחרים, תורחב המשמעות. יתרה מכך, בשל הצורך להתמקד, תיעשה בחינת מתווכי התרבות בתחום הספרות בלבד. יחד עם זאת, הדיון שלהלן מציע מודל אותו ניתן להרחיב ולהחיל על העיון בתפקידם של מתווכי תרבות בתחומים אחרים כמו אמנות

פלסטית (לדוגמא – תפקידי אוצרים ומוזיאונים), מוסיקה, תיאטרון, ואולי אף להרחיב עוד יותר לתחומיה של התרבות הפופולארית. בשלב הראשון יפורטו הגורמים העומדים במעגל המתווך, בין היוצר ובין הקורא, קרי, בין החוליה הראשונה במעגל היצירה הספרותית ובין החוליה האחרונה (שכאמור, מזינה את הראשונה). להלן יפורטו המתווכים ותפקידיהם:

1. מוציאים לאור (מיון, עריכה הפצה ושיווק של טקסטים)

תפקידים המרכזי של המו"לים הוא למיין את הטקסטים, לערוך אותם, להפיצים ולשווקם. מכלול פעולותיהם ידון לעומקו בהמשך. הוצאה לאור היא עסק כלכלי ולכן היא חייבת לשמור על יציבותה מבחינה מסחרית. יחד עם זאת, ישנם מו"לים שתופשים את עיסוקם מעבר לרמה העסקית ולהם יש בדרך כלל גם סדר יום תרבותי. בעבודתה של הוצאה לאור מעורבים אנשים רבים, חלקם אנשי מקצוע בתחום הספרות (עורכים, לקטורים), חלקם בתחום הכלכלי-שיווקי (אנשי כספים, יחסי ציבור); חלק מהאנשים האלה הם עובדי ההוצאה עצמה וחלקם עובדים עמה ומסייעים לפעולתה (ספקי חומרי גלם, עורכי דין ועוד). קטגוריות אלו משתנות בהתאם לגודל ההוצאה ואופן פעולתה. תפקידם של המו"לים מורכב. כפי שציין סוציולוג הספרות אסקרפי (Escarpit, 1965) בתהליך התיווך של כתבי היד על-ידי המו"לים אפשר לזהות מגמות מנוגדות: המו"ל פועל הן כקובע טעם בעבור הקהל והן כמי שתלוי בהעדפותיו של הקהל ועליו להיענות להן.

2. מדפיסים והוצאה עצמית לאור

פונקציה זו פועלת במקביל למו"לות. המדפיסים הם מי שמקבלים כתב יד ומפיקים ממנו ספר, כלומר, עוסקים בעיקר בתהליך החומרי של ההדפסה עצמה, בלי התהליכים המקדימים של ההפקה, המתרחשים בהוצאה לאור. הם אינם מסננים את אשר הובא לרפוס, אינם עורכים אותו (או ממעטים לעשות כן) ובדרך כלל אינם עוסקים בשיווקו. ההבחנה בין המדפיסים למו"לים ברמה התאורטית תראה במדפיס פונקציה חסרת סדר יום תרבותי, שפעולותיה נעשות בעיקר משיקולים כלכליים. אמנם יהיו מדפיסים שיתהדרו בסדר יום תרבותי שכזה, אך

מבחינת ההיקף (איכות וכמות) תהיה זו כנראה רק כסות. לפיכך צריך לבחון על-פי קריטריון זה כמה מבין אלה, המגדירים עצמם כמוציאים לאור, אינם אלא מדפיסים.

התקופה שקדמה למו"לות החילונית מאופיינת בעיקר בבתי דפוס, והמו"לות, כפי שאנו מכירים אותה, הייתה נדירה בה. כיום, כל אדם יכול להפוך למוציא לאור עצמאי. לרשות היוצרים עומדים היום אמצעים טכנולוגיים – המחשב והמדפסת הביתיים (desktop publishing) המאפשרים להם להפיץ בעצמם את הטקסט בין חברים ואפילו לחנויות ספרים. בהפקה שכזאת עולות שאלות לגבי ההכרעות הגראפיות (עיצוב) והחומריות, שיכולות להיות בעלות השפעה על גורלו של הספר, והן מהותיות לתכונותיו של מתווך זה. בעשור השני של המאה ה-21 ראוי להזכיר את אתרי מימון-המון לפרויקטים יצירתיים (בישראל: Headstart או מימונה) בהם נעזרים יוצרים כדי להציע את ספריהם (או יצירות אחרות) טרם הפקתם הסופית ובכך הן לאתר קהל מתעניינים והן לממן את כל או חלק מעלות ההפקה. תופעה זו צוברת תאוצה והיא מסייעת לעקוף את המו"לים המסורתיים.

3. מוכרי ספרים ומפיצי ספרים

מתווכים אלו פועלים ברמה המסחרית בסחר בספרים בחנויות ממשיות או בפלטפורמות רשת. שיטות השיווק המקובלות כיום מביאות לכך שאפשר לפגוש ספרים גם בחנויות ספרים אינם תחום התמחותן העיקרי (חנויות צעצועים, רשתות לשיווק מזון וכדומה). כך, לעיתים, מייצג המבחר המוצע בנקודות המכירה את סדר היום התרבותי של מתווך זה (או את העדרו). למוכר הספרים יכול להיות תפקיד משמעותי בתרבות מכיוון שהמצאי על מדפיו הוא מה שיצוד את עינו של הקורא-הצרכן. ספר שמיקומו זמין ונוח להשגה ולעיון עשוי להימכר טוב יותר מספר המתחבא בירכתי החנות, או שחיי המדף שלו נגמרו וצריך להזמינו במיוחד. השפעתו של מוכר הספרים יכולה להתבטא גם בהמלצות על ספר שהוא חפץ ביקרו (בין משום שהכיר את טיבו ובין משום שהוא מצפה לאחוזים גבוהים יותר ממכירתו) לקהל הקונים. בהקשר זה משמשים מפיצי

הספרים כצינור בין המו"לים ובין מוכרי הספרים בחנויות. בעבר, כשרווחה מכירת הספרים מדלת לדלת, היה למפיצי ספרים תפקיד משמעותי יותר והמפיץ והמוכר התלכדו לכדי פונקציה אחת.

4. עיתונות כתובה (ובכללה המוספים לספרות בערבי שבת וחג)

העיתונות הכתובה, ובעיקר המוספים לספרות המתפרסמים בה, היא פלטפורמה המאגדת כמה פונקציות: פרסום ביקורות או סקירות על יצירות ספרותיות שהתפרסמו; מתן במה ליצירות שטרם ראו אור כספר; קידום מכירות של יוצר/ספר באמצעות ראיון, או פרסום קטע מתוך יצירה, ופרסום מודעות בתשלום. בעיתונות הכתובה מתפרסמות גם רשימות רבי המכר, המשמשות, בין היתר, כ"אביזר שיווקי" לקידום של ספרים, בהיותן תלויות בחנויות ספרים או מצוטטות במודעות.¹⁷ לאורך השנים אפשר לראות כיצד יצאה הספרות מתוך מוספי הספרות אל מדורים אחרים בעתון ובאה לידי ביטוי, לדוגמה, בראיונות עם סופרים במוספי הפנאי של עיתוני ערב שבת.¹⁸

5. כתבי עת ספרותיים

הספרות העברית החלה את דרכה במידה רבה בעיתונות ובכתבי העת הספרותיים. אלו, ובעיקר האחרונים, שימשו במשך שנים ארוכות כמעבדת הניסויים של הספרות. שם התגלו הכשרונות החדשים, טופחו יוצרים והתגבשו חבורות ספרותיות. בעבר, בתקופה של עורכי מקור נועזים, הייתה לאותם כתבי עת משמעות תרבותית גדולה. כיום, לנוכח השפע במדיה בכלל, וכמות כתבי העת בפרט, קשה אפילו לחובב קנאי של הספרות לעקוב אחר המתרחש בכתבי העת

---

¹⁷ על ההיסטוריה של רשימות רבי המכר ותפקידיה התרבותיים בהקשר הישראלי ראו: ניגר, מ. (2010). "לספרים רק את החטא והשופטת: רשימות רבי המכר לספרים בין "כמות" ל"איכות". בתוך: חקק, י., קסן, ל., וקרומר-נבו, מ. (עורכים). **הכל מדיד: מבטים ביקורתיים על דירוג וכמות**. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.

¹⁸ על כך כתבתי בהרחבה בעבודת הדוקטור שלי: ניגר, מ. (1999). **מוספי הספרות ועיצוב התרבות הישראלית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

שער ראשון: תשתית מושגית

ומכאן שמשמעותם התרבותית פחתה. במקרים רבים, חברות ספרותיות ואיגודים מקצועיים (כגון אגודת הסופרים) משמשים כמוציאים לאור.

6. מבקרים ומרצים לספרות באוניברסיטאות

מבקרים, חוגים לספרות באוניברסיטאות והמרצים בהם, משמשים כמתווכי תרבות בכמה מובנים: בקידום טקסטים דרך תוכניות קורסים (סילבוס) ורשימות לקריאה – ספרים, מאמרים, מסות ורצונות המכוננים את הקאנון דרך הרצאות באוניברסיטה ובכנסים (גם למורים, או למי שיהיו מורים, ובכך הם משעתקים את הקאנון) ובחברות בוועדות רשמיות, הקובעות תוכניות לימודים ופרסים. תפקידים אחרים של המבקרים ושל המרצים יזכו לפיתוח דרך עיון במתווכי תרבות אחרים (אמצעי תקשורת ההמונים, פרסים ספרותיים וערבי ספרות ממוסדים).

7. בתי-ספר, מורים ומחנכים

מורים ומחנכים הפועלים במערכת החינוך משמשים כסוכני סוציאליזציה עיקריים. הם מהגורמים המרכזיים, המקנים לאדם את תפקידיו החברתיים. מפגש עיוני של רבים באוכלוסייה עם ספרות ועם סופרים מתרחש לראשונה במערכת החינוך. באופן אידיאלי, בתי הספר מלמדים את האדם מהו הקאנון, נכסי צאן ברזל של התרבות, וכך הופך תפקיד התיווך שלהם למשמעותי. אמנם הגדרת הקאנון אינה, בדרך כלל, בידי מערכת החינוך אך היא זו שמתווכת אותו לאוכלוסייה רחבה.¹⁹

---

¹⁹ כך, לדוגמה, בשלהי שנת 2015, קבעה דליה פניג, מ"מ המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך כי אין ללמד בבתי הספר התיכוניים את ספרה של דורית רביניאן, "גדר חיה" בטענה כי "יחסים אינטימיים, ובוודאי האופציה הפתוחה של מיסודם באמצעות נישואין והקמת משפחה - גם אם אינה יוצאת לפועל בסיפור - בין יהודים ושאינם יהודים, נתפסים בקרב קהלים גדולים בחברה כאיום על הזהות הנפרדת." פסילה זו פעלה פעולה הפוכה וגרמה להתעניינות מחדשת בספר.

8. תחום התקשורת הבינאישית ברמה הראשונית: חברים, משפחה ומנהיגי דעה

בין סוכני הסוציאליזציה החשובים אפשר לציין את המשפחה, המקנה זהות וערכים בשלבים הראשונים של החיים. במסגרת זו מהווים ההורים מתווכי תרבות על-ידי הקראת טקסטים לילדיהם והצגת מודל לחיקוי: ספריית הבית (הבית והמשפחה כמוסד) והרגלי הקריאה של ההורים. חברים משמשים כסוכני סוציאליזציה בשלב מאוחר יותר, אך גם הם משפיעים על בחירת הטקסטים, המיועדים לקריאה וכך הם משמשים כמתווכי תרבות. זאת ועוד, במחקר התקשורת מקובל המושג "מנהיג דעה" (opinion leader), שנטבע במחקרים הפונקציונליסטיים (Katz & Lazarsfeld, 1955) שבחנו את האופן בו משפיעה התקשורת. הטענה המרכזית במחקרים אלה היא שההשפעה החזקה נמצאת בתקשורת הבינאישית.

מכיוון שבני האדם נתונים ברשתות חברתיות, ממשיות ווירטואליות, הרי התקשורת לא משפיעה באופן ישיר אלא דרך אנשים אותם אדם מחשיב כמומחים בתחומם והנמצאים בקרבתו החברתית של אותו אדם: אלו הם מנהיגי דעה. לאדם יכולים להיות כמה מנהיגי דעה לתחומי שונים (מנהיג דעה כשירצה לקנות רכב ומנהיג דעה כשירצה להתייעץ על השקעה פיננסית). כלומר, התקשורת זורמת באופן דו שלבי (two step flow): היא פועלת על מנהיגי הדעה והללו משפיעים על סביבתם, הודות לאמינותם בעיני קהילתם ובאמצעות הפרסום בעל העוצמה מפה לאוזן. חשוב להבחין בין מנהיגי הדעה למבקרים מקצועיים בתקשורת. נהוג לחשוב כי מנהיגי הדעה נמצאים בסביבתו הקרובה של האדם. יחד עם זאת, כיום בשל התפשטות הרשתות החברתיות, אפשר לראות כי מנהיגי דעה יכול להיות נוכחים ומשפיעים גם אם אינם בסביבה הקרובה אלא ברשת החברתית של אדם.

אנו רואים ניסיון של מו"לים להשפיע על אותם אנשים באמצעות משלוח ספרים לדמויות בעלות עוצמה שכזו (עורכי דין מפורסמים, לדוגמה) או "קהילת הקוראים המשפיעים", שמנסה הוצאת "ידיעות אחרונות" לטפח.²⁰

9. תוכניות באמצעי התקשורת האלקטרוניים

האמנויות היפות יוצאות מן המוזיאונים, מאולמות הקונצרטים ומהדפים הכרוכים ומתגלות באמצעי התקשורת האלקטרוניים. ראוי להפריד בין המדיה המשודרת לזו הכתובה מכיוון שהראשונה מציעה, בדרך כלל, צורה אחרת, פופולארית יותר, של הצגת התרבות בכלל והספרות בפרט. תוכניות התרבות בתקשורת המשודרת פועלות כמתווכות תרבות כשמרואיין בהן סופר, כשהן מציגות ביקורת או סקירה על ספר חדש, וגם בהיותן פלטפורמה לעיבודי טקסטים ספרותיים לתקשורת המשודרת (ראו להלן).

10. עיבודי טקסטים למדיה אחרים

לעיתים אנו עדים למעבר ממדיום למדיום. זה קורה בדרך כלל לאחר שספר חשוב או מצליח מועבר/מעובד למדיום ויזואלי או, מן הכיוון השני, לאחר שסרט/תוכנית טלוויזיה זוכה להצלחה ומעובדת לטקסט כתוב. המרה שכזו מקדמת את הטקסט בתרבות שכן היא חושפת אותו לקהלים רחבים, שמגיעים אליו לאו דווקא דרך המדיום בו נוצר, ואפשר, שיחזרו למדיום המקורי, בעקבות החשיפה במדיה אחרים.

---

²⁰ תודה לחיים באר על העזרה בגיבוש התפיסה של תפקיד מתווך זה.

11. מתרגמים

לצד המעבר ממדיום למדיום אנו עדים למעבר משפה לשפה ומתרבות לתרבות. אולם אותה "נשיקה מבעד למטפחת" (הדימוי הידוע של המשורר דילן תומאס לתרגום, שהתייחס בעיקר לתרגום שירה) משמעותה שהמתרגמים משמשים כמתווכי תרבות במובן העמוק של המילה, מכיוון שעליהם, באופן אידאלי, להמיר לא רק את המשמעות המילולית של הטקסט, אלא גם את משמעותו התרבותית (ויסברוד, 1989). תפישת "משימתו של המתרגם" (כשם חיבורו הידוע של ולטר בנימין, 1923) היא מושא למחשבה תיאורטית מפותחת שאין כאן המקום להרחיב בה (ראו למשל את חיבורו של זאק דרידה (2002), ובמקור 1990), "נפתולי בבל", המתייחס למאמרו של בנימין).

12. אתרי תרבות וספרות באינטרנט

משמעות האינטרנט כמתווך תרבות טרם נחקרה לעומק, בוודאי לא בהקשר הישראלי. המדיום החדש מחליף ומשלים את מוספי הספרות בעתונות. אתרי התרבות והספרות באינטרנט משמשים בעיקר לביקורות ולהמלצות על ספרים, ומעט לפרסום יצירות ולתגובה עליהן. יש להפריד בין אתרים מבוססים, השייכים לארגוני תקשורת גדולים, ובתוכם פועלים עורכים מקצועיים יותר, לבין אתרים קטנים (ולעיתים קרובות לא פחות מעניינים).

13. פורומים ובלוגים באינטרנט, קידום ברשתות חברתיות

האינטרנט, המדיום הצעיר (בוודאי בהשוואה לדפוס, אך גם לרדיו ולטלוויזיה) מאפשר למי שאינו מצליח לפרסם במקומות יוקרתיים, המפעילים מיון קפדני, או לחילופין, למי שמבקש להתנסות בכתיבה יוצרת, לאסוף תגובות ליצירותיו – אם כשלב מקדים אם לאו – לפרסום יצירות במקומות אחרים. יחד עם זאת, כפי שעולה במחקר, פרסום כזה מספק חוויה מו"לית שונה בתכלית (ניגר

שער ראשון: תשתית מושגית

ועבדולאייב, 2011).²¹ עוד נזכיר כי בעשור השני של המאה ה-21 בולט במיוחד מקומן של רשתות חברתיות ועמודי קבוצות תרבות ברשת כפלטפורמה לפרסום יצירות ולקבלת תגובות. בהקשר זה עולה שאלת מקומו של העורך המקצועי ותפקידו התרבותי כמו גם המתח שבין "החגיגה הדמוקרטית" של הטקסטים הספרותיים בה לרבים זכות להשמיע קולם לבין האיכות הספרותית, שאינה גבוהה של רבים מהטקסטים המתפרסמים בהם.

14. ערבי ספרות ממוסדים

אחרי שספר יוצא לאור יש לקדמו ולהפיצו. אחת הדרכים המקובלות לעשות כן היא ארגון אירוע בו משתתף הסופר, העורך או המתרגם ופאנל של מבקרים מדברים על אודות הספר. לא כל אדם שפרסם ספר יכול להשתתף בערבים מסוג זה. בדרך-כלל ישנה ועדה מקצועית המכריעה בעניין זה. במקרים מסוימים, איגודים מקצועיים (כמו אגודת הסופרים) משמשים כמארגנים.

15. ערבי ספרות פתוחים בבתי-קפה ובבתים פרטיים

נבחין בין ערבים הנחשבים ליוקרתיים יותר והמאורגנים על ידי מוסדות רשמיים (אגודת הסופרים, אוניברסיטאות וכדומה) לבין ערבי ספרות שאינם כאלה. ערבי ספרות פתוחים, שאינם נקבעים על-ידי ועדת מומחים, הם מסימני הזמן בו ישנה גאות בתרבות ואשר בו, מן הבחינה המעשית, קל להוציא לאור ספר. בתוך שפע שכזה רק מעטים זוכים שיערכו לכבודם ערבי ספרות רשמיים. ראוי לציין כי גם אנשים המפתחים קהילה סביב פורום כתיבה באינטרנט, נוהגים לעיתים לערוך ערבי ספרות/מסיבות, המפיקות את היוצר מאלמוניות שם העט ("ניק") שבחר לו, ומפגישה אותו עם יוצרים אחרים בני הקבוצה. במקרים

---

²¹ תחום זה של יצירה באינטרנט טרם זכה למחקר מפורט. סנונית ראשונה בהקשר הישראלי הוא המאמר: ניגר, מ. ועבדולאייב, נ. (2011). החוויה המו"לית: בחינת תהליכי ההוצאה לאור של כתבי יד ספרותיים בספרים ובאתרי אינטרנט מנקודת מבטם של היוצרים. קשר, 41: 54–64.

מסוימים, חבורות ספרותיות אלה (אליטיסטיות יותר או פחות) משמשות כמארגנות.

16. ספריות וספרנים

לספריות ולספרנים תפקיד חשוב בתיווך תרבות, הן על-ידי המלצה לקוראים על ספרים מסוימים ולא על אחרים, והן בהחלטה אלו ספרים להזמין מהמו"לים ואלו לא. תפקיד הספרן הנו בעל משמעות תרבותית חשובה ומהווה דמות מפתח בחניכה של קוראים ושל יוצרים. בישראל, חיבור של מתווכים אלו עם תפקיד התיווך של אתרי האינטרנט ישראל (מתווך 12), מוביל לאתר בו מרכזות פעילויות של הספריות בארץ כמו גם פרויקטים מיוחדים להפצת ספרות כמו "ספרים קוראים"²².

17. סוכן סופרים (סוכן יוצרים)

סוכן הסופרים הוא הפונקציה המייצגת את הכותב מול המוציא לאור. הסוכן מסייע לכותב בגיבוש כתב היד למען הגברת סיכויו אצל המו"ל ובהשגת חוזה, ופועל לקידום מעמד הכותב בתרבות. דמות סוכן הסופרים בעלת מקום חשוב בחו"ל, בעיקר בתרבות האמריקאית. בישראל, בקרב סופרים מובילים, מקובלת פונקציה זו בצד הפרקטיקה של הפנייה הישירה של היוצר אל המו"ל, ניהול כלכלי עצמי של הסופר כמותג (בשונה, לדוגמה, מייצוג שחקנים בתיאטרון ובקולנוע)²³.

---

²² אתר האינטרנט של "מרכז הספר והספריות": <http://www.icl.org.il>
²³ ראו, לדוגמה, בכתבה הבאה: שני, ר. (2008, 7 ביולי). סופרים את הצ'קים. כלכליסט. (נדלה לאחרונה: 5 במאי, 2016):

<http://www.calcalist.co.il/consumer/articles/0,7340,L-3087603,00.html>

18. ירידי ספרים המיועדים למו"לים ורשימות תפוצה ייעודיות

למרות שירידי ספרים, המיועדים לאנשי ההוצאה לאור (כגון יריד הספרים בפרנקפורט ויריד הספרים הבינלאומי בירושלים), מעוררים התעניינות גם מעבר לקהילת המו"לות, הרי מרכזם הוא התיווך בין היוצר, סוכן הספרים ומו"לים, המחזיקים בזכויות להפצה בינלאומית של ספר, לבין מו"לים מרחבי העולם. בירידים אלו נחשפים המו"לים למגוון הספרים הקיימים באותה שנה ומתאפשר משא ומתן לרכישת זכויות יוצרים לתרגום, לעיתים תוך כדי תחרות בין מו"לים מאותה מדינה. צריך להדגיש כי במאה ה-21, ובעיקר בעשור השני לה, הירידים הגדולים מתחרים בספרים ואף בכתיבי-יד המופצים למו"לים ישירות לתיבות הדואר האלקטרוני בלי שיש צורך להמתין ליריד. ההוצאות נחשפות לספרים חדשים ומקבלות כתבי יד בשלבים שונים של הגהה כך שהן יכולות לחתום על חוזים עם ההוצאות המחזיקות בזכויות בשלבים מוקדמים מאוד בתהליך הפצתו של ספר בעולם.

19. ירידי ספרים המיועדים לקהל הרחב

בישראל היריד הידוע ביותר הוא "שבוע הספר". בירידים מסוג זה, המו"ל עוקף את מוכר הספרים ומשווק באופן ישיר את ספריו לקונה. במהלך העשור הראשון והשני למאה ה-21, רבו המבצעים וההנחות בחנויות הספרים במהלך כל ימי השנה, כך שהיתרון המרכזי של ירידי הספרים הייתה האפשרות להגיע לספרים שכבר אינם נמצאים במלאי החנויות או אפילו אולו ממחסני מוכרי הספרים.²⁴

---

²⁴ לתקופה קצרה של שלוש שנים (2013-2016) הופעל בישראל "חוק להגנת הספרות והספרים" שאסר על מכירת ספרים חדשים בהנחה של מבצעים אגרסיביים, אך החוק בוטל למעשה בשנת 2016, לפני שאפשר היה לבחון את השפעתו על שוק הספרים, ולמרות שנראה שהיה ראוי לתקנו ולא לבטלו כליל. ראו מתוך רשומות הכנסת: חוק להגנת הספרות והסופרים בישראל (נדלה לאחרונה 5 במאי, 2016): <http://www.knesset.gov.il/Laws/Data/law/2407/2407.pdf>

בעשור השני של המאה ה-21 כשחלק מהירידים עברו למתחמים סגורים ומתוחמים, פחתה האטרקטיביות הכלכלית של ירידי "שבוע הספר" (ויש להניח כי גדלו הוצאות התפעול והאבטחה) אך הוא ממשיך למשוך קהל בזכות ריכוז המו"לים במתחם אחד.

20. המביא לבית הדפוס, המגיה והמשתדל

שלושה כינויים אלה מתייחסים לתפקידים דומים או מקבילים, שפעלו בחברה הדתית-מסורתית למען הפקת כתב היד. אלה היו מקבלים את כתב היד מן היוצר והיו פועלים, בשמו או בשמם, לשם השגת הסכמות של רבנים, תמיכה רוחנית ו/או כלכלית והגהת כתב היד. תפקידים אלו במתכונתם זו כמעט ופסו מן העולם במו"לות החילונית, אם משום שבמו"לות זו אין צורך בהסכמות של רבנים לפרסום ספר, ואם משום שמחיר הפקת ספר הוא נמוך יחסית. יחד עם זאת, גם כיום ישנן סיטואציות בהן פועלים אנשים מחוץ לבתי הוצאה לאור, שהנם בעלי השפעה על מו"לים, למען יוצר מסוים, וברוח המשתדל של המאות הקודמות, מבקשים לעזור לו לפרסם. עוד נזכור כי, לעיתים קרובות מדפיסות הוצאות הספרים ציטוטים של אנשים ידועי שם על כריכת הספר, המשמשים כהמלצה וכאמצעי לקידום מכירות, והעשויים להזכיר את אותן "הסכמות" מעולמם של יראי שמים.

21. אנשי יחסי ציבור (הפועלים מטעם מו"לים וסופרים)

בשל חשיבותם התרבותית, אפשר להביט על אנשי יחסי הציבור, הפועלים בתוך הוצאות הספרים או במשותף איתן, כפונקציה נפרדת, המשמשת כמתווך תרבות. תפקידם העיקרי של אלו הוא לתווך בין הספר והסופר ובין אמצעי תקשורת ההמונים כדי לקדם את שיווק הספר ומכירתו. מגוון דרכי הפעולה גדול.

שער ראשון: תשתית מושגית

המקובלת שבהן היא "הכנסת" הסופר לעיתון במוסף סופשבוע או לתוכניות אירוח בטלוויזיה (למשל באמצעות ראיון חושפני). צד אחר של העניין הוא משלוח הספר למבקרים, אנשי תקשורת ומנהיגי דעה. תפקידם של אלו הופך לחשוב בקידום הספר בתרבות ובהבאתו לידיעת הציבור בעולם שבו רואים אור עשרות ספרים בכל שבוע, ורבים מהם אינם זוכים לכלל הד, כעץ הנופל באמצע היער וקולו לא נשמע.

22. פרסים ספרותיים וארגונים המעניקים אותם

בשנים האחרונות רבו הפרסים הספרותיים ואיתם רבו הוויכוחים על הלגיטימיות של חלק מהפרסים, הזוכים או השופטים. בין הגורמים המעניקים פרסים ישנם גורמים מסחריים, עיריות, מוסדות מדינה ומוסדות מטעם המו"לים (פרסי פלטינה וזהב על מכירת ספרים). הפרסים הם גם אמצעי הכרה וקאנוניזציה (בעיקר הפרסים היוקרתיים שבהם, כפרס ישראל ופרס ביאליק) וגם אמצעי שיווקי בידי אנשי יחסי הציבור והמו"לים למען קידום הספר. בחלק מפרסים אלו (כ"פרס ספיר", המוענק על-ידי מפעל הפיס) משתמשים באמצעי תקשורת ההמונים לחשיפת השלבים האחרונים בתחרות, ובאמצעות הענקת פרסים יקרי ערך מושכים תשומת לב תרבותית, על אחת כמה וכמה כשפולמוס נקשר בשמם (וראו פרס ספיר לשנת 2009, שביטולו בעקבות פרסום על קשר אישי בין אחדים מהשופטים והיוצרים עורר שערורייה).

23. פרויקטים למימון-המון והפצה של יצירות ברשת

לקראת המחצית השנייה של העשור השני במאה ה-21 צומח מתווך תרבות חדש: מימון-המון (crowdfunding) שבאמצעותם מגייסים יוצרים ויזמים את הממון הנדרש כדי להפוך את הרעיון שלהם למציאות. אפשרות זו פתוחה בפני יזמים בתחומים שונים אך היא בשל משמעותה בשדה הספרות אפשר להגדיר אותה גם כמתווכת תרבות. אם נתרכז רק בתרבות הישראלית אזי אפשר לראות כיצד באמצעות אתרים מקומיים דוגמת Headstart (גילוי נאות: גם ספר זה זכה

לתמיכה באמצעות אתר זה), היוצרים לא רק שעוקפים את המו"לים המסורתיים אלא גם זוכים להבין עד כמה הפרויקט שלהם מעורר עניין, וכמה עותקים ימכרו מראש מבלי שהם זקוקים למו"ל, למפיץ או חנות ספרים. כמובן שהחולשה של מתווך זה, בדומה למדפיסי הספרים, שנזכרו בין ראשוני המתווכים ברשימה, היא העובדה שהיציירות אינן עוברות את תהליך הקריאה (הלקטורה) הרגיל, בדרך כלל אינן זוכות לעריכה, כפי שהיו זוכות אצל מו"ל ידוע, וכן ההפצה והשיווק של הספרים (מעבר לרוכשים במהלך הפרויקט) היא מורכבת ומצריכה טיפול אישי של היוצר.

24. היוצר

היוצר אומנם נזכר כאן אחרון ברשימת המתווכים, אך למעשה, זהו השלב הראשון בתהליך התיווך, כשהיוצר הופך, לאחר השלמת היצירה או במהלכה, למתווך שמנסה לקדם את היצירה לעבר מימוש ופרסום.

מיון מתווכי התרבות

רשימה מקיפה זו מציגה את מרב הגורמים הפועלים בתיווך תרבות. כל מתווכי התרבות ראויים למחקר מקיף ומעמיק. מחקר זה יטפל, בעיקר, בתפקיד המוציאים לאור ומוכרי הספרים. במידת האפשר, יוזכרו גם מתווכים אחרים, אך מקומם במחקר זה יהיה שולי.

מן הבחינה התיאורטית והמעשית, ניתוח מעמיק של הגורמים הפועלים במעגל המתווך מגלה כי הם אינם עשויים מעור אחד ואינם ממלאים את אותן הפונקציות. יש גורמים (כמו סוכני הספרים) המתווכים בין היוצר ובין המו"ל, יש הקרובים אל הקורא ופועלים מתוך היכרות זו (המלצות של בני משפחה וחברים), אחרים קרובים יותר למו"ל, למו"ס וליוצר, כמו אמצעי תקשורת ההמונים. מכאן יש לנסות ולמייץ את המתווכים לרמות שונות לפי השלב בו הם מופיעים בתהליך התיווך בין היוצר לבין הקורא.

שער ראשון : תשתית מושגית

תרשים מתווכי תרבות: שלבי פעולה, תהליכים, ארגונים ובעלי תפקידים
בתוך השפעות, לחצים והקשרים – תרבותיים-אינטלקטואליים, חברתיים, מסחריים, כלכליים, פוליטיים וחוקיים

<p>יוצר (פעולת היצירה)</p>	<p>1 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>ניסיונות להתקשרות עם מתווכי תרבות</u>: היוצר מנסה לקדם את היצירה שלו ולפרסמה והופך למתווך תרבות (הקידום יכול להתבצע גם במרחבי הרשת ולא רק מול מתווכי התרבות המסורתיים).</p>	<p>2 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>מיון והתקשרות</u>: היוצר/בעלי הזכויות ביצירה מתקשרים עם מוציא לאור: מתווכי התרבות בשלב זה: סוכני ספרים / מביא לבית הדפוס, כתיבי יד בירידי ספרים למו"לים וברשימות תפוצה, מו"לים (הנהלה ועורכים ספרותיים). בסוף שלב זה: חוזה.</p>	<p>3 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>העריכה</u>: קידום היצירה (כתב היד) לקראת הפיכתה לספר: מתווכי התרבות בשלב זה: עורכים ספרותיים, עורכים לשוניים, מתרגמים ומגיהים. תחילת התהליך: בסוף שלב זה: כתב יד מוכן לראות אור.</p>	<p>4 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>הפקה</u>: היצירה הופכת לאובייקט (מטריאליזציה): מתווכי התרבות בשלב זה: מו"לים / מדפיסים (הוצאה עצמית לאור) / מוספים לספרות / כתיבי עת, פורומים באינטרנט ובלוגים. בסוף שלב זה: היצירה הופכת לאובייקט (ספר במחסנים, קובץ מוכן)</p>	<p>5 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>הפצה</u>: הפיכת היצירה לנגישה לציבור: מתווכי התרבות בשלב זה: מפיצים, מוכרי ספרים / ירידי ספרים לקהל הרחב / פורומים באינטרנט ובלוגים או רשתות חברתיות / מוספים לספרות / כתיבי עת. בסוף שלב זה: היצירה הופכת פומבית ונגישה.</p>	<p>6 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>שיווק המוני</u>: פרסום הספר באמצעות תקשורת המונים: חשיפה לתוצר באמצעות מתווכים מחוקים מהקורא (בדרך-כלל מקצועית יותר). מתווכי התרבות בשלב זה: מבקרים וממליצים בתוכניות במדיה האלקטרוניים, בערבי ספרות ממוסדים, באתרי תרבות באינטרנט, בכתיבי עת, במוספים לספרות בעיתונות הכתובה, פרסים ספרותיים על מכירת ספרים, בעיבוד הספר למדיה אחרים ופרסום קנוי בכסף (כולל מדיה חדשה ושיווק באמצעות הדואר האלקטרוני). אנשי יחסי ציבור פועלים בשלב זה לקדם את הספר בתקשורת. מבקרים ומרצים באוניברסיטאות פועלים במסגרת השלב הזה ככותבי ביקורת במדיה.</p>	<p>7 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>קידום בלתי אמצעי</u>: הפצת הספר באמצעות תקשורת בין-אישית: חשיפה לתוצר באמצעות מתווכים קרובים לקורא (בדרך-כלל אמינה יותר). מתווכי התרבות בשלב זה: חברים, מכרים ומשפחה (מנהיגי דעה), ערבי ספרות פתוחים, בתי ספר ומחנכים, ספרנים. אנשי יח"צ פועלים בשלב זה להגיע למנהיגי דעה ולמוכרים בחנויות ספרים.</p>	<p>8 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>מוסדות חברתיים מקדמים את הספר וקאנוניזציה</u>: תוכניות לימוד בבתי הספר, הכללת יצירות בתוכניות של קורסים באוניברסיטה והפיכתן למושא למחקר, פרסים ספרותיים על איכות הספר, קידום באמצעות מוסדות רשמיים (חלוקת הספר כשי, הכללתו בטקסים רשמיים). שלב זה קובע את השרידות והקאנוניזציה של יצירה.</p>	<p>9 שלב</p>
<p>↓</p> <p><u>איתור היצירה ורכישתה</u>: הקורא/צרכן מאתר את היצירה (בחנות הספרים, ברשת האינטרנט, בעיתון) באמצעות מוכרי ספרים, באמצעות האינטרנט או בעצמו. במקרה הצורך, משלם עבור היצירה (ספר חנות או יצירה בתשלום באינטרנט).</p>	<p>10 שלב</p>
<p>↓</p> <p>קורא (פעולת הקריאה)</p> <p>↻</p>	<p>11 שלב</p>

כמה הערות חשובות לסכימה שהוצגה לעיל:

א. המודל מתאים לסוגי ספרים שונים, אך הוא תקף בעיקר לגבי הסוג העיקרי של הספרים הנפוצים בשוק – ספרות יפה בז'אנרים השונים.

ב. היצירה אינה חייבת לעבור את כל השלבים בדרך אל הקורא, ולעיתים, בעיקר מן השלב הרביעי ואילך, השלבים ארוגים זה בזה, או שהסדר שלהם משתנה, בהתאם למדיום, לנסיבות המיוחדות ולז'אנר.

ב. התהליך מעגלי: הקריאה (של קוראים מקצועיים ושאינם כאלה), הבעת האמון והמשוב, הן בביקורות והן ברכישת הספרים, יוצרים אצל הכותב את אופק הציפיות ולעתים כיווני הכתיבה, ואצל המו"ל תתכן השפעה על מדיניות פרסום הספרים ושיווקם לקראת היצירות הבאות.

ג. פעולת הקריאה בשלב האחרון מושפעת או עשויה להיות מושפעת מן השלבים שקדמו לה. כך, לדוגמה, תהיה קריאת ספר לאחר קריאת ביקורת שפורסמה עליו בעיתונות.

ד. לגבי השלב התשיעי, לו זוכות רק יצירות מועטות – קידום באמצעות מוסדות חברתיים וקאנוניזציה, ברור כי הוא מגיע אחרי שמספר קוראים משפיעים קרא בספר. בתקופה הראשונה להופעת ספר, טרום הקאנוניזציה, התהליך מתרחש אחרי פעולת הקריאה, אבל בתרשים שלב זה מופיע לפי האופן בו פוגשים בה הקוראים/צרכנים בתקופה שלאחר הקאנוניזציה.

תפקידם של המו"לים כמתווכי תרבות

הצגה של מתווכי תרבות אלו ומיונם היא כר פורה למחקר עתידי על תפקידם של כל אלו ועל היחסים ביניהם. ברור כי לא בכל מקרה פועלים כל המתווכים וכמובן שלא כל המתווכים חשובים באותה מידה. יחד עם זאת, חשוב להציג את המגוון ואת האפשרויות השונות לאינטראקציה בין הגורמים הפועלים בתרבות ומכאן קל יותר לראות את תפקידו המרכזי של המוציא לאור בתרבות.

להלן ייבחן תפקידו של המו"ל ויפורק לשלבי משנה בתיווך הספר מן היוצר אל הקורא. כאמור במודל שהוצג לעיל, בתהליך יצירת הספר והפקתו אפשר להבחין באופן סכימטי באחד עשר שלבי פעולה: מיצירה ב"מגירתו" של הכותב ועד שהספר נקרא (ונצרך) על-ידי הקהל. ואלו הם:

1. פעולת היצירה
2. ניסיונות ההתקשרות
3. מיון
4. עריכה
5. הפקה
6. הפצה
7. שיווק המוני
8. קידום בלתי אמצעי
9. קידום באמצעות מוסדות חברתיים וקאנוניזציה
10. איתור ורכישה
11. פעולת הקריאה

כאמור, חשוב לזכור כי זוהי חלוקה סכמאטית ולעיתים השלבים ארוגים זה בזה. בשלב הראשון, שלב היצירה, פועל היוצר, בדרך-כלל, לבדו. ברור כי גם פעולת היצירה נעשית בתוך קונטקסט רחב (אינטלקטואלי, חברתי, פוליטי, תרבותי, מסחרי וגו') אך, באופן הפשוט ביותר, הביהביוריסטי, אפשר לומר כי היוצר פועל כאן לבדו. שלב זה, למרות חשיבותו, אינו מעניינו של ספר זה. נציין רק כי, בכל זאת, שלב זה מושפע לעיתים מן השלבים האחרים: מאופק הציפיות של הקוראים כפי שתופס אותן היוצר, המבוסס על אופן התקבלותם של טקסטים קודמים של היוצר או מטקסטים אחרים הקיימים במערכת שאיתם היוצר מזדהה או מהם הוא מושפע.

בשלבים הבאים, היוצר, אם בעזרת סוכן אם לאו, פונה למו"ל על מנת להוציא לאור את ספרו. במקרים מסוימים, ישנו הסכם מראש בין מו"ל מסוים ליוצר על פרסום בהוצאה עוד לפני שהיצירה הושלמה, ולעיתים עוד לפני שנכתבה, אך אין

זה הכלל. ככלל, בשלב זה, מכריעים מנהל ההוצאה והעורך הראשי (לעיתים מדובר באותו אדם) אם תראה היצירה אור בהוצאה. אם ההכרעה חיובית יערך משא ומתן משפטי/כספי בין הצדדים להסדרת זכויותיהם וחובותיהם.

בשלב הרביעי, שלב העריכה, מתנהל משא ומתן ספרותי/אסתטי או מקצועי (תלוי באופי הספר) בין עורך הספר ובין היוצר. אופי משא ומתן זה תלוי באופיים של העורך והיוצר וביחסי הכוחות ביניהם. בשלב הבא, שלב ההדפסה, החומר מקבל את ממשותו החומרית בדפוס ובכריכה. בשלב זה נקבע באופן סופי עיצובו של הספר, גודל האותיות, סוג הנייר, סוג הכריכה וכן הלאה. היוצר מעורב בשלב זה, בקריאה הגהות ולעיתים גם בהכרעות על העיצוב הגרפי.

בשלב הבא, השלב השישי, יוצא הספר אל מוכרי הספרים. בד בבד, פועלת מערכת יחסי-ציבור מטעם המו"ל למען קידום הספר. לצורך כך, היוצר מגויס למען חשיפה תקשורתית, שמטרתה להקנות לספר מקום במרחב הציבורי-תרבותי. חשוב לציין כי היקף התופעה הזו כיום גדול מבעבר ולעיתים מתייעץ המו"ל עם מוכר הספרים לגבי כמות העותקים שיש להדפיס (לחילופין, היוצר יכול לקבל מושג לגבי כמות העותקים, אם בחר להפיק את ספרו באמצעות פרויקט מימון-המון).

מודל ההכרעות התרבותיות של מו"ל: שלבים, תהליכים, גורמים והכרעות ביצירת ספר וקידומו

שלב 1	שלב 2-3	שלב 4	שלב 5	שלב 6	שלב 7-8	שלב 9-11	
התהליך:	יצירה	מיון והתקשרות	עריכה	הפקה	הפצה	שיווק	התקבלות
גורמים מעורבים:	יצר	יוצר (סוכן) הנהלה +עורך	יוצר עורך עורך+הנהלה ייצור+גרפיקה	יוצר הנהלה מוכר ספרים	יוצר יח"צ הנהלה מדיה	יוצר ביקורת וממסד קהל	
סוף התהליך:	כתב-יד ראשוני	חווה	כתב-יד מוכן להפקה	ספר מודפס	ספר בחנות	ספר בידי הקונה/קורא	קבלה ובניית ציפיות
הכרעה תרבותית:	האם לקבל פרטי החווה?	מי יערוך? איך לערוך?	כמה עותקים? איך לעצב? אילו חומרים?	כיצד יופץ הספר?	איך לשווק?	האם ואיך ליצור ספר נוסף?	

מן התיאור הזה אפשר להבחין כי תפקידו של המו"ל בתהליך הפקת הספר הוא משמעותי ביותר. בכל אחד מן השלבים בהם מעורב המו"ל, מתבצעת הכרעה בעלת משמעות לתרבות: החל בהכרעה אם לקבל טקסט לבית ההוצאה (הכרעה שיכולה לגזור את גורלו של ספר לאבדון: למרות שיש אופציות רבות לפרסום, ספר שלא יצא לאור בהוצאה רצינית, שתדאג גם לשיווקו, לא יזכה, ברוב המקרים, לקהל קוראים רחב), דרך ההכרעה איך ייערך הספר, איזו צורה ילבש, איך ישווק וכמה יושקע, חומרית ורוחנית, בכל אחד מן השלבים השונים. את גורלו ואת אופן התקבלותו של ספר קשה להעריך וזיהוי הפוטנציאל של כל ספר הוא מלאכה מו"לית מורכבת, מועדת להפתעות (ספר שמצפים שיצליח – נכשל; ספר שלא מנבאים לו גדולות – מצליח). צריך לזכור כי הכרעה קריטית בתהליך ההוצאה לאור של ספר היא מיקומו בסדר העדיפויות של הוצאה, קרי, כמה יושקע בשיווק הספר ובקידומו (לדוגמה, כמה זמן, אם בכלל, תקדיש לספר אשת יחסי הציבור של ההוצאה; האם ההוצאה "תקנה" את מקומו בשולחנות המרכזיים בחנות).

אפשר לנסות להציע דרך אחרת לתאר את התהליך ובמקום להתמקד בהכרעות התרבותיות להתמקד בפעולות המו"ל:

א. שלב המיון: בשלב ראשון פועלים כאן הלקטורים, הקריינים מטעם ההוצאה, המטפלים בכתבי היד המגיעים להוצאה (כיום מקובל בהוצאות רבות לגבות כסף מהיוצרים עבור קריאת כתבי היד). הכרעתם עוברת לעורכים ואלו מגבשים את המלצת המערכת שמובאת להכרעת הנהלת ההוצאה, שמצדה מביא שיקולים חוץ-ספרותיים אל השולחן: כמה יעלה להפיק את הספר? כמה נצטרך להשקיע בשיווקו? האם יש גורמים נוספים (כמו מוניטין) שיש להביא בחשבון. בסופו של שלב זה נחתם חוזה בין היוצר להוצאה.

ב. שלב הטיפול בכתב היד: במרכזו של השלב הזה עומדת העבודה של היוצרים עם העורכים בהוצאה. למרות שמחקר זה ממעט לעסוק בכך יש לומר, כי שלב זה מעניין ביותר, למרות ואולי בגלל, ששני השותפים למעשה – העורך והיוצר – ממעטים, בדרך כלל, לדבר על תהליך זה בפומבי. בסופה של העבודה המשותפת - התלויה ביחסי האמון בין היוצרים והעורכים שלהם, בכישרונם ובניסיונם של היוצרים ובאלו של העורכים - עומד כתב היד הערוך, והוא עובר הגהה לשונית על-ידי עורכי לשון מקצועיים.

ג. שלב הייצור: בשלב זה מעורבות פעולות טכניות בעיקרן ובכללן שלבים שונים של הגהה, עימוד, עיצוב וגרפיקה. אחת ההכרעות בשלב זה היא ההחלטה על עיצוב שער הספר, החלטה שיכולה להשפיע על הבולטות שלו בחנויות הספרים ומכאן גם על השלב הבא: שיווק הספר.

ד. שלב ההפצה והשיווק: בשלב האחרון מעורבים כל אותם הגורמים הפועלים למען קידום הספר ובכללם אנשי יחסי הציבור בהוצאה. היוצר אף הוא חלק מאותם גורמים, כשהוא מקדם את היצירה באמצעות ראיונות לתקשורת, הופעות פומביות וקידום עצמי בפורמים שונים, ובכללם ברשת האינטרנט. שיווק הספר לאחר שכבר היה לאובייקט פיזי בתרבות, ראוי אף הוא לפיתוח נוסף מעבר לספר זה מכיוון שבעולם השיווק בא לידי ביטוי בצורה הברורה ביותר מעמדו הכפול של הספר: הן כאובייקט תרבותי והן כמוצר מסחרי.

זאת ועוד, הפירוק לעיל מציג את מורכבות מעשה הספר, חושף את הצמתים התרבותיים הרבים שהספר חוצה בדרכו מרעיון לאובייקט הנוכח בתרבות, ואת שלל הגורמים הפועלים תחת כנפיו של המו"ל ועמם הוא קשור: לקטורים ועורכים ספרותיים, עורכי לשון, מגיחים וגרפיקאים, מנהלים מקצועיים, עורכי דין ואנשי כספים, אנשי שיווק ויחסי-ציבור, אנשי מנהלה והפצה. פירוק זה חושף משהו מן המתח המובנה בין הנהלה למערכת, כשהנהלה אמורה לשאוף לרווח מקסימלי ואילו המערכת הספרותית, על פי רוב, אמורה לשמור על איכות הספרים. יחד עם זאת, ברור כי כל מערכת מאמצת במידה מסוימת את הנורמות של המערכת המקבילה, מולה היא צריכה לעבוד. המערכת הספרותית נסמכת על הערכת מומחים. ההנהלה, מצידה, מתייעצת עם גורמי ההפקה לגבי עלות אפשרית לספר ועם יחסי הציבור – לעיתים גם עם מוכרי הספרים – לגבי סיכויי המכירה שלו ומכאן מגבשת את עמדתה. עוצמתה (ואפשר לומר גם הצד היפה והמשמח) של המערכת הספרותית העברית מתגלה כשבמקרים לא מעטים ישנה התאמה בין מכירות ובין איכות ספרותית, זאת למרות העובדה שהחל מסוף המאה ה-21 התפשטה בישראל המגמה הגלובלית (האמריקאית ביסודה) בכלכלה הישראלית, כשלפי מגמה זו אפשר היה לצפות כי בעיקר ספרי מתח וספרי מדע פופולארי יאכלסו את צמרת טבלאות רבי המכר.

שער שני

תחילת המאה העשרים: מו"ל שלשום – ראשית המו"לות העברית החילונית המודרנית בארץ ישראל

בהמשך לתשתית המושגית שהוצגה בשער הקודם, חלק זה של הספר מביט מפרספקטיבה ארוכת טווח אל ראשית הדרך ואל האופן בו נוצרה הרפובליקה הספרותית בארץ ישראל, תוך התבוננות בתפקידם של מגוון מתווכי התרבות, שהביאו להחייאתם של החיים הספרותיים בארץ. מבט זה יסייע בהבנת המורכבות של עולם הספר כמכלול, וינתח את הווית הספר העברי, כמקרה פרטי. בתהליך זה ניתן להבחין בשתי תקופות: התקופה הראשונה, שקדמה לכינון המרכז התרבותי-ספרותי (1863–1908) והתקופה השנייה, של כינון המו"לות העברית וייסוד המרכז העצמאי (1908–1914). כפי שפורט בחיבורים קודמים (ראו לדוגמה שביט, 1983, 1999), מרכז זה התבסס רק לאחר מלחמת העולם הראשונה, וביתר שאת מאמצע שנות ה-20. כדי להבין את התהליך הדרמטי, שהתחולל בארץ ישראל בתקופה קצרה יחסית, נחוצה סקירה ראשונית, המנתחת את פעולתם של מתווכי התרבות באותן שנים בתוך הקשריהם החברתיים, התרבותיים והכלכליים. בחלק זה אציג את מתווכי התרבות הרלוונטיים, שהוצגו בחלק הקודם כמושגים תיאורטיים, ואטע אותם בתוך הקשריהם הרחבים בתהליך הקמתה של המו"לות העברית-חילונית הארץ-ישראלית.

התקופה הראשונה (1863–1908): הבשלת התנאים המקדימים להקמת המרכז הספרותי הארץ-ישראלי וכינון המו"לות החילונית

בראשית שנות ה-90 של המאה ה-19 החלה לפעול המו"לות העברית החילונית באירופה. מקובל לראות בהוצאת "ספרי אגורה" של בן אביגדור, שהוקמה בשנת 1891 בוורשה, את המפעל המו"לי הראשון בתחום הספרות העברית. הספרות, שפורסמה עד לאותה עת בעיקר בכתיבי עת ובעיתונות, נדפסה בחוברות צנומות, שהופצו במחיר נמוך. בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 הוקמו עוד כמה הוצאות לאור, ובהן "אחיאסף" (נוסדה בתרנ"ג [1892/3] בוורשה והייתה למעשה ההוצאה הממוסדת הראשונה), "תושיה" ו"צנטרל-מרכז". זוהי תחילתו של המהלך להקמתה של מו"לות הספרים המודרנית בעברית וביטוי מוחשי להמשכו של תהליך החילון של יהדות אירופה.¹ בארץ ישראל התחוללו תהליכים מקבילים, שהושפעו מהתהליכים באירופה וממכלול גורמים היסטוריים, חברתיים, כלכליים ופוליטיים (שביט, 1984, 1993, 1999). בתקופה הראשונה (1863–1908) צצו ניצניהם של מתווכי התרבות בא"י והחלו לתת פירות ראשונים, ובתקופה השנייה (1908–1914) כבר הניבו פירות. למעשה, בתקופה קצרה זו הבשילו התנאים והתפתח פרדס המרכז הספרותי בארץ, ובבסיסה של הרפובליקה הספרותית המודרנית עמדה המו"לות העברית החילונית.

---

¹ אודות מרכזים אלו אפשר לקרוא בניתוחה של זהר שביט (1994): שביט, ז. (1994). עלייתם ונפילתם של המרכזים הספרותיים באירופה ובאמריקה והקמת המרכז הארצישראלי. עיונים בתקומת ישראל, 4, 422–477.

ראשית העיתונות העברית (החבצלת, הלבנון) וראשית הדפוס

כ-120 שנה לאחר המצאת הדפוס, נדפסו הספרים הראשונים בארץ ישראל והם הופיעו בשנים 1577–1578 בצפת, שהייתה המרכז התרבותי של הארץ. בין הספרים הללו היו: פירושים למגילת אסתר, למגילת קהלת ולשיר השירים (אוליצקי, 1973). ראשית הדפוס בארץ ישראל קשורה בקורותיו של אליעזר בן יצחק אשכנזי, שלמד את מקצוע הדפוס בפראג. בשל רדיפות היהודים, עבר מפראג ללובלין, שהייתה אחד מן המרכזים התרבותיים היהודיים החשובים. אשכנזי שהה בפולין 18 שנים, אך בשל התחרות הקשה סגר את בית הדפוס ופנה לארץ-ישראל. תקוותו הייתה שחכמי הארץ ישתמשו בדפוסו במקום באלו של ונציה, קושטא וסלוניקי. התוכנית העסקית הייתה נכונה, אלא שאשכנזי הצליח להדפיס ולהפיץ בארץ רק ששה ספרים מכיוון שהגיע אליה באיחור: שנים אחדות לאחר פטירתם של יוסף קארו ושל ר' יצחק לוריא אשכנזי, הוא האר"י (הברמן, תשל"ז). אליעזר בן יצחק אשכנזי, ושותפו, אברהם בן יצחק אשכנזי, ניסו למכור את סחורתם בקושטא, אך ההצלחה לא האירה להם פנים והדפוס נסגר. אותיות הדפוס עברו, ככל הנראה, בירושה והתגלגלו להדפסת ספר בדמשק (יערי, תרצ"ז).

מאז, במשך למעלה ממאתיים וחמישים שנה, עד לשנות ה-30 של המאה ה-19, לא התקיים דפוס עברי בארץ ישראל. ניתן להסביר זאת ברתיעה שיצר הכישלון בתחרות עם בתי הדפוס מחוץ לארץ ואולי אף עם המעתיקים ביד, שהייתה סכנה שפרנסתם תיגזל. בנוסף, צריך להדגיש את הקושי בהפעלת דפוס בשעה ששליטי הארץ, העות'מנים, הטילו סייגים חמורים על הפעלת דפוס וצנזורה על תכניו.²

---

² בעניין זה ראו: אליאב-פלדון, מ. (2000). **מהפכת הדפוס**. ירושלים: האוניברסיטה המשודרת.

אולם הסיבה העיקרית לכך הייתה שארץ ישראל לא הייתה באותה תקופה מרכז תרבותי-יהודי, ומכאן שהספרים החשובים בשלוש מאות השנים שבין סוף המאה ה-16 לסוף המאה ה-19 ראו אור מחוץ לתחומה בין היתר, בהולנד, בגרמניה, באיטליה, ביוון ובתורכיה.³ הסימנים הראשונים לפעילות מו"לית בתחום העיתונות העברית בארץ ישראל הופיעו בשנת 1863. באותה שנה יצא לאור בירושלים, בזה אחר זה, העיתונים "הלבנון" ו"החבצלת".

החוברת הראשונה של "הלבנון" הופיעה בראש חודש אדר תרכ"ג (1863), והגיליון הראשון של "החבצלת" – בי"ב באב, כחמישה חודשים לאחר מכן. לדעתה של שושנה הלוי (1973) הקמת העיתונות העברית בארץ ישראל נבעה מרצונם של צעירי ירושלים להתנתק מהתלות ב"חלוקה" ולמצוא לעצמם מקורות פרנסה. מטרתו של "הלבנון" נוסחה בכותרת המשנה של החוברת הראשונה: "מבשר שלום ירושלים, משמיע חדשות מארץ הקדושה בכללה, מודיע נעלמות מארץ סוריא וארץ תימן ומדינות הודו – כל דבר אשר ישתוקק איש ישראל לדעתו". עורכיו (יחיאל ברי"ל, מיכל הכהן ויואל משה סלומון) היו מהמתקדמים שבאנשי היישוב הישן, אך הם נאלצו להיכנע לרוב של "שומרי החומות". לפיכך הוקדש חלק נכבד מן העיתון לדברי תורה, לצד שאלות של יישוב הארץ, מצבה ועתידה (הלוי, 1973). העיתון יצא לאור כחצי שנה ונסגר עקב הלשנה. ברי"ל יצא לפריס ושם המשיך להוציאו לאור. משנת 1870 יצא העיתון לאור בגרמניה, ובשנת 1883 פסק מלהופיע.

---

³ על תקופות אלו ראו, בין היתר: גריס, ז. (2002). **הספר כסוכן תרבות (1700-1900)**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. שפיגל, י. (תשנ"ו). **עמודים בתולדות הספר העברי: הגהות ומגיהים**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן. שפיגל, י. (תשס"ה). **עמודים בתולדות הספר העברי: כתיבה והעתקה**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

"החבצלת", תחילה בעריכתם של ישראל ב"ק ויוסף ריבלין, היה ביטאונם של החסידים. אף הוא הגדיר את מטרתו בכותרת המשנה שלו, שהתחלפה מעת לעת: "מבשר שלום ירושלים, משמיע חדשות מארץ סוריא, מודיע נעלמות מארץ מצרים והודו, הקרובים אלינו, וכל דבר הדרוש לחפץ לבב אחינו דורשי ציון". העיתון הטיפ ליישוב ארץ ישראל, דרש תיקונים בחייהם של יהודי ירושלים והקצה מדור ("פרחי חבצלת") לדברי תורה ולספרות יפה. אף הוא נסגר לאחר חודשים מספר. הופעתו נתחדשה בשנת 1870 בעריכת ישראל ב"ק, ישראל דב פרומקין ומיכל הכהן. מעל דפי "החבצלת" המחודש השמיעו צעירי ירושלים את קולם. בין שנת 1870 לבין שנת 1911 כאשר חדל להופיע, עבר העיתון גלגולים רבים, בין היתר בשל סכסוכים רבים בין השותפים להוצאתו.

העיתונים הללו עסקו בעיקר בענייני השעה, אך הקצו מקום לדברי תורה, אלא שמגיליון לגיליון גברו מאורעות השעה וצורכי היישוב על דברי התורה (נייגר, 1999; Neiger, 2004). העיתונות העברית הסדירה באירופה ("המגיד", פרוסיה, 1856) הקצתה מראשיתה מקום לחלק שאינו חדשותי ועיקרו דברי תורה וספרות, כשהמינון בין החלק החדשותי ושאינו כזה משתנה בתקופות שונות. בחלקים אלה התבלטה העיתונות העברית על פני רעותה-צרתה, העיתונות בשפות המקום, מפני שבתחום זה יכלה להיות חדשנית וייחודית.

הדפוס בירושלים

בתקופה ראשונה זו של המו"לות העברית היו כבר בירושלים כמה בתי דפוס. בית הדפוס הראשון שחודש בארץ ישראל היה של ישראל ב"ק, שעלה בשנת 1831 מברדיצ'ב והתיישב בצפת, עקר לירושלים לאחר רעידת האדמה הגדולה בצפת (1837) והקים בה בית דפוס ב-1841 בעזרתו של משה מונטיפיורי. עשרות שנים היה ב"ק בעל המונופול על עסקי הדפוס, עד שיואל משה סלומון ומיכל הכהן, עורכי "הלבנון", יצאו לגרמניה ללמוד את מלאכת ההדפסה באבן. הם שברו את המונופול של ב"ק בראשית שנות ה-60 של המאה ה-19 כשהקימו בית דפוס.

בית דפוס שלישי הוקם בשנת 1876, כשיצאו מיכל הכהן ושותפו אברהם זוסמן לווינה, במטרה לבקש מהקיסר פרנץ יוזף מכונת דפוס. הקיסר הבטיח לשניים כי כשישובו לארץ תעמוד לרשותם מכונת דפוס, וכך היה. מכונת דפוס זו, הנושאת את הנשר הקיסרי, סמלו של הקיסר האוסטרי, התגלגלה בין בתי הדפוס בירושלים, עד שבמלחמת השחרור נהרסה באחת ההפצצות.

במקביל ליציאתם לאור של עיתונים בירושלים קמו בתי דפוס חדשים. בתי הדפוס עודדו פרסום עיתונים ויציאתם לאור של עיתונים רבים עודדה מצידה את שכלול בתי הדפוס. תופעה זו הביאה לריבוי בתי דפוס ול"הצפת" הארץ בעיתונים. עד מלחמת העולם הראשונה ראו אור בארץ ישראל 62 עיתונים (ירדני, 1969; אוליצקי, 1973). בין המדפיסים והמו"לים הירושלמים אזכיר את אברהם משה לונץ, שהיה אחד המו"לים הראשונים. הוא הוציא לאור 13 כרכים של השנתון "ירושלים" (1882–1919), את "לוה ארץ ישראל" (1895–1915) וספרים רבים הנוגעים בארץ ישראל. לונץ התעוורר בשנות העשרים לחייו, אולם עיוורונו לא מנע ממנו לנהל את בית הדפוס שלו ואף לכתוב בעצמו.⁴

העיתונות של אליעזר בן-יהודה

באחד מגיליונות "החבצלת" התפרסם מאמרו של צעיר בשם בן-יהודה מפריס. אליעזר בן-יהודה, הידוע כ"מחיה השפה העברית", ישב אותה שעה בפריס וכתב את מאמריו שעסקו בשאלות יישוב ארץ ישראל, שיבת ציון וחינוך. בשנת 1879 התפרסם מאמרו "שאלת החינוך", ובו הביע את הרעיון המהפכני שאם השפה העברית תהיה שפת הלימוד כי אז החינוך יהיה לאומי. ברוח דברים אלה הביע את

---

⁴ עוד על הדפוס באותה העת ראו: כץ, י. (2002). "יוזמות יהודיות בתעשייה ובמסחר 1900–1917" בתוך: ליסק, מ. וקולת, י. (עורכים). **תולדות הישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה** (330–333) התקופה העות'מנית (חלק שני). ירושלים: האקדמיה הישראלית למדעים ומוסד ביאליק.

דעתו על ספרות עם-ישראל, וטען כי הספרות האמיתית היא זו הכתובה עברית ושתכניה לאומיים. כל ספרות עברית בגולה דינה להיכחד.

בשנת 1881 עלה אליעזר בן-יהודה לארץ ובשנת 1884 הוציא לאור את העיתון הראשון בעריכתו, "מבשרת ציון". בהדרגה הפך מדובריו של היישוב החדש. עיתון זה יצא לאור בגיליונות מעטים בלבד, אך הוא סלל את הדרך לסגנון חדש ופשוט, שדיבר עברית חיה. בסוף אותה שנה, 1884, הוציא בן-יהודה את עיתונו "הצבי", שכותרתו הבטיחה כי "יבשר פעם בשבוע חדשות מענייני המדינות ומקרי יום יום מענייני היהודים בכל מקומותם". מעל דפי עיתונו ניהל בן-יהודה מלחמה בלתי פוסקת עם ראשי היישוב הישן, הוקיע את אורח חייהם, את הבערות, את האמונות הטפלות ואת ה"חלוקה". אין פלא, אפוא, שבן יהודה הוחרם על ידי היישוב הישן ועיתונו נאסרו ולקנייה ולקריאה.

בן-יהודה שקד על שיפורו של העיתון ועל הרחבתו והוסיף לו מדי פעם מדורים חדשים, בעיקר כאלה הנוגעים לשפה העברית ולספרותה. הספרות העברית והכללית קיבלו אצלו משקל שווה והוא הטיף לספרות שתבטא את ההוויה המקומית, בעלת זיקה לטבע וקשר לעבודת האדמה. בן-יהודה האמין בספרות שתושפע מהקלאסיקה האירופית ותהיה בעלת שורשים במסורת העם ובחכמת ישראל. כך פרסם בעיתונו תרגומים מן הקלאסיקה העולמית, בעיקר מהספרות הצרפתית.

בתרמ"ו (1886) החל "הצבי" להציג בפני קוראיו ספרים בעלי ערך, שראו אור בעולם היהודי, במדורו "בשורת ספרים", ומתרמ"ז (1887) הודגשה בכותרת המשנה מגמתו של העיתון: "גליון לשבועות לענייני היהודים בארץ ישראל, לתחיית הלשון לספרות לחדשות ולענייני המדינות". מאותה שנה ואילך רבו מדורי הספרות בשמות שונים. מרביתם נכתבו בידי אב"י (אליעזר בן-יהודה) ומקצתם בידי סופרי העיתון האחרים (לנג, 1993).

בשנות ה-90 של המאה ה-19 השתנתה המגמה שהעדיפה יוצרים מחוץ לארץ, ועיתוניו של בן-יהודה פרסמו יותר יוצרים מארץ ישראל. הפרסום המוגבר של יוצרים בני הארץ הגיע בד בבד עם ייסודה של ההסתדרות הציונית. הספרות העברית בארץ האיצה התפתחותה עם הגעתם של יוצרי העלייה השנייה בשנים 1907–1909. עיתוני בן-יהודה, "השקפה" ו"הצבי", פתחו את דלתותיהם בפני יוצרי העלייה השנייה, ואף האיצו בהם לבנות ספרות עברית ולהיבנות ממנה. בשנת 1908 הפך "הצבי" ליומון הראשון בארץ. "על פי תפיסתו הלאומית של בן-יהודה כל יצירה עברית שהיה בה שמץ של גלות הייתה לא ראויה. פסילת הישן כבלתי רלוונטי והשכחתו והעדפת החדש, המבטא את שאון החיים בהווה, הובילו לאימוצה של ספרות רומנטית חדשה המעוגנת במקורותיו הקדומים של העם העברי. עיתוני בן-יהודה שימשו בית יוצר לספרות מקומית ילידית, וקטליזטור להפנמתם של נכסי הספרות האירופית ביצירות הספרות העברית הלאומית החדשה" (לנג, 1993, עמ' 349).

פרשת מאסרו של בן-יהודה

בחג החנוכה תרנ"ד (1893) התפרסם ב"הצבי" מאמר בשם "מצוות צריכות כוונה". אנשי היישוב הישן, שהתנגדו לדרכו של בן-יהודה, רצו להיפרע ממנו ומסרו את המאמר לשלטונות העות'מאניים בתרגום מגמתי לערבית ולתורכית. לשם דוגמה, במקום "לאסוף חיל וללכת קדימה", כלשונו, תורגם: "לאסוף צבא וללכת מזרחה". יתר על כן, הם פרסמו "מחאה גלויה", שבה הסירו מעליהם כל אחריות לדברים אלה, שהיו כביכול הטפה למרידה במלכות. בן-יהודה נאסר וסערה פרצה. לקחו בה חלק כל אישי הציבור היהודי, רבנים ומשכילים כאחד. דעת הקהל היהודית בעולם, הרחוקה מערכי היישוב הישן, נחלצה להצלתו והרב מוהליבר, מנחם אוסישקין, נחום סוקולוב, אחד העם ומשכילי היישוב החדש התערבו למענו. התערבותם הביאה לשחרורו של בן-יהודה, וגם הוסיפה נדבך להתפתחותה של המו"לות העברית בעצם העובדה שהעיתונות עסקה בדברים

אקטואליים וקהל הקוראים היה עירני ומגיב. הפרשה מדגימה את הסכנות שארבו למו"ל ולעורך תחת השלטון העות'מאני, כשחרב הצנזורה והמאסר הונחה על צווארם, ואת היחסים בין העיתונות, ההנהגה היהודית והקהל בזמן השלטון העות'מאני.

עיתוני בן-יהודה פתחו תקופה חדשה בעיתונות הארץ-ישראלית. אופיים החילוני, התכנים הלאומיים ורוחם האירופית היו חידוש בהשוואה לעיתונים הירושלמים שקדמו להם. אליעזר בן-יהודה הסיר את מעטה הקדושה, שאפף את העיתונות הירושלמית במשך עשרים שנה, הפך את כתב העת המסורתי לעיתון מודרני, ובכך הצעיד את המו"לות העברית צעד גדול קדימה.

העלייה הראשונה ופתיחת ארץ ישראל לעולם שמחוץ לה, ותוצאתה: ירידת כוחם של ערכי היישוב הישן

מאמצע המאה ה-19, וביתר שאת לאחר תחילת העלייה הראשונה ב-1882, חלו שינויים ביישוב. רעיונות ההשכלה פרצו את חומות ירושלים, שם התבצר היישוב הישן. התרבו המתנגדים ל"חלוקה", ובמקביל סייע משה מונטיפיורי לקדם את הרעיונות החדשים. הצעירים רצו לרכוש השכלה חילונית ולהפוך לפרודוקטיבים, ושכונות חדשות החלו להיבנות מחוץ לחומות. התמורות האלה עוררו מחלוקות בין העולם הישן לעולם שעבר תהליכי מודרניזציה וחילון (Secularization), אשר חלקים אינטגרליים ממנו היו העיתונים הראשונים שיצאו לאור בעברית והדפוס ההולך ומתפתח.

החברה היהודית בארץ, שעד אז פעלה לפי הוראות רבניה, שספרותה המרכזית הייתה תורנית ורק יצירות מועטות נכתבו בה מתוך מטרה אסתטית גרידא, התפצלה. אין זה נכון לקבוע תפיסה דיכוטומית, אולם, אפשר לטעון באופן כללי כי קבוצה אחת, זו שמורא האל עליה, המשיכה בנסירת הגבולות הישנים ובשימור התרבות. הקבוצה השנייה הושפעה מן ההשכלה ובחלקה עברה תהליכי חילון מלאים ובחלקה המשיכה לשמור מצוות תוך אימוץ, חלקי או מלא, של

ערכים כלליים בצד אלה הדתיים, תוך שהיא קולטת, באיחור מה, את הרוחות המנשבות ברחבי אירופה. חלקים בקבוצה זו, שחבריה היו המשכילים, הצטרפה לתהליכי המודרניזציה, תחילה בקריאה ביקורתית של הכתבים הישנים, ולאחר מכן הוציאה אותם מפני החדשים, כדי לקדם תרבות חדשה (ראו בהרחבה: פרנקל, תשנ"ז).⁵

גלי העלייה הראשונה, שהחלו לאחר הפוגרומים של 1881 ברוסיה הצארית, תגברו את היישוב החדש במאבקו ביישוב הישן בארץ ישראל. רבים מן העולים היו שותפים לרעיונות שינוי הערכים: לצאת מתוך "הערים הקדושות", להקים מושבות ויישובים ולהשפיע על העם לממש את רעיון העבודה ולהתפרנס מעמל כפיו. כל זאת כדי להביא לתחייה מדינית, לאומית, רוחנית וכלכלית בארץ ישראל. בתוך כך חלו שינויים גם בתחומי החינוך והתרבות, ובכללם הונהגו לימודי חול בבתי הספר והחלה תחייתה של השפה העברית. תפיסות חדשות אלה היו בסיס הכרחי לכינונה של תרבות עברית חדשה ולהקמת המו"לות העברית, הן כמפיצת רעיונות והן כעיסוק פרודוקטיבי ליהודים, המבקשים להתפרנס מעמל כפיהם.

---

⁵ כפי שנאמר, אין הכוונה להצגה דיכוטומית של המגמות בחברה, אלא רק לתחום אותן.

ייסוד ספריות ציבוריות בארץ ישראל עד שנת 1904

הספרייה הציבורית הראשונה שקמה בארץ ישראל היא "בית אוסף ספרים אשר למונטיפיורי", שהוקמה בשנת 1874. כתשע שנים מאוחר יותר הוקמה הספרייה הציבורית הראשונה בראשון לציון ובשנת 1891 הוקמה ספריית "שערי ציון" ביפו.⁶ עד שנת 1904 הוקמו למעלה מעשרים ספריות ציבוריות, ושספרי החולין שבהן תפסו מקום נרחב מקום הולך וגדל. קיומן של ספריות בכל מקום שבו ישבו יהודים מצביע על קיומו של "עולם ספר" – ספרים וקהל קוראים ומתעניינים המספק את הקרקע ליצירת מו"לות עברית. עיקר הספרים בתקופה הראשונה היה בלשונות זרות (בעיקר גרמנית, רוסית וצרפתית) מפני שהגיעו מאוספים שנתרמו בחו"ל, אך מאזן זה החל משתנה לטובתה של העברית. כבר בשנת 1908 היו בספריית "מדרש אברבנאל" בירושלים, הספרייה שלימים תהיה ל"בית הספרים הלאומי", כ-2,310 ספרים בעברית ורק 749 לועזיים. מתוך סך זה היו קרוב למחצית מן הספרים ספרי חולין (שידורסקי, 1990, עמ' 331).

המו"ל העברי הראשון בא"י: שלמה ישראל שיריזלי (שי"ש)

"יהודי ספרדי, חברי לבית הספר,⁷ שלמה ישראל שיריזלי, נעשה למו"ל בשם שי"ש [ראשי התיבות של שמו ושם משפחתו] ופרסם את תרגומי אבי שנדפסו בהמשכים בעיתוניו, בספרים ובחוברות" (איתמר בן-אב"ד, 1961, עמ' 64). בשנת תרס"א (1901) רכש שלמה ישראל שיריזלי, בן למשפחה ירושלמית ספרדית ותיקה, יחד עם שותפו בן-ציון טרגן, את הדפוס של אליעזר בן-יהודה. בדפוס זה ראו אור עיתוני בן-יהודה, עיתונות בלדינו ולאחר מכן גם בידיש, ועיתון

---

⁶ ראו ספרו של שידורסקי הגדוש בפרטים ובנתונים על עולם הספר בארץ ישראל עד 1920. על ספריית שערי ציון ראו בעיקר עמ' 25-71: שידורסקי, ד. (1990). **ספרייה וספר בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית**. ירושלים: מאגנס.

⁷ הכוונה לבית הספר "תורה ומלאכה" של חברת "אליאנס", שמנהלו הראשון היה נסים בכר.

"הפרדס" נדפס בו במהדורה תלת-לשונית: עברית, לדינו ויידיש.⁸ החל משנת 1902 ועד מלחמת העולם הראשונה, הדפיס שיריזלי כמאה ספרים, מחציתם בלדינו ומחציתם בעברית. הספרים בעברית היו בעיקרם תרגומים משפות זרות.⁹ בין הספרים המתורגמים הראשונים היו ספרו של לאופולד פון זאכר-מזון, "מספורי היהודים" (1902) בתרגום מ' קרשבסקי (מרדכי אזרחי); "הגנובה" מאת ויקטור הוגו (1905) בתרגום בן-יהודה; ו"הרפגון" (קרי, הקמצן) מאת מולייר (1908) בתרגום מ' קרשבסקי. בין סופרי המקור נציין במיוחד את א.ז. רבינוביץ וספרו "ארץ נשיה" (1906) וחמישה ספרים מאת חמדה בן-יהודה (1906-1908). הספרים נדפסו כספרי כיס, על נייר זול, ומחירים היה שווה לכל נפש. הודות לפעילות מו"לית זו – דוגמת "ספרי אגורה" של בן אביגדור – היו שהכתירו את שלמה ישראל שיריזלי בתואר "המו"ל הראשון בארץ-ישראל" (ראו גניחובסקי, 1989; אלבוחר, 1984; גראייבסקי, תרצ"ח). מבחינות רבות שי"ש הוא אכן המו"ל הראשון בארץ ישראל כמי שהיה חלוץ הוצאתם לאור של ספרים רבים במקור ובתרגום. שמו נשכח בחיבורים מאוחרים מפני שלא היה קשור בטבורו למפלגות הפועלים או לאישים הבולטים בעולם הספר, שפעלו בראשית המאה ובשנים מאוחרות יותר בתל-אביב. הוא היה איש ירושלים, ספרדי, ללא שם או תואר בחבורת הסופרים ובעולם הספר. מבחינות אחרות אפשר לערער על הקביעה כי בית הדפוס של שיריזלי היה הוצאה לאור של ממש, מפני שהיה חסר את אותה

---

⁸ ראו: בעבודת הדוקטור של יעקב חגואל: חגואל, י. (2009). **שלמה ישראל שיריזלי (שי"ש): האיש, מפעלו הספרותי ותרומתו למפעל הספר בלדינו בירושלים בראשית המאה ה-20**. עבודת לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן. וכן ספרן של חגית אדיב ופנינה עילם: אדיב, ח. ועילם, פ. (2007). **משפחה של שי"ש: קורותיה של משפחת שיריזלי בירושלים 1807–2007**, ירושלים: חמו"ל.

⁹ לפירוט ראו במאמרו של אלבוחר: אלבוחר, ש. (1984). שלמה ישראל שיריזלי (שי"ש): איש ירושלים. **שבט ועם**, ה'י': 261–278. בנוסף, ראו רשימת הספרים המלאה באתר הביבליוגרפיה של הספר העברי ר"ל-תש"ך (נדלה לאחרונה בינואר 2016): <http://www.hebrew-bibliography.com>

תוכנית מסודרת האמורה לאפיין מו"לות, ובצד המערכת לא פעלו בו אנשי ספר בולטים, שליוו את בחירת הספרים והפקתם.

למרות זאת, לנוכח הראשונות של פעולותיו והקף העשייה בשנים מאתגרות מכל בחינה, העשורים הראשון והשני של המאה העשרים, אין לגזול ממנו את הכתר ובהחלט אפשר לכנותו המו"ל העברי הראשון בארץ ישראל, ובוודאי היזם המשמעותי הראשון בתחום ההוצאה לאור בעברית בארץ. אף על פי ששלמה ישראל שיריזלי החל לפעול לפני ייסוד המרכז הארץ-ישראלי העצמאי, פעילותו משמשת ראיה להבשלת התנאים המקדימים להקמת המרכז הספרותי בארץ ולכינון המו"לות החילונית. מו"לות זהו כוננה בשלב השני בין השנים 1908–1914, כשהמרכז עבר ליפו-תל-אביב, ונקשר במפלגות הפועלים וחבורות היוצרים שהייתה קשורה אליהם, קרי, בפעולות ממוסדות ומאורגנות.

התקופה השנייה (1908-1914): תקופת כינון המו"לות העברית וייסוד המרכז הארץ-ישראלי העצמאי

כתב העת "העומר" ועורכו ש' בן-ציון

בשנת 1905 עלה לארץ שמחה בן-ציון (שם העט של שמחה אלתר גוטמן), שכבר יצאו לו מוניטין של סופר פורה, בעיקר בזכות סיפורי הווי מחיי הצעיר היהודי בגולה. בן-ציון עלה לארץ בהחלטה נחושה לכוון בה מרכז לספרות העברית. הפעילות הספרותית רחשה תמיד סביב אדם או חבורה, שריכזו סביבם שותפים לדעה או לרעיון, או סביב עיתון, כתב עת או הוצאה לאור. מחשבה זו עמדה מאחורי החלטתו של בן-ציון לייסד את כתב העת "העומר", שלהכנתו ניגש סמוך לעלייתו לארץ. הוא חשב לרכז סביבו סופרים עבריים ולכוון את תשנית המרכז הספרותי העברי, אך התקשה לממש את כוונותיו הטובות. הסופרים באירופה לא תמכו בו, ומכולם בלט אחד העם, הסופר הנערץ על בן-ציון ומודל החיקוי שלו

בעריכת "השילוח" (1896–1902). אחד העם פקפק הן ביכולתו של בן ציון לשאת על כתפיו מטלה נכבדה כזו, והן ביכולתה של ארץ ישראל לקלוט אותה. כך כתב אחד העם לבן-ציון בתגובה על רעיון הקמת המרכז התרבותי בארץ ישראל בכלל ועל המחשבה להוציא לאור את כתב העת הספרותי "השילוח" בפרט:

עוד לא הגיעה השעה המוכשרת [...] בארץ ישראל כמעט אי-אפשר להשיג רשיון להוצאת עתון חדש, ואפילו אם היה אפשר לא היה הדבר כדאי, מפני שאז היה "השלח" משועבד לכל מלשין ולכל מקנא קנאת ה' צבאות. די היה לאלו להראות למי שהיכולת בידו על איזה מאמר ציוני, ועל איזה פרזה יתרה שאפשר לפרשה במובן של מרידה כלפי הממשלה התורכית – והשלח עוד אינו, ועורכו יתפש למלכות, כבן-יהודה לפנים [...] שמחתך ידידי הייתה אפוא לשווא. **למרכז ספרותי בא"י עוד לא הגיעה השעה המוכשרת** (הדגשה שלי, מ.ג.).¹⁰ ודאי טוב ויפה היה אילו התאחדו כל הכוחות הספרותיים בא"י והוציאו ספר שנתי מוקדש כולו לארץ ישראל ולחיי עמנו שם. ספר כזה, שנכתב ונסדר בארץ ישראל רק על-ידי סופרי ארץ ישראל היה בוודאי חביב עלינו, בני הגולה, אף אם היה נדפס באלכסנדריא. אבל מה טעם יש במאסף שמשתתפים בו סופרים מארצות שונות וענייניו גם כן מתייחסים לכל ארצות הגולה, והוא נדפס באלכסנדריא? איה היא ה"קדושה" החופפת עליו? מן הגולה בא, אל הגולה ילך וארץ ישראל מה עניניה לכאן? הציונים אמנם קדשו בקדושת ה"פרוגרמא" גם את "הארצות הסמוכות", אבל בנידון זה לא הפרוגרמא מכרעת, אלא הרגש שבלב, והרגש הזה לא יתעורר

---

¹⁰ ראו עוד על אחד העם ותחיית התרבות החילונית הציונית בספרו של אבנר הולצמן: הולצמן, א. (1998/1999). **מלאכת מחשבת: תחיית האומה**. תל אביב: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן. בעיקר הפרק: "תרבות נולדת - הספרות העברית ו"פולמוס הקולטורה" בתנועה הציונית בראשיתה" (עמ' 22–37).

במאומה למראה המילים: "נדפס באלכסנדררייא" אפילו בהוספה "של מצרים"¹¹ [אחד העם, אגרות, ב' ניסן תרס"ו].

כלומר, אפילו אחד העם, ההוגה שחזונו היה הפיכת ארץ ישראל מרכז רוחני, לא האמין ביזמה התרבותית בארץ באותה העת. כתב העת "העומר" היה יוזמה פרטית של בן-ציון, שלא זכתה בכוח פוליטי וארגוני שתמך בה מן הבחינות הכלכלית והמורלית. כך, ראו אור ארבע חוברות בלבד של כתב העת; שתיים בשנת 1907, אחת בשנת 1908 והאחרונה בשנת 1909. למרות זאת, "העומר" נחשב, כפי שמציינת בצדק נורית גוברין (1980), "כשלון מוצלח". כמו עיתוני בן-יהודה לפניו, הניח "העומר" עוד לבנה בבניין המרכז הספרותי בארץ ישראל והצעיד את המו"לות העברית צעד קדימה. כך, לדוגמה, בכתב עת זה פרסם שמואל יוסף צ'צ'קס (טשאטשקעס), הוא ש"י עגנון, את סיפורו הראשון בא"י "עגונות", ומשמו של סיפור זה גם שאל את שמו העברי.

העלייה השנייה: היווצרות תשתית קהל הקוראים ומערכת החינוך

המפנה הממשי והמכריע בתולדות המו"לות העברית המודרנית היה בתחילת המאה ה-20. מי שחוללו את המפנה הזה היו אנשי העלייה השנייה, שהחלה בשנת 1904. העולים ברובם היו חדורי שאיפה לתחייה לאומית ולשינוי פני החברה בארץ ישראל. זהו שביט (1983) טוענת כי אחד מן הגורמים להעברת המרכז הספרותי לארץ ישראל הייתה העובדה כי "נוצר קהל קוראים קטן אך יציב סביב העתונות הפרטית והמפלגתית. קהל זה התקשה לקיים את הספרות מבחינה כלכלית, אך היה מעורב בנעשה בה ויצר תחושה שיש הד לדברי הספרות הנכתבים

---

¹¹ על מנת להערים על השלטונות התורכיים, שהקשו על השגת רשיון לבית דפוס, צויין לעיתים מקום ההדפסה כנמצא מחוץ לגבולות המחוז. ראו בהמשך שער זה בחלק העוסק במהפכת ה"תורכים הצעירים" בתורכיה. לדוגמה: בעמוד השער של "הפועל הצעיר" בשנתו הראשונה (1907), עת נדפס בירושלים, הדיפסו "נדפס פה בקהיר". נראה כי אחד העם מכוון לדברים אלה.

בארץ-ישראל" (שביט, 1983, עמ' 34). היווצרותו של קהל קוראים, המזין את המערכת הספרותית בציפייה לטקסטים, החלה שנים אחדות אחרי ה"התהייה והמבוכה בלב התחיה", שעליה מדבר דן מירון (1987א): האם יש קהל קוראים עברי? האם יש מי שיזין את המערכת בציפיות, בקריאה ובקנייה של טקסטים ספרותיים?

בעלייה השנייה באו לארץ סופרים רבים והם הקימו מוסדות לימוד בשפה העברית. הקמת "הגימנסיה העברית" באוקטובר 1905 ומיקומה, מאוחר יותר, בלב העיר העברית הראשונה היו סימן לכך שקהל הקוראים העברי ילך ויגדל, ויהיה הד לעמלם של היוצרים והמו"לים בארץ. בתי הספר, דוגמת "הגימנסיה העברית", היו גם הם זרז לקידום הוצאה לאור של ספרי לימוד. לדוגמה, הוצאת "קוהלת", שהחלה לפעול ביפו ב-1912 ועיקר פעולתה היה בשנות ה-20 של המאה ה-20, פיתחה אלטרנטיבה מקומית לספרי הלימוד, שמקורם העיקרי היה באירופה.

התשתית הפיזית למרכז ספרותי ולדפוס העברי חילוני מחוץ לירושלים היא חלק מהתפתחות הרחבה יותר של התשתיות בארץ ישראל, שביססה בתל-אביב יפו את האלטרנטיבה לירושלים. בחודש ניסן תרס"ט (1909) הוגרלו מגרשי העיר בין שישים המשפחות הראשונות (צדפים לבנים, שעליהם נכתבו שמות חברי אגודת "אחוזת בית", וצדפים אפורים שעליהם נכתבו מספרי המגרשים, שימשו בהגרלה). בסיוון הונחה אבן הפינה ל"עיר העברית הראשונה". הקמתה של "שכונת הבורגנים", כפי שראוה החלוצים, סימנה שלב חדש ביישוב, בן עיר עברית ריכזה את החיים האזרחיים, המסחר והתרבות המתחדשת. לתל-אביב יפו הגיעו בהמשך מרבית היוצרים שעלו לארץ ובה התבסס המרכז הספרותי.

הקמת בתי דפוס ובית מסחר לספרים ביפו

ירושלים, שהייתה תחת השלטון העות'מאני המושחת מכאן ותחת מורא הגבאים, האחראים על כספי החלוקה מכאן, התקשתה להתפתח לכלל מרכז חילוני. די היה בהלשנה אחת לשלטונות, בתרגום מעוות לתורכית ולערבית של מאמר מודפס, והמדפיס והמו"ל היו עומדים בסכנה (כפי שראינו במקרה של בן-יהודה). הדפוס החילוני קנה לו אויבים רבים בירושלים משום שאנשי הישוב הישן ראו בקיומו, כמייצג מרכז כוח חדש, התרסה כנגד עצם קיומם. יפו, טרם הקמת תל-אביב, משכה אליה את העולים החילונים ואלו חברו לאוכלוסיה הותיקה בעיר לבניית האלטרנטיבה לירושלים.¹²

המדפיס אהרון איתן עלה לארץ ב-1906 והשתכן ביפו ולימים היה ממייסדי אגודת אחוזת בית, שהקימה את העיר תל-אביב. איתן, שהיה בעל דפוס ברוסיה, הביא אתו מכונת דפוס פשוטה (מדפסת רגל) יחד עם אותיות דפוס, והקים את הדפוס הראשון ביפו.¹³ מאחר שלא היה לו רישיון ("פירמן") להפעיל בית דפוס, הדפוס החל להתפתח רק לאחר מהפכת התורכים הצעירים ב-1908, עם חקיקתה של החוקה החדשה. אחיינו של איתן, סעדיה שושני (רוזנרוט), שעבד אתו והיה לשותפו, כתב: "החלטנו לעסוק במקצוע ויהי מה. השגנו מכבש עתיק והיינו עובדים בלילות. התפוקה הייתה אלף הדפסות ללילה, אחד היה מורח את הצבע על הסדר והשני היה מפעיל את המכבש. ככה עבדנו במשך זמן מסוים עד שנוכחנו שאין כל תכלית והחלטנו להערים על השלטון התורכי. הבאנו לדפוס את ה'אמריקנה' [מכונה משוכללת, מ.ג.] והתחלנו לעבוד עליה על אפו ועל חמתו

---

¹² ראו עוד בספרה של חנה רם (1996), **הישוב היהודי ביפו בעת החדשה: מקהילה**

ספרדית למרכז ציוני. ירושלים: כרמל.

¹³ היה ניסיון קצר קודם, של אברהם חיים זילברמן ומרדכי אדלמן, להקמת בית דפוס בשם "ירא שמים", בשנות ה-80 של המאה ה-19. בית הדפוס לא האריך ימים הן בשל רדיפת התורכים והן בשל הדרישה המצומצמת לדברי דפוס ביפו של אותם ימים. אברהם חיים זילברמן חזר לירושלים והיה למנהל בית הדפוס של לונץ.

של השלטון" (אוליצקי, 1973, עמ' 141). מודעה מאותם ימים ב"הפועל הצעיר" (חשוון תר"ע) מאשרת:

בית הדפוס של א. איתין ביפו התרחב. נתקבלה מכונת-דפוס גדולה וחדשה, נתווספו אותיות חדשות, עבריות ולועזיות מכל המינים בכמות גדולה, מעכשיו יכול בית הדפוס, מלבד העבודות הרגילות, לקבל עליו הדפסת עתונים ספרים וכל מיני עבודות בכמות מרובה. כל העבודות מתמלאות בזמן ובמחירים נאותים. אצל בית הדפוס נמצאים: בית כריכה מכונתי-אירופי, בית מסחר גדול של נייר, מכשירי כתיבה ולימוד, וחרושת של חותמות קאוצ'וק [מצוטט אצל אוליצקי, 1973, עמ' 142].

ביפו לא חסרו מלשינים, אך התערבות הקונסול הרוסי הצילה את איתין ממאסר.¹⁴ בשנה השנייה לפעילותו של בית הדפוס, בשנת 1909, החל "הפועל הצעיר" להופיע בדפוס זה.¹⁵ דפוס איתין הפך עד מהרה לבית הדפוס בהא הידיעה של תקופת העלייה השנייה.

"אם יפו הייתה לבו הפועם של היישוב בימים ההם, הרי בית-דפוסו של איתין הוא לב לבו, שכן בו נדפסו גליונות "הפועל הצעיר", הפרסומים של הסתדרות המורים, חוברות "מולדת", ספרי הוצאת "לעם", ובחדרו של סעדיה שושני, חדר המגיה, הייתה מערכת זוטא, כאן נפגשו סופרים ומחברים, כאן רבו, כאן התווכחו, זה לא היה בית דפוס בלבד. זה היה מרכז לתרבות, צומת רוחני של היישוב" [שטיין, 1955, עמ' 17]. בדפוס זה נדפס בשנת תרע"ב (1912) ספרו של עגנון, "והיה העקוב למישור", בהוצאת ברנר. באותה שנה ראו אור בדפוס זה הספרים הראשונים של ההוצאה החינוכית "קוהלת", ולאחר מכן של ההוצאה החינוכית "מולדת". מספר שנים לאחר הקמת הדפוס הפך שושני לשותפו של איתין, והדפוס

---

¹⁴ באותה עת היה נהוג משטר הקפיטולציות. במסגרת זו, נתינים זרים שחיו באימפריה העות'מאנית נהגו מחסותם של הקונסולים של ארצותיהם.

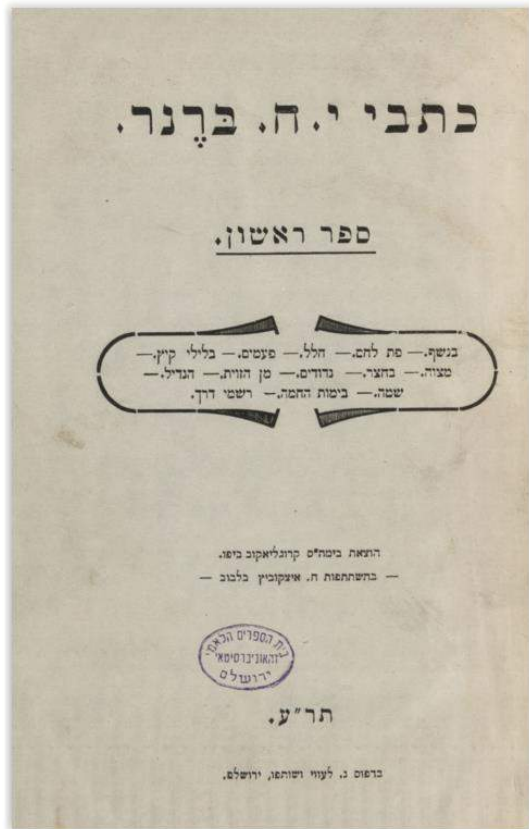
¹⁵ מפלגת הפועל הצעיר הקימה את הדפוס שלה כקואופרטיב רק באדר תרפ"א (1921).

שינה שמו ל"דפוס איתין את שושני". לאור מחלתו של איתין (שנפטר בשנת 1930), שושני היה המנהל בפועל. בשנת 1919, עם תום מלחמת העולם הראשונה, נבנה בית דפוס חדש בדרך יפו 5 בתל אביב. בבית הדפוס החדש שנודע כ"דפוס שושני", הודפסו, בין היתר, ספרי הוצאות "שטיבל", "מוריה" (ברכה פלאי), "אמנות" (שושנה פריסין). בדפוס זה יצאו גם ספרי הוצאת לוי אפשטיין, שהחלה בשנת 1880 בוורשה כהוצאת ספרים שהתמחתה בספרי קודש וספרות רבנית בעברית, ובשנות העשרים עברה ההוצאה לארץ ישראל על-ידי בנו של מייסד ההוצאה, אליהו זאב לוי אפשטיין, שהיה פעיל ציוני נמרץ. מאחור יותר, בניו, שמואל ורחביה, הצטרפו להוצאה שנשאה את השם הוצאת "א. לוי אפשטיין ובניו בע"מ". האב נפטר בשנת 1932, אך בהקשר לדפוס יש להזכיר כי בשנת 1936 הוקם בצמוד להוצאה אחד מבתי הדפוס הגדולים ביישוב, דפוס לוי-אפשטיין. בית הדפוס נותר ברשות המשפחה גם לאחר רכישת ההוצאה על ידי עודד מודן בראשית שנות ה-70, ולימים נרכש על ידי "מעריב" ושימש כבית דפוס של העיתון והמגזינים הקשורים בו.

בצד בתי הדפוס ראוי להזכיר את בית מסחר הספרים הראשון ביפו, בית מספר הספרים וכלי הכתיבה קרוגליאקוב (לעיתים נכתב קרוגליקוב). בעל בית המסחר היה הלל קרוגליאקוב-כדורי, שנולד בשנת 1876 באוקראינה, והיה ל"חובב ציון" בזמן לימודיו בישיבת וולוז'ין. בשנת 1906 עלה לארץ-ישראל והקים בה את בית המסחר לספרים. כך כותב עליו דוד תדהר (1947) ב"אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו":

בארץ ישראל ראה שאין להשיג ספר עברי חדש. בכואו לא מצא אף מו"ס הגון מודרני אחד, ועל כן הלך ויסד את בית המסחר הראשון למכירת ספרית בארץ ישראל. מרוסיה ומיתר הארצות הזמין את כל הספרים העברים החדשים שהופיעו. גם היה המו"ל הראשון המודרני בא"י שהוציא לאור ספרים מהספרות העברית החדשה. היה גם הסוכן של כל העתונים העברים שהופיעו בא"י ובחוץ לארץ, ומפיץ תרבות עברית בכל מה שהשיגה ידו (כרך 1, עמ' 302).

בניגוד לדברים שכתב תדהר לא נכון להגדירו את קרוגליאקוב כמו"ל המודרני הראשון בארץ ישראל אך בהחלט זכות ראשונים שמורה לו בהדפסת הספר הראשון של כתבי ברנר בשנת תר"ע (1910). פעולה מו"לית כמו מספר פעילויות מו"ליות שהתקיימו במקביל מקבעות את השנה הזו, 1910, כראשית המו"לות העברית המודרנית בארץ-ישראל.

ביסוסן של מפלגות "הפועל הצעיר" ו"פועלי ציון" בארץ והקמת הביטאון "הפועל הצעיר"

בימי העלייה השנייה נוסדו שתי המפלגות הראשונות בארץ ישראל, שתיהן מפלגות פועלים, "הפועל הצעיר" ו"פועלי ציון". כל אחת מהן הוציאה לאור ביטאון משלה. שני הביטאוניים החלו לצאת ב-1907. זה של הפועל הצעיר נקרא על שם המפלגה, ואילו ביטאונם של פועלי ציון יצא ביידיש, ונקרא "דער אנפאנג" ("ההתחלה"). מפלגת פועלי ציון, שעם חבריה נמנו מי שלימים יהיו ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, דוד בן-גוריון, ונשיאה השני, יצחק בן צבי, החלה להוציא לאור בשנת 1910 את ביטאון המפלגה "האחדות", כעיתון סוציאליסטי עברי. מטרתו של העיתון הייתה לדון במצב הפועל בארץ ישראל ולעמוד על צרכיו ולחזק את החברה היהודית בארץ ישראל. מערכת העיתון שכנה בירושלים.

כך כתב נחמן סירקין ב"האחדות": "בקרב כל המפלגות הסוציאליות היה בית הדפוס שבביל הספרות המפלגתית, המוסד הכלכלי הראשון שהיה קניינם של הפועלים [...] תעשיית הספרים אינה קשורה באיזה מקום מיוחד, מפני שזו סחורה העוברת מגבול לגבול בלי שום מכס ותשלומים, ובאופן זה תוכל להתרכז בירושלים" (סירקין, 14.3.13, עמ' 3).¹⁶

---

¹⁶ הדפוס בו ראה עיתון "האחדות" אור זכה להצלחה גדולה בעיקר לאחר העתקת הדפוס מירושלים ליפו בסוף שנת 1918. בשנת 1919 עבר הדפוס לדירת חמישה חדרים בלילינבלום בתל אביב. הדירה הייתה משותפת לדפוס ולברנר, שהיה אז עורך "האדמה".

אחד הכותבים החשובים ב"האחדות" היה אהרון ראובני, אחיו של בן-צבי. ראובני עלה לארץ ב-1910 והשתלב במהירות במערכת הספרותית והפוליטית של התקופה. השתלבותו הספרותית נזקפת לזכות העובדה שיי"ח ברנר הכיר בכישרונו ופרסם מכתביו.¹⁷ תיאורי מערכת עיתון "הדרך" בספרו של ראובני, "בראשית המבוכה" (הראשון בטרילוגיה "עד ירושלים"),¹⁸ מלמדים משהו, גם אם על דרך ההגזמה וההגחכה, על התנהלות כתב העת "האחדות":

נתגלעה מחלוקת בדבר שכר-הסופרים. סולודוכין וברנצ'וק צעקו כי להפך – בשים לב ליוקר ההולך ומאמיר – יש לדבר על הוספה במשכורת [...] גבעוני ישב בפניה וקרא את "השקפתו המדינית". סכסוכים בשאלת המשכורת נקלו בעיניו. הוא התנגד לכל משכורת. כי בשלמם לסופרים בעד כתיבתם כאילו קנו אותם בכסף [...] העורך הראשי נאם נאום ארוך להוכיח שאם לא תקוצצנה המשכורות לא תהיה תקומה לעיתונם, גם הגליון הבא ספק אם יצא לאור (ראובני, "בראשית המבוכה", עמ' 21).

שני הגליונות הראשונים של "הפועל הצעיר" נדפסו בשנת 1907. תחילה יצא אחת לחודש ומשנת 1913 הפך לשבועון. בשנת 1908 נבחר יוסף אהרונוביץ לעורכו ובשנת 1909 קבעה המערכת את משכנה ביפו והעיתון הודפס בדפוס איתן. "הפועל הצעיר" יצא לאור כשישים שנה, עד שנת 1970. היה זה העיתון הראשון של תנועת העבודה ומטרתו, כפי שנוסחה בראש הגליון הראשון, הייתה "לברר לעצמנו את מהותנו ואת תורתנו, את החוקים שעליהם אנחנו צריכים להישען במעשה זה או אחר, את הגבול אשר עד כה אנחנו משתמשים באותם

---

¹⁷ ראו ספרו של יגאל שוורץ (1992). הרומן של ראובני "בראשית המבוכה" ראה אור בהמשכים ב"האדמה" (1920–1921) שבעריכת ברנר.
¹⁸ ראובני, א. (1987). "עד ירושלים". ירושלים: הקיבוץ המאוחד וכתר.

האמצעים שמשתמשים בכל הארצות ושממנו והלאה אנחנו מחויבים ללכת בדרך מיוחדת". חשיבותו של "הפועל הצעיר" חרגה מעבר להשפעה מפלגתית צרה, בעיקר בשל דמותו של ברנר. סביב העיתון ועורכו התרכזו סופריה ומשורריה של ארץ ישראל, שהפכו לשותפים פעילים ולבעלי עניין וביניהם ש"י עגנון, דבורה בארון, יעקב רבינוביץ, שלום שטרייט, משה סמילנסקי, א.ד. גורדון ואשר ברש.

הקמת מועדוני פועלים (קלובים) כספריות ציבוריות

אור קלוש האיר את שני חדרי הקלוב. השולחנות והכסאות וכן שאר כל הכלים לא היו מכלל הכלים המרחיבים את הדעת [...] אותו לילה ליל פשוט היה. לא היו בו לא וועידות ולא אסיפות. ישבו להם חברינו, מהם שתו תה, מהם קראו בעתונים, מהם דיברו זה עם זה, מהם לא קראו ולא שתו ולא דיברו, אלא ישבו בינם לבין עצמם והרהרו [...]. בקצה השולחן ישב גורישיקין וקרא בספר. גורישיקין ישב ולא הרהר, לא דברים של מה בכך ולא דברים העומדים ברומו של עולם, אלא ישב וקרא. גורישיקין אינו מאותם שסוברים שהכל אדם מוצץ מעצמו, אלא יודע שכל הרוצה להיות סופר צריך לקרות הרבה וללמוד הרבה ולהרחיב תחום ידיעותיו. כבר הניח גורישיקין את כל מחשבותיו ואינו מבקש אלא להיות סופרה של ארץ-ישראל [...] יושב לו גורישיקין חברינו וקורא בספר חדש, שבחמלת הספרן עליו השאילו לו קודם שקרא בו בעצמו. ראשו שקוע בספר ושלוחות שפמו רצות משורה לשורה, כקיסמים שמורים בהם לתינוקות (עגנון, תמול שלשום,

19.(107–106)

---

¹⁹ עגנון, ש"י (תשכ"ב) תמול שלשום. ירושלים ות"א: שוקן. הציטוט הוא מהפרק התשיעי, בקלוב הפועלים, המתאר יפה את הווי קלוב הפועלים ביפו. בהמשך משרטט עגנון את דמותו של העורך, יוסף אהרונוביץ, שכיסי בגדיו "משמשים לו תיק למערכת הפועל הצעיר".

לצד הקמת מפלגות פועלים ובטאוניהן, וביסוס התפיסה הפועלית בארץ ישראל הוקמו במושבות ובערים מועדוני פועלים, שפעל כספריות ציבוריות. מראשית פעולתן ביקשו מפלגות הפועלים לדאוג לא רק לצרכים החומריים של הפועל, אלא גם לצרכיו הרוחניים ולחינוכו. בין עקרונות החינוך עמדו הפצת הלשון העברית, הפצת השכלה חקלאית, הרחבת ידיעת הארץ ופיתוח התודעה לבעיות חברתיות בכלל ולא לה של היישוב בפרט. סביב מועדונים אלה והדמויות המרכזיות של התקופה (י"ח ברנר, א.ד. גורדון, ברל כצנלסון) התהוו חיי הרוח של התקופה.

שידורסקי (1990) טוען, כי אף על פי שספריית הפועלים הארץ-ישראלית היא תופעה שהורתה בספריית הפועלים האירופית ובארגוני הפועלים במזרח אירופה, היא הותאמה לצורכי הארץ. רוב הספרים במועדונים לא היו בעברית, אלא ברוסית וביידיש, אך היו בהם גם ביטאונים וספרים בעברית. מיסודם של מועדוני הפועלים החל עם ייסוד מפלגות הפועלים, והם החלו להתפשט החל בשנת 1907. עצם קיומם ופעולתם מצביעים על קיומו של קהל קוראים צמא לספר, המהווה חלק משמעותי מן המרכז הספרותי הצומח.

ברנר כדמות כריזמטית – עורך, מתרגם ויזם מו"לי

יוסף חיים ברנר עלה לארץ בשנת 1909 כשמאחוריו פעילות ספרותית כיוצר, כמתרגם וכעורך. הוא היה מהדמויות המרכזיות של העלייה השנייה ובתולדות הספרות העברית בארץ ישראל, אחד מעורכי עיתון "האחדות" של פועלי ציון, ואחד הסופרים הקבועים בעיתון המפלגה המתחרה, "הפועל הצעיר". כבעל ראייה ביקורתית חודרת פרסם בעיתון רשימות ספרותיות ומאמרים פובליציסטיים רבים, הן בחתימתו והן בפסבדונים. תנופת עבודתו הספרותית בארץ הפכה אותו סמוך מאוד לבואו לנותן הטון העיקרי, לסמכות הגדולה והכמעט בלעדית של הספרות העברית. דב קמחי, מסופרי העלייה השנייה, היטיב לעמוד על ההבדל בין בן-ציון לברנר: "ואף אמנם לא היה אז בעינינו ניגוד גדול יותר מאשר שני סופרים אלה

בארץ: הוא, הג'נטלמן, המצוחצח, המהדר בלבשו, הצועד נכבדות, כשואף להגביה עוד יותר את קומתו משכמו ומעלה, והלה, הצדיק הנזיר, המשרך צעדיו לצדי דרכים אבלות ומשקיע מבטו בקרקע, שלא לדחוק, חלילה, רגלי שום שכינה" (קמחי, תרצ"ח: 53). עגנון אף הוא עמד על ההבדלים ביניהם: "הוא היה אסתאט", אמר על בן-ציון, "בעוד שברנר היה איש המוסר. בן ציון היה אופטימיסט וקיווה לייסד מין ספרות ארץ-ישראלית חדשה, בעוד אשר ברנר היה פסימיסט" (באר, 1992: 44).

עם בואו נרתם לעשייה ספרותית בכתיבה, בתרגום, בהשתתפות בייסוד הוצאות לאור וכיום מו"לי, בייסוד הוצאה לאור משלו. הוא כתב ארבעה סיפורים ובהם התבוננות מפוכחת בארץ וביושביה: "אגב אורחא", "בין מים למים", "עצבים", והידוע והחשוב מכולם: "מכאן ומכאן". ברנר הוציא לאור, בין השאר, את הקובץ הספרותי "רביבים", את ספרו של עגנון, "והיה העקוב למישור", שהודפס ביפו, ובירושלים הוציא לאור את ספרו של ל.א. אורלוף (לוי אריה אריאלי), "הגדת המוות" ואת תרגומו של אורי ניסן גנסין ל"ביצה" של צ'כוב. כרך ראשון מכתביו של ברנר ראו אור בשנת תר"ע (1910) בהוצאת בית מסחר לספרים וכלי כתיבה "קרוליגאקוב" ביפו, שנפתח ליד כיכר השעון כמה שנים קודם לכן. מלבד פעולתו כיום מו"לי וכשותף למפעלי מפלגות הפועלים, תפס ברנר מקום חשוב בזכות מאמריו. מאמרים אלה סימנו את עצמאותו הרעיונית-אידיאולוגית של המרכז הקם בארץ (ראו להלן בפירוט על "מאורע ברנר") ואת עצמאותו הספרותית (ראו להלן בנוגע לפרסום המאמר "הז'אנר הארצישראלי ואביזריהו").

מאורע ברנר

זמן קצר לאחר בואו לארץ נקשר שמו של ברנר בסערה, שזעזעה את דעת הקהל הארץ-ישראלי וזכתה לשם "מאורע ברנר". בנובמבר 1910 התפרסם ב"הפועל הצעיר" מאמר של ברנר במדורו הקבוע "בעיתונות ובספרות (הערות וצינונים)" תחת שם העת יוסף חבר, ובו הביא לידי ביטוי את דעותיו האתאיסטיות. הוא טען בו כי ספרי חול רבים, שיצאו לאור בדורות האחרונים, קרובים אליו, גדולים ועמוקים בעיניו יותר מספר התנ"ך. כדבריו: "מן ההיפנוז של עשרים וארבעה ספרי הביבליה השתחררתי זה כבר, [...] גם 'הברית החדשה' – ספרנו הוא, עצם מעצמנו. ואת זה שאני מכניס בשבילי (לא כל חברי יסכימו לי – אני יודע!) את 'הברית החדשה' לתוך ירושתנו הרוחנית, אין אני חושב לאיזו מהפכה ברוח" (ההדגשה במקור; ברנר, 24.11.1910). הוא ביטל את התופעה של המרת הדת בקרב הצעירים ביהדות מזרח אירופה כחסרת חשיבות: "מה היה לנו מהם קודם, כשהלכו או לא הלכו אל הטמפל היהודי, ומה הפסדנו מזה, שקמו והיזו עליהם להנאתם את המים הקדושים?" (שם, שם).

דברים אלה עוררו סערה רבתי בציבור היהודי, בארץ ובעולם, שנמשכה כשנתיים ימים. בוויכוח הציבורי לקחו חלק האישים הבולטים מראשי הציבור בארץ כאחד העם, בן-גוריון, בן-יהודה ואחרים. ברנר הואשם בכפירה ובהסתה להתנצרות.²⁰

---

²⁰ אניטה שפירא (2008) מפרטת יפה בעניין זה בספרה "ברנר" (עמ' 192–207) כמו גם נורית גוברין (תשמ"ה) בספרה "מאורע ברנר".

אחד העם תמך בעמדת ועד חובבי ציון באודסה והודיע כי יסיר את תמיכתו ב"הפועל הצעיר", כפי שכתב לידידו מרדכי בן הלל הכהן ביפו, מי שהיה מראשי חובבי ציון: "מושגים נפלאים יש להם לאנשים האלה על-דבר צדק ויושר. לפי דעתם, מחויבים אנו, 'הבורגנים הריאקציונרים', לא רק לשמוע את דבריהם במנוחה, כי אם גם לעזור להם עזר חמרי ומוסרי, בשביל שיוכלו לחלל קדשי האומה באופן גס ומכוער שלא נמצא דוגמתו בשום מכתב-עתי [כתב עת] בעל נימוס בלשונות האומות הקולטוריות באמת" (אחד העם, תשי"ז, עמ' 210).

האיום בהסרת התמיכה של אנשי אודסה התסיס את אנשי "הפועל הצעיר" והסעיר את הרוחות בקרב סופרי ארץ ישראל, שקראו לאסיפת מחאה. המרכז הספרותי בארץ קם לתבוע את עלבוננו של סופר עברי שחופש הדעה והביטוי שלו נפגעו. גם אלה שלא הסכימו עם דעותיו של ברנר נחלצו לעמוד לימינו ולימין חופש הביטוי (גוברין, תשמ"ה).

המאמר "הז'אנר הארצישראלי ואביזריהו"

כמה חודשים לאחר מכן התפרסם סיפורו של ברנר "מכאן ומכאן", סיפור מחיי ארץ ישראל, ובו הופיע תיאור קריקטורי של מערכת עיתון בשם "המחרשה". ברנר תיאר את העיתון כריק מתוכן וכמבוסס על קיבוץ נדבות. המאמר עורר תגובות נזעמות, מפני שחברי מערכת "הפועל הצעיר" חשבו שמדובר בהם. בהמשך, באותו טון ביקורתי, פרסם ברנר את המאמר "הז'אנר הארצישראלי ואביזריהו".²¹ מאמר זה הוא מעין מכתב פרטי שכתב, ובו לגלג באוזני ידיד על האסטיקה של היצירות וביקר את התוכן הנאיבי של היצירות הנכתבות בארץ ישראל "עד כמה

---

²¹ גם מאמר זה התפרסם ב"הפועל הצעיר": ברנר, י"ח (10 באוגוסט 1911). "הז'אנר הארצישראלי ואביזריהו". הפועל הצעיר, שנה רביעית, גליון 21, 9-11.

שהוא המשך – הגלות, סדנא כגלותא, אינו מעניין, ובחדש שבו – עדיין אין קביעות וטיפוסיות" (ברנר, 1911, עמ' 9). הכמיהה ליצירות שרוח ארץ ישראל שורה עליהן מולידה תוצאה הפוכה: "השקר ששורר פה בכלל בתפיסת ובהבנת החיים, ההתנפחות והזיוף האוכלים פה כל חלקה, גם זו שהייתה יכולה להיות טובה, ושנספחים כספחת וכטבע שני לכל תנועה ולכל פינה שאתה פונה כאן – כל זה יש בכוחו להחניק פרחי כל ז'אנר אמיתי בעודם באיבם" (ברנר, שם). המאמר הזה היה לשם דבר בביקורת העברית בכלל ובזו של ברנר בפרט. יש בו הצהרה מפורשת של ברנר על אסתטיקת הכתיבה שלו. כפי שציין שקד (1983) ברנר דרש לגעת באמת הקשה ויצא כנגד הספרות הז'אנרית (יעבץ, וילקנסקי, צמח, סמילנסקי), שסגנונה המרומם ומהותה הנאיבית פיארו ללא ביקורת וללא אירוניה את הארץ ואת המפעל הציוני. המאמר חולל מהפכה בספרות העברית, שנכתבה באותם ימים, בקבעו אמות מידה מחודשות לספרות העברית, אמות מידה שביקשו להרחיק החוצה כל גילוי של יפיוף בתיאור הארץ. כפי שמציינת שפירא (2008) "מכאן ומכאן" הוא אחת היצירות של ברנר שהקנו לו את מעמדו המיוחד בישוב היהודי בארץ ישראל בכלל, ובתנועת העבודה, בפרט" (עמ' 210).

שמואל יוסף עגנון (1908)

ברנר ביקש לבסס את מקומו של המרכז הארץ-ישראלי ולהביא לעצמאותו. בהקשר זה, סמלית היא פרשת הוצאתו לאור של ספרו של שמואל יוסף עגנון, "והיה העקוב למישור". מיד עם עלותו של שמואל יוסף עגנון לארץ, בשנת 1908, עמדו הסופרים הבולטים בארץ על כישרונו. תחילה היה בן טיפוחיו של ש' בן ציון, ומשעלה ברנר, היה לידידו ולאיש שיחו. בחודש דצמבר 1911 סיים עגנון את כתיבתו של "והיה העקוב למישור", ושלח אותו לברנר, שישב אז בירושלים. ברנר מצא את הסיפור כבעל ערך אמנותי רב. הוא כינס סופרים ואנשי רוח, קרא את הסיפור לפנייהם, ובאותו מעמד החליט לפרסמו בשלב ראשון בהמשכים ב"הפועל הצעיר" ובשלב שני להוציאו לאור כספר.

על כך סיפר עגנון ב"מעצמי אל עצמי":

כסף לא היה לברנר. נתגלגלו מעות לידו היה מוציא פחות משליש על עצמו לצרכיו ההכרחיים והשאר על אחרים [...] נוהג היה ברנר שהיה חוגר את המכנסים ברצועה של עור, משנתרפטה רצועתו והוצרך לקנות לו חדשה נתפתה למי שנתפתה לקנות לו כתפיות כדרך כל אדם מן היישוב. עכשיו שהוצרך לארבעה חמשה פרנקים לשם הוצאת ספר עברי החזיר את הכתפיות לחנווני וחזר לחגור עצמו ברצועתו הישנה והמרופטת. בבקשה מכם הנמצא בזה איש שמוותר על עצמו בשביל ספר של אחר (עגנון, תשל"ו: 132).

הוויתור על השלייקס, כתפיות המכנסיים, של ברנר הוא קוריוז, אך הוא מעיד על המחויבות שחש ברנר לספרות העברית בכלל ולהוצאת ספרו של עגנון בפרט.

הוצאות 'לעם' ו'יפת' – ההוצאות לאור המוסדרות הראשונות בא"י

הוצאת 'לעם' באה למלא את החסרון של חוברות-מדע פופולריות, למקרא בשביל ההמון העברי בארץ-ישראל ובתורכיה". זהו הכל מה שאמור בהקדמה על מטרתה של הוצאה זו. קיצור לאקוני זה קנה מיד את לבי. ההקדמות הצעקניות, ההכרזות היתירות, הביטול כלפי העבר והנעשה, ההבטחות המופרזות הבאות לפני הוצאת שונות אפילו אצלנו, כל אלו הכרכורים כלפי הרחוב, מטילים תמיד צל על המוציאים ומעוררים ספק ביחס אל איכותה של ההוצאה עצמה וכוח חיותה. כאן נשתרשה מיד האמונה בלבי, שהאנשים היודעים למעט כה בדברים לפני עשותם – מעשיהם בידיהם. ואמנם כן, עבודתם נתקיימה! שתיל רך זה שניטע בצנעה נקלט באדמתנו, והנהו לנגד עינינו עץ צעיר ורענן ומשגשג, ששורשיו מרובים וצמרתו פוריה. וכמה עזמה [עצמה ואומץ],

בטחון ואמונה, ואם תרצו - אמונה עיוורת, צריך היה להיות בלבות מייסדי הוצאה זו בגשתם להגשימה בחיים! אמצעים חומריים לא היו כמעט, סופרים מומחים לעבודה זו גם כן אינם, והעיקר – גם אותו ההמון העברי, שבשבילו טרחו המייסדים, עוד טרם בא לעולם. כי ההמון העברי בארץ-ישראל ובתורכיה, אותם רבבות הסוחרים, החנוונים ובעלי-המלאכה שלנו היושבים בערי תורכיה, רבבות נשי ההמון הזה ובנותיו, כולם, זולת אחוז קטן מאוד, אינם נזקקים כלל לשפה העברית.

כך כתב יוסף ויתקין, אחד מראשי "הפועל הצעיר" בביקורת על החוברות הראשונות של הוצאת "לעם"²². בהמשך הביקורת הוא מונה גם פגמיה של ההוצאה, אך אלו אינם פוגמים ברושם הכללי: קמה הוצאה עם חזון ועשייה. זו הייתה ההוצאה לאור המוסדרת הראשונה בארץ-ישראל, קרי, הוצאה אשר עבדה עם תוכנית עבודה קבועה מראש, עם מערכת שכללה אישים בולטים בתחום הספר, עם קשר למפלגה פוליטית, "הפועל הצעיר", שהבטיח את מעמדה ובמידה מסוימת את חוסנה הכלכלי היחסי. ההחלטה על הקמת ההוצאה התקבלה ב-1908, אך היא החלה לפעול באופן מלא רק בשנת 1910.

כאמור, מטרתה, כפי שנוסחה בחוברת הראשונה שהוציאה לאור, "האדם והטבע", הייתה "למלאות את החיסרון בחוברות מדע פופולריות בשביל ההמון העברי בארץ ישראל ובתורכיה" (חוברת מס' 1, תר"ע). התחומים שבהם עסקו החוברות היו מגוונים: בעיקר מדעי הטבע ומדע הארץ, אך גם דברי ימי ישראל והעמים, אומות ואישים, תקופות, תנועות פועלים וכדומה. היו אלה חוברות שוות לכל נפש, הן בתוכנן והן במחירן, להרחבת ההשכלה היהודית והכללית.

---

²² ויתקין, י. (תרע"א). "הוצאת 'לעם'". הפועל הצעיר, גליון 21. ביקורת זו נרפסה מחדש גם בו כינסו חבריו את כתביו כמעט חמישים שנה לאחר פטירתו: ויתקין, י. (1961). כתבי יוסף ויתקין. תל-אביב: עם עובד. עמ' 127-135.

חברי הוועד המנהל והוועד הספרותי של ההוצאה היו דמויות מפתח, ובהן יוסף אהרונוביץ ויוסף שפרינצק, כמו גם ברנר שהיה אמן על תרגום חלק מהחבורות. בצד המו"לי של הוצאת החבורות טיפלו היו, בין היתר, יעקב הפטר ונחום טברסקי, שלימים היה בעל הוצאה משלו ומייסדי התאחדות המו"לים. בשנה הראשונה להיווסדה הוציאה הוצאת "לעם" 11 חבורות, שנדפסו ב-26,000 עותקים ונמכרו בארץ ובחו"ל. בשנה שלאחר מכן, הופקו כ-14 חבורות והן נמכרו ב-3,000 עותקים כל אחת. בעקבות פעולות פרסום ושיווק בשנה השנייה לייסוד ההוצאה התרחבה פעולתה. בשנה זו נדפסו 14 חבורות, היקף המכירות ומספר המינויים עלו, אך כפי שעלה מביקורתו של ויתקין, עלו גם תלונות על רמתן של החבורות. כך כתב ברנר ב"האחדות" [תחת שם העט יוסף חבר]: "בא, לבסוף, סופר ידוע ובר-סמכא אחד באסיפת המורים שהייתה באלול ביפו ומרשה לעצמו להכריז בפומבי: 'להוצאת 'לעם' יש כסף, אבל ספרים אין לה' (דברי הבוז והביטול האלה באו גם בעיתונים), כאילו לא ידע האומר, באיזו תנאים עובדת ההוצאה, מה המה "כספיה" ובמי האשם, אם לא הצליחה בנומרים אחדים מאלה שהוציאה... הסופר, אשר בגודל-לבבו אמר את הדברים המובאים ביחס להוצאת "לעם" באסיפת המורים, היה ש. בן-ציון".²³ בשנים שלאחר מכן (1912–1913), למרות הביקורת, הוכפל מספר החבורות היוצאות, והן מצאו מהלכים בארצות אירופה. ההוצאה המשיכה את פעולתה עד ראשית מלחמת העולם הראשונה, ב-1914. בסך הכול יצאו בהוצאת "לעם" 89 חבורות.²⁴

---

²³ ממאמר זה נובעת מרירות מרוח הביטול למאמצים המו"לות העברית שהוא היה מיזמיה המרכזיים: ברנר, ח. י. [בחתימת יוסף חבר]. (תרע"ב, טבת), בחיינו ובעתונותנו: על מערכת "מולדת".

²⁴ על הפרוגרמה של "לעם" ראו אצל שביט (1983) עמ' 398.

מלחמת העולם הראשונה הביאה להפסקת הדפסת החוברות אך מפלגת הפועל הצעיר המשיכה בפעילות מו"לית ענפה גם לאחריה כשייסדה את "ספריה עממית", סדרה של חוברות בנושאי מדע וספרות. הוצאה שרדה רק שנתיים ובמסגרתה יצאו, בין היתר, "המוצא" מאת ברנר (החוברת הראשונה), ולאחריה "ביער בחדרה" של דוד שמעוני (שפירא, 1967). חשיבות הוצאת "לעם" נעוץ גם בשמה: אפשר לראות בספרייה זו את הזרע לרעיון שמפלגת פועלים צריכה לדאוג להשכלה (המדעית ובהמשך הספרותית) של כלל העם, ובמידה רבה אפשר לראות בפעילותה את המקור ל"ספריה לעם" של "עם עובד", שהחלה להופיע עשרות שנים מאוחר יותר וביקשה להרבות אהבת הספר, חכמה וערכים לכלל הציבור.

שיתוף פעולה נוסף בין ברנר לעגנון היה בהקמתה של הוצאת הספרים "יפת", שהחלה לפעול בשנת 1911. ביזכרונותיו עגנון ראה לעצמו זכות ראשונים על רעיון הקמת ההוצאה: "זכות מיוחדת רואה אני לעצמי שאני הייתי בעל הרעיון הזה שחשיבותו מרובה לתולדות התרגומים וכן לתולדות הספר בארץ ישראל" (עגנון, תשל"ו, עמ' 178). שמה של ההוצאה העיד על מטרתה; היא עמדה על הצורך בתרגום שיטתי של הקלאסיקה העולמית. "אמנם נעשו נסיונות כמעט בכל תפוצות ישראל להריק לתוך פכים קטנים של יעקב מיפיותו של יפת. ואולם הכל נעשה לרוב במקרה, ע"פ הכרת היחיד ואחריות היחיד, בלי קשר עם העבר וכלי צפיה לעתיד. וקושי העבודה ומעוט הכוחות והאמצעים הניאו עד עתה את מחוללי התנועה בספרותנו לגשת אל עבודה זו בשטה וסדר, בשאיפה חזקה ובמגמה ברורה. המצב הזה הביא לידי יסודה של הוצאתנו הקטנה".²⁵

---

²⁵ "יפת", חוברת א, תרע"ב, כפי שמצוטט אצל שביט, 1983, עמ' 400-402.

העושים במלאכה היו יעקב טהון, א.ז. רבינוביץ, ר' בנימין, דוד שמעוני, וכאמור, גם י"ח ברנר ושי" עגנון. מי שסייע להוצאה זו בפרט, ולהוצאה לאור של ספרות בכלל היו שני אחים, פרדסנים ואנשי מעשה מפתח תקווה, שלום וישעיהו שטרייט, שהיו היוצא מן הכלל שהעיד על הכלל, שכן באותה תקופה לא היו נדבנים רבים לספרות בארץ ישראל. שלום שטרייט היה בעצמו סופר ומסאי וביתם של האחים שטרייט היה ידוע כבית ועד לאנשי העלייה השנייה. ההוצאה החלה בהגשמת הפרוגרמה שלה והוציאה שלושה קבצים ספרותיים, ובהם קובץ "תרגומים שלמים ומדויקים ממיטב הספרות הכללית" משל מיכאיל לרמונטוב ("דימון"), ראלף וודו אמרסון ("גיתה או הסופר"), לב טולסטוי ("מות איוון איליץ"), יוהן וולפגנג גתה ("יסורי ורטור הצעיר"), איוון טורגנייב ("שלד חי", "השומר בלילות") ואחרים.

דרכה של ההוצאה צלחה רק עד 1913. היא סבלה ממחסור באמצעים כספיים ובמתרגמים. עם זאת, שמור לה מקום של כבוד במרכז הספרותי המתהווה בארץ ישראל, שכן חשיבותם של טקסטים מתורגמים באותם ימים, כשהיצירה המקורית בארץ הייתה עדיין בראשיתה, הייתה גדולה. הם צמצמו את הצורך בקריאה בשפות זרות ועשו למען התפתחותה של הספרות העברית. גם קבצים אלה הודפסו בדפוס איתן.

עליית יוצרים לארץ ישראל עד 1912

כפי שכבר צוין, לעלייתם לארץ של יוצרים חשובים הייתה תרומה בהפיכת ארץ ישראל למרכז של הוצאה לאור. בין היוצרים שעלו לארץ ישראל, בתקופה זו של ראשית המו"לות העברית, מלבד אלה שהוזכרו עד כה, נציין את ר' בנימין (הוא יהושע פלדמן רדלר, עלה ב-1907), יצחק לופבן (1908), שלום שטרייט (1908), רחל בלובשטיין (1909), דוד שמעוני (1909), אהרון ראובני (1910), יעקב רבינוביץ (1910), ישורון קשת (הוא יעקב קופלביץ²⁶, 1911) מרדכי טמקין (1911), דבורה בארון (1911) ויעקב פיכמן (1912). אשר ברש ויעקב שטיינברג, שעלו ב-1914, השלימו את החבורה המכובדת של יוצרים, שנוכחותם יחד יצרה את הגרעין של המעגל המרכזי של "הרפובליקה הספרותית", שקמה באותן שנים.

הקמת "המשרד הארצישראלי" של ההסתדרות הציונית

היו גם אירועים חוץ-ספרותיים, שסימנו את הפיכת ארץ ישראל למרכז תרבותי. בשנת 1908 הוקמה בארץ שלוחה של ההסתדרות הציונית, "המשרד הארצישראלי" בראשות ארתור רופין. המשרד הוקם בעקבות הקונגרס הציוני השמיני, שנערך שנה קודם לכן, ובו בחרה התנועה הציונית בקו שחיבר בין שתי המגמות המרכזיות שפעלו בה: "הציונות המדינית" נוסח הרצל, שקראה להקדים למעשה ההתיישבות פעולות מדיניות-דיפלומטיות לשם השגת לגיטימציה מאומות העולם, ו"הציונות המעשית" נוסח הנציגים מרוסיה, שדגלו בפעולה אקטיבית בארץ ישראל, בלי להמתין לאישור אומות העולם.

---

²⁶ קשת היה גם מבקר תרבות ואמנות בעיתונות העברית ושם הוכרה תרומתו יותר מבשדה הספרותי. ראו: נייגר, מ. (1996). החיים הגנוזים של ישורון קשת. בתוך: י. קשת. *האוצר האבוד* (עמ' 631-664). כרמל.

קו הפעולה החדש, ששילב בין המגמות, "הציונות הסינתטית", הוביל להקמת "המשרד הארצישראלי", שפעל לרכישת קרקעות, לעידוד בעלי הון להשקיע בארץ, לייסוד חוות חקלאיות להכשרת פועלים ולהקמת יישובים. הקמת המשרד סימנה מפנה בתפיסת ארץ ישראל מ"ארץ ישראל של מעלה" ל"ארץ ישראל של מטה". העברת הדגש לארץ ציינה גם את מפעל המו"לות כחלק מן התחייה הציונית הכללית. "המשרד הארצישראלי" מילא תפקיד חשוב בשנות המשבר הקשה של מלחמת העולם הראשונה. הוא קיים את המרכז הספרותי באמצעות תשלום לסופרים עבור תרגומיהם.

מהפכת "התורכים הצעירים" בתורכיה

מאורע חוץ-ספרותי אחר, שהיה בעל משמעות בעבור המו"לות העברית, הוא "מהפכת התורכים הצעירים". באוגוסט 1908 עברה על תורכיה טלטלה עם הניסיון למודרניזציה באימפריה העות'מאנית המתמוטטת. תנועת "אחדות וקידמה", הידועה בשם "תנועת התורכים הצעירים", תפסה את השלטון המרכזי, תוך שהיא מבטיחה לפעול למען הפסקת השחיתות השלטונית וכן למען תיקונים חברתיים ומתן חופש ללאומים השונים תחת שלטון האימפריה. אמנם ניסיון מודרניזציה זה ארך תקופה קצרה של שנים אחדות בלבד, אך משמעותו המעשית בעבור המרכז התרבותי הארץ-ישראלי הייתה חופש רב יותר למדפיסים בכלל ולעיתונות בפרט.

טרם המהפכה, הייתה קבלת רישיון לבית דפוס ולהוצאת עיתון כרוכה בנסיעה לאיסטנבול, כי בשל חלוקתה של האימפריה התורכית למחוזות יכלו אנשי ירושלים לקבל רישיון רק בבירת האימפריה, איסטנבול, וזה ניתן רק לבעלי אזרחות עות'מאנית. המבקשים נאלצו להמתין זמן רב לרישיון, ובדרכם עמדו פקידים זוטרים וגבוהים, שדרשו כי ישלשו לכיסם שלמונים למען אישור הבקשה.²⁷ לדוגמה, אברהם משה לונץ המתין כשבעה חודשים עד שהשיג "פירמן". קשיים אלה – זמן ההמתנה, הדרכים המשובשות לבירה התורכית והשחיתות הפקידותית – יצרו מצב שבו העדיפו מדפיסים רבים להדפיס את ספריהם באופן לא חוקי, תוך הימנעות מציון שם המדפיס ומקום ההדפסה. עובדה זו פגעה בדפוס בארץ ישראל ("סוריה הדרומית") אך לא לחלוטין. כאמור, זעיר פה זעיר שם החלו להופיע בתי דפוס, אולם עם מהפכת התורכים הצעירים יכלו אלה, שהתקיימו בקושי, להתחיל לפרוח.

חיבור הנקודות: ראשית המו"לות העברית בא"י

התבוננות מקרוב בשש השנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה, מ-1908 עד 1914, מראה כיצד צמח בארץ-ישראל מרכז ספרותי-תרבותי, שהכיל את כל המרכיבים ההכרחיים: יוצרים, קוראים ומתווכי תרבות, ובראשם מו"לות של ספרים ועיתונים, ההכרחיים לתקשורת בין המעגל הפנימי ב"רפובליקה הספרותית" – מעגל היוצרים – לבין המעגל החיצוני, מעגל הקוראים. פרק זה התבונן בגורמים שכוננו את המו"לות העברית בארץ ישראל, ובו נקשרו זה לזה הגורמים הטכנולוגיים, הפוליטיים, ההיסטוריים והספרותיים, מפנים ומחוץ, זאת

---

²⁷ על פירוט הקשיים שעמדו בפניו של מדפיס, ועל החלוקה הפרוצדורלית של "סוריה הדרומית" ראו בספרו של יוסף אוליצקי: אוליצקי, י. (1973). **אמנות הדפוס – 400 שנים לאמנות הדפוס בארץ ישראל**. גבעתיים-רמת-גן: המוזיאון לאמנות הדפוס ומפעלי נייר חדרה.

כדי ליצוא את התנאים שהובילו להקמת המרכז העצמאי בארץ ישראל. עוד לפני כן, נראו ניצנים בדמות עיתונים, בתי דפוס וראשוני היוצרים ויזמי התרבות (בכללם בן-יהודה, והמו"ל העברי הראשון בארץ, שיריזלי), שיצקו את היסודות הפיזיים והמנטליים להקמת המרכז הספרותי בארץ ישראל. בשש השנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התרחשה הקפיצה שהפכה את היסודות שנוצקו לבית. בשנים אלה התבסס המרכז התרבותי בארץ ישראל כעצמאי מבחינה אידאולוגית ומבחינה ספרותית, בזכותו של ברנר. פעלו בא"י סופרים כעגנון, ראובני ובארון; הדפוס החל לצבר תאוצה; ברקע פעלו שתי מפלגות פועלים ציוניות, לכל אחת ביטאונה; ואת כולם הזין קהל קוראים ער, שהתרכז בעיקר סביב תל-אביב יפו והמושבות. חיבור כל אלה יחד מצביע על השנים 1908-1914 כשנים של מפנה, אשר בהן החלו לפעול המרכז התרבותי הארץ-ישראלי בכלל והמו"לות העברית בפרט. באופן מדוייק יותר אפשר לסמן, כפי שקובעת כותרת המשנה לספר זה, את השנים 1910-1911 כשנות ראשיתה של המו"לות העברית המוסדרת בארץ ישראל. בשנים אלו, במקביל להוצאת הספרים של שיריזלי בירושלים, החלו להדפיס שתי ההוצאות המאורגנות הראשונות, הוצאות "לעם" והוצאת "יפת" וכתביו של ברנר ראו אור במסגרת בית מסחר לספרים קרוגליאקוב ביפו, וברנר עצמו היה למו"ל בארץ כשהוציא את ספרו של עגנון, "והיה העקוב למישור" בשנת 1912. מו"לות ספרים זו התקיימה במקביל למו"לות של עיתונות מפלגתית בעיקרה, עליית סופרים לארץ, פיתוח הדפוס והספריות, ופולמוסים ספרותיים, שהזינו דיונים והתסיסו.

מלחמת העולם הראשונה בלמה את תהליכי ההתפתחות של המו"לות העברית, אך מהעשור השני למאה העשרים ובעיקר לקראת העשור השלישי בה, יצא המרכז הספרותי העברי אל המרחב והמו"לות העברית עברה לשלב הבא. שלב זה התחיל עם העליות השלישית והרביעית, עם עליית טשרניחובסקי (1922) ועם עליית ביאליק (1924) וחבורתו (1921) לארץ.²⁸ אלו לא הגיעו לארץ לא-נושבת, אלא למרכז תרבותי פעיל, שהמו"לות התקיימה בו כבר למעלה מעשור ומחצה.

מכאן ואילך הייתה הדרך פתוחה להקמתן של הוצאות לאור נוספות. הפרק הבא יתרכז בעיקר בסיפורים "הקטנים" של הוצאות הספרים המשפחתיות, שקמו בארץ בשנות ה-20 וה-30, טרם הופעת המו"לות הממסדית יותר של מפלגות הפועלים ("עם עובד", "ספריית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד") כחלק מהמודל של הוצאות ספרים מפלגתיות-אידיאולוגיות, וטרם ביסוס מודל ההוצאה המשפחתית-מצנטית, כמו זו של ישראל זמורה, "מחברות לספרות", וזו של שלמה זלמן שוקן, "הוצאת שוקן", שנאלצה לסגור שעריה בברלין ועברה לארץ-ישראל.

---

²⁸ בשנת 1921 קיבלו תריסר יוצרים עבריים, ובהם ביאליק וטשרניחובסקי, בהתערבות מקסים גורקי, אישור מיוחד מלנין לעזוב את רוסיה. ביאליק נסע עם החבורה עד קונסטנטינופול (איסטנבול), המשיך לגרמניה ועלה לארץ ישראל בשנת 1924, עשור לפני פטירתו. טשרניחובסקי עלה בשנת 1922. ראו בהרחבה: גלבוש יהושע א. (1980), ינואר). "גורקי מציל 12 סופרים עבריים", **עת-מול**, כרך ה' גליון 3(29), 16-17.

שער שלישי

שנות העשרים והלאה: ההוצאה לאור המשפחתית הקטנה, היוזמה הפרטית והגירתן של הוצאות לארץ-ישראל

ההוצאה לאור המשפחתית הקטנה והיוזמה הפרטית

לאחר מלחמת העולם הראשונה, בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20, שלטו הבריטים בארץ ישראל מתוקף מנדט האו"ם, שהחליף את שלטונה בן 400 השנים של האימפריה העות'מאנית. היו אלו שנים משמעותיות בתהליך "המדינה שבדרך" בכלל והקמת המרכז התרבותי שבה בפרט. מטבע הדברים פרק זה יתרכז בהבט המו"לי של שנים אלו, והוא אינו מתיימר להקיף את כלל התהליכים באותה העת. היישוב היהודי בארץ ישראל מנה בשנת 1922 כ-83 אלף נפש אך מספר זה הכפיל את עצמו עד לסוף שנות ה-20, עם תום העלייה הרביעית. בעשור השלישי של המאה ה-20, הגיע מספר היהודים בארץ ל-475 אלף נפש (ומספר הערבים היה כמיליון). בתקופה בת כעשרים שנה (1918–1939), מסוף מלחמת העולם הראשונה ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה, עת בה החלו לקום הוצאות של מפלגות הפועלים ("ספריית פועלים", "הקיבוץ המאוחד" ו"עם עובד"), התפרק המרכז הספרותי העברי באירופה, שהיה מרכז הספר העברי באותה העת. בין הסיבות לכך היו ההגירה לארץ ישראל (ממניעים ציוניים), ולארה"ב ודרום אמריקה (ממניעים כלכליים-חברתיים), הגירה שהתגברה בשל רדיפות אנטישמיות, עד לשיאן הנורא – השואה.

באותה העת היגרו לארץ-ישראל הוצאות שנוסדו מחוצה לה, כ"אמנות" (מ-1926 בארץ-ישראל) או "מוריה" ו"דביר" (מ-1922 בארץ-ישראל), וסיפורן יובא בקצרה בראשית פרק זה.¹ במקביל, שנים אלו היו תקופה מרכזית בהתפתחות המו"לות המשפחתית הקטנה. בשל צוק העיתים בשנים אלו, נסוגו לאחור מפלגות הפועלים, שהיו הקטליזטור ליצירת המרכז הספרותי בארץ ישראל בשני העשורים הראשונים, כשהן משאירות את הזירה ליוזמה הפרטית ולמו"לות המשפחתית (על כך בהרחבה בחלק העוסק בהוצאות הפועליות): הוצאה לאור של ספרים בכלל ושל ספרות יפה בפרט נראתה אמנם כמשימה חשובה, אך כזו שאפשר לדחות עד לאחר ההתמודדות עם בעיות שנתפסו כמהותיות יותר לקיום: מזון של ממש (ולא זה הרוחני), תעסוקה להמונים, העלייה לארץ, הקמת מפלגות הפועלים והמוסדות המספקים סעד ובטחון בתחומים שונים, ושאר בעיות היישוב בתקופת המנדט הבריטי. את הוואקום, שנוצר עד סוף שנות ה-30 של המאה ה-20, מילאו בעיקר ההוצאות שאינן מפלגתיות, בעיקרן משפחתיות-פרטיות. בהמשך, לאחר שקמו שלוש הוצאות הפועלים, הצטמצם מקומן של ההוצאות הלא-מפלגתיות הקטנות, אך חלקן מילאו עדיין תפקיד חשוב בשדה הספר, גם אם ניטל מהן, כמעט לגמרי כתר הספרות היפה במקור ובתרגום.

בין ההוצאות המשפחתיות-פרטיות שצמחו בארץ ניתן למנות את "מצפה" (נוסדה ב-1925), "יבנה" (נוסדה ב-1932), "אחיעבר" ו"מסדה" (נוסדו ב-1932), "אחיאסף" (נוסדה ב-1937) ו"זרעאל" (נוסדה ב-1933 כגלגולה הארץ-ישראלית של הוצאת "ש. שרברק"), "נ. טברסקי" (שפעלה גם כזרוע של "שטיבל" בסוף שנות ה-20 ובראשית ה-30) ו"ראובן מס" (עלתה מברלין בשנת

¹ אין הכוונה לסקור את כל ההוצאות שנוסדו מחוץ לא"י ועברו לא"י, אלא להתמקד באלו החשובות למחקר זה. היו, כמובן, הוצאות עבריות נוספות שלא יסקרו כאן, בחלקן משום שהתרכזו בהוצאת ספרים בידיש או בספרי קודש ובספרות תורנית-רבנית. מהמפורסמות שבהן היא "הוצאת א. לוי אפשטיין", שנוסדה בוורשה בסוף המאה ה-19, והוזכרה בשער הקודם.

1933). בפרק זה אתרכז במודל המו"לי ובסיפוריהן של ההוצאות המשפחתיות הקטנות, כמו גם במספר יוזמות להוצאת ספרים לאור. חיבורן של אלו יחד יבהיר את קורות שנות ה-20 וה-30 למאה ה-20 במו"לות הארץ-ישראלית וישמש כבסיס לפרקים הבאים, שיעסקו במודלים המו"לים של הוצאות הפועליות ובגלגולן של שתי משפחות מו"לים, שהחלו את דרכן כמצנטיות ספרות, שוקן וזמורה.

הוצאה לאור כעסק משפחתי כלכלי

כפי שהתחוויר בפרקים הקודמים, הוצאה לאור היא עסק, המשלב אינטרסים מסחריים ותרבותיים. המייחד את ההוצאות לאור הקטנות הללו הוא תפיסת המו"לות כ"עסק משפחתי", כשראייה זו חוזרת בראיונות עם אנשי הוצאה לאור.

בעולם הפרה-מודרני ברור היה כי מקצועו של אדם נגזר, במידה רבה, מהמקצוע בו עסק אביו. בתקופה המודרנית השתנתה הנורמה מכוחן של הרפורמות בקרקעות, ההשכלה, התיעוש, היווצרותן של ערים גדולות ורעיונות על חרות האדם והחופש להגיע למימוש עצמי בחיי האדם. בעולם כזה, דור ההמשך מחפש, ברוב המקרים, נתיבים שונים מאלו של אבותיו. עם זאת, זירת המו"לות משמרת, במקרים רבים, את המודל המסורתי, אולי בשל העובדה שילדים הגדלים בסביבה המטפחת את אהבת הספר כאשר ספרים מקיפים אותם מכל עבר, תוך שהם מתחנכים על משמעותם החומרית והרוחנית, ימצאו עצמם בעולם הספר בעצמם.

עסק מסחרי, המבוסס על קשרי משפחה, מתנהל על פי חוקים אחרים מאלו של הג'ונגל העסקי הרגיל. העיסוק בהוצאה לאור חורג מהנורמה המקובלת בעידן המודרני. הוא עובר מדור לדור ועוסק בתוצרים רוחניים, ומסיבה זו בין השאר נהוג היה לומר כי עולם המו"לות אימץ קודים ג'נטלמניים יותר מכפי הנהוג

בעולם העסקי הרגיל (בצער אפשר לומר כי תהליכים קפיטליסטיים, בוודאי אלו שהתרחשו בישראל של המאה ה-21, טשטשו ואף מחקו ייחודיות זו של תחום ההוצאה לאור).

דרך הפעולה בהוצאה משפחתית קטנה שונה מזו המקובלת בהוצאות גדולות. ברוב המקרים, כבעלי עסק פרטי-כלכלי, בעלי ההוצאה הקטנה הם גם הסמכות העליונה בענייני הוצאת ספריהם. בעוד שבהוצאות גדולות נודע משקל להחלטות של עורך ספרותי מקצועי (בוודאי אם צבר מוניטין לאורך שנים) הרי שבהוצאה משפחתית ההחלטה נתונה בידי בעלי ההוצאה. ברוב המקרים, אין הפרדה בין המערכת הספרותית לבין הנהלת ההוצאה, ולעיתים, בשל הרצון לחסוך בכוח אדם ובעלויות, המו"ל ממלא מספר תפקידים כמו ניהול כספי, אחריות על הקשר עם המפיץ וכדומה. בהוצאות גדולות האחריות על תפקידים אלה מתפזרת בין נושאי משרות שונים. בפרק זה יוצגו משפחות, שהקימו עסקי ספרים קטנים יותר, אך למרות גודלן, לחלקן היה תפקיד משמעותי ביותר בתקופות מסוימות.

כדי לקבל תמונה שלמה יותר על ההוצאות שפעלו בארץ-ישראל בשנות ה-20 וה-30, טובא להלן סקירה קצרה על מספר הוצאות, שנוסדו מחוץ לארץ-ישראל, והיגרו אליה באותן שנים, אף-על-פי שהעיסוק בהן חורג מהגבולות ששורטטו למחקר זה: התבוננות בהוצאה לאור של ספרות יפה בארץ-ישראל. חלק מהוצאות אלו עסקו בספרות ילדים ("אמנות", "זרעאל") או בספרי עיון ("ראובן מס") וחלקן פעולתן העיקרית הייתה מחוץ לגבולה של ארץ-ישראל ("מוריה" ו"דביר", שנמנעו כמעט לחלוטין מהדפסת ספרות יפה של "יוצרים חיים", והתרכזו בכינוס ובספרי חינוך).

הוצאות שהיגרו לארץ-ישראל

הוצאת "אמנות"

הוצאת "אמנות" נוסדה ב-1917 במוסקבה, על-ידי שושנה פרסיץ, בתו של הבנקאי והמנהיג הציוני הלל זלטופולסקי, וסבתה מצד האם של רחלי אידלמן, הדור השלישי למו"לות במשפחת שוקן (ראו בהרחבה בפרק העוסק בהוצאת "שוקן"). ההוצאה נוסדה במטרה להוציא לאור בעברית את מיטב הספרות העולמית לילדים ולבני הנעורים. כלומר, בדומה לפועלה של הוצאת "שטיבל" בתחום ספרות המבוגרים ביקשה "אמנות" לתרגם לעברית את המובחר בעבור ילדים. ההוצאה פעלה בכמה מקומות בברית המועצות (בעיקר באודסה), עברה לפרנקפורט ופעלה בה בין השנים 1920–1925, שלאחריהן היגרה לארץ-ישראל.

במהלך שנות ה-30, בארץ, המשיכה ההוצאה את סדרת הספרים בשם "ספריה לכל", שכוונה בעיקר לבני הנעורים והחלה לצאת עוד בפרנקפורט. בין הספרים אפשר לציין כאלו שעסקו בקהילות יהודיות ("שבתי צבי-המשיח מאיזמיר"; "חלוצים יהודים באמריקה 1492–1848", "תמונות מהגטו בפראג, ספור מהרבע האחרון של המאה הי"ח"; "מלכת אפריקה: פרק גבורה מתולדות בני ישראל הנדחים בערבות היבשת השחורה") או בגדולי עולם כמגלים וממציאים ("תומס אדיסון-האיש ופועלו"; "תולדות ארמיניוס ומבריי" [ארמין ומבריי]) וגם אגדות ומעשיות (דוגמת "הברון מינכהאוזן" מאת קרל פרידריך הירונימוס ובתרגום אביגדור המאירי או "אגדות" של אוסקר ויילד). עוד ספרים לבני הנעורים יצאו במסגרת "סדרת עלומים", בה תורגמו על-ידי מתרגמים כאברהם שלונסקי, יעקב שטיינברג, יצחק למדן, ישראל דושמן, יונתן רטוש ואריה לייב סמיטיאצקי (שגם ערך את הסדרה). בין הספרים הבולטים בסדרה אפשר לציין את ספריהם של לואיס קרול ("עליסה בארץ הפלאות"), ויקטור הוגו (בין

היתר, "עלובי החיים"), צ'ארלס דיקנס ("שתי ערים", "דוד קופרפילד"), ז'ול ורן ("מיכאל סטרוגוב", "עשרים אלף מיל מתחת למים") ואחרים. בהוצאה יצאו ספרים מעטים, שנועדו גם למבוגרים כמו הרומן "בראשית המבוכה" של אהרון ראובני, שיצא לאור ב-1932. ההוצאה פרסמה גם ספרים, העוסקים בהיסטוריה של עם ישראל ובשירת ימי הביניים. כמו כן, היו להוצאת "אמנות" מספר חנויות ספרים בשם "הכל לנוער", אותן מכרה פרסיץ בסוף שנות ה-30 (חלקן המשיכו לפעול תחת השם "הכל לנוער" גם לאחר המכירה).

בתקופת מלחמת העולם השנייה הצטמצמה פעילות ההוצאה בתחום הספרות והיא התרכזת בהדפסת ספרי לימוד ובהדפסות חוזרות של ספרים. המו"ל, שושנה פרסיץ, נבחרה בשלושת המושבים הראשונים של כנסת ישראל, לחברת כנסת מטעם "הציונים הכלליים", ובכל שנותיה בכנסת כיהנה כיו"ר ועדת החינוך והתרבות. "אמנות" הוציאה לאור כ-500 ספרים, 200 מהם במסגרת סדרה, שנקראה "מגילות לבתי הספר", ובהם חומרי לימוד, חלקם בעלי אופי מסורתי, ערוכים ומותאמים לגילאי בית הספר.

נכדתה של פרסיץ, רחלי אידלמן, שהיא גם נכדתו של שלמה זלמן שוקן, ובתו של גרשם שוקן, מספרת, בראיון שנערך עמה², כי לסבתה הייתה השפעה גדולה עליה ועל החלטתה להיות מו"לית: "כילדה, הייתי באה לסבתא כל פעם שהייתי צריכה לתת ספר במתנה לחבריי מהכיתה. קראתי את הספרים, והעברית הייתה מיושנת מאוד. הלכתי לסבתי ואמרתי לה: 'אם את חושבת שאני והחברות שלי נקרא את הספרים שלך את טועה. את צריכה להוציא אותם בעברית שמתאימה לימינו'. הסבתא שלי כעסה ואמרה 'את חצופה, איך את מעזה. אני מתייעצת עם האקדמיה ללשון העברית ואת לא תגידי לי שהעברית לא טובה', אך לבסוף היא השתכנעה". כך, מספרת אידלמן, בכל יום שישי לפני כניסת השבת,

² עם אידלמן נערכו שני ראיונות: ב-29/7/03 (מוטי ניגר) והשני ב-18/12/03 (ערכה חנה קליימן).

שער שלישי: שנות ה-20 והלאה

ישבו הסבתא והנכדה ועברו יחד על הספרים. כמקרה בוחן לצדקת טענתה של הנכדה הן לקחו את הספר "הלב" של דה אמיצ'יס (שתורגם בשנות ה-20 של המאה שעברה בידי אריה סמיטיאצקי). אידלמן, שהייתה אז תלמידת כיתה ח', סימנה בעפרון מילים מתוך הספר, והן ערכו אותו מחדש. הספר "הלב", שיצא מחדש בשנת 1958 והיה לרב מכר, היה הספר שהכניס את אידלמן לעולם המו"לות. גם ספרים אחרים עברו עריכה מחודשת. פרסיץ שוכנעה והחליטה להעסיק עורכים ולהוציא את כל הספרים מחדש, וכך הם חזרו לשוק בהוצאת "אמנות".

הוצאות "מוריה" ו"דביר"

שתי הוצאות אלו, שתיים שהן אחת, חשובות ומרכזיות, כמו גם הרעיון התרבותי, שעמד מאחוריהן והאישים שפעלו בהן. הסקירה שלהלן תתאר את ייסודן ופועלן מחוץ לתחומי ארץ-ישראל.³

הוצאות מעטות צברו מוניטין ויוקרה כהוצאת "דביר", המזוהה יותר מכל עם חיים נחמן ביאליק ומפעלו ועם המחשבה הראשונה על ייסוד "בית הוצאת ספרים לאומי".⁴ הכוונה הייתה להקים הוצאה לאור, שהשיקולים שינחו אותה יהיו כינוס אוצרות הספרות העברית והיהודית לדורותיה והצגת מגוון היוצרים בעברית בני אותה עת. מן הבחינה הכלכלית, הכוונה הייתה שבית הוצאה זה יאחד כוחות ויהיה גדול ובעל אמצעים, כדי שיוכל לפעול משיקולים של איכות ושל חשיבות תרבותית ולא מתוך מחשבה על חסרון כיס. "דביר" נהגתה ותוכננה באודסה בשנת 1919, אך היא נוסדה בפועל רק כשהגיע ביאליק לברלין בשנת 1921. הספרים הראשונים בהוצאה ראו אור בשנת 1922.

ראשיתה של הוצאת "דביר" נעוצה, למעשה, במפעל המו"לי הראשון של ביאליק, ההוצאה לאור "מוריה", שקמה באודסה בשנת 1901, ועם מייסדיה, מלבד ביאליק, נמנו י"ח רבניצקי, ש. בן-ציון, וכן א"ל לווינסקי, אחד העם, מאיר דיזנגוף, רב-צעיר ואחרים.⁵ כל אלו רכשו מניות של חברת "מוריה", כשכוונתם העיקרית היא לחזק את החינוך העברי, שהיה חסר ספרים בכלל וספרי לימוד בפרט. "כך הוכשרו והותאמו לצרכי השמוש בבית-הספר העברי החלקים

³ אני מפנה את המתעניינים בשנות פעולתן מחוץ לתחומי ארץ-ישראל לפריטים הביבליוגרפיים המוזכרים בסקירה זו.

⁴ ראו סקירתו של ביאליק את מפעלו: ביאליק, ח"נ (תרפ"ו). **דביר ומוריה: סקירה קצרה על גדולתם והתפתחותם.** ניו-יורק: חמו"ל. עמ' 4.

⁵ סקירה חשובה נוספת היא זו של פוגרבינסקי: פוגרבינסקי, י. (1950-1951). "לתולדות המו"לות העברית", **הספר העברי**, חוב' ל"ז-נ"ז.

הנבחרים של כתבי הקודש במלואם האפשרי ביותר – החלק הספורי, הנבואי והשירי, החוקי והמוסרי – מבחר האגדה התלמודית והמדרשית, שירת ימי הביניים הספרות העממית והספרות החדשה" (ביאליק, תרפ"ו: 3). למעשה, הייתה זו ההוצאה העברית המודרנית השלישית, אחרי שני מפעליו של בן אביגדור ("אחיאסף" ו-"תושיה") וגם היא נבעה מאותו חזון של אחד-העם, לפיו בראש ובראשונה יש לפעול להחייאת התרבות העברית. לאחר שביססה עצמה, וקנתה לה שם כספריה חינוכית, החלה "מוריה" לפעול בקו נוסף, שכונה "עבודת הכנוס הספרותי", ומטרתו הייתה לרכז את היצירה העברית בתחומים שונים: פרוזה, שירה, פובליציסטיקה ומדע.⁶ במסגרת זו יצאו לאור ספריהם של מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, י"ל פרץ, ש.א.ש, י"ד ברקוביץ, פרישמן, שופמן, ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, לילינבלום ואחרים.

"מוריה" פעלה בתנופה גדולה, החל משנת 1910, וגם בשנות מלחמת העולם הראשונה לא פסקה. בשנים אלו יצאו לאור בהוצאה זו למעלה מ-50 כותרים, כרבע מכלל הכותרים הכולל. המהפכה הבולשביקית בשנת 1917 הביאה לחיסולה של הוצאת "מוריה" באודסה ולסופו של המרכז הרוסי כולו. זמן קצר לאחר המהפכה, ב-1918, הוקמה במפלגה הקומוניסטית ה"יבסקציה", היא קיצור השם הרוסי "יבסקייה סקציה" (המחלקה היהודית/עברית). מטרתה הייתה לטפל בענייניו של המיעוט היהודי בברית המועצות, בדומה למחלקות (סקציות) אחרות, שהוקמו על מנת לטפל בענייניהם של מיעוטים אחרים. בפועל, הייתה מטרתה לשלב את היהודים במהפכה הקומוניסטית ולמנוע מהם לפתח תרבות פרטיקולארית. לשם כך, פעלה ה"יבסקציה" כנגד הדת היהודית, כנגד גילויי לאומיות יהודית (קרי, ציונות) וכנגד התרבות המתחדשת בעברית. ה"יבסקציה" הקימה רשת חינוך עצמאית כנגד רשת "תרבות" העברית, טיפחה את היידיש

---

⁶ המגמה מסוכמת במאמר מרכזי נוסף של ביאליק: ביאליק, ח"נ. (1983). הספר העברי. בתוך: כל כתבי ת.נ. ביאליק (עמ' 232-239). ירושלים ות"א: דביר.

ואסרה את השימוש בשפה העברית, וכן הפעילה צנזורה חמורה כנגד כותבים עבריים.

אמנם רק בשנת 1920 השיגו הקומוניסטים שליטה מלאה על אודסה אך כבר קודם הוכרעה הוצאת מוריה כשהדפוס שלה ורכושה הולאמו. דווקא בשעה קשה זו, בשנת 1919, החליטו סופרי אודסה על ייסוד הוצאת הספרים "דביר" כהוצאת ספרים לאומית-ציבורית.⁷ אביגדור המאירי, ששהה יחד עם חבורת ביאליק באודסה, תיאור בספרו 'בין שיני האדם - ראינוע אודסה תרע"ט-תר"ף' את התקופה:

חיפוש בבית דפוסו של ביאליק. מעקלים את הנייר. בית הדפוס פתוח לרווחה, באמצע החדר עומד ביאליק ומנסה לדבר עם שליחי הממשלה החמורים, העושים בכל כעושה בתוך שלו. דבריו אינם מועילים. ובבית הדפוס - ערבוביה. המעקלים מחפשים, מהפכים, מצוים, מסדרים, רושמים ומשחיתים. זאת אומרת: לא כולם, רק אחד מהם. ביחד הם ארבעה חיילים פשוטים ועמהם קומיסאר יהודי. וקומיסאר יהודי זה עושה מה שעושה. רושם את הנייר הנמצא בבית הדפוס, במרץ, בחשק, במהירות - ובהנאה מיוחדת במינה. פתאם הוא נגש אל ערמה של נייר משובח, מסתכל בו ורואה, שכבר נדפס עליו דבר מה. גליונות נדפסים - שירי ר' שלמה בן גבירול. הקומיסאר מסתכל בגליונות-הנייר הנדפסים. אחר כך פונה אל החיילים הפשוטים, העומדים במקומם בפשטות, בשתיקה, ואומר להם: - הביטו, חברים, איך טנפו את הניר! חבל! (המאירי, תר"ץ, עמ' כז-כח)

⁷ בעניין זה ראו: שועלי, צ. (1990). נפתוליה של הוצאת ספרים עברית – הוצאת הספרים "דביר" (1921-1924). עבודת גמר לשם קבלת תואר "מוסמך במדעי הרוח", אוניברסיטת ת"א.

השתלטותם המלאה של הקומוניסטים על אודסה והשלטת היבסקציה, סימנו כי הקיץ הקץ על הוצאת "מוריה" ועל חלום "דביר" באודסה. בפועל, היה זה גם מותו של המרכז העברי ברוסיה. ב-20 ביוני 1921, כשעזבו את העיר ביאליק וחבריו, בזכות התערבותו של הסופר מקסים גורקי, תם הסיפור הרוסי של הוצאת "מוריה".⁸ ראשיה של ההוצאה התפצלו: רבניצקי עלה לארץ-ישראל ואילו ביאליק פנה לברלין, מפני שבאותה העת טרם האמין בתקומת המרכז הארצישראלי, שאיבד את הדמות המרכזית שפעלה בו, י"ח ברנר, רק חודש קודם לכן, עת נרצח ביפו.

הוצאת "מוריה" חידשה ימיה בברלין, ותוך זמן קצר, הוציא ביאליק לפועל כמה תוכניות, שדוכאו בזמן מלחמת העולם, ובעיקר מאז המהפכה הבולשביקית: ההוצאה לאור של ספרי האגדה וכרך גדול של שירי טשרניחובסקי.⁹ באותו זמן נכנס ביאליק לפרויקטים נוספים, כמו הקמת הוצאת "אופיר", בשיתוף עם יעקב זיידמן. הוצאה זו הדפיסה כמה ספרי ילדים ידועים, באיוריה של תום זיידמן-פרויד. הפריחה והתנופה של ביאליק הביאה גם להתממשות חלום "דביר", הוצאת ספרים לאומית, והפיכתו מרעיון למציאות.

הוצאת "דביר" קמה בברלין, בשיתוף עם שמריהו לויץ, יצחק ניידיץ ואליהו פאינסון, מייסד בית-החרושת "שמן". אלו נתנו את הסכום ההתחלתי להקמת הוצאת "דביר", שבכך רכשה מחצית ממניות "מוריה". כשנה לאחר מכן, בספטמבר 1922, נרכשה המחצית השנייה והוצאת "דביר" בלעה את "מוריה". "יש לפרש ולהטעים פה כי ההבדל שבין תוכנית 'מוריה' לזו של 'דביר' אינו באמת

⁸ תיאור יפה של מעמד זה ראה בספרו של באר, ת. (1992). גם אהבתם גם שנאתם. תל-אביב: עם-עובד. (עמ' 181 ואילך). ראה גם: גלבוע יהושע, א. (1980). גורקי מציל 12 סופרים עבריים. עת-מול, כרך ה, 3(29), 16-17.

⁹ על המעבר בין המרכזים ראו: שביט, ז. (1994). עלייתם ונפילתם של המרכזים הספרותיים באירופה ובאמריקה והקמת המרכז הארצישראלי. עיונים בתקומת ישראל, 4, 422-477.

אלא הבדל של היקף ותפיסה, אבל בשום פנים לא יסודי" (ביאליק, תרפ"ו: 5) בברלין פעלה ההוצאה בתנופה גדולה. תוך זמן מועט פרסמה ההוצאה ספרים רבים של "מוריה" שאזלו, וספרים חדשים רבים, בעיקר חיבורים מדעיים, שלדעת ביאליק, רק הוצאה ציבורית-לאומית יכולה הייתה להדפיס. במקביל, הופעל סניף ארצישראלי של ההוצאה בידי רבניצקי ודרויאנוב. למרות העשייה של "דביר" ו"מוריה", נקלעה ההוצאה לקשיים כלכליים, עקב האינפלציה הדוהרת. בחודש יולי 1922 לבדו עלו מחירי הנייר וההדפסה בכ- 40 אחוזים (שועלי, 1990). ביאליק ניסה לגייס משקיעים ותורמים אך רק מעטים נענו. בסופו של דבר, הכריעו החובות, וההוצאה לא יכלה להתקיים בתנאי האינפלציה של ברלין ובניתוק מהמרכז המתחזק של ארץ-ישראל.

שנות ברלין של ההוצאה היו, במידה רבה, הכנה לפעילותה בארץ, אולם, הן הטילו את צילן, צל החובות, למשך שנים ארוכות. שלוש שנים לאחר הקמת ההוצאה בברלין, בשנת 1924, עת עלה ביאליק לארץ, אוחדו הכוחות, וההוצאה עברה באופן מלא לארץ-ישראל. ביולי 1924 הפכה "דביר", מתוקף אישור הממשלה, לחברה בערבון מוגבל. בין מקימי החברה בארץ היו ביאליק, אחד העם, שמריהו לוין, יהודה גרוזובסקי-גור, רבניצקי ואחרים.

שביט (2000) טוענת כי קשייה של ההוצאה בארץ-ישראל נבעו ראשית מהעובדה כי דביר עברה לארץ כהוצאת ספרים ממוסדת עם קבוצה גדולה יחסית של עובדים קבועים. חלק מהעול הכספי נבע מן הצורך לשלם משכורות גם כשההוצאה לא הייתה פעילה וגם כששקעה בהפסדים. שנית, חלק ממפעלי ההוצאה לאור של דביר כגון מפעל הכינוס, היו מפעלים גדולים, שדרשו משאבים רבים בהיקף לאומי. כמו כן, "דביר" הוציאה לאור ספרים בפורמט הדור במיוחד ויקר. הוצאתם לאור של הספרים תבעה השקעה כספית גדולה, שלעתים עבר זמן רב עד שכוסתה ולפעמים לא כוסתה כליל" (עמ' 250).

בעשר השנים, בין עלייתו לארץ-ישראל לבין פטירתו, נסע ביאליק פעמים אחדות למסעות התרמה בחו"ל. היו אלו מסעות בהם חיזר ביאליק על הפתחים והשפיל עצמו בפני גבירי הקהילות. הייתה זו תקופה לא קלה עבורו, שהרי עם המעבר להגיה ספרדית כמעט ופסק מלכתוב שירה בארץ והיה מושא לחיצי הלעג של הצעירים, ובעיקר של אנשי חבורת "יחדיו", ושלונסקי בראשם (שביט, 1983). אומנם, לטענת אהר זמורה, היו יחסי כבוד הדדי בין אביו, ישראל זמורה לבין וביאליק, אך יש לזכור כי זמורה היה מראשי "יחדיו", קרי, עמד בראש חבורה, שהתנגדה לפואטיקה של דור התחיה ולביאליק, המשורר והמו"ל שהיה הסמל האנושי לכל אלה.

למרות הקשיים הכלכליים, בעשר השנים בהן חי ביאליק בארץ, עד מותו בשנת 1934, הדפיסה "דביר" למעלה מ-300 כותרים. בעשר השנים הבאות, ממותו של ביאליק ועד לפטירתו של רבניצקי ב-1944, הדפיסו ב"דביר" למעלה מ-200 כותרים. לאחר מכן, חלה ירידה הדרגתית ודעיכה, ולמעשה, הוציאו יורשיהם של ביאליק, של רבניצקי ושל שמריהו לויין לאור רק כותרים שזכו להצלחה ואזלו מן השוק. בסך הכל יצאו ב"דביר" וב"מוריה" כ-1400 כותרים. כמותם ואיכותם של כותרים אלו הפכו את "דביר" (עם שורשיה ב"מוריה") להוצאה החשובה ביותר של תקופתה, התקופה של דעיכת המרכז האירופי ויסוד המרכז הארצישראלי.

בשנת 1986 רכשה הוצאת "זמורה-ביתן" את הוצאת "דביר" מידי יורשי ההוצאה, וספרים יוצאים לאור גם בעשור השני של המאה ה-21, במסגרת ההוצאות הפועלות תחת כנפי "כנרת-זב"מ", כשהם נושאים את השם המפואר של הוצאת הספרים הוותיקה והמכובדת (על כך בהרחבה בפרק העוסק בשושלת המו"לית של משפחת זמורה).

הוצאת ש. שרברק (יזרעאל)

הוצאת הספרים ש. שרברק נוסדה בוילנה בשנת 1900, כאחת מהוצאות הספרים העבריות המודרניות הראשונות ועברה גילגולים רבים במקומות שונים ובשינויי שם, הן בתפוצה והן בארץ ישראל.

שלמה זנוויל שרברק נולד בפוסטוב, שלייד וילנה, בשנת 1876. משפחת אמו הייתה מבעלי הדפוס המפורסם של האלמנה והאחים ראם (רום) ואף הוא, כנער, נמשך אל עולם הספר ועבד בצעירותו בבית מסחר לספרים.¹⁰ בספר זכרונותיו של שרברק נכתב כי בעבודתו זו נחשף לסופרים ומתוך כך למצוקתם ולקשייהם בהוצאת ספריהם לאור ובמכירתם. מכאן גמר אומר להקל עליהם בעניין זה, ומתוך משיכתו לתחום, ייסד, כבר בגיל 24, הוצאת ספרים ובית מסחר לספרים, שנשאו את שמו.

בחושיו המסחריים הגן שרברק על עצמו מפני כוחות השוק, כשחילק את כספו ואת מרצו בין העברית לבין היידיש, בין ספרות יפה ובין ספרי עזר. כפי שפורט קודם לכן, כדי לשמר עצמה כעסק רווחי, דורשת מלאכת המו"לות איזון נכון: בין חדש לישן, בין ספרות יפה לספרות פופולארית, בין ספרי פרוזה לספרי עיון, בין אוונגארד לשמרנות. בעברית פרסם שרברק בעיקר ספרי לימוד וספרים שימושיים, ביניהם מילונים, תרגומים לתנ"ך ומפרשיו וספרי לימוד מאת יהודה שטינברג ויעקב פיכמן. בידיש יצאו לאור בעיקר ספרים מן הספרות המודרנית, כשחלוקת המשאבים בין קהלי היעד הבטיחה את קיומה של ההוצאה.

---

¹⁰ לסקירה על הוצאה זו ראו הספר: שרברק ש. ועקביה, א. (עורך). זכרונות המוציא לאור שלמה שרברק. תל-אביב: שרברק.

הקשר עם מנדלי מוכר ספרים

בספר זיכרונותיו של שרברק, מתואר, באופן צבעוני, הקשר שנקם בין שרברק למנדלי (ש"י אברמוביץ). וכך נכתב:

מעניין לעניין נתגלגלה שיחתנו על הוצאות הספרים החדשות באידיש, שהחלו צצות בזמן שהוא כפטריות לאחר הגשם. הסב [כינאי למנדלי, מ.ג.] הרבה להתלונן על מזלם הרע של ספריו. אך ועד היובל שנוסד לשם הוצאת ספריו לא השביע את רצונו. נראה היה כאלו כל העניין יסודו רעוע. קרוב לודאי שהם יוציאו אל השוק היהודי מספר ספרונים של הסב, ובלבד שיוכלו לאמר כי הועד מלא את תעודתו. ואלו אני – אמר הסב – הייתי רוצה למהדורה נאה של כל כתבי [...] התבין? כל כתבי כולם! מן הדין שאזכה בכך. הוא הרבה להתלונן על המו"לים האמריקאים העושקים אותו, מדפיסים בלי הפסק את ספריו בלי רשיונו ומתעשרים על חשבוננו. ולבד מזה הם חמורים ממש, עמי ארצות, ומוציאים את כתביו מסולפים ומקולקלים עד כדי כך, שהם מעוררים גועל נפש [...].” (ארנסט, תשט"ו: 36-37)¹¹

בסופו של דבר, שרברק קנה את הזכויות על הוצאת כל כתבי מנדלי ושילם לו סכומי כסף גדולים מאוד, אך הוציא רק את המהדורה היידית של הכתבים, כשביאליק וחבריו באודסה הוציאו את הכתבים בעברית, ובאמריקה הדפיסו מכתביו של מנדלי בלי לשלם לו דבר, תוך שהם מנצלים את העובדה שרוסיה הצארית אינה חתומה על הסכמים בינלאומיים לזכויות סופרים.

---

¹¹ ראו בהרחבה: ארנסט, ש. (תשט"ו). מנדלי מוכר ספרים (25-36). בתוך: שרברק ש. ועקביה, א. (עורך). זכרונות המוציא לאור שלמה שרברק. תל-אביב: שרברק.

ייסוד הוצאת "צנטרל"

אחת ההוצאות החשובות, שפעלו מחוץ לארץ ישראל, בעשורים הראשונים של המאה ה-20, היא הוצאת "צנטרל", שפעלה בורשה בין השנים 1911–1933. התופעה של מו"לים, המתחברים יחד להוצאה משותפת, בה אנו חוזים בראשית המאה ה-21, אינה חדשה. "צנטרל" היא התאגיד המו"לי העברי הראשון שחיבר בין חמש הוצאות ספרים מובילות, השייכות למו"לים מרכזיים: בן אביגדור ו"תושיה", מרדכי קפלן ו"השחר", יעקב לידסקי ו"פרוגרעס", בנימין שימין ו"שימינס גרויסע וועלט ביבליאטעק" ושלמה שרברק ו"ש. שרברק". תאגיד זה זכה למעמד מרכזי בשדה המו"לות העברית של אותה העת, תוך שהוא מפרסם בעברית וביידיש.¹²

כאשר הצטרף שרברק ל"צנטרל", הוא הביא איתו לשותפות הוצאה עם הצלחות כלכליות ותרבותיות, שהקנו לו מעמד גבוה בקרב השותפים. שרברק היה הרוח החיה ביצירת השותפות והפעיל ביותר מבין השותפים. פועלו כלל נסיעות ברחבי רוסיה לקידום מכירות, בהן בא בקשרים עם סופרים ועם מוכרי ספרים. אלו, על פי עדויותיו, נתנו בו אמון מלא. בנו כתב כי שלמה שרברק נהג לומר: "אין לי צורך בחוזים. אם נזכה למהדורה שנייה, מדוע לא יהנה גם הסופר? הוא לא ילך למו"ל אחר, כי לא ימצא מו"ל טוב ממני. ואם בכל זאת ילך לאחר, הרי זו ראייה כי האיש אינו ראוי כי אבוא אתו בדברים, ושום תועלת לא תצמח לא לי ולא לספרות אם בניגוד לרצונו אוסיף להדפיס את ספריו" (שרברק, תשט"ו: 22).

---

¹² לתולדות הוצאה זו מרכזית העבודה של יעקובוביץ. ראו: יעקובוביץ, ב. (1997). **עשות והפץ ספרים הרבה – לתולדותיה של הוצאת הספרים "צנטרל-מרכז" בווארשה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, החוג לספרות עברית, אוניברסיטת ת"א (בהנחיית נורית גוברין).

בהוצאת "צנטרל"- "מרכז", ששכנה ברחוב נוויליפקי 7 בווארשה, נפגשו תחת קורת גג אחת גדולי הסופרים העברים והיידיים של אותן שנים: י.ל. פרץ, מנדלי מוכר-ספרים, שלום עליכם, ח"נ ביאליק, פרץ הירשבין ושלום אש. בשנת 1922 עבר שלמה שרברק לורשה וניהל את הוצאת "צנטרל" ובשנת 1925 חידש את פעילות הוצאת "שרברק" בוילנה. שנה לאחר מכן, הקים עם שותפים את הוצאת הספרים "אחיספר", ובשנת 1933 עלה לארץ ישראל, העלה איתו את הוצאת "שרברק" ואך החליף את שמה להוצאת "זרעאל".¹³

הוצאת "זרעאל"

הוצאת "זרעאל" הוציאה לאור בעיקר ספרי ילדים ונוער וספרי לימוד, ובכך התמידה באותה מדיניות של הוצאת "שרברק" קודמתה. הוצאת "זרעאל" הוציאה לאור ספרי קריאה בעלי ערך היסטורי וחינוכי, וביניהם סדרה של ספרים היסטוריים: "זכרונות לבית דוד" (את חלקם כתב וערך מנחם זלמן וולפובסקי, שערך ספרים בהוצאת "מצפה" ובהמשך ב"הקיבוץ המאוחד") וששת הכרכים של "דברי ימי ישראל" מאת צבי גרץ, בליווי הקדמה ומבוא מאת פישל לחובר, כרכים שזכו לתפוצה נרחבת. זאת, לצד ספרים לילדים, ובכללם ספרי מארק טווין, פרנץ מולנר ("מחניים"), סרוונטס ("דון קישוט"/"דון קיחוטה") ואגדות לילדים, כאגדות אנדרסון ואגדות האחים גרים. רבים מספרים אלו נוקדו ונערכו בעבור ילדים, במסגרת ספריית "אלומות", בעריכת שלמה זלמן אריאל.

שרברק לא נרתע מהשקעות גדולות במפעלים בעלי סיכון, כמו "דברי ימי ישראל" של גרץ, שחלקם הובילו להצלחות, והמשיך לנסות גם כשספרים נכשלו מן הבחינה הכלכלית. הוא האמין בכוחו של הספר ונהג לומר ש"אין לך ספר שאין לו שעה". אחת מהמימרות האהובות עליו, כפי שסיפר עליו בנו לאחר

---

¹³ על מכלול פעולותיו המו"ליות של שרברק בחו"ל ראה בעבודתו של יעקבוביץ (1997).

מותו: "מו"ל אמיתי אינו מסתפק בהוצאת ספר לשם רווחים מידיים. הוא אינו שקט אם באמתחתו אינן נמצאות תכניות לעתיד כמידה שהיא למעלה מאפשרויותיו הכספיות. הדבר היחידי העלול לעצור את הרחבת פעולתו הוא חוסר ממון. ואוי לו, אם ה'שגעון' המו"לי שלו אינו מתחשב אצלו עם החישובים של סוחר. הכרתי כמה וכמה אנשים יקרים שמסיבה זו היו אנוסים לעזוב את המקצוע" (ארנסט, תשט"ו: 13).

שרברק הוציא לאור כ-400 כותרים, כאשר החלק הנוגע לספרות יפה שבהם מכוון ברובו לצעירים, ילדים ונוער, ומיעוטו ספרות מקור למבוגרים, ובכללה ספריהם של חורגין ומאפו. בשנותיו האחרונות שימש שלמה שרברק כנשיא התאחדות המו"לים בארץ-ישראל. היו אלה השנים הקשות של מלחמת העולם השנייה. אחרי מותו נכתב עליו בעתון "דבר": "המו"לות הייתה לו רק במקצתה קרדום לחפור בו, וברובה – אמצעי להגדיל תורה ולהאדירה. היה בו משהו מאמן. נפש ערה וצעירה עד יומו האחרון" (מסטבוים, 11/1/45)

לאחר פטירתו של שרברק פוצלה ההוצאה בין יורשיו: הוצאת "זרעאל", בניהול בנו, אלכסנדר זרעאל (שרברק), והוצאת "ש.שרברק", בניהול בתו, אידא שרברק. שני אלו המשיכו את הקו בו החל אביהם, קרי, ספרי עזר לצד ספרים לילדים. מפעל נוסף שיזם שרברק האב החל קורם עור וגידים על ידי בנו – "אנציקלופדיה כללית זרעאל", שראתה אור בשנת 1950.

ראובן מס

ראובן מס (1894–1979) עבד כפקיד בהוצאת "ילקוט", שנוסדה בברלין בשנת 1920, על ידי בנדט כהן. הוצאה זו עסקה בעיקר בהוצאת ספרות תורנית. בסוף שנת 1927, כשפרש הבעלים של הוצאת "ילקוט" מן העסקים, מכר את ההוצאה לראובן מס. שם ההוצאה היה לזמן מה "ילקוט רובין מס", ולאחר מכן "רובין מס" (Rubin Mass), ובעברית "הוצאת ראובן מס". לאחר עליית היטלר לשלטון בגרמניה, נמלטה משפחת מס לארץ ישראל, כשבמהלך הנטישה החפוזה הותירו מאחוריהם את מלאי הספרים המסחרי, שנשאר בחנות ואבד.

ההוצאה קמה מחדש בארץ ישראל, והמשיכה את הקו של ההוצאה והתרכזה בעיקר בהוצאת ספרי יהדות, עיון ומדע פופולארי ומעט הדפסות חדשות של ספרות יפה (כמו אלו של אהרון ראובני). בנו של ראובן מס, דני מס, היה מפקד מחלקת הל"ה, שחייליה נהרגו בקרב המפורסם בדרך לגוש עציון. לזכרו הוקמה בהוצאה סדרת ספרות מדע פופולרי, בת 84 כותרים, בשם "דני למדע והשכל". עוד בין ספרי ההוצאה הידועים: "מלחמות היהודים" של יוספוס פלביוס, "אוצר אישי התנ"ך" (אנציקלופדיה לאישי התנ"ך) "עד 120 פלוס", לוח ל-154 שנים להמרת תאריכים בין הלוח העברי לנוצרי, ו"לוח הפעלים השלם". מנכ"ל ההוצאה בעשורים האחרונים היה אורן מס, נכדו של ראובן, שהצטרף להוצאה בשנת 1973. אורן מס זוכר כי סבו אמר בחגיגת יום הולדת ה-80 שלו, כחמש שנים לפני מותו, כי ערך למעלה מאלף חוזים בחייו, ומעולם לא הזדקק לבית משפט – "זה מוסיף חיים".¹⁴

---

¹⁴ בשיחת טלפון עם דנייה עמיחי-מיכלין (אוקטובר, 2005).

הוצאות שקמו בארץ ישראל

“מצפה”, “יוסף שרברק” ו”מרדכי ניומן”

כתריסר שנים לאחר ששלמה שרברק פתח את הוצאת הספרים שלו בוילנה בשנת 1900, עלה מוילנה לארץ ישראל בן דודו יוסף שרברק, שאף הוא עסק בהוצאת ספרים. שנתיים לאחר מכן, גורש בידי העות'מנים, עבר לארצות הברית ושב לארץ ישראל לאחר שלוש שנים, במסגרת הגדוד העברי. בארץ פגש את יהושע צ'צ'יק ואת מרדכי ניומן, ועם פיצור הגדוד העברי, בראשית שנות ה-20, חברו השלושה ופתחו חנויות לממכר ספרים ועיתונים, בעיקר באנגלית, בערים שונות בארץ ישראל.¹⁵

כך כתב ניומן לפני שחרורו מהצבא אל איש הוצאת “אחיעזר” בארצות-הברית, אברהם שפיידהנדלר:

מה שאנו חפצים בעקר הוא להפיץ ספרים כי זה העקר, בזה יש אידיאה. לשם כך אנחנו נפתח סניפים בכל הארץ, בכל מושבה ומושבה יהיה לנו בא-כח ואם הקונים לא ישיגו לשלם בפעם אחד בעד ספריהם ניתן להם גם לתשלומים. ובכל המזרח נשתדל לייסד חברות-אגודות לתכלית זה. אני עומד לנסוע לאירופה תיכף שאשתחרר... אני הולך לאוסטריה, פולניה, ליטא, שוודיה, דניה, הולנדיה, גרמניה, צרפת, אנגליה ואולי גם לאמריקא אבוא לעשות קשרים לשלוח ספרים לחוץ לארץ ולהביא ספרים לארץ. לנו יהיה הבא-כוח מסנטרל (קרי, בלעדיות בשיווק מהוצאת “צנטרל”, מ.ג.) ועוד. גם עם שטיבל אנו נבוא בדברים. המזכיר שלנו יכתוב מכתב

¹⁵ לעניין זה ראה רקע בעבודתה של איילה יהב: יהב, א. (1995). הוצאת הספרים “מרדכי ניומן” (1945-1977) - השפעתה של הוצאת ספרים על התרבות ועל הספרות בא”י. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, אוניברסיטת ת”א (בהדרכת נורית גוברין).

ויציע לו ליתן לנו את הסוכנות שלו. אני מצדי אבקשך שאם אתה יודע מאיזהו שהיא הוצאה חדשה כתוב לי – או בקש מהמוציאים לאור שישלחו לנו ספריהם, ואם יחפצו לעשות אותנו את סוכניהם מה טוב ומה נעים, גם המחירים אנחנו הולכים להקטין. הפה פשוט עושים להם מהספרות קרדם לחפור בה, ליבי להם שמתפרנסים מזה אלא פשוט מתעשרים ועל ידי זה יש הרבה אנשים שחפצים לקנות ספר, אלא שאין ידיהם משיג לזה. זאת אומרת שהמה מעכבים את מפיצות הספר.”¹⁶

הדברים שמציג ניומן לעיל אפיינו את השותפות: מרץ רב ותוכניות הרבה. ואכן ביולי 1920 מקימים השלושה – צ'צ'יק, ניומן ויוסף שרברק – את חנות “תרבות” ביפו, ולאחריה עוד כששה סניפים בלוד, בטבריה, בצפת, בתל-אביב ובירושלים. ההרחבה הזו דרשה שותפים ולשלושה הצטרפו שני משקיעים, אחד מהם הוא צבי בן כהן, אותו הכירו מן הגדודים העבריים. בן כהן ניהל את החנות בתל-אביב, ואת החנות בירושלים ניהל מאיר מאירסון (בעלה של גולדה מאיר), שהמשיך להפעילה גם לאחר שהשותפות התפרקה.¹⁷

עד שקמה הוצאת “מצפה”, בשנת 1925, התנסו השותפים בהוצאת מספר כותרים וביניהם מילונים, “מסעי גוליבר” של סוויפט, ושותפות בהוצאת כתבי אביגדור המאירי ובראשם את “השגעון הגדול” (1929) הרומן הדוקומנטרי שהיה לרב-מכר המקורי הראשון בארץ-ישראל¹⁸. הצלחתם של אלו, בעיקר המילונים, עודדה אותם לפתוח גם הוצאת ספרים. לאורך שנות פעולת הוצאת “מצפה”, בין השנים 1925–1945, נוספו ונגרעו שותפים, אך היסוד היה השלישיה, שפתחה גם

¹⁶ דבריו ניומן לשפיזהנדלר מצוטטים אצל יהב (1995) בעמ' 12 מתוך מסמך גנזים 11552/1.

¹⁷ לימים יתגאה יחזקאל סטימצקי, אבי רשת סטימצקי, שהצליח להתמודד בתחרות גם מול מאירסון. ראו: מידן, ע' (1987, אוגסט, 21). פי 100, מעריב.

¹⁸ ראו עוד בספרו של אבנר הולצמן: הולצמן, א' (1986) אביגדור המאירי וספרות המלחמה. תל-אביב: מערכות, עמ' 46.

את בתי המסחר לספרים "תרבות". זהו החיבור הראשון בין הוצאת ספרים ובין רשת חנויות, דגם שהפך להיות הבסיס למו"לות העברית, בראשית המאה ה-21.¹⁹ זאת ועוד, "מצפה" היא, למעשה, ההוצאה הפרטית הראשונה, שקמה בארץ ישראל על-ידי אנשי מסחר. ההוצאות שקדמו לה נקשרו כך או אחרת לתנועות הפועלים או, לפחות, לסופרים ולאנשים מובילים במרכז הספרותי המתגבש.

מעט לאחר ייסוד ההוצאה פרשו ממנה המשקיעים החיצוניים, לאחר שצבי בן כהן, מנהל החנות בתל-אביב, הוחלף בידי שכנא אחיאסף, שלימים הקים את הוצאת "אחיאסף", השותפות נסמכה שוב על שלושת המייסדים. העורכים הראשונים בהוצאה היו מ.ז. וולפובסקי, שהיה אחראי על עריכת "הספריה הגדולה", שהתמקדה בספרות תרגום קאנונית, ואשר ברש, שערך את "הספריה הקטנה".

בין הספרים הבולטים ב"ספריה הגדולה" היו "סונטת קרויצר" של טולסטוי (1926), ספרים של צ'כוב, גורקי, דוסטויבסקי, אנטול פראנס ואחרים. בין ספרי המקור הבולטים בהוצאה היו "אהבה" של קבק (1926), "בבית המרפא" של דוד פוגל, "אשתו השנואה" של יהודה בורלא, "סיפורים קטנים" של דב קמחי ו"תמונות מבית מבשל שיכר" של אשר ברש עצמו. ספרים אלו ראו אור לצד ספריהם של הוגי דעות וראשי הציונות כהרצל, בן צבי וארלוזורוב, בנוסף למילונים ולספרי ילדים. סיפור הממחיש את מעמדה של הוצאה זו מובא בספר זכרונות, שהוציא ניומן, "מזכרת – פרקי ספרות ומחקר לזכרה של רחל ניומן":

---

¹⁹ עוד קודם לכן, בשנת 1910, הוציא לאור מוכר הספרים קרוגליקוב ביפו את "כל כתיבי ברנר" ושנה לאחר מכן את "מעולם היצירה" של אז"ר (אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ) אלא שלא היה לכך המשך.

לאחר המשבר הכללי בארץ בעקבות "פרעות תרפ"ט" (1929) התארגנו המו"לים הגדולים בארץ - "דביר" של ביאליק, "אמנות" של שושנה פרסיץ, ו"טברסקי" של נחום טברסקי שהיה שלוחו של שטיבל – תחת השם בצר, כדי לאסוף תרומות ולפעול כגוף משותף (מסע גיוס התרומות בתפוצות לא צלח והיה למפח נפש גדול בעבור ביאליק). את הוצאת "מצפה" לא שיתפו מכיוון שפרסיץ טענה (כך לדברי ניומן) כי מי שמוציא את הספר "השאלה המינית" (תרצ"א, 1930) של אוגוסט פורל (הספר יצא בספריית "אוניברסיטה לעם" ונחשב בוטה מאוד בתקופתו) "אין לצרפם לחבורה הגונה" (ניומן, 1972 : 59-60).

בעשור הראשון לקיומה (1925–1935) ראו אור בהוצאת "מצפה" למעלה מ-200 ספרים. למרות שמיעוט מתוכם היו ספרי פרוזה במקור, הייתה זו ההוצאה המרכזית בתקופה זו והיא מילאה את החלל, שהותירו תנועות הפועלים.²⁰ לקראת סוף שנות ה-30 נקלעה ההוצאה לקשיים כספיים. יוסף שרברק ומרדכי ניומן נסעו לארה"ב כדי לגייס כספים וצ'צ'יק נשאר בארץ לדאוג להוצאה. אחרי מלחמת העולם השנייה, בשנת 1945, חזרו השניים מאמריקה ובהחלטה משותפת הביאו את השותפות לידי סיום ופתחו שלוש הוצאות ספרים נפרדות.

---

²⁰ ברל כצלסון ניסה לתפוס מקום כשהוציא באופן ספורדי ספרים במסגרת הוצאת "דבר", שהייתה הוצאה שצמודה לעתון היומי. ראו בהרחבה בפרק העוסק ב"עם עובד".

"יוסף שרברק"

כמו"ל עצמאי בחר יוסף שרברק להתמקד בהוצאת ספרי ילדים מקורית וספרי לימוד, חלקם מהקטלוג (back-list) של הוצאת "מצפה" (רודיאד קיפלינג; מארק טווין) וחלקם חדשים (צ'ארלס דיקנס), כמו גם בספרי ילדים מקוריים. מפעל מו"לי חשוב של ההוצאה הייתה הפקתה של אנציקלופדיה לילדים, אנציקלופדיה "מעין". עד פטירתו, בשנת 1956, הוציא שרברק כ-160 ספרים. לאחר מכן עברה ההוצאה לידי גיסו מאיר הורביץ, ומשנת 1960 מנהל אותה זאב נמיר.

חילופי הגברי הובילו לשינוי מסוים בגישה. ההוצאה ויתרה על הוצאת ספרי לימוד שאפיינה אותה, והתמקדה בעיקר בספרי ילדים וספרי מלחינים (יוני רכטר, אלכסנדר ארגוב, אהוד מנור). ראויים לציון מיוחד הם ספריה הרבים של דבורה עומר ("מעשה בלולי ה-"), "כל מה שהיה (אולי) וכל מה שקרה (כמעט) לקרשינדו ולי", "אני אתגבר", "לאהוב עד מוות", "לאן נעלם קפיטן קוק" ורבים אחרים) שהפכו לנכסי צאן ברזל של ספרות הילדים בישראל. עוד נציין את סדרת "נועזים" שבה עסק כל ספר בדמות מתולדות הציונות ובפועלה בלשון המכוונת לילדים ולבני נוער: שרה אהרונסון ("שרה גיבורת ניל"י"), יוסף טרומפלדור ("גבור חידה"), חנה סנש ("הצנחנית שלא שבה"), דב גרונו ("גבורה באדם") ואחרים. בשנת 2009 רכש דני פחימה, מו"ל הוצאת "דני ספרים" את הוצאת שרברק. בכך הוסיף המו"ל מקריית גת את ה-backlist היפה של שרברק לרשימת ספרי הילדים הארוכה שפרסמה ההוצאה שלו, ובכללם ספרי קופיקו וצ'פופו, שעברו להוצאה בשלהי שנות האלפים.

מרדכי ניומן²¹

מרדכי ניומן נולד בלודז' שבפולין, בשנת 1986. ב-1911 היגר עם אביו לארצות הברית ועסק בתעשיית הטקסטיל. משמלאו לו 20 שנה, החל להיות מעורב בפעילות התרבותית בניו-יורק: בהוצאת "אחיעזר", שהוקמה במטרה לחזק את המרכז התרבותי העברי בארצות הברית, במזכירות מערכת הירחון "האומה", כמו גם במוסדות ציבור כתנועת פועלי ציון שמאל והסתדרות פועלי הטקסטיל. בתפקידים אלו נחשף למקומה של התרבות העברית ולחשיבותה, למרות שבקושי יכול היה לקרוא בעברית. זמן קצר לאחר מכן, בראשית 1918, הצטרף לגדודים העבריים שם פגש, כמסופר לעיל, את צ'צ'יק ואת שרברק, וניגש יחד עמם להקמת הוצאת "מצפה", מתוך אידיאולוגיה ציונית. לאחר פירוק הוצאת "מצפה" (1945) הקים מרדכי ניומן הוצאת ספרים, הנושאת את שמו.

ההוצאה פעלה בין השנים 1945–1977, כלומר, עד כשלוש שנים לפני פטירתו של ניומן, והוציאה לאור כ-440 ספרים, ובכלל זה כ-60 ספרי ספרות יפה מקוריים. הספרים החשובים היו מעטים, אך נזכיר את ספריהם של אהרון ראובני (הטרילוגיה "עד ירושלים" והמחזה "גלגול נשמות"), יצחק שמי ודוד פרישמן. במסגרת הספרות המתורגמת בלטו ספריהם של ג'ייין אוסטין ("אהבה וגאווה"), אמילי ברונטה ("ג'ייין אייר"), מלוויל ("מובי דיק") וכן ספרים של סטנדל, בלזק, דיומא וגוגול. להוצאה היו גם מספר ספרי עיון, שזכו להצלחה בתקופתם: "תולדות הספרות הכללית" של יהודה אריה קלוזנר ובעריכת יוסף קלוזנר (ספר זה ראה אור לראשונה במסגרת הוצאת "מצפה" לפני סגירתה), "היהודים בעולם היווני רומי" של צ'ריקובר ו"אוצר המילים והניבים" של צבי שרפשטיין. במסגרת

---

²¹ חלק מהפרטים על הוצאה זו תומצתו מתוך עבודתה היפה של איילה יהב, הוצאת ספרים 'מרדכי ניומן' (1945-1977) השפעתה של הוצאת ספרים על התרבות ועל הספרות בארץ-ישראל (אונ' תל אביב, 1995). פרטים נוספים על הוצאה זו הוצלבו באמצעות מנועי החיפוש של הספרייה הלאומית והמפעל הביבליוגרפי של הספר העברי.

ספרי הילדים ראוי לציין את תרומתו של שלמה ניצן, שהוציא במסגרת ההוצאה כ- 15 ספרים, במקביל לעבודתו כעורך "משמר לילדים".

לאחר מותו של ניומן, בשנת 1980, עברו הספרים והזכויות להוצאת צ'ריקובר, שמייסדה, בצלאל צ'ריקובר, היה נשוי לעדה, בתם של רחל ומרדכי ניומן. כמו בהוצאות ספרים משפחתיות-פרטיות-קטנות אחרות, גם הוצאה זו התמקדה יותר בתחום ספרות התרגום והעיון, מכיוון שבתחום ספרות המקור תפסו את המרכז הוצאות אחרות (דוגמת הוצאות הפועלים ושוקן). ניומן שימש כיו"ר התאחדות הוצאות ספרים בישראל (התאחדות המו"לים), וניצל את מרצו וכשרונו כעסקן עוד מימיו בארצות הברית כדי לנסות ולשפר את מעמדם של המוציאים לאור. בין השאר, הוביל מאבקים מול הממשלה, בנסיונות להורדת המסים על נייר ככלל ועל ספרים בפרט; לקידום הספר העברי דרך תערוכות וירידים ולעידוד יצוא הספר. רוב המאבקים הללו מתנהלים, בחוסר הצלחה, עד היום.²²

---

²² למאבקים הללו היה הד בכתובים ראוי: ניומן, מ. (תשכ"ב). "המולות העברית בארץ - והממשלה". **הספר בישראל**, כרך ג', חוב' ג-ד, עמ' 5.

הוצאת "מסדה"

"מסדה", אחת ההוצאות המובילות בארץ משנות ה-30 עד שנות ה-70, מזוהה יותר מכל הוצאת ספרים אחרת עם דמות אחת – דמותה של ברכה פלאי (קוצנוק, ובשם המקורי של בעלה – פיליפובצקי, 1892–1985). ההוצאה קמה ונפלה (אף שהיא עדיין קיימת בצורה מצומצמת) עם העורכת המייסדת הנמרצת. "מסדה" התקיימה לאורך כחמישים שנה, ובין ספריה נמנים האנציקלופדיה העברית, אנציקלופדיות לנוער (אנציקלופדיה "אביב"), פרשנות לתנ"ך ולתלמוד, ספרי ילדים וספרות מקור. הוצאת "מסדה" שלאחר ברכה פלאי נקלעה למשברים כלכליים, לסכסוכים בערכאות, מכרה זכויות להפצת ספרים להוצאות אחרות. חייה של ברכה פלאי שזורים בהוצאת "מסדה" ולכן יתוארו כאן בתוך תולדות ההוצאה.

ברכה קוצנוק נולדה בשנת 1892, בכפר נידח, סטארוביצי, ברוסיה הצארית של טרום המהפכה. אביה היה סוחר יערות שעסק בתעשיית מוצרי עץ, והמשפחה היתה אמידה ומכובדת. ברכה הייתה הבת היחידה אחרי חמישה בנים, עד שנולדה אחותה צעירה, והיא זכתה – על-פי דבריה, בספרה האוטוביוגרפי "חיים של ברכה" – לפינוק וליחס מיוחד. משחר ילדותה היתה "בולעת ספרים", ושאפה ללמוד. ב-1905, בעת שהותה בקייב, בהכנה ללימודיה בגימנסיה, פרץ שם פוגרום ביהודים, והיא הוחבאה בפנסיון שבו התגוררה. לאחר לימודי הגמנסיה המשיכה ללמוד כלכלה באוניברסיטה בקייב. אמה מתה משחפת במהלך לימודיה הגבוהים, וגם ברכה לקתה במחלה זו, אך הצליחה להירפא. היא סיפרה כי על מנת להחלים הלעיטו אותה בביתה באוכל עתיר שומן וחלב. "ועד כדי-כך האמינו בדיאטות ריפוי אלה", כתבה בספרה האוטוביוגרפי, "שאבא טיגן לי פעם, במו-

ידיו, נתח שמן של בשר-חזיר – דבר שהיה נזהר ממנו כמפני שפיכות-דמים!“ (פלאי, 1984 : 29). בהיותה בת 22 פגשה את בעלה לעתיד, מאיר פיליפובצקי, מורה לעברית, שהיה חסר ייחוס וצעיר ממנה בשנתיים וחצי. בני הזוג נישאו, למרות התנגדות אביה, ולזוג נולד בן, אלכסנדר.

כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה גויס בעלה, ומשלא עלה בידו להתחמק משירות קרבי נשלח לחזית, משם נמלט ושרד בדרך נס. “בהברקה של רגע“, כך העידה באוטוביוגרפיה שלה, קיבלה את כל ההחלטות החשובות בחייה. וכך, בהיותה בת 25, החליטה לייסד גמנסיה עברית בעיירה היהודית מאלין, אף שלא היה לה ניסיון בעבודה או בהוראה. מכיוון שלא היה מוסד כזה בעיירה, היוזמה זכתה להתעניינות והגימנסיה קמה ופעלה בהצלחה, אבל המפעל נקטע באיבו, עקב פרוץ המהפכה הקומוניסטית והקרבות העקובים מדם בין “האדומים“ (הקומוניסטים) ל”לבנים“ (תומכי המשטר הישן). לימים, בשלהי שנות ה-70, כשהיא בישראל, נכנס למשרדה אדם שסיפר לה כי היה תלמיד בגימנסיה שישים שנה קודם לכן. בזיכרונותיה כתבה: “הוא סיפר לי שהתלמידים לא פחדו מאיש – רק ממני“ (פלאי, 1984 : 57).

הן “הלבנים“ והן “האדומים“ טבחו ביהודים. העיר קייב עצמה עברה מידי “האדומים“ ל”לבנים“ פעמים רבות, עד שלבסוף התקבע השלטון האדום. בני הזוג פיליפובצקי ובנם ניסו להימלט מפני המרצחים. באחד המקרים הצילה ברכה את בעלה. פרשים “לבנים“ תפסו אותם, אותה הניחו לנפשה, אבל את הבעל נטלו הפרשים עימם וכוונותיהם היו ברורות. פלאי לא איבדה עשתונות, רצה אחרי הפרשים והצליחה לשכנע את המפקד שבעלה והיא אינם קומוניסטים, אלא קפיטליסטים בעלי הון. המפקד התרצה ושיחרר את הבעל.

בשנת 1921, לאחר שנים קשות של מלחמות ומהפכות ברוסיה, עזבו פלאי ובני משפחתה את המדינה ועלו ארצה. הם התיישבו בתל-אביב ובתקופה הראשונה נעזרו בחברים ובכספם של קרובי משפחה מחו"ל. ברכה חיפשה מקור פרנסה, ובהיותה "תולעת ספרים", יסדה בתל-אביב, ב-1922, ספריית השאלה ושירות להפצת והזמנת ספרים מחו"ל בשם "אחיעזר". הספרייה הצנועה, שהוקמה באמצעות הלוואה של 30 לירות ארצישראליות, זכתה להצלחה גדולה. בתוך זמן קצר נרשמו מאות מנויים, מורים, רופאים, אנשי מדע ועסקני ציבור, ביניהם אליהו גולומב, אליעזר קפלן ויהודה גור, מחבר המילונים. מחלקת ההפצה שיסדה, עסקה ביבוא ספרים מאירופה, בתחילה בעבור המנויים, ואחר-כך בעבור חנויות ספרים בארץ. ההתחלה הייתה בהפצת ספרים עבריים, שיצאו לאור בגרמניה, בפולין וברוסיה, ובהם יצירותיהם של אחד העם וביאליק, המילון של אליעזר בן יהודה וספרי הוצאת "אמנות". כמו כן, הוזמנו ספרים ברוסית, שנבלעו בשקיקה על ידי דוברי הרוסית בארץ.

לאחר הולדת בתה שרה, החלה פלאי להפיץ בארץ גם ספרות מקצועית. העסק זכה להצלחה, והיא פתחה סניפים נוספים ברחבי הארץ וכן בחו"ל, ובעלה שימש נציג הסוכנות בחו"ל. בדצמבר 1925, הייתה ממפיקי "שבוע הספר העברי" הראשון, שנערך בשדרות רוטשילד בתל-אביב, ובו נמכרו ספרים ב"מבצעי הוזה" (על כך בהמשך).

עקב פעילותה בשוק הספרים קשרה פלאי קשרים מקצועיים וקשרי ידידות עם ח"נ ביאליק וי"ח רבניצקי, שאת ספרי בית ההוצאה שלהם, "דביר", הפיצה גם כן. קשרים אלה הניבו שותפות עסקית: ב-1927 פתחו במשותף, ברחוב הרצל בתל-אביב, בית מסחר ספרים בשם "מוריה", כשם ההוצאה שישד ביאליק באודסה. בהתאם להסכם השותפות, בית המסחר "מוריה" קיבל את ההפצה הראשית של ספרי "דביר" והיה רשאי להפיץ גם ספרים של הוצאות אחרות.

עם ייסוד "מוריה" יזמה פלאי דרכי שיווק חדשניות, שהגדילו את המכירות. כך, למשל, החלה "דביר" להוציא ספרייה מיוחדת, זולה ועממית, של ספרות יפה, שהעניקה מדי חודש ספר נבחר במחיר זול. כמו כן אורגנו תערוכות עם הגרלות ספרים. חרף ההצלחה, הביאו המשבר הכלכלי העמוק והמאורעות של 1929 (מאורעות תרפ"ט) לסגירת "מוריה".

על אף המצב הכלכלי הקשה ששרר בארץ, וכנגד כל הסיכויים, החליטה ברכה פלאי לייסד הוצאת ספרים משלה. לחיים קינן מ"דיעות אחרונות" סיפרה:

כשבאתי עם הרעיון של הוצאת ספרים, אמר [בעלי]: מה, את יותר חכמה מביאליק, יותר עשירה מגברת פרסיץ? כולם הפסיקו את עבודתם. איך את יכולה להעזי לחשוב, בלי כולם, על הוצאת ספרים? אמרתי: אני רוצה דרך חדשה. רוצה להקים הוצאת ספרים. כבר למדתי מה להוציא ומה לא צריך להוציא. ב-1932, במינוס שבע לירות ולמרות ההתנגדות של כולם, יסדתי את חברת 'מסדה'. רציתי להוכיח שאני, אשה, יכולה להקים ולנהל הוצאת ספרים. רציתי להוציא ספרים, לא להתחרות עם המו"לים הקיימים. להוציא משהו חדש, שעוד אין במו"לות בארץ. רציתי גם לתת הפצה רחבה לספר, שיוכל להחזיק עצמו, בלי לקבל סיוע מבחוץ" (קינן, 28/3/86).

בספטמבר 1932 החליפה פלאי את השלט בחזית החנות מ"מוריה" ל"מסדה", וכך בישרה על ייסוד הוצאת ספרים וחברת הפצה בשם זה. היות ששמה לה למטרה לא להתחרות בתחומים של מו"לים אחרים בארץ, כדי לא לחבל במפעל המו"לות בארץ העברית המתחדשת, עלה הרעיון החדשני להוצאת אנציקלופדיה. המפעל הראשון הגדול של "מסדה" היה, לפיכך, הוצאת אנציקלופדיה כללית

מקיפה בששה כרכים, ב-1934. יוסף קלוזנר היה העורך הכללי, והסופר דוד קלעי היה מזכיר מערכת. שיטת ההפצה הייתה החתמה על ששת הכרכים עם צאת הכרך הראשון לאור. פלאי השתמשה בשיטות שיווק מקוריות וחדשניות לשנות ה-30 וה-40, כמו הפצה מבית לבית, הגרלות ומסיבות עיתונאים לרגל הפצת ספרים חדשים. כך כתבה עליה העיתונאית נעמי גוטקינד-גולן: "עשרות שנים לפני שחודרות לארץ שיטות המסחר האמריקניות, המבוססות על פסיכולוגית המונים ועל פרסום בקנה מידה גדול מיישמת פלאי אינסטינקטיבית את כל השיטות הללו. בארץ נהגו אז (כמו היום) להדפיס מהדורות ספרים בנות אלף עד אלף חמש מאות עותקים. פלאי מחליטה בהעזה להדפיס חמשת אלפים עותקים של הכרך הראשון של האנציקלופדיה הכללית (המפעל הראשון של "מסדה" שלה), שוכרת סוכני הפצה העוברים מבית לבית, חידוש גמור בארץ, ומצליחה להחתים אלפי קונים" (גוטקינד-גולן, 4/1/85).

ביחס לכישורי המכירה שלה, סיפרה פלאי כי התלוצצו לגביה כי "כשמישהו נכנס לחנות של 'מסדה' לשאול איזה אוטובוס מגיע לרחוב גורדון – הגברת פלאי מציעה לו את התנ"ך של גורדון!" (פלאי, 1985: 262). בסוף חייה יזמה פלאי את הוצאת "יד לתלמוד", קובץ ספרי מחקר והגות בנושא התלמוד. עם המשבר הכלכלי שלאחר מותה נפסק המפעל ובמסגרתו יצאו רק שלושה כרכים. פלאי גם יזמה מפעל של ספרים על מיסטיקה ביהדות ואצל עמים אחרים, אבל היא לא הספיקה להוציאו לפועל והרעיון נגזז.

פלאי גם יישמה את הניסיון הרב שצברה בהפצת ספרים: "במשך שנות ניסיוני ב'אחיעבר' ו'מוריה' למדתי שני דברים: האחד – טעמו של הקורא, ומה לא להוציא-לאור; והשני – שנודעת חשיבות מכרעת לכך שפעולת הוצאתו-לאור של ספר, ופעולת הפצתו בקרב ציבור קוני-הספרים – תרוכזנה **שתייהן** ביד אחת. זאת ועוד, גישתי למו"לות היתה כמו למטבע ששני פנים לה: הפן האחד של הכותב, והפן השני של המוציא-לאור, ושני הפנים האלה הם מטבע אחת. מעין אחידות

אורגאנית. ועוד משהו ידעתי: שהדבר הקשה יותר מכתבת ספר או הדפסתו – הוא למכור אותו! ומשום כך הייתי נחושה בדעתי, פרי-ניסיוני, כי על מנת להשיג את המטרה האחרונה הזו צריך לייסד מפעל הוצאה-לאור ושיווק גם יחד" (פלאי, 1984: 154).

מלבד האנציקלופדיה הכללית, מפעלים חשובים עיקריים של ההוצאה בשנות ה-30 היו אנציקלופדיה "נעורים" לנוער וספרי התנ"ך בפירוש של גורדון. כמו כן, רכשה "מסדה" את הזכויות על הוצאת חלק ניכר מספרי הוצאת "שטיבל" – הוצאה שקמה ברוסיה, פעלה בוורשה, עברה לארץ ונקלעה לקשיים – וביניהם "מלחמות היהודים" של יוספוס פלביוס, מתורגם לעברית. בנוסף, יצאו ספרי ילדים, ובהם "גוזלי" של בלה ברעם ו"אנשי בראשית" של אליעזר שמאלי. בספרה סיפרה פלאי כי השיטה העסקית שלה הייתה להשקיע את הרווחים בהתרחבות העסק ובהוצאה מחודשת של ספרים מצליחים, ולא לצרכים פרטיים.

אחת משיטות ההפצה, בהן נקטה פלאי כמנהלת "מסדה", הייתה עידוד הפצת ספרים באמצעות החתמת מנויים על סדרות ספרים. כדי לוודא שהמנויים יעמדו בתשלומים הקבועים, בדרך כלל תשלומים חודשיים על פני שנה, הנהיגה פלאי הגרלות של כסף למנויים ה"דייקנים" בתשלומים וכך עודדה את הקוראים לעמוד בהתחייבותם. כמו כן, יסדה ב-1940 מועדון קוראים בשם "מועדון הספר", שמטרתו הייתה: "איגוד קהל רחב על יסוד של צרכנות והנאה תרבותית" (פלאי, 1984: 193). חברי המועדון נהנו, בנוסף לספרים, ממופעי תרבות חינם.

הסופר אשר ברש מונה לעורך הוצאת "מסדה", ובעריכתו יצאו ספרים של סופרים עבריים, ככתביהם של יעקב כהן ודוד שמעוני. ב"מסדה" יצאו גם ספרי אמנות, וביניהם ספר מצליח של פרופסור הלן גרדנר על אמנות כללית. עם התרחבות ההוצאה, נוסדו חברות-בנות, כמו "דפוס מסדה", "מסדה פרס",

שער שלישי: שנות ה-20 והלאה

שהפיצה ספרים באנגלית בחו"ל, והחברה שהוציאה לאור את האנציקלופדיה העברית.

הוצאת האנציקלופדיה העברית

הוצאת האנציקלופדיה העברית הייתה גולת הכותרת של הוצאת "מסדה". פרויקט זה, כפי שכתב אהוד בן-עזר, "ריכוז ומימוש כל אותם יסודות, שהניחה ברכה פלאי לבניין 'מסדה' – היוזמה והתכנון לטווח ארוך של מפעל גדול ומיוחד במינו, בעל ערך תרבותי ומדעי ראשון במעלה" (בן-עזר, 4/1/85).

בשנת 1946, בנה של ברכה, אלכסנדר, שניהל את סניף "מסדה" בירושלים, עודד מפעל אנציקלופדי חדש, שיחליף את האנציקלופדיה הכללית, שהתיישנה. המפעל נראה גדול ממידותיה של הוצאה, שלא נהנתה מסיוע ציבורי. ואכן, לידת הכרך הראשון, שהיה אב-טיפוס לבאים אחריו, לוותה בקשיים רבים, ובהם מלחמת השחרור.

ביצועו של המפעל הושתת על "יסודות כלכליים בריאים ובני הצלחה, ללא כל סיוע ציבורי, תוך הקמת מערכת הפצה והחתמה מראש שמבלעדיה לא יתואר מפעל כזה. הכרך הראשון יצא לאור ב-1949. אחריו הושלמה האנציקלופדיה שתוכננה ל-16 כרכים בלבד, ב-32 כרכים שהופצו אצל יותר מ-60,000 מנויים, בקרב אוכלוסייה שבאותן שנים מנתה פחות מ-2 מיליון נפש דוברי עברית בארץ" (בן-עזר, 4/1/85).

צוות העורכים, שנמנה עם סגל האוניברסיטה העברית, כלל, בין היתר, את יהודה אבן-שמואל (קויפמן), ישעיהו ליבוביץ' ויהושע גוטמן. בכרכים הבאים נרתמו למלאכה, בין השאר, יוסף קלוזנר, שערך את האנציקלופדיה הראשונה, בן-ציון נתניהו, שכבר השתתף בעריכת ספרים בעבור "מסדה" והיה לעורך לאחר פטירת קלוזנר, ויהושע פראוור. בין כותבי הערכים נמנו זוכי פרס נובל מהעולם, שאליהם פנתה ההוצאה.

פלאי סיפרה באוטוביוגרפיה שלה כי בתקופת המצור על ירושלים, ישבו הפרופסורים בדירת בנה, מכורבלים בשמיכות כדי להתחמם, ועובדים לאור נרות, משום שהסקה וחשמל לא היו בנמצא. פלאי הפכה עולמות כדי להעביר לעוסקים במלאכה את שחרם מתל-אביב לירושלים הנצורה. פעם אחת אף הטריחה לשם כך את יצחק בן-צבי, לימים נשיאה השני של המדינה, שטס לירושלים במטוס קטן של חיל האוויר, וניאות להעביר עימו את תשלומי המשכורת.

הדרך הראשון, שיצא לאור בברכת נשיא המדינה, פרופסור חיים ויצמן, וראש הממשלה, דוד בן-גוריון, הופיע ב-1949, אך חלפו כשלושים שנה עד שנשלם המפעל. מפעל המנויים של האנציקלופדיה הגיע עד לשיא של 140 אלף מנויים. התמשכות הפרויקט מבחינת זמן ומבחינת תוספת הכרכים עוררו את זעמם של מנויים רבים. בספרה כתבה פלאי כי ההוצאה ממשיכה להוציא כרכי מילואים, אולם, מאז שיצאו אחרוני הכרכים ועד פטירתה, עברו קרוב ל-20 שנים. האנציקלופדיה העברית שוות ערך לאנציקלופדיות מרכזיות של עמים ולאומים אחרים, כמו ה"בריטניקה", אך ללא עדכון מתמיד ערכה כמקור ידע הולך ופוחת. בעשורים הראשונים של המאה ה-21, אפשר לראות את האנציקלופדיה הופכת מפריט חיוני בכל בית ל"עול" על ספריות בשל נפחה הגדול. כך חולפת תהילת עולם, ועוד מפעם לפעם אפשר לקבל את כרכיה בחינם, או, למצער, למצוא אותם מתגלגלים ברחובה של עיר, לאחר שיורשים מפנים דירות בהן התגוררו בני הדורות הקודמים, כשהצעירים מבכרים את ערכי האנציקלופדיות החופשיות ברשת, דוגמת ויקיפדיה, על פני הערכים הותיקים שנכתבו בשעתם היפה על-ידי מומחים אך לא עודכנו מאז.

ספרי הילדים והנוער בהוצאת "מסדה"

בנוגע לספרי הילדים של "מסדה" כותב העורך והמבקר יחיעם פדן כי "תרגומים בודדים והדפסת מהדורות שיצאו לאור בהוצאת 'שטיבל' היו מעין פרלוד לסדרות הספרים המובחרות לילדים ולנוער שהחלו לקרום עור וגידים בשנות ה-40: 'מפרש' (1941), 'מצפן' (1964), 'נתיב' (1969) ו'קיפוד' (1980); רוב כותריה – ספרי מקור)."²³ לדבריו, ב"מפרש" השתתפה אגודת הסופרים העבריים, ובין עשרת הספרים שיצאו היו "גנוב גונבתי" של רוברט לואיס סטיבנסון ו"גן עדן הילדים" של נתנאל הותורן. ב"מצפן" ראו, לעומת זאת, שישים ספרים, ובהם "מכרות המלך שלמה" של הנרי ריידר הגרד ו"חבורת חצות" של ג'ון מיספילד. הסדרה, בעריכת אוריאל אופק, כללה גם ספרי מקור. לדברי פדן, "אם באיכות הכותרים (המועטים, יחסית) שמרה 'מחברות לספרות' על הבכורה, הרי בקצב, בכמות ובאיכות היתה סדרת 'מצפן' של הוצאת 'מסדה' תופעה חסרת תקדים בתולדות המו"לות העברית, גם אם לא כל מעשי הבחירה היו ראויים באותה מידה" (פדן, שם, עמ' 91).

בעוד שפלאי זוקפת את הצלחת המפעל של ספריית "מצפן" לזכותו של יצחק (חקי) ברש, חתנה, בנו של אשר ברש ובעלה של שרה בתה, פדן נותן קרדיט לעורך הסדרה, אוריאל אופק, שכתב מבוא לכל ספר וגם תירגם אחדים מהספרים (כמו "הנסיכה והשדונים" של ג'ורג' מקדונלד).

---

²³ בהרחבה על כך ראו: פדן, י. (2000). "משקלו הסגולי של התרגום: על מקומה והשפעתה של ספרות הילדים המיובאת". עולם קטן: כתב-עת לספרות ילדים ונוער. 1: 71-99.

שבוע הספר העברי הראשון בארץ

שמה של ברכה פלאי נקשר בשבוע הספר הראשון בארץ שנערך בימי החנוכה של שנת תרפ"ו, דצמבר 1925.

במסגרת אירועים שונים שקיים גדוד מגיני השפה העברית הוחלט כי בימי החנוכה יצויין "שבוע השפה והתרבות", בין היתר, כיד לאליעזר בן יהודה שנפטר בחנוכה שלוש שנים קודם לכן. מהזיווג בין מגיני השפה העברית לברכה פלאי נולדו "ימי חנוכה שבוע של הספר העברי!" (ראו מודעה בעיתון דבר, 15/12/25), ובהם הציעו ספרים עבריים למכירה בהנחות גדולות של 50-20 אחוזים ממחיר ההוצאות.

המודעה מתרה בקוראים: "אל תזניחו את ההזדמנות ותרכשו לכם הספר העברי בזול יוצא מן הכלל" זאת מכיוון ש"המחרים נמוכים רק בימי השבוע של חנוכה". אך בעולם המסחרי כמו בעולם המסחרי, כשהמבצע מצליח ממשיכים: במודעה שפרסמה פלאי לאחר ימי החנוכה (דבר, 20.12.25, עמ' 4) הודיעה כי "הולכים כנגד דרישת הקהל וממשיכים את המכירה הזולה של הספר העברי עוד לשבועיים".

בספרה האוטוביוגרפי, "חיים של ברכה", שנכתב כחמישים-שישים שנה לאחר האירועים, מתארת פלאי את הרקע:

באו אלי אנשים שפעלו בקרב "גדוד מגיני השפה" והעלו את ההצעה לארגן, בימי חנוכה, תערוכה של הספר העברי. הסכמתי, באתי דברים עם מורי הגימנסיה, וגייסתי את תלמידיה לעזרה. התלמידים הכינו כרזה נאה נושאת הכתובת "כי מציון תצא תורה" וליזומת התערוכה הצטרפה גם הקרן הקיימת לישראל... זכור לי שלרגל מבצע זה פניתי לאחד העם וביקשתי ממנו לתרום לטובת הקרן הקיימת את חתימת ידו על ספרו החדש. אחד העם כבר היה חולה מאוד, הוא קם ממיטתו, ובמאמץ ניכר יצא, הביא את העותקים המבוקשים של אגרות אחד העם שהופיעו זה לא מכבר וחתם שמו עליהם. למען הקוראים-הקונים ולטובת הקרן הקיימת. למרבה הצער לא היו קופצים רבים עליהם... המאורע התרחש ב- 1923 (טעות הנובעת לדעתי בשל הזמן שחלף מהאירועים, מ.ג.) ואילו בשנת 1978 גרמו לי אנשי התאחדות הוצאות הספרים בישראל נחת רוח רבה כאשר הגישו לי בתור שי תצלום מוגדל של שבוע הספר הראשון, בצירוף גיזרי עתונות שתארוהו. היה זה שלט שהצבתי ועליו הודעה על "מבצעי הוזלה": הנחה של 25 אחוזים ממחיר הספר – לכבוד שבוע הספר והודעת החתמה על ספרי "אמנות". הפדיון באותם ימי חנוכה היה למעלה מכל הציפיות, ועצם המאורע היה חגיגה ממושכת בעיר כולה. אנשי "גדוד מגיני השפה" עברו ברחובות, השרו אווירה של חג ועוררו התענינות רבה בקרב תושבי העיר. אני הנחתי מפרי המאמץ שלהם לחבב את הספר והם נהנו מפרי המאמץ שלי." (עמ' 109)

בצד התמונה האידילית של "שבוע הספר העברי" הראשון מסתתר גם מאבק בין מוכרי ספרים כפי שרומזת כותרת קטנה בעתון "דבר", המודיעה על "שבוע הספר העברי" (16/12/25). הכותרת הזו המהדהדת את הביטוי שהופיע במודעה של פלאי, הוא הניסוח המדוייק הראשון לשם החג העברי החדש, שם שנישא עד היום. בידיעה עצמה נכתב כי בתי מסחר הספרים "תרבות" ו"אחיעבר" הכריזו על ימי החנוכה כימי מכירת הספר העברי בהנחה מיוחדת. קוראי העתונים של אותה תקופה פגשו מלחמת מודעות בין מוכרי הספרים לאורך ימי החנוכה של אותה שנה. המודעה המפורטת של "תרבות" (על "תרבות" ראו בהרחבה בשער זה, עמ' 108-109), שהיו לה סניפים ראשיים ברחוב יפו בירושלים וברחוב הרצל בתל-אביב, מכריזה: "לכבוד חנוכה – הוצאת צנטרל מורשה החליטה לתת רשימה שניה של מיטב הספרות העברית וספרי מדע בהנחה ענקית של 40-50 אחוזים, והקציבה מכירה של 15 יום". בהמשך נכתב כי "אחרי הזמן הנ"ל המחירים יהיו רגילים כמו קודם. הזדרזו ואל תזניחו ההזדמנות". בין הספרים למבוגרים אפשר למצוא את כתבי טולסטוי וברנר ב"מכאן ומכאן, בין מים למים, בעמק עכור מכורך" (קודם היה מחירו 35 גרוש מצרי עכשיו – רק 20); בין ספרי הילדים אפשר היה להנות ממבצעים על "רובינזון קרוזה", איבנהו, ודון קישוט. "המכירה רק במזומן. הוצאות המשלוח על חשבון הקונה" מסכמת המודעה.

ביחד עם גודד מגיני השפה העברית, לברכה פלאי, כמו גם לשותפים לחנויות "תרבות", יהושע צ'צ'יק, מרדכי ניומן ויוסף שרברק, מניות בכורה בייסוד מה שלימים יהפוך לאירוע משמעותי החוגג את תחיית התרבות והשפה העברית בארץ. מספר חודשים מאוחר יותר, בימי הפסח של תרפ"ו, יתקיים יום הספר העברי בשיתוף אגודת הסופרים העבריים, ארוע שניסה לשחזר את הצלחת אירוע הבכורה בו צויינו חגיגות הספר העברי. יש לומר כי לא הייתה רציפות לרעיון "שבוע הספר העברי" ולמעשה רק במחצית השנייה של שנות שנות ה-50 חודש שבוע הספר באופן מלא וברציפות.

על אישיותה ופועלה של ברכה פלאי

כך פתחה פלאי את ספר זכרונותיה: "והנה אני עוברת את גיל התשעים, וכבר קרוב למאה שנות זיכרונות נצברו בי. העיניים אינן רואות, הרגליים כושלות, אבל הרוח פועמת והראש עובד – אולי בחריפות יתר. זכרונותי חדים וערים במוחי, כאילו היו אירועי תמול-שלשום; ולעתים נראה לי מוזר ש'ראש' זה שלי, חרף גילו, אינו הוגה רק במה שקרה בעבר, אלא ממשיך לחשוב גם על עניינים שלעתיד לבוא" (פלאי, 1985: 7). עד סוף ימיה, על אף שהגוף וחושיו כבר בגדו בה, ורוב חבריה הלכו לעולמם, המשיכה פלאי למלא בנחישות את יעודה. במאמר הביקורת שלו על ספרה מתפעל בן-עזר מאישיותה:

חייה של ברכה פלאי, הגברת הזקנה, המתמידה לבוא מדי בוקר למשרדה שבבניין הדפוס המשוכלל והחדש של הוצאת 'מסדה' בגבעתיים – נקראים כאגדה שכולה מציאות, מאבק יומיומי, עיקש, שהותיר, גם לדבריה, לא פעם צלקות בקרב ידידים וקרובים; אך היא חוזרת ומדגישה, שוב ושוב, שמעולם לא ביקשה תכשיטים ומותרות לעצמה, מעולם לא רצתה בכסף כדי להתעשר, אלא רק בהוצאתו לאור של הספר העברי (בן-עזר, 4/1/85).

ועוד כותב בן-עזר:

לא רק למו"לים יש הרבה חומר למחשבה לאחר קריאת סיפור חיים מרתק (ספרה) – כיצד מקימה אשה, כמו ידיה, תשלוכת של הוצאת ספרים, מערכת הפצה ודפוס משוכלל, כשנקודת ההתחלה כל עיקרה יוזמה והעזה, ועקשנות רבה, ולא דווקא משאבים כספיים רבים – אלא יש בזיכרונותיה של ברכה פלאי גם מעין תשובה – בעקיפין על הרבה טענות הנשמעות בשנים האחרונות לגבי מעמד האשה בחברה הישראלית, שלא לדבר על מאבקן של הפמיניסטיות. לפנינו סיפורה

של אשה, היודעת את רצונה ומוצאת לעצמה, אמנם לא מיד – את ייעודה בהגשמת חייה כמו"לית, אשה אשר חותרת ללא ליאות, ותוך קשיים ומפלות לא מעטים, להקים את מפעלה, ומצליחה בכך, אך אינה תולה אף אחד מן הקשיים, או גם ההצלחות שהיו לה במרוצת חייה המקצועיים – בזכות או בחובת היותה אשה, אלא כל דרכה נסקרת בעיניה מתוך תחושת שוויון גמורה, כאינדיוידואום, כאדם בן דורו ותקופתו" (בן-עזר, 4/1/85).

בספרה מתייחסת פלאי למקצוע המו"לות ולשליחות הטמונה בו, ביחד עם ההכרח העסקי:

"בהחלטה להוציא-לאור – ובעיצוב צורתו של המוצר המוגמר, דורשת אני מן המו"ל אחריות רבה, ידע מקצועי ומסירות, במילים אחרות – אהבת הספר; תכונות שלמרבה הצער לא תמיד קיימות במציאות, וזאת, מכיוון שאין שום תנאים מוקדמים, או דרישות תקניות, לגבי מי שנכנס למקצוע. מה עוד שקיימת במקצוע גם 'דלת כניסה אחורית' – באמצעות הספרות הקלוקלת, ה'צהובה', תחום שבו ההסתכנות היא אפסית, ואילו הרווח בטוח ורב! כנגד כל אלה – חובה על המו"לות האחראית והרצינית לעמוד על המשמר, להתגבר, ובעיקר – להיזהר מלהיגרר אחרי תופעות כאלו. אין לנו ברירה אלא לראותן מעין 'כתמים בשמש', ולא פגיעה במקצוע. ואולם, לפני המו"ל עומדת עוד מטרה חשובה, שגורל הסופר והמו"ל כאחד תלויים בה – והיא הכושר להבטיח דרכי-הפצה נאותות" (פלאי, 1985 : 261).

הוצאת "מסדה" מאז פטירתה של פלאי

בני משפחתה של פלאי, ובהם בנה אלכסנדר, בתה שרה ונכדיהם, השתלבו בעסק המשפחתי. שרה ויצחק ברש ניהלו את דפוס פלאי, ואלכסנדר ניהל את הוצאת

האנציקלופדיה העברית ו"מסדה פרס". ב-1972, לאחר מותו של יצחק ברש, נכנס הנכד, יואב ברש, לעסק המשפחתי ועבד כמנהל בהוצאה. החל ממותה, ב-1985, הפך ברש למו"ל. אולם, למעשה, סימן מותה של פלאי את סוף דרכה של ההוצאה, אשר נקלעה בשנות ה-90, תחת ניהולו של ברש, למשבר כלכלי קשה.

ענת מידן כתבה ב"דיעות אחרונות" כי "השתלבותו [של יואב] בעסק לא התקבלה על ידי חלק מהמשפחה והסכסוכים החלו לעלות על פני השטח. נוסף לכך, החלטות עסקיות שגויות הביאו להסתבכות בבתי משפט, לגסיסת ההוצאה ובסופו של דבר למכירתה. באותו זמן הסתובבה בדיחה בברנז'ת המו"לים, שחומר הקריאה הכי מרתק שהוציאה "מסדה" הוא התיק של ההוצאה בבתי המשפט" (מידן, 7/6/02).

הוצאת "מסדה" חדלה להתקיים בפועל ומה שנותר נוהל בידי ברש מדירה ברחוב אוסישקין בתל-אביב. ממנגנון מפואר של עשרות עובדים, בית דפוס וקונצרן של חברות-בנות לא נותר, למעשה, דבר. חלקים גדולים של רשימת הספרים נמכרו להוצאות אחרות, וההוצאה הסתככה בערכאות. סכסוך משפטי גדול היה בין אלונה פרנקל, מחברת רב המכר "סיר הסירים", שתורגם לשפות רבות, לבין "מסדה".

פרנקל תבעה את "מסדה" ואת המו"ל האמריקאי בארוניס, מפיץ הספרים בארצות דוברות אנגלית. לפי גלעדי, "ספריה של פרנקל הוצאו לאור ע"י 'מסדה' מ-74'. ב-90' ביטלה פרנקל את החוזה עם 'מסדה', ובעקבות הליכים משפטיים שהתנהלו בין הצדדים הוסכם ש'מסדה' תחזיק בזכויות בספריה של פרנקל עד תום 96'. ואולם, המו"ל האמריקאי טען שהזכויות שקיבל מ'מסדה' הן נצחיות, ואינן קשורות לאובדן התוקף של זכויות 'מסדה'. בעניין זה הוגשה נגד פרנקל תביעה בבית משפט בארה"ב, ותביעה אחרת הוגשה ע"י פרנקל בישראל. המו"ל האמריקאי ביקש מביהמ"ש לעכב את הדיון בתביעה עד להכרעה במשפט

המתנהל בארה"ב. ואולם, השופט הישראלי דחה את בקשת המוציא לאור, קיבל את תביעתה של פרנקל – והצהיר כי זכויות 'מסדה' ובארונס' פקעו בסוף '96" (גלעדי, 6/6/97). אלונה פרנקל הרחיבה בראיון:²⁴

התחלתי את קשרי עם ההוצאה כמאירת לספר "צמד חמד", בשנת 1973. מי שניהלה את העניינים הייתה ברכה פלאי, שהייתה אשה לא נחמדה. שם החלו זרעי הפורענות: שילמו לי פרוטות, בצ'קים שחזרו. פשוט עושק. ואז התברר שהאיורים שלי זוכים להצלחה והם מכרו את הזכויות על האיורים לכל מיני הוצאות בעולם, בלי שקיבלתי אחוזים ואפילו בלי שידעתי מזה. מאחורי גבי. זה יצא באנגלית ובהולנדית, ואפילו בגרמנית, למרות שאם הייתי יודעת הייתי מתנגדת לכך בגלל עניינים משפחתיים. אני הייתי פרי-לאנס. פשוט שבויה שלהם. אני לא הייתי סופרת, הייתי חרב להשכיר. לא יכולתי להתנגד להם אפילו שידעתי שמרמים אותי. כשהצגתי בפניהם את "סיר הסירים" (ותודה לחיים באר על השם) לא ידענו שזו תהיה הצלחה שכזו.

במהדורה הראשונה של הספר "סיר הסירים" [ספר המספר על אמא וילד בשם נפתלי, המתמודדים עם הגמילה מחיתולים, והמתמודד באופן ישיר וראשון מסוגו עם הפיפי והקקי, שהיו מחוץ לתחומם של הספרים שדיברו בלשון נקייה, מ.ג.]. חתמתי רק "אלונה". באותה תקופה "מסדה" היו גדולים מאוד. הם היו באטרף מגלומני של בניה. הספר היה ממש אינסטנט רב-מכר, והם מכרו את הזכויות, בלי לספר לי. הם הוציאו את הספר בשפות רבות ואפילו הוציאו גרסה של הספר, בה הגיבור של הספר הוא לא ילד כי אם ילדה, כי

---

²⁴ ראיון טלפוני עמה נערך בפברואר 2003.

היו מקומות שחשבו שזה לא יפה שילדות ידעו מה שיש לבנים.²⁵ בכל אותן שנים ראשונות, מאז צאת הספר (יצא לראשונה ב-1975), הגישו לי מההוצאה דו"חות לפיהם ההוצאה רק מפסידה על הספרים שלי, בעוד שבפועל, מאות אלפי עותקים נמכרו מן הספר (ע"פ האתר של הרפר-קולינס, בארצות הברית לבדה, נמכרו עד היום למעלה מארבעה מיליון עותקים). פשוט רימו אותי לאורך כל הדרך. אפשר להאמין?

הסיפור עם ההוצאה התחיל בסוף שנות השמונים, עת פנו אלי לבקש לעשות וידאו על פי הסיפורים שלי. כבר היה לי מכתב מ"מסדה", שהם בעלי הזכויות על ספרים מודפסים בלבד. יואב ברש לא הסכים וטען שמגיע לו אחוזים מהזכויות. הוא תבע אותי בבית משפט ובשלוש ערכאות שונות הוא הפסיד. ערכו בחינה בחשבונות של ההוצאה וגילו שהם רימו אותי לאורך כל השנים. בסופו של דבר, כפשרה, הזכויות על הספרים שלי חזרו אלי. אז תבעה אותי ההוצאה האמריקאית, שעשתה הון ממכירת הספרים שלי בלי להעביר לי כסף, היא תבעה אותי גם בארץ וגם בניו-יורק. שוב התברר בבתי המשפט שהזכויות שייכות לי ולא להוצאות שעושקות אותי. מרגע שהזכויות על הספרים היו בידי, הציעה לי ההוצאה לאור "הרפר קולינס" לקנות את הזכויות והם גם הבטיחו להוציא לי ספרים בעתיד. ההוצאה גם התחייבה למקדמה יפה – חצי מיליון דולר. סופו של עניין, הסכמתי להצעתם. חצי מיליון דולר היה גם הסכום ששילמתי לעורך הדין שניהל את המאבק המשפטי כנגד "מסדה" במשך עשר שנים כמעט, כך נותרתי עם הזכויות, אבל בלי אגורה. הכסף התחמם מעט זמן בחשבון הבנק

---

²⁵ בהמשך יצאה גרסה עברית של "סיר הסירים" ובה גיבורה-ילדה ושמה חסידה.

שלי ומשם ישר לעורך הדין. הייתי ממש מיכאל קולהאס, נלחמתי על הצדק. למזלי, לא רק שהייתי צודקת, אלא גם בית המשפט אישר זאת. לא תמיד זה המצב. כיום, את ספרי בארץ מוציא עודד מודן ואני ממשיכה בקשרים עם "הרפר-קולינס" בארה"ב.

במקרה אחר, כפי שדווח בעיתון "הארץ", הגיעו יורשי ראובן אלקלעי, מחבר המילון האנגלי-עברי והלקסיקון הלועזי-עברי, תביעה לבית המשפט, לפיה הפרה הוצאת "מסדה" את זכויות היוצרים במילון ואת ההסכם לתשלום תמלוגים ממכירותיו. היורשים טענו כי בתחילת שנות ה-60, חתמו הוצאת "מסדה" וראובן אלקלעי על הסכם תמלוגים וכי מסוף שנת 1991, הפסיקה "מסדה" להעביר תמלוגים ולקיים את שאר תנאי ההסכם. "לטענתם, 'מסדה' נקלעה לקשיים כספיים, הסתבכה בהליכים משפטיים עם מחברים, ובמשך הזמן חדלה למעשה מלפעול, והחלה להעביר זכויותיה בספרים שהוציאה לאור" (קפלן, 16/4/98). לטענת התובעים, העבירה "מסדה" את הזכויות למו"ל אחר והסתירה זאת מפניהם. היא מסרה להם שחדלה להוציא את המילון ולכן אינה מעבירה להם תמלוגים. לטענתם, נמכרו עותקים רבים דרך המו"ל החדש, מבלי שהם קיבלו תמלוגים.

הנה כי כן לקח מו"לי: מה שהתחיל בתנופה ובחזון גדול בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20, לא הצליח לשרוד בדור הנכדים. כמו שקרה גם בעסקים משפחתיים אחרים קרה גם במקרה של הוצאת "מסדה". מצער לראות כיצד מהוצאה רבת היקף ופעלים, שקעה "מסדה" עד שכיום כמעט לא ניכר רישומה בשוק הספר העכשווי.

הוצאת "אחיאסף"

הוצאת "אחיאסף" היא הוצאה משפחתית קטנה, שנוסדה בירושלים בשנת 1937, על ידי שכנא צפלוביץ', שלימים שינה את שם משפחתו לאחיאסף. מה שמייחד הוצאה זו הוא תקופת פעילותה הארוכה. באמצע שנות ה-60 עברה פעילות הוצאה לתל-אביב ועד לסוף שנות ה-80 נוהלה הוצאת בידי אחיאסף באותה העיר. לאחר מכן, הועתקה פעילות ההוצאה לנתניה ובנו של שכנא אחיאסף, מתן הפך להיות בעל החברה לאחר מותו של שכנא בשנת 2004. ההוצאה בימי מתן אחיאסף פועלת בהיקף קטן יותר מזה שהיה בימי האב, ומתמחה בעיקר בהוצאת ספרי עיון, ספרי לימוד, ספרי ילדים, מדריכים ומילונים.

הוצאת "אחיאסף" הוציאה לאור בשנות קיומה כ-700 כותרים, ובהם ספרות יפה מקורית ומתורגמת, ספרות חז"ל, מחקרים ובכללם ספרי היסטוריה, ספרות פוליטית, אקטואליה, ביוגרפיות, ספרי ייעוץ למשפחה וספרות ילדים, שהמפורסמים שבהם הם ספרי אריך קסטנר. לאחר מותו של שכנא אחיאסף הוציאה "אחיאסף" מעט מאוד כותרים חדשים בכל שנה (פחות מעשרה), וממשיכה להדפיס כותרים ותיקים, שיש להם ביקוש (בסך הכל בקטלוג ההוצאה כמאה כותרים "חיים").

כאשר חברת המו"לים "תרבות" חדלה מלפעול החל שכנא אחיאסף לעסוק במו"לות עצמאית. הספרים הראשונים החלו לראות אור בשנת 1935, ומסוף שנות ה-30, התגבר קצב ההוצאה לאור. אחד הספרים הראשונים היה ספר חינוך מיני בשם "גבר ואשה" מאת ארנסט הלזר, שם בדוי של מרדכי חריזמן. היה זה הספר הראשון בעברית, שעסק במין בצורה ישירה וגלויה.²⁶ ספרים נוספים

---

²⁶ הספר אוזכר בספר של גילי פליסקין (2007), *דברים שרציתי לגעת – מבט אינטימי לעולם המיניות העצמית של נשים*. תל-אביב: ידיעות אחרונות.

היו "על מפתן החיים" של יהודה האזרחי ו"מסילות הדור" של משה כרמון וכן ספרים מאת ישראל זרחי ודב חומסקי.

לדברי מתן אחיאסף, "שכנא היה העורך האחראי, והיה בוחר ספרים ומחליט מה להוציא לאור, ואחרים ערכו את הספרים". כשנשאל איך בחר את מי להוציא לאור, ענה שכנא: "הם היו באים בעצמם ומציעים את כתבי היד שלהם. על שכר סופרים בכלל לא היה מה לדבר. אם היו שמות מפורסמים, פניתי אליהם בעצמי. לפעמים התייעצתי עם חברים" (לפיד, 5/6/91).

הוצאה לאור של ספר עברי במהדורה של אלף ספרים עלתה אז 20–30 לירות, הון במושגים של אותם ימים. אחיאסף פעל מתוך חושים מסחריים כבר מראשית הדרך, כך שברוב המקרים כיסה את ההוצאה הכספית: "אני לא הוצאתי ספרים בשביל הנשמה, כמו ברל. פעם, כשהתחילו לדבר על הקמת 'עם עובד' פגש אותי ברל, ואמר, נו, שכנא, בקרוב תהיה בינינו תחרות. אמרתי, איזה תחרות, הלא אתה תפרסם את חבריך הסוציאליסטים, ואני אוציא מה שטוב לפרנסה. לכל המו"לים היו כוונות טובות, ולברל היו כוונות טובות יותר מאשר ל'אחיאסף', והוא הציף את השוק בספרים, בעיקר כאלה של תנועת העבודה, אבל אני באמת התפרנסתי, שעה של'עם עובד' היו הרבה בעיות כספיות" (לפיד, 5/6/91).

באמצע שנות ה-30, התחרה שכנא על קהל קוראי העברית, אשר מנה כמה אלפים, מול הוצאות ספרים כמו "דביר" של ביאליק ורבניצקי, "אמנות" של שושנה פרסיץ, "מסדה" של משפחת פלאי, "שטיבל" ("טברסקי"), "שרברק", "ראובן מס" ו"קריית-ספר". כשחיפש שם עברי יפה לחנות ולהוצאה שלו, הציע לו שרברק את השם "אחיאסף", כשמה של הוצאת הספרים של בן אביגדור, הוצאת הספרים הממוסדת הראשונה בעברית (פעלה החל מ-1893 ועד לראשית שנות ה-20 של המאה ה-20, ושיאה היה עד למפנה המאה). אפשר לראות בכך "גניבה ספרותית" ונסיון לזכות במוניטין בזכות שימוש בשמה של הוצאה, ששמו

של אחד העם נקשר בה. לחילופין, אפשר גם לראות בכך יומרה, במובן החיובי של המילה, כלומר, שימוש ב"סמל תרבות" כדגל וכמנחה למילוי תפקיד תרבותי חשוב. בסוף שנות ה-40 אימץ צפלוביץ' את שם ההוצאה כשם משפחתו. באותה העת, היו בירושלים חנויות ספרים מעטות בלבד וב"אחיאסף" הרבו לקנות ולשאל ספרים אנשי האינטליגנציה הירושלמית, ובכללם המרצים והסטודנטים לספרות באוניברסיטה העברית. בספרו של עמוס עוז, "סיפור על אהבה וחושך", מתואר המסלול הקבוע שעשתה משפחתו, בכל שבת בצהריים, מביתם שבשכונת כרם אברהם אל בית הדוד, פרופסור יוסף קלוזנר, בתלפיות:

היינו חוצים את רחוב יפו ליד חנות הלבשה מהוללת שנקראת בשם מעיין שטוב, ומשתהים רגע מול חלון הראווה של חנות הספרים אחיאסף כדי להניח לאבא לזלול בעיניים רעבות את שלל הספרים העבריים החדשים שבויטרינה. אחר כך היינו ממשיכים לכל אורך קינג ג'ורג', בין חנויות הדורות ובתי קפה גבוהי נברשות ובתי עסק עשירים, כולם ריקים ונעולים לכבוד שבת (עוז, 2002: 51).

בשנות ה-40 הוציאו ב"אחיאסף" ספרים העוסקים בתחומי הפוליטיקה של המזרח התיכון וביחסים בינלאומיים. כך, למשל, יצא בסוף שנות ה-40, הספר "כך נולדה מדינת ישראל" מאת חורחה גרסיה גרנרוס לצד ספרי חינוך. מעט מאוד ספרות מקור חשובה יצאה לאור בהוצאה זו. סביב שנות קום המדינה יצאו מספר כותרים, שעניינם הפצת הרעיון הציוני ובסיסה התרבותי של תקומת ישראל. למרות הקיצוב הנוקשה בנייר, הם הוציאו את כתבי הרב מימון בששה כרכים, ובתחילת שנות ה-50, ראו אור בכמה כרכים "ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה" ו"בימי בית שני: מחקרים בהיסטוריה של הבית השני", שניהם מאת יוסף קלוזנר. בהוצאה יצאו גם רומנים, ובין רבי המכר המצליחים היו "גנבים בלילה", בתרגום ברוך קרוא (קרופניק), ו"אפילה בצהריים" של ארתור קסטלר. שני הספרים יצאו מתוך שיתוף פעולה עם ערי ז'בוטינסקי. הקירבה לאנשי "חרות"

הובילה להוצאת רבי מכר נוספים, ובהם גם "המרד" של מנחם בגין (1950) שעדיין יוצא לאור, ו"ארוכה הדרך לחירות" של יעקב מרידור (1956). "הספר חולל סנסציה", סיפר שכנא אחיאסף על ספרו של בגין: "הוויכוח שעדיין היה בין ההגנה לאצ"ל לא נגע לי, ממילא כבר לא הייתי איש תנועת העבודה, כי שנים לפני כן, ב-1940, הוציאו אותי מקופת חולים, בגלל שהחזקתי שניים וחצי פועלים ונחשבתי מנצל. ידעתי בחוש שבגין ילך טוב, וכן מרידור, ובאמת, אלה היו שלאגרים גדולים. היו שנים, שכל שנה הוצאנו מהדורה נוספת של 'המרד'". (לפיד, 5/6/91)

באותו ראיון נוסטלגי אמר אחיאסף:

פעם כתבו רומנים כמו שצריך, עם התחלה, אמצע וסוף, ועלילה שמתפתחת לאט לאט, כמו בסרט. אהבתי את הקלסיקונים הרוסים, את שלום אש, את אפטון סינקלר, אירווינג סטון. היום כותבים אחרת. מתחילים מהאמצע, או מהסוף, וחוזרים להתחלה, בלי שום סדר כרונולוגי [...] פעם, הייתה יציאתו לאור של ספר עברי מלווה ברעש גדול והתרגשות. כמה דיברו וכמה התווכחו כשהופיעו בחנויות 'אשתו השנואה' (של יהודה בורלא), 'צריף העץ' (של א. עבר הדני) [...] שלא לדבר של 'השגעון הגדול' (של אביגדור המאירי) שהיה שלאגר ענק" (לפיד, 5/6/91).²⁷

---

²⁷ הדוגמאות שנתן שכנא אחיאסף אינן דווקא של ספרים שיצאו בהוצאת "אחיאסף". כך למשל, "צריף העץ" יצא בהוצאת צ'צ'יק, ו"השיגעון הגדול" יצא בהוצאת "מצפה", בשנת 1929. הספר יצא גם במהדורות נוספות, בשנת 1930 בהוצאת "מצפה", עם השמטות של ששה פרקים מן המחצית השנייה ושל כמה שירים; בשנת 1946 בהוצאת "שרברק", שבו ונדפסו חמישה פרקים מתוך המהדורה הראשונה, והשירים הושמטו; כן יצא הספר בהוצאת "גורן" בשנת 1985, המקבילה להוצאת 1929 (המו"ל ישעיהו חריף בהרפתקה מו"לית יחידה), וכן בהוצאת "דיבר" בשנת 1989 (סדרת "קולות", בעריכת דן מירון, עם אחרית דבר מאת אבנר הולצמן).

את גדול רבי המכר של "אחיאסף", הוציא שכנא לראשונה ב-1952. שר החינוך דאז, פרופסור בן ציון דינור, הכריז על שנת לימוד השפה העברית במדינת ישראל. השר זימן אליו את אחיאסף, הפגיש אותו עם שני מחברים, והציע לו להוציא ספר ללימוד העברית לעולים חדשים, בארבעה כרכים. אחיאסף קיבל על עצמו את המשימה, מסיבות לאומיות, אך גם מסחריות: הספר "אלף מלים", מאת יוסף בן-שפר ואהרון רוזן, המכיל מילים בסיסיות בעברית ותרגומן לשפות שונות, זכה להצלחה אדירה והוא נמכר בכמיליון עותקים, עם מילון ב-8 שפות.

בתחילת שנות ה-50 המשיכה "אחיאסף" בקו של ספרי לימוד והוציאה גם ספרי לימוד לאנגלית, לגיאוגרפיה, לפיסיקה ולכימיה. בשנות ה-50 וה-60, הוציאה "אחיאסף" ספרי מדע פופולרי, כמו "עולם ומלואו", "מלוא הטנא" ו"ארצות תבל" (שהיה מתנת בר-מצווה פופולרית), ספרי ילדים ונוער, והמשיכה בהוצאת ספרי הילדים של אריך קסטנר. כמו כן, הוציאה ספרי לימוד לבתי ספר, ספרי לימוד ללשון העברית, לכסיקונים שונים, וגם ספר לחינוך מיני, "חיי המין של האדם – השולחן ערוך של המשפחה העברית המשכילה" מאת אברהם מטמון.

משנות ה-60 ואילך, הוציאה "אחיאסף" מילונים בשפות שונות, קורסים מוקלטים ללימוד השפה העברית, ספרי חשבונאות, פסיכולוגיה וחינוך, מדריכי טיולים לחו"ל, ספרי שחמט, ספרים ללימוד ציור, ספרים על גידול ילדים, משפחה וזכויות, וכן המשיכה בהוצאת ספרי ילדים. מתן אחיאסף מעיד, כי עד היום שולט הקו של ספרים עיון, ובהם ספרי פסיכולוגיה וספרים כלליים.²⁸

דוגמאות נוספות לספרים שראו אור בהוצאה מדגימים את מגמתה: מדריכי טיולים לאמריקה של רן ויפה הגוני, "אלה מועדי ישראל", בעברית וברוסית מאת יום-טוב לוינסקי, "הכנסת, תפקודה ותפקודה" מאת שבח וייס, "דוב חום קטן, לאן אתה נוסע?" לפעוטות מאת הנס דה-בר, "הוליסטיקה – סוד הריפוי העצמי" מאת ג'יימס ליניץ', "התינוק יודע" ו"גם הילד יודע" של אלטה סולטר, ו"הורות מודעת" ו"לבסוף מוצאים אהבה, מדריך לזוגות" של הארוויל הנדריקס.

בשנת 1964 עברה החברה לתל-אביב, לאזור רחוב שינקין. מתן, הבן, השתלב בעסק המשפחתי בשנת 1966. ביחד יצרו האב והבן קשר עם מו"לים בחו"ל והוציאו את ראשוני ספרי הבישול הצבעוניים של בורדה ומילונים, שזכויותיהם נרכשו מהוצאות כ"לרוס" הצרפתית ו"לנגשייט" הגרמנית. כיום, מוציאה "אחיאסף" מילונים משפות כאיטלקית, גרמנית, ספרדית וצרפתית לעברית ולהיפך, כמו למשל, מילון צרפתי-עברי – עברי-צרפתי של מרדכי כהן, סדרת ספרי לימוד לעברית לדוברי שפות זרות - איטלקית, אנגלית, גרמנית, ספרדית, ערבית, צרפתית ורוסית, וכן סדרת "שיחונים" עם קלטות לישראלים הוצאים לחו"ל. מתן אחיאסף מעיד כי רבי המכר כיום הם ספרי הילדים של אריק קסטנר, מילונים, וספרים על זוגיות וגידול ילדים.

²⁸ ראיון עמו נערך ביולי 2003 (עורכת הראיון: מרב נשר).

לאחר שעברה ההוצאה לתל-אביב נכנסו אליה רענן ועודד אחיאסף, בני אחותו של שכנא, אבל שיתוף הפעולה המשפחתי לא החזיק מעמד והגיע עד לקרע מוחלט. הדודנים של מתן פרשו והקימו ב-1988 את הוצאת "פרולוג" בראש העין. מידן כתבה על "שושלות מו"לים" כי "לכל המעורבים בסיפור המשפחתי הזה קשה לעסוק בו. זה כואב מאוד. כל הרצון הטוב והאהבה נעלמים כשהכסף מבצבץ באופק", אומר מתן אחיאסף. אחיינו קורא לזה 'שדה של מוקשים', ולשם הוא לא נכנס כבר שנים" (מידן, 7/6/02).

הוצאת "אחיאסף" פעלה בתל-אביב עד 1988. אז עברה לאזור התעשייה פולג שבדרום נתניה. בערך באותה תקופה פרש האב שכנא לגימלאות, והבן מתן נטל את הפיקוד על ההוצאה. מתן: "אני בוחר ספרים מכל מיני מקורות, על סמך המלצות, ומוציא הרבה תרגומים. אני מאמין באינטגרטיבי ובשם טוב, בכל הקשור לעבודה עם לקוחות וספקים".

ההוצאה מפיצה את ספריה לחנויות בכל רחבי הארץ, באמצעות סוכן מכירות, וספריה נמצאים ברשתות "סטימצקי", "צומת ספרים", בחנויות של האוניברסיטאות ובאתרי אינטרנט למכירת ספרים. בינואר 2001 פתחה ההוצאה חנות, השוכנת בצמוד למשרדי החברה.

ספרי אריך קסטנר

עורך ספרות הילדים יחיעם פדן טוען כי מפעלה החשוב של הוצאת "אחיאסף" היה תרגום ספריו של אריך קסטנר.²⁹ כך, על כל פנים, בתחום ספרות לילדים ולנוער. כבר בשנות ה-30, נדפס "אמיל והבלשים", בתרגום אלתר אילי ובעריכתו של אברהם שלונסקי. יחיעם פדן כותב כי "אילולא עליית הנאצים היה המפעל

²⁹ וראו בהרחבה: פדן, י. (2000). "משקלו הסגולי של התרגום: על מקומה והשפעתה של ספרות הילדים המיובאת". עולם קטן: כתב-עת לספרות ילדים ונוער. 1: 71-99.

נמשך ללא ספק עוד בשנות השלושים... "הסלידה מן הגרמנית הוליכה להקפאת תרגום ספריו של סופר חשוב זה, אף-על-פי שגלה מגרמניה מפני שהתנגד לנאציזם ואף נתן ביטוי לדעותיו האנטי-נאציות. הדפסת התרגומים חודשה רק ב-1947, עם הופעת הנוסח העברי ל'שלושים וחמישה במאי'. ב-1960 הוענק לקסטנר פרס אנדרסן הבין-לאומי" (פדן, 2000).

ספריו של קסטנר ממשיכים לראות אור. חלקם יצאו בתרגומים חדשים של מיכאל דק, וביניהם: "אמיל והבלשים", "אורה הכפולה", "שלושים וחמישה במאי", "פצפונת ואנטון" (פורסמו ב-1999), "הכיתה המעופפת" (2000), ו"אמיל ושלושת התאומים" (2002). בין ספרי קסטנר הבולטים, שיצאו ועדיין יוצאים, בהוצאת "אחיאסף", בתרגומים מוקדמים: "האיש הקטן", "האיש הקטן והעלמה הקטנה", וכן ספר הכולל עיבודים של קסטנר לאגדות קלאסיות, שתורגם וערך אהוד בן-עזר.

לפי יהודה אטלס (אטלס, 2003), הנמכר ביותר מבין ספרי קסטנר הוא הספר "אורה הכפולה". הספר הופיע לראשונה בעברית ב-1954, בתרגומה של אלישבע קפלן. קפלן תירגמה גם ספרים נוספים של קסטנר לעברית בעבור "אחיאסף". היא היתה מורתה לפסנתר של תלמה, בתו של שכנא אחיאסף. אטלס כותב כי "כשתירגמה את לוטכן הכפולה החליטה להמיר את השם בעל הצלצול הגרמני בשם עברי ובחרה באורה, שם בתו הבכורה של המו"ל. במקור נקראת האם לואיזה-לוטה, ועל כן נקראות בנותיה לואיזה ולוטה. כאן החליטה המתרגמת שהאם תיקרא ליאורה, ועל-כן ייקראו בנותיה לי ואורה" (אטלס, 2003). אטלס אף משבח את התרגומים החדשים של מיכאל דק: "תרגומו החי, הקליט, הקולח והמעודכן של דק [...] עושה חסד עם הספרים ועם הקורא העברי הצעיר" (אטלס, 2003).

פדן כתב כי ז'אנר "סיפורי החבורה" בספרות הילדים העברית קיבל השראה מהגיבור של קסטנר, אמיל, וביניהם סיפורי "חסמבה" של יגאל מוסינזון וגם "שבע טחנות ועוד תחנה" של אוריאל אופק. לדבריו, "אחיאסף" לא היתה ההוצאה היחידה שקיבלה זכויות תרגום של ספרי קסטנר, וכי גם הוצאת "יזרעאל", שהוקמה בידי שלמה שרברק, קיבלה את הזכויות, אך כשנסגרה הוצאת "יזרעאל" נרכשו הזכויות לכל ספרי קסטנר בידי הוצאת "אחיאסף", שהפקידה בידי אוריאל אופק את ריענון התרגומים (פדן, 2000).

הוצאת נ. טברסקי

הוצאת "נ.טברסקי" החלה לפעול בשנת 1927, אך שמו של מיסדה, נחום טברסקי, היה קשור בשדה המו"לות עוד שנים קודם לכן. טברסקי, נולד בשנת 1884 בעיירה סְקוּוֹוִיַה שבפלך קייב (אז בתחום רוסיה, כיום אוקרינה) וגדל בקייב. בשנת 1906, לאחר הפוגרומים בעיר וברוסיה כולה, עלה לארץ-ישראל. טברסקי היה דמות מרכזית במפלגת "הפועל הצעיר" ומנהלו הראשון של בטאונה, הנושא את שם המפלגה, שהחל לצאת בשנת 1907.³⁰ טברסקי, כאיש מעשי, טיפל בעיקר בצדדים הכלכליים של העיתון, וכשפרסם בו היה זה בשם העט נ. טון או אזרח טון.

טברסקי היה מנהלו של קואופרטיב פועלי הדפוס, לקח חלק פעיל בשביתת פועלי הדפוס (1909) וניצב בראשם מול חרם הרבנים.³¹ מתוקף תפקידו זה, נשלח טברסקי לחו"ל על-ידי מפלגתו, על מנת לרכוש אותיות עבריות, מכונות ומלאי גדול של נייר. אלו הובילו להקמת בית הדפוס ברחוב בלפור, שמאוחר יותר השתכן ברחוב אחד העם 27. כשהוקם בנק הפועלים, בשנת 1922, מונה טברסקי למנהל החשבונות של הבנק. בשלהי שנות ה-20, הוכרז א.י. שטיבל, בעליה של הוצאת "שטיבל", כפושט רגל, ובתחילת שנות ה-30 חודשה ההוצאה בברלין ובארץ ישראל בעת ובעונה אחת.³² העורכים בברלין היו בן-ציון כץ, שאול טשרניחובסקי ושמעון ראבידוביץ, וכמנהל הסניף הארץ-ישראלי מונה נחום טברסקי. הסניף התל אביבי הוציא לאור בעיקר ספרים מתורגמים, אבל מיד עם תחילת פעילותו הודיע טברסקי כי תוך זמן קצר יוציא לאור ספרי ספרות יפה

³⁰ ראו בהרחבה: שפירא, י. (1967). **הפועל הצעיר – הרעיון והמעשה**, תל-אביב: עיינות.
³¹ על חרם זה בהרחבה: אוליצקי, י. (1973). **אמנות הדפוס**. גבעתיים-רמת גן: המוזיאון לאמנות הדפוס ומפעלי נייר חדרה. (עמ' 113-118).

³² ראו בהרחבה בספרה של דנייה עמיחי-מיכלין על שטיבל: עמיחי-מיכלין, ד. (2000). **אהבת אי"ש**. ירושלים: מוסד ביאליק. אני מודה אני מודה לדנייה עמיחי-מיכלין על תרומתה לפרק זה

ומדע. בשלהי שנת 1930, עקב המשבר הכלכלי, נחלצו סופרי ישראל במקומות שונים בעולם לעשות לשינוי המצב. טברסקי הוביל מהלך הבראה שכזה: הוא יצר קשר עם ביאליק ותכנן לצאת עמו למסע בתפוצות כדי להפיץ את הספר העברי. לפי תכניתו השניים אמורים לנסוע מעיר לעיר ולשאת דברים לטובת הספר העברי. בנוסף לכך, הציע טברסקי למזג את הוצאות הספרים "דביר" ו"שטיבל" לשותפות שתיקרא "בצר", ולצרף אליהן גם את הוצאת "אמנות".

טברסקי וביאליק יצאו למסע, וניהולה של הוצאת "שטיבל" בארץ ישראל הונח, שכן רק בין נסיעה לנסיעה התפנה טברסקי לטפל בענייניה השוטפים של ההוצאה. במשך חצי שנה עברו טברסקי וביאליק בארצות אירופה, אך המסע המשותף, בשמה של שותפות "בצר", לא הביא לקידום ממשי של הספר העברי. בתחילת שנת 1932 החל ביאליק עושה את דרכו חזרה לארץ-ישראל במפח נפש.³³

פעולה נוספת של טברסקי הייתה איחוד הוצאת "שטיבל" עם הוצאת "מצפה", בשם "שם", למכירה משותפת של ספריהן, כך הוציאה לאור את ספר השנה לשנת תרצ"ד-תרצ"ה. חברת "שם" ואגודת הסופרים בארץ-ישראל יזמו מבצע משותף, שנועד להוציא, במשך שנתיים, סדרה נבחרת של ספרי מקור, מיצירותיהם של סופרי ישראל; שנים עשר רומנים וסיפורים וששה ספרי שירה. אולם מבצע זה לא יצא לפועל. ממקום מושבו באמריקה עקב שטיבל אחרי פעילותו של טברסקי, שלא נשאה חן בעיניו. כל הפעולות הנזכרות לעיל נעשו שלא בידעיתו ומאחורי גבו. טברסקי לא ענה על מכתביו ולאט לאט חדל לשתף אותו לחלוטין בפעולות ההוצאה, והדבר עורר את חשדו של שטיבל. בד בבד, עם קבלת ניהול הוצאת שטיבל בארץ ישראל, הקים טברסקי, בשנת 1927, הוצאת

---

³³ על מסע ראו גם: אבנרי, ש. (2012, יולי 5). דרך הייסורים של ביאליק להצלת הספר העברי, הארץ (נדלה לאחרונה ב- 29/1/16): <http://www.haaretz.co.il/literature/safrut/print/1.1748358>

ספרים משלו בשם "הוצאת נ.טברסקי", להוצאת תרגומים מספרות העולם. ההוצאה החלה לפעול באופן משמעותי רק מראשית שנות ה-40. באותה עת הספרים יצאו מדי חודש והפצתם נמסרה בתחילה בידי סיטונאי ספרים. בשלב מסוים, התעורר בשייבל החשד שטברסקי משתמש ברכושה של הוצאת שייבל, כגון באמהות הדפוס [אותיות הבסיס לדפוס, שהיו יצוקות עופרת] שלה, לצורכי הוצאת הספרים שלו. שייבל תבע את טברסקי, באמצעות עורך דין, באשמת מעילה, אבל המרחק היה בעוכריו ומהתביעה לא יצא דבר אל הפועל.

בשנות ה-40 היה טברסקי גם בעליו של דפוס "ספר", בו סודר עיתון "ידיעות מעריב" (שהפך ל"מעריב") אשר החל לראות אור בשנת 1948 בקרן הרחובות צ'לנוב-יפו בתל אביב, מקום משכנה של הוצאת נ. טברסקי, חברה בע"מ. בשנות ה-50 שכנה ההוצאה ברחוב המסגר 66. בהוצאתו הפרטית של טברסקי יצאו בעיקר ספרים מתורגמים וספרי ילדים ומעט ספרי מקור. בדיקת רשימת הספרים של הוצאת טברסקי, מאמצע שנות ה-50, מראה חפיפה כמעט שלמה לרשימת הספרים שיצאו בהוצאת "שייבל". ההוצאה התמקדה בהוצאת ספרים מתורגמים, שכן בעליה הבטיח לתרגם את כל הקלאסיקה העולמית לעברית. הוצאת טברסקי התמקדה אף היא בהוצאת ספרים מתורגמים מספרות העולם. ברשימה מופיעים, בין השאר, "החטא ועונשו" ו"חלכאים ונדכאים" מאת דוסטויבסקי, "היהודי זיס" מאת ליאון פויכטוונגר, "ארבעים הימים של מושה דאג" מאת פ. וורפל – כולם הופיעו בהוצאת שייבל. הוא הדין בספרי הילדים. הוצאת "שייבל" חדלה להתקיים ו"הוצאת נ. טברסקי" נבנתה על חורבותיה. טברסקי אימץ את מדיניותה של שייבל והוצאתו הוציאה לאור בעיקר ספרים מתורגמים מהקלאסיקה העולמית וספרי ילדים. טברסקי נפטר בשנת 1953, ובנו דן טברסקי, אשר ניהל את הוצאת הספרים לאחר מותו של אביו, נרצח בפיגוע כדיזנגוף סנטר בתל אביב בערב חג פורים 1996.

הוצאות "עבר", "אחיעבר" ו"ש. זק"

הוצאות אלו הן בשוליים של מחקר זה מכיוון שכמעט ולא הוציאו ספרות יפה. יחד עם זאת, אני מבקש להזכירן כאן בקצרה, הן כדוגמה ליוזמה הפרטית ולתפיסת המו"לות כעסק משפחתי והן מכיוון שלחנות הספרים "עבר", היה מקום בהיסטוריה התרבותית בארץ.

מאיר רולניק, עלה לישראל בשנת 1925 מליטא (יליד העיירה פלונגיין) והיה חדור רעיונות ציוניים ואוהב ספר.³⁴ עם עלייתו ארצה, השתקע בירושלים, ומצא עבודה בבית מסחר לספרים "אחיעבר". מאוחר יותר נכנס לשותפות עם בעל בית המסחר, יצחק שמחה זק, ושותפות זו הובילה, באמצע שנות ה-30, ליסוד הוצאת ספרים "עבר", בירושלים. ההוצאה פעלה בעיקר בתחום ספרי הילדים וספרי הלימוד (ביולוגיה, לשון, ומתמטיקה), שנדמה כי הידועים מביניהם הם ספריהם של שרגא פיבל קלעי וזבולון טוכמן. בשנת 1953 נפטר ש. זק והשותפות התפרקה. רולניק יסד את בית ההוצאה החדש, בשם "אחיעבר", וסוכנות להפצת ספרים, ובניו של זק המשיכו בהוצאת ספרים תחת השם "ש. זק". ההוצאה לא הוציאה ספרות יפה, והתמקדה בספרי עיון ולימוד שפות, מילונים וספרי יהדות. מאז גלי העלייה לישראל ממדינות דוברות הרוסית, מוציאה ההוצאה שיחונים דו לשוניים. הראשון שבהם היה בשפה הרוסית ואחר-כך גם בשפות אחרות, ועל המלאכה ניצח, בנו של המייסד, מיכאל זק.

---

³⁴ חלק זה, מבוסס, בין היתר, על דברים שנכתבו בספר "זכרון מאיר: ספר זכרון למאיר רולניק (1900–1973). שיצא בהוצאה עצמית.

הוצאת "אחיעבר" היא הוצאה משפחתית קטנה אופיינית. עד ראשית שנות ה-2000 ראו בה אור בהוצאה כ-140 ספרים, רק מעטים מאוד מהם בעשור האחרון. "אחיעבר" הוציאה לאור בעיקר ספרים העוסקים בלימוד ארץ ישראל בכלל, וירושלים, קפל בפרט. בולטים בעיקר ספריו של זאב וילנאי. הוצאת "אחיעבר" היתה מהחלוצות בהוצאת ספרי הדרכה על ארץ-ישראל ו"המדריך לארץ ישראל" של זאב וילנאי, שנכתב באנגלית, נמכר באלפי עותקים ברחבי העולם. מלבד אלה פרסמה ההוצאה ספרי ילדים, ספרי לימוד וספרי יעץ בנושאי בריאות והורות. משנת 1965 עברה ההוצאה לידיה של בתו של רולניק, שרה עצמון, והשינוי העיקרי שחל במעבר זה, היה סגירת חנות הספרים "אחיעבר" בשנת 1972, והמשך קיום הוצאת הספרים בלבד (מאיר רולניק נפטר בשנת 1973). בשנת 1987 הצטרפה נכדתו של רולניק, איילה עצמון סיטון, שמכהנת עתה כמנכ"לית ההוצאה לאור. בשל המצב הקשה של המו"לים הקטנים והתחרות, מתמקדת "אחיעבר" בהוצאה לאור של ספרי לימוד כמו גם להפצה ולשיווק של ספרים אותם מפיקה ההוצאה ומפרסמת תחת שמה, אך עלות ההפקה מוטלת על-חשבון היוצרים והזכויות נשארות בידיהם.

הוצאת "יבנה"³⁵

קטלוג הוצאת "יבנה" מכיל למעלה מ-1,400 כותרים. אומנם מדובר בהוצאה משפחתית, אך זוהי הוצאה מצליחה מאוד, שמצאה נישה חשובה בתחום ספרי הלימוד, והצליחה לבסס לעצמה שם ומעמד. עם זאת, כפי שקורה לא אחת בעסקים משפחתיים, גם ב"יבנה" התגלעו מתחים וסכסוכים לאחר פטירת מייסדיה.

בשנת 1932, בתקופת העלייה החמישית, הוקמה הוצאת "יבנה" בידי יהושע אורנשטיין ואשתו נחמה, תושבי תל-אביב, כהוצאת ספרים משפחתית. יהושע אורנשטיין עבד קודם לכן כמנהל חשבונות בהוצאת הספרים "דביר", ולימים החליט לפתוח, יחד עם אשתו, הוצאה משלו. הוצאה זו התרכזה, כבר מראשיתה, בספרי לימוד לעולים ולילדי הארץ, באנציקלופדיות, בסיפורת לילדים ולנוער, בספרי הדרכה ובאטלסים.

גולת הכותרת של כותרי ההוצאה הייתה הוצאה לאור של התנ"ך בפירושו של אליה שמואל הרטום, פרופסור באוניברסיטת פירנצה, בעריכת גיסו, אחיה של רעייתו, משה דוד קאסוטו, פרופסור למקרא באוניברסיטה העברית - פרסום שזכה לכינוי "תנ"ך קאסוטו". הסדרה הופיעה בכמה מהדורות, שזכו לתפוצה נרחבת, לרבות מהדורה מהודרת, עם תמונות ומפות, שנלקחו מ"פני עולם המקרא". בהמשך אף פורסמו הספרים החיצוניים בתשעה כרכים, גם הם בפירושו של א. ש. הרטום. גם התנ"ך בכרך אחד, "תנ"ך ירושלים", שנערך לפי המסורה על ידי מ. ד. קאסוטו, הפך לספר מבוקש. במהלך השנים נמכרה הסדרה במאות אלפי עותקים ונחשבת לאחת הסדרות הנמכרות בישראל.

---

³⁵ אני מודה לאלון הדר על תרומתו לפרק זה.

בשנותיהן הראשונות שכנו ההוצאה וחנוות הספרים הצמודה לה ברחוב אלנבי בתל-אביב. המקום נעשה לבית ועד לסופרים, לאמנים, למורים ולשחקנים, בהם שחקני תיאטרון "הבימה" ותיאטרון "האהל". הפופולריות הרבה של חנות הספרים נבעה, בין היתר, מכך ששחקנים רבים השלימו אז את הכנסתם על-ידי קריאת סיפורים ושירים בקיבוצים. הם שאלו ספר או שניים מבית ההוצאה, נסעו בסוף השבוע ל"ערב תרבות" באחד הקיבוצים וביום ראשון החזירו את הספר או את הספרים כשבכיסם מעות לצורכי ביתם.

המדינה שבדרך נזקקה לכלים כדי להקנות חינוך והשכלה לדור החדש ולא לפי העולים שהגיעו בשעריה ובשוק הספר בלט חסרונם של ספרי לימוד ועיון, חוסר שההוצאה ביקשה למלא. ותיק עובדי ההוצאה, ברוך ארזי, שעבד בה משנת 1937: "הלקטורים של בית ההוצאה בחנו כל ספר בחינה עניינית, לפי תוכנו ולפי האפשרות להפיצו, ולא בהתאם לזיקה פוליטית כלשהי, שלא היה לה מקום בבית ההוצאה".³⁶

ואכן, בהוצאת "יבנה" יצא, למשל, אחד הספרים העבריים הראשונים ללימוד עברית לעולים חדשים מבוגרים, "עֲלֵה", שחובר בידי אשמן ורוזנצווייג. במקביל, הופיעו בהוצאה עשרות רבות של ספרי לימוד בכל המקצועות – תנ"ך ("תורה לילד", בעריכת ברוך אביבי ונחום גבריאלי, מהדורה ראשונה יצאה בשנת 39' ועדיין מודפסת היום), היסטוריה ("תולדות ישראל", אביבי ופרסקי) חשבון, לשון, ידיעת הארץ (דוד שיפמן) ועוד, לתלמידי כל הכיתות. הוצאת "יבנה" הייתה אף חלוצה בפרסום ספרים בעבור החינוך המיוחד, במקצועות הלימוד השונים. הנוהל היה קבוע: המחבר, לרוב מורה ידוע מהישוב, הגיע להוצאה והציע את ספר הלימוד פרי עטו, ויהושע אורנשטיין והלקטורים קראו את הספר והחליטו אם להוציאו לאור. מאחר שבשנותיה הראשונות של המדינה לא היה לאנשי משרד

---

³⁶ ראיין עם ברוך ארזי נערך ביולי 2003 (ראיין: אלון הדר).

החינוך נוהל קבוע של אישור ספרי לימוד, הפכו יהושע אורנשטיין והכותבים למעצבים משמעותיים של הדור ולמחנכיו.

מלבד ספרי הלימוד הדפיסה הוצאת "יבנה" מאות ספרי ילדים ונוער, מקוריים ומתורגמים. עם מחבריהם של ספרים אלו נמנו אליעזר שמאלי, המילונאי אברהם אבן שושן בספרו "מאה פלא ופלא" ונחום גוטמן, שגם אייר את ספריו (וברבות השנים הפך לצייר הקבוע של בית ההוצאה ואייר ספרים רבים, בהם ספרי קריאה ולימוד). הוצאת "יבנה" אף פרסמה סדרות, שזכו לאהדה רבה בקרב הקוראים הצעירים, כגון "תמונות מספרות", בעריכת ניצה ונפתלי מלמוד; סדרת "הטכנאי הצעיר", בעריכת חיים רוז; "אנציקלופדיה למוסיקה" בשני כרכים מאת י. שליטא; ולימים – "מדוע ולמה", הסדרה האנציקלופדית לילדים ב-19 כרכים; סדרת ספרי הטבע לילדים מטעם מט"ח, המרכז לטכנולוגיה חינוכית לילדים (בשיתוף אוניברסיטת תל אביב ובעריכת דוד חן) ועוד.

הוצאת "יבנה" הייתה מההוצאות הראשונות שתרגמו ספרי ילדים מאנגלית לעברית סדרות פופולאריות דוגמת חמישים הספרים מבית היוצר של וולט דיסני. ברוך ארזי מספר כי "הזכויות להוצאתם של רבים מהספרים נרכשו על-ידי יהושע אורנשטיין ובנו אבשלום ביריד הספרים הבינלאומי בפרנקפורט שבגרמניה, שאליו היו נוסעים מדי שנה, וחלק גדול מביין מתרגמי הספרים האלה היו סופרים ידועים בזכות עצמם". הוצאת "יבנה" הייתה גם מחלוצות הפקת אנציקלופדיות לילדים ונוער. אנציקלופדיה "מכלל" בעריכת יצחק אבנון, למשל, הפכה לספר חובה בכל בית והופצה בעשרות אלפי עותקים, במשך שנים רבות. אבנון עמל על הפרויקט כמה שנים וכתב לבדו את ערכי "מכלל", ואף אייר תמונות רבות בה. בשנות ה-90 התפרסמו בהוצאה "האנציקלופדיה לנוער יבנה לרוס" ב-16 כרכים, מלווים באלפי תמונות, שרטוטים, מפות ודיאגרמות, ואנציקלופדיה "אוקספורד" לילדים, שנועדה לתלמידים בראשית דרכם בבית-הספר.

ענף משגשג נוסף של בית ההוצאה "יבנה" הוא סדרת האטלסים בעריכתו של משה בראָנר, שפרסמה בעברית ובערבית. כל אחד מן האטלסים היה מיועד לקהל ספציפי, מן התלמיד בבית-הספר היסודי דרך התלמיד בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה, ועד לסטודנט במוסדות הלימוד האוניברסיטאיים. אטלסים אלו נכחו בבתים רבים בישראל ומאות אלפי כרכים מהם הופצו, כשהם אורחים קבועים ברשימות ספרי הלימוד אותם נדרשים לקנות כפריט חובה. במקביל, הופיעו סדרות של מפות קיר בעריכת בראָנר, הן מפות גיאוגרפיות של ארצות העולם והן מפות היסטוריות, שהיו לציוד חובה בכל כיתת לימוד, וכן גלובוסים מוארים, פסיים-מדיניים. האטלס הראשון שהפיצה הוצאת "יבנה" יצא לפני מלחמת העולם השנייה, עם גבולות מדיניים, שהשתנו כמובן, לאחר תום הקרבות וחתימת ההסכמים. ענף נוסף היה סדרות המילונים, שהוציא בית ההוצאה. מילון עברי-אנגלי בשמונה כרכים (חיים שכטר), עברי-צרפתי בארבעה כרכים (אברהם אלמליח), מילון עברי-איטלקי בששה כרכים (מנחם הרטום וחולדה ליברנומה) ומילון הספרות העברית החדשה בעריכת אברהם שאנן.

הוצאת "יבנה" לא הסתפקה בפרסום ספרי לימוד והיסטוריה, שתפוצתם מובטחת לאורך זמן. היא החליטה גם לפרסם ספרי זיכרון לקהילות שחרבו בשואה וכן ספרי שירה, כגון שירתו של ש. שלום ב-12 כרכים, שיצאו לאור בשנות ה-40 וה-50, "פרחי הרע" של שרל בודלר בתרגומו של אליהו מייטוס, ושירת אמילי דיקנסון. בית ההוצאה אף הוציא את ספריו של חתן פרס נובל, המשורר היהודי רבינדראנת טאגור ("לאור השקיעה", "בסוד הנשים" ועוד) בתרגומה של פועה שליו-תורן.

בשנת 1977 נפטר יהושע אורנשטיין ובנו אבשלום המשיך לנהל את בית ההוצאה. ברבות השנים רכשה אחרותו של אבשלום, נירה פריסקל, את חלקו של אחיה תמורת 5 מיליון דולר. עד פטירתו של אורנשטיין בשנת 2003, ואף אחריה, התגלעו סכסוכים משפטיים רבים בין האחים נירה פריסקל ואבשלום אורנשטיין (ולאחר מותו מול אלמנתו – שרה אורנשטיין). ההתדיינות המשפטית לפני מותו של אבשלום אורנשטיין³⁷ חושפת את הצד המסובך, המורכב, הכרוך בעסק משפחתי, שהמרבה נכסים בו גם מרבה דאגה. ההתדיינות בין הצדדים הצליחה לחלץ הסכם פשרה, אך גם הוא לא שרד מכיוון שהוסכם שאבשלום אורנשטיין ימשיך לעבוד בהוצאה ולקבל משכורת, אך, משלב מסוים, לאחר שלקה בשבץ לב ולא הגיע לעבודתו פוטר מ"יבנה" על ידי הבעלים, פריסקל, מה שהוביל לתביעות, שנמשכו גם בתקופה שלאחר מותו. בשנת 1977, בתקופה בה ניהלה פריסקל את ההוצאה, מונה אליאב כהן, לשעבר מנכ"ל הוצאת "כתר", למנהל הוצאת "יבנה".

במאה ה-21 נוספו לרשימת ספרי ההוצאה ספרי ילדים חדשים, במקור ותרגום. עם אלה נמנים ספרים כמו "מי נתן לי נשיקה?" מאת נאוה גייזנברג ו"מרק דלעת", שכתבה ואיירה הלן קופר. ההוצאה התרחבה גם לכיוון תרגומם של ספרי הגות, כגון "סטלינגרד", "נפילת ברלין 1945" ו"מלחמת האזרחים בספרד, 1936–1939" מאת ההיסטוריון הבריטי אנטוני ביוור, שהיו לרבי מכר. פריסקל חושבת שהתפתחות לכיוונים נוספים הכרחית בעידן, שבו הקו המרכזי של ההוצאה – אנציקלופדיות, אטלסים וספרי יעץ אחרים – נמצא בתחרות מתמדת מול האינטרנט.³⁸

---

³⁷ תיקי בתי המשפט הבאים: רע"א 7189/94 - יהושע אורנשטיין ו-3 אח' נ' נירה פריסקל, רע"א 714/96 נירה פריסקל נ' אבשלום אורנשטיין ולאחריה (שרה אורנשטיין נ' אורנשטיין יהושע - הוצאת ספרים יבנה בע"מ ואח'. תק-עב 2005(3), 5320)

³⁸ בראיון עמה במאי 2003 (ראיון אלון הדר).

אכן, בתקופה זו מתקיימת תחרות חריפה, בה ספר יעץ מודפס הופך מיושן כבר מרגע הדפסתו ואילו האינטרנט מציע עדכון מתמיד, של ערכים שכבר נמצאים באנציקלופדיות המקוונות, תוך הוספה מתמדת של ערכים חדשים, המתווספים ומתעדכנים יום יום. בשנת 2008, הודיעה בעלת ההוצאה, נירה פריסקל, כי היא מעמידה את ההוצאה למכירה מכיוון שילדיה אינם מעוניינים להמשיך בעסקי המו"לות. בעיתונות הכלכלית התפרסם הסכום המבוקש: 2.5-3 מיליון דולר. בשנה שלאחר מכן נפטר האיש המרכזי בהוצאה, ברוך ארזי. ההוצאה חדלה להתקיים בפועל (כהן, 5/5/08). הנה כי כן, עוד הוצאה משפחתית עם מורשת ושושלת הגיעה אל קצה. הסכומים שנדרשו בעבור ההוצאה, בין אם הם משקפים את מעמדה הכלכלי של ההוצאה ובין אם הם גבוהים מדי, רק מעידים עד כמה קטנים הם הסכומים המתגלגלים אצל השחקנים הבינוניים והקטנים בענף.

שער רביעי

שנות השלושים והלאה: מו"לות אקדמית-מוסדית, מו"לות מצנטית
והדרות הראשונים בשושלות המו"לים של משפחות שוקן וזמורה

לא למען הרווחים: המו"לות האקדמית והמו"לות המשפחתית המצנטית

שער זה יעסוק בשני מודלים של מו"לות, שהתפתחו בארץ בשנות השלושים, וכל אחד מהם כרוך בתחום מסויים של הספרות. המשותף לשני המודלים הוא הרצון להרבות ספרים משובחים בלי ציפיות להתבססות כלכלית על הכנסות ממכירתם. המודל האחד הוא המו"לות האקדמית בתחום ספרי העיון והשני, בתחום הספרות היפה, הוא המו"לות המצנטית, בה בעל הון תומך ביוצרים ללא כוונות רווח כספיים ממש.

את המודל הראשון נדגים באמצעות שלוש הוצאות ספרים אקדמיות: הוצאות מאגנס, מוסד הרב קוק ומוסד ביאליק. הראשונה היא הוצאת ספרים אוניברסיטאית, ובה החלה המו"לות האקדמית העברית את דרכה, כשקמה ליד האוניברסיטה העברית ב-1929. שתי ההוצאות האחרת בהקשר זה – מוסד ביאליק ומוסד הרב קוק – קמו כמוסדות של ההסתדרות הציונית זמן קצר לאחר פטירת האישים, שהם קרויים על שמם (ביאליק נפטר ב-1934, הרב קוק ב-1935). בראש מעייניהם של בתי ההוצאה הללו עומדים ספרות העיון בת הזמן וכינוס אוצרות התרבות מדורות קודמים. לצורך זה מושהים, במקרים רבים, השיקולים הכלכליים לטובת החשיבות של הטקסטים, שהם מוציאים לקידום המדע והתרבות. מגמה זו הולכת ומשתנה אך עדיין היא נותנת הטון באידיאולוגיה של ההוצאות.

לאידאולוגיה זו קווים משותפים רבים עם שתי ההוצאות המשפחתיות בהן עוסק פרק זה. תולדותיהן כרוכות בשני סיפורי-משפחה בולטים בעולם המו"לות העברית. סיפורים אלו מדגימים תהליכים בספרות היפה, בהוצאה לאור בכלל ובהתפתחות המו"לות העברית. הסיפור הראשון – סיפורה של משפחת שוקן

בעולם ההוצאה לאור – מתחיל בקשר שבין שלמה זלמן שוקן¹ ובין שמואל יוסף עגנון משנת 1915 ואילך ונמשך בהקמת הוצאת שוקן בברלין בשנת 1931 ובעלייתה של ההוצאה ארצה ב-1935. כאן מסר ש"ז שוקן את ניהול ההוצאה לידי בנו, גרשום (גוסטב) שוקן, כשהוא עצמו הקים סניף של ההוצאה בניו יורק. המשך השתלשלות קורותיה של הוצאה זו בדורות שלאחר גרשום שוקן – בתו, רחלי אידלמן, ובתה, נינתו של שלמה זלמן שוקן, יעל הדס – מתרחק מהמודל המצנטי שאפיין את הוצאת שוקן במקורה, ועליו יורחב בשער השביעי העוסק במודלים שהתפתחו בשנות השבעים. בשולי קורותיה של הוצאת שוקן בדורות הראשונים נביא סיפור נוסף, הכרוך בו – סיפורו של בית הוצאה פרטי מיוחד במינו, "ספרי תרשיש", שהוקם על-ידי משה שפיצר שהיה עורך ומנהל בהוצאת שוקן, ובית ההוצאה שלו פעל בירושלים בשנים 1940–1982.

במקביל, נגולל את הסיפור של הוצאה משפחתית נוספת, הוצאת זמורה ובתי ההוצאה שהקימה, מחברות לספרות וזמורה (בצירוף זמורה-ביתן ובגלגוליו). תחילתו בייסוד כתב-עת והוצאת הספרים בשנת 1940 בתל-אביב בידי ישראל זמורה. כמו בסיפור של שושלת שוקן, גם סיפור הדור הבא במשפחת זמורה יובא בשער השביעי, שיגולל את תולדות המודל המו"לי שהנחה את בנו של ישראל זמורה, אהד, שהיה לשותף ביצירת הוצאת הספרים הגדולה "זמורה-ביתן-מודן". מכאן, בדור הבא בהוצאה, בנו של אהד, ערן זמורה, שנטל חלק בהקמת אחד מתאגידי המו"לות הגדולים בישראל, שחיבר את "זמורה-ביתן-מודן" עם הוצאת כנרת.

גלגוליהם של סיפורים אלו – סיפורי ההוצאות הכרוכות במשפחות שוקן וזמורה, ובתי ההוצאה תרשיש, מאגנס, מוסד הרב קוק ומוסד ביאליק – ויחסיהם של ההוצאות עם הוצאות פרטיות אחרות מצד אחד ועם הוצאות פועליות

¹ לאורך הספר אשתמש בשם שלמה זלמן שוקן או בקיצור השם, ש"ז שוקן, לפי השימוש השגור יותר בעברית למרות שבמקומות רבים, ובכללם אלו המתייחסים לשמו בלע"ז מופיע שמו כזלמן שוקן (Salman Schocken) בלי שמו הפרטי הראשון.

ממסדיות מצד שני, מתווה, בזעיר אנפין, את סיפורה של המו"לות העברית בארץ-ישראל מסוף שנות ה-30 של המאה ה-20 עד לימינו. כאמור, בהתאם למגמת ספר זה – הצגה התפתחותית-דיאכרונית של הדרך אשר עשו הוצאות הספרים לאור המגמות בשוק הספרים העבריים בישראל – יסופרו כאן במלואן תולדות ההוצאות האקדמיות, שאנו עוסקים בהן, מפני שהשינויים שחלו בהן במהלך השנים הם מינוריים יחסית ועיקר צביונן נותר לאורך השנים כפי שהיה בתקופה הנדונה פה (הוא הדין ב"ספרי תרשיש"), ואילו סיפורי ההוצאות של משפחת שוקן וזמורה וגלגוליהן יסופרו כאן מראשיתם ועד תחילת שנות ה-70, והמשכן יבוא בהקשר לתקופות הבאות והנושאים העומדים על פרקיהן.

הוצאת שוקן: הדור הראשון בשושלת של עסקים ותרבות²

כדי לספר את סיפור של ההוצאה נפתח בציון כמה נקודות בסיפור חייו של האיש שהקים אותה. שלמה זלמן שוקן (1877–1959) נולד כבן השישי, בן הזקונים, במשפחתו במרגונין שבפרובינציית פוזן שפרוסיה (כיום פולין) ונקרא על שם דודו של אביו, שלמה זילבר. החינוך שקיבל בבית היה יהודי מסורתי והוא למד בחדר. פרנסת הבית הייתה החנות של אביו, יצחק, והוא סייע בחנות (דוד, 2003).³ בבית הספר היסודי נחשף לספרות הילדים הכללית (קארל מאי וז'ול ורן) והחל לגלות את ספרות המערב. בשל המצוקה הכלכלית של הוריו ובשל העובדה שרק מעטים המשיכו את לימודיהם ועברו מבית הספר היסודי לגימנסיה הוא נאלץ להתפתח כאוטודיקט. מהשכר הנמוך שהרוויח הוא רכש ספרים, בעיקר מהדורות עממיות

---

² המחבר מודה לחנה קליימן על עבודת התחקיר, ששימשה בסיס לפרק זה.
³ מקורות חשובים על חייו של ש"ז שוקן הם הפריטים הבאים שהסקירה מבוססת עליהם:

- א. ספרו של אנתוני דוד: דוד, א. (2006). **ספר המעשים: חיי זלמן שוקן**. תל-אביב: שוקן. הספר יצא באנגלית שלוש שנים קודם לכן בשם "The Patron".
- ב. עבודה תזה חשובה על ראשית המו"לות של משפחת שוקן: שפר, ז. (תשנ"ה). **תולדות אוסף הספרים של זלמן שוקן 1877–1959**. עבודה לשם קבלת תואר שני, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

שיצאו כחברות זולות בכריכה רכה. בן 14 עזב את עיר הולדתו ועבר לשמש כשוליה בחנות בעיר בשם סמוצ'ין אבל הוא המשיך לקרוא ולהתפתח במקביל לשגרת חייו. ב-1895, כשהגיע לגיל 17, עבר לעיר גנון והחל לעבוד אצל סיטונאי בדים. בעיר זו, על מסילת הרכבת לברלין, חווה את החיים בעיר בה מתנהלים חיי תרבות ובה ספריות שירו את צמאונן.

בתקופת בה שהה בעיר גנון, בשנים 1895–1898, התפתח כאדם בעל חושי מסחר חדים לא פחות משהתפתח כאוטודידקט. משם עבר לגור בברלין וגם כאן מצא עבודה בחנות של סיטונאי בדים, וגם כאן את רוב משוכרות הוציא על רכישת ספרים. שוקן אומנם ניצל את הנגישות לספרים זולים, לבתי הקפה עם העיתונים, וכרטיסי התיאטרון במחירים נמוכים, כדי להרחיב השכלתו אך לא הצליח להשתלב בחברה, למרות שלייהודי גרמניה היה מעמד בתוכה, מפני שזן התייחסה בזלזול ליהודים שהגיעו מן המזרח, אוסטיוודן.

בהקשר לטקסטים ציוניים יצויין כי כבר בגיל עשרים קרא את ספרו של תאודור הרצל, "מדינת היהודים", וכן טקסטים של מקס נורדאו ודו"חות מהקונגרס הציוני הראשון, שהתקיים בבזל ב-1897. למרות שחשב ש"חלומו של הרצל על רפובליקה יהודית במדבר הוא בדיחה" (דוד, 2006: 51), הוא ראה בציונות שאיפה לרנסנס רוחני של יהודי גרמניה, בין השאר, ושיבה למקורות התרבות היהודית, אך לא לדת היהודית. הוא דגל בפתיחות כלפי המסורת של יהודי מזרח אירופה ובדחייה מוחלטת את היהדות הגרמנית המתבוללת (לאור, 19/7/91).⁴

שוקן הרחיב את קריאתו בהיסטוריה, בספרות יהודית ובטקסטים על הציונות. במהלך השנים התאמץ ללמוד עברית ולשם כך קרא ספרי היסטוריה, שפה וספרות בעברית, בעזרת מורה פרטי. שוקן הושפע גם מקריאת "סיפוריו של

---

⁴ מאמרו של דן לאור שהתפרסם בעיתונות היומית שופך אור על מגמותיו של ש"ז שוקן: לאור, ד. (1991, יולי 19). "בחנותו של מר שוקן". **הארץ**, עמ' 9 א'.

הרב נחמן" שכתב מרטין בובר, ספר שהוביל אותו להתעניינות ולהתמודדות מחודשת עם היהדות ועם הציונות. כך כתב שוקן לבובר: "על ידי קריאת ספרך על רבי נחמן הושפעתי מאוד לפני כמה שנים מאז הפכתי להיות שוב יהודי חי" (שפר, תשנ"ה: 21).

לעסקי המסחר נכנס שוקן דרך אחיו שמעון, שקיבל משרת ניהול בחנות בצוויקאו (עיר מכרות במזרח גרמניה, דרומית לליפציג), שהייתה בבעלות של יהודי בשם אורי מפוזן, בעל חנות מלייפציג שביקש להתרחב. שמעון שוקן חשב שאחיו יוכל לסייע לחנות לפרוח ולשגשג, ולא ידע עד כמה. שוקן הפך למנהל מבלי שהיה לו ניסיון בניהול, אך במהרה התגלה כבעל כושר ארגון בלתי-רגיל.⁵ הוא למד להבין את צרכיה של עקרת הבית ואת חשיבות הקשר עם הקונים. כעבור שנה הוא הגיע למסקנה, שיש להקים רשת של חנויות כלבו וכך עשה. בצוותא עם אחיו, שמעון שוקן. השניים הקימו בית כל-בו בעיר צוויקאו ומשם גדלו והתרחבו.

האחים שוקן הכירו בחשיבותן המסחרית של ערי הפריפריה והקימו בכל שנה חנות חדשה, עד שבשלהי שנות העשרים של המאה הקודמת הפכה רשת חנויות שוקן לאחת מהגדולות בגרמניה ולה כעשרים סניפים. אחד מסודות ההצלחה של שוקן, אשר הפכו אותו לאיש אמיד, היה המודל העסקי שביסס. בניגוד לשאר בעלי העסקים הגדולים, אשר חיפשו מרכזים גדולים כדי לפתוח בהם עסקים והתחרו אחד בשני, הוא בחר לפתוח את חנויות הכלבו שלו במקומות קטנים, בהם היה לו יתרון יחסי, והכרות עם מעמד הפועלים שרצה גם הוא להנות ממנעמי הבורגנות.

זאת ועוד, שוקן יזם חידושים בשיטת ניהול חנויות הכלבו וחדשנות זו הניבה רווחים נאים. הרעיון שהונח ביסוד התפיסה העסקית שלו היה למכור בכמויות גדולות ובזול מוצרים בעלי איכות גבוהה אך ללא "השם" (התווית, או הלוגו, של היצרן). לשם כך ערך הסדרים עם חברות גדולות וידועות, שייצרו

---

⁵ אנתוני דוד (2006) מתאר זאת יפה בפרק השלישי ב"ספר המעשים – חיי זלמן שוקן".

מוצרים יקרים, החליף את שמות היצרנים בשמות אחרים ומכר את המוצרים במחירים זולים יותר. כך, למשל, הוא מכר מצלמות של קודאק בשם 'עדינה'. זאת ועוד, שוקן היה מהראשונים שהקימו מעבדה לבדיקת איכות המוצר. "הייתה לו מעבדה שבה היו משפשפים סמרטוטי רצפה וגרביים על מנת לבדוק את איכות המוצר ועמידותו. שוקן חשב שבכך הוא יוכל למשוך את הקונים שיבואו לקנות אצלו בחנויות, הציבור קנה בפחות כסף דברים יותר טובים. זה היה הסוד המסחרי שלו"⁶. על הייחוד שבעסקיו של שוקן כתב עגנון: "לימים שהייתי נוסע בערי אשכנז הייתי שומע בעלי בתים זעירים פקידים ופועלים מספרים בשבחם של בתי כלבו שוקן, שמוצאים שם סחורה טובה מקח וממכר" (עגנון, 2003: 9)⁷.

ש"ז שוקן מונה כחבר המועצה הכלכלית-מדינית ושימש כיושב-ראש איגוד בתי הכלבו בגרמניה, אך, כאמור, הוא לא שיקע עצמו בחומר בלבד, אלא גם בעולם הרוח היהודי. כסף רב, שהרוויח בעסקים, השקיע בקניית ספרים נדירים וכתבי יד עתיקים.

כיבליופיל העדיף שוקן להקיף עצמו בספרים שרכש במקום לשאול אותם מספריות ציבוריות. רצונו לפעול למען התרבות והשפה העברית היו מניע חשוב באספנות הספרים שלו, שעיקרה הייתה ספרות גרמניה וספרות העולם. בשנת 1907 החל לאסוף ספרים – ספרים עבריים, במיוחד – בענייני יהודים. תוך זמן קצר הוא רכש יותר ספרים מאשר יכול היה לקרוא. ביניהם היה ספרו 'שיחות גיתה עם אקרמן'. שוקן העריץ כל חייו את גתה. במלאת מאה שנה למותו של המשורר הגרמני ערך שוקן בעצמו לקט משיריו, שנמכר במחיר זול במחלקת לממכר ספרים של כל בתי הכל-בו ברשת שלו (שפר, תשנ"ה: 28).

---

⁶ מבוסס על ראיונות עם מי שעמדה במשך שנים בראש הוצאת שוקן, רחלי אידלמן, נכדתו של של ש"ז שוקן ובתו של גוסטב שוקן. דברים המובאים מפיה בהמשך נאמרו בראיונות.

⁷ מקור חשוב הם האגרות בין שוקן לעגנון: עגנון, ש"י (2003). ש"י עגנון – ש"ז שוקן/ חילופי איגרות. ירושלים ותל אביב: שוקן.

לצד איסוף ספרים אובססיבי וקניית ספריות שלמות ביקש שוקן לקדם מחקר, אשר יחשוף את ורשי העבר והעולם הרוחני של היהדות וייתן ביטוי ללאומיות היהודית. כבר בנאום, שנשא בוועידת ההסתדרות הציונית בגרמניה ב-1916, הוא אמר: "אם אנו הציונים הגרמנים נפעל לעשות את הווייתנו יהודית יותר, או אז ניצור את הבסיס שעליו יש להשתית את מפעלנו למען היהודים ולמען היהדות [...] ב - 30 אלף הכרכים של הספרות העברית טמונים אוצרותינו וחוקרינו יוכלו להיות מקיצי נרדמים של ממש, אם יגלו את עורקי הזהב של חיים יהודיים יקרים בתוך ספרים המכוסים היום באבק הדורות" (לאור, 19/7/91).

חיבתו של שוקן לספרים הצטרפה, באורח מוצלח ביותר, אל עניינו ביהדות ובספרות העברית ואל עסקי המסחר שלו: לשוקן היו כששת אלפים עובדים ובאחד מבתי הכל-בו היה לו בית דפוס, אשר בו היה מדפיס חוזרים לעובדים בעניינים הקשורים בעסק וכן המלצות קריאה לעובדים.

שוקן ועגנון: יחסי מצנט-סופר עד הקמת הוצאת "שוקן" (1915–1931)

ככל הנראה, עגנון ושוקן נפגשו לראשונה בסוף שנת 1915 בברלין, בהרצאה לפילוסופיה שנתן הפרופ' קרל יואל. עגנון התגורר אז בברלין זה כשלוש שנים ולמרות שלא פרסם הרבה היה לו מעמד בקרב האינטליגנציה היהודית שבעיר. עוד קודם לפגישתם הרשמית סייע שוקן באופן חומרי לעגנון, שהיה נתון במצוקה כספית, מבלי שעגנון ידע על כך. מעסיקיו של עגנון – ההוצאות 'יודישער פערלאג' ו'התחיה' – נקלעו לקשיים כספיים בשל המלחמה וליאו מוצקין, שניהל את 'התחיה', פנה אל שוקן וביקשו כי יסייע לו בתשלום החודשי לעגנון. הבקשה תאמה את המדיניות של שוקן, אשר דגל בעזרה לנתינים יהודים זרים בעלי השקפה ציונית, אשר נפגעו מהמלחמה. עגנון קיבל את הכסף ממוצקין בלי שידע את מקור ההכנסה. כשההוצאה חדלה לשלם לעגנון העביר שוקן באמצעות ליאו הרמן סכום קבוע של 75 מרק לחודש, וזה לסכום שקיבל עגנון באופן קבוע מהוצאת 'התחיה' (לאור, 19/7/91). שוקן כבר הכיר את עגנון כסופר, לאחר שהתרשם עמוקות מהסיפור "והיה העקוב למישור", שפורסם בירושלים ב-1912

בידי יוסף חיים ברנר (ראה בפירוט בשער השני בספר). בנוסף לזה, הוא שמע על עגנון מפי המנהיגים הציוניים ליאו מוצקין וליאו הרמן וגם מפיו של מרטין בובר, שהכיר את עגנון והעריך את חשיבותו לתרבות היהודית ואת משמעותו לספרות העברית, הגרמנית והאירופית. הנה כי כן, שוקן הכיר והוקיר את כישוריו של עגנון וסבר, שתמיכה בו לא תהיה בחזקת "הימור" על הבטחה בשדה הספרות והתרבות, אלא סיוע לכישרון שהוכר כבר בידי אנשי התרבות החשובים של התקופה בארץ-ישראל ומחוצה לה.

שוקן רצה להזמין את עגנון לגור בצוויקאו כדי שילמד אותו עברית, אך בובר חשב, שהתפתחותו של הסופר דורשת שהוא יתגורר במרכז תרבותי גדול כברלין. התוכנית התבטלה, אבל שוקן, שבא תדיר לברלין לרגל עסקיו, הרבה לפגוש את עגנון והידידות בין השניים העמיקה. הקשר נשמר גם באמצעות התכתבות מסודרת. הם דיברו ביניהם גרמנית, עגנון כתב עברית ושוקן השיב בגרמנית.

הקשר בין השניים התמסד בראשית 1916, כאשר חתמו על חוזה ובו התחייב עגנון להכין אנתולוגיה של טקסטים חסידיים בשם 'על היהודי', בתוך חמש שנים, תמורת 150 מרק לחודש. לדברי עגנון, שוקן עשה איתו חוזה בנוגע לאנתולוגיה ולא לכתבתו הספרותית, מכיוון שחשב כי אל לו לסופר צעיר בראשית דרכו למכור את זכויותיו למו"ל או לכל אדם אחר (עגנון, 2003 : 6).

שוקן הצטייר בעיני עגנון לא רק כאיש עסקים ממולח, אשר מגלגל את עסקיו בין עשרות בתי כל-בו, אלא גם כאיש ספר, השולט בשלוש שפות. בספרו "מעצמי אל עצמי" כתב עגנון: "בעצם היה שוקן צריך לישב בקתדרה ולהרחיב גבולו בתלמידים [...] מכל מלמדי לא השכלתי כשם שהשכלתי על ידו. פעמים הרבה נדמה לי כאחד מאבותינו של ימי הביניים שנתגלגל לעולם הכלכלה המודרנית" (עגנון, 2000 : 300). עגנון לא הבין בתחילה את הלהיטות של שוקן אחריו: "שואל הייתי עצמי מה מצא שוקן בי שמקרבני כל כך [...] והשיב לי, חביבה עלי שורה אחת של תרבות אמת מכל משלוח ידי... לא שאני מבקש גדולה

לעצמי, או שאני רוצה לשים עצמי כמצנט. אין אני מצנט, אבל רוצה אני לסייע בכשרונותיי את העבודה היוצרת הרוחנית" (עגנון, 2003 : 10).

בנוסף לכל אלה, שוקן ביקש מעגנון ששייב לו על שאלות בעניינים מתחום ההיסטוריה, הספרות והתרבות היהודית, בהם רצה להרחיב את דעתו. על-פי בקשתו של שוקן טרה עגנון ותרגם מגרמנית לעברית את נאומו המפורסם, 'על המכבים', וכן שיתף אותו בקובץ על יהודי פולין, שעל הכנתו הופקד. כך הסתמן התפקיד הלא-רשמי של עגנון כמעין יועץ סתרים של שוקן בכל הנוגע לתרבות (לאור, 1998). עגנון מילא תפקיד בביסוס אוסף כתבי היד והספרים העבריים של שוקן, כפי שנגלה בחליפת המכתבים בין השניים. עגנון הביא את שוקן לרכישת אוספים חשובים – למשל, אוסף מרכס ופורגס – וכתבי יד בעלי ערך: "... והיה כי ימצא חן בעיני כ' כדאי שיקנה אותו בשני אלפים מארק, כי יקר הוא מאד, מצד שאינו נמצא אפילו אחד במדינה [...]" (עגנון, 2003 : 130).

המעורבות של שוקן ביצירתו של עגנון הייתה גדולה ונראה, שהוא ניסה לקבוע לסופר את סדר יומו האינטלקטואלי והפואטי, מה יקרא ומה יכתוב. כך, למשל, הפנה את עגנון לעבוד עם הציירת תום זיידמן-פרויד על 'ספר האותיות'. לאחר שסיים עגנון את עריכת האנתולוגיה הראשונה הציע לו שוקן להימנע מקבלת מטלות נוספות מסוג זה, שלא הלמו את כישוריו וגזלו ממנו זמן וכשרון. שוקן אף שלח לעגנון ספרים לקריאה (ובהם רומאנים מאת גוטפריד קלר, בלזק, דוסטויבסקי, אמיל זולא ופלובר וכן ספרים על רמברנדט ועל אוגוסט רודן) וכך הטביע חותם על התפתחותו הרוחנית והאינטלקטואלית של הסופר, בעיקר בזמן שהלה ישב בגרמניה (לאור, 19/7/91). המפגש שערך שוקן לעגנון עם ספרות העולם ניכר היטב ביצירתו של הסופר. עדות נוספת למעורבות הגדולה של שוקן בחיי עגנון וביצירתו ניתן למצוא בעצה שהשיא שוקן לסופר, לקראת עלייתו המחודשת לארץ-ישראל (1924): שלא ימהר ויכתוב אלא יתרשם תחילה ויתבונן בחיים בארץ. כמו כן ביקש, שעגנון ירכוש עוד ספרים בעבורו.

באחד ממכתביו (8.8.17) מבקש עגנון את חוות דעתו של שוקן על הצעה, שקיבל מהוצאת הספרים 'יודישער פערלאג', לעריכת חוזה בנוגע לספריו. עגנון שואל בעצת שוקן והלה משיב: "יש לי ספקות אם כדאי לך לתת להוצאת הספרים 'יודישער פערלאג' את הזכויות הבלעדיות על יצירותיך המקוריות, כי עד עכשיו הוצאה זו לא הדפיסה ספרים עבריים [...] אני מייעץ לך, ביחס לספריך העבריים, לא לקשור את עצמך להוצאת הספרים היהודית". (עגנון, 2003 : 54).

ואמנם, שוקן הוא שהדפיס את הספרים הראשונים של עגנון. היה זה כבר בשנת 1924, שבע שנים בטרם נוסדה הוצאת שוקן. לשם כך השתמש בבית הדפוס שלו בברלין, שנועד, כאמור, להדפסת חוזרים והמלצות קריאה לעובדיו. בסופו של דבר הוא קנה את הזכויות על ספריו של עגנון הן מתוך הקירבה שחש אליו והן מתוך חוש עסקי חד. שוקן רצה לעשות את עגנון סופר בעל שם בציבור דוברי העברית ובעולם כולו. "הוא תכנן השקעה ארוכת טווח אשר תישא פירות שיהנו מהם הדורות הבאים" (דוד, 2003 : 117).

הקמת הוצאת שוקן בברלין (1931):

רקע היסטורי כלכלי, חברתי, פוליטי ותרבותי להקמת ההוצאה

שוקן החל בהוצאת ספרים לאור כבר בשנות ה-20, במטרה להביא לציבור תרגומים של ספרות יהודית לשפה הגרמנית ובפרט, כאמור, את ספריו של ש"י עגנון. מטרות אלו נבעו הן ממחויבות ציונית-תרבותית (לכן פעל לפרסם את עגנון) והן ממחויבות אידאולוגית-ערכית כלפי הקהילה שפעל בה: הוא ביקש לחדש פני היהדות דוברת הגרמנית, שהתבוללות פשטה בה, וזאת באמצעות הפגשתה עם אוצרות הרוח של התרבות היהודית. לצורך המפגש זה הוסיף שוקן והקים בברלין, ב-1930, את המכון לחקר השירה והפיוט היהודיים, שיסופר עליו להלן.

כפי שהודגם בשערים הקודמים, פעילותה של הוצאת ספרים מושפעת מתופעות היסטוריות-פוליטיות, חברתיות ותרבותיות של תקופתה. ערב מלחמת העולם הראשונה ניסו היהודים להשתלב בחברה הגרמנית ורבים מהם ראו עצמם כחלק בלתי-נפרד מחברה זו ומתרבותה.⁸ אחרים, ובראשם גרשם שלום, טענו שהשתלבות כזו לא התרחשה מעולם וכי מעולם לא התקיים דיאלוג יהודי-גרמני של ממש. [...] אמנם נראה כי השתלבותם של יהודים בחברה הגרמנית היא מופתית ממש אך באותן השנים עצמן הלכה האנטישמיות והפכה לחלק מהותי במבנה החברתי והתרבותי של גרמניה [...] יהודים נדחקו... לעמדה של מגננה למרות כל הצלחותיהם [...] באותה עת החלה הציונות לחלחל לתוך השכבות השונות בחברה היהודית וסיכנה את הסינתזה היהודית גרמנית המתונה" (וולקוב, 2002: 190).⁹

הציבור בגרמניה ראה את המלחמה, בתחילתה, כמלחמת הגנה והעם הגרמני התגייס אליה בהמוניו. המאבקים בין המפלגות פסקו וגם מפלגת הסוציאל-דמוקרטים, שהתנגדה עד אז לחימוש המדינה, תמכה באישור תקציבי ענק למלחמה. בין המתגייסים היו אלפי יהודים גרמנים, שהזדהו עם מטרות המלחמה וראו בהשתתפותם בה נאמנות למולדת. אלא שלמלחמה היו השלכות מיידיות על המרכז התרבותי הגדול של היהודים בברלין. העיר הזו הייתה מושא הערצה ליהודי מזרח אירופה עוד מימי משה מנדלסון וסופרים באו אפילו מארץ-ישראל להדפיס בה את ספריהם. בברלין פעלה ההוצאה היהודית המפורסמת ביותר – 'יודישער פערלאג', שנוסדה שם בשנת 1902 בידי מרדכי מרטין בובר, ברטהולד פייבל ואפרים משה ליילין. המלחמה שיתקה את מרכז התרבות היהודית בגרמניה וגרמה לסגירת בתי הדפוס העבריים. גם ברוסיה ובארץ-ישראל עצרה המלחמה את הפעילות המו"לית ומנעה הופעתם של כתיבי-עת ושל ספרים.

---

⁸ ראו בעניין זה ספרו של עמוס איילון, "רקוויאם גרמני" (דביר, 2005) ומכיוון אחר, ספרה של פניה עוז זלצברגר, "ישראלים, ברלין" ("כתר", 2001).

⁹ בהרחבה ראו: וולקוב, ש. (2002). במעגל המכושף: יהודים אנטישמים וגרמנים. תל אביב: עם עובד.

למרות הקשיים האלה הצליח עגנון להוציא ב'יודישער פערלאג', בשנת 1916, קובץ ספרותי בשם 'אמונים', שהוכן כשי לחיילים היהודים ששירתו בחזית ושהיו קשורים לחוגים הציונים. היו בו שני סיפורים שכתב, 'עליית נשמה' ו'מחולת המוות', והם תורגמו לגרמנית בידי מקס מאיר וליאו הרמן, שהיו מוכרים בחוגי האינטליגנציה היהודית בגרמניה.¹⁰ היה זה כרטיס הביקור של עגנון בגרמניה.

לאחר המלחמה התברר, כי ההגירה המסיבית של יהודים ממזרח אירופה לגרמניה – מפאת המלחמה ומהפכת אוקטובר ברוסיה, ששמה קץ למרכזי התרבות היהודית שם – הגדילה במידה ניכרת את האוכלוסייה היהודית בגרמניה ובמיוחד בברלין. ב-1925, ישבו בעיר 30 אחוז מכלל יהודי גרמניה. הם נטלו חלק גדל והולך בכלכלה – בבנקאות במסחר, בתעשיות קלות (טקסטיל והלבשה, נייר) ובתעשייה הכבדה. למרות התגברות האנטישמיות, יהודי ברלין המשיכו לקיים פעילות תרבותית ערה והעיר הייתה מרכז לארגונים הכלליים של יהודי גרמניה – ברית קהילות, איגוד היהודים הגרמנים, בני ברית ואחרים. בתוך כך גדל שם ציבור קוראי העברית והידיש – וציבור הכותבים, העורכים והמו"לים בעבור הקוראים הללו.

לאור כותב: "עם המהגרים שבאו בעיקר מרוסיה נמנו סופרים, עורכים ומו"לים, והם הצטרפו אל אלה שכבר ישבו בה. כך ישבו בגרמניה זה בצד זה מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, ש"י איש הורביץ, דוד פרישמן, חיים נחמן ביאליק, שמעון רבידוביץ, ההיסטוריון שמעון דובנוב, הפילוסוף יעקב קלצקין, המו"לית שושנה פרסיץ, וכמובן ש"י עגנון" (לאור, 1998: 130). עגנון, שהיה שרוי כל תקופת המלחמה ב'הקפאה' של יצירתו, חידש את הוצאת ספריו בעברית ב'יודישער פערלאג' וסיפוריו התפרסמו גם בכתיב-עת חשובים, שנוסדו או שחידשו את פעולתם באירופה אחרי המלחמה. הוצאות ספרים עבריות עברו

---

¹⁰ ראו על כך בהרחבה בספרו של דן לאור (1998), חיי עגנון, עמודים 103–105.

שער רביעי: שנות ה-30 והלאה

לגרמניה ("אמנות" ו"מוריה") ואחרות הוקמו בה ("עיינות", "רימון", "אשכול" ו"שטיבל").

מרכז יהודי-עברי חדש נוצר בעיר הקיט באד הומבורג שבאזור פרנקפורט. שם התקבצו יחדיו עגנון, ח"נ ביאליק – שעבר לשם מברלין בשנת 1922 בעצת רופאים – אחד העם, משה בן אליעזר, זליג ושושנה פרסיץ, יעקב פייכמן, נתן ביסטריצקי, גרשם שלום ואחרים. התכנסויות ליל-שבת בביתם של זליג ושושנה פרסיץ היו אבן שואבת לסופרים ולאנשי הרוח היהודים, שנקלעו לעיר. אלה נהגו לשבת במשך שעות בטרקלין הבית ולנהל שיחות – בעברית, בדרך כלל – על ספרות, על פילוסופיה, על אמנות ועל בעיות הקיום היהודי (לאור, 1998). המרכז בבאד הומבורג התקיים עד אמצע שנות ה-20. ביוני 1924 פרצה שרפה בביתו של עגנון בעיר וזמן קצר לאחר מכן הוא עלה לארץ, כמוהו כביאליק; פרסיץ עם הוצאת "אמנות" עשתה כן ב-1926.

מתוך ההתפתחויות שתוארו לעיל התאפשרה התקרבותם של יהודי גרמניה אל שורשי התרבות היהודית בנוסח המזרח-אירופי שלה, תהליך שהחל בסוף העשור הראשון של המאה. בהקשר זה אנו פוגשים שוב, בתחילת שנות ה-30, את ש"ז שוקן עם פעולותיו נגד התבוללותם של יהודי גרמניה, משמע, קירובם אל התרבות היהודית-העברית. למטרה זו – ובתוכה, במיוחד, הוצאת כתבי עגנון לאור – הקים שוקן את בית ההוצאה הנושא את שמו.

הקמת ההוצאה ותולדותיה

שוקן ביקש, כאמור, להעלות את קרנה של הספרות היהודית ולהציג אותה לקהל הרחב באמצעות הפקת יצירות של ספרות זו, שנכתבו בגרמנית, ותרגומים איכותיים שלה משפות אחרות. הרעיון להקים הוצאת ספרים, שתתמקד בטקסטים הללו, עלה לראשונה בהרצאה שנשא שוקן בשנת 1916. לאור ההרצאה הזו נוסדה ועדת תרבות וביוזמתה נתחברו כמה ספרים, שראו אור בבתי הוצאה שונים. התארגנות הוצאת שוקן החלה בסוף שנות ה-20, וראשוני ספריה, כרכי עגנון,

הופיעו בברלין בשנת 1931. בשלבים הראשונים של הקמת ההוצאה הטיל שוקן על עגנון להעלות רעיונות ולחוות דעה באשר לתוכניותיה של ההוצאה. לאחר עליית הנאצים לשלטון נעשתה הוצאת הספרים של שוקן גורם תרבותי ורוחני חשוב ביותר בקרב יהדות גרמניה; היא הייתה בית ההוצאה היהודי המרכזי בגרמניה ויצא לה מוניטין בעולם כולו. בהתפתחות זו נטלו חלק אילוצים של המשטר הנאצי, שנעמוד עליהם להלן. בעיתון 'הארץ' נכתב: "הוצאת שוקן מילאה תפקיד היסטורי עד לעלייתו של היטלר לשלטון, כאן היתה אכסניה של הרוח העברית בתוך הסערה, תשובה בעלת כבוד רב לכל ההשפלה. היהודים הפיקו מדברי הספרות האלה נחמה ותקווה" (הארץ, 29/10/57). שוקן הוציאה לאור את כתביהם של הסופרים, המייצגים את תרבותה של היהדות הדוברת גרמנית – בובר וקפקא, למשל (על קפקא ראו להלן) – וכתבים ממקורות היהדות. בין הספרים הראשונים שהוציאה היו חמישה חומשי תורה והש"ס, ספר היכל הקודש (שלמה מאנדלקערן) ופירוש על ספר תהילים (דוד קמחי), תרגום התנ"ך של בובר ורוונצוויג, כתבי בובר, ספרי המכון לחקר השירה העברית והכרכים הראשונים מסיפוריו של ש"י עגנון.

שוקן ועגנון עם הקמת ההוצאה

הוצאת שוקן בברלין מיסדה את מעמדו של עגנון כסופר, תהליך ששוקן החל בו כבר בשנת באמצע-סוף שנות העשרים של המאה העשרים כאשר גיבש החלטה להוציא את ספריו של עגנון במסגרת הוצאה משלו. ב-13 בספטמבר 1928, לאחר שובו מביקור בארץ-ישראל, שלח שוקן איגרת לעגנון ובה כתב: "[...] החלטתי לייסד הוצאה יהודית שתוציא ספרים עבריים וגרמניים" (לאור, 19/7/91). אשר על-כן מתבקש הסופר לשלוח לו בהקדם האפשרי את כתב היד. עגנון נענה ברצון לבקשה: "מקרב לב מודה לכ' כי עומד הוא באמת להוציא את כתבי ולתקוע לי יתד נאמן בספרותינו [...] רק תקבעו לי את השבוע שבו יתחילו להדפיס את דברי ואשלח את כתבי". הודעתו של שוקן לעגנון הקדימה אמנם בשנים אחדות את

הייסוד הפורמלי של ההוצאה, אך איגרות אלה היו הבסיס להסכמה, שעשתה את הוצאת שוקן אכסניה לכתבי עגנון עד עצם היום הזה.

שוקן ועגנון התלבטו היכן להדפיס את הספרים – בארץ-ישראל, או בגרמניה. שוקן שקל את האפשרות להדפיסם בארץ-ישראל, בתנאי שהביצוע יהיה על-פי דוגמאות שתישלחנה מגרמניה. עגנון התבקש לבדוק את אפשרויות הדפוס בתל-אביב ובירושלים. הוא שלח דוגמאות לשוקן, אך לבסוף התקבלה החלטה להדפיס את הספרים בגרמניה. "בדקתי מכל צדדיה את השאלה אם ספריך יכולים להידפס בפלשתינה אולם הגעתי בכל זאת למסקנה שזה אינו ניתן [...] השיקול הוא לא המחיר אלא איכות ההדפסה ויעילות הביצוע" כתב שוקן לעגנון (לאור, 19/7/91). ספריו של עגנון הודפסו בדפוס 'דרוגולין' בלייפציג. האחראי על ההדפסות היה אוטו שיטק, מנהל דפוס הבית של הוצאת שוקן, שהיה גם איש הקשר בין בית נ הדפוס לסופר. שוקן היה מו"ל מעורב והתעניין עד לפרט האחרון בעיצוב הספר – בגודל הדף, בסוג הנייר, בסך, בהדפסה, בסוג הכריכה, בצבע וכיוצא באלה. עגנון, מצידו, לא הקל על ההוצאה במסירת כתבי היד ולעיתים העביר אותם בלתי-גמורים. כפרפקציוניסט נהג הוא לתקן שוב ושוב את ההגהות שנשלחו אליו, מה שהיה כרוך בהוצאות לא קטנות. "בנתונים המובאים בספרו הגרמני של פולקר דאם על תולדות הוצאת שוקן בגרמניה תבע הדפוס תוספת של 2,194 מרק בשביל הניסיונות הטיפוגרפים והתיקונים, עלות ההדפסה הכוללת היתה 12,702 מארק ורק לאחר התמקחות הצליחה ההוצאה לקבל הנחה של 500 מרק על זה" (לאור, 19/7/91). ביוני 1931 ראו אור ארבעת הכרכים של כל סיפורי עגנון בכ-550 עותקים, "פרי ההילולים של הוצאת שוקן החדשה, שלהופעתם ציפה [עגנון] בדריכות" (לאור, 1998 : 250). כפי שמפרט לאור, הופסקה הפצתם של הכרכים לאחר סכסוך שהתגלע עם הוצאת ה"יודישער פערלאג", אך סכסוך זה יושב בתוך כמה חודשים ולמברט שניידר, שהתמנה לתפקיד מנהל ההוצאה, הודיע לעגנון בינואר 1932 כי יושב הסכסוך והספרים יחזרו למדפים בקרוב. "שש שנים תמימות לאחר הכרוז החגיגי של שוקן בדבר כוונתו להוציא לאור את כל כתבי עגנון, וארקבע שנים לאחר שכתבי-היד הראשונים נמסרו לדפוס דרוגולין,

החלו להגיע אל חנויות הספרים ארבעת הכרכים המהודרים של כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון" (לאור, 1998 : 251). למרות שכרכים אלו זכו לביקורות נלהבות התגלה קושי בהפצתם, אך "דבר" וברל כצנלסון דאגו למהדורה עממית של ספרי עגנון, שעתה זכתה לתפוצה רחבה בין הקוראים של העיתון.

בתחילת ספטמבר 1935 יצאו לאור הרומן 'סיפור פשוט' וקובץ הסיפורים 'בשובה ונחת'. עגנון היה סופר-הבית של ההוצאה: הוא הועסק על ידה תמורת שכר קבוע, וזו נהנתה מההכנסות שבאו ממכירת ספריו. ההסדרים שבינו לבין ההוצאה נקבעו בסדרה של חוזים (ב-1930, ב-1933 וב-1946), אשר הגדירו במדויק את מחויבותו כלפי ההוצאה ואת התגמולים הכספיים שהיה זכאי להם. בעיקרון נקבע, שההקצבה החודשית שקיבל עגנון הייתה מקדמה שנרשמה לחובתו, ואילו אחוז מסוים מן המכירות נרשם לזכותו. "הכלל היה שאם הרווחים עולים על המקדמות תשולם לו תוספת, ואם לא ימשיך עגנון לקבל מקדמות והחשבון יעמוד בחובה. הסדר זה שיזם אותו זלמן שוקן הבטיח את הכנסותיו של עגנון לכל ימי חייו. למרות זאת ברוב השנים עלתה ההקצבה הקבועה על ההכנסות עגנון והחשבון עמד בחובה" (לאור, 19/7/91).

אפשר לטעון, כי למרות הטוב שהשפיעה עליו משפחת שוקן, הסדרים אלו הפכו את עגנון לצמית של הוצאת שוקן, מכיוון שהיה עליו להגיע לאיזון טור החובה ולספק "סחורה" שתחזיר אותו אל מעבר ל"קו ההפסד". כלומר, עגנון היה מוכרח להמשיך ולפרסם – אך ורק במסגרת ההוצאה – בלי הפסק, כדי שפטרונו יחזיר את השקעתו.

אכן, מבלי לגרוע מחשיבות התמיכה בעגנון, היחס הרכושני של שוקן כלפי עגנון, "הסופר שלי" (דוד, 2006 : 138) כפי שכינה אותו, ההסכמים הכובלים שחתם עמו, מעמידים את התואר "המצנט הגדול" בסימן שאלה. יתכן – כפי

שטוען דן לאור (2004)¹¹ – כי דווקא ההסכמים הללו הצילו את עגנון מהיעשותו סופר פרטיקולארי, המזוהה עם תנועה אידאולוגית מסוימת (מה שהיה עלול לקרות אילו אומץ בידי ההוצאה של הסתדרות העובדים, "עם עובד") וכי הקשר עם שוקן הקנה לו פרסום ויוקרה אוניברסאליים. בכל זאת, ההסכמים עם עגנון הניבו ממון ויוקרה לשוקן, להוצאתו ולעיתונו, ולא אפשרו לעגנון לפרסם בחופשיות בבמות אחרות. כך נוהג כל מו"ל מסחרי: דווקא, מו"ל מסחרי, לאו דווקא מצנט. היחס הרכושני הזה התגלה גם בדור הבא, במאבק שניהל בנו של ש"ז שוקן בראשית שנות ה-40 נגד ברל כצנלסון כדי למנוע מהאחרון לכלול סיפור של עגנון באלמנך לספרות שעמד להוציא (פרשה זו תסופר עוד להלן).

בשנת 1935 יצא לאור כרך המכיל את סיפוריו של עגנון – 'בסוד ישרים' – בתרגום לגרמנית ופורסמו מחדש הסיפורים 'והיה העקוב למישר' ו'הנדח'. סיפורים אחרים של עגנון בתרגום לגרמנית ראו אור במסגרת האלמנך השנתי שהפיקה הוצאת שוקן. כך ביסס שוקן את מעמדו של עגנון בקרב דוברי הגרמנית. עגנון כתב להוצאה סיפורים קטנים ושתי יצירות גדולות: 'הקובץ' 'סיפורי פולין', אשר הודפס ב-30 עותקים, שנועדו כולם לשוקן, והאנתולוגיה 'ספר סופר וסיפור' (שנת תרצ"ח, 120 עותקים). הוא הכין את הסיפור 'שני זוגות', שעניינו תפילות, לכבוד הבר-מצוה של גוסטב, בנו הבכור של ש"ז שוקן. המשך פרשת עגנון ומשפחת שוקן יסופר במהלך הכרונולוגי של תולדות ההוצאה בסעיף 'זכייתו של עגנון בפרס נובל לספרות'.

ספרי שוקן בברלין, המכון לחקר השירה, ספריית שוקן, עקירת ההוצאה מברלין
ההנהלה והמערכת של הוצאת שוקן ניהלו קשר עם עגנון באמצעות מנהל ההוצאה, למברט שניידר, שהיה איש ספר ומומחה בעשיית ספרים, והעורך והמעצב משה שפיצר, שאף הוא עודד ודירבן את עגנון בכתיבתו. משה (מוריץ)

---

¹¹ כך טען לאור בהרצאה "עגנון ו"הארץ": בנייתו של גיבור תרבות" בכנס "סיקור כסיפור", ינואר 2004, האוניברסיטה העברית.

שפיצר הצטרף בשנת 1933 להוצאת שוקן בברלין וכיהן בה כעורך וכמעצב עד ראשית שנת 1939 (על האיש יסופר בהרחבה, בחלק העוסק בהוצאה שישד בארץ-ישראל). שפיצר הקפיד להיות נאמן לרוח הוצאת שוקן, ששאפה להפגיש את קהל הקוראים היהודי בגרמניה ומחוצה לה עם אוצרות הרוח של התרבות היהודית. הוא תכנן להוציא לאור אנתולוגיות, המכילות ספרות מסורתית, שתאים לקורא המודרני, ברוח מפעלו של מרטין בובר והמדיניות של שוקן. "שוקן עצמו דגל בהוצאתם לאור של ספרי כינוס עוד בזמן שעמד בראש ועדת התרבות של הסתדרות ציוני גרמניה ועם ייסוד ההוצאה התעניין מאוד בפרסומים מן הסוג הזה". (לאור, 1998: 280–281). שפיצר תכנן גם להוציא לקראת החגים סדרת ספרים בגרמנית, העוסקים בחג הפסח ובהם מנהגי החג עם ביאוריהם וטקסטים לליל הסדר. עגנון הסכים להירתם לרעיון מתוך מחויבות לשוקן ולהוצאה. הספר לא יצאה לפועל בשל מחויבותו לכתיבה ולמטלות אחרות.

בשנים 1933–1938 יצאה בהוצאת שוקן בברלין "הספריה", 83 ספרים ממיטב היצירה היהודית, כש"כריכות הספרים המונוכרוםטיות לא הסגירו את המבט העשיר שהציעה הספריה" (ורדי, 2016, עמ' 16)¹². שוקן יסד בבית ההוצאה מחלקה מדעית, שבה פורסמו מחקרי המכון לחקר השירה והפיוט היהודיים, שהקים, כאמור, ב-1930. הפרסומים הללו צוינו כ'ספרי המכון לחקר השירה העברית'. הכרכים הראשון והשני שלהם ראו אור בתרצ"ו (1935–1936), הראשון כולו בגרמנית והשני בעברית (אורבך, 22/7/1987).

המכון היה קשור הדוקות לאוסף הספרים של שלמה זלמן שוקן. הקו שהנחה את האוסף היה חשיפת תולדות העם היהודי והתפתחותו דרך הספרים. שוקן התעניין במיוחד בשירה העברית ורכש כתבי יד חשובים, ביניהם כתב יד מהגניזה בקהיר ובו -שירים של ר' שלמה אבן גבירול ושל ר' משה אבן עזרא. שוקן הזמין את אחד החוקרים החשובים ביותר של שירת ימי הביניים של יהדות

---

¹² ורדי, ע' (2016). **ספר שפיצר: פרקי חיים וספרי תרשיש**. ירושלים ותל-אביב: מנגד.

ספרד, חיים בראדי (ברודי) מפראג לעבור לברלין ולנהל את המכון. בהנהלתו פרסם המכון שלוש סדרות ספרים: האחת מוקדשת לשירת החול, השנייה לשירת הקודש והשלישית – לחקר היצירה והשפה העברית. פרסומיה ראו אור בשנים 1933–1958. כדי להביא את השירה העברית בת ימי הביניים לידיעת הציבור הרחב פורסם בתדירות גבוהה, החל מיולי שנת 1937 בעיתון "הארץ" – שהיה אז בידי משפחת שוקן – טור שכתרו 'מאוצר השירה והפיוט'. רק בשנות השבעים הושלמו כמה ממפעלי ההוצאה שחיים בראדי החל בהם במסגרת פעילותו במכון.¹³

עליית הנאצים לשלטון עוררה חששות מפני הצפוי ליהודים, לעסקיהם ולמפעלי התרבות שלהם בגרמניה. גרשום שוקן – שהיה סטודנט – עלה ארצה בשנת 1933, ואביו עלה שנה אחריו עם ספרייתו, שמנתה כ-15 אלף ספרים, מתוכם כ-8,000 ספרים בעברית.¹⁴ הוא התיישב בירושלים, משם ניהל את עסקיו בגרמניה אנגב נסיעות תכופות אליה. בדומה לרבים מיהודי גרמניה באותה תקופה, הוא לא חשב לנטוש את חיי התרבות בארץ ההיא ולא את עסקיו שם, אך עם זאת הרחיב את תחום פעולתו כאן. בשנת 1936 הוא רכש את העיתון העברי היומי 'הארץ' וכעבור שנתיים מינה את בנו גרשום (גוסטב) שוקן למנהל העיתון ולעורכו.

ליום הולדתו ה-60 של זלמן שוקן הכינה הוצאת שוקן בברלין מהדורה פרטית ומהודרת של ספרו של גרשום שלום 'חלומותיו של השבתאי רב מרדכי אשכנזי'. ספר זה, שיצא למכירה באותה עת גם במהדורה פשוטה וקטנה יותר, היה תחילתה של סדרת פרסומים עצמאית של ספריית שוקן ושמה 'ספריית שוקן /

---

¹³ וראו בהרחבה: שפר (תשנ"ה), עמ' 182–184. ב-24 בפברואר 2016 נערך במכון שוקן למחקר היהדות שברחוב בלפור בירושלים יום עיון לרגל 85 שנים למכון. ההרצאות עסקו בתרומתו החלוצית של המכון לחקר שירת ימי הביניים בכלל, ולמקומם המשמעותי של הדמויות שפעלו סביבו (שלמה זלמן שוקן, חיים בראדי וחיים שירמן).

¹⁴ וראו בהרחבה: שפר (תשנ"ה), עמ' 51–53.

ירושלים – מחקרים ומקורות בתורת הסוד בישראל'. ארבעה מפרסומי הסדרה ראו אור בהוצאת שוקן בתל-אביב, אחרי פירוקה של הוצאת שוקן הברלינאית. ספרים אלה עוצבו ביתר פשטות מאשר הספר הראשון, שערך משה שפיצר בברלין ואשר הודפס בדפוס דרוגולין בלייפציג. בספריית שוקן בירושלים ישבו העורכים של הוצאת שוקן, בעיקר קורט וילהלם ויצחק שנהר.

אחרי פרעות ליל הבדולח (נובמבר 1938) הוכרחה ההוצאה, יחד עם שאר מפעלי התרבות היהודיים, להפסיק את פעילותה. במשך שמונה-תשעה חודשים עשתה ההוצאה מאמצים רבים כדי להציל את ספריה מכלייה ולהעבירם ארצה, ואכן רוב מלאי הספרים הגיע ארצה סמוך לפרוץ המלחמה (ראו עוד להלן בפרק על שפיצר). מלאי זה הכיל ספרים, שיצאו בשנה שקדמה לפרוץ המלחמה ואי אפשר היה לשלוח אותם קודם לכן. כמו כן רכשה ההוצאה סדרה של ספרי מדע בגרמנית, שיצאו לאור בהוצאת האקדמיה למדעי היהדות, והעבירה אותם ארצה. כשסגרו הנאצים את ההוצאה, מחסן הספרים שלה כבר היה בארץ-ישראל. יחד עימו העלה שוקן ארצה את יוסף הרמן, הקניין הראשי של חנויות הכל-בו, ומינה אותו למנהל ההוצאה בארץ, ואילו את שפיצר שהיה המנהל שדאג להוצאה עד ימיה האחרונים בברלין העביר מתפקידו. רחלי אידלמן מספרת, כי הרמן, שהיה חסר נסיון במו"לות, לא חשב שזהו עיסוק מתאים לו, אך שוקן טען בעקשנות, שזוהי העבודה היחידה שיש בידו להציע לו. הרמן עלה והיה מנהל ההוצאה בארץ עד שנת 1970.

אחד הנכסים הגדולים של ההוצאה עם עקירתה מגרמניה היה הזכויות העולמיות על כל כתבי קפקא.¹⁵ אנדרה שיפריין כותב:

בשלב המוזר של שנות השלושים שבו עודדו הנאצים פעילות יהודית תרבותית נפרדת כדי להבדיל אותה ביתר ברור מהתרבות הגרמנית

---

¹⁵ מקס (מאכס) ברוד, מספר כיצד, לאחר מותו של קפקא (1924), התקשה למצוא מו"ל לספריו ונאלץ להוציא כל ספר בהוצאה אחרת. ראו עמ' 163 ואילך בספר: ברוד, מ. (תשכ"ז). חיי מריבה. ירושלים: הספרייה הציונית.

בכללה, קבע יוזף גבלס ששוקן יהיה למו"ל של פרנץ קפקא וסופרים יהודים גרמנים אחרים. כתביו של קפקא הועברו לפיכך מבית ההוצאה של קורט וולף ששם התחילו את דרכם, ונעשו מרכיב חיוני בבק-ליסט של שוקן. גבלס לא היה יכול לחזות שלמעשה יהיה בבוא הזמן תפקיד מכריע בשמירת מעמדו של שוקן כמו"ל יהודי מרכזי (שיפריין, 2003 : 83-84).¹⁶

שיפריין מדייק בעניין היחס של השלטון הנאצי, היחס שלו לכתבי יהודים והעברת הזכויות להוצאת שוקן, אך הן לא עברו מהמו"ל קורט וולף, שנקלע לקשיים בשנות המשבר הגדולות.¹⁷ אנתוני דוד מספר בביוגרפיה שכתב על חיי זלמן שוקן – "ספר המעשים" כי הוצאת גוסטב קיפנהויאר (Gustav Kiepenheuer) עמדה להוציא את כל כתבי קפקא (בדחיפתו של מקס ברוד ובסיועם של תומאס מאן, מרטין בובר ורמן הסה), אך ההוצאה לא יכלה לממש את התוכנית עם עליית הנאצים לשלטון. כפי שכותב ארתור סמולסון מנהל מערכת הוצאת שוקן בניו-יורק "עבודתו של קפקא לא הייתה מספיק ידועה כדי שתאסר לקריאה והפצה על-ידי השלטונות או שתשרף על-ידי סטודנטים לאומניים, אך היא הייתה מספיק יהודית כדי שתהיה מחוץ לתחומה של הוצאה ארית" (Samuelson, 2012: IX). הנאצים הסכימו להעביר את הוצאת הזכויות של קפקא להוצאה בבעלות יהודית, הוצאת שוקן.

---

¹⁶ ראה עוד על זאת, בין השאר, בדבריו של ארתור סמולסון, מנכ"ל הוצאת שוקן ניו-יורק בשנים 1993–1999:
<http://www.jhom.com/bookshelf/kafka/intro.html?&printable=true>
וראו גם:

<http://www.archipelago.org/vol6-1/schocken.htm>
¹⁷ סיפורו של קורט וולף כמו"ל חורג מהמנדט של ספר זה אך הוא מרתק לכשעצמו. וולף אולץ להגר מגרמניה לארה"ב בשנת 1941 ושם הקים את הוצאת פנתיאון (Phntheon), במהלך השנים נקתנה על-ידי גופים גדולים ממנה (אלפרד א. קנופ, רנדום האוס) עד שבסוף המאה הקודמת את כולן בלע תאגיד ברטלסמן, התאגיד הרב-לאומי בשליטה גרמנית, כך שבאירופה של ההיסטוריה שוב נקשר שמו הוצאתו של וולף עם מולדתו ממנה ברח.

עליית משפחת שוקן לארץ ישראל באמצע שנות השלושים, והעברת עסקי ההוצאה לארץ ארבע שנים מאוחר יותר, התרחשה בזמן של שינוי עמוק במו"לות הארץ-ישראלית כפי שהיא מתוארת בפרק הקודם. שינוי זה החל עם המשבר הכלכלי העולמי בסוף שנות ה-20 ובראשית שנות ה-30. המשבר פגע בהוצאות ספרים פרטיות כמו "מצפה", "שטיבל" ו"אמנות", שנשענו על מצנטים ועל יבוא הון מאמריקה ומאירופה. אכן הפעילות המו"לית הפרטית בבסיסה, שסביבה התגבש מרכז תרבותי, הוחלפה בשנות ה-40 וה-50, בידי מו"לות מפלגתית, המושתתת על אידיאולוגיה לאומית-סוציאליסטית. השינוי קבע את מדיניות ההוצאה לאור של הספרות המתורגמת והמקורית בארץ והייתה לו, כמובן, השפעה משמעותית ביותר על הספרות העברית. עם זאת המשיכו ופעלו הוצאות ספרים פרטיות חשובות ואף הוקמו ההוצאות משפחתיות כפי שפורט בשער הקודם. מבחינת המערכת התרבותית יש לציין כי המערכת התרבותית הרב-לשונית, שבה העברית הייתה אופציה בולטת אך לא בלעדית, הפכה למערכת שבה לעברית היה לא רק מעמד בכורה אלא אף מונופול אידיאולוגי שעודד קריאה בעברית.¹⁸

---

¹⁸ ראו על כך בהרחבה: שביט, ז. (1991). "התפתחות המו"לות העברית בארץ ישראל" בתוך: **תולדות הישוב היהודי בארץ ישראל** (עמ' 203-205). ירושלים: מוסד ביאליק והאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

הקמת הוצאת הספרים 'שוקן' בתל-אביב (1937)

בפעילותו בארץ-ישראל המשיך שלמה זלמן שוקן בקו האידיאולוגי, שהנחה את מפעל-התרבות שלו – ובכלל זה מדיניות ההוצאה שלו – בברלין. מדיניות זו באה לידי ביטוי בהקמת בניין הספרייה שלו, שנפתחה לציבור החוקרים, וכן ברכישת העיתון 'הארץ' ב-1936. שוקן ראה את אלה כחלק ממפעלו להחייאת הלשון העברית וספרותה וליצירת זיקה בין חיי היום-יום היהודיים ואירועי הזמן לבין הזיכרון ההיסטורי הלאומי. (ראו לעיל, על הטור 'מאוצר השירה והפיזוט' בעיתון 'הארץ'). הוא תמך, כדרכו, בסופרים עבריים ובפרויקטים שנועדו לקדם את רווחת הסופר העברי ואת הספרות העברית.

בשנת 1937, עוד לפני סגירת הוצאת שוקן בברלין, הקים שוקן ברחוב ליליינבלום 19 בתל-אביב שלוחה של ההוצאה הברלינאית, במטרה להוציא ספרים עבריים בעלי מעמד קאנוני (בעיקר כתבי עגנון) ותרגומי יצירות קלאסיות. אבל שוקן, שהתרכז בפעילותו הציבורית, משך ידיו בפועל מהוצאת שוקן בארץ-ישראל. אמנם, הוא ראה את המו"לות כגולת הכותרת של מפעל חייו, אך הוצאת הספרים שלו בארץ-ישראל לא הרבתה להעסיק אותו. במשך שנים רבות פעל בקונגרסים הציונים וכן כחבר בוועד הפועל של האוניברסיטה העברית, כחבר המועצה לכספים וכלכלה שליד ההסתדרות הציונית וכחבר הנאמנים של הקרן הקיימת לישראל וכיו"ר ועדת התרבות של ציוני גרמניה. בארץ נבחר ליו"ר הוועד הפועל של האוניברסיטה העברית ופעל לביסוסה. בשנת 1939 שקד על מפעל תרבות נוסף – ארגון כנסים מדעיים בספריית שוקן, כביטוי נוסף לשאיפתו לפתוח את ספרייתו לציבור ולהופכה למרכז תרבות. גרשום שלום היה אחראי על בחירת המרצים¹⁹ וההוצאה נוהלה, כאמור, בידי יוסף הרמן.²⁰ ספרי הוצאת שוקן הגרמנית נמכרו אז לאנשי העלייה ה"יקית" ואחרי המלחמה הם נמכרו למפיצים בגרמניה.

¹⁹ וראו בהרחבה: שפר, שם, עמ' 193 – 194.

²⁰ עוד ראו: עגנון, *חילופי אגרות*, עמ' 324.

בעברית, בהוצאה התל-אביבית, יצאו אז ספרים מעטים מאוד. ב-8 בספטמבר 1939 פרסמה ההוצאה את הופעת הספר 'אורח נטה ללון' בעיתון 'הארץ'. אחרי כן הופיעו, בין השאר, 'פאוסט' של גתה (1943) ו'שלושים שנות בניין בארץ ישראל' מאת ארתור רופין. רק בשנות ה-40 המוקדמות החלה ההוצאה להדפיס ספרים באופן סדיר. מפעל נוסף של ש"ד שוקן הוא עיצוב האות 'שוקן' בעבור ספרי ההוצאה. עניין זה יידון להלן.

הקמת הוצאת ספרים 'שוקן' (Schocken Books) בניו-יורק (1946)

בשנת 1940 עקר שוקן לארצות הברית, לאחר שלא התאקלם בארץ-ישראל: שפתה לא הייתה שפתו. תרבותה לא הייתה תרבותו (דוד, 2006). בספר זה, המתרכז במו"לות, לא נוכל להרחיב את הדיבור על עזיבתו שוקן את הארץ.²¹ נציין רק, ששוקן היה קרוב לתנועת "ברית שלום", שראשיה היו ממייסדי האוניברסיטה העברית: גרשם שלום, מרטין בובר, שמואל הוגו ברגמן, ארנסט סימון, יהודה לייב מאגנס, חיים מרגליות קלוורסקי ואחרים. תנועה זו קראה לייסוד מדינה דו-לאומית ליהודים ולערבים, אך עמדתה הייתה במיעוט מוחלט בקרב היישוב. נסיבות הגירתו של שוקן לארצות הברית מתבררות יותר לאור אכזבתו מהדרך שהציונות בחרה בה.

בזמן שהותו בניו יורק, בשנת 1946, הקים שוקן סניף של ההוצאה בעיר. מאחר שיהדות ארצות הברית, היהדות הדוברת אנגלית, באה במקום יהדות גרמניה כקהילה היהודית הגדולה והחשובה בתפוצות, ומאחר שהיהדות הדוברת גרמנית התדלדלה מאוד בגלל השואה, ראה שוקן, מצנט התרבות היהודית החילונית ואיש העסקים, הזדמנות – תרבותית ועסקית – ביהדות אמריקה. הוא והחליט להקים הוצאת ספרים על נושאים יהודיים באנגלית, כדוגמת הספרים

²¹ על זאת ועל התאקלמותה של יהדות גרמניה ב ארץ-ישראל בכלל אפשר ללמוד בספריהם של אנתוני דוד, **ספר המעשים**, ושל עמוס איילון, **רקוויאם גרמני**, וכן בביקורת שכתב האחרון על הראשון בסקירת הספרים של ה-*New York Times*, תחת הכותרת *The Jewish Bismarck* (NYT, 8/4/2004, כרך 51 גליון 6).

שהוציאה שוקן בגרמניה, המטרה המוצהרת של הקמת ההוצאה בניו יורק הייתה אפוא מקבילה לזו של הקמת הוצאת שוקן בברלין: להקנות ליהודים דוברי האנגלית את ההוויה היהודית כמורשת תרבות ולא כדת. ההוצאה נשענה על שלושה מחברים, שהיו קשורים לשוקן עוד מימי ברלין: בובר, עגנון וקפקא, שהזכויות על כתביו היו נכס יקר המציאות.²² כתביו המתורגמים, שיצאו לאור בארה"ב, היו רבי מכר.

'שוקן בוקס' נוסדה בידי זלמן שוקן עם בנו תיאודור. את הבעלות על סניפי ההוצאה חילק זלמן שוקן בין חמשת ילדיו. השליטה בהוצאת שוקן באמריקה ניתנה לתיאודור ולחזה ועל הוצאת שוקן הישראלית הופקדו גרשום, מיכה וגדעון. בשנת 1959 חשבו יורשיו של זלמן שוקן באמריקה למכור את בית ההוצאה, שלא הניב רווחים, אך תוכניתם לא יצאה לפועל. הרצל רום, בעלה של חזה שוקן, ותיאודור שוקן קיבלו עליהם את ניהול ההוצאה. רום הוסיף לקטלוג ספרים רציניים בכריכה רכה, המיועדים לקהל קונים בקמפוסים אוניברסיטאיים, והיוזמה זכתה להצלחה: 'רק לאחרונה חלה התעוררת בתחום 'הטרייד פיפרבוקס' והוצאות שונות החלו להוציא סיפורת חדשה בסדרות של כריכה רכה, מה ש'שוקן בוקס' כבר עשה בראשית שנות ה-60. ההוצאה רכשה לה מוניטין של 'אימפרינט' איכותי לא גדול בעל 'בק ליסט' מכובד ביותר של 'סטדי סלרס'.²³

עם מותו של רום בשנת 1965 קיבל תיאודור שוקן את הניהול הפעיל של ההוצאה, עד לפטירתו בשנת 1975. אחריו ניהלה את ההוצאה אחותו ואלמנתו של רום, חזה; אחריה – בעלה השני, יוליוס גלזר, ולבסוף – בנו של הרצל, דיוויד רום. בניהולו הוציאה שוקן כמה רבי מכר, ביניהם ספרו של הרב הרולד קושנר, 'כאשר דברים רעים קורים לאנשים טובים'. 75 ספרים יצאו מדי שנה ביניהם כתבי סופרים יהודים, ספרי חינוך ופסיכולוגיה, הן בכריכה קשה והן בכריכה רכה. במלאת חצי

²² ראו לעיל, וכן בהרחבה באתר התרבות:
<http://www.ideofact.com/archives/000115.html>

יובל שנים להוצאה הקדיש לה "הניו-יורק טיימס" חצי עמוד. חלק לא קטן של המאמר עסק ביצירתו של קפקא, מכיוון שבזכות קפקא הצליח שוקן לפרוץ את המסגרת היהודית ולחדור לשוק הספרים הכללי.

בראשית שנות ה-80 עלתה שוב האופציה למכור את ההוצאה. הסיבה למכירה נשמרה בסוד, כמקובל בחברות פרטיות: "זמן קצר לפני המכירה של ההוצאה מכרה ההוצאה את האיגרות והמכתבים של קפקא לארוסתו פליציה באואר ששימשו בסיס לספר שיצא לאור בהוצאה זו בשנות ה-70. כתב היד היה רכושו של זלמן שוקן והמכירה השיגה מחיר שיא אצל סות'בי של 605 אלף דולר, אבל זה כנראה לא הספיק" (הנדלזלץ, 14/7/87).²⁴

כשפרש רום הוא העביר את הניהול לידיה של מרים שוקן, בתו של תיאודור. השניים מכרו את שוקן בוקס להוצאת פנתיאון, חברת בת של "רנדום האוס", ב-1987.²⁵ המו"ל של פנתיאון היה אנדרה שיפרין, שאביו ז'ק שיפרין, עבד עם שוקן בגרמניה וחלם להחזיק בזכויות על קפקא. רכישת שוקן הייתה בעבורו הגשמת חלום. בספרו 'עסקי ספרים' הוא מספר: "טענתי בתוקף בפני נציגיו של ניוהאוס [מנהל רנדום האוס] שיש טעם רב בעסקה, וכעבור חודשים של חקירה מדוקדקת נחתם ההסכם [...] החלטנו לא להסתפק בתרגום מחדש של הספרים הישנים אלא לטפל בהם כראוי לפי חשיבותם. הזמנו תרגומים חדשים של קפקא בעריכת מארק אנדרסון, איש המחלקה לגרמנית של אוניברסיטת קולומביה, וכללנו גם כתבים

---

²³ ראו בהרחבה: הנדלזלץ, מ. (1987, יולי, 14). "הוצאה נמכרת", **הארץ**.
²⁴ באוגוסט 2016 הכריע בית המשפט העליון כי כתביו של ברוד לרבות אלו של קפקא, יועברו לספרייה הלאומית ולא ישארו בחזקתה של חוה הופה, בתה של מזכירתו של ברוד. ראו בהרחבה: גולן, א. (8/8/16). סוף המאבק המשפטי: כתבי קפקא יועברו לספרייה הלאומית.

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/810/006.html>
²⁵ אתר המו"ל "רנדום האוס" (<http://www.randomhouse.biz/about/contact>) מפנה את המתעניינים ב"שוקן" לכתובת הדואר של "פנתיאון" Pantheon/Schocken - pantheonpublicity@randomhouse.com

של קפקא שטרם תורגמו [...] הקטלוג המצוין של שוקן על השואה הוקם לתחייה והוחזר לדפוס" (שיפריין, 2003: 83–84).

עוד על הקשר בין פנתיאון לשוקן מספר שפריין: "שנים ארוכות, כמעט מתחילת דרכי בפנתיאון, עבדתי עם מנהליה של שוקן. חשתי קרבה עמוקה אל המו"ל הגולה שנמלט מגרמניה בגלל המלחמה והקים תחילה בית הוצאה בירושלים ולאחר מכן בארה"ב [...] אני לא הרגשתי קרוב לעמדותיה הדתיות של ההוצאה, אבל קראתי והערצתי רבים מסופריה ובהם מרטין בובר, ולטר בנימין וגרשם שלום. בעבר עבדה שם חנה ארנדט תקופה קצרה כעורכת. צאצאי משפחת שוקן שמרו על הסטנדרטים האינטלקטואלים הגבוהים שאפיינו את ההוצאה מיום היווסדה" (שיפריין, 2003: 83–84).

הרצון למלא מחסור בחומרי תרבות יהודיים הנחה את הוצאת שוקן בניו יורק גם לאחר מכירתה לפנתיאון. כך, למשל, היא הוציאה את ספרי 'בראשית' ו'שמות' (במגמה להוציא גם את 'כמדבר' ואת 'דברים') בתרגום אנגלי חדש של אוורט פוקס, עם פירושים שכתב. "בוני פטרמן המנהלת את מדור היודאיקה של שוקן ראתה את הספרים האלה במסגרת של ספרים המביאים קול בן זמננו לקהל יהודי בן זמננו".²⁶

תקופת גרשום שוקן כמו"ל הוצאת שוקן בארץ-ישראל (1940–1970)

גרשום (גוסטב) שוקן (1912–1990), בנו בכורו של ש"ז שוקן, שההוצאה בתל-אביב והעיתון 'הארץ' עברו לידיה ב-1940, התרכז בעיתון שערך ושניהל ביד רמה. הוא עסק גם בכתיבת שירה,²⁷ אך לא השקיע הרבה מזמנו וממצו בניהול ההוצאה. הוא נולד בעיר צוויקאו, גרמניה. בשנים 1932–1933 למד כלכלה באוניברסיטת היידלברג ובהמשך בלונדון. עם עלות הנאצים לשלטון עלה לארץ

---

²⁶ וראו בהרחבה: הנדלזליץ, מ. (1991, פברואר, 12), "הספר היהודי בארה"ב", הארץ.
²⁷ שוקן אף הוציא לאור ספר שירה בהוצאת "עקד" תחת השם "שירים לעת מצוא" (1969).

ועבד בבנק אנגלו-פלשטינה. מאוחר יותר המשיך בלימודיו האקדמיים ב'לונדון סקול אוף אקונומיקס'. משנת 1939 היה העורך הראשי של 'הארץ' עד שבועיים לפני מותו (דצמבר 1990). הוא היה מבין מקימי המפלגה הפרוגרסיבית, אשר איחדה במסגרתה את רוב חברי מפלגות העלייה החדשה והעובד הציוני וכן אישים מרכזיים משורות הציונים הכלליים. גרשום שוקן נבחר לכנסת השלישית בשנת 1955 והיה פעיל במסגרתה עד להתפזרותה. כעורך 'הארץ' היה פעיל בוועדת העורכים של העיתונים היומיים והיה חבר הנשיאות שלה במשך רוב תקופת פעילותו. במובן זה בתו, רחלי אידלמן דומה לו: גם לה פעילות ארוכת שנים בהתאחדות המו"לים בישראל.

ב-1940 שכנה ההוצאה בשדרות רוטשילד 8 בתל-אביב והעסיקה רק ארבעה-חמישה עובדים. היא התנהלה כמעין עיסוק צדדי, כתחביב, של בעליה יותר מאשר כמפעל תרבות או כעסק כלכלי. מנהל ההוצאה, יוסף הרמן, נהג לומר לרחלי אידלמן: "סבא שלך היה נותן לי כל שנה חצי מיליון מרק כדי לנהל את העסק ואבא שלך לא נותן לי כלום"²⁸. על הרמן אמרה: "הוא למד את כל הטכניקה איך להפיק ספר ואיך למכור, אבא היה עסוק בעיתון 'הארץ', וכשהיה רוצה להוציא ספר הוא היה אומר להרמן 'תוציא את הספר', והרמן היה מבצע".

בין ההחלטות הראשונות שקיבל גרשום שוקן כמנהל ההוצאה הייתה הוצאת "קובץ שוקן לענייני ספרות" בשנת 1941. לשם כך פנה לעגנון וזה שיגר לו 24 פרקים מתוך הרומן "עורו של בלק", אלא שבמהלך הכנת הקובץ להדפסה נודע לשוקן על הסכמתו של עגנון לתת את הסיפור "הרופא וגרושתו" לקובץ מתחרה בשם "בכור", שערך ברל כצנלסון. גרשום שוקן ראה זאת כבגידה והחליט להלחם במתחרהו, ברל כצנלסון, שעמד להקים הוצאת ספרים גדולה בחסות ההסתדרות

---

²⁸ ציטוטים ישירים מדבריה של רחלי אידלמן לקוחים מתוך ראיונות שנערכו עמה: 29/7/03 - מוטי ניגר; 18/12/03 - חנה קליימן.

ובשיתוף פעולה עם העיתון 'דבר'. שוקן וכצנלסון נפגשו להסדרת העניין²⁹, אך ש"ז שוקן סרב באופן מוחלט לשחרר את כתביו של עגנון והיה מוכן רק שהזו ושטשרניחובסקי יפרסמו בה³⁰.

כדי להגן על עצמו בעתיד ערך שוקן הסכם חדש עם עגנון וקבע, כי הסופר רשאי לתת סיפורים בהיקף של עד גיליון דפוס ולא יותר מפעמיים בשנה לכתבי-העת 'מאזנים', 'גליונות' ו'גזית'. בחוזה החדש ציין, כי עליו להמשיך ולכתוב ל'הארץ' ונאסר עליו למסור כתבי יד להוצאות אחרות, או לעורכי קבצים וכתבים, בלי לקבל רשות בכתב מהוצאת שוקן. בסופו של דבר השאיר עגנון את כתב היד אצל ברל כצנלסון ובתוך חודשיים הופיע הקובץ 'ככור', שהוגדר כ'כמאסף בן זמננו', ובתוכו הסיפור של עגנון 'הרופא וגרושתו'³¹. לאורך השנים, היחסים בין גרשום שוקן לעגנון היו מורכבים, כפי שמעידה רחלי אידלמן מזיכרונותיה (הנוגעים לשנות ה-60):

מבחינה כספית היה נורא קשה להחזיק את ההוצאה, שאתה משלם ואתה לא מקבל כלום, אני זוכרת בילדותי היינו נוסעים אליו ואבא היה מנסה לשכנע אותו שיתן עוד כתבים והוא היה פותח את כרכיו 'הנה אתה רוצה את כלתו של מר לובלין', הוא היה שם דפים של כתב יד בתוך כריכות. את אבא זה היה נורא מרגיז. כיוון שהייתי יותר צעירה בתור ילדה וסטודנטית, הייתי איתו ביחסים טובים, אבל את כל הספרים שאבא חיכה שיגמור לכתוב אני הוצאתי אחרי מותו. אבא

---

²⁹ דן לאור ואניטה שפירא מספרים בכך ארוכות; דן לאור – בעמודים 333 ואילך בספרו "חיי עגנון" – ואניטה שפירא בספרה, "ברל", עמ' 648 ואילך. בכל מקרה, זהותו הפוליטית של עגנון נראית רחוק מתנועת העבודה ובערוב ימיו אף הזדהה עם תנועת "ארץ ישראל השלמה". מעט על השקפותיו ראו: מיכאל קרן, תגובתו של עגנון למדינת-הלאום היהודית על פי 'ספר המדינה', עיונים בתקומת ישראל 5 תשנ"ה, אוניברסיטת בן גוריון, ע"מ 446–454.

³⁰ כך של כל שירי טשרניחובסקי יצא כבר בתקופת ש"ז שוקן, בשנת 1937, והודפס עוד במהדורות רבות בעשורים הבאים. הזו לא פרסם בשוקן אלא ב"עם עובד" ומעט בהוצאות אחרות. מאסף מספוריו נדפס ב"דביר".

³¹ וראו בהרחבה: לאור (1998), חיי עגנון, שם: 333–337, וכן לעיל.

הצליח להוציא ממנו רק את 'האש והעצים'. כל הספרים האחרים יצאו כשעגנון הביא אותם בשנים הראשונות. אבא הוציא את 'תמול שלשום', ואחרי שסבא נפטר, אבא עשה את המבצע עם משרד החינוך, שנסעו בכל הארץ, בכל בתי הספר, עם מרצה, ועשו מפעל הוצאה לכתביו של עגנון: מכרו פעם ראשונה עשרת אלפים סטים ב-29 לירות. זה היה ב-59 ופעם ראשונה שהייתה כזו מכירה (אידלמן, ראיון אישי).³²

על פעולתה של הוצאת שוקן בסוף שנות ה-40 ובתחילת שנות ה-50 ניתן ללמוד מידיעה ב'הארץ' ובה מסופר, כי ההוצאה שוקדת על הוצאת ספרות משובחת בעברית, בשיר ובפרוזה וכן על הוצאת תרגומים מספרות העולם החשובה "אך בכל תחומי עבודתו כאחד שואף בית ההוצאה לקיים את כוונתו החינוכית לשיפור טעמו של הקורא ולעידוד הרצון לקרוא ספר טוב. משום כוונה זו מקדיש בית ההוצאה תשומת לב מיוחדת לצורתו החיצונית של הספר" (לב ארי, 25/1/52).³³ בשנים 1951–1952 הוציא שוקן את ספרו של אורי צבי גרינברג "רחובות הנהר", ששה ספרים של עגנון, ספר ציורים של מרק שאגאל, וכן נמצא בתרגום ספרו של טולסטוי 'אנה קרנינה'. באותה תקופה יצאו לאור, חלקם בהדפסה של מהדורה שאזלה, תרגומים מיוונית, שיאפיינו את ההוצאה עוד בהמשך הדרך, ומשפות אחרות, וביניהם 'פוליטיקה כמקצוע' מאת מקס ובר בתרגומו של א. שמואלי. כן יצאו מהדורות של ספרים שאזלו מן השוק: 'דיוקנה של מולדת' – אלבום תצלומים, ספרו של השופט ויתקון, 'מבוא לדיני המסים', אשר יצא במהדורה חדשה בפורמט גדול, "הקונקורדנציה של התנ"ך" במהדורה מתוקנת ומעודכנת

---

³² על יחסי ש"ז שוקן וש"י עגנון ראו גם בספרו של עגנון (2000) **מעצמי אל עצמי** וכן בספרו של דן לאור (1998), "חיי עגנון".
³³ וראו בהרחבה: לב ארי, ש. (25/1/52). קרית הספר שלנו בראי השנה החולפת. **הארץ**.

בכרך אחד, אשר הודפס על נייר דק, שהקטין את ממדי הספר ושהקל על השימוש בו.

בשנת 1945 הופיע בעברית "אמריקה" של פרנץ קפקא (בתרגום יצחק שנהר), ומשנות ה-50 החלו לראות אור שאר ספריו של קפקא בתרגום עברי של ישורון קשת. כאמור, ההוצאה החזיקה בזכויות העבריות של כל כתבי קפקא והוצאת "שוקן בוקס ניו-יורק" החזיקה בזכויות העולמיות של יצירות קפקא. בסוף שנת 1994, כשבעים שנה לאחר מותו של קפקא, פגו הזכויות הללו של "שוקן" והוצאות אחרות ("עם עובד" במיוחד) אצו לתרגם מחדש את כתבי הסופר הגדול (ראה על כך עוד בפרק השביעי, העוסק בתקופת אידלמן בהוצאת "שוקן").

בשנות ה-60 המשיכה ההוצאה בקו ספרי העיון ובכללו ספרים העוסקים במדעי המדינה וכלכלה וזכרונות של אישים, שקנו להם שם בתחומי פעולה שונים. ראוי לציין כאן את ספרו של ויליאם שירר 'עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי', שהיה לרב מכר ושעורר תגובה ציבורית רחבה, כיוון שיצא לאור בסמוך למשפט אייכמן. כידוע, משפט אייכמן עורר באופן דרמטי את תודעת השואה בקרב הציבור בארץ. כך כתב הקורא ישראל זוסקוביץ: "אחרי הזעזוע הקשה שעבר עלינו כשנגולה יריעת הזוועה במשפט אייכמן מי משתוקק לקרוא כעת על עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי – הרייך שגידל את צורר היהודים הגדול בדברי ימי עולמו, ימח שמו ויאבד זכרו". תשובת 'הארץ' היתה "[...] ההיסטוריה של הרייך השלישי היא תנאי מוקדם אלמנטארי להשכלה פוליטית בימינו [...] מסיבה זו קיבלו על עצמם הוצאת שוקן ו'הארץ' את הוצאתו ואת הפצתו של הספר בעברית". ספר נוסף על השואה, שזכה לתפוצה רחבה, היה "המקצוע: השמדה" (תשכ"ד) מאת רוברט קמפנר בתוספת הקדמה מאת גדעון האוזנר, שהיה התובע במשפט אייכמן. הוצאת הספר עם ההקדמה של האוזנר מצביעה על תופעה רווחת במו"לות הישראלית, אשר שוכללה עשרות שנים לאחר מכן בהוצאת "ידיעות אחרונות": בחירה בארוע אקטואלי ובכותב ידוע כדי למצות מהנושא הנדון ספר עיון-קריאה קל לשיווק.

ספרים נוספים בעלי חשיבות ציבורית ומדינית, שהוציאה שוקן, היו ספרו של נגיד בנק ישראל, דוד הורוביץ – "בשליחות מדינה נולדת"; "מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת בלפור" מאת ליאונרד שטיין, שעורר הדים עוד לפני שתורגם מאנגלית; ספרו האוטוביוגרפי של חיים ויצמן, "מסה ומעש", במהדורה מחודשת במלאת 10 שנים למות הנשיא; "אחדות וייחוד" מאת יעקב טלמון ובו אוסף מסות על אישים ועל דעת. בתחום הספרות היפה יצאו ספרים של גוגול ("נפשות מתות", "האדרת") בתרגום יצחק שנהר, ואלה זכו ברבות הימים לתרגומים חדשים, שראו אור בהוצאות אחרות. לבסוף יש לציין שני מפעלי-תרגום ראשונים במעלה, שהפיקה ההוצאה: תרגום כל כתבי אפלטון לעברית בידי יוסף ג. ליבס ותרגום רוב כתבי ניטשה בידי ישראל אלדר. שני הקבצים הגדולים הם נדבכי-יסוד בתרבות הישראלית.

בואו של דן מירון להוצאה (1962) ועזיבתו בשל חילוקי דעות עם ג. שוקן

בספטמבר שנת 1961 התפרסמה בעיתון 'הארץ' ידיעה, כי הוצאת שוקן מצמצמת את העסקתם של סופרים עבריים, משוררים ומספרים, וכי תמשיך להוציא ספרי מקור במידה שספרים כאלה יזדמנו לה; עם זאת, בספטמבר 1962 פרסמה ההוצאה באותו העיתון, כי היא עומדת להוציא לאור סדרה של ספרים מקוריים בעברית במקצועות שונים: ספרות יפה, ספרות מדינית, מסה עיונית וספרות מקצועית. הספר, שפתח את רשימת ספרי השנה, היה ספרו של ש"י עגנון, 'פרשת מתן תורה' – ספר ראשון במחזור של ארבעה ספרי פשט ודרש. ספר נוסף היה של פרופ' קורצווייל, 'ספר מסות על עגנון'.

באותה שנה הצטרף להוצאה חוקר הספרות והעורך דן מירון, שנקשר אל המשפחה בנישואיו עם יעל שוקן. מירון הופקד על עריכת סדרה חדשה, שנועדה לקרב אל הציבור יוצרים ישראלים חדשים בעלי משקל. "הוצאת שוקן זוהתה עם

עגנון, טשרניחובסקי, יצחק שנהר ובמידה מסוימת גם עם אורי צבי גרינברג. אך לא היה שום קשר חי עם הספרות הישראלית.³⁴

דן מירון הביא להוצאה את יהודה עמיחי. השניים הכירו זה את זה בראשית שנות החמישים, כשלמדו יחד בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית. מירון ראה את עמיחי כמשורר הישראלי החשוב של התקופה ולכן פנה אליו בעניין זה, ועמיחי נענה בשמחה. "החלטנו לפרסם מיד את מכלול שיריו משנת 1948 [הספר 'שירים, 1948–1962' יצא בשנת תשכ"ג. מ. נ. ואת הרומן 'לא מעכשיו לא מכאן'. בשני הספרים השקעתי עבודת עריכה מרובה, ובעיקר ברומן הענקי שקוצר בשליש. לאחר מכן ערכתי לפי בקשת עמיחי (הגם שכבר לא עבדתי בהוצאת שוקן) את 'עכשיו ברעש' (1968). "מירון מציין באשר לפורמט של הספר: "זה היה הפורמט שקבעה הוצאת שוקן עוד מימי ברלין לספרות יפה ואנחנו אהבנו אותו" (מירון, 1/2/04, מכתב).

מירון הביא להוצאת שוקן יוצרים נוספים: דוד אבידן (ספרו 'משהו בשביל מישהו' ראה אור בשנת 1964), יורם קניוק ('היורד מלמעלה'), ואהרן אפלפלד ('בגיא הפורה'). אפלפלד פרסם את ספרו הראשון בהוצאת "עכשיו" הקטנה של גבריאל מוקד, לאחר שנדחה בכל הוצאות הספרים הממוסדות.³⁵ מירון משך את אפלפלד ל"שוקן"; במשך הזמן עבר הסופר להוצאת "הקיבוץ המאוחד", משם ל"כתר" ומשם – בעקבות עורכו, יגאל שוורץ – ל"כנרת-זב"מ". גם אבות ישורון פרסם ב"שוקן" ("30 עמ' של אבות ישורון", 1964 ו"זה שם הספר", 1970) עד שעבר לפרסם בספרי סימן קריאה (ראה בפרק על "הקיבוץ המאוחד").

הסופרת עמליה כהנא-כרמון הוחתמה לכתובה בהוצאת שוקן, אלא שגרשום שוקן התערב בשיקולי העריכה, החוזה עם הסופרת בוטל ומירון התפטר.

³⁴ דבריו של דן מירון מתוך מכתב שכתב לתחקירנית שבחנה את הוצאת שוקן, חנה קליימן ב-1 בפברואר 2004.

³⁵ ראיון טלפוני עם אפלפלד נערך ב-26 בינואר 2005.

"עמדתי בפני החתמת ההוצאה על חוזה עם עמליה כהנא-כרמון, שספר סיפוריה הראשון ('בכפיפה אחת') נמסר לעריכתי. רק בשלב זה התערב גרשום שוקן בשיקולי העריכה. עד כה הוא התעניין מאוד בפיתוח הסדרה שערכתי. עכשיו הוא התנגד מנימוקים ספרותיים – מוטעים לחלוטין, כמובן – לפרסום ספרה של עמליה כהנא-כרמון, והכרעתו גרמה להתפטרותי מן העבודה בהוצאה". (מירון, 1/2/04, מכתב).

מירון עוד הספיק לפרסם בהוצאת שוקן אלמנך ספרותי חדש בשם 'ענף', אשר יועד לצאת מדי שנה. "יצא לאור רק 'הענף' הראשון ובו שירים וסיפורים של עמליה כהנא-כרמון, יורם קניוק, א. אפלפלד, יהודה עמיחי, דוד אבידן, דן פגיס ואחרים. 'ענף', כמו 'אלמנך שוקן' הוותיק (שנעשה על-פי דוגמת אלמנך פישר הגרמני), צריך היה לפרסם יצירות מפרי עטם של סופרי ההוצאה. לדבר לא היה המשך" (מירון, 1/2/04, מכתב).

התנהלות ההוצאה ללא עורך מתחום הספרות מאפיינת את הוצאת שוקן גם בתקופה הבאה. כמו אביה, גם רחלי אידלמן לא הצליחה להגיע לעמק השווה עם עורכים מקצועיים ולא קיבלה את הצעותיהם (ראו בהמשך על יחסיה עם בנימין תמוז). מחסור בעורך מתחום הספרות הוא שמנע משוקן להיות הוצאה משמעותית בתחום הספרות היפה, והיא פרשה כנפיה רק בתחומי ספרי העיון וספרות הילדים והפעוטות.

זכיתו של עגנון בפרס נובל לספרות (1966)

עגנון היה ועודנו סופר חשוב מאוד בעיני הביקורת ולימודי הספרות. קולמוסים רבים נשתברו במסות, בהערכות ובמאמרי ביקורות על יצירותיו. ספריו היו נפוצים, אך עד מותו של ש"ז שוקן בשנת 1959, מכירת ספריו לא שברה שיאים. באותה שנה החל גרשום שוקן במבצע להרחבת תפוצתם של ספרי עגנון וזאת במטרה כפולה: להרחיב ולהעמיק את המפגש של הקהל הישראלי עם יצירתו של עגנון ומתוך כך – להגדיל את רווחי ההוצאה. המבצע, כפי שמספר לאור, התקיים

בשיתוף פעולה עם 'הארץ', שהפיץ עותקים רבים לקוראיו. היעד: כתבי עגנון בכל בית בישראל. הקשר בין 'הארץ' להוצאת שוקן – המאפשר להוצאה לפרסם במחירים מיוחדים ולהפיץ את תוצריה – הנו אחד מגורמי ההצלחה של ההוצאה.

גרשום שוקן ביקש להפיץ את כתבי עגנון גם בחוץ לארץ, כי האמין בטיב יצירתו של הסופר וביכולתו לזכות בתהילת העולם – תהילה שתזכה גם את המו"ל עצמו בפירות כלכליים. כאביו, קיווה גרשום שוקן שעגנון יזכה בפרס הגדול מכולם – פרס נובל – וכך יהיה היוצר הישראלי הראשון המעוטר בכתר זה. שוקן פעל נמרצות לתרגם את עגנון לאנגלית, לגרמנית ולשוודית. פעולותיו אלו, ובעיקר איתור המתרגמים ושיתופי הפעולה עם בתי הוצאה באירופה, הפכו את עגנון, תוך שנים מעטות, לסופר ידוע ביבשת. עיתונים עסקו בו ומאמרים נכתבו עליו. אך שוקן לא הסתפק בכך ודירבן את קורצויל – אשר ייצג מוסד אקדמי, שבאפשרותו להציג מועמדות לפרס נובל – שיקדם את מועמדותו של ש"י עגנון לפרס. הדיפלומטיה הישראלית נרתמה אף היא לעניין, ובמיוחד יצוין יעקב הורביץ, שהיה עורך מוסף הספרות של 'הארץ' וגם נספח התרבות בשגרירות ישראל בשטוקהולם בשנות ה-60. ואכן, באוקטובר 1966 זכה עגנון בפרס נובל לספרות, בצוותא עם נלי זק"ש.

האוניברסיטה העברית ניסתה כבר שנים אחדות לפני כן לקדם את עגנון לפרס, אך נראה שפעולתו של גרשום שוקן הייתה מהמנועים הבולטים שהביאו לזכייה זו. הגם שיש בצידה רווח להוצאה, הרי זו דוגמה מופתית לפעילות של מו"ל כמתווך תרבות.

"ספרי תרשיש"³⁶

בעקבות מפעלה של הוצאת שוקן, אבקש להזכיר את פועלו של משה שפיצר, שהיה עורך ומנהל בהוצאת "שוקן" בברלין ולאחר עלייתו ארצה הקים בירושלים הוצאת ספרים ייחודית - "ספרי תרשיש" שמה. שם זה אינו אומר מאום למרבית הקוראים, אך הוא הפך לשם דבר בקרב ביבליופילים מושבעים. בית ההוצאה הזה היה רק חלק מפועלו של האיש, שכן הוא מילא תפקיד מכריע בהתפתחות הדפוס העברי.

משה שפיצר נולד בשנת 1900 בעיירה בוסקוביץ שבחבל מורביה (כיום בצ'כיה). השפה השלטת בקרב יהודי העיירה הייתה גרמנית, ובני משפחתו המבוססת היו מנהלי בית ספר וסוחרי חיטה. בבית הספר למד שפיצר עברית וסלווית עתיקה ונחשב עליו. הוא היה ציוני מנעוריו. הוא למד לימודי הודו באוניברסיטה בווינה ואחר כך – באוניברסיטת קיל שבצפון גרמניה, שם התמחה בלשונות הודו ובספרותה וכתב את עבודת הדוקטור שלו על הספרות הפוליטית בלשונה העתיקה של הודו, הסנסקריט. לאחר מכן עבד באקדמיה הפרוסית למדעים, בברלין, על מגילות בסנסקריט, בצוותא עם ההיסטוריון הגרמני הנודע אדוארד מאיר.

כעבור שנים מספר נטש את ענייני הודו, עבר לעסוק בחינוך יהודי וציוני מתוך התמקדות בתרבות היהודית. לשם כך הקים בית ספר ללימודי העשרה לנוער יהודי. גרשום שוקן סיפר, כי הוא עצמו השתתף, בסוף שנות ה-20, בסמינר שערך מרטין בובר באותו בית ספר (שוקן, 14/1/83). כמו כן ערך שפיצר עיתון לנוער יהודי-גרמני, עיתון שהיה לימים דוגמה לשבועון 'הארץ שלנו'. שפיצר קשר

---

³⁶ תודה לדניא עמיחי-מיכלין על הסיוע בתחקיר. עם סיום העבודה על הספר, בשנת 2016, יצא לאור ספרה של עדה ורדי, **ספר שפיצר: פרקי חיים וספרי תרשיש**, בהוצאת מנגד, המקיף את כלל פועלו של שפיצר. הדברים שבפרק זה אומנם נכתבו לפני צאת הספר ואינו מתיימר להקיף כפי שמקיף ספר שפיצר (360 עמודים בפורמט אלבומי). קוראים המעוניינים בהרחבה יפנו לספרה של ורדי. זאת ועוד, ספר שפיצר מדגיש את האתגר בספר על המו"לות העברית, שעל לא מעט דמויות מדמויותיה אפשר לכתוב מונוגרפיה מקיפה.

קשרים עם אנשי רוח יהודים נוספים – כגון מקס ברוד – ולא-יהודים. בתחילת שנות ה-30 שימש כמזכירו האקדמי של בובר וישב אצלו בהפנהיים כשנתיים, שם סייע במפעל תרגום התנ"ך לגרמנית בידי בובר ופרנץ רוזנצוויג. בד בבד, החל לקנות בקיאות בדפוס ממו"ל גרמני בשם יעקב הבנר, שהקים הוצאה ליד דרזדן. לידע המקצועי והתרבותי שצבר הוסיף שפיצר מעצמו טעם אסתטי מעודן.

הקשר שלו עם משפחת שוקן החל לפני כן, בברלין, כשנשכר בידי שלמה זלמן שוקן לשמש כמחנך הפרטי של ילדיו. כך נוצר קשר הדוק בינו ובין המשפחה לאורך השנים, ויחסים קרובים במיוחד התפתחו בינו לגרשום שוקן. כאמור, לאחר עליית היטלר לשלטון נעשה שוקן בית ההוצאה היהודי המרכזי בגרמניה. שפיצר חזר לברלין בשנת 1933 והחל לעבוד בהוצאה כלקטור ואחר כך – כאחד משני מנהלי ההוצאה. לדברי גרשום שוקן, "בשנות עבודתו בהוצאת 'שוקן' בברלין שיקע עצמו שפיצר בכל המלאכות הקשורות בעיצובו של ספר, וכך נתגלו גם כישוריו המעשיים הגדולים בתחומים אלה. במחיצתה של הוצאת 'שוקן' בברלין עבדו אז אי-אלה מן האומנים המעולים ביותר בכל התחומים של עיצוב ספרים, ושפיצר קנה בשקיקה את תורתם" (שוקן, 14/1/83).

אחד האומנים הללו היה למברט שניידר, המנהל השני של ההוצאה – אשר הפיק ברוב כישרון ספרים עבריים מבלי שידע עברית. הוא הקנה לשפיצר את המלאכה יחד עם הסדר-אמן מקס מלטה מילר.³⁷ רפאל יוליוס כתב, כי "כבר אז גילה [שפיצר] משיכה עזה אל האות העברית ואל עיצובם של ספרים תוך הקפדה על עיצוב נכון בין כל מרכיביהם: סוג האות, גודלה, הפורמט, הנייר, ההדפסה והכריכה" (יוליוס, 2/12/83).³⁸ לדברי אמיתי שפיצר, בנו של משה: "בגרמניה פעל באותו זמן הבאואהאוס – בית ספר למלאכה כמעשה אמנות, שבו לימדו את כל

---

³⁷ ראו גם בדף המוקדש לשפיצר בתערוכת מוזיאון ישראל "דפוסים משתנים: מלאכת העיצוב של משה שפיצר, פרנציסקה ברוך והנרי פרידלנדר" (2015–2016), אוצרת: עדה ורדי.

³⁸ ראו בהרחבה: יוליוס, ר. (1983, דצמבר, 2). "היופי היה לו אידיאל – מפעלו הטיפוגרפי". **מעריב**, עמ' 40.

מקצועות האמנות. ארכיטקטורה היתה רק חלק אחד. בין היתר לימדו שם אותיות, גרפיקה, אריגה. שניידר ושפיצר היו מקורבים למורים האמנים ולמדו מהם. עיצוב הספר היה עניין מכובד מאד בגרמניה, התחום של עיצוב אותיות, כריכות, איורים – כל אלה הגיעו לאיכות גבוהה ולשיאים אמנותיים. זה היה עיסוק אצילי”.

שפיצר עלה ארצה בשנת 1939, כשהוא מצליח להוציא את אלפי ספרי ההוצאה מגרמניה. במקביל העביר גם ספריות פרטיות ובהן ספרייתו האישית, כלומר, מה שנותר ממנה לאחר שהגרמנים החרימו כשליש ממנה. בראיון מוקלט שנשתמר במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית מתאר שפיצר את אותה העת:

ב-1937 באה פקודה שהעיתונים וכתבי העת היהודים, וגם הוצאות הספרים, נתונים להשגרת המשרד הזה [משרד התעמולה]: צריכם להביא להם כל ספר שמוציאים לאישור קודם, לצנזורה כביכול. על כל פנים, יום אחד הייתי צריך לבוא לאותה מחלקה יהודית ב'פרופגנדה מינסטריון'. מובל שהלכתי לשם ברגשות מעורים, וחיכתה לי שם הפתעה גדולה: ישב שם צעיר כמנהל למעשה, שקיבלת אותי בכבוד גדול. [...] אינני יודע אם זה בפגישה הראשונה או השנייה, כל כל פנים מהר מאוד התחיל לספר לי את עמדתו האישית, תולדות חייו. [...] הוא היה איש אס-אס, בן של כומר, שבילדותו פיטמו אותו במקרא [...] כיום הוא אינו מזהה דיסימילציה [שהייתה מטרתו המוצהרת, כביכול, של המשטר כלפי התרבות היהודית] עם דיסקרימינציה, ועם האנטישמיות הזאת הדיסקרימינטיבית והוולגרית של Der Stürmer אין לו חלק. אדרכא, הוא מכבד את הפעולה התרבותית היהודית שלמשל נעשית בשוקן. [...] השיחות האלה היו לפעמים גרוטסקיות (ורדי, 2016: 18)³⁹.

יחד עם זאת, מכאן הדרך לסופה של ההוצאה בגרמניה הייתה קצרה.

---

³⁹ הדברים נאמרו בראיון של שפיצר עם דב קולקה, והשמור במדור לתיעוד בע"פ, באוניברסיטה העברית. הציטוט לעיל מתוך הספר על שפיצר שמביא את הדברים: ורדי, ע' (2016). **ספר שפיצר: פרקי חיים וספרי תרשיש**. ירושלים ותל-אביב: הוצאת מנגד.

מפגש עם הדפוס המיושן בארץ-ישראל והולדתה של הוצאת "ספרי תרשיש"

במרץ 1939 הגיע שפיצר לארץ ומעט זמן לאחר מכן הודיע לו שוקן שלא יעסיקו:

באתי לפנסיון ואמרו לי: טלפנו משוקן וביקשו שתבוא מיד. הזמינו אותי לסדר פסח עם לינה בביתם. למחרת בבוקר לקח אותי שוקן לטיול בגן, והסביר לי הסבר ממשוך למה לא ימשיך כאן בהוצאה. זאת אומרת שאני מחוסר עבודה. , אני אשלם לך במשך שנה אחת עשרים לירות לחודש ובזה די'. זה היה המון כסף נעלבתי מאוד.⁴⁰

שפיצר עבד לפרנסתו בעיצוב מודעות בעיתון ג'רוזלם פוסט (יוליוס, 2/12/83).⁴¹ בתי הדפוס היו קטנים והציוד דל, עובדי הדפוס לא הורגלו בעבודה משובחת ואותיות סידור היד היו שחוקות וישנות. המלחמה גרמה מחסור בחומרי גלם ובעיקר בנייר. בתי דפוס סירבו לעבוד לפי השיטה הקפדנית והמדויקת שהכתיב, עם הוראות טיפוגרפיות ועם אותיות סדר שאינן שבורות ואינן שחוקות, אבל שפיצר לא התפשר בעבודת המו"לות שלו. הוא הקים מסדרה ושמה 'מסדרת תרשיש', בה הכינו ספרים לסדר, וממנה הביא את לוחות הסדר להדפסה בבתי דפוס אחרים.

כשניהל את הוצאת שוקן, בטרם סגירתה, רכש שפיצר בעבור ההוצאה אותיות עבריות משובחות מבית הדפוס דרוגולין, בלייפציג, שההוצאה הדפיסה אצלו. לדברי אמיתי שפיצר, "היה ברור שבגרמניה לא ידפיסו יותר בעברית,

---

⁴⁰ ישורון, ה. (1982-1983, חורף). שיחה שלא הסתיימה עם עם ד"ר משה שפיצר. **חדרים**, 3: 52-55.

⁴¹ ב-1940 התחתן עם פפה ונולדו להם שני בנים ובת. דניאל שפיצר הוא מפיק ספרי אמנות ועורך (בין היתר, ערך את כתב העת "תרביץ" של המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית), אמיתי מתרגם, עורך ומרצה להיסטוריה, ויהודית שפיצר, אוצרת במוזיאון ישראל.

ולגרמנים לא היה מה לעשות עם אותיות עבריות. שוקן רצה להציל את הסדר וחשב להדפיס אותו בארץ". האותיות, שהיו יצוקות באיכות גבוהה ביותר, כבר היו מסודרות ומוכנות להדפסת ספר שירים של אבן עזרא, בסדר שכל אות בו סודרה לחוד. כך הן הובאו ארצה בידי שפיצר. בנו, אמיתי, מספר: "כשאבי הגיע לארץ הרעיון להדפיס את הספר נפל [ושוקן] נתן הוראה לפזר את הסדר. אבי ניצל את ההזדמנות וקנה ממנו את כל האותיות. שוקן נסע לאמריקה, ומהאותיות האלה אבי הקים בית מלאכה לסידור ספרים בירושלים, בין השנים 1940–1942."

בבית המלאכה הועסק קומץ אנשים, שחלקם באו מגרמניה. שפיצר הדריך אותם בדייקנות והם מילאו אחר הוראותיו ולמדו לעבוד גם בלעדיו. הוא ניסה שוב ושוב עד שהתקבלה תוצאה שהשביעה את רצונו. הוא השיג נייר איכותי, צירף לספריו איוורים מעשה ידי האמנים המוכשרים בארץ, והקפיד על איכות גבוהה בהדפסה ובכריכה. לדברי גרשום שוקן, "כל מה שלמד שפיצר בברלין הניב פירות עשירים אחרי עלייתו לירושלים" (שוקן, 14/1/83). בית המלאכה לא היה רווחי, אבל בזכותו נודע שפיצר כמומחה בהוצאת ספרים. משם נבטה הוצאת "ספרי תרשיש" – על שם ספינות שלמה המלך אשר הביאו זהב וכסף מתרשיש ארצה. הסמליל (לוגו) של המסדרה היה אניית תרשיש, מעשה ידי הגרפיקאי עמנואל גראו. מאוחר יותר עודכן הציור בידי הצייר אביגדור אריכא. הספינה מסמלת את יבוא המומחיות של שפיצר לארץ-ישראל: "הדימוי הוא שאבי הביא את הידע מאירופה", מסביר אמיתי שפיצר. המסדרה נסגרה בשל הפסדיה הכספיים, אבל היא הייתה הבסיס להקמת בית ההוצאה של שפיצר, "ספרי תרשיש", בתחילת שנות ה-40.

עריכה ספרותית ואכסניה לאמנים צעירים

לדברי אמיתי שפיצר, בחירת המחברים והתכנים של "ספרי תרשיש" וכל הכרוך בהוצאתם לאור נעשו רק בידי אביו, משה שפיצר. "אבי היה עורך לשוני, מדעי, ספרותי ומעצב של כל ספר שבחר", סיפר אמיתי שפיצר. "הוא עשה רק מה שעניין

אותו. יחד עם זאת, לאבי היה כשרון להפסיד כסף. גרשם שלום, שהיה ידידו, הסביר שההוצאה נקראה תרשיש מלשון רש"ש (שפיצר, ראיון אישי).

בית ההוצאה פעל בירושלים, בדירה הפרטית של משפחת שפיצר, ברחוב רד"ק שברחביה. את הכותבים הכיר במפגשי אינטלקטואלים שהתקיימו בימי שישי בעיר. שם היו עמנואל אולסונגר, יוסף ג. ליבס, יצחק שנהר, ברוך קורצוויל, דוד פלוסר, יעקב ליכט ויעקב לנדא. במפגשים אלה נולדו, למשל, תרגום שירה גרמנית של הלדרלין (בידי ליבס) ושל גתה (בידי אולסונגר). כך יצאו לאור גם ספרים של חבריו של שפיצר, אף שלא היה להם שום סיכוי מסחרי, כגון אלו של יצחק שנברג (שנהר). גם ציירים צעירים קיבלו הזדמנות להציג בספרי תרשיש רישומים, תחריטים ופיתוחי עץ. בין האמנים: אביגדור אריכא, יוסל ברנר, רודולף (רודי) להמן, א.ר. לואיזאדא, יעקב פינס, תמרה ריקמן, אריאל ורדי ומשה טמיר. אמיתי מספר, כי אביו טיפח כמו אב מאמץ את האמן אביגדור אריכא. אריכא גר אצלו בבית ובמשך חודשים עבדו השניים ביחד.

הספר הראשון שיצא בהוצאת "ספרי תרשיש" היה קובץ סיפורים של יצחק שנהר, "בשר ודם" (תש"א). ובשנה שלאחר מכן יצאו, בין היתר, "משא אהבתו ומותו של הקורנט כריסטוף רילקה" לרילקה בתרגום יצחק שנהר כמו גם "המלט" בתרגום שלום צבי דוידוביץ', כשבהמשך יצאו גם "מקבת", ו"אגדת חורף". עוד ראו אור שירים של אלזה לסקר-שילר בגרמנית ("פסנתרי הכחול"; ראו עליו להלן), "הקומדיה האלוהית" של דנטה בתרגומו של עמנואל אולסונגר, "קונרד ולנרוד" של אדם מיצ'קביץ בתרגום שלמה סקולסקי, "מיכאל קולהאס" של היינריך פון קלייסט, ו"איניאס" לוירגיליוס בתרגום יוסף ליבס, וכן ספרי שירה רבים, וביניהם משל הלדרלין, אברהם בן יצחק, ט. כרמי, חיים גורי ועוד.

ב"ספרי תרשיש" יצאו גם ספרי יודאיקה והיסטוריה ובהם "גוג ומגוג" של בובר, "מגילת אחימעץ", "ישראל והעמים – תולדותיהם מימי חורבן בית שני עד גרוש ספרד" של י. כץ ו"בשלהי בית שני – הפרושים, ספרי הבשורה" מאת ליאו בק בשיתוף דוד פלוסר. לצידם יצאו ספרי אמנות ותיקי ליטוגרפיות של

רודולף (רודי) להמן, משה טמיר, יוסף זריצקי ואחרים, ואיורים של יוסל ברגנר לספרי קפקא. עם כל זאת הוציא שפיצר את "חוק מס הכנסה" מאת זיגפריד מוזס, שלימים היה מבקר המדינה, את רשימת הספרים שנדפסו בבית הדפוס של מנשה בן ישראל באמסטרדם, ואפילו מורה דרך להסתכלות בכוכבים. אחד הספרים האחרונים שעיצב שפיצר היה אנתולוגיה לשירה עברית מתורגמת לאנגלית, שערך ט. כרמי בעבור הוצאת "פינגווין".

בשנת 1945 התמנה שפיצר למנהל בית ההוצאה הקטן של הסוכנות היהודית, שם עבד עד פרישתו לגימלאות בשנת 1965. חותמו ניכר בפרסומי הסוכנות ופרסומי הוצאת "מוסד ביאליק" שהשתייכה לסוכנות. במקביל שימש שפיצר – לא בשכר – כיועץ למכונים כגון בית הכנסת האיטלקי בירושלים ולבתי הוצאה כגון "דביר".

יוליוס מציין את המטען התרבותי העשיר של שפיצר: "רגישותו הרבה לדברי ספרות מעולים [...] ויכולתו ליזום ולעודד אחרים ליצירה טובה" (יוליוס, 2/12/83). אמיתי הבן מספר על יושרו של האב: "באתי לאבי כשהייתי סטודנט, וביקשתי לעבוד אצלו כמגיה או שיקשר אותי לבתי דפוס והוצאות אחרים. אבי סירב, ואמר: 'תראה לי קודם שאתה יודע לעבוד ואמצא לך'. ואז נאלצתי ללכת לחפש לבד עבודה. אף אחד לא היה זכאי לפרוטקציה אצל אבי. הוא היה איש תרבות אירופית נחמד מאד, עילוי".

הגשמת חזון חלוצי

מן הראוי להרחיב מעט את הדיבור על חזונו של משה שפיצר. בדברים שנשא גרשום שוקן לזכרו, אמר, כי עם מותו "נעלם מן הנוף האנושי-החברתי שלנו דגם מסוים של יהודי מרכז-אירופי אשר בשעתו תרם תרומה חשובה וייחודית לחיינו. ואני מתכוון לדגם של ציוני מרכז אירופי, שהציונות שלו הייתה בעלת צביון תרבותי ואשר החשיב ביותר את המבחן האיכותי הן לגבי טיבם של חיי החברה

והן לגבי הרמה האסתטית".⁴² שוקן הוסיף ואמר: "הציונות שלהם התאפיינה בכך שהם ראו את ארץ-ישראל לא רק כארץ מקלט בשביל יהודים נרדפים, כי אם כמקום בו אפשר ובו צריך לכונן חברה מתוקנת שישררו בה צדק ותרבות" (שוקן, 14/1/83). לדבריו, הציונים התרבותיים הצעירים והליבראליים גמרו אומר "לחולל מהפכה אסתטית [ביהדות ובפולחן שלה]. החיים החדשים בארץ ישראל [...] צריכים להיות לא רק בטוחים וטובים, כי אם גם יפים. היופי האסתטי צריך להיות לבן-הלוויה הטבעי של האיכות המוסרית של החיים החדשים" (שוקן, 14/1/83).

מרטין בובר היה אחד ממחולליה הראשונים של מהפכה אסתטית זו, בהוציאו ספר סיפורי חסידים בשנת 1906, שניכר לא בתכנון בלבד אלא גם בצורתו הנעימה והאסתטית. צעירים יהודים רבים באירופה, ובהם שלמה זלמן שוקן, הלכו שבי אחר החידוש. "תנועת ההתחדשות החברתית-הרוחנית-האסתטית של היהדות שהתעוררה [...] במרכז-אירופה יצרה את האווירה שלתוכה נולד משה שפיצר ושבה פעל כל חייו" (שוקן, 14/1/83).

אמיתי שפיצר סיפר: "אבי ראה את תרומתו להגשמת החזון החלוצי הציוני בייצור ספר עברי ברמה אירופית. הוא פעל ליישום מלאכת הדפוס האירופית המשובחת בארץ, ולהפצת הספר כמוצר תרבותי לא מסחרי. בזאת ראה את תרומתו למפעל הציוני".⁴³ פרופ' מלאכי בית-אריה, שהיה מנהל בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, כתב: "מפעלו ופועלו החלוציים והמהפכניים של ד"ר משה שפיצר בתחום עיצוב הספר העברי החדש, איכות ההדפסה והתפתחות אותיות הדפוס העברי מקנים לו מקום נכבד בין גדולי המדפיסים העבריים [...]".⁴⁴

---

⁴² ראו בהרחבה דברים שנשא שוקן בערב זיכרון למשה שפיצר במוזיאון ישראל בירושלים, כפי שפורסמו בעיתון "הארץ": שוקן, ג. (1983, ינואר 14). "המהפכה האסתטית בציונות מרכז-אירופה; דברים לזכרו של משה שפיצר". "הארץ", עמ' 18.

⁴³ ראיון עם אמיתי שפיצר נערך בינואר 2004.

⁴⁴ ראו בהרחבה: בית-אריה, מ. (1981). הקדמה לקטלוג התערוכה "ד"ר משה שפיצר - ספרים, אותיות, עיצוב, בעריכת ד"ר יעקב קצנשטיין. ירושלים: הוצאת "ידי הספר".

"הגדת ראשי הציפורים"

"הגדת ראשי הציפורים", שנכתבה ואוירה במיינץ שבגרמניה במאות ה-13 וה-14, קרויה כך משום שלרוב דמויות האדם המצוירות בה יש ראשי צפרים.⁴⁵ כתב-היד המקורי של ההגדה נמצא במוזיאון ישראל. הדפסת הפאקסימיליה של ההגדה בתשכ"ו (1967) נחשבת אחת מגולות הכותרת של הוצאת "ספרי תרשיש" ועליה הייתה גאוותו של שפיצר. אכן זהו מופת לפרויקט מו"לי מצד עשיית הספר. שפיצר הוציא אותה לאור בשני כרכים, בשנים תשכ"ו–תשכ"ז. לשם זאת נסע במיוחד לוינה. שיטת הדפוס בווינה, שכמעט אינה קיימת עוד בעולם, היתה סוג של ליטוגרפיה, הדפסת אור color type. משה שפיצר בחר גם בכורך יקר ביותר. למרבה הצער, חלק גדול מהעותקים של הגדת הציפורים ב"ספרי תרשיש", שנמצאו במוזיאון ארצות האיסלאם בירושלים, נגנב. הספר נעשה פריט יקר ערך לאספנים.

פריטי אספנים

אמיתי שפיצר העיד כי בין הספרים הממוספרים שהוציא שפיצר היו ספרים פריטיים, שמשפחת שוקן הוציאו לצורכי המשפחה, לרגל אירועים כחתונה וכיום הולדת. כמו כן הדפיס שפיצר את נאום פרס נובל של עגנון ב-120 עותקים ונתן את כולם במתנה לסופר, שהיה ידידו הקרוב. גם ספרים אחרים של "ספרי תרשיש", הפכו במשך השנים לפריטים נחשקים בידי אספני ספרים, אף שלא נועדו להיות כאלה, קרי, לא היו ממוספרים, אך יצאו במהדורות קטנות רק משום שלא היו להם דורשים בזמנו. כך, למשל, לאחר מותה של אלזה לסקר-שילר, בשנות ה-40, הוציא שפיצר לאור את העיזבון שלה, שירים בגרמנית, בשם "פסנתרי הכחול". הכריכה היא ציור בצבע כחול שהמשוררת ציירה בעצמה. הספר יצא לאור

---

⁴⁵ רות מלניקוף טוענת כי האיוורים נעשו על ידי אמנים נוצרים אנטישמיים. ראו: Mellinkoff, R. (1999). *Antisemitic Hate Signs in Hebrew Illuminated Manuscripts from Medieval Germany*, Jerusalem : Center for Jewish Art, Hebrew University of Jerusalem.

במאתיים עותקים בלבד, עקב חוסר הביקוש. שפיצר לא ציין על גבי הספר את שם ההוצאה בגרמנית, מפני שהייתה בארץ התנגדות לפרסום בשפה הגרמנית והוא פחד שמא יפגעו בו. לימים היה הספר לפריט יקר מאד לאספנים.

בשנת 1975, לרגל יום הולדתו ה-75, נערכה תערוכה מספריו של שפיצר במכון שוקן למחקר היהדות. "בכל הספרים האלה ניכרת יד אמן", כתב אז קצנשטיין, שהתמוגג מ"העיצוב המעולה":

תענוג רב הוא לעיין ולהסתכל בשער או בעמוד ואפילו בעטיפה של הספר. תמיד לפנינו עיצוב משובח ביותר, והמתבונן ביצירות אמנות אלו משוכנע, שאין דרך טובה יותר מן הפתרון הטיפוגרפי שלפנינו. ולא נגזים, כשנאמר, כי אין רבים בין העוסקים בטיפוגרפיה העברית, שלא רק יודעים את אמנות עיצוב הספר העברי, אלא גם שולטים באמנות זו שליטה גמורה ומעולה [...] [שפיצר הוא] לא רק בעל מלאכה ממדרגה ראשונה, הוא אמן במלוא מובן המלה. כמו שנהנים כשלוקחים ליד חפץ אומנותי, כך התענוג מן הספרים שהוא טיפל בהם. כל ספר, ולא חשוב אם הוא הדפסה פרטית במהדורה מצומצמת, או ספר שנדפס אפילו לשימוש בבתי הספר [...] תמיד לפנינו ספר שהוא פרי עבודת מחשבה רבה. מותר להכריז, שהספר העברי היפה הוא 'התגלית' של ד"ר שפיצר (קצנשטיין, 7/11/75).

ב-1951 זכה הספר של "ספרי תרשיש", "משא אהבתו ומותו של הקורנט כריסטוף רילקה" לרילקה, בתרגומו של שנהר עם איורים של אביגדור אריכא, בפרס הבינלאומי הראשון לעיצוב הספר והיה הספר הישראלי הראשון שזכה בפרס יוקרתי זה. קצנשטיין סיפר גם, כי כאשר ביקר בספריה העירונית של ניו יורק בשנת 1966, בתערוכה של ספרים עבריים, מחציתם היו מבית היוצר של שפיצר "והעידו על יכולתו להקנות לספר העברי מקום מכובד" (קצנשטיין, 7/11/75).

עבודה עם בתי דפוס בירושלים ותרומה לפיתוח ענף הדפוס בארץ

שפיצר תרם רבות להתפתחות ענף הדפוס הצעיר בישראל אף-על-פי שמעולם לא היה בעלים של בית דפוס ולא עבד מעולם בעבודת כפיים בתחום זה; "אבל היה לו כשרון ועיץ, והוא ידע להדריך מדפיסים בבתי הדפוס שעימם עבד", אומר אמיתי שפיצר. הדרישות של משה שפיצר היו קפדניות. הבן אמיתי מסביר מה הן האיכויות, שהופכות הדפסת ספר למעשה אמנות – אותן איכויות שאביו דרש מהמדפיסים:

צריך נייר שאפשר להדפיס עליו, שלא יהיה שקוף, צריך כיוון נכון של סיבי הנייר כאשר מכניסים אותם למכונה, קיפול לאורך הסיבים. הדפסת צד אחד של עמוד צריכה להיות חופפת באופן מוחלט לצד השני. מספרי העמודים צריכים להיות בדיוק באותו מקום וגם כותרת בגובה אחיד, במקום מוגדר מאד, זאת כדי שהעיץ תהיה באותו מקום לאורך כל הספר. צריך כריכה מאיכות מעולה שתחזיק הרבה שנים, תשמור על הספר, תיראה יפה ויהיה נעים להחזיק אותה ביד, תציג את הספר בצורה סימפטית. אבי לא חשב שהספר צריך לפרסם את עצמו. הוא לא פיתח את קישוט הכריכה. אבל הקישוט על הדש צריך שיהיה מעוצב יפה. כל הספר הוא מכלול אחד. גם הכריכה – צריך להיות כיוון ברור של החיתוך ושימוש בחומר גלם ברמה גבוהה. כדי שהכריכה לא תתעגל אחר כך, כפי שקורה לספרים רבים, יש להשתמש בקרטון שעמד לפחות שנה במחסן והתייבש באופן אחיד בכל הפינות. יש לחתוך אותו נכון, בפינות לא אכזריות. התפר על גב הספר צריך להיראות אסתטי, עם חוטים שהם שארית דקורטיבית מהימים שבהם תפרו ספרים ביד. עומק הנייר מתחת לקצה הכריכה צריך להיות בדיוק נעים לעין ולא עמוק מדי. עליו לבלוט מעל הנייר כדי להגן אבל לא יותר מדי. כל העיצוב הוא פונקציונלי.

השיקול המסחרי לא עניין את שפיצר ודרישותיו הקפדניות עוררו את זעמם של כמה בעלי דפוס. לדברי אמיתי שפיצר, "אבי כפה על בתי דפוס לעבוד לפי דרכו. אבל על אף הדרישות מצא מספר קטן של בתי דפוס שהיו מוכנים לעבוד עמו, ויצרו את הסטנדרט המודרני של הדפוס העברי". לדבריו, "העבודה לא היתה רווחית – היו הרבה תיקונים, הרבה הגהות, שינויי עימוד ועיצוב לאורך ספרים שלמים, שדרשו המון עבודה ודיוק גדול מאד בהפעלת מכונות הדפוס. לפעמים הצטרכו לפזר טקסטים ולעשות עבודה מחדש". אבל ההטבה שזכו לה בתי הדפוס, שעבדו עם שפיצר, היתה לימוד המקצוע וכן עבודות הדפסה שהם קיבלו מתוקף תפקידיו בסוכנות ובמוסד ביאליק.

יוליוס מספר, כי זמן מה לפני הקמת המדינה, כשנפתחה בירושלים מגמה ללימודי הדפוס בבית הספר המקצועי של "הדסה" (כיום: מכללת הדסה), החל שפיצר לסדר ולהדפיס שם מספריו. תלמידיו לשעבר "מספרים שכבודו בעיניהם היה כה גדול, שלא העזו, אפילו כשהיו להם השגות, למרוד בהוראות שנתן. לפעמים לא הבנתי מה יצא מזה, מספר אחד מהם, 'לא ידעתי מה הוא רוצה, אבל לא העזתי להתנגד. כשנגמרה העבודה ראיתי כמה צדק. הוא ראה כנראה בדמיונו מה יהיה המראה הסופי'" (יוליוס, 2/12/83).

יוליוס גם תמצת את סוד גדולתו של שפיצר כמעצב ספרים:

הוא שאף לסגנון טיפוגרפי טהור, שפירושו: טהור מכל קישוטים ומבוסס אך ורק על אמצעים טיפוגרפים, כגון אות לסוגיה וגדליה, כותרות בגודל מתאים, יחס נכון בין השולחן לשטח המודפס, שער מתוכנן היטב, עמוד שחלקיו תואמים זה את זה ומעל לכל – שני עמודים של ספר היוצרים יחד מראה אסתטי והרמוני ואותו דבר בלתי ניתן להגדרה, 'אווירה' של ספר יפה, ויהי תוכנו אשר יהיה (יוליוס, 2/12/83).

חידושי אותיות עבריות

באותה העת עמד רק מגוון קטן של אותיות לרשות הדפוס העברי והתגלה צורך בעיצוב אותיות חדשות. שפיצר עסק הן בעיצוב האותיות והן בייצורן. לתכלית זו האחרונה הקים את המפעל "יציקת אותיות" ובו שלושה עובדים, לייצור תבניות ליציקת אותיות. עד אז יובאו התבניות מחוץ לארץ והאותיות בבתי הדפוס היו, כאמור, ישנות ושחוקות. בעבודה הנדסית מדויקת מאוד ובסוג מיוחד של מתכת עוצבו התבניות החדשות ובהן אותיות חדשניות. המפעל לא הצליח מסחרית, כמעט פשט את הרגל, ונמכר. שפיצר ועמיתיו הספיקו ליצור קטלוג אותיות עבריות למכירה בארץ, שנעשה ברבות הימים פריט לאספנים.

שפיצר כתב מאמר מקיף בשם "על האותיות שלנו". במאמר זה, המכיל דוגמאות מצולמות רבות של כתב עברי מתקופות קדומות ועד לאותיות בנות זמננו על מצבות ובכתבי קודש מכל עדות ישראל, קובל שפיצר על "ירידה מתמדת בצורת אותיות הדפוס שלנו"⁴⁶ ועל הקשיים הכרוכים בדפוס האותיות העבריות לעומת כתב האלפבית המקובל בארצות המערב. שפיצר הציע פתרונות: "אם על-ידי חידוש צורתן של האותיות הטובות ביותר שנחקקו בעבר, ואם על-ידי ניסוחים חדשים של אותן הצורות... בדרך זו, אם נלך בה מתוך כווד ראש ומצפון רגיש, נוכל אולי להגיע לצורת אות דפוס שתהיה יפה לצרכים המודרניים של ההדפסה מבלי להתרחק מן הצורות המקובלות ריחוק עקרוני, ותהיה הולמת את הפסיכולוגיה של הקורא בן ימינו שאינו רגיל להישגים של ההדפסה הלועזית" (שפיצר, תש"ח: 500).

כך כתב מאיר סדן באתר העוקץ-טיפוגרפיה: "לד"ר שפיצר, מלבד עבודתו כמעצב ספרים ומו"ל, יד בכמה מהאותיות העבריות הקלאסיות. הוא עזר להרי קארטר בהכנת כתב 'בצלאל', בראשית שנות ה-40; סייע לאיתמר דוד

---

⁴⁶ ראו בהרחבה: שפיצר, מ. (תש"ח-תשי"ב) "על האותיות שלנו". עלי ע"ן. מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה (עמודים 480-501). ירושלים: חמו"ל.

בפיתוח אות 'דוד'; יצר את המשקלים הקלים של אות 'הצבי', לאחר שהמעצב המקורי של האות, צבי האוסמן, נפטר לאחר סיום העבודה על המשקל העבה; עיצב את האות הקורסיבית 'רהט' במסגרת עבודה עם משרד הגרפיקאים רוטשילד-ליפמן; חקק את האות הבלתי שגרתית 'רוממה' ותיקן את נוסח ה-10 פונקט של אות 'גיל' מאת הטיפוגרף הבריטי אריק גיל.⁴⁷ את רוב העבודות הטיפוגרפיות של שפיצר אפשר לראות הן בתוצרי "ספרי תרשיש" והן באלה של הוצאות אחרות.

אמיתי שפיצר: "היה צורך לפתח אותיות מודרניות וקלות וזוויתיות. אבי יצק וסיפק את אות הצבי לבתי דפוס, בעיקר למודעות ולכותרות. במקביל עיצב מספרים שמתאימים לאות המודרנית. הצבי התקבלה מאד יפה בשוק הישראלי. אחר כך נוצר דוד. אבי תמיד הדפיס את הספר הראשון בכל אות – להראות שאפשר להשתמש בהן". "כלב חוצות" של עגנון היה הספר הראשון באות דוד, מלווה בעיטורים של אביגדור אריכא. הספר יצא בתחילת שנות ה-60. אחריו הדפיס שפיצר באות זו את איגרת האפיפיור יוחנן ה-23. "בספרים שהוציא אבי היה שילוב של טקסט אמנותי, עיצוב אמנותי, תמונות אמנותיות, ביצוע מושלם ומדויק של עבודת הדפוס, ובקיצור מלאכה של פעילות אמנותית ישראלית".

בשנות ה-40, במהלך שיתוף הפעולה של שפיצר עם ש"ז שוקן, שעמדנו עליו לעיל, מימש שוקן את עניינו בפיתוח האות העברית. הוא הצהיר: "כבר כמה זמן אני נחוש בדעתי להמשיך את הכנותי רבות השנים ליצירת אות עברית חדשה [...] אמנם, הטיוטה המכרעת לאות העתידית תהיה זאת בה אני משתתף באופן פעיל ושלגביה אני מחליט" (שפר, תשנ"ה: 72–73).

ב"ספרי תרשיש" בחרו בקפידה אנשי מקצוע ופיקחו על מלאכתם בשערי ספרים, בכותרות ספרים ובכריכות ספרים. אחת מהם הייתה פרנציסקה ברוך והיא

---

⁴⁷ ראו בהרחבה באתר "העוקץ" הבוחן את התפתחות הטיפוגרפיה: המאמר "עבודתו החלוצית של משה שפיצר" (<http://www.oketz.com/8.html#more>), נדלה לאחרונה: 7/16).

עיצבה את אות שוקן בעבור כותרת עיתון 'הארץ'. בשנת 1949 הוחל בהדפסת ספרי שוקן באות החדשה, שנקראת 'אות שוקן' או 'שוקן-ברוך'. הספר הראשון, שהודפס באות החדשה, היה תרגום עברי לאוטוביוגרפיה "מסה ומעש" של חיים ויצמן. התוכנית הייתה, שספר היובל "עלי עי"ן" לכבוד יום הולדתו של זלמן שוקן יהיה הראשון שהאות החדשה תוצג בו, אלא שהוצאת הספר התעכבה במשך שנים והוא יצא רק בשנת 1952.

במבוא לקטלוג אותיות מודפס של ההוצאה, שיצא לאור בשנת 1955, לא הוזכר שמו של זלמן שוקן – ולא שמו של שפיצר – ונאמר, כי מי שיזם את האות החדשה היה גרשום שוקן בעזרת פרנציסקה ברוך. באות שוקן הודפסו כמה ספרים ועטיפות. זו היא אות ייצוגית, שאינה מתאימה לקריאת טקסטים ארוכים (אורכך, 22/7/87), אשר על-כן הצטמצם השימוש בה וניתן למצוא אותה בעיקר בכותרת עיתון "הארץ"⁴⁸. כיום, בתקופת הדפוס האלקטרוני והעיצוב בתוכנת מחשב, אולי פוחת-עד-נעלם מקום לאמנות כמו זו של משה שפיצר, אולם הישגי התפישה שלו שרירים וקיימים בתרבות הישראלית.

מעלילות הדורות הראשונים בהוצאת שוקן וסיפור "ספרי תרשיש", הכרוכה בה, נעבור אל שושלת מו"לים עבריים אחרת: משפחת זמורה.

---

⁴⁸ מתבקשת הרחבה על פרנציסקה ברוך, שהחלה את קשריה עם זלמן שוקן עוד בשנת 1926, עת הזמין אותה שוקן לכתוב את שמות הספרים שבספרייתו. ברוך הגיעה לשוקן לאחר שזכתה להכרה כבעלת כשרון לעיצוב וציור אותיות. במקביל לעבודתה אצל שוקן, עבדה בלשכת הממונה על העיצוב האמנותי של רפובליקת ויימאר, והייתה שותפה בעיצוב סמל העיט של הרייך. בשנות השלושים עלתה בגפה לישראל וכאן עיצבה את לוגו עיתון הארץ המשמש עד היום. עם קום המדינה השתתפה בעיצוב סמלי ישראל: הדרכון, סמל העיר ירושלים, שטרות כסף וסמלי מוסדות. ראו עוד בדף-קטלוג שהופק לרגל התערוכה **דפוסים משתנים: מלאכת העיצוב של משה שפיצר, פרנציסקה ברוך והנרי פרידלנדר** במוזיאון ישראל (2015–2016). בעמוד מוזיאון ישראל ברשת (נדלה לאחרונה ביולי 2016):

<http://www.imj.org.il/ag/types/page/?id=751>

ראשית שושלת זמורה: הוצאת "מחברות לספרות" והלאה

בפרק הקודם פירטנו את סיפור בית שוקן ו"ספרי תרשיש", המייצגים את יהדות גרמניה בישראל ואת הסופרים והחוקרים שיצאו ממנה, כגון מרטין בובר וגרשום שלום (שישבו בירושלים וחלקם היו קשורים עם האוניברסיטה העברית). פרק זה יתמקד בבית זמורה ממזרח אירופה וכן הכותבים, שעבדו איתו. שושלת זמורה קשורה בתנועות הפועלים, לעומת משפחת שוקן, שהייתה קשורה באידיאולוגיה של המעמד הבינוני ובמפלגותיה, הפרוגרסיבים והציונים הכלליים. כאמור, האידיאולוגיות הללו באו לידי ביטוי בסופרים, שפעלו עם בתי ההוצאה: עגנון ואורי צבי גרינברג, למשל, מצד שוקן; נתן אלתרמן, בין השאר, מצד זמורה. דברים אלה אמורים, כמובן, בדורות הראשונים של כל שושלת והם בלשון הכללה; ברבות הימים, עם התפתחות החברה בישראל וגיבוש הזהות הישראלית, מיטשטשות ההבחנות האלה, ובכל זאת יש בהן כדי לשרטט בקווים כלליים תמונה רחבה של שדה המו"לות המשפחתית בארץ.

סיפור שושלת זמורה מתחיל באיש הספר והעורך, ישראל זמורה, ובהקמת כתב העת "מחברות לספרות" (1940), ובהמשך – את בית ההוצאה באותו השם, מתוך הקשר לחבורת "יחדיו" בכלל, ולנתן אלתרמן בפרט. האיכות הספרותית הייתה השיקול המרכזי של ההוצאה והמניע שלה; שיקולים כלכליים נדחו לקרן זוית. "מחברות לספרות" הייתה מפעל ביתי קטן מבחינת כוח האדם. בני המשפחה – מספר אהד זמורה – עסקו בכל פעולות ההוצאה ובכללן נשיאת הספרים וההפצה. חרף זאת הוציאה "מחברות לספרות" למעלה מ-300 ספרים במשך כ-30 שנותיה הראשונות, שבהן עבד צבי זמורה, בנו של ישראל, לצדו של האב. אך שיקולים ספרותיים בלבד אינם יכולים להעמיד הוצאת ספרים כחי הנושא את עצמו. ההוצאה נקלעה לקשיים כלכליים חמורים ונסגרה למעשה. את דרכה המשיך בנו הצעיר של ישראל, אהד זמורה. הוא שיקם את ההוצאה והקים ביחד עם שותפים את הוצאת זמורה-ביתן-מודן (1973), לאחר שלמד את לקחי אביו וניסה לאזן בין שיקולים ספרותיים לשיקולים כלכליים. ההוצאה, זב"מ,

נפתחה ללא משרדים: בית קפה שימש לישיבות המערכת, אך היא התפתחה במהירות ונעשתה אחת ההוצאות המובילות בארץ. היא הקימה בית דפוס משלה ובשנות ה-80 קנתה את הוצאת "דביר", ההוצאה הידועה של ביאליק. שותפים הולכים (מודן, ביתן) ושותפים באים (יורם רוז מ"כנרת"), והשותפות החדשה הושתתה גם על שליטה משותפת ברשת חנויות ספרים ("צומת ספרים" וכיום גם "יריד הספרים"). בדור השלישי פועל נכדו של ישראל, ערן זמורה, כמנכ"ל משותף של כנרת-זב"מ-דביר, והוא מעורב בניהול ההוצאה ובשיקוליה הכלכליים בלבד; את הצד המערכתי – בחירת הספרים ועריכתם – הוא מותיר למומחים. הנה כי כן, שלושה דורות וארבעה מודלים ואופנים של מו"לות: הוצאה פרטית גדולה, שמנהלה מעורב בבחירת הספרים (שוקן); הוצאה משפחתית-ביתית, ששיקוליה ספרותיים בלבד (מחברות לספרות, ספרי תרשיש); הוצאה מסחרית קטנה בלי משרדים (זב"מ); וקונצרן גדול של הוצאת ספרים וחנויות ספרים – אימפריה של ממש – שמנהליה מניחים למערכת ההוצאה את בחירת הספרים ואת עריכתם (כנרת-זב"מ).

ישראל זמורה: מבקר ספרותי, מו"ל ועורך (1899–1983)

ישראל זמורה נולד בשנת 1899 בכפר בבסרביה, אז רוסיה, הבכור מבין שישה אחים ואחיות. את השכלתו היסודית רכש בחדר ואת השכלתו החילונית הרחבה – בלימוד עצמאי, בעיקר מתוך קריאת ספרים רבים. הוא החל לכתוב בעברית כבר בגיל 12 ומלבדה ידע יידיש, רוסית, צרפתית, גרמנית, ובשנים מאוחרות יותר גם אנגלית, ומכולן תירגם לעברית יצירות שירה, שאהב.

בגיל 16 עבר לאודסה, שהייתה ממרכזי הספרות העברית החשובים ביותר ובה פעלו ביאליק, רבניצקי ואחד העם. שם התיידד ויצר קשרים עם אנשי הרוח וכן הכיר את אשתו עדה, שהייתה תלמידתו לעברית. הם נישאו בהיותם בני 19. בתקופת המהפכה ברוסיה גויס ישראל לצבא האדום. בזכות היותו היחיד בפלוגתו

שידע קרוא וכתוב, הוא מונה להיות הפקיד הפלוגתי. בתפקידו זה כתב לעצמו צו מעבר – וברח מהצבא.

לאחר המהפכה ברחו בני הזוג מרוסיה לרומניה. הם גרו כמה שנים בעיר בוטושן, שם שימש כמורה לעברית ושם גם נולד בנו צבי ב-1922. המשפחה עלתה ארצה בשנת 1925 וכאן נולד בנה השני, אהד, ב-1933. במשך כחמש שנים שימש זמורה שליח קרן היסוד ברומניה, שאליה נסע למשך חודשים אחדים בכל שנה, סבב בין הכפרים, סיפר על ארץ-ישראל וגייס תרומות. בשנות ה-30 סיים את עבודתו בקרן היסוד והחל בפעילותו הספרותית הענפה.

הרקע לייסוד מחברות לספרות: כתבי-העת וההוצאות "כתובים" ו"יחדיו".

השנים 1925–1940 – בין עלייתו של זמורה ארצה לבין הקמת ההוצאה "מחברות לספרות" – היו שנים מרתקות בספרות העברית. בשנים אלו התבלט דור היוצרים המודרניסטים בהנהגת נתן אלתרמן ואברהם שלונסקי, אשר פיתח פואטיקה שונה לחלוטין מזו שהציג הדור הקודם, דור התחייה בהנהגת ביאליק⁴⁹. המרד של המודרניסטים לא נגע לענייני פואטיקה וספרות בלבד, אלא לענייני החומר גם כן: הם התקוממו נגד מדיניות הוצאת הספרים החשובה של אותה העת, "דביר", שהתרכזה בפרסום כתבי ביאליק וחבורתו לצד מפעל הכינוס של טקסטים מהמקורות כגון ספר האגדה ושירת ימי-הביניים העברית. היו אלו מאבקים על מקום במרכז הבמה הספרותית ועל השפעה; כתבי-עת והוצאות ספרים שימשו כאמצעים להשגת המטרה.

⁴⁹ בין "מעגל" שירת ביאליק וטשרניחובסקי ל"מעגל" של שירת שלונסקי ואלתרמן היה "מעגל" נוסף ואלה ראשוני המודרניסטים בשירה העברית בא"י: אברהם בן יצחק, יהודה קרני, אביגדור המאירי, דוד פוגל ויוסף צבי רימון. סדן, דב, (1955) מבוא לספרות בדורות האחרונים, האוניברסיטה העברית, מפעל השכפול, ע"מ 91-110; חבר, חנן, (אפריל 1983) המעגל השלישי, סימן קריאה 16-17, (מנחם פרי עורך), ע"מ 574-577.

ראשיתו של הסיפור נעוצה ב-1926, עת הופקדה עריכת בטאונה של אגודת הסופרים, "כתובים", ב"תמימותו של ביאליק"⁵⁰, בידי אליעזר שטיינמן ולא בידי אדם מנאמניו של המובהקים של ביאליק.⁵¹ שטיינמן הרבה לפרסם את המחזיקים בפואטיקה המודרניסטית ובראשם שלונסקי, ולא יצר כתב עת ספרותי אקלקטי, המשקף את כלל העשייה הספרותית. כעבור כשנה, כאשר ביאליק וחבורתו נוכחו לדעת שחבורת הצעירים המודרניסטים שכונתה בהמשך חבורת "כתובים" השתלטה על העיתון, הודיע ועד האגודה על התפטרותו, תמיכת אגודת הסופרים בכתב העת "כתובים" נפסקה, ושטיינמן, שחש בדחייתם אותו, התחבר עם אברהם שלונסקי, עם יעקב הורביץ, עם יצחק נורמן ועם ישראל זמורה. אלו הפקיעו את השבועון "כתובים" מרשות אגודת הסופרים והפכוהו לבטאונה של חבורת יוצרים צעירה. מהלך זה הביא להסרת חסותה של אגודת הסופרים על כתב-העת, ולהחלטה בשנת 1928 להקים כתב עת חדש, במקום זה בו כיכבו המודרניסטים.

---

⁵⁰ כפי שמתאר זאת ישראל זמורה: זמורה, ישראל, (דצמבר 2008, במקור מאי 1979) מדוכן לדוכן, הרהורים וזכרונות עם יובל ל"מאזניים", מאזניים, כרך פ"ב, גליון 4-3, עמ' 26-28 (ר' הערה 14).

⁵¹ אביגדור המאירי מתאר בסרקזם גלוי את עורכי העיתון החדשים: "אינני מאשים את עורכי ה'כתובים'. כל עם יש לו הממשלה שהוא ראוי לו'. מערכת העיתון מורכבת משלושה אנשים שונים, שביחד מהווים מערכת עברית מובהקת: האחד, א. שטיינמן, חולם חלומות-כבוד לסופר העברי מיום עמדו על דעתו... השני, אשר ברש – יהודי פקח-מפוכח 'עורך מלידה ומבטן' שכשרון האבטו-אדמיניסטרציה שבו משגיח על העיתון האומלל, שחלילה וחס לא יעלה ברמת-גבהו על יצירותיו שלו. והשלישי א. שלונסקי – ילד בעל כשרונות מצויינים, שמתוך פחד מפני מלחמת-החיים-והספרות הריח את כשרונו אל מעבר לגבול הזקנה המאפטרפסת אותו ונעים לו להיות תרנגול צרוד על כור האשפה הספרותית, מאשר חייל פשוט אך אמיץ בחזית-הרוח הגלויה שלנו, – ושלושת אלה הם: מרכז הרוח העברי בארץ נביאי האמת והשקר". ראו: המאירי, א. (תרפ"ה, תשרי), אגודת הסופרים שאיננה, המחזר, עמוד 20.

כשהופיע "מאזנים" ככתב-העת הרשמי של אגודת הסופרים בשנת 1929, הפך "כתובים" לכלי-הביטוי הגלוי של הפואטיקה המודרניסטית כנגד דור התחיה.⁵² כך נכתב במניפסט כתב-העת "מאזנים" (אדר, תרפ"ט, 1929) בידי י. ד. ברקוביץ ופ. לחובר: "תחת השאיפה לכנס שוב את הכוחות המפוזרים לעבודה משותפת מועילה, לתקן את השלמות הנפגמת – חותרים לפורר, להפריד לסכסך. במקום הכוונה הטובה לעבוד עבודה ספרותית נאמנה, להגביר ולהפרות את כוחות היצירה, להשכיל ולהיטיב את הקהל העברי ולהעלותו למדרגה עליונה – באה האמביציה האישית הקטנה. על תקלה זו עמדה אגודת הסופרים העבריים בארץ-ישראל, ויסוד "מאזנים" הוא נסיונה הראשון לטהר את הסביבה הספרותית מן הרוחות הרעות". ביאליק הסביר את האחריות הכרוכה בכתובה ל"מאזניים": "והסופרים העברים בא"י – [...] הם צריכים להתעמק הרבה ולחשוב את חשבון עולמם ואת חשבון עולמו של הקהל, שהם מדריכו ומכווני פסיעותיו בחיים. חושבני כי רשאי אני להורות לחברי את חובתם ולפרש להם את החובות הללו, כיצד עליהם לנהל את השבועון, שהוא כל השרת של הסופרים, וששם צריכה להיות מובעת הדעה של מורי ההוראה שלנו בכל שאלות החיים, וביחוד בשאלות הספרות."⁵³

כפי שמציינת שביט (1983: 157), הפילוג היה תהליך הדרגתי ולא קרע, עד שבשנת 1931, בעקבות פרסום מאמרו של שלונסקי על שירו של ביאליק "ראיתכם שוב בקוצר ידכם", חדלו ביאליק וחבורתו לפרסם ב"כתובים". החבורה עסקה גם בהוצאה לאור והוציאה כחמשה עשר ספרים. הידועים בהם היו ספרו של יעקב הורביץ, "אור זרוע", כתבי אורי ניסן גנסין (שפרסם קודם לכן מחוץ לארץ-ישראל) וספרי שיריו של שלונסקי "לאבא אמא" ו"באלה הימים" (וכן כמה

⁵² מירון (1987) מציין כי דרך השם "מאזנים" ניתן ללמוד על הקו הפואטי שציפו ממנו – קו של איזון, מרכזיות, הצגה שקולה של הכוחות. ראה: מירון, ד. (1987). **אם לא תהיה ירושלים – הספרות העברית בהקשר תרבותי-פוליטי**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. (עמ' 44).

⁵³ ביאליק, ח.ג., (תרפ"ט, אדר ב'), בועידת האגודה המחודשת בתל-אביב, אגודת הסופרים ועתונה http://benyehuda.org/bialik/dvarim_shebeal_peh30.html

ספרים מתרגומיו). עוד ראו אור על-ידי ההוצאה ספרי השירה הראשונים של מרדכי טמקין ושל מרדכי אבי-שאל, הרומן של דב קמחי, "אמש", מסותיו של זמורה על רילקה וספרו של עורך כתב העת, שטיינמן, "דודאים" (וכן שניים מספרי מסותיו).

חבורת "יחדיו" וכתב-העת "טורים"

היחסים בין שטיינמן לחבורתו של שלונסקי התערערו מאותן הסיבות, שהביאו בשעתן לפירוד בין אותה החבורה לאגודת הסופרים: חילוקי דיעות בענייני פואטיקה לצד התנגדות למעמד ולסמכות שתבע שטיינמן לעצמו מתוקף תפקידו כעורך כתב-העת. מכל מקום, שטיינמן, שנתפס כיוצר מינורי, לא היה מסוגל להוביל את מהפכה המודרניסטית.

הקרע היה בלתי נמנע. ב-7 בדצמבר 1933 כתבו, שלונסקי, זמורה, נורמן והורביץ לשטיינמן, כי הם פורשים מהעריכה המשותפת. הם הקימו את חבורת "יחדיו" ואליהם הצטרפו נתן אלתרמן עם חברי קבוצת "פתח" וביניהם א.ד. שפירא ולאה גולדברג. כל אלו היו הרוח החיה של הפואטיקה המודרניסטית. חבורת "יחדיו" – "הכת" בפי מתנגדיה – הוציאה את בטאונה "טורים" בשתי תקופות: "טורים" א' (1933–1934) ו"טורים" ב' (1938–1939). זמורה, העורך ואיש המעשה, היה מהדמויות המרכזיות בחבורה הגם שלא היה יוצר מוביל כאלתרמן, כשלונסקי וכגולדברג. ביוזמתו ובפעילותו הוציאה החבורה ספרים חשובים של חבריה וביניהם "אבני בהו" של שלונסקי (1933), "טבעות עשן" של גולדברג (1935) ו"כוכבים בחוץ" של אלתרמן (1938).⁵⁴ כך רכש זמורה את ניסיונו הראשון בהוצאת ספרים.

---

⁵⁴ שאר הספרים שהוציאה החבורה: הספרון "לא תרצח" (ילקוט שירים נגד המלחמה) בתרגום אברהם שלונסקי, בעריכתו ועם מבוא משלו (1932); "אופרה בגרוש" לברטולד ברכט (1933); "אברהם שלונסקי" לישראל זמורה (1937); "מאה לילות ביפו העתיקה" למנשה לוי (1938); "שירי המפולת והפיוס" לאברהם שלונסקי (1938); "שמש בדרכים" לרפאל אליעז (1939); "חתולותי הלבנות" ליעקב הורביץ (1939) ו"מזוית אל זוית" לאברהם חלפי (1939).

שער הספרון "לא תרצה" ומודעה על "אבני בוהו" בצידו האחורי

מ"יחדיו" ל"מחברות לספרות"

גם חבורת "יחדיו" התפצלה. זמורה מספר על כך ביומניו ואלו שופכים אור על הרקע לצמיחת "מחברות לספרות". כך הוא כותב ב-30.11.38:

אלתרמן בא מאוחר והתווכח עם שלונסקי בשאלה האם מחויב הסופר להשתתף בחיים הפוליטיים בימים אלה. שלונסקי מחייב. אלתרמן אמר: רק רשות ולא חובה היא. הויכוח היה חריף ומרוגז. גישתו של אלתרמן היא של סופר שהספרות לו עיקר, של שלונסקי סופר ועסקן, שמחוץ לספרות יש לו עוד דברים.⁵⁵

⁵⁵ קטעים קצרים מיומנו של זמורה מופיעים אצל גרץ. נ. (1988). ספרות ואידיאולוגיה בארץ ישראל בשנות השלושים. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. (עמ' 84).

מעט אחר כך (20.12.38) כתב:

הלכתי עם אלתרמן ושפירא לקפה "פינגוויין" – השיחה: ירדתם של "טורים", שהפך לעתון פוליטי בעיקר, הכתוב למען אנשי מפלגה ידועה [השומר הצעיר, מ.ג.]; כל תכנו – מלחמה בפאשיזם ובמלחמה [...] לשירים, סיפורים, מסות – אין שלונסקי דואג; שפירא קוצף ורוגז, אלתרמן לא שבע רצון, משתמט מדבר, מבטל את כל העניין, כנראה.⁵⁶

הוויכוח על מעורבות לעומת אי-מעורבות בחיים הפוליטיים הוא חלק מהתמונה. אלתרמן עצמו היה מעורב בפוליטיקה, בטוריו בעיתון 'הארץ' ("רגעים") ומאוחר יותר ב'טור השביעי' ב'דבר', למרות שהקפיד להבחין בין שירת "העת והעיתון" לבין השירה הקנונית שלו. חוסר שביעות הרצון נבע מחמת הפוליטיזציה של עצם השירה,⁵⁷ הכפפת ערכיה האוניברסליים לאידאולוגיית הסוציאליזם והמלחמה בפאשיזם ברוח תנועת השומר הצעיר, ששלונסקי התקרב אליה ונעשה שותף בהוצאה שהקימה בשנת 1939, "ספריית פועלים".⁵⁸ גורם נוסף לחילוקי הדעות היה מדיניות העריכה הדומיננטית של שלונסקי, שערך את שירי החבורה כראות עיניו ואשר, בדומה לשטיינמן בשעתו, הרשה לעצמו להוציא – מתוך 11 הספרים של החבורה – שלושה שכתב, או שתרגם, בנוסף לספר שנכתב על אודות שירתו (כפי שפורט לעיל בהערות). חוסר שביעות רצון זה הוביל להפסקת עבודתו של שלונסקי כעורך "טורים" ולהחלפתו בישראל זמורה, שערך את "טורים" ג'. אלא ששלונסקי, על-פי יומני זמורה, פעל להכשלת המהלך

⁵⁶ זמורה, י. (1973, אוגוסט-ספטמבר) וכן: הקרע ב"יחידיו" ויסוד "מחברות לספרות". מאזנים, ל"ז (3-4), 174-176.

⁵⁷ דברים אלה הם "קצה קרחון" לויכוח פואטי עמוק בתולדות השירה העברית. קבוצת הניאו-סימבוליסטים (ובתוכם שלונסקי), שנהנתה ממעמד הגמוני, נשענה במידה רבה על קודים אסתטיים אוניברסליים ועל פואטיקה המבוססת על סמלים שהפענחו שלהם על ידי הנמען/הקורא אינו מיידית והשיר נחוה כמעורפל (לאה גולדברג יוצאת מכלל זה). בשלב מסוים רוב הקבוצה החלה להפנות עורף לגישה זו. ראו על כך בהרחבה: חנן חבר, פתאם מראה המלחמה, הקיבוץ המאוחד, 2001, חלק ראשון: "סימבוליזם עברי במלחמת העולם" עמ' 12-63.

⁵⁸ ראו בהרחבה בפרק העוסק בספריית פועלים וכן מירון (1987), עמ' 41-55.

וכתב-העת לא ראה אור.⁵⁹ במקומו השיג זמורה רשיון להדפסת כתב-עת ספרותי חדש – "מחברות לספרות". את המהלך מתאר ישראל זמורה ב-18 באפריל 1939:

אלתרמן מדבר שוב על הוצאת קבצים והציע את השם "מחברות לספרות"; אני משתדל להמנע משיחה על כך, כי החלטתי לא לעשות דבר בשביל קובץ אחד.

כחודש וחצי לאחר מכן, ב-31 במאי 1939, מוסיף זמורה וכותב:

יום לפני כן אמרתי לאלתרמן, שאני מגיש בקשה לממשלה לרשיון הוצאה של דו-ירחון ואני רוצה להשתמש בשמו: "מחברות לספרות"; הוא הסכים, כמובן; שמע את דברי ברצינות, הגובלת עם אדישות; אמנם, גם אני הודעתי לו את הודעתי בצורה זאת, הוא יעץ לי לפנות גם אל שלונסקי כמו שפניתי אליו; לא כדאי לעשות פילוג ספרותי במכוון. פניתי לשלונסקי וסיפרתי בקיצור נמרץ על החלטתי ושאלתיו אם ישתתף עמי; ענני בקיצור: מדוע לא? ולא הוספנו לדבר הזה; ביקשתי שיספר ללאה [גולדברג, מ.ג.] לפני שאני מדבר עמה, כי היא עלולה לענות לי מענה בלתי נימוסי אם לא תדע ששלונסקי יודע והסכים לכך. א.ד. שפירא, י. פרלמוטר [אבות ישורון], א. טסלר שמחים להחלטתי; גם ש.גנס; ראיתי את י. נורמן ושוחחתי עמו על כך; גם הוא שמח.

היום כתבתי לממשלה. (31.5.39).

ישראל זמורה כתב ב"מאזנים" באפריל שנת 1973: "במשך שנים, בימי פעולת קבוצת הסופרים "יחדיו" ("טורים"), ובימי "מחברות לספרות" (הבמה הספרותית בעריכת) – נהגתי לרשום רשימות על הנעשה בחוגים ספרותיים אלה, מעין יומן אישי (ספרותי). עכשיו, בשובי לקרוא ברשימות אלה – הנני סבור שאין לפרסמן

---

⁵⁹ על המהלכים שהובילו להתפטרותו/הדחתו של שלונסקי מ"טורים" ראה קטעים מן היומן בסוף פרק זה.

ברציפות, שכן יש בהן כדי להביך כמה אישים שעודם חיים אתנו (כן יאריכו ימים) והדבר אפשר יהיה להעשות רק לאחר זמן (זמורה, 1973 : 295).⁶⁰

בנסיון להימנע ממחלוקת פרסם זמורה הרבה שבחים ברשימותיו, אך נמנע מלתאר לעומק את המחלוקות שקרעו את חבורת "יחדיו" ואת הכעס על שלונסקי (עוד על כך ראו בקטע יומן להלן). הרשימות הללו התפרסמו באפריל 1973. חודש לאחר מכן, ב-18 במאי, נפטר שלונסקי. זמורה פרסם רשימה נוספת מיומנו לזכרו של שלונסקי ובה הראה מגדולתו של המשורר ומחידודיו: "מה יהיה עם "טורים" אם תפרוץ מלחמה? – שלונסקי אומר שצריך לסגרם ולכתוב בגליון האחרון: 'להתראות 10 רגעים אחרי המלחמה!' (זמורה, 1973 : 292).⁶¹ אך מה שהיה נכון חודש קודם לכן – ההיגד שקטעים מיומניו "יש בהם להביך כמה אישים שעודם חיים אתנו" – היה נכון פחות לאחר פטירת שלונסקי וזמורה הרשה לעצמו לפרסם את הרשימות על המתחים שהביאו לפירוק "יחדיו". כעבור כמה שנים, בשנת 1979, כשמורא שלונסקי לא היה עליו, כתב זמורה את הדברים ללא כחל ושרק:

התחילו טרוניות חשאיות שהתגברו והלכו, כנגד עריכתו השרירותית של א.שלונסקי. היו כנסים סודיים של סופרי "יחדיו", ושוב נזרע זרע של פילוג; הטרוניות היו כנגד הקו הפוליטי, אבל גם כנגד הקו הספרותי. ועם תום השנה, באסיפה כללית של חברת-המניות, "יחדיו" הודח א.שלונסקי מעריכה, ובמקומו בחרו בי כעורך "טורים". תחילה גילה א.שלונסקי אבירות, כביכול, וקיבל את הדין, והבטיח להשתתף בבמה בעריכתי והוא גם נתן בידי שיר לגיליון א' ("טורים" ג'). נ. אלתרמן כתב את "טור ראשון", פרידה אלגנטית משלונסקי וקבלת-פנים חמה לעורך החדש. אך לא כך היה ההמשך: שלונסקי התחיל למחרת היום לחתור תחת

⁶⁰ להרחבה ראו: זמורה, י. (1973, מרץ-אפריל). שני פרקים מיומני. מאזנים, ל"ו (4-5), 295–301.

⁶¹ להרחבה ראו: זמורה, י. (1973, מאי). קטעים מיומני על א.שלונסקי ז"ל. מאזנים, ל"ו (6): 292–293.

ההחלטה, קנה את ליבם של לאה גולדברג, ר. אליעז, ועוד ופתח במו"מ עם מפ"ם בדבר הוספה ספרותית לעתון "השומר הצעיר" בעריכת שלונסקי.

בהתייעצות עם אלתרמן, א.ד. שפירא, א. טסלר ועוד החלטנו לנער את חצננו מ"יחדיו" ולהוציא לאור במה ספרותית צרופה, שנתן אלתרמן קשר לה את השם "מחברות לספרות", בעריכתי (זמורה, 4-5/79: 102).⁶²

ביחס לשם שהציע אלתרמן, "מחברות לספרות", מעניין להדגיש את התיבה השנייה – "לספרות" – המכוונת לכך שעיקר ההוצאה הוא הספרות ולא הפוליטיקה.

קטעים מיומנו של ישראל זמורה

פרקי יומן אלה, שפורסמו ב"מאזנים" בשנת 1973, מעידים יותר מכל על מעמדו הדומיננטי של שלונסקי בתוך החבורה ועל הדרך המניפולטיבית שנקט כדי להפעיל את "בני חסותו", שעיקר עניינם בהקשר זה היה, כנראה, למצוא בימה קבועה ליצירותיהם. במחקר המו"לות בישראל, זה הוא פרק ראוי לדיון ביקורתי על יחסי הכוח בקרב סופרי התקופה, בלי לערער על כשרונו ועל פועלו של שלונסקי עצמו. צריך גם להדגיש ששלונסקי מראשית דרכו הספרותית, עוד מגדוד העבודה בעין חרוד (1922), ראה עצמו מחוייב להוצאת בטאון ספרותי מודרניסטי שהוא ויצחק למדן חשבו לכנותו בשם "טרפים" (ראו מכתביו ללמדן ולאביגדור המאירי) עניין שלא יצא אל הפועל.⁶³

⁶² להרחבה ראו: זמורה י. (1979, אפריל-מאי). מדוכן לדוכן – הרהורים וזכרונות עם יובל "מאזנים". מאזנים, מ"ח (ספר היובל), 100-102.

⁶³ שביט, עוזי (בהשתתפות גליה שגיב), (1981), חליפת מכתבים שלונסקי - למדן - המאירי: שבט תרפ"ב - ניסן תרפ"ג, ספר שלונסקי א', עורך ישראל לוי, ספרית פועלים ואוניברסיטת תל-אביב, עמ' 171-234. באשר לשם טרפים ראו עמ' 223, הערה 3

20 במרץ 1939

הייתה ישיבת "יחדיו" שהייתה צריכה להחליט על גורל "טורים" לשנה החדשה. נכחו" א. שלונסקי, נ. אלטרמן, י. הורביץ, לאה גולדברג, א.ד. שפירא, ש. גנס, א. חלפי ואני. פתחתי במסירת דין-וחשבון על מצבו הכספי של העתון ושל הוצאת הספרים ולאחר-כך ביקשתי משלונסקי שימסור דו"ח על מצב העתון, עריכתו, כיוונו, הקשיים וכו'; הוא סירב ואמר לי שאמשיך לדבר גם על כך; שעה ארוכה דיברתי גם על העתון, על עבודתו של שלונסקי, מסירותו, השבחת החומר הספרותי, הודיתי לו על מה שעשה צינתי לאח"כ את הליקויים בעתון, בצורה ובתוכן, על ה"נזירות" המופרזת שבו, על משהו משעמם, על המרכזיות של ענינים פוליטיים וכו'; נ. אלטרמן המשיך ברוח זו, השתדל מאוד לא לפגוע בשלונסקי, ואף על פי כן להביע דעה שלילית על כמה דברים בעתון; י. הורביץ לא דיבר [...] שאל, בעיקר, למצב החומרי של העתון; שלונסקי נזף בלי שמץ של עדינות על שלא הזמינו את ליפשיץ [המשורר משה ליפשיץ, מ.נ.] לישיבה – לוא ידע לא היה בא, משום כן לא מסר דו"ח וביקש ממני לעשות זאת; הוא מדבר רק עם מי שעבד בעתון ולא עם מי שלא עבד; לאה גולדברג תמכה בו מתוך עצבנות רבה; עניתי לשלונסקי בחריפות; במשך השנה פגע בכמה חברים ולא ביקש מהם סליחה כמו שהוא רוצה לבקש מליפשיץ; למה לא הציע אותו במשך השנה כחבר רשמי ל"יחדיו", אני הייתי מצביע נגדו, אולי היה מתקבל בכל זאת ומשתתף כאן [...] הישיבה ארכה מאוד, עוררה רוגז, עלבונות, אי-אפשר היה להגיע לידי מסקנה, ואז הציע אלטרמן לדחותה לכמה ימים [...]

בישיבת "יחדיו" השנייה, שהייתה בביתי עד שעה מאוחרת בלילה, בנשיאותו של נ. אלטרמן – נתחדשו כל הויכוחים אבל האווירה שקטה מאוד, כי אלטרמן ניהל את הויכוחים בטקט רב ובחכמה. הפתעה גדולה הופתענו כשהודיע שלונסקי לפתע-פתאום, ולא בראשית הישיבה, כי

אינו יכול להמשיך בעריכת העתון, כי הוא עייף, רוצה לכתוב שירים ועוד, אלתרמן ביקשו להמשיך, הסביר לו, כי בלעדיו ייפסק העיתון, כי הוא מומחה לעריכה בעל כשרון לכך, ואם הוא אינו יכול לשאת העול – אחרים ודאי לא יוכלו. שלונסקי עמד בתוקף על דעתו, כי לא יערוך, הציג מערכת של שלושה: י. הורביץ, נ. אלתרמן אני.

המשיכו בהפצרות, שלונסקי אמר שתהיה זאת תעודת-עניות אם רק הוא יכול להיות עורך; אלתרמן התגונן, אין זו עניות – הוא יודע לכתוב שירים, אבל לא לערוך, אולי לאחר זמן. לבסוף הציג אלתרמן לדחות עוד פעם אחת את הישיבה.

עד לישיבה הבאה ניהלתי אני את המו"מ על העריכה; שלונסקי סירב בהחלט; אלתרמן לא רצה להיכנס להשתתף במערכת של שלושה; גם של שנים לא רצה, ובעצמו – וודאי ובוודאי לא, כי אינו רוצה לבוא במקומו של שלונסקי: מה יאמרו הבריות? הוא יעץ בכל תוקף לא לקבל עלי עריכה ביחד עם הורביץ, והציע לי שאני בעצמי אקבל עלי את העריכה. לפני כן דיברתי עם הורביץ ושאלתי אם יקבל עריכה: בעצמו אינו יכול, אין לו פנאי, נראה היה שגם עם אלתרמן ואיתי לא רצה; אבל ביקש שהות להמלך בדעתו; כשבאתי לשמוע את תשובתו ענה לי, כי הוא רוצה, אבל אינו יכול. כשהסכמתי לדעתו וסיפרתי לו על הצעת אלתרמן – היה נבוך מאוד, הדבר לא נתקבל על דעתו, אבל לא גילה אותו בפירושו. בינתיים דברתי עם א. ד. שפירא, עם שלונסקי עם ש. גנס; נ. אלתרמן דיבר עם לאה – אלה הסכימו בפה מלא או לא בפה מלא, אבל הסכימו; שלונסקי הסכים מתוך שתיקה למחצה.

ישיבה שלישית התקיימה שוב בקפה "פרנס" בלי יושב ראש בתחילה ולאחר-כך הציג אלתרמן את עצמו לישוב ראש. מסרתי דו"ח על המו"מ עם כל החברים, הזכרתי את כל ההצעות מלבד הצעתו של אלתרמן על עריכתי כיחיד; אלתרמן חזר בעצמו על הצעתו; התחילו שוב בקשות

ששלונסקי ימשיך, בעיקר ביקש הורביץ, חזר על כל ההצעות מחדש: שלושה, שנים בצורה זאת, שנים בצורה אחרת ולבסוף חזרו להצעת אלטרמן. שאלו לדעתי – אמרתי שאני התכוננתי לכך, רציתי להיות עורך, אבל חשבתי שעוד יעבור זמן, אין לי אלא הרצון לקיים את החבורה, לשמור על במתה, דאי שיש אחריות, אבל אם תבוא עזרה מלאה – אתמסר מתוך רצינות ואהבה; לבסוף נתקבלה ההחלטה שאני עורך העיתון והוחלט כי בעוד שבוע עלי להציע לחברים תכנית של העיתון לשנה הבאה; החליטו גם – שפעם בחודש תתקיימה ישיבת החבורה ושלושה חברים ראשים לבקש ישיבה דחופה (20.3.39).⁶⁴

”מחברות לספרות” – מכתב-עת להוצאת ספרים

כתב-העת ”מחברות לספרות” החל לפעול כרבעון המפרסם שירים, סיפורים ומאמרי ביקורת של בני החבורה ושל יוצרים אחרים, אך הוא לא הצליח לקנות לו מקום על מדף הספרים, נחל כשלון מסחרי ונסגר לאחר חמש שנות פעילות (1940–1944). במקביל להוצאת כתב-העת ולכתיבה כמבקר ספרות החל זמורה להוציא ספרים. הספרים הראשונים שהוציא היו ספרו שלו על המספרים הורביץ והזו (1940), ”שמחת עניים” של אלטרמן (1941), ”דמיות מאפק” של יוכבד בת-מרים, ”חֶפֶה שחורה” של יונתן רטוש (1941) ו”על חוכמות דרכים” של אבות ישורון (1942). בצד ספרי שירה חשובים אלו הרבה ישראל זמורה להוציא ספרים של משוררים עבריים מימי הביניים לצד ספרי ילדים כמו ”פו-הדוב” לא.א.מילן.

---

⁶⁴ וראו בהרחבה: זמורה, י. (1973, אוגוסט-ספטמבר). הקרע ב”יחדיו” ויסוד ”מחברות לספרות”. מאזנים, ל”ז (3-4): 174-176.

ההוצאה התנהלה בבית המשפחה בתל-אביב, ברחוב פרוג ואחר-כך ברחוב גנסין, כפי שסיפר אהד זמורה בראיון עיתונאי (שוחט, 3/1/97: 42).⁶⁵ הבית שימש גם כמשרד וכמחסן ספרים. ההוצאה פעלה ללא כוח אדם חיצוני; זמורה האב עשה כמעט הכל – ובכלל זה מכירת ספרים ושיווקם – בלי מזכירה ובלי משרד מסודר. הבית היה בית-ועד לחכמים. מדי יום ביקרו שם סופרים ומשוררים וביניהם אלתרמן, שהקדיש שיר לאהד הצעיר, יעקב אורלנד, אבות ישורון ואברהם שלונסקי, שלימד שחמט את בני זמורה.

בשנת 1950 הצטרף להוצאה הבן, צבי, ועבד בצמוד לאביו. הוא שימש, לדבריו, כמנהל ראשי: "אבא היה עורך, ואני ניהלתי מבחינה אדמיניסטרטיבית". אחיו הצעיר, אהד, עזר מנעוריו לאביו במגוון תפקידים – נער שליח, סבל שנשא ספרים לחנויות, אורז ספרים וכתבן במכונת כתיבה. בשנת 1955 הוא הצטרף לניהול ההוצאה, אך פרש כעבור זמן, כפי שסיפר בראיון: "היתה זו הוצאה של איש אחד. עבדתי עם אבי זמן קצר, אבל היו בינינו חילוקי דעות. אחי הבכור המשיך לעבוד איתו. לא שחלקתי על דעתו מה חשוב להוציא, אלא שחשבתי שצריך להיות איזון בין דברים שנמכרים לדברים אחרים". חילוקי הדעות בין האב לבן התמקדו אפוא בעניין הכלכלי, שכן האב סירב בכל תוקף להוציא ספרים מסחריים, שיאזנו את ההפסדים שגרמו ספרי האיכות. כיום, בראייה לאחור, מצדיק צבי את הגישה הפרקטית והמאזנת של אחיו אהד: "העלות [ללא כיסוי באמצעות רווחים] הרגה אותנו, ובגלל זה כמעט פשטנו את הרגל. תמיד צריך למזג כדי להתקיים. מוכרחים להסכים, זה החיים. או שיש תמיכה מממשלות או מתומכים, ואם לא – לא מחזיק מעמד".

הדוחק הכלכלי, שהיה מנת חלקה של מחברות לספרות לאורך שנותיה – ומכאן, של המשפחה – הכביד מאד על אשתו של ישראל, עדה, ועל הילדים.

⁶⁵ ראו בהרחבה: שוחט, צ. (1997, ינואר 3). "שניים שלושה דברים שלא ידעתם על אהד זמורה". הארץ (מוסף), עמ' 42.

"מאז שאני זוכר אותו, לא היה יום אחד שאבא לא היה בחובות" סיפר אהד זמורה (מידן, 6/6/02 : 24).⁶⁶ קטע שכתב אלתרמן לזכרה של עדה זמורה ממחיש את העניין:

עד שובו [של ישראל, בעלה] היתה עדה נשארת לבדה עם החבילות שבחדר המחסן, אל מול הנושים ובעלי השטרות, שלוחי מוכרי הנייר ושלוחי המדפיסים ושלוחי הכורכים, שתבעו פירעונות, אלה שבעלה היה נס למראיהם ברחוב ממדרכה אל מדרכה [...] פעם אחת, בתקופה שבה הגיעו כנראה מים עד נפש, ביקשה פגישה עמי, היא לבדה – בעוד זמורה מכתת רגליו על פתחי בנקים ומלווים. אותה שעה לא ביקשה דבר, רק שאלה 'מה יהיה? מה לעשות?' בקולה היה הפחד והייאוש, אך כשם שלא ביקשה כלום כך לא קיבלה כלום. רק דבר אחד עשיתי למענה. הבטחתי שלא אספר לבעלה כי בכתה". (אלתרמן, 1968).⁶⁷

מצב זה הוליך את ישראל זמורה פעם אחר פעם לבקש עזרה מראשי השלטון, בן-גוריון לוי אשכול ואחרים. בתוכנית הרדיו "שאלות אישיות" סיפר זמורה ליעקב אגמון על אחד המקרים הללו. זמורה בא לפגוש את בן-גוריון, שאותו הכיר אותו עוד מתקופת "יחדיו", ובן-גוריון היה בישיבת ממשלה. המזכירה הודיעה לבן-גוריון: "זמורה מחכה". בן-גוריון יצא והם ישבו לשוחח. זמורה דיבר על הקשיים שלו בהוצאה ובן-גוריון סיפר על הקשיים שלו עצמו – צבא, עלייה וקליטה. אז שאל זמורה את בן-גוריון: "אתה רוצה שאני ארשום צ'ק?" בן-גוריון צחק וקרא למזכירו, טדי קולק, וביקשו לרשום צ'ק על סך 5,000 לירות לפקודת זמורה. אך במקרה אחר, הלוואה שסודרה על-ידי פנחס ספיר ולוי אשכול התבררה כבור

⁶⁶ ראו בהרחבה: מידן, ע. (2002, יוני 6). "שאלות מו"לים: הכל נשאר במשפחה (ולפעמים לא)", ידיעות אחרונות (המוסף לשבת), עמ' 23-25.

⁶⁷ מאמרו של נתן אלתרמן בקובץ: זמורה, י. (עורך). (1968). שם האחת: קובץ ספרותי לזכרה של עדה זמורה. תל-אביב: מחברות לספרות.

ללא-תחתית, עקב האינפלציה והריבית. אהד זמורה מספר, כי הלוואה זו הייתה "סכנה למפולת משפחתית" מכיוון שבני המשפחה היו ערבים כולם לבנקים.

אך אין לספר את סיפור ההוצאה רק דרך החור שבגרוש; הרי זה סיפור של מו"לות משפחתית-מצנטית, הפועלת מתוך אהבת הספרות. למרות שישראל זמורה לא נמנה עם המו"לים הפרטיים הגדולים בשעתו – גדולים ממנו היו שוקן, פלאי, אורנשטיין, צ'צ'יק, טברסקי ואחרים – הוא היה מו"ל משמעותי.

משוררים רבים התחילו את דרכם ב"מחברות לספרות" ובהם אבות ישורון, תרצה אתר, נורית זרחי ויעקב אורלנד. כך ראו אור ספר השירה הראשון של אהרן אמיר, "אהבה", וספר השירה הראשון של דליה רביקוביץ, "אהבת תפוח-הזהב". נציין בהקשר זה גם את בנימין גלאי, יהושע טן-פי, יהודה קרני, יונתן רטוש, יוכבד בת-מרים וש. שפרה.

דוגמה לרגישות של ישראל זמורה מתאר פנחס שדה בראיון עתונאי העוסק בספרו הראשון, "משא דומה":

הייתי כבר קרוב לגיל שמונה-עשרה, והצטברו אצלי שירים ובמוחי המעורפל, מוח של נער, צץ שמו של ישראל זמורה, שהיה עורך ומו"ל של הוצאת "מחברות לספרות". הוא הוציא לאור את אלטרמן ואבות ישורון, רטוש ועוד. החלטתי שאגש אליו. לא ידעתי כלום. לא היו לי קשרים, לא היה לי מגע עם עולם תרבותי או ספרותי. עבדתי כנער שליח כדי לחסוך כסף ל"בצלאל", ללמוד לצייר. היה לי רושם שכדי להיות צייר צריך ללמוד, ולכתוב שירים לא צריך ללמוד. לא היתה לי הטעות, שכדי לכתוב צריך ללמוד באוניברסיטה, אולי זה היה משבש לי את הכתיבה עד היום.

חזרתי ולבשתי יום אחד את ז'אקט השבת של אבי, שהביא אותו עוד מחו"ל, וכך, במכנסי חאקי, הלכתי עם צרור שירים ביד – והייתי נער כל-כך מטושטש ומטומטם, שלא היה לי מושג שצריך לטלפן לאדם כדי לבוא אליו, או לכתוב לו. לנו לא היה טלפון, זה לא היה בעולמי.

הייתי בדיוק האיש שהיה בשירי. אני ושירי אותו הדבר. השירים היו האיש. דפקתי על הדלת, והוא הכניס אותי. ידע כבר את שמי מהשיר שפורסם על-ידי שלונסקי [ב"על המשמר", מ.ג.], אבל חוץ מזה לא ידע עלי דבר. קיבל אותי יפה מאוד. ביתו היה מלא ספרים. ההוצאה היתה בביתו, ברחוב גנסיין.

ישבנו בחדר-האורחים הקטן, על השולחן מפה לבנה, ואשתו, עדה היה שמה, הוא עשה לי היכרות עימה, ואני לא אשכח, היא נתנה לי תה ועוגיות. קשה לי לדבר. אני ממש מתרגש. נער אלמוני, הטרדתי אותם סתם וקיבלו אותי כל-כך יפה. לו אני הייתי מתנהג עכשיו לאלה הפונים אלי, לו החצי – אבל לא חשוב. הוא עיין בשירים והסכים להוציאם לאור. לא ידעתי אז להעריך את זה שלא דיבר איתי על כסף.

משוררים אלמונים, ובעיקר לגבי ספרים ראשונים, צריכים בדרך-כלל, להשתתף או לתת כסו מלא מבחינה כספית. זמורה לא היה מוסד או חברה. הוא היה דל אמצעים. אדם אוהב שירה. אין כיום דברים כאלה. לא הבנתי אז את גודל המעשה שעשה בשבילי (גינגולד-גלבוע, 1984).⁶⁸

אחרי התפרקות "יחדיו" הוציא אלתרמן את כל ספרי השירה שלו ב"מחברות לספרות" ובהם "עיר היונה", "שמחת עניים" והדפסה מחודשת של "כוכבים בחוץ". ההוצאה פרסמה את כל שירי יהודה הלוי, את כל שירי שמואל הנגיד, ומשירי רמח"ל ושמואל לוצאטו; תרגומי יצירות וכן ספרי ילדים ונוער ובהם "הרוח בערבי הנחל" מאת קנת גרהם וספרי "פו הדב" של אלן אלכסנדר מילן – שראו כך אור לראשונה בעברית – אגדות האחים גרים, "הלב" מאת אדמונדו דה אמיציס, ושירים מאת מרים ילן-שטקליס.

⁶⁸ ראו להרחבה: גינגולד-גלבוע, ש. (1984 אפריל, 6). הגרעין שהוליד את העץ - פנחס שדה על ספרו "משא דומה". **ידיעות אחרונות** (המוסף לשבת), ע' 28.

דוגמה מאירת עיניים ליחסי מו"ל ויוצר היא חליפת המכתבים בין ישראל זמורה לדליה רביקוביץ סביב פרסום ספרה הראשון של המשוררת, "אהבת תפוח- הזהב" (1959) ועבודתה כמתרגמת בהוצאה. את הדברים הביאה צפי שועלי במוסף 'תרבות וספרות' של 'הארץ' (שועלי, 2005).⁶⁹ נצטט כאן מהם בהרחבה כדי ללמוד על אישיותו של זמורה ועל ניהולו את בית ההוצאה הקטן והמצנטי שלו. ספרה של רביקוביץ גרם לזמורה, על-פי עדותו, הפסד של כ-200–300 לירות בשל הפיחות שהתרחש באותה שנה ומפני שקבע מחיר נמוך לספר, כיוון שחשש שלא יימכר:

ב-14.2.1962 כתבה רביקוביץ מכתב זועם למו"ל ולא היססה לאיים עליו: "אינני מוכנה להסתגל לנוסח המשפיל שאתה כופה עלי, לפיו עלי לחזור ולהתחנן על כל חלק נוסף מסכום זה. עלי להזכיר כי לא נגרמו לך על ידי כל הפסדים וכיוון שאינני שותפה לרווחי ההוצאה או לנזקיה, אינני מוכנה לכסות את הגירעונות דווקא בחלק הארי של שכרי. נדמה לי שעד הנה גיליתי הבנה מספקת למצבה הדחוק של ההוצאה ואין ספק שסירובי לדחוק בך נוצל לרעה. אני חייבת להזכיר שהתרגומים מהווים חלק עיקרי בפרנסתי ואם תוסיף לעכב את שכרי לא יהיה לי מנוס מפנייה למוסדות שתפקידם למנוע הלנת שכר, עם כל המיאוס שדרך זו של משא ומתן מעוררת בי. אני מקווה שתבין שלא ייתכן לאזן את מצב ההוצאה לעולמים דווקא על חשבוני. כיום, עם הפיחות, רובצת עלי משכנתא צמודה שעלי להזדרז בפירעונה ואם לא יסולק הסכום המגיע לי במלואו בימים הקרובים ביותר, תחול עליך האחריות לכך. בכבוד רב, דליה רביקוביץ... בימים טובים יותר נהגה רביקוביץ לפנות לזמורה "מר זמורה היקר", "שלך בדידות, דליה". כאן, ובהמשך, הייתה פנייתה רשמית. זמורה הופתע ממכתבה וב-28.2.1962 ענה לה מכתב תשובה, שניכר בו אובדן קור רוח:

---

⁶⁹ ראו להרחבה: שועלי, צ. (29/9/05). "שלך בדידות, זמורה". הארץ, תרבות וספרות.

"דליה רביקוביץ רוב שלום! את רואה, המשוררת, שיניתי מדרכי לכתוב לך 'דליה רביקוביץ יקרה', שאינה אצלי סתם מליצה אלא הרגשה נאמנה כי אני פונה תמיד למשוררת והיא יקרה לי, כמו שיקר לי כל בעל כשרון והדבר אינו מותנה ביחסו של זה אלי, אין מסחר ברגשות [...] ואולם, מכתבך האחרון הביאני לידי רוגז ואני פונה אליך, כמו שאת פונה אלי במכתב המלחמתי דווקא ברוב שלומות' איזה שלום זה? 'ועכשיו, שימי לב: היכול אני לבוא לפניך ולהציע לך שתוציאי לאור על חשבונך ספר מסות שלי? לא! איני יכול! כי יהיה זה מגוחך! מנין לך כסף לעשות זאת? אבל כך בדיוק מגוחך הדבר שאני הוצאתי לך ספר שירים! לא היה לי כסף לכך! לויתי כסף ושילמתי ריבית קצוצה מתוך אהבה לשירה בכלל ומתוך החשבת כשרונך. כן ידעתי מראש כי לא 'עסק' לפני, כי לא ארוויח ואמנם – לא הרווחתי, אלא, אדרבא, הפסדתי על ספרך 200–300 ל"י. למרות זה שהספר נמכר ואזל! [...] הפנקסים פתוחים לפניך כדי להוכיח לך שחור על גבי לבן כי הפסדתי כסף עלייך! לא ביקשתי ולא אבקש ממך חלילה החזרת ההפסד, גם לא התכוונתי להודיעך את הדבר, לא רק עלייך אני מפסיד ואיני תובע החזרת הפסד. הן לא ידעתי כי תהפכי לסנסציה ולאיליל של גבריאל מוקד ומשה דור (גדולי הדור). הייתי בטוח שאמכור רק 200–300 טפסים (הן ספרו של יונתן רטוש המפורסם והמהולל נמכר רק בשיעור של 300 טפסים!) ובכל זאת הוצא לאור בהכרה: כדאי להפסיד על שירה טובה ולחנך את הדור. וכי אחות את לי? וכי בת דוד את לי? לא! את רק דליה רביקוביץ המשוררת ועל כך דאגתי [...] כפי כולי וכפי קשרי, המלצתי עלייך בנוסעך לחו"ל ועזרתי לך. גם הייתי לוזה כסף בריבית קצוצה ושולח לך, אמנם מעט, כל חודש כדי לסייע לך. 'ביזנס' – עורבא פרח! גם על תרגומך לא הרווחתי עוד, אין קוראים בישראל! ורק למען ילדי ישראל אני מסכן את נפשי, משלם ריבית והנני בעל חוב של 100,000 ל"י. את לא מבינה? אין זה ענייך, אעפ"י שאת מורה בישראל, מלבד זה שאת משוררת בישראל! אמנם, את בעינייך

אצילת נפש, כי לא דחקת בי עד עכשיו! לא נכון! כל הזמן דחקת ואת מהלכת עמי בכסיות ברזל, כל יום אני מצפה לנזיפה ולאיומים. ידעתי, ידעתי כבר בזמן האחרון כי את מסוגלת לכל דבר – שירתך לחוד ואופייך האישי לחוד כנראה!... כעבור זמן-מה הציע זמורה לרביקוביץ לסיים את הפרשה ברוח טובה וללא נטירת טינה. בסוף המכתב הוא שואל: "וכי לא יכולת לסור לביתי שבו קיבלוך תמיד באהדה ובאהבה ולשאול בצורה דיסקרטית: מה קרה, מר זמורה? שמא אתה זקוק לגמילות חסד? בבקשה, אני נכונה לתת יד כי צעירה אני ומלאת כוח (שועלי, 29/5/05).

מכיוון שישראל זמורה התמקד בטקסטים שהוציא ולא נתן דעתו לצד המסחרי שבהוצאתם לאור, הוזנחה הפעילות השיווקית-המסחרית גם לגבי ספרים, שאפשר כי היו הופכים לרבי מכר. במקרה אחר, זה שסופר זה עתה, לא השיווק היה הבעייה כי אם החוש המסחרי: זמורה לא חזה את הביקוש לספרה של רביקוביץ, שאזל מהשוק, ולא היה בידו למלא את הביקוש הזה בהדפסה נוספת כדי להחזיר את ההפסד. בשנת 1967, כשסולקן החובות, נסגרה ההוצאה למעשה, לאחר למעלה מ-300 כותרים שהוציאה, ופועלה חודש רק בשנת 1987 במסגרת הוצאת הספרים "זמורה-ביתן".

צבי זמורה סיפר: "אהד לקח על עצמו להסדיר את העניינים הכספיים של ההוצאה, האב פרש ואני הפסקתי לעבוד בה. עבדתי 5 שנים בהוצאת שוקן כמנהל ייצור, ואח"כ 15 שנים בבנק, עד פרישתי לגימלאות. אבי המשיך לפרסם בעיתונות, אבל מחברות לספרות לא התקיימה באופן מעשי".⁷⁰ במשך השנים פרסם ישראל זמורה כמה ספרי ביקורת ספרותית. המקיף שביניהם הוא אוסף הביקורות, הקרוי "ספרות על פרשת דורות", שראה אור ב"מחברות לספרות" בשנת 1950. ספרים אחרים שלו נסבים על נביאים אחרונים, על אורי ניסן גנסין ועל שלונסקי. לאחר שנסגרה "מחברות לספרות" פרסם זמורה בכתיב-עת ובמוספים הספרותיים בעיתונות. ישראל זמורה נפטר בשנת 1983.

⁷⁰ בראיון אישי עם עוזרת המחקר לפרק זה, מרב נשר, באוגוסט 2003.

גלגולה השני של "מחברות לספרות"

צבי זמורה בראיון: "אהד אחי הוציא ספרים מזדמנים כדי לכסות את החובות, והוציא את ההוצאה מהבוץ בהצלחה. הוא פתח הוצאה, אבל מחברות לספרות לא הייתה פעילה עד שנכנסתי ב-1987". לאחר פרישתו לגמלאות, החליט צבי זמורה יחד עם אהד, להקים מחדש את "מחברות לספרות". צבי זמורה ערך וניהל את מחברות לספרות בשמה המקורי, במסגרת הוצאת "זמורה-ביתן" עד שנת 2002 (על הקשר עם הוצאת ביתן ראו בהרחבה בשער השביעי). הוא התרכז בספרי קלסיקה לילדים ונוער. "אבא הוציא הרבה ספרים קלאסיים מתורגמים לעברית לנוער, שיצאו במחברות לספרות הישנה. כשחזרתי לעבודה ב-1987 התרכזתי הרבה בספרי הילדים והנוער". על-ידי ההוצאה ראו אור כחמישים תרגומים ממיטב הספרות העולמית לילדים ולנוער, ובהם כל כתבי הנס כריסטיאן אנדרסון, ספרי מרי פופינס מאת פמלה לינדון טראברס, ספרי אנדרו לנג, מסיפורי שקספיר, אי המטמון מאת רוברט לואיס סטיבנסון ומשלי איזופוס. באותו שלב יצאו גם "יוליסס" של ג'יימס ג'ויס ומהדורה מחדשת של כתבי המשורר יעקב אורלנד.

"מחברות לספרות" שמרה על שמה בתוך מערך "כנרת-זב"מ", אך היא הפכה למשמעותית פחות. בשנת 2009, לדוגמה, יצאו תחת השם "מחברות לספרות" כ-15 ספרים, כולם מתורגמים וב-2015 רק 7 ספרים. כפי שאמר מנהל ההוצאה בראיון ערן זמורה: "אנחנו מוציאים מהדורות חדשות של ספרים שאזלו במחברות לספרות, כמו 'אדונית התבלינים' מאת צ'יטרה בנרג'י דיוואקרוני, ופודב. כל הקיים נשמר, וכל סופרי הבית. אבל אם נידרש לספר חדש – בדרך כלל יפלחו אותו בין ההוצאות האחרות" (בראיון עם מרב נשר, אוגוסט 2003).

הוצאת מאגנס

מו"לות אוניברסיטאית: רקע כללי

אחד הכללים הידועים באקדמיה מנוסח כסיסמה באנגלית: *publish or perish* – פרסם או העלם. החוקר, מעבר לרצונו לתרום לידע האנושי, חייב לעמוד במכסת פרסומים בבמות יוקרתית לא רק כדי להשאר כחבר סגל באקדמיה, אלא כדי להתקדם עד לדרגת פרופסור מן-המניין. המוסד האקדמי מצדו – כמו כן, מחקר – מטרתו היא הפצת הידע, קידום המחקר וטיפול דורות משכילים. כמו כן, המוסד האקדמי חייב להציג רשימת פרסומי מחקר של חברי הסגל הן כדי לרומם את יוקרתו בתחרות עם שאר המוסדות (צבירת הון סימבולי) והן כדי להגדיל את התמיכה הממשלתית בו, שמביאה בחשבון את מרכיב הפרסומים (רכישת הון ממשוי). צריך לומר כי מעמדם של הפירסומים בעברית – בשונה מאלו המתפרסמים בבימות יוקרתיות בחו"ל – הוא בעל ערך פחות, ועוד נעסוק בכך. יחד עם זאת, בעיקר בעבר, ברור היה כי לכל אוניברסיטה יש עניין להקים הוצאת ספרים. אך משהוקמה ההוצאה, היא שרויה במתח שבין האליטיזם של האקדמיה ומגמת ההתמחות בתוכה לבין הרצון – והכורח – לשווק את תוצריה לקהל רחב, הן לשם הפצת ידע והן למען הכנסה כספית, שהקיום תלוי בה (ולו באופן חלקי, בנוסף לתמיכות של הממסד).

המגמה הקיימת בהוצאות אקדמיות כיום היא העלאת משקלו של המרכיב הכלכלי על חשבון האליטיזם וההתמחות האקדמית. לכן, במקרים רבים, נדרשים המחברים לשאת בעלות – או בחלק ממנה – של הוצאת ספריהם. מתוך כך עולות שאלות כגון: עד כמה תהפוך ההוצאה להיות פופולארית בתכניה ובדרכי פעולתה? האם בשל שיקולים כלכליים יוזנח המחקר האקדמי, שמיועד לקהל קוראים מצומצם? באיזו מידה צריכים הכותבים – החוקרים – לממן את הוצאת ספריהם, ובמילים אחרות: האם חוקרים באקדמיה צריכים להיות גם מומחים בגיוס כספים? על כל אלה ניתן ללמוד מתוך חקר המו"לות בפרספקטיבה

היסטורית, כדי לפרק משהו מן ההילה, שדבקה בתהליכי ההכרעה בהוצאות האקדמיות. מפרספקטיבה אחרת, כדאי לחשוב על המשמעות המעשית והאידיאולוגית של פרסום פירות מחקר בעברית, למען הציבור הרחב ולמען קידום התרבות. יש לזכור כי תהליכי קידום אקדמיים מושתתים ברובם על פרסומים בבמות תחרותיות באנגלית, היא הלינגואה פרנקה של העולם האקדמי, ואילו פרסומים בשפה העברית כמעט ואינם מסייעים לקידומו של חוקר ברוב התחומים. אך לנוהג זה, המסייע להציב את החוקרים הישראליים בקדמת המחקר יש מחיר. כפי שכותב איש מדעי המדינה, שלמה אבינרי: "אנחנו אמנם חברים בקהילה האקדמית והאינטלקטואלית הבינלאומית, אבל גם בתוך עמנו אנו יושבים; אנו חלק מהחברה הישראלית ומהקהילה האקדמית והאינטלקטואלית שלה. אבל בגלל הצורך לפרסם באנגלית, אין להתפלא אם יש כיום חוקרים שלא פירסמו אף לא מלה אחת בעברית. אם מצב זה מובן אולי במדעי הטבע, הרי במדעי הרוח והחברה יש בו משום פגם. מדובר בחוקרים בעלי שיעור קומה: מכירים אותם בתחומיהם בחו"ל, הם מוזמנים לכנסים ולשבתונים ברחבי העולם, אבל בארץ לא שמעו את שמם ואין הם תורמים לתרבות של החברה שבה הם — אנו — חיים" (אבינרי, 14/1/16).⁷¹

---

⁷¹ ראו בהרחבה: אבינרי, ש. (14/1/16). עברית באקדמיה. הארץ, קישור נדלה לאחורונה בפברואר 2016: <http://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2822297>

ימי ראשית

הוצאת הספרים "מאגנס" נוסדה בשנת תרפ"ט (1929) בשם "החברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה". "האוניברסיטה" היא האוניברסיטה העברית, שהייתה אז האחת והיחידה בארץ ואשר נוסדה כארבע שנים קודם לכן, ב-1925. בזמן הקמת בית ההוצאה הייתה האוניברסיטה העברית מוסד קטן מאוד – אוניברסיטת מחקר ולא אוניברסיטה להוראה (המקנה לתלמידיה את התואר הראשון) – ובו שלושה מכוני מחקר: המכון למיקרוביולוגיה, המכון לכימיה והמכון למדעי היהדות 33 חברי סגל לימדו בהם ו-141 סטודנטים למדו. בשנת 1931, השנה הראשונה שבה העניק המוסד תארי מוסמך, קיבלו 13 סטודנטים את תאריהם. ייסוד בית ההוצאה בנסיבות ובתנאים הללו מסתבר מתוך העובדה, שהיוזמה להקמתו באה מצד שניים מחברי חבר הנאמנים של האוניברסיטה: חיים נחמן ביאליק ונשיא האוניברסיטה, יהודה לייב מאגנס.⁷² אליהם הצטרף שמואל הוגו ברגמן. תשתית מעשית (להבדיל מכלכלית) לייסוד ההוצאה הייתה כבר, והיא מפעל התרגום של החוג לפילוסופיה, שידובר בו להלן.

---

⁷² ההוצאה נקראה על-שמו של יהודה לייב מאגנס (1877–1948) רק לאחר פטירתו. הוא נולד בסן פרנסיסקו ואת תואר הדוקטור קיבל מאוניברסיטת היידלברג בגרמניה. הוסמך כרב רפורמי וכיהן בתפקיד זה בניו-יורק. ייסד את הוועד היהודי אמריקאי (AJC) ופעל לחיזוק כוחם הפוליטי של היהודים בארה"ב. בשנת 1922 עלה לישראל והתיישב בירושלים, שם היה ממייסדי האוניברסיטה העברית. בין השנים 1925–1935 כיהן כרקטור האוניברסיטה ומ-1935 ועד מותו כיהן כנשיאה. מאגנס היה מראשי "ברית שלום" שביקשה להקים מדינה דו-לאומית בארץ ישראל בה יהיו זכויות שוות לכל אזרחיה. באתר האוניברסיטה נכתב עליו: "לא אחת נקלע מאגנס לעימותים ומדנים עם ראשי הנהגה הציונית. פעילותו המדינית נגדה את הקו הפוליטי של הנהגת היישוב וגם אופן הנהגתו את האוניברסיטה עורר לא אחת ביקורת. למרות כל זאת, זכה פרופסור מאגנס להערכה ציבורית רבה כמנהיג וכהוגה דעות". ראו עוד בספרו של יוסף הלר (2003). "מ"ברית שלום" ל"איחוד": יהודה לייב מאגנס והמאבק למדינה דו-לאומית. ירושלים: מאגנס.

כך אמר מאגנס עם ייסוד ההוצאה: "ארץ ישראל רחוקה היא במובנים רבים מלהיות במגע חי עם עולם המדע הגדול ולכן גדל הצורך לתת לאנשי מדע שבאוניברסיטה, באמצעות חיבוריהם, את האפשרות לבוא במגע קרוב וקבוע עם חבריהם בכל העולם ולא עוד אלא שהודות לחיבורי עובדיה תוכל האוניברסיטה לקבוע מקום לעצמה בין מוסדות המדע בעולם" (ראו קטלוג היובל, שם).

בית ההוצאה התנהל כחברה עצמאית. נקבעו לה חברי דירקטוריון והנהלה בנפרד מהמנגנונים של האוניברסיטה, אלא שראשי ההוצאה היו גם מראשי האוניברסיטה (מאגנס, 1979).⁷³ שאלת הקשר של ההוצאה לאוניברסיטה תלווה את פעולת ההוצאה לאורך השנים. מייסדי ההוצאה קבעו לה ארבע מטרות עיקריות:

- א. מילוי צרכי ההוראה, המחקר והמדע שבאוניברסיטה.
- ב. הרחבת חכמת ישראל וספרות המדע הכללי בעברית.
- ג. הוצאה לאור של כתבים, פירות מחקריהם של מורי האוניברסיטה ושל מלומדים אחרים.
- ד. פרסום כל מה שעשוי להביא תועלת למדע ולחכמה האנושית בכלל, ולחקר היהדות בפרט.

עד לשנים האחרונות לא השתנה הרבה בדרכי פעולתה של ההוצאה, כפי שנוסחו בידי מייסדיה. כך נכתב בסעיף החמישי של פרוטוקול האספה הכללית הראשונה של ההוצאה: "כל ספר שיוצע להוצאה לאור יובא ראשונה לפני הועדה העורכת והיא תתן את דעתה על הדבר לפני כל החברים באספה. כל ספר צריך לעבור על-ידי שני קוראים שאת שמותיהם אין לפרסם. אם שני הקוראים מסכימים, מביאים את ההצעה ישר לפני חבריה והם מחליטים ברוב שלושה רבעים עם שמירת זכות הוטו לבעלי מניות ההנהלה. אם שני הקוראים אינם מסכימים ויש צורך להזמין

⁷³ ראו: הוצאת הספרים ע"ש מאגנס (1979). **קטלוג שנת היובל**, תרפ"ט-תשל"ט. ירושלים: מאגנס. וכן ראו פרוטוקול האספה הכללית הראשונה, 16/10/29. ארכיון מאגנס, בית ההוצאה בגבעת רם.

קורא שלישי תצביע הועדה העורכת ברוב של שלושה רבעים לפני שמביאים את ההצעה לפני חברי הועדה" (פרוטוקול האספה הכללית הראשונה, 16/10/29). כללים נוספים שנוסחו ועמדו לשנים הם: "קובעים את הכלל, שאין לוועדה העורכת לדון על ספר אלא אם כן הוא לפניו בשלמותו", "קובעים את הכלל שאין החברה נותנת שכר סופרים, בכל אופן לא לפני שתכסנה כל ההוצאות של החברה על הוצאת הספר הנדון.... קובעים את הכלל, שאין לדון בתמיכה לשם גמר ספר אלא אם כן המחבר עושה את העבודה ע"פ הזמנת החברה ובקשתה" (פרוטוקול האספה הראשונה, שם). מכל אלה עולה דמותה של הוצאה, המבקשת להיות שמרנית בדרכי התנהלותה ולקיים את ארשת הכבוד, הראויה להוצאה אקדמית רצינית, מתוך אליטיזם תרבותי הפונה לקהל מצומצם של יודעי ח"ן. כך, לדוגמה, בין הספרים הראשונים שראו אור על-ידה היו מגדיר לצמחיית א"י ומילון בוטני לצד "אוצר הגאונים" וקונקורדנציה לתוספתא. כשציננה ההוצאה יובל להיווסדה (1979) עמדו ברשימת הספרים שהוציאה כאלף כותרים במגוון תחומים ועיקרם מדעי היהדות.

אופן ניהול ההוצאה

כבר בישיבות המערכת הראשונות הציע פרופסור קלוזנר לפטור מקריינים (קרי, קוראים או לקטורים) "פרופסורים ודוצנטים (מרצים) המגישים לפרסה [לדפוס בהוצאה] ספרים במקצועם". אחרי ויכוח מתקבלת ההחלטה דלקמן: "במקרה שהוגש ספר על-ידי פרופסור או מרצה באוניברסיטה העברית במקצוע שלו, ובמקרה שאין קריינים, הרשות בידי הועדה העורכת למסור את כתב היד לא למומחים במוכן הצר של המלה אם לקריינים מן האוניברסיטה, אשר ישפטו את כתב היד מנקודת מבט יותר כללית" (פרוטוקול ישיבת החברה מיום ה-22.12.29).

הצעות מסוג זה הועלו גם בתקופות מאוחרות יותר, כפי שהעיד מנכ"ל ההוצאה עד שנת 2016, חי צבר. אחת מהן הייתה, שכל מי שהגיע לדרגת פרופסור מן המניין יוכל להוציא את ספרו ללא שיפוט המערכת, זאת מכיוון שאין להעלות על הדעת שמי שהגיע לדרגה זו יפרסם דבר שאינו ראוי. המערכת עמדה על קיומם כללי הפרוטוקול והתנגדה להצעה. כיום דורשת ההוצאה שהספרים יעברו תהליך של שיפוט. ספר חדש שנקלט בהוצאה נמסר לוועדה אקדמית, שממנה שופטים לכתב היד. כידוע, זהות השופטים קובעת במקרים רבים את גורל כתב היד בטריטוריה קטנה, בה שוררים מתחים אישיים ומקצועיים.

מאגנס אושרה כחברה בתקופת המנדט הבריטי ובמדינת ישראל, ב-1950, היא אושרה מחדש כחברה פרטית, לפי פקודת החברות. ב"תקנות ההתאגדות של הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית בירושלים" נרשם, כי "הון החברה הנו 1,000 ל"י המחולק ל-1,000 מניות רגילות". התקנות הארוכות קושרות את ראשי האוניברסיטה אל ההוצאה: "מספר המנהלים יהיה לא פחות משבעה ולא יותר מתשעה ויהיה מורכב מהאנשים הבאים" וכניהם: נשיא האוניברסיטה העברית... ב. רקטור האוניברסיטה העברית. ג. שלושה חברי סנט שיבחרו על-ידי הסינט. ד. שני חברי הוועד הפועל".⁷⁴ מחויבות האוניברסיטה להוצאת מאגנס מופיעה בהערה ב' לדו"חות הכספיים, שהכין ל"מאגנס" משרד רואי החשבון קסלמן וקסלמן בשנת 1971: "בהתאם להסכם עם האוניברסיטה העברית בירושלים, תכסה האוניברסיטה, מדי שנה, בדרך של מענק, את עודף ההוצאות על ההכנסות של החברה. כן תעמיד האוניברסיטה לרשות החברה הלוואות למימון ההון החוזר הדרוש לה."⁷⁵ בדרך כלל, מאזן ההוצאה היה בחובה.

⁷⁴ וראו בהרחבה בתקנות מחודש שבט, תש"י (1950): תקנות ההתאגדות של הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית בירושלים, ארכיון ההוצאה.

⁷⁵ משרד קסלמן וקסלמן נקבע מראשית ההוצאה כמשרד רואי החשבון. בכל הדו"חות השנתיים מאשרים הנוכחים מחדש את הבחירה במשרד זה. קסלמן וקסלמן (1971). דין

כבר מראשיתה התקשתה ההוצאה לשווק את מרכולתה. כך נכתב בפרוטוקול האספה השנתית השניה (דצמבר 1930): "המזכיר מוסר: מצב המכירה קשה. מוריה אינה יכולה יותר לטפל במכירה. מוכרי ספרים יהודים בחו"ל (ביחוד בפולניה ורומניה) אינם משלמים עבור ספרים; יש צורך והכרח לטפל במכירה על ידי משרד החברה ולבוא בקש עם הקונים; יש לפרסם פרוספקטים ולשלוח חוברות לדוגמה; להתקשר עם הקונים ע"י 'דורשי האוניברסיטה' לארצותיהם, על-ידי ידידי האוניברסיטה בארץ ובחו"ל, ולבסס בהמשך הזמן את המכירה על-ידי המשרד".

אומדן לגודל ההפסדים אפשר ללמוד מן המאזנים, שהגישו קסלמן וקסלמן בשנים 1970–1972. בשנת 1969/70 היה עודף ההוצאות על ההכנסות כ-110 אלף לירות: סך ההכנסות היה 262 אלף לירות וסך כל ההוצאות של לאותה שנה היה 372 אלף לירות, קרי, ההוצאה חרגה בלמעלה מ-40 אחוז מעבר להכנסותיה. בשנה שלאחר מכן, עם עלייה בהכנסות והקטנת ההוצאות, ירדה החריגה ל-15 אחוז. בשני המקרים, האוניברסיטה כיסתה את כל הגירעון.

פרויקטים חשובים וארוכי טווח: "תרכיץ" וספרי מופת פילוסופיים

"תרכיץ" הוא מכתבי-העת המרכזיים בתחום מדעי היהדות והופעתו נמשכת ברציפות מהיווסדו ועד לימינו אנו. הוא הוקם על-ידי המכון למדעי היהדות ועבר לידי 'מאגנס' עוד לפני צאת הפרסום הראשון שלו. מהלך העניינים – מדוע בוצעה ההעברה ומי יזם אותה – אינו ברור. מכל מקום, העניין נדון באספה הראשונה של מערכת הוצאת מאגנס, שהתקיימה בהר הצופים ב-16 לאוקטובר 1929. פרוטוקול האספה נכתב בנוכחות "פרופ' קליגלר, ד"ר ה. ברגמן, פרופ' ח.י. רות והמזכיר ש. גינצברג". מכיוון שההוצאה הייתה ישות נפרדת מן האוניברסיטה היא הוצרכה לקנות את כתב-העת מהאוניברסיטה תמורת 212 לירות ו-805 מיל (מחיר ספר

וחשבון המבקרים לבעלי המניות של הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

באותה העת היה כ-200–250 מיל). הגליון הראשון של "תרביץ" התפרסם על-ידי ההוצאה בשנת 1930. מאז הוא מופיע ארבע פעמים בשנה. עורכו הראשון היה יעקב נחום אפשטיין. מאות המאמרים שנאספו בקפידה, שנבחנו בכלים אקדמיים ביקורתיים ונוקשים ושראו אור ב"תרביץ" לאורך השנים, הם אחד ההישגים המשמעותיים ביותר של ההוצאה. במקביל נוסד הרבעון "קריית ספר", שיהיה דו"ח בית הספרים הלאומי ("הספרייה הלאומית").

הישג ארוך-שנים נוסף של 'מאגנס' הוא מפעל התרגום של ספרי מופת פילוסופיים. מפעל זה החל בחוג לפילוסופיה של האוניברסיטה עוד לפני ייסוד בית ההוצאה והוא היה אחד היסודות להקמתו. ספרוני התרגום הצנועים למראה ולמחיר היו מטרה בפני עצמה למקימי החוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, חיים יהודה רות ושמואל הוגו ברגמן. "עוד בטרם הגיע לפלסטנה הכיר רות בבעיה המעשית של יצירת הקשר הישיר בין הסטודנטים לבין הפילוסופים הגדולים. להוציא את שפינוזה, כמעט אף אחד מהפילוסופים – היוונים, המודרניים או בני הזמן – לא תורגם לעברית, ולכן ראה רות בתרגום של יצירות המופת את אחד התפקידים העיקריים של החוג" (גורדון ומוצקין, 2005: 190).⁷⁶

המשאבים המצומצמים, שעמדו לרשות החוג לפילוסופיה, לא איפשרו העסקת מתרגמים ועורכים מקצועיים והתרגומים נעשו כחלק מלימודי הפילוסופיה בסמינריון, בידי המרצים והסטודנטים יחדיו, בעודם נאבקים עם העדר מונחים מתאימים בעברית. "בתחילה הטקסטים שוכפלו, נקראו, תוקנו ונקראו מחדש עד שהנוכחים חשו שהתרגומים מתקבלים על הדעת. רק לאחר שלב זה הם הודפסו ונמכרו כספרי לימוד בלתי כרוכים במחיר נמוך של 75–100 מיל (30–40 סנט). בדרך זו תרם רות לכינון הוצאת הספרים שהפכה ברבות הימים להוצאת מאגנס, שימש בה כעורך במהלך תקופה מסוימת וכיו"ר הוועד המנהל

⁷⁶ להרחבה ראו: גורדון, נ. ומוצקין, ג. (2005). פילוסופיה ובניית אומה: בין אוניברסליות לפרטיקולריות. בתוך: לבסקי, ח. (עורכת). תולדות האוניברסיטה העברית, כרך ב'. ירושלים: מאגנס. עמ' 190.

שלה. סדרת 'ספרי מופת פילוסופים' של הוצאת מאגנס היא תוצר של יזמתו וחריצותו" (גורדון ומוצקין, 2005: 191-192).

בסדרה זו יצאו כשישים ספרים לאורך השנים, המחזיקים תרגומים מכתביהם של כל הפילוסופים המרכזיים, מיוון העתיקה ועד העת החדשה, כגון אריסטו, יום, לוק, דקארט וקאנט. כל ספרי הפילוסופיה שראו אור ב'מאגנס' – בסדרה ומחוץ לה – מונים עשרות רבות של כותרים. הישג זה בולט מול חסרון הכיס. בדיון באספה השנתית בשנת 1937 קבלו חברי הנהלת ההוצאה על ההקצאה מטעם האוניברסיטה וטענו, כי לנוכח התקציב שהנהלת האוניברסיטה מקציבה להוצאה מזה שנים, [זו] איזה יכולה להרחיב את פעולותיה, ולמעשה תקציב זה מאפשר רק את הוצאת הרבעונים "תרביץ" ו"קריית ספר" וטקסט פילוסופי אחד. בהמשך נדונו פעולות ההוצאה והתוכניות שיש לבצען. המובאות דלהלן מן הדיון מציגות את הדילמות: פרופ' רות העיר שאין הוא "יכול לכסות מכיסו את הוצאת הטקסטים הפילוסופים ומשום כך הפסיק את הוצאתם", ופרופ' קלוזנר אמר: "הכרחי הוא להרחיב את פעולות ההוצאה...." פרופ' אפשטיין: "הוצאת הטקסטים היא מפעל חשוב עד מאוד. בשורה ראשונה בשביל התלמידים והכרחי הוא להמשיך בהוצאתם ע"י כספים של האוניברסיטה". פרופ' רות הוסיף: "כמו שהנהלת האוניברסיטה דואגת למעבדות בשביל מדעי הטבע כך היא צריכה לדאוג לספרים במדעי הרוח.... אם המצב בפרסה [בהוצאה] לא ישתנה, צריכים כל חברי הפרסה להתפטר." (גורדון ומוצקין, 2005: 191-192).

מבנה האחזקה והשינויים

לאחר מותו של יהודה לייב מאגנס בשנת 1948 שינתה "הוצאת הספרים שליד האוניברסיטה העברית" את שמה ונקראה על שם נשיאה הראשון של האוניברסיטה, שהיה בין יוזמי הקמת האוניברסיטה והקמת בית ההוצאה: "הוצאת ספרים על-שם י"ל מאגנס"; אך היה זה שינוי בשם ההוצאה בלבד ולא בדפוסי פעולה. דפוסים אלה היו נתונים במבנה הארגוני של ההוצאה. כאמור, 'מאגנס' קמה כחברה, שמחזיקי המניות בה הם ראשי וראשי האוניברסיטה, הווה

אומר, חלק מבעלי המניות שלה החזיקו בהן מתוקף תפקידי הניהול באוניברסיטה. כך נוצרו מצב משפטי מסובך בנוגע לשאלות: מה עושים עם מנייה של אדם שעזב את תפקידו באוניברסיטה והחזיק במניה אקס-אופיציו? ומה עושים במקרה של פטירת בעל מנייה? אמנם, באספה של שנת 1935 הוחזרה לחברה המנייה של ח"נ ביאליק, שנפטר שנה קודם לכן, אך לא כן היה בכל מקרה ומקרה. בהקשר זה עלתה שוב ושוב בדיוני המערכת וההנהלה שאלת היחס בין ההוצאה להאוניברסיטה. היו שביקשו להכניסה לתוך האוניברסיטה והיו שגרסו כי עליה להיות חברה עצמאית.

באפריל 1977 החליטה האוניברסיטה על הפיכת הוצאת הספרים ע"ש מאגנס לחברת מניות בע"מ בבעלות האוניברסיטה. בישיבת ועדת הקבע של האוניברסיטה התקבלה ההחלטה, שההוצאה "תרכז תחת כנפיה את פרסומי כל היחידות השונות שהפכו במרוצת השנים להוצאות לאור" קטנות בפני עצמן". כמו כן נקבע מחדש העקרונות, שעל-פיו פעלה ההוצאה בשתי זרועות: הוועדה האקדמית, שבראשה עמד באותה עת ההיסטוריון חיים בינארט, והוועדה למינהל וכספים, והשתיים היו כפופות לדירקטוריון בראשות נשיא האוניברסיטה ובניצוח בפועל של המנכ"ל, בן-ציון יהושע, שהחליף באותה עת את חיים תורן. הוועדה האקדמית הייתה אחראית על האיכות המדעית של כתב היד; לאור שיפוט של מומחים היא החליטה אם כתב היד ראוי לפרסום, אינו ראוי, או שהוא ראוי לפרסום בשינויים קלים, או מהותיים. הוועדה למינהל הייתה אחראית על ביצוע החלטות הזרוע האקדמית, על הצד הכלכלי ועל הפרסום. הוועדות מייצגות את שני אברי המשואה המו"לית הרגילה – המערכת מול ההנהלה. כדברי מנכ"ל ההוצאה הנוכחי, חי צבר, "הוועדה האקדמית נמנעה במפגיע לשקול אם לספר יש סיכוי לכסות את העלויות שלו, אלא רק אם הוא בעל איכות אקדמית", ואילו הדירקטוריון והוועדה למינהל ראו חובה לעצמם להוציא את ההחלטות לפועל. במקרים של נושאים איזוטריים, המיועדים לקהל מצומצם בלבד, ביקשה הוועדה למנהל תמיכה כספית מהמחבר, או מקרנות. אלא שכיום, גם הוועדות האקדמיות כוללות את השיקולים הכלכליים בהחלטותיהן על פרסום כתבי היד ובודקות את

התאמתו לקהלים נרחבים יותר מהמעגל המצומצם של חוקרי התחום שבנדון, והתאמה זו נערכת גם במשלב הלשוני.

בשנת 2004 חל שינוי נוסף במעמדה של 'מאגנס': היא עברה, למעשה, תהליך הפרטה, שבעקבותיו היא מתקיימת מהכנסותיה בלבד; האוניברסיטה פטורה מכל התחייבות כלכלית להוצאה. בתוך כך, הוועדה האקדמית הפכה לוועדה מייעצת, שחבריה אינם קוראים את כל כתבי היד המגיעים להוצאה, אלא רק כתבי יד אקדמיים מובהקים.⁷⁷ ועדת המינהל בוטלה ובמקומה בא המנכ"ל, שעליו להעריך נכונה את השיקולים הכלכליים הכרוכים בהוצאת הספר. שינויים אלו, ברוח הזמן, הפכו את המו"ל האקדמי, השוכן במגדל השן האוניברסיטאי, לחברה מסחרית לכל דבר.

הואיל ו'מאגנס' נחשבת הוצאה יוקרתית, שפרסום על-ידה נמנה ברשימת הפרסומים המזכים בקידום באקדמיה, ממשיכים כתבי היד לזרום אל ההוצאה. ברגע אקראי, בנובמבר 2005, נספרו על מדף כתבי היד, הממתינים לשיפוט, כארבעים כתבי יד, כולם פרי מחקר – עבודות דוקטור או עבודות של חוקרים מנוסים יותר. רק כעשרים אחוז מהם עתידים היו לראות אור בהוצאה. הנטייה כיום היא להוציא לאור עבודות דוקטור מעובדות לספר רק במקרים שבהם יתרום הספר תרומה משמעותית להרחבת קהל היעד – ציבור הקוראים המעוניינים בתחום שהפרסום עוסק בו. אם לאו, כך גורסים בהוצאה, תישאר עבודת הדוקטור נגישה בספריות לציבור החוקרים והמתעניינים.

נראה אפוא, שההוצאה נאלצת ללכת בשני נתיבים מקבילים: מחקרים – בתחומי מדעי הרוח והחברה בעיקר – הפונים לחוקרים ולמומחים מצד אחד, וספרים המיועדים גם לציבור רחב מצד שני.

---

⁷⁷ דברים אלה מבוססים על ראיון עם מנכ"ל ההוצאה מראשית שנות האלפים, חי צבר, ועם מי שמילא תפקיד זה במשך שנים ארוכות קודם לכן, דן בנוביץ. הראיון התקיים בבית "מאגנס", גבעת רם, בנובמבר 2005.

ספרים חשובים והנסיון להגיע אל השוק הרחב

ביובל החמישים ל'מאגנס' (1979) חגגה ההוצאה את השגייה:

בחנויות הספרים בקהיר, רבת עמון ובירות ערב האחרות נמכר בימים אלה המילון העברי-עברי מאת דוד איילון ופסח שנער, שראה אור בהוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס באוניברסיטה העברית. אותם סוחרים, תושבי הגדה, שביצעו פעולת ייצוא זו, דאגו גם למכירתו של הספר 'סופרים והוגים מצריים על המטרות הלאומיות' מאת שמעון שמיר ומתי פלד – פרסום של מכון המחקר ע"ש טרומן, שראה אור בהוצאת מאגנס.... בחלקים אחרים של העולם קוראים את ספרי הוצאת מאגנס בלשונות כמו פורטוגזית, רוסית, אנגלית, גרמנית ועוד. ספרי הפרשנות למקרא של קאסוטו, במהדורתם האנגלית, הפכו לספרי חובה בכמה מוסדות תיאולוגיים נוצריים בעולם. ספרו של א"א אורבך, "חז"ל: פרקי אמונות ודעות", נפוץ בעולם הנוצרי כספר יסוד ללימוד הנושא והוא הדין לגבי פרסומים רבים אחרים בנושאים מדעיים ויהודיים" (מאגנס, 1979).

אלא שמאז הרשימה הקצרה הזו – המילון לערבית של איילון ושנער, 'סופרים והוגים מצריים', ספרי קאסוטו, 'פרקי אמונות ודעות' – מעטים מאוד מספרי ההוצאה פרצו לשוק ונעשו רבי מכר. בשוק התחרותי, שבו פועלות הוצאות מסחריות המבקשות להתהדר גם בספרים אקדמיים טובים, חוקרים בכירים באוניברסיטה העברית מבכרים את ההוצאות המסוגלות לספק לספריהם שיווק ויחסי ציבור.

דן בנוביץ, המנכ"ל הקודם של ההוצאה, וחי צבר, המנכ"ל הנוכחי, הביעו תסכול מן המגמה: "את הספרים הטובים, הפונים לקהלים משכילים רחבים, החוקרים הבכירים באוניברסיטה העברית מפרסמים בהוצאות מסחריות ואלינו יביאו את אלו שלא יצליחו שם. נוצרת תחושה, שהם מביאים את הדברים שלהם כשהם זקוקים לקידום האקדמי שלהם ומרגע שהם קיבלו את הקידום הזה, הם הולכים להוצאות אחרות. פעם הייתה הצעה, שמרצים באוניברסיטה צריכים להציע את הספר קודם כל להוצאת מאגנס, אבל דן פטנקין, מקים החוג לכלכלה

ואבי השוק החופשי בישראל, דחה את ההצעה וזו נפלה. אנחנו רוצים לשנות את המגמה. אנחנו רוצים שיבוא אלינו מכיוון שאנו לא נופלים מהאחרים בתחום המסחרי”.

שיחות עם מרצים באוניברסיטה מאשרות את דבריהם. הם רואים את ‘מאגנס’ בתדמיתה הישנה – הוצאה שמרנית, איטית, שאינה עושה רבות לקידום הספר משיצא לאור. כך, לדוגמא, הספר “לא כך כתוב בתנ”ך” של יאיר זקוביץ ואביגדור שנאן, פרופסורים בחוגים למקרא ולספרות עברית באוניברסיטה העברית. הם בחרו להדפיס אותו בהוצאת ידיעות אחרונות דווקא. השניים הוציאו ספרים שלהם על-ידי ‘מאגנס’ (למשל, “חיי שמשון” ופירוש ל”שיר השירים” מאת זקוביץ), אך כשכתבו ספר פופולארי, שהנו נכס לכל מו”ל, בחרו בהוצאה המסחרית, שעשתה את הספר רב מכר ומכרה למעלה מ-15 אלף עותקים שלו.

‘מאגנס’ עוברת שינוי בהתאם למצב-העניינים הזה, כפי שמעידים עיצוב הספרים האחרונים שהוציאה ופעולות הפרסום והשיווק הנוכחיות (שיווק מאסיבי באמצעות הדואר האלקטרוני, יחסי ציבור ו”מבצעים” חדשות לבקרים). עם זאת נראה, שההוצאה מתקשה עדיין בבניית תדמית חדשה, שתחדור, בראש ובראשונה, אל קהל הכותבים והקוראים הראשון שלה: הקהילה האקדמית בארץ. כך אמר מנכ”ל ההוצאה: “אני לא יכול להתכחש לתדמית. אנו מנסים להתנער ממנה. היא עושה שירות רע לא רק להוצאה אלא גם למי שכותב. אומרים לי כותבים: ‘למה לא ראיתי ביקורת על הספר שלי במוסף “ספרים” של עיתון “הארץ”?’ איך אני יכול להגיד לו שזה לא מעניין את העורך, ש[הוא, המחבר] צריך לעניין את הקוראים שלו? אתה רוצה שהילד ילך והוא נקבר! צריך לזכור, שבניגוד להוצאה שוקן, שמוציאה גם ספרות יפה, אנחנו מוצאים רק ספרות מחקר. [...] אנחנו צריכים לשנות את הספרים מבחינה חיצונית וגם פנימית. זה לא צריך להיות כתוב לשופטי דוקטורט עם הערת שולים ומנואָלים. עכשיו, לדוגמה, חידשנו את אתר האינטרנט שלנו” (בראיון עמו).

ההוצאה בראי עצמה: הנחיות להגשת כתב-יד להוצאת הספרים

על מו"לות אקדמית בכלל ועל הוצאת מאגנס בפרט, אפשר ללמוד רבות מעיון בהנחיות להגשת כתב יד להוצאת הספרים (הנתונות באתר האינטרנט של ההוצאה). הנחיות אלו מעידות עד כמה נעשה הצד הכלכלי משמעותי בהוצאה האקדמית. כיוון שהן מאירות עיניים הן מובאות באריכות (הדגשות שלי, מ.ג.):

הוצאות ספרים מתקיימות כמערכות כלכליות, שאין בהן חלוקה חדה בין "הטוב ביותר" ו"הרע ביותר". לכל הוצאה ייחוד משלה, ולכן ייתכן שכתבתם מחקר מעולה, למשל, בפילוסופיה יוונית עתיקה, אבל הוא לא יצא לאור בהוצאה המתמחה בפרסום פרוזה ושירה. כאשר חיבור מוצא את מקומו הנכון הרעיונות המופיעים בו פורחים, הן המחבר והן הוצאת הספרים רואים בו ברכה.

לפיכך, עוד לפני שאתם מגישים הצעה להוצאה לאור של ספר להוצאת מאגנס (או לכל הוצאה אחרת), אנא בדקו: מי הוציא לאחרונה ספרים בנושא שלכם שאתם מתפעלים מהם במיוחד? באיזה אתרי אינטרנט של בתי הוצאה לאור מובאים ספרים בתחום, הדומים לספר שאתם רוצים לכתוב? איזה מוציאים לאור יפיצו את ספרכם בצורה המיטבית לקהל או לקהלי היעד שלכם? רשימה קצרה וממוקדת של הוצאות ספרים המתאימות למטרותיכם תחסוך לכם זמן וכסף.

הוצאת מאגנס, הוצאת הספרים האקדמית המובילה בישראל, מוציאה לאור ספרים מדעיים וספרי עיון לקורא המשכיל הכללי בהיסטוריה, פילוסופיה, ספרות, יהדות, אמנות, משפטים, כלכלה, מנהל עסקים, מדיניות ציבורית, מדעי הטבע, היסטוריה של המדע, פסיכולוגיה וחינוך, וכן ספרי עזר בכל הנושאים הללו. מרבית הספרים מופיעים רק בעברית, ואת זכויות התרגום קונים ממוציאים לאור בחו"ל. אין ההוצאה מוציאה לאור ספרי פרוזה ושירה, ספרי דת, ספרי בישול, ספרי הדרכה, ספרי ילדים, ספרי אמנות, אלבומים, ספרי יובל, ספרי חג ומועד, דברי כנסים, מחקרים לא ערוכים ואוטוביוגרפיות.

מה צריכה ההצעה לכלול?

על ההצעה לפרוס בפני עורכי ההוצאה ואנשי השיווק שלה – אשר מרביתם אינם מומחים בתחומכם – תמונה ברורה ומפורטת של תוכן ספרכם. עליכם להסביר לאנשי המערכת מדוע אתם כותבים את הספר המסוים הזה בעת הזאת דווקא – בקריירה האישית שלכם, וחשוב מזה, בהתפתחות תחום עיסוקכם • אילו סוגיות הספר יאיר? • אילו בעיות הוא יפתור? • אילו עמימות הוא יבהיר? • מהם החידושים שבמחקרכם? • מה נשתנה הספר הזה מכל הספרים? • ולפיכך: למה הספר חשוב? למי הוא חשוב?

קהלי יעד אפשריים שונים זה מזה ממש כמו המוציאים לאור.

האם ספרכם נועד למומחים בתחומכם? האם הוא נועד למומחים בנושא ספציפי של תחום רחב יותר? האם הוא נועד לסטודנטים, ואם כן, באיזה שלב בלימודיהם? האם זה ספר 'מסחרי' – שנועד לקהל קוראים כללי, ללא ידע עמוק בתחומכם? ...

שיווק: ציינו בפירוט מיהם קהלי היעד של ספרכם, והימנעו מביטויים כלליים כגון 'הקהל המשכיל'. ספקו רשימה של מובילי דעה בתחום; עיתונים מקצועיים שבהם יהיה ראוי לפרסם את ספרכם; רשימה של אנשים שיתאימו לכתובת ביקורת על ספרכם. את הצעתכם יקראו יושב הראש והחברים במועצה המדעית של הוצאת מאגנס. הם עשויים לדחות את כתב היד המוצע. הם עשויים לבקש מכם לספק להם מידע נוסף. הם עשויים להתייעץ עם קוראים-מעריכים חיצוניים, אשר לבטח יתייעצו עם גורמים נוספים ועם חברי ההנהלה בטרם יקבלו כל החלטה רשמית. **אנא זכרו שאת הצעתכם יקראו לא רק עורכים אלא גם מומחים בייצור ובשיווק, ותצטרכו לענות על שאלותיהם אף בתחומים אלה.** אנו נאשר את קבלת הצעתכם ונודיע לכם בכתב על כל החלטה בעניינה.

בהוצאה הדגישו שאם קהל היעד של הספר קטן משלושת אלפים קונים פוטנציאליים, הסיכויים להוצאת הספר קטנים ללא תמיכת מוסד אקדמי, או

המחבר עצמו. בהקשר זה יש לציין את הפער, שישנו בדרך כלל, בין הערכות של מחברים את סיכויי ההצלחה שלהם לבין מספר הספרים שנמכרת בפועל. חי צבר: "כל חוקר חושב שהספר שלו פורץ דרך ואי אפשר יהיה בלעדיו. למעשה, מרבית המחברים לא היו רואים אור אם לא היה גוף באוניברסיטה שמממן אותם בחלקם או מאלף ועד תו". כמו בהוצאות אקדמיות אחרות, עיון מדוקדק באתר ובדרישות שמציבה ההוצאה בפני המבקשים להביא כתבי יד לדפוס – ובכללן עמידה על כללי הכתיב, הניסוח והעיצוב עד לרמה של כותרות ופסקאות – מראה עד כמה הפכה המו"לות האקדמית למדפיסה גרידא בעבור גופים ובעבור יחידים באקדמיה, המוכנים לשאת בעול הכלכלי של ההפקה.

מגמות במו"לות האוניברסיטאית בישראל

בעשורים האחרונים, האקדמאים בישראל – ובעיקר הבכירים שבהם, אשר הגיעו לשיא הקידום – נזקקים פחות ופחות לפרסם על-ידי האוניברסיטאות בארץ, שכן שפרסום אקדמי בזירה הבינלאומית – קרי, באנגלית – נחשב יותר מפרסום בעברית. בשפה זו יעדיפו הם, כאמור, לפרסם בהוצאה מסחרית, שתפעל לקידום הספר שלהם ולשיווקו (ואולי אף תישא בהוצאות הפקתו). לכן, המגמה הנוכחית של הוצאת 'מאגנס', שתוארנו זה עתה, מקובלת כעת בבתי ההוצאה של שאר האוניברסיטאות בארץ. כך כותב מנהל בית ההוצאה של אוניברסיטת ת"א, פרופ' אביעד קליינברג, באתר האינטרנט של ההוצאה:

ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב פותחת את שעריה בפני כל מה שמעורר מחשבה ודיון, כל מה שמבטא את המיטב שבהגות האנושית, כל מה שמכבד את קהל הקוראים אוהבי הספר ושוחרי הדעת. אנו מבקשים לסייע ביצירתו ובחזיונו של מקום מפגש שבו יצרני התרבות וצרכניה יוכלו לנהל רב-שיח. כאשר המקום הזה, רשות הרבים התרבותית, מתערער, נוצר נתק בין המלומדים לחברה, נתק המדלדל את חיותן של שתי הקבוצות. ייסוד הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל-אביב הוא ביטוי לדאגה ולסולידריות חברתית, לרצונה של

שער רביעי: שנות ה-30 והלאה

האוניברסיטה לחבר את מה שנפרם בתרבות הישראלית, לגשר על
פערים, לפתוח ולהיפתח.

מעבר להצהרת הכוונת היפה, האוניברסיטאות שואלות בשעת משבר זו לא רק
מהו "המיטב שבהגות האנושית" ואיזו תרומה יתרום הספר שהוציאו למדף ספרי
המחקר, אלא גם כיצד אפשר להפיץ את הספר לקהל המשכיל ולהפיק ממנו רווח
כספי.

מעניין לציין שיתופי פעולה בין השוק הפרטי להוצאות אוניברסיטאיות. כך, לדוגמה, אוניברסיטת חיפה פרסמה ספרים מעטים יחסית מתחילת דרכה בראשית שנות ה-80 ועד שנת 1996 ומאז התגבר הזרם מכוחו של חיבור בין ההוצאה להוצאות מן השוק הפרטי, כ"זמורה ביתן" וכהוצאה החיפאית "פרדס". דוגמא אחרת היא סדרת "מסה קריטית" של מכון "הקשרים" באוניברסיטת בן-גוריון, ששיתפה פעולה עם הוצאת "כתר" ואחר כך עם "כנרת-זב"מ", זאת בעקבות מעברו של החוקר והעורך יגאל שוורץ מההוצאה הראשונה לאחרונה.⁷⁸

עניין נוסף הוא הוצאה לאור של ספרים לקהל הסטודנטים. בתחום זה מתמחה האוניברסיטה הפתוחה, מכיוון ששיטת הלימוד בה מבוססת על לימוד עצמי בידי הסטודנט. לשם כך מפתחת האוניברסיטה ספרי לימוד לקורסים בתחומים שבהם היא מעניקה תארים. בחנות ההוצאה בבית האוניברסיטה הפתוחה ברעננה ובאתר המקוון אפשר למצוא כאלף וחמש-מאות כותרים, שפותחו רובם ככולם כחומר לימוד בעבור הקורסים של האוניברסיטה.

---

⁷⁸ בהקשר זה נציין את הוצאת "מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות" בשדה בוקר ואת ההוצאה לאור של אוניברסיטת בר-אילן.

מוסד ביאליק⁷⁹

בשנת 1934 נפטר חיים נחמן ביאליק. ברור היה, כי יש להנציח את זכרו במפעל תרבותי-חינוכי. ביאליק עצמו הטעים בשיחותיו עם בן-גוריון את חשיבותה של הוצאת ספרים, שתיקח על עצמה את העבודה ההכרחית לקיומה ולקידומה של תרבות יהודית לאומית ממלכתית בארץ ישראל. נחום סוקולוב, נשיא ההסתדרות הציונית דאז, נחלץ לרתום למטרה זו את ההסתדרות הציונית, שהואשמה בהזנחת התרבות והספרות העברית. הוא טען בתקיפות, שעידוד הספרות העברית הוא מחובתה של התנועה הציונית: "עובדה היא שהספרות העברית היא בת חורגת להסתדרות הציונית. נוכיח שאנו מתחילים להתעניין בספרות היהודית וסופריה" (צור, 1985: ג').⁸⁰ יש להדגיש כי דברים אלו נאמרים טרם הקמת הוצאות הפועלים: "הקבוץ המאוחד", "ספריית פועלים" ו"עם עובד".

הרעיון להקים קרן לתרבות, על-שמו של ביאליק, ירד מן הפרק, מפני שהיה בקרן כדי להתחרות, בגיוס תרומות, בשתי קרנות אחרות של ההסתדרות – קרן היסוד והקרן הקיימת לישראל. על כן הוחלט להקים מוסד, שיפעל לקידום התרבות, הספרות, הלשון, המדע והאמנות. בשנה שלאחר פטירתו של ביאליק הקציבה ההסתדרות הציונית כחמשת אלפים לא"י ומינתה חבר נאמנים, שהורכב מנציגי הנהלת הסוכנות, ועד הלשון, אגודת הסופרים, קרן היסוד, הוועד הלאומי והאוניברסיטה העברית. צריך לזכור כי מעט מאוד כסף (אך הרבה מאוד רטוריקה) השקיעה ההסתדרות הציונית בפרויקטים תרבותיים. בן-גוריון עמד על כך בטקס הענקת פרסי ביאליק של המוסד בשנת 1936:

ואולי יש לתמוה על הדבר – זוהי המסיבה הראשונה שבה נפגשים שליחי התנועה הציונים עם שליחי הספרות העברית. כמעט לא יאומן: קרוב לארבעים שנה קיימת התנועה הציונית המדינית והסתדרותה – ויש לשאול: אם היתה באה לעולם ואם היתה מתקיימת אלמלא הספרות העברית?

⁷⁹ תודה לדנייה עמיחי-מיכלין על הסיוע בתחקיר ולנורית גלעדי על שיתוף הפעולה.
⁸⁰ ראו בהרחבה בדברים שכתב מנכ"ל מוסד ביאליק לשעבר, יעקב צור: צור, י. (1985). מוסד ביאליק – קטלוג היובל, ירושלים: מוסד ביאליק. עמ' ג.

ובהמשך דבריו: "העזרה אשר נתנה ההסתדרות הציונית עד עכשיו היא קטנה ודלה – ואולי יותר מאשר היא עזרה ממשית היא משמשת רק סמל. סמל לקשר הפנימי והאורגני שבין המפעל ההתיישבותי ובין המפעל התרבותי והספרותי. וסמל יותר נאה והולם לא יכול היה להיות מהסמל הנושא עליו את שמו של ביאליק". (בן-גוריון, 1936: 43-44)⁸¹

ה"סמל" הפך לישות גשמית עם הקמת בית ההוצאה "מוסד ביאליק" ב-1936 כמחלקה בתוך ההסתדרות הציונית. בישיבה הראשונה של הנהלת המוסד השתתפו דוד בן-גוריון, המשורר יעקב פיכמן, יצחק גרינבוים, איש הסוכנות היהודית, נפתלי הרץ טור-סיני, נשיא האקדמיה ללשון עברית, ולייב יפה, מראשי קרן היסוד. התקציב השנתי של המוסד היה 5000 לירות ארץ ישראליות (צור, 1985). בן-גוריון, גם בהיותו ראש הממשלה, המשיך לתמוך במוסד ביאליק ואף הרחיק את חזונו. אביא באריכות דברים שכתב מרדכי נאור לעניין זה, מפני שהם מאירי עיניים באשר ליחסים שבין הוצאה לאור ובין השלטון באותם ימים (נזכור כי משה שרת עמד בראש "עם עובד" לאחר פרישתו מראשות הממשלה):

היו ימים שראש ממשלה בישראל עסק לא רק בהטלאת קרעי הקואליציה שלו ואפילו לא בנייהול מדיניות החוץ והביטחון, אלא התפנה לעמוד בראש צוות היגוי שקבע אילו יצירות של גדולי הוגי הדעות בעולם יתורגמו לעברית. אפשר ממש להתפקע מקנאה למקרא החזון וההגשמה של מפעל תרגומי המופת שיזם ראש הממשלה הראשון, דוד בן-גוריון. באמצעות פרוטוקולים, מכתבים ומסמכים ממוסד ביאליק ומתיקי בן-גוריון בארכיון צה"ל ובמכון למורשת בן-גוריון בשדה בוקר, ניתן לעמוד על התפתחות הרעיון ועל ראשית הוצאתו אל הפועל... בן-גוריון ידע כי מ-1944 ואילך הוציא מוסד ביאליק, שנוסד ב-1936 והיה כפוף להנהלת הסוכנות היהודית שהוא עמד בראשה, סדרה של תרגומי מופת. עד 1958 ראו אור 14 ספרים; כל ספר תורגם

⁸¹ ראו בהרחבה: בן גוריון, ד. (1936, ינואר 23). צינות וספרות עברית (דברים בטקס חלוקת פרסי ביאליק). העולם, ג': 44-43.

מהמקור, נערך בידי מומחים והתלוו לו מבואות מיוחדים והערות. בן-גוריון סבר שהמסגרת הזאת צרה מדי. כבר מראשית ימי המדינה שאף להריק את מיטב הספרות הקלאסית ללשון עֶבֶר... ב-21 בינואר 1958 נפגשו בלשכתו הפרופסורים מרטיין בובר, שמעון הלקין ואהרן קציר, שר החינוך זלמן ארן, שני קודמיו, זלמן שז"ר ובן-ציון דינור, המשורר והמתרגם ראובן אבינועם, משה גורדון מנהל מוסד ביאליק ועוזריו הקרובים של בן-גוריון: טדי קולק ויצחק נבון. בן-גוריון פתח: 'נושא הישיבה קרוב לכולכם. אני מציע קיומו של מפעל הדומה לזה של אוניברסיטת שיקגו ומביע התקווה כי גם כאן יהיה הד למפעל גדול כזה. ישנו בידינו סכום כסף נכבד, המענק שנתקבל מהקרן האמריקאית המיוחדת למפעלי תרבות, שהיא קרן התמורה לספרים ... ישנה כמו כן הבטחת מוסד ביאליק להקצבת סכום דומה. הריני להציע רשימה ראשונה של ספרים הנדמים לנו להיות חייבים להכלל במפעל: איינשטיין, שפינוזה, פילון). מספרות הודו: מבחר האופנישדות (חלק מכתבי הקודש ההינדיים) וכן מבחר משיחות בודהא; מספרות יוון: אייסקילוס, סופוקלס, אווריפידס, אריסטופנס; וכן מבחר כתבי תוקידידס ופוליביוס. מבחר מספרות סין. אשר למבחר האופנישדות ישנה בעיה קשה, והיא ריבוי הדברים התפלים, אלא שבין הדברים התפלים ישנן גם פנינים נהדרות. בעניין הספרות הלטינית, אני מפקפק בערך המקורי של ספרות זו, אך מציע בכל זאת לתרגם את לוקרציוס וכן את יוליוס קיסר וטציטוס. מן הספרות האירופית אני מציע: בוקאצ'יו, סרוונטס, שקספיר, פסקל, דקרט ועוד. מן הספרות האמריקנית: ג'פרסון, וילסון, ויליאם ג'יימס, הווארד פאסט, דיואי.... בן-גוריון: 'זה צריך להיות מפעל של האוניברסיטה העברית. לעת עתה הייתי מציע שנכין רשימה של לא יותר מעשרה עד עשרים ספרים, אבל שהם ייתנו את הדמות הכללית ואת הכיוון שבו אנו רוצים ללכת. אני מחשיב מאוד שנכניס מיד את הודו וסין ולא רק מטעמים פוליטיים, אלא מטעמים רוחניים. זה קשור גם לקשרינו עם חו"ל... פלוגתא היתה בין הפרופסורים לראש הממשלה בעניין המו"ל הרצוי. בן-גוריון לחץ לכיוון האוניברסיטה העברית, ודווקא שלושת המלומדים –

אנשי אוניברסיטה זו – צידדו בהתקשרות עם מוסד ביאליק, תוך מתן חסות של האוניברסיטה... תוך כדי ההתנצחויות, חזר ופרש בן-גוריון את חזונו: 'אולי אהיה כחולם בעיניכם... אני מאמין שנוכל להשיג טובי כוחות הספרות והמדע של ישראל, של העם היהודי, וניתן לעם את כל הטוב והחשוב שיש בספרות האנושית... הרעיון לא נותן לי מנוח כבר הרבה שנים. מאז קום המדינה הרגשתי שיחד עם הקמת המדינה עלינו להקים מדינת הרוח. לא כמדינה המוגבלת בטריטוריה. אנו חייבים לתת לדור שלנו בעברית, שהיא שפתו, את כל אוצרות הרוח האנושית, יען כי כל אחד מאתנו הוא אזרח העולם'... ב-25 במאי 1959 התכנס פורום של שבעה אנשים בלשכתו של בן-גוריון, שהתווה את תוכנית מפעל תרגומי המופת. נכחו: ראש הממשלה, הפרופסורים בובר וקציר, ראובן אבינועם, טדי קולק ושלמה ארגוב ממשרד ראש הממשלה ומשה גורדון, מנהל מוסד ביאליק. בתחילת הישיבה הודיע בן-גוריון כי האוניברסיטה העברית הסכימה ליטול תחת חסותה את המפעל, והוא יאוחד עם סדרת 'ספרי המופת מספרות העולם' של מוסד ביאליק. הנוכחים אישרו את הצעת ראש הממשלה שהמפעל המאוחד יישא את השם 'ספרי מופת מספרות העולם בהוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים בשיתוף מוסד ביאליק'. כן נקבע הרכב הוועדה לקביעת התכנים הספרותיים והמדעיים של המפעל, ודרכי עבודתה: פרופ' מרטין בובר (יו"ר הוועדה ועורך כללי), הפרופסורים אהרן קציר, שמעון הלקין ושמואל סמבורסקי, ושני אנשי ספרות: המשוררת לאה גולדברג והסופר חיים חזן, 'ובהשתתפות ראש הממשלה', כפי שנכתב בסיפא של החלטה. מנכ"ל משרד ראש הממשלה, טדי קולק, ליווה את הישיבה, וכן את הישיבות הבאות, כמשקיף" (נאור, 24/4/11).⁸²

⁸² ראו בהרחבה: נאור, מ. (2011, אפריל 24). עלינו להקים את מדינת הרוח. הארץ. (אוחזר באוגוסט 2012: <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1172050>)

מנהלו הראשון של מוסד ביאליק, שמונה בידי יצחק גרינבוים, היה משה גורדון, בנו של ש.ל. גורדון, מפרש המקרא. הוא עמד בראש המפעל למעלה משלושים שנה והטביע בו את חותמו. בשנת 1968 פרש, ומחליפו, חיים מילקוב, ניהל את המוסד עד שנת 1980. מאז ועד 2006 ניהל יצחק טאוב את המוסד ובמקומו בא עמוס יובל.

ב-1984 הפך בית ההוצאה לגוף עצמאי (חברה בע"מ), תוך הבטחה מוצהרת כי ייחנה מתקציב ההסתדרות הציונית. בנסיבות הללו שב המוסד וקבע את מטרותיו:

לפעול במסגרת פעולותיה של ההסתדרות הציונית העולמית לעידוד היצירה העברית המקורית בתחום הספרות והמדע, להקמת גשרים בין הספרות העברית החדשה לבין ספרותו של העם היהודי בדורות עברו, לטיפול מדעי היהדות וחקר הלשון העברית ולתרגום לעברית של אוצרות הרוח של עם ישראל... על מנת לממש תכנית זו המוסד שוקד על הוצאת ספרים לפי שיקולים תרבותיים ארוכי טווח:

1. בראש ובראשונה הוא ממשיך את חזונו של ביאליק בדבר כינוס הספרות של העם העברי לדורותיו.
2. המוסד מוציא לאור ספרי יסוד בתחום הספרות היפה, ההגות הרעיונית ומדעי הרוח, שהם מאבני היסוד של התרבות העברית.
3. מוסד ביאליק מתרגם לעברית את מיטב הקלאסיקה העולמית, בעיקר בתחומי ההיסטוריה, הפילוסופיה והספרות.
4. המוסד מתרגם לעברית יצירות מן הפזורה היהודית, שנכתבו בלשון זרה.
5. המוסד מחויב לפרסם דברי מקור איכותיים ומחקרי יסוד של חוקים ישראלים ולא ישראלים (ידלין, 1997: 7).⁸³

---

⁸³ ראו בהרחבה: ידלין, א. (1997). מוסד ביאליק - קטלוג ה-60: תשמ"ו-תשנ"ו. ירושלים: מוסד ביאליק.

מוסד ביאליק הוא בית הוצאה בעל אופי ממלכתי והוא מנוהל בידי דירקטוריון, שאנשיו עובדים ללא שכר. זה הוא סימן נוסף לייחודו של המוסד מהוצאות ספרים אחרות, ציבוריות ופרטיות. כדבריו של יצחק טאוב: רק אנחנו מוציאים ספרים בעלי ערך תרבותי ממדרגה ראשונה וערך מסחרי נמוך. לפרסום הקלאסיקה היהודית, היוונית, הרומית, הפרסית, הסינית וספרים אחרים מסוג זה יש חשיבות תרבותית עליונה, ובלעדיו הם לא יראו אור" (בראיון עמו, יוני 2003). בעשרות שנות פעילותו הוציא מוסד ביאליק מאות ספרים, שהם מנכסי צאן ברזל של התרבות העברית, ביניהם בולטים בייחודם שני מפעלי ענק – האנציקלופדיה המקראית והאנציקלופדיה החינוכית. כן ראו אור על-ידו ספרי יסוד בתולדות הדת וההגות היהודית, כגון תולדות האמונה הישראלית מאת יחזקאל קויפמן ותולדות הפילוסופיה מאת שמואל הוגו ברגמן. שני המחברים היו מעורכיו של מפעל התרגומים של ספרי מופת מספרות העולם. בשיתוף עם מוסדות מדעיים והוצאות ספרים אחרות ראו אור, בין השאר, "קדמוניות היהודים" (עם הוצאת דביר) ו"תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים" (עם הוצאת מסדה). שיתופי פעולה אחרים היו עם הוצאת מאגנס, אוניברסיטת בן-גוריון, אוניברסיטת בר-אילן ואוניברסיטת תל-אביב, האקדמיה הלאומית למדעים, יד ושם, מכון בן צבי ומוסדות אחרים. בשנות השמונים הקים מוסד ביאליק ספרייה עממית בשם "דורות" ובה יוצאים ספרים שראו אור לפני שנת 1900 ושאלו מהשוק. אחריה קמה ספריית "מבואות" לספרי מחקר בענפי המדע השונים.

בשנות התשעים הוציא מוסד ביאליק אל הפועל שלושה מפעלים גדולים: תולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה ועד שנות החמישים בשבעה כרכים, 'שאה נאמה (ספר המלכים) של פירדוסי, האפוס האירני הגדול, וכל כתבי אורי צבי גרינברג בעשרים כרכים (בעריכת דן מירון). ברוח עבודת הכינוס, שביאליק התחיל בה, עוסק המוסד בהוצאת כתביהם המקובצים של סופרים ומשוררים עבריים נוספים – אבא קובנר וסופרי ומשוררי דור תש"ח – ומוציא יצירות של משוררים מדורות מאוחרים יותר, כגון דן פגיס (בשיתוף

הקיבוץ המאוחד), אורי ברנשטיין, אריה סיון ואגי משעול. מדי שנה מוציא מוסד ביאליק לאור שנים עשר עד עשרים ספרים בממוצע וכ-15 הדפסות חוזרות. בשנת 1998 ביטל אברהם בורג, יו"ר הסוכנות היהודית דאז, המייסדת והבעלים של הוצאת מוסד ביאליק, את סעיף מימון ההוצאה של המוסד מתקציב הסוכנות לשנת 1999. התעוררה סערה ציבורית שסחפה אתה אנשי רוח, סופרים ומשוררים, נשיאים, שופטים וכל מי שהתרבות הישראלית קרובה ללבו. אריאל הירשפלד כינה את מוסד ביאליק "חוד החנית של השדה האינטלקטואלי העברי", דן מירון הגדיר את סגירתו האפשרית של מוסד ביאליק כ"ליקוי מאורות" וכ"התחלת הסוף של המו"לות התרבותית הרצינית בלשון העברית". מוסד ביאליק לא נסגר, אך צמצם את פעילותו ואת צוות עובדיו המסור. בצד המערכתי של בית ההוצאה לא חלו שינויים רבים במהלך השנים. הספרים המתקבלים אליו עוברים מיון קפדני בכמה שלבים. בדרך כלל מתקבלים ספרים בתחום מדעי הרוח, החברה והיהדות. כל ספר עובר ועדה לפי הנושא שהוא עוסק בו. הוועדה לספרות מדעית היא הוועדה המרכזית של ההוצאה; רוב כתיבי היד, שאינם ספרות יפה או ביקורת ספרותית, מגיעים אליה. בראשה ישבו תמיד אנשים דומיננטיים במוסד, כגון נתן רוטנשטרייך, בנימין מזר ומשה ברש. ועדות נוספות הן הוועדה לספרות יפה וביקורת, הוועדה לתרגום ספרי מופת, הוועדה לסדרת ספרי 'דורות' ולספרות הכינוס, הוועדה לענייני מבואות, ועוד.

הגם שמוסד ביאליק נתמך בידי הסוכנות היהודית, נראה כי הסוכנות מעולם לא התערבה בבחירת הספרים ובהפקתם. הסוכנות מוסמכת להתערב במינוי דירקטורים וחברי חבר הנאמנים בהתייעצות עם יו"ר מוסד ביאליק. המוסד פונה לקהל מצומצם של שוחרי תרבות והיקף המכירות של ספריו אינו גבוה. לאחר שנים ארוכות של העדר תמיכה ממשלתית נתמך המוסד בידי משרד החינוך והתרבות, אבל התמיכות הולכות ומצטמצמות ועימן – פעילות ההוצאה שמצבה קשה. מחבר, המבקש להוציא את ספרו על-ידה, נאלץ, ברוב המקרים, לממן את עלות ההוצאה.

מוסד הרב קוק⁸⁴

בשנת 1937 הוקם מוסד הרב קוק בידי הרב יהודה לייב פישמן מימון, ממנהיגי הזרם המרכזי של הציונית הדתית, "המזרחי", ולימים חבר הכנסת הראשונה והשניה וראשון שרי הדתות בישראל (וליתר דיוק, שר לענייני דתות ונפגעי מלחמה, כפי שהוגדר אז).

באופן סמלי ממוקם "מוסד הרב קוק" בירושלים, ברחוב על-שם מייסדו, הרב מימון, ומשקיף על שדרות הרצל. סיפורו של מוסד הרב קוק קשור בסיפורה של התנועה הציונית. במחצית השנייה של המאה ה-19 שררה ההכרה, כי יש ניגוד בין הדת ובין היהדות המשכילית החילונית, שהציונות צמחה ממנה, אך בראשית המאה ה-20 הצטרף זרם של יהודים דתיים, "תנועת המזרחי", לתנועה הציונית והפך לחלק משמעותי בה. ראשי "המזרחי" – הרב ריינס, הרב מימון, הרב בר-אילן ואחרים – תמכו ברעיונות המרכזיים של התנועה ובראשם הקמת בית לאומי לעם היהודי. תנועה זו נתקלה בביקורת קשה מצד האורתודוקסיה החרדית, על ששיתפה פעולה עם גוף חילוני מובהק ועל שהייתה שותפה לשאיפות הלאומיות, שמטרתן – השבת היהודים לארץ-ישראל – נחשבה כ"דחיקת הקץ": ניסיון להקדים את ביאת המשיח, משמע, התערבות בשיקולי האל באשר להוצאת העם מהגלות והשבתו ארצה (לוז, 1985).⁸⁵

---

⁸⁴ אני מפנה את הקורא לחיבורו של חיים זהר, המספר בפירוט רב בקורות המוסד: זהר, ח. (תשס"ה). **מוסד הרב קוק: ראשיתו, מייסדיו, ראשיו, תנועת המזרחי – תרומתם לחקר הציונות הדתית וארץ ישראל**. ירושלים: הסתדרות המזרחי, הפועל המזרחי. חיבור זה ניתן לאחזור ברשת (נדלה באוגוסט 2012):

<http://cms.education.gov.il/educationcms/units/toranit/mekorotnose/li mudtora/mosadharavkuk.htm>

⁸⁵ וראו בהרחבה: לוז, א. (1985). מקבילים נפגשים: דת ולאומיות בתנועה הציונית במזרח-אירופה בראשיתה 1882–1904. תל-אביב: עם עובד.

בין אבות התנועה היה הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה) קוק. הוא תרם רבות להתפתחות הציונות הדתית בארץ-ישראל, הקים את הרבנות הראשית (וכיהן כרב הראשי האשכנזי הראשון) ואת ישיבת מרכז הרב, ופרסם דברי הגות רבים, שהשפיעו עמוקות על הציבור הדתי הציוני. לאחר מותו בשנת 1935, כשנה לאחר פטירתו של ביאליק, הוחלט בקונגרס הציוני העשרים (1937, ציריך) להקים על שמו מוסד מקביל למוסד ביאליק. הצעת ההחלטה קבעה: "בהתאם לזכותו של כל זרם לקבל הקצבה כספית מאת ההנהלה הציונית לפעולתו התרבותית המיוחדת, מחליט הקונגרס לסייע למוסד הרב קוק שנועד לעבודה ספרותית מדעית-תורנית של הזרם הדתי" (פרוטוקול הקונגרס הציוני ה-20, עמ' 304). א. הרצפלד הביא את הצעות הוועדה לכספים וכלכלה: "מתוך התקציב של מוסד ביאליק לשנת תרצ"ח תבטיח ההנהלה: [...] סכום בין 500 ל-700 לא"י (מתוך 3000 לא"י) למוסד ע"ש הרב קוק" (פרוטוקול הקונגרס הציוני ה-20, עמ' 312).

ההחלטה עוררה כעס בקרב החילונים. פרנסי התרבות העברית המתחדשת התרעמו על כך, שמתוך הסכומים הפעוטים, המופרשים לתרבות, הוקצה החלק השישי לזרם הדתי. גזבר הסוכנות, אליעזר קפלן, התנגד לתוספת לכלל תקציב התרבות מכיוון שהמשאבים מצומצמים. בעניין זה נראה, שאין חדש תחת השמש: כאז כן עתה. מנגד, הציבור הדתי ראה את הקצבת הכספים למוסד כביטוי מתמשך של קיפוח הזרם הדתי. כך כתב חיים זהר:

גזבר הסוכנות, קפלן, התנגד להשוואת ההקצבות בין מוסד ביאליק למוסד הרב קוק. במכתב תשובה לד"ר אהרן ברט ולד"ר ישעיהו וולפסברג (אביעד) ב-24.12.1943 נימק את התנגדותו בכך שמוסד ביאליק הוא מחלקה של הסתדרות הציוניות, בעוד מוסד הרב קוק הוא מוסד נתמך. בהזדמנויות אחרות נטען שמוסד ביאליק נתון למרות הסוכנות היהודית, בעוד שאין לה השפעה על ניהול העניינים במוסד הרב קוק. המוסד היה שולח לסוכנות להסתדרות הציונית, דו"חות, תכניות עבודה, והצעות תקציב והיה נתון לביקורתן... בתשנ"ד (1994)

העבירה הסוכנות היהודית בפעם האחרונה את הקצבתה למוסד הרב קוק, אחרי שתמכה בו חמישים ושבע שנים, בעוד היא ממשיכה לתמוך במוסד ביאליק. הייתה זאת הפרה בוטה וחד צדדית של החלטות מוסדותיה העליונים. (זהר, תשס"ה).

מטרות מוסד הרב קוק והפעולות להגשמתן

בשנת 1938 (תרצ"ח) נוסחו מטרותיו של מוסד הרב קוק:

א) להוציא לאור ספרות דתית-לאומית, תורנית ומדעית, הלכתית ואגדית, פרשנית והיסטורית בשביל זקנים וצעירים, בוגרים ובני הנעורים.

ב) להוציא לאור ספרי הראשונים הגנוזים בכתבי-יד מסודרים במבואות והערות ע"י חכמים וסופרים.

ג) לתמוך במחברים, סופרים וחוקרים דתיים ולאפשר להם להוציא לאור את יצירותיהם הספרותיות.

ד) להוציא לאור קבצים לתורה, למדע ולספרות שמטרתם: לפענח את מצפוני האור הגנוז בספרות הישראלית לכל ענפיה, לחקור את העבר וההווה של ישראל, לעורר ולעודד את הכחות הצעירים שבתוך היהדות הדתית-לאומית כדי לשתף אותם בעבודה ספרותית תורנית ומדעית, להדריך את הנוער העברי ולחנכו ברוח של אהבה עמוקה לישראל ולכל קנייניו.⁸⁶

---

⁸⁶ ראו בהרחבה: שמואלי, י (הרב יצחק רפאל), מוסד הרב קוק הערכת פעולותיו. ירושלים: מוסד הרב קוק. מצוטט אצל זהר, שם.

במשך 70 שנותיו הראשונות עשה המוסד רבות להשגת מטרתו ויעידו על כך מדפי הספרים בבתים רבים בישראל. למעלה מאלף כותרים בספרייה הלאומית רשומים על שם הוצאת "מוסד הרב קוק", רובם בהוצאה בלעדית של המוסד, מיעוטם בשיתוף עם גופים אחרים. לעומת זאת, באתר מוסד הרב קוק נמסר כי ההוצאה הוציאה למעלה מ-2,000 ספרים (הפער נובע מכך שבספרייה הלאומית נוטים למנות סדרה של ספרים ככותר אחד, ואילו המוסד עצמו מנה, כנראה, כל ספר וספר שיצא בתוך סדרה). מכל מקום, ניתוח הכותרים מצביע על העובדה, ששיאו של המוסד היה בין סוף שנות הארבעים לתחילת שנות השמונים, ובעיקר בשנות השישים והשבעים. בשנים אלו עמד בראשו חתנו של הרב מימון, ד"ר יצחק רפאל, שהיה יו"ר המוסד לאחר פטירתו של מימון ב-1962 עד לפטירתו הוא ב-1999.

בשנות הזוהר שלו ביצע מוסד הרב קוק כמה מפעלים חשובים ובראשם מפעל דעת מקרא (פירוש על הנ"ך בשלושים כרכים), מקראות גדולות "תורת חיים" (פירושים על חמשה חומשי תורה 7 כרכים), "רמב"ם לעם" (20 כרכים), "פירוש המשנה" (3 כרכים), "כתבים רפואיים" (4 כרכים), "אגרות הרמב"ם", "ספר המצוות", "ילקוט שמעוני", "חידושי הריטב"א" על הש"ס (20 כרכים), "חידושי הרשב"א" על ש"ס (17 כרכים), "חידושי הר"ן" על הש"ס (8 כרכים), "תוספות הרא"ש" על הש"ס (8 כרכים). בנוסף לאלו, ובהתאם למטרותיו, הוציא המוסד את כתביהם של מנהיגי המזרחי ושל הוגי הדעות של התנועה וביניהם כל כתבי הראי"ה קוק (19 כרכים), כתבי הרב הרצוג, הרב מאיר בר-אילן, ד"ר זרח ורהפטיג, הרב משה צבי נריה ורבים אחרים. לאורך כל השנים הוציא המוסד את כתב-העת "סיני" כבמה לעיון.

בתקופת רפאל נוסד ב"מוסד הרב קוק" "יד הרב מימון" ובו ספריה תורנית, המונה למעלה מ-150,000 ספרים, ו"גנוך הציונות הדתית", שמכיל מאות אלפי מסמכים הנוגעים לציונות הדתית. בשנים האחרונות, לנוכח קיצוצי התקציב, פחת מספר הספרים היוצאים על-ידי המוסד לכעשרה ספרים חדשים בשנה. תקציב המוסד דל למרות שעמוד הבית של ההוצאה מבטיח:

"מוסד הרב קוק" מזכה את הציבור בהשתתפות במפעליו הגדולים, וישנה אפשרות לקבל עמוד הנצחה לקרובים וידידים, בראש ספר חדש או בראש מהדורה חוזרת של ספרים. הספרים מופצים בכל הישיבות, בתי הכנסת, ספריות בארץ ובעולם, ונמכרים לבני תורה ולשוחרי ספרים במחירים מוזלים, והם נר זכרון, נר תמיד ועילוי נשמה בזכות לומדי התורה הרבים.

נראה שהמוסד מילא את יעודו והיה, כפי שהוא מעיד על עצמו, "בית היוצר הגדול לספרים תורניים", אך הוא הגשים רק שלוש מארבע המטרות המוצהרות שלו. השלישית מתוכן – "לתמוך במחברים, סופרים וחוקרים דתיים ולאפשר להם להוציא לאור את יצירותיהם הספרותיות" – לא התקיימה. המוסד תמך גם תמך במחקרים, אך לא צמחו ממנו יצירות ספרותיות. בזאת צדקו המבקרים בקונגרס הציוני של שנת 1937, אשר מחו שהתקציב למוסד הרב קוק בא על חשבון ההקצבה למוסד ביאליק.

שער חמישי

שנות הארבעים והחמישים והלאה: הוצאות ספרים מפלגתיות-אידיאולוגיות
- הוצאות הספרים של תנועות הפועלים ("עם עובד", "הקיבוץ המאוחד"
ו"ספרית פועלים") ותפקידן בהתגבשות התרבות הישראלית

מבוא: ספרים לעם

בשנת 1958 ראה אור הספר הראשון ב"ספריה לעם" המחודשת – הספריה הוותיקה של "עם עובד", שבה יצאו למעלה מ-650 ספרים עד כה – הספר "זורבה היווני" מאת ניקוס קאזאנצאקיס. אפשר היה להתייחס לעובדה זו כאל טריוויה לשעשועוני טלוויזיה, אלמלא שיקפה בחירה זו עניין עמוק יותר, המתברר ככל שמעמיקים חקר בקטלוגים של ההוצאות, שצמחו מתוך תנועות הפועלים – "עם עובד", "ספרית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד": בתי ההוצאה הללו לא ראו עצמם ככלי-ביטוי תנועתיים-מפלגתיים גרידא, המיועדים רק לפרסום כתבי מנהיגים שהלכו לעולמם ואנשי שלומנו החיים, אלא כמוסדות שתפקידם לשרת – ואף לחדש – את כלל התרבות העברית דרך הצעת מיטב הספרות המקורית והמתורגמת בכל תחומי הספרות היפה וספרות העיון. שאיפה זו לא הייתה חדשה לגמרי במו"לות העברית: די להיזכר ב"דביר", ב"מאגנס" וב"מוסד ביאליק" כדי לשמוע את הדיה; אך, כמובן, ההוצאות הפועליות הגשימו אותו בדרכן, כקבוצה – וכל אחת לחוד, בדרכה היא.

בתי ההוצאה של תנועת העבודה פעלו בהתאם לתפיסה, שהתנועה היא העם, אשר על-כן מוטלת עליהן המשימה הלאומית של פיתוח התרבות העברית המתחדשת. מזווית אחרת אפשר לומר, שהיעד הזה נבע מתוך החשש, שאם תנועות הפועלים לא תדאגנה לחיים הרוחניים של הפועל – המייצג את "העם" – יעשו זאת גורמים אחרים, שהאידיאולוגיה שלהם אינה תואמת את התפיסה הפועלית ואף סותרת אותה. מכל מקום, הן נחלו הצלחות מרשימות במילוי

המשימה הזו. כך, לדוגמה, כמעט כל השירה העברית ראתה ועודנה רואה אור על-ידי הספריות הפועליות ובעיקר "הקיבוץ המאוחד" ו"ספרית פועלים". ללא יוזמתן קשה לדעת מה היה עולה בגורל השירה העברית, שהרי, ככלל, ספרי שירה אינם מניבים הצלחה מסחרית. כיום, ההוצאה המשותפת של "ספרית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד" שומרת על גחלת השירה העברית, בצד הוצאות קטנות, המשלימות את התמונה.

בתי ההוצאה של תנועות הפועלים קמו בשנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה, בתוך יישוב שמנה כ-450,000 נפש. היישוב כמעט ולא סבל מהמלחמה, ואף נהנה מפריחה כלכלית עקב הקמת בסיסי צבא בריטיים בארץ. ייתכן שיש בזה כדי להסביר את העיתוי של הקמת ההוצאות ובכל זאת יש לתמוה על שלא קמו אלא רק כשלושים וחמש שנה אחרי תחילת העלייה השנייה וכעשרים שנה אחרי תחילת העלייה השלישית – העליות שאנשיהן כוננו את תנועות הפועלים בארץ. אמנם, היו לתנועות אלה מפעלי הוצאה קטנים, כפי שיסופר להלן, אבל בתי ההוצאה החשובים שלהן נוסדו מאוחר יחסית: "ספרית פועלים" של הקיבוץ הארצי (השומר הצעיר, מפ"ם) – בנובמבר 1939; "הקיבוץ המאוחד" של תנועת הקיבוץ המאוחד החלה להוציא ספרים באופן רציף החל מספטמבר שנת 1940 (דורמן, 1943) (שתי התנועות קמו בשנת 1927); "עם עובד" החלה לפעול רק ב-1941, כלומר, למעלה מעשרים שנה אחרי הקמת הגוף שייסד אותה, הלא הוא ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל. נוכל להיזכר כאן בעובדה, שהאוניברסיטה העברית הקימה את בית ההוצאה שלה ארבע שנים בלבד אחרי שנוסדה היא עצמה.

תולדותיהן של הוצאות אלו ראויות, שלושתן יחד וכל אחת לחוד, למחקר נפרד ורחב היקף, שישקף את ההיבטים הרלוונטיים של התפתחות המו"לות העברית ומתוך כך – של קורות הספרות העברית ושל צמיחת התרבות העברית בארץ-ישראל כתרבות עצמאית ובוטחת. ההיבטים הללו כרוכים בתהליכים הסוציולוגיים שעברה החברה הישראלית מקולקטיביזם לאינדיווידואליזם,

מתפיסה סוציאליסטית-אידאליסטית לתפיסה קפיטליסטית, המונחית בערכים של כלכלת השוק.

כמובן, בבתי ההוצאה הללו – כבכל בית הוצאה – שררו מתחים גלויים וסמויים בין הנהלה למערכת, בין אידאל ובין המציאות הגשמית, אך המיוחד בהוצאות האלה הוא התדמיות המקובלות שלהן, המחכות לחקירה ביקורתית: עד כמה הייתה "עם עובד" הוצאה שמרנית? האמנם יכלה הוצאת הספרים של ההסתדרות להתעלם משיקולים כלכליים מפני שנשמכה על שולחנה של ההסתדרות בכלל ושל מפלגת פועלי ארץ-ישראל (מפא"י) בפרט? עד כמה פעלה ההוצאה ברוח ברל כצנלסון, מייסדה? עד כמה הטילה דמותו צל על פעולתה? עד כמה דחו השיקולים האידיאולוגיים את אלו האסתטיים בשלוש ההוצאות דָּן? מה מקור כוחן ומה תרומתן לתרבות העברית המתחדשת? מה סוד קסמן? אשר לשאלות הראשונות נאמר כבר עכשיו, כי אכן, בתקופת האדיקות האידיאולוגית של הוצאות אלו, בעיקר עד סוף שנות ה-50, הוצאות הפועלים (ובעיקר "ספרית פועלים") דחו ספרים בשל אינטרסים מפלגתיים-אידיאולוגיים, אלא שמקרים אלו היה מעטים באופן יחסי, ולראייה הקטלוגים העשירים של בתי ההוצאה הללו, המכילים כותרי ספרים שיכולים להיחשב "ניהליסטיים", "אנטי סוציאליסטיים", "אנטי קולקטיביסטיים", או "דקדנטיים".

נזכיר, כי נקודת-המוצא של ספר זה בכללו היא תפקידם ותיפקודם של מו"לים כמתווכי תרבות. תיווך-התרבות של בתי ההוצאה הפועליים ייבחן בשתי זוויות-ראייה. הזווית הרחבה נוגעת לכל בית הוצאה באשר הוא ובה נבחן את השיקולים הניהוליים-כלכליים לעומת אלו המערכתיים-ספרותיים, שהנחו אותו. מכלול השיקולים האלה מונחה בשאלות: ספר שמגיע למערכת, עד כמה הוא מחדש ומותח גבולות? עד כמה הוא מאשר נורמות קיימות? מהו היחס הנכון בין יוצרים ותיקים לבין יוצרים צעירים (שמרנות מול חדשנות)? מהו היחס הנכון בין מקור לתרגום (תמיכה ביצירה המקומית מול פתיחת התרבות ליצירות חשובות מתרבויות אחרות)? כמה להשקיע בספרים שצפויים להימכר היטב לעומת ספרים ש"חשוב להוציא" (רווח כלכלי מול רווח לספרות, או לאידיאולוגיה של בית

ההוצאה באשר הוא)? כמה להשקיע בספרי עיון – הכרוכים באידיאולוגיה של ההוצאה, או שאינם כן – ובספרי יען (מילונים, אנציקלופדיות) וכמה בספרות יפה מצד אחד, ובספרות "קלה", טריוויאלית, בידורית, מצד שני?

באורח ממוקד יותר נבחן את שיקולי-המערכת של ההוצאות הפועליות לאור היחסים בין ספרות כביטוי לערכים אסתטיים ובין ספרות כמכשיר חינוכי-אידיאולוגי. ליתר דיוק, הדברים אמורים באידיאולוגיה אסתטית-ספרותית מצד אחד ובאידיאולוגיה חברתית-פוליטית מצד שני. בנוגע לזו האחרונה הוחלו הקטגוריות 'חינוכי' – כלומר, תומך באידיאולוגיה החברתית-הפוליטית של ההוצאה – וכנגדה: 'אנטי-חינוכי'. האידיאולוגיה החברתית-הפוליטית של בתי ההוצאה הפועלים, לגווניה, הייתה ועודנה מורכבת משני גורמים: סוציאליזם ולאומיות, וכאן באו לידי ביטוי הקטגוריות 'פרטיקולריות מפלגתית' ו'פרטיקולריות לאומית (על-מפלגתית)' מול 'אוניברסאליות'.

פרק זה מבוסס על ניתוח הקטלוג, על מחקרים, הנוגעים בהיבטים של ההוצאה לאור הפועלית ושל ההסתדרות ותנועת העבודה בכלל¹, ועל ראיונות שנערכו עם אישים שפעלו בבתי ההוצאה הללו: אלכסנדר סנד, עוזי שביט, מנחם פרי, נתן שחם, אהוביה מלכין, חיים באר, ירון סדן, אהרון קראוס ואחרים. מקורות נוספים נמצאו בעיתונות העברית ובארכיונים. נפתח בסיפור "עם עובד" – הגדול והמרכזי שבבתי ההוצאה הנדונים בשער זה.

---

¹ מחקר מעמיק, העוסק ב-15 השנים הראשונות להוצאת "ספרית פועלים", הוא עבודתו של רושקין (1998). חומרים ארכיוניים על הוצאות הפועלים קיימים בארכיון "יד טבנקין" (הוצאת "הקיבוץ המאוחד"), בארכיון "יד יערי" בגבעת חביבה (הוצאת "ספרית פועלים") ובארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת בבית ברל (הוצאת "עם עובד"). חומרים אלו מזמינים מחקר מקיף נוסף.

הוצאת "עם עובד"

הקדמה

בתקופה סביב העלייה השנייה (1905–1920) קמו כמה גופים פועליים, שעסקו בהוצאות ספרים וקונטרסי ספרות: "הפועל הצעיר", "אחדות" (פועלי ציון), "לעם", "ספריה כפרית", "בכפר", "אחדות העבודה", שהוציאה את הירחון "האדמה" בעריכת ברנר ואת כתב-העת "קונטרס". עם הקמת ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל ("ההסתדרות"), בשנת 1920, לקחה על עצמה ועדת התרבות המרכזית של ההסתדרות את ריכוז וניהול הפעולות, שהתקיימו עד אז במסגרת הסתדרויות הפועלים המקומיות ובמסגרות המפלגתיות (של המפלגות, שפעלו בהסתדרות). ההסתדרות ביקשה להיות לא רק התאגדות מקצועית למען שיפור תנאי העבודה של העובדים, אלא אף ביקשה לקיים, וקיימה, מגוון רחב של פעולות תרבות, החל בהוראת עברית ובהוצאות, דרך תאטרון, וכלה בהוצאת ספרים (שביט, 2001). עיון בפרוטוקולים של ועדת התרבות המרכזית ובמקורות אחרים מגלה תפיסת עולם, שהלכה והשתרשה: תנועות הפועלים אינן דואגות רק לרווחה החומרית של העובדים, אלא גם לרווחתם האינטלקטואלית. לשם כך עסקו מפלגות הפועלים בהוצאת ספרים וקונטרסים לעניינים מעשיים, כגון חקלאות, אך בעיקר לספרות יפה מקורית ומתורגמת.²

---

² על כך ראו במיוחד: שביט, ז. (2001). הפעולה התרבותית בתנועת העבודה הארץ-ישראלית בשנות ה-20: ראשית ייצורה של הגמוניה תרבותית. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים. שפירא, א. (1980). ברל. תל אביב: עם עובד. שפירא, י. (1967). הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה. תל-אביב: עיינות.

מהוצאת "דבר" עד הקמת "עם עובד" (1925–1941)

"עם עובד" התפתחה במובנים רבים מתוך ההוצאה, שהקימה את עיתון ההסתדרות, "דבר". העיתון נוסד בשנת 1925 כעיתון הפועלים הראשון בארץ-ישראל. כצנלסון היה אחד ממייסדיו וערך אותו. היה זה מפעל מתבקש של תנועת הפועלים, שהקימה את ההסתדרות כחמש שנים קודם לכן ושביקשה עתה לעצב את דמותו הפוליטית והתרבותית של הפועל; והיה זה מפעל מתבקש של צנלסון, שיצר עם הקמת תנועת אחדות העבודה ובית ההוצאה שלה (1919) את "קונטרס", שבועון המפלגה. כעבור שש שנים, עם הקמת "דבר", ביקשו צנלסון וההסתדרות לפרוץ קדימה ו"להגיע לכל פועל ופועל [...] הוא רצה לשכנע ולשלוט בליבותיהם ובמוחותיהם של אנשי התנועה" (שפירא, 1980 : 242). העיתון צבר תאוצה והיה לעיתון החשוב ביישוב ובמדינה. לאורך השנים השתתפו בו בכירי המנהיגים של ההסתדרות, שהיו לימים מנהיגיה של המדינה.

במסגרת הוצאת "דבר", צנלסון הוציא לאור ספרים רבים. לולא יוזמתו זו אפשר היה לומר, שתנועת העבודה הזניחה כמעט לחלוטין את הספר העברי בכלל ואת הספרות היפה בפרט. על-כל-פנים, ההשקעה של ההסתדרות בהוצאה לאור הייתה פחותה בהרבה מהשקעותיה בתחומים אחרים, השקעות שהפכו את ההסתדרות לגורם כה משמעותי ביישוב העברי.

צנלסון היה איש רוח ואיש ספר אמיתי. הוא ראה יצירות ספרות מעבר להתאמתן אל האידיאולוגיה הפוליטית שלו. הוא נמשך אל טובי הסופרים העבריים – ברנר, ש"י עגנון ואורי צבי גרינברג – ופרסם מפתביהם. "אנקראון על קוטב העצבון" של גרינברג היה אחד הספרים הראשונים שיצאו בהוצאת "דבר". בכל זאת, משפנה גרינברג בגלוי ובמפורש אל הימין הפוליטי, הפנה לו צנלסון

עורף. בין כצנלסון לעגנון – שהיה רחוק מאוד מהסוציאליזם – שררה ידידות עמוקה מאז עלייתו הראשונה של עגנון ארצה³ ועד למותו של כצנלסון בשנת 1944. השניים נפגשו בכל פעם שעלה כצנלסון לירושלים. ב"דבר", מאז ייסודו, פורסמו רבים מסיפורי עגנון.

כצנלסון ניסה פעמים מספר לשחרר את עגנון ממחויבותו לשוקן, אך הדבר לא עלה בידו. אם משום מחויבותו של עגנון לפטרוננו, אם משום קשיחות החוזה בינו לשוקן ואם משום שחשש להחליף בעלים אחד בבעלים רבים (כפי שראה בהסתדרות).⁴ בראשית שנות ה-30 הציל כצנלסון את הכרכים של כל כתבי ש"י עגנון, שהופיעו בשנת 1931 בברלין וכמעט ולא נמכרו: הוא קנה את הספרים הבלתי-מכורכים מהמו"ל, ש"ז שוקן, והפיצם במהדורה מיוחדת לקוראי "דבר".⁵ אך כפי שצויין בשער הקודם (עמודים 179-180), אחרי פרשת 'בכור' חויב עגנון לפרסם רק בעיתון "הארץ" שבבעלות משפחת שוקן (ובמקרים אחרים: ברשות בכתב מאת שוקן) – ובהוצאת שלה, כמובן. כפי שכתב לאור (1998), הדברים שפרסם עגנון ב"הארץ" לאחר מותו של כצנלסון היו מהמרגשים ביותר שפורסמו לעניין זה, והם עוררו תגובות חמות בקרב קהלו של כצנלסון. שוקן – חרף הסכסוך שלו עם כצנלסון (ראו בפרק הקודם) מיהר להדפיס אותם בחוברת מיוחדת, שנמכרה למוקירי זכרו של כצנלסון.

הוצאת הספרים של "דבר" הייתה גורם מרכזי בתיווך-תרבות והיא פעלה, למעשה, בלי מערכת, מכוח יזמותו של עורך "דבר" בלבד.⁶ אפשר לראות בה מעין

---

³ עגנון עלה לארץ ב-1908 עזב ב-1912 ושב ב-1924.

⁴ ראו בהרחבה: לאור, ד. (1998). חיי עגנון. תל-אביב: שוקן. עמ' 360–361.

⁵ ראו במסתו של דן מירון "מיוצרים ובונים לבני בלי בית", בתוך: מירון, ד. (1987). אם לא תהיה ירושלים. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

⁶ בין כותרי הספרות היפה שהוציאה "דבר": סיפוריה של דבורה בארון ("ספורים" (1927), "מה שהיה" (1939)), ספריה של רחל בלובשטיין ("ספיה" (1927)), "מנגד"

"הכשרת הקרקע" בידי כצנלסון לקראת הגשמת שאיפתו – הקמת בית הוצאה כהלכתו. כך אמר בנאומו החשוב לפני באי הועידה המ"ב של הוועד הפועל של ההסתדרות בשבט תש"א (1941): "רעיון ההוצאה כמפעל קבוע ומקיף של ההסתדרות אינו מנומק בחוסר פעולה בשנים הקודמות [...] אך פעולות אלו נעשו [ב"דבר"] באקראי בלי אמצעים מיוחדים [...] אגב אורחא, בלי תנאים להרחבה, ללא קבע, בלי אנשי קבע".⁷

ועדיין נשאלת השאלה: מדוע חתר כצנלסון להקמת הוצאה לאור של ההסתדרות בשעה שעמד לרשותו מנגנון משוכלל ויעיל של הפקת ספרים והפצתם? מדוע – חמש-עשרה שנה לאחר הקמת העיתון ולמעלה מעשרים שנה לאחר ייסוד ההסתדרות – התעורר הצורך בבית הוצאה חדש? רמז לתשובה אפשר למצוא בדבריו של ברל כצנלסון, שהובאו קודם לכן: הוצאה לאור ב"דבר" לא הייתה עניין שבקבע ולא אפשרה התרחבות. ומדוע התעורר הצורך להתרחב? כדי להתמודד עם בתי הוצאה של הקיבוץ הארצי ושל הקיבוץ המאוחד, שהחלו לאיים על ההגמוניה התרבותית של מפא"י. הוצאת "דבר" לא הייתה ערוכה להתחרות עם "ספרית פועלים" ועם "הקיבוץ המאוחד", שמשכו אליהן יוצרים צעירים ומוכשרים ותמכו בהם. לעניין זה נייחד את הדברים הבאים.

(1930), "נבו" (1932), "שירת רחל" (1935); ספריה של אנדה עמיר-פינקרפלד ("יובל" (1932), "גתית" (1937)), הספר "אנקראון על קטב העצבון" של אורי צבי גרינברג (1928), "אגרות חיים נחמן ביאליק" (1937), "מכתבים מנסיעה מדומה" של לאה גולדברג (1937), "על העיץ" לזרובבל גלעד (1939), ו"ראיון" של יוכבד בת-מרים (1940).

⁷ ראו בהרחבה: כצנלסון ב. (1961). אגרות ברל כצנלסון (כרך חמישי). תל-אביב: עם עובד. עמ' 147–148.

הכרוסום במעמדה של מפא"י בידי סיעות השמאל ובידי השוק הפרטי

כאמור, ההסתדרות קמה בשנת 1920 ואיתה נוסדה ועדת התרבות, שתפקידה היה לבסס את השליטה של תנועת העבודה בתרבות הארץ-ישראלית. מראשיתה ביקשה ההסתדרות לזכות בהגמוניה התרבותית בארץ, כלומר, בשליטה בערכים ובנורמות המנחים את מעמד העובדים בפרט ואת העם בכלל. ואכן, ההסתדרות הייתה דומיננטית בתרבות היישוב ובמדינת ישראל לאורך שנים רבות (שביט, 2001).

הגורם המרכזי בהסתדרות היה מפלגת פועלי ארץ-ישראל (מפא"י), וזו הייתה מורכבת מהסיעות "הפועל הצעיר" משמאל ו"אחדות העבודה" מימין.⁸ לכל אחת מהן היה כבר מראשיתה ביטאון ובו מדור ספרותי חשוב. שני כתבי-העת נוסדו ב-1907; זה של "הפועל הצעיר" נקרא על שם המפלגה וזה של פועלי ציון יצא בידידיש, בשם "דער אנפאנג" ("ההתחלה"); בשנת 1910 נוסד ביטאון מפלגת "פועלי ציון", "האחדות", כעיתון סוציאליסטי עברי. "הפועל הצעיר" יצא לאור כשישים שנה, עד שנת 1970, ובו פורסמו סיפורים רבים מאת עגנון וכן כתבים של שמעוני, של ברנר ושל יוצרים משמעותיים אחרים.⁹ השיבותם של כתבי-עת אלו, בעיקר של "הפועל הצעיר" שהאריך ימים, חרגה אל מעבר להשפעה מפלגתית צרה (ראו בהרחבה בשער השני בספר זה).

יש להדגיש, כי עיקר הספרות העברית המודרנית בעשורים הראשונים למאה ה-20 ראה אור בספרים, שיצאו באירופה, ובכתבי-עת ובמדורים ספרותיים של עיתונים בארץ. בין אלה האחרונים בלט המוסף הספרותי המרכזי של "דבר"

---

⁸ "פועלי ציון" התאחדה עם "הבלתי מפלגתיים" של ברל כצנלסון ב-1919, ושתי המפלגות היו ל"אחדות העבודה". אחדות העבודה והפועל הצעיר היו למפא"י בשנת 1930.

⁹ ראו עוד בפרק השני בספר זה, העוסק בראשית המו"לות העברית בארץ.

בעריכת דב סדן (שטוק), שריכז כוחות חשובים ונתן מקום הן לאלו שלא מצאו את מקומם בכתב-העת של אגודת הסופרים, "מאזנים" (גוברין, 2009), והן לאלו שפרסמו שם, אך היו מזוהים עם מפא"י (פיכמן, שמעוני, שטיינברג, צמח). "גליונות", שהחל להופיע בשנת 1934 בעריכת יצחק למדן, היה קרוב אף הוא לקו של מפא"י.¹⁰ בתקופת העלייה השנייה ואילך נוצרה זיקה בין הממסד התרבותי בכלל והספרותי בפרט לבין הממסד הפוליטי של היישוב.¹¹ אין פירוש הדבר, שהמערכת הספרותית הייתה כפופה למערכת הפוליטית, אלא שהביטאונים הספרותיים – כתיב-העת ומדורי הספרות בעיתונים של תנועת העובדים – נתמכו בִּרְב או במעט בידי המערכת הפוליטית. למעשה, עד שנות ה-30 של המאה ה-20, רק מעט מהספרות היפה בארץ-ישראל צמח מחוץ לחממת המוסדות של התנועות הפוליטיות ונכתבה בידי סופרים שלא היו מזוהים פוליטית.

בנסיבות אלה, מפא"י הייתה המפלגה ההגמונית ולא היה לה צורך בבית הוצאה משלה. לאורך שנים רבות בטרם הקמת "עם עובד" הדהד קולו של כצנלסון, הקורא לייסוד הוצאה של ההסתדרות, כקול קורא במדבר. גם דוד בן-גוריון סבר, עוד לפני ייסוד "דבר", כי ראוי להקים הוצאה לאור של כתבים סוציאליסטיים. בשנת 1935, במלאת עשור לעיתון "דבר", הוחלט על הקמת הוצאת ספרים של ההסתדרות בניהולו של כצנלסון. אך, כפי שמפרטת אניטה שפירא בספר "ברל" (1980), למרות ההסכמה הכללית מצד כל הסיעות בהסתדרות, נדחה העניין מחוסר ממון. משברים כלכליים שפקדו את היישוב הפנו את המשאבים לענייני תעסוקה ודיוור לפועלים.

---

¹⁰ למרות שהיה לאומי יותר והביקורת על הרוויזיוניסטים שהופיעה בו, לא הייתה חמורה ביותר.

¹¹ ראו מסתו של דן מירון, "מיוצרים ובונים לבני בלי בית", בספר אם לא תהיה ירושלים תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. וכן: גרץ, נ. (1988). ספרות ואידיאולוגיה בארץ-ישראל בשנות השלושים. תל-אביב האוניברסיטה הפתוחה.

בסוף שנות ה-20 החל כרסום בהגמוניה התרבותית של מפא"י. ב-1929 קמה חבורת 'יחידיו'¹² מחוץ למערכת המו"לות של מפא"י והפכה לקול חשוב ומרכזי. היא השתלטה בסוף שנות ה-20 על כתב-העת "כתובים", שהיה אמור להיות – כך קיווה ביאליק – כלי הביטוי של אגודת הסופרים. ביאליק לא היה מזוהה עם תנועת העבודה, אלא עם המעמד הבינוני, שיוצג בזרם הציונות הכללית, והוא דגל בהפרדה בין ספרות לאידיאולוגיה פוליטית. בעינו ייצגה החבורה אידיאולוגיה שמאלית והוא התפלמס איתה,¹³ אך בה-עצמה ניטש פולמוס על אותה הסוגיה עצמה – היחס בין הספרות לאידיאולוגיה הפוליטית. מכל מקום, כוחה התעצם והתפתח מחוץ למערכת של מפא"י, כאמור. אלתרמן, מאנשי החבורה, פרסם בשנים 1934 עד 1943 את שירי העת והעיתון שלו, שירים בענייני דיומא, בעיתון "הארץ", שהיה שייך משנת 1936 למשפחת שוקן.

מחלוקת גלויה וחריפה עם משפחת שוקן הייתה למו"לות של מפא"י ב-1940, בפרשת 'בכור', שנסקרה בשער הקודם. פרשה זו ממחישה את אבדן ההגמוניה של מפא"י לטובת השוק הפרטי, שם פעלו, לצד שוקן, הוצאות כמו "מצפה", "מסדה" ואחרות. בה בעת, בשנים 1939–1940, ההגמוניה של מפא"י כורסמה משמאל בידי הקיבוץ הארצי (השומר הצעיר, מפ"ם), שהקים את "ספרית פועלים", ובידי הקיבוץ המאוחד (אחדות העבודה), שהקים את ההוצאה בשם זה. אל כלי הביטוי של הקיבוץ הארצי ובכללם "ספרית פועלים" הצטרפו שלונסקי וחבורתו. היה זה צעד טבעי של התגייסות יוצרים צעירים נגד הזרם המרכזי – האמנותי והפוליטי – בדורם. מהלך זה יתואר בהרחבה אגב סיפורה של "ספרית פועלים".

---

¹² ראו בפרק 'ראשית שושלת זמורה: הוצאת "מחברות לספרות" והלאה'.

¹³ ראו שירו של ביאליק, "ראיתכם שוב בקוצר ידיכם" שנכתב ב-1931, בו תוקף המשורר הן את צירי הימין בקונגרס הציוני והן את חבורתו של שלונסקי.

ברל כצנלסון מול במתנגדים להקמת ההוצאה

בשנת 1940, התוכנית להקמת הוצאה הסתדרותית נדונה שוב, תחילה בוועד הפועל של ההסתדרות ואחר כך במועצת-ההסתדרות המ"ב. אבל סכסוכים במפא"י ובהסתדרות איימו לטרפד את היוזמה. כמו כן, במפלגה נשמעה התנגדות לדרישת כצנלסון לקבל סמכויות עריכה בלעדיות, כפי שקיבל ב-1925 עם הקמת "דבר". בתקופה זו חל כרסום במעמדו של כצנלסון, שלא ערך בפועל את העיתון בעת ההיא. המתנגדים לא ערערו על יכולותיו כעורך, אלא על כוונתו להיעשות עורך יחיד.

מחוץ למפא"י הועלה החשש, שהוצאת ספרים של ההסתדרות תייצג – כפי שייצגה הוצאת "דבר" – לא את ההסתדרות אלא את המפלגה הדומיננטית בה, מפא"י (שפירא, 1980). אנשי הקיבוץ הארצי, מאיר יערי ויעקב חזן, טענו, שעל מפא"י להקים הוצאה משל עצמה ללא תמיכת ההסתדרות, כפי שעשו גם התנועה שלהם עצמם וגם הקיבוץ המאוחד. (ואמנם, מפא"י הקימה מאוחר יותר שתי הוצאות ספרים, "עיינות" ו"תרבות וחינוך"). להאשמות אלה הגיב כצנלסון:

פסלו את הוצאת הספרים גם מבחינת "הדמוקרטיה". אולי אפשר היה להאמין לפוסלים שהם מאמינים בצדקתם, אילו מיחו לפני שיצא הספר הראשון של ההסתדרות. הן במשך הזמן הזה הקימה ההסתדרות כמה הוצאות [...] "דבר" הוציא על דעת עצמו כמה עשרות ספרים והפיץ כמה רבבות כרכים. הלא המפעלים הללו קיימים והרחבתם איננה זקוקה בעצם לשום אישור של שום זרם. הפעולה נעשית לעין כל ואופיה ברור למדי [...] האם אין לדון על אופי ההוצאה מתוך מה שפעל "דבר" בלי שהיה לו כוח מו"ל: הוא הפיץ שבעת אלפים קומפלקטים [----] של ביאליק, 3,500 של ספר האגדה, את ברדיצ'בסקי, את ברנר, עגנון, יעקב שטיינברג, אז"ר, שלום עליכם. הוציא בעצמו את דבורה בארון, את רחל. יש בזה יחס מסוים. הרי

שאם הוצאת-הספרים תוכל גם לעשות את מיטב הספרות העברית לקניין עממי – תעשה. עשינו משהו גם במחקר.

הפיצונו את "ספר הדמעות" של ברנפלד, את גרץ. במעט כוחותינו הוצאנו שלושה ספרים: "שאר ישוב" לבן-צבי, "תולדות הערבים בארץ-ישראל" לאסף ואת עזבונו בכתב-יד של א.ש. ליברמן. שלושה ספרים בעלי אופי שונה, אך יש בהם להגיד שאין הכוונה להסתפק במה שיש לו מו"לים. ובשטח המסוכן ביותר: פובליציסטיקה. הוצאנו ספרים של בן-גוריון, הוצאנו את נחמן סירקין, את בילינסון. עוד לא שמעתי שום קטרוג מאיזה זרם שהוא מדוע נתנו לקורא ספרים אלה. בתוכניתנו היה לעשות יותר ולא הספקנו. נדברתי, למשל, עם ב. לוקר, על הכנת כתבי בורוכוב.

אני שואל: הוצאת ספרים הסתדרותית צריכה לוותר על ספרים מסוג זה באשר נכתבו על ידי אנשי "מפלגת הרוב" [מפא"י, מ.נ.]. האם צריך למנות את ספרות העבודה רק מ"קהליתנו"? מה נעשה אם חמש-עשרה שנה לפני שהתחילו להתרקם זרמי אופוזיציה עמדר אנשים ויצרו ספרות עבודה בארץ ונתנו לה צורה? אני נוטה לחשוב בתום לבי שזהו נכס כללי של תנועת הפועלים (כצנלסון, 1961: 163).

הוא הוסיף ותקף את מתנגדיו:

ובכן, שמענו את "קבלת הפנים" לעצם הרעיון של הוצאת הספרים. בן-שם, למשל, אמר: "מוטב שהדבר לא יקום משיקום"; וחזן אמר: "נעשה שירות טוב להסתדרות אם לא נתחיל במפעל"; והוסיף ואמר: "קללה של מלחמה רובצת על המפעל החדש"; אברמוביץ אמר: "אם זה לא יצליח – אז לא אתנגד", ושמענו גם שהוא אומר, ובאותה השלימות הנפשית המיוחדת לו: "נטיף שלא יקנו את הספרים". לאו דווקא ספר

מסוים, שאברמוביץ חייב להתנגד לו. עצם העובדה של הוצאת ספר על ידי ההסתדרות מספיקה שיתנגדו לו.

אינני חושד בשום אדם מאלה שדיברו כך, כי מחמת שנאת הספר הוא אומר זאת. חלילה לי. בכך אינני חושד. בי יכול יערי לחשוד, כמובן, שכל הוצאת-הספרים אינה בשבילי אלא אמצעי להכרית איזו הוצאת-ספרים אחרת [הוא מתכוון ל"ספרית פועלים" של הקיבוץ הארצי, מ.ג.]. והדבר ברור כשמש. איזו כוונה יכולה להיות לי אם לא "להחניק" את מישהו?! כשפניתי לפני חמש שנים וחצי בהצעה לייסד הוצאת-ספרים הסתדרותית בוודאי ראיתי אז ברוח הנבואה שתקום הוצאת-ספרים מסוימת וצריך יהיה להלחם בה ו"להחניקה". וכשעבדתי בפתח-תקוה והבאתי לברנר את 20 פרנק הזהב שחסכתי בעבודתי בשביל הוצאת "רביבים", גם אז ודאי לא הייתה לי שום מחשבה אחרת אלא להפריע ליערי. ואם במלחמה שעברה ניסיתי לקבץ במשקים המעטים אילו מאות פרנקים להוצאת "אדמה" כדי להעסיק בזה סופרים ומתרגמים, ודאי לא התכוונתי אלא להרע למישהו [...] לא, אינני חושד. אדרבא, הקנאה לספר היא המדברת מתוך גרונו. החרדה שמא נביא לעולם ספרים פסולים. מן השוק הפרטי ומספרות השונד [הספרות הפופולארית ביידיש, מ.ג.]. אין, כמובן, כל סכנה נשקפת לפועל ולהכרתו המעמדית ולאידיאולוגיה שלו. בלי הוצאת ספרים הסתדרותית? בה צפויה סכנה איומה, ויש להזהיר! (כצנלסון, 1961 : 158–159)

וכך אמר בנאומו בוועידת ההסתדרות בטבת תש"א (1941):

איני מתכוון להוצאה של ארגון מקצועי או זרם פוליטי – בשביל זה לא הייתי צריך לדבר מעל במה זו. דברים אלה עלולים להעשות ונעשים על ידי כל מועצות פועלים, אגודה מקצועית, על ידי כל זרם פוליטי לעצמו. אני מתכוון שההסתדרות תגש למפעל זה כמו שניגשה לכמה מפעלים חלוציים חשובים, שהסתדרות תקח על עצמה את התפקיד

ליצור בעברית את הוצאת הספרים של העם [הדגשה שלי, מ.ג.]. הוצאת ספרים אשר ודאי לא תזניח את הצרכים הישירים של הפעולה המעשית, הכלכלית, המקצועית, ההסתדרותית וכו' אבל לא תספק בכך ותדאג לתת לקורא העברית – בפרט זה שחי את חיי ההסתדרות, כאזרח בחברת העובדים – את צרכיו הרוחניים-הספרותיים עד כמה שידה של ההסתדרות מגעת (כצנלסון, 1961 : 148-149).

בדברים אלה משתמע, שהוצאות הספרים של השומר הצעיר ושל הקיבוץ המאוחד אינן ממלאות תפקיד לאומי (אינן "הוצאות הספרים של העם") ולא תפקיד מעמדי (כלפי "קורא העברית... שחי את חיי ההסתדרות... כאזרח בחברת העובדים"), אלא הן בבחינת בתי הוצאה של "זרמים פוליטיים". המשימה התרבותית, בממדיה הלאומיים והמעמדיים, אמורה להתקיים בידי הוצאת הספרים של ההסתדרות (ולמעשה – של מפא"י). כוונותיו של ברל כצנלסון לגבי בית ההוצאה הזה מנוסחות להלן:

אל תחכו שאגיש לכם פרוספקט של הוצאת ספרים. הדברים צריכים לצמוח, לגדול עם הצרכים ולגדול עם היכולת. יכול אני לדבר רק על מגמת ההוצאה ולא על פרטיה. כך דיברתי כבר בהצעתי שהגשתי לוועד הפועל של ההסתדרות לפני יותר מחמש שנים [ב-1935, הצעתו אושרה אך לא מומשה, מ.ג.]. מתכוון אני להוצאה לעם, ולא רק לשכבה מצומצמת. במידה שהמפעל יגדל ויתבצר יוכל לספק גם צרכים מיוחדים, עיוניים ומחקריים. ההוצאה מיסודה מופנית להמונים הקוראים והיא רוצה לעשות את ההמונים לקוראים (כצנלסון, 1961 : 147).

ההחלטה על הקמת "עם עובד" וקביעת המבנה שלה

לא היה באפשרות סיעות המיעוט בהסתדרות למנוע מהוועד הפועל להחליט על הקמת הוצאת ספרים. הן גם הכירו בכוחה של ההסתדרות לבצע את הפרויקט הגדול, אך היה באפשרותן להערים קשיים: לדרוש שאנשיהן יזכו לייצוג בהנהלת ההוצאה החדשה ולהתנגד לשלטון יחיד שלו בהוצאה. התנגדות כזו עלתה, כאמור, גם במפלגתו של כצנלסון, מפא"י.

שפירא כותבת, שנדרשו מאמצי תיווך ארוכים ומסובכים של יושב-ראש מזכירות הוועד הפועל, דוד רמז, ושל לוי שקולניק (אשכול), כדי לאשר במועצת ההסתדרות המ"ב (1940) את ההחלטה על הקמת הוצאת הספרים של ההסתדרות. ההחלטה אושרה למרות ההתנגדויות ובהסתייגות, שברל כצנלסון לא יהיה העורך היחיד, אלא שיהיה לצדו ועד מנהל. לוועד זה נבחרו אישים גם מאנשי הקיבוץ הארצי ואחדות העבודה וביניהם יעקב חזן, יצחק וילקנסקי, זלמן רובשוב (שז"ר) ויצחק טבנקין (שפירא, 1980).

למעשה הוגבלו סמכויותיו של הוועד לקבלת דו"חות ולקביעת תוכניות וברל ניצל זאת להיות כדי להיות העורך בעל הסמכות בפועל. יחד עם זאת, האנשים שמונו לוועד המנהל היו בעלי מעמד וכוח, כאילו נבחרו לכהן בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת. בחירתם מסמנת את החשיבות של ההוצאה בעיני הסיעות בתוך מפא"י ובעיני סיעות המיעוט בהסתדרות. הם ידעו: כוחה של ההוצאה יהיה גדול בשל יכולתה לחדור לעשרות אלפי בתים בארץ; קטלוג ההוצאה יהיה במידה רבה יסוד חשוב בכל ספרייה ביתית וציבורית.

דגם זה של מועצה, או של ועד, המעורבים במידה מסוימת בפעילות ההוצאה, נשמר עד היום: מועצת המנהלים של בית ההוצאה מתכנסת מעת לעת ומקבלת מהמנכ"ל ומצוות העורכים דיווחים שוטפים על פעילות ההוצאה.

חזונו של כצנלסון

האין זה מוזר? בהרבה שטחים הננו, אם אפשר לאמור, הספקים העיקריים (או היחידים) של הציבור שלנו: בשדה העבודה, בשדה הצרכנות החמרית [כצנלסון היה מיוזמי "המשביר", מ.נ.]; אנחנו מבינים מה מזיקה התלות בספרים, מה חשובה הצרכנות ההסתדרותית, מה חשובה הקבלנות הפועלית. אבל בעולם הרוחני [...] סמכנו על אחרים שיבוא ויעזרו לנו: אם מו"ל פרטי ואם מצנט (כצנלסון, 1961: 151).

ברל כצנלסון תוהה על מקומה של הספרות בעבור מעמד העובדים. בהקימו את הוצאת "אחדות העבודה", ב-1919, הוא הציג חזון, שלפיו העובד העברי יפנה לספרות העברית כדי "למצוא בה את צורכי נפשו, השכלה ודעת, אמנות ושירה, בירור ענייני החיים, קשרים עם העולם, עם חיי העבודה בעולם ומלחמת שחרורה, עם המחשבה האנושית, ניב שפתיים לשאיפותיו, חזון עתידו".¹⁴ אך ההוצאה ההיא לא הצליחה ופרסמה רק אי-אילו ספרים בראשית שנות העשרים. לכצנלסון היה חזון. כשהוא מונה את מטרות ההוצאה לאור הוא מביא בחשבון הן את הפרטים (הקורא והיוצר) ואת התרבות בכללה. הוא מצהיר עם הקמת "עם עובד":

1. מצד הקורא: "הצורך החיוני של אדם לקרוא ספר טוב ולא לבזבז את זמנו על ספרים פחותי ערך". כצנלסון מציע מיון קפדני שיחלים לצרכי הקורא (ועוד ידובר בכך).

2. מצד היוצר: "מחויבת תנועת הפועלים ליוצר העברי... יש לנו חובה לדאוג לו, לתנאי עבודתו, בשונה מהמו"ל הפרטי או מהמצנט" (שפירא, 1980:

---

¹⁴ הדברים ראו אור בבטאונה של תנועת אחדות העבודה, "קונטרס". ראו: כצנלסון, ב. (תרע"ט) קונטרס, ה', עמ' 5.

152). הסופר העברי נתפס כפועל שיש לחתור לשחררו מניצול בידי השוק הפרטי, או מהצורך להתכופף בפני הפטרון (ולקח שוקן היה לנגד עיניו). כצנלסון שאף לזה, שההוצאה תסייע "לאנשי עט למצוא את מחייתם הצנועה ולפרסם את יצירותיהם, שלולא היא ספק אם היו רואות אור" (שפירא, 1980: 649).

3. מצד התרבות: "אילו הייתה קיימת בציונות מחשבה מכוונת הרואה את שאלת התרבות הלאומית כשאלת גורל (שהרי ביצור רוחני הוא תנאי למלחמה בשאר השטחים) [...] אבל זו איננה [...] ההסתדרות, אשר בנפשה הדבר, בנפש הדור השני והשלישי שלה, להתאזר לקראת ביצורנו הרוחני. הוצאת ספרים אינה יכולה להיות אלא חלק של התוכנית" (כצנלסון, 1961: 154).

עם זאת נשאלה השאלה, "מדוע עכשיו?" מדוע, בשעה נוראה זו באירופה ובשעת משבר ביישוב, מפנה ההסתדרות משאבים להקמת הוצאת ספרים? כך נכתב במודעה שפורסמה ב"דבר" ב-1 באפריל 1942: "איך להרבות דברים על מה ולמה ראתה ההסתדרות להתחיל במפעל תרבותי חדש בעצם הימים אשר אנקת-אחים חנוקה מגיעה אלינו ממצרי הגטאות [...] אנו באים בשעה זו להניח נדבכים חדשים בבנינינו. אותו כוח המצווה עלינו את החיים ואת העמידה מול אויב הוא המצווה עלינו התגוננות והתבצרות רוחנית. ובימים שישוברים יהודים נחרבים וקני תרבות עברית נשמדים, אנו נדרשים לכך יותר מבכל זמן".¹⁵

---

¹⁵ ראו בהרחבה: שביט, ז. (2002). מתרבות של שבט פרולטרי לתרבות פלורליסטית של עם. "עם עובד" – קטלוג כללי 1941–2001. תל-אביב: עם-עובד.

“עם עובד”, 1942–1944: הספריות של ההוצאה ומדיניות העריכה של כצנלסון

כצנלסון הקים את מטהו בתוך בניין “דבר”. הוא פרש למעשה ממשרת עורך העיתון והפנה כוחותיו להוצאת הספרים. כפי שמספרת שפירא (1980), בחוות העשייה הוא לא השגיח כיצד הוא מעליב את שותפיו למערכת “דבר”, חבריו עד לאותו הרגע, בהתעלמו מהם התעלמות טוטאלית ובהשקיעו את כל כולו בעבודה.

ברל כצנלסון היה עורך קפדן ומחמיר, ש”ירד לפרטי-הפרטים של הבאת הספרים לדפוס. הוא הקפיד על אחידות הכתיב, על ניקיון הסידור. הוא הנהיג בשיטתיות ניקוד חלקי, כדי להקל על הקורא. ב’עם עובד’ הועסק מגיה ומתקין לדפוס, שתפקידו היה לעבור על כל כתבי היד לפני שנכנסו לסידור, ולהבטיח שכל אותם פכים קטנים, שהם הם הנותנים לספר את צורתו הנאה מבחינה לשונית ומבחינת העריכה, יבואו על תיקונם” (שפירא, 1980: 655). כצנלסון נהג ללא סנטימנטים. הניסיון שלו ב”דבר” לימד אותו לדחות יצירות שלא היו ראויות בעיניו.

התוכנית של הוצאת “עם עובד”, שהתפרסמה בערב פסח תש”ב (1.4.42) ב”דבר”, הודיעה על ייסוד ארבע ספריות: שתי ספריות לילדים ולנוער – “לילד” ו”שחרות”, ספרייה למבוגרים – “לדור”, ו”ספריה לכתבים סוציאליסטיים”. בשנה שלאחר מכן נוסדה ספרייה לספרי עיון; בהמשך – סדרת “דעת” לתחום מדעי החברה וספריות נוספות.

תולדות הוצאת “עם עובד” הן תולדות הספריות והסדרות שפעלו בתוכה. כצנלסון וממשיכיו שיכללו את שיטת הספריות כך, שהן יצרו, בעצם, מעין תת-הוצאות בתוך ההוצאה הראשית (או הוצאת-העל). לכל ספרייה, או סדרה, היה עורך אחראי והוא היה אמון על בחירת הספרים ועל התאמתם לקהל היעד של הספרייה. הוא נתן דין וחשבון למערכת הכללית ולהנהלה על הצלחות ועל כשלונות. זה הוא ייחודה המובהק של “עם עובד” מהוצאות אחרות: העסקת עורכים רבים, בעלי משקל, מה שאפשר סטנדרטים גבוהים במיון כתבי היד ובטיפול בהם. הדברים אמורים בעיקר בארבעה-חמישה עורכים קבועים, “עורכי

בית", שכל אחד מהם ממונה על תחום כגון פרוזה מקורית ומתורגמת, ספרי עיון, ספרי ילדים. עובדה זו מבטיחה איכות. יוצרים הביעו ומביעים הוקרה עמוקה כלפי מלאכתם של עורכי ההוצאה. עניין זה יידון עוד ביתר פירוט. בחינת הכותרים, שראו אור לאורך למעלה משבעים שנות פעילותה של "עם עובד", מראה, שהיא בית ההוצאה החשוב ביותר לפרוזה העברית המקורית.

בשנתה הראשונה של ההוצאה יצאו לאור כארבעים ספרים, מספר נכבד ביחס לגודלן וליכולתן של הוצאות הספרים בארץ באותה תקופה. ההצלחה הגדולה הייתה החתמתם של 9,000 מנויים לספריות "לדור" ו"שחרות". בשנה זו נמכרו 150 אלף עותקים ביישוב, שמנה בסך הכול כ-450,000 איש; רווח של 3,000 לירות נרשם בהוצאה.¹⁶ על "לדור" יסופר כאן אגב הסיפור הכללי של ההוצאה בשתי שנותיה הראשונות. אחר כך ייוחד סעיף מיוחד לכל ספריה. ספריות וסדרות שהוקמו לאחר מותו של ברל כצנלסון יידונו במהלך הדברים.

כצנלסון, בהתאם לכוונתו המוצהרת לתמוך ביוצרים כפי שפורט לעיל, נתן עדיפות לספרות מקור על פני ספרות מתורגמת. הוא ביקש להביא את סופרי הזרם המרכזי אל "עם עובד" ולבנות להם שם בית, שיתמוך בהם, כדי להחזיר את עטרת הספרות להסדרות ולמפא"י. במיוחד החשיב כצנלסון את חיים הזו. כפי שמציינת גרץ, כשיסד כצנלסון את העיתון "דבר", הוא ביקש את שלונסקי לאתר את הזו בפריז כדי שזה יפרסם בעיתון, ולאחר מכן דאג ששוקן יפרוש חסותו גם עליו ויעניק לו קצבה קבועה. כשקמה "עם עובד" היה נכון להמתין, לצורך "חנות הבית", לספרו של הזו, "ריחיים שבורים", עד שיושלם.¹⁷ ספר זה הוא

---

¹⁶ ראו שפירא (1980) והנדלזלץ, מ. (1988, ינואר 26). "עם עובד ומרוויח". הארץ, עמ' 14.

¹⁷ ראו בהרחבה: גרץ, נ. (1988). ספרות ואידיאולוגיה בארץ-ישראל בשנות השלושים. תל-אביב האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 163. וכן א.ז. בן-ישי (8.11.57) תחנות בכיורפיה של חיים הזו. דבר.

ראשון הכותרים ב"לדור", ספריית הפרוזה של "עם עובד", שהחלה לצאת ב-1942. לפני הקמתה ראו אור הסיפור ההיסטורי של משה ברסלבסקי, "בנפול מצדה" – הראשון לספרי "עם עובד" – ושני ספרי עיון: "ספר הגבורה", שערך ישראל הילפרין, וכתבי יוסף אהרונוביץ (בעריכת דבורה בארון ואליעזר שוחט, הראשון בסדרת כתבי תנועת העבודה). שלושת הספרים יצאו בתש"א, 1941.

כצנלסון השליך יהבו על סופרים נוספים, שביקש לעשותם סופרי הבית של "עם עובד"; ביניהם היו יהודה בורלא, שפרסם במרוצת השנים כתריסר ספרים ב"עם עובד", וגרשון שופמן. את האחרון החשיב כצנלסון במיוחד. כצנלסון סייע לו להימלט מאוסטריה בשנת 1938 והקים למענו קרן שתממנו. ספרו של שופמן "בטרם ארגעה" יצא לאור ב-1942 וכל כתביו כונסו בהמשך. את עגנון לא הצליח כצנלסון לשחרר ממחויבותו לשוקן. למרות הקשר העמוק ביניהם, שכלל קבלת פנים חמה שערך כצנלסון למהדורת ברלין 1931 של כל כתביו של עגנון והפצת מהדורה עממית של כרכים אלו לקוראי "דבר" (ראו עמ' 167), ספריו המשך עגנון להדפיס אצל מיטיבו-פטרונו, שוקן.

"בעיקרו של דבר", כותבת שפירא, "נשאר כצנלסון בתחומה של אותה ספרות, שעליה נתחנך בילדותו – הספרות העברית על כל נבכייה והספרות הרוסית הגדולה של המאה ה-19. בקיאותו בספרות העברית לא נפלה מזו של תלמידי חכמים מובהקים [...] ובכמה מקרים אף עלתה על שלהם" (שפירא, 1980: 657). אף שהיה קרוב לספרות הרוסית, בתרגום ריסן כצנלסון את אהבתו לקלאסיקונים הרוסים. הוא הוציא לאור ספרים מתרבויות אחרות כמו "מיומנו של תובע בכפרי מצרים" מאת תופיק אל חכים (בתרגום מנחם קפליוק). לדברי שפירא, "ברל ביקש להציב סכר בפני זרם הרומאנטיקה הפרו-סובייטית, שהציפה אז חלקים נכבדים בתנועת הפועלים הארצישראלית" (שפירא, 1980: 652). כצנלסון, שהתנגד

להתבטלות של תנועת העבודה בפני התרבות הסובייטית, אמר: "עוד מעט וילדים מן המשקים יתחילו לברוח מן הבית ולחפש את ארץ הפלאים של הפואמה הפדגוגית" (שפירא, 1980 : 652).¹⁸

את עצמו כעורך הגדיר כך: "לא קיבלתי על עצמי לספק מה שהקהל דורש, אלא מה שלפי הכרתי דרוש לקהל" ומה שהיה דרוש, לדעתו, הוא "הכרת הגות סוציאליסטית מגוונת, בת זרמים וכיוונים שונים" (שפירא, 1980 : 652). כך הוציא את כתביהם של אבות התנועה הציונית-סוציאליסטית ובהם נחמן סירקין, אליעזר יפה ומשה בילינסון. לספריהם הוסיף מבואות מפרי עטו. בין ספרי ההגות והמחקר יצאו "התנועה השבתאית" של גרשם שלום ו"הרפובליקה הגרמנית, לידתה ושקיעתה" של ארתור רוזנברג.

כצנלסון היה כתובת לפניות רבות של סופרים ומשוררים עבריים שביקשו תעסוקה. ברבות הימים לא הוסיפה "עם עובד" לקבל על עצמה התחייבויות לפרנסת "סופרי בית" כפי שפירנסה את שופמן ואת הזו. כתשעים ספרים פורסמו עד שנת 1944, שנת פטירתו של ברל כצנלסון. חלקם, אכן, הולמים את כוונתו המוצהרת – ספרים שימלאו את החלל שנוצר בעקבות השמדת התרבות היהודית באירופה – אך כותרים רבים יותר לא נגעו ישירות בעניין זה.

---

¹⁸ "הפואמה הפדגוגית" נכתב בידי איש החינוך הרוסי אנטון ס. מקארנקו בשנת 1935 ותאר את האופן שבו אפשר לחנך את הנוער, גם את זה הנתפס כמנותק, להיות אזרחים המביאים תועלת לחברה. הספר נכתב מתוך תובנותיו של המחבר מתוך ניסיונו בהקמת כפר נוער לילדים באוקראינה. הספר תורגם לעברית בידי שלונסקי, יצא לאור על-ידי "ספרית פועלים" וזכה להצלחה בארץ.

מתוך רשימת ספרי הפרוזה והשירה המקורית למבוגרים, שנדפסו בשנים
הזן ב"עם עובד", ציינו כבר את ספריהם של גרשון שופמן ושל חיים הזז (לאחר
"ריחיים שבורים" ראו שם אור "היושבת בגנים" ושאר כתביו), ובנוסף להם –
דבורה בארון ("לעת עתה" ובהמשך עוד חמישה ספרים), יעקב פּיכמן ("דייגים על
הירקון"), יהודה בורלא ("באפק" ובהמשך עוד 11 ספרים), זלמן שניאור ("אנשי
שקלוב"; כל שיריו יצאו בשנות ה-50), יוסף צבי רימון ("כתרים"), א.ז. רבינוביץ
("אזר") ("מבחר סיפורים"), אליעזר שטיינמן (ספר מסות וזכרונות), ש. שלום
("עולם בלהבות"), א.א. קבק ("בחלל הריק" ו"בצל עץ התליה") ודוד מלץ
("מעגלות"). את הספר האחרון הוציא כצנלסון אף שלא היה שבע רצון מתיאור
חיי הקיבוץ – ומתיאור יחסים שבינו לבינה שמופיעים בו. יש לציין, כי שירתו של
אלתרמן, למרות איכותה – וכצנלסון העריך מאוד את בעל "כוכבים בחוץ"
(1938) ו"שמחת עניים" (1941) – ולמרות הקירבה של המשורר למפא"י ולדוד
בן-גוריון, לא התפרסמה ב"עם עובד". שירת העת והעיתון של אלתרמן הופיעה
תחילה בעיתון "הארץ"¹⁹ ואחר כך – ב"טור השביעי", השמאלי מבין הטורים
בגליונות "דבר". לימים התפרסמו טורים אלו כספרים הנושאים את שם זה. ספרים
של שירתו הקנונית – "שירי מכות מצרים" ו"עיר היונה" – עתידים היו להתפרסם
על-ידי "מחברות לספרות", ההוצאה של ישראל זמורה, אשר הוציא לאור את
"כוכבים בחוץ" במסגרת חבורת "יחדיו", ואת "שמחת עניים", עוד בטרם נוסדה
"עם עובד".

---

¹⁹ מלבד אפיזודה קצרה קודמת בת שלושה חדשים בעיתון "דבר" בשם "סקיצות תל-
אביבות" בחתימת "אלוף נון" ראו: לאור, ד. (2013). אלתרמן, תל-אביב: עם עובד.
עמ' 137-138.

הנה כ"כ, בזמן קצר יחסית הצליח ברל כצנלסון לשים ידו על רבים מיוצרי הזרם המרכזי של הספרות העברית ובעיקר על בני דורו ותקופתו של ביאליק.²⁰ חלומו קרם עור וגידים. עלה בידו להחזיר להסתדרות ולמפא"י נתח נכבד מן ההגמוניה התרבותית, שהחלה להשמט מידיה. הוא הצליח ליצור בית ליוצרים הוותיקים בני הזרם המרכזי; אך הצעירים, שקולם נהיה רם יותר, לא היו שם וזו הייתה חולשתו כעורך. יתכן שממילא לא היו יוצרי האופוזיציה מוכנים לדור במבצר של הממסד; על-כל-פנים, "עם עובד" קבעה לעצמה – תוך שנתיים בלבד – מקום מרכזי בשדה המו"לות. מעמדה זה נשמר זה שבעים שנה, הגם שהיא נותרה שמרנית, סולידית, נמנעת מסיכונים.

חולשה יסודית של "עם עובד" ניכרת בתרגומי יצירות פרוזה, שראו אור בספריית "לדור". כאן בחר כצנלסון בספרים כמו "זקני בית-הספר בוילבי" של טאלבוט ריד (תרגם אריה סמיטיצקי), "בית הספר לדיקטטורים" מאת איגנאציו סילוניה (תרגם אברהם קריב), ו"בן-אלמות העם" של ווסילי גרוסמן (תרגם אברהם קריב). בספריה כמעט ולא ראו אור ספרים קלאסיים; בולטות בהעדרן יצירות מן הקלאסיקה הרוסית, שהיו הבון-טון באותה תקופה.

אמציה פורת, אחד המתרגמים הקבועים ב"עם עובד", התרפק בנוסטלגיה על ספרי ההוצאה:

ותיקים אולי זוכרים וצעירים אולי ראו במקרה את ספרי סדרת "לדור" ההיא, שיצאו בכריכות קשות של אפרפר או תכלת, מודפסים על נייר שאיכותו ירודה, נוח להתבלות ולהצהיב, כי הימים היו ימי מלחמת העולם השנייה והשנים הסמוכות לאחריה, והיה מחסור בחומרים [...] מן הסדרות

---

²⁰ על ההבחנה בין דור לתקופה ראו אצל דן מירון: מירון, ד. (1987). "בודדים במועדים" (עמ' 115-150). תל-אביב: עם עובד (אפקים).

האלה של 'עם עובד' הישנה, 'שחרות' ו'לדור', קראתי אז סמוך מאד להופעתם כמעט את כל הספרים, ובהם את הספר המקסים "זקני בית הספר בוילבי", ואת "בית קרנובסקי", כי אדון משה חקלאי, אביו של חברי ברוך חקלאי, היה מנהל חשוב ב'תנובה' [...] ואיך ייתכן שמנהל ב'תנובה' אז לא יהיה חתום על הסדרות האלה – וכי למה התכוון ברל כצנלסון [...] אם לא גם לכך שכל מפא"יניק הגון חבר ההסתדרות יהיה מנוי על ספרי 'עם עובד'? ואת הספרים האלה שאלתי מהם לקריאה. רושם אדיר עשה עלי הספר "בית קרנובסקי" (של י.י. זינגר). קראתי אותו מראשיתו ועד סופו, בלי גוזמה, לפחות חמש שש פעמים רצופות, בלי הגזמה.²¹

לימים תירגם פורת מחדש את הספר ל"ספריה לעם". על הזנחת תרגום הקלאסיקה הלועזית שילמה "עם עובד" מחיר בעוצמה הכלכלית שלה לאורך השנים הבאות.

הסדרות לילדים ולנוער

שתי סדרות אחרות, שנוסדו עם הקמת "עם עובד", היו הסדרות "לילד" – לילדים צעירים, ו"שחרות" – לנוער. בהרצאה בכנס פעילים אמר כצנלסון: "מה שאינו טוב לילדים אינו טוב גם לגדולים, ומה שטוב לילדים טוב גם לגדולים." "עם עובד" איננה הוצאת ספרים מתוקה, או הוצאת ספרים פרופאגאנדיסטית לילדים, אשר תכניס אותם תחת כנפי השכינה. זאת צריכה להיות הוצאת ספרים מחנכת, הנותנת גם השכלה וגם הבנת האמת" (אופק, 1986: 10).²² שפירא כותבת, כי "רבים מן

---

²¹ וראו בהרחבה דבריו של אמציה פורת: פורת, א. (2002, ספטמבר 13). "עברית של עין ועברית של אוזן, דברים שנאמרו בערב ראשון ליובל הוצאת 'עם עובד' 1942–2002". הארץ (תרבות וספרות), ה2.

²² ראו בהרחבה: אופק, א. (1986). "מ'קטינא' עד 'נעורים': על ראשיתן של הספריות ההסתדרותיות לילדים". "ספרות לילדים ונוער", י"ג (ב'), 10–16.

הספרים שהציע לנוער עסקו בדרכי חייהם של יהודים בארץ ובגולה, בהיסטוריה יהודית וברומנטיקה חלוצית. כאן עמד כצנלסון על סף הספרות התעמולתית ורק טעמו הטוב הוא שמנע את גלישת הספרייה אל מעבר לו" (שפירא, 1980 : 650).

אבל הספרים הראשונים לילדים ולנוער לא היו בעלי איכויות ספרותיות ומתאימים לקוראים צעירים, אלא נשאו אופי תעמולתי. על סדרות הילדים הייתה אחראית ברכה חבס, שכצנלסון הכיר במשך שנים ארוכות וסמך על כושר העבודה שלה. כך כותבת עליה שפירא: "מכל אניני הטעם ואנשי התרבות שעברו ב'דבר', דווקא היא, שלא הצטיינה בהשכלה וברוחב היריעה, זכתה באמונו של כצנלסון. המכתבים שהחליף עם דוב שטוק (סדן) היו מעניינים וחושפניים בהרבה מאלה שהחליף עימה. אבל בעבודה היומימית שמר שטוק על עמדת 'הצופה המסוגל', ואילו ברכה חבס הראתה נאמנות מוחלטת" (שפירא, 1980 : 661). בניגוד לשפירא, מרדכי נאור (2001) מייחס לחבס כשרון וחריצות יוצאי דופן, שהובילו אותה לשלל השגים לא רק בשדה העיתונות ככתבת השטח הראשונה בארץ, אלא גם בשדה הספרות, ובעיקר בספרות הילדים והנוער.²³ חבס הייתה סופרת פורה שפרסמה וערכה עשרות כותרים של ספרי ילדים, כגון "קורות מעפיל צעיר" ו"מכתבים מן הגטאות". שמות הספרים מלמדים על ייעודם להקנות לצעירים השכלה על העולם, על היהדות ועל הציונות. ספריה הצטרפו לסדרה של ספרים אחרים, שעסקו בזכרונות או בהיסטוריה, כגון "זכרונות זואולוג עברי" של ישראל אהרוני ו"חיי ראשונים", עיבודו של אליעזר שמאלי ליומני אלכסנדר זייד.

לדברי אוריאל אופק, בשל חוסר ביצירות מקור נאלצה חבס לפתוח את שתי הספריות ביצירות מתורגמות. ראשון הספרים של "לילד" היה "איסופוס

---

²³ נאור, מ. (2001). כתבת השטח הראשונה: ברכה חבס ודרכה בעתונות ובספרות. קשר, 108-100 : 30.

החכם: ששים משלים לקטנים ולגדולים" (בתרגום נחמיה רבן); ושל ספריית "שחרות" – "מסע הפלאים של נילס הולגרסן הקטן עם אווזי הבר" מאת סלמה לגלרף (בתרגום חיים שלום בן-אברם). בהתאם להנחייתו של כצנלסון, ארבעים הספרים שיצאו בספריית "שחרות" בחמש השנים הראשונות לפעילותה הכילו "מבחר רבגוני של ישן לצד חדש, מקור לצד תרגום, מחנך לצד עשיר ומהנה" (אופק, 1986: 10).

אך מהו "עשיר ומהנה"? מעט יצירות מקור חדשות התפרסמו בספריית אלו וגם הן היו, בדרך כלל דידיקטיות מאוד. הספר המקורי הראשון של "שחרות" – "חלוצים באו לעיר" של מרדכי הלטר, על קיבוץ ההכשרה בפולין – הוא דוגמה לשאר הספרים, שהיו "רובם ככולם שייכים לתחומי הרפורטאז'ה, התיעוד, האקטואליה, או המדע". (אופק, 1986: 11). במקביל יצאו בספרייה זו הדפסות חוזרות של סיפורים פרי עטם של סופרים עבריים "לגדולים" – פרישמן, בריצ'בסקי, בוקי בן יגלי, דבורה בארון ועוד – שכוונו לקוראים הצעירים.

יחד עם זאת, ההוצאה הצליחה להוציא כמה ספרי ילדים כהווייתם, ויצוינו במיוחד אלו של נחום גוטמן וביניהם "ביאטריצה" (כצנלסון הוציא את "בארץ לובונגולו מלך זולו" בהוצאת "דבר"). גם הספרים הבאים של גוטמן – "תעלומת הארגזים או החופש הגדול" ו"עיר קטנה ואנשים בה מעט" – עתידים היו לראות אור על-ידי ההוצאה, וכן איריו של גוטמן לספרים נוספים. ספרי מקור אחרים לילדים, שראו אור בתקופתו של כצנלסון: "חרוזים עליזים" של אנדה עמיר-פינקרפלד ו"מסע אל האי אולי" של מרים ילן-שטקליס.

בחירת הספרים המתורגמים הייתה מוצלחת: "יותם הקסם" של יאנוש קורצ'אק (בתרגום: יוסף ליכטנבוים), "הקומדיה האנושית" של ויליאם סארויאן, סיפור חייו של הנס כריסטיאן אנדרסון, "בן הסנדלר", מאת ק"ב בורנט ועוד. אופק מדגיש יתרונות נוספים של הספריות לילדים של "עם עובד": "חרף תנאי המלחמה, שחיבו הדפסה של נייר זול, הצטיינו [ספרי 'לילד' ו'שחרות'] בצורתם הנאה, יחסית; הם נדפסו בניקוד חלקי, ו'עם עובד' היתה אחת ההוצאות העבריות

הראשונות, שהעסיקו מגיה ועורך דפוס, שתפקידו לעבור על כתבי היד" (אופק, 1986: 12–13).

ספרייה אחרת היא הספרייה המנוקדת "לילד", שרוב ספריה "היו מצומצמים בהיקפם וכללו סיפורים ושירים קצרים, מלווים בציורים רבים" (אופק, 1986: 13) ובה פירסמו מיטב היוצרים לגילאים הצעירים: מרים ילן-שטקליס, אנדה עמיר-פינקרפלד, אהרן זאב, יעקב פיכמן, פניה ברגשטיין והדוד יהושע (מרגולין). בין ספרי הילדים המתורגמים לספרייה זו: "חרוזים ומעשיות" מאת אליעזר שטיינברג, שחלקו נכתב בעברית וחלקו תורגם מיידש, ו"לימפופו" של צ'וקובסקי. שני ספרים אלו ראו אור בשנת 1943 בתרגום נתן אלתרמן.

רשימת ספרי הילדים המתורגמים חושפת, בכל זאת, חולשה מסוימת של "עם עובד" בראשיתה. מלבד "מסע הפלאים של נילס הולגרסן הקטן עם אווזי הבר", קלאסיקה עולמית מעטה מאוד תורגמה על-ידה לילדים. כצלסון השאיר זאת למתחרים בשוק הפרטי; הוא דאג בעיקר לחינוך. מכאן, שההוצאה לא יכלה לסמוך על הכנסה קבועה מספרי ילדים קלאסיים (כמו "פו הדוב" של "מחברות לספרות") ונראה, כי ספריה נעשו רלוונטיים פחות בעבור הקוראים הצעירים והוריהם, המתרחקים מדיקטיקה.

בתקופה הראשונה של "עם עובד" מונה שמשון מלצר, שתורגם כמה ספרי ילדים לספרייה, כעורך המדור לספרי ילדים בהוצאה. ברכה חבס המשיכה לערוך את "שחרות" ואילו מלצר, שהיה מורה מנוסה, יסד שתי ספריות נוספות: "קטינא" לגיל הרך, וספריה מנוקדת "לנער". ב"קטינא" יצאו סיפורים קצרים ופיוטים כגון אלו של פניה ברגשטיין ושל שרה לוי (תנאי), ואילו "לנער" התבססה בעיקר על ספרות מקור. בין הספרים שהתפרסמו בה – "תעלומת הארגזים" של נחום גוטמן ו"שיחות מני קדם", סיפורי פולקלור בעיבוד זאב יעבץ. לדברי אופק, גם הספרים המתורגמים לילדים היו קשורים בצורה זו או אחרת לעם ישראל. כך למשל, "סיפורת הרומנטי של ג'ורג' אליוט 'האורג מרבולוי' [...] תורגם בלא ספק בזכות יחסה החם ליהודים של המספרת האנגליה וספרה 'הציוני' המפורסם 'דניאל

דירונדה". עוד מוסיף אופק, כי "ספרים מעטים, יחסית, יצאו בספריות 'לילד', 'לנער', ו'קטינא', וזאת למרות איכותם הגבוהה ותפוצתם הניכרת, שהתבססה על מנויים קבועים". סדרות אלו נסגרו בשלהי מלחמת העצמאות, עם מינויו של שמשון מלצר לעורך "דבר לילדים". מצבה הכלכלי הקשה של ההוצאה לאחר פטירתו של ברל כצנלסון, בשילוב עם המגמה הדידקטית של ספריות אלה, שלא הקל על שיווק תוצריהן, תרם לסגירת הספריות.

כתביהם של אנשי תנועת העבודה וסדרת "יד למעיין"

מאמץ מו"לי נוסף, "כתבים נבחרים", ב"עם עובד" התמקד בהדפסת כתביהם של אנשי תנועת העבודה: זיכרונותיהם, אגרותיהם ומכתמיהם. בשנים הראשונות ראו אור מכתביהם של יוסף אהרונוביץ, בר בורכוב, אליעזר ליבנה ושלמה לביא (שפירא, 1980: 654). החששות, שהביעו ראשי מפלגות האופוזיציה בהסתדרות ערב הקמת "עם עובד", הוכחו כנונים. ברל נתן מקום בעיקר לאנשים מתוך מפא"י, לאנ"ש, שהעריך את מחשבתם כראויה וכמקורית. הוא פעל כך גם בהוצאת "דבר", כשהוציא את כתבי בילינסון עם מבוא מפורט שכתב, זמן מועט קודם לייסוד "עם עובד", ואת כתביהם של אישים אחרים במפלגה, גם אם נחשבו שוליים יותר, כשלמה לביא.

מדיניות פרסום כתביהם של אנשי תנועת העבודה הפכה ברבות הימים לנטל על צווארה של "עם עובד", שביקשה להיות "הוצאה לעם" ולרכז את מיטב הכוחות שבתרבות, ולא הוצאה "מטעם" מפלגה, המוציאה כתבים – חשובים אולי, אך חסרי מעוף, על-פי רוב – של ראשי התנועה. המשא הלך והכביד ככל שראשי ההסתדרות ביקשו לנצל את סמכותם בבית ההוצאה ולהנציח עצמם בספר. כך, לדוגמא, מספר חיים באר בראיון עמו, כי כששמע ירוחם משל (המזכיר הכללי של ההסתדרות בשנים 1974–1984) שעומדים לכתוב לקסיקון אישים ואין כוונה לכלול שם אותו, דרש לכתוב ערך המוקדש לו, ולא עזרו ההסברים, שמדובר בלקסיקון שעוסק באישים שפעלו עד שנת 1948. בהמשך, כשראה את הטיוטות,

דרש להוסיף גם את תמונתו. אך אנו מקדימים את המאוחר. סוגיית הוצאתם של כתבי מנהיגי התנועה תידון להלן.

בשנת 1943, בנוסף לארבע הסדרות שהוצהר על הקמתן, נוסדה סדרת "יד למעין", שהוקדשה לספרי עזר. היא נפתחה עם "ארץ-ישראל ותולדותיה" של גצל קרסל. כעבור שנה הופיע בסדרה "אני קורא בתורה" של יצחק דמיאל, העוסק בסיפורי התורה. בשלוש השנים הבאות הופיעו ספרי עיון מעטים מאוד ב"עם עובד".

סיכום תקופת ברל כצנלסון ב"עם עובד" – הצלחות וזרעי הפורענות

התקופה הראשונה של "עם עובד" מקפלת בתוכה לקחים רבים לקראת עתידה של ההוצאה. הקמתה הייתה בוודאי צעד נכון ברגע נכון. מבנה הספריות הוביל אותה למצינונות (על זאת נעמוד להלן ביתר פירוט). בתחום ספרי המקור למבוגרים נחלה ההוצאה הצלחה בקרב הדור הוותיק. בתוך תקופה קצרה היא תפסה מחדש מאחז מסוים של ההגמוניה התרבותית. אך יחד עם זאת מתגלים גם החוליים, שהעיקר עליה בהמשך. הם נעוצים כבר במדיניות העריכה של ברל כצנלסון: ראשית, מחסור בספרים קלאסיים, שנמכרים באופן קבוע לאורך זמן (steady sellers), הן בפרוזה, הן בספרי שימוש ועיון (שאותם יש רק לעדכן מדי פעם²⁴) והן בספרות ילדים. אי אפשר, כנראה, לקיים בית הוצאה בלי ספרים מסוג זה.

שנית, חלק ממנהגי ההסדרות ומפא"י ראו את "עם עובד" כ"הוצאה שלנו" ופעלו בהצלחה, מבחינתם, כדי להוציא על-ידה את ספריהם גם אם לא

---

²⁴ נדגיש כי בעשור השני למאה ה-21, תחום זה של המו"לות המודפסת הולך ומצטמצם ככל שהשימוש במידע שבאינטרנט מתרחב ומעמיק.

הייתה בהם תרומה רבה לתרבות. בכל מקרה, ספרים אלו לא נמכרו הרבה והוצאתם הייתה נטל כלכלי על ההוצאה. עם בעיה זו נאלצו עורכים ומנהלים ב"עם עובד" להתמודד לאורך השנים.

שלישית, "עם עובד" נכנתה מלכתחילה כהוצאה שמרנית, על-פי טעמו של ברל כצנלסון, שלא הבין את הכיוונים החדשים בספרות העברית. חלק נכבד של היוצרים בני הדור הצעיר בספרות העברית, אם מסיבות פוליטיות ואם מסיבות של העדפה ספרותית, לא ראה ב"עם עובד" בית, וכך יצא להוצאה, כבר מראשיתה, שם של הוצאה שנולדה זקנה – הוצאה "ותיקה".

המשבר שלאחר פטירתו של כצנלסון

כשנתיים לאחר ייסוד "עם עובד" נפטר ברל כצנלסון. ספרים שזים יצאו גם אחרי כן, אך מותו הותיר אחריו חלל גדול והיקשה על התבססות ההוצאה הצעירה. אמנם, היא הוציאה, בתקופה הנדונה כאן, כ-40 כותרים חדשים כל שנה – כמות נכבדה באותם ימים – אך הבון-טון, המקום הצעיר, המתחדש, שמשך את הדור הצעיר, היה "ספרית פועלים" ולצידה "הקיבוץ המאוחד". כדבריה של שביט (2002), ניסיונו של כצנלסון להשיב את ההגמוניה התרבותית למפא"י החזיר רק את העצמות שנלעסו כבר היטב בתרבות ואילו אלו הטריות והעסיסיות נשמטו מפיה של המלכה, מפא"י, ומצאו את מקומן במגרש של המתחרה, מפ"ם (הקיבוץ הארצי).

בבית ההוצאה של מפ"ם התרכזו הצעירים בני דור הפלמ"ח: משה שמיר, נתן שחם, בנימין תמוז, חנוך ברטוב, יגאל מוסינזון, דן בן אמוץ, יוסף בר-יוסף, נתן יונתן, אהרון מגד, מתי מגד, יהודית הנדל, חיים חפר, זאת לצד שלונסקי וגולדברג הוותיקים, שהפכו את "ספרית פועלים" למרכז העשייה של הספרות העברית המתהווה. ס. יזהר פרסם ב"עם עובד" את "בפאתי נגב" בשנת 1945, אך כבר בשנת 1947 הוציא את ספרו הבא, "החורשה בגבעה", וב-1949 – את

"השבוי" ואת "חרבת חזעה" – על-ידי "ספרית פועלים"; ספריו הבאים ראו אור ב"קבוץ המאוחד". הוא חזר ל"עם עובד" עם ספרו הגדול "ימי צקלג", רק לאחר שההוצאה שוקמה באמצע שנות ה-60.

אחרי פטירתו של ברל כצנלסון מונה זלמן רובשוב (שז"ר), שהיה לימים נשיאה השלישי של מדינת ישראל, כעורך הרשמי של "דבר" (תפקיד שכצנלסון נשא בו עד מותו). הוא היה גם הדמות הדומיננטית ב"עם עובד", שפעלה עדיין בתוך בניין "דבר" והשתמשה בבית הדפוס של העיתון להדפסת ספריה. חברי ההנהלה חלפו ובאו ואחד מהם, דב ליפץ, אביו של המתרגם והמשורר אהרן אמיר, מונה להיות מנהל ההוצאה בשנת 1947 ופעל בה עד 1952, עת פרש והקים את הוצאת "עם הספר".²⁵ לצידו של ליפץ שימש אברהם קריב כעורך ההוצאה. קריב, שתירגם בעבור ההוצאה בתקופת כצנלסון, המשיך בקו שהורגל בו. כך שלמה גרודזנסקי, שקיבל את תפקיד העורך בשנת 1952, ומשה הורביץ, שהחליף את ליפץ בניהול ההוצאה.

עד ראשית שנות ה-50 נוסדו סדרות בתחומי המדעים ("שורש"), ידיעת הארץ ("מכורה") וספרות שימושית לפועל ("תבונת כפיים"). ספרים מעטים מאוד יצאו בסדרות אלה, אך ייסודן מעיד על המגמה הכללית של "עם עובד" – ניסיון להתמחות ולפלח את השוק לפי קהלי היעד. כמו כן הוקמה סדרת "זוטא" לפרוזה, שהחלה לפעול שנה לאחר פטירת כצנלסון. הופיעו בה רק שני ספרים – "בפאתי נגב" של ס.יזהר (1945) ו"הלבן" של דבורה בארון (1947). שמה מעיד על גודל הפורמט של הספרים שהוציאה – פורמט שנועד למכור מספר רב של ספרים. אפשר לראות אותה כמבוא ל"ספריה לעם", שתידון עוד בהרחבה.

---

²⁵ אהרן אמיר היה שותף באותה עת למפעל מו"ל שבשולים, הוצאת "הקרנף". הוא כתב בעבורה, יחד עם עמוס קינן ואחרים, סיפורי פיראטים ומלחמות ימיות, שהתפרסמו כספר וכחבורות בשנות החמישים.

ניתוח הקטלוג של השנים 1944–1957 מראה על המשך המגמה שהתווה כצנלסון: הוצאת יצירות מקור של סופרים מבוססים – הזו, בורלא, שניאור, בארון, וילקנסקי, משה סמילנסקי, שופמן, ישראל זרחי ועוד. במגמה זו הוקמה סדרה בשם "כתבי סופרים" ובה ראו אור, החל משנת 1945, "בחשאי" לדוד שמעוני (ראשון הספרים בסדרה), "בין שמים וארץ" של ז"י אנכי (1945), כל כתביו של א"א קבק (1946), "כתבים" לברנר (1946), "משני עברי השעה" לאברהם שרון (1947), וכל כתבי גרשון שופמן (1946–1952).

גם בספריית "לדור", ספריית הדגל של "עם עובד", כמעט שלא התפרסמו יוצרים צעירים פרט לשמעון הלקין ("עד משבר"), שלמה רייכנשטיין, איש עין חרוד ("ראשית" ו"כתבים") ודוד מלץ ("מעגלות"). זלמן שז"ר, שכיהן בהנהלת "עם עובד", פרסם בה ספר זכרונות ומסות בשם "כוכבי בוקר". בתרגום הסתמנה התקרבות לספרות הכתובה אנגלית: "זעקי, ארץ אהובה" של הסופר הדרום-אפריקאי אלן פטון בתרגום של אהרון אמיר, "אות השני" של נתנאל הות'ורן, בתרגום דב יחיאלי, "מבחר ספורים" של ויליאם סרויאן (בתרגום יצחק עברי), "מר באנטינג" ו"מר באנטינג במערכה" של רוברט גרינווד, בתרגום פסח גינזבורג, ו"האזרח תום פיין" להווארד פאסט, בתרגום אהרון אמיר.²⁶

הנה כי-כן, "עם עובד" פְּשְׁלָה במדיניות העריכה – לכן זנחו אותה היוצרים הצעירים וקוראיהם, ובכללם צרכנים מאורגנים במועצות פועלים ובמוסדות אחרים – ואף כשלה בניהול. הועסקו בה כ-40 עובדים קבועים, שהיו אמונים על עריכת הספרים ועל הפקתם. ההוצאות הכספיות, הכרוכות בהחזקת צוות גדול כל כך, עלו בהרבה על ההכנסות. "עם עובד", בניגוד לתדמית שדבקה בה, סבלה

---

²⁶ ספרו המפורסם יותר של פאסט, "אחי גיבורי התהילה" ראה אור באותה שנה, 1950, ב"ספריית פועלים".

אפוא מחסרון כיס וההסתדרות סירבה לשאת בהפסדיה המתמשכים. עובדי ההוצאה כולם קיבלו מכתבי פיטורין. אחת ההצעות, שעלתה אז, הייתה למכור את "עם עובד" להוצאת "מסדה", הוצאה פרטית שצברה כוח באותם ימים, אך ההצעה נדחתה.²⁷

מכתב מוועד העובדים של "עם עובד" מיום 22/10/1956 חושף משהו מן התחושות הקשות, שנתעוררו עקב הכוונה לסגור את ההוצאה:

גם ידוע לנו כי לא כל המוסדות ההסתדרותיים נושאים את עצמם, ועדיין לא שמענו כי ההסתדרות מוכנה לוותר על מוסד כלשהו ממוסדותיה. האומנם יהיה דווקא המוסד התרבותי של ההסתדרות, "הטלית ותפילין", שאותם צריך לזרוק הימה? האומנם יסדה ההסתדרות את הוצאת הספרים שלה רק לשם רווחים? האין יחס זה של קברניטי הישוב וההסתדרות לספר ולסופר העברי, כלומר, לתרבות העברית, אחד הגורמים לפרצופו של היישוב בימינו? (מצוטט אצל שביט, 2002).

עובדי "עם עובד" השתמשו יפה בטרנספורמציה משכנעת של רטוריקה דתית לרטוריקה חילונית, על-פי הפתגם הידוע – כשהסערה רוגשת אין להשליך מהאוניה את המטען התרבותי דווקא. משפט זה, כפי שמעיד חיים באר,²⁸ יחזור רבות בגרסה זו או אחרת בכל פעם שיאיים הגרזן לקצץ ב"עם עובד". כמובן, היו מפעלים הסתדרותיים מפסידים אחרים, אך ל"עם עובד" לא עוד כצנלסון שייאבק למענה, ולא אנשי-רוח ויוצרים חשובים כדי להשמיע את טענותיה, "לעשות לה יחסי ציבור". בכל זאת, ה"טלית והתפילין" לא הושלכו.

---

²⁷ ראו בהרחבה: שביט, ז (2002). מתרבות של שבט פרולטרי לתרבות פלורליסטית של עם. "עם עובד" – קטלוג כללי 1941-2001. תל-אביב: עם עובד.

²⁸ עם חיים באר נערכו מספר ראיונות בשנת 2003.

הפתרון הזמני נמצא באיחוד "עם עובד" עם הוצאת "עיינות", אשר קמה ב-1950 כדי להוציא לאור כתבי מנהיגים בתנועת העבודה. אמנם בראשית הדרך הצליחו בהוצאה להוציא לאור מכתבי מנהיגי התנועה, אך האפשרות התמעטה וזאת בשל החשש מהתנגדות מפלגות האופוזיציה בהסתדרות או, לחילופין, בשל החשש מהתערבותן בעריכת הכתבים. כתביו של כצנלסון עצמו זכו לגורל אירוני. דווקא הוא, אשר שאף להקים בית הוצאה פלורליסטי, שאינו שייך ל"ארגון מקצועי או [ל]זרם פוליטי" (ראו לעיל), כתביו ראו אור בבית ההוצאה של מפלגת פועלי ארץ-ישראל ולא בהוצאתו שלו. בסופו של דבר, "עיינות" הפכה לספריה ב"עם עובד" ועורכה, יהודה ארז, הועסק כעורך הספריה. כתבי המנהיגים הוסיפו ויצאו בדרך זו. עיינות הייתה הצינור שדרכו הזרימו מפא"י וההסתדרות כסף ל"עם עובד" בלא נטילת אחריות על החובות.

עם זאת, היה ל"עם עובד" גלגל הצלה בדמותה של סדרת הספרים החשובה ביותר ב"עם עובד", "ספריה לעם", שהיא לא רק הספרייה החשובה ביותר ב"עם עובד" היא הספרייה המשמעותית ביותר במו"לות הישראלית בכללה, לצד "הספריה החדשה" בהוצאת "הקיבוץ המאוחד", שאינה נושאת היסטוריה ארוכה כמו "הספריה לעם".

"ספריה לעם"

מקומה המשמעותי של הסדרה "ספריה לעם" במו"לות הישראלית מחייב לעסוק בה באריכות ולהציג את התפתחותה. תחילה נזכיר סדרת ספרים שהטרימה אותה – ספריית "ילקוט" (כשמה של הוצאה עברית שפעלה בברלין ושמתוכה קמה הוצאת "ראובן מס"). ספריה זו התקיימה במסגרת הוצאת מועצת פועלי חיפה מאמצע שנות החמישים עד שנות השבעים.

הוצאת "ילקוט" שמחה להגיש לציבור קוראיה את "מלך בשר ודם" בשני כרכים, במהדורה עממית ובמחיר שווה לכל נפש, כדי לאפשר לכל אלה מבין פועלי חיפה ועובדיה שטרם קראו ספר חשוב זה לרכוש אותו לעצמם ולהעשיר את רוחם ואת ספרייתם בנכס אמנותי ממדרגה ראשונה.

שורות אלה נכתבו על גבי עטיפת הספר, שיצא במהדורתו זו בשנת 1959, שנים ספורות לאחר הופעתו לראשונה ב"ספרית פועלים". אכן, מועצת פועלי חיפה הוציאה ספרים איכותיים בפורמט זול לעובדיה. עד להופעת הספר של שמיר יצאו על-ידה 50 כרכים (ובכללם ספרים בני שני חלקים כמו "מלך בשר ודם", הממוספרים 49/50). מתוך ספרות המקור אפשר לציין את הכרכים במהדורה עממית של כתיבי עגנון ומתוך הספרות המתורגמת את דוקטור ז'יוואגו מאת בוריס פסטרוק (בתרגום צבי ארד). בין ספרי השירה ניתן לציין את "ספר השירים והבלדות" לש. מלצר ואת "שירי קוממיות" לש. שלום. גם לאחר שקמה ה"ספריה לעם" המשיכה "ילקוט" והוציאה בשיתוף עם "עם עובד" ספרים למען עובדיה, בהדפסה מיוחדת וב"מבצעים".

את הרעיון להקים ספריה מסודרת למען "העם" במתכונת דומה לזו של "ילקוט" ובמקום "לדור", אימצו שלמה גרודזנסקי, העורך הראשי של "עם עובד", ומשה הורביץ, המנהל במחצית השנייה של שנות החמישים. השם "ספריה לעם" – הד "לעם עובד" – נובע מחזונו של כצנלסון כפי שפורט לעיל: "מתכוון אני להוצאה לעם, ולא רק לשכבה מצומצמת". הספרייה נועדה להגיע בעזרת הפורמט הקטן והנוח אל כל שדרות העם, במחיר נמוך מאוד לכל ספר – כמעט מחיר הפסד. בהתאם לזאת הורכב תפריט שמרני יחסית, שהבטיח תפוצה רחבה – לא לשם רווח כלכלי, אלא כדי לחשוף את ציבור העובדים לנכסי התרבות על-פי מטרתה המוצהרת.

בשנותיה הראשונות של "הספריה לעם" הופיעו בה כותרים מעטים יחסית. חלקם כהמשך הקו של כצנלסון בספרות המקור (ספרים של הזו, של בורלא, של קבק ועוד) ובספרות המתורגמת (לדוגמה, "אברהם לינקולן" של דוהרטי, בתרגום יאיר בורלא), ואחרים נחשבו פופולאריים יותר; למשל, "אנטוניה שלי" מאת וילה קאתר בתרגום עמיהוד ארבל, ו"אזני גרנדה" מאת בלזאק בתרגום מנשה לוין. ככלל, מערכת הספרייה נקטה את הקו שהתווה כצנלסון: העדפת ספרות המקור על פני זו המתורגמת. מסוף שנות ה-50 ובעיקר מאמצע שנות ה-60 ואילך נעשתה "הספריה לעם" לספריית הפרוזה החשובה ביותר של הזרם המרכזי בארץ, כשבעשורים האחרונים חולקת עמה את התואר "הספריה החדשה" של הקיבוץ המאוחד. נשוב לסוף שנות החמישים, ערב חילוצה של "עם עובד" מהמשבר אליו נקלעה אחרי מותו של ברל כצנלסון.

"עם עובד" בהנהלת משה שרת

בינואר 1954 הוקמה, לראשונה במדינת ישראל, ממשלה שלא בראשות דוד בן-גוריון. ראש הממשלה ושר הביטחון הוותיק פרש לשדה בוקר ובמקומו בא משה שרת, שכיהן עד אז כשר החוץ ולפני קום המדינה – כראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. הוא כיהן כראש הממשלה פחות משנתיים, ובתקופה זו התרחשו אירועים דרמטיים.

אחד הקשים שבהם היה "עסק הביש" (שהסתבכותו נמשכה עוד בראשית שנות ה-60). בפרשה זו פעל המודיעין הישראלי לעכב את יציאת הבריטים ממצרים על-ידי ייזום פעולות חבלה במתקנים בריטים במצרים, כך שהבריטים יטו לחשוב, כי אל להם לבטוח במצרים ויישארו שם. הארץ רגשה: "מי נתן את ההוראה?" ושר הביטחון לבון נאלץ להתפטר, עובדה שסללה את דרכו של בן-גוריון חזרה אל שולחן הממשלה, כשר הביטחון. שרת נחשב רך ומתון לעומת האישים שהיו מופקדים, בראשותו, על מערכת הביטחון (דיין, פרס, לבון ואחר-כך בן-גוריון). המתיחות בגבולות ערב מלחמת סיני הגבירה את המתיחות גם בין בן-

גוריון לשרת. בסופו של דבר חזר בן-גוריון לעמוד בראשות הממשלה ושרת, לאחר כהונה שנייה, קצרה, כשר החוץ, פרש מן הממשלה.

שרת, שהיה עד אז אחד האישים החזקים ביותר במוסדות התנועה הציונית והמדינה, מצא עצמו "מובטל" ביוני 1956. הוא נטל על עצמו לנהל את "עם עובד". כיום קשה להעלות על הדעת ראש ממשלה פורש, שיקבל על עצמו ניהול הוצאת ספרים, ויתר על כן – חילוץ הוצאת ספרים ממשבר עמוק, שעמד להביא את קיצה. ראשי ממשלה פורשים פונים לעסקים חובקי עולם, יוצאים למסעי הרצאות ולפעילות פוליטית מאחורי הקלעים; אך שרת קיבל עליו את שיקומה של "עם עובד". כך מתאר הוא את המפגש שלו עם ההוצאה, חודשים ספורים לאחר שעזב את שולחן הממשלה (מצוטט אצל שביט, 2002):

הצד המערכתית הוא בוקה ומבוקה. אי אפשר להגיע לחקר רכוש הספרותי של ההוצאה – מהם כתבי היד שנתקבלו, על אילו מהם יש התחייבויות [...] יש כבר תביעות משפטיות מצד כמה מחברים, ולעומתם זה כמה מהם מציקים ואינם נותנים מנוח בטענותיהם כי הובטח להם פרסום יצירותיהם. בתוך כל הבלבול הזה חסר היסוד הראשון לשיקום ההוצאה. אין עורך, אין מזכיר מערכת, אין מערכת בכלל.²⁹

---

²⁹ ראו ביומנו של משה שרת מה- 20 במרץ 1957. בתוך: שרת, מ. (1978). **יומן אישי**. תל-אביב: ספריית מעריב.

אחד התנאים שהציג לקבלת התפקיד היה, שההסתדרות תיקח אחריות על גרעון ההוצאה. כך היה. שרת מינה את א.ד. שפיר כעורך ואת ירוחם לוריא כמזכיר המערכת, ולצדם את ירמיהו צבי גורדון כמגיה ראשי. הצוות הזה ליווה את "עם עובד" עד לשנות ה-80. מינויים אלו היו הצעד הראשון בשיקום ההוצאה.

שרת, כמו כצנלסון, היה מנהיג חזק, שסמכותו מוכרת מחוץ להוצאה ובכוחו לפעול בקרב מנהיגים ברמה הארצית והמקומית לקידום "עם עובד". אך בניגוד לכצנלסון, שלטונו לא היה שלטון יחיד. שרת הנהיג חלוקת עבודה בין מערכת ספרותית להנהלת ההוצאה, חלוקה שמתקיימת בכל בית הוצאה גדול ושבהיותה מאוזנת היא מבטיחה את שגשוגו. העלייה במספר הכותרים הנדפסים, שחלה בהנהגתו, היא פרי הצלחתו בארגון ההוצאה ובשיפור מצבה הכלכלי. פניה מחדשת לסופרים, ביסוס הקשרים עם ההסתדרות וסניפיה וארגון המערכת גרמו לחידוש האמון ב"עם עובד".

"הספריה לעם", 1957 עד שנות ה-80

ה"ספריה לעם" הייתה המנוע להתחדשות "עם עובד". שרת הקים אותה מחדש ושכנע ראשי ועדי עובדים לחתום מראש על קניית ספרים. שיטה זו מבטיחה אלפים רבים של קונים (ולפעמים אפילו של קוראים) לכל ספר. יוצרים הבינו, שכל ספר שיפרסמו על-ידי ה"ספריה לעם" יימכר בשלושים אלף עותקים לפחות. כך התרוקנה, באמצע שנות ה-60, "ספריית פועלים" מיוצרי הפרוזה שלה, שעברו ברובם ל"עם עובד". עמוס עוז, לדוגמא, שהוציא את ספרו, "מקום אחר" (1966), בסדרת הפרוזה המצליחה של "ספריית פועלים" – "לכלל" – הוציא ב"ספריה לעם" של "עם עובד" (ספר מס' 121) את "מיכאל שלי" (1968). עוז עזב את "עם עובד" בשנת 1989 (ראו עוד להלן), אך עד אז פרסם את ספריו על-ידה, היה מזוהה עימה והיא עימך.

כאמור, הספר הראשון שיצא ב"ספריה לעם" במתכונתה החדשה, בשנת 1958, הוא "זורבה היווני" לקאזאנצאקיס. הבחירה בו מסמנת את הכוונה של "עם עובד" להוציא לאור את מיטב הספרות המקורית והמתורגמת ולא ספרות סוציאליסטית-פועלית במובן הצר של המונח. יחד עם זאת, "ספריה לעם", בהיותה הספרייה המרכזית שבבית ההוצאה, נמנעה מספרות חדשנית יותר מדי, אבל חלו בה שינויים; הקטלוג שלה משקף את התהליכים שעברה התרבות העברית, מהעֶדְפַת ספרות מקור מבוססת עד לאיזון ספרות מקור עם ספרות קנונית מתורגמת ועד להעדפת ספרות עברית חדשה. המהלך הכללי הוא משמרנות ליתר פתיחות.

סממן נוסף, שאפיין את ה"ספריה לעם" עד שנות ה-80, היה הבחירה שלא להכריע, כלומר, שלא לבכר תרבות, או יוצר, על פני אחרים; הספרייה הציגה לקוראים רק ספר אחד, לכל היותר שניים, משל יוצר, ולא שמרה לו אמונים.³⁰

שיטות הפעולה של ה"ספריה לעם" משנות ה-60 הותירו בה את הסטיגמה, שאין היא מוציאה לאור סיפורים קצרים, אלא רק רומנים, ואלה אסור שיהיו ארוכים מדי, אלא בני 250 עד 270 עמודים לכל היותר (הרושם התקבע למרות שהיו לא מעט ספרים שחרגו מהפורמט). זאת משום הכוונה להפיק מוצר סטנדרטי, וכרך של סיפורים קצרים עלול היה להיראות כחורג מה"תקן", תוך ש"המוצר" הזה – כיוון שנרכש מראש (דרך מינוי שנתי על ספרי ה"ספריה") – אל לו להיות כרוך בהוצאות הפקה גדולות מדי, שהרי הוצאת 400 עמודים עולה יותר מהוצאת 250 עמודים. במשך הזמן חרגה ה"ספריה" מהמסגרת הזו והוציאה, למשל, ספר ובו שלוש נובלות של עמוס עוז, ורומנים ארוכים של דן צלקה, של מאיר שלו ושל של חיים באר ("עת הזמיר"). אך נראה, שה"ספריה לעם" התקשתה

---

³⁰ דוגמה לנוהג ההפוך היא המדיניות של אהד זמורה – רכישת זכויות לתרגום כל כתיבו של סופר; ראו להלן, בסעיף 'סופרי הבית של ההוצאה'.

להיפטר מהסטיגמה. אמציה פורת סיפר בראיון, כי אחד המבקרים כתב "שהספריה מצמצמת את ספריה ואת סופריה למאתיים עמודים, ואם כותבים יותר, יושבים העורכים ומקצצים. ישבתי מיד אחרי זה וספרתי, והתברר, ששליש מהספרים הם עד מאתיים עמודים, ושני-שלישים מחזיקים עד ארבע-מאות ויותר עמודים" (בן נתן, 27/12/91).³¹

אבל קסמה של "ספריה לעם" עלה על התדמית הלא-חיובית הזו. עמוס לויתן כותב:

מה סודה של הוצאת "עם עובד", שזכתה להצלחה ולאהדה כה רבה בקרב קוראים, סופרים ומבקרים? מן הסתם אין זה סוד אחד אלא רבים, פרי עבודתם של אנשים רבים עוד יותר. הדבר מתחיל כבר מעצם המגע הפיסי עם ספר מספריה [וכאן אמורים הדברים בכרכי "הספריה לעם". מ. ג.]. הפורמט האחיד והנוח כל כך לאחיזה, 20x10 ס"מ, שאפשר לקרוא בו בכל מצב כמעט, בנסיעה, בישיבה, ובעיקר בשכיבה, כשהעמודים מסתדרים להם כה טוב בין האצבעות, דבר נדיר, יחסית, לפורמטים של הוצאות אחרות. וזהו, כמובן, האמון רב השנים, שקנתה לה בציבור והנשען על בחירה מעולה, עריכה קפדנית ועשייה רצינית, החל במלה המודפסת וכלה בכריכה הרכה העוטפת אותה, והכל בענווה ואומרת כבוד. ואלה רק מקצת מעלותיה.³²

"עם עובד" בכלל ו"ספריה לעם" בפרט הם "תו תקן" המאותת לקורא: הספר נבדק, נמצא ראוי ואתה יכול להיות סמוך ובטוח שאתה מקבל לידיך מוצר איכותי. אי-אילו ספרים נפלו מהרמה הגבוהה, אבל ככלל, הביקורת הנכתבת על הספרים,

---

³¹ ראו בהרחבה: בן-נתן, א. (27.12.1991). "לשונם על סופרים – חותמם של עורכים; ראיון עם אברהם יבין ואמציה פורת". דבר, עמ' 24-25.

³² ראו בהרחבה: סלע מ. ובלאס, ע. (2011, אוקטובר 2). מנכ"ל עם עובד, ירון סדן, עוזב את תפקידו. הארץ, עמ' 11א.

שראו אור ב"ספריה לעם", משבחת את התרגום, את העריכה, את ההגהה ואת ההפקה. "ספריה לעם" שגשגה והגיעה לעשרות אלפי מנויים (בשנות השיא, סוף שנות ה-70 – למעלה מ-25,000 מנויים). מבחינות רבות הייתה זו הצלחה אדירה. היא נבעה מכוח המערכת וההנהלה כאחת: תמהיל נכון של ספרי מקור וספרי תרגום, יחד עם הפצה ושיווק בעזרת מנגנוני ההסתדרות, במחירים מסובסדים.

בראיון לאיתן בן-נתן אמר אברהם יבין:

הכוונה היא לעשות סדרה; זאת אומרת, על כל ספר להיות ראוי כשלעצמו, אבל על כל הספרים להצטרף לאיזו סדרה, המכוונת לטעם רחב מגוון ככל האפשר. יש שני מיני גיוון. הראשון הוא גיוון מבחינת הקהל, זאת אומרת, ספרים שיכולים לעניין קוראים מכל שדרות העם [...] קריטריון הגיוון השני – שלא תמיד מסתדר בקלות עם הראשון – הוא מתן תמונה נאמנה במידת האפשר של ספרות העולם הגדול (בן-נתן, 27.12.1991).

הפרדוקס הזה עולה בבירור מן הקטלוג של "עם עובד". ההכרעה אלו ספרים יודפסו ואלו לא הייתה מלאכה של איזון עדין. איזון זה הוביל במקרים רבים להחלטות שמרניות. את הפרוזה הניסיונית ופורצת הדרך הותירה "ספריה לעם" להוצאות אחרות ובשלב מאוחר יותר לספרייה-האחות שלה ב"עם עובד" – "פרוזה אחרת" בעריכת אילנה המרמן, שביקשה להציע לקוראים גם זרמים פחות-מרכזיים בספרות העברית והעולמית.

סופרים רבים חיזרו אחר "הספריה לעם". לדברי ירון סדן, שניהל את "עם עובד" בשנים 2000–2011, עשרות כתבי יד מגיעים למערכת מדי שבוע (סלע ובלאס, 2/10/11).³³ סדן הדגיש, כי אין המערכת גובה כסף בעבור קריאת כתבי יד ספרותיים (אך בתקופות שבאו לאחריה השתנתה מדיניות זו ואתר ההוצאה מודיע כי תמורת קריאת כתב יד באורך של עד 20 עמודים יגבה סך של 100 שקלים ואילו לכתבי יד ארוכים יותר נדרש תשלום של 150 שקלים).³⁴

באותה העת סופרי הבית של הספרייה היו אהרן מגד, חנוך ברטוב, נתן שחם, בנימין תמוז, עמוס עוז, משה שמיר, דוד שחר, ובשנים האחרונות יהושע קנז ("התגנבות יחידים", "בדרך אל החתולים"), חיים באר ("נוצות", "חבלים", "עת הזמיר"), מאיר שלו ("רומן רוסי", "עשו", "פונטנלה"), סמי מיכאל ("מים נושקים למים"), אלי עמיר, דורית רביניאן ויעל הדיה.

עורכי הספרייה גאים בכך שעל אף התדמית השמרנית של "עם עובד", כמה סופרים הוציאו ב"ספריה לעם" את ספריהם הראשונים, למשל, "ברקיע החמישי" של רחל איתן, "חימו מלך ירושלים" של יורם קניוק, ו"אחרי החגים" של יהושע קנז. עם זאת, היו גם החמצות. על כך סיפר יבין:

לי זכור מקרה אחד ויחיד – זיכרון דברים' של יעקב שבתאי. שבתאי הציע את הספר ל'ספריה לעם', אבל אני אמרתי לשבתאי, שאני מוכן להוציא אותו ב'עם עובד' – כי בהחלט לא הייתי עיוור למעלות של הספר – אבל אני חושש להוציאו ב'ספריה לעם', כי יש לי הרגשה

---

³³ ראו בהרחבה: סלע מ. ובלאס, ע. (2011, אוקטובר 2). מנכ"ל עם עובד, ירון סדן, עוזב את תפקידו. הארץ, עמ' 111.

³⁴ ראו באתר ההוצאה: http://www.am-oved.co.il/page_23081 (נדלה לאחרונה באוגוסט 2016)

שקהל הקוראים שלנו יתקשה לעכל אותו, ולו רק בגלל צורת כתיבתו: פיסקה אחת ארוכה של כשלוש-מאות עמודים. בדיעבד התברר, שהשיקול שלי היה מוטעה' (בן נתן, 27/12/91).

החמצה מוקדמת יותר היא ספרו של פנחס שדה, "החיים כמשל". כתב היד הוגש להוצאה ב-1957, אך הוא נדחה ויצא לבסוף בהוצאה פרטית. על ספרו הבא של שדה, "על מצבו של האדם", ההוצאה לא ויתרה והוא ראה אור ב"ספריה לעם" ב-1967 (כרך מס' 110), אבל הוצאתו שם הייתה רצופה תלאות, שהערימה המערכת, כפי שמספר שדה בראיון מאוחר (ב-1983):

אני הרי כבר הוצאתי שבעה ספרים בהוצאת הספרים הקפיטליסטית שייסד זלמן שוקן ז"ל, שהיה סופר-קפיטליסט בברלין, וזו ההוצאה הכי הגונה שנתקלתי בה, הכי אלגנטית, מעולם לא דיברו איתי מלה אחת על מה שיש בתוך הספר, לא ביקשו לשנות, חלילה. לעומת זאת, היה רק מקרה אחד בחיים שלי שירדו לחיי עד שהביאו אותי כמעט לגבול הטירוף: בדיבורים צנזוראליים, בצנזורה, זה היה לא יתואר, זה היה בית-משוגעים, וזה נמשך שמונה חודשים! והשיגעון הוא לא יאמן: הם [עורכי "עם עובד"] שמעו שיש לי כתב-יד של רומן, הם פנו אלי, הם ממש חיבקו ונישקו אותי, ואחר-כך שיגעו אותי שמונה חודשים, לשנות כאן קטע, ומה פה, ומה שם [...] הם ירדו לחיי שמונה חודשים, שני העורכים שעשו את זה, א.ד. שפיר וירוחם לוריא, כבר מתו וקבורים.

זאת היתה תקופה שלא היה לי מיל על הנשמה, זאת היתה תקופה שהתחתנתי ולא היה לי ולאשתי איפה לגור, היא נשארה בקיבוץ, לא היתה לנו דירה, זאת היתה תקופה כל-כך קשה בחיי, וזה היה חשוב לי אז להוציא את הספר הזה. והם, שביקשו אותו ממני, שיגעו אותי עם "על מצבו של האדם" שמונה חודשים על קטע קטן! ואתה יודע מה הקטע הזה? כתוב שם באופן מרומז שבמרומזים (אני הרי אין לי בכלל הספרים שלי אף מלה אחת גסה) כי אחד הגיבורים, בצורה המוצדקת

ביותר, ההכרחית ביותר, כנראה מאונן. והם, שמונה חודשים שיגעו אותי! עכשיו, להביא בחשבון שאנחנו חיים עכשיו במדינה שכל מי שרק יש לו עט-כדורי כותב ומתאר בפרטי פרטים איך נראה הזה שלו, מה גודלו, אורכו, ציבעו, איך הוא הכניס אותו, איך הוא הוציא אותו, (ואני לא מתכוון לעט-כדורי), ותאר לך שרק לפני חמש-עשרה שנים שיגעו אותי שמונה חודשים!³⁵

כמובן כי מאז התפתחה הספרייה ועורכיה לא חששו להכניס תיאורים מכל הסוגים, כולל תיאורים מיניים, ופתיחותה הביאה אליה ממיטב הסופרים העבריים בגוונים שונים דוגמת חיים באר, מאיר שלו, אלי עמיר, יהושע קנז, דודו בוסי, סמי מיכאל, אהרון מגד, רונית מטלון, דורית רביניאן ורבים אחרים.

ספרות מתורגמת ב"ספריה לעם",

יבין אמר, שמגמת "הספריה" היא לשקף את הספרות העולמית העכשווית וגם להוציא לאור בכל שנה ספר "קלאסי" (בן נתן, 27/12/91). בין הסופרים ידועי השם, שספריהם תורגמו, מלבד קאזאנצאקיס, שהוזכר: פול אוסטר, ג'ורג' אורוול, רומן גארי, לב טולסטוי, מיכאיל בולגקוב, תומאס מאן, גבריאל גארסיה מארקס, פול אוסטר, אלבר קאמי וג'. מ. קוטזי. אחד הספרים הבולטים שיצאו הוא "התפסן בשדה השיפון" של ג'רום דיוויד סלינג'ר. אברהם יבין סיפר על חבלי הלידה של הוצאת התרגום של סלינג'ר:

---

³⁵ מתוך ראיון עם ריצ'ארד (דיק) פלאנץ': פלאנץ', ר. (1983, ספטמבר-אוקטובר). ראיון עם פנחס שדה. "פרוזה", גליון 68-69.

כשפנינו להוצאה האמריקאית לבקש את הזכויות להדפיסו, הם הציגו בין תנאיהם גם שני תנאים של המחבר: אחד, שעל העטיפה לא יהיה לא ציור ולא צילום, והשני – שהשם יתורגם מילולית. כתבתי לסופר, באמצעות הסוכן, שתרגום מילולי של שם הספר לא נשמע הגיוני בעברית. התשובה היתה [...] 'הסופר אומר, ש- it doesn't make sense (זה לא נשמע הגיוני) גם באנגלית, ובבקשה, תרגמו את זה מילולית!' (בן נתן, 27/12/91).

מחקרה של רחל ויסברוד מתאר את פועלה החשוב של "הספריה לעם" בהבאת הספרות הכתובה אנגלית אל הקורא הישראלי:

את התפקיד המרכזי בדחיפת הספרות המתורגמת מאנגלית לקדמת הבמה של הספרות העברית. בשנים 1958/9–1965/6 (סדרות א'–ח') יצאו בה לאור 92 רומנים, מהם 67 מתורגמים, 33 מתוכם מאנגלית (כלומר, מחצית התרגומים ולמעלה משליש מן הרומנים). סדרות א'–ח' האמורות מכילות גם ארבעה תרגומים מתווכים דרך האנגלית – שניים מיוונית, אחד מאיטלקית ואחד מיפנית. כן התבטא מעמד זה בתרגום רומנים כתובים אנגלית במקור, כשספרות המוצא שלהם אינה האנגלית הבריטית, או האמריקאית, דווקא: ב"ספריה לעם" תרגמו רומנים כתובים אנגלית גם מהספרות ההודית, מספרויות אפריקה ועוד. במסגרת הפניה המסיבית אל הספרות הכתובה אנגלית גילתה ה"ספריה לעם" פתיחות גם לספרות חדשה יחסית (גרהם גרין, ברנרד מלמוד ואחרים) אם כי נטתה, לפחות בראשית דרכה, להמשיך את המסורת הריאליסטית בספרות העברית ולתרגם רומנים המשתלבים במסורת זו. הפתיחות לספרות מתורגמת מן האנגלית ב"ספריה לעם" מתקשרת עם האופי העממי שלה

ועם התבססותה על מפעל מינויים: ההוצאה ניסתה להשיג בעת ובעונה אחת יוקרה ופופולריות. באותן שנים, פופולאריות התקשרה עם תרגום של ספרות חדשה יחסית מהלשון האנגלית.³⁶

הנה כי-כן, תדמיתה השמרנית של "עם עובד" אינה עומדת תמיד במבחן המציאות. באותן שנים הלכה "ספריה לעם" כחלוץ לפני המחנה והתוותה את המגמה, שהייתה עתידה לשלוט בזרם המרכזי של הספרות הקנונית בישראל – תרגום מאנגלית על חשבון הצרפתית והרוסית. בשנות השבעים שב והצטמצם חלקן של התרגום מן האנגלית ב"ספריה לעם". ויסברוד רואה בזה "ריאקציה להתבססות של ספרות מתורגמת מאנגלית במערכת הרשמית, לרבות מרכזת".

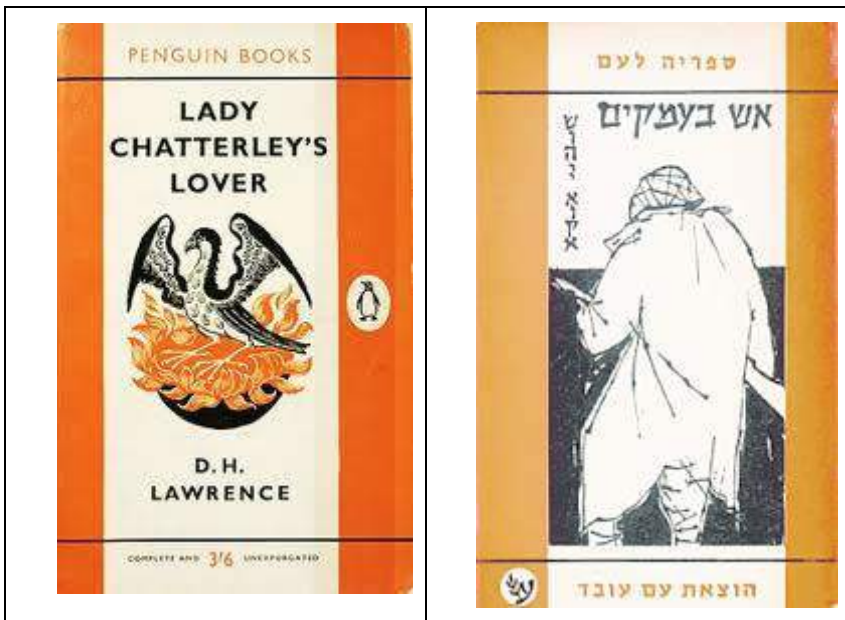
על הפורמט ועיצוב העטיפה של "ספריה לעם"

הספרים הראשונים של "הספריה לעם" נעשו ברוח סדרת ספרי הכיס של ההוצאה הבריטית פינגווין – ספרות יפה בלבוש דק וקל לנשיאה – ואף עיצוב הכריכה של כרכי "הספריה" היה דומה לזה שבאותה סדרה: שני פסים לאורך, מימין ומשמאל, וביניהם רישום המתייחס לנושא של הספר, ועוד שני קוים שחורים דקים לרוחב העטיפה, למעלה ולמטה. חיים באר מספר, כי בפינגווין כעסו על הדמיון ובעקבות מכתב חריף שכתבו למנהל ההוצאה דאז, משה שרת, שונתה העטיפה, נמחק הפס הימני והפס השמאלי נעשה מלא יותר. עיצוב ספרי הסדרה עבר כמה מהפכים, מהגשה "נקייה" של שם הספר, של שם המחבר, ושל סמל ההוצאה להדפסה של סמל ההוצאה על-רקע אדום בראש הספר, דרך הדפסת הנתונים הללו על רקע של

---

³⁶ ראו בהרחבה: ויסברוד, ר. (1989). מגמות בתרגום ספרות מאנגלית לעברית, 1958–1980. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב. (עמ' 77-78).

תצלום צבעונית. זהו עיצוב של שמעון זנדהאוז, שעיצב כ-700 ספרים במסגרת הוצאת "עם עובד", בין השנים 1972–1992 בהן עיצב עטיפות ספרים עבור "עם עובד". בהמשך עודכנה הטיפוגרפיה, שונה הפורמט (מ-10X18 ס"מ ל-11X19 ס"מ), ופרטי הספר הודפסו על רקע לבן.

"עם עובד" לאחר שרת, 1965–1970

שרת ייצב את "עם עובד" ופרץ לה את הדרך אל קהל נרחב. מגמה זו נמשכה לאחר מותו בשנת 1965. במקומו בא אליעזר פרי, שהיה לפני כן ממנהלי קופת חולים ומנהל עמידר. פרי עבד כמנהל בפועל עוד בימיו של שרת, מיסד את חלוקת המערכת לעורכים עצמאיים, האחראים לסדרות ולספריות של ההוצאה, מבנה שיוסד כבר בידי צנלסון ושוכלל בתקופת שרת. פרי הוביל את "עם עובד"

בשעתה היפה, כאשר הפכה להוצאת הספרים המרכזית בישראל, שהסופרים החשובים מבקשים להסתופף בצל קורתה. ההצלחה הורכבה מן התפוצה הגדולה של ספרי ההוצאה ומאיכות המערכת, שבה פעלו אנשים רחבי אופקים והשכלה כא.ד. שפיר, אהוביה מלכין, אברהם יבין, ירוחם לוריא, אמציה פורת, מוקי צור, ט.כרמי, בנימין אליאב ואפרים ברוידא.

העורך א.ד. שפיר – הוא אליהו דוד שפירא – היה בראשית שנות ה-30, עוד בטרם עלה ארצה, שותף לחבורת "פתח", בצוותא עם לאה גולדברג. מתוך כך יצר קשרים עם קבוצת "כתובים" – "טורים" ולאחר עלייתו בשנת 1938 השתתף עם ישראל זמורה ועם נתן אלתרמן בייסוד "מחברות לספרות". בהמשך עסק כמתרגם מחונן וכעורך בהוצאות "הקיבוץ המאוחד" ו"עם עובד". עד מותו בתאונת דרכים, בשנת 1974, היה שפיר "פועל שחור" של הספרות העברית, כפי שהגדיר את עצמו (שפיר, תשמ"ג, עמ' 4).³⁷ מפעלי ההוצאה לאור, מאז ומעולם, מלאים בעשרות רבות של "פועלים שחורים" כאלה, רובם ככולם סמויים מהעין, שמביאים את הספרות מן המחברים אל הקוראים וכך הם דוחפים את התרבות קדימה: העורכים המתרגמים, הלקטורים, חברי המערכת, ההנהלה וההפקה. בית "עם עובד", בצד יכולת החדירה של תוצריו לציבור רחב, מצטיין ביכולתו לבחור לו "פועלים שחורים" מוצלחים ורגישים.

בשנת 1972 הוחלף פרי בידי נחמן אוריאלי. בניהולו ניתן דגש חזק בייצור. חיים באר מונה להיות אחראי לתיאום בין ההנהלה לייצור והמכונות הדפיסו עשרות כותרים חדשים והדפסות חדשות מתוך ה-backlist, קטלוג הספרים העשיר, בן שלושים השנים, של "עם עובד". איכות ההדפסות החוזרות והביקוש להן תרמו לחיזוק מעמדה של ההוצאה.

---

³⁷ ראו בהרחבה: שפיר, א.ד. (תשמ"ג). כתבים. הוצאת הקיבוץ המאוחד ועם עובד.

התמורה שחלה ב"עם עובד" באה לידי ביטוי בשינוי הסמליל (הלוגו) שלה. הסמליל הישן – האות ע' בעיטור עלה זית, הפך להיות הסמל הידוע של ההוצאה היום: שתי אותיות ע' של כתב המשתלבות זו בזו. בסמליל הישן, המחויבות לארץ ולפועליה התבטאה בעלה הזית; הסמליל החדש מזכיר קנוקנות של גפנים וגם ערבסקות; ב-ע' הימנית נותר עוד זכר קטן לאשכול ענבים התלוי עליה.³⁸

הוצאת "תרבות וחינוך"

"תרבות וחינוך" הוקמה כדי לטפל בהוצאת הגות סוציאליסטית ובעיקר ספרים על תנועת העבודה וכתביהם של חבריה. היא פעלה עד 1971 כזרוע של ועדת התרבות של ההסתדרות, ומאז – כהוצאה בתוך "עם עובד". ספרים שיצאו מטעמה לא הסגירו את זיקתם ל"עם עובד". רק לקורא, המעיין היטב במידע הביבליוגרפי שבעמודי השער, יתגלה שהדברים נדפסו במסגרת "עם עובד". היתרון היה כפול: "עם עובד" שמרה על תדמית א-פוליטית ומפלגות המיעוט בהסתדרות לא יכלו לטעון, שההוצאה משמשת פלטפורמה למנהיגות מפא"י.

אחד הספרים שהופיעו בהוצאה זו הוא ספרה של גולדה מאיר, "בדגל העבודה: מבחר דברים בשאלות ההסתדרות ותחיקת העבודה במדינה" (1972). חיים באר מספר, כי כשיצא הספר ב"תרבות וחינוך" שלחה גולדה להוצאה רשימה של אנשים "שירכשו" כמות עותקים גדולה וביניהם מנכ"ל כור, מאיר עמית. כשהתקשרו לעמית, הוא שאל "כמה צריך?" ושלח צ'ק בו רכש כמות גדולה של ספרים. הספרים המתינו לו במחסן, אך איש לא לקח. כעבור זמן התקשרו אליו כדי

---

³⁸ ראו בהרחבה: מצעד העיצוב הישראלי. (26/4/06). הארץ, מוסף עיצוב.

להודיעו על כך: התקשרו ואמרו "זה בקשר לספרים של גולדה". מנכ"ל כור אמר, "כמה אני צריך לתת?" אמרו לו, "לא. לא. כבר שילמת, אתה צריך לבוא לקחת". הספרים נותרו למעצבה במחסן ושימשו כהוכחה נוספת לאמת שבטענות, אשר העלו מלכתחילה נציגי האופוזיציה למפא"י בהסתדרות, כי "עם עובד" עתידה להפוך לבית ההוצאה של מפא"י (וזאת, כמובן, בהסתייגות שלנו: "עם עובד" הייתה הרבה יותר מבית ההוצאה של מפא"י).

ספרית אפקים

אחת הספריות החשובות, שנוסדה בניהולו של פרי (ב-1969), היא "ספרית אפקים" לעיון ולמחקר. על-ידה ראו אור ספרים העוסקים במדעי הטבע, החברה, הכלכלה, וההיסטוריה וכן ביוגרפיות ומדע פופולארי. שמה של הסדרה מבטא את מטרתה – הרחבת האופקים של הקוראים. העורך הראשון של הסדרה, שהחלה את דרכה כספריה למנויים, היה אהוביה מלכין, שנעשה דמות משפיעה ודומיננטית ב"עם עובד". הוא היה, במידה מסוימת, ממשיך דרכו של כצנלסון בהוצאה.

מלכין, שנולד ב-1917, היה מ"צעירי מפא"י", הכיר היטב את כצנלסון, בשירותו הצבאי השתייך למפקדת קצין חינוך ראשי ואחרי כן עבד כעשר שנים בבית ברל. לאחר פרישתו הכפויה משם הגיע ל"עם עובד" בשנת 1969, בהיותו בן 51, ושם הוצע לו להקים ספריית עיון חדשה. מלכין מתוודה: "לא הגעתי ל'עם עובד' עם ניסיון עריכה ממשי". ניסיונו בעריכה הסתכם בהוצאת כמה עיתוני נוער וכן עיתונים בבית ברל. לדבריו:

הגעתי ל"עם עובד" מתוך חששות כבדים מפני הממסד המפלגתי, ושם חששו מפני "קומיסאר" חדש, אבל לאט לאט הרגשתי שניתן לי חופש. ניתנו לי שמונה חודשים כדי לקרוא ספרים וכתבי יד ולגבש סדרה של 12 ספרים לשנה הראשונה. ישבתי בחדר קטן, עם חלון אחד סגור ועם ריהוט עלוב וקירות חשופים. הרגשתי מחנק, בייחוד

לאחר המרחבים שהורגלתי אליהם בבית ברל. אבל אחרי חודשיים-
שלושה הבנתי, שנפתח לפני עולם רחב של ספרים, שהרחיקו את
הקירות ופתחו מרחבים עצומים עד קצות האופק ואף מעבר לו
(ראיון עם מלכין, 4/2003)

הספר הראשון ב"אפקים" היה "המהפכה הצרפתית 1968", (בתרגום יוסף עוזיאל)
על מרד הסטודנטים. מלכין שימש בתפקיד כעשרים שנה, ואף יסד את כתב-העת
"אלפיים" וערך את ששת גיליונותיו הראשונים (אחריו עורכת את "אלפיים" ניצה
דרורי-פרמן; כתב העת פסק מלהופיע בשנת 2009). לדבריו, מכל מפעלי החיים
הארוכים שלו, "הפינה שבה ניתן לי לעשות דבר חיובי של ממש, יותר מכל מקום
אחר, שאני גאה בזה, זה 'עם עובד', 'ספרית אפקים' וביטאון 'אלפיים'. הוצאתי גם
הרבה ספרים המנוגדים לדעתי. תמכתי בהוצאת ספרו של בני מוריס, ראשון
הפוסט-ציונים, ובו גילויים של גירושים של ערבים במלחמת השחרור". לדבריו,
העיקרון המנחה היה "רמתם של הספרים מהבחינה העיונית, המוסרית,
וכשמציגים תזה – צריך להוכיח אותה".

בשלהי שנות ה-80, עם פרישתו של מלכין, מונה במקומו אלי שאלתיאל,
שהחל דרכו בעם עובד בשנות ה-70 כעוזרו של מלכין והוציא עמו את היומן
המדיני של משה שרת בחמישה כרכים. לצדו שימשה עתליה זילבר. "אפקים" היא
המשכה הרעיוני של סדרות ההגות, שיזם ויסד כצנלסון, ובהן "מן המוקד" של
כתבי תנועת העבודה, ו"דעת" למדעי וחברה. כשנשאל שאלתיאל אלו מעקרונותיו
של כצנלסון מיושמים ב"עם עובד" וב"ספרית אפקים", השיב:

אם שאלתך יוצאת מהנחה, שבוקר בוקר אני שואל את עצמי מה כצנלסון
אמר ומה היה חושב שצריך לעשות, אז זה לא כך. את התמונה שלו תלה
אהוביה מלכין, ואני לא הסרתי אותה. באופן כללי, כפוף לתמורת הזמן,
עקרונותיו, אכן, מנחים את "עם עובד" במובן זה, שאנו מוציאים לאור
ספרים שצריכים להגיע אל הרבים, ודנים בשאלות שמעסיקות את כולנו,
מתוך רצון לעצב את התרבות ולהשפיע על היווצרותה. זאת, בלי מידה
רבה מדי של אליטיזם, של כפיית תרבות, אלא מתוך חירות ביטוי

ומחשבה. משנתו של כצנלסון מיושמת גם בזה, שניתן להוציא אצלנו לאור ספרים, שבאופן בסיסי איני מקבל את הנאמר בהם, ובלבד שהם נוגעים בוויכוח, או בסוגייה אמיתית, או מעוררים תהיות. למשל, איני מקבל את הנאמר בספרו של אלן בלום, "דלדולה של הרוח באמריקה", אבל ראיתי בו מאמץ הגון וחשוב להאיר בעיה, שצריכה להעסיק את כולנו. (ניסים, 27/12/91)³⁹

"אפקים" שיתפה פעולה עם מוסדות מחקר ועם מכונים אוניברסיטאיים בארץ ובעולם. מלכין "ערך ועיצב את דמותה וביסס את מעמדה כמאגר מגוון ומרשים של דעת זמננו וכך גרם להפיכת 'עם עובד' לחץ דו-ראשי (המתבלט בספרות יפה של 'הספריה לעם' ובהגות שב'אפקים') ולהוצאת ספרים מודרנית אמיתית" (לנדרס, 8/9/91: 19).⁴⁰

"עם עובד" בשנות השבעים

מלכין היה אחד מעמודי התווך של ההוצאה בשנות השבעים. הוא היה, על פי עדותו של באר, "האישיות המוסרית" וממשיך דרכו של כצנלסון בהוצאה. אחרי שנעלמו מגופה ירוחם לוריא וא.ד. שפיר מילא מלכין את החלל שנפער במערכת ונעשה, באופן סמוי, ראשון בין שווים". הוא התייחס בלא משוא פנים אל מקורבים למפלגת השלטון ולהסתדרות, שדחפו מדי פעם להוצאת ספרים לא ראויים, ולא נכנע לתכתיביהם. "פעילותו, שיקול דעתו ותוקפו המוסרי עשו אותו לאישיות המרכזית בהוצאה בשנות ה-70" (לנדרס, 8/9/91: 19).

---

³⁹ ראו בהרחבה: ניסים, ק. (1991, דצמבר 27). "הרחבת אופקים", על המשמר (דפים לספרות), עמ' 18.

⁴⁰ ראו בהרחבה: לנדרס, י. (1991, ספטמבר, 8). "חגיגה: יובל ל'עם עובד'". דבר (דבר השבוע).

באותן שנים הוציאה "עם עובד" כמאה כותרים חדשים בשנה ועוד כ-180 הדפסות חוזרות, כל זאת בהיקף של כמיליון עותקים לשנה.⁴¹ בתוך כך חל שינוי במדיניות העריכה, שהתווה ברל כצנלסון. בין השאר ננטשה השאיפה לחינוך הדור הצעיר באמצעות ספרי הילדים של "עם עובד". לאחר שהטלוויזיה הישראלית הצעירה החלה לשדר תוכנית לילדים, שיובאה משוודיה, ושמה "בילבי בת גרב", על-פי ספריה של אסטריד לינדגרן, השיגו אוריאל ובאר את הזכויות על ספריה של לינדגרן והם תורגמו במהירות וזכו בהצלחה. בין הספרים בתרגום תמר שלמון נציין את "מי מכיר את בילבי בת גרב" (תשל"ג), "הברחה הגדולה עם בילבי בת גרב" (תשל"ד) ו"תעלוליו של אמיל" (1978). במקביל לספרי הילדים הושם דגש בספרי עיון. כך תוקן המשגה ששגתה מערכת ההוצאה בעניין זה ואשר עמדנו עליה לעיל.

אירועי השנים אלו בהוצאה הם שיעור מאלף ביחסי כוח במלאכת המו"לות. ברל כצנלסון, בשעתו, היה גם המערכת (הספרותית, שעניינה הוא האיכות) וגם ההנהלה (שעניינה הוא מכירת הספרים). הוא קידם את הספרים שהיו ראויים בעיניו, וזאת – במקרים רבים – על חשבון שיקולים כלכליים. אחריו, משה שרת היה האיש החזק לא בהנהלה בלבד, אלא גם במערכת. אך בימיו של פרי החל להיווצר איזון בין ההנהלה לבין המערכת. האיזון הזה נוצר מכיוון שבמערכת הספרותית ישבו אישים חזקים ומוערכים (שפיר, לוריא, מלכין, יבין, באר, פורת). מקורות העוצמה של אישים אלו ביחד, הן מן הבחינה המקצועית – העריכה – והן בבחינת כוחם המוסרי, שהתגבש במשך שנותיהם בהוצאה, עמד כמשקל נגד לכוחה של ההנהלה. רוב מנהלי ההוצאה, שכיחנו אחרי שרת, ידעו להעריך את

---

⁴¹ סקירה לקראת ישיבת מועצת המנהלים, 22 ביוני 1972. ארכיון עם עובד.

כוחה של המערכת המנוסה, לעבוד איתה ולא נגדה, והובילו את "עם עובד" קדימה.

אוריאל, בארבע שנות כהונתו, הגביר, כאמור, את צד הייצור בעבודתה של ההוצאה, אך עדיין לא הצליח לבוא לכלל איזון מיטבי עם המערכת. חיים באר סיפר, כי "הוא היה מנהל מוכשר אך דיבר על 'עם עובד בע"מ' בשעה שאנחנו תפסנו את ההוצאה כ'משפחת עם עובד' או 'בית עם עובד'." ב-1976 בא במקומו דב גורפונג, איש מועצת פועלי חיפה, והמשיך בהובלת שיא הייצור של ההוצאה. משנפטר כיהן במקומו יצחק וינר. עם זאת, ככל שצברה ההוצאה קוראים, מצבה הכלכלי לא שופר. 25,000 מנויי ה"ספריה לעם" וכ-5,000 מנויי "אפקים" לא הביאו את הסדרות לכלל רווחיות (שביט, 2002). זהו פרדוקס ההצלחה של "עם עובד". אחת הסיבות לזה הייתה, שהספרים נמכרו במחירים נמוכים מאוד, מחירי הפסד, לוועדי העובדים ולמועצות הפועלים. סיבה אחרת הייתה המחסור בהון חוזר. ייצור גדול מחייב רכישת חומרי גלם ותשלום משכורות זמן רב לפני שרווחים מתחילים להיכנס לקופת ההוצאה. תמיכות מקרנות שונות ומהסתדרות לא כיסו את כל הגרעון. באמצע שנות ה-70 סירבה חברת העובדים⁴² להוון את חובות "עם עובד", אך סייעה להוצאה בהשגת הלוואה, שאילצה את "עם עובד" להסתפק בתמיכה כלכלית הולכת ופוחתת מצד ההסתדרות. מצב זה חייב העלאת מחירים, שבעקבותיהם פחת מספר החותמים.

להעלאת מחירים יש היבט מוסרי. בשנת 1976, לקראת הוצאת "בריטניקה לנוער" קם אהוביה מלכין נגד הכוונה לקבוע לאנציקלופדיה מחיר גבוה: "עם עובד" כהוצאה ציבורית והסתדרותית אינה יכולה להיות שותפה למפעל, המבוסס

---

⁴² חברת העובדים השיתופית הכללית בארץ ישראל הוקמה בשנת 1923 כארגון האחראי על הגופים הכלכליים שבבעלות ההסתדרות.

על הפקעת מחירים", אמר. "לא ייתכן שניתן ידינו להוצאת ספרי יוקרה לסנובים. היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" (לנדרס, 8/9/91 : 19). אך את התהליך אי אפשר היה לעצור ו"עם עובד" נאלצה להתאים את מחירה למחירי השוק הכללי. חיים באר אמר: "אנחנו העדפנו להתחרות מול שוק גחמני ועל המדף מול הקורא מאשר להיות תלויים בחסדיה של ההסתדרות. העדפנו את הקפריזות של הקורא על-פני אלו של ראשי חברת העובדים".

"בבודדים, לא בצרורות" – "עם עובד" משנות השמונים ועד לימינו

בתחילת שנות ה-80 הקים אהרון קראוס, שהיה מנהל העיתון "דבר", חברת אחזקות בשם "יעד תקשורת", כדי לרכז את הפעילות של כל גופי התקשורת של חברת העובדים: העיתון "דבר", הוצאת "עם עובד" ורשת ההפצה וחנויות הספרים "ספרי". כעבור זמן קצר נסגר העיתון, רשת ההפצה נמכרה ורק הוצאת "עם עובד" נשארה פעילה ורווחית כחברה-נכדה של ההסתדרות (כלומר, בת של "יעד תקשורת"). קראוס חיפש מנהל ל"עם עובד" לאחר עזיבת יצחק וינר. משלא נמצא האדם לתפקיד קיבל קראוס את ניהול עם עובד "עד שתיחלץ מן המשבר". קראוס ניהל את ההוצאה במשך 15 שנה (1984–1999), זמן רב יותר מכל מנהל אחר לפניו.

קראוס הביא לידי ניתוק "עם עובד" מן ההסתדרות והיעשותה הוצאת ספרים העומדת ברשות עצמה מן הבחינה הכלכלית. מהלך זה היה כרוך בעליית מחירי הספרים של ההוצאה עד שהשתוו לאלו של שאר ההוצאות. עליית מחירי הספרים לא נבעה רק מהאילוץ הכלכלי המידי של "עם עובד", אלא גם משינוי בהרגלי רכישת הספרים בישראל: הקוראים חדלו מקניית סדרות של ספרים, כלומר, ממינוי על ספרייה של בית-הוצאה. הקורא ביקש לרכוש רק את הספרים שמעניינים אותו – "בבודדים ולא בצרורות", כפי שהגדיר זאת קראוס. אחד הגורמים לשינוי זה היה תהליך יסודי, שעברה החברה הישראלית: התעצמות

האינדוידואליזם. הקוראים ביקשו לברור בעצמם את ספריהם ולא לרכוש כותרים, שבת ההוצאה קבע כי אותם יקראו.

בניהולו של קראוס המשיכה ההוצאה במדיניות זהירה מאוד בנוגע לבחירת ספרי הפרוזה ל"ספריה לעם" וכן בהדפסות חוזרות של כותרים מצליחים. מדיניות זו ייצבה את ההוצאה והביאה אותה לכלל רווחיות, אך לא הותירה מקום לתחומי-ספרות כגון שירה. (הכתר בתחום זה הוא של "הקיבוץ המאוחד"). קראוס הגדיל את ההשקעה של ההוצאה בספרים שאינם ספרות יפה, אלא הם steady sellers, כלומר, נמכרים יפה ולאורך זמן – מילונים, אנציקלופדיות וספרי עיון (למשל, מילון "פונטנה", "ספר המאה", "ספר העם היהודי"). לשם כך הרחיב את שיתוף הפעולה עם הוצאות אחרות בפרויקטים גדולים ("אנציקלופדיה אביב", "מאה שנות תרבות: היצירה העברית"). חשוב לציין, כי זהו אחד מסימני ההיכר של המו"לות בת ימינו בכלל ושל המו"לות העברית בפרט – שותפויות. מגמה זו נועדה לחלק את הסיכונים בין גורמים אחדים, מפני ששְׁלֹן כמה פרויקטים גדולים של בית הוצאה עלול למוטט אותו (ראו המקרה של "מסדה", שיידון בהמשך). בשוק הספרים העבריים הקטן, השותפות חשובה עוד יותר. בשותפות, יריבים עסקיים הופכים להיות פרטנרים: במקום שכל אחד מהם יוציא אנציקלופדיה והם יחלקו ביניהם את הקהל ויפסידו, הם משתפים פעולה ופונים ביחד לקהל היעד. כך שיתפה "עם עובד" פעולה עם "מאגנס" (פרויקט הפרוש המדעי למקרא), עם מט"ח (המפעל לטכנולוגיה חינוכית), עם "ידיעות אחרונות", עם "זמורה-ביתן" ועוד.

המערכת באותן שנים הורכבה מהאנשים הבאים: נירה הראל, רכזת המערכת; אברהם יבין, נילי מירסקי ואילנה המרמן, עורכי הפרוזה למבוגרים ("ספריה לעם" ו"פרוזה אחרת"); אהוביה מלכין, אלי שאלתיאל ועתליה זילבר, עורכי ספרי העיון; חיים באר, עורך ספרי הילדים וספרי השירה; ניצה דרוורי-פרמן, עורכת השירה וכתב-העת "אלפיים". המערכת נאלצה להתמודד עם פגיעה בספינת-הדגל שלה: כנגד ה"ספריה לעם" קמה ספריית מנויים מתחרה –

"הספריה" (ובהמשך "הספריה החדשה") – שנוצרה מחיבור בין "ספרי סימן קריאה" ל"כתר" ול"קיבוץ המאוחד".⁴³ כשקמה "הספריה" בעריכת מנחם פרי, עלתה הצעה שהיא תצורף ל"עם עובד", אך ההצעה נדחתה אולי בשל החשש מהתנגשות בין שני העורכים הדומיננטיים, אברהם יבין ומנחם פרי. בראשית שנות ה-90 הקשתה התחרות הזו על "ספריה לעם", שנשאה על גבה את תדמית השמרנות של "עם עובד", לעומת תדמית החדשנות של "הספריה" ושל גלגולה הבא, "הספריה החדשה". אולם בעיה משותפת הייתה לשתי הספריות: כל אחת מהן השקיעה מאמץ רב בשיווק והציעה רשימת ספרים מושכת ומחירים אטרקטיביים יותר מאלו שבחנויות, אבל הקוראים, כאמור לעיל, ביקשו עתה לקנות ספרים "בבודדים ולא בצרורות". ספריות המנויים הציעו הרחבה של אפשרויות הבחירה: ששה, או שמונה, כותרים מתוך רשימה של ארבעה-עשר ולעיתים אף יותר. הספריות הציעו גם ספרים במתנה למינניים, אך הקורא העדיף, בסופו של דבר, לקנות את הספרים אחד-אחד, לאחר שלמד עליהם מן הביקורות, או התרשם מהם בחנות הספרים. הספריות למנויים נדרשו אפוא לקיים איזון בין רבי-מכר פוטנציאליים לבין ספרים חדשים וחדשניים.

---

⁴³ ראו על כך בהרחבה, בסיפור הוצאת "הקיבוץ המאוחד".

"פרוזה אחרת"

כנגד תדמית השמרנות, ההולכת בדרך הבטוחה, של "ספריה לעם", הקימה "עם עובד" ב-1987 את הסדרה "פרוזה אחרת", בעריכת אילנה המרמן. בין הראשונים שהופיעו בספריה זו היה ספרה הראשון של אורלי קסטל-בלום, "לא רחוק ממרכז העיר" (1987), "כרוניקה של מוות ידוע מראש" (1988) מאת גבריאל גרסיה מארקס (בתרגום טל ניצן), "דברי ימי תועבת העולם" (1988) מאת חורחה לואיס בורחס (תרגום ואחרית דבר: רנה ליטוין), "מעוף היונה" מאת יובל שמעוני (1990), ספריה של נטאלי סארוט ורבים אחרים.

"פרוזה אחרת" הייתה מעבדת הניסיונות של "עם עובד". סופר, שהצליח בספריה זו, יכול היה לפרסם על-ידי "ספריה לעם". כך קרה ליובל שמעוני (שפרסם שם את ספרו הנפלא, "חדר", בשנת 1999), וכך קרה לאיאן מקיואן: אחרי הצלחת "כלבים שחורים" (בתרגום טל ניצן) ב"פרוזה אחרת" פורסמו ב"ספריה לעם" "אמסטרדם", "אהבה עיקשת" ו"כפרה". ספרו הראשון של בני ציפר, "מארש תורכי", ראה אור ב"פרוזה אחרת" (1995), וספרו השני, "ציפר ובני מינו" – ב"ספריה לעם" (1998). ספריו של גרסיה מארקס, "מאה שנים של בדידות" (בתרגום ישעיהו אוסטרי דן) ו"סתיו של פטריארך" (בתרגום ריטה מלצר ואמציה פורת) ראו אור ב"ספריה לעם" בשנות השבעים. בשנות השמונים נדדו ספריו בהוצאות אחרות (בהן "זמורה-ביתן", "שוקן", "כנרת") ובסופן חזרו ל"פרוזה אחרת". אחרי ההצלחה של זוכה הנובל בספריה זו, חזרו להוציא את ספריו ב"ספריה לעם" דוגמת "אהבה בימי כולירה" (בתרגום ריטה מלצר ואמציה פורת) או "ידיעה על חטיפה" (בתרגום אילנה המרמן).

מנכ"ל "עם עובד" בעשור הראשון למאה ה-21, ירון סדן, אומר: "חשוב ונכון ש'עם עובד' תהיה סמן של קידמה ואיכות ספרותית. אם 'ספריה לעם' היא יותר מיינסטרים, 'פרוזה אחרת' בפירוש נועדה להציע לקורא אלטרנטיבה של דברים שהם לא מהזרם המרכזי, ספרים שונים, קצת אוונגרדיים לעיתים, כמו 'מעוף היונה' של יובל שמעוני. יש מין תדמית לעם עובד, שהיא מקובעת, שהיא

old-fashioned במבחר הספרים שמוציאה. וזה ממש לא כך. הרבה העזות ספרותיות קורות ב'עם עובד', הן בעיון והן בספרות היפה. 'עם עובד' מנסה להיות הוצאת ספרים מתחדשת עם הדברים הכי עדכניים".

בראשית שנת 2012 הודיעה המרמן כי היא פורשת מתפקידיה בהוצאה, ובכללם עריכת "פרוזה אחרת", בשל מינויי של קצין המשטרה יעקב בריי לראש ההוצאה. יש לציין כי זמן קצר קודם לכן יצאה המרמן לגמלאות והתכוונה להמשיך לערוך גם לאחר הפרישה. למעשה, סימנה יציאתה את סופה בפועל של הסדרה.

סופרי הבית של ההוצאה; המעבר של עמוס עוז

בסוף שנות ה-80 עזב את ההוצאה האיש שנחשב בכיר הסופרים של "עם עובד", עמוס עוז. (על עזיבתו בשנות השבעים את "ספרית פועלים" כדי לעבור ל"עם עובד" ראו בהמשך). הוצאת "כתר" זיהתה את המגמה המתפתחת בענף המו"לות, והיא – החזיקה סופרי המקור המובילים כתנאי להצלחה. ההוצאה פנתה לעוז והציעה לו חוזה נדיב, ובכללו משכורת חודשית עד גיל הפרישה, בנוסף לתמלוגים. עוז פנה ל"עם עובד" וביקש להישאר בהוצאה ובלבד שתנאי העסקתו יישוו לאלו שהציעה "כתר", אך "עם עובד" לא הייתה מסוגלת לזה. קראוס מספר, כי אמר לעוז: "עזיבתך תהיה קשה ל'עם עובד' אך אינני יכול, מן הבחינה העסקית, להרשות זאת להוצאה". זאת אומרת, הרווח הצפוי מספריו של עוז לא היה עתיד לפצות על עלותו של הסופר להוצאה, בתנאים שדרש. נראה, שעזיבתו של הסופר הייתה קשה ל"עם עובד", אך לא קשה מאוד, שכן ההוצאה החזיקה כמה וכמה סופרי מקור ובשמייה החל אז לנצנץ כוכב חדש – מאיר שלו. ה"כוכב" הזה בא מאותו המקום, שעוז פנה אליו: הוצאת "כתר". שלו הוציא ב"כתר" ספרי-ילדים מצליחים – "אבא עושה בושות" (1988) ו"גומות החן של זהר" (1985) – לאחר ההצלחה של "תנ"ך עכשיו" (שעניינו התבוננות ביקורתית בסיפורי המקרא) בהוצאת "שוקן" (1985). ספרו של שלו, "רומן רוסי", ראה אור ב"ספריה לעם" ב-

1988 ו"עשירי" – ב-1991, בהמשך ראו אור "פונטנלה" (2002), "יונה ונער" (2006) ואחרים.

עמוס עוז אומר: "בהוצאת 'כתר' הציעו לי תנאים טובים בהרבה מאלו שב'עם עובד', ואני עברתי מבית טוב אחד לבית טוב אחר. מבחינתי, אין הבדל בין ההוצאות, גם כאן וגם כאן התייחסו אלי יפה. ב'עם עובד' היה לי קשר טוב עם עורך, עם אברהם יבין, וקשר זה נשמר עד היום הן כידיד והן כיועץ" (ראיון טלפוני עם עמוס עוז).

מעניין לראות כיצד פועל בכל הוצאה "כוכב", סופר מוביל אחד. קראוס טוען, ש"עם כל ההון שבעולם אי אפשר לרכז את הסופרים הגדולים ביחד. כל מנהיג ספרותי כזה רוצה להיות המוביל בהוצאה, רוצה להיות המלך". בהקשר זה נציין מגמה נוספת, שהתפתחה אז במו"לות הישראלית, לאחר שהופיעה כבר ב"שוקן" עם כתביו של קפקא: השקעה ב"סופרי בית" גם בתרגום, כלומר, רכישת הזכויות לתרגום כל כתביו של סופר הכותב בשפה זרה, גם אם אחד או יותר מספריהם לא זוכה להצלחה.⁴⁴ סופרים שנעשו סופרי-בית מתורגמים ב"עם עובד" הם גבריאל גרסיה מארקס, פול אוסטר, ג'ונתן פרנזן, מייקל שייבון, ג'מ קוטזי ואחרים.

---

⁴⁴ יש לציין כי אחד המו"לים הבולטים שהתמחו בזה הוא אהד זמורה, שקנה זכויות לכל הספרים של סופרים שהוקיר. בקטלוג ההוצאה שלו נמצאים 15 ספרים של סול בלו, 11 ספרים של היינריך בל ו-13 ספרים של קורט וונגוט. לא כל הספרים האלה נחלו הצלחה בארץ.

איכות העורכים והמתרגמים

כבר ציינו את היחסים המקצועיים המשובחים של כמה מסופרי ההוצאה עם עורכיהם (נשוב ונציין, לעומת זאת, את המקרה של פנחס שדה; ראו לעיל) כך, למשל, רחל איתן הוקירה את העריכה של א.ד. שפיר לספרה הראשון, "ברקיע החמישי". כאשר ביקשה את עריכתו ל"שידה ושדות" התברר, כי עבר לעבוד בהוצאת "דביר". לבסוף הוסכם, שבאופן יוצא מן הכלל ייצא הספר בעריכת שפיר, ב"ספריה לעם" (לנדרס, 8/9/91). מלאכת העריכה של אברהם יבין, שהיה עורך "הספריה לעם", זוכה לשבחים מפי מיטב הסופרים. חיים באר – שיבין ערך את ספריו, "נוצות" ו"עת הזמיר" – דימה אותו לשען, "המפרק שעון לחלקיו הזעירים ומסיר מהם את האבק במברשת קטנה. וכאשר הוא מרכיב אותם שוב, השעון הולך טוב יותר" (לנדרס, 8/9/91). מאיר שלו דיבר על יכולתו של יבין לערוך בלי להשתלט על הטקסט ו"לגזול" אותו מידו של המחבר:

היו לנו חילוקי דעות. במקרים רבים קיבלתי את דעתו ובמקרים שהתעקשתי – ויתר. אבל מעולם לא הגיעו הדברים עד כדי היתקלות וניתוק [...] כל פעם שאני נוטה, חלילה, למשהו חסר שחר, לסתם קשקוש (בולשיט), הוא יודע יפה מאד לשים על זה אצבע ולהעיר את תשומת לבי [...] היות שאני מנהל משא ומתן על הספר הבא, אני כולל בחוזה סעיף, הקובע שיבין יערוך אותו. אינני רוצה לגנות מו"לים אחרים, אבל לא מוכר לי בהוצאות אחרות יחס לסופר כמו זה שב'עם עובד" (לנדרס, 8/9/91).

עם הוצאת הספר ה-600 ב"ספריה לעם" – "צייד בודד הוא הלב" מאת קארסון מק'קאלרס, בתרגום אברהם יבין⁴⁵ – נתן העורך והמתרגם ראיון נדיר, שהוכתר בכותרת "אני בסך הכל בעל מלאכה". באותו ראיון העידו יהושע קנז ומאיר שלו על עבודתו: "קנז אומר שיבין הוא עורך פנומנלי, שכותב בשולי הטקסט הערות, ומציע מלה במקום המלה הקיימת. 'אני מקבל את כל ההצעות שלו', הוא [קנז] מוסיף. גם שלו מספר שיבין כותב הערות בשוליים, 'לפעמים הן סרקסטיות מאוד. הוא כותב אותן בעיפרון כצורה של צניעות, אבל ההשפעה שלהן יכולה להיות כמו של איזמל ופטיש. אני חושב שזכיתי זכייה גדולה שהוא עורך אותי מהרומן הראשון שלי" (סלע, 26/12/08).⁴⁶

ברב שיח, שערך איתן בן-נתן, אמר יבין:

בהוצאת ספרים אחרת, מה שההוצאה מקבלת, את זה היא נותנת לקורא. אם היא מקבלת תרגום טוב, היא נותנת לו תרגום טוב. אם היא מקבלת תרגום בינוני, היא נותנת לו תרגום בינוני. ואם היא מקבלת תרגום גרוע, היא נותנת תרגום גרוע. ב'עם עובד' איננו מסתפקים בתיווך ללא התערבות. בעריכה ובתרגום אנחנו משתדלים, שהטקסטים יגיעו לרמה כזאת כאילו כל המתרגמים שלנו טובים (בן נתן, 27/12/91).

---

⁴⁵ הדברים אמורים בהדפסה נוספת, שיצאה ב-2008. המהדורה הראשונה של התרגום ראתה אור ב-1961.

⁴⁶ ראו בהרחבה: סלע, מ. (2008, דצמבר 26). אני בסך הכל בעל מלאכה. הארץ, ראו (נדלה לאחרונה: 21/10/11): http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1045,209,31280,.aspx

אמציה פורת הוסיף על הדברים :

קודם כל אנחנו כותבים עברית טובה. מה זאת אומרת עברית טובה? בזמן האחרון העברית יותר מדי מרשה לעצמה להתפורר. אומרים לנו, שיש אנשים שמדברים כך ויש אנשים שמדברים כך. אלה הדוגמאות שהמבקרים אוהבים להביא: דיאלוג, סלנג [...] אבל כמה דיאלוגים וכמה סלנג יש בתוך מכלול היצירה (בן נתן, 27/12/91).

הועלו טענות נגד "סטנדרטיזציה של הטקסט, ההגהה והעישוב של הספר", אומרת זהר שביט, אך העורכים דחו אותן. אברהם יבין השיב, שהמתרגמים עושים כל שביכולתם להעביר בנאמנות את המקור לעברית, תוך שימור הרובד הלשוני של המקור, "זאת אומרת, אם הסופר כותב בלשונו בצורה המפותחת והמשוכללת ביותר, כמו פטריק וייט באנגלית, או בצורה העממית, כמו אמיל אז'אר בצרפתית, הרי הדבר היחיד שהוא סטנדרטי בתרגומיהם הוא הנאמנות הבלתי מתפשרת לסגנונו של כל אחד מהם". המתרגם שמעון זנדבנק אמר :

יש ל'עם עובד' כמה מתרגמי בית, או עורכי בית, והם אנשים בעלי סגנון משלהם [...] ומאחר שרבים מהספרים היוצאים ב'עם עובד' נעשים בידי אותם מתרגמי בית, יש איזו הומוגניות בספרים שמתורגמים בידי אדם אחד. אני חושב שמתרגם טוב הוא מיזוג מוצלח של לשון המקור עם חותמו של אותו מתרגם. ואם הם מתרגמים טובים, יש להם חותם משלהם, ואין מה לפחד מזה כל עוד החותם הזה הוא יפה, חותם של עברית טובה (בן נתן, 27/12/91).

בערב לרגל מלאת שישים שנה להוצאה סיכם פורת את הדיון המתמשך: "מבחינתו של עורך ומתרגם, מזווית הראייה של העשייה הזאת, סיפורן של 'עם עובד' ו'ספריה לעם' הוא גם סיפור גלגוליה של העברית בהן עד היום הזה" (פורת, 13/9/02). העורכים והמתרגמים הבכירים של "עם עובד" באותה העת –

אילנה המרמן, נילי מירסקי (השתיים למדו יחד בגרמניה. מירסקי עברה מ"ספריה לעם" אל מערכת ההוצאה ב-1994), משה רון ותרזה בירון-פריד – כולם אנשי תרבות, שפה וספר, הם התגלמות הרמה הגבוהה של ההוצאה.

"עם עובד" בראשית המאה ה-21

בעשורים הראשונים של המאה ה-21, ברור כי קהל היעד של "עם עובד" אינו "פועלי ארץ-ישראל" (אם קיים מעמד שכזה). הימנעות כמעט מוחלטת מ"ספרי טיסה", מדף ספרי עיון מתארך והולך, השקעה גדולה במיון, בעריכה ובהפקה, של ספרות יפה מייעדים את ספרי ההוצאה לקהל המשכיל יותר. השאלה שנשאלת היא האם תרחיב "עם עובד" את קהל היעד שלה. בתחום אחד, לפחות, נראה שההוצאה מנסה להתרחב – תחום הספרות לילדים. דרך ארוכה עברה ההוצאה מאז הספרים הדידקטיים, שהוציא ברל כצנלסון, ועד לספרי הילדים החכמים והמצחיקים של דויד גרוסמן (סדרת ספרי איתמר) ושל מאיר שלו ("הכינה נחמה"). הדרך נראית ארוכה עוד יותר כשמביטים בספר כמו "פוף ופאף" מאת חנוך פיבן ונרדה בן יעקב, הפותח במילים האלה: "לפוף ופאף שני אחים, יש בבית המון משחקים, / שאותם המציאו אנשים אחרים, / שאיש אינו יודע היכן הם גרים. / אבל היום זה היום, / כך החליטו פוף ופאף, / להמציא בעצמם / תעלול מטורף. / מספיק להיות מתוקים. / נמאס להיות נחמדים. / היום מאוד קוסם להם להיות... / מפחידים!".

בראיון עמו ב-2004 אמר מנכ"ל ההוצאה באותה העת, ירון סדן:

יש תחרות גדולה יותר, התמלוגים המשולמים לסופרים גבוהים יותר, ונוספו הוצאות ספרים רבות. אנו חלק מתופעה עולמית של היצע גדל של כותרים, אבל הביקוש לא גדל באותו שיעור. עומק המכירה של כל כותר יורד. לא מוכרים פחות ספרים בסך הכל, אבל מוכרים פחות מכל

כותר. לכן הוצאות הייצור גדלות. במוקדם או במאוחר, יהיו מיזוגים לכמה הוצאות גדולות עם גב של גופים כלכליים גדולים.⁴⁷

בשעתו עלה על הפרק מיזוג בין "עם עובד" ל"כתר". המיזוג לא יצא אל הפועל בשל התנגדות מצד ההסתדרות וחשש של אישים בהוצאה מפני אובדן ייחודה. מתקבל יותר על הדעת מיזוג שלוש הוצאות הספרים הפועליות. "ספרית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד" התאחדו כבר בבחינה מינהלית (ראו להלן). עוזי שביט, מנכ"ל "הקיבוץ המאוחד", אמר לרגל חגיגות שנת החמישים של "עם עובד":

אני רואה ב'עם עובד', 'ספרית פועלים' ו'הקיבוץ המאוחד' הוצאות אחיות. הן נוסדו באותה תקופה וביטאו אותה רוח. 'עם עובד' הייתה תמיד ההוצאה הרשמית של תנועת העבודה והטביעה את חותמה על החברה בחמישים השנים האחרונות. קשה לתאר את התרבות העברית בלעדיה" (כהן, 27/12/91).⁴⁸

באותה ההזדמנות אמר נתן שחם, שהיה מנכ"ל "ספרית פועלים" באותה העת:

הוצאת 'עם עובד' היא הבית השני שלי, כי הוצאתי שם כמה מספרי. לדעתי, אין היום הבדלים אידיאולוגיים בין הוצאות הספרים של תנועת העבודה. אילו ישבו פוליטיקאים בהוצאות, בוודאי היו מחלוקות ביניהם, אבל למרבה המזל, הגישה היא ספרותית ופלורליסטית. ובכל זאת, עדיף שיהיו כמה בתי הוצאה, שכל אחד מתפקד כיחידה עצמאית (כהן, 27/12/91).

---

⁴⁷ ראיון עם ירון סדן ערכה מרב נשר במרץ 2004.

⁴⁸ ראו בהרחבה: כהן, ב. (1991, דצמבר, 27). "עם עובד וכותב וגם קורא ספרים". ידיעות אחרונות. עמ' 18–19.

שיתוף פעולה אחר התקיים בין "עם עובד" להוצאה אחרת: "בתחילת שנת 2006 חתמה הוצאת 'חרגול' על הסכם שיתוף פעולה עם הוצאת עם עובד. במסגרת זו תמשיך הוצאת 'חרגול' לפעול כחברה עצמאית וכמערכת עצמאית. כל ספרי 'חרגול' ייצאו תחת שמותיהן וסימניהן המסחריים של שתי ההוצאות. הוצאת 'עם עובד' תפיץ ותשווק גם את ספרי 'חרגול' הקודמים" (מתוך אתר האינטרנט של הוצאת 'חרגול' בשנת 2012). בשנת 2013 פסק הקשר בין "עם עובד" ל"חרגול", והאחרונה חתם על הסכם חדש עם "הוצאת מודן". "חרגול" היא הוצאה קטנה, הנחשבת איכותית במיוחד, ונודעת במיוחד בסדרת ספרי המקור שלה, "חרגול פלוס" בעריכת אלי הירש. שיתוף הפעולה בין "עם עובד" ל"חרגול" הקנה ל"עם עובד" ריענון בתחום הפרוזה הישראלית, שנדרש בהוצאה.

המעבר של "עם עובד" מחלות בהסתדרות אל תלות בשיקולים מסחריים

בשל העובדה, ש"עם עובד" הייתה חברה של ההסתדרות, יצא לה שם של הוצאה שאינה צריכה להתחשב בשיקולים כלכליים. כפי שראינו, תדמית זו הייתה רחוקה מהמציאות. ההוצאה נאבקה על קיומה לאורך כל השנים. אילו הייתה זו הוצאה פרטית, היא הייתה פושטת רגל שנים רבות לפני התקופה שאנו עוסקים בה. אכן, ההסתדרות השכילה שלא להשליך הימה את ה"טלית והתפילין" בשעות משבר, אבל יחד עם זאת, היא לא איפשרה ל"עם עובד" רווחה והחזיקה אותה, במשך רוב הזמן, על סף הקיום.

המימון וההלוואות שהעניקה ההסתדרות הקנו לה כוח להתערב בתכני ההוצאה ובשיקולי המערכת, אך בפועל, התערבות כזו הייתה מזערית וכך גם כיום, בשעה שחברת העובדים מנהלת את ההוצאה בעקיפין ("עם עובד" היא חברה בע"מ, המנוהלת ישירות בידי מועצת המנהלים). כך אמר ירון סדן בראיון עמו ב-2004:

מזכ"ל ההסתדרות הוא המנהל של חברת העובדים, ובסמכותו להכניס שותפים לחברה ו'להנחית' בעלים, אבל הוא אינו יכול להגיד איזה ספר להוציא או לא. לזכותה של ההסתדרות ייאמר שבשנים שאני פה היא מעולם לא התערבה. אם היה ספר טוב ביקורתי על עמיר פרץ (כמזכ"ל ההסתדרות) – לא היתה לי בעיה להוציא את זה. מועצת המנהלים של 'עם עובד' נוהגת להתכנס אחת למספר חודשים לשם מעקב אחרי גורל הספרים שיצאו בהוצאה ולשמיעת עדכון לגבי תוכניות עתידיות... תפקיד המועצה הוא לראות שהחברה מתנהלת באופן תקין וסדיר מבחינה ציבורית וכלכלית. המועצה יכולה להביע משאלות, ואם הן עולות בקנה אחד עם מדיניות המערכת – כמו בקשה לתת ביטוי לקול נשי או מזרחי – אז אין בעיה להיענות להן.

מקרה בולט של דיון על ספר במועצת המנהלים היה עם ספרו של לואי-פרדינן סלין, "מסע אל קצה הלילה". סלין היה אנטישמי והתעורר החשש, שהופעת הספר תעורר סערה ציבורית (בדומה לזו שליוותה את ההחלטה לנגן את ונגר בישראל). הספר, בתרגום אילנה המרמן, שגם הוסיפה אחרית דבר, יצא לבסוף (שני כרכים, ב"ספריה לעם", 1994) והסערה התעוררה. ב"עם עובד" הגנו על הבחירה בטענה, שהספר הוא יצירת מופת, שאסור למנוע אותה מהקורא הישראלי, אף אם חוברה בידי אנטישמי. הסערה חלפה והמערכת רשמה לעצמה עוד ניצחון.

חיים באר מספר, שמזכ"ל ההסתדרות, ירוחם משל, ביקר ב"עם עובד" ובניסיון לעזור למכירת ספרי הילדים הוא הציע לצרף לספרי הילדים "פּוֹזֵל" (כלומר, פאזל). מאז היה הביטוי לשנינה בבית "עם עובד", ולכל ספר שלא נמכר הציעו לצרף "פּוֹזֵל". אולי אחת הסיבות לעובדה כי ראשי ההסתדרות לא ראו צורך להתערב הרבה בשיקולי העריכה של "עם עובד", היא זו, שהעורכים עד שנות ה-80 של המאה הקודמת היו מזוהים ממילא עם מפא"י והם עצמם לא אפשרו להוציא ספרים, שלא תאמו את הקו של המפלגה. מכלל זה חרגו שני ספרים. האחד הוא "בקולר אחד" (1963) של חיים הזז, המספר את סיפורם של שני לוחמי

מחותרת שפוצצו את עצמם לפני שהוצאו להורג. העורכים היו צריכים לנחש, שהספר מהלל את המעשה של מאיר פינשטיין איש האצ"ל ושל משה בראזני איש הלח"י, שפוצצו עצמם לפני שהבריטים העלום לגרדום. החריג השני הוא "פרשת גבריאיל תירוש" (1964) של יצחק שלו, אביו של מאיר שלו, המספר על נערים בתקופת המנדט הבריטי, אשר פורשים, בהשראת המורה שלהם, מן ההגנה ומקימים ארגון צבאי דמוי אצ"ל או לח"י. לעומת זאת ניתן לציין את המקרה של משה שמיר. ההוצאה קלטה אותו מ"ספרית פועלים", אך דחתה אותו ב-1967, לאחר שהצטרף לתנועת ארץ-ישראל השלמה.

סיבה נוספת לעצמאות המערכת של "עם עובד" היא הסמכות המקצועית והמוסרית של המערכת מאז ימיו של ברל כצנלסון. (ראו לעיל הסעיף על איכות העורכים והמתרגמים). בראיון עמו אמר אחד מראשי ההוצאה, אהוביה מלכין:

בכל המערכת ההסתדרותית המפלגתית הסגורה, ב'עם עובד' נשמר באמת החופש למערכת... הסיבה הראשונה לכך היא מורשת כצנלסון: ברל לחם על החופש בכל המערכות ההסתדרותיות, והקים את 'עם עובד' עם תביעה לחופש כעורך הראשי. הסיבה השנייה היא, ש'עם עובד' הייתה צריכה להתחרות בשוק בכוחות עצמה. הייתה עזרה גדולה, אבל היא הלכה וקטנה. זה חייב בחירה אמיתית של ספרים, וזה פיתח ב'עם עובד' יכולת להתחרות בשוק, במוצרים בעלי איכות גבוהה ביותר. אני נאבקתי על כך, שהנהלה תחליט לגבי עניינים כתקציב, הסכמים ועניינים ארגוניים, אבל שלא תהיך להתערב בבחירת הספרים".⁴⁹

זאת אומרת, לעצמאות המקצועית של המערכת יש ערך כלכלי מובהק. מעמדה של המערכת בא לידי ביטוי נוסף בעובדה, ש"עם עובד" מיעטה להוציא כתבים של

---

⁴⁹ ראיון עם אהוביה מלכין נערך מרץ 2004 (ראיינה: מרב נשר).

מנהיגי המפלגה (ראו לעיל על "עיינות" ועל "תרבות וחינוך"). כך שמרה המערכת של "עם עובד" על חופש הפעולה שלה.

בסופו של דבר, "עם עובד" קנתה את מידה מסוימת של חופש מן ההסתדרות לאחר שנעשתה עסק מניב, נכס המכניס כסף להסתדרות ולא עוד נתמך על-ידה. עם זאת ניתן היה לצפות, כי בתקופה זו, שבה הצרכן מושל בכיפה, תפעיל ההסתדרות – באמצעות הנהלת ההוצאה – לחץ אחר על המערכת: לחץ כלכלי, שפירושו השלטת שיקולים מסחריים על החלטות המערכת. אך גם במקרה זה, המערכת הסתגלה לנסיבות. בשייכות השנתיות הוצגו להנהלה רשימות ספרים, המכילה כותרים "מְכִירִים" לצד אלו, שחשיבותם הספרותית גדולה יותר מסיכוייהם להימכר. (במקרים רבים, לשמחת כולם, אין סתירה בין השנים). קראוס: "אני מעולם לא פסלתי ספר. כי המערכת כבר לקחה בחשבון שיקולים של הנהלה. יש חיכוך טבעי, המנהל לא בוחן את זה נקודתית אלא מכלול [...] מכיוון שכך אפשר היה להתפשר על ספרים שחשבתי שלא ימכרו. יש ספרים שלא הייתי מוציא כמו"ל פרטי אבל אני הסתכלתי על המכלול, מתוך דאגה שתהיה שם איכות גבוהה אבל גם רווח כלכלי" (קראוס, בראיון עמו) סדן מעיד על אי-מעורבותו, כמנהל, בעבודת עורכיו: "אני לא אתערב. אם למשל יש רק תרגום – אעלה את הנושא שצריך מקור, ואם המקור רק אזוטרי – אציע כמה רבי מכר. אבל הבחירה היא רק של העורכים (ירון סדן, בראיון עמו). הוא מוסיף ואומר:

אנו מנסים למצוא כיום איזון נכון בין תחומים שונים בענפים השונים, בין רבי מכר, כמו ספרי מתנה וספרי הדרכה, לבין ספרות ניסיונית. ל"עם עובד" יש חובה תרבותית תדמיתית לכלול ספרים צעירים, כמו למשל יונתן יבין ומשה אופיר. אנו רוצים להכניס אותם לתודעת הציבור. אנחנו לא שואלים אם ספר ימכור, אלא אם הוא ראוי. זה קדוש ב"עם עובד": אם ספר לא ראוי – לא מוציאים אותו לאור. כתב יד אזוטרי לקהל קוראים קטן – נוציא אותו לאור יחד עם ספרים אחרים בעלי פוטנציאל מכירה טוב. "עם עובד" היא מותג. אם מוציאים ספר ב"עם עובד" – סימן שיש בו משהו (ירון סדן, בראיון עמו, מרץ 2004).

כיוון שכך, ההוצאה מרשה לעצמה להשקיע בכותרים, שאינם צפויים לשאת רווחים גדולים; למשל, כל כתבי טשרניחובסקי – פרויקט שההוצאה עסוקה בו שנים רבות.⁵⁰ בהקשר זה עולה השאלה: באיזו מידה מתקיים החזון של כצנלסון, אשר הונח ביסוד ההוצאה – סיפוק הצרכים הרוחניים, הספרותיים, של ציבור העובדים? לדעת אברהם יבין, "ההצהרה הייתה הצהרה, אבל בפועל הוא רצה פשוט להוציא ספרות טובה של טובי הסופרים" (בן נתן, 27/12/91).

לבסוף אעמוד בהרחבה על מקרה חריג ובוטה של התערבות ההסתדרות בניהול "עם עובד". באמצע העשור הקודם כיהנו עמיר פרץ ואחריו עופר עיני כיושבי ראש ההסתדרות. המינוי היחיד מטעם עמיר פרץ למועצת המנהלים של ההוצאה היה יו"ר המועצה, עו"ד אלי גולדשמידט, משפטן ואיש תקשורת, שהיה לפני כן ח"כ מטעם מפלגת העבודה ויו"ר ועדת הכספים. בשנת 2005 בא במקומו רוני פיינשטיין. בינואר 2012 כפה עופר עיני, יו"ר ההסתדרות, מנכ"ל חדש המועצה. לכן התפטר פיינשטיין מתפקידו כיו"ר מועצת המנהלים.

המנכ"ל שמינה עיני היה קצין המשטרה בדימוס, תת-ניצב ג'קי בריי. התנגדות למינוי נבעה מהעדר הניסיון של בריי במוסדות תרבות (קודמו של בריי, ירון סדן, הגיע לכס המנכ"ל לאחר שניהל בהצלחה את תיאטרון החאן). המינוי עורר פולמוס ציבורי רחב, שאחד משיאיו היה להכרזת העורכת המוערכת, אילנה המרמן, כי היא פורשת מתפקידיה בהוצאה. בעיתון "הארץ" הובא מפיה, כי: הדבר החשוב לה ביותר בפרשה, אף יותר מהאי-תקינות השערורייתית של המינוי, העוקף את הדירקטוריון של עם עובד, הוא הסמליות שבמינוי קצין בכיר לשעבר ממשטרת ישראל למנכ"ל הוצאת ספרים

---

⁵⁰ הפרויקט הוא הדפסה מחדש בלבד. ראוי ורצוי שכתבי משורר דגול זה יצאו במהדורה מדעית, או, לפחות במהדורה מוארת מוערת, נגישה לקוראים שאינם אמונים על הלשון העברית בת זמנו של המשורר.

ציבורית... בישראל של העת הזאת, הזהות והאוטונומיה של החברה האזרחית בה הולכות ומתעמעמות, יש משמעות סמלית מובהקת לצעד הזה של יו"ר ההסתדרות עיני, למנות איש משטרה למנכ"ל מוסד ציבורי תרבותי מהמדרגה הראשונה.⁵¹

יוצרים ואנשי אקדמיה פנו לנשיא המדינה דאז, שמעון פרס, במטרה לסכל את המינוי:

עם כל הכבוד לקריירה המשטרית של מר יעקב בריי, לא די בכך על מנת לכהן כמנכ"ל הוצאת ספרים, ובוודאי לא כזו עם החזון של עם עובד. לא יתכן שאדם חסר כל ניסיון או זיקה לענף הספרים בפרט ולתחום התרבות בכלל, יישב על כיסאו של ברל כצנלסון. לא פחות מכך צורמת ומקוממת החירות שנטל לעצמו מזכ"ל ההסתדרות לכפות מינוי על ההוצאה, תוך רמיסת ההליך התקין ברגל גסה.⁵²

לעומת הקולות האלו הושמעו אחרים, שקראו לתת לבריי הזדמנות להוכיח את עצמו.⁵³ בריי עצמו התראיין לאחר שנכנס לתפקידו והציג את חזונו באשר להוצאה.⁵⁴

---

⁵¹ ראו בהרחבה: סלע, מ. (2012, ינואר 3). אילנה המרמן פורשת מעם עובד בעקבות מינויו של קצין משטרה לשעבר למנכ"ל, הארץ. ראו (נדלה לאחרונה 25/7/12): <http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.1607614>.

⁵² נוסח הפנייה ורשימת החותמים עליה נמצאים בבלוג "הרפובליקה הספרותית" (נדלה לאחרונה: 25/7/12): <http://www.lit-republic.co.il/?p=3522>.

⁵³ ראו בהרחבה: סלע, מ. (2012, ינואר 23). מו"לים: ההתנפלות על מנכ"ל עם עובד החדש נמהרת ומכוערת. הארץ. ראו באתר (נדלה לאחרונה 25/7/12):

<http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.1623659>

⁵⁴ ראו בהרחבה: סלע, מ. (2012, אפריל 25). חוק וספר: מנכ"ל עם עובד ג'קי בריי עונה למבקרים, הארץ. ראו באתר (נדלה לאחרונה 25/7/12): <http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.1693402>

בסוף שנת 2015 החליפה את בריי, עו"ד חניטל סויסה, ובכך תמו ארבע שנות כהונתו. בריי, לא השאיר אחריו חותם. ההסתייגות בה לוותה כניסתו לתפקיד התבררה כנבואה מדויקת. בהוצאה המשיכו לצאת כמה מהסופרים הוותיקים והמוערכים שלה ביניהם יהושע קנז, חיים באר, ניר ברעם, דורית רביניאן ויובל שמעוני). אך סופרים אחדים עזבו, עם או בלי קשר ישיר לניהול של בריי (וביניהם: רונית מטלון, נורית גרץ ויונתן יבין). מבחינה זו, ומבחינת מצב שוק הספרים, מצבה של ההוצאה רק הורע. מינוי חניטל סויסה, עורכת דין צעירה (37) ללא משקל בעולם הספרות והתרבות הישראלי, רק משום שהיו לה מהלכים במסדרונות ההסתדרות הוא סימן מבשר רע לכל מי שמכיר את המשמעות התרבותית של ההוצאה, ההיסטוריה שלה ומקומה המרכזי בתרבות העברית.

סוד קסמה של "עם עובד"

הסיפא של הסעיף הקודם מציג בחריפות יתירה את השאלה, המלווה את סיפור "עם עובד" מראשיתו: מה עשה את "עם עובד" הוצאה חשובה כל-כך לאורך למעלה משבעים שנות פעילותה? מענה לשאלה זו ניתן בקטעים לאורך הרצאת הדברים עד כה, וכאן נסכם זאת.

1. מפא"י, המפלגה ששלטה בהסתדרות, ביישוב ובמדינה, החזיקה בהגמוניה התרבותית. "עם עובד" הייתה חלק מאותה הגמוניה ומכאן רשת הקשרים הנרחבים שהתקיימה בינה ובין האינטליגנציה – ובכלל זה היוצרים – מכאן והציבור הרחב מכאן.

2. בזיקה ישירה לסוף הסעיף הקודם, "עם עובד" חדרה לקהלים רחבים באמצעות ההסתדרות, שאיגדה את ועדי העובדים ואת מועצות הפועלים האזוריות. בתקופות מסוימות הבטיחה חדירה זו עשרות אלפי קוראים לספר, עוד לפני שראה לאור.

3. התמיכה הכלכלית של ההסתדרות איפשרה השקעה בספרים עם השהיית הציפייה לרווחים. ההשקעה הייתה בהבאה לדפוס, בעריכה, בתרגום ובהגהה,

וכן בעיצוב – כריכה, עטיפה ואיכות הנייר וההדפסה. באלו הצטיינה "עם עובד".

4. ההנהלה והמערכת הצליחו להשתחרר במידה ניכרת מן האידיאלים הסוציאליסטיים-החינוכיים, שהנחו את "עם עובד" בהיווסדה ושהביאו אותה עד משבר כלכלי. אידיאלים אלה גרמו בזמנם להזנחת שיקולים מסחריים (הוצאת רבי-מכר, steady sellers וספרי-ילדים אטרקטיביים), ולאחר שהשתחררה מהם הצליחה ההוצאה לשמור על תדמית, או על זהות, א-פוליטית, מנותקת מהזיקה שלה להסתדרות בכלל ולמפא"י בפרט. כתיב מנהיגי התנועה הודפסו במסגרתה, אך לא בשמה. בסופו של דבר, במכלול השיקולים המערכתיים של "עם עובד", שיקולי איכות הספרים – איכות ספרותית (במקרה של פרוזה) ואיכות אקדמית-מחקרית (במקרה של ספרות העיון) – עלו על אלו האידיאולוגיים.

5. הגורמים דלעיל הביאו לידי כך, שמיטב היוצרים והעורכים התקבצו ב"עם עובד" ויצרו קטלוג מרשים, איכותי ופלורליסטי, אשר נשען על חופש מערכתי, חופש שנקנה במסורת שקבע ברל כצנלסון.

6. "עם עובד" נתה ספריות, שפעלו כתת-הוצאות מומחיות בתוך ההוצאה. מבנה זה מפלח את קהל היעד וממקד לכל ספריה את הפנייה לקהל המתאים. כמו כן, המומחיות של מערכת הספרייה מבטיחה את איכות כותריה ואיכות זו מבטיחה קהל קוראים משמעותי, כלומר, יש לה ערך כלכלי.

7. התמקדות בספרות איכות בפרוזה ובעיון יצרה ל"עם עובד" רשימת כותרים ארוכה, שאפשר לחזור ולהדפיס מתוכה ("כותרים חיים", backlist). כותרים אלו הם גם מקור הכנסה וגם יסוד היוקרה של "עם עובד".

8. איזון בין ספרי מקור לספרות מתורגמת, בין ספרות יפה לספרי עיון, כל זאת מבלי להדפיס ספרי בישול, או "ספרות זולה". "עם עובד" התמחתה בתחומים רבים תוך שהיא מאזנת ביניהם.

9. ניהול שאיפשר בתקופה מסוימת מעבר מתלות בהסתדרות לתפקוד בשוק החופשי. נראה שנחלשת עוצמתו של מימד זה בתפקוד ההוצאה.

אלו הם גורמי ההצלחה של "עם עובד". אניטה שפירא כותבת, כי "הברית בין האינטליגנציה ובין הפועלים היתה יסוד-מוסד של התנועה הסוציאליסטית מאז ראשיתה במאה ה-19. תנועת הפועלים העולמית השכילה לקרב אליה ממיטב אנשי הרוח – פילוסופים, סופרים ומשוררים וסתם אינטלקטואלים. רוב מנהיגיה לא היה מוצאם פרולטארי, אלא באו מאותה שכבה, שלשם הנוחות נגדירה בתואר הכול כולל – אינטליגנציה" (שפירא, 1980 : 658). ברל כצנלסון השכיל למקם את "עם עובד" בצומת שבין תנועת הפועלים ובין האינטליגנציה ועם זאת – כאמור – להימנע מזיהוי יתר של ההוצאה עם התנועה. לפיכך, מְשִׁרְדָה תנועת הפועלים ממעמדה הדומיננטי בחברה הישראלית, נשמר הקשר של "עם עובד" עם האינטליגנציה מכאן ועם הקהל הרחב מכאן.

"עם עובד": בין בניין אומה לתיקון חברה

אנו עומדים כעת בין סוף הסיפור של "עם עובד" לבין תחילתם של סיפורי שתי ההוצאות הפועליות האחרות. שלושת בתי ההוצאה הם תוצרי האידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית, אך כל אחד מהם מגלה פן אחר באותה אידיאולוגיה. מה טיבה של האידיאולוגיה, שהנחתה את הקמת "עם עובד" ואת פעולתה בשנותיה הראשונות?

ספרו של זאב שטרנהל, "בניין אומה או תיקון חברה"⁵⁵, מציע תזה, הקובעת כי האידיאולוגיה של תנועת העבודה הציונית ושל מפא"י בפרט לא הייתה סוציאליסטית, אלא לאומית, שלא לומר לאומנית. כלומר, הסוציאליזם היה לתנועת העבודה ולמנהיגיה בגדר רטוריקה ולא פרקטיקה. ראשי מפא"י – בן-

---

⁵⁵ ראו בהרחבה: שטרנהל, ז. (1995). בניין אומה או תיקון חברה. תל-אביב: עם עובד, ספרית אפקים.

גוריון, שרת וכצנלסון – העדיפו להשקיע עצמם בבנין אומה (מטרה לאומיות) על-פני תיקון חברה (מטלה של הרעיון הסוציאליסטי). שטרנהל כותב:

אין אשליה גדולה מזו שאניטה שפירא נותנת לה ביטוי בדברי הסיום שלה לביוגרפיה של ברל כצנלסון: "אדריכל החברה הסוציאליסטית הארצישראלית היה ברל". האמת היא, שמעולם לא הייתה קיימת בארץ-ישראל חברה סוציאליסטית וממילא ברל כצנלסון לא יכול היה להיות אדריכלה (שטרנהל, 1995: 401).

שטרנהל טוען, שהסוציאליזם היה לתנועת העבודה רק כלי למימוש שאיפותיה הלאומיות (עמ' 402); מנהיגי התנועה היו פרגמטיים לחלוטין במה שנוגע לסוציאליזם ולעיתים היו אף אנטי-סוציאליסטיים (למשל, במה שנוגע לעבודתם של ערבים במשק העברי). שתי העמדות השונות שהוצגו כאן – זו של שפירא וזו של שטרנהל – כל אחת מהן היא נקודת מוצא לניתוח הקטלוג של "עם עובד" כבסיס לדיון באידיאולוגיה של ההוצאה.

מי שתופס, כשטרנהל, את בניין האומה ואת תיקון החברה, את הלאומיות ואת הסוציאליזם, כניגודים בינאריים-קוטביים, יראה בוודאי את הפרקסיס של "עם עובד" כהוכחה לטענתו של החוקר: הקטלוג נקי כמעט לגמרי מכתבי יסוד סוציאליסטיים ואין בו העדפה לתרבות החלוצית-קיבוצית. (סוגיית כתבי מנהיגי התנועה בהוצאה נדונה לעיל) רבים מהסופרים, שברל כצנלסון הוקיר, החזיקו במינונים אלו ואחרים של ערכים בורגניים, יהודיים-מסורתיים, לאומיים, או "עירוניים" (בניגוד לחלוציים). מעטים הם הספרים של הבון-טון הסובייטי בקטלוג. רוב ספרי הילדים, שפורסמו בהוצאה, קידמו ערכים לאומיים בהיבט הציוני ובהיבט היהודי-המסורתי (העפלה, סיפורי קהילות יהודיות) ולא ערכים תנועתיים.

מנגד, ניתן לראות את הסוציאליזם ואת הלאומיות כשתי קטגוריות, שאינן מוציאות זו את זו, או כניגודי רצף (וכותב שורות אלו נמנה עם הסוברים כך). מבט זה יראה בקטלוג של "עם עובד" ניסיון מעניין לשלב בין סוציאליזם לבניין אומה. גם אם משקלו של הרכיב השני עולה על זה של הראשון, אין זה מבטל את

הסוציאליזם. כצנלסון, שותפיו לדרך וממשיכיהם לא בנו אומה אלא מעמד, מעמד הפועלים, ובכוחו של מעמד זה הם ביקשו לבנות אומה של פועלים. אפשר לראות זאת במצע הראשוני של "עם עובד" (אני שב ומצטט – והפעם בהדגשה שונה – מדברי צנלסון):

אני מתכוון שההסתדרות תגש למפעל זה כמו שניגשה לכמה מפעלים חלוציים חשובים, שהסתדרות תקח על עצמה את התפקיד ליצור בעברית את הוצאת הספרים של העם ... ותדאג לתת לקורא העברית – **בפרט זה שחי את חיי ההסתדרות, כאזרח בחברת העובדים** – את צרכיו הרוחניים-הספרותיים עד כמה שידה של ההסתדרות מגעת [הדגשה שלי, מ.ג.] (כצנלסון, 1961: 148-149).

כצנלסון ביקש אפוא לבנות אומה של אזרחים בחברת העובדים. שמה של ההוצאה שהקים – "עם עובד" – מעיד על כך במובהק: "עם" (בניין אומה) "עובד" (אומה סוציאליסטית).⁵⁶ "עם עובד" הציעה לעובדים ספרים, שכל אחד מהם היה במחיר של שתי מנות פלאפל, כלומר, "תרבות לעם" במובן הפשוט ביותר. הספרים הללו נועדו לחנך את העובדים ולאפשר להם לשתף פעולה תרבותית עם מעמדות אחרים בעם, שטרם ראו את אור הסוציאליזם. דרכה של התנועה אל הסוציאליזם לא הייתה דיקטטורה של הפרולטריון, אדרבא, העובד היחיד (וזאת, כמובן, בהסתייגות המתבקשת) – השכלתו וחינוכו – היה העיקר בתיקון החברה ובבניין האומה. "עם עובד" ביקשה אפוא להיות הזרם המרכזי של התרבות העברית. היא פעלה ברוח ההסתדרות: הפצת תרבות במקביל להפצת שירותי בריאות (באמצעות קופת החולים של ההסתדרות – קופת החולים

---

⁵⁶ אפשר להשוות זאת לשם "ספרית פועלים". כאן אמורים הדברים ב"פועלים", כלומר במעמד בלבד. במקביל, השם "הקיבוץ המאוחד" – שם התנועה שהקימה את ההוצאה – אמור בקיבוץ, שהגו רק חלק ממעמד הפועלים העברי.

הדומיננטית באותה עת), שירותי חינוך, שירותי צרכנות קמעונאית (באמצעות "המשביר לצרכן" – רשת החנויות הגדולה באותה עת) וכן הלאה. אכן, "עם עובד" לא חרטא על דגלה "עולם ישן עד היסוד נחריבה"; לקראת האויב הבורגני היא לא יצאה לקרב. היא פעלה בעקשנות, במסירות, ביושרה ובפלורליזם גדול יחסית, המאפיינים גופים שרואים זהות בינם ובין התרבות. בפראפארזה על "המדינה זו אני" של לווי ה-14, ניתן בהחלט לייחס ל"עם עובד", במרבית שנותיה, את ההיגד "התרבות העברית זו אני".

האידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית הוחלפה באידיאולוגיה קפיטליסטית ולאומית (ואולי אף לאומנית). "מעמד הפועלים" שהיה בעבר מקור לגאווה וליוקרה בחברה העברית אינו מסמן עוד את העם, אלא מייצג שכבה סוציו-אקונומית נמוכה בו. לפועלי הטקסטיל היום אין כסף לרכוש ספרים, ובמקרים רבים, נסיבות חייהם אינן מאפשרות להם את ההון הסימבולי הדרוש לצריכת מוצרי התרבות של "עם עובד", אשר התרחקה תמיד מספרים שריח של תרבות נמוכה נודף מהם. קהל הקוראים של ההוצאה שייך למעמד הבינוני ומעלה. במילים אחרות, תיווך-התרבות, שמקיימת ההסתדרות באמצעות "עם עובד", נוחל הצלחה גדולה, כפי שראינו, אבל, בעקבות שינויי הערכים בחברה הקפיטליסטית בת זמננו, הוא מיועד לקהל אחר מזה שלמענו הוקמה ההוצאה. על-כל-פנים, הוצאת "עם עובד" הייתה גורם ראשון במעלה בכינון התרבות העברית בארץ-ישראל, בביסוס השפה, בעשיית הספר העברי במקור ובתרגום. אי אפשר לדמיין את התרבות העברית בלעדיה.

הוצאת "הקיבוץ המאוחד"⁵⁷

הוצאת הספרים המסודרת השנייה של תנועות הפועלים, "הקיבוץ המאוחד", נוסדה בספטמבר 1940, כעשרה חודשים בלבד לאחר שקמה "ספרית פועלים" (נובמבר 1939). כעבור למעלה מחמישים שנה התאחדו השתיים במסגרת ארגונית אחת. הרבה מן המשותף רעיונית ומן הדומה ארגונית היה בין ההוצאות הללו כבר מראשיתן – כיום נתקשה להבין את ההבדלים האידיאולוגיים ואת המחלוקות בין התנועות שהקימו את בתי ההוצאה הללו – אבל רק כוח ההיגיון הכלכלי של הקפיטליזם חיבר את שנדרש לחבר מזמן: שני בתי הוצאה של תנועות קיבוציות, שחרף הכורח להתקיים בבחינה כלכלית אין מעייניהן נתונים לרווח כספי, אלא למלא את הארץ ספרים, מקוריים ומתורגמים, כדי לתרום לתרבות העברית המתחדשת.

ניתוח הקטלוג, בעיקר זה המאוחר יותר, של "הקיבוץ המאוחד" חושף את התפיסה המשותפת להוצאות הפועליות, שעל-פיה אחראית ההוצאה על כלל התרבות העברית ולא רק על זו, הכרוכה באידיאולוגיה של התנועה. התרבות העברית, לדעת ההוצאה, הייתה זקוקה לקלסיקונים הגדולים במקור ובתרגום, בנוסף לכתבים סוציאליסטיים (שחלקם נדונו במערכת ההוצאה מתוך תחושת אחריות לפרסם מדברי חברי הקיבוץ).

---

⁵⁷ חלק זה מבוסס על מפגשים עם עוזי שביט, מנחם פרי ואלכסנדר סנד (ראיון עמו נערך ביוני 2003, כשנה טרם פטירתו) וראיון טלפוני עם א.ב. יהושע, בנוסף לספרים, למאמרים ולקטעי עיתונות. מן הביבליוגרפיה אציין במיוחד את ספרה של איל כפכפי (1992), "אמת או אמונה – טבנקין מחנך חלוצים" (ירושלים: יד יצחק בן-צבי) שעוסק בטבנקין ובדרכה הרוחנית של תנועת הקיבוץ המאוחד. במיוחד יצויין הפרק "הוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד" (עמ' 192–206). אציין עוד את יומניו של מנחם דורמן, מייסד ההוצאה. המחבר מודה לאלון הדר על חלקו בתחקיר.

ההתחלה

תנועת הקיבוץ המאוחד החלה את דרכה כפלג של גדוד העבודה ע"ש טרומפלדור. הגדוד התפלג ב-1923, בשל מחלוקות בעניינים רעיוניים וכלכליים. אנשי קיבוץ עין חרוד ובראשם יצחק טבנקין ושלמה לביא יצרו את הבסיס לגוף ארגוני ורעיוני שמשנת 1927 נקרא הקיבוץ המאוחד (בשנת 1980 התאחד עם איחוד הקבוצות והקיבוצים להקמת התנועה הקיבוצית המאוחדת, התק"ם). כבר מראשיתו יצר לו הקיבוץ המאוחד כלי ביטוי מרכזי, כתב-העת "מבפנים", ובו הופיעו כתבים סוציאליסטיים וכתבי מנהיגי התנועה. מלבד זאת הוציא ספרים שלא על בסיס קבוע. כאמור, מפעל ההוצאה הזה מוסד בשם "הקיבוץ המאוחד" בספטמבר שנת 1940.

הקיבוץ המאוחד היה חלק ממפא"י, אך במחצית השניה של שנות השלושים של המאה הקודמת התארגנו אנשיה כסיעת אופוזיציה במפלגה בראשות יצחק טבנקין. התארגנות זו תרמה לחיזוק הזהות הפרטיקולרית של התנועה ולהתגבשות הצורך שלה לפעול, בין השאר, להפצת רעיונותיה באמצעות הוצאת ספרים.⁵⁸ היוזמה להקמת ההוצאה הייתה של מנהיגי התנועה, יצחק טבנקין, איש העלייה השנייה. טבנקין שאף להפוך את הקיבוץ לתנועת המונים. לדעתו ניתן לחנך כל אדם לערכים אלו. הוא וחבריו לתנועה הציגו את ברית המועצות כמופת, המדגים כיצד לחנך ולגייס ציבור עצום לערכי הסוציאליזם. באמצעות יישום הדגם הסובייטי בארץ-ישראל, חשבו, ניתן יהיה לממש את חזונם – העברת מיליוני יהודים להתיישבות העובדת ולמשמעת מלאה בהגשמת הציונות (כפכפי, 1992).

---

⁵⁸ כפכפי (1992) כותבת, כי לדברי מנחם דורמן, מקים ההוצאה, נוסדה הוצאת "הקיבוץ המאוחד" בשנת 1936. בדצמבר באותה שנה פורסם ספר "לחוגי קריאה ולירחי לימוד" – "פרקי בילינסון". דורמן עצמו ציין בכמה הזדמנויות את ספרו של ברסלבסקי, "הידעת את הארץ" (1940), כספר הראשון של ההוצאה.

הוצאת הספרים נועדה למטרה זו. הרוח החיה בהקמת ההוצאה ובביסוסה היה מנחם דורמן, חבר קיבוץ גבעת ברנר.

כדי לכוון את התשתית הארגונית והאנושית של ההוצאה פנו דורמן ואנשיו לחברי הקיבוץ המאוחד, שהייתה להם זיקה למילה הכתובה – למשל, מורים שהגיעו לגיל הפרישה – וגייסו אותם למשימה. בגרעין הראשון היו עשרה חברים. לאחר גיבוש ערכי היסוד הם החליטו להרחיב את המעגל, סבבו בקיבוצים וגייסו אנשים נוספים. המבצע הוצג כ"גיוס תנועת". עם איסוף החברים החדשים הוקמה מזכירות, שדורמן עמד בראשה. כל ספר שעמד לצאת בהוצאה הובא לדיון במזכירות, ויצא לאור רק לאחר הסכמה של רוב החברים.

בצוות ההוצאה היו אלכסנדר סנד, שהיה לימים מנהל ההוצאה; שלמה דרך, שריכז את מדעי החברה, וכן שלמה אבן-שושן, ליובה לויטה ויצחק כפכפי, שהיה אחראי על מדעי הטבע. בישיבות המזכירות השתתפו גם אנטק, הוא יצחק צוקרמן, סגנו של מרדכי אנילביץ' – מפקד מרד גטו וארשה וממקימי קיבוץ לוחמי הגטאות – וגם המנהיג בכבודו ובעצמו, טבנקין. הרכב זה של המערכת – אנשי-ספר לצד מנהיגים פוליטיים (במקרים מסוימים נמצאו שני המרכיבים באותו אדם) – קבע את מדיניות העריכה. בדפים הקרובים אסקור כמה מן ההכרעות בנוגע לספרים שהתקבלו לדפוס, או שנדחו. סקירה זו תקנה מיתווה סכמטי לדרכה של ההוצאה.

הספר הראשון והמניפסט

בשנת 1940 ראה אור הספר הראשון בהוצאה זו, הוא "הידעת את הארץ" ליוסף ברסלבסקי (ברסלבי). בהקדמה שכתב דורמן לספר, הוא ניסח כעין מניפסט של ההוצאה: "ספר על ידיעת הארץ וספר על שאלת החינוך, ספר סוציאליסטי קלאסי וספר הדין בשאלות הסוציאליזם בימינו. ספר על שאלות התיישבותנו וספר למקורות הקומונה – ספרים מקוריים עבריים וספרים מתורגמים מספרות העולם". אך יש לעמוד ביתר בירור על הכוונות המוצהרות הללו – בייחוד בבחינת היחס

שהן רואות בין ההגות הסוציאליסטית לספרות היפה – ובתוך כך לראות מה נבחר לפרסום ומה נדחה. כך נלמד מה בין הצהרת הכוונות לבין מימושן בפועל.

בהקדמה לספר במהדורתו השנייה (1943) נכתב:

ספרו של ברסלבסקי: "הידעת את הארץ", כרך א', לא בלבד שהיה הספר הראשון אשר הופיע בהוצאתנו ושעמו נוסד מפעל זה של הקיבוץ המאוחד, אלא הוא גם הראשון שאזל לגמרי ממחסננו, ואף שכבר נפוץ בטפסים מרובים, לא חדלו מלבקש אחריו תמיד. על-כן ראינו צורך לחזור ולהוציאו לאור [...] אם הערכנו תמיד את ידיעת הארץ כאחד המכשירים החיוניים בתהליך התערוותנו במולדת, הרי עתה, בעתות המלחמה, הובלט שוב וביתר שאת כי מכשיר זה של השלום והבנייה הוא לנו גם אמצעי חשוב בטיפוח הכוח העברי המגן.

מכאן מתבררת מגמתה של הוצאת הקיבוץ המאוחד בראשית דרכה: להיות מכשיר חינוכי לטיפוח אידיאליזם ציוני, לאומי (לצורך ה"התערות במולדת") וסוציאליסטי כמובן. בסוף סיפור תולדותיה של "עם עובד" עמדנו על הזיקה המורכבת בין שני איברים אלה של האידיאולוגיה של תנועת העבודה. דורמן הוסיף וניסח את ה"אני מאמין שלו" וכתב טקסט, שעשוי להיחשב כמניפסט הרשמי של ההוצאה, כשלוש שנים אחרי הקמתה ("מבפנים", נובמבר 43):

המו"לות ההסתדרותית בהקף גדול היא צעירה מאוד לימים. הוצאות ספרים של יחידים או חברות פרטים היו דואגים לספר העברי ולקורא העברי. מוזר הדבר, אך עובדה היא כי תנועת הפועלים הארצישראלית שאין אולי כמותה לעצמאות היצירה המעמדית, הוציאה עד לפני זמן קצר את הספר מתחום דאגתה, פעילותה ואחריותה הישירה. חוץ מכמה נסיונות להוציא ספרים בהוצאות הסתדרותיות ופועליות שנעשו על-ידי "אחדות העבודה" ו"דבר". וממילא גם הונחה בהרבה ההשכלה הסוציאליסטית (כי מי ידאג לה, אם הפועל עצמו מזניחה?).

ספרות יפה מתורגמת: "אנשי פאנפילוב"

בשנת 1946 ראה אור אחד הספרים המפורסמים שהוציאה "הקיבוץ המאוחד": "אנשי פאנפילוב", מאת אלכסנדר בק. הספר מתאר קבוצת חיילים בפיקודו של הגנרל הרוסי פאנפילוב, במאבקם עם הגרמנים במלחמת העולם השנייה. החברות בין החיילים, רוח האחוה, השיתוף והנחישות במאבק מול הפשיזם היו השראה לדור תש"ח. הספר, שהודפס ב-15 מהדורות, נעשה חלק מציווד החובה בתרמיל של חיילים ומפקדים רבים. רמטכ"ל צה"ל באמצע שנות ה-70, מרדכי (מוטה) גור, ייחד לאנשי פאנפילוב פרק שלם בספרו, "פלוגה ד". כך הוא מתאר מסדר שערך לאנשיו לאחר שתפס שניים מחיילי פלוגתו מנסים להשתמט מהצבא:

בהתאם לכללי הטקס, כפי שמתואר בספר, הסתדרו המחלקות, על מפקדיהן, לאור סימוני הלפידים. הרב סמל מסר לי את הפלוגה. פקדתי להביא את שני הבורחים. הם הוכנסו למרכז ה- "ח". הפלוגה ידעה, כי השניים ברחו, ולכן לא הארכתי בהקדמות. פתחתי את הספר והחילותי לקרוא בפני האנשים את הקטע על "מסדר פאנפילוב". את דברי המג"ד מומיש אולי אל המ"מ הבורח השמעתי בהדגשה: "...ואני האמנתי לך. אתה החזקת בדרך. אתה חסמת אותה ולבכך נמס. ברחת. סבור אתה, שעזבת את הדרך? לא, אתה הסגרת את מוסקבה..." סגרתי את הספר. נראה היה לי, שאין מה להסביר. הוספתי רק מספר מילים לקראת העתיד. את שלי סיימתי. הרב סמל העביר את הפלוגה לנוח וחזרה לדום, פנה אלי והצדיע. החזרתי הצדעה. פניתי לאוהלי. המחלקות פוזרו בשקט. החיילים חזרו לאוהליהם. השמיכות לא הספיקו להתקרר. הטקס היה קצר.

באוהל נשארתי עם עצמי, נתון במתח המסדר והדברים החריפים שהשמעתי בו. האם הבינו? לא יתכן אחרת. בזמן שקראתי עמדו האנשים דום. עיניהם יכלו להתמקד בשתי נקודות: בי, המפקד הקורא, ובשני החיילים הבורחים. ואלה עמדו רכוני ראש.

בהוצאה לאור של "אנשי פנפילוב" השיגו עורכי "הקיבוץ המאוחד" כמה מטרות: פרסום ספרות סובייטית, הלל לעקרונות המהפכה המרקסיסטית וחיזוק האמונה בכוח הצבאי. גרשון שקד כותב, כי בתקופת מלחמת העולם השנייה התפתחה בארץ הערצה למאבקה ההירואי של ברית המועצות בגרמנים. הערצה זו איפשרה לסופרים ומשוררים עבריים, יוצאי רוסיה, לחזור ולהתרפק על תרבות מולדתם הראשונה-שנייה. התרגומים הרבים מן הספרות הסובייטית השפיעו על תוכן יצירתם של הסופרים הצעירים, שכן הציפיות של הקבוצה החברתית שהשתייכו אליה היו קרובות למסורת זו [...] חלק גדול מספרות המלחמה הסובייטית – למן ספרו של א. בק "אנשי פנפילוב" ועד לספרה של וואסילבסקיה [צ"ל פוליבוי, מ.ג.], "הטייס הקיטע" – תורגם והפך חלק אינטגרלי של "תרבות" מלחמת השחרור [...] משוררים ופזמונאים דימו לראות בדמויות החצי-בדיוניות של אנשי פאנפילוב דמויות שיש לדור הצעיר בארץ-ישראל שיג ושיח עמן (שקד, 1988: 218).⁵⁹

דוגמה אחרת להשפעה של הספר באה לידי ביטוי פואטי באכזבה, דווקא, מ"אמא רוסיה", שהחלה להתעצם בעקבות משפטי הראווה בפראג.⁶⁰ חיים גורי, בשירו "אל אנשי פנפילוב" ("משא", 5 בפברואר, 1953), פונה אליהם כאל המופתים להגשמת הערכים המקוריים של הסוציאליזם המרקסיסטי: "על כן בלילה זה אני שואל אחים, / והשיבוני-נא מתוך החשכה – / האם אותו מסע-העלילות הוא הכרחי? / האין הוא כסרטן בלב המהפכה?"

⁵⁹ ראו בהרחבה: שקד, ג. (1988). **הסיפורת העברית 1880-1980**, כרך ג' - המודרנה בין שתי מלחמות. תל-אביב: הקבוץ המאוחד וכתר

⁶⁰ בסוף שנת 1952 ערכו השלטונות הקומוניסטיים בפראג משפטי ראווה נגד נאשמים בסיוע לאויב ה"אימפריאליסטי". בין הנאשמים היו שני ישראלים ובהם אחד מראשי הקיבוץ הארצי, מרדכי אורן. השניים הואשמו בריגול למען האימפריאליזם המערבי ונדרשו לתקופות מאסר ארוכות על לא עוול בכפם. אורן שוחרר בשנת 1956.

מדעי הטבע: הויכוח סביב תורת ליסנקו

הוויכוח, שניטש במדינה לגבי היחס כלפי ברית המועצות בתקופת המלחמה הקרה, עורר את ההוצאה לנטות שמאלה, בדומה לאשר ארע ב"ספרית הפועלים" (על כך בהמשך). הספרות נעשתה מגויסת יותר וההוצאה שקדה על פרסום ספרי יסוד מרקסיסטיים. "עם עובד", שלא כ"ספרית הפועלים" וכ"הקיבוץ המאוחד", מיעטה לפרסם מן ההגות הסובייטית ופנתה להגות הסוציאליסטית האירופאית – הבריטית והצרפתית בעיקר. האידיאולוגיה הפרו-סובייטית של "הקיבוץ המאוחד" בימים ההם באה לידי ביטוי מובהק בספרי מדעי הטבע שלה, ליתר דיוק, בהתייחסות עורכי ספרי הבוטניקה של ההוצאה לתורתו של ליסנקו.

טרופים דניסוביץ' ליסנקו (1898–1976) היה אגרונום אוקראיני, שעסק במחקר ביולוגי-חקלאי, בעיקר בתחום הגנטיקה. באמצע שנות ה-30, בעת שברית המועצות הייתה שקועה במשבר בחקלאות, הציע ליסנקו תאוריה חדשה של גנטיקה וטען, שיישומה יניב יכולים עשירים ועמידים יותר. ליסנקו כפר בניסוח של תורת הגנטיקה של גרגור מנדל ובתורת האבולוציה של צ'רלס דרווין, וגרס, בעקבות חוקרים אחרים, כי בית הגידול והסביבה, לא הגנים, הם המשפיעים העיקרים על התורשה. מכאן משתמע רעיון מרכסיסטי: ניתן ליצור עולם חדש, ובו אדם חדש, על-ידי שינויים בתנאי הסביבה. דבריו אלו התקבלו על דעת ראשי השלטון הסטליניסטי, שהעמידו אותו בראש האקדמיה למדע.

התיאוריה, שהתקבלה בברית המועצות באופן רשמי בשנת 1948, זכתה למעמד מיוחד בתנועה והשפיעה על הפרסומים בבית ההוצאה שלה. אנשי ההוצאה האמינו מלכתחילה, שהעיסוק במדעי החיים – ולא במדעי החברה בלבד – יש בו כדי לחזק את הרוח הקיבוצית. טבנקין קיבל את תורתו של ליסנקו כדרך לשנות את הטבע האנושי – להתניית בני-אדם, כדי שיגשימו את החזון הראוי. הוא ראה אותה, בין השאר, כבסיס עיוני ומעשי למפעל ההתיישבות והחקלאות באזור ים המלח. התאוריה הוכיחה, לדעתו, כי החזון והאמונה גוברים על הספקנות המדעית ומאפשרים מפעלים שנראים בלתי-אפשריים בעיני המדע. הכרה זו באה לידי ביטוי במאמר של דורמן ("מבפנים", נוב' 43, 209):

תנועה כובשת כתנועתנו, תנועה התיישבותית, תנועה המשנה את פני הארץ ואת האדם בה תוך כדי שינוי סביבתו, תנועה בעלת יחס מהפכני אל האדם היהודי, שמוכיחה בעליל את אפשרות שינוי "טבעו" – תנועה כזו צריך שיהיו לה חושי-מיון מיוחדים לגבי ערכי רוח ומדע שהיא מגישה לחבריה. מבחינה זו יש מדע סוציאליסטי בכל השטחים. מבחינה זו ישנן גם נקודות מגע הכרחיות בין העבודה המדעית הנעשית במעוף גדול בברית המועצות לבין הצרכים המדעיים שלנו בארץ-ישראל.

לפיכך, כשהגיש מיכאל אבן-ארי להוצאה את ספרו, "בוטניקה כללית", דרשו ראשי ההוצאה להשמיט את הפרקים העוסקים בגנטיקה, מאחר שהם הפריכו את תאוריית ליסנקו.⁶¹ חשוב לציין, כי להבטחותיו של ליסנקו בדבר יכולים עשירים ועמידים יותר לא היו סימוכין במציאות. לאחר כשלונה היא נזנחה, אבל השפעת שנות הנחשלות החקלאית, שהיא המיטה על ברית המועצות, התקיימה עוד שנים ארוכות. בכל זאת, בשיבות המזכירות של הוצאת "הקיבוץ המאוחד" נשמע עדיין, בראשית שנות ה-70, הטיעון "זוהי תורה דרוויניסטית" (קרי, מנוגדת לליסנקו) כנגד הספר "הרע לכאורה: על התוקפנות בטבע" של קונראד לורנץ (תרגם יצחק כפכפי); אך הספר יצא לאור ואף נדפס בכמה מהדורות. נציין, כי גם "ספרית פועלים", שהתאפיינה בקו פרו-סובייטי מובהק יותר מזה של "הקיבוץ המאוחד", נאלצה להתמודד עם מדענים שסתרו את התאוריה של ליסנקו. כך, למשל, כשהוציאה בשנת 1950 את הספר "גנטיקה" מאת הגנטיקאים גרישקו ודלונה, שסתרו את התאוריה הזו, ציינה מערכת ההוצאה בהקדמה לספר, כי "דעות מחברי הספר אינן מביעות את דעת בית ההוצאה".

---

⁶¹ כפכפי (1992) מפרטת בפרשה זו בעמודים 195–200.

עוד על מו"לות ואידיאולוגיה

מקרה נוסף בו סירב בית ההוצאה לפרסם ספר, שלא עלה בקנה אחד עם הקו האידיאולוגי האדום של "הקיבוץ המאוחד", היה חיבורו של נתן רוטנשטרייך, "יסודות הפילוסופיה של מרכס: בעקבות ההנחות של פויירבאך". יוסקה רבינוביץ', שנחשב ב"קיבוץ המאוחד" מומחה לענייני מרקסיזם, קרא את החיבור ופסק (בלי לנמק): "אין אני מוצא כל צידוק להוציא את הדבר בהוצאתנו" (כפכפי, 1992: 201). הספר יצא לבסוף בהוצאת "מחברות לספרות" (1952).

הנאמנות של ההוצאה לחזון המרקסיסטי באה לידי ביטוי בהוצאת כתבי לנין בעריכת חסידו הגדול, ליובה לויטה. הנאמנות ללנין עוררה ויכוח גדול בתנועה. ישראל בר-יהודה, למשל, פירסם בכתב-העת "מבפנים" ביקורת חריפה על לנין בשל אי-הכרתו של המנהיג בעם היהודי. לויטה נדרש על ידי טבנקין להתפלמס עם בר-יהודה, אולם הוא סירב (כפכפי, 1992: 202). הקו הפרו-סובייטי התמתן לאחר פילוג מפ"ם באוגוסט 1954. בהדרגה התנערו התנועה ובית ההוצאה מהגורמים המרקסיסטים-לניניסטיים שבתוכם. דורמן עצמו, כמו יצחק טבנקין וכמו נתן אלתרמן (דורמן כתב ביוגרפיה של המשורר), הפך אחרי מלחמת ששת הימים לאיש ארץ-ישראל השלמה. עם זאת, הוא כתב עוד ב-1985 מאמר נגד הליברליזציה בבית ההוצאה. קטע מהמאמר יובא להלן.

בשנות ה-60 פעלו במערכת הוצאה כמה חוליות, שכל אחת מהן עסקה בתחום מסוים: פרוזה, שירה, מדע, מחשבה סוציאליסטית, גיאוגרפיה ובוטניקה. כל חוליה הייתה אמונה על פרסום 10-15 ספרים בשנה. כאמור, לפני כל פרסום נערך דיון במזכירות ההוצאה. לעתים הוזמנו לדיונים אנשים מבחוץ כדי לתת חוות דעת מקצועית על הספר שעמד על הפרק.

עבודת המערכת בשנות ה-60 ואילך מתוארת בדבריו של מנכ"ל "הקיבוץ

המאוחד", עוזי שביט:

שנים רבות לא באים אנשי הקיבוץ המאוחד לישיבות הנהלה. טבנקין כל זמן שהיה בחיים (עד 1971) היה מגיע לישיבות. זה שרידים של תקופה אחרת. אדם כמו טבנקין הגיע לישיבות כי הוא לא ראה את עצמו כמנהיג של תנועת פועלים אלא כמנהיג לאומי. היה בזה גם משהו קשה כי הכל היה מוכרע בישיבות מערכת. אמנם היו חוליות לכל עניין: חוליה למדעי החברה, לסיפורת וכן הלאה אך היו מביאים את ההחלטות של כל חוליה להכרעת ישיבת המערכת. זה היה מסורבל כי היו גם הטלות וטו. לדוגמה, היו ויכוחים גדולים בהוצאה על תרגומים מגרמנית, והיו שהתנגדו להם. אחד האנשים הפעילים במערכת היה אנטק, יצחק צוקרמן. אנטק היה מאוד קנאי לעניין הגרמני. לא הייתה לו זכות וטו אבל היה לו משקל (בראיון עמו, יולי 2004).

אמנם, מנהיגי התנועה, משנות ה-70 ואילך, התערבו פחות ופחות בשיקולי המערכת כדי לכפות עליה תכנים ברוח האידיאולוגיה שלהם, אך המערכת עצמה עשתה את מלאכתם.

פסילת "ברזים ערופי שפתים" לדוד אבידן

"מה שמצדיק יותר מכל/ את הבדידות, את היאוש הגדול, / את הנשיאה המזרה בעול/ הבדידות הגדולה והיאוש הגדול, / היא העובדה הפשוטה, החותכת, / שאין לנו בעצם לאן ללכת."

שורות אלו מתוך שירו של אבידן, "ייפוי כוח" (מתוך ספר שיריו השני, "סיכום ביניים", הוצאת "עכשיו", 1960), עשויות להסביר מדוע נדחה ספרו הקודם בידי "הקיבוץ המאוחד". צירוף תחושת האובדן הניהיליסטי אל הרוח האקזיסטנציאליסטית כדי לבטא את ההכרה, שהאדם נזרק אל העולם בלי דרך ובלי מצפן, לא היו יכולים להיות חלק מרפרטואר של בית הוצאה, הגורס כי לאדם

“עמוד אש” אידיאולוגי, המנחה אותו, וכי הוא מוקף בחבורה של פועלים-אחים לתמוך בו.

“ברזים ערופי שפתים”, ספרו הראשון של דוד אבידן בן העשרים, שהיה באותה העת מנערי המפלגה הקומוניסטית, נפסל בידי “הקיבוץ המאוחד”. “חברי המזכירות אמרו שטבנקין לא יסכים שספר כזה יצא לאור אצלנו”, מספר סנד בראיון עמו. עוזי שביט מוסיף בראיון: “אמרו שאת אבידן לא נוציא ב’קיבוץ המאוחד’ מכיוון שזו ספרות ניהיליסטית. הייתה בזה צנזורה תנועתית. היום אנחנו הרבה יותר פלורליסטים, אך אז זה היה אידיאולוגי גם בשל המעורבות של הקבוצה האינטלקטואלית הגדולה. גדעון קצנלסון, שהיה מורה שלי, הוציא ספר שעסק גם בספרות הניהיליסטית וכתב בעתון ‘הארץ’ מאמר בשם ‘מה אשמים הברזים?’ כנגד “ברזים ערופי שפתים”. אבידן, היה סמל התרבות הניהיליסטית. בסופו של דבר, ברבות הימים, יצאו אצלנו שני קבצי שירה של אבידן – ‘שירי אהבה ומין’ ו‘שירי מלחמה ומחאה’. שני הספרים ראו אור ב”קיבוץ המאוחד” בשנת 1987, לאחר שיצאו בהדפסה ראשונה ב”לויץ אפשטיין-מודן” באמצע שנות ה-70. בשנת 2009 יצאה ב”הקיבוץ המאוחד” אסופת כל שיריו של אבידן.

פסילת “בגינה הציבורית” ליהודה עמיחי

ספרו הראשון של המשורר יהודה עמיחי, “עכשיו ובימים האחרים”, ראה אור בשנת 1955 בהוצאת “לקראת”, ושמו של הספר נתן את שמו לכתב העת ולהוצאת “עכשיו”. ספר זה נחשב לאחד המשמעותיים ביותר בתולדות השירה העברית. ספרו השני, “במרחק שתי תקוות”, ראה אור ב”קיבוץ המאוחד” בשנת 1958, אך ספרו השלישי, “בגינה הציבורית”, לא עבר את מזכירות ההוצאה. לטענת אלכסנדר סנד (בשיחה עמו ביוני 2003 בביתו ברביבים), אנשי ההוצאה הותיקים, משה בסוק ורבינוביץ, טענו שאי אפשר להוציא ספר ובו הביטוי “ערווה מלוחה”. המזכירות קיימה ישיבה בה נכח גם יצחק צוקרמן (אנטק), ובסופה הוחלט לשלוח את סנד לעמיחי כדי להודיע לו על פסילת הספר. יש לומר כי סנד התכוון ככל

הנראה לביטוי "ורד ערוותה העיוורת" שכבר התפרסם ב"קיבוץ המאוחד" בספר "במרחק שתי תקוות" (במחזור "ביקור מלכת שבא" חלק ו', "המלכה נכנסת לאולם": "ורד ערוותה העיוורת/ מכפלת ברצפת הראי, מיתרת"). כלומר, הפסילה הייתה בשל טקסט שכבר פורסם. סנד: "עמיחי אמר, אין לי טענות אליכם, אני מבין את עמדת ההוצאה... כל ספר שפורסם בהוצאה שיקף את עמדת המערכת, לטוב או לרע". עוזי שביט רואה סיבה אחרת לדחייה: "הספר השני של עמיחי לא נפסל ממש אלא נדחה בנסיבות שלומיאליות, כי אמרו משהו נוסח 'הוא רק עכשיו הוציא ספר (שנה קודם לכן, מ.ג.) ויש חברים אחרים בתור'. לדעתי כך ויתרו עליו, למרות שיתכן שגם לכותרת הספר הייתה השפעה".

היחסים עם "ספרית פועלים"

שתי ההוצאות האחרות (החורגות), זו של הקיבוץ המאוחד וזו של הקיבוץ הארצי ("ספרית פועלים"), כמעט ולא שיתפו פעולה. מגעים, שהיו ביניהם, היו רוויי מתח, בעיקר בשנות המלחמה הקרה. הקירבה האידיאולוגית, שהייתה ביניהן מלכתחילה, העצימה דווקא את חילוקי הדעות בנוגע לדקויות שבאידיאולוגיה בכלל וביחסים לברית המועצות בפרט.

כפי שאפשר לראות בהצהרת הכוונות של מנחם דורמן לעיל, הוא ראה את תפקיד ההוצאה כהקניית "השכלה סוציאליסטית" לקוראים. המקרים של אבידן ושל עמיחי (לפי הגירסה של סנד) מלמדים, שהמערכת – המזכירות, במינוח של ההוצאה – בראשות דורמן סיננה במסגרת אידיאולוגית את הטקסטים המוגשים לה ודחתה תכנים, שנחשבו לא-ראויים, או מזיקים. שמו של מזכיר ההוצאה מעלה במחשבה משחק מילים, שיש בו כדי לתאר את התפקיד הזה: doorman, שומר

הספ. מעניינת ההשוואה בין מדיניות העריכה שלו ובין זו של "ספרית פועלים". כך נתפס מייסדה ומנהלה, של "ספרית פועלים", דוד הנגבי, בקטע מיומנו של מנחם דורמן⁶², המתייחס למפגש ביניהם ב-18 בנובמבר 1949:

ברצון אני משקיע את מרצי בהוצאת הקיבוץ המאוחד. אמביציה שלי להרחיבה ולהגדילה, לעשותה הוצאת ספרים גדולה בכמותה ובאיכותה. להוסיף מדורים חדשים, להרחיב את המדורים הקיימים.

נפגשתי עם (דוד) הנגבי מספרית פועלים, הקרוי אצלנו בשם "ד'דאנוב" [שר התרבות בתקופת סטלין, נודע כצנזור אידאולוגי חמור כנגד כל מה שלא הלם את אמות-המידה של "הריאליזם הסוציאליסטי", מ.נ.]. הציג את עצמו כ"יורש העצר" של הספרות העברית, לא פחות ולא יותר. האפורטופוס הרוחני והגשמי. הוא יגיד לה מה לעשות. הוא יגיד לסופרים איך לכתוב, הוא יפסוק מה טוב ומה רע. ריבוננו דעלמא כולי.

נפל סכסוך בינינו בעניין הוצאת "הקומוניסטים" לאראגון. ספרית פועלים ביקשה לגזול מאתנו את זכות התרגום. התחלנו את הבירור ב-fortissimo וגמרנו ב-minor. עם שהשיחה נטתה לקצה הייתי פותח כל משפט ואומר: ידידי הנגבי וכו'... העיקר שמשכו את ידיהם מעניין אראגון. שיכנעה אותו: א. העובדה כי בידינו זכות התרגום, ב. הנימוק הפוליטי כי אני [מנחם דורמן] צריך כי בהוצאת הספרים של הקיבוץ המאוחד, של חיים בן-אשר ואריה בהיר, יופיעו "הקומוניסטים" לאראגון ולא יוכלו לפסול את הספרים הללו. החבר הנגבי הביע את

---

⁶² ראו בהרחבה: דורמן, מ. (1994). מבית ומחוץ – יומנים 1932–1988. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

השתוממותו על העובדה כי הוצאת הקיבוץ המאוחד עומדת פתאום לפלוש לתחום החכירה הרוחנית שלו.

מה לנו [ל"הקיבוץ המאוחד"], כך שאל ותמה, ולהוצאת כתבי לנין או אראגון? הוא מבין אם הוצאת הקיבוץ המאוחד נותנת את קרופוטקין או קאוסטקי, או ז'ורס אבל קומוניסטים בולשביקים נחלתם הרוחנית הם, האיפרכיה שלו [...] אגב כך הודיע שהוא היה בולשביק עוד בטרם הגיעה לכך כלל הנהגת "השומר הצעיר", במשמע – הוא הקדים אותה, הוא הורה לה את הדרך (דורמן, 1994 : 202-203).

עם כל זאת, "ספרית פועלים" הייתה בימים ההם בית ליוצרים צעירים וחדשנים, שהיו משקל-נגד לאילוצים האידיאולוגיים של ההוצאה ועשו אותה מפעל ספרותי חי ותוסס יותר מאשר "הקיבוץ המאוחד". על זאת ידובר במהלך סיפורה של "ספרית פועלים".

המוסף לספרות "משא" ככור מצרף לסופרי ההוצאה

באוגוסט 1954 חל קרע במפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת), שבעטיו חדלה הברית הפוליטית בין אחדות העבודה (הקיבוץ המאוחד) ובין השומר הצעיר. אחדות העבודה הקימה מפלגה נפרדת. רק כעבור עשור אזור אנשיה עוז וחברו לברית פוליטית חדשה עם מפא"י. הקרע במפ"ם הביא לידי הקמת עיתון חדש בשם "למרחב", מטעם אחדות העבודה, שהתחרה ב"על המשמר" של השומר הצעיר וב"דבר" של מפא"י. העיתון פעל משנת 1954 ועד שנת 1971, ובעקבות הברית עם מפא"י הוא נטמע ב"דבר".

ב"למרחב" נמצא אחד המוספים הספרותיים התוססים ביותר בארץ, אם לא התוסס שבהם – "משא". הוא החל את דרכו, לפני הקמת "למרחב", כדו-שבועון עצמאי ובמערכת שלו פעלו חיים גורי, אהרן מגד, ט. כרמי ומשה שמיר. גורי ומגד היו מזוהים באופן בולט עם "אחדות העבודה" ומצאו את ביתם הספרותי ב"קיבוץ המאוחד". יצירותיהם הן בין ההישגים הספרותיים הבולטים של ההוצאה לאורך השנים.

אהרן מגד, שהיה העורך של "משא" במתכונת הדו-שבועון, ערך אותו גם במתכונתו כמוסף הספרותי של "למרחב", במשך שנים ארוכות.⁶³ בין היוצרים הבולטים שטיפח נציין את הסופרים עמליה כהנא-כרמון,⁶⁴ יהושע קנז, אהרן אפלפלד. א"ב יהושע (שנעשה אחד מסופרי הבית של ההוצאה), ואת המשוררים אמיר גלבוע, אבנר טריינין ודן פגיס. "משא" יצר את הקשר הראשון בין "הקיבוץ המאוחד" ובין רבים מהיוצרים ובנה במידה ניכרת את עתודת הסופרים של בית ההוצאה. ניתוח הקטלוג מראה, כי הסופרים והמשוררים, שהתכנסו סביב "משא", היו משקל-נגד ליוצרים שנטו אל "ספרית פועלים". מאז, ובעיקר משנות ה-60, הפכה "הקיבוץ המאוחד" להוצאה בעלת משקל תרבותי כללי, שפרץ את המסגרת התנועתית.

הקו הספרותי וההישגים של "הקבוץ המאוחד" בתחום הפרוזה והשירה

עם ההתרופפות המחויבות ל"אמא רוסייה" ובוודאי עם חשיפת הזוועות שביצע "שמש העמים", סטלין, עבר הדגש בהוצאה מפרסום כתבים ברוח הסוציאליזם לפרסום כתבים בעלי ערך ספרותי. בתחום הפרוזה והשירה, מעיד סנד, רווחו של

---

⁶³ מגד ערך את המוסף עד שיצא לשליחות כנספת תרבות בלונדון, ב-1968. כששב מאנגליה הצטרף, כשאר עובדי "למרחב", לעיתון "דבר", שם ערך כשנתיים, בצוותא עם אברהם שאנן, את המוסף הספרותי. מגד, כסופר, עבר ל"עם עובד". השיחה איתו על עריכת המוסף לספרות נערכה בביתו בשנת 1997, לצורך מחקר על תפקידם התרבותי של מוספי הספרות בארץ. ראו: נייגר, מ. (1999). **מוספי הספרות ועיצוב התרבות הישראלית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

⁶⁴ כהנא-כרמון (נולדה ב-1926) פרסמה סיפור כנערה בעיתון תנועת השומר הצעיר, "על החומה", בעריכת משה שמיר, והייתה פעילה בעיתון. ב"משא" פורסמו סיפוריה הראשונים ב-1956, כשמונה שנים לפני שראה אור ספרה הראשון, "בכפיפה אחת" ב"ספרית פועלים". מספרה השני ואילך ראו אור כל ספריה בהוצאת "הקיבוץ המאוחד".

ברנר שרתה על ההוצאה. "פחות התלהבנו מעגנון", אומר סנד, "הוא לא היה איש הפרולטריון או איש הלחימה".

סנד היה סופר פורה. הוא חיבר עשרה ספרים ביחד עם רעייתו, יונת; האחרון שבהם ראה אור סמוך למותו בגיל 82 (2004). הוא מציין את התפקיד שמילא בגיוס הסופרים "המודרניסטיים" ל"הקיבוץ המאוחד" ובמיוחד א"ב יהושע:

יום אחד גיליתי את הסיפורים של א"ב יהושע שהתפרסמו בעיתונים: "מסע הערב של יתיר", "שתיקתו ההולכת ונמשכת של המשורר". אספנו את הסיפורים והוצאנו את הספר "מות הזקן". הספר הצליח, והוצאנו את כתב היד השני שלו, "מול היערות". יהושע הפך להיות סופר ההוצאה ומשך גל של סופרים מודרניסטים להוצאה: אהרן אפלפלד, יצחק אורפז, עמליה כהנא-כרמון. במקביל פרסמנו את ספריהם של ס. יזהר – 'חרבת חזעה' ו'השבו'. הסופרים הגדולים לא דיברו איתי על גרוש. הם ידעו שמגיע להם 12 אחוז שכר.

מתוך ממד הניתוח המרכזי של מחקר זה – ניתוח הקטלוגים של כלל הוצאות הספרים בארץ – עולה כי הסופרים, שסנד מונה כסופרי ההוצאה, פרסמו גם בבתי הוצאה אחרים. עמליה כהנא-כרמון, פרסמה לראשונה על-ידי "ספרית פועלים", כאמור, ורק לאחר מכן נעשתה סופרת בית של "הקיבוץ המאוחד"; אהרן אפלפלד היה סופר בית של ההוצאה בשנות ה-70 ובראשית שנות ה-80, אך מרבית ספריו לא יצאו על-ידיה. ספרו הראשון, "עשן", (1962) יצא בהוצאת "עכשיו"; "בגיא הפורה" ראה אור ב"שוקן" שנה לאחר מכן, וספר נוסף שעוסק בשנות ההשרדות הופיע בשנת 1965, "כפור על הקרקע" בהוצאת "אגודת הסופרים העברים" ליד הוצאת מסדה; "'בקומת הקרקע" יצא ב"דגה" (1968). לאחר שעזב את "הקיבוץ המאוחד" מצא את ביתו ב"כתר" ושם יצא "בעת ובעונה אחת" (1985) ועוד כתריסר ספרים. בשנים האחרונות הוא מפרסם ב"כנרת זמורה-ביתן".

קורותיו של א"ב יהושע ב"הקיבוץ המאוחד" מעניינות ומאירות את אופייה של ההוצאה כבית. יהושע סיפר, כי חש קירבה רעיונית לקיבוץ, אשר על-כן מצא את "הקיבוץ המאוחד" כביתו. יהושע, שנולד בירושלים בשנת 1936, הצטרף לתנועת הצופים ובשירותו הצבאי היה בגרעין של התנועה, בקיבוץ חצרים.⁶⁵ בראשית דרכו פרסם ב"משא"; אנשי "הקיבוץ המאוחד" – זרובבל גלעד ואלכסנדר סנד – משכו אותו להוצאה שלהם, אך בראשית שנות ה-70, כשהיה באמצע שנות השלושים לחייו, עזב אותה יהושע ועבר ל"שוקן". כעבור עשר שנים חזר אל "הקיבוץ המאוחד". בראיון אמר:

בשלב מסוים חשבתי שאני אהיה עם "שוקן", שאגיע לשם ויתנו לי תנאים טובים ומשכורת קבועה. אבל זו הייתה אשליה. בהוצאת "שוקן" הוצאתי את "המאהב" ו"תחילת קיץ 70", מחזה וספר נוסף [לילה במאי" ו"בזכות הנורמאליות", מ.ג.]. אבל זה היה קשה מאוד. זה היה קשה גם כי לא הייתה שם חבורה ספרותית מגובשת [יהושע היה חלק מחבורת הסופרים, שהתגבשה באותה העת סביב כתב-העת "סימן קריאה", מ.ג.]. אני אפילו לא זוכר מי ערך שם את הספרים. זו הייתה הוצאה טכנית במידה מסוימת. אז אחרי "המאהב" חזרתי ל"קיבוץ המאוחד" (עם "גירויים מאוחרים") ומאז אני שם עם "הספריה החדשה" שהתפתחה. אני יכול להתגאות, שמנהל הוצאת "ידיעות אחרונות", דובי אייכנולד, הציע לי מאה אלף דולר, לא תמורת ספר, אלא רק תמורת זה שאחתום בהוצאתו ואעבור אליו (זה היה לאחר פרסום "השיבה מהודו" ב-1994), ואני סרבתי. אמרתי לו – 'עזבתי קיבוץ פעם אחת. לא אעזוב פעמיים.

---

⁶⁵ ראיון טלפוני עם א.ב. יהושע נערך ב-15 בינואר, 2005.

מערכת היחסים בין מו"ל לסופר היא עניין שמרני מאוד; יש בה נאמנויות לתפיסת עולם, לעורכים, לבית הוצאה, לחבורה ספרותית. כתיבת ספרים, ואולי גם הוצאתם לאור, היא עסק שבו הכסף אינו מושל בכיפה. "הקיבוץ המאוחד" טיפחה, בנוסף לפרוזה, את תחום השירה. חבר המזכירות, המשורר זרובבל גלעד, שגם ערך את כתב-העת "מבפנים", גייס לשורות ההוצאה את זלדה ופרסם את אמיר גלבוט, את בנימין גלאי, את אבנר טריינין ואת דן פגיס. לאחר שהתפרקה הוצאת "מחברות לספרות", קיבלה "הקיבוץ המאוחד" את הזכויות על יצירותיו של נתן אלתרמן, ששימש כמתרגם וכעורך בהוצאה. סנד סיפר:

יום אחד הוא הופיע אצלי אלתרמן וביקש 6,000 לירות. זה היה הרבה כסף בתקופה ההיא. אמרתי שזה לא בסמכותי והתייעצתי עם קרן הקיבוץ שתאשר לו הלוואה. הם הסכימו ואלתרמן קיבל את הצ'ק. שאלתי אותו למה? והוא סיפר שהוא נוסע לניו יורק. 'אני לא נוסע לטיול', הוא עדכן אותי, 'בתי נמצאת שם בצרות גדולות, היא עומדת להתגרש מבעלה. אני לא רוצה לנפוש, רק לדאוג לה. כשחזר אלתרמן לארץ הוא שאל באיזה דרך הוא יחזיר את הכסף להוצאה. אני הצעתי לו לתרגם את היינה. אלתרמן אמר שאת היינה מאוד קשה לתרגם, וכי הוא מעדיף לתרגם את כתבי מולייר. הוא אכן תרגם את כל כתבי מולייר, השקיע בנושא עבודה קשה, והם הפכו לבסט סלר של ההוצאה. בסופו של דבר הם הכניסו לנו הרבה יותר מסכום ההלוואה.

מדי פעם הוא היה אומר לי, תעביר את שכר הסופרים שלי לסופרים אחרים, שנחשבו בעיניו כטובים, אבל הם לא מכרו – דוגמת בנימין גלאי. לפעמים היה מדובר על שכר של 300 ספרים. אחרי מותו מצאנו במקטורן האירופאי שלו פתק: את שכר הסופרים שלי תחלקו בין 3 נשים: בתי, אשתי וצילה בינדר (הציירת והמשוררת, עמה קיים רומן גלוי במשך עשרות שנים, מ.ג.), שסבלה יותר מכולם.

אחת המטרות, שההוצאה הוקמה לשמן, הייתה פרסום משוררים בני קיבוצים. משוררי הקיבוץ המאוחד מצאו בה את מקומם בשנות ה-60 וה-70, אך הכל היו תלויים בשיפוטו של דורמן: רצה – פָּאָרַם, רצה – הָאֵלִימָם; אלא שבהיותם חברי הקיבוץ המאוחד נסגרו בפניהם הדלתות של "עם עובד" ושל "ספרית פועלים" (שפירא, 1980: 653). באותה העת, משוררי ישראל נחלקו בין ההוצאות, ובעיקר בין "ספרית פועלים" לבין "הקיבוץ המאוחד" (מירון, 1987: 55) – ההוצאות היחידות באותה תקופה, שהשיקול הכלכלי היה משני בהן. שירה היא נחלת קוראים מעטים. במקרה הטוב יחזיר ספר שירה את ההשקעה בו (תמלוגים למשורר הם בגדר חלום רחוק); במקרה הפחות טוב, שהוא הכלל, ספרי שירה גורמים נזק כלכלי להוצאת הספרים. דרושה לה הנהגה, הן ספרותית והן מנהלית, בעלת חזון, רצון (ואף קורטוב של יצר התאבדות כלכלי) כדי להוציא לאור ספרי שירה, על אחת כמה וכמה – של משוררים צעירים. החיבור בין "הוצאת הקיבוץ המאוחד" לבין "ספרי סימן קריאה", שיידון להלן, הביא להוצאה את העידית של משוררי שנות ה-60 וה-70 ובהם יונה וולך, מאיר ויזלטיר ויאיר הורביץ.

המשבר

תנועת הקיבוץ המאוחד תמכה בבית ההוצאה שלה ואיפשרה לו להוציא ספרים שאינם רווחיים. כך לדוגמה, כדי לשפר את המצב הכלכלי של ההוצאה נוצר המפעל "ספר לחבר" ובו רכש הקיבוץ עותק מספרי ההוצאה לכל חבר. ההוצאה פעלה בהתאם לשאלה, "מה חשוב לקוראינו?" ולא "מה מעניין את קוראינו?" והקוראים לא גילו עניין בתוצריה. העדר-העניין הזה נמצא – לדבריה של איל כפכפי – כבר בליפיה של קהל-היעד: חברי הקיבוצים של התנועה. מעטים קראו את המאמרים העיוניים ב"מבפנים", ולרובם לא היה חפץ בכותרים של ההוצאה, שהרבתה לפרסם הגות סוציאליסטית, שירה, וספרי פרוזה ותרגום מעטים, שלא היו כפופים לנורמות ולאדיאיות של התנועה. כמובן, "הקיבוץ המאוחד" הוציאה

ספרים איכותיים רבים, אבל לא היה בהם כדי למשוך קהל-קוראים גדול. בקרב חברי הקיבוצים היו שטענו, כי ההוצאה הפכה ל"עסק" משתלם לכותבים חברי הקיבוצים: נסיעות לחו"ל, קבלת ימי עבודה לכתיבה. איש קיבוץ אשדות יעקב, משה בסוק, היסס, למשל, בפנייתו אל דורמן כדי שהלה, מנהל בית ההוצאה, ישתף אותו בעבודת ההוצאה. חברי מפא"י וחברי התנועה שלו באשדות יעקב מחו בפניו, באחת האסיפות: "אתה שתוק! לך לעבוד!" (כפכפי, 1992: 195).

בשנות ה-70 הסתמן תהליך איטי, אך יציב, של התרחקות ההוצאה מקהלה. כשבית הוצאה מאבד את קהל קוראיו הוא מאבד את זכות קיומו (אף אם משאביו הכלכליים איתנים; ולא כך היו משאבי ה"קיבוץ המאוחד"). אולם ההוצאה התאושה ועברה מהלך יסודי של התחדשות.

גלגול "הקיבוץ המאוחד" מסוף שנות ה-70 ואילך

בסוף שנות ה-70 נוצר קשר בין "הקיבוץ המאוחד" ובין בית ההוצאה הצעיר "סימן קריאה". הקשר הזה הוציא בסופו של דבר את "הקיבוץ המאוחד" מַגְדָּר הוצאת ספרים פועלית-תנועתית ועשה אותה בית הוצאה ישראלי בן-זמננו. התהליך הזה יובהר לאור השוואתו עם התהליך המקביל, שעברה "עם עובד". זו האחרונה נחלצה בכוחות עצמה מהמשבר שלה, וליתר פירוט: בכוחות המערכת וההנהלה שלה. המערכת הובילה את ההוצאה ליצירת קטלוג איכותי ומעודכן, שמשך קהל קוראים גדול, וההנהלה הוליכה את ההוצאה לעצמאות כלכלית. אמצעי ניהולי עקרוני, שנקט, היה הכלת הפרסום התנועתי-המפלגתי: לא התנערות ממנו, אלא מידורו במסגרת מיוחדת בתוך ההוצאה, כדי שהיא לא תזוהה איתו. לעומת זאת, "הקיבוץ המאוחד" התאושה על-ידי שיתוף פעולה עם בתי הוצאה אחרים.

גלגוליה של ההוצאה בתקופה הנדונה כאן הם השתלשלות אירועים מורכבת, שקשה לעקוב אחריה בלי "מפת דרכים" תמציתית. ובכך "הקיבוץ המאוחד" חָבְרָה ל"סימן קריאה"; שתי ההוצאות הקימו, בשיתוף עם הוצאת "כתר", את "הספריה", כספריית מינויים; בשלהי שנות השמונים נפרדו דרכיהן

של הוצאת "כתר" משתי השותפות שלה והללו יסדו את "הספריה החדשה – ספרי סימן קריאה", כספרייה של הוצאת "הקיבוץ המאוחד". בסוף העשור הראשון למאה ה-21, חברה ה"ספריה החדשה" להסכם שיתוף פעולה עם "כנרת-זב"מ-דביר". נפתח בסיפורה של הוצאת "סימן קריאה", נמשיך בתיאור הצטרפותה ל"קיבוץ המאוחד" ומשם נמשיך בתיאור קורותיה של זו האחרונה.

ספרי "סימן קריאה"

בשנת 1972 הקים מנחם פרי יחד עם המשורר מאיר ויזלטיר את כתב-העת החשוב "סימן קריאה". למרות שמחקר זה אינו עוסק בכתבי-עת, יש מקום להתייחס ל"סימן קריאה" בשל חשיבותו כמצע לבית ההוצאה – מצע שעיקרו הפונוה לתת במה לדור שאחרי זך ואבידן (ילידי ראשית שנות ה-30), הלא הוא דור המשוררים יונה וולך, מאיר ויזלטיר ויאיר הורביץ, המחזאי חנוך לוין (כל אלו ילידי ראשית שנות ה-40) והסופרים א"ב יהושע, דן צלקה ויהושע קנז (ילידי המחצית השנייה של שנות ה-30). אמנם, אנשי "סימן קריאה" פרסמו בכתב-העת ובבית ההוצאה שלהם יצירות של יוצרים מבוגרים יותר, כגון יוסל בירשטיין ואבות ישרון, אבל הם שאפו לטפח את "הדור הבא" בשדה הספרות העברית. רבים מהיוצרים, שהוזכרו זה עתה, פרסמו כבר בכתב-העת "עכשיו", שהחל לצאת בשנת 1959, אך לדידו של עורך "סימן קריאה", מנחם פרי, הם לא מצאו שם "מסגרת משמעות", כפי שהבהיר ב"פתיח" לחוברת הראשונה:

העורכים והסופרים המסתופפים מסביב ל"סימן קריאה" יוצאים למסע זה מתוך הרגשת צורך חיוני, מתוך הרגשת מחסור. נעמיד את יומרתנו בפשטותה, ונאמר כך: המתהווה הספרותי בארץ אין לו מרחב-מחייב אמיתי, אין לו מסגרות משמעות - אין לו במה שנבנתה על פי צרכיו ועל פי צרכי הקוראים [...] רוב הסופרים והמחברים מרגישים כבר זמן רב במודע בהעדרה של במה פעילה" (עמ' 6, סימן קריאה 1, 1972).

הטענה בדבר העדר במה פעילה לאותם היוצרים והוויכוחים באשר לראשון שגילה ושטיפח אותם פרנסו עוד הרבה פולמוסים ספרותיים בין מנחם פרי לגבריאל

מוקד, עורך "עכשיו" (ראו עוד להלן בפרק על הוצאת "עכשיו"). יש לציין, שאנשי "סימן קריאה" ביקשו להטביע את חותמם גם בתחום הספרות המתורגמת. בחוברת הראשונה של כתב-העת הופיעו תשעת הפרקים הראשונים של הרומן של וירג'יניה וולף, "אל המגדלור", בתרגום ויזלטיר.

מנחם פרי ואנשי מערכת כתב-העת הבינו, שאת השינוי המיוחל בספרות העברית אי-אפשר להוציא לפועל באמצעות "רבעון מעורב לספרות" (כותרת המשנה של כתב-העת "סימן קריאה"), מה גם שהיה זה, בפועל, "שָׁנְתוֹן שְׁנֵקְרָא רְבָעוֹן" (כך הגדיר את כתב-העת חנוך לוין בשיר סאטירי, שכתב לכבוד צאת גליון 3-4 בשנת 1974, כשנתיים לאחר צאת הגליון הראשון).⁶⁶ מנחם פרי וחבורתו החליטו אפוא להקים הוצאת ספרים. על הניסיון הראשון לבצע זאת, אמר פרי: "כל המו"לים שפנינו אליהם, ראו בהצטרפותנו הרפתקה כלכלית בלתי כדאית" (מנור, 7/6/88 : 18).⁶⁷ לבסוף מצאה החבורה בית אצל מרדכי מס ונתן ציפקיס, שהקימו הוצאה בשם "מפעלים אוניברסיטאיים", לאחר שעזבו את מפעל השכפול של אוניברסיטת תל-אביב.

ב"מפעלים האוניברסיטאיים" יצאו המחזה "חפץ" של חנוך לוין, "זכרון דברים" של יעקב שבתאי, קובץ סיפרים של ג.ד. סלינגר, "אל המגדלור" של וירג'יניה וולף (בתרגום ויזלטיר), וכן ספרי שירה של ויזלטיר, של יונה וולך, של יאיר הורביץ, של אורי ברנשטיין, של אהרן שבתאי ושל אבות ישורון.⁶⁸ בתוך

---

⁶⁶ השיר הוקרא בערב לרגל המאורע. עוד פכים מאותו הערב ראו בזיכרונות מנחם פרי: פרי, מ. (2009, אוגוסט 14). הנה גם חנוך לוין: ממואר וקטע וידאו במלאת עשור למותו. אתר הספרייה החדשה. (נדלה לאחרונה ב- 24/3/16):

http://www.newlibrary.co.il/htmls/page_360.aspx?c0=15150&bss53=13176

⁶⁷ ראו בהרחבה: מנור, ה. (1988, יוני 7). "מנחם מוכר ספרים – מנחם פרי יזם מו"לות". מעריב (עסקים).

⁶⁸ ב-2009 יצא בהוצאת "סימן קריאה" ספר של מחר שיריו, "מְלַבְּדֵאָתָה".

חמש שנים הוציאה "סימן קריאה" כחמישים ספרים ושמונה גיליונות של כתב-העת "סימן קריאה". פרי מספר, כי חיזור אחרי יעקב שבתאי שביקש להוציא "זכרון דברים" ב"ספריה לעם" של "עם עובד". פרי:

אמרתי לו, שאם "עם עובד" ירצו להוציא את זה ב"ספריה לעם" – מה שאני לא מאמין, כי הם היו מאוד שמרנים באותה תקופה – אז לך איתם, אבל אם הם יגידו לך: לא ב"ספריה לעם" אלא מחוץ ל"ספריה לעם", אז אנחנו יכולים לעשות יותר. מה שהיה זה שהם דחו את הספר, והם נתנו לו חוות דעת מעליבה, ואז יצא אצלנו שבתאי. אלו היו חמש שנים מפוארות וסימנו בהן – גם באמצעות החוברת – פרוזה לא סמלנית" (שאינה סימבוליסטית, מ.ג.נ).⁶⁹

במערכת "סימן קריאה" נמצאו נילי מירסקי, משה רון, ניסים קלדרון ודן צלקה. ברור היה, כי מערכת כזו, האחראית להדפסת מיטב היוצרים, אינה יכולה להסתפק במו"ל שמתפקד, למעשה, כבית דפוס בעל יכולות מוגבלות להפצה. השותפות "עם מפעלים אוניברסיטאיים" התפרקה באמצע שנות השמונים של המאה העשרים. מנחם פרי אמר (ביולי 2008): "האכסניה שאני פניתי אליה הייתה "זמורה-ביתן-מודן". אהד זמורה מאוד רצה ואך שני שותפיו [אשר ביתן ועודד מודן, מ.ג.נ.] מאוד לא רצו. עוד אחת הטעויות שאנשים עושים".

הקשר של אנשי "סימן קריאה" עם "הקיבוץ המאוחד"
זכור, בסוף שנות ה-70 נקלעה "הקיבוץ המאוחד" למשבר מערכתי, שהיה כרוך, כמובן, במשבר כלכלי. סנד, שהיה אז מנהל ההוצאה, הניע את המהלך שהביא לידי היחלצות ההוצאה מהמשבר. הוא סיפר בראיון:

---

⁶⁹ ראיון עם מנחם פרי נערך בביתו ביולי, 2008.

פרץ ויכוח גדול ב"קיבוץ המאוחד". אני טענתי שאין ברירה. גם מבחינה כלכלית וגם מבחינת מבנה המערכת. אי אפשר היה שסיפורים כמו עמיחי ואבידן ימשיכו. אני חשבתי שהספריה של מנחם פרי תביא את הרעננות, שאבדה הן ל"ספרית פועלים" והן להוצאה שלנו, בה ירדה זקנה על ההוצאה וכמה מסופריה דגלו בשמאלנות עודפת. לשמחתי, הקיבוץ קיבל את עמדתי והאיחוד היה מבריא.

סנד הכיר מן הסתם את תוצרי "סימן קריאה" וראה אותם כדגם לרוח החדשה, שביקש להפיח בבית ההוצאה שלו; עצם התקשרותו עם "סימן קריאה" מתוארת מהצד שלה, בדבריו של מנחם פרי: "באותה העת, 1977, נפגשתי עם אלכסנדר סנד בעניין זכויות לאנתולוגיה שרצינו להוציא ולא הוצאנו בסופו של דבר. והוא הזמין אותי לחמוס בשוק והציע שנצטרף אליהם".

נראה, שאותו המפגש על צלחת חומוס בשוק הוא שהניע את תהליך ההתחדשות של "הקיבוץ המאוחד". פרי המשיך וסיפר:

מציננו, אחרי שהוחלט וכולם תמכו [...] מאיר ויזלטיר, א"ב יהושע ובנימין הרושובסקי. היו עורכי הדין – הם ניהלו את המו"מ עם "הקיבוץ המאוחד" – אני לא רציתי להתעסק בזה, והם השיגו הסכם כזה טוב, שב-1990, כשכבר שכחנו מההסכם, ביקש מנהל כלכלי בקיבוץ המאוחד שנוותר עליו. הוא היה לא פייר. היה כתוב, שהחוזה מתחדש אוטומטית כל שנה אלא אם כן אחד הצדדים מודיע שהוא לא רוצה, בהתראה של חודשים מראש, וביום ש"סימן קריאה" פורשת מהוצאת "הקיבוץ המאוחד", היא מקבלת 50 אחוז מהרווחים על ספריה בניכוי הוצאות. הם חתמו על זה בזמן שנראה היה להם, ש"סימן קריאה" זה דבר קטן שיוציא ארבעה-חמשה ספרים. הם לא חשבו על זה בכלל. אילו החוזה הזה היה נמשך היום הייתי יכול להגיד בשנה הבאה שאני כבר זקן ולא מתחשק לי לעבוד יותר ו"סימן קריאה פורש", אבל היינו לוקחים את כל הוצאת "הקיבוץ המאוחד" איתנו, כי כדי לשלם את חצי ממה שהרוויחו דרכנו הם היו צריכים למכור את

ההוצאה. זה היה בעיקר ויזלטיר והרושובסקי, זה היה מהלך להסכם בין "סימן קריאה", שהם יוציאו את החוברת ואת כל ספרינו נוציא דרכם, ואם הם יסרבו להוציא את הספר, אנחנו יכולים להוציא אותו בעצמנו או דרך מו"ל אחר. מאז עברו שלושים שנה והם מעולם לא סרבו לשום ספר.

אחד הסופרים המשמעותיים שהיה מעורב במהלך הוא א.ב. יהושע שהיה חתום באותה העת בהוצאת "שוקן", אליה עזב מתוך תקווה שנכזבה לתנאים טובים ולמשכורת קבועה. יהושע עבר לפרסם תחת עריכתו של פרי מיד לאחר ההסכם והוציא את ספרו "גירושים מאוחרים" בשנת 1982. חמש שנים מאוחר יותר, בשנת 1987, ספרו של יהושע "מולכו" היה הראשון בסדרה למינויים של "סימן קריאה".

"הקיבוץ המאוחד" קנתה מ"מפעלים אוניברסיטאיים" את השם המסחרי "סימן קריאה". במסגרת שיתוף פעולה זה ראו כ-400 ספרים. נראה, שהמגמה החדשה הייתה קשה לוותיקי ההוצאה. בשנת 1985 מספר מנחם דורמן, בכתב-העת "מבפנים", על תוכנית ההוצאה לשנה הקרובה ומציג את שיתופי הפעולה שלה עם גופים שונים, אוניברסיטאיים ואחרים. הוא מציין כמות עצומה של ספרים, כמאה ושישים, הנמצאים ב"צנרת" בית ההוצאה, וממשיך:

אם נעיין בדבר ניווכח לדעת שחלק נכבד מעבודתנו המו"לית מוקדש להגשמת רעיונות ותוכניות הנובעות מן האינטרסים והצרכים הרוחניים והציבוריים של מוסדות למיניהם, אשר עניינם איננו במישורים של עניינינו או [...] מתחזקת בתוכנו ההרגשה, שאת כרמי לא נטרתי – לא נטרתי אותו די-צרכו ודי צרכי. אנקוט לשון אחרת: הגיעה השעה לבדוק את עצמנו, מדוע נידלדלו יוזמותינו ושמה נכנסנו למלכוד מסוים, אם מטעמים כספיים ואם מטעמי "קשרים" עם מוסד או איש ידוע [...] למרות כל הישגינו בשדה הספרות – והם מרובים ואנו יכולים להיות גאים בהם מתוך הידיעה שהוצאת "הקיבוץ המאוחד" הטביעה את חותמה בספרות העברית

בעשרות השנים האחרונות – וכבכך, למרות זאת אני שואל את עצמי כיום: אולי הזנחנו היפותזות עבודה אחרות האומרות כי מילוי הצרכים האידאולוגיים של הקיבוץ איננו גורם מצמצם, אלא אדרבא – אף הוא גורם מרחיב ומפתח. (דורמן, 1985: 60).⁷⁰

דברים אלה נכתבו באמצע שנות ה-80 של המאה הקודמת אך הם נשמעים כאילו נאמרו בימי בראשית של ההוצאה. בעת כתיבתם עמדה התנועה הקיבוצית על סף קריסה. כדי לשרוד, היא ויתרה על האידאולוגיה שלה ועברה הפרטה, במידה זו או אחרת. המושג 'קיבוץ' התרוקן מהתוכן המקורי שלו, גם בהופיעו בשם של הוצאת "הקיבוץ המאוחד". כיום, הקיבוץ הוא חלק מכלכלת השוק בישראל. למציאות זו מותאמים "הצרכים האידאולוגיים" שלו ושאיפותיו למלא – באמצעות בתי ההוצאה שלו – תפקיד משמעותי בתרבות הישראלית.

הקמת "הספריה"

בשנת 1986 נוצרה שותפות חדשה, משולשת, של "ספרי סימן קריאה", הוצאת "הקיבוץ המאוחד" והוצאת "כתר". פרי אמר על השותפות הזו: "השיקול שלי לא היה כמה ירוויחו 'כתר' ו'הקיבוץ המאוחד' [...] אלא לפרוץ לקהל קוראים רחב יותר" (מנור, 7/6/88: 18). לשם כך ביקשו בתי ההוצאה להפיץ את הספרים בסדרת מנויים, בין השאר. עד אז, סדרת המינויים המצליחה היחידה בארץ הייתה סדרת "ספריה לעם" של "עם עובד". היו בה יותר מעשרת אלפים מנויים באותה עת. א"ב יהושע, שעמד לפני השלמת כתב היד של "מולכו", ודויד גרוסמן, שהיה כוכב עולה בשמי הספרות העברית, הביעו בפני מנחם פרי את רצונם להוציא את ספריהם ב"ספריה לעם". פרי ראה זאת כהזדמנות ליצור שותפות של "סימן קריאה" ו"הקיבוץ המאוחד" עם הוצאת "עם עובד". הוא מספר:

---

⁷⁰ ראו בהרחבה: דורמן, מ. (1985). הוצאת הקיבוץ המאוחד. מבפנים, מ"ז (2-1): 59-61.

לקחתי את סנד והצענו לאנשי "עם עובד", אהרון קראוס וגיורא רוזן, ששני ספרים בשנה בסדרת המינויים שלהם הם יקבלו מאתנו. הם צחקו מאתנו. גיורא רוזן היה אינסטרומנטלי בהוצאת חוברת "סימן קריאה". הוא השיג תמיכה גדולה של 10 אלפים לירות מתקציבו האישי של מזכ"ל ההסתדרות (גיורא רוזן היה עוזרו) והחוברת הראשונה יצאה בתמיכת ההסתדרות. כתוצאה מכך, כשהייתה שבייתה גדולה בנבית החרושת] עלית, באנו עם משאית וחילקנו חוברות "סימן קריאה" לפועלים וחנוך לויין חילק אלף חוברות "סימן קריאה" בחצר של עלית. עכשיו גיורא היה בצד השני, והם אמרו: מה אנחנו צריכים אותך? אנחנו יכולים להשיג את הסופרים הללו בלעדך. ירדנו למטה ואמרתי לסנד: חייבים להקים ספרייה מתחרה. סנד השיב בחיוב, וידעתי שיש לנו המון ספרים נהדרים בצנרת, אבל הבנתי שמבחינה תפעולית, "הקייבוץ המאוחד" לא יכול לעמוד בדבר כזה.

מכיוון שכתבתי אז מדור בישול שבועי ב"כותרת ראשית", והשבועון נדפס בדפוס "כתר" בירושלים, אז הכרתי את מנכ"ל ההוצאה, אליאב כהן, שהוא הכיר אותי ואשתו הייתה קוראת נלהבת של המתכונים, ושהייתי מזדמן לשם היינו מפטפטים. הרמתי אליו טלפון במוצאי שבת, שאני רוצה שיפגוש אותי בבית קפה בירושלים, והצעתי לו שנקים ספרייה. הוא הסכים מייד וכשבגשרתי ביום ראשון לסנד שאנחנו הולכים לעשות את זה עם "כתר", והוא נאנח אנחה עמוקה. התחילו לעבוד על חוזה עם "כתר", אך התברר שזה לוקח זמן, מכיוון שאלו התחילו לעשות תחשיבים ותוכניות. למעשה, המשא ומתן על "הספרייה החדשה" לא נגמר עד היום, אבל התחילו להוציא את הספרים. זה היה שלוש שנים. ל"כתר" לא היה כמעט דבר. מתוך 39 ספרים (13 ספרים בשנה) יש ששה שהביאו "כתר" והשאר אנחנו. "כתר" היו מו"ל משוכלל ומנוהל היטב עם בעלים [– חברת] 'כלל' [...] הייתה להם גם רשת חנויות. חלק מהלוגיסטיקה של העניין היה, שהמנויים יקבלו את

הספרים [...] חודשיים קודם [...] והם יאספו אותם בחנויות "כתר". היו לנו 7,000 מינויים בתוך שבוע כי זו הייתה הדרך היחידה לקבל את "עיין ערך אהבה". נשברנו אחרי שנה, כי הסופרים לחצו [שכן קורא שלא היה מנוי נאלץ להמתין זמן ארוך עד צאתו של הספר בהפצה הרגילה. מ.נ.]. "עיין ערך 'אהבה'" היה טירוף גמור. מרוב זה שאנשים לא הצליחו להשיג את דויד גרוסמן אנשים קנו ספרים של הסופר הרוסי, וסילי גרוסמן [ספרו של וסילי גרוסמן, "החיים והגורל", ראה אור באותה שנה על-ידי "הקיבוץ המאוחד"]. בינתיים התחיל משא ומתן ואז יצאה השמועה ואז "עם עובד" טלפנו והציעו שנקים ספריה "פיפטי פיפטי". עכשו הם כבר לא צחקו. חברי ב"סימן קריאה" היו נגד, אמרו לי "אז מה עשית? – רוצה להוציא דבר חדש, אבל תהיה עם רשימת הספרים של ה"ספריה לעם"? אתה רוצה להוציא חנוך לזין וליד זה יהיה לך אהרן מגד?" סנד מאוד לחץ לכיוון ההפוך [כלומר, להצטרפות אל ה"ספריה לעם". מ.נ.]: "עם 'כתר' אנחנו הולכים אל האפלה. מפעל חדש מי יודע אם יצליח אם לא. כאן יש כבר יותר מעשרת אלפים מינויים". והמשא המתן התנהל בלי ידיעת "כתר", במקביל, והייתה ישיבה גדולה ב"קיבוץ המאוחד" בה היו כל אנשי "עם עובד", ועמדו לחתום, ואני לא רציתי וראיתי שאברהם יבין יותר לא רוצה. הצעתי שנחכה עד מחר. ובאמת, בלילה התקשר אלי קראוס [ואמר ש]יבין הגיש את התפטרותו. ואני דיברתי עם מנכ"ל "כתר", אליאב כהן, וזה היה כבר ספטמבר, והיינו מחוייבים לספק ספרים".

כך נמצאו לקורא הישראלי שתי סדרות ספרים מתחרות למינויים: "הספריה" של "סימן קריאה", "הקיבוץ המאוחד" ו"כתר", ו"ספריה לעם" של "עם עובד". "הספריה" הצליחה, בין השאר, הודות ליחסי ציבור מאסיביים. פרי: "בתקופה זו החלו הספרים להגיע ממדורי הספרות האליטיסטיים ועברו גם למקומונים, לטלוויזיה ולעיתונות הרגילה" (מנור, 7/6/88 : 18). יגאל שוורץ מחזק את דבריו: "הייתה פריחה גדולה. שלהי המודרניזם וראשית הפוסט איפשרו את זה. היו הרבה

עיתונים – שחלקם לא קיימים יותר, כמו "דבר", "על המשמר" ו"כותרת ראשית" – שנתנו לפריחה הזו במה. הייתה סצינה תקשו-ספרותית ענפה". פרי מציין במיוחד את החידוש הגדול שתרמה "כתר":

אשת יחסי ציבור מוכשרת מאוד, בשם רחל מראני, והיא עשתה את יחסי הציבור לספרים הראשונים. אחרי חצי שנה שהתברר שיון פדר, העורך הראשי של "כתר", אומר לה קצת "להוריד טורים" לגבי הספרים: "תעשי יחסי ציבור רק לשני ספרים שאנו מביאים השנה", אז החלטנו על פיצול יחסי הציבור: הם יעשו יחסי ציבור לשני הספרים שלהם ואנחנו נעשה יחסי ציבור לספרים שלנו. ואז אני לקחתי את מי שהייתה עד אז מזכירת המערכת של סימן קריאה, ציפי לוי, ואמרתי לה: את תעשי יחסי ציבור. צחקו עלי, אבל היא הוכיחה את עצמה [ב]יחסי הציבור ל"עיין ערך אהבה" ולפוגל. הדבר שהאשימו אותי בו, לא שאני מתנצל על זה, אבל אני לא חושב שאפשר למכור ספרים גרועים באמצעות יחסי ציבור [...].

מיכאל הנדלזלץ סיכם את המהלך: "מפעל זה סיפק למנויים 10 ספרים טובים בדואר מדי שנה וחולל לא מעט רעש תקשורתי, כשהעורך, מנחם פרי, קרא תיגר על 'ספריה לעם' של 'עם עובד'" (הנדלזלץ, 23/3/89).⁷¹ בכל זאת, השותפות בין "כתר" ל"סימן קריאה" ולהוצאת "הקיבוץ המאוחד" התפרקה לאחר פחות משלוש שנים וכ-30 כותרים ובהם "מולכו" של א"ב יהושע ו"עיין ערך אהבה" של דויד גרוסמן. הפירוק נבע גם מעניינים כלכליים וגם מעניינים אישיים. מנחם פרי מספר, כי הגורם המרכזי לפירוק השותפות עם "כתר" היה מינויו של עו"ד יעקב פחטר כמנכ"ל "כתר", במקום אליאב כהן, שעימו הייתה לאנשי "סימן קריאה" שפה משותפת. ההנהלה החדשה של "כתר" רצתה לראות בשורותיה סופר הנחשב ל"כוכב". בין השאר היא פנתה – לדברי פרי – אל דויד גרוסמן, שהיה

---

⁷¹ ראו בהרחבה: הנדלזלץ, מ. (1989, מרץ 23). תהיה ספריית מנויים. הארץ, עמ' 10.

מעמודי התווך של ספרות המקור ב"סימן קריאה", והציעה לו לעבור ל"כתר" תמורת ממון רב, אך הוא סירב (ניסיון מאוחר יותר של "כתר" עלה יפה: עמוס עוז עבר אליה, כפי שתואר לעיל בסיפור "עם עובד". העניין יידון עוד במהלך סיפורה של "כתר"). הפנייה של "כתר" לגרוסמן הצטרפה למה שפרי ראה כניסיונות של פחטר להתערב בעבודת המערכת של "הספריה" וזאת בהיותו משולל סמכות ספרותית וחוזית לעשות כן ("על הטבלה המחזורית" של פרימו לוי הוא אמר לי: 'למה שואה?'). פרי לא יכול היה לעבוד עוד עם "כתר".

בעוד שפרי מדגיש את העובדה שאנשי כתר, ובראשם פחטר וניבה לניר, ניסו "לגנוב" סופרים מ"סימן קריאה" ולהתערב בעבודת המערכת, יגאל שוורץ, שהיה אז עורך ספרות המקור ב"כתר", מדגיש עניינים אישיים הנוגעים בפרסום ספרות מקור במסגרת העבודה המשותפת בין "סימן קריאה" ו"כתר". לדבריו ראשית הקרע התגלע בהקשר לפרסום ספרו של דוד שיץ, "שושן לבן, שושן אדום", שיצא כספר הראשון בסדרת המינויים של שנת 1988:

אני הוצאתי את הספר וחתמתי עליו... במקום חתימתו של מנחם פרי "מ.פ." [שהייתה "הסמל המסחרי" של ספרי "סימן קריאה". ראו עוד להלן. מ.נ.]. והעניין הזה הקפיץ אותו. זה מה שפירק את העניין.⁷² היו שם גם עניינים כלכליים אבל היה שם הרבה אגו. נפרדו הדרכים, אך מצדי יש הרבה מאוד הערכה לפרי. פרסמתי מאמרים רבים ב"סימן קריאה", ואני חושב שהוא עורך משמעותי מאוד, עורך טוטאלי: גם עורך את הספרים וגם עורך בעל אמירה (בראיון עם יגאל שוורץ, 12/8/05).

---

⁷² פרי הדגיש כי שוורץ היה אמור לחתום על הספר מכיוון שערך אותו, אך אכן הטקסט לא נשלח לאישורו כעורך הסדרה. כמו כן הוסיף כי האירוע הזה התרחש חודשים לפני שאנשי "סימן קריאה" נפרדו מ"כתר" ובאותה העת לא היו מתחים בינו ובין יגאל שוורץ.

הספריה החדשה ומנחם פרי כעורך

בשנת 1989 קמה "הספריה החדשה". השם מרמז על המשך מפעל "הספריה" ועל החידוש – במנותק מ"כתר". פרי נקבע כעורך; עוזי שביט, מנהל הוצאת "הקיבוץ המאוחד", היה שותף למערכת, ושותף נוסף – האחראי על הצד העסקי-שיווקי – היה חזי שלח. פרי: "אני טוען שמעולם לא התפלגנו מכתר, התפלגנו מפחטר, משום שתוך שנה ייסדנו ספריה חדשה, יחד עם אליאב כהן, מאיר שני וחזי שלח, שאלו היו האנשים שעבדנו עמם ב'כתר'. המשכנו עם אנשי 'כתר'; רק 'כתר' לא המשיכה עם האנשים של 'כתר'". הבעלות על "הספריה החדשה", בשנותיה הראשונות, נחלקה שווה בשווה בין "סימן קריאה" ו"הקיבוץ המאוחד" מצד אחד לבין קבוצת חזי שלח מצד שני. היא נוהלה בפועל בידי אליאב כהן, ולצידו פעלה המערכת ובה פרי, רינה קלינוב, נילי מירסקי, אילנה המרמן ומשה (מוקי) רון. "הספריה החדשה" הציעה למנוייה סדרה בת כתיסר ספרים בשנה. אחד הלקחים, שהפיקו ממפעל "הספריה", היה הגדלת אפשרות הבחירה של המנוי מתוך רשימת הכותרים של הסדרה – "מינוי פתוח", כהגדרת עוזי שביט. חידוש שיווקי נוסף היה האפשרות, שניתנה למנויי הסדרה לקבל את הספרים לביתם באמצעות הדואר, או לגשת בכל חודש לנקודת חלוקה בחנות "סטימצקי" ולעייין בספרי הסדרה כדי לבחור מתוכם את אלה הרצויים להם. המחיר המלא של הספרים היה כמעט כפול ממחירם למנויים.

נוכל לציין פה רק מבחר מצומצם של היוצרים, שספריהם יצאו על-ידיה: יעקב שבתאי, יהושע קנז, א"ב יהושע ("מר מאני", "השיבה להודו", "מסע אל תום האלף", "הכלה המשחררת", "שליחותו של הממונה על משאבי אנוש", "אש ידידותית", "חסד ספרדי"), דויד גרוסמן ("שתהי לי הסכין", "יש ילדים זיגוג", "מישהו לרוץ איתו", "נוכחים נפקדים", "בגוף אני מבינה", "אשה בורחת מבשורה", "נופל מחוץ לזמן"), עמליה כהנא-כרמון ("ליוויתי אותה בדרך לביתה" ו"כאן נגור"), דוד פוגל ("תחנות כבות", "חיי נישואין"), יהודית קציר, יהודית הנדל, יוסל בירשטיין, לאה איני, יורם קניוק ואחרים.

"הספריה החדשה" מציעה תרגומים משפות המקור בלבד ולא משפות-ביניים (כלומר, יצירות, שנכתבו בשפות מוכרות פחות, שתורגמו לשפות רווחות כגון אנגלית, ומשם לעברית). בין היצירות המתורגמות הבולטות ב"ספריה החדשה": "השמכאן" של גי דה מופאסאן בתרגום אביבה ברק, ספריה של נטליה גינצברג ובהם "כל אתמולינו" בתרגום ניצה בן ארי, "סיפורים נפוליאוניים" של אונורה דה בלזאק בתרגום עדה פלדור, ספריה של טוני מוריסון ובהם "חמדת", בתרגום ניצה בן ארי, ספריה של אלזה מורנטה ובהם "אלה תולדות" בתרגום עמנואל בארי ו"האי של ארתורו", "כזב וכישוף", "ארצ'לי", ו"הרדיד האנדלוסי" בתרגום מרים שוסטרמן-פדובאנו, ספריו של ז'וזה סאראמאגו ובהם "על העיוורון", "חיים אלימים" של פ.פ. פאזוליני בתרגום מירון רפופורט, "דקלי הפרא" של ויליאם פוקנר בתרגום משה זינגר, "סיפורים מן הפרובינציה" של אנטון צ'כוב בתרגום נילי מירסקי, "מפיסטו" של קלאוס מאן בתרגום ניצה בן ארי, "הר אדוני" של ארי דה לוקה בתרגום מרים שוסטרמן-פדובאנו, ו"בעקבות הזמן האבוד" של מרסל פרוסט בתרגום הלית ישורון.

רחלי אידלמן, מנהלת הוצאת "שוקן", סיפרה על החיפוש שלה אחר מתרגם הולם ל"אלה תולדות" של אלזה מורנטה – תרגום אשר ראה לבסוף אור ב"ספריה החדשה": "היו לי שש דוגמאות תרגום של כל המתרגמים הכי טובים בארץ מאיטלקית, ואף אחד מהם לא היה מספיק טוב. בסוף קיבלתי אישור לתרגם את הספר מאנגלית, אבל לא רציתי לעשות את זה. הספר יצא בסוף ב'ספריה החדשה', ומנחם פרי השקיע הרבה עבודת עריכה בתרגום. אני לא יודעת כמה הוצאות היו הולכות מרחק כזה רק כדי להוציא תרגום טוב של ספר" (לב-ארי, 24/4/02)⁷³. מיכאל הנדלזלץ כתב, שפרי "השתלח בהוצאות ספרים שעטות על

⁷³ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2002, אפריל 24). לא דומים למקור. הארץ (נדלה לאחרונה ב- 24/3/16): <http://www.haaretz.co.il/misc/1.788835>

כל רומן ביכורים" (הנדלזלץ, 8/2/95 : 2).⁷⁴ פרי טען, "כי לרוב הסופרים החדשים היום אצה הדרך אל הרומן הראשון, וכי הם אינם גדלים ומתפתחים כפי שסופרים היו גדלים בעבר בספרות העברית" (לב-ארי, 9/6/04).⁷⁵ בעניין זה אשמים, במידה מסוימת, העורכים: "יש מעט מאוד עורכים ספרותיים שיִשבו עם סופר וילמדו אותו איך לכתוב. רוב העורכים היום יבחרו את הספרים, יעירו לסופר כמה הערות, אבל לא יישבו עם הטקסט ועם הכותב במשך שבועות" (לב-ארי, 9/6/04). פרי נחשב עורך קפדן ומסור. כך, לדוגמה, העיד א"ב יהושע:

הוא עורך מצוין שגם מזדהה והולך אתך [...] קראתי אז ראיון בעיתון עם הזמר רמי פורטיס [...] הוא אמר, שמדינת ישראל היא לא מדינה אלא מתקן. הביטוי מצא חן בעיני. אז ב"אש ידידותית", כשירמי מוציא את מררתו בפני גיסתו באפריקה, כתבתי שהוא אומר לה שמדינת ישראל היא לא מדינה אלא מתקן. במקביל, אמוץ מתקן את המעלית של האהובה לשעבר של אביו ומביא אותה למחרטה, ואז מנחם [פרי] אמר לי, שמוטב שירמי יאמר "מדינת ישראל זה מחרטה", וכל כך התפעלתי מכך שהוא יכול היה למצוא את הקישור לקטע אחר בטקסט, ולהבין שאכן מחרטה היא הביטוי הנכון, כי הרי אנחנו בעצם חורטים במחרטה את זהותנו. היכולת שלו להבין את זה ולמצוא את הביטוי המתאים – זו החשיבות הגדולה שלו בעיני.⁷⁶

---

⁷⁴ הנדלזלץ, מ. (1995, פברואר 8). הרשימות שבדרך, הארץ (ספרים), עמ' 2.
⁷⁵ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2004, יוני 9). איפה מתחבא קנו החדש. הארץ (נדלה

לאחרונה ב- 24/3/16 : <http://www.haaretz.co.il/gallery/1.972586>
⁷⁶ ראו בהרחבה בראיון עם יהושע: סלע, מ. (2009, יוני 12). "הרכבת שלא עוצרת", הארץ (נדלה לאחרונה ב-24/3/16):

http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1045,209,36967,.aspx

אכן, פרי – כיום מו"לות וכעורך – הוא הרוח החיה ב"ספריה החדשה"; טעמו הספרותי מעצב אותה זה כחצי יובל ומתוך כך יש לו השפעה מכרעת על שדה הספרות בארץ, ובאמצעות עריכת יצירות מתורגמות מעברית לשפות אחרות – גם על שדה הספרות בעולם.⁷⁷

ספרית מנויים – יתרונות ומגרעות

לקראת חנוכתה של "הספריה החדשה" נערכו בעיתונות דיונים בדבר הפצת סדרות ספרים למנויים כנגד הפצת ספרים יחידים. בסוגיה זו נגענו כבר בסעיף 'בבודדים', לא בצרורות', בהקשר ל"ספריה לעם", וכאן אנו מעלים אותה כנקודת מוצא לדיון בשיטות פרסום ספרים ושיווקם, שהונהגו בארץ בשנות ה-80 וה-90. ובכן, כדבריו של מיכאל הנדלזלץ, החיסרון של ספריית מנויים – מבחינתו של הקורא – הוא זה, שהמנוי מחויב לסמוך על העורך ולרכוש ספרים, שלא היה קונה מתוך בחירתו החופשית. לעומת זאת, הוא עשוי לגלות כי חלק מאותם הספרים, שלא היה רוכש, מוצאים חן בעיניו; זאת אומרת, המינוי חושף אותו לאפשרויות קריאה, שלא היה מגלה אותן בעצמו. לעניין זה מצטרף השיקול הכלכלי של ההוצאה: "שיווק עשרה ספרים במחיר נמוך מאפשר לספרים 'חזקים' [פופולאריים. מ. נ.] לעזור גם לספרים מושכים פחות, שהעורך חפץ ביקרם" (הנדלזלץ, 10: 23/3/89). בשולי הדברים האלה אפשר לציין, כי במקרים מסוימים מקבלים המנויים את הספרים לפני שאלה מגיעים לחנויות וכך הם זוכים ביתרון חברתי על פני אלה שטרם ראו את הספר ה"מדובר" באמצעי התקשורת ובישיחות סלון.

---

⁷⁷ בין היתר נציין כי בשנת 2010 זכה מנחם פרי על פועלו ארוך השנים בפרס רמת גן לספרות על מפעל חייו. ראו בחוברת שהפיקה העירייה (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): http://www.ramat-gan.muni.il/NR/rdonlyres/AE0AE41F-B94F-47CD-81C9-F30719D55425/0/Ramat_Gan_Sifrut.pdf

מבחינת המו"ל, לסדרה יש יתרון בפרסום ובשיווק: "יש לסדרה קסם מוזר המהלך על עורכים ובתי הוצאה. כך מקבל כל ספר חשיפה כפולה. פעם אחת בפני עצמו, ופעם כחלק מרשימה המשקפת טעם עריכה מסוים" (הנדלזלץ, 23/3/89: 10). לקראת הצגת רשימת הספרים בכל שנה נהגו אנשי יחסי הציבור של "הספריה החדשה" להפיץ קומוניקטים מפארים (כל שנה, מסתבר, טובה מקודמתה); עיתונאים הוזמנו למסיבות עיתונאים, שבהן נחשפה רשימת הספרים, ובעיתונות הובלטו היתרונות של "הספריה החדשה" על פני אלו של "הספריה לעם".

כך, לדוגמה, בינואר 1994 הציגה "הספריה החדשה" את רשימת הספרים לאותה שנה במסיבת עיתונאים בבית ביאליק בתל-אביב. לעיתונאים הוגשו עוגות מעודנות והם פגשו את אחד הסופרים המצליחים של הסדרה בשנה הקודמת, גדי טאוב ("מה היה קורה אילו היינו שוכחים את דב"). דויד גרוסמן המתיק באוזניהם את פרק הפתיחה של ספר חדש, שעמד לראות אור (הספר יצא, בבוא הזמן, בשם "יש ילדים זיגוג"). הוצגו בפניהם הספרים החדשים במקור ובתרגום (ניתן דגש בתרגומים של נילי מירסקי מרוסית), ופורטו היתרונות של ספריית המינויים.⁷⁸ אין בכך רע, כמובן, אך זוהי דוגמה להתמסחרות של שדה הספרות ולאופן שבו הפכו יחסי הציבור, מסוף שנות ה-80 ואילך, לחלק בלתי-נפרד של הספר. כך ניתן להבין את עלייתן של ההוצאות המסחריות הגדולות, "כתר", "ידיעות אחרונות" ו"כנרת-זב"מ". בהתמסחרות זו הוחלפו הסדרות למנויים בשיטות שיווק אגרסיביות (4 ספרים ב-100 שקלים), שגם בהן רוכשים הקוראים ספרים שלא תכננו לקנות; אלא שבספריות המנויים, הייתה, למצער, יד מכוונת, בעלת טעם ספרותי.

---

⁷⁸ כותב שורות אלו נכח באירוע כעיתונאי וחזר למערכת כדי לסכם את ההשוואה בין "עם עובד" ל"סימן קריאה": ניגר, מ. (1994, ינואר 28). מבוא לספרות השוואתית. כל העיר (חלק 2), עמ' 15-16.

העורך מנחם פרי והמדיה

בספרו "אש ידידותית" מתייחס א"ב יהושע, באקט ארס-פואטי, לנוהג לתמצת עלילה של ספר על גבי כריכתו, כמקדם מכירות. גיבורת הרומן, דניאלה, קוראת ספר ובמהלך הקריאה – "דניאלה חשה מרומה. עד כה, למרות החולשות בדמויות, הייתה גם איזו כמיהה רוחנית סביבן והנה לפתע נטורליזם בוטה. היא מעיינת בגב הספר לבדוק אם במסת הפרשנות שכתב העורך על הכריכה היו רמז או הכנה לגסות הזאת. אבל מסתבר כי אף שהעורך היא יכול למשוך קונים נוספים לרומאן, הוא העדיף לשתוק ולשמור על כבוד טעמו הספרותי (א"ב יהושע, "אש ידידותית", עמ' 111–112).

אכן, פרי מזוהה מאוד עם הטקסטים המופיעים על גב הכריכות של ספרי "הספריה החדשה", שם הוא מתמצת את העלילה ומוסיף ניתח מרוכז של הספר (ולעיתים גם "קלקלנים" – פרטים שיקלו על הפענוח אך יגלו מה שאין לגלות לפני הקריאה בספר; ראו "אהבה" של טוני מוריסון).⁷⁹ כך עשה, מאז 1986, כבר בספרי "הספריה". הטקסטים האלה חתומים בראשי התיבות מ. פ. וחתימה זו הפכה ל"סימן רשום" בתרבות העברית. חותמו של פרי טבוע גם בטקסטים, שראשי התיבות הללו אינן מופיעות בסיומם. כדבריו:

מ-מ.פ. "חדלתי כי נשברתי. המחשבה המקורית הייתה שספר נורא תלוי בשיח הביקורתי עליו, במבקרים שיכתבו. הספר הוא פוטנציאל שתלוי ברמת הביקורת [...] החתימה בהתחלה הייתה "מ. פרי", אחר כך – "מ.פ.", אבל היום אין, מכיוון שהרמה ירדה. [יוצא מכלל זה הוא הטקסט

---

⁷⁹ על חשיבותם של "הספויילרים" בעיני מנחם פרי ראו: פרי, מ. (2008, מאי 26). ביקורת בורחת מספר או: על חשיבותם של הפרטים ה"מיותרים", או: בשבח ה"ספויילרים". אתר הספרייה החדשה. (נדלה מאתר "הספריה החדשה" ב-24/3/16): <http://www.newlibrary.co.il/article?c0=14221>

שעל גב ספרו של דויד גרוסמן, "אשה בורחת מבשורה", החתום "מנחם פרי". מ. נ. הטקסט היום מסחרי. היום די נדיר שאני אומר רעיון אחד. בהתחלה זה היה מאמרים דחוסים של אינטרפרטציה על הספרים וכדי לעשות את זה הייתי משקיע המון. אפילו לא הייתי מודע שצריך להיזהר עם העלילה של הספר. אנשים כעסו עלי כשכתבתי, נגיד, שאוזפה [גיבור ספרה של אלזה מורנטה, "אלה תולדות". מ. נ. מת, אבל אני לא חושב שאפשר להגיד משהו רציני על ספר בלי להתייחס לתוכנו. ואז אמרו לי תכתוב: מסחרי בחוץ וספרותי בפנים, אבל נשברתי.

אני מגיע בנשימה אחרונה להעתקות השמש ואם אני אעכב את הספר כדי שאוסיף עוד דף בפנים [...] במקרים בודדים הוספתי המשך לעטיפה. ב"הזמנה לגרדום" (נבוקוב). יש עוד 20–30 עמודים. בספרים, ש[נבהם] הסברתי איך אני רואה את הספר, רמת הביקורת הייתה יותר גבוהה. לא כי כולם הסכימו איתי, אלא לפעמים להפך – שהתווכחו איתי. זה היה לגיטימי. זה עורר שיח וסערות וגם קונוונציות. אנשים התווכחו עם העטיפה.

בעיתונות נכתב, כי "פרי ידוע כחובב פרסום. מאד תקשורתי. הוא מודד פרסום אישי, גם במספר העותקים הנוספים שהפרסום הזה יביא לו. בן רגע יורה משפטים בצרורות ומסביר ש'מבט' מוכר אי אלו עותקים, תמונת שער במגזין שווה עלייה מסוימת באחוז המכירות, כתבה ב'סופשבוע' של 'מעריב' תמכור עוד כך וכך עותקים [...]". (מנור, 7/6/88).

ב-1998 התפרסמה ב"מעריב" כתבה על פרי, שכותרתה "אני מגלומן". הכתבה עוררה הדים רבים. הכתבת, שרי מקובר, כתבה כי פרי השווה עצמו לביאליק והתפאר ביחסיו עם תלמידות בחוג לספרות. פרי טען, שהכתבה רצופה שקרים ואי-הבנות. הוא פרסם תגובה ארוכה ומנומקת, לא בעיתונות כי אם באתר "הספריה החדשה" באינטרנט וכך, באמצעות אמצעי התקשורת של העידן הדיגיטלי עקף את מתווכי התרבות המסורתיים, עיתונאי הדפוס. התגובה של פרי נפתחת בהצהרה:

אתר הספרייה החדשה החליט לחרוג ממנהגו ולפרסם רשימה שאיננה עוסקת בספרות. רשימה זו הייתה אמורה להתפרסם במוסף 'סופשבוע' של עיתון מעריב ב-30.11.07, בהוראת עורך העיתון באותה עת, אמנון דנקנר. היא הוסרה מן המוסף ברגע האחרון ללא ידיעתו של דנקנר, בהתערבותו של עופר נמרודי. לאחר שהניסיונות להבין את נימוקיו העניינים של העיתון למניעת הפרסום עלו בתוהו, לא נותר לנו אלא לפרסם את הדברים כאן.⁸⁰

בהקשר לשימוש של הספרייה בפלטפורמת האינטרנט כדי לעקוף את עיתונות הדפוס, נציין כי "הספרייה החדשה" מפעילה אתר באינטרנט, המשמש להפצת מאמרים ולמכירת ספרים, כמו גם דף פייסבוק פעיל המנוהלים בכשרון על-ידי רעייתו של פרי, תמר פלג, המשמשת כמנהלת "מועדון הספרייה החדשה", ואחראית על קשרי האינטרנט של ההוצאה. מעניין לראות כיצד מתפתח תפקיד האחראי על הפלטפורמות הדיגיטליות בתוך הוצאות הספרים, וכיצד תפקיד זה, שפלג היא מהבולטים בו, מחליף או משלים את ערוצי הפרסום והשיווק המסורתיים.

פרי ידוע כמו"ל המרעיף סופרלטיבים על הספרים שהוא מוציא. הוא מעיד על עצמו: "תמיד כתבתי מה שאני מרגיש. יכול להיות שזה היה תחת ההתרגשות של סיום הספר. גרשון שקד אמר לי, אני לא אשאל אותך על שום ספר אלא שנה לאחר שהוצאת אותו אז אני אדע את דעתך המיושבת". הוא אינו חוסך בשבחים גם על פועלו כעורך הספריות: "בהיעדר צניעות לא בלתי-אופייני אמר פרי, כי כשני-שליש מן הדברים הראויים שיצאו בארץ בשנים האחרונות היו שייכים או

---

⁸⁰ ראו בהרחבה בתגובתו המלאה של פרי: פרי, מ. (2007, נובמבר 29). ההיה או חלמתי חלום (נדלה מתוך אתר "הספרייה החדשה ב-24/3/16): http://www.newlibrary.co.il/page_377

ל'ספרי סימן קריאה' או ל'קיבוץ המאוחד', והוא כולל, כמובן, את מפעל המנויים הקודם ('הספריה') [הנדלזלץ, 29/11/89].⁸¹ באותו מאמר צוטטו דבריו של פרי: "בשנים קודמות הבטחנו כי חלק ניכר ממה שקורה בסיפורת בארץ יקרה במסגרת מפעל המנויים שלנו, ותחזית זו אכן התממשה. היה לנו חלק לא מבוטל בפריחה הספרותית שהתרחשה" (הנדלזלץ, 29/11/89).

אחד המנועים לפרסומו של פרי הוא הפולמוסים הספרותיים ושאינם-ספרותיים, שהוא מעורב בהם. נודעו פולמוסים עם כתב-העת "עכשיו" גבריאל מוקד, אשר התסיסו את הזירה ביחס לזהותו של מי שגילה ושטיפח את דור המשוררים, שפרץ בשנות ה-60, ובתוכו יונה וולך, יאיר הורביץ ומאיר ויזלטיר.⁸² פולמוס אחר, ובאמצעותו הפך פרי לידוען, ניצת סביב פרסום שירו של יצחק לאור, "המנון לגוש", שראה אור בחוברת 16–17 של סימן קריאה (1983). השיר מציג את המתנחלים כשופכי דם נערים פלסטינים בריטואל החג ("וְאָתְּ חַג הַחֲרוּתְנוּ, יוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה, בְּקִדְשָׁהּ וּבְנִעְנוּעֵי גוֹף מְתַמְכְּרִים נֶחֱג בְּהַתְּפִנּוּת, וּבְמִצּוֹתֵינוּ דָם נִעְרִים פְּלִשְׁתִּינִים / כִּי בְּלֹא הֶכִי הִכּוּ עֲלֵינוּ עַבּוּסִים"). כמובן, השיר עורר סערה גדולה. מנחם פרי:

בין השאר תקף אותנו משה ז"ק, מעורכי "מעריב". מהסיבה הזו החליטה אוניברסיטת תל-אביב לסגור את [כתב-העת] "סימן קריאה", לאחר שהייתה לנו מהם תמיכה כלכלית. עיתון "הארץ" לחם לצידנו ונתן הוראה להנדלזץ לתמוך בנו, מעריב לחם נגדנו.

---

⁸¹ ראו בהרחבה: הנדלזלץ, מ. (1989, נובמבר 29). "פרי פותח דף חדש". הארץ.
⁸² ממרחק זמן ניכר חוסר ההיגיון שבפולמוס, זה שעורר הרבה הדים בעיתונות היומית והספרותית. פרי, בן גילם של המשוררים שהוזכרו, לא יכול היה לגלות אותם מפני שהיה אדם צעיר כששיריהם פורסמו לראשונה. יחד עם זאת, פרי בוודאי טיפח את הדור הזה ב"סימן קריאה", הן בכתב-העת והן בהוצאת הספרים. בקצרה, הפולמוס היה פתור מראשיתו: מוקד (יחד עם אחרים, כגון מקסים גילן) פרסם לראשונה ("גילה"), פרי הוא שטיפח.

ושאר העיתונים היו ניטרליים עם הטייה בעדנו. החל פולמוס בעיתונים וברדיו, שהגיע לכנסת. שר החינוך, זבולון המר, אמר לאוניברסיטה: "אם אני לא הפסקתי את התמיכה אתם לא תפסיקו את התמיכה". בסופו של עניין, לאחר חודש של תקשורת, חזרה בה האוניברסיטה ואף הגדילה בצורה ניכרת את ההקצבה לאנשי "סימן קריאה".⁸³

בשנת 2004, איש מסופרי "הספרייה חדשה" לא זכה בפרס ספיר לספרות מטעם מפעל הפיס. תגובתו של פרי: "זה פרס נובורישני, מגוחך, והנזק שלו גדול מהתועלת, כי הוא מעודד תופעות סרק [...] הפרס הזה לא קיים יותר מבחינתי. אני לא מתכוון להגיש יותר ספרים בעריכתי, וגם פרסמתי התנצלות בפני כל הסופרים שהגשתי בעבר לפרס ו[הם] בוזו על שהגשתי אותם".⁸⁴ קודם לכן, בשנת 2001, זכה דויד גרוסמן – מסופרי "הספרייה החדשה" – בפרס על ספרו "מישהו לרוץ איתו", אבל סופרים אחרים, שהגיש פרי במשך השנים, ובהם א"ב יהושע, סמי ברדוגו, יוסל בירשטיין ויהודית קציר, לא נכנסו לרשימת המועמדים, או נכללו בה אך לא זכו. תגובת מפעל הפיס: "עצוב שעורך בכיר, שטובת הספרות אמורה לעמוד לנגד עיניו, מכפיש את פרס ספיר אך ורק בגלל שספרים שהגיש לתחרות לא נבחרו על-ידי חבר השופטים. בשנים שעברו, ובמיוחד בשנה שבה הספר של דויד גרוסמן, שהוגש על-ידי מנחם פרי, זכה בפרס ספיר, לא חשב מר פרי שמדובר בפרס נחות ולא ראוי".⁸⁵

---

⁸³ אף על פי כן, עברו עוד כשלוש שנים עד שיצא הגיליון הבא של "סימן קריאה", הוא גיליון מס' 18.

⁸⁴ מצוטט בכתבה: הראל, א. (2004, מאי 16). מלחמת המלים. **מעריב** (מגזין), עמ' 4.

⁸⁵ ראו בהרחבה באתר Ynet: מערכת Ynet (2004, מאי 12). "מנחם פרי נגד פרס ספיר". Ynet, (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2915605,00.html>

כעבור חודשיים צצה הפרשה הבאה: "עולם הספרות הישראלית כמרקחה, ושוב למנחם פרי יש יד בעניין. התפרסמה מודעה לספרה החדש של טוני מוריסון 'אהבה' ובה מופיעים שני ציטוטים בגנות שני ספרים אחרים: 'הברית' של נעמי רגן ו'מלאכים ושדים' של דן בראון. פרופ' פרי, עורך 'הספריה החדשה', שמוציאה לאור את ספרה של מוריסון, מסביר את הטקטיקה החדשה של 'לכלך על המתחרים': 'זה לא ליינן חדש של מודעות, זה חד פעמי, כל מה שהתכוונתי היה לתת תזכורת, שלא כל הספרים הם מאותו סוג, עניין שרשימות רבי המכר מטשטשות'. לדברי פרי 'המודעות בעיני משעממות, אז אני מכניס בהן משהו אחר – יצירתיות. הכוונה היא ליצור עניין, לא מלחמה [...] בסך הכל צריך לראות את זה כהומור קיץ, ולא להתרגש' (מערכת 'וואלה!', 7/7/04).⁸⁶

נראה שמנחם פרי, כעורך חפץ חיים, יודע להשתמש בתקשורת ולהשאיר את הזרקור על ספרי "סימן קריאה". בשוק, שבו לאיכות בלבד אין ערך מוחלט, משתמש העורך בתקשורת – יש שיאמרו כי הוא עושה זאת באורה פרובוקטיבי – כדי לקדם את המותג שבנה.

"הספריה החדשה" בעשור השני למאה ה-21

בסוף שנת 2009 הודיעו מנחם פרי ואנשי "הספריה החדשה", כי ישתפו פעולה עם "כנרת-זב"מ-דביר" בהפצת ספרי הספרייה ובשיווקם, ייהנו מתמיכה בהוצאת הספרים לאור, וכי בתמורה תזכה "כנרת-זב"מ-דביר" ביוקרה ובחלק מן הרווחים. פרי, שהופיע בתקשורת כלוחם נגד בעלי הכוח והשררה בעולם שיווק הספרים, חבר לתאגיד המו"לות החזק ביותר בישראל, שבבעלותה רשת "צומת ספרים".

---

⁸⁶ "ראו בהרחבה: באתר 'וואלה!': מערכת וואלה! (2004, יולי 7). מנחם פרי מלכלך. וואלה! (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://e.walla.co.il/item/567204>

כעבור 22 שנה, "סימן קריאה" עם "הקיבוץ המאוחד" פעלו יחד עם הגוף שדחה אותם: ה"ספריה" המשותפת לשני בתי ההוצאה פעלה במשותף עם "כנרת-זב"מ-דביר", שהנה הכוח החזק ביותר בשוק הספרים הישראלי בראשית העשור השני למאה ה-21, מכוח החיבור שלו, כמו"ל, עם מוכרי ספרים (רשת חנויות "צומת ספרים"). כלומר, רק חצי שנה לאחר שהוביל מנחם פרי מאבק לביטול קשרי הבעלות בין הוצאת כנרת זמורה-ביתן דביר ו"צומת ספרים", הגיש פרי בקשה לממונה על ההגבלים העסקיים לשיתוף פעולה עם היריב הגדול. לפרי אף הייתה הצעה מעשית:

כאמור, רשת צומת תמשיך לשגשג גם תחת בעלים שאינם מחזיקים הוצאת ספרים. היא תמשיך מן-הסתם להציע ספרים בהנחות גדולות, והקונים ימשיכו לפקוד בהמוניהם את סניפיה בכל פעם שהיא תציע מבצע-הנחות חדש. התחרות בין שתי הרשתות תמשיך להיות עזה ודינמית. אך שחרור רשת צומת מכמה מבעליה הנוכחיים יחזיר סוף-סוף לשוק הספרים תחרות בריאה לא רק בין רשתות אלא גם בין מו"לים, ובין ספרים, לטובת הצרכן לטובת חברה שמבקשת לא רק ערימת ספרים בזול אלא תרבות ספרותית אמיתית".⁸⁷

יוצרים ומו"לים, ובעיקר האיכותיים שבהם, רואים עצמם נפגעים בשל השליטה של רשתות הפצת הספרים על שוק הספרים. לטענתם, שליטה זו מכתובה את דרכו של ספר אל הקהל ומכאן – את גורלו בשדה הספרות והתרבות. ניטש אפוא מאבק בין עושי הספרים ובין מפיצי הספרים; והנה, שיתוף הפעולה של "הספריה החדשה" עם "כנרת-זב"מ-דביר" מצביע על כך, ש"הספריה החדשה" לא ראתה דרך לקיומה ולשגשוגה אלא בשיתוף הפעולה הזה (ההסדר שריר עם

---

⁸⁷ ראו בהרחבה: ספיר-ויץ, כ. (6/5/2009). כשהצ'קים רועמים, מוזות המו"לים שותקות. NRG. ראו: <http://www.nrg.co.il/online/47/ART1/886/816.html>

חתימת הספר).⁸⁸ דרך אגב, מהלך זה סגר מעגל היסטורי: אהד זמורה היה הראשון, שפרי פנה אליו כדי לשתף פעולה בהקמת הוצאת ספרים בראשית שנות ה-70. שיתוף הפעולה לא יצא אל הפועל, וכעבור דור מוצאת "סימן קריאה" בבנו של אהד זמורה – ערן – ובשותפיו, את הבית לשיווק ספריה ולהפצתם.

בהיבט אחר, התרחשות זו הייתה חלק מהתחרות בין "כתר ספרים" לבין "כנרת-זב"מ-דביר" על השליטה בשוק הספרים בישראל. "כתר ספרים" שהורכבה מהוצאת "כתר" ומרשת ההפצה "סטימצקי" התחרתה ב"צומת ספרים" של "כנרת-זב"מ-דביר". זו האחרונה זכתה בשיתוף פעולה עם המפעל המו"לי האיכותי של "הספריה החדשה". אחרי שקבוצת סטימצקי הקטינה את אחזקותיה ב"כתר ספרים" (באמצע שנת 2008) ולבסוף נרכשה על-ידי קבוצת משקיעים בראשות יפית גרינברג (הידועה כ-ג.יפית) בשנת 2014, ניצב "תאגיד כנרת" מעל שאר הוצאות הספרים בכוחו השיווקי.

למרות שבעניין ההפצה הכריע פרי, "אם אינך יכול להביס אותם – הצטרף אליהם", הוא ממשיך לנהל קרב קשה נגד תאגידי הפצת הספרים. את שליטתם בשוק הוא רואה כ"סופה של הספרות העברית"⁸⁹ והוא הכריז, כי "הספריה החדשה" חדלה לקבל כתבי יד חדשים. הוא ובת-זוגו, תמר פלג, היו בחוד החנית של המאבק מול דואופול מוכרי הספרים ("צומטסקי" כהגדרתו של הסופר אלכס אפשטיין), ופעלו למען החוק להגנת הספרות והסופרים. חוק זה קובע גמול הולם יותר ליוצרים (8% לפחות, במהלך תקופת הגנה של 18 חודשים מתאריך ההוצאה לאור של ספר), וכן – כי בתקופת ההגנה, חנות ספרים לא תהיה רשאית למכור את

---

⁸⁸ ראה אישורו של הממונה על ההגבלים העסקיים (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.antitrust.gov.il/subject/155/item/26925.aspx>

⁸⁹ ראו סלע, מ. (2012, יוני 8). "מנחם פרי חווה את סופה של הספרות העברית". הארץ (נדלה לאחרונה ב-24/3/16): <http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.1725989>

הספר במחיר נמוך מהמחיר לצרכן, שקבע המוציא לאור (למעט הסדרים מיוחדים). לאחר הליכי חקיקה ארוכים אושר החוק בקריאה ראשונה, ביולי 2012, ואזי הוא הותקף בידי המו"לים המחזיקים ב"צומת ספרים" – "כנרת-זמורה-ביתן-דביר" – בטענה שהוא בגדר התערבות בוטה והסדרה חסרת תקדים בשוק הפרטי. בשנת 2016 בוטלה חוק הספרים כ"הוראת שעה" מבלי שמוצה מהלך הבדיקה כיצד משפיע החוק על שוק הספרים. באותה העת, עם רכישת "כתר" על-ידי הוצאת מודן, באופן אירוני, "הספרייה החדשה" גם היא חלק מתאגיד גדול, המחבר אותה אל ההוצאה שמשותפות עמה התפצלה כחצי יובל קודם לכן.

"הקיבוץ המאוחד" כיום: הקיבוץ בע"מ

בשבעת הסעיפים האחרונים לא הוזכרה הוצאת "הקיבוץ המאוחד" אלא דרך אגב, מפני ש"הספרייה החדשה", שההוצאה שותפה בה, היא מפעל של מנחם פרי ושל חבריו, אנשי "סימן קריאה", והמפעל המו"לי הזה ראוי לתשומת לב רבה כמו זו שהוקדשה ל"ספריה לעם".

נחזור עתה אל "הקיבוץ המאוחד". מאז הקמתה, גרעונויה כוסו בידי התנועה, ואם ראתה ההוצאה רווח בשנה כלשהי, הרווח הועבר לתנועה. בית ההוצאה התחיל כל שנה בקו האפס, מבחינת המאזן. בסוף שנות ה-70 חדלה התנועה לתמוך בו. כך אומר מנהלו באותם הימים, אלכסנדר סנד:

ההוצאות הציבוריות אינן יכולות לפעול כמו שפעלו לפני שישים שנה. פעם, קרן הקיבוץ המאוחד מימנה את ההפסדים. בשנות ה-70 המאוחרות היא הפסיקה, ואנחנו היינו חייבים לחשוב בפרמטרים כלכליים. העובדה שהתנועה הפסיקה לתמוך בנו, חידדה את החוש המסחרי שלנו. כשאתה מוציא ספר בלי להיות אחראי על ההוצאות, אתה שם פחות דגש על העניין הכלכלי.

כיצד תתקיים הוצאת ספרים ציבורית כאשר היא מנוהלת בידי דירקטורים ואידיאולוגיה הס מלהזכיר? סנד פוסק:

הגיע הקץ על ההוצאות הציבוריות. אני חושב שבעתיד הקרוב הן תיעלמנה. במה מתבטאת היום הוצאה ציבורית? דרך קבלת ההחלטות

היא על בסיס כלכלי בלבד. פעם עניינה האידיאולוגיה, היום – רק השאלה, אם הספר יהיה רב מכר או לא. בעבר, כשיצא ספר, ידעתי שזו הבעת אמון של ההוצאה בו; היום אני לא יודע מי מחליט. למנהל יש כח עצום, ומה שהוא רוצה – יצא. בהיררכיה הזאת, אף אחד לא שש לריב עם המנהל. בתקופתנו היו דיונים סוערים ומרתקים על כל כתב יד שעמד להתפרסם.

למזלה של הוצאת "הקיבוץ המאוחד" עומד בראשה, מאז אמצע שנות ה-80, מנהל, שיודע לשלב בין ערכי התנועה ובין מסחריות – עוזי שביט, פרופסור לספרות באוניברסיטת תל-אביב וחבר קיבוץ שדות-ים. בין המהלכים, שהוביל, היה פיתוח ספרי "סימן קריאה" במסגרת "הקיבוץ המאוחד" והקמת "הספריה החדשה", פיתוח סדרות מקור בפרוזה ובשירה והמשך של סדרת עיון פוליטיות-אקטואליות כגון "הצרפתים", סדרת תרגומים מן המחשבה הצרפתית בת זמננו, בעריכת מיכל בן-נפתלי על-ידי יצאו, בין השאר, "בית המרקחת של אפלטון" מאת ז'אק דרידה ו"סימולקרות וסימולציה" מאת ז'אן בודריאר.

מהלך, שהושלם בראשית שנות האלפיים, הוא האיחוד הארגוני בין "הקיבוץ המאוחד" ל"ספרית פועלים", במסגרת "הקיבוץ המאוחד-ספרית פועלים", והקמת דירקטוריון משותף לחברה (התק"ם – 78 אחוזים, הקיבוץ הארצי – 22 אחוזים). בתחילה נראה שכל אחד מבתי הוצאה מבקש לשמור על העורכים שלו ועל דרכי פעולתו, אשר על-כן פעלו בהוצאת-הגג ספריות מתחרות, העוסקות באותם התחומים בדיוק. אך בחלוף השנים אוחדו מרבית הפונקציות המנהליות (אך לא כולן) וגם חלק מן הספריות.⁹⁰ עדיין, נכון לספטמבר 2016 חלק מהז'אנרים מתפרסמים בנפרד (כך, לדוגמה, ספרי הפרוזה או ספרי הילדים).

---

⁹⁰ אתר האינטרנט של ההוצאה ובו פירוט בעלי התפקידים בהוצאה:
<http://www.kibutz-poalim.co.il/%D7%90%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA>

כך אמר שביט בראיון עמי (יולי 2004):

גם לפני המפולת בבורסה בשנות ה-80 – אבל בוודאי שאחריה – התנועה לא יכולה לעזור. אנו מנסים לבנות את האגפים. יש כאלה שתפקידם לא להרוויח: מדעי החברה, ספרים פוליטיים, שירה. זה צריך לכסות את עצמו. אילו היינו הוצאה רווחית לא היינו מוצאים את הדברים האלה. היום, במידה רבה אני נאבק על הדברים האלה עם התנועה שלי, שמתנהגת במקרים רבים מתוך מחשבה עסקית ולא משיקולים אחרים. מנחם דורמן, שהיה איש פוליטי מובהק, הקים את "הקיבוץ המאוחד" הוא לא עשה כן בשביל להרוויח. חשוב להתקיים, אבל המחשבה הייתה אחרת – זו הייתה תודעה של שליחות.

זו תודעה אחרת מהתודעה המסחרית. המו"לות העברית קמה מתוך שליחות תרבותית. אני הייתי בשלב האחרון של חילופי הדורות בין תודעת השליחות לתודעה המסחרית ואני מנסה, במידה רבה, לשמר את הקו של שליחות תרבותית; אך אני צריך להתחשב בעובדה, שהתנועה לא תומכת ו[ש]הוצאת" הקיבוץ המאוחד-ספרית פועלים" היא הוצאה בע"מ".

זוהי השליחות של מתווכ-התרבות – בית ההוצאה – כיום. זו היא האידיאולוגיה שלו, שאינה מסחרית גרידא. אשר לעניין העסקי מתברר, כי האיחוד בין בתי ההוצאה מביא לידי חיסכון בעלויות ומאפשר קיום כלכלי, למרות שההוצאה המאוחדת משקיעה בתחומים לא-רווחיים כהגות, כמחקר וכשירה. יודגש, כי מדור השירה בהוצאת "הקיבוץ המאוחד" רושם פרק מפואר בתולדות התרבות הישראלית. המדור הזה נותן – מהקמת ההוצאה ועד ימינו – ביטוי לחלק נכבד ביותר מן המשוררים המוערכים בספרות העברית. אכן, הוא ראוי לעבודת מחקר מעמיקה נפרדת.

הוצאת "ספרית פועלים"⁹¹

הוצאת הספרים הפועלית השלישית בסקירתנו היא הראשונה שהוקמה. "ספרית פועלים" נוסדה ב-1939, כשנה לפני "הקיבוץ המאוחד" וכשנתיים-שלוש לפני "עם עובד". שמה משקף את הראשוניות שלה: מכיוון שלא היו בתי הוצאה פועליים אחרים, "תפסה" היא חזקה על השם. השם הזה מבטא את מאווי מייסדיה, כי תהיה זו הוצאת הספרים של כלל הפועלים (ובכללם החקלאים אנשי ההתיישבות העובדת).

כל אחד מבתי ההוצאה הללו הוקם מתוך האידיאולוגיה והשאיפות הפוליטיות של התנועה שיסדה אותו. "עם עובד" נועדה לקיים את ההגמוניה התרבותית (ואת האידיאולוגיה) של מפא"י. "הקיבוץ המאוחד" ו"ספרית פועלים" הונעו בשאיפה להיאבק באותה ההגמוניה כדי לכונן אלטרנטיבה תרבותית ורעיונית למפא"י, ששלטה בהסתדרות ובמוסדות "המדינה בדרך" (כגון ארגון "ההגנה"), ובהמשך – במדינה. ההתנגדות להגמוניה של מפא"י הייתה משמעותית בקרב הקיבוץ הארצי (השומר הצעיר) יותר מאשר בקיבוץ המאוחד.

הקיבוץ הארצי נוסד בשנת 1926 כגוף המורכב מארבעה קיבוצים של אנשי תנועת "השומר הצעיר": מרחביה, עין-שמר, מעברות ומשמר-העמק. התנועה הייתה השמאלית שבתנועות הפועלים, הן בתמיכתה בקומוניזם והן ביחסה אל הערבים תושבי הארץ. מנהיגיה היו יעקב חזן ממשמר-העמק ומאיר יערי

---

⁹¹ חלק זה מבוסס, בעיקר, על ניתוח הקטלוג, על פגישות עם נתן שחם, עם אברהם קנטור ועם א.ב. יפה, על ספרו של שחם, "ספרית פועלים – 50 שנה", ועל עבודת תזה שנכתבה באוניברסיטת חיפה, "ספרית פועלים 1939–1955", שכתב ניר רושקין בהנחיית דני גוטוויץ. המחבר מודה לאלון הדר על עזרתו בראיונות.

ממרחביה.⁹² על-פי הדעה הרווחת בקרב חוקרי הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר, התנועה נמנעה במשך שנים ארוכות מפעילות פוליטית והעדיפה את העשייה והחינוך. ואכן, הזרוע הפוליטית שלה – מפלגת השומר הצעיר – קמה רק בשנת 1946, כעשרים שנה אחרי הקמת התנועה וכעשרים ושש שנים לאחר הקמת ההסתדרות. כעבור פחות משנתיים התאחדה המפלגה עם אחדות העבודה כדי להקים את מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם). ב-1954 פרשה אחדות העבודה ממפ"ם.

הוצאת הספרים של הקיבוץ הארצי, "ספרית פועלים", עלתה על גל התרבות והספרות, שגָּאָה בעת הקמתה. באותה עת, יוצרים רבים בארץ ובארצות המערב נמשכו אל השמאל האופוזיציוני וכוננו את מה שהיה קרוי "התרבות המתקדמת". בארץ, בתחום הספרות היפה, הוביל שלונסקי את המגמה הזו, והוא נעשה עורך "ספרית פועלים". לימים עברו היוצרים הצעירים יותר אל העיתון ואל הוצאת הספרים של תנועת הקיבוץ המאוחד. במבט כולל נוכל לומר, כי עד סוף שנות ה-70 זכו "ספרית פועלים" ואחריה – "הקיבוץ המאוחד", בגיוס היוצרים ואילו "עם עובד" הצליחה להרחיב את אחיזתה בקהל באמצעות המנגנונים שהעמידה לרשותה ההסתדרות.

בפתח הדיון על "ספרית פועלים" ניתן – כפי שעשינו לקראת הדיון על "הקיבוץ המאוחד" – מיתווה כללי של תולדות בית ההוצאה. ניתן לחלק אותן לשלוש תקופות:

---

⁹² על יעקב חזן ראה ספרו של זאב צחור: צחור, ז. (1997). **חזן-תנועת חיים**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי ויד יערי. על מאיר יערי ראה ספרה של אביבה חלמיש: חלמיש, א. (2009). **מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית; חמישים השנים הראשונות, 1897-1947**. תל אביב: הוצאת עם עובד.

א. **שנות הזוהר (1939–1955):** העובדה, שהייתה זו הראשונה בהוצאות הספרים המסודרות של תנועות הפועלים, ויותר מכך, העובדה שהשכילה להתגבר על תפיסות דוגמטיות ולהיעשות בית לחבורת היוצרים בהנהגת אברהם שלונסקי ולאה גולדברג, הפכה אותה להוצאה חשובה ומרכזית בתקופה הנדונה. תקופה זו מחולקת לתקופת משנה, שתיסקרנה ביתר פירוט.

ב. **שנות ירידה ספרותית וכלכלית (1955–1985):** באמצע-סוף שנות ה-50 החלה שקיעתה של "ספרית פועלים", שהובילה כמעט לחיסולה.

ג. **ההוצאה כיום (1985 ואילך):** בשנים אלו, לאחר שהקיבוץ הארצי חדל מתמיכתו הכספית בהוצאה, היא עברה לניהול מודרני ואגב כך חברה עם "הקיבוץ המאוחד". ההוצאה שורדת כלכלית, בקושי, ואף לא הצליחה להמריא בבחינה הספרותית.

שינויים אלה מהדהדים תמורות שאירעו בתנועה לאורך שתי תקופות. ראשית – בארבעים השנים הראשונות אחרי מלחמת העולם השנייה – תמורות ביחס לאידיאולוגיה המרקסיסטית-לניניסטית ולהתמודדות עם זרמים חדשים בתנועות השמאל בעולם המערבי לאחר המלחמה; שנית, מאמצע שנות ה-80 ואילך: תמורות הכרוכות במשבר הכלכלי והאידיאולוגי, שפקד את התנועה הקיבוצית, וברקע – נפילת המשטר הקומוניסטי ברוסיה והתפרקות ברית המועצות.

הקמת ההוצאה ושנות הזוהר שלה (1939–1955)

"ספרית פועלים" הוקמה מכוחם של שני גורמים. האחד היה תנועת אידיאולוגי, כלומר, שאיפתו של הקיבוץ הארצי להפיץ את האידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית שלו באמצעות הוצאת ספרים. מגמה זו השתלבה עם הכוונה לפרסם יצירות של בני הקיבוצים ועם ההכרה של מנהיגי התנועה, כי יש לכבוש

את הלבבות של האינטליגנציה העירונית. הגורם השני היה ספרותי אידיאולוגי, כלומר, שאיפה של יוצרים, שלא היו חברי התנועה דווקא, למצוא בית הוצאה כדי לבטא באמצעותו את האידיאולוגיה שלהם – אידיאולוגיה שתאמה את זו של התנועה. ראשי הקיבוץ הארצי הבינו, כי "אחד האסונות של ציבור הפועלים הוא אולי בכך שלא הצליח ליצור בארץ הזאת את הגשר בין הכפר הקיבוצי-שיתופי לבין העיר הפועלית".⁹³ באותה עת התפרקה חבורת "יחדיו" (אלתרמן, שלונסקי, גולדברג ואחרים. ראו לעיל). לענייננו חשובה העובדה, שהפירוק נבע לא ממאבקי יוקרה ומקשיים כלכליים בלבד, אלא גם בשל מחלוקת בדבר מעורבותו של היוצר באקטואליה ובחיים הציבוריים-החברתיים. אברהם שלונסקי, שחבר לאנשי השומר הצעיר, הוביל את מגמת המעורבות בניגוד למגמתו של אלתרמן, שהפריד, כזכור, בין שירתו הלירית, שכינס בספריו, לבין שירתו הפוליטית המובהקת – שירת העת והעיתון.⁹⁴

לקראת ייסוד "ספרית פועלים"

בשנת 1934 ביטא אליעזר הכהן, אינטלקטואל מאנשי השומר הצעיר, שהיה אמן על הכנת ראשי פרקים בענייני תרבות למועצת הקיבוץ הארצי, את עמדת התנועה ביחס לחינוך, לתרבות ולרוח של אנשי הקיבוץ:

הכוונה היא לא בלבד לצרכי הנאתו הרגעית של האדם בקיבוץ (ואין לזלזל בה כל עיקר מנקודת ראות של האקונומיה של כוחות האדם בקיבוץ) – הנאה, המעדנת את חושיו ומרעננת את כוחות התמדתו של האדם בחיים

---

⁹³ דבריו של יערי מתוך ספר "השומר הצעיר", ב', עמ' 576. הדברים נאמרו לאחר הקמת ההוצאה אך הם יפים גם לעצם רעיון הקמתה. ראו: ד. ורוזנצווייג, י. (1956) (עורכים). **ספר השומר הצעיר**. מרחביה: הוצאת ספרית פועלים.

⁹⁴ ראו עוד: חבר, ח. (2001). **פתאום מראה המלחמה**. הקיבוץ המאוחד, תל אביב

ובמפעל; הכוונה היא לא רק לתביעות ההשתלמות וההשכלה של היחיד, העשויות להרחיב את דעתו, להגביר את יכולתו כנושא המפעל; היצירה הקיבוצית שלנו עצמה זקוקה לשירות עצום של הדעת האנושית, למכשירי תרבות ולסעד רוחני, מהמסועפים והמורכבים ביותר. שכן מוטל עלינו חידוש החיים, מהמסד ועד הטפחות, ואיש לא הכין לנו פתרון מן המוכן לשאלות המורכבות של חיינו, החל בהקמת משק וכיבוש מקורות מחייה חדשים על בסיס של ארגון עבודה קיבוצי, וגמור בצדדים האינטימיים ביותר והמקיפים ביותר של הטבע האנושי בזיקתו לזולת, לעולם ולהוויה. כל השאלות הללו, אשר האדם החי מחוץ לקיבוץ, ברצותו יעסוק בהן וברצותו יזניחן, יש להן בחיינו וביצירתנו ממשות עצומה וערך קובע. ואפילו רצינו, לא היינו יכולים להשלים עם הבערות והפשטות, מחשש שיכשילונו על כל צעד ושעל. (בתוך: שחם, 1989: 10-11).⁹⁵

דברים אלו לא נפלו על אוזניים ערלות. יעקב חזן, מראשי תנועת הקיבוץ הארצי היה מרוחק מהבנת הספרות והתרבות, אך הבין את חשיבותה ונפעם ממנה: "גילוי האופקים החדשים של האמנות הפעים אותו. הם הפכו מעתה לחלק מעולמו. בעתיד הוא יהיה פטרונם של אמני 'השומר הצעיר' ו'הקיבוץ הארצי'. הוא יסייע להם לקבל 'מי אמנות', לרכוש מכחולים, בדים וצבע, להוציא את ספריהם, להקים להקות ולהכיר באמנות כחלק אורגני של החברה החדשה המתרקמת. הוא היה מיוזמי 'ספרית פועלים', הוצאת הספרים של התנועה, ותמך בהקמת מקהלה, תזמורת ולהקת מחול קיבוציים". (צחור, 1997: 32). יחד עם זאת, כפי שכותב זאב צחור, היה פער בין משיכתו של חזן לתחומי האמנות ובין הבנתו וידיעותיו בעניין.

---

⁹⁵ דברי אליעזר הכהן מתוך נאום במועצת התרבות (1934) לקוח מתוך: שחם, נ. (1989). **ספרית פועלים - 50 שנה**. תל-אביב: "ספרית פועלים".

בינואר 1939 הופיע קובץ ושמם "בשיר ובחרט", שהכיל יצירות ספרותיות וחזותיות של יוצרים בני הקיבוץ הארצי. הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי מימן את הוצאת הקובץ והראה כך את העניין של התנועה בפרסום היצירה של בני הקיבוץ. הקובץ מסמן את הצורך בהקמת הוצאה לאור, שתשמש אכסניה לחברי הקיבוצים של התנועה.⁹⁶ אפשר ללמוד זאת מתוך החלטת מזכירות התנועה, כי ההכנסות ממכירת "בשיר ובחרט" יישמשו לכיסוי ההשקעה של המזכירות או להוצאות ספרותיות אחרות.

ההחלטה העקרונית על הקמת בית הוצאה סוציאליסטי התקבלה ב-15 במאי שנת 1939. ההחלטה הרשמית, ההכרזה, נדחתה לכמה חודשים בשל העומס בישיבות המזכירות (רושקין, 1998). יחד עם ההחלטה העקרונית ניתנה רשימת ששת ספרי הבכורה של ההוצאה: "המפלגה האי-לגלית" (באואר); "המשפחה והמדינה" (אנגלס); "לחם ויין" (סילונה); "להבות" (בז'וז'ובסקי) וכן שני ספרי חינוך, שלא נקבעו באופן ספציפי. בסופו של דבר יצאו הספרים בסדר אחר ולרשימת הכותרים, שבפתח הקטלוג, נוספו עוד ספרים ובהם שני ספרי שירה, האחד של אריה שמרי והאחר של צבי ארד. הספרים הללו מצביעים על מגמתה של ההוצאה עם הקמתה: להיות מכשיר חינוכי-אידיאולוגי בעבור כלל הציבור, מעבר להיותה בית ליוצרים מקרב אנשי התנועה. משימת הקמת ההוצאה הוטלה על דוד הנגבי, איש קיבוץ מרחביה.

---

⁹⁶ רושקין (1998) ואחרים רואים בקובץ זה את ראשית דרכה של "ספרית פועלים".

הקיבוץ הארצי ואברהם שלונסקי

המהלך להקמת ההוצאה נפגש עם מהלך שביצע אברהם שלונסקי עקב התפרקות חבורת "טורים". שלונסקי ביקש, מצד אחד, להדק את הקשר בין הספרות והשירה לבין רוח הסוציאליזם והמלחמה בהשתוללות הפשיזם ערב מלחמת העולם השנייה; מצד שני, הוא ביקש אכסניה לכותבי "טורים". על הצד האידיאולוגי-הפוליטי של שלונסקי כתב ישראל זמורה ביומנו (30.11.38): "אלתרמן בא מאוחר והתווכח עם שלונסקי בשאלה האם מחויב הסופר להשתתף בחיים הפוליטיים בימים אלה. שלונסקי מחייב. אלתרמן אמר: רק רשות ולא חובה היא. הויכוח היה חריף ומרוגז. גישתו של אלתרמן היא של סופר שהספרות לו עיקר, של שלונסקי סופר ועסקן, שמחוץ לספרות יש לו עוד דברים" (בתוך: גרץ, 1988: 84).

אשר לצד החומרי – מציאת אכסניה לכותבי "טורים" לאחר פרישת אלתרמן וחבורתו – קיים שלונסקי, קודם כל, כמה פגישות עם בן-גוריון במטרה להניעו לתמוך בקבוצה. שלונסקי הביע נכונות לתמוך באידיאולוגיה של מפא"י, אך בן-גוריון לא שעה לבקשתו (גרץ, 1988: 80). כעת עמדו בפני שלונסקי וחבורתו שתי אפשרויות: פנייה אל הקיבוץ המאוחד, או אל הקיבוץ הארצי. נראה, שאחד הגורמים להחלטתם היה האישיות, שעימה היה עליהם לשאת ולתת בכל אחת מהתנועות. הנוקשות של מנחם דורמן, מייסד "הקיבוץ המאוחד", תוארה בפרק על אותה ההוצאה; לעומת זאת, דוד הנגבי היה פתוח לקלוט את היוצרים המודרניסטיים. שלונסקי פנה אפוא אל השומר הצעיר, שאנשיו הכירו במגבלת כוחם התרבותי להוביל את הספרות העברית. מזכירות התנועה דנה, ביוני 1939, בשיתוף פעולה אפשרי עם חלק מאנשי קבוצת "טורים"; באותה ישיבת מזכירות נקבעו הסייגים האידיאולוגיים למשא ומתן: "קן אנטי-רוויזיוניסטי, נגד שנאה

גזענית בעולם ובארץ-ישראל, ציונות פרוגרסיבית ונגד ציונות קטנה, גישה עניינית לבנייה הסוציאליסטית בכריה"מ" (שחם, 1989 : 315).⁹⁷

היו שחששו משיתוף הפעולה עם אנשי "טורים". בעיני ברל כצלנסון, כזופה מבחוזן, היו אנשי "כתובים-טורים", כפי שכותב נתן שחם, "הדקדנס העברי בכבודו ובעצמו" (שחם, 1989 : 316), יוצרים המעדיפים צורה על תוכן. אך מעבר לדאגתו לאידיאולוגיה הציונית הסוציאליסטית עמדה, בוודאי, התכנית שלו להקים הוצאת ספרים בעריכתו; ייתכן, שהביקורת שמתח על מהלך זה של "ספרית פועלים" נבעה גם מחשש מפני תחרות בינה לבין בית ההוצאה העתידי שלו. עובדה היא, שברל פעל במשנה מרץ להקים את "עם עובד" זמן קצר לאחר הקמת "ספרית פועלים" ו"הקיבוץ המאוחד". מנגד לביקורת זו, שנשמעה גם מתוך הקיבוץ הארצי, ראו אחרים מחברי התנועה את היוצרים של "טורים" כממשיכי הקו ההומאני (שחם, 1989), שניתן ליישבו עם המרקסיזם הנאור. בכל אופן, הסופרים והמשוררים לא נדרשו במפגיע ליישר קו.

החבורה נתנה ביטוי להתחייבות של היוצר להתערב במציאות החברתית ולנסות להשפיע על ערכיה; לשלילת ספרות אוניברסליסטית המדברת גבוהה גבוהה ולקיום ספרות העוסקת בכאן ובעכשיו (יפה, 1966)⁹⁸ ובמיוחד במאבק בפשיזם, חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. יחד עם זאת, שלונסקי היה קרוב יותר לזרם המחשבה השמאלי המרכזי ולא בכדי ניסה להתקרב אל בן-גוריון. לכן, חרף משיכתו של המשורר לרוסיה ולכל מה שריח רוסיה דבק בו, אירעו חיכוכים בינו לאנשי השומר הצעיר. על-כל-פנים, נוצר מה שנראה בלתי

---

⁹⁷ ראו בהרחבה: שחם, נ. (1989). "ספרית פועלים בין מרקסיזם לאקזיסטנציאליזם" בתוך: פ. גינוסר (עורך) **הספרות העברית ותנועת העבודה**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

⁹⁸ ראו בהרחבה: יפה, א.ב. (1966). **א. שלונסקי המשורר וזמנו**. תל-אביב: ספרית פועלים.

אפשרי: חיבור בין אנשי הסוציאליזם הקנאי לבין החבורה המייצגת את המודרניזם. יש לזכור, שברית המועצות דגלה אז בריאליזם הסוציאליסטי ולא נתנה דריסת רגל למודרניזם בספרות ובאמנות.

בחדש, שבו דנה מזכירות השומר הצעיר בשיתוף פעולה עם אנשי "טורים", יוני 1939, נפגשו לאה גולדברג ומשה ליפשיץ, כבאי הכוח של "טורים", עם עזריאל אוכמני, שהיה מהדמויות הבולטות במחנה הספרות של התנועה ושערך באותה העת את המוסף "דפים לספרות". העניין נדון בוועד הפועל של התנועה (ישיבת הוועד הפועל 11/39, 14.6.39). אנשי "טורים" הצהירו, שאין להם דרישות כלכליות וכי בכוונתם לעסוק באמנות ולא בפוליטיקה, אך דרשו ששלונסקי יהיה העורך היחיד של המדור הספרותי ושהמדור יחזיק ארבעה עמודים בעיתון. הם התחייבו לשאת בתפקיד במשך שנה לפחות. מן הדברים הללו עולה זעקתם של אנשי "טורים" לבימה, בעודם מבקשים לשמור את ידיהם, לפחות באותה עת, נקיות מפוליטיקה מפלגתית. המגעים נמשכו לאורך פגישות אחדות ובסופן נעשה שלונסקי עורך "דפים לספרות".

שלונסקי מצא את מקומו בהנהגה: "שלונסקי היה ממייסדי מפ"ם, ערך את המדור הספרותי ב'על המשמר' והיה קרוב מאוד לחזן. בחצר של שלונסקי היה מעמד מיוחד ללאה גולדברג ולחזן. בראשית שנות החמישים הם נהגו להיפגש אחת לשבוע [...] אצל שלונסקי הם יכלו לפגוש את משה שמיר, נתן שחם, אהרן מגד, חיים גורי ורבים אחרים מקרב הסופרים והמשוררים הצעירים, שהסתופפו במדורו של שלונסקי ב'על המשמר'. החצר השלונסקינאית הייתה הבסיס להגות את הקמת המועדון לתרבות מתקדמת, 'צוותא', מועדון בלב תל-אביב שביקש לקדם את ערכי התנועה באמצעות האמנות והוקם על-ידי יונה גולן ממשמר העמק, במימון שהשיג חזן" (צחור, עמ' 231).

"ספרית פועלים" בהנהגת שלונסקי

שלונסקי, מכוח מעמדו בשדה התרבות העברית ולמרות חיכוכים עם מנהל ההוצאה, דוד הנגבי, ועם ראשי התנועה, הציב בבית ההוצאה, ככלל, את השיקול הספרותי מעל לכל. בתוך כך הוא נהנה מהעובדה, של"ספרית פועלים" לא הייתה תחרות החל במחצית השנייה של שנות ה-40 ועד לסוף שנות ה-50. "עם עובד" הייתה כצאן ללא רועה לאחר פטירת ברל כצנלסון ב-1944, והוצאת "הקיבוץ המאוחד" עדיין לא הצליחה למשוך אליה דמויות מפתח. דמותו של שלונסקי והגישה האוונגארדית והאנטי-ממסדית שלו ושל חברותו – כמו גם של הקיבוץ הארצי – היו כאבן שואבת למיטב היוצרים.

הקטלוג מאותן שנים מצביע על השפע. "ספרית פועלים" אספה תחת כנפיה את מרבית היוצרים בני דור הפלמ"ח (דור בארץ). מלבד כתביהם של אברהם שלונסקי ושל לאה גולדברג, שעבדו בהוצאה, ראו בה אור בשנים ההן יצירותיהם של הסופרים הבאים: משה שמיר, "הוא הלך בשדות" (1947), "תחת השמש" (1950), "נשים מחכות בחוץ" (1952), "מלך בשר ודם" (1954), "כבשת הרש" (1957), "כי עירום אתה" (1959); יגאל מוסינזון, "אפורים כשק" (1946), "מי אמר שהוא שחור" (1948); מתי מגד, "המגדל הלבן" (1949), "אור בסורג" (1953); חנוך ברטוב, "החשבון והנפש" (1953), "שש כנפים לאחד" (1954), "השוק הקטן" (1957); ס. יזהר, "החורשה בגבעה" (1947); נתן שחם, "דגן ועופרת" (1947); נתן ביסטריצקי, "ימים ולילות" (הדפסה חוזרת ב-1940), יהושע בר-יוסף ("הבית החדש" (1946); יהודית הנדל, "אנשים אחרים הם" (1950); אורי אורלב ("חיילי עופרת" (1956); נעמי פרנקל ("שאל ויוהאנה" (1957), וכן מחזה של אהרן מגד, "הרחק בערבה" (1951), וסיפורים של דן בן אמוץ (בסדרה "כתבי משלט"), שגם תירגם בעבור ההוצאה. כמו כן פירסמה "ספרית פועלים" את כתבי אורי ניסן גנסין (1946). משוררים שפירסמו בהוצאה: רפאל אליעז ("אהבה במדבר", 1946); צבי ארד ("על אדמתי", 1945); אלכסנדר פן ("מבחר שירים", 1950); שלמה טנאי, עוזר רבין, נתן יונתן ואחרים.

בין הספרים המתורגמים: פושקין, "יבגני אוניגין" בתרגום שלונסקי (1945); ארנסט המינגווי, "למי צלצלו הפעמונים" בתרגום מנשה לוין (1947); הינריך מן, "נעורי המלך הנרי הרביעי" בתרגום לאה גולדברג (1945); מקסים גורקי, "האם" בתרגום שמאי מנדל (1949), "קלים סאמגין" בתרגום שלמה הרברג (1950); הווארד פאסט, "אחי גיבורי התהילה" בתרגום רות ליבנית (1950); ז'ורז' אמאדו, "ים המוות" בתרגום מנשה לוין (1951); מרטין אנדרסון נקסה, "פלה הכובש" בתרגום שלמה הרברג (1955); ג'ון סטיינבק, "ענבי זעם" בתרגום יצחק שנהר (1954); מחזות רבים של שייקספיר, שתורגמו בידי שלונסקי, אלתרמן, אליעז וגולדברג; שרל בודלר, "פואמות קטנות בפרוזה" בתרגום נחמיה רבן (1948); תומאס מאן, "הר הקסמים" בתרגום מרדכי אבי שאול (1955), "יוסף ואחיו (1957); טולסטוי, "מלחמה ושלום (1953); ירוסלב האשק, "החייל האמיץ שוויק" בתרגום מרדכי אבי שאול (1952); וולט ויטמן, "עלי עשב" בתרגום שמעון הלקין (1952); וכמובן, שיריו של מי שהיה סמל לשירה מעולה, המשלבת ערכים חברתיים עם ערך ספרותי – המשורר הצ'יליאני, זוכה פרס נובל, פאבלו נרודה ("מבחר שירים" בתרגום נתן ביסטריצקי אגמון, 1954).

רוב הספרים הודפסו בסדרה המרכזית של "ספרית פועלים" באותן שנים, "לכל". הישגים רבים היו גם לספריות הילדים, "אנקורים" ו"נעורים", שערכה לאה גולדברג. גולדברג, שפעלה תחת שלונסקי בתחום הספרות היפה שלונסקי⁹⁹, הנהיגה ספרייה בה התפרסמו ספרי הילדים שלה ("מה עושות האילות") ושל

---

⁹⁹ מעניין יהיה לבחון בבחינות סוציולוגיה וספרות את מעמדה של גולדברג בין הגברים שבהוצאה. כך, לדוגמה, הציעה רות קרטון-בלום להשוות את תרגום גולדברג ל"כטוב בעיניכם" של שייקספיר בטרם ערך אותה שלונסקי, לגרסה שראתה אור בשנת 1957. ראו בעניין זה: מירון, ד. (1993). **אמהות מייסדות, אחיות תורגות**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. וכן: חבר, ת. (2000). "הזמר תם: לאה גולדברג כותבת שירי מלחמה" (עמ' 116–133). בתוך: קרטון-בלום, ר. וע. ויסמן (עורכות). **פגישות עם משוררת**. תל-אביב וירושלים: ספרית פועלים והאוניברסיטה העברית בירושלים.

שלונסקי (שירי "מיקי מהו" ו"אני וטלי, או סיפורים מארץ הלמה"), וכן "הרפתקאות חמור שכולו תכלת" מאת נחום גוטמן (שפרסם קודם לכן ב"עם עובד"), ובהמשך – "שמוליקפוד" של כוש (הוא ט. כרמי).¹⁰⁰ רשימה זו מתוך הקטלוג מעידה יותר מכל על העוצמה התרבותית של תנועת השומר הצעיר ושל בית ההוצאה, שלה "ספרית פועלים".

שלונסקי ובטאוני הקיבוץ הארצי; מלאכתו כעורך

ב-1943 נוסד העיתון היומי של התנועה, "משמר" (לימים לעיתון שונה שמו ל"על המשמר"). שלונסקי, מתוך קשריו הטובים עם יעקב חזן, היה עורכו הספרותי של העיתון בשנים 1943–1948. הקשר הטוב שקשר שלונסקי עם חזן היה דרך לעקוף את סמכותו של מנהל "ספרית פועלים", הנגבי. חזן והנגבי לא היו שרויים בקירבה יתירה זה לזה. ב-1951 תקף "חזן את הנגבי על נטישת סופרים מרכזיים את ההוצאה. חזן השתמש בכינוי 'ביזאנטיזם' [מלשון 'חצר ביזאנטית', המאופיינת בשחיתות, במינויים לא ראויים ובתככים. מ.נ.] כדי לתאר את אוירת הפחד הקיימת בספריה, דבר שמביא ליחסים עכורים בין העובדים ומקשה על עבודה יומיומית" (רושקין, שם, עמ' 90). על דרכו של שלונסקי בעריכה אפשר ללמוד מדבריו של א"ב יפה, שהחליף את שלונסקי בעריכת המוסף לספרות של "על המשמר" בשנת 1949:

שלונסקי הגיע למוסף לספרות מן "דפים לספרות" שערך בעלון השומר הצעיר. כבר שם קבע את הדבר הזה: לאף אחד אין זכות אבות בגלל השתייכות מפלגתית או חברתית. בקיבוצים היו בתקופה ההיא הרבה מאוד יוצרים. רבים מהם היו אפיגונים של ביאליק, של שמעוני או

---

¹⁰⁰ משנות ה-70 ואילך זכו להצלחה כבירה ספרי הילדים של ההוצאה וביניהם רבי המכר של מרים רות ושל שלומית כהן אסיף.

ברוידס. שלונסקי לא רצה אותם. הם דרשו והלכו לראשי התנועה אבל זה לא הועיל להם שום דבר. הוא ניפה את השטח מכל אל. הוא קבע את הקו שלו. הקו של מודרניזם בספרות, וכך זה נמשך הלאה. היו פה ושם סכסוכים, אבל לא רציניים, כי הם הבינו ש"לא כאן": הם יכלו לפרסם ב"הדים", או בעלון השומר הצעיר, אבל לא פה. זה לא היה בשבילם. הייתה קבוצה. הייתה הקבוצה של שלונסקי.

ייחודו של "על המשמר" בשנות ה-40 וה-50 הראשונות היה, שהוא ריכז את הצעירים. מוסף הספרות "משא" (של "למרחב") עוד לא יצא לאור, [נ] לא [היו ליוצרים] במות צעירות אחרות. בתקופה הזו השתתפו כולם [ב"על המשמר"], כלומר, כל מי שהיו חברי מפ"ם, גם מהדור הצעיר, וביניהם משה שמיר ואהרן מגד, שלמה ניצן. באותה תקופה, "דבר" היה שבוי בקונספציה מאוד מיושנת של העלייה השנייה. זלמן שז"ר עצמו היה העורך במשך תקופה מסוימת ואחר-כך היה דוד זכאי... ב"הארץ" ישב יעקב הורביץ, שהיה בעצמו סופר אקספרסיוניסט, אהב ספרות מאוד מסוימת. חוץ מזה היה את עיתון "הבוקר" עם מוסף ספרותי חלש, והעיתונות הרוויזיוניסטית ("חרות", "הבוקר") פרסמה שירה לאומית. מכאן, ש"על המשמר" היה, בעצם, העיתון של הצעירים ושל העילית התרבותית-רוחנית של הארץ. הוא היה עיתון מבוקש. הוא היה שבועון, מוסף הספרות המרכזי. מפ"ם הייתה מפלגה גדולה והיא חשבה שהיא תהיה האלטרנטיבה לשלטון,¹⁰¹ היא הייתה נגד מפא"י ההיסטורית. חלום הגדלות הזה השתקף בעיתון (א"ב יפה, ראיון עמי, 8/7/97).

---

¹⁰¹ בבחירות לכנסת הראשונה (1949–1951) זכתה המפלגה ב-19 מנדטים. בבחירות לכנסת השנייה (1951–1955) זכתה המפלגה ב-15 מנדטים. תוצאות אלו נתפסו ככישלון המפלגה, שביקשה להיות אלטרנטיבה למפלגת השלטון. בכנסת השלישית יוצגה המפלגה ב-9 מנדטים. בכנסות השביעית עד האחת-עשרה הייתה מפ"ם בסיעה

מתח אידיאולוגי בין בית ההוצאה לסופריו

המלחמה הקרה, שפרצה עם תום מלחמת העולם השנייה, הביאה לידי מתחים בין ראשי ההוצאה ובין הכותבים בה. הראשונים בה – עזריאל אוכמני, דוד כנעני, צבי ארד, ברטה חזן – נטו לקבל ללא עוררין את המשנה הקומוניסטית. דוד כנעני, ובעיקר עזריאל אוכמני, היו מן המבקרים החשובים של התקופה והם תקפו קשות יוצרים, שלא הלכו בדרך האידיאולוגיה האמנותית שהייתה נהוגה בבדיית המועצות – הריאליזם הסוציאליסטי, שעיקרו ייצוג חיי הפועלים והאיכרים. בבדיית המועצות כיהן אז (1946–1948) אנדריי ז'דאנוב כאחראי על התרבות בבדיית המועצות. הוא כפה את הריאליזם הסוציאליסטי על כל היוצרים ו"טיהר" את אלו שלא הלכו בתלם. מדיניות התרבות של הקיבוץ הארצי נראתה בעיני רבים כמעין ז'דאנוביזם, אשר יוצג בדמותו של יעקב חזן, שליווה את "ספרית פועלים" מטעם הקיבוץ הארצי. זאב צחור (1997) מרחיב בכך:

משמר-העמק הייתה כר צמיחה לכמה מן הבולטים ביוצרים של דור תש"ח. מפגשם של משה שמיר, ע' הלל וראובן קריץ עם אישיותו הדומיננטית של חזן הותיר את חותמו גם ביצירותיהם. הפעם אין הוא הפטרון הטוב, הנאבק כדי להקצות להם ימי אמנות ותקציב לקניית בדים אלא ה"אח הגדול" שעינו פקוחה. השליטה של חזן בדברים הנכתבים בתנועה הייתה מלאה; המפתחות היו בידיו. העורכים בעיתונות התנועה לא התקשו לזהות מאמרים בעייתיים, או אפילו משפט שיש בו מוקש [...] תשומת לב קפדנית במיוחד הוא הקדיש לספרים. בעוד עורכי "על המשמר" פנו אליו כאילו לא ביקשו אלא עצה טובה, בהוצאת "ספרית פועלים" היה לו מעמד רשמי. כחבר

אחת עם מפלגת העבודה. בכנסת ה-12 היא זכתה במה שנחשב כהישג – 3 מנדטים. ב-1992 התאחדה המפלגה עם רצ ועם שינוי ולמסגרת אחת – מר"צ.

המערכת המצומצמת של ההוצאה הוא עיצב את מדיניותה, יזם תרגומים ומפעלי מדע, והרבה לדחות יוזמות, שהיה בהן חשש לחריגה מהקונצנזוס החדש שייעד לתנועה. "איני סובל ספרות מגויסת ואף איני מאמין בה". כתב חזן לעמוס עוז, אבל הסופר צריך לברוא [באמצעות ה]גיבורים [שהוא יוצר], את נפש העם. ספריו של א"ב יהושע הם דוגמה שלילית, הם מחלישים ומפוררים את החברה. "גדולתו של הסופר היא ביכולתו להיות שופרם של גיבוריו לאחר

שהוא ברא אותם כברוא אלוהים את האדם". (צחור, 1997 : 229).¹⁰²

עמדת הסופרים הטרידה את ראשי התנועה, במיוחד את המרקסיסטים האדוקים שבהם, אשר טענו נגד השקפות עולם אקזיסטנציאליסטיות, ניהיליסטיות ואסקפיסטיות, התומכות בעולם ערכים פשיסטי. אנשי בית ההוצאה היו מודעים לביקורת זו והקפידו שלא "להקפיץ" את מנהיגי התנועה. ההשקפה של המנהיגים ושל עורכי ההוצאה באה לידי ביטוי ברבעון לספרות, אמנות ועיון, "אורלוגין", שערך אברהם שלונסקי בשנים 1950–1957, ובמיוחד בפרקי העיון שלו. כך למשל, בגליון מס' 2 מתח משה זילברטל ביקורת על מחזאי צעיר, שניחן ב"ראייה פסיכולוגית מובהקת ולא אידיאולוגית, בראיה אישית ולא היסטורית" (שחם, 1989 : 319). לא אחת התפרסמו ב"אורלוגין" פרקים שלמים ברוח המרקסיזם-לניניזם. יחד עם זאת, משורר כמו יהודה עמיחי סירבו להדפיס. כפי שכתב דן מירון: "אברהם שלונסקי, שהיה "סנדקם" של נתן אלתרמן ולא גולדברג, ואחר כך גם של מיטב משוררי "דור תש"ח" (אמיר גלבע, חיים גורי, בנימין גלאי), אמר עליו, שהוא כותב עברית של עולה חדש ואינו יודע חרוז ומשקל מה הם וסירב

---

¹⁰² צחור מצטט מתוך מכתב של חזן לעמוס עוז מיום 30 בספטמבר 1979.

להדפיס את שיריו ב"אורלוגין", הרבעון היוקרתי של "התרבות המתקדמת" בת הזמן".¹⁰³

על רוח הדברים בתחום הספרות היפה המקורית, שראתה אור בכלי הביטוי של הקיבוץ הארצי, אפשר ללמוד מעדותו של א"ב יפה:

כששלונסקי היה עורך המוסף [של "על המשמר"] הוא החליט שצריך להיות סיפור עברי. ואז הוא קבע כלל: בכל גיליון יהיה סיפור. והוא פנה למשה שמיר לנתן שחם, למרדכי טביב, לכל אחד. אם בשבוע אחד לא היה סיפור, הוא היה מתרגם מלועזית והרגיל את הקוראים, שבכל גיליון יש סיפור, במשך תקופה די ממושכת. הסיפורים של הדור הצעיר היו שונים מאוד מהסיפורים של הדור הקודם. הם היו אקטואליים. עסקו בדור הפלמ"ח, בבעיות שלו, בדיאלוגים שלו. מכאן נוצרו אחר כך הקבצים "אפורים כשק" של מוסינזון ו"נשים מחכות בצד" של שמיר, "האלים צמאים" של שחם. הקבצים האלה התפתחו מהכתיבה ב"על המשמר". אחר כך הם [הסופרים] עברו ל[כתיבת] רומנים.

המשך הסיפור של יפה עומד בסתירה מסוימת לדברים שהובאו לעיל מאת צחור: הקונספציה היא ספרות מודרנית, ספרות חופשית. לא היה ז'דאנוביזם ב"על המשמר". אם ברוסיה כתבו המבקרים נגד פסטרנק ואנה אחמטובה, והמשוררים ה"דקדנטים", אצלנו הכללים האלו לא חלו. מה קרה? אנחנו לא לקחנו כדוגמה את הז'דאנוביזם, אלא את הצרפתים [את] המפלגה הקומוניסטית הצרפתית. בכתיבה העת שלהם היה חופש מוחלט של סגנון, של דרך הבעה: לא חופש לכתוב נגד המפלגה, אבל

---

¹⁰³ מירון ד. (30/9/05). יהודה עמיחי, מהפכן עם אבא. ראו כאן (נדלה לאחורונה בספטמבר, 2016): <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1048117>

מבחינת סגנון... ואנחנו הלכנו בדרך שלהם. הנה דוגמה: אחרי מותו של סטלין, ב-1953, השבועון הצרפתי ששימש לנו דוגמה [היה] ה- *Les Lettres françaises* שערך המשורר לואי אראגון. [הוא] הזמין אצל פיקאסו ציור של סטלין. פיקאסו צייר את סטלין הצעיר כאדם חולמני בעל עינים חולמניות, בעל פרצוף תמים עם שפמפס, לא הדמות הדומיננטית החזקה – סטלין הרי זה פלד – ושם היה סקנדל עצום, ברוסיה, סקנדל. כמעט ופיטרו את אראגון וכולם כתבו נגדו. ואראגון ניצח בסופו של דבר. גם אצלנו היו מקרים כאלה. הזמנתי פעם ציור מהצייר אהרון כהנא, אבסטרקטי. מה שאני קיבלתי על הראש באותה התקופה בעד הציור האבסטרקטי שפירסמתי! כמעט לינץ'. היו רבים שחשבו שציור צריך להיות רק ריאליזם סוציאליסטי.¹⁰⁴

אמנם, מערכת ההוצאה פסלה בראשית שנות ה-50 ספרים של מתי מגד ושל דוד שחם, (רושקין, 1998), ובכל זאת, הקטלוג מדבר בעד עצמו. קרי, אם צריך להכריע בין המגמה הז'רונבית עליה מצביע צחור לבין הפתיחות עליה מציע א"ב יפה נראה שהאמת נמצאת אי-שם ביניהם, ובעיקר בין ההצהרות המילוליות והכוונות המצנזרות של ראשי התנועה לבין הפעילות בפועל והכיוונים בהם הלכה ההוצאה.

פוליטרוקיות וספרי העיון של ההוצאה

האידיאולוגים של הקיבוץ הארצי לא היו מוכנים לכל פשרה במה שנוגע לספרי העיון. אפשר לומר, שמדור ספרי העיון ב"ספרית פועלים" – ובמיוחד זה שעסק בהוצאת כתבים מרקסיסטיים-לניניסטיים – היה בבחינת המחיר שדרש הקיבוץ

---

¹⁰⁴ ראיון עם א.ב. יפה נערך בשנת 1997 בביתו בת"א בהקשר למוסף לספרות של "על המשמר" אותו ערך.

הארצי בעד הוצאת הספרות היפה. ואפשר לומר ההיפך: מדור היה העיקר, בזכותו תמכה התנועה בהוצאה, ואילו הספרות היפה הייתה תוצר לוואי של "ספרית פועלים". על-כל-פנים, הצנזורה במדור זה הייתה נוקשה גם ב"זמן החדש בו מתרחקת התנועה מן הסגידה לברית המועצות", כדבריו של צחור. הוא מספר:

באמצע שנות ה-50 הגיעו לספרית פועלים ארבעה כתבי יד שנכתבו בתקופה הסטליניסטית [סטלין נפטר בשנת 1953, מ.ג.]. בין כתבי היד, ספרו של פרץ מרחב, שנחשב להיסטוריון של "הקיבוץ הארצי", ובו החלק השני של החיבור "תולדות תנועות הפועלים הבינלאומיות". חזן תבע שינויים מקיפים כדי שיתאימו לזמן החדש בו מתרחקת התנועה מן הסגידה לברית המועצות. במשך שבע שנים חזר ותיקן מרחב את כתב היד על-פי דרישת חזן, עד שראה אור ב-1959, כשהוא שונה לחלוטין מכתב היד המקורי.

ספרו של ישראל רינג, "הקיום הלאומי כגורם מכריע בהיסטוריה" נדחה בהוצאה מפני שטען, כי המאבק לקיום לאומי חשוב לא פחות ממלחמת המעמדות. חזן לא התערב לטובת הספר והוא נגנז. שני מזרחנים נפגעו גם הם מהצנזורה בספרית פועלים. כתבי היד של אהרונצ'יק כהן ויוסף ושיץ התגלגלו במערכת תקופה ארוכה, מפני שלא התאימו לרעיונות החדשים שצמחו בתוך התנועה בכלל וב"ספרית פועלים" בפרט. חזן עיכב את הפרסום של ספרו של ושיץ עד אשר הספר נגנז. ספרו של כהן, "ישראל והעולם הערבי", פורסם לבסוף אחרי שכהן הואשם בריגול והושם בבית סוהר. חזן ביקש לפרסם את הספר לפני שהעיתונות תחשוף את העובדה שחזן צנזר אותו.

דווקא בערבה של הרוח הסטליניסטית במפ"ם ובשומר הצעיר נקט חזן דרך של קומיסר תרבות עריץ, שמתנגד אידיאולוגית לספרים ופוסלם על-פי אמות מידה קשוחות (צחור, 1997). אלו נועדו להגן על רוח התנועה, אך הן בטאו גם את חוסר הביטחון במעבר מהכא להתם, מקומוניזם סטליניסטי לציונות קיבוצית מתחדשת.

אמצע שנות החמישים ואילך: מתרוקן הבית, מתרוקן הכיס

בשנת 1955 כתב מנהל "ספרית פועלים", דוד הנגבי, דו"ח על מצב ההוצאה¹⁰⁵ ובו סיכום הפעילות של ההוצאה עד לאותו הרגע. כ-600 ספרים ראו אור ב-15 שנותיה הראשונות: מספר מכובד – כ-40 ספרים לשנה בממוצע. העיתוי של הדו"ח לא מקרי. הוא נכתב בעקבות משבר גדול בהוצאה, משבר בהחמת מינויים חדשים על ספרים, משבר של יחסי עבודה בתוך ההוצאה ומשבר מחמת התחרות הגוברת עם שתי הוצאות הספרים הפועליות האחרות: "עם עובד" ו"הקיבוץ המאוחד". אנשי התנועה התכנסו לדון בהמשך דרכה של "ספרית פועלים".

"ספרית פועלים" איבדה את רוב יוצרי הבית שלה, כמוה כבית קפה שהתרוקן באחת. מקום שהיה ה"בון טון" הפך לפתע ל-out, "המקום המיושן". ס. יזהר, שהיה גם ח"כ מטעם מפא"י בין השנים 1949-1967, ולמעשה דמות מרכזית מול סופרי תנועות הפועלים האחרות, היה הראשון שנטש את "ספרית פועלים" כבר ב-1950 (הוא הגיע בא אליה, כזכור, לאחר שפרסם את ספרו הראשון ב"עם עובד") ובעקבותיו הלכו כמעט כל סופרי המקור שהוזכרו לעיל. רובם מצאו בית ב"הקיבוץ המאוחד", או ב"עם עובד". "ספרית פועלים" חדלה להיות בית ליוצרים ולקוראיהם. הכנסותיה התמעטו ובהתרוקן הכיס לא היה כסף לקנות זכויות על ספרי מקור ועל תרגום משפות אחרות. ספרות העיון שלה פיגרה אחר ההתפתחויות בחברה ובתרבות הישראלית, ורק בתחום ספרי הילדים הצליחה ההוצאה לשמור על מעמד מסוים.

---

¹⁰⁵ הנגבי, ד. (1955). סקירה על ספרית פועלים, דו"ח למזכירות הקיבוץ הארצי; מצוטט אצל שחם (1989א) ואצל רושקין (1998).

דוד הנגבי מנה בדו"ח שלו את הסיבות לירידת קרנה של ההוצאה: סיבות פנים-ארגוניות וחוץ-ארגוניות, סיבות ספרותיות וסיבות פוליטיות. הנגבי הגיב, בין השאר, לדו"ח ביקורת על "ספרית פועלים", שיזמו בשנת 1954 מוסדות התנועה, ובו צוינו ליקויים רבים בפעילות ההוצאה. חלק מהביקורת הופנה כלפי ראשיה, דוד הנגבי – שלא פעל כבעל-בית וכמנהיג – ושלונסקי, שצמצם את פעילותו בהוצאה והקדיש את זמנו ל"אורלוגין". ביקורת קשה נמתחה גם על מחלקת סוכני המכירות, שלא הצליחו לפרוץ את מעגל החותמים הקבועים (רושקין, 1998).

הדו"ח של הנגבי נכתב כניסיון להציל את בית ההוצאה ולגרום לתנועה לחלץ אותו מהמשבר. הדיון של שנת 1955 נערך בפורום רחב יותר ממזכירות הוועד הפועל, שבו נערכו הישיבות עד אז. הנחת היסוד שנשמכה על הנתונים הייתה שהצידוק לקיום בית ההוצאה אינו כלכלי, אלא אידאולוגי.

הנגבי חילק את תולדות ההוצאה לשלוש תקופות מרכזיות עד לאותה העת (שחם, 1989א, 1989ב; רושקין, 1998). בימים הראשונים של ההוצאה, טוען התזכיר, לא הייתה הקפדה על פרסום ספרות מרקסיסטית בלבד. באותה תקופה, בתחום הספרות העולמית, פורסמו הן ספרות סובייטית והן ספרות מהמערב. השלב השני, בין סוף מלחמת העולם למלחמת העצמאות, הוקדש ל"כיבוש המשמרת הספרותית הצעירה הלוחמת" (שחם, 1989א). השלב השלישי, ובו נכתב הדו"ח, חל בזמן המלחמה הקרה, עם חרפת הניכור בין ברית המועצות למערב. הקיבוץ הארצי נחלץ להגן על ברית המועצות ולא ראה אפשרות לפלורליזם; הספרות היפה גויסה למערכה. "שוב לא יכולנו להמשיך בהרחבה בקו הליברליזם, לא במדע, שבו ניטשה מלחמה חריפה בין המזרח למערב, ולא בספרות היפה. מחונני הסופרים של המערב חזרו וגילו את הפקפוקים הישנים לגבי ברית המועצות ותנועת הפועלים הלוחמת, ורחקו יותר ויותר מכל מסורת של דמוקרטיזם מהפכני, של קדמה עממית" (הנגבי, 1955; מצוטט אצל שחם, 1989א: 321). התוצאה: התרכזות "ספרית פועלים" בספרות עיונית מרקסיסטית-לניניסטית והכבדת הצנזורה על הספרות היפה.

חשוב לזכור, שהדו"ח של הנגבי הופנה אל ראשי התנועה, שרובם סברו כי "ספרית פועלים" נוקטת קו ליברלי מדי. זה הוא מסמך אפולוגטי, המנסה להסביר את מדיניות העריכה של בית ההוצאה לנוכח כישלוננו (שעשוי להתפרש ככישלון של הנגבי עצמו). יש בדו"ח משום האשמת ראשי התנועה בכך, שנקטו מדיניות מעין ז'דאנובית, אשר הבריחה ממנה את הכותבים ואת הקוראים; אבל ניתוח הקטלוג מראה, שגם בשלב השלישי שמנה הנגבי – וגם בהמשך הדרך – ההוצאה נקטה קו פלורליסטי למדי בספרות היפה, הן המקורית והן המתורגמת, ולא התרכזה בספרות מרקסיסטית כפי שטען הנגבי.

המשבר ב"ספרית פועלים" חל בשל גורמים, שעמדנו על חלקם, ובחלקם נגענו. הם כרוכים זה בזה – כלכלה ופוליטיקה הם כלים שלובים – וכאן ניתן לסכם:

1. מדיניות העריכה והניהול של ההוצאה. ניתוח הקטלוג של "ספרית פועלים" משנת 1955 מראה, כי כמחצית מ-600 כותריו מורכבת מספרי עיון ומדע. הם הודפסו ונמכרו במספרים קטנים בהרבה מאלה של כותרי הספרות היפה, למרות שההשקעה בהם הייתה גבוהה באותה מידה. הם גרמו הפסדים להוצאה.
2. המשבר הכלכלי של ההוצאה התעצם עקב היחלשות המפלגה בכנסת ומכאן הצטמצמות משאבי התנועה והקטנת תמיכתה בהוצאה.
3. "ספרית פועלים" זוהתה עם דבקות בסטלין אף בשעה שהציבור החל לגלות את הזוועות שעולל המנהיג הסובייטי ולהסתייג מברית המועצות. הסתייגות זו הועצמה במשפט פראג.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ ראוי לציין, שספרו של מרדכי אורן, "רשימות אסיר פראג", ראה אור ב"ספרית פועלים" ב-1958.

4. זיהוי "ספרית פועלים" עם השמאל הקיצוני התחזק בשנת 1954, לאחר שהקיבוץ המאוחד (אחדות העבודה) עזב את מפ"ם והותיר אותה באגף השמאלי של תנועות הפועלים, סמוך למפלגה הקומוניסטית. כיוון שכך, כמעט כל הסופרים בארץ נמצאו מימין לתנועה שהחזיקה את "ספרית פועלים".
5. עזיבת הסופרים את ההוצאה החלישה אותה וחיזקה את המתחרות שלה.
6. עליית דור של יוצרים, שמרד בשלונסקי ובאלתרמן כפי שאלו מרדו בביאליק. מטבע הדברים נמצאו ה"מורדים" מחוץ להוצאה, ששלונסקי הוא עורכה.

בתקופה שלאחר הדו"ח, אמצע שנות ה-50 עד שנות ה-80, הקו האידיאולוגי של התנועה עודכן אמנם, והקיצונים שבה, הנוטים לקומוניזם – משה סנה ויעקב ריפתין – הוקעו, אבל התדמית שדבקה ב"ספרית פועלים" הייתה חזקה מקטלוג הספרים החדשים שלה, ובו כתבים של ההוגים האקזיסטנציאליסטיים, קאמי וסארטר. נתן שחם, מנהל ההוצאה בשנים 1985–1998, אמר בראיון עמו (יוני 2003):

אם אני הייתי עורך הספרייה בראשיתה לא היו יוצאים כתבי סטלין. במובן מסוים, זה סוג של אופורטוניזם. הם עשו חשבון, שלתנועה חשוב להוציא ספרים מסוימים. בסך הכל היתה פתיחות רבה. שלונסקי, שהיה מכור לכל דבר שהוא רוסי, היה בקשר הדוק עם ההנהגה של התנועה. אומנם הוא קרץ מידי פעם החוצה, אבל ידע היכן לעצור. מנהלי ההוצאה ישבו במרחביה והם לא היו צריכים לנחש מפני שידעו היטב מה חושבים ראשי התנועה. בתקופתי לא נפסלו ספרים על רקע פוליטי, אבל מדי פעם כעסו עלי שהוצאתי ספרים מסיימים. הם מתחו עלינו ביקורת, שאנחנו לא הולכים בקו, אבל לא היה קיפוח בנוגע לכותבים שלא הלכו בתלם. פעם קיבלתי מכתב מדוד הנגבי בעקבות הוצאת ספרי 'דגן ועופרת'. הוא כתב לי: "אתה זורע

ספקנות, ואנו זקוקים לבטחון. רק סופרים גדולים יכולים לזרוע ספקות". כתבתי לו גלויה עם משפט אחד: "בגלל זה הם גדולים". זה היה מקסימום ההתערבות שלהם.¹⁰⁷

משנות השמונים והלאה

עיון בקטלוג ההוצאה לשנת 2002 מעציב יותר. רוב היוצרים, שפרסמו על-ידיה בעשורים האחרונים, הוציאו בה את ספרם הראשון (ולעתים גם את השני) ונדדו לשדות זרים. נתן שחם תולה את ירידת ההוצאה במשבר הכלכלי שפקד את התנועה: "ספרית פועלים" הייתה מחלקה בקיבוץ הארצי. הקיבוץ כיסה את ההוצאות, וההכנסות עברו אליו. לאחר משבר המניות בשנות ה-80, היה ברור שהקיבוץ לא ימשיך לתמוך בהוצאה". לדבריו, הוא חתר להוצאת steady sellers, כגון לקסיקונים, וכן קידם את הרעיון של רכישת הזכויות על הדפסת האנציקלופדיה העברית ופרסום שלושה כרכים חדשים.

פרק נוסף בתולדות "ספרית פועלים" נרשם כאשר הקיבוץ הארצי מינה מועצת מנהלים להוצאה. לא תמיד ראו עורכי ההוצאה והדירקטורים עין בעין את הדברים. כך, למשל, סירבה מועצת המנהלים לחתום על הסכם לרכישת הזכויות על האנציקלופדיה העברית. לדברי שחם, החלטה זו והחלטות נוספות שהתקבלו בניגוד לדעתו, גרמו לפרישתו מהתפקיד. גם לעזיבת הסופרים את ההוצאה בתקופה בה ניהל אותה הוא נותן טעמים כלכליים:

לפני שבאתי לנהל את ההוצאה חתמו עם הסופרים על חוזים, שלפיהם לא יקבלו הסופרים שכר סופרים על המהדורה הראשונה. מאחר

---

¹⁰⁷ ראיון עם נתן שחם נערך בבית ההוצאה בחודש מרץ 2003.

שמעטים מגיעים למהדורה שנייה, סופרים נטשו את בית ההוצאה. כאשר הוצאת ספרים לא מחזיקה במאגר שלה סופרים טובים, קשה למכור הרבה ספרים. פעם, סופר היה מאושר שהוציאו לו את הספר. במשך הזמן הוא הבין שאפשר לחיות מזה. בתקופה היא, האיש היחידי שהתפרנס מספרות היה אבא שלי [אליעזר שטיינמן, מ.נ.]. כולם עבדו כמורים, מרצים באוניברסיטה ובעיתונות. אני זוכר שעמוס עוז הגיע עם הסוכנת שלו, דברה און, והיא אמרה: קיבלנו מהוצאת "עם עובד" הרבה יותר כסף. לא יכולנו לעמוד בסכומים האלו ונפרדנו מעוז (בראיון עם שחם, 2003; בראיון מאוחר יותר יחס לעצמו את גילוי כשרון הכתיבה של עמוס עוז).¹⁰⁸

כֶּשֶׁל נוסף של ההוצאה היה מבנה כוח האדם. כמפעל של קיבוץ הארצי, רבים מהעובדים היו חברי קיבוץ, שהועסקו במקביל לעובדים שכירים. עם השנים הצטמצם נטל העבודה וכשבאה הדרישה המובנת לקצץ בכוח-האדם, הרגישו ראשי ההוצאה שידיהם כבולות: הרי, ברוח הסוציאליזם שנשבה עדיין בתנועה, הם לא יכלו לפגוע בשכירים. "היינו כמו צבא", אומר שחם, "יש חיילים, צריך למצוא להם עבודה. לא היינו מוכנים לנהוג כמו סוחרים". אחת התוצאות האכזריות של העידן החדש היא פרישתו של נתן יונתן, עורך השירה והפרוזה בהוצאה. הוא העדיף להתפטר בטרם יפוטר ונפרד ממנה בתביעה משפטית, שלוותה בהתגוששות פומביות ובכאב הדדי (גילרמן, 3/5/98).¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ סלע, מ. (28/2/14). איך סייע הסופר נתן שחם להזנקת הקריירה של עמוס עוז.

ראו בהרחבה: <http://www.haaretz.co.il/premium-1.2253933>
¹⁰⁹ ראו בהרחבה: גילרמן, ד. (5/3/98). עלבונו ההולך ונמשך של משורר. גלריה, הארץ.

נסיונות תקומה

לאחר כמה שנים של קיפאון הוחלט לפנות לכיוון חדש. אברהם קנטור, שערך בשעתו עם יונתן את מדור הפרוזה, חזר להוצאה והחליף את נתן שחם בשנת 1998. לדבריו מצב בית ההוצאה לא היה טוב. "היה צריך לבחור בכיוון", הוא אומר, "בית הוצאה לא יכול לקפוא על שמריו. היה עלינו להכין קאדר חדש. בגלל שלא היה ברור לאיזה כיוון ההוצאה תלך, נוצר מצב של קיפאון. הצוות שקיבלתי היה די מצומצם. עד 1995 היו לנו הרבה מדורים. מאז, אנשים פרשו או נפטרו. בתקופה זו עבדנו מהיד לפה. בלי רווחים. בפועל כמעט לא יצאו ספרים חדשים במדור סיפורת מקורית, וההוצאה הסתמכה רק על הוצאת ספרות מתורגמת".¹¹⁰

כדי לחזק את ההוצאה מונה נתן זך לעריכת מדור הספרות המתורגמת והעיון. גם ניסיון זה לא נחל הצלחה גדולה. זך הציג יוצרים מרשימים, אבל לא מילא את הציפיות הכלכליות. "ספרית פועלים" הוציאה ספר אחד או שניים, שנועדו לככב ברשימת רבי המכר ולשאת כך את הכותרים שאינם רווחיים, אך הספרים הללו לא מילאו את ייעודם ולא נמכרו כראוי. בניסיון להיות אקטואלית ורלוונטית הקימה "ספרית פועלים" סדרת ספרי שיחות של פוליטיקאים עם העיתונאי ישעיהו בן-פורת, בנוסח הקו המצליח של הוצאת "ידיעות אחרונות". אחד הספרים הללו – שיחה של יו"ר מרצ דאז, יוסי שריד, עם העיתונאי – הגיע לבית המשפט, שחייב את "ספרית פועלים", את בן-פורת ואת יוסי שריד בתשלום פיצוי על הוצאת דיבה, כך שגם מכאן נולדו הפסדים.

"ספרים שהשקענו בהם לא הפכו לרבי מכר", אומר קנטור. "היה שלב, שכבר לא יכולנו להשקיע. צמצמנו את ההוצאות. לכן לא הצלחנו לגדול. סופרים שלנו, שמכרו, עברו להוצאות אחרות, ובהוצאה נשארו סופרים שלא הצליחו.

---

¹¹⁰ ראיון עם אברהם קנטור נערך בחודש מרץ 2003 (אלון הדר).

סופרים כאלו, באופן טבעי, הם פחות אטרקטיביים להוצאה. הגענו למצב שהתחלנו להוציא אנשים לחופשות מרוכזות כדי לגמור את החודש. כל העולם השתנה, ו'ספרית פועלים' איחרה בכל התקדמות. עד שנת 2000 לא היו מחשבים במערכת". קנטור מציין סיבה נוספת לדעיכת בית ההוצאה: האיחור בהסתגלותה לצורך במערכת משומנת של יחסי ציבור, ובכללם פעילויות, כגון אירועים של השקת ספרים חדשים.

האיחוד

ראשי הקיבוץ הארצי חתרו, כאמור, לאיחוד שלושת בתי ההוצאה הפועליים. ל"עם עובד", הוצאה מצליחה ומובילה, לא היה עניין באיחוד. "ספרית פועלים", בהנהגת אברהם קנטור, ו"הקיבוץ המאוחד" פתחו במשא-ומתן. שתי ההוצאות עמדו לפני השאלה, מה לעשות במדורים מקבילים שפעלו בהן – מדור הפרוזה, למשל? ראשי ההוצאות החליטו לחלק ביניהם את העבודה: מנחם פרי ימשיך לערוך את "הספריה החדשה" ודן שביט מ"הקיבוץ המאוחד" יהיה אחראי על סיפורת מקורית. כך נוצר מצב, שבו יכול סופר צעיר להגיש את כתב ידו לשלושה מדורים בהוצאה החדשה. גם מדור הספרות העולמית ב"ספרית פועלים" המשיך להוציא ספרות מתורגמת, שלא הוכנסה ל"ספריה החדשה".

מה הנדוניה שהביאה "ספרית פועלים" לאיחוד? לא לחנם קטן חלקה בהוצאה המאוחדת – 22 אחוזים לעומת 78 אחוזים ל"קיבוץ המאוחד". בין ה"כותרים חיים" (back-list) של ההוצאה – קרי, כאלו שאפשר להמשיך ולמכור – אפשר אומנם למצוא את גולדברג ואת שלונסקי, אך הנדוניה העיקרית היא ספרי הילדים של ההוצאה: "סדרת פשוט", ובהם ספריה של מרים רות (רבי המכר "תירס חם", "הבית של יעל" ו"מעשה בחמשה בלונים"), חלק מספרי הילדים המצליחים של שלומית כהן-אסיף וספרי ילדים שציירה וכתבה אורה איל.

קנטור הצביע על האתגרים החדשים של ההוצאה: "כל שוק הספרים השתנה. מעמד הספר השתנה. אמצעי ייצור והכנה נהפכו להרבה יותר פשוטים. קל יותר לייצר, יש יותר מתחרים. הוצאות פרטיות פועלות מהבית. היום יש התאגדויות של מו"לים עם מוכרי ספרים. שיתוף פעולה של היצרן עם כוח השיווק. אלו דברים חדשים לגמרי. השאלה [היא], אם ההוצאה תצליח להתחבר לאחת המערכות. אנחנו נצטרך להגיב. במקביל ננסה לשמור על תדמית בית הוצאה איכותי. נמשיך להוציא ספרי שירה, ספרי עיון וספרים ייחודיים".

אידאולוגיה בעידן תאגידיים ורבי מכר: "ספרית פועלים מאוחד"

תאגידיים, ייעול, רבי מכר – מילים, שהיו זרות בעבר לבית ההוצאה של השומר הצעיר, הפכו למושגי היסוד של ההוצאה. עובדה זו משקפת את השינויים שהתחוללו בתנועה, אשר הקימה את בית ההוצאה הזה, ובתנועת העבודה בכלל. הקפיטליזם – האויב המושבע שלה – הפך להיות לחם חוקה. כל ספר, כמו בהוצאות מסחריות רבות, נבחן היטב בבחינת כדאיותו הכלכלית לצד איכותו הספרותית.

חלק מהספריות, שפעלו תחת השם (או המותג, אם להשתמש בשפת השיווק בת הזמן) "ספרית פועלים" בטרם האיחוד, המשיכו להתקיים לאחריו הגם שבאחדות הוציאו מעט מאוד ספרים. נראה כי צדקו הקולות, שנשמעו בקיבוץ הארצי ואשר קראו לסגור את "ספרית פועלים" אשר סיימה, לדבריהם, את תפקידה ההיסטורי באמצע שנות ה-50: "ספרית פועלים", לאחר תקופת הזוהר שלה, לא השכילה להתמודד עם בתי הוצאה פרטיים (דוגמת אלו של משפחות שוקן וזמורה) ולא עם בתי הוצאה ציבוריים פלורליסטיים יותר, ואפילו הוצאות פועלים אחרות שמרניות פחות (בעיקר "עם עובד", אך גם "הקיבוץ המאוחד"). העובדה, שמנהיג "המולדת השניה", ניקיטה חרושצ'וב, קרא בקונגרס ה-20 של ועידת המפלגה הקומוניסטית (1956) לדו-קיום עם המערב, הייתה צריכה, אולי, לבטל את התפיסה הלוחמנית של ההוצאה נגד התרבות "הדקדנטית-

ניהיליסטית" של המערב; אבל היא דחתה יוצרים רבים, שלא היו לרוחה, ויוצרים רבים אחרים דחו אותה, אם מטעמים אידיאולוגיים ואם מטעמים כלכליים, שהרי לא היה בידה לשלם ליוצרים או, לפחות, לדאוג לפרסום רב של הספר בתקשורת. גם בתחום הפרוזה המתורגמת נחלשה "ספרית פועלים": לא היה ביכולתה להתחרות בשוק על רכישת זכויות לתרגומים והוצאתם לאור. קורות ההוצאות הפועליות משקפות במידה רבה את התהפוכות שעברה החברה הישראלית מאז שלטון תנועת העבודה ועד ימינו. בתוך התמורות האלה נשחקה "קדושתו" של הספר והוא נעשה מוצר – "חפץ" צרכני לכל דבר.

למרות שלהוצאות הפועלים הוקדשו למעלה מ-150 עמודים בספר זה ברור כי עוד רבות ניתן לומר ולהרחיב. אם לסכם בקצרה את קורות הוצאות הפועלים, בנוסף על הסיכום המפורטים יותר שהובאו בסיום העיון בכל אחת מההוצאות, הרי אפשר לומר כי מפעלי ההוצאה לאור המסודרת והקבועה של תנועת הפועלים קמו סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה והם החלו דרכם במקביל לחורבן יהדות אירופה. מהלך זה התקיים בד בבד עם ייסוד ההוצאות הפרטיות-מצנטיות, "שוקן" בארץ-ישראל (1935) ו"מחברות לספרות" (1940). חמשת בתי ההוצאה הללו – ובעיקר אלו הפועליות – החזיקו את הספרות היפה בעברית, במקור ובתרגום, במשך שנים רבות. שאר בתי ההוצאה העבריים היו בבחינת כינור שני בתזמורת. כמעט כל היוצרים הגדולים בפרוזה ובשירה מצאו את מקומם בהוצאות הסוציאליסטיות וזאת לא משום שהן שילמו להם סכומי עתק, אלא מפני שהשכילו להציע להם בית: סביבה של ערכים, החורגים מעבר לפרטיקולריות של מפלגה כזו או אחרת. כל אחד מבתי ההוצאה הללו ראה עצמו אחראי לתרבות העברית וקיבל עליו את משימת חינוכו של הקורא, הכרוכה באחריות זו. ככלל, הם עשו זאת בהצלחה, אולם כיום שולטים ערכי הקפיטליזם ומדיניות השוק החופשי במסדרונות שבהם הילכו כצנלסון, טבנקין, יערי וחזן.

שער שישי

שנות השישים והלאה: הופעתן של הוצאות קטנות בתחום השירה ועלייתה של הספרות הפופולארית

הקדמה

שער זה יעסוק בשני זרמים במו"לות הישראלית בשנות ה-60: מגמה אחת היא הוצאה לאור של שירה ושל ספרות המאתגרת את הקורא; מגמה שנייה, יש יאמרו המגמה ההפוכה, היא הוצאה לאור של ספרות פופולארית. את הזרם הראשון תייצגנה שתי הוצאות קטנות יחסית – כל אחת מהן היא למעשה בית הוצאה של איש אחד – אך הן משמעותיות מאוד ומאפיינות את העת ההיא בספרות ובמו"לות הישראלית: "עכשיו" ו"עקד". הן הוציאו לאור שירה ופרוזה מתוחכמת, המיועדות למתי מעט (למרות שאי-אלו מספריהן זכו לקהל קוראים נרחב למדי), והכתבים שהוציאו חלחלו לזרם המרכזי של הספרות העברית.

עלייתן כרוכה בשינויים שחלו אז בספרות העברית, אך השתיים הלכו בכיוונים מנוגדים זה לזה: "עכשיו" היא תוצר של חבורת "לקראת", שביקשה להחליף את הפואטיקה של אלתרמן ושלונסקי בפואטיקה חדשה, בעלת גוון אקזיסטנציאליסטי-שמאלי, שתאפשר ביטוי ליצירה ישראלית חדשה; לעומת זאת, "עקד" מאופיינת בניסיונה לתת ביטוי לקולות, שיצאו נגד כור ההיתוך הישראלי וביקשו לשמר זיקות של משוררים כותבי עברית, שגדלו בארצות אחרות, לארצות ולתרבויות המוצא שלהם, וזאת בתוספת נימה יהודית ואמונית. הדברים אמורים אפוא בשתי תפיסות של ישראליות, ומכאן – בטיבו של תיווך-התרבות שעשה כל אחד מבתי הוצאה האלה. עוד נזכיר כי שני בתי הוצאה הללו הוקמו בידי ניצולי שואה. במהלך הדברים תתברר משמעותה של עובדה זו. כעת נציין רק את קיום ההדד הזה של השואה בהתפתחות המו"לות הישראלית.

ספר זה מתרכז, כאמור, בהוצאת הספרות היפה לאור בישראל, אך עלינו להבהיר במעט את התמונה הכללית של המו"לות בארץ ולכן בתיאור מגמה מרכזית שנייה בשנים אלו, נפנה מעט את הזרקור אל עליית הספרות הפופולארית בארץ מסוף שנות ה-50 ובמיוחד בשנות ה-60 ונסקור את שני בתי ההוצאה העיקריים של סוגה זו בארץ – "שלגי" ו"מ. מזרחי" – שעלו על הגל של הביקוש לספרות זו וקידמו אותו בתרגום וביצירות מקור. נדגיש, כי ספרות פופולארית בעברית ראתה אור בארץ גם לפני-כן, אך הקמת שני בתי ההוצאה האלה מצביעה על קפיצת מדרגה במו"לות של הספרות הזו.

פרק זה יעסוק אפוא בשתי מערכות קוטביות במו"לות הישראלית בסוף שנות ה-50 ובשנות ה-60 של המאה הקודמת: האחת – "עכשיו" לעומת "עקד"; האחרת – הספרות היפה לעומת הספרות הפופולארית.

הוצאת הספרים "עכשיו"

"וגבריא אל מוקד הוסיף בלי לאות לפרסם את 'עכשיו' [...]"¹ - נתן זך

כתב-העת "עכשיו" החל לראות אור בשנת 1957 ועודנו פועל באופן לא-סדיר אמנם, גם בעשור השני של המאה ה-21. זהו אפוא ביטאון הספרות העברי הוותיק ביותר כיום, פרט ל"מאזנים" הממוסד. האחרון זוהה במקרים רבים עם מסורת שמרנית ואילו "עכשיו" פעל כחיל החלוץ (הוראתו המילולית של 'אוונגרד') של הספרות, "מחובר לחיים דרך הוויית רחוב דיזנגוף" (סרנה, 1993: 108).² בנוסף הוציא לאור גם את ה-Jerusalem Review, כתב עת בינלאומי באנגלית, המביא מפרי עטם של יוצרים יהודיים מישראל ומרחבי העולם. במקביל עסקה הוצאת "עכשיו" גם בהוצאת ספרים, המתרכזת בשירה ובפרוזה ניסיונית.

מניין הכותרים של "עכשיו" – ובכללם חוברות כתב-העת ופרסומים בלועזית – הוא כ-150: מספר קטן ביחס לכמות הכותרים, שמפיקות בפרק-זמן מקביל הוצאות אחרות, אך, יחד עם זאת, חלק מכותרים אלו היו משמעותיים. הוצאת "עכשיו" היא מאותם בתי הוצאה, הפועלים בתפוקה מצומצמת, אך מציעות מהלכים אלטרנטיביים לזרם המרכזי של המו"לות ונותנות במה לקולות חדשים. קולות ומהלכים אלו מוצאים במשך הזמן את דרכם לזרם המרכזי ולחממה של הוצאות ספרים גדולות יותר. זוהי תרומתן החשובה של הוצאות הספרים הקטנות, המונהגות בתפיסות מובהקות של טעם ושל איכות, לתרבות המתהווה. הוצאה שכזו, "מחברות לספרות", כבר נסקרה, וכעת – מבעד להוצאת "עכשיו" – נעמיק את ההתבוננות במודל זה של מו"לות.

¹ שירו של נתן זך: זך, נ. (2006, ספטמבר 22). "סיכום ביניים בינתיים", הארץ (המוסף לספרות). <http://www.haaretz.co.il/literature/1.1139269> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

² השיר סוקר את תולדות הספרות העברית מ"דור המדינה" והלאה. ראו בהרחבה: סרנה, י. (1993). **יונה וולך: ביוגרפיה**. ירושלים: כתר.

הוצאה זעירה כמרכז קינון

תולדותיה של הוצאת "עכשיו" רצופות בדמויות מפתח של הספרות העברית, שחלקן פרסמו בה מספריהן הראשונים ואף את ספרן הראשון ממש: יונה וולך ("דברים", תשכ"ו), ישראל פנקס ("ארבע עשר שירים", תשכ"א), מאיר ויזלטיר ("פרק א' פרק ב'", 1967: זהו ספרו השני; הראשון פורסם במסגרת הוצאה של חבורה ספרותית אחרת הראויה לעיון, "קילקרטן"), אהרן שבתאי ("חדר המורים", תשכ"ו), מאיה בזרנו ("בת יענה", 1978), אהרן אפלפלד ("עשן", 1962), דוד אבידן ("סיכום ביניים", תש"ך), יהודה עמיחי ("בגינה הציבורית", 1959), דליה הרץ ("מרגוט", 1961), יותם ראובני ("בעד ההזיה", תשל"ח), ישראל ברמה (סיפוריו התפרסמו בכתב-העת וראו אור בהוצאת "כתר/עכשיו" בשנת 1991 בשם "ימים קרועים"), זלי גורביץ' ("קטעים מחלום פתוח", 1980), רפי וייכרט ("מיטה", 1994; וייכרט פרסם בהוצאה גם את תרגומו לספרי זוכת פרס נובל, המשוררת ויסלבה שימבורסקה. לימים ייסד יחד עם שותפים את הוצאת "קשב לשירה". על הוצאה זו ראו בהמשך). רבים אחרים עבדו בשיתוף פעולה עם ההוצאה ועם כתב-העת והרבו לפרסם בהם: נתן זך, יאיר הורביץ, מקסים גילן, חזי לסקלי, דן מירון ועוד.

רשימה זו מעוררת השתאות: היא מורה על הוצאת ספרים קטנה, אפילו זעירה, שמילאה תפקיד מרכזי בגילוי ובקידום רבים מהיוצרים החשובים ביותר בספרות העברית. מרתקת לא פחות העובדה, שרבים מהיוצרים הללו הוציאו בה רק ספר אחד ומייד פנו לבתי הוצאה מבוססים יותר, או "נתפסו" בידם. זה כוחה של הוצאה כגון "עכשיו": הרי היא בבחינת המצת שבמנוע התרבות. הכינוי "מצת" יאה – באורח ספציפי יותר – לגבריאל מוקד, המייסד, העורך והמנהל של כתב-העת ושל בית ההוצאה: האיש הוא "מצת" בהתנעת כשרונות, אך גם בשריפת גשרים. מוקד (נולד ב-1934), היה פרופסור במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת בן-גוריון והינו חוקר ספרות ומחבר טקסטים ניסיוניים, שאותם הוא מכנה בשם "ואריאציות".

ראשית הדרך

שתי חוברות בשם "אוגדן" קדמו לכתב-העת "עכשיו". הראשונה, "אוגדן" א', יצאה לאור בשנת 1957 והייתה חוברת סטודנטיאלית ירושלמית-מקומית, שהוציא מו"ל בשם ברוך חפץ. החוברת השנייה, "אוגדן" ב', נערכה בשיתוף עם גבריאל מוקד. חוברות "אוגדן" נחשבות לגיליונות הראשונים של "עכשיו" (החוברת הראשונה של "עכשיו" משנת 1959 נושאת את המספור 3/4). ברוך חפץ חדל מפעילות בעריכה, אך שמו מופיע עד היום כאחד מעורכי כתב-העת.

בהוצאת "אוגדן" ב' השתתפו – לצד גבריאל מוקד – אורי ברנשטיין, מקסים גילן ושמואל בן-נאה. חוברת זו בלטה, לדעת מוקד, "הן בנימה חדשה שנתנה מבע להווה הישראלי מבלי להשתעבד לאידיאולוגיות חברתיות או לנוסטלגיה אל ימי מלחמת-העצמאות, והן בעצמאותה כלפי הממסד המפלגתי שלנו" (מוקד, 1973: 329).³ בין המסות הבולטות בחוברת ניתן לציין את זו של דן מירון על הפרוזה הארצישראלית הצעירה, את זו של מוקד עצמו על "עד עולם" של עגנון, ואת זו של גרשון שקד על "מריו והקוסם" של תומס מאן. הצלחתו היחסית של "אוגדן" ב' עוררה רצון לפיתוח נוסף. באותה תקופה התקרב מוקד לאנשי חבורת "לקראת" ובה היו, בין היתר, יהודה עמיחי, נתן זך, בנימין הרשב, אריה סיון, משה דור ומשה בן שאול, וכן גרשון שקד, פסח מילין, יגאל אפרתי, יוסף בר-יוסף, יצחק לבני ויהודה ליש.

מוקד התרשם במיוחד מנתן זייטלבוך, הלא הוא זך. זך השפיע ביותר על אנשי "לקראת" וכבר אז הצטייר בכירור "כאדם שיש לו אידיאל של ספרות [...] שלאינטלקטואלים ולסופרים צריך להיות איזה תפקיד בלתי תלוי, דיוקן רוחני (כמו אירופה במיטבה) [...]" (מוקד, 1972: 259). לכן ביקש מוקד ממנו שיצטרף למערכת "אוגדן". זך התנה את הצטרפותו בשינויים פרסונליים בהרכב המערכת

³ שני מקורות חשובים לפרק זה הם עדויותיו של מוקד: מוקד, ג. (1972). זכרונות בית עכשיו - חלק א', סימן קריאה, 1: 282–297. מוקד, ג. (1973) זכרונות בית עכשיו - חלק ב', סימן קריאה, 2: 329–342.

ובצירוף יהודה עמיחי אליה: "בלילה אביבי של 1958, סוכם בעת לגימת בירה ב'קראו', ביני ובין זך גם השם של ביטאון שאמורים היינו להיות עורכיו: 'עכשיו'. או אולי היה זה בוקר מוקדם עד להפליא בדיזנגוף [...]'" (מוקד, 1972 : 289). השם "נגזר משם קובץ שיריו של עמיחי, 'עכשיו ובימים אחרים'".⁴ העיצוב הגרפי של שער החוברת, שנעשה בידיו של משה גיל, נקבע על סמך דוגמה של חוברת ספרות מודרניסטית מרכז אירופאית משנות ה-20. כמה עקרונות עימוד עברו ל"עכשיו" בירושה על פי התבנית שגיבש מקסים גילן ב"אוגדן" (מוקד, 1973 : 330). חוברת מס' 75 של "עכשיו" הופיעה ב-2016 והיא מוקדשת לשירה העברית אשר נתפרסמה בשנים 2000-2015 בכרכי "עכשיו".

ספר שיריו של יהודה עמיחי, "בגינה הציבורית" (1959), היה הראשון בספרי "עכשיו". אחריו באו ספרו של דוד אבידן, "סיכום ביניים" (1960), וספרו של ישראל פנקס, "ארבעה עשר שירים" (1961). כ-50 ספרי שירה יצאו ב"עכשיו". בשנת 1962 ראו אור – בתחום המחקר והביקורת – ספרו של עדי צמח, "כשורש העץ" (על שירת אבן גבירול), המחזה "מסע לניווה" של יהודה עמיחי, וספר הפרוזה הראשון להוצאה ולמחברו גם יחד – "עשן" לאהרן אפלפלד. ספר התרגום הראשון הופיע בשנת 1964: "בלב טהור" מאת יודף אטילה (תירגם מהונגרית מרדכי אבי-שאול).

"התפרצויות ענק של כשרון" העיד מוקד על תקופת ההתחלה.⁵ "כיום יש כשרונות אבל אין אפיפניה" הוא ממשיך. אכן, תדירות ההופעה של כותרים בהוצאה היא נמוכה: כתב-העת יוצא בממוצע רק אחת לשנה או שנתיים (אך עדיין חוגג הישג של 60 שנות פעילות), ובאשר לספרים – רובם המוחלט פורסם בשנות ה-60 וה-70; כשבעשור וחצי הראשונים למאה ה-21 יצאו לאור ב"עכשיו" רק כתריסר ספרי שירה של כותבים, שרובם אינם נתפסים כבולטים בשדה הספרות העברית.

⁴ מתוך ראיון של מוקד עם דפנה שחורי: שחורי, ד. (2006, יוני 5). "זיכרונות מהמהפכה: ראיון עם גבריאל מוקד", **מקור ראשון**.

⁵ ראיון עם גבריאל מוקד נערך ביולי 2006.

התנהלות ההוצאה

הירידה בפעילות "עכשיו" תידון בסעיף מיוחד לעניין, אך כאן אפשר לציין – כאחד הגורמים לה – את דרך הניהול של "עכשיו" כבית הוצאה שאינו מסחרי. "היום, בלי מסע שיווק תוקפני, המכירות מצומצמות" מציין מוקד את המובן מאליו בחברת תקשורת ההמונים. "עכשיו" אינו יכול להתחרות בשוק הזה: "עכשיו" מאד 'גוטנברג', הוא אומר. עד לראשית העשור השני של המאה העשרים לא ראה מוקד את מקומו באינטרנט (בתקופה מסוימת פרסם מאמרים באתר nrg מקבוצת "מעריב"), אך בהמשך מצא גם שם אכסניה כך שלהוצאה ולמוקד יש דפי פייסבוק ואף קם אתר ל-The Jerusalem Review.

מוקד מתאר את ההתנהלות הכלכלית של "עכשיו": "נתממש בנו הכלל העתיק ששכר הרוח יוצא בהפסד החומר. לא רק שהעורכים עבדו בהתנדבות מלאה, ויתרו על הרבה אפשרויות עבודה אחרות, ועוד נחלצו לא פעם להוסיף כסף מכיסם לשם ריצוי בתי הדפוס התובעניים, אלא שגם ב. חפץ, המו"ל העורך היוזם [...] הקריב על סמך הישגים מו"ליים אלה חלק נכבד מוויליה שהייתה לו בשכונת סנהדריה בירושלים". (מוקד, 1973 : 329). בהמשך מתאר מוקד את אוזלת היד של חפץ בהפצת חוברות "עכשיו" וספרי ההוצאה, ש"מצאו את דרכם היישר לארונות שבחדר האמבטיה של הסוכנות לקטעי עיתונות, שברוך הוא ממנהליה" (מוקד, 1973 : 338). לא ייפלא, שכמה סופרים גילו במרוצת השנים מרירות כלפי מחדלי הארגון של העורכים העמוסים בפרויקטים ובמשימות רבות.

גם זכויות היוצרים של ההוצאה לא נשמרו. כשמוקד שהה בלונדון מסר חפץ ל"ספרית פועלים" את הזכויות על ספרו של עדי צמח, "כשורש העץ", על שירת אבן גבירול. מוקד טוען, שהפרי הכספי של עמלו המו"לי נקטף בידי זרים; לדבריו, ספר זה היה מפעל חלוצי בתחום הביקורת המודרנית לשירת ימי הביניים וכי "ספרית פועלים" לא הייתה מעזה להוציאו אז, בסוף שנות ה-50 ובראשית שנות ה-60 (מוקד, 1973 : 338). לשאלה "מה היה עושה אחרת" השיב, בראיון,

שהיה מגן על זכויות ההוצאה. הוא לא הקפיד לכבול את היוצרים, כי רובם היו חבריו, אבל אילו שמר בידיו את הזכויות על כתיבהם, שהוציא לאור, יכול היה להוציא "מהדורות שניות. לא חושב שהוצאתי לאור ספר גרוע. היו הבדלי דרגות. לא מתחרט על שום ספר שהוצאתי לאור".

לכסוף, מוקד מתלונן על נידוי, על התנכרות הממסד. אמנם, הוא גאה שלא להיות תלוי בממסד, אבל הוא זקוק לתמיכה תקציבית. "רוב הזמן בלי כל הקצבה ציבורית או עם הקצבה ציבורית מגוחכת אשר על פיה קיבלו, למשל, כרכים של 300–400 עמודים שהוצאנו לאור [...] הקצבות השוות לאלו של דפדפות גרפומניות דלות כמות ואיכות שהופיעו גם הן בתור כתב-עת לספרות" (מוקד, 2005: 8). עניין זה מביא אותנו לסעיף הבא.

אידיאולוגיה ספרותית ופוליטי

לדברי מוקד, "עכשיו" נועדה לקדם יוצרים מוכשרים וזאת – שלא על בסיס מסחרי, והיא שומרת לאורך השנים על עצמאותה ועל איכות פרסומיה. ההוצאה נוקטת פלורליזם, אשר אינו עומד בסתירה לאליטיזם בבחירת פרסומיה. כתב-העת "לא מזייף" ו"עומד נגד הזרם". הוא מנהל מלחמה נגד הקלקלות של "התקינות הפוליטית" בנוגע ל"מזרחיות", ליחסי תרבות ומגדר וליחס לאוכלוסייה הערבית. גם ההפרטה, המסחור וה"רייטינג" הם מטרה לחיצי הביקורת של "עכשיו". בעשור האחרון מופיע בגיליונות "עכשיו" מוטו – מובאה מאת י. ח. ברנר: "[...] ילכו להם איפוא, האחרים בדרכיהם הכבושות והמיושבות ואנו בקונטרסינו נגלים את עצמאותנו [...] נכפור ונערוך, נפקק ונחפש – כי לא אל שלווה מרגיעה ולא אל הנתיב הסלול עינינו נשואות." ⁶ מוקד מזדהה עם ברנר, שהיה – לדבריו, – "עורך עצמאי, נלחם, בעל חזון חברתי ותרבותי". ⁷

⁶ הציטוט מתוך העמוד הראשון של עכשיו (תשס"ה, אביב 2005), 69/70, תל-אביב.
⁷ השראה מברנר קיבלו גם דביר אינטרטור וארו שוויצר, עורכי כתב-העת "המעורר", שיצא לאור בין השנים 1997-2004. עוד נזכיר כי "המעורר" היה שמו של כתב-עת, שהוציא ברנר בלונדון בשנים 1906–1907.

לאורך השנים הרבה מוקד בהצהרות על פואטיקה ועל אידיאולוגיה של ספרות. מתוקף ניסיונו כחוקר ספרות ומחמת אישיותו הששה אלי קרב, הוא הבין את כוחה של ההצהרה ביצירת הבחנה בין חבורתו לשאר יוצרים וחבורות ספרותיות בעבר ובהווה. הנה מקצת מהצהרות אלה:

1. [...] למרות שאנשי 'לקראת' היו בעצם ברובם בלתי-פוליטיים, ואבידן, פנקס ואני פנינו בדיוק עורף לזיקות לריאליזם סוציאליסטי, היה בכל חבורתנו אז משהו המנוגד למסד השליט בארץ ושלוחותיו הרעיוניות. עצם העובדה, כי היינו קבוצת אינטליגנציה בלתי-ממוסדת ובלתי-משולבת במפלגות [...] עצם הישראליות של האנשים – ישראליות הנתפסת כשונה מציונות או יהדות – יצרו מרחק עצום בינינו ובין בני דור הפלמ"ח, בצד הריחוק הקובע יותר של הטעם הספרותי" (מוקד, 1972: 294).

2. [...] תמיד סירבנו לראות בספרות העברית סניף של ממסד כלשהו: הציוני-ז'בוטינסקאי, הציוני-סוציאליסטי, הציוני-דתי, הקומוניסטי [...] ראינו את יצירתנו בראש-וראשונה כישראלית מבחינה לאומית וכעברית מבחינת השפה [...] ביכרנו לייצג עמדה עצמאית של היוצר הישראלי ושל האינטליגנציה הישראלית. [...] נאבקנו בדרך-כלל כמיטב יכולתנו על ייסודה וביצורה של הוצאת ספרים בלתי מסחרית [...] ליד הביטאון. אנו אומרים "בלתי מסחרית" כי הרבה פעמים אין פשרה בין הצד של הרווח המסחרי הצר לבין הצד של סיכון אוואנגרדי והופעה עם משהו שטעם הקהל צריך להיות מעוצב מחדש כדי להתרגל אליו. [...] למרות ש'עכשיו' לא היה אף פעם כתב-עת פוליטי [...] אין טעם להעלים, כאמור, את הסתייגותנו מהממסד השליט בישראל. [...] עמדות תנועה כגון 'שלוש עכשיו' היו תמיד עמדות 'עכשיו'. מצד שני תמיד ניצבנו גם נגד הלאומנות, הערבית ונגד ההתבטלות בפניה. מתוך עמדה פטריוטית, אך אנטי-לאומנית, זו, הושטנו תמיד יד לדיאלוג עם הסופרים הערבים, ובייחוד עם הסופרים הפלשתינאיים. [...] נציין גם [...] כי עמדתנו הציבורית-התרבותית הכללית

היא שמאלית, מבלי שנרצה להשליט טעם זה ביצירות השונות". (מוקד, 1980: 9).⁸

3. " [...] 'עכשיו' ביטא תמיד את המגמות המרכזיות של דור המדינה בספרותנו [...] מתוך רגישות מתמדת ופתיחות בתחום דור-המדינה עצמו. [...] ממש כשם שהתייצבנו לצד הגל החדש בשירת שנות-החמישים (הקשור בשמותיהם של יהודה עמיחי, דוד אבידן ונתן זך) והגל החדש בספרות שנות-השישים המוקדמות (הקשור, למשל בשמותיהם של א"ב יהושע ועמוס עוז) [...] כן הבנו ש'מהפכת דור המדינה' לא נסתיימה בשנות השישים, אלא נמשכה ונמשכת בשנות השבעים והשמונים [...]" (מוקד, 1980: 10).

4. "'עכשיו', הפתוח תמיד ל'פנים חדשות' [...] העלה מעל דפיו, כבר אחרי מלחמת יום-כיפור, 'משמרת' חדשה שלמה של יוצרים, המתייחסים לקווים הדומיננטיים של דור המדינה ומחדשים אותם. [...] קו ההיכר השני של 'עכשיו' בצד פתיחותו לכשרונות חדשים [...] הוא האמונה בריבוי של איכות. [...] איננו חושבים כי איכות גבוהה [...] היא רק נחלתם של שנים-שלושה משתתפים. [...] כלומר לא רק חידוש ולא רק איכות, אלא גם אמונה [...] בכוחה של היצירה העברית, מצד האיכות והכמות גם יחד, גם בלב הסתאבויות חברתיות שונות – משהו מרנין, חזק, רענן ויפה, בתוך ארץ-ישראל חיה ונושמת, שאיננה רק לוואנט מקולקל הסוגד לדולר האמריקאי וחולם להיבלע כבר במנהטן [...]"⁹

5. "כאשר התחלנו להוציא את כתב-העת 'עכשיו' לפני קרוב ל-50 שנה (כתב העת החל לפעול בשנת 1957, מ.נ.), היינו דומים [...] ליחידת קומנדו מרכזית, אך בודדת, הנלחמת לבדה כמעט נגד סביבתה [...] במשך כל תקופת פעילותנו לא היינו אנשי ימין והמחנה הדתי; אך גם לא אנשי מפא"י

⁸ ראו בהרחבה: מוקד, ג. (1980). מאמר מערכת. עכשיו, 41/42 (25 שנות פריצה), 9-11.

⁹ ראו בהרחבה: מוקד, ג. (1985). עכשיו על הפרק. עכשיו, 50: 7-9.

או מפ"ם הדומיננטיות אז, ובכלל לא היינו כפופים לשום מפלגה, בנוף תרבותי שהיה אז ממש מפוצל פיצול 'פיאודלי' בין גורמי-הכוח סביב מפלגות. יתר-על-כן היינו מודרניסטים מסוג חדש, שהתנגש עם המודרניזם הקודם, הטבוע בחותמם של שלונסקי ואלתרמן, אך גם הלך, כמובן בקרי עם ליריקה פוסט-ביאליקאית ועם סיפורת ריאליסטית של רוב מספרי דור הפלמ"ח. נוסף לכך היינו אקזיסטנציאליסטים ואנשי שמאל עצמאי. [...]

דור שהיה קאנון לוחם נהפך לתמצית של קאנון תקני [...]. המקובל על כולם של הספרות העברית [...]. אולם 'עכשיו' עצמו (כתב-העת והוצאת הספרים שהקמנו לידו) ועורכיו, לא ידעו וגם לא רצו, כנראה להתמסד ולתפוס מקום במרכז המקובל, ושני עורכיו הקבועים (כלומר שנינו החתומים מטה) [השני הוא ברוך חפץ, הגם שאינו עורך בפועל. מ. נ.] רק הפסידו הפסדים חומריים רבים בגין 'עכשיו' ועבדו בלי שכר עשרות בשנים. [...] על כל פנים, נלחמנו לרוב לבד, 'בזמן אמיתי', למען יצירות ועמדות שנראו לנו חשובות ונכונות. [...] וזאת למרות התנכרות כלפי עמדותינו בתחילת כל מערכה תרבותית ואסתטית שניהלנו למעשה בלי שימת דגש מיוחדת על 'התקבלות' – ומתוך אמונה אובייקטיביסטית בערך הטקסטים עצמם. [...]

לפי הרגשתנו, גם עכשיו, אחרי עשרות שנים, נותר 'עכשיו' פלוגת קומנדו בודדת, אם כי מרכזית, בלב החברה הישראלית והקהילה המדיאלית והתרבותית בארץ. [...] אך הפעם על רקע שונה. איננו נלחמים יותר נגד שלטון מפלגות בירוקרטיה ממלכתית, שהן בעלות יומרה גם בתחום תרבות ורוח. מאבקינו העיקרי הוא כעת נגד שלטון ההון [...] מבחינה זו שומר 'עכשיו' על מידת עצמאות וביקורת ברנרית. [...] כתב-העת שלנו הוא בעצם במת-הביקורת המרכזית כיום אצלנו, המכוונת נגד הימין הפוליטי והכלכלי והשפעתו על התרבות, אך גם נגד 'תיאוריה וביקורת' של דקונסטרוקציה אנטי-ציונית ואנטי-לאומית, המשרתת את ההון הגדול מהקצה האולטרא שמאלי של הערצת האחר ופירוק האתוס המודרניסטי והסוציאליסטי המרכזי" (מוקד, 1985 : 8).

כפי שעולה בדברים מוקד אוהב לצייר עצמו כזאב בודד, כ"איש החרב" - , גיבור היצירות הפואטיות שלו, ה"וריאציות"¹⁰ – הנלחם ללא חת בכל העולם שסביבו: אנשי ספרות והממסד הספרות, פוליטיקאים ועמדות מצד ימין וכאלה מצד שמאל. הוא מופיע כלוחם על אופי הספרות והתרבות העבריות, "כנגד כל הסיכויים". וכך מתאר אותו יגאל סרנה: "מוקד היה פטרוץ בעל כבוד פולני מתחשבן ושונה בתכלית ממקסים גילן. על-פי מוקד היה העולם שדה קרב שבמרכזו ניצבת טירת הקסמים של הספרות. את עצמו ראה כאקדוחן וסמוראי ספרות והתאמן בשליפת אקדח פרבלום באותה זריזות שבה שלף גם בפולמוסי ספרות" (סרנה, 1993: 106). מוקד מנהל קרבות עם תופעות תרבות, החוסמות – לדעתו – את הביטוי האמנותי האותנטי (ואולי האידיאלי). לדבריו, העמדה שהוא מייצג אינה כפופה לתכתיבים כלשהם – פוליטיים-מפלגתיים, או פוליטיים-ספרותיים – וגם לא לסנוביזם, הטוען לאיכות בלעדית. בהצהרות דלעיל ניכרת העקיבות שלו לאורך שנות 'עכשיו'. ה"ישראליות" של דור המדינה, שהוא מייצג, דוחה "שדות-כוח" של אידיאולוגיות ממוסדות בפוליטיקה ובספרות כאחת ובכללן פוסט-מודרניזם, המשעבד את הטקסט לבחינות של פוליטיקה (במגדר, או בכלכלה) ושל דקונסטרוקציה. מוקד רואה עצמו כעומד בשוליים, מביט מן החוץ, ומשם הוא מקריץ את כוחו אל המרכז ומשנה אותו.

הנימה הלוחמנית, העמדה המבודדת והניסוחים הדיאלקטיים נובעים בוודאי מאישיותו של מוקד ואולי גם משנות נעוריו כאיש המפלגה הקומוניסטית. ילדותו בוורשה, בעת השואה, מטילה צל ארוך וכהה במיוחד על דמותו המורכבת.¹¹ אביו

¹⁰ ראו למשל בווריאציה "איש החרב": "מה אתה אומר? אתה לא מתעניין בתוצאות? הרי אתה איש חרב, אמרו לאיש החרב שהחליט לנהל קרב כזה" (מוקד, ג. 1995). **וריאציות**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד. עמ' 24).

¹¹ "ממילא איך אלחם בצללים? זה לא קל להיות אלים נגד צללים. קלים הם רק הקרבות האמיתיים. עתים אני יושב, שעון על חרבי, וחושב שאיני יכול יותר לעסוק בריתמיקה נגד צללים". שם. ראו גם טורה של מיה סלע: סלע, מ. (2009, ינואר 30). "גבריאיל מוקד: עורך ספרותי מוכרח להסתכסך", **הארץ**, (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): http://www.mouse.co.il/CM.articles_item,1018,209,32545,.aspx

נספה בגטו ורשה עם רוב משפחתו והוא הסתתר עם אמו בצד ה"ארי" של העיר. התרבות הישראלית הציונית, היוצרת בשפה העברית, האמורה לגלם את ה"יהודי החדש", היא אולי אנטי-תיזה ל"חוסר האונים" שחש על בשרו.

השותפות והאחריות בבניית התרבות הזאת ובחיבורה לתרבות המערב ולמודרניזם העילי היא התגובה – הפרדוקסאלית, אולי – של הנער הפליט, שהפנים את השפה במהירות אך לא הפך מעולם ל"צבר" במנטליות ובגינונים.

ירידת כוחו של "עכשיו"

כאמור, כתב-העת והוצאת הספרים "עכשיו" עברו את השיא שלהם – שנות ה-60 וה-70 של המאה הקודמת. יוצרים רבים נטשו את "עכשיו", וזאת, אולי, בשל אישיותו של מוקד כפי שתוארה לעיל ("פטרון בעל כבוד פולני מתחשבן"). מכאן אפשר להבין גם את תגובתו של מוקד לנטישה זו. הוא אינו סולח: "אמנם רבים ממשתתפינו שמרו לאורך השנים על קשר הדוק אתנו, אולם יוצרים רבים אחרים שקידמנו החלו להתנכר לנו ביחס ישיר לעלייתם למרכז תשומת הלב הציבורית ולא גמלו לנו מצידם באותה מידה של ידידות ועזרה שהופגנה כלפיהם מצידנו בתחילת דרכם" (מוקד, 2005: 8). בשנת 2004 פרסם מוקד טור, ששמו מעיד על הרגשות שהצטברו בו במשך שנים: "איזה באסה להיות עורך ספרות" (14 ביוני 2004). הוא מתלונן שם על כפיות הטובה, שעורך הספרות נתקל בה תדיר.¹²

סיבה אפשרית אחרת לנטישת "עכשיו": דור היוצרים, שהם עמודי התווך של הספרות העברית, צמח יחד עם עורך "עכשיו" מאז היותם סטודנטים. אנשי הדור

וכן כתבתו של בועז כהן במוסף "הארץ" לרגל הוצאת גיליון חדש של "עכשיו": כהן, ב. (2011, אוקטובר 28). במדינת הגמדים. **הארץ** (מוסף), עמ' 33-38. <http://www.haaretz.co.il/magazine/1.1532090> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

¹² ראו הטור של גבריאל מוקד באתר **NRG** מבית "מעריב" (2004, יוני 14), איזה באסה להיות עורך ספרות. (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://www.nrg.co.il/online/5/ART/741/363.html>

הבא – יוצרים שהחלו את דרכם אחרי התסיסה התרבותית של בני "דור המדינה" כנגד בני "דור הפלמ"ח" וקודמיהם – פנו אל "הדבר הבא": הופעת "סימן קריאה" (ספטמבר 1972) סימנה דרך ספרותית חדשה ונתנה ליוצריה – יוצרים מרכזיים בספרות העברית – אפשרות לפרסם את כתביהם. מרכז כוח חדש נוצר ומתוך כך התעוררו מלחמות אישיות וספרותיות בין מוקד לפרי, איש "סימן קריאה" – מלחמות שהיו לחלק בלתי-נפרד מהווי הרפובליקה הספרותית המקומית וזאת, בין היתר, במדור הסאטירי המרתק של "עכשיו", "דג הדיו".

זאת ועוד: הוצאה קטנה, הבנויה על כוחותיו, על רצונו על וגחמותיו של איש אחד, וכתב-עת שאינו יוצא באופן סדיר, אינם יכולים למלא את הצורך בפרסום כתביהם של יוצרים, שמספרם עולה ביחס ישיר לגדילת האוכלוסייה. הכותבים, נרקיסיסטים יותר או פחות, נדחקים אל הקצב המהיר של פרסום יצירותיהם ושל התקצרות שעות המדף, המוקצבות לכל סופר. במילים אחרות, ריבוי היוצרים וחולשת הביקורת מקטינים את הסיכוי של משורר – גם אם יצירתו משובחת – להוסיף את שמו אל פנתיאון התרבות העברית. לפיכך מנסים היוצרים למצוא את "שדה הכוח" – הקבוצה ו/או בית ההוצאה, שיאפשרו להם להמריא; וה"שדה" הזה איננו ב"עכשיו".

אכן, השתייכות לקבוצה היא תנאי להמראה. יוצרים ועורכים בוחרים באחת משתי אסטרטגיות של ההשתייכות: "אי-הזדהות" (כלומר, השתייכות ל"בלתי-מזדהים", העשויים לתמרן בין קבוצות שונות), או אדרבא – הזדהות לוחמנית בנוסח "הלנו אתה אם לצרינו". וכל קבוצה מתאמצת להיות מרכז הפעילות התרבותית אף-על-פי שאין מקום ל"מרכז" כזה בעת הפוסט-מודרנית. עובדה זו באה לידי ביטוי בעצם היצירה ובסוגותיה, כדבריו של מיכאל גלזמן בהתייחסותו ל"עכשיו" ב-2009:

כבר המון שנים אין כתב-עת שיש לו מעמד דומיננטי בספרות, כזה שקובע סדר יום תרבותי משפיע. יש מגמה של ביזור, יש הרבה כתבי-עת ואין להם את המעמד שהיה לכתב-עת בשנות ה-60. זה קשור לשינוי העצום בכלל

במעמד השירה, ולשינוי במעמד הסיפור הקצר שהיה פעם דומיננטי ונהיה זניח. היום הרומן תפס את המקום שלו, כל סופר צעיר מתחיל מכתבת רומן. מדובר בשינוי במעמד של ז'אנרים ושינוי במפה הספרותית. "עכשיו" איבד את הרלוונטיות שלו כבר לפני 20 שנה ואתו כל כתבי העת הספרותיים. הספרות השתנתה והקהל השתנה וגם כתבי העת השתנו, אבל כל אדם כזה שמוציא לאורך שנים כתב-עת עושה חסד עם הספרות העברית (סלע, 30/1/09).

בשונה ממה שנכתב לעיל צריך לומר כי בעשור השני של המאה ה-21 השירה בכל זאת תוספת מקום משמעותי בשוק ההוצאה לאור ועשרות רבות של ספרי שירה רואים אור. נכון כי רובם של ספרים אלו רואים אור בהוצאה עצמית, אך בכל זאת, מבחינה תרבותית, יש לשירה מקום חשוב. זאת ועוד, השאיפה לִמְרָכֵז ולמרכזיות בתרבות מתקיימת בזיכרון הקולקטיבי: זיכרון החבורות הספרותיות, שתססו בבתי הקפה של שנות ה-60. בראשית המאה ה-21 היה ניסיון להחיות חברות אלו בקבוצות ספרותיות כמו "מעייין", "דקה", "כתם", "כתובת", "הו!" ו"אב" (האחרונות קשורות במשורר ובמתרגם דורי מנור). קבוצת "כתם" חָבְרָה אל מוקד והוציאה בשנת 2008 "עונתון" – שני גליונות בפורמט של עיתון. אכן, הניתוק של "עכשיו" מיוצרים צעירים אינו מוחלט; מוקד פועל לאורך שנים עם יוצרים כאלה: קבוצת "מקום" (אלי הירש, אלון אלטרס, חזי לסקלי, רובי שונברגר) בשנות ה-80, "עכשיו 55" בשלהי שנות ה-80 ושנות ה-90, (עמוס אדלהייט, אריק א. ודורי טרופין, המכונים כך כי פרסומם הראשון היה בגיליון 55 של "עכשיו". שני הראשונים יחד עם רן יגיל יסדו אחר כך את כתב-העת "עמדה").

בשולי הדברים

בשנת 2006 הוגש נגד גבריאל מוקד כתב אישום מפורט, המייחס לו גניבת מאות אלפי שקלים מאגודת הסופרים.¹³ כתב האישום מתייחס לתקופת כהונתו של מוקד כראש אגודת הסופרים וטוען, כי בתוקף תפקידו השתמש מוקד, לכאורה, בהמחאות של האגודה כדי לממן הלוואות פרטיות ושכר עו"ד בענייניו שלו. מוקד הכחיש בתוקף האשמות אלו.¹⁴ בשנת 2008, במסגרת הסדר טיעון, הורשע מוקד בהפרת אמונים בתאגיד, וחויב להחזיר 60 אלף שקלים והוטל עליו מאסר על תנאי. פרקליטו אמר, כי מוקד "חתם על הסדר הטיעון כדי למנוע המשך עינוי דין [...] מדובר באדם מבוגר, ניצול שואה, שההליך הזה פגע בו פיזית ונפשית וגם פגע בכבודו".¹⁵

---

¹³ לב-ארי, ש. וחסון, נ. (2006, דצמבר 24). "גבריאל מוקד יועמד לדין על גניבה מאגודת הסופרים. הארץ". <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1528975> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

¹⁴ כפי שמופיע בבלוג של אלי אשד (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://www.notes.co.il/eshed/27875.asp>

¹⁵ כפי שדווח באתר nrg ("מעריב"): "יו"ר אגודת הסופרים לשעבר יחזיר כסף": http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/791/828.html#after_maavaron (נדלה לאחרונה בספטמבר 2011).

הוצאת "עקד"

"קורות 'עקד', להלכה, הן קורותיה של הוצאת ספרים בלבד, בבעלות משפחתית. אך למעשה פורץ הסיפור בהרבה את הגבולות הללו, והוא גם סיפור אישי, כמו כן הוא גם חלק מסיפורה של השירה הישראלית במסגרת 'דור-המדינה', מזווית ראייה ספציפית" (יעוז-קסט, 2000: 128).¹⁶

הוצאת "עקד" הוקמה ב-1958, מכוחה של אותה "תסיסה" של יוצרים צעירים בשנות ה-50 המאוחרות, שהביאה לידי הקמת "עכשיו". אבל בניגוד ל"עכשיו", שהחל את דרכו ככתב-עת דומיננטי שלווה בבית הוצאה, "עקד" הוקם כבית הוצאה וכתבי-עת נלוו אליו, כפי שנפרט בסעיף מיוחד לעניין.

זוהי, כאמור, הוצאת ספרים בבעלות משפחתית. היו מעורבים בה ושותפים לה אחותו של יעוז-קסט, מריצה רוסמן, עד שנפרדו דרכיהם, וכך רעייתו חנה יעוז (1935-2014), שהייתה פרופסור לספרות עברית באוניברסיטת בר-אילן, ושימשה כעורכת משנה של אחד מכתבי-העת של ההוצאה. אף בתם, שילהב, לקחה חלק בכתב-העת.

כ-900 כותרים יצאו לאור ב"עקד". הוצאת ספרי שירה היא עניינו המרכזי של בית ההוצאה, כלומר, של מייסדו, מנהלו ועורכו, איתמר יעוז-קסט, שהוא גם משורר, מחבר בפרוזה ומתרגם. כדבריו: "אני מחשיב יותר, בכל זאת, את עבודתי כעורך הוצאת ספרים לשירה. במסגרת זו אתה רואה מעגלים שלמים יותר של מעשה הכתיבה" (יעוז-קסט, 2000: 159). רבים הם היוצרים, שפרסומיהם הראשונים ראו אור על-ידי "עקד": יאיר הורביץ ("ברחובות אילמים", 1962), יעקב בסר ("חורף אלף תשע מאות ארבעים ו..."), אשר רייך ("בשנה השביעית לנדודי – שירים", 1963), רבקה מרים ("כותנתי הצהובה", 1966),

---

¹⁶ ראו בהרחבה בספר בו ראינה חנה יעוז את איתמר יעוז-קסט על חייו: יעוז-קסט, א. (2000). **שני צידי הסף: אוטוביוגרפיה ספרותית**, תל-אביב: הוצאת "עקד".

"טבעתי בחלונות", (1969), אגי משעול ("נני ושנינו", 1972), מנחם בן ("אדרת הגפן", 1967), ארז ביטון ("מנחה מרוקאית", 1976, "נענע", 1979), יחיאל חזק ("אבני בזלת", 1961), נעים עריידי ("איך אפשר לאהוב", 1972, "חמלה ופחד", 1975), איל מגד ("פארק עדן – שירים", 1972), סמי שלום שטרית ("פתיחה", 1988), אלכס אפשטיין ("כותב לניגוד ושירים אחרים", 1992), הלית ישורון ("24", 1969), דורית רביניאן ("כן, כן, כן: ספר שירים", 1991), יוסי יזרעאלי ("לפעמים", 1959), שולמית לפיד ("מזל דגים", 1969), אידה צורית ("שני מחזות על אהבה", 1962), החוקר הלל ברזל ("משוררים על השירה", 1970). גם בתרגום בולטים ספרי ההוצאה, וביניהם תרגומיו של יעוז-קסט מן ההונגרית (רדנוטי, פטופי, מזאי, אנתולוגיות ועוד), של יהודה עמיחי לשירי אלזה לסקר שילר, של משה הנעמי (זינגד) לשירי רילקה, של עזרא זוסמן ליוסף ברודסקי, של יעקב אורלנד ל"בלדה מכלא רידינג" מאת אוסקר ויילד, של אהרן אמיר לשירי ז'אק פרוור ושל שלמה טנאי לבר הופמן, לשניצלר ולהופמנסתאל.

כמו במקרה של "עכשיו", גם כאן מפליאה הרשימה הארוכה, המגלה הצלחה של בית הוצאה קטן לאסוף את מיטב היוצרים, להוציא את ספרם הראשון ולהיות להם קרש הקפיצה אל הזרם המרכזי של התרבות. ושוב, כבמקרה של "עכשיו", רבים מהיוצרים שנמנו ברשימה, מיד לאחר שזכו בהכרה, עברו להוצאות גדולות או מבוססות יותר. ובכל זאת הפכה הוצאה פרטית קטנה למרכז, בזכות כשרונו של עורכה לגלות קולות חדשים ופורצים.

הוצאה לאור שמתחילה במתנת אירוסין

"עקד" צמחה מתוך סיפור רומנטי. היא נולדה כמתנת אירוסין, שרצה המשורר להעניק לבת זוגו: "בשנת 1958 עסקתי בתרגום שירים יפניים לעברית. בחרתי לתרגם שירים אלה, מתוך שההתמודדות הלשונית נראתה בעיני קלה יחסית – ואני רק כשבע שנים בארץ. שירים שברובם שייכים לז'אנר ההייקו והם בעלי שלש שורות. כיוון שהיו אירוסין וחתונה באופק, סבור הייתי כי קובץ שירים זה עשוי לשמש גם כמתנת אירוסין מצדי. אפשרויות כלכליות לא היו לי, לא לקניית מתנה-של-ממש ולא להוצאת הספר לאור, שהרי הייתי סטודנט חסר פרנסה" (יעוז-קסט, 2000: 128).

יעוז-קסט פנה לאחותו בבקשת עזרה כספית ואל ידידו, הצייר אורי שטטנר, בבקשה לאייר את השירים בסגנון כמו-יפני. כדי להזיל את עלות ההפקה נכתבו השירים בכתב-יד והודפסו בשיטת המולטיליט (שיטת שכפול בין סטנסיל לרפוס). "הואיל ולא רצינו שהספר יראה אור בלי שם של הוצאת ספרים התחלתי לחפש מילה מתאימה במילון. כך נפל מבטי על המילה עֶקֶד. ביבליוטיקה הסביר המילון. מילה המופיעה גם בתנ"ך" (יעוז-קסט, 2000: 129). הצליל המלעילי נעם לאוזניו של יעוז-קסט, בשל מוצאו ההונגרי, ובאישורו של אביו "הפור נפל".

השם "עקד" הופיע לראשונה על עמוד השער של אותו קובץ שירים, שקיבל את השם "שיקא" – "שירה" ביפנית. הספר זכה להצלחה מפתיעה ויצא לאור ב-12 מהדורות של 1000 עותקים. וכל זה – ללא כל כוונה לייסד הוצאת ספרים. אבל יתכן שההתחלה נמצאת בעבר הרחוק יותר – בבית אביו של יעוז-קסט. המשורר תיאר בראיון את ארון הספרים של אביו – ארון מזוגג וכבד, ובו הספרים עם כריכותיהם הצבעוניות ועיצובם האמנותי. הוא ציין את ידידותו של האב עם בעלי בית הוצאה בשם קֶנְר ואת היכרותו של האב עם היוצרים שפגש שם. ואולי נעוצה הקמת ההוצאה ביוזמתו של המשורר הצעיר, שהקים בבית ספרו בכודפשט חוג לספרות על-שם רדנוטי ובו קראו צעירים משיריהם ומשירי זולתם.

הספר השני שנשא את שמה של הוצאת "עקד" – "מבחר השירה היהודית בהונגריה ותולדותיה" מאת יעוז-קסט ובמימונו הפרטי (1959) – לא זכה להצלחה. באותה שנה רכש בעלה של מריצה, אחותו של יעוז-קסט, מרתף ברחוב בר-כוכבא 29 בתל-אביב והוא נתן לשניים רשות להשתמש בו לצורך מפגשים ספרותיים, גלריה ומשרד. כוונתם הייתה לחזור על ההצלחה של "שיקא" כדי לפצות על ההפסדים שגרמה האנתולוגיה ההונגרית. הצעתו של המשורר שמעון שרב (קושרובסקי) לתרגום שירה אפרו-אמריקאית לעברית, נתקבלה. הספר "סון" הודפס על נייר בגון צהבהב, דומה לזה של נייר עתיק. ההדפסה נעשתה בצדו האחד של כל דף, בשיטת המולטיליט, בלוויית איורים מאת האמן משה גיל. בעקבותיו יצא לאור תרגומו של ראובן צור לשיריו של פרנסואה ויון בלווי איורים של גד אולמן (סטודנט ב"בצלאל" באותם שנים) ושל דוד קדם. באותה השנה (1959) ראו אור שלושת ספרי המקור הראשונים של בית ההוצאה: ספרו של איתמר יעוז-קסט, "מלאך ללא כנפיים", "הר האור" של ש. (שמואל) תמרי, ידיד של יעוז-קסט מתקופת שירותם הצבאי, וכן "לפעמים" מאת יוסי זרעאלי, שנעשה לימים במאי נודע. הקשר איתו נוצר בפעילות התרבותית במרתף שבבר-כוכבא. שלושת הספרים יצאו בפורמט אחיד ורק צבעי העטיפות היו שונים והוגרלו בין המחברים. השירים נכתבו בכתב יד, בידי גרפיקאי. הוצאות ההפקה חלו על המשוררים. ספר ועוד ספר – והנה הפכה "עקד" להוצאה לאור ממשית. כיוון שכך, היה צורך להגדיר באופן פורמלי את חלוקת התפקידים בין איתמר יעוז-קסט (עריכה) לבין אחותו מריצה רוסמן (ביצוע), אך הכיוון הראשוני נשמר:

יש פעולות שתחילתן מקריות שלמראית-העין, אלא שבמרוצת הזמן מתחוורת משמעותן המכוונת בלי-דעת. כך אירע עם פרסום שני הספרים הראשונים של "עקד", "שיקא" (שירים יפניים) ו"מבחר השירה היהודית בהונגריה ותולדותיה" (1959). הראשון – כאילו בחר את הכיוון האסתטי של בית-ההוצאה, והשני – את המגמה היהודית מעבר לתחום הצר של פעילות מו"לית. אם כן, הספר הראשון פתח פתח, בשל אופיו האילוסטריבי-אקזוטי קמעה, לפופולאריות של בית ההוצאה בקרב

שדרות קוראים רחבות, בעיקר של צעירים, בעוד שהספר השני היה אות וסימן למהלך רעיוני שעתידי לעורר פולמוס (יעוז-קסט, 2000: 132).

ייחודה של הוצאת "עקד" בתחום עיצוב הספר

על-פי יעוז-קסט, עיקר החידוש של הוצאת "עקד" היה בתחום האסתטי. אכן, הרגישות הרבה לספר כאובייקט חזותי-אסתטי היה סימן ההיכר של ההוצאה. היסוד החזותי והיסוד המילולי שולבו זה בזה בהקפדה רבה, באמצעות היחסים בין כתב-יד קליגרפי, גופני דפוס, איורים מקוריים או רישומי אמן. כל אלה חייבו השקעת מאמצים רבים בשיטות ההדפסה שבטרם המחשב. למשל, ספרו ז'אן קוקטו, "שירים, מונולוגים, מחזות כיס" בתרגום משה בן שאול: הספר נכרך בכריכה קשה ועליה מודבקת עטיפת נייר בצבעי ירוק זית, כחול ושחור. העטיפה עוצבה באמצעות חלוקת הדף על-ידי הארכת האותיות ק', החוזרות בשם המחבר. בתוך הספר מופיעים תצלומי רישומים בשחור-לבן מעשה ידי המחבר לצד איורים דמויי חיתוכי-עץ בצבע אוקר-חום דהוי מאת אולמן, העשויים בסגנון דקורטיבי נוטה להפשטה. השירים כתובים בקליגרפיה והמחזות והמונולוגים מודפסים. אף-על-פי-כן לא נוצר גיבוב סגנונות, אלא נשמר איזון עדין ביניהם.

דוגמה אחרת היא ספרה של אליזבט ברט בראונינג, "סונטות מן הפורטוגלית" בתרגום יצחק עקביהו עם תחריטים של אברהם אופק ועיצוב גרפי של יונה קולמן. גם כאן: כריכה קשה ועליה עטיפת נייר בצבעי שחור, אפור ואדום, כאשר תחריט באפורים חוצה את העטיפה לרוחבה. דפי הספר צבעם ירקרק-צהוב והטקסט כתוב בקליגרפיה בצבע אדמדם-חום. חלק מהעמודים נשמרו בצבע הלבן ועליהם מודפסים התחריטים במלוא העמוד. התחריטים שומרים על האיכות האופיינית שלהם – משטחים של גוני אפור המאוחדים לתמונה בקו-רישום דומיננטי. הסגנון שטוח, נאיבי במקצת. התחריטים מופרדים באמצעות דפים של נייר משי, שניתן להוציאם מתוך הספר. (תרגום חדש של משה זינגר ל"סונטות" יצא על-ידי הוצאת "כרמל", 1999). דוגמה נוספת היא קובץ שירים מאת מיכלאנג'לו בואונאררוטי

במקור ובתרגום. התרגום כתוב בקליגרפיה, באותיות אפורות כהות על רקע אפור-בהיר ומולו המקור באותיות בהירות על רקע אפור כהה, והם משולבים ברישומים מאת מיכלאנג'לו בצבע חום-סיינה על רקע ורדרד.

האנתולוגיה דו-לשונית מן השירה ההונגרית ("צבי הפלאות") משנת 1984 ומבחר מתרגומי שנדור פטופי ("אהבה וחרות") משנת 1994 מצביעים על ירידת רמת העיצוב. אמנם, בשני הספרים משובצים איורים ותצלומים בשחור-לבן, אך חלקם באיכות גרועה ביותר – כאילו יצאו ממכונת צילום מסמכים. מזאת לא נמלט אף ספרו האוטוביוגרפי של יעוז-קסט, "שני צידי הסף" משנת 2000. בדיקה מדגמית של ספרים מן השנים האחרונות תראה, שמעט נותר מן העיצוב המיוחד.

"עקד" כביטוי למהלך החיים ולאידאולוגיה של מייסדה: נאו-יהודיות ודו-שורשיות

יעוז-קסט, נולד בעיר סארוואש בהונגריה (1934), בשם פֶטֶר אַרווין קסט. שם משפחתו של סבו מצד אמו היה אָזָה, ומכיוון שהמשפחה של יעוז-קסט הייתה משפחה שביקשה להשתלב בחברה ההונגרית, אמצו הוריו את השם אָזָה בעל הצליל ההונגרי כשם המשפחה. כשבגר יעוז-קסט הוא עיברת את שם המשפחה ליעוז והוסיף לו את שם משפחת אביו. יעוז-קסט הוא ניצול מחנה ברגן-בלזן (יחד עם הוריו ואחותו), עלה ארצה בשנת 1951. כשאר העולים החדשים היה עליו להתמודד עם קשיי השפה ועם חבלי ההתערות בחברה הישראלית המתהווה, וכמובן – זכרונותיו מהמחנה היו נטל נוסף, פצע שלא נרפא. בשנת 1956 – כמעט באותו הזמן, שבו הוזמנו מוקד וחבריו, הסופרים הצעירים, לערוך את "אוגדן" ב' (ראשית "עכשיו") – התארח יעוז-קסט לראשונה בערבי ספרות ואמנות בבית צברי תרבותי, בית הוריה של רות קרטון-בלום, שהייתה לימים פרופסור בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית. בין המשתתפים בערבים אלו היה דן פגיס. חבורת האמנים הצעירים, שהתאספה שם, עזרה לו להתגבר במידה מסוימת על הרגשת הזרות שלו, שלעולם לא הרפתה ממנו לחלוטין.

גבריאל מוקד אף הוא ניצול שואה, מבוגר מיעוץ-קסט בשנה וותיק ממנו בארץ בחמש שנים בלבד – אך חמש שנים משמעותיות (מוקד עלה ארצה בגיל 13 ויעוץ-קסט בגיל 17). בתקופה שבה נרתעו הישראלים מכל מה שהתפרש כחולשה גלותית, אשר על-כן התייחסו בבוז לניצולי השואה, מוקד התחבר עם עולמם של ילידי הארץ כדוד אבידן, בעוד שיעוץ-קסט שימר את הזיקה עם עברו (השם 'מוקד' מעוברת למהדרין ואילו 'יעוץ-קסט' הוא תרכובת של עיברות השם ההונגרי בצירוף השם המקורי). בין השניים התפתח לימים עימות גלוי וחרף, כפי שנראה להלן. מוקד מתאר את ההתרחשויות הספרותיות בשנות החמישים כך:

בעצם, כל שנות החמישים המוקדמות והאמצעיות היו מלאות תסיסה ופולמוס של צעירים, נערי גימנסיה, ולאחר מכן סטודנטים בשנים הראשונות לב.א., כנגד הקו השליט של שלונסקי ו"דור הפלמ"ח", כפי שמגולם היה קו זה ב"אורלוגין" ב"דף לספרות" של "על משמר", ב"משא" דאז, ובמידה מסוימת אף בכתבי-עת כ"מבואות" ו"עין" (מוקד, 1972: 282).

ואיתמר יעוץ-קסט אומר:

בשעה שיוצרים בני הארץ בקשו לעצב ספרות עברית בדמות ספרויות אירופה, מה שעניין את הסופרים-עולים הוא: מציאות כור-ההיתוך, תוך שהם מגלים יחס אמביוולנטי לתרבותה של ארץ המוצא ולתרבות הארץ-ישראלית גם יחד (יעוץ-קסט, 2000: 136).

יעוץ-קסט הגיע לארץ עם "מטען של כמיהות יהודיות ולאומיות". (יעוץ-קסט, 2000: 74). מנקודת מבט זו לא יכול היה להבין את המגמות האקזיסטנציאליות בשירת דור-המדינה באותם ימים. בהתייחסו לציטוט מהשיר "ייפוי כוח" של אבידן הוא אומר: "אותו קטע שביטא יותר מכל את אובדן הדרך של דור: [...] מה שמצדיק יותר מכל/ את הבדידות, את הייאוש הגדול.../היא העובדה הפשוטה,

החותכת/ שאין לנו בעצם לאן ללכת!¹⁷ זאת, בשעה שעשרות אלפי צעירים ביקשו להכות שורשים ולהיאחזו בארץ, ללא כל רצון ללכת למקום מן המקומות, אל מחוץ למחוז חפצם: ארץ-ישראל" (יעוז-קסט, 2000: 74). יעוז-קסט פירש את דברי אבידן כפשוטם – "אין לאן ללכת" משמע אין מקום גאוגרפי לבוא אליו – וראה בהם סממן של "פניית עורף לערכים אידיאולוגיים ציוניים" (יעוז-קסט, 2000: 74). ייתכן שיש מידה של היתממות בפרשנות זו, אשר נועדה להצדיק את המהלך שעשה יעוז-קסט עצמו. רבים משיריו הם חווייתיים ואישיים, שירי "אני", וחווייתו את אָימי השואה עשויות היו לקרב אותו דווקא אל האקזיסטנציאליזם ואל הרגשת החידלון (כפי שהוזכר לעיל, גבריאל מוקד מעיד על עצמו: "...] היינו אקזיסטנציאליסטים ואנשי שמאל עצמאי"). אלא שיעוז-קסט בחר להתגבר על הנטיות האלה, על הזרות והניכור, וזאת בהיותו מודע לפוליטיקה ולמערכי הכוחות בזירת הספרות. הוא חיפש אפוא "אחר דרך של היבדלות ואחר חיתוך ביטוי אישי", בניגוד למגמה שבאה לידי ביטוי בשיר זה של אבידן. חיפוש זה, בנסיבות ההן, עשוי אולי להסביר את דבריו: "אחד המניעים הלא מבוטלים ש'עקד' קם היה, שבתור 'עולה חדש' לא רציתי לחזור על הפתחים [של המו"לים]."¹⁸

מתוך חיפושיו אחר פואטיקה ייחודית נטבע המונח 'ניאו-יהודי'. כוונתי הייתה לחיפוש ספרותי אמנותי בעל אופי מודרניסטי בתחום היהדות. אקספרימנט שאמור היה להתבצע על-ידי אנשים צעירים, שעשו את דרכם מן ההתבוללות והחילוניות אל קבלת זהותם היהודית בארץ" (יעוז-קסט, 2000: 67). תפיסה זו הושפעה, ללא ספק, מנוכחות אשתו ומשפחתה – משפחה דתית-לאומית – והיא התפתחה בשנים האחרונות לכדי חזרה בתשובה וכתובת שירים מיסטיים ואמוניים, אולי גם בהשראת בנו, הרב אראל יעוז-קסט.

¹⁷ שורות אלה בדיוק גרמו לדחיית ספר זה של אבידן בידי "ספרית פועלים". ראו בשער הקודם.

¹⁸ מתוך ראיון שערכה עמו מרים ניגר ב- 29 באוגוסט 2006.

המושג 'ניאו יהודיות' מוסבר בדברים שאמר יעוז-קסט בערב ספרות על שיריו של בן-ציון תומר, "נהר חזור": "בשירתו של ב"צ תומר [...] נעשה ניסיון להשתמש ביסודות קבליים ומסורתיים, אשר העלו על הדעת, ניסיונות אירופאים בשירה, בין שתי מלחמות העולם – בתחום החיפושים אחר שירה דתית חדשה. לחיפושים אלה, בשטח הנצרות, קראו בדרך-כלל 'שירה ניאו קתולית', ובצרפת עמד פול קלודל בראש הזרם. מצאתי לנכון להשתמש, על משקל 'שירה ניאו קתולית', בביטוי 'שירה ניאו יהודית' (יעוז-קסט, 2000: 143). והוא מוסיף ומצהיר:

בעקבות ההתכנסויות במרתף "עקד" [...] החליטה קבוצה של משוררים צעירים, בעלי גישה יהדותית-לאומית, להדפיס ולהפיץ ברבים "דף גלוי", שסעיפיו העיקריים הם: התנגדות להכנסת ערכים זרים לתחומי התרבות, כשהכוונה היא לאכזיסטנציאליזם, שאיים לכבוש גם את האינטליגנציה הישראלית הצעירה. פנייה מוגברת למקורות יהודיים, לצרכי יצירתן של ספרות ואמנות מודרניות. התנגדות לפטריוטיות צרה ובעלת קלישאות בתחום הספרותי. שאיפה ליצירת ספרות ואמנות המשקפת את בעיות כור-ההיתוך. התקרבות תרבותית לעמים קטנים. עם יוזמי ה"דף הגלוי" נמנו: ב"צ תומר, גיורא לשם, ד"ר אביב עקרוני, מנפרד וינקלר ואני (יעוז-קסט, 2000: 139).

ה"מניפסט" הזין את סערות-היצרים הספרותיות וההתקפות לא אחרו לבוא: "בראש המתנגדים עמד בגלוי גבריאל מוקד, ומאחורי הקלעים: נתן זך ודוד אבידן. בחוגי ספרות שונים הוטל מעין חרם על "עקד" ועל כל הקשור בו. זאת עד כדי נידוי כל מי שבא במגע עם בית-ההוצאה. (אמנם, דבר זה לא מנע מדוד אבידן להוציא את אחד מספרי השירה שלו ["שירים חיצוניים", 1970. מ. נ.] ב"עקד" – מתוך חשבון של כדאיות.) [...] בעיתון "העולם הזה" במדור "נמר של נייר" הקדיש העורך, כמעט מדי שבוע בשבוע, מקום נרחב להשמצת ספרים ואנשים שהתקשרו ל"עקד". [...] מדי פעם נערך גם עימות חזיתי עם מתנגדים, או עם מתנגדים מדומים. כך למשל התקיים ערב ויכוח ב-1961, אשר נשא את הכותרת: "'עקד' מול 'עכשיו'" (יעוז-קסט, 2000: 144).

הפולמוס בא לידי ביטוי נוסף בדיון, שנערך במועדון "מילוא" בהנחיית מבקר הספרות, ישראל כהן, על הנושא: "פניה האחרות של הספרות הישראלית". הדיון הפך למהומה בניצוחו של יוסף מונדי (יעוז-קסט, 2000 : 139): "ובכל זאת... מעשה הפרסום הזה היה בבחינת צורך כן להרים קול ולהכריז: 'קיימת גם ישראל אחרת, עם מציאות ועם תחושות חיים אחרות!' (יעוז-קסט, 2000 : 139).

האידיאולוגיה, הטבועה במונח 'ניאו יהדות', הולידה מושג נוסף: 'דו-שורש'. מושג זה מתייחס ליוצרים, שגדלו בחוץ לארץ אך עלו ארצה בגיל ובמצב-תודעה, אשר אפשרו להם לספוג את התרבות הישראלית. בהם מתקיים מתח בין "כאן" לבין "שם". בשלב הראשון של ההתערות בארץ מנסה האדם הצעיר להכחיד את ה"שם", אך במהלך הזמן חוזר ה"שם" לתודעה כדי לחולל מיזוג בין שני היסודות. דו-שורשיות "מחייבת התמזגות שלמה עם התרבות היהודית והישראלית בלי לוותר על חוויות העבר" (יעוז-קסט, 2000 : 82). יעוז-קסט מסביר:

אדם שבא מרקע מתבולל ומרוחק בתכלית מן היהדות [...] מגלה קודם כל את טעם המפגש עם אבותיו. הוא מבצע כעין חפירה ארכיאולוגית בהיסטוריה של עמו הוא. הניאו-יהודיות – לפי הניסוח שלי – מיועדת לתעד את התגובות הנפשיות על מפגש ראשוני זה ולשחרר את האדם הניאו-יהודי ממעצורים בזיקתו אל ימי עברו. הדו-שורשיות הינה שלב הרבה יותר מאוחר והיא מחייבת התערות מושלמת בתרבות העברית. היא מתקיימת גם מקץ עשרות שנים. המשוררת לאה גולדברג הינה דוגמה מובהקת לכך.¹⁹ למעשה כמעט כל הספרות של העליות הינה דו-שורשית. אלא שבני העליות הראשונות לא נאלצו להתייבב מול ספרות מתהווה של בני הארץ. וכאן מצוי שוני גדול, במתח הזה של "לגיטימי" או בלתי "לגיטימי" לפי נורמות הספרות השליטות (יעוז-קסט, 2000 : 87).

¹⁹ כך היא כותבת בסונטה "אורן": "אולי רק צפרי מסע ינדעות / קשהן תלויות בין ארץ וְשָׁמַיִם / אֵת זֶה הַפָּאב שֶׁל שְׁתֵּי הַמּוֹלְדוֹת." גולדברג, ל. (1986). **שירים** ב'. תל-אביב: ספרית פועלים. (עמ' 143).

מבין השורות מבצבים שוב הרגשת הזרות ועלבוננו של המהגר היוצר, ש"לא מתקבל בכרכה" בידי קבוצות שבכוחן לרומם ולהשפיל וש"אוחזות בשולי אדרתה" של ה"ספרות העברית". בפרספקטיביות פוסט-קולוניאליות מכונה תופעה זו, שיעוז-קסט עומד עליה, בשם "היברידיות"²⁰. יעוז-קסט מתאר את נסיבותיה בארץ: "התברר כי מה שעבר עלי – עבר גם על רבים אחרים, בואריאציות שונות, בין שמדובר ביוצאי אירופה או ביוצאי ארצות המזרח" (יעוז-קסט, 2000: 82). בשנת 1977 יצא הקובץ "ממשות כפולה" ובו סיפורים מאת יעוז-קסט, שמעון בלס, יעקב בסר וראובן בן-יוסף. בהקדמה נאמר:

המשתתפים בקובץ זה רואים את עצמם כחלק ממהלך ספרותי, המשתייך מבחינה כרונולוגית ל'דור המדינה' [...] והם מהווים לפי הכרתם ישות נבדלת בתחום התרבות העברית, בהיותם נמנים עם דור שצמיחתו ועיקר חינוכו – בארצות-חוץ, ללא רקע עברי מבית ואשר עלה ארצה לאחר קום המדינה. חוויות התשתית של דור זה הן: מלחמת העולם השנייה ותוצאותיה, וכן חיפוש-הדרך אל הזהות הישראלית, איש איש לפי נתוניו. זהו דור שהווייתו צומחת מתוך סבך של שני שורשים. של הכאן ושל השם (יעוז-קסט, 2000: 82).

אכן, דו-שורשיות הפכה במידה רבה לאחד מסימני ההיכר של "עקד": ההוצאה קיבצה אליה כותבים כגון יעקב בסר, שלמה טנאי, טוביה ריבנר, עודד סברדליק, יהודה אופן, מנפרד וינקלר וארוז ביטון, שיצירותיהם עוסקות בסוגיה וחלקן – גם באחד מהיבטיה, דהיינו חוויית השואה. יש לציין, שחנה יעוז, במחקריה, מרבה לעסוק בספרות זו, כשהעיסוק בשואה צמח "ביודעין ושלא ביודעין, לא מתוך שהכרזנו שאנו סוכנים של 'יד ושם', אלא באופן טבעי" (בראיון עם איתמר יעוז-קסט וחנה יעוז, 5 באוגוסט, 2006).

---

²⁰ ראו את דבריו של רוברט יאנג (2008): "אם אתה חווה את עצמך כמי שהוא חלק מן התרבות אולם מודר בידי הקולות הדומיננטיים של תרבות זו, בפנים אבל בחוץ, אזי הפוסט קולוניאליזם מציע לך דרך לראות את הדברים אחרת. הוא מציע שפה ופוליטיקה שיעמידו את האינטרסים שלך במקום הראשון". מתוך: יאנג, ר. (2008). **פוסט-קולוניאליזם**, מבוא. תל-אביב: רסלינג. עמ' 8.

ההתפתחויות שחלו בהוצאה

כעת ניתן לסקור במבט רחב את ההתפתחות של הוצאת "עקד" ממפעל חד-פעמי לשכפול קובץ תרגום של שירה יפנית ועד להיותה ציון-דרך מובהק בתרבות הישראלית – ציון-דרך בעל מסר אידיאולוגי מובהק (פוסט-קולוניאלי, במינוח העכשווי, הכרוך בהיבטים דתיים-לאומיים). זו היא דוגמא יוצאת דופן לפועלו של מו"ל כמתווך תרבות. התפתחות זו היא ביטוי להתפתחות האישית והאינטלקטואלית של מייסדה ועורכה, איתמר יעוז-קסט. בבחינה זו אפשר לראות את "עקד" כמעין אוטוביוגרפיה של האיש.

קורותיה של "עקד" כרוכים בעניינים כלכליים, אידיאולוגיים ומשפחתיים. יעוז-קסט שאף לקדם נושאים שהעסיקו אותו ולקרב לבית ההוצאה שלו יוצרים שעסקו באתו העניין ואילו אחותו, מריצה רוסמן (ילידת 1930), שהייתה, כאמור, שותפה בבית ההוצאה, ביקשה להדחיק את חוויות השואה ואת מצוקות הקליטה בארץ ולקדם את האסתטיקה בעיצוב הספרים וספרים מתרבויות העולם. נוצר פער בין השניים – פער במישור העריכה. מדיניות העריכה ואיכות העריכה של יעוז-קסט לא היו עקיבות וברורות, חרף הצהרותיו. הוא מודה בזה: "ב'עקד', כמובן, לא ניתן לגבש קו ספרותי-אידיאלי חד משמעי, הן בגלל סיבות כלכליות (שום הוצאת ספרים פרטית בארץ אינה יכולה להחזיק מעמד על בסיס אידיאלי בלבד, בגלל קהל הקוראים המצומצם) והן משום שרעיונות אלה היו, לפי שעה, נחלתו בלבד" (יעוז-קסט, 2000: 137).

אמנם, הספרים של ההוצאה – חלקם, לפחות – יצאו בתפוצה רחבה יחסית, אך מצבה הכלכלי לא היה איתן; וכיוון שקו העריכה לא היה מבורר, נראָה, שההוצאה הייתה פתוחה לכל גישה ולכל עמדה ספרותית. לכן נמשכו אליה יוצרים רבים, צעירים יותר וצעירים פחות; חלקם יצרו איתה קשר באמצעות הפעילות התרבותית במרתף "עקד" והם החזיקו במגוון של גישות ושל איכויות יצירה. "בעקבות הפופולאריות של בית ההוצאה בשנות ה-60 וה-70 החל זרם של פניות. אנשים רצו להוציא ספרי שירה ללא-ביקורתיות, אך תוך מימון עצמי. 'עקד' הייתה שקועה בחובות, למרות ההצלחה של כמה מן הספרים, ודרך זו של הקמת

חברת-בת לצורכי הפקה וייעוץ נראתה האפשרות היחידה להיחלץ מן המחנק הכלכלי" (יעוץ-קסט, 2000 : 153).

החברה-הבת, "טרקלין", הוקמה כהוצאה מסחרית, שנועדה לתמוך ב"עקד" ולאפשר לה לשמור על איכות פרסומיה, אך "לאט לאט התהווה מצב שבו נאלצנו לחדול מיוזמה-עצמית בתחום פרסום הספרים, והדגש עבר לספרי 'טרקלין' – אלא אם כן עלה בידינו לגייס מקרנות ציבוריות את הסכום הדרוש להוצאת ספר זה או אחר, שנראה לנו חשוב מבחינה ספרותית (יעוץ-קסט, 2000 : 154). כדי להגן על "טרקלין" נוצרה חברה-בת נוספת ושמה "גוונים". מריצה רוסמן פתחה אותה, בעיקר לשם פרסום ספרי פרוזה הפונים אל קהלים רחבים יותר. "הדירוגים של חברות-הבת הם דירוגים של טעם" אמר יעוץ-קסט בראיון עמו, ונראה שמתכוון לדירוגים של איכות. כשהצטרף ל"עקד" שותף פעיל נוסף – עו"ד צבי פירון, חתנה דאז של מריצה רוסמן – הוא הנהיג בה ניהול המכוון לקידום העניין הכלכלי. מו"לות כפעילות כלכלית לא עניינה את יעוץ-קסט מעולם; אחרות היא שניהלה, למעשה, את ההוצאה בשעה שהוא היה העורך. מסיבה זו, ומשום שביקש לפנות לעצמו זמן לכתיבה, הוחלט ב-1995 על פילוג, לאחר כ-36 שנות עבודה משותפות. הוצאת "עקד" וכתב-העת שלה (ראו להלן) נשארו ברשותו של יעוץ-קסט ואחרות קיבלה את הוצאת "גוונים" ונשארה במרתף ברחוב בר-כוכבא 29, שהיה ממילא שלה.

מאז הפילוג התפרסמו ב"עקד" כמאה ספרים, רובם של יוצרים לא-מוכרים. יעוץ-קסט אומר, כי מכיוון שהספרים שיוצאים בהוצאה אינם נמכרים, הוא מוציא רק דברים שיש לו עניין בהם. הוא רואה את תפקידו "להשפיע בתוך התרבות ולסייע לאנשים בעלי ביוגרפיה דומה לשלי לבטא את עצמם בתרבות ובאמנות" והוא "גאה באותם משוררים שהתחילו את דרכם אצלנו והפכו ידועים בשירה העברית".

כתבי-העת של "עקד"

בשנת 1960, שנתיים לאחר ייסוד "עקד", יצא לאור "עקד לשירה" כרבעון. כוונותיו הוגדרו באורח מעורפל למדי, אך הן הטעימו את איכות הפרסומים ואת השאיפה לעירוב משמרות של יוצרים. יעו-קסט צירף אליו את ד"ר יונה דוד כעורך-שותף – בעיקר באיתור טקסטים. כתב-העת נתן במה למשוררים רבים בתחילת דרכם. בגיליון הראשון התפרסמה התקפה חריפה של המבקר שלמה גרודזנסקי על דן מירון, בכותרת "הפחד מפני הפשטנות". לאחר שנה, משפנה יעו-קסט לנתיב ה"ניאו-יהודי", נפרדו דרכיהם. המצע האמיתי של "עקד לשירה" התפרסם כשנה אחרי-כן; הוא היה השתקפות המניפסט ה"ניאו-יהודי". הרבעון התקיים עד למלחמת יום הכיפורים, בעזרת תמיכה מזערית בלבד ממשרד החינוך. בארבע השנים שאחרי-כן, עד שחדל מלהופיע, הופיע "עקד לשירה" כשנתון, שביקש להציג חתך מן השירה הישראלית בשנה החולפת. השנתון הוליד שני קובצי סיכום: "עקד 20 שנה" ו"עקד 25 שנה". הראשון היה אנתולוגיה של משוררים ושל מבקרים, שפרסמו מיצירותיהם ב"עקד", והשני הכיל מבחר מתוך ספרי מקור ותרגום שפורסמו בהוצאה.

כתב-העת "פסיפס" הופיע ב-1987 כמוצר מסחרי – מיזם של יחסי ציבור – ובו ניתנו מודעות-פרסום ומידע על ספרים שלא זכו לתהודה בעיתונות, בלוויית כמה שירים מתוך הספרים הללו, כ"עיטור". תוך שלוש שנים, ובסיוע חלקי של משרד החינוך, הפך "פסיפס" לרבעון לשירה והצד המסחרי שלו נדחק לשוליים. הצהרת הכוונות של העורכים: "כתב-עת השואף לשילוב המודרני עם הקלאסי, תוך שיקוף מחנות ומשמרות שונים בשירה ותוך הדגשתה של זווית ראייה יהדותית בת ההווה".²¹ איתמר יעו-קסט ושלום רצהבי היו שותפים בעריכה ומריצה רוסמן הייתה האחראית על הביצוע. משרשה רוסמן מהשותפות ב"עקד" נטלה חנה יעו על עצמה את הניהול ואת עריכת המשנה.

²¹ ראו בהרחבה בתוך "קטלוג לשנים 1996–1998" של הוצאת "עקד".

על הוצאת "גוונים"

בשולי הדיון על "עקד" מתבקשת הרחבה על הוצאת "גוונים". לאחר הפילוג מ"עקד" יצאו כמה כותרים בהוצאת "עקד גוונים". בספרייה הלאומית רשומים כ-400 כותרים של "גוונים" וביניהם יצירות של זוכת פרס נובל, ויסלבה שימבורסקה (בתרגום רפי וייכרט), ושל יצחק אורפז ("לילה בסנטה פאולינה", 1997), אסף גברון ("אייס", 1997), רן יגיל ("ארז כמעט יפה", 1996), אלכס אפשטיין ("מילון מהפך", 2000), רונית ליברמנש ("שפתיים בלונדיניות ושער דובדבן", 1997; "נערת גומי לעושה", 1999), מספריו של אלי שרייבר (חתולי) ומחזות של הלל מיטלפונקט ושל פרידריך דירנמרט. נציין עוד את התרגומים של רות בונדי מן הספרות הצ'כית (יצירות של ברהומיל הרבל, של מיכאל ויוג ועוד) ותרגומים מהספרות היפנית ומהספרות הכתובה אנגלית (למשל, תרגום של עודד פלד לשניים מספריו של ג'ק קרוואק, אבי דור ה'ביט').

ב"גוונים" עבדו ועובדים עורכי שירה: המשורר עודד פלד ואחריו – המשורר והעורך עמוס לויתן, שערך קודם לכן את מוסף הספרות של "דבר". בין המשוררים הצעירים, שיצירותיהם פורסמו על-ידי "גוונים": שמעון אדף, שהיה עורך הפרוזה ב"כתר" ("המונולוג של איקרוס", 1997), ליאור שטרנברג, שהיה חבר בקבוצת המשוררים הירושלמית, "כתובת" ("בית", 1999), יחזקאל נפשי ("עכשיו פתיחה", 2003), גילי חיימוביץ' ("משתקפת כמו אושר", 2002; "ודבק מגע", 2001), גילית חומסקי ("הבוקר של כריסטופר", 2002). ספרים אלו עומדים לצד ספריהם של יוצרים ותיקים כמו נעים עריידי ("משאיר את הכעס לאחרים", 2006), יעקב בסר ("הנה מנשבת רוח", 2000; "את פני אמי אני מזהה", 1996) ויאירה גינוסר ("החוצפה לחיות ושירה", 2004).

עלייתה של הספרות הפופולארית בעברית: "שלגי" ו"מ. מזרחי"

מבוא: ספרות זולה?

עשור לאחר הקמת המדינה חיו בה כ-2 מיליון אזרחים, מהם כ-1.8 מיליון יהודים, פי שלושה משהיו בה עם הקמתה. בשנת 1959 בוטל משטר הפיקוח על מוצרי יסוד במשק – נקודת ציון ליציאה מהמשבר הכלכלי ולתום שלב בחבלי ההקמה של המדינה. הגידול במספר הקוראים העבריים וההתבססות הכלכלית הביאו לגידול בצריכת הספרות הפופולארית.

'הספרות הקלה', 'הספרות הזולה', 'ספרות הפנאי', 'הספרות הפופולארית', או 'הספרות הטריטוריאלי': תלוי את מי שואלים וכיצד מבקשים לתייג את התופעה. באופן כללי, נהוג היה לאמץ את התפיסה שזוהי ספרות פחותת-ערך, כשמחקר הספרות ממעט לעסוק בה ומצדיק את הכינויים שדבקו בִּסוגות שלה ("ספרות פורנוגרפית" – כינוי שמתייחס להיבט תוכני של אחת הסוגות הללו, או "רומנים למשרתות" – כינוי שמתייחס לקהל-יעד נחות). יחד עם זאת, ספרות זו מעוררת עניין בתחום חקר התרבות (Cultural Studies).²² בתחום זה נבחנים קהלים והמשמעות שהם מקנים לטקסטים, וזאת בכלל הלגיטימציה שהתרבות הפופולארית זוכה לה. כך, למשל, מחקרה של ג'ניס רדוויי (Radway)²³ עוסקים בפענוח טקסטים בקהילות פרשנות, והם מעלים, כי בניגוד לתפיסה שהייתה מקובלת על חוקרים בדורות קודמים, הרי הקוראים את הספרות הפופולארית מתוך נקודת מבט של חקר התרבות מוצאים בספרות זו ערכים ונרטיבים,

²² ראו למשל את הקובץ: שפירא, י., הרצוג, ע., והס, ת. (2007) (עורכים). **קנוני ופופולארי: מפגשים ספרותיים**. תל אביב: רסלינג.

²³ Radway, J. (1984). Interpretive Communities and Variable Literacies: The Function of Romance Reading. *Daedalus*. 113(3): 49–73.

Radway, J. (1984). **Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature**. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

המעניקים תובנות ומשמעות לחייהם והמשמשים, בצד הבריחה ממציאות החיים (פונקציית האסקפיזם), גם כמקור לכוח ולהערכה עצמית.

בהקשר הישראלי נכתב ספרו, הגדוש במידע, של אלי אשד, "מטרוזן עד זבנג", הסוקר את התפתחותה של תרבות הספר הפופולארי כאן. לאורך השנים פנו מו"לים רבים בארץ אל נישה (גומחה) זו וחלקם הצליחו בה מאוד. בין ההוצאות הבולטות בתחום זה הן "מ. מזרחי", "ינשוף" של עזרא נרקיס²⁴ ו"שלגי", שהוקמו באמצע שנות ה-50 והצליחו מאוד בשנות ה-60 וה-70. ראוי לציין, כי כבר קודם לכן התפרסמו ספרים לא-קאנוניים בעברית – למשל, ספרי "טרזן" (בהוצאות "י. שמעוני", "מפיץ הספר" ו"דעת"), שנחלו הצלחה בשנות ה-40 וה-50 בעקבות הצלחת הסרט, וספרי הוצאת "הרומן הזעיר", ש"פעלה בארץ ישראל משנת 1939 עד 1961, והייתה ההוצאה העברית הלא-קאנונית הראשונה שביססה לעצמה מעמד יציב אצל קהל הקוראים תוך שהיא מקיימת פעילות מו"לית ענפה ורצופה במשך שנים רבות. הוצאה זו עשתה למעשה את הניסיון המוצלח הראשון למלא באופן רצוף ולאורך זמן, אף כי בצורה חלקית, את החסר בספרות העברית, בספרות לא קאנונית (מתורגמת)" (רוזנבאום, 1999: 88).²⁵

---

²⁴ על אחד הכותבים הבולטים ביותר בהוצאה זו, מירון אוריאל, ראו הערה 44 להלן. הוצאה זו הביאה לישראל את ספרי הסטאלגים (הערה 27 להלן). אלי אשד כותב כי כתוצאה מהעובדה שהוצאה אחרת בשם "ינשוף" הופיעה באותה העת שונה שמה של הוצאתו של נרקיס "לשם הקרוב ביותר ל"ינשוף" שהמו"ל הצליח למצוא, "ים סוף" והיא המשיכה להוציא כמות גדולה של ספרי סטלגים לצד מערבונים ספרי מתח וחברות טרזן שונות". (מתוך הבלוג של אלי אשד, "היקום של אלי אשד", <http://www.notes.co.il/eshed/9131.asp> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016). הוצאה נוספת בשם "ינשוף" קמה ב-2004. ראו בפרק 8.

²⁵ ראו בהרחבה: רוזנבאום גבריאל, מ. (1999). "הרומן הזעיר", ספרות פופולרית הונגרית – מבדפשו לתל-אביב. קשר, 26, 88-107. כמו כן ראו: שביט, ז. ושביט, י. (1974) "לתולדות 'סיפור הפשע' העברי בארץ ישראל, הספרות, 18-19, 30-73. שביט, ז. (תשנ"ט). "התפתחות הספרות הלא-קאנונית", בתוך: שביט, ז. (עורכת). **תולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה**. בנייתה של תרבות עברית (עמ' 467-493). ירושלים: מוסד ביאליק.

למעשה, היה זה "ד'בוטינסקי הוא שפתח' במתן הלגיטימציה לספרות לא-קאנונית בעברית' וייחד מאמצים רבים לפיתוחה של ספרות פופולרית בעברית. את חשיבותה הרבה ראה, בעקבות הספרות הרוסית, לא בתרומתה לדמוקרטיזציה של התרבות העברית החדשה ולא בהפצת ערכים לאומיים, אלא בעצם קיומה כיצירה בלשון הלאומית" (חבר, 2004: 269).²⁶

ההוצאות המובילות בספרות היפה דאגו לחבר בין עשיית הרווחים הכלכליים, שהם תנאי לקיומה של הוצאה, לבין השליחות התרבותית והעשייה הספרותית, כפי שנדונו בפרקים הקודמים. הוצאות כ"שלגי" וכ"מ. מזרחי", למרות שיש להן תפקיד תרבותי מעניין,²⁷ אינן מסתירות את כוונתן העיקרית: הצלחה מסחרית לבעלים.

---

²⁶ ראו בהרחבה: חבר, ח. (2004). שירת המנהיג ומנהיגות השירה, אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי. בתוך: א. בראלי ופ. גינוסר (עורכים). **איש בסער - מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי** (עמ' 253-281). אוניברסיטת בן גוריון.

²⁷ ראו לדוגמא את תופעת ה"סטאלגים" – ז'אנר יוצא דופן בתרבות הישראלית בפרט והעולמית בכלל. אלה הם סיפורים שתיארו את חוויותיהם של אסירים אמריקאים ואנגלים (מעט מאוד יהודים) במחנות שבויים ('סטאלג' בגרמנית) נאציים במלחמת העולם השנייה. הם נשמרו בידי סוהרות יפהפיות ואכזריות ביותר (הגברים נקראו לחזית). "סטאלג 13", שנחשב לספר הראשון בסוגה זו, הוא היום כמעט קלסיקה של ספרות "קלה". ספרי ה"סטאלג" נמכרו בעשרות אלפי עותקים כל אחד. שיא הפופולאריות של סוגה זו הייתה בשנים 1961-1964, קרי, בתקופה של משפט אייכמן. אלי אשד (2002) כותב על כך בהרחבה בספרו וב- <http://www.haayal.co.il/story.php?id=423> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016)

רועי ברנד ועמית פינצ'בסקי קושרים זאת לזהות ולטראומה ומצביעים על הקשר לספריו של קצטניק (יחיאל דינור) שהחלו גם הם לראות אור באותה עת, וכמוהם מעלה ניצה בן ארי. ראו:

בן ארי, נ. (2006) דיכוי הארוטיקה: **צנזורה וצנזורה עצמית בספרות העברית 1930-1980**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. (עמ' 152-162).

Pinchevski, A. and Brand, R. (2007). Holocaust Perversions: The Stalags Pulp Fiction and the Eichmann Trial. **Critical Studies in Media Communication**, 24(5), 387-407.

הוצאת שלגי - רמדור²⁸

ראשית הדרך

פטריק קים, ביל קרט, רינגו, סדרת הרומן הרומנטי, הם חלק בלתי נפרד משוק המו"לות הישראלי, שוק של קונים רבים (ושל קוראים רבים עוד יותר): על כולם – ואפשר להוסיף עליהם את רוב ספרי חסמב"ה וכן סדרות נוספות – מופיע השם של הוצאת "רמדור-שלגי". בעליה של ההוצאה, אורי שלגי נולד כאורי וינטר בשנת 1928 בצ'כוסלובקיה ועלה לישראל עם הוריו בגיל 11 כעולה בלתי-לגאלי באוניה "טייגר היל". אורי שלגי, שלא ידע עברית עד אז, למד במהירות את השפה ונעשה "זולל ספרים" מושבע כל כך, שסולק מהספריות בתל-אביב, כיוון שלפי עדותו היה "מחסל" מדי יום שניים-שלושה ספרים. הוא היה לוקח ספר בספריה שהייתה ברחוב אלנבי, או בספריה העירונית שנמצאה ברחוב אחד העם, גומר לקרוא אותו לפני שהגיע לביתו שברחוב מונטיפיורי וחוזר לספריה לבקש ספר נוסף. הוא למד בבית ספר תיכון מקצועי והיה למכונאי. במקביל היה לפעיל במפלגה הקומוניסטית וכתב בעיתון המפלגה, "קול העם". בשנת 1950 נעצר במהלך הפגנה ובכליו התגלו מסמכים צה"ליים מסווגים. לאחר ערכאות משפטיות שונו הוא נדון לארבע שנות מאסר אותן ריצה בכלא מעשיהו יחד עם מי שלימים יהיה יו"ר הכנסת, דב שילנסקי. כחובב ספרים אף שלח ידו בכתיבה, וכעשור לאחר שחרורו הקים את הוצאת "רמדור", לאחר שכבר התנסה בכתיבה, תרגום והדפסה של ספרים פופולאריים.

שלגי סיפר בראיון:

כשהתחנתי עם חיה בשנת 1952, חיפשתי איך להרחיב את מקורות הפרנסה שלי. עבדתי אז כמכונאי והתחלתי גם לכתוב סיפורים בלשיים. כתבתי את סדרת 'בלש מרתק'. אלה היו חוברות של 16 עד 32 עמודים. שם הבלש היה יורם קלט, והוא פענח תעלומות ברחובות תל-אביב.

---

²⁸ אני מודה לאורית בראון על הסיוע בתחקיר לפרק זה. בראון ערכה ראיון עם אורי שלגי באפריל 2003.

הסופר היה א.ש. דורם, שהכוונה היא לראשי תבות 'אבא של דורית ורם', שני ילדי הגדולים. הוצאתי לאור כ-10 חוברות, אלף עותקים מכל חוברת, שנמכרו ב- 2-3 מילים.²⁹ נתתי אותם להפצה לחברה בשם "שילה", שהתמחתה בהפצת עיתונים. די מהר הפסדתי את כל כספי, שהסתכם ב-6 לירות, והפסקתי עם זה. אבל הג'וק של המו"לות כבר נתפס בי (בראיון עמו, 4/2003).

ב-1959, בעקבות סרט בכיכובו של ג'ון פורד – *The Fastest Gun Alive* – כתב שלגי מערבון, שגיבורו הוא שולף מהיר בשם ביל קרט. על הכריכה נכתב, שהמחבר הוא א. בלמר. השם הוא ראשי התיבות: "אחרי בלש מרתק". לאחר הספר הראשון קנה שלגי זכויות למערכונים שנכתבו בחו"ל (בעיקר בגרמניה) ותרגם אותם לעברית כך, שהגיבור של כולם היה ביל קרט. בעקבות הצלחת החוברות התחיל שלגי להוציא מערכונים גם במתכונת של ספרים. הכסף בא עם ההצלחה.³⁰ במשך 22 שנה הופיעו קרוב ל-1,000 ספרים על ביל קרט. בשנת 1994 ניסה שלגי לעורר את מחדש את העניין בגיבורו והוציא לאור מחדש את "המהיר בשולפי האקדח", בכריכה קשה, אך הזמנים שהשתנו לא עשו חסד עם השולף המזדקן והקסם לא הילך מחדש.

במקביל לסדרת "ביל קרט" (1959–1981) התפרסמה הדמות "איש הקארטה – פטריק קים" (החל משנת 1964). פטריק קים היה קוריאני גבה, קומה ששימש כסוכן אמריקאי, נודע ב"אצבעות פלדה מסוקסות" והצליח להפיל ברשתו כל אישה שנקרתה בדרכו. יוצר הסדרה הוא גלעד מורג – לימים פרופסור לספרות באוניברסיטת ויסקונסין – שהיה סטודנט צעיר אשר חיפש פרנסה. שם-העט שלו היה ברט ויטפורד, אך שם ה"מתרגם", שפורסם, שמר במידת מה על שמו האמיתי של המחבר: ג' מור. לימים זנח מורג את פטריק קים, אבל הגיבור המשיך להתקיים בסדרה בת כשלוש מאות חוברות וספרים, פרי עטם של מחברים רבים וביניהם

²⁹ מיל הוא שמו של מטבע, שהיה נהוג אז – החלק האֶלֶף של לירה. עשרה מילים היו שווי-ערך לגרוש.

³⁰ גם מערכונים של "מ. מזרחי" נחלו הצלחה; לדוגמא, סדרת "טקס גיבור המערב".

איל מגד, איתמר לוי, עמוס אריכא, אריה מקל, שהיה עיתונאי ב"העולם הזה", שלמה פרנקל ואלישע בן מרדכי (אשד, 2002).³¹

סדרת מערבונים נוספת, שזכתה להצלחה, הייתה "רינגו", פרי עטו של "ג'ף מקנמארה", שהיו ספרים שעובדו מתרגומים של מערבונים או שנכתבו על-ידי כותבים ישראליים כאלישע בן מרדכי, לימים מו"ל בעצמו, בעל הוצאת "אסטרולוג". דמותו של רינגו – בניגוד לזו של ביל קרטור – משתנה מספר לספר. אישיותו ונאמנותו של רינגו מורכבות יותר מאלה של "השולף המהיר ביותר": הוא חווה התלבטויות, ייסורי מצפון וחיבוטי נפש; על-כן, עלילותיו מעניינות יותר והרמה הכללית של סיפוריו גבוהה יותר. כדבריו של אתגר קרת:³² "ביל קרטור היה דמות קונסיסטנטית ומשממת, ורינגו היה טיפה יותר אמביוולנטי. כל ספר היו מסבירים איך הוא נהיה שולף. בגיל ארבע דרסה את אמו סוסה פראית, או שהוא היה אחד משלישייה של אחים רצחניים. לרינגו היתה תכונה, שהוא היה נפצע. כל ספר היו יורים בו איזה כמה כדורים, ואיזו אלמנה היתה חובשת אותו – וגם אז הוא היה מתנקק ולא היה יוצא לו ממנה כלום. לכן, הכי הזדהיתי איתו [...] והיה גם העניין, שאם רינגו היה יורה למישהו בגב, זה היה מעשה שובכי כזה, אבל אם הרע היה עושה את זה, זה היה מעשה שפל ומטונף".

הספרים הראשונים של הסדרה יצאו לאור בשנת 1967, בשיא פריחתם של "מערבוני הספגטי" האיטלקיים. המחבר – "ג'ף מקנמרה" – הוצג במודעות הפרסום כמי ש"הרוויח מיליונים ממכירת הזכויות על ספריו למפיקי סרטים איטלקיים". ספרי רינגו זכו להצלחה מיידית וב-1968, במקביל להם, החלה להופיע סדרת חוברות על אותו הגיבור. החוברות חדלו להופיע בשנת 1973, כתוצאה מהמשבר הכלכלי ששרר במדינה לאחר מלחמת יום הכיפורים. ספרי הכיס, לעומת זאת, המשיכו לצאת כסדרם עד שנת 1984. המשורר רוני סומק כתב

---

³¹ אלישע בן מרדכי הוא המו"ל של הוצאת "אסטרולוג". ראו ראיון עמו באתר "יקום תרבות" (17/6/11): <http://tinyurl.com/9p602z5> (נדלה בספטמבר, 2016).
³² מובאים אצל שקד, ר. (1994, ינואר 18). עלילות פטריק קים בנפתולי הוואגינה. זמן תל אביב.

עליהם: "הדימוי 'עוף דורס' המולבש על פני האקדוחן שווה אלף מלים. קילומטרז' התחושות [...] כולל 'מבט קפוא' וגם 'זעם לוהט'. זוהי שפה בכל מצבי הצבירה. קרח ואש. זוהי גם שפה ששפת הגוף שלה מהירה כפרופלור ברגע השליפה, ואיטית מאוד ברגע שצריך לחמם את המתח על אש קטנה. בסרט היתה המצלמה מתמתחת בסלואו מושן לפני היריה, ואילו בספר באות המילים לחשמל את האווירה" (סומק, 13/1/95).³³

ב-1965 החל שלגי בהוצאת מהדורות חדשות של ספרי חסמב"ה מאת יגאל מוסינזון. המהדורות הראשונות יצאו תחילה על-ידי הוצאת "נטברסקי" ואחר כך על-ידי "גדיש". שלגי החל ב-חסמב"ה מספר 17 וסיים באחרון שנכתב: מספר 44 (יצא בשנת 1994). יגאל מוסינזון, היה הסופר היחיד שקיבל מההוצאה סכום כסף קבוע מדי חודש במשך כמה שנים. ההתחשבות הסופית נעשתה בסיום כל שנה, ומוסינזון קיבל בדרך כלל סכומים נוספים לאלה שחושבו תחילה. במאמרו של יאיר לפיד מצוטט מוסינזון: "הצ'קים מגיעים בזמן. המקדמות גם כן ואפשר לסמוך על שלגי. הוא בחור ישר" (לפיד, 4/1985: 60).³⁴

שלגי פעל בגומחה נוספת – הרומן הרומנטי. "הרומן הרומנטי הוא בבואה של החיים, וכפי שמעמד האשה השתנה בשנים האחרונות, כך הוא השתנה גם בספרים", אומר שלגי.³⁵ כמה הוצאות ספרים ישראליות נכשלו לפני-כן בניסיונות להוציא לאור רומנים רומנטיים. "כרם", שביקשה להוציא לאור ספרות כזאת בלבד, פשטה את הרגל. גם סדרת "שחף" של הוצאת "כתר" לא הצליחה. יון פדר, שהיה העורך הראשי של "כתר", אומר על ניסיון זה: "פלשתי לטריטוריות לא לי. היום אני יודע שאסור לי לעסוק בכל ז'אנר, ושכדי למכור ספרות כזאת צריך להיות מקצוען בתחום" (גרין, 17/7/94).

---

³³ ראו בהרחבה: סומק ר. (1995, ינואר 13). 'קרטר ורינגו מול בני הבליעל', **מעריב**, ספרות וספרים.

³⁴ ראו בהרחבה: לפיד, י. (1985, אפריל). מלחמת שלגי. **מוניטין**.

³⁵ ראו בהרחבה: גרין ש. (1994, יולי 17). 'אומרים לנו שיש סקס אחר (ברומן הרומנטי)', **הארץ**.

הרומנים הרומנטיים, או "הרומנים למשרות" – כשאר סוגות הספרות הפופולארית – נראים בעיני מחקר הספרות כמשעתקים את יחסי הכוח בחברה וכמציגים תפקידים מגדירים בצורה סטריאוטיפית; אבל, כפי שנאמר בפתחה, יש חוקרי תרבות, המבקשים להבין את סוד הקסם של רומנים אלו והם נוכחים לדעת, כי קוראות הרומנים מוצאות בהם מקור לכוח ולהעצמה. שלגי ביסס את הצלחתו בגומחה זו על סדרות של רומנים רומנטיים מאת כותבים כגון דניאל סטיל, סידני שלדון והרולד רובינס. בשלהי המאה ה-20 ובראשית המאה ה-21 החלו להופיע רומנים מסוג זה גם לנוער, בסדרות "עמק הדבש המתוק" בהוצאת "מודן", "חץ בלב" בהוצאת "כתר" ו"מועדון הבייביסיטר" בהוצאת "שלגי". עטרה אופק (6/3/96) התייחסה לסדרה זו האחרונה: "על 'מועדון הבייביסיטר' חבל להשחית מילים, אז רק בקיצור [...] מלבד הצצה לחייהן המשמימים של הגיבורות, על סודותיהן הפעוטים, מספקת העלילה שלל בעיות שהשמרטפיות נתקלות בהן בעבודתן עם הילדים [...] קשה להאמין שנערה ישראלית תצליח להזדהות עם חנוניות כאלה, שכל עולמן סובב סביב רכילות וטיפול בילדים, בלי אף טיפת רומנטיקה אפילו" (אופק, 6/3/96).³⁶

לאור השינויים בעולם המו"לות הוצאת "שלגי" עבר להתמחות גם בהדפסת תשבצים. לדברי אורי שלגי, ההוצאה הפיקה תשבצים במגוון דרגות: "מי שנוסע לחיפה – חוברת אחרת, לאילת – חוברת אחרת, לחול – חוברת אחרת, לפי כמויות, לפי עובי". על עשיית התשבצים הוא אומר: "יש לנו מחלקה טכנית – בחור שפיתח תוכנה מיוחדת לתשבצים. כיום לא כותבים תשבצים ביד, אלא מכניסים אנציקלופדיה לתוך מחשב ומוסיפים את מה שמתחדש". התוכנה לתשבצים בודקת אם אין חזרה על הגדרה אחת באותה חוברת של תשבצים, או אם ניתנה בחוברת יותר מהגדרה אחת לאותו מונח, או אם יש למונח יותר מהגדרה אחת, שאפשר להשתמש בה. התכנית גם מסייעת למחבר למצוא את המילה המתאימה, מתוך קבוצת מילים, לאחר שהוא מציג למחשב שאילתא. שלגי האמין

³⁶ ראו בהרחבה: אופק, ע. (1996, מרץ 6). לקרוא ולשכוח, הארץ.

בתפקיד החינוכי של התשבצים מעבר לתפקיד הבידורי: "אם יש מילה לועזית כמו המילה 'בנאלי', שאדם שומע הרבה פעמים ולא יודע מה זה, בתשבצים שלי הוא יפגוש אותה עם ההסבר שלה, עד שיכיר אותה. באמצעות התשבצים הם מכירים את המילה העברית, וכך הם משפרים את השפה שלהם (איש הורביץ, 16/8/91).³⁷ יחד עם זאת, העשורים הראשונים של מאה ה-21 אינם מבשרים טובות לחוברות התשבצים וחידות הסודקו שההוצאה הפיצה בעבר. מלבד עיתוני החינם המחולקים בכל פינה ו"מספקים את הסחורה" עבור הציבור הרחב, הטלפונים החכמים ומחשבי הלוח ממלאים את זמנם של הנוסעים והפרקטיקה של קניית חוברת תשבצים או חידוני סודקו הולכת ונעלמת.

משפחת שלגי והעבודה בהוצאה

שלגי ביקש לשלב בהוצאת הספרים את בני משפחתו – אשתו חיה, בתו הבכורה דורית ובניו רמי וניר. רמי נועד להיות ממשיך הדרך ומנהל העסק. לאחר שחרורו משירות סדיר הוא הוכנס לעסק המשפחתי. בשבוע הספר של שנת 1982, נקרא לשירות מילואים כקצין בצנחנים, עם פרוץ מלחמת לבנון. למחרת היום נהרג המ"מ רמי שלגי, בן 25, וחיילים ממחלקתו במארב של חיילי הקומנדו הסורי בעין זחלתא. הוצאת "רמדור" – על שמם של הילדים רמי ודורית – פעלה בשם זה עד שנת 1983. בעקבות נפילתו של רמי שונה שם ההוצאה ל"שלגי" – לזכרו של רמי, אשר היה מוכר בצבא, כמקובל, על-פי שם משפחתו.

לזכרו של רמי הפיקה "שלגי" והוציאה לאור ששה כרכים על תולדות הצנחנים, שכתב אורי מילשטיין.³⁸ הספר מקיף את תולדות הצנחנים, מיחידה 101 עד מלחמת לבנון, מספר על כל הקרבות שהצנחנים השתתפו בהם ומאזכר את שמות כל החללים בלוויית תמונותיהם. הספר נמכר בכרכים יחידים, או בערכות שלמות. חלק מהמיומן הראשוני לספר גייסה המשפחה ממכירת סוסתו הגזעית של

³⁷ איש-הורביץ, ח. (1991, אוגוסט 16). חלף עם הרוח וחזר, מאגזין גלובס. עמ' 1.

³⁸ ראו: מילשטיין אורי (1985–1987). ההיסטוריה של הצנחנים. תל-אביב: רמדור-שלגי.

רמי, שהיה רוכב סוסים מושבע. "אם היינו חיים בתקופה פראית יותר, ולא היה מעטה מזויף של ציוויליזציה על כל התרבות שלנו", אומר שלגי, "הייתי יורה בסוס הזה על קברו של רמי" (לפיד, 4/1985). את יתרת ההוצאה, כ-70 אלף דולר מימנה המשפחה ממקורותיה.

קירות המשרד של שלגי מכוסים במדפים, המסודרים על-פי חודשי השנה. בכל מדף – ספרים המיועדים לתרגום ולהוצאה לאור בחודשים הקרובים. מתרגמת – התרגום נעשה בידי נשים בעיקר – שסיימה לתרגם ספר באה למשרד ולוקחת את הספר "הבא בתור". לא מתחילים במדף חדש לפני תום העבודה על זה שלפניו. בכתבה בעתון "הארץ"³⁹ מתייחסת רותם בר לאיכות התרגום בהוצאת "שלגי": "[...] הדבר חמור במיוחד ב'לשקר ולמות' (מאת רות רנדל). לא חסרות דוגמאות לשפה העילגת והמאולצת: 'אורם של גרמי השמיים היה אפסי לעומת האורות הרבים שהאירו את הבמה', 'פרכיל היה אחד מאותם אנשים הנושאים את צלב עבודתם על חזם', 'אני אפוץ חשכה' ועוד. ספריה של רות רנדל תורגמו ל-21 שפות. באחדות מהן הם ודאי נעימים לקריאה לא פחות מאשר במקור. המעבר לעברית לא היטיב עם וקספורד, וחבל. מגיע לו ולנו יותר מזה". עטרה אופק כותבת על איכויות התרגום של סדרת הרומנים "מועדון הבייביסיטר": "התרגום העברי תואם פחות או יותר את רמתן. הקריאה בהן משולה בעיני ללעיסת מסטיק, והשאלה היא אם הטעם המתוק נשאר עד הדף האחרון, או שממשיכים ללעוס רק מכוח האינרציה" (אופק, 6/3/96).

צוות העובדים הקבועים בהוצאה כלל את בני המשפחה בלבד, אך, לדברי שלגי, הם מפרנסים עוד כ-50 איש, בתרגום ובהפקה. המתרגמות עובדות מהבית ומבצעות גם את העריכה. על בתי הוצאה, שמעסיקים עורכים מקצועיים, הוא אומר: "לכן הם צריכים למכור 2,500 עותקים בכדי לכסות את ההוצאה. אני לא". שלגי גילה את סוד הצלחתו:

---

³⁹ ראו בהרחבה: בר ר. (1994, ספטמבר 28). התרגום לא היטיב עם המפקח אוקספורד, הארץ.

אם מו"ל רוצה להצליח הוא צריך למצוא לעצמו נישא. אצלנו הספרות הבידורית הקלה תפסה מההתחלה – מביל קרט, פטריק קים, הרומן הרומנטי יחד עם המותחנים. החלום שלי כמו"ל היה להוציא רבי מכר. אז אני ניצלתי כל הזדמנות לקנות זכויות בלעדיות למחברים של רבי מכר.⁴⁰ בשנים האחרונות הלכנו יותר לכיוון של ספרים לנשים – הרומנים הרומנטיים. קיימת חברה בקנדה החולשת על השוק של הרומנים הרומנטיים. הם קנו כמעט את כל ההוצאות בעולם, שעוסקות ברומנים הרומנטיים, ועכשיו יש לנו חוזה איתם להוציא כל שבוע רומן אחד שלהם, ואנחנו עושים את זה עד היום.

בעשור הראשון למאה העשרים הוצאת "שלגי" הוציאה כותרים אחדים בחודש, אך קצב הדפסת הספרים נמוך והחל משנת 2012 היא מתמחה בספרי קומיקס. זאת ועוד, בשלהי 2015 יצא נכדו של שלגי, איתי נוימן, עם סדרת ספרי ארוטיקה בשם "סתיו", על אף שהגיע לשוק רווי בספרי הז'אנר.

שלגי היא דוגמה להוצאת-גומחה – גומחה שולית, אולי, מבחינה ספרותית, אך משמעותית מבחינה תרבותית – והיא דוגמה להצלחה רבת שנים במו"לות. ההוצאה מצהירה ללא כחל ושרק על מטרתה: רווח כספי, והיא מממשת זאת בהוצאת ספרים להמונים. יש מי שיגנה את איכות הספרים של "שלגי", ויש מי שיסנגר על תפקידם התרבותי בפנאי של הציבור, ואולי מוטב בכל זאת לקרוא משהו בעידן שבו הדימוי החזותי הוא חזות הכל.

---

⁴⁰ ספריו של הרולד רובינס ממשכיכים להופיע על-ידי "שלגי" גם לאחר מותו ב-1997. עוד על כך בבלוג של אלי אשד: <http://www.notes.co.il/eshed/6485.asp> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016)

הוצאת "מ. מזרחי"

"מ. מזרחי" הוא מאיר מזרחי, יזם מו"לי מרתק. הוצאת הספרים, שהקים באמצע שנות ה-50, פועלת ברציפות קרוב לשישים שנה. במאגר הספרייה הלאומית רשומים כ-2,100 כותרים שלה, אך הרשימה מכילה רק מעטות מחוברות המערבונים והקומיקס שראו אור בהוצאה.

מזרחי הוציא ספרים, הנחשבים כספרות יפה למבוגרים ולילדים – נייחד עליהם את הדיבור להלן – ועבד עם אריה חשביה, עם אליעזר כרמי ועם שרגא גפני (עליו יורחב בהמשך) – שליוו אותו, יעצו לו ותרגמו רבים מהספרים שהוציא, וכן עם אריה מוסקוביץ', שחתימתו המפורסמת, "מ. אריה", מופיעה על האיורים שעשה למאות ספרים וחברות קומיקס שראו אור בהוצאה.⁴¹

יחד עם זאת, ההוצאה מזוהה עם "הספרות הקלה" כגון ספרי-הבלשים של אגאתה כריסטי ושל מחברים אחרים בסדרת "ספרי מסתורין" כמו גם רומנים רומנטיים מאת הרולד רובינס – שכתביו התפרסמו גם על-ידי "שלגי" – וסופרים אחרים. "מ. מזרחי" ידועה גם בזכות "סדרת הספר הטוב" וגם בחוברות הקומיקס "טקס", "זאגור" ו"טרזן", שזכו לתפוצה רבה בחנויות הספרים ובקיוסקים, ובסדרות ספרי הילדים המצליחות – "השביעיה הסודית" מאת אניד בלייטון ואלו שכתב שרגא גפני (בשמות-עט שונים). אכן, "מ. מזרחי" פועלת כהוצאה מסחרית לכל דבר: לפי הקטלוג שלה, רוב רובם של כותריה הם ספרות פופולארית, שנחלה הצלחה גדולה בתקופה שלפני הטלוויזיה בישראל. ההוצאה ידעה לפנות אל הקוראים ולהצדיק באופן משכנע את מחירם של ספריה:

---

⁴¹ ראו עליו במאמרו של אשד, "העולם המופלא של מ.אריה" שהופיע באתר e-mago (נדלה לאחרונה אוקטובר 2016):

<http://www.e-mago.co.il/Editor/art-915.htm>

אל הקורא: אתה משלם בעד ספר הכיס שלנו לירה אחת ומקבל בעד הכסף תמורה מלאה. כל ספרינו הם ספרים חדישים, והמתפרסמים עתה לראשונה בשפה העברית, עם תוכנם המלא ללא כל קיצורים והשמטות. כל ספר מכיל 256 עמודים בערך, בני 32–36 שורות בכל עמוד. בסך הכל מכיל כל ספר למעלה מעשרת אלפים שורות. קורא! הצטרף גם אתה אל הקוראים הקבועים של ספרייתנו ורכוש עוד היום את הספרים החסרים לך. הדרישה לספרינו היא רבה והמלאי הולך ואוזל. הזדרז פן תאחר (מירן, 27/4/96).⁴²

מעטים, יחסית, מכותרי ההוצאה הם בגדר "ספרות יפה" (את חלקם אפשר לראות כספרות יפה-קלה, על משקל מוסיקה קלאסית-קלה), וכמעט כולם מתורגמים. אחד מהם זיכה את המתרגם, א.ד. שפיר, בפרס טשרניחובסקי לשנת 1972, על תרגום "בית ממכר עתיקות" מאת צ'ארלס דיקנס. נציין פה עוד את ספרו של אלברטו מורביה, "האשה מרומא" (בתרגום ס. דן); את ספריה של פרל בק, זוכת פרס נובל לספרות בשנת 1938 (בתרגום אברהם בירמן, הדסה שפירא-בירמן ועליזה נצר) ואת כתיבי הסופר הגרמני אריך מריה רמרק (בתרגום שרה ריפין וגילה אוריאל). הקטלוג מכיל גם את התרגומים לספרי ילדים שעשו אוריאל אופק (ובניהם "הקוסם מארץ עוץ" מאת באום, "דוקטור דוליטל" מאת לופטינג, "תום סויר" ו"הקלברי פיץ" מאת מרק טוויין) ומשה בן-שאול; את תרגומיו של מאיר ויזלטיר ל-16 ספרים (ובניהם "תינוקה של רוזמרי" של אירה לויין); את תרגום אהרן אמיר ל"מובי דיק" של הרמן מלוויל; את תרגומיו של אליעזר כרמי לכתבי דיימון רניון; את תרגומיהם של ג'נטילה ברודא⁴³, של אריה חשביה, של אליעזר

⁴² ראו בהרחבה בטורו של ראובן מירן: מירן, ר. (1996, אפריל 27). "הכבוד האבוד של הוצאת מ.מזרחי", הארץ, מוסף ספרות.

⁴³ ברודא תרגמה למעלה מארבעים ספרים לבתי הוצאה שונים, רובם בשם-העט "ג. ארוין" ובניהם "1984" של ג'ורג' אורוול (הוצאת עם עובד), "מידלמארץ" של ג'ורג' אליוט (הוצאת דביר) ו"מסעי גוליבר" של ג'ונתן סוויפט (הוצאת שוקן).

כרמי, ושל מירון אוריאל⁴⁴, בין היתר, לספרים מאת אגאתה כריסטי, הרולד רובינס, אליסטר מקליין ומרגרט מיטשל ("חלף עם הרוח"), את תרגומיו של יהושע קנז מצרפתית (כמו "החיים הכפולים של ארסאן לופאן" מאת מוריס לאבלאן או "קרולין שרי" מאת ססיל סן לורן), ואת תרגומי יונתן רטוש בעבור "האנציקלופדיה של המאה ה-20" (ספרי יעץ, שאינם בגדר ספרות יפה).

סופר הבית של ההוצאה היה שרגא גפני, שכתב את רוב ספרי המקור של "מ. מזרחי". גפני היה בראשית דרכו איש הלח"י וחבר התנועה הכנענית (אופק, 1985, לקסיקון אופק לספרות ילדים). מעטו יצאו הסדרות המצליחות "עולם התנ"ך לילד", "דנידין הרואה ואינו נראה" (בשם-העט און שריג), "השביעה הסודית שלנו", "הימאים", ו"הספורטאים הצעירים" (שלוש הסדרות האחרונות – בשם-העט אבנר כרמלי). הסדרות של גפני צוינו לגנאי בשל היותן אתנוצנטריות, לאומניות ומקדמות סטריאוטיפים (אדיר כהן, 1985; אופק, 1985; אשד, 2002).

אמצעי התקשורת האלקטרוניים והדיגיטליים, החל בשידורי הטלוויזיה הישראלית בסוף שנות ה-60, הפחיתו את הצורך ברבות מסוגות הספרות שהציעה "מ. מזרחי" ללקוחותיה: רומנים רומנטיים הוחלפו בערוצי טלנובלה בטלוויזיה בכבלים; ספרי מערבונים – בסרטים זמינים לכל בערוצי סרטים בטלוויזיה ובאתרי אינטרנט. ספרי הילדים מבוקשים עדיין, כמוהם כספרי בלשים משובחים, אבל גם בביקוש זה חלה ירידה מתמדת, שמקשה על קיום הוצאה מסחרית.

---

⁴⁴ מירון אוריאל נודע גם כאחד הכותבים הבולטים של מערבוני "בוק ג'ונס" ושל ה"סטאלגים". תרגומו ל"פאני היל" (מאת ג'ון קלינדר) לא יצא על-ידי "מ. מזרחי", אלא על-ידי "אולימפיה", ב-1964. תורגמה הספר תורגם שוב בידי מקסים גילן וראה אור בשנת 1968, בהוצאת "ארוס". תרגומים אלה היו מחלוצי הספרות הארוטית בישראל ובעקבותיהם יצאה סדרת חוברות בשם "פאני היל", שנכתבו בידי כותבים מקומיים. ראו גם בספרה של בן-ארי, נ. (2006). **דיכוי האירוטיקה: צנזורה וצנזורה עצמית בספרות העברית 1930–1980**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. (עמ' 213–220). ראו גם מאמרו של אלי אשד, "מירון אוריאל – מלך הספרות הקלה": <http://www.e-mago.co.il/Editor/literature-1263.htm> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

ואמנם, בעשור הנוכחי מוציאה "מ. מזרחי" ספרים מעטים מאוד וזוהי בבואה מהופכת לפעילות האינטנסיבית של ההוצאה, אשר בשנות הזוהר שלה – שנות ה-60 וה-70 של המאה העשרים – הוציאה לאור כמאה כותרים חדשים בכל שנה. השנים הללו מציינות שלב משמעותי בהתפתחות התרבות העברית. בראשית המאה ה-21 מוציא לאור דני פחימה ("דני ספרים") מעט מספרי הילדים של הוצאת מ. מזרחי, שנשתכחו בדור הנוכחי. בין הספרים שראו אור מחדש בשנת 2015 אפשר למנות את "העפרים מעין גדי" מאת יהואש ביבר, "התוכי הנועז" מאת שלמה ניצן ו"הרפתקה במרומים" מאת שלמה טנאי.

שער שביעי

משנות השביעים והלאה: מו"לות מסחרית הצומחת מתוך המו"לות המצנטית – הדורות הבאים בשושלות המו"לים של משפחות שוקן וזמורה

אחרי חורף 1970

שנת 1970 הייתה שנה קשה לספרות העברית. באותה שנה נפטרו בזה אחר זה לאה גולדברג, ש"י עגנון, נתן אלתרמן, אביגדור המאירי ואליעזר שטיינמן (מעט קודם לכן, בנובמבר שנת 1969, נפטר יהודה בורלא). באותו זמן זכו להצלחה פרוזאיקונים, שהחלו להתפרסם בשלהי שנות ה-50 ופרחו בשנות ה-70 וה-80 ובהם עמוס עוז, א"ב יהושע, עמליה כהנא-כרמון, אהרן אפלפלד, דוד שחר, בנימין תמוז, יעקב שבתאי ויהודית הנדל.

שנות ה-70 בישראל החלו באופוריה שלאחר מלחמת ששת הימים, במקביל למלחמת ההתשה בגבולות, שהסתיימה במלחמת יום כיפור הנוראה. שנים אלו הסתיימו בחתימת הסכם השלום עם מצרים, בהנהגת מפלגת השלטון החדשה, הליכוד. קץ שלטון מפלגות הפועלים במדינה סימנה גם את עליית החברה הקפיטליסטית וערכיה.

בנסיבות אלה עלתה הוצאת "זמורה-ביתן-מודן", שנעשתה, בשיתוף עם גורמים נוספים בעולם המו"לות, למפעל המשמעותי ביותר בשדה ההוצאה לאור בישראל בעשור הראשון למאה העשרים ואחת. במקביל התחלפו הדורות בהנהגה של הוצאת "שוקן" והניהול עבר לידיה של רחלי אידלמן, בתו של גרשום שוקן ונכדתו של ש"ז שוקן, מייסד ההוצאה, ומצד אמה היא נכדתה של שושנה פרסיץ, מייסדת הוצאת "אמנות". אידלמן היא דמות בולטת במו"לות הישראלית וזאת, בין היתר, בזכות כהונותיה כיו"ר התאחדות הוצאות הספרים בישראל.

זמורה-ביתן-מודן¹

אהד זמורה (1933–2003), בנו של ישראל זמורה, עבד בין השנים 1956–1986 בעיתון "דבר" ונעשה באמצע שנות ה-60 עורך מוסף סוף-השבוע של העיתון, וסגנה של חנה זמר, עורכת העיתון.² בתקופה זו – תקופת המיתון של שנות ה-60 – נחלץ אהד זמורה לחלץ את בית ההוצאה שהקים אביו, "מחברות לספרות", מקשייו הכלכליים. במקביל לייצוב "מחברות לספרות" ולעבודתו ב"דבר" יעץ זמורה להוצאת "לוין אפשטיין" וערך בעבורה אלבום ניצחון לאחר מלחמת ששת הימים. אלבום זה, כשאר אלבומי-הניצחון שצצו אחרי המלחמה, זכה להצלחה גדולה. זמורה: "אז היה לי לראשונה כסף משלי. ויכולתי לקנות מכונית משלי. הייתה לי ילדות מאושרת אבל לא לגמרי קשורה לכסף. כסף לא היה".³

אהד זמורה הבין, לדבריו, כי הוצאת ספרים לאור אין פירושה, בהכרח, חיים מן היד לפה והוא החליט להיכנס לעסק הזה עם שני שותפים: אשר ביתן, רואה חשבון שהוציא ספרים אחדים, ועודד מודן, שהיה חשב בהוצאת "לוין אפשטיין" עד שרכש את בית ההוצאה והיה למו"ל. שלושתם הפיצו את ספריהם דרך אותו המפיץ, עד שמכר משותף, הצייר דני קרמן, הציע שהשלושה יעבדו יחד. בשנת 1973 קמה הוצאת "זמורה-ביתן-מודן", הידועה גם בשם זב"מ. הספר הראשון שהוציאו, "תמונה קבוצתית עם גברת" של היינריך בל, זכה להצלחה גדולה, זאת למרות שיצא במהלך מלחמת יום הכיפורים. אנשי זב"מ זכרו לבל חסד נעורים, קנו את הזכויות על כל ספריו והוציאו לאור תרגומים של עוד עשרה מהם.

¹ אני מודה למרב נשר על סיועה בחלק זה.

² מו"ל נוסף, שהיה עורך מוסף סוף-שבוע, הוא רם אורן, שערך במשך שנים את המוסף הפופולרי "7 ימים" של "ידיעות אחרונות".

³ הציטוטים המובאות מדבריו של אהד זמורה כאן ולהבא לקוחות משלושה ראיונות, שערכתי עמו במהלך שנת 2003, בביתו שבמושב ניר צבי ובבית כנרת-זב"מ שבאזור התעשייה באור יהודה. על עליית הוצאת כנרת-זב"מ ראו בשער התשיעי.

אהד זמורה כעורך

אהד זמורה נקט קו עריכה שונה מזה של אביו. את הספרים האיכותיים שהוציא מימן בהוצאה של ספרים איכותיים פחות ונמכרים יותר. הוא הצהיר: "אני יכול להוציא ספרים שאינם מוצאים חן בעיני ואף לא מעניינים אותי, מפני שאני מנסה לתקן את הטעויות שאבי עשה. אם אצהיר שאני רוצה רק ספרות מעולה והעסק לא יהיה רווחי – אפסיק להיות מו"ל, כי אני לא רוטשילד".⁴

על עבודתו כמו"ל ניתן להקיש מהעדויות על עבודתו כעורך ב"דבר". מזכיר המערכת של העיתון, הרצל ארליך, אמר עליו: "הדייקנות, הסדר והניקיון תרמו הן לעבודתו כעורך והן לעבודה כמזכיר מערכת [...] הקפדנות, הירידה לפרטים וההחזרה לשלמות – היו תכונות בולטות אצלו אז וגם היום".⁵ אהד עצמו סיפר: "אני רואה את אחד התפקידים המרכזיים של העורך בהעלאת רעיונות, דבר הנחוץ גם בהוצאה לאור. חשוב להתמצא במה שמתרחש, חשוב להתעניין בתחומים רבים... חשובים גם כושר ארגון טוב, סקרנות תרבותית ופוליטית, ערנות לחידושים... לאנשים ולנושאים חדשים" (די-נור, 1983).

"דבר", ביטאונה של מפלגת השלטון דאז – מפא"י, שנהייתה מפלגת העבודה – היה אז, אמנם, לאחר שיא כוחו, אך עדיין היה עיתון מוביל בישראל. בשנים שזמורה עבד בו התקבצה שם חבורה של יוצרים בולטים וביניהם נחום ברנע, דורון רוזנבלום, מיכאל הנדלזליץ, יהונתן גפן, רות בונדי, דני קרמן ויאיר גרבוז. בעריכתו של זמורה עסק "דבר השבוע" בסוגיות פוליטיות ותרבותיות בראייה רחבה ובגיליונות החג ריכז אליו – על-פי מיטב המסורת, של העיתונות העברית כ"כתבי הקודש של האדם החילוני"⁶ – יוצרים רבים וביניהם עמוס עוז, חיים באר,

⁴ בהרחבה: שוחט, צ. (3/1/97). "שניים שלושה דברים שלא ידעתם על אהד זמורה". מוסף הארץ, הארץ, ע' 42.

⁵ בהרחבה: די-נור, נ. (1983). "להיות סוציאליסט פעיל וגם בעל עסקים". אותות, 53, 10.

⁶ נייגר, מ. (2004). "כתבי הקודש של האדם החילוני: המוסף לספרות כריטואל". פנים, 12: 22–12.

Neiger, M. and Roeh, I. (2003). The Secular Holy Scriptures: The Role of the Holyday Literary Supplements in the Israeli Press and Culture. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 4(4), 477–489.

דן צלקה, יורם קניוק, משה שמיר וס. יזהר. רשימה זו מעידה על היכולת של זמורה לקלוט את הלכי-הרוח שרחשו בציבור ולהגיב אליהם בפרסום פרי עטם של הטובים שביוצרים. אל כושר העריכה, דהיינו היכולת לכונן במה לטובי היוצרים, הצטרף כושר הניהול ובכללו יכולת לפעול בלחץ של לוחות-זמן קשוחים ולעמוד מול יוצרים ומול בעלי שררה כאחד. עריכת המוסף הייתה עמדת-כוח חשובה ומקור לנגישות, הן אל הממסד הפוליטי והן אל הממסד הספרותי.

כפי שהוזכר בנוגע ליצירותיו של היינריך בל, כעורך של בית הוצאה היה זמורה מאופייני בנאמנות ליוצר. משרכשה זב"מ את הזכות לתרגם ולהפיץ ספר אחד של סופר, הרי המשיכה והדפיסה את ספריו גם אם נפלו ברמתם מהספרים שקדמו להם, או שנראָה כי פוטנציאל המכירה שלהם נמוך. "השיטה שלי", אמר אהד זמורה, "הייתה שאני מוציא את כל הספרים של אותו סופר, גם כשיצא משהו לא טוב שלו". ההוצאה התמקדה כך בסופרים הגרמנים שפעלו המחצית השנייה של המאה ה-20 – גינטר גראס ("תוף הפח", תרגום: חיים איזק), זיגפריד לנץ ("השיעור בגרמנית", תרגום: חיים איזק), והינריך בל – אבל התייחסה באופן זה גם לסופרים כגון הווארד פאסט, ז'ורז' אמאדו, ג'ון אפדייק, סול בלו (15 ספרים), קורט וונגוט, סומרסט מוהם, קרלוס קסטנדה (12 ספרים) יוזף רות, פיליפ רות (15 ספרים) וכן הסופר הישראלי ס. יזהר לאחר ששב משתיקתו (22 ספרים!). אכן, החל מאמצע שנות ה-70 התרכזה ההוצאה בתרגומים. היא אף בחרה לתרגם מחדש ספרים שפורסמו בהוצאות אחרות והוציאה אותם בתרגומים חדשים (כך, לדוגמה, ספרו של אריך מריה רמרק, "במערב אין כל חדש" ומספרי תומס מאן). הסופרים, שנמנו כאן, והעקביות בהוצאת ספריהם מיצבו את זב"מ כבית הוצאה איכותי גם בשעה שהוציא ספרות פופולארית וכן ספרי בישול, ילדים ופנאי. עם זאת, היה להוצאה קושי באשר לספרות מקור. עניין זה יידון להלן.

דרכי הפעולה של השותפות מו"לית

שלושת השותפים עבדו בצוותא, אך שמרו על עצמאותם. סיפר אהד: "היה לנו נוהג בהתחלה, שכל אחד מהשלושה יכול להציע ספר. הספר צריך להתקבל פה אחד. אם אין 'פה אחד', המציע יכול להוציא את הספר בהוצאה שלו. לא ביטלנו את ההוצאות הישנות. אני נשארתי עם 'מחברות לספרות', עודד נשאר עם 'לויין אפשטיין' ואשר נשאר עם 'ביתן'. אסור היה להוציא משהו חדש לאור לפני שמציעים זאת לשותפות, אבל אם זה נדחה שם, אז אפשר היה להוציא בעצמו".

אשר ביתן הביא לשותפות את דן בן אמוץ, שהוציא תריסר ספרים בהוצאה ובהם "לזכור ולשכוח", שתורגם לאנגלית. בשנת 1975 יצא לאור ספר הבישול הפופולרי, "מהמטבח באהבה", של רות סירקיס. עד שנת 1982 נמכרו ממנו 200 אלף עותקים ועד כה יצאו עשרות מהדורות שלו, חלקן גם בהוצאת "ר. סירקיס". הספר היה תרנגולת המטילה ביצי זהב ובעקבותיו בא ספר מצליח נוסף, "מהמטבח בהנאה" (עוד נרחיב את הדיבור על הספר ועל הוצאת "ר. סירקיס").

דרך הפעולה של זב"מ באותה תקופה הייתה דומה לזו שנהגה בימי "מחברות לספרות" – ובכלל זה הפגישות עם הסופרים בבתי הקפה – יותר מאשר לזו שבבית ההוצאה המפואר הנוכחי, שהינו מיזוג מלא של שלוש ההוצאות המקוריות. "לא לקחנו משכורות לעצמנו", מספר אהד; "לא שכרנו צוות. לא שכרנו משרד. היינו עושים ישיבת בוקר יומית ב'קפה תמר', מכיוון שאני עבדתי ב'דבר' [קפה תמר] סמוך לבניין 'דבר'. מ. נ. [ישיבה נוספת הייתה מתקיימת בבית בתל-אביב, בערב". כך צומצמו הוצאות כספיות. בתוך 5–6 שנים הייתה זב"מ להוצאה משמעותית ומובילה.

בשנת 1982 פרש עודד מודן והזכויות על רוב ספרי הבישול של זב"מ נשארו בידיו. מודן סיפר בראיון, כי ביקש לפרוש לדרך עצמאית ולא חשף מחלוקות בתוך השותפות.⁷ ככל הנראה, ההכרעות המשותפות בתחום הספרות היפה לא היו

⁷ ראיון עמו נערך בינואר 2005 במושב בן-שמון.

לטעמו. זמורה: "מעלות השיתוף הינן חלוקת האחריות וההתייעצות המשותפות. המגרעות – הפשרות שאתה חייב לעשות. הוא החליט לפרוש עם ספרי הבישול. אשר ביתן ואני החלטנו להישאר, כי היה חבל לראות את שבירת ההוצאה שבנינו" (די-נור, 1986). בשנת 1996 פרש אשר ביתן ואהד זמורה רכש את חלקו. בראיון עמו סיפר זמורה כי לאורך הדרך שמר על ראשי התבות של הוצאה, זב"מ: בהתחלה שיקף השם את שמות השותפים (זמורה-ביתן-מודן), לאחר שפרש מודן נשאר השם אך מבחינת זמורה ראשי התבות היו: זמורה-ביתן מוציאים לאור, ולאחר שעזב ביתן, ראשי התבות היו ל"זמורה ובניו מוציאים-לאור".

רכישת הוצאת "דביר" בידי "זמורה ביתן"

בתי הוצאה מעטים בלבד רכשו להם מוניטין ויוקרה כהוצאת "דביר", המזוהה יותר מכל עם מפעלו הספרותי והמו"לי של חיים נחמן ביאליק – הקמת "בית הוצאת ספרים לאומי"⁸. "דביר" נוסדה בברלין בשנת 1921 כהמשך המפעל המו"לי הראשון של ביאליק, הוצאת "מוריה", שקמה באודסה בשנת 1901. לצד ביאליק פעלו בה י"ח רבניצקי, ש. בן-ציון, וכן א"ל לווינסקי, אחד העם, מאיר דיזנגוף, רב-צעיר ואחרים. "מוריה" ו"דביר" נועדו לרכז את היצירה העברית בפרוזה, בשירה, בפובליציסטיקה ובמדע. הן הוציאו לאור את ספריהם של מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, י. ל. פרץ, ש. אש, י. ד. ברקוביץ, פרישמן, שופמן, ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, לילינבלום ואחרים.

בשנת 1986 רכשה "זמורה-ביתן" את הוצאת "דביר". אהד זמורה ראה זאת כהגשמת חלום: "דביר" היה מבחינתי השם הגדול של המו"לות העברית... הפגישו אותי עם אחד השותפים, אשר רשף, האבא של רפי וצלי רשף [משפחת רשף הייתה הבעלים של "כתר", מראשית שנות ה-90 ועד שנת 2016. מ. נ. תוך שלושת רבעי שעה רכשתי את 'דביר'. זה היה שלוש שנים לאחר מות אבי. ציער

⁸ ביאליק, ח.נ. (תרפ"ו). דביר ומוריה: סקירה קצרה על גדולתם והתפתחותם. ניו-יורק: חמו"ל (עמ' 4). ראו עוד בשער השלישי בספר זה (עמ' 96-101).

אותי, שהוא לא ראה את הדבר הזה. 'דביר' היה שם דבר. אבא היה בקשר עם ביאליק, והוא היחיד מהדור שלו, שלא הצטרף למרד". עם היוודע דבר הרכישה, כתב מיכאל הנדלזלץ:

רכישת "דביר" על-ידי "זמורה-ביתן" נראית במבט ראשון (ושני ושלישי) כאידיאלית. מצד אחד, הוצאה עם מוניטין, עבר מפואר ורשימת קטלוג שכמעט אין כדוגמתו בספרות העברית, ששני שלישים ממנו עדיין 'אין פרינט'. מצד שני, הוצאה נמרצת שיש לה תדמית מסחרית ובקטלוג שלה לא מעט להיטים מסחריים, אך בהחלט לא הוצאה מסחרית בלבד. אם הכלה היא ממשפחה טובה, הרי שגם לחתן אין במה להתבייש, וכל אחד מהצדדים מביא נדוניה מכובדת, גם אם מסוג שונה [...] מצד אחד יוצאת אמנם ההוצאה מידי יורשי מייסדיה וראשוניה (בעיקר ממשפחת שמריהו לוינ), אבל היא עוברת לידי מי שהצליח להציל את הוצאת "מחברות לספרות" מחובות כבדים ולהקים הוצאה משגשגת בזכות עצמה. הוצאת "זמורה-ביתן" רוכשת ב"דביר", באחת, גם עבר מכובד [...] הזיווג החדש יהיה מכוון, מן הסתם, לשמר את השאפתנות האיכותית מבלי להסתפק בצניעות הכמותית.⁹

זוהי האירוניה של ההיסטוריה: אהד זמורה, בנו של איש חבורת "יחדיו", רכש את בית ההוצאה, שייצג את מה שאביו וחבורתו קמו נגדו.¹⁰ יש טעם להזכיר פה, כי לדעת החבורה, "דביר" הצליחה במפעל הכינוס הגדול שלה, פרסמה עשרות ספרים של יוצרי דור התחיה והקודמים להם, אך נכשלה בייצוג כל הזרמים בספרות העברית, קרי, ספרות המודרניזם ובפרט זו של אנשי "יחדיו". כָּשָׁל זה היה ממניעי החבורה להקים כתב-עת ובית הוצאה משלהם, תוך השתלחות בהוצאה היריבה, שבחורה "להדפיס משוררים מתים". והנה, לאחר שהפרי המו"לי של החבורה – הוצאת "מחברות לספרות" – הגיע במשך הזמן עד סף פשיטת רגל,

⁹ הנדלזלץ, מ. (1/4/86). "העבר עם הפנים אל העתיד". הארץ, ע' 8.
¹⁰ ראו לעיל, הסעיף 'ישראל זמורה: מבקר ספרותי, מו"ל ועורך' ואילך, בפרק 4.

ולאחר שחולץ מהמשבר הזה, הצליח בנו של מייסד "מחברות לספרות" ועורכה לרכוש את "דביר", חרף הסיכון הכלכלי שבעסקה.

הנכס הכלכלי של דביר היה ספרי ביאליק, כדבריו של מיכאל הנדלזלץ: "ביאליק לעולם יימכר, במהדורות שונות, וכתביו הם נכס שאפשר לומר עליו גם לא במליצה – לא יסולא בפז" (הנדלזלץ, 1/4/86). אבל מלבד אלה בשנת 1986 לא היו ב-backlist של "דביר" אלא מעט מאוד ספרים עם פוטנציאל מכירה. כדבריו של אהד זמורה: "הנכסים האדירים שהיו ל'דביר' היו נכסי רוח, אבל נכסים אמיתיים רבים לא היו". בתחילת שנת 2005, כשבעים שנה לאחר מותו של ביאליק, פג תוקף זכויות היוצרים על יצירותיו וכך בא הקץ על הנכס הכלכלי הגדול של ההוצאה.¹¹

רכישת "דביר" נועדה, בין השאר, להתמודד עם הבעיה, אשר באה לידי ביטוי בביקורת שנמתחה אז בעיתונות על "זמורה ביתן": ה"אין פרוזה עברית בזמורה-ביתן", גם לא ספרות ילדים מקורית.¹² זוהי בעיה אופיינית לבית הוצאה חדש, המבקש לעסוק בספרות מקור: סופרי המקור הבולטים קשורים להוצאות אחרות. עניין זה מצטרף לעובדה, שההתבססות הכלכלית של ההוצאה החדשה מצריכה אותה להוציא גם ספרות שאינה "יפה" (במקרה של זב"מ – ספרי הבישול של סירקיס). לכן נרתעים ממנה יוצרים איכותיים, שהיו עשויים לפרסם בה.

האופן בו התמודדה ההוצאה עם הקושי למשוך סופרי מקור יכול לשמש מודל בו ישתמשו גם הוצאות אחרות בעתיד: ראשית, מיצוב ההוצאה באמצעות הספרות המתורגמת כפי שראינו לעיל; שנית, רכישת הוצאה קטנה אך ידועה בשמה הספרותי (במקרה של זמורה, הוצאת "דביר", גם אם כפי שיוצג להלן אולי לא היה הכרח בצעד זה), שלישית, ניצול קשרים אישיים והכרות עם דמויות בעולם

---

¹¹ לקראת פקיעת הזכויות הבלעדיות של "דביר" על כתבי חיים נחמן ביאליק היא הוציאה ב-2004 את "היא יושבה לחלון – כל שירי האהבה" עם איורים של דני קרמן. קובץ נוסף משל ביאליק, "השירים", בעריכת אבנר הולצמן, הוציאה "דביר" באותה שנה, כשהקובץ "סיפורים" יצא בשנת 2008.

¹² הדרי-רמג', י. (1986, אפריל 4). "סוף-דבר", הארץ, מוסף הארץ, עמ' 22–23.

הספרות כדי למצוא יוצרי מקור שבכל זאת יפרסמו בהוצאה. כך, לדוגמה, התגאה זמורה בחיבור שלו עם אחד מהבולטים בסופרי דור תש"ח, מחבר "ימי צקלג", ס. יזהר, שהיה קשור להוצאות הפועלים, "עם עובד" ו"ספרית פועלים". הקשר הזה כמו גם הקשר לעורך חיים פסח (ראו להלן) הוביל ליצירה ולפריחה של הסופר ושל "זמורה ביתן" כאחד, ואפילו של אהד זמורה עצמו.¹³ יזהר נחלץ משלושים שנות שתיקה. בשנים 1992–1999 פרסם, בפרץ יצירה אדיר, שישה ספרים, שפורסמו על-ידי "זמורה-ביתן": "מקדמות" (1992), "צלהבים", "צדדים", "אצל הים", "מלקומיה יפהפייה" ו"גילוי אליהו" (1999).

אבל התפתחות זו התרחשה למרות רכישת "דביר" בידי זמורה, לא בגללה. יזהר סירב להיענות להצעתו של אהד זמורה, שיוציא את ספריו ב"דביר", מפני שלא רצה להיות מזוהה עם בית ההוצאה הנושן. ספריו של יזהר רואים אור על-ידי הירשת של "מחברות לספרות" – "זמורה-ביתן" – לצד ספריהם של אהרן מגד, של דן צלקה ושל חנוך ברטוב הוותיקים, ושל הסופרים הצעירים יותר, אתגר קרת ואורלי קסטל-בלום.

כך תיאר חיים פסח, שהיה העורך הראשי של ההוצאה, את החיבור של יזהר אל ההוצאה:

שבועיים לאחר שהתמניתי לעורך הראשי של הוצאת זמורה-ביתן, כך פתאום באמצע הבוקר, החלטתי לפנות ל ס. יזהר. הרעיון שלי היה פשוט: להציע לו להוציא מחדש את "ימי צקלג" (ואחר כך את כל כתביו) בהוצאת זב"מ. קבלתי את מספר הטלפון שלו בארה"ב, שם שהה באותה העת, ומרוב התרגשות שכחתי לחלוטין שהייתה זו שעת לילה אצלו. יזהר ענה לי מנומנם ומופתע מאוד אך מייד התעשת

---

¹³ אחד הדברים הראשונים, שביקש להראות לי כשביקרתי בביתו במושב ניר צבי, היה המהדורה המיוחדת של כל כתבי ס. יזהר, שהודפסה על נייר איכותי וכל עותקיה מוספרו. זמורה הדגיש, כי הדפסת המהדורה המיוחדת עלתה כחצי מיליון שקלים וכי הוא השקיע אותם בשמחה, בלי ציפייה שאפילו חלקה הגדול של השקעה תחזור, וכל זאת – לכבודו של ס. יזהר.

והבטיח להשיב לי במהרה. ואכן, בערב הבא התקשר והודיע שישמח לממש את בקשתי. כמה שבועות לאחר מכן נחתם החוזה והתחלנו בעבודה. יזהר החליט לשנות ולהשמיט מלים, פסקאות וקטעים שלמים שהומרו באחרים. הופתעתי מאוד, כשהופיעה המהדורה החדשה שבתוך כל המאמרים בעיתונות כמעט ולא הבחינו כלל בשינויים הדרמטיים הללו.

בחודשים הבאים עבד על עריכה מחדש של ספריו האחרים. יזהר היה מאוד ענייני בכל הנוגע לספריו הקודמים, אבל הזדעף מאוד בכל פעם שהצעתי לחשוב על כתיבת ספר חדש. לאחר שנכוויתי כמה פעמים כמעט וחדלתי להזכיר את העניין. מדי פעם המלצתי בפניו על ספרים חדשים שראו-אור, ספרים שהיה קורא בדקדקנות ולא חוסך מהם את שבטו, בעל-פה, כמובן. ובכל זאת שמחתי שהסכים לשוחח – שלא כבעבר – על ספרות בכלל. את נושא הספר החדש הזכרתי בזהירות רבה. הבנתי שאם נמנע מכתיבת פרוזה במשך כמה עשרות שנים, מן הסתם הפצע – שלא ידעתי מהו – עדיין לא הגליד. וכך, בשעות בהן לא עבדנו בעריכה, שוחחנו יותר ויותר על עניינים ספרותיים, מהספרות הקלאסית ועד לקולות החדשים בספרות העברית. את הערותיי בענייני עריכה נהג בתחילה לבטל בהינף יד, אך ככל שחלפו הימים נעשה קשוב יותר ואף עודד אותי להעיר.

כשנה, כמדומני, מאוחר יותר פנתה אליו אריאנה מלמד ממדור הספרות של עיתון "חדשות" להשתתף בפרויקט בו ספרו סופרים שונים על הזיכרון הראשון שלהם. בתחילה ביטל את הרעיון בזעף, אבל אחר כך התרכך וכתב. זו הייתה תחילתו של "מקדמות", הספר הראשון שכתב אחר שתיקה ארוכה. דיברנו הרבה על "מקדמות", לפעמים במשרד ופעמים כשטיילנו בשדה שמאחורי ביתו במושב מישר. מעולם, לפני כן לא פגשתי אדם מאוהב ברגבי אדמה. בתוך

הדיבורים על הספר הנכתב, יזהר היה מספר לי, טיפוס אורבני ללא-תקנה, על כל צמח ופרח- פרא בשדה. שמת לי לב לכך שמעולם לא דיבר על ים, על כל ים, ועל הים שמעבר לאדמה הזאת שלנו ועל היקום שמעבר לים וחשבתי על כל המשתמע מכך. אני הייתי שומע את הדברים ושותק. אמרתי לעצמי: האיש הגדול הזה מדבר אלי, מספר לי על ילדותו, על השקפתו התרבותית, החברתית והפוליטית, וכל מה שאומר עלול לשבש את רצף דבריו. וזה הדבר שהשאיר לי, הדברים הכתובים והדברים שנאמרו ונשארו חקוקים בזיכרון (סטטוס של חיים פסח בפייסבוק, 12/4/16).

מלבד ההצלחה עם ס.יזהר אפשר להזכיר כי פסח הביא להוצאה גם את עיריית לינור ששלושת ספריה הראשונים ("שירת הסירנה", "שתי שלגיות" ו"הבלונדינית הסודית") ראו אור בהוצאה, והיא נדדה עם חיים פסח להוצאת "כתר" כשזה עבר להוצאה זו. "זמורה-ביתן" ביססה אפוא את מעמדה בתחום ספרות המקור ללא המותג "דביר", שנראה מיושן מתמיד. אבל "דביר" פעילה בהוצאת כתבי ביאליק ולצידם – ספרי הילדים של מרים ילן-שטקליס, של אנדה עמיר-פינקרפלד ושל פאול קור, כתבי שלום עליכם וספרי ההיסטוריון צבי יעבץ. הנה כי-כן, בפרספקטיבה היסטורית מתגמדים ההבדלים בין "מחברות לספרות", המודרניסטית בשעתה, לבין "דביר" השמרנית. שתי ההוצאות פעלו משיקולי איכות, שתיהן עסקו – כל אחת בדרכה – בכינוס נכסי רוח מדורות קודמים, למרות שלא ראו ברכה כלכלית בעמלן, ולבסוף, השתיים – "דביר" ו"מחברות לספרות" בגלגולה כ"זמורה ביתן" – פעלו במשך כחמש עשרה שנה תחת קורת גג אחת. "זמורה-ביתן" עוסקת גם במדע בדיוני ובפנטזיה וכן בספרות-עזר כמדריכים וכספרי-יעץ. בין ספרי ההוצאה המצליחים והנמכרים לאורך זמן: "ההוביט" ו"חבורת הטבעת" (מסדרת "שר הטבעות") מאת ג'ון רולנד רעואל טולקין, "יָן ואומנות אחזקת האופנוע" מאת רוברט מ. פירסיג, "המדריך הישראלי להריון ולידה" מאת עמוס בר וטלי רוזין וספרי הילדים של פאול קור ובהם ספרי "כספיון".

ספרות ילדים – סדרת "מרגנית"

נכס נוסף של "זמורה-ביתן" היא סדרת ספרי "מרגנית" האיכותית ובה ספרי מופת מתורגמים לילדים ולנוער (ללא ספרות מקור), בעריכת יחיעם פדן. בסדרה זו המשיך אהד זמורה את מסורת ספרות הילדים והנוער האיכותית של "מחברות לספרות".

לדברי יעל מולצ'דסקי, האחראית על הסדרה מטעם ההוצאה ועורכת ספרי הנוער, יש בקטלוג של "מרגנית" כ-150 כותרים ומהם כ-120 יוצאים עדיין בדפוס. בין רבי המכר של הסדרה: "אלוף הבלשים בלומקוויסט" מאת אסטריד לינדגן (תרגום: מרים שוסטרמן), ספריו של לוי אלכסנדר ובהם "היורה השחורה" (תרגום אורי בלסם), סדרת ספרי "בית קטן בערבה" מאת לורה אינגלס וילדר (בתרגום: אבירמה גולן, זהר שביט וטלי נתיב-עירוני), סדרת "הלקחנים" מאת מרי נורטון (תרגום: יוכבד פרימן), ספרי רואלד דאל, הספרים של אורסולה קרבר לה-גוויין ובהם "הקוסם מארץ ים" (תרגום: תמי כץ מושיוב), "ילדי המסילה" של אדיט נסביט (תרגום איטה אלחנני), "סטיוארט קטינא" של אלטון ברוקס וייט (תרגום: זהר שביט), ספריו של מיכאל אנדה ובהם "מומו" ו"גים ונהג הקטר" (תרגום: לנדה מטלון), והספר הנמכר ביותר – "מר אל, כאן אנה" של פיין (בתרגום אוריאל אופק).

בבדיקת תרגומים מצרפתית, שערכה מרב-לי שרי (1999) לספרי אלכסנדר דיומא לילדים ולנוער, נמצא, כי התרגומים של הסדרה טובים מאוד.¹⁴ בין היתר, הושוו תרגום "הרפתקאות המוסקטרים" שבסדרה לשני תרגומים של הוצאת "מ. מזרחי", "האיש במסיכת הברזל" ו"מחרוזת המלכה" בתרגום מיכה פרנקל. בבדיקה עלה כי שלושת התרגומים קרובים להיות מלאים אך בתרגומו של אביטל ענבר ב"מרגנית", המלאות והקרבה למקור כולטות בהשוואה לשני התרגומים

---

¹⁴ שרי, מ. (מרב נשר) (1999). השפעת נורמות תרגומיות על המרת תכונות הרומן ההיסטורי בתרגום שלושה רומנים של אלכסנדר דימה לעברית בעשור האחרון. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.

האחרים. כמו כן עלה, כי המשלב ורמת הסגנון (הערכיות הסגנונית) בתרגום של "מרגנית" גבוהים.

עשיית הספר (bookmaking)

הספרים של זב"מ וספרי הילדים בפרט בולטים בעיצובם הנאה. לפני-כן פעלה "דביר" לשינוי צורת הספר העברי – להדפיסו על נייר משובח יותר, בפורמט נוח ובכריכה מהודרת. מגמה זו הייתה בין הגורמים להתמוטטות הכלכלית של ההוצאה. בהקשר זה יש לציין את "ספרי תרשיש" ואת ספרי "עקד" הראשונים (ראו בשער הקודם). כל אחת מאותן ההוצאות הגיעה להישגים בעיצוב ספריה ותרמה לשיפור בעשיית הספר בישראל. גם זב"מ תרמה את חלקה בעיצוב הספר העברי. ראשיתו התרומה בספרי הבישול של ההוצאה, החל ב"מהמטבח באהבה" של רות סירקיס. עד לאותה העת, ספרי הבישול בארץ היו קבצי מתכונים. לא היו בהם תצלומים והפורמט שלהם היה נזירי. אלבום הבישול של רות סירקיס חרג מתבנית זו וזכה מייד להצלחה מסחררת. (ראו עוד בסעיף "ר. סירקיס – הוצאה לאור").

זב"מ ידעה לנצל את השינוי שהתחולל בחברה הישראלית באותה עת: מעבר מחברה סוציאליסטית לחברת-צריכה, מעבר ממנטאליות של צנע ומיתון למנטאליות של שפע. לפיכך גבר הביקוש לא לספרי בישול בלבד, אלא לספרים מעוצבים יפה. בחברת שפע, אסתטיקה – ובכללה עיצוב המוצר – היא ערך תרבותי, שיש לו, כמובן, השלכות כלכליות: יש ביקוש למוצר נאה, מעוצב היטב. העיצוב אינו עומד בפני עצמו, אלא הוא נועד להבליט את המוצר מתוך המוצרים המתחרים בו. זמורה ניצל אפוא את הצורה החיצונית של הספר כאמצעי-שיווק מן המעלה הראשונה, ותובנה זו תרמה הרבה להצלחת ספריה בשנות ה-70. הוא אמר:

אנחנו עשינו את מהפך העטיפות בארץ... תחילה, המשיכו המו"לים המתחרים כרגיל, עד שפתאום הם שמו לב, כי הספרים שלנו מצליחים מאוד. הם נבהלו ואז כולם, כמעט ללא יוצא מן הכלל, שינו את הפורמטים שלהם לפורמטים שלנו, ואימצו לעצמם את הגישה שלנו לעטיפות. אבל עטיפה אינה מוכרת ספר. מכיוון שיש כל-כך הרבה ספרים, העטיפה לפחות מושכת אותך לקחת את הספר ליד, ואז עשית את הצעד הראשון, שאולי בעקבותיו תקנה את הספר. המעניין הוא, שהצד החיצוני של הספרים היה די עלוב לא רק בתקופה של אבא שלי, אלא עד לשנות השבעים.¹⁵

גם אם יש הגזמה בדבריו של זמורה, הדברים מעידים על תפיסה חדשה שהחלה לתפוס מקום בשדה ההוצאה לאור בארץ. תפיסה המעניקה מקום מרכזי יותר גם לצדדים הפיזיים בהפקת הספר, כמוצר המיועד לשיווק להמונים. השקעה בעשיית הספר בזב"מ התאפשרה בזכות ההתבססות הכלכלית של ההוצאה. עד סוף שנות ה-70 היא רכשה דפוס, מסדרה וכריכייה ועברה למשרדים גדולים יותר. בהמשך נמכרו הדפוס והכריכייה מפאת אילוצים כלכליים.

אהד זמורה על מקצוע המו"לות

לשאלה כללית על "מתכון למו"ל טוב" ענה אהד זמורה:

מעמד המו"לות בין היהודים ובישראל תמיד היה מאוד נחשב. לפני קום המדינה הם היו מאוד מקורבים לחוגים רחבים של אנשים משכילים ואפילו של ראשי המדינה, של ההנהגה הפוליטית. זה היה, כמו שהאנגלים קוראים לזה, an occupation for a gentleman. אומרים, שכבר אין ג'נטלמנים במקצוע. זה מקצוע שיש בו תחרותיות

¹⁵ ראו בהרחבה: מיכלסון, מ. (22/4/88). "טוב עשות ספרים הרבה", ידיעות אחרונות (המוסף לשבת). ע' 23.

עצומה. זה כבר לא שיושבים בנחת עם הסופר ומדברים. מו"ל צריך להיות בעל טעם, להבין ולדעת מה קורה, להיות ביזנסמן, לדעת לנהל עסק. בימים ההם, אצל אבי ואצל אחרים, המו"לים היו שייכים לחבורה. ואז סופרים היו נכנסים ויוצאים אצלם כחברים. כמובן, [הסופרים] רובם ככולם לא התפרנסו מספרות, אלא מדברים הקרובים לספרות, כמו כתיבה בעיתון, עריכה, הגהה, תרגום. מעבר לזה, אני לא חושב שהמו"לים הם נושאי התרבות העברית. הם יזמים כמו כל יזם אחר. אבל, בהחלט היו מספר דמויות בתולדות המו"לות הישראלית, שהייתה להם השפעה עצומה על התרבות. היום, בגלל הגידול במו"לות והגידול בתחרותיות, המו"לים נלחמים שסופרים מקוריים חשובים יופיעו אצלם (מיכלסון, 22/4/88).

בדברים אלה ניכר שינוי שחל במו"לות העברית: כיום, המו"ל (לענייננו: הבעלים של ההוצאה, או האיש הדומיננטי בה) אינו חלק בחבורת סופרים או בקשר הדוק עמה דוגמת המודל של ביאליק וברנר כמו"לים או המודל של ש"ז שוקן (שהיה הפטרון של עגנון אבל בקשר עם יוצרים וחוקרים נוספים), ובדור שאחריהם אפשר להזכיר מודלים קרובים כמו אלו של את ישראל זמורה, משה שפיצר וכן, במידה מסוימת, ברל כצנלסון וקשריו עם עגנון, ובדור שלאחר מכן – מנחם פרי וגבריאל מוקד.

היום, עיקר הקשר בין בית הוצאה לסופריו מתקיים באמצעות העורכים המקצועיים, המועסקים בהוצאה – רק מעטים מהם הינם יוצרים בפני עצמם – והלקטורים (הללו משמשים גם כגשר בין ההוצאה לסופרים זרים, שספריהם מועמדים לתרגום). התפתחות זו אינה חדשה – עמדנו עליה בתיאור קורותיהן של "עם עובד" אחרי ברל כצנלסון ושל "ספרית פועלים" אחרי שלונסקי – אך היא מתעצמת. אהד זמורה הוא, כנראה, דוגמה לשלב-ביניים במהלך האופייני הזה (וכמוהו רחלי אידלמן מ"שוקן", כפי שנראה להלן): אף אם לא היה חלק מחבורת סופרים, הרי הוא מעורב מאוד. הוא קרא כל ספר שהיה מועמד להוצאה לאור על-

ידו והכריע בענייניו, וזאת – תוך איזון בין שיקולי מערכת לשיקולי הנהלה, כלקח מהתמוטטות ההוצאה של אביו. ניצה בן-ארי, ששימשה כעורכת הראשית בהוצאת "זמורה-ביתן" כשש שנים, במחצית השנייה של שנות ה-90, נשאלה בראיון עיתונאי אם הרגישה חופש פעולה בהוצאת הספרים המסחרית בתקופה של לחצי שוק. היא השיבה:

אני חייבת לומר לשבחך של אהד זמורה, שהוא אחד המו"לים הבודדים עם אופק תרבותי רחב וידע עצום. הרי אני צריכה לספר לך על הבית שגדל בו. הוא נשם ספרים מילדותו. בכנות, אף פעם לא נתקלתי בלחץ כלשהו. מעולם לא סירבו לספר שהצעתי, גם כשהתעקשתי על ספרי שירה ועל מחזות קלאסיים.¹⁶

במחצית השנייה של שנות ה-90 העביר אהד זמורה את ניהול ההוצאה לבנו, ערן, ונטל לעצמו את תפקיד נשיא ההוצאה – תפקיד לא ניהולי, שאיפשר, בכל זאת, מעורבות בעשייה ובייעוץ ביחס לכתבי יד ולכותרים חדשים. כך מסתמן כיוון ההתפתחות של המו"לות הישראלית, שתיארנו: ערן זמורה למד מנהל עסקים וזוה הוא עוסק. השיקולים הספרותיים בהוצאה נתונים בידי עורכים מקצועיים.

בדצמבר שנת 2003 נפטר אהד זמורה. אבירמה גולן כתבה לזכרו:

אילו תרגמתי, נניח, את "אחרון המוהיקנים" לעברית, לפני עשר או עשרים או שלושים שנה, אהד זמורה היה מתווכח איתי על הכותרת. "אחרון המוהיקנים" או "המוהיקני האחרון"? מה שהייתי בוחרת, הוא היה מוצא את כל הצידוקים, האסמכתאות, המובאות והציטוטים הנידחים של אחרוני המבקרים שכוחי האל – שיוכחו את ההיפך הגמור. בעקשנות. בחיוך של ילד שלא מוכן שמישהו בעולם ינצח אותו. בנוקשות של איש רב כוח שלא רגיל שמישהו יחציף פנים מולו.

¹⁶ סתוי, ז. (2/2/01). "רוב הסופרים פוזלים אל השוק". המוסף לשבת – תרבות, ספרות אמנות, ידיעות אחרונות, ע' 26.

אז מה עכשיו, כשמתבקש לכתוב, למורת רוחו, שבלילה שבין יום ראשון ליום שני הלך לעולמו – בייסורים קשים ומיותרים – אחרון המו"לים? או המו"ל האחרון? לא שאין כאן מוציאים לאור מוכשרים ומסורים, או עורכים ספרותיים מחוננים או מנהלי הוצאות ספרים מקצועיים ורציניים. אלא שהמו"לות בישראל שינתה את פניה בשנים האחרונות לבלי הכר, ונהפכה – ברובה, אם כי, למרבה המזל, לא כולה – מבתי-יוצר לתרבות לפסי-ייצור של רבי-מכר לא ממוינים, תלי-תלים של עיקר וטפל גם יחד. וכדי להנפיק את אלה אין עוד צורך באנשי תרבות, או אפילו באנשים בעלי יומרה תרבותית. אבל אהד זמורה, דור שני לענקי המו"לות והספרות – שהיה אמנם חלק מן השינוי הזה ואפילו אחראי לו במידה מסוימת – השאיר בשממה החיוורת הזאת עקבות ענק בלכתו, ואין מי שימלא אותם.¹⁷

---

¹⁷ גולן, א. (25/12/03). אחרון המו"לים או המו"ל האחרון. מתוך אתר "הארץ": <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=376050> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

הוצאת מודן

בשנת 1982 פרש עודד מודן מן השותפות עם אהד זמורה ועם אשר ביתן. כיום פועלת ההוצאה שלו במושב בן-שמן ומציאה לאור ספרי פרוזה, תרגום ומקור, מדריכים וספרי ילדים. כמה מהם זכו להצלחה גדולה: ספריו של דן בראון ובהם "צופן דה-וינצ'י", מספרי המתח של ג'ון גרישם ושל סטיבן קינג, וכן ספרים של ג'ון אירווינג, ושל קן פולט (למשל, "עורבות"; מאנגלית: עדי גינצבורג-הירש) וכמה מספרי דבורה עומר. כמו כן מוציאה "מודן" מדריכים לחיים מהיבטים שונים, כגון ספריו של שאול מייזליש, ("חפה וקידושין: ארוסין, נישואין וחיי משפחה בישראל"), של איילה מלאך-פיינס ("התאהבות: איך אנו בוחרים במי להתאהב"), של חן נרדי ורבקה נרדי (למשל, "גברים בשינוי: בדרך לגבריות אחרת"), של חיים עומר ("שיקום הסמכות ההורית"; תרגום ועריכה: דרור גרין) וכן חוברות למורים, לתלמידים ולהוריהם. בין ספרי הפרוזה המקורית למבוגרים – והם מעטים ביחס לשאר ספרי ההוצאה – ספריהן של גלילה רון פדר ושל אלונה פרנקל, שנודעו בעיקר כסופרות לילדים (על פרנקל ראו בהרחבה בפרק על "מסדה") וכן "ערבים וקידים" של סייד קשוע, "חיים כמעט מתוקים" של רונית ליברמנש, "מעשה תמר" של שלומית אברמסון וספריה של אלה יבלנוסקי ("אפס טעויות", "שלושה גשמים", ו"הניסוי הגדול").

הרשימה חושפת מו"ל שממעט לקחת סיכונים, בוחר בז'אנרים פופולאריים וכמעט אינו מוציא ספרות יפה, שאינה נושאת פרי כלכלי. השוואה עם הקטלוג של "זמורה-ביתן" מאפשרת להבין את חילוקי הדעות בין אהד זמורה, שביקש לאזן הצלחה כלכלית עם תרומה תרבותית, לבין עודד מודן, שמבקש לעשות הוצאה לאור כ"ביזנס". מבחינת מספר הכותרים שהיא מחזיקה בקטלוג מודן היא אחת מההוצאות הגדולות בארץ, זאת בין היתר לאחר שרכשה את הזכויות של הוצאות שהתפרקו למעשה וביניהן מסדה, כמו גם הסכמי שיתוף הפעולה עם הוצאות אחרות (דוגמת הוצאת אריה ניר). מעמדה זה של ההוצאה אמור להתחזק עוד יותר לאחר שההוצאה רכשה את הוצאת "כתר" כשלמרות החשש מריכוזיות בשוק

הספרים, המיזוג ביניהן אושר באופן רשמי באוגוסט 2016. נראה כי ניהול ההוצאה המצויין מן הבחינה העסקית, בלי לקחת סיכונים גדולים, יחד עם השותפות ב"צומת ספרים", בתוך שוק ספרים שאינו מפקח ומאוסדר, מאפשרים להוצאה להמשיך ולצמוח בשעה שמו"לים אחרים מתקשים לעמוד בתחרות הקשה מול הריכוזיות העולה.

הוצאת "מודן" נודעת בספרי הבישול שלה, אשר תופסים חלק נכבד ממדף ספרי הבישול בישראל. בהקשר זה, ועל אף שספרי בישול אינם עיקר עניינו של ספר זה,¹⁸ ראוי להוסיף כמה מילים על הספרים האלה. הוצאות אחרות שמוציאות ספרי בישול אינן משתוות לרציפות ולכמות של "מודן" בתחום זה. שירי לב-ארי כתבה:

הוצאת "מודן", שנחשבת לשלטת בתחום ספרי הבישול בארץ, הוציאה לאור 260 ספרי בישול מאז שנת 1975 – מ"בישולה", שמכר כמה מאות אלפי עותקים ועמד בראש רשימת רבי המכר כשש שנים (!) ועד ספריו של ישראל אהרוני. כיצד קרה שהוצאות הספרים הגדולות פינו ל"מודן" את נישת ספרי הבישול והותירו אותה כמעט לבד בתחום? לפני שנים אחדות, טוענים בכמה הוצאות ספרים, החלה "מודן" בשיטת שיווק חדשה: ספרי בישול שהחלו להתיישן עברו לכריכה רכה והחלו להימכר במכירות מרוכזות במחירים נמוכים במיוחד, שהגיעו גם עד 25 שקלים

---

¹⁸ לעיון נוסף בקשר שבין אוכל לחברה ראו ספרו של אביעד קליינברג (עורך), **בטן מלאה: מבט אחר על אוכל וחברה**, כתר ואוניברסיטת תל אביב. ראו עוד: טרגרמן-מזור, מ. (2008). **גבולות הטעם הטוב: ספרות בישול, תרבות פופולארית ומו"לות בישראל הגלובלית**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה. אלמוג, ע. (1998). מסלט ירקות ולבניה להמבורגר וסושי: הקוקה-קולוניזציה של ישראל. **מקום למחשבה**, 2-3, 25-32. אלמוג, ע. (2004). **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**. חיפה: אוניברסיטת חיפה/ זמורה ביתן. גביעון ל. (2006). **בגובה הבטן – ההיבטים החברתיים והפוליטיים של המטבח הערבי בישראל**. ירושלים: כרמל. טנא, ע. (2002). **כך תבשלנה! קריאה בספרי בישול ישראליים**. עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.

לספר. הוצאות אחרות חששו להוציא ספרי בישול חדשים במחיר מלא, שלא יוכלו להתחרות בספרים המזולים של מודן. "אנחנו עובדים על רווחיות נמוכה ומוכרים בכמויות גדולות", מסביר עודד מודן, מנכ"ל ההוצאה. "כל מו"ל, אם הוא רוצה, יכול להוריד מחירים.¹⁹ דרך אחרת להעמיק את חדירת ספרי ההוצאה לשוק היא לשווק אותם מחוץ לחנויות הספרים, בסופרמרקטים, בחנויות לציוד משרדי ועוד. כך – וכן בשל עיצובו המיוחד – זכה להצלחה מסחררת ספרה של שולה מודן, רעייתו של עודד מודן, "בישולה". הספר יצא בפורמט מפואר, עמוס בתמונות וכוון בכריכת סליל, שמאפשרת להשאיר אותו פתוח בזמן הבישול ולא לתמרן בין ספר שנסגר תדירות ובין ריצה אל הכיריים. כך תיארה זאת שולה מודן בראיון עיתונאי:

יום אחד ישבתי כאן עם גרפיקאית ומעצבת על ספר בישול ועבדנו ואחרי שהן הלכו, זה היה ב-11 בלילה, אמרתי, "אני אעשה לעצמי ספר בישול"... הייתה לי תמונה ברורה איך זה יראה. ידעתי שאני רוצה שזה יהיה בצורת מחברת עם ספירלה, משולב בציורים ושירים שאני אוהבת... אבל אז התחיל יכוח עם עודד. הוא אמר, 'מה פתאום שירי ילדים, זה תינוקי וספירלה, זה יקר', היו לנו ויכוחים מרים. במיוחד על הספירלה, שעושה את זה נורא יקר... אבל אני נורא התעקשתי. כשאני רוצה משהו, אני רוצה רק את זה ושום דבר חוץ מזה ואז אמרתי לו, 'בחיים לא ביקשתי ממך שום דבר, לא יהלומים ולא דברים אחרים, אז תחשוב שאתה קונה לאשתך ספירלה', אבל הוא לא רצה לשמוע [...] בסוף הוא נשבר. שבוע לאחר צאת הספר הוא חדר לרשימת רבי המכר, ומאז, יותר משנתיים, הוא לא יורד משם. [לב ארי: הוא כבר החזיר לעצמו את הספירלה] [...] בגדול, כי הוא לא משלם לי תמלוגים. אחרי השבוע הראשון הוא הבין שטעה והסכים מרצון לעבור טקס השפלה קטן. הוא נישק את כפות רגלי וביקש סליחה".²⁰

¹⁹ לב ארי, ש. (5/6/02). קראת את החדש של סירקיס?, הארץ.
²⁰ לורי, א. (24/3/00). שולה המבשלת. הארץ, מוסף, הארץ.

“ר.סירקיס – מוציאים לאור”

זמן לא רב לאחר שיצא מודן מן השותפות בזב"מ וספרי רות סירקיס בידי (1982), נפרדה רות סירקיס ממודן בעקבות סכסוכים כספיים והמשיכה בדרך עצמאית, כשהקימה בצוותא עם בעלה, רפאל, את “ר.סירקיס – מוציאים לאור בע”מ.”²¹

במובנים רבים מזוהה שמה של רות סירקיס עם מדף ספרי הבישול בישראל, ובוודאי עם ראשיתו בצורתו המודרנית. היא כתבה כ-13 ספרי בישול, ערכה והוציאה לאור כמאה ספרים ופרסמה אלפי מתכונים בעיתונות בישראל. הספרים הראשונים שפרסמה – “מהמטבח באהבה”, “מהמטבח בהנאה” ו”ילדים מבשלים” – נחלו הצלחה אדירה והכניסו למור”ל סכומי כסף נכבדים.

שירי לב ארי העריכה את מחזור המכירות של ספרי הבישול ב-100 מיליון שקלים: “מדי שנה יוצאים לאור 15–20 ספרי בישול חדשים בפורמט גדול, ומספר דומה של ספרוני בישול. הפקתם של האלבומים יקרה: הפקת אלבום בישול צבעוני עולה 40 אלף דולר, וספר בישול חסכוני יותר יעלה 20 אלף דולר. ההוצאות על ספר כזה הן בעיקר על הפקה, עיצוב והדפסה בצבע. ההשקעה מתאזנת עם מכירה של 5,000–8,000 עותקים – תלוי בסוג הספר ובמידת ההשקעה בו” (לב-ארי, 5/6/02).

גם בפורמט המהודר פחות אפשר לראות כמה התרחקו ספרי הבישול של סוף המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת מהספר “איך נבשל בארץ ישראל”, שנכתב בידי ד”ר ארנה מאיר והודפס לראשונה בשנת 1937: “על-ידי מה עלי לבשל? שאלה זו יש שואלות את עצמן בעלות הבית בכל העולם כולו. ובייחוד מטרידה היא את עקרת הבית בארץ ישראל. כי ההבדלים שבאקלים ויתר התנאים הנובעים ממנו מכריחים את האישה הבאה מאירופה לשנות אורח החיים שהיא רגילה בו ובכלל זה גם את אופן הבישול”. דוגמא נוספת הוא הספר “כך נבשל”, שנכתב בידי נשות ויצ”ו בראשית שנות החמישים, בתקופת הצנע, ובו נרשמו

---

²¹ שוחט, צ. (13/6/97). שנים שלושה דברים שלא ידעתם על רות סירקיס. מוסף, הארץ.

המוצרים על-פי ההקצבה, שהייתה נהוגה אז, והמתכונים היו בהתאם – חסכוניים, סגפניים, כיאה למטבח שאין בו חומץ בלסמי ואפילו לא ביצים (אלא אבקת ביצים). באמצע שנות ה-70 החל שינוי הדרגתי אך ברור בעיצוב ספרי הבישול ובתוכנם. כך כותבת מאיה טרגרמן-מזור:

מאז הוצאת ספר הבישול הישראלי הראשון בלשון העברית בשנת 1927 ועד לשנות השישים, שימשו ספרי הבישול להצבת סדר יום תרבותי "ראוי" ואחיד לכינונו של בית ישראלי ראוי ברוח האידיאולוגיה הלאומית-ציונית. הוצאת "מהמטבח באהבה" (סירקיס, 1975) בשנת 1975, שהיה נותר ספר הבישול הנמכר ביותר בישראל (אלמוג, 1998), מסמנת את תחילתה של התקופה השנייה, במהלכה מוחלפת הרטוריקה המודרניסטית של "כור ההיתוך" ברטוריקה גלובלית פוסט-מודרנית, הקוראת לרב-תרבותיות, וזאת על רקע התבססותו של מעמד צרכני בחברה הישראלית.²²

בראיון עם כרמית ספיר ויץ (דצמבר 2010) אמרה סירקיס²³:

את הספר הראשון שלי כתבתי בשפה האנגלית, בלוס-אנג'לס. הוא נקרא A Taste of Tradition דהיינו "טעמה של מסורת", והוא עוסק במאכלי החגים היהודיים. הקדשתי את הספר לאמי, אשר למדה אותי "איך", ולאבי אשר לימד אותי "למה". הספר היה כעין מחווה לשניהם, אשר כל אחד מהם, בדרכו, קירב אותי לנושאים שכתבתי עליהם בספר. מאמי למדתי את עצם ההכנה של מאכלים טובים וטעימים אשר הכינה במטבח הבית שלנו שהיה במרכז תל-אביב. אבי, שהיה איש ספר, קירב אותי לשפה העברית ולתרבות היהודית. בכל אחד מהספרים שכתבתי, ושאני כותבת עכשיו,

²² טרגרמן-מזור, מ. (2008). **גבולות הטעם הטוב: ספרות בישול, תרבות פופולארית ומו"לות בישראל הגלובלית**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה. עמ' VI.

²³ ראו בהרחבה: ספיר-ויץ, כ. (22/12/10). קפה עם רות סירקיס. אתר **OnLife**.
<http://tinyurl.com/grs5tn> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016)

עמדו, ועומדים לנגד עיניי, המשתמשים המבשלים מהספרים שלי במטבח הביתי שלהם. אני משתדלת לעמוד לידם ולהסביר להם מה לעשות כדי שהאוכל יצליח ואיך להימנע או להיחלץ מהמהמורות שבדרך.

במקרה שלי, ה"מטבח" הוא עיסוק טוטאלי המשלב מחקר, בישול וכתובה על אוכל. התחלתי לפרסם מאמרים בנושאי אוכל כבר בשנת 1967. מאז פרסמתי אלפי מאמרים במגזינים, בעיתונות יומית, ברדיו, באתר פעיל באינטרנט וגם לאחרונה עשיתי כמה תוכניות טלוויזיה. במשך השנים כתבתי 13 ספרי בישול, מהם שניים באנגלית, וכולם רבי מכר. כך שאם קיבלתי עצה, או דרבון, זה היה דווקא בנושא הכתיבה. ואני רוצה להזכיר את טומי לפיד ז"ל, שהקים את מגזין "את" בשנת 1967 ולאחר זמן קצר הפקיד בידיי את כל מדור האוכל. גם כשנסעתי לחו"ל – מלווה את רפי בעלי בתפקיד דיפלומטי בלוס-אנג'לס – טומי לפיד ביקש שאמשיך לכתוב מחו"ל ועודד אותי לדווח על האוכל הבינלאומי. ולכן, עוד בתחילת שנות השבעים פרסמתי בארץ כתבות גדולות וצבעוניות על אוכל מקסיקני, ותאילנדי, הודי וסיני, איטלקי וצרפתי. אגב, האוכל הבינלאומי הוא התשתית לספר שלי "מהמטבח באהבה", הספר שנחשב לרב המכר האולטימטיבי בישראל, מכר מאות אלפי עותקים, 70 מהדורות, והוא עדיין מודפס ונמכר. "מהמטבח באהבה" גם הוגדר כספר שעשה מהפך בתרבות הקולינרית בארץ. כך שמבחינתי, המטבח היה כן-שילוח לקריירה רבת שנים, שכללה גם הקמת הוצאה לאור, יחד עם רפי סירקיס, בשנת 1983.

חידוש חשוב נוסף שהובילה רות סירקיס, היא הכנסת הילדים למטבח ומתן הוראות בישול בנוסח שמיועד להם. הספר "ילדים מבשלים" הוא אחד המצליחים ביותר בתולדות ההוצאה. שלושת הילדים המצולמים על השער הם ילדיהם של רות סירקיס ושל בעלה רפאל (רפי), שבצד היותו מנהל ההוצאה הוא אחראי על הצילום גם בשאר ספרי ההוצאה. הילדים הללו הם עתה בעשור החמישי לחייהם, אך הספר ממשיך להיות רב-מכר.

סיפורה של הוצאת "שוקן" משנות השבעים והלאה

הדור השלישי בהוצאת "שוקן": רחלי אידלמן כמנהלת ההוצאה²⁴

רחלי אידלמן הצטרפה לבית ההוצאה של משפחתה בשנת 1969. באותה העת ניהל את ההוצאה בפועל יוסף הרמן, שהיה לפני-כן הקניין הראשי של רשת חנויות הכלבו של ש"ז שוקן בגרמניה.²⁵ אידלמן, ילידת הארץ, בעלת תואר ראשון בכלכלה ובספרות אנגלית ותואר שני במנהל עסקים באוניברסיטה העברית, עבדה במשרד האוצר ובמשרד מבקר המדינה. העסקים עניינו אותה והיא נענתה לקריאתו של אביה, גרשום שוקן, לקבל על עצמה את ניהול הוצאת הספרים המשפחתית. אידלמן הבהירה להרמן, שהכספים שאביה נתן להוצאה לא יהיו עוד: "הרמן, הזמנים האלה נגמרו, אין יותר כסף מאבא, עכשיו צריך להרוויח את הכסף לבד ואם לא מרוויחים אז אין" (מתוך ראיון עמה, 2003).

לאידלמן היו שאיפות לחידושים בעולם המו"לות בישראל, אבל ראשית היא פנתה לתרגם לעברית מקראות וספרי יסוד לסטודנטים באוניברסיטה, כדי שאֵלה לא יתרגמו אותם בעצמם. לכן, כבר בתחילת פעילותה בהוצאה, היא הציעה לתרגם את הספר "מבוא לכלכלה" של ארתור סמואלסון (את הרעיון העלתה עוד כשלמדה באוניברסיטה), אבל גרשום שוקן והרמן לא התלהבו. בעודם שוקלים את העניין, "סטימצקי" הוציא את הספר. אידלמן הציעה אפוא לשניים שיוציאו את "מקרו-כלכלה" מאת ס"א אירוויין, שנחשב אז לאחד החדשנים שבתחום. בישיבה עם אביה ועם הרמן במשרדים של עיתון "הארץ", הרמן התנגד והם דחו את הצעתה בטענה, שהחומר החזותי שבספר (כגון נוסחאות וטבלאות) מייקר מאוד

---

²⁴ אני מודה לחנה קליימן על סיועה לפרק זה. ראיונות עם רחלי אידלמן נערכו בשנת 2003: ב-29/7/03 ראיון שערכתי עמה בבית שוקן בתל-אביב; ב-18/12/03 ערכה חנה קליימן ראיון עם אידלמן, שהתבצע בהנחייתי במסגרת עבודת סמינר באוני-בן-גוריון.
²⁵ ראו הסעיף 'הקמת הוצאת הספרים 'שוקן' בתל-אביב' בשער 4.

את ההפקה וכי ההשקעה הזו לא תוחזר. היחסים בין גרשום שוקן להרמן מכאן ולרחלי אידלמן מכאן באים לידי ביטוי בדבריה של הבת: "יום אחד הרמן הלך לאבא ואמר לו: 'תשמע, אי אפשר שני מנהלים בעסק אחד'. אז אבא אמר, 'תראי, הוא עובד אצלנו 40 שנה ואם הוא אומר שאי אפשר שני מנהלים, אז את הולכת'".

אידלמן סיפרה בראיון כי נעלבה מהחלטה זו אבל קיבלה את החלטה. לפני שעזבה את ההוצאה דאגה להבהיר לאביה: "בדור שלנו, מכל 15 נכדיו של שלמה זלמן שוקן אין אחד חוץ ממני שיכול לנהל את העסק הזה, אז בעצם, לא פיטרת אותי, אלא פיטרת את הוצאת 'שוקן' ממשפחת שוקן ואתה צריך למכור אותה". אבל לא אישה כאידלמן תיכנע לתכתיבים משפחתיים, או ניהוליים. היא הודיעה לאביה ולהרמן, שהיא עומדת להוציא את הספר של אירוויין וכי אם הספר יצליח הם ישלמו לה, ואם הספר ייכשל – לא ישלמו. גרשום שוקן התייעץ על כך עם הרמן והתשובה הייתה חיובית. במשך חצי שנה ישבה אידלמן בספריות ותרגמה את הספר, לאחר שהאוניברסיטאות אישרו מלכתחילה כי יכירו בתרגום. כשהשלימה את המלאכה הגישה אותה לחוות דעת של אחד המרצים בחוג לכלכלה שבאוניברסיטת תל-אביב. הוא לא היה מרוצה, ואידלמן תרגמה שוב את הספר. היא שכרה גרפיקאים, שגזרו את כל פריטי המידע החזותי מתוך תצלומים של דפי הספר והדביקו אותם ללוחות האופסט. הספר יצא בעברית, התקבל בכל האוניברסיטאות והודפס בשלוש מהדורות. זה היה הניצחון הראשון של אידלמן בעסקי המו"לות.

אידלמן נולדה וגדלה בבית "שוקן", אך מי שהכניס אותה לעסקי המו"לות הייתה דווקא סבתה מצד אמה, שושנה פרסיץ, בעלת הוצאת ספרים "אמנות" (ראו לעיל, שער רביעי). כפי שסופר שם, רחלי אידלמן ניסתה כבר כילדה לעדכן את לשונם של הספרים שהוציאה סבתה, וחוותה באמצעותה הוצאת ספרי ילדים בעברית.

ספרי "שוקן" בתקופת אידלמן

הספר הראשון שהוציאה אידלמן לאור היה "מעשה גנוי" מאת המחבר היפני שיקיבו מוראסקי – יצירה בת המאה האחת עשרה, שנחשבת כרומן הראשון. במקביל המשיכה אידלמן בהוצאת ספרים אקדמיים: "הרעיון שלי היה, שיהיה לי קטלוג, ואם בן-אדם [...] יקרא [...] רק את הספרים של הקטלוג שלי, הוא ייצא אדם משכיל, הוא לא יהיה צריך את כל היתר. אז ברור, שזה דבר דמיוני וילדותי, אבל זו הייתה המחשבה שלי: שאם אני אביא לפה את הדברים הכי טובים שישנם בכל מיני תחומים, [...] אדם שייקח את הספרים שלנו [...] גם ייחנה מהם וגם ילמד מהם הרבה".

אבל הקטלוג של "שוקן" בניהולה של אידלמן מעיד, שחזון זה התגשם רק בחלקו. הוצאת "שוקן" רכשה לה מעמד מיוחד בתרבות העברית לא רק בזכות הוצאת כתבי עגנון ושירת עמיחי, אלא גם בזכות מפעלי התרגום לאפלטון, לניטשה ולקפקא. אידלמן ממשיכה במפעל ההוצאה של כתבי עגנון – ערכת כתבי היד, שהסופר הותיר אחריו (העורכת הייתה בתו, אמונה ירון-עגנון) והוצאתם לאורך השנים – וכן במפעל התרגום. היא מוציאה מחזות יוונים קלאסיים בתרגום המשורר אהרן שבתאי.²⁶ חלק מהתרגומים מופק בשיתוף עם המפעל לתרגום ספרי מופת של המועצה הציבורית לתרבות ואמנות. "ההחלטה לתת למשורר אהרן שבתאי את תרגום המחזאות היוונית היתה יוזמה של אידלמן. זהו מפעלו הגדול של המשורר אהרן שבתאי שאילו היה עושה רק זאת כבר היה ראוי להירשם בקהל גיבורי התרבות המקומיים".²⁷ בין היוצרים המודרניים, שכתביהם תורגמו ב"שוקן": ד"ה לורנס, דילן תומאס, מריו ורגס יוסה, איזבל איינדה, וברונו שולץ.

---

²⁶ "אדיפוס המלך" ו"אנטיגונה" של סופוקלס; "נשי טרויה", "מדיאה", "אלקסטס", ו"אפיגניה באאוליס" של אוריפדס; הטרילוגיה "אורסטיאה" של איסקילוס. ועוד. כמו כן ראו באמצע העשור השני של המאה ה-21 מהדורות חדשות של האודיסאה (2014) והאיליאדה (2016) להומרוס.

²⁷ הנדלזלץ, מ. (1/1/91). יש סופרים קלים לשיווק – מו"לות מפעל מרתק. הארץ.

הצד הכלכלי – עשיית הרווחים – בניהול ההוצאה בא לידי ביטוי בהוצאת רבי מכר מתורגמים, בסדרה בשם "ש.ש.ש." ללא ציון שם ההוצאה. הספרים הם בני 150 עד 220 עמודים בכריכה קשה, מודפסים על נייר משובח. ביניהם: "אין חזרה" ו"נשיא על הכוונת" של פרדריק פורסיית; "דם וצבע" של פרנק מקדונלד; "המזימה השטנית" של מדווין אלברט ו"הסנדק" של מריו פוזה, שנמכר ב-25 אלף עותקים. אידלמן בראיון עמה: "חשבתי שאם יהיו לי הכנסות גדולות אני אוכל להוציא יותר ספרים".

אחת ההצלחות הגדולות של אידלמן היא בתחום ספרות הילדים. אידלמן מספרת, שבארון הספרים של ש"ד שוקן היא ראתה רק ספר ילדים אחד. כעת היא מוציאה ספרי-ילדים רבים והיא מקפידה על איכותם. כך, למשל, זכתה להצלחה גדולה ספרי סדרת "פינוקי" מאת אריק היל, המספרים על כלבלב עם כתם חום על הבטן ועל הזנב. ספרים אלו ראו אור בהוצאה משנת 1983, וזכו לתפוצה נרחבת לאורך שנים ארוכות. דוגמה אחרת היא סדרת הספרים שבמרכזם סופי, ילדה המאבדת בשדה תעופה את פליקס, בובת-הארנב שלה. הספר הראשון בסדרה מאת אנט לנגן, יצא לאור בגרמניה ב-1994, ובו "מכתבים מפליקס" הנשלחים מביירות העולם במעטפות המצורפות לספר. הספר המתורגם לעברית ולערבית יצא על-ידי "שוקן" בשנת 2000 ושאר ספרי הסדרה באו בעקבותיו: כל אחד מהם נמכר בעשרות אלפי עותקים. "בחנויות ספרים מעריכים כי ספרי 'פליקס' נמכרו בישראל יותר מאשר ספרי 'הארי פוטר', למרות מחירם הגבוה יחסית".²⁸ גם אם הערכה זו מוגזמת, הרי בוודאי סדרה זו הייתה לאחת ההצלחות המסחריות הגדולות של ההוצאה. אידלמן הוציאה גם סדרה של ספרי טבע לילדים בגיל הרך וסדרה לנוער בשם 'שחף'.

כקודמיה, ניסתה אידלמן לגייס סופרים ישראלים להוצאה, אך ללא הצלחה מרובה. עוד בטרם נכנסה לתפקיד הציעה אידלמן לאביה, שיפנה לסופר א"ב יהושע ויציע לו להוציא את ספריו ב"שוקן", אלא שיהושע ראה עצמו מחויב

---

²⁸ קופפר, ר. (12/6/03). אולי ראייתם כאן ארנב עם מזוודה. הארץ.

למו"ל של שני ספריו הקודמים, "הקיבוץ המאוחד". אחרי שהתפרסם בעיתון "הארץ" סיפורו, "בתחילת קיץ 1970", נערכה פגישה שלו עם גרשום שוקן ויהושע סיפר לו, כי ברצונו להוציא את הסיפור כספר אבל ב"הקיבוץ המאוחד" אמרו לו, שהסיפור קטן מכדי הוצאתו כך. גרשום שוקן הסכים להוציא לאור את הסיפור – בתנאי שיהושע יוציא על-ידו גם את הרומן הבא שיכתוב. כך יצא "תחילת קיץ 1970" ונחתם החוזה לספר "המאהב". שני ספרים נוספים של יהושע יצאו על-ידי "שוקן", אבל בסופו של דבר הוא העדיף את "הקיבוץ המאוחד" (כפי שמפורט בשער החמישי), מפני שהרגיש כי הוצאת "שוקן" אינה בית ספרותי, אינה בית-ועד לחבורת יוצרים. בסעיף הבא ובסעיף 'יחסי ההוצאה והיוצרים בזמן כהונתה של אידלמן' נדון עוד על ספרות המקור ב"שוקן".

ניהול ההוצאה

אידלמן החלה לנהל את "שוקן" בראשית שנות השבעים אך אביה התערב בהחלטותיה. בין השאר, הוא הביא להוצאה את הסופר בנימין תמוז כעורך, בטענה, שהניסיון שלה אינו מספיק כדי לבחור בסופרים ובספרים שיתאימו להוצאה. אידלמן: "נעלבתי אבל שתקתי. אמרתי לעצמי 'אני אראה לו'. בנימין תמוז הציע כל מיני ספרים, קראתי את כולם ואף אחד לא מצא חן בעיני, דחיתי את כל ההצעות של תמוז". בין הספרים שהציע היה "הדוד פרץ ממריא" של יעקב שבתאי. "זה ספר משעמם ועד היום אני חושבת כך, אבל כמובן שאם הייתי לוקחת את זה, ואחר כך היה בא לי 'זכרון דברים' וכל האחרים של שבתאי, אז היה לי את יעקב שבתאי. זה היה מצדי שיקול מוטעה".

אידלמן, כמו"לית וכמנהלת, מעורבת בשיקולי העריכה כפי שהיו סבה ואביה (התנהלות זו מזכירה את התנהלותו של אהד זמורה, כפי שצוין לעיל). בכל זאת מעידה אידלמן על הבדל בין אופי הניהול שלה ובין זה של אביה: "אצל אבא זה היה יותר תחביב, הוא היה מחליט פתאום שאיזה ספר מעניין אותו ואז הוא היה מוציא אותו לאור. הוא ישב לו בעיתון 'הארץ' וקרא עיתונים, אני עובדת יותר

בצורה מו"לית מקצועית [...] ולא משנה אם זה שייך לי כעסק משפחתי; כי גם אם הייתי מועסקת בתפקיד כשכירה הייתי פועלת אותו דבר. ספר שלא עומד בקריטריונים שלי, אני בכלל לא מתעניינת [בן] ושולחת את כתב היד בחזרה". אידלמן עובדת עם לקטורים מעטים – חלקם אינם משמשים בתפקיד דרך קבע – אבל בסופו של דבר, ההחלטה היא שלה בלבד.

מלחמת יום הכיפורים פרצה זמן קצר לאחר כניסתה של אידלמן לתפקידה. לדבריה, "כל מלחמה משפיעה על המצב הכלכלי של ההוצאה. אף פעם לא פיטרנו עובדים, אבל בשנים האחרונות חושבים על כל עובד חדש שלוקחים, מצמצמים הוצאות ומוציאים פחות ספרים. שנות ה-70, וה-80 היו שנים טובות להוצאה [על אף נזק שנגרם לה בעטייה של מלחמת לבנון ב-1982, כפי שיצוין להלן. מ. נ.], אבל השנים האחרונות זה מיתון מתמשך ולכן חייבת להיות השגחה והקפדה מרבית על הבחירה של הספרים ועל ההוצאות [הכספיות]. בגלל כל המצב, [...] הסיכוי של הספר נלקח [...] בחשבון. בשנים קודמות, אם ספר לא הצליח היו עוד 50 ספרים שכן הצליחו, אבל עכשיו מקפידים על כל דבר. השנים האלה בענף המו"לות הן שנים קשות ולכן יש את כל המיזוגים האלה בין הוצאות ספרים".

בשנת 2002 דיווחה הוצאת "שוקן", כי לא נפגעה מהמיתון. "לא הגענו למצב שאנו צריכים לשנות את התוכניות שלנו – להבדיל מתקופת מלחמת המפרץ, למשל, שבה החלטנו לשנות את סדר ההופעה של הספרים והרדמנו כמה ספרים בשלבי עריכה, עד שהמצב ישתפר. היום אנחנו לא עומדים במצב הזה".²⁹ אידלמן השתמשה בשיטות שיווק כגון ערבי עיון לכבוד ספר שעומד לדאות אור, והפניית כל ספר לקהל-יעד מתאים: "נניח, אם יש לנו ספר בפסיכולוגיה, אז פונים לכל העיתונים של הפסיכולוגיה, עושים ערבי עיון. אנחנו מוכרים את הספר במקום, בנוסף למכירתו בחנויות ספרים דרך סיטונאים". בניהול של אידלמן, ההוצאה פועלת ברווח.

²⁹ לב ארי, ש. (20/5/02). מודף רעוע. הארץ.

מיכאל הנדלזלץ אמר על אידלמן: "מי שאומר שהוא נכנס למו"לות כדי לעשות שם כסף, שילך לבורסה. רחלי גדלה בזה, אוהבת את זה, מכורה לזה, יש לה את הטעם שלה, היא למשל לא נכנסת לשום עסקאות של הנחות מטורפות כדי למכור יותר. אם הוצאות אחרות סוגרות על דיל עם סטימצקי, אצל רחלי אין דילים, ואם סטימצקי אומר לה 'אז אני לא לוקח ממך ספרים' [...] היא אומרת, 'אל תיקח'. היא בן אדם מאוד עקרוני".³⁰

על הקשר בין ההוצאה לעיתון "הארץ", שאידלמן היא חברת הדירקטוריון שלו, אומרת אידלמן: "ההוצאה יותר ותיקה מהעיתון, והיא גוף עצמאי, היא לא חברה שכפופה לעיתון. זה לא עיתון שיש לו הוצאה. אם אני יכולה לשכנע את העיתונאים ב'הארץ', או את העורכים, שכדאי להם לכתוב על הספר שהוצאתי, אז הם יעשו. אין שום מחויבות וזה נשאר כך, שההוצאה היא עצמאית והעיתון עצמאי, ואין אותם הדברים ש'דיעות אחרונות' עושים – פעולות] של מחויבות העיתון להוצאה ברגע שמתפרסם שם ספר. אם אני מו"ל טוב, אז הם יכתבו על דברים שלי, אבל אם אני מוציאה דבר שלא מעניין נפש חיה, הם לא יכתבו".

יחסי ההוצאה והיוצרים בזמן כהונתה של אידלמן

היחסים בין "שוקן" לבין הסופרים העבריים תוארו בפרק הרביעי, בסעיף 'בואו של דן מירון להוצאה', ובפרק הנוכחי ציינו את המקרים של א"ב יהושע ושל יעקב שבתאי. התנהלותה של ההוצאה לא השתנתה מאז. המקרה של עגנון הוא יחיד ומיוחד בתולדות "שוקן" והמו"לות העברית בכללה, והוא "לא חזר על עצמו", כדברי אידלמן. עם זאת, התקשרות מסוג זה נעשתה עם שבתי טבת.

בשנת 1972 פנה טבת, שהיה עיתונאי ב"הארץ", אל גרשום שוקן והציע לכתוב ולהוציא לאור את הביוגרפיה של בן-גוריון בשיתוף פעולה עם הוצאת ספרים אחרת, בשל העלות הגבוהה של המטלה ומשך-הזמן הארוך הנדרש לה.

³⁰ ראיון עם הנדלזלץ נערך על-ידי חנה קליימן במאי 2004.

אידלמן לא הסכימה לעסקה משותפת עם הוצאה אחרת. "אני אמרתי לאבא שלי, שאני לא מוכנה לצרף עוד הוצאת ספרים, משום שזה פרויקט אדיר. חשבתי, שלושה ארבעה כרכים – ואנחנו נרים אותו! לשבתי טבת היה מעמד בהוצאה, היו לו רבי מכר כמו 'חשופים בצריח', [שהופיעו] עוד לפני כניסתי לתפקיד המו"ל. הוא הוציא את הביוגרפיה של משה דיין ואחר כך את 'קללת הברכה'. הוא היה מלך רבי-המכר של ההוצאה. כשהוא היה נכנס למשרד של הרמן הם היו שותים קוניאק".

בחווה, שנחתם עם שבתי טבת, נקבע כי הוצאת "שוקן" תשלם לו משכורת חודשית במשך שש שנים והוא יכתוב שלושה כרכים. בסופו של דבר, מימנה ההוצאה את כתיבת הביוגרפיה – "קנאת דוד" שמה – במשך 13 שנים. הכרך הרביעי של הביוגרפיה, "איש ריב", יצא רק בראשית 2005. על תהליך העבודה עם טבת מספרת אידלמן: "הוויכוחים אתו היו משהו שלא יאמן. הוא איש מאוד קשה. הכרתי אותו עוד בילדותי; עיתונאים היו באים אלינו הביתה. כשהוא התחיל לכתוב את הביוגרפיה של בן-גוריון חתמנו על חוזה. באיזשהו שלב, זה לא היה כדאי מבחינה כלכלית: קודם כל, הוא עבד נורא לאט, הוא לא עמד בקצב של כל שנתיים – כרך, והציבור אין לו הרבה סבלנות, בעיקר במדינה שלנו, שהכל מתחלף כל שתי דקות, והעניין של האנשים הולך כל פעם למקום אחר". הכרך הראשון של הביוגרפיה היה רב-מכר והשני נמכר הרבה פחות. אידלמן ניסתה למכור את הספר למזכיר ההסתדרות דאז, ירוחם משל, כדי לממן את ההוצאות. את הכרך השלישי היא מכרה למזכיר-ההסתדרות הבא – ישראל קיסר.

במהלך כתיבת הכרך השלישי גילה טבת חומרים מעניינים על רצח ארלוזורוב. אידלמן הציעה לו לקטוע לזמן-מה את כתיבת הביוגרפיה ולכתוב לה על הפרשה ההיא. "זה יהיה רב מכר", אמרה לו, "נעשה כסף ואני אמשך לשלם לך משכורת כדי שתכתוב הלאה את הביוגרפיה של בן-גוריון". הספר יצא לאור והיה, אכן, לרב מכר, אלא שמלחמת לבנון, שפרצה בקיץ של 1982, קטעה את המכירות.

שבתי טבת קירב להוצאה את אביגדור קהלני, שכתב את "עוז 77", אשר היה אף הוא רב מכר. אידלמן דחקה בטבת, שיביא להוצאה סופרים של רבי מכר, כדי שהיא תוכל לשלם את משכורתו בעבור "קנאת דוד". היא ראתה את הביוגרפיה הזו כבעלת ערך היסטורי, אלא שלבסוף לא היה ביכולתה לשלם עוד את המשכורת ופנתה ליו"רם דינשטיין, שהיה נשיא אוניברסיטת תל-אביב, בהצעה שיעסיקו את טבת כחוקר באוניברסיטה.³¹

פנחס שדה היה קשור ל"שוקן" ופרסם בה את רוב הספרים שכתב מ-1969 עד 1993, בטרם פטירתו. ההוצאה קיימה התקשרות קצרה עם מאיר שלו. "תנ"ך עכשיו" פרי עטו היה רב מכר וההוצאה עמדה להוציא את הרומן שכתב, "רומן רוסי", אלא שלטענתה של אידלמן דרש הסופר, שתוסיף על תמלוגיו בדיעבד: "על הרטרואקטיביות אמרתי שאני לא יכולה. אם הייתי מסכימה, כל הסופרים היו באים אלי [באותה הדרישה] ואז יכולתי לסגור את העסק. אמרתי לו, שבתנאים האלה לא אוכל להוציא לו את הספר והוא הלך ל'עם עובד'".

כאמור, בשנים 1951–1952 הוציא גרשום שוקן את ספרו של אורי צבי גרינברג, "רחובות הנהר". בתחילת שנות ה-70 עודדה אידלמן את אצ"ג לשוב ולהוציא ב"שוקן" את השירים שלו, אלא שאשתו, עליזה טור-מלכא, הערימה קשיים ודרשה תמורת הזכויות את העסקת בתה בהוצאה וכן הדפסת מאמרים שכתב אצ"ג בעיתון "חדשות רמת גן". אידלמן מספרת: "אחרי שאצ"ג נפטר אמרתי לאשתו, עליזה, 'בואי נעשה חוזה ונוציא את כל כתביו', אבל לא יכולתי לעמוד בדרישתה להעסיק את בתה במשך כל ימי חייה [...] היא התרוצצה אצל כל מיני מו"לים, ניסתה גם איתם, ולבסוף הלכה לבגין ו'שנוררה' אצלו כסף [...] – כסום משמעותי של 400 אלף לירות, והיא פנתה ל'מוסד ביאליק', שהחל להוציא

³¹ הכרך הראשון של "קנאת דוד" – "בן גוריון הצעיר" – ראה אור ב-1976; "איש מרות" – ב-1980; "הקרקע הבוערת" (היישוב בשנות השלושים והארבעים) – בפסח 1987; "איש ריב" – ב-2005. בין שני הכרכים האחרונים הוציאה "שוקן" שני ספרים, שכתב טבת כהסתעפויות הביוגרפיה: "רצח ארלוזורוב" ו"בן-גוריון וערביי ארץ ישראל". "רצח ארלוזורוב" היה בין הגורמים להקמת ועדת חקירה ממלכתית לעניין הרצח.

את הספרים של אצ"ג. כשאבא שלי נפטר והיא באה לשבעה, היא התיישבה לידי ואמרה: 'כל כך חבל שאת לא מוציאה את הספרים של אורי צבי'. אני לא יכולתי לעמוד בדרישה שלה. כשאני חותמת עם מישהו על חוזה, אני עומדת בזה. איך אני יכולה להתחייב להעסיק מישהו מגיל 18 ועד 75? זה בלתי אפשרי".

בשנת 1998 פרסם בהוצאה המשורר והסופר בנימין שבילי את ספרו "קסטוריה", הראשון בטרילוגיה של סיפורי מסע ספרותיים-רוחניים. לדבריו, הקשר עמו נעשה בהחלטה מהירה של אידלמן: "שלחתי את כתב היד לכמה הוצאות אבל היא [אידלמן, מ.ג.] הייתה הראשונה, אחרי ארבעה ימים התקשרה ונפגשנו. זה עשה עלי רושם טוב וסגרנו חוזה תוך שבוע".³² ההתחייבות של שבילי הייתה למסור להוצאה גם את הספר הבא שיכתוב. עד לשנת 2010 יצאו ששה מספריו על-ידי "שוקן". הוא מקבל מענק קטן עם מסירת כתב היד וכן תמלוגים. קהל הקוראים שלו מצומצם – קהל שמתעניין בספרות רוחנית דתית ואישית מאוד – ולכן, "התמלוגים הם נמוכים", אומר שבילי ומוסיף: "שוקן לא מפרנסת את הסופרים שלה. מדובר בכמה מאות שקלים כל חצי שנה על ארבעה ספרים שיש לי ב'שוקן'. ב'קסטוריה' הגענו אולי ל-2000 ספרים שההוצאה מכרה. בספר 'שירי התייר הגדול' עברנו את ה-1000 עותקים. אני צריך ללמד, להרצות, כדי להתפרנס – אי אפשר לדבר על הוצאת ספר כפרנסה".

שבילי ראה עצמו כיוצר של הוצאת "שוקן": "בזמן שחברים שלי מחכים שנתיים שלוש עד שמוציאים להם ספר שירים, אני גומר לכתוב ספר שירים וכבר יש לי מי שמוציא לי את הספר ותוך חצי שנה הספר בשוק. אני חושב שזה 'צ'ופר' ענק, כשמוציאים לך את הספר שכתבת בהוצאה מכובדת מאוד". עם זאת, כאשר "שוקן" דוחה כתב יד שלו, הוא פונה להוצאה אחרת. את הספר שסיים לכתוב בשנת 2011, הוא פרסם על-ידי "זמורה-ביתן" ומכון "הקשרים".

---

³² ראיון עם בנימין שבילי נערך ב-16 באפריל 2004.

"שוקן" הייתה קשורה עם חוקר הקבלה משה אידל. ששה מספריו יצאו על-ידיה; האחרון שבהם – "קבלה וארוס" (2010). יחד עם זאת, ספריו של אידל ראו אור גם בהוצאות אחרות: ב-2006 ראה אור "מקובלים של לילה" בהוצאת "כרמל" ב-2008 יצא "עולם המלאכים" בהוצאת משכל, שם יצא גם ספרו "שלמויות בולעות: קבלה ופרשנות" בשנת 2012. בשנת 2015 יצא ספרו "שלשלאות קסומות: טכניקות וריטואלים במיסטיקה היהודית" בהוצאת מכון שלום הרטמן.

ספרו הראשון של מיכאל הנדלזלץ, "ספר" (1998), יצא על-ידי "שוקן", וכדבריו, "הספר השני, 'עוד ספר', יצא בשנת 2000, אבל כבר לא בהוצאת 'שוקן'". אידלמן אמרה לו, שעל-פי הניסיון שלה, ספר שני של סופר נכשל בדרך כלל, וסירבה להוציא אותו.³³ "ואז", אומר הנדלזלץ, "הייתה בעיה: מה יגידו בעיתון [על העובדה], שאני הולך להוצאה אחרת, למרות שזה לא קשור." הנדלזלץ התייעץ עם מו"ל העיתון, עמוס שוקן, והלה הניח לו לפנות להוצאה אחרת. הספר יצא על-ידי "הקיבוץ המאוחד" ואכן, כדברי אידלמן, הוא נמכר פחות מקודמו: 700 עותקים לעומת 3,000 של הראשון. הספר השלישי של המחבר, "ספר הספרים הזמני", יצא בהוצאת "ידיעות אחרונות" (2004). כמו בספרות המקור, גם בתחום הספרות המתורגמת אין ל"שוקן" יוצרים בני זמננו איתם היא מזוהה.

---

³³ יתכן, שתופעה זו אינה קיימת בתחום הספרות היפה. מעניין להשוות את השיקול הזה של אידלמן למדיניות של אחד זמורה (ראו עמוד 456), שדבק ביוצר גם אם לא כל ספריו היו מוצלחים או זכו להצלחה מסחרית גדולה.

מול המו"לים האחרים, מול הציבור ומול מפיצי הספרים

כבכל תחום, כמובן, גם בעולם ההוצאה לאור מתקיימת תחרות על ראשוניות של מוצר, שתקנה לו יתרון בפריצה לשוק ובכיבושו. הדוגמא הראשונה לתחרות כזו בין "שוקן" למו"לים אחרים ניתנה כבר בשער הקודם: רכישת הזכויות על הרומן "אלה תולדות" מאת הסופרת האיטלקיה, אלזה מורנטה, ותרגומו לעברית: "היו לי [...] דוגמאות תרגום של כל המתרגמים הכי טובים בארץ מאיטלקית, ואף אחד מהם לא היה מספיק טוב. בסוף קיבלתי אישור לתרגם את הספר מאנגלית, אבל לא רציתי לעשות את זה". אידלמן ויתרה על הזכויות והן נקנו בידי מנחם פרי, שהוציא על-ידי "הספריה החדשה" את תרגומו של עמנואל בארי. הספר היה לרב מכר. אידלמן: "לא היה לי אף מתרגם איטלקי שתרגומו יהלום את הספר, אז מרצוני ויתרתי על הוצאת הספר. מבחינה מסחרית אולי עשיתי שטות, אבל מבחינת גישה למו"לות אני לגמרי שלמה עם זה".

דוגמא נגדית נמצאת בתחרות על הוצאת ספר על מלחמת לבנון. אידלמן עמדה להוציא את "מלחמת שולל" מאת זאב שיף ואהוד יערי בשעה שהוצאת "ידיעות אחרונות" עמדה להוציא את "שלג בלבנון" מאת שמעון שיפר. אידלמן נקטה טקטיקה של הטעיה ואמרה לעובדיה, כי אם יישאלו על אודות התקדמות העבודה על "מלחמת שולל" יגידו, שהעבודה תימשך עוד זמן רב. כמובן, היא החישה את העבודה ולשם כך החליטה, בין השאר, להוציא את הספר בכריכה רכה. היא הקדימה את המתחרים. לדבריה, המפיעים הופתעו: "מה פתאום אתם באתם? כל הזמן 'ידיעות אחרונות' אומרים שהם ראשונים'. בשבוע הבדל בין היום שאני יצאתי לבין היום שהם יצאו מכרתי עשרת אלפים עותקים".

הפקת "רצח ארלוזורוב" מאת שבתי טבת נשמרה בסוד. אידלמן אסרה על עובדיה לדבר על זה עם איש. הנחת העבודה שלה הייתה, שמידע מוקדם על פרסום הספר בלי להבהיר את זהותו של הרוצח יעורר מהלך לפגיעה בהפצתו, פגיעה מצד אנשי לח"י והימין, שהואשמו ברצח מאז התרחשותו ושינסו אפוא להגן מראש על עצמם מפני האשמתם הצפויה שוב. אידלמן סיפרה: "כשיציאנו

לאסוף מפות לספר אמרנו שאנחנו עובדים על הביוגרפיה של בן-גוריון, כך שאף אחד לא ידע. ביום שהספר עמד לצאת לא ידעתי מתי יגיע הספר מהכריכיה למחסן, אז צלצלתי ל'מבט לחדשות' בטלוויזיה והצעתי להם 'אייטם' של חמש דקות על ספר סנסציוני שהולך לצאת אצלנו. הם רצו לדעת במה מדובר, אבל אמרתי להם שרק בשעה שנקבע הם יקבלו את הספר. שבועיים אחרי שהכתבה שודרה בטלוויזיה הוקמה ועדת חקירה ממלכתית על רצח ארלוזורוב, בגלל הספר". הספר היה לרב מכר.

מקום מיוחד בעולם המו"לות הישראלי תופסים היחסים בין המוציאים לאור לבין מוכרי הספרים. עד מפנה המאה, רשת מכירת הספרים הגדולה היחידה בארץ הייתה "סטימצקי", שהכתיב להוצאות הספרים את תנאיו, ולציבור הרחב – את מחירי הספרים. רוב המו"לים נכנעו לדרישותיו, אבל אידלמן, ששימשה במשך שנים רבות כיו"ר התאחדות הוצאות הספרים בישראל, לא נכנעה. לדבריה, הוא ניצל את העובדה שיש לו 120 חנויות ספרים כדי לגבות כספים שלא לצורך מהוצאות הספרים. השיטה של סטימצקי היא "שיטת הסלמי": "אתה רוצה את הספר שלך בחלון? אז תסיף לי עוד חמישה אחוז; [...] אתה רוצה את הספר על השולחן? [...] תסיף לי עוד 5 אחוזים". אחרי שנקבע הסכם איתו הוא מתחיל לבקש עוד כסף. הבעיה [היא], שרוב המו"לים חושבים, שסטימצקי כל כך חזק: הם מרגישים שהם זקוקים לו כדי שימכור את הספרים שלהם, וכל מה שהוא מבקש הם נותנים לו. במצב הזה, רוב הכסף נמצא אצלו והמו"לים עם הלשון בחוץ. אני הולכת בדיוק במדיניות הפוכה.

כך נהגה בשבוע הספר ב-2004:

היה לי עם סטימצקי ויכוח אדיר. הוא ביקש ממני חמישה אחוז נוספים לשבוע הספר, בטענה שאני מכריחה אותו לתת הנחה לציבור ולכן אני צריכה להשתתף בהוצאות. [...] אמרתי לו: "אדוני היקר, אל תיקח ספרים של הוצאת 'שוקן'. תחכה שבוע". משפט כזה לא תשמעי מאף מו"ל במדינת ישראל. אני אמרתי לערי סטימצקי, שהתוצאה של כל המהלך הזה [הינה], שהוא מתעשר והמו"ל נחנק, אבל הסוף יהיה, שהוא יעמוד מול 120 חנויות ולא יהיה לו מה להציע לקונים שלו לקנות, ואז הוא ישאל את עצמו, לאן הרווחים שלו הלכו? התפקיד שלי – להוציא ספרים, והתפקיד שלו – למכור אותם. כיוון שהוא 'טקטיקן' מוצלח, הוא פונה קודם כל לחלשים [ואחר-כך ליותר חזקים, עד שהוא בא אלי ואז הוא אומר: 'כולם נותנים לי [...]']. הוא צריך אותי כמו שאני אותו. אם אין לחנויות ספרים טובים למכירה, קונים לא יכנסו. אם אין למו"לים ספרים טובים להציע, אנשים לא יקנו מהם.

אידלמן התבטאה לעניין זה באסיפה הכללית השנתית של התאחדות המו"לים, שהתקיימה בתחילת חודש פברואר, 2004: "התחלתי לחשוב שהספר [בוחרות בחיים" מאת דורית אלדר אבידן: שיחות עם נשים מוכות] הוא משל למצבו של ענף המו"לות בישראל". לדבריה, אם המו"ל אינו מקבל את הדרישות של המפיצים, רשת "סטימצקי" מפסיקה את הזמנות הספרים, או מזמינה בתנאים חדשים, שלא סוכם עליהם. "צומת ספרים" רוצה לשלם להוצאות הספרים רק לאחר מכירת הספרים לצרכנים³⁴ ומאיימת על המו"לים, שאם לא ייעתרו, היא תקנה מהם רק את הלהיטים.³⁵ עוד נכתב שם, כי כאשר הכריזה אידלמן באותה

³⁴ בשיטת ה"קונסיגנציה" – תשלום למו"ל בהתאם למספר הספרים שנמכרו מתוך אלה שהוזמנו בידי המפיץ (לא בהתאם למספר הספרים שהוזמנו), וכל עוד לא נמכרו הספרים שסופקו לא מקבל המו"ל תשלום.

³⁵ הנדלזליץ, מ. (3/4/04). דבר העורך, הארץ.

אסיפה, שהוצאת "שוקן" לא תספוג עוד מכות, לא ניתנה לה תמיכה גלויה מצד המו"לים האחרים.

גם עם "צומת ספרים" ניהלה אידלמן משא ומתן:

כשהם אמרו לי, "אנחנו נוציא [למכירה] רק ספרים מוזלים [שיימכרו] ב 15–25 שקל", אמרתי להם, שלא אכפת לי למכור להם כל מיני ספרים שיצאו בשנות ה-40–50 [...] היה לי את סולד'ניצין, 100 ספרים אחרונים, ומכרתי להם. יותר טוב היה לי למכור להם ספרים כאלה מאשר לגרוס אותם. יום אחד הם באו ורצו ספרים חדשים באותם תנאים, ואני לתנאים האלה לא הסכמתי. בשנה שעברה שוב ניהלתי אתם מו"מ על מכירה [ש] לא בקונסיגנציה, והגענו להסכם על תנאים ש[...] הייתי מוכנה לתת להם במכירה, והם החליטו שהם רוצים תנאים עוד יותר טובים. אמרתי: "לא, יש גבול למה שאני מוכנה לרדת", ועובדה – הם קונים את הספרים שלי³⁶.

מוכרי הספרים יטענו, כי כך הוא עולם העסקים. רשתות מכירת הספרים של "סטימצקי" ושל "צומת ספרים" נבנו היכן שרבים – וביניהם מו"לים לא-מעטים – נכשלו. חנויות במרכזי הערים ובקניונים כרוכות בהשקעה כספית גדולה מאוד, ובזה מצדיקות ה"אימפריות" הללו את דרישותיהן מהמו"לים. יחד עם זאת, למי שמשקוף על עולם הספר קשה שלא להביע תמיכה במו"לים הנאלצים להיכנע לתכתיבי מוכרי הספרים ומפיצייהם, הדורשים הנחות המותירות בידי המוציאים לאור רק חלק קטן ממחירו הקטלוגי של ספר. על הסיכויים להתמודד מול דרישות אלו בעידן הדיגיטלי ראו בסיכום ספר זה.

---

³⁶ בראיון עם רחלי אידלמן שערכה חנה קליימן ב-18 בדצמבר 2003.

מחלוקות בין ההוצאה לעיתון של המשפחה, פולמוסים בציבור ועם הוצאות אחרות

ספרים רבים של "שוקן" עוררו עניין בציבור – בשל ההקשרים הפוליטיים והחברתיים שלהם – עד כדי פולמוסים וסערות ציבוריות. כבר ציינו את "עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי", שיצא בזמן משפט אייכמן, ואת את ועדת-החקירה שקמה לאחר פרסום "רצח ארלוזורוב" מאת שבתי טבת. עניין דומה עורר ספרו של יואב גלבר, "למה פרקו את הפלמ"ח?", המתאר את הצעדים הצבאיים והחברתיים שנקט בן-גוריון לכינון הממלכתיות בישראל.

"רעב" מאת הסופר הנורווגי קנוט המסון עורר שערורייה מפני שהסופר נודע בתמיכתו בנאצים. אידלמן החליטה לתרגם ולפרסם את הספר בשל ערכו הספרותי והתרבותי. בעיתונות נכתב: "אין לשכוח שהמסון הוא סופר חשוב, שהשפיע על סופרים רבים וחשובים במאה ה-20 כולל על עגנון. לפיכך יש לברך את הוצאת 'שוקן' על ששברה את החרם, שהיה קיים, למעשה, בישראל על ספריו של המסון בשל תמיכתו בנאצים. קנוט המסון שיתף פעולה עם הנאצים במלחמת העולם השנייה וכתב מאמרים נגד האנגלים ובעד ההצטרפות לגרמנים. בשל תמיכה זו בנאצים הועמד לדין לאחר המלחמה רוב רכושו הופקע והציבור הנורווגי החרים את ספריו".³⁷

פולמוס מסוג אחר היה כרוך בזכויות, שהיו ל"שוקן" על כתבי קפקא (ראו בשער הרביעי של ספר זה). ס. יזהר מחה במכתב למערכת "הארץ" על סירובה של "שוקן" לאפשר להוצאת "עם עובד" להוציא תרגום חדש לכתבי קפקא:

[...] אילנה המרמן הביאה הוכחות חותכות לצורך בתרגום חדש של הספר. והנה מתברר שפרסום תרגומיה ב"עם עובד" נמנע בשל החזקה שיש להוצאת "שוקן" על זכויות התרגום. התרגום הקיים של "סיפורים ופרקי התבוננות" איננו רק תרגום מיושן [...] אלא הוא פשוט השחתת

³⁷ שקלובסקי, ר. (6/5/77). "אידיאל החיים האינטנסיביים", הארץ.

קפקא. להחזיק במונופול את הזכויות על קפקא ולתת לציבור תרגום נפסד בהדפסה אחר הדפסה שש פעמים בלא לתקן אפילו את שגיאות הדפוס הבולטות זה כמו למכור בעזות מצח מזון מקולקל בלי לחשוש להוצאות גם לא לקנס. זה בוז לציבור ובוז גדול יותר לקפקא.³⁸

משא ומתן, שהתקיים לעניין זה בין "עם עובד" ל"שוקן", נכשל, וב"הארץ" פורסם מכתב תמיכה ב"עם עובד" (נזכיר כי מו"ל "הארץ", עמוס שוקן, הוא אחיה של רחלי אידלמן): "אנו מאמינים כי במתן אפשרות בחירה בין כמה תרגומים יש משום שירות תרבותי הן לקורא והן ליצירות קפקא".³⁹ נזכור, ש"הארץ" שייך למשפחת שוקן: המכתב הזה, מאת אחת מאנשי "עם עובד", ומכתבו של ס. יזהר, הם דוגמה לאי-התלות של העיתון באינטרסים הכלכליים של המשפחה. אידלמן, בדבריה כאן, מייצגת את הוצאת "שוקן":

ב-1994 פגו הזכויות שלנו על כתבי קפקא ו[כבר לפני כן], אילנה המרמן מ"עם עובד" החליטה, שהיא רוצה להוציא את קפקא, אז היא תרגמה אותו. לי זה נודע מרכילות, הייתי אז ראש התאחדות הוצאות הספרים בישראל, הכרתי את כולם וכולם הכירו אותי. שמעתי שהם עובדים על קפקא והתקשרתי לנירה הראל [מהוצאת "עם עובד"] ואמרתי לה: "זכויות [ה]יוצרים עדיין בתוקף אתם לא יכולים להוציא עדיין את קפקא", וכתבתי להם מכתב: "אני מודיעה לכם: זכויות היוצרים הן שלנו ואם תוציאו את הספר אני [אשיג מבית המשפט] צו מניעה". היא התרגזה וכעסה ואז היא כתבה את כל המאמרים האלה בעיתון, שהשוק צריך להיות חופשי ופרוץ. בשנת '94, כשהזכויות פקעו, היא יכלה להוציא ולא יכולתי לעשות כלום. זה אחד הדברים שהסופרים מתלוננים [עליהם] תמיד: שהם לא מקבלים מספיק תמלוגים.

³⁸ סמילנסקי, י. (12/4/91). "פשוט השחתת קפקא", מכתבים, הארץ.

³⁹ הראל, נ. (11/3/91). "סוגיית זכויות מבוכה", הארץ.

זכויות היוצרים מתקיימות עד השנה ה-70 למותו של היוצר והן נועדו להבטיח את התמלוגים ליורשיו (במקרה של קפקא נוצר מצב משפטי סבוך מכיוון שלקפקא לא היו יורשים ישירים ולפני מותו הורה לשרף את כתביו). אידלמן טוענת, שהזכויות האלה צריכות להיות תמידיות ולא לפקוע לעולם. לדבריה: "אם אני קונה מגרש ואני מורישה אותו לילדי, ואם הם לא ימכרו אותו, אוכל להוריש אותו לנכדי ולניני" – והוא הדין בזכויות היוצרים. אידלמן אינה רואה הבדל בין נכס חומרי לנכס תרבותי, שעליו להיות שייך בבוא הזמן לכלל הציבור, מה גם שיש לטפח את הנכס הזה. חידוש התרגום לכתבי קפקא (התרגומים הישנים נעשו בידי ישרון קשת, א.ד. שפיר, יצחק שנהר ושמעון זנדבנק) נועד לשמור על המורשת של הסופר, שלא תאבד מחמת העדר העניין, או האפשרות, של הדורות החדשים לקרוא את כתביו המתורגמים. על-כל-פנים, "שוקן" לא השכילה להפיק תרגומים חדשים של כתבי קפקא ולהציע לשוק את קפקא ה"מחודש" בלי קשר לתפוגת זכויותיה על כתביו.⁴⁰

אידלמן – שלא כרוב המו"לים – מתפלמסת לעיתים עם ביקורות על ספרים שהיא מוציאה. כך, למשל, הגיבה (במדור המכתבים של המוסף "ספרים") לביקורת שמתחה אבירמה גולן על ספרה של עמיה ליבליך, "סדר נשים" (2003):⁴¹ "עמיה ליבליך הגדירה את מחקרה כעוסק בנשים מן המעמד הבינוני [...] אבירמה תוקפת את הגבולות הללו וטוענת שעמיה ליבליך היתה צריכה לכלול בספרה ראינות עם אמהות חד-הוריות בדיור הציבורי [...] מדוע אבירמה גולן וגם שולמית אלוני, שביקרו את הספר, לא כתבו מאמר ביקורת על ספרה של דורית אלדר, 'בוחרות בחיים', שיצא לאור בהוצאת 'שוקן', והתייחס לנשים מוכות שחלקן הגיע

⁴⁰ מעניין להשוות זאת למעשה של "זמורה ביתן – דביר", שצוין לעיל: "לקראת פקיעת הזכויות הבלעדיות של 'דביר' על כתבי חיים נחמן ביאליק היא הוציאה ב-2004 את

⁴¹ היא יושבה לחלון – כל שירי האהבה".
⁴¹ גולן, א. (26/3/03). "אם יש זוגיות אחרת", **הארץ**.

לדיוור הציבורי? האם הדרישה לעסוק בשולי החברה היא יותר אופנתית מאשר העיסוק עצמו?"⁴²

כפי שראינו בעניין הפולמוס בעניין תרגום קפקא, אידלמן אומרת כי ספרי הוצאת שוקן אינם זוכים להעדפה מצד העיתון של המשפחה. מיכאל הנדלזלץ, שהיה עורך המוסף "ספרים" של "הארץ", מאשר שאין קשר עסקי ומערכתי בין ההוצאה לעיתון וכי העיתון פועל משיקוליו הוא באשר למגמת הביקורת על ספרי ההוצאה, או לאי-פרסום ביקורת כל שהיא – התעלמות שאף בה יש כדי לפגוע במחבר ובהוצאה: "רחלי אידלמן פונה אלי לא יותר ולא פחות ממו"לים אחרים וכל מו"ל פונה ובא בטענות, אבל אין כל השפעה של הצדדים אחד על השני. מעולם לא נאמר, לא נרמז ואני גם לא מתנהל ולא מחשב את דרכי לפי ההוצאה. כשיש ספרים שהם טובים, ראויים, שיש לי עליהם ביקורת, אז אני מפרסם את הביקורת במהירות האפשרית שאני יכול. לפעמים יש ספרים טובים, שמסיבות כאלה ואחרות לא יסתדר שתהיה עליהם ביקורת, וזה גם יכול לקרות לספרים בהוצאת 'שוקן'. העובדה, שמדובר בקשר משפחתי בין שני המפעלים האלה – ההוצאה והעיתון – אין לה שום השפעה". הספר שכתב הנדלזלץ עצמו ופרסם על-ידי "שוקן" לא קיבל ביקורת במוסף "ספרים".

הנדלזלץ מספר על יחסיו עם רחלי אידלמן כמו"ל "שוקן", בקשר לסקירה על ביוגרפיה של צ'רצ'יל, ובקשתה שתופיע ביקורת על הספר: "היא אמרה, 'כן חשוב לי שזה לא יהיה סתם עיתונאי אלא מישהו שמכיר את ה'מטריה', ושזה יהיה מהר'. היא אפילו הציעה שם מסוים ואני חשבתי שהוא לא מתאים. אבל לא רק היא מדברת איתי בקשר לביקורות, גם מו"לים אחרים מתקשרים ואומרים לי: 'שלחתי את הספר למישהו שיכתוב ביקורת, רק תתקשר אליו שהוא יעביר לך את הביקורת'. קשה להסביר למו"לים שזה לא עובד כך. לגבי צ'רצ'יל חשבתי, שלי יש מישהו שכתב [כבר] על ביוגרפיה של צ'רצ'יל [...], והוא מתאים יותר מההצעה שלה. היא לא צד בעניין והיא לא אמורה לדעת מי כותב ביקורת". הוא מוסיף:

⁴² אידלמן, ר. (1/4/03). מכתבים, "מוסף ספרים", הארץ.

“אם יש ביקורת רעה על ספר שלה, רחלי בהחלט תתקשר ותצעק עלי, אבל היא לא היחידה”. יצויין כאן, שהנדלזלץ מדגיש את הקפדתו על ההיגיינה של הביקורת: “אם מבקר אומר שהספר מחורבן, אין לי בעיות איתו, אבל הוא לא יכול לכתוב שהמחבר הוא גם טיפש. זה לא לעניין... וגם בזה יש דרך לכתוב”.

דרך שוקן: השוואת הקטלוגים של הוצאת שוקן מהשנים 1941, 1969 ו-2003

שלושה קטלוגים עמדו לפני המחקר: הראשון – מ-1941, כששנים לאחר הקמת ההוצאה בארץ ישראל, והאחרים – מ-1969 ומ-2003/4. בשלושים וארבע שנותיה הראשונות, עד לשנת 1969, הדפיסה ההוצאה כ-200 כותרים. מאז ועד 2004 אור הודפסו על-ידה כאלף כותרים, רובם המוחלט על-ידי אידלמן, שכאמור מונתה למנהלת ההוצאה בשנת 1972. קטלוג תש”א (1941) מכיל את ספרי ההוצאה בעברית בלבד, שיצאו בברלין ובארץ והוא מבטא את שאיפתה של ההוצאה לבנות ארון ספרים יהודי חילוני. בולטים בו – מלבד כתבי עגנון – ספרי עיון ושירה, כגון שירי שאול טשרניחובסקי. בהקשר זה ראוי לציין את ההצלחה הכלכלית של ההוצאה, שהתמקדה בכותרים המיועדים לקהל מצומצם יחסית.

שני הקטלוגים האחרונים מורים על שינוי מגמת העריכה. בקטלוג של שנת 1941 לא היה אף ספר ילדים אחד ואילו בקטלוג של שנת 2003/4 נמנים 83 ספרי ילדים, מתוכם 14 חדשים. ספרי ילדים המשיכו לתפוס מקום נכבד בהוצאה גם בשנים שלאחר מכן (כולל ספרים בתרגומה של רחלי אידלמן מגרמנית: “איפה אתה, דבון?” מאת פלוריאן אהלה ו”ספר השיניים המתנדנדות: כל מה שכדאי לדעת על שני חלב” מאת איבונה רדניץ). תחום העיון התרחב בהשוואה לתקופה הקודמת כדי להוציא ספרים על פסיכולוגיה, על כלכלה ועל היסטוריה (ובכלל זה ביוגרפיות). נציין גם את הספרים הקשורים באקטואליה, כגון רבי-המכר של שבתי טבת, שצויינו לעיל, וכן “מלחמת שולל”, ו”עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי”, שבזכות נסיבות הופעתו – משפט אייכמן – הוא עורר עניין מיוחד. עם זאת, – הקטלוג החדש מראה את חולשת ההוצאה בתחום ספרות המקור. בתחום זה –

בשירה ובפרוזה – ההוצאה כמעט ולא התחדשה. למעשה, מלבד הדפסות חוזרות לכתבים, שראו אור בראשונה זמן רב לפני כהונתה של אידלמן, תחום ספרות המקור כמעט ונעלם בה. יחד עם זאת, "שוקן" הרחיבה את פרסום תרגומי הספרות היפה.

פרק זה סקר את תולדותיו של בית ההוצאה בניהולה של רחלי אידלמן. כיום מנהלת בתה של אידלמן, יעל הדס, את ההוצאה. אידלמן הגדילה מאוד את נפח הפעילות של ההוצאה והרחיבה את תחומי העיסוק שלה, אבל הישגי התרבות הגדולים של "שוקן" – הוצאת כתבי המכון לחקר השירה וכתבי עגנון, קפקא ויהודה עמיחי⁴³, וכן מפעלי תרגום אפלטון וניטשה – שייכים לקודמיה בהנהגת ההוצאה. המפעלים וההישגים הללו לא פגעו באיתנות הכלכלית של בית ההוצאה. אפשר, כאמור, לראות את המשכם במפעל תרגום המחזות היווניים הקלאסיים והוצאת כתבי היד מהעוזבון של עגנון. "שוקן" מיצבה עצמה כהוצאה מובילה בתחומי העיון – מדעי היהדות, כלכלה, משפטים, חינוך, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ופילוסופיה. עיקר הפעילות המו"לית של אידלמן בעשור השני למאה העשרים ואחת היא בעיקר הדפסה חוזרת של "כוכבי העבר", יחד עם תרומה חדשה בתחום בספרות הילדים, ספרות העיון ומעט בספרות היפה.

בראיון שקיימה כרמית ספיר-ויץ בשנת 2009 אמרה רחלי אידלמן: "המחשבה הראשונית הייתה שיעל תמשיך לפתח את ההוצאה הלאה. מצד אחד אני אומרת תודה לאל. מצד שני כשאני רואה מה קורה בשוק הספרים, אני מבינה את הבעייתיות... מדי פעם עולה בי השאלה אם בחרתי נכון מבחינה תרבותית. זה מקצוע נהדר, אבל אני לא משוכנעת שעשיתי את הדבר הנכון מבחינה כלכלית. בטח לא היום".⁴⁴

---

⁴³ ראוי כי כרכי שיריו יזכו לתוכן עניינים, המתחיל במילות השיר בסדר אלפביתי, המקל על החיפוש.

⁴⁴ ספיר-ויץ, כ. (14/6/09). המשכיות בעלילה: מו"לות משפחתית. NRG ומעריב. ראו: <http://www.nrg.co.il/online/47/ART1/903/142.html> נדלה לאחרונה בספטמבר 2016.

משנות השמונים והלאה: עליית המו"לות המסחרית הגדולה

ההוצאות המסחריות הגדולות: "כתר" ו"ידיעות אחרונות"

רבות מהוצאות הספרים, שנסקרו עד כה, צמחו מתוך מניעים אידיאולוגיים-פוליטיים סוציאליסטיים או מתוך אידיאולוגיה (שיסודותיה הפוליטיים והחברתיים אינם גלויים ומוצהרים תמיד) שביקשה לקדם תרבות, כשהשיקולים הכלכליים נדחקים לאחור. מגמה זו באה לידי ביטוי כבר בראשית המו"לות בארץ. אלו מהן, ששרדו, נכנעו כל אחת בדרכה לאילוצי הקיום כדי לאזן בין שיקולים ספרותיים טהורים לשיקולי הרווח הכלכלי, שהרי האידיאולוגיה החברתית-הפוליטית והאידיאולוגיה התרבותית כפופות שתיהן לכורח הקיום. כורח זה מעלה אידאולוגיה בפני עצמה, הדוגלת בעצם הקיום והשגשוג הכלכלי של היזם – המו"ל, לענייננו. בהיבט זה סקרנו בתי הוצאה קטנים יחסית, שאפשר למקם את מניעי הקמתן בין אלה שבאידיאולוגיה התרבותית ובין אלה שבהפקת רווחים כספיים: "אמנות", "אחיאסף", "יזרעאל", "יבנה" ועוד. אכן, במקרים רבים בשדה המו"לות קשה להבחין בין אידיאולוגיה לבין עניין כלכלי טהור. כך, למשל, נכנסה הוצאת "דביר" תחת כנפיה של "זמורה ביתן", ובמילים אחרות: ברוח האידיאולוגיה התרבותית, כפי שכינינו זאת, רכש אהד זמורה את "דביר", אך לא על חשבון העניין הכלכלי-המסחרי של בית ההוצאה שלו, "זמורה ביתן". צורך הקיום גרם להתמזגות שתי ההוצאות לאור, שהוקמו כדי לקדם את התרבות, כל אחת בדרכה: הוצאת "הקיבוץ המאוחד" עם ספרי "סימן קריאה". כך תורם כל צד את חלקו גם לקידום הספרות והתרבות וגם לעצם קיומה של ההוצאה המשותפת.

ראינו גם דוגמאות להקמת בתי הוצאה מתוך שיקולים מסחריים מובהקים: "שלגי", "מ. מזרחי", "מודן" ואף "ר. סירקיס". בתנאי התחרות הנוכחיים, שבהם יוצאים לאור בישראל כ-120 כותרי פרוזה ושירה חדשים בחודש (על-פי נתוני הספרייה הלאומית המעודכנים לשנת 2015), ורק מעטים מהם מוכרים אלפי עותקים, מפיקות ההוצאות הללו ספרים כמוצרי-צריכה לכל דבר ועניין. זה הוא סימן-היכר לתרבות-צריכה, תרבות של כלכלת-שוק. בתי הוצאה של הספרות הפופולארית הוקמו ושגשגו בתקופה שישיראל חייתה באידיאולוגיה סוציאליסטית-שוויונית, ואפשר שהם היו ממבשריה של מעבר החברה הישראלית לאידאולוגיה ולמשטר הקפיטליסטיים, ואולי אף תרמו תרומה לשינוי זה.

השינוי הזה הוביל גם לעלייתם של שניים מבתי ההוצאה הגדולים בישראל, שיידונו בפרק זה – "כתר" ו"ידיעות אחרונות" (לצד "זמורה ביתן", שנדונה בפרק הקודם); והנה גם כאן נכרכים אלו באלו הישגי ניהול, שעניינם עצם קיום המפעל ושגשוגו, והישגי עריכה, שעניינם "תרבות": ספרי ההוצאות אלה הם מהמובילים ברשימות רבי-המכר, ורבים מהם מוערכים כחשובים מבחינת איכותם הספרותית ואף תרמו להחלשת ההגמוניה של ההוצאות הפועליות בספרות העברית כפי שנראה להלן. הצלחה ספרותית של הוצאה, המוגדרת כמסחרית, נובעת לעיתים קרובות מכוח השיווק שלה, המושך אליה יוצרים מובילים, ומהאיתנות הכלכלית, המאפשרת לה להסתכן ו"להמר" על יוצר, שסיכויי מכירת ספריו נראים, מלכתחילה, קטנים. "הימור" זה עשוי להיות מונע בשיקולים כלכליים מובהקים (טיפוח יוצר צעיר, פעולת נמוכה יחסית, כדי לזכות ברבי-המכר שהוא צפוי לכתוב), או בשיקולים ספרותיים: הכל בהתאם לאפיו של המו"ל.

אבל במפעלים גדולים כגון "כתר", "ידיעות ספרים", "זמורה ביתן" ו"עם עובד", שמוציאים כתריסר עד חמישה עשר ספרים בחודש, קשה להפיק, כלומר לערוך (או לתרגם ולערוך את התרגום, וכן להגיה) ולעצב היטב כל ספר וספר. כפי שתואר בפרק על הוצאת "עם עובד", ההוצאה כמו הוצאות נוספות, פתרה את הבעיה בשיטת הספריות הנהוגה גם במו"לות העולמית. כעת נסקור את ההתפתחות ואת ההישגים של "כתר" ושל "ידיעות אחרונות".

הוצאת "כתר"¹

"כתר" הוא בית ההוצאה הציבורי היחיד בישראל, כלומר, חלק ממנייתיו נמצא בידי הציבור הרחב והן נסחרות בבורסה. "כתר" החל את דרכו כבית-דפוס בבעלות המדינה, שהוקם ב-1959 כדי לשרת שני מפעלים של הוצאה לאור. האחד היה מפעל "תרגומי מדע", שעסק בתרגום מחקרים מדעיים מרוסית לאנגלית בעבור הממשל האמריקאי, ואליו הצטרף ב-1966 המפעל השני, אחד המפעלים המו"ליים הגדולים בישראל, אם לא הגדול שבהם – האנציקלופדיה בשפה האנגלית, Judaica. לאחר השלמת שני הפרויקטים הללו התפתח "כתר" כבית ההוצאה במגוון תחומים ונעשה אחד ממבשרי הגל החדש במו"לות הישראלית, הן בהיבטי התוכן והעריכה, והן בהיבטי הארגון והניהול. בשנות ה-80 רכשה הוצאת "כתר" מקום מרכזי בשוק ספרי המקור בארץ והשפיע על בניית הקאנון של הספרות העברית ובשנות ה-2000, הפך "כתר" לכוח מו"לי משמעותי כשבאמצע העשור השני למאה ה-21 כוח מו"לי חזק יותר, הוצאת מודן, קנתה את ההוצאה לאחר שזו נסיתה לעמוד בחזית המאבק מול ההוצאות הקשורות ב"צומת ספרים". כך, "כתר" היא מקרה מעניין – ומשגשג – של תהליכי איזון בין עניינים תרבותיים-ספרותיים לעניינים כלכליים-מסחריים.²

ההתחלה: מרגלים אחר ברית המועצות

בשנות ה-50 יזם טדי קולק – שהיה אז מנכ"ל משרד ראש הממשלה, דוד בן-גוריון – שיתוף פעולה עם הממשל האמריקאי ב"מפעל תרגומי מדע". עיקר

---

¹ הפרק על "כתר" מבוסס על ראיונות עם אורן מוסט, יון פדר, יפתח דקל, אליאב כהן, יגאל שורץ, שמעון אדף ועמוס עוז וכן על קטעי עתונות ועל ניתוח הקטלוג. תודה לאלון הדר על הסיוע בתחקיר.

² מידע על מצבה הכלכלי של ההוצאה עד לרכישתה על-ידי מודן בשנת 2016, אפשר למצוא במאזן החברה המתפרסם באתר "ביזפורטל" (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016):

[HTTP://WWW.BIZPORTAL.CO.IL/SHUKHAHON/BIZCOMADAF_NEW.SHTML?C_ID=197&TYPE=2](http://www.bizportal.co.il/shukhahon/bizcomadaf_new.shtml?C_ID=197&TYPE=2)

היוזמה הזו הייתה תרגום ספרות מדעית מרוסית לאנגלית לפי הזמנה מיוחדת של זרועות הביטחון, המודיעין והמדע בממשל האמריקאי באמצעות "הקרן האמריקאית הלאומית למדעים" (The National Science Foundation of America). התקשרות ייחודית זו בין ישראל למכון האמריקאי נרקמה בתקופת המלחמה הקרה, בשיאה של התחרות בין המערב לבין הקומוניזם. האמריקאים, שרצו להשיג את מרב המידע על פעילות המחקר המדעי ברוסיה, ביקשו לנצל את הידע ואת היכולות, שנמצאו בארץ כדי לאתר פרסומים מדעיים ברוסית ולתרגם אותם במטרה להפיצים בקרב קהילת המדענים במערב. הידע והיכולות הללו הועצמו עם גל העלייה מברית המועצות בשנות ה-60 וה-70 של המאה שעברה, ובו נקלטו כאן אנשי מדע רבים, ששלטו בשפה האנגלית. כדי להפיק את התרגומים הללו הוקם ב-1959 דפוס "כתר".

המטלה השיגה שתי מטרות: האחת, תעסוקה למדענים העולים מברית המועצות; השנייה – הקמת פעילות עסקית חדשה בבירה, המבוססת על ייצוא שירותי תוכן. במסגרת זו הוציאה ההוצאה כאלפיים ספרים מתורגמים, בתחומי מדעי הטבע והמדעים המדויקים. נראה כי פרסומים רבים לא תרמו תרומה מדעית רבה ותרגומם נועד בעיקר למעקב אחרי התפתחות המדע והטכנולוגיה מעבר למסך הברזל.

במסגרת ההתקשרות עם הממשל האמריקאי קיבלה ההוצאה זכות להפיץ מהדורה מיוחדת של כותרים מדעיים נבחרים בְּמותג משלה, The Israel Program for Scientific Translations (I.P.S.T.). ספרים אלו, שעסקו בביוכימיה, בכימיה, בפיזיקה, בגיאולוגיה ובחקלאות, נמכרו בעיקר בארצות המערב וקצתם נמכרו לספריות האקדמיות בישראל. הדפסת הכותרים אלו צומצמה באמצע שנות ה-70 עד שהופסקה, לאחר שהאמריקאים חדלקו להשתמש בשירותי ההוצאה, הן בשל שיקולים של כדאיות כלכלית (תרגומים כאלו כבר נעשו אז די הצורך בארצות הברית) והן בשל ההתחממות היחסים עם ברית המועצות. בספריה הלאומית נשמרים עדיין עותקים של רבים מהספרים האלו

ואפשר לראות, כי כמה גופים בשרות האומה האמריקאית הזמינו אותם, וביניהם משרד המסחר, משרד התעופה והחלל ומשרד החקלאות. מפעל התרגומים היה הבסיס הכלכלי של ההוצאה והוא נתן לה מנוף להקמת מרכזי פעילות נוספים, ביניהם ההוצאה לאור באנגלית (I.U.P. Israel Universities Press).

בעזרת הממון, שהגיע מזרועות המודיעין והמחקר של הממשל האמריקאי, שיכללה "כתר" את אמצעי הייצור בכל תחומי ההוצאה לאור והדפוס (ראו להלן סעיף מיוחד לעניין זה) ורכשה כך את היכולת להפיק פרויקטים גדולים ומורכבים ובראשם – האנציקלופדיה Judaica.

אנציקלופדיה Judaica

האנציקלופדיה Judaica החלה את דרכה בגרמניה, בשנים 1928–1934. גרמניה הייתה אז המרכז העולמי של מדעי הרוח ומלומדים יהודים רבים, שפעלו שם, השתתפו בכתיבה. העבודה הופסקה לאחר עליית הנאצים לשלטון. המטלה חודשה בשנות ה-50, בניו יורק ובשפה האנגלית, ביוזמה של אחרון העורכים המקוריים, נחום גולדמן. בשנת 1966 נמסרה המטלה לידי "כתר" ובמשך שש שנים, בניהול של ססיל (בצלאל) רוט ויורשו, ג'פרי ויגודר, עמלו בכתיבת האנציקלופדיה מאות חוקרים ועורכים בכל העולם וביניהם גרשם שלום (קבלה) ומנחם אֶלון (משפט עברי). האנציקלופדיה ראתה אור בשנת 1971, ב-16 כרכים בפורמט גדול, המחזיקים 19,000 ערכים. שלושים שנה אחרי הוצאתה לאור היא נמנתה עדיין, בידי ארגון הספריות האקדמיות של ארצות הברית, כאחד מחמישים נכסי התרבות החשובים והאיכותיים ביותר של המאה ה-20. מן הבחינה המו"לית היה זה מפעל בעל חשיבות עצומה. ההפקה הייתה מורכבת באורח יוצא מהכלל. הוצאת "כתר" השלימה אותו בקשיים מרובים, שתוצאותיהם הניהוליות והכלכליות יידונו בהמשך.

במהלך השנים 1972–1994 יצאו לאור עשרה כרכי עדכונים, שקובצו בשני מקבצים: אירועי 1973–1982 ואירועי 1983–1992. בסוף שנת 1997 יצאה לאור הגרסה הדיגיטלית ב-CD-ROM בשפה האנגלית. ב-2003 נחתם הסכם עם המו"ל האמריקאי, The Gale Group מקבוצת Thomson, לפיו הוענק למו"ל האמריקאי זיכיון להוציא מהדורה שנייה של האנציקלופדיה כאחד הכותרים של חברת-הכת שלה, Macmillan Reference USA. העורך הראשי של המהדורה השנייה היה פרד סקולניק, שהיה לפני-כן אחד מעורכי-משנה של המהדורה הראשונה. ביחד עם "כתר" הפיקה Gale עידכונים משמעותיים לאנציקלופדיה, בתחומים כגון השואה (העידכונים נעשו בעריכת פרופסור מיכאל ברנבאום מהאוניברסיטה היהודית האמריקאית), ישראל ויהדות ארצות הברית. כמו כן הורחבה והועמקה ההתייחסות ליצירות של נשים ולענייני-מגדר בהקשרים של האנציקלופדיה (עניין זה היה באחריותה של ג'ודית בסקין מאוניברסיטת אורגון). למעלה מ-50 עורכים, ביניהם חמישה זוכי פרס ישראל, פעלו בתחומים שהאנציקלופדיה עוסקת בהם וכללו בה תרומות של כ-1200 חוקרים ועורכי-מאמרים. בין העורכים והכותבים היו מלומדים ידועי שם מהארץ ומהעולם וביניהם אביעזר רביצקי (מחשבה יהודית ופילוסופיה) ומשה אידל (קבלה וחסידות).

מהדורה זו ראתה אור ב-22 כרכים, בתחילת 2007. היא מחזיקה למעלה מ-21,000 ערכים חתומים ובהם כ-2,600 ערכים חדשים ויותר מ-12,000 ערכים שעברו שינויים. בסוף שנת 2006 ראתה אור גם גרסת ה- E-book באינטרנט עבור ספריות אקדמיות ברחבי העולם.

הקמת "מפעלי דפוס כתר"

כאמור, במחצית השנייה של שנות ה-60 החלה "כתר" להקים מחלקות ייצור תוך הצטיידות במיטב תוצרי הטכנולוגיה בת הזמן. הפעילות התעשייתית התבססה בשם "מפעלי דפוס כתר" ועסקה בהפקות בעבור השוק המקומי והעולמי. בשנת 1970 רכשה "כתר" את כריכיית ווינר הירושלמית, שהייתה ממוכנת. "כתר" הייתה בין ההוצאות הראשונות בישראל שהכניסו את הסדר הממוחשב הן לשירות לקוחות מפעלי הדפוס והן לשירות ההוצאה לאור. הסדר הממוחשב איפשר להוצאה לבנות אינדקס אוטומטי לאנציקלופדיות ולמדריכים והיה היתרון היחסי של ההוצאה על בתי הוצאה אחרים, שעסקו בתחום זה. היתרונות הטכנולוגיים של "כתר"³ סייעו להרחיב את פעילותה בתחומי מו"לות אחרים בשוק הישראלי ולעמוד בתחרות עם הוצאות אחרות בשוק זה. בתחילת שנות ה-70 הוחלט לרכז תחת קורת גג אחת את הפעילות של "כתר", שהתנהלה עד אז במבנים מפורזים ברחבי ירושלים. לשם כך נרכשה קרקע באזור התעשייה בגבעת שאול, וזו נעשתה במשך הזמן נכס דלא-ניידי אטרקטיבי, אשר היה חיוני ביותר בעיתות משבר.

ממו"ל מוסדי למו"ל מסחרי:

התפתחות מפרויקטים נפרדים בהוצאה לאור למו"ל כללי

בשנות ה-70, יו"ר הדירקטוריון של "כתר" היה חיים הרצוג. המעמסה העצומה שהייתה על בית ההוצאה – השלמת פרויקט ה'יודאיקה' וכן הוצאת ספרי עיון נוספים שפנו לקהל בחו"ל (ובניהם התוצרים של מפעל תרגומי המדע) ולא זכו להצלחה, הביאו את "כתר" עד משבר כלכלי, אשר דחף את הממשלה לקדם את

---

³ בשנת 1999 הכניסה ההוצאה מערכת ממוחשבת מרכזית (ERP) לניהול כלל תהליכי ההוצאה לאור, הייצור והכספים. משנת 2000 ואילך רכשה "כתר" מכונות דפוס וכריכה מן מתקדמות ביותר. ההוצאה לאור של "כתר" היא רק אחד מלקוחות המפעל ולמעשה, רוב תפוקתו משרת את מו"לים אחרים וצרכי דפוס.

מכירתה לקונצרן "כלל ישראל", בניהולו של אהרן דברת.⁴ שירותי הדפוס והמו"לות עברו אפוא לידי הבנקים והחברות ששלטו ב"כלל". זה היה השלב הראשון בהפיכתה של "כתר" להוצאה מסחרית לכל דבר ועניין.

המנכ"ל דאז, יצחק רישין, היה כפוף לדירקטוריון בראשות אהרן דברת. בין חברי הדירקטוריון, שמונו בידי "כלל", היה שר החוץ לשעבר, אבא אבן. הללו הובילו שינויים מבניים עסקיים וביניהם פיתוח הדפוס והרחבתו. כך נקבע, למשל, עקרון הפרדת מרכזי הרווח, שלפיו פעלה החברה לאורך השנים, ולפיו ההוצאה לאור ובית הדפוס הן יחידות רווח נפרדות. אך בסוף שנות ה-70 נקלעה "כתר" למשבר כלכלי חדש. אליאב כהן, שמונה להיות מנכ"ל החברה, ראה את הפתרון בחדירת ההוצאה אל שוק הספרים בישראל. מועצת המנהלים בראשות מאיר שני אישרה את המהלך ו"כתר" החלה להקים תשתית למערכת של הוצאה לאור בעברית. כהן מספר, כי ניסה לעניין סופרים ומחברים של ספרי עיון להוציא את כתביהם ב"כתר" וכי יזם את הפעלת המערכת בשיטה של העסקת עורכים חיצוניים, שיקבלו אחריות על תחום ספרותי ואשר משכורתם תתבסס על תמלוגים ממכירות הספרים שהם יערכו.

החטיבות שהוקמו בהוצאה הפכו את "כתר" לבית הוצאה ישראלי מן השורה: ספרות מקור, עיון וביקורת ספרותית (בעריכת מנחם בריןקר); מדע בדיוני; מתח (אמנון ז'קונט); ספרי ילדים (אסתר סופר); קלאסיקה לבני נוער (עדה תמיר); ושירה (דוד וינפלד). בעניין השירה ראוי לציין, שבסופו של דבר, כמו אצל מו"לים מסחריים אחרים, מספר ספרי השירה שיצאו בהוצאה היה מועט, ולא מצדיק את הצד הזה בתדמית ה"תרבות", שההוצאה ביקשה לבנות. עוד נציין את מדף ספרי העיון כמו גם ספרי בישול שראו אור בהוצאה.

---

⁴ הקשר ההדוק בין שר האוצר דאז, פנחס ספיר, ובין מי שנחשב ליד ימינו, שמונה מטעמו להיות מנכ"ל 'כלל', אהרן דברת, היה גלוי וידוע.

ההוצאה, בעידודו של אליאב כהן, קיבלה על עצמה לסייע כספית לסופרים שהצטרפו אליה. שניים מהם קיבלו מימון לשהות בחוץ לארץ כדי לכתוב שם ללא ההפרעות שבחיי השיגרה: יצחק בן-נר בניו יורק ואפרים סידון בלונדון. בסוף שנות ה-70 ובראשית שנות ה-80 יצאו הכותרים הראשונים של "כתר" בתחום הספרות היפה: "אחרי הגשם" (1979) ו"ארץ רחוקה" (1981) של בן-נר; ו"גיא אוני" (1982) של שולמית לפיד. הצעדים הראשונים בעולם ההוצאה לאור של ספרות יפה היו, אם כן, מהוססים. כפי שצויין בפרק שעסק בהוצאת "זמורה-ביתן", הוצאה שאין לה שם בתחום הספרות היפה מתקשה לגייס סופרי מקור, בוודאי מקרב הידועים שבהם.

"כתר" הצליחה בתחום הספרות לילדים ולנוער (נציין את "הילד הזה הוא אני" של יהודה אטלס). עיקר ההצלחה הזאת נמצא בסדרה המצוינת לנוער, "כתרי", שהחלה רואה אור באמצע שנות ה-70 ובה פורסמו קלאסיקות כ"אוהל הדוד תום" להרייט ביצ'ר סטואו (בתרגום רפאל צ'צ'יק-אלגד), "כלבם של בני בסקרוויל" לקונן דויל (בתרגום יאיר בורלא), "קול קדומים" של ג'ק לונדון (בתרגום משה דור) ו"המלך מתיא הראשון" של יאנוש קורצ'אק (בתרגום אורי אורלב).

במקביל פעלה ההוצאה בתחום ספרי העיון והמדריכים. בשיתוף עם ההוצאה לאור של משרד הביטחון יצאה הסדרה לידיעת הארץ, "מדריך ישראל", ב-10 כרכים, שכל אחד מהם מתייחס לאזור מסוים ומלווה במפות. עוד הוציאה "כתר" את הסדרות "אדריכלות בירושלים" של דוד קרויאנקר ו"ההיסטוריה של ארץ ישראל" וכן את ה"אנציקלופדיה לאמנות הציור והפיסול" ואת האנציקלופדיה "בריטניקה לנוער".

יון פדר, שמונה לעורך הראשי של ההוצאה בראשית שנות ה-80, פעל להרחבת תחומי העיסוק של ההוצאה ולפיתוח דרכי השיווק שלה. הוא אמר בראיון: "ל'כתר' לא הייתה אישיות מו"לית ובשלב די מוקדם החלטה שלי הייתה, שאני תוקף את כל הנתיבים האפשריים בעולם המו"לות, בהדרגה." פדר,

שהיה לפני-כן כתב ועורך ב"קול ישראל" ושהכיר את החשיבות ואת ההתנהלות של יחסי הציבור ושל התקשורת, קידם את שיווק ספרי "כתר" כמוצרים מסחריים. בראיונות עם מו"לים ישראלים מסתבר, שכמה מהם מתחרים עם עמיתיהם על זכות הראשונים בהכנסת הספר כמוצר לשוק הספרים בארץ. ודאי, שהספרות הפופולארית וספרות היעץ, כגון ספרי בישול, מושתתות על צריכת ספריהן כמוצרים, אבל בתחומים אחרים בספרות העברית – ספרות יפה וספרי-איכות לילדים ולנוער, בעיקר – נראה, שהזכות הזו שמורה ל"זמורה ביתן" ול"כתר". כיום נראה כי רק מעטים, אם בכלל, יחלקו על כך התפישה לפיה ספר הוא מוצר צריכה. פירוש הדבר: מחירו נקבע בהתאם לתנאי השוק, וערכו – באמצעות פעולות שיווק כגון יחסי ציבור, שאליהן מגוייסת גם מערכת התרבות הרלוונטית באקדמיה ומחוץ לה: חוקרים, פרשנים או מבקרים. בתחילת שנות ה-80 הקימה "כתר" חברה בשם "כתר שירותי שיווק", כדי לשווק את ספרי ההוצאה בשיטות כגון טלמרקטינג, ופדר מינה אשת יחסי ציבור ודוברת להוצאה, רחל מראני, אשר קידמה את בית ההוצאה באמצעי התקשורת. יחסי הציבור היו גורם מרכזי בבניית "כתר" כמותג מו"לי, שהסופרים שלו מופיעים באמצעי התקשורת, מחוץ למוספי הספרות.

"כתר" נעשתה אפוא מותג מו"לי, אבל בתנאי התחרות, שהתפתחה עם שיווק הספרים כמוצרים מסחריים, הייתה "כתר" עצמה זקוקה ליוצר שיהיה מזוהה עמה ויקדם את תדמיתה כדי למשוך את הצרכנים למוצריה. לאנשי ספרות לא נוח לחושב על יוצר כעל "מותגים" – אובייקטים מסחריים הידועים בציבור הרחב, ומעוררים בו עמדות ורגשות – אבל בתפיסה מסחרית זוהי משמעותם של השמות הגדולים של היצירה העברית: ביאליק של "דביר", שלונסקי ולאה גולדברג של "ספרית פועלים" קפקא ועגנון של "שוקן". אם נתמקד בדוגמה האחרונה אז נזכיר מייסד ההוצאה, ש"ז שוקן, היה כידוע איש-מסחר מבריק וחדשני לפני שהקים את ההוצאה. למעשה, ההוצאה שלו הוקמה כדי להוציא את הספרים של עגנון והיא קידמה את הסופר עד שזכה בפרס נובל לספרות כשלאורך השנים היא הפיקה

והוציאה כתבים מעזבונו (ראו בשערים הרביעי והשביעי לעיל). עגנון ראוי, אולי, לתואר "מותג-על". ל"זמורה ביתן" היו מותגים מתורגמים – סופרים גרמנים שפעלו במחצית השנייה של המאה ה-20, וכשרכשה את "דביר" רכשה גם את ביאליק כ"מותג" (לעיל בשער הרביעי). נזכיר עוד את החרטה של אנשי "עם עובד" ו"שוקן" על שלא השכילו לרכוש את הזכויות על ספריו של יעקב שבתאי, אחד מהמותגים של "הספריה החדשה".

היוצר המזוהה ביותר עם "כתר" הוא עמוס עוז, שהגיע אליה בשלהי שנות ה-80 של המאה הקודמת.⁵ ההוצאה זכתה בו לאחר שהציעה לו חוזה מיוחד בו הובטחה לסופר משכורת חודשית קבועה ומכובדת. כידוע, רוב רובם של היוצרים אינם מתפרנסים מן היצירה. החוזים שלהם עם המו"לים מבטיחים להם אחוזים לא-גבוהים מהכנסות המכירה. כפי שכתבה שירי לב-ארי: "בניגוד למתרחש בארצות הברית ובאירופה, לרוב רבי-המכר בארץ (בתחום הפרוזה) אין משמעות כלכלית דרמטית מבחינת מחבריהם. גם במקרה של חוזה נדיב עם הוצאת הספרים, סופר רבי המכר הישראלי ירוויח היטב, אך לא יתעשר מספרו – במיוחד אם מחלקים את רווחיו על פני שנות עבודה. יחידי סגולה יכולים להרוויח היטב מפרסום פרוזה בישראל".⁶

---

⁵ בידיעה שהתפרסמה באוגוסט 2016, עם סגירת ספר זה, נמסרה תגובתו של עמוס עוז לעובדי הוצאת כתר לאחר שאושר המיזוג בין הוצאת "מודן" ל"כתר", קרי רכישת האחרונה על-ידי הראשונה: "אני לא פרשן לענייני מיזוגים, זה לא השדה שלי... יש לי רגשי הוקרה, כבוד ותודה להוצאת כתר, לכל עובדיה, לכל אנשי המערכת ולכל מי שעבדתי איתו. אני מקווה, במלים שכתב פעם נתן אלתרמן: 'עוד נשוב נפגש על המים'". ראו בהרחבה: בן-נון, ש. (14/8/16). "הממונים האחרונים לא ביצעו את תפקידיהם באופן שגובל בפלילים". וואלה, תרבות.

⁶ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2004, אוקטובר, 1). לא מתעשרים מזה. האלף. גלריה. המאמר של לב-ארי דן בשאלות, אם אפשר לחיות מספרות ואם המו"לים עושקים את הסופרים. המו"לים, מצדם, טוענים כי התמלוגים עלו דרמטית עם השנים ואילו הרווח על הספרים פחת עם הצטמצמות השוק.

כפי שצינינו בפרק העוסק ב"עם עובד", לא היה בידי ההוצאת הפועלים, שעוז היה קשור איתה בחוזה, להתחרות בחוזה שהוצע לסופר מטעם "כתר". המעבר של עמוס עוז בידי "כתר", כפי שמעבירים שחקן כוכב כדורגל, סימן את כוונתה הרצינית של ההוצאה למלא תפקיד מרכזי בשדה המו"לות בכלל והספרות היפה בפרט. בשנת 1989 יצא הספר "לדעת אישה" של עוז בהוצאת "עם עובד" וגם בהוצאת "כתר". ספריו הבאים, מ"המצב השלישי" ואילך, ראו אור על-ידי "כתר". מאזני ההוצאה ביחס לרווחים מסופר מסויים אינם גלויים, ואין לדעת האם מן הבחינה הכלכלית הפשוטה של מאזן רווח והפסד כספי גרידא יצא שֶׁכֶךְ העברתו של עמוס עוז ל"כתר" בהפסד להוצאה. צריך לזכור שהיו גם ספרים רבים שלא זכו להצלחה רבה וזאת בצד הצלחות גדולות כמו הספר "סיפור על אהבה וחושך" (2002) – רב-מכר גדול ויצירה מוערכת מהבחינה הספרותית, שאף זכתה בשנת 2015 לעיבוד קולנועי בסרט בכיכובה של נטלי פורטמן. אך מעבר לחשבון המצומצם הזה יש היבט כלכלי רחב יותר: הקשר של עוז עם "כתר" העניק לה את ההילה של הוצאה רצינית ומכובדת וזו הקנתה לה את האפשרות לגייס סופרים חדשים, ולהימנות עם ההוצאות המובילות בארץ, עובדה שיש לה משמעות כלכלית מובהקת.

זעזועים בבית ההוצאה: רשת חנויות "כתר", החלפת בעלויות

בשנת 1986, בניהול ההוצאה בידי "כלל", החליף יעקב פחטר את אליאב כהן כמנכ"ל "כתר". פחטר קידם הקמת רשת חנויות ספרים של "כתר". ההוצאה החזיקה כבר בנקודות למכירת ספרים כגון דוכנים בכניסה לתיאטראות, אך עיקר ההפצה הייתה לחנויות הספרים הפרטיות. פחטר שאף להתחרות ברשת המשגשגת של סטימצקי, שכן סבר, כי המוציא לאור יכול וצריך להיות גם מוכר הספרים – תפיסה שנעשתה מקובלת כיום. הוא ביקש להקים אפוא רשת חנויות גדולות וביניהן חנות דגל, כמקובל בארה"ב, ובה בית קפה, מרחב גדול, מגוון ספרים ועיצוב אטרקטיבי, כדי להעניק לקונים חוויית קנייה. אחת המטרות של הצעד הזה

הייתה יצירת אפיק שיווק ייחודי לסדרת "הספריה", שיצאה לאור על-ידי "כתר" בשיתוף פעולה עם "הקיבוץ המאוחד" ו"ספרי סימן קריאה": מינויי הסדרה היו אמורים לקבל את הספר בחנות של "כתר" שבועות אחדים לפני הפצתו לציבור הרחב. כך, לדוגמה, בשנת 1986 הופץ "עיין ערך אהבה" של דויד גרוסמן למינויים כחודשיים לפני צאתו לקהל הרחב (עוד על כך בפרק העוסק ב"קיבוץ המאוחד").

אבל פחטר לא היה האיש המתאים למימוש המיזם הזה. חסרה לו ההתמחות בהפצת ספרים ובשיווקם. החנויות שפתח, ובראשן חנות הדגל ברחוב דיזנגוף בתל-אביב, תבעו ממון רב של הוצאה. ניהול ההוצאה בכללה לא היה זהיר, וסטימצקי נקט צעדים להכרעת המתחרה שלו ופתח כמה חנויות נוספות משלו כנגד אלו של "כתר". כל אלה גרמו הפסדים כבדים להוצאה. בנוסף לזאת התרחשו עימותים בין פחטר לעורך הראשי של הוצאה, יון פדר. פדר התפטר – במקומו באה ניבה לניר, שהייתה קודם לכן כתבת "דבר" – והוא חזר להוצאה לאחר שפחטר פוטר.

ההפסדים של "כתר" אילצו אותה למכור מקרקעין גדולים שהחזיקה בירושלים. במהלך גיוס ההון היא הנפיקה כ-26 אחוזים ממניותיה לציבור הרחב. בשנת 1990 מכרה "כלל" חלק ממניותיה לאיל התקשורת הבריטי, רוברט מקסוול, באמצעות בית הוצאה "מקמילן", אחת החברות שהיו בשליטתו. ההחלטה הראשונה של מקסוול הייתה הדחת פחטר ומינוי לארי ליפמן מחברת "מקמילן ארה"ב" כמנכ"ל, ואורן מוסט כמ"מ המנכ"ל. לאחר מותו של מקסוול (1991) רכשה החברה הירושלמית "ארלדן", המנוהלת בידי משפחת רשף, את רוב מניות "כתר" והחזיקה במניות החברה עד שנת 2016, אז נמכרה הוצאה להוצאת מודן, כשהמיזוג אושר באופן פורמלי בחודש אוגוסט באותה שנה.

ספרים כמפעל כלכלי

לאחר שרכשה "ארלדן" את השליטה ב"כתר" מונה אורן מוסט מונה להיות המנכ"ל. (הוא נעשה לימים משנה לנשיא חברת "סלקום"). בראיון עמו הוא אמר:

ההסתכלות שלי הייתה, שמדובר בחברה שמפיקה ומייצרת מוצרים בתחום ההוצאה לאור. וצריך להתייחס לכל ספר כמוצר. זאת היתה אמירה לא פופולארית. הממסד התרבותי והספרותי טען מה פתאום משתמשים בשפה כלכלית לספרות אני רואה את העסק דרך משקפיים של שיווק. והשיווק מבוסס על מוצרים, צרכי לקוח וערוצי שיווק, הפצה ותמחור. זה מכתוב הסתכלות אחרת על כל בית ההוצאה (ראיון אישי,

2004).⁷

ואכן, המדיניות של מוסט – בשעה שיון פדר מילא שוב, כאמור, את תפקיד העורך הראשי של ההוצאה – הבריאה את ההוצאה מהבחינה הכלכלית. הוא נקט שני צעדים עם כניסתו לתפקיד: התנתקות מרשת החנויות של "כתר" (25 חנויות ונקודות למכירת ספרים), וצמצום דרסטי של מספר הכותרים החדשים היוצאים מדי שנה (כ-150 עד אז). מוסט טען, שאין היגיון כלכלי בהוצאת למעלה מכמה עשרות כותרים בשנה וזאת, כדבריו, מפני שהשוק אינו יכול לקלוט כמות גדולה של מוצרים חדשים בכל שנה.

מוסט, כמו קודמיו, דרש שלכל עורך בהוצאה תהיה אחריות כלכלית ולא רק ספרותית, בתחומו, אך נראה, שהוא היה תקיף מהם בעמידתו על מילוי הדרישה הזו. "כל החלטה על כותר חדש והדפסה חדשה", הוא מספר, "עבדה על בסיס של שיקולים כלכליים גרידא. זה הבדיל את 'כתר' משאר התעשייה, בה היו הוצאות ספרים רבות מנוהלות על בסיס מחויבות לספרות העברית וההתיישבות העובדת. בעקבות זאת, כל ספר טופל בדרך אחרת וקיבל את מלוא תשומת הלב הן בתחום

---

⁷ ראיון עם אורן מוסט ערך אלון הדר ב-11 במרץ 2004.

השיווק ויחסי הציבור והן בתחום העיצוב. העורכים החדשים גם היו אמורים לעמוד בלוחות זמנים. הערכים החדשים היו עובדות החיים בחברה. לא היתה לנו ברירה: 'כתר' הייתה חברה ציבורית ועמדה על סף פשיטת רגל". מדיניות הניהול של מוסט לא הביאה לירידה באיכות הספרותית של תוצרי "כתר". מוסט וחברי ההנהלה חשבו, שטיפוח הספרות העברית המקורית הוא אסטרטגיה כלכלית נכונה. הביטוי העיקרי לכך היה עידוד סדרת "צד התפר", שהסעיף הבא עוסק בה.

"צד התפר"

כמובן, סיפורה של "כתר" אינו רק סיפור כלכלי של מניות ובעלים. באמצע שנות ה-80, בתקופת אליאב כהן כמנכ"ל ויון פדר כעורך ראשי, הצטרף להוצאה עורך ספרות המקור, יגאל שוורץ, שהיה אז דוקטור צעיר מן החוג לספרות באוניברסיטה העברית.⁸ ב-1989 החל לערוך את הסדרה "צד התפר", שפעלה עד 1995.

הסדרה נועדה ליצור קו ספרים מזוהה – גם בעיצוב, שהיה ניכר על המדפים בחנויות – כתשובה של "כתר" לספריות של "עם עובד" ושל "הקיבוץ המאוחד". בסדרה ראו אור 49 ספרים של סופרים ותיקים וידועים (עמוס עוז, אהרן אפלפלד, רות אלמוג, יצחק בן-נר, דוד שיץ) לצד סופרים שהסדרה נתנה להם הזדמנות ראשונה לפרסום. "צד התפר" - בניגוד ל"ספריה" בעריכת מנחם פרי ול"ספריה לעם" של "עם עובד" בשעתן - לא הייתה סדרה למנויים. הספרים שלה עוצבו בתבנית מיוחדת (12X20 ס"מ, כריכה לבנה, עמוד מתוך הספר בהדפסה חלשה משמש כרקע לשם הכותר, לשם המחבר ולשם הסדרה). הבדל נוסף בין סדרה זו

---

⁸ גילוי נאות: שוורץ היה מעורב בגלגולו הראשון של פרויקט המחקר הנוכחי על המו"לות העברית. פירוט על כך ברשימת התודות לספר זה. שוורץ הוא כיום כפרופסור במחלקה לספרות עברית וראש מכון "הקשרים" באוניברסיטת בן-גוריון. בתחילת שנת 2007 עבר שוורץ לערוך בהוצאת "כנרת זב"מ". חלק מהיוצרים שעבד עמם ב"כתר" עבורו עמו ל"כנרת זב"מ" ואחרים הצטרפו להוצאה ההיא כדי לעבוד איתו; ביניהם: אהרן אפלפלד, גבריאלה אביגור רותם, איריס לעאל, רות אלמוג וסמי מיכאל, שהיה לפני-כן מעמודי התווך של "עם עובד".

לאחרות היה, שהיא עסקה בספרות עברית בלבד והתמקדה בקולות שונים מהזרם המרכזי המודרניסטי. עורך הסדרה, יגאל שוורץ, חתם בשמו המלא על הטקסט, שכתב על גב הספר, וביטא כך הצהרה לא רק על איכות הספר – החתימה היא מעין תו תקן לכותר – אלא גם על מקומו של העורך בספרות ובתרבות. חתימתו של שוורץ בשמו המלא הופיעה גם כניגוד לחתימה המקבילה של מנחם פרי – ראשי התיבות מ. פ. – על גב הספרים שהוא ערך.

"צד התפר" הייתה, בין השאר, תוצאה של סגירת סדרת "הספריה" המשותפת ל"כתר" ול"סימן קריאה". "הספריה" חדלה להתקיים כשמנחם פרי ניתק את הקשר שלו עם "כתר" משום שלא יכול לעבוד עם יעקב פחטר ועם ניבה לניר ועקב חילוקי דעות בינו ליגאל שוורץ (ראו בסעיף 'הקמת "הספריה"', שער חמישי, עמ' 358 ואילך). לכאורה, אפשר להתפלל על סדרה כ"צד התפר" צמחה בהוצאה מסחרית דווקא, אך יש לזכור את העניין של "כתר" – עניין כלכלי, בסופו של דבר – למצב את עצמה כבית הוצאה איכותי, כפי שראינו בפרשת "רכישת" עמוס עוז.

באופן רשמי, הספרים הראשונים שראו אור בסדרה הופיעו בשנת 1989 בסדר הזה: "לדעת אישה" של עמוס עוז, "ברנהרט" של יואל הופמן, "קאטרינה" של אהרן אפלפלד, "תעתועון" של יצחק בן-נר, "צבעונים אחינו" של עמוס קינן ו"אגדת האגמים העצובים" של איתמר לוי. הכותרים הבאים בסדרה הוסיפו והציעו מגוון קולות ונרטיבים. שמה של הסדרה, כמו רוחה, נבע מתוך ספרו של אברהם הפנר, "כולל הכל", שנערך אף הוא בידי יגאל שוורץ וראה אור בשנת 1988, שנה לפני שהחלה "צד התפר" לפעול. זה הוא ספר עצום ממדים גם בכמות (למעלה מ-600 עמודים צפופים בפורמט של 21x14 ס"מ כולל עמוד ריק) וגם בסוגות ובאופנים של כתיבה: רומן במכתבים, מחזה, תסריט, חשבונות ישנים, יחד עם הערות ארס-פואטיות רבות. הוא נפתח במכתב שכותרתו "צד התפר" – הצהרת כוונות ופיגום" ובו כותב "יוחנן המכונה אדגר, המכונה שכטר, המכונה הפנר,

המכונה שלאכט) אל (אנטי-)גיבור אחר בספר, הניאל ארליך, המכונה דינו. באמצע המכתב כותב שכטר:

בכלל, אני הולך לכתוב על דור של צברים, גולים בני גולים – הכל בקנה מידה של רכילות, קל נעים וטוב. כשאני מגרד קצת, מיד אני צונח אל חורים שחורים וקורקבנים הפוכים. די. לא די. עוד משהו. שמתי מעקה. מחרדה. אני מתכנן הגנות ומבטיח גם להשתמש בהן. במשך כמה זמן, למשל, השתעשעתי באפשרות להראות גם את "צד תפר" – מה שאני עושה ממש ברגע זה – אלא שהרעיון היה להראות את צד התפר לכל אורך הספר. לכתוב את הסיפור ולכתוב כל הזמן גם את סיפור הסיפור, את אופן הכתיבה, את הלמה ואת האיך, להראות כל הזמן לקורא (ובהזדמנות זו לכותב) את צד התפר של החליפה היפה. רציתי לכתוב "של החליפה הקשה", אבל אין דבר כזה – חליפה קשה. וכל צד התפר הנ"ל כדי להרגיע, להדחיק, לייבש מאימות ומוראים. כמו שאומרים לילד באולם הקולנוע האפל והמאיים: "זה רק סרט". למשל יכולתי לחלק את הספר לכל אורכו, כל הזמן, לצד התפר ולצד החיצוני, פיזית. שיהיה הספר מקרא מפורש. לחלק כל דף לרוחבו, לחלק עליון ובו סיפור המעשה, ואולי גם יופיע סיפור המעשה באותיות שמנות יותר ולחלק התחתון, ובו פירוש או שניים. אחד מקרא ושניים פירוש [...] (עמ' 7).

אפשר לקשור את הצהרת הכוונות של הפנר ב"צד התפר" שלו לאופנת הלבוש שהייתה רווחת באותה תקופה, בה נהגו ללכת עם חולצות הטי הפוכות, כלומר, התפרים היו מופנים כלפי חוץ, "צד התפר" היה גלוי. ניתן לראות באופנה זו Self-reference של התוצר, המבליט את התיאור, את היעשותו, ולא את נוכחותו הסופית, השלימה, המראה את חיצוניותה בשעה שהפנים מוסתר. כך הוא מרכז פומפידו בפרזי, שצנורות המים, הביוב, האורור וגרמי המדרגות הנעות שלו חשופים ומובלטים באמצעות צבעים, בצד החיצוני של הקירות, כחלק מהאסתטיקה ומההצהרה האדריכלית שבמבנה. האדריכלות, הספרות ואופנת

הלבוש הדהדו את המגמה הפוסט-מודרנית, אשר בה, תשומת הלב למעשה היצירה אינה נושא המשולב ביצירה כדי לשרת אותה מתוכה, כפי שהיו מבעים ארס-פואטיים בתוך יצירות מאז ומעולם, אלא היא – כתחבולה של חשיפת התחבולות של היוצר בידיו הוא – באה לפרק את היצירה מתוכה ולהפנות את המבט לתהליך היפנותה ולתוצרי התהליך הזה בעת ובעונה אחת. כך, התוצר נראה כתרכובת של חלקים – שאינם עולים תמיד בקנה אחד – ולא כישות שלימה, אחידה וגמורה. גם המרחב, או ההקשר, שהיצירה נתונה בו, אינו עוד בגדר שלימות מובהקת בסגנונה ובתפיסת העולם והאמנות: הוא נפתח לריבוי קולות ונרטיבים.

על המגוון הזה בספרות העברית הצביע שוורץ בגליון השלישי והאחרון של כתב-העת, "אפס שתיים", שערך יחד עם צרויה שלו. במסה הקצרה, "הסיפורת העברית, העידן שאחרי",⁹ הראה שוורץ, כי המטא-נרטיב הצינוני המודרניסטי, שאפיין את הספרות העברית עד לשנות ה-80 ובעיקר את ספרות דור המדינה, מתפצל ובמקומו קמים חמישה נרטיבים חלופיים, המערערים על ההגמוניה שלו, ובהם הנרטיב השבטי-יהודי-קיומי, הנרטיב הפמיניסטי, הנרטיב המתילד, הנרטיב האנדרוגיני המטשטש את הדיכוטומיה המגדרית גבר/אשה, והנרטיב/אנטי-נרטיב הכאוטי-מיסטי.

המסה הזו של שוורץ הינה המצע הרעיוני-העריכתי של הסדרה "צד התפר". בבחינת הניהול של הוצאת "כתר" איפשר אותו המצע לטפח סופרים – שמותיהם יצוינו להלן – שיצירותיהם מאופיינות במידה זו או אחרת עם אחד הנרטיבים שנמנו בו. בהיבט נוסף אפשר לראות את "צד התפר" כנקודת-ציון לקץ ההגמוניה של הוצאות הפועלים – ובמיוחד "עם עובד" ו"הקיבוץ המאוחד" – על הספרות העברית היפה. כבר ציינו את המעבר של ס. יזהר ל"זמורה ביתן" ואת רכישת "דביר" (שהיה לה חלק בהגמוניה המוקדמת יותר על הספרות העברית) בידי אותה

---

⁹ שוורץ, י. (1995). הסיפורת העברית, העידן שאחרי אפס שתיים, אפס שתיים, 3, 7–15.

ההוצאה. "כתר" העבירה מ"עם עובד" את עמוס עוז והקימה את "צד התפר", שהייתה אבן שואבת לחבורה של יוצרים. חלקם דעכו לאחר שהסדרה חדלה מלהתקיים, אבל הופעתם הייתה חלק מריבוי הקולות החדשים בספרות העברית ונטלה חלק בהתפתחותה של ספרות זו; אחרים עברו להוצאות אחרות. כך, לדוגמה, איל מגד, שנודע כמשורר ופרסם בסדרה את הרומן הראשון שלו, "ברברוסה" (1993), עבר ל"הוצאת ידיעות אחרונות". צרויה שלו, שפרסמה בסדרה את "רקדתי עמדת", עברה להוצאת "קשת" – שעל-ידיה נחלו ספריה הצלחה – וחזרה ל"כתר" בשנת 2006, כדי לפרסם בה ולשמש כעורכת ספרות מקור.

אחד המסרים של הסדרה בא לידי ביטוי בהוצאת יותר מספר יחיד של יוצר, גם אם ספרו הראשון לא זכה בהצלחה מסחרית מסחררת: לאה אילון ("הבלתי מוסריים", "משהו קיומי"), אריה אקשטיין ("דודה אסתר", "רחוב דולנה"), יצחק בן-נר ("תעתועון", "בוקר של שוטים", "דובים ויער"), יצחק בר-יוסף ("חדר מלחמה", "ונוס"), חנה בת-שחר ("ריקוד הפרפר", "לקרוא לעטלפים"), יואל הופמן ("ברנהרט", "כריסטוס של דגים", "גוטפרשה"), אברהם הפנר ("כולל הכל", "ספר המפורש", "אללים"), איתמר לוי ("אגדת האגמים העצובים", "אותיות השמש ואותיות הירח"), ראובן מירן ("דרומית לאנטרטיקה", "מרק צבים לארוחת בוקר") עמוס עוז ("לדעת אישה", "אל תגידי לילה", "המצב השלישי"), דוד שיץ ("העשב והחול", "אבישג", "שבע נשים").

הסדרה פרסמה אמנם ספרים של יוצרים ותיקים ונחשבים כעמוס עוז וכאהרן אפלפלד, אך ניסיון המהפכה האמיתי היה בהוצאת יצירותיהם של הסופרים הצעירים. שוורץ:

רציתי ללכת על מהלך גדול. מהפכה דרך המסד. לטפח את המגמות החדשות. לשמש תיבת תהודה לקולות רבים. ספרות חדשה שתצא נגד הספרות הממסדית. הספרות החדשה הייתה הרבה יותר מינית, היה בה הומור, גרוטסקה, היא היתה פחות נפוחה. מהפכה לא הייתה רק בשפה.

נשברה ההיררכיה של מה חשוב ומה לא חשוב. לא רציתי להביא להוצאה סופרים, חשובים לכשעצמם, כמו מאיר שלו, או דויד גרוסמן, אלא לטפח כיוון אחר. זה היה הקו שכיוונו אליו, והמהלך לא היה מקרי. אנחנו נתנו לו "הכשר" וכיוון והסופרים יצרו. 1986 היתה שנת המהפכה והמגמה הזאת נמשכה עד תחילת-אמצע שנות ה-90.

צריך לזכור, כי בשונה מן המצב בעשרים השנים האחרונות, לא היו הוצאות ספרים אלטרנטיביות רבות. "כתר", למרות היותה הוצאה מסחרית, נקטה מהלך הרפתקני מן הבחינה הכלכלית כשהשליכה את יהבה על יוצרים שאינם מוכרים ועל כיוונים ספרותיים פורצי-דרך. מעניין לקשור בין האסטרטגיה של ההוצאה – אתגור המרכז מן השוליים – לבין מיקומה בירושלים, בשעה ששאר בתי ההוצאה פעלו במרכז הארץ ובעיקר באזור תל-אביב.

חילופי גברי בניהול ובעריכת ספרות המקור

כאמור, עשרות הספרים שערך שוורץ קידמו את המגמה הפוסט-מודרנית, שהנרטיבים שלה פורטו במסתו דלעיל; הם תרמו תרומה חשובה לספרות העברית והרחיבו גבולותיה. המהלך הזה כקו ברור נקטע בשלהי שנת 1994, עת פרש יגאל שוורץ מהעריכה ב"כתר" וחיים פסח מונה במקומו. אחרי כן, באותה שנה, עזב מוסט עצמו את ההוצאה ואליאב כהן חזר לתפקיד המנכ"ל.

הפרישה של שוורץ מ"כתר" הייתה מלווה בביקורת על ההוצאה, ביקורת שהדהדה את החשיבות, שמעמדו של העורך זכה לה בתודעת הציבור. במידה ניכרת נקנה המעמד הזה בשל ההתנצחויות של שוורץ עם עורך "הספריה החדשה", מנחם פרי, באמצעי התקשורת. כך כתב מיכאל הנדלזלץ בטורו במוסף "ספרים" באוגוסט 1994, בטקסט שממרחק של למעלה מעשרים שנה, מעורר געגוע (גם אם יש בו האדרה נוסטלגית), לתקופה בה חילופי עורכים עוררו סערה, ויש בו ללמד על אחת מתקופות השיא ברפובליקה הספרותית העברית, טרום העידן הדיגיטלי:

בראשית השבוע שעבר הודיעה הוצאת "כתר" כי העורך, יגאל שוורץ, פורש משורותיה כדי להתמסר לעניינים אקדמיים. את שוורץ יחליף

בכתר חיים פסח, עורך הסיפורת בהוצאת "זמורה-ביתן" [...] שוורץ ערך בכתר כ-100 ספרים, כ-40 מהם בסדרת הפרוזה העברית "צד התפר" שאותה יזם וערך. במסגרת סדרה זו התפרסמו ספריהם של עמוס עוז (אף כי לא שוורץ היה האיש שהביא אותו ל"כתר" מ"עם עובד") ואהרן אפלפלד (ששוורץ כותב עתה ספר עליו). אבל עיקר סדרת "צד התפר" היה הוצאת ספרים ששיקפו את טעמו המיוחד: טקסטים שנהוג לכנות "פוסט-מודרניסטים" מצד התוכן, שהיה ברובם גם חידוש טיפוגרפי, וכן ספרים שהתקבלו כ"אקזוטיים" בגלל המציאות שייצגו. שוורץ אומר כי את המהלך האסתטי שיזם בעריכה ימשיך עתה באקדמיה ובביקורת, גם במוסף זה. נכון אמנם שספרים אלה לא זכו להימכר בהמוניהם, אבל, כידוע, ערכו של עורך להוצאת ספרים נמדד לא רק במכירות, אלא בתרומה לתרבות. על החשיבות לתרבות עוד מוקדם לדבר, אבל אין ספק שלשוורץ היה תפקיד לא מבוטל בהאדרת מעמדו הפומבי של העורך. לא מעט בזכות פעולתו בתחום זה זכתה הידיעה על החלפתו לכותרות הגדולות [...] מעמדו הפומבי של חיים פסח, עורך סדרת "עמודים לספרות עברית" בזמורה-ביתן (המקבילה ל"צד התפר" בהיותה סדרת סיפורת עברית לא למנויים) צנוע בהרבה מזה של שוורץ, אך אברהם יבין (מ"עם עובד"), למשל, היה צנוע הרבה יותר. לא פסח גילה את אתגר קרת (שספרו הראשון יצא במסגרת "סדרה לבנה" בעריכת חנן חבר ומוקי רון בהוצאת "עם עובד"), אבל הוציא את ספרו המצליח השני, וגם ערך את ספריה של עירית לינור. כל הוצאה היתה שמחה לקבל ועצובה לאבד עורך עם רקורד מסחרי כזה, אם כי גם לזכות פסח נזקפות הצלחות ספרותיות... שני העורכים ראויים לכבוד ויקר, אבל חוששני שהמניה של "כתר" עלתה בבורסה בימים האחרונים לא בגלל החילופים.

הכיוונים שהתווה שורץ הדהדו בבתי הוצאה אחרים ונחלשו ב"כתר", הגם שחיים פסח הביא עמו להוצאה שני "נכסים", המזוהים עם הכיוונים הפוסטמודרניים, אורלי קסטל-בלום ואתגר קרת. הנרטיבים שציין – חלקם, לפחות – נשמעו מתוך ספרי ההוצאה אחרי פרישתו, אבל בקולות אחרים לחלוטין, שמשכו קהל קוראים רחב. כך, לדוגמא, הנרטיב הנשי נשמע עתה בקולות של גפי אמיר, של אלונה קמחי, של גיל הראבן, של סוזן אדם ושל נעמי רגן. הקולות הצעירים החדשים היו של שמעון אדף, של אריק גלסנר, של אופיר טושה-גפלה, של עינת יקר, של יואב אלוין ושל הגר ינאי. במקביל הוציאה "כתר" ספרות מקור פופולארית יותר, כגון שני ספריו הראשונים של רם אורן ("פיתוי", "משחק מכור"). על אורן יורחב הדיבור בפרק העוסק בהוצאת "קשת".

בתחום הספרות המתורגמת צמצמה "כתר" את מספר הכותרים שהוציאה וזאת בגלל היתרון היחסי של ההוצאות האחרות, אשר הפחית את כדאיות ההשקעה של ההוצאה בתרגום. רוב הכותרים המתורגמים שלה נחשבו הימור בטוח – "פסוקי השטן" של סלמן רושדי, למשל – אבל היא הוציאה גם כותרים מכירים פחות, מתורגמים משפות שאינן מרכזיות באירופה ובאמריקה, אלא מהונגרית, מתורכית, מיפנית, מיוונית, מנורווגית ועוד, וביניהם "האלכימאי" של פאולו קואלו. הצלחתו המהירה, המפתיעה, הייתה ממבשרי "העידן החדש" בישראל.

כבר ציינו את החטיבות ואת הסדרות, שהפכו את "כתר" לבית הוצאה ישראלי כללי במלוא מובן המילה. במקביל המשיך פדר, העורך ראשי, לטפח את סדרות ספרי העיון והמדריכים. בולטים ביניהם מדריכי הטילים והטבע כגון מדריך הפרחים, מדריך הזוחלים, מדריך חופי-הים ומדריך הציפורים. הסדרות נארזו בעיצוב מושך, בצבע מלא, ונוחות השימוש בהם לא הייתה אופיינית לספרים שיועדו לשימוש בשטח. ההוצאה פנתה למוסדות גדולים ולוועדי עובדים והציעה להם לרכוש את הסדרות כשי לחג, ממש כפי שמשווקים בקבוקי יין (ומה תמים נראה כעת מפעל "הספריה לעם", שלא נשא רווח מוועדי העובדים בשנות ה-60 וה-70, כאשר שיווק להם ספרות משובחת).

המערכת והסופרים של "כתר" בשנות האלפיים

בשנת 1997 מונה יפתח דקל להיות מנכ"ל ההוצאה והוא החליף את רוב הסגל הבכיר: בשנת 2000 פינה חיים פסח, עורך הפרוזה, את מקומו לעורך הצעיר שמעון אדף (פסח עבר להוצאת "בבל" ומשם ל"ידיעות אחרונות"); במקום עורכת התרגום, פביאנה חפץ, באה אורנית כהן-ברק, והעורך הראשי, יון פדר, הוחלף בצביקה מאיר.

דקל אמר כי הוגדר מחדש התמהיל המיוחד, המחויב בהוצאה לאור, בין הפקות שמטרתן יצירת רווח לבין הפקות שמטרתן יצירת תרבות:

בשביל להגשים את החזון שלנו של הוצאה המטפחת תרבות ומובילה באיתור קולות חדשים וכשרונות צעירים אנחנו חייבים להיות תחילה הוצאה בריאה כלכלית... אנחנו רוצים לקבוע את התוכן שלנו בעצמנו ולא להיות מוגבלים. כדי להוציא ספרים טובים אנו משקיעים כסף רב, ראשית כל באיתור כתבי יד טובים בארץ ובעולם, ואחר-כך משקיעים באיכות העריכה, התרגום וההפקה. המחשבה, שהוצאת ספרים רווחית ואיכותית זה דבר והיפוכו, היא שגויה. לעורכי התחומים בכתר יש אישור מראש להוציא לאור ספרים חשובים וקאנונים גם אם אינם רבי מכר. חלק מספרות המקור שלנו פונה ביודעין לשוק קטן בלבד. קהל אוהבי הספר, היודע להעריך ספרות יפה, דיוק בתרגום ועריכה קפדנית הוא הקהל אליו אנו פונים. אנחנו מוציאים ספרות שאנחנו אוהבים ונהנים להוציא.

צריך לזכור כי סוג כזה של הצהרות נשמע תדיר מפיהם של מנהלי הוצאות. דקל דחה ביקורת, הטוענת שבתקופתו החלה "כתר" משקיעה בסופרים "בטוחים" ו"אופנתיים" ומצמצמת בעידוד סוגות וכוחות-יצירה חדשים. לדבריו, "כתר" השקיעה כסף רב בהקמת מערך של לקטורים ועורכים ספרותיים. "כהוצאת ספרים", אומר דקל, "אנו רעבים לכישרונות ולספרים חדשים. אנו מקפידים על אפיון של הוצאה צעירה, דינמית, מחדשת ובעלת אמירה. כשמגיע כשרון להוצאה אנו נחתים אותו גם אם הוא לא ידוע".

דוגמא לכך הם ספריו של סייד קשוע, "ערבים וקדים" (2002) ו"ויהי בוקר" (2004). קשוע מצא ב"כתר" בית טוב לספריו הן בצד הכלכלי והן בצד העריכה. הוא הגיע אל הכתיבה דרך העיתונות. הצלחת הטורים שלו במקומון הירושלמי, "כל העיר", הניבה הצעה, שיעבור אל "ידיעות אחרונות" אך זמן קצר לפני שעמד להתחיל לכתוב ל"ידיעות" בוטל החוזה. כך סיפר לנרי ליבנה: "אני עד היום לא יודע אם מה שקרה קרה כתוצאה מהמלחמה בין 7 ימים' לעורך של העיתון או כתוצאה מהדעות שלי, אבל מה שקרה מבחינתי היה איום ונורא וזה התחיל את כל המרירות שלי כלפי עולם העיתונות והמקצוע הזה. מצאתי את עצמי פתאום בלי 'כל העיר' שבו דווקא אהבתי לעבוד, וגם בלי 'ידיעות'. 'ערבים וקדים' עוד לא יצא ואני נשארתי בלי כלום". למזלו הוצעה לו משרה בעיתון "העיר", "כשהטור שלי מתפרסם במקביל גם ב'כל העיר'. כך ש'כל העיר' ו'העיר' וגם הרשת משתתפים בשכר שלי, שגם ככה לא היה בשמים". נכון לשנת 2016, מזה מספר שנים יש לקשוע טור קבוע במוסף "הארץ".

ההצעה של "ידיעות אחרונות" לא הייתה האחרונה שקיבל קשוע. מו"לים פנו אליו בהצעות לשלם לו מקדמה בעבור ספר שיכתוב ושיוציא על-ידיהם. הוא בחר ב"כתר" וכך כתב את "ערבים וקדים", "גם משום שהמקדמה שנתנו לי נראתה לי מתאימה מבחינת הסכום שהייתי זקוק לו ובעיקר משום שאני מאוד מעריך את שמעון אדף [עורך ספרות המקור של הוצאת "כתר" באותה העת]". (הארץ, 9 בינואר 2004). קשוע זכה בפרס ראש הממשלה לשנת 2004.

סייד קשוע הוא דוגמא לנטייה בעולם המו"לות כיום: מתן במה לאנשים, שכשרון הכתיבה שלהם הוכר באמצעי התקשורת הכתובים והמשודרים. הכרה זו בונה את קידום המכירות של ספריהם ואת יחסי-הציבור של ההוצאה, הקולטת אותם (כך ראו אור ב"כתר" ספריהם של אמנון דנקר, של גפי אמיר, של אהוד אשרי, של שי גולדן, של אבישג רבינר, של הגר ינאי, של יאיר לפיד ואחרים, בנוסף לספרים של קשוע). כמה מאותם כותבים התגלו אמנם כסופרים ראויים לשמם.

נשוב אל קורות המערכת של "כתר". מינוי של עורך ספרות המקור בהוצאת ספרים ידועה מעורר הדים בהוצאה ובעולם הספרות. הבחירה במשורר הצעיר, שמעון אדף, לתפקיד שמילאו יגאל שוורץ וחיים פסח, הפתיע את העוסקים בתחום. אדף היה אחד העורכים הצעירים, שמונו אז בהוצאות המובילות בישראל, וביניהם תרזה בירון, שהצטרפה אל עורכי "הספריה לעם", נילי מירסקי ומשה רון; דנה אולמרט, שערכה את סדרת "סף" בהוצאת "הקיבוץ המאוחד" ובהוצאת "אחוזת בית"; הילה בלום ונועה מנהיים, העורכות ספרי מקור ב"כנרת-זמורה-ביתן-דביר". אנשים אלה, שהיו אז בשנות השלושים לחייהם, היו הדור החדש בעריכת ספרות מקור, שברר לו דרך שונה משל מקודמיו. כך אמר אדף בראיון עתונאי:

האסכולה שלי היא לא להתערב בקול המסוים של הסופר. ההתערבות שלי היא בזה, שאני מזהה את הקול שלו ומלטש אותו. האסכולה הוותיקה, שאותה ייצגו עורכים כמו אברהם יבין בזמנו, אומרת שיש קונוונציה ספרותית של איך טקסט אמור להיראות וצריך לשאוף אליה. אני מכבד את זה, אבל מרגיש פחות נוח לעשות את זה. בסופו של דבר, אלה לא הבדלים בין תורות מדעיות אלא בין תפישות אסתטיות. יכול להיות שהקול של הסופר שבור ופגום, אבל את זה בדיוק אני רוצה לחדד. התפיסה שלי היא שספרות טובה נמכרת. הקהל לא קופא על שמריו. לכן תפקיד ההוצאה לפתח סופרים, שיהיו הבאים בתור. כולל דברים שאין להם סיכוי מסחרי. השיקול שלי הוא לא מה יהיה רב מכר. יחד עם זאת, אני שמח שיש כותרים פופולריים שמוכרים 20 אלף עותקים, למשל, הספרים של אורי אדלמן (שנפטר ב-2004) ולימור נחמיאס. בהצלחה של כותרים כללים וספרות פופולרית מאפשרת לי להוציא כותרים שזוכים רק לקהל קוראים קטן.¹⁰

---

10 ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2005, פברואר, 1). קול פגום לא צריך לתקן. הארץ, גלריה.

בשנת 2006 עזב שמעון אדף את ההוצאה ובמקומו באה רונית וייס-ברקוביץ, שהייתה עד אז ראש החוג לתסריטאות בביה"ס לקולנוע 'סם שפיגל'. וייס-ברקוביץ הייתה בעלת ניסיון בכתיבה לעיתונות הכתובה והמשודרת (ובכלל זה הסדרה המרשימה "במרחק נגיעה") ובעריכה לאמצעי התקשורת, אך לא בספרות. בחירה זו מעלה את השאלה עד כמה עורך ספרותי צריך להיות מחובר לפואטיקה של התרבות הפופולארית, לשפה ולדרכי המבע הבאים לידי ביטוי מובהק בתקשורת ההמונים. העדפה של "כתר" סימנה על נסיון להתקרב לסוג ביטוי שכזה. ב-2007 הוחלפה וייס-ברקוביץ בדורו משעני, שהיה עורך המוסף "ספרים" של "הארץ", והיא עצמה החליפה את צביקה מאיר, העורך הראשי של ההוצאה. מאיר מונה להיות מנכ"ל "כתר ספרים" ודקל נעשה מנכ"ל "כתר הוצאה לאור",¹¹ אך הוא נאלץ לעזוב את ההוצאה כעבור שנה¹² וזמן קצר לאחר מכן מונה להיות עורך הוצאת "ידיעות אחרונות" (וגם את תפקיד זה סיים לאחר זמן קצר). וייס ברקוביץ, העורכת הראשית, הוחלפה בידי עורכת מוסף "גלריה" של "הארץ", איריס מור. האחרונה הוחלפה על ידי עינת ניב, מי ששימשה בתפקיד אשת יחסי הציבור של ההוצאה, בשנת 2012, וחילוף זה יכול לשמש סמל לחיזוק הדגש המסחרי על-חשבון הדגש הספרותי.

¹¹ בעיתונות נכתב, כי המינוי של צביקה מאיר כמנכ"ל כתר ספרים היה בשל החיכוך בין יפתח דקל לאיריס בראל, מנכ"ל "סטימצקי".

¹² במכתב, שנכתב על אודות השינויים בשליטה על "כתר" ושהופנה אל בעלי הוצאת "כתר", צלי רשף, ואל מנכ"ל "סטימצקי", איריס בראל, כתבו חברי מערכת "כתר" ובהם צרויה שלו: "נדהמנו לקרוא ב'הארץ' על מהלך שסופו פיטורי צביקה מאיר. אם אמנם יש דברים בגו, אנו מבקשים להביע את הערכתנו ותמיכתנו בו. צביקה הנהיג יחסי עבודה טובים והוגנים ב'כתר'. אהבת הספרים ואהבת האדם מושלים בכל מעשיו ולדעתנו הוא אדם ראוי והגון, שהופך את 'כתר' באמת לבית של ספרים. אנו מודעים לקשיים שעוברים על 'כתר' וחשים בעצמנו את החששות על בסיס יום-יומי. עם זאת, אנו מעריכים ומוקירים את פועלו של צביקה ואת השקעתו ומסירותו להוצאה ולקיום המהלך התקין של העניינים. קשה לנו לראות את 'כתר' בלי צביקה".

התמקדות בבניית קבוצה מו"לית-כלכלית

ב-2006 עלתה הצעה כי "כתר ספרים" תרכוש 50% מהבעלות על הוצאת "הקיבוץ המאוחד" (הקשורה, כאמור, אל "ספרית פועלים" ואל "הספריה החדשה"), אך לבסוף נחתם הסכם הפצה בלבד לספרי "הקיבוץ המאוחד". במקביל לחילופי-העורכים התכופים חלו שינויי ניהול ב"כתר". בספטמבר 2005 חתמה "כתר" על הסכם להקמת חברת מו"לות והפצה בשם "כתר ספרים (2005)", ביחד עם תאגיד ההפצה של רשת חנויות הספרים "סטימצקי". הסכם זה עמד למבחן בשנת 2007, עם פרישת ערי סטימצקי מהניהול, לאחר שהחברה שלו נרכשה בידי קרן ההשקעות "מרקסטון". השותפות עם "כתר" החזיקה מעמד זמן-מה בראשות המנהלת הכללית של רשת החנויות באותה העת, איריס בראל. כך נקבע למשך זמן מצב של דואופול של שתי קבוצות גדולות במו"לות העברית – השנייה היא "כנרת-זמורה-ביתן" – העוסקות הן בהוצאה לאור והן בשיווק.

בסוף 2007 ובראשית 2008 דווח בעיתונות על מתיחות בין השותפות בשל כמות המכירות של ספרי "כתר" בחנויות "סטימצקי". אכן, השותפות של "כתר" ו"סטימצקי" לא הייתה אורגנית כמו זו של "צומת ספרים" ו"כנרת-זמורה-ביתן", שהיו שתייהן בבעלות אחת ויחידה. בשנת 2008 נפרדו "סטימצקי" ו"כתר", שהצהירה בקולו של היו"ר שלה, צלי רשף: "עדיף שאנחנו נעסוק במו"לות וסטימצקי יעסקו בקמעונות".¹³ בעקבות ההסכם הפכה "כתר" לבעלת השליטה (81%) ב"כתר ספרים". כפי שנכתב בידיעה: "העסקה נעשתה כמעט בלא תמורה (תמורת 31 שקלים) מכיוון ששני הצדדים – 'כתר' ו'סטימצקי' – לא השקיעו כסף בחברה מאז שהקימו אותה".¹⁴

---

¹³ זומר, נ. וגולדשטיין, ת. (12 במאי, 2008). כתר רכשה מסטימצקי את השליטה בכתר ספרים. פורסם באתר האינטרנט YNET (נדלה לאחרונה במאי 2016):

[HTTP://WWW.YNET.CO.IL/ARTICLES/0,7340,L-3542180,00.HTML](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3542180,00.html)

¹⁴ זומר וגולדשטיין, שם.

"כתר" עסקה בהדפסה ובשיווק של ספרי ההוצאות לאור "ספרית מעריב", "עברית", "עילמור", "איתאב", "מכון הרטמן", אוניברסיטת ת"א, אוניברסיטת חיפה, ואוניברסיטת בן-גוריון, וכן היא שיווקה או משווקת את ספריהם של מו"לים רבים נוספים כגון "קשת" (של רם אורן), "אריה ניר" (שיווק ההוצאה עבר להוצאת "מודן"), "ינשוף"¹⁵, "קרפד", "אלבטרוס", ועוד. כמו כן היא מחזיקה בשותפויות עם מו"לים אחרים באנציקלופדיה "בריטניקה לנוער" וב"מדריך ישראל". בשנת 2009, שנה לאחר פירוק השותפות בין "סטימצקי" ל"כתר ספרים", הודיע מנחם פרי, עורך "הספריה החדשה", סדרת הפרוזה המובילה בישראל, כי הוא עובר לעבוד עם "כנרת-זמורה-ביתן". זו האחרונה נעשתה אפוא ה"אימפריה" של ההוצאות לאור בעברית. עד שנת 2010 הייתה "כתר" קשורה בהפצת ספרי "אחוזת בית", אך זו עברה והייתה להוצאת בת של "ידיעות ספרים". השינויים התכופים במבנה ובמערכת של "כתר" נראו כסימנים של חולשה.

שיאם של התהליכים ב"כתר" ואולי סופם, הייתה ההודעה מחודש מרץ 2016 לפיהם הוצאת "מודן" בבעלות עודד מודן רכשה את הוצאת "כתר", שבשליטת חברת ארלדן ומשפחת רשף תמורת 26.5 מיליון שקלים. לאור הקשר בין הוצאת כנרת-זמורה להוצאת מודן באמצעות רשת "צומת ספרים", בה מחזיקה "מודן" בשליש, רכישת "כתר" מחריפה את המאבק הדואופולי בשוק הספרים, ומקנה כוח להוצאות הקשורות ב"צומת ספרים" מול "סטימצקי".

---

¹⁵ הכוונה להוצאת ספרים, שקמה בשלהי 2004 בידי חובבי ספרות מדע בדיוני, אלי הרשטיין ואלון מרון. על שני בתי הוצאה קודמים בשם זה ראו הערה בשער 6.

“ספרית מעריב”

בשולי הדיון ב“כתר” מתבקשים דברים אחדים על הוצאה, שהיה לה מקום בולט למדי במו“לות הישראלית, אך נעלמה כמעט. מי שמחפש את אתר הבית של “ספרית מעריב” ומקליד את שמה במנועי החיפוש יגלה רק כתובת דואר אלקטרוני: maariv@keter-book.co.il. הנה כי-כן, הספרייה, שקמה באמצע שנות ה-60 של המאה העשרים והוציאה לאור כ-450 כותרים, היא כיום חלק מתאגיד המו“לות של “כתר ספרים”. ההתקשרות בין “ספרית מעריב” ל“כתר” החלה בשנת 2003, לאחר ארגון מחדש שעברה חברת האם של “ספרית מעריב”, “הד ארצי” (מקבוצת “מעריב החזקות”), שנחלה הפסדים גדולים.¹⁶ “כתר” הייתה אמורה לספק ל“ספרית מעריב” את שירותי ההפקה, הייצור והלוגיסטיקה; תחום התוכן נשאר באחריות “ספרית מעריב”.

מעניין כי גם “מעריב” וגם “כתר” עמדו לפני-כן בקשרים עסקיים עם איש העסקים הנוכל, רוברט מקסוול (שרוקן את קופת הפנסיה של עובדי קבוצת העיתון “מירור” באנגליה והותיר מאות אנשים ללא אמצעי-מחיה לאחר פרישתם מהעבודה). בראשית שנות ה-90 קנה מקסוול את גרעין השליטה בעיתון “מעריב” וכאמור – את הוצאת “כתר”. בשנת 1991, לאחר טביעתו בים, בנסיבות מסתוריות, קנתה משפחת נמרודי את “מעריב”.

העיתון “מעריב” נוסד בשנת 1948 בידי קבוצה גדולה של עיתונאים מובילים, ש“ערכה” מ“דיעות אחרונות”: עזריאל קרליבך, עורכו הראשון של העיתון החדש, אריה דיסנצ'יק, משה ז“ק, דוד לזר, שמואל שניצר ואחרים. רובם התנגדו למפלגת השלטון, מפא“י, ורבים מהם כתבו קודם לכן בעיתונות הרוויזיוניסטית.

---

¹⁶ יש לציין, כי ב-1996 היא נכנסה לשותפות עם “זמורה-ביתן-דביר” ועם “כנרת” בהקמת רשת החנויות “צומת ספרים”.

"מעריב" נעשה העיתון הנפוץ בישראל¹⁷ עד שנות ה-70, כאשר "ידיעות אחרונות" החל לעלות עליו בתפוצה עד שנהיה "העיתון של המדינה".

"ספרית מעריב" קמה בפועל במחצית השנייה של שנות ה-60, עם הסיסמה: "כל הקורא עיתון טוב – קורא גם ספר טוב". על-ידיה יצאו, בין היתר, ספריהם של נתן אלתרמן, "המסכה האחרונה" (1968: היצירה האחרונה שכתב כספר),¹⁸ ושל משה שמיר, "חיי עם ישמעאל" (1969). השניים היו בין החותמים על מניפסט ההקמה של התנועה למען ארץ ישראל השלמה. המניפסט התפרסם ב"ידיעות אחרונות", ב-22 בספטמבר 1967 ונכתב בו, בין השאר: "נצחנו של צה"ל במלחמת ששת הימים העמיד את העם והמדינה בתוך תקופה חדשה וחותרת גורל. ארץ ישראל השלמה היא עתה בידי העם היהודי, וכשם שאין לנו רשות לוותר על מדינת ישראל, כך מצווים אנו לקיים את מה שקיבלנו מידיה – את ארץ ישראל". על הטקסט המשמעותי הזה (ראו מירון (1991) בספרו "נוגע בדבר") חתמה קבוצה של יוצרים מרכזיים, בנוסף לאלתרמן ולשמיר – ש"י עגנון, חיים הזז, חיים גורי ואחרים – קבוצה שהתייצבה כך נגד מפלגת השלטון ומנהיגיה. בעשורים האחרונים התמוססה היריבות בין המחנות, אך בתקופה שלאחר המלחמה היה זה ממש גט כריתות.

"ספרית מעריב" הוציאה ספרים רבים בשבח הישגי המלחמה: "מפה חדשה – יחסים אחרים" של משה דיין; "הימים הגדולים" מאת חיים הרצוג, "סליחה שניצחנו" מאת הסטיריקן המעולה, אפרים קישון, שהיה בעל טור ב"מעריב" וטוריו קובצו ויצאו בכרכים רבים על-ידי ההוצאה. כמו כן יצאו בה ספרים בעלי מסר "לאומי" כללי יותר: מאת יגאל ידין, "לכסיקון ציוני" מאת אפרים ומנחם תלמי, "מכתבי יוני" (יוני נתניהו), "הבית ברחוב גריבלדי" מאת איסר הראל, על

¹⁷ כספי ד, ולימור, י. (1994). המתווכים: אמצעי תקשורת ההמונים בישראל. תל אביב: עם-עובד ומכון אשכול, האוניברסיטה העברית. (עמ' 57).
¹⁸ ראה בספרה של רות קרטון-בלום: קרטון-בלום, ר. (1994). הלך והצל. תל-אביב: זמורה ביתן (עמודים לספרות עברית).

לכידתו של אייכמן, "המלחמה החשאית" מאת אורי דן, ספרים משל יגאל ידין ועוד.

בשלהי שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 הגיעו תוצרי "ספרית מעריב" לבתים רבים בישראל: סדרות של ספרים מתורגמים של "טיים לייף", שעסקו באקולוגיה, בגאוגרפיה ובשאר נושאי טבע ומדע. היה זה פרויקט רחב היקף, שהניב למעלה מחמישים כרכים. השילוב בין התוכן לעיצוב הנאה הביא לידי תפוצה נרחבת. בסוף שנות ה-80 החלה "ספרית מעריב" להוציא ספרים של סטיבן הוקינג ("קיצור תולדות הזמן", "חורים שחורים, גורי יקומים ומסות אחרות" ועוד) וספרי מדע פופולארי אחרים כ"כאוס" של ג'יימס גליק. אכן, "ספרית מעריב" הייתה אחת ההוצאות המובילות בספרי עיון ובמדריכים. נציין את "מילון ההווה: מילון שימושי לעברית התקנית" מאת שושנה בהט ומרדכי מישור ואת הספר "כיצד באים תינוקות לעולם" מאת אנדריו אנדרי וסטיבן שפ שיצא לאור בשנת 1969 – והיה הספר הראשון בארץ שהעניק לילדים הסברים ברורים על נושא שנתפס כ"טאבו" באמצעות המחשות ויזואליות, שגם כמעט יובל מאוחר יותר היו נחשבות בוטות.

ההוצאה עברה לקבוצת "הד ארצי" שבבעלות "מעריב החזקות" בסוף שנות ה-80 של המאה הקודמת. באותן שנים המנכ"ל והעורך הראשי של ההוצאה היה אריה ניר, שפעל בעולם המו"לות מסוף שנות ה-60 של ה-20 וערך במהלך השנים מספרים השל יהושע בר יוסף, אפרים קישון, מנחם תלמי, יורם קניוק, חנוך ברטוב, שפרה הורן ואחרים. לימים, בשנת 1995, הקים את "אריה ניר הוצאה לאור בע"מ" והספרים הידועים יותר בהוצאתו עסקו במדע פופולארי ובאקטואליה.

ב"ספרית מעריב" נחלשה ההוצאה ורוב עובדי ההוצאה פוטרו בראשית המאה ה-21 בעקבות קיצוצים נרחבים ב"הד ארצי". בעקבות כך, נחתם חוזה בינה ובין הוצאת כתר ספרים לפיו תספק כתר לספרית מעריב שירותי הפקה, ייצור ושיווק בעוד "ספרית מעריב" תמשיך לעסוק בענייני התוכן, בפרסום ויחסי ציבור כמערכת עצמאית וכתריה ימשיכו לשאת את לוגו ספרית מעריב.

הקשר עם העיתון "מעריב" אינו בולט ברשימת הספרים של ההוצאה. נמצאים בה ספרים אחדים של כותבים, שכתביהם ראו אור בעיתון: אפרים קישון ואורי דן, שספריהם צוינו לעיל או מנחם תלמי ("תמונות יפואיות" – אוסף מתוך הטור שלו בעיתון). הזיקה של ההוצאה לעולם העיתונות באה לידי ביטוי בספריה הרבים על עניינים אקטואליים; ביניהם ראו אור בשנות האלפיים ספרם של עיתונאי "הארץ", יוסי מלמן יחד עם מאיר ג'בדנפר, "הספינקס: אחמדינג'אד והמפתח לפצצה האיראנית" (2007) וספרו של אילן כפיר, "האדמה רעדה, 33 ימים, לבנון 2006" – הספר הראשון שראה אור אחרי מלחמת לבנון השנייה (מהירות כתיבתו והפקתו פגמה מאוד באיכות). "ספרית מעריב" לא התבלטה בתחום הספרות היפה. היא הוציאה בעיקר תרגומים וביניהם ספריה של מרגריט דיראס בתרגום אביטל ענבר. בין ספרי המקור בולטים ספריו של חנוך ברטוב וחלק מכתביו של יהושע בר-יוסף ("הדג והיונה" בין היתר), ספריה הראשונים של שפרה הורן, "חוויה יפנית", סיפור מסע ביפן, שנחל הצלחה גדולה, והרומן "ארבע אמהות"; לאחר הצלחתו עברה הורן ל"עם עובד". כיום מוציאה ההוצאה כותרים מעטים מדי שנה ופעילותה הלוגיסטית מרוכזת, כאמור, בידי "כתר ספרים".

הוצאת "ידיעות ספרים", "ידיעות אחרונות", "ספרי חמד" ו"משכל"¹⁹

הוצאת הספרים "ידיעות אחרונות" היא אחד מתוצרי השינוי שחל בעולם המו"לות הישראלי – עליית כוחן של ההוצאות הפרטיות-המסחריות לצד ההוצאות הציבוריות, כפי שראינו בפרק הקודם ובתחילת הפרק הנוכחי. זו היא הוצאת הספרים של העיתון, שנוסד ב-1939 ואשר היה, מסוף שנות ה-70, לעיתון הנקרא ביותר בישראל (כספי ולימור, 1991). ראו עוד בסעיף הקודם, 'על "ספרית מעריב"'. עלייתו של העיתון כרוכה בהתאמתו לשינוי שהתבקש בהרגלי צריכת העיתונות היומית בישראל: מאמרים קצרים ונגישים, לשון וסגנון "גבוהים" פחות, צד חזותי מודגש בכותרות ובעיצוב עמודי העיתון.

"ידיעות אחרונות" ו"עידנים"

הבעלים של "ידיעות אחרונות" ראו טעם כלכלי בהקמת הוצאת ספרים של העיתון. מעניין להשוות בין דרכה של ההוצאה הנדונה כאן לבין זו של העיתון המתחרה, הוצאת "ספרית מעריב". נח מוזס (בעלי "ידיעות אחרונות" ועורכו) ודב יודקובסקי (שהיה לו חלק בבעלות על העיתון ואשר נהיה, לימים, עורכו) הקימו ב-1975 הוצאת ספרים בשם "עידנים", בשותפות עם אשר וייל.²⁰ ההוצאה והעיתון תמכו זה בזה. קיומו של בית הוצאה, השייך לעיתון, עשוי לסייע בשכנוע פוליטיקאים בכירים ואנשי ציבור להעניק לעיתון ראיונות בלעדיים תמורת הפקת ספר שכתבו, או שהם עתידים לכתוב; וחשיפת הספר בעיתון – והדברים אמורים כאן בעיתון המרכזי בישראל – הוא מקדם-מכירות רב-ערך להוצאה. כך פורסמו

---

¹⁹ פרק זה מבוסס על ניתוח הקטלוגים ופרסומים בעתונות הכתובה ועל ראיונות עם מנהל ההוצאה, דובי איכנולד, העורכת לשעבר של סדרת "פרוזה", עליזה ציגלר, עורך הוצאת "עידנים", אשר וייל, חבר הדירקטוריון, חיים איכנולד; ועם סופרים בהוצאה ובהם איל מגד, יהודית רותם, ואסתי ג.חיים. המחבר מודה ליהודית פרטוש על תרומתה לפרק זה בכלל, ועל הראיונות שערכה, בפרט.

²⁰ המידע מבוסס על ראיון עם אשר וייל (ראיינה יהודית פרטוש, מרץ 2004).

על-ידי "עידנים" ספריהם של חיים הרצוג, של עזר ויצמן, של משה דיין, של אמנון רובינשטיין, של איסר הראל ואחרים.

רוב הספרים של "עידנים" עסקו באקטואליה, בצבא, בביטחון ובמדיניות, והם נכתבו בידי עתונאים מנוסים; למשל, "תמוז בלהבות" של שלמה נקדימון (1986), על הפצצת הכור האטומי בעיראק ב-1981; "מי נתן את ההוראה" מאת חגי אשד (1979), על "עסק הביש" והפרשה, שהעסיקו את ישראל בשנות החמישים; "רצח רחל הלר – אנטומיה של חקירה", מאת ברוך לשם (1978); "כדור של"ג" מאת עתונאי "ידיעות אחרונות", שמעון שיפר, אשר עסק במלחמת לבנון (שמה הרשמי: מבצע של"ג, מבצע שלום הגליל) שהחלה בשנת 1982. פרקים מספרים אלו התפרסמו בעתון מדי שבוע והם סייעו במכירת העתון ובקידומו. "עידנים" הוציאה גם ספרים על תולדות ארץ-ישראל, סיפורי ריגול, ספרי מתח ועוד. האחרונים שפורסמו במסגרת השותפות בין העיתון לאשר וייל היו שלושה ספרים בסדרה "הוגי דעות יהודים", על חייהם של רש"י, של ביאליק, ושל ארלוזורוב. הם ראו אור בשנים 1991–1992.

העבודה בהוצאה חולקה בין אשר וייל לדב יודקובסקי; נח מוזס מיעט להתערב בעבודה השוטפת. ההחלטות המשותפות התקבלו בישיבה, אשר נערכה פעם בשבועיים. חרף התחרות המובנת עם ההוצאה היריבה, "ספרית מעריב", היה מקרה של שיתוף פעולה בין השתיים. הדברים אמורים בספרו של הנרי קיסינג'ר, "שנותיי בבית הלבן" (1980). הסוכן של הספר ניהל משא ומתן, במקביל, גם עם אשר וייל וגם עם עידו דיסנצ'יק מ"מעריב". הוא ניצל את התחרות שבין השניים ובכל פגישה שערך עם אחד מהם העלה במידה מופרזת את המחיר שדרש. לבסוף גבר כוח ההגיון של הרוכשים; דיסנצ'יק ווייל הסכימו, כי הספר, בתרגום אהרן אמיר, יראה אור בשלושה כרכים ובשתי מהדורות – מהדורת "מעריב" ומהדורת "ידיעות אחרונות".

בשנת 1985 נדרס נח מוזס למוות מול בניין המערכת של "ידיעות אחרונות" ודב יודקובסקי בא במקומו. ב-1989, בשל חיכוכים עם הדירקטוריון של העיתון, הוא הודח מן הדירקטוריון והתפטר מעריכת העתון. בעקבות הצעה שקיבל מרוברט מקסוול, אשר רכש את "מעריב", כיהן יודקובסקי כעורך "מעריב" עד שמשפחת נמרודי רכשה את השליטה בעיתון. לאור השתלשלות העניינים הזו ברור, שהשותפות בין "ידיעות אחרונות" ל"עידנים" התמוססה. באותה תקופה, ראשית שנות התשעים של המאה ה-20, הורע המצב הכלכלי של ההוצאה, חרף נסיונות לשיפור הניהול והמבנה שלה, וביניהם חלוקת העבודה בין אשר וייל לדידי מנוסי, שהופקד על ההפקה, על העיצוב ועל קידום המכירות. בעקבות משבר זה חדלה ההוצאה מלהתקיים.

"ידיעות אחרונות": הוצאה לאור ו"ספרי חמד"

במקביל לסוף התקופה בה עבדה ההוצאה עם "עידנים", המחצית השנייה של שנות ה-80 והלאה, החליטו בעלי "ידיעות אחרונות" להקים בית הוצאה, השייך לעיתון ולשתף פעולה עם "ספרי חמד". "ספרי חמד" היה עסק משפחתי, שהקים צבי איכנולד בשנות ה-60 כדי להפיץ ספרים – בעיקר אלה שעוסקים ביהדות – אשר יצאו לאור על-ידי בתי הוצאה משפחתיים: "מסדה", "יבנה", "זמורה-ביתן-מודן" ו"שוקן". צבי איכנולד איבד את משפחתו בפולין, בשואה, ועלה ארצה לאחר מלחמת העולם השנייה. את האישה, שנשא לימים, פגש בירושלים, עיר הולדתה. המשפחה העתיקה את מגוריה לבני-ברק שם נולדו בניהם חיים, דב ובתיה. "חמד" הם ראשי התיבות "חיים" ו"דב".

בשנת 1984 החלה "חמד" לעסוק בהוצאה לאור בשיתוף פעולה עם מוסדות כגון יד ושם ובנק הפועלים וכן עם הוצאות ספרים וביניהם זו של "ידיעות אחרונות". כך ראו אור ספרי עיון, ספרי קודש ואנציקלופדיות – כותרים שאינם כרוכים בזכויות יוצרים – אשר נחלו הצלחה: "האנציקלופדיה של התנ"ך" (1987); "אנציקלופדיה של גוף האדם" בעריכת יהודה שינפלד (1986); ה"בריטניקה החדשה לנוער" (בשיתוף עם "כתר", בנק הפועלים, החברה להשקעות ו"ידיעות אחרונות", 1988); "יהדות – אנציקלופדיה למושגים, אישים ומסורת ישראל" בעריכת שאול מיזליש (1991), "אנציקלופדיה של השואה" (1990, בשיתוף עם יד ושם); "בעין האמנות" (1994, בשיתוף עם "ספרית פועלים" ו"ידיעות אחרונות"); התלמוד הבבלי בעריכת עדין שטיינזלץ; "דעת מקרא" ו"פרוש קאסוטו". באותה העת עלתה בקרב הציונות הדתית ותלמידי הישיבות הדרישה לספרים תורניים, הן בשל עלייה ברמת ההשכלה שלהם והן בשל עלייה ברמת החיים. הם לא הסתפקו עוד בספרי היסוד שלהם – ש"ס ורמב"ם – ו"ספרי חמד" זיהו את הביקוש ונענו לו.

"משכל"

בעלי "ידיעות אחרונות" ביקשו לנהל אותה על-פי השיטה, שנהגה עם "עידנים": קידום הספרים באמצעות העיתון וקידום העיתון באמצעות הספרים. המיזם – שותפות בין "ידיעות אחרונות" ל"ספרי חמד" – יצא לפועל בשנת 1994 ונשא את השם הוצאת "משכל". הגוף הורכב מהוצאת "ידיעות אחרונות", ומ"ספרי חמד", שהיו אחראים לשיווק ולהפצה. מנכ"ל "משכל" היה דב איכנולד, בנו של מייסד "ספרי חמד", והוא הפך עד מהרה את "משכל" להוצאה מצליחה. היא הפיקה רבי-מכר רבים בתחומי העיון, הפרוזה וספרי הילדים. בשנת 2003, למשל, נמכרו כשני מיליון ספרים שלה.²¹

²¹ ידור, ר. (4 בפברואר, 2004). צומת ספרים. גלובס.

נכון לשנת 2016, איכנולד, בוגר כלכלה ומנהל עסקים, הוא הרוח החיה בהוצאה מזה כשני עשורים. כך כתב בשנת 1997 מי שהיה מנכ"ל "כתר", אורן מוסט על הגעתו של איכנולד:

הוצאת "ידיעות אחרונות" עברה מהפך דרמטי בשנים האחרונות. מונה מנכ"ל מקצועי להוצאה, דובי איכנולד, בחור צעיר ונמרץ, חדור אנרגיות שיווקיות ובעל נסיון רב בשיווק והפצה בתחום המו"לות. שנית, אוחדה פעילות השיווק וההפצה עם "ספרי חמד" חברה ותיקה, משפחתית, המתמחה זה שנים רבות בשיווק והפצה של אנציקלופדיות וסדרות לשוק הכללי ובהפצת ספרים בתחום היהדות לפלח השוק הדתי. מדובר בגוף שהביא את אמנות מכירת האנציקלופדיות והסדרות מדלת לדלת ללקוחות פרטיים, לארגונים ומוסדות.²²

"משכל – הוצאת ספרים" – או בשמה הידוע יותר "ידיעות ספרים" – הפכה לכוך מרכזי בשדה המו"לות הישראלי והיא מוציאה כ-120 כותרים בשנה (ויש שנים שלמעלה מ-150 ספרים). היא מצליחה בתחום הספרות היפה המתורגמת והתקשתה יותר בתחום ספרות המקור, עם כי כוחה השיווקי של ההוצאה מושך אליה גם יוצרים ישראליים צעירים וותיקים כאחד.

ספריית "פרוזה"

באמצע שנות ה-90 ביקש איכנולד לפרוץ את דרכה של ההוצאה אל ספרות היפה המקורית. את הצעד, שנקטה "כתר" עם עמוס עוז, הוא ניסה ליישם לגבי א.ב. יהושע. הוא פנה ליהושע והציע לו מאה אלף דולר תמורת חתימה על הסכם, המתחייב את הסופר להוציא את ספריו במסגרת "ידיעות אחרונות" (וזאת לבד מן התמלוגים שיקבל בעד מכירת הספרים). בפרק על הוצאת "הקיבוץ המאוחד",

---

²² מוסט, א. (1997, מאי 22). הוצאת ידיעות אחרונות. גלובס.

שיהושע היה קשור אליה, מספר יהושע על סירובו לעיסקה (ראו בשער החמישי). דובי איכנולד למד על בשרו, שבמו"לות – בשונה מעולם העסקים בכלל – מתקיימת נאמנות של היצרן (הסופר) כלפי המפיק והמפיץ של מוצריו (המו"ל). לדבריו, "גם אם תבוא עם סכומי כסף גדולים, לא תצליח לקנות את מי שאתה רוצה".²³ היה אפוא צורך להקים מן המסד את ספריית הספרות היפה של ההוצאה.

בשנת 1995 הקימה הוצאת "משכל"/"ידיעות אחרונות" את ספריית "פרוזה" בעריכת עליזה ציגלר. כוח האדם בהוצאה היה מצומצם מאוד: דובי איכנולד, אחיו חיים, מזכירות, ניהול חשבונות ועליזה ציגלר. מערכת יחסי ציבור או שיווק לא פעלה. ציגלר החלה את דרכה המקצועית בעריכת כתב-העת "פרוזה" לצידו של יוסי קריים. הקשר שלה עם "ידיעות אחרונות" נוצר כשעבדה עם יהודה מלצר, דוקטור לפילוסופיה, שהקים את ההוצאה "ספרי עליית הגג" והמשמש כעורך שלה. ספרי "עליית הגג" מופצים בידי "ידיעות אחרונות". במסגרת שיתוף פעולה זה רואים אור ספרי פילוסופיה ומדע, וכן ספרי "הארי פוטר", שמלצר השיג את הזכויות לתרגומם העברי (על כך בהמשך).

ספריית "פרוזה" הפכה לספריה המרכזית של ההוצאה והיא מכילה ספריות משנה למגוון תחומים. במסגרתה יוצאים כמעט כל ספרי הספרות היפה וספרי ה-non fiction של "ידיעות אחרונות" ובכללם ספרים כמו אלו של יהודית רותם, יוכי ברנדס, שולמית גלבווע, איל מגד, גבי ניצן ('בדולינה'), בולגקוב ('האמן ומרגריטה'), דוסטויבסקי ('החטא ועונשו'), סדרת הפילוסופים הגדולים, ארתור גולדן ('זיכרונותיה של גיישה'), וג'יי.קיי. רולינג ('הארי פוטר').

בראשית הדרך מילאה ציגלר את כל התפקידים כמעט, מהשגת זכויות בחו"ל ועד לעריכה. בשנת 2005 היא פרשה מן ההוצאה (אך שבה אליה בשנת 2010). במקומה בא הסופר ואיש התקשורת, דב אלבוים; במקביל, רנה ורביץ נעשתה

---

²³ מבוסס על ראיון עם דובי איכנולד, מאי 2002. עוד אפשר לקרוא על כך בכתבתה של שירי לב ארי: לב ארי, ש. (2005, יוני 29). "כל ספר צריך פרסומת", הארץ. (נדלה לאחורונה בנובמבר 2016): [HTTP://WWW.HAARETZ.CO.IL/GALLERY/1.1023055](http://www.haaretz.co.il/gallery/1.1023055)

עורכת ספרי המקור לאחר שהייתה מבקרת הספרות של העיתון "העיר" ולמדה משחק בניו יורק אך היא עזבה את תפקידה ב-2011; נטע גורביץ' הייתה לעורכת הספרים בתרגום אך עזבה בשנת 2015. אלבוים עזב את ההוצאה ואת מקומו מילא המנכ"ל, דובי אייכנולד, עד למינוי צביקה מאיר לתפקיד זה (לאחר שעזב את "כתר"). מאיר פרש באפריל 2010. אחרי-כן, כאמור, חזרה ציגלר לתפקידה כעורכת הראשית של ההוצאה.

בראיון עמה אמרה ציגלר דברים שבניסוחים שונים שלהם אפשר היה לשמוע מעורכים רבים ולפיכך הם מייצגים את עבודתם: "ההנאה הגדולה ביותר עבורי היא הוצאה לאור של סופר עברי צעיר, לא מוכר – את נפעמת, מתרגשת. יש כאן תחושה של שליחות לדאוג להמשך. כאשר את מגלה כתב יד של מישהו את מרגישה שזה נפלא. זה גורם לך שמחה רבה יותר מאשר את קוראת ספר מתורגם. יש כאן תחושה של שליחות" (ראיון אישי, אוגוסט 2003).

מעבר לספריית "פרוזה", ספרי "ידיעות אחרונות", ברובם, מיועדים לקהל קוראים גדול והם כתובים כספרות פופולארית. בזכות הצלחתם ניתן לצפות, שהוצאה תרשה לעצמה להסתכן בהוצאת כותרים פופולאריים פחות ואיכותיים יותר, אך, באופן כללי, קשה לקבוע שכך הוא המצב.

ההתקשרות עם הוצאת "ספרי עליית הגג" ו"בבל"

בשנת 1988 ייסד יהודה מלצר את הוצאת "ספרי עליית הגג". מלצר, דוקטור לפילוסופיה ובנו של המשורר והמתרגם שמשון מלצר, לימד באוניברסיטאות אך העדיף להתמקד בהוצאה לאור. שמה של ההוצאה משתמש בדימוי ותיק למקום בו מתרחשת היצירה של כותבים עניים, הנאלצים לשכור חדר זול כי אין ידם משגת לגור בדירה ראוייה, אך גם מתייחסת לעובדה שההוצאה פועלת מביתו של מלצר ומשם עולה הבשורה. כבר מראשית הדרך עליית הגג בשיתוף פעולה לצורך שיווק והפצה עם הוצאת "ידיעות אחרונות" ולמעשה פועלת כספריית בת

בהוצאה, שראו בה למעלה מ-100 ספרים. מעבר לעובדה שמלצר ידוע בתרגום לרב המכר המפורסם, "העץ הנדיב" מאת של סילברסטון, ההוצאה ידועה בספרי הפילוסופיה הקלאסית שלה (דוגמת אפלטון, דקארט או אוגוסטינוס) ובספרי המדע הפופלארי הרואים בה אור (בין הידועים שבהם רב-המכר "המשפט האחרון של פרמה" של סיימון סינג) אך גם בספרי פרוזה במקור (חיים סבתו) ובתרגום (דוגמת אלו של מיכאיל בולגקוב, סטפן צווייג ודאגלס אדמס). הידועים ביותר בין ספרי ההוצאה סדרת ספרי הארי פוטר שמלצר השיג את הזכויות שלהם לפני כל ההוצאות בארץ. במספר ראיונות עיתונאיים סיפר מלצר כיצד הגיע לשג זה. בראיון לאיילת שני ב"הארץ" בדצמבר 2013 אמר:

ישבתי בדירה הקטנה שלי ברחוב הקליר, על הגג. זו היתה תקופה שלא היו סקאוטרים. היום יש סקאוטרים וקונים את הספרים הרבה לפני שהם יוצאים, ויש הרבה שמועות וספקולציות - אה, גם היפנים קנו? מה, הבולגרים לא רצו? כל מיני דברים שאני ממש לא סובל. אבל אז היו רק שני עיתונים של התחום, "Book Seller" ו"Publishers Weekly", והייתי מנוי על שניהם. ויום אחד ראיתי אייטם קטן באחד מהם, סיפור על אשה שהיא חדה-הורית ולא היה לה כסף לחימום אז היא ישבה וכתבה בבתי קפה. ומצא חן בעיני הסיפור הזה, שהתברר אחר כך שהוא אמיתי. הדליק אותי גם שהיה כתוב שיש מבוגרים שקוראים את הספר ברכבת, ושמים על זה עיתון משום שהם מתביישים שיראו שהם קוראים ספר של ילדים, ולכן הוציאו אותי בכריכה מיוחדת למבוגרים. אמרתי, "בא לי על זה... 24 שעות עשיתי טלפונים מסביב לעולם ובסוף התברר שזה פה, ברחוב הירקון, במשרד שכבר לא קיים היום אבל אז מכר זכויות ל-80 אחוז ממה שהיה בארץ. הרמתי אליהם טלפון והם אמרו שזה אצל סוכן שקוראים לו כריסטופר ליטל. אותו בחור שחצי שנה קודם לכן קניתי ממנו את "משפט פרמה". אמרתי להם, נו, אז תנו לי את זה. הם אמרו שהם יבררו. לא ידעו בדיוק מה זה. למחרת שוב התקשרתי והם אמרו שדיברו איתו, אבל עם הארי פוטר הוא לא עובד עם מתווכים כמותם

אלא מוכר ישירות. תחשבי שרק על ההחלטה הזו הוא עשה איזה 20 מיליון דולר. התקשרתי אליו, הצגתי את עצמי, סיפרתי לו על "העץ הנדיב", על ספרי הפילוסופיה, אמרתי לו שאני בית הוצאה טוב. הוא אמר, "תן לי לבדוק". הייתי בטוח שהוא לא יתקשר, אבל למחרת הוא התקשר. מכר לי את שני הספרים הראשונים. את יודעת בכמה? אלף דולר כל אחד. עד כדי כך זה היה מוקדם.²⁴

הסיפור מאחורי הארי פוטר מדגים כיצד הוצאה קטנה יכולה להגיע גם להשג מו"לי משמעותי ובעזרת ידע, היכרות עם התחום וזריזות לנצח את המתחרים החזקים יותר. יחד עם זאת, ברור שללא הקשר עם "ידיעות אחרונות" החוזה לא היה נחתם מכיוון שהגב הרחב של ההוצאה ומערכת השיווק וההפצה שלה איפשר לכל הצדדים בעסקה להיות בטוחים שהם יביאו את התוצאות המקוות.

באפריל 2004 התפרסמה הידיעה כי נחתמה עסקה בין הוצאת "ידיעות אחרונות" לבין הוצאת "בבל".²⁵ אנשי "ידיעות אחרונות" הבהירו, כי שיתוף הפעולה עם "בבל" יהיה כמו זה המתנהל עם "ספרי עליית הגג", כדבריו של איכנולד: "בבל" היא קול ייחודי במו"לות הישראלית, ואנחנו נתרום לעשייה שלהם מהצד השיווקי, הניהולי, הטכני והכספי. בהחלטות המו"ליות שלהם תינתן להם יד עצמאית".²⁶

"בבל" אמורה לתרום למוניטין של ההוצאה, שנתפסת כמסחרית וכפופולארית, כיוון שספריית "פרוזה" מתקשה עדיין להתבלט בשדה הספרות היפה המקורית והמתורגמת. יש להוסיף ולהזכיר את הערך הכלכלי המוחשי של

---

²⁴ שני א. (20/12/13). במקום הארי פוטר, בואו נדבר על אפלטון. הארץ. נדלה לאחרונה: דצמבר 2016): [HTTP://WWW.HAARETZ.CO.IL/MAGAZINE/AYELET-SHANI/PREMIUM-1.2194728](http://www.haaretz.co.il/magazine/ayelet-shani/premium-1.2194728)

²⁵ על הוצאת "בבל" ראו בהרחבה בשער הבא.
²⁶ לב-ארי, ש' (28 באפריל 2004). נחתמה עסקה לשיתוף פעולה בין הוצאת ידיעות אחרונות לבבל. הארץ. ראו: [HTTP://WWW.HAARETZ.CO.IL/GALLERY/1.962030](http://www.haaretz.co.il/gallery/1.962030) (נדלה לאחרונה: מאי 2016).

התדמית, כשזו מושכת אל ההוצאה קונים ויוצרי מקור. בהיבט זה אפשר להבין את השידוך הלא-שיגרתי בין "בבל" – הוצאה בעלת אופי אליטיסטי ואוריינטציה חברתית – ובין "ידיעות אחרונות", ההוצאה הפופולארית, המסחרית והקפיטליסטית. כל אחת מבקשת ליהנות מיתרונותיה של האחרת. עמית רוטברד, העורכת של "בבל", אמרה כי "רצונה של 'בבל' להתרכז בענייני המערכת ולהשאיר את הצד השיווקי-כלכלי בידיה של הוצאת 'ידיעות אחרונות'. נבע מכך שזהו צד חלש, שהוצאת 'בבל' לא הצטיינה בו". ציגלר, שערכה את "פרוזה" באותה העת, אומרת כי "יש תקווה, שתנועה של סופרים לעברנו תמשך בזכות השם שיצרה לעצמה ההוצאה [בבל]" על המדף וגם בקרב הסופרים.

הקשר עם עיתון "ידיעות אחרונות"

חדרו של מנהל הוצאת "ידיעות אחרונות", דב אייכנולד, נמצא רק מטרים ספורים מחדר עורך המוסף "7 ימים", מוסף הפנאי של "ידיעות אחרונות", שהיה במשך שנים ארוכות העיתון הנקרא ביותר במדינה (שתפוצתו הייתה כ-70% מכלל קוראי העיתונים בעברית). כתבה על ספר במוסף זה, לא כל שכן כתבת שער, היא מתכון למכירתו המסיבית. אם אפשר לדבר על "מדורת שבט" תקשורתית-עממית בישראל במשך תקופה ארוכה, טרום עידן "ישראל היום" בתקשורת המודפסת, הרי אפשר להזכיר את "ידיעות אחרונות" כאחד המרכזים של הישראליות. אמנם נראה, שלהוצאת "ידיעות אחרונות" יש אפוא יתרון על ההוצאות אחרות, אך ניתן לצפות, שהיתרון יהיה מוחץ הרבה יותר.

גם המוסף הפוליטי של העיתון נוטל חלק בתמיכה בהוצאה. כאן נהוג מה שאיכנולד מכנה "סינכרוניזציה בין העתון וההוצאה", קרי, זיקה בין ההוצאה ובין האירועים השוטפים במדינה ובחברה, שהעיתון עוסק בהם. ספרי האקטואליה נתמכים בגליונות החג, בהם מתפרסמים פרקים מתוך הספרים הללו והם נקראים בידי המוני קוראים. באופן זה נמכר, הספר על אהוד ברק, "חרקירי" (מאת העיתונאי רביב דרוקר, 2002), למשל, בעשרות אלפי עותקים.

הוצאת "ידיעות אחרונות" פועלת לעיתים כמו מוסף של העיתון: אירועים שוטפים באים לידי ביטוי בספרים היוצאים בסמוך אליהם, כדי לנצל את העניין הציבורי הכרוך בהם. כך, למשל, ספרים של הנצחה. פחות מחודש לאחר פטירת המשורר נתן יונתן יצא אוסף שיריו, "שירים בכסות הערב", ולווה במסע פרסום. וכך ראו אור ספרי זכרון ליצחק רבין, לקראת יום השנה הראשון להירצחו, וכן ספריה של לאה רבין. המצדדים בהוצאה יגידו, שהיא נענית לצורך של הציבור בהנצחה ובזכרון (כך, בוודאי, היה בשנת היובל למדינת ישראל: המדינה לא יזמה כל פרויקט מו"לי לתיעוד קורותיה ורק שני אלבומים – האחד מאת מרדכי נאור בהוצאת "עם עובד" ו"משרד הבטחון" והשני של ניסים משעל בהוצאת "ידיעות אחרונות" – מילאו את החלל). מבקרי ההוצאה יקבלו על המהירות – הנראית כגילוי של ציניות – שבה מתורגמים הזכרון והרגש הקולקטיבי לכסף.

העיתון מסייע לקידום מכירות הספרים לא בחלק המערכתי בלבד (ראיונות עם יוצרים, המפרסמים בהוצאה, והדפסת פרקים מספריהם על דפי העיתון) אלא גם בעלות המודעות (מחיר עמוד פרסום בעתון "ידיעות אחרונות" מגיע לעשרות ואף למאות אלפי שקלים). אך כל אלה אינם מסייעים תמיד בגיוס סופרים. כמו א.ב. יהושע, גם מאיר שלו – כותב קבוע ב"ידיעות אחרונות" – לא עבר להוצאה: הוא נשאר נאמן ל"עם עובד" ולעורכו שם, אברהם יבין. איכנולד, שחפץ בשני הסופרים, מתנחם: "לפעמים זה רק בעינים שלנו. אנשים מבחוץ לא מבינים זאת. א.ב. יהושע מכר 40 אלף עותקים כפול 40 שקל פעם בשנתיים. זה לא המון. לנו עוד יש כבוד למילה הכתובה. הנסיון להשיג שמות זה נסיון להשיג מכובדות".

שיתוף פעולה נוסף עם העיתון מתקיים בקניית הנייר. העתון הוא קניין הנייר הגדול במדינה וההוצאה מסתייעת בו לעניין זה. לעיתים מעדיפה ההוצאה לעשות זאת דרך התאחדות המו"לים ולעיתים היא מבכרת את המחיר שמציע לה העתון. כך או כך נהנית ההוצאה מעלויות ההפקה הנמוכות ביותר.

שיטות השיווק של הוצאת "ידיעות אחרונות"

"ספר הוא מוצר לכל דבר. כל גימיק לשיווק ראוי כל עוד הגימיק ברמה גבוהה":²⁷ היגד זה של דב איכנולד עשוי לשמש ב"מוטו" של ההוצאה. ברור לכל, כי הספרים יוצאים לאור בראש ובראשונה, למטרת רווח.²⁸ אלא שיש רווח כלכלי-חומרי ויש רווח סימבולי, שהינו יוקרה של הוצאה, שמציעה לספרות ולתרבות – ללא תחזית של רווח כספי – כותרים בעלי ערך ספרותי ותרבותי ובכלל זה יצירות של סופרים צעירים ומבטיחים. לשם הרווח הסימבולי הוציאה "ידיעות אחרונות" ב-2003 את ספרו הראשון של של עידן אלמוג, "דלתות", שלא הניב רווח כספי גדול; אלא ששנה אחרי-כן זכה הספר בפרס הנשיא לספר ביכורים. אכן, נזכיר שוב את הערך הכלכלי-החומרי של ההון הסימבולי, הממתג את ההוצאה כך, שהצרכנים יימשכו אל תוצריה.

כאמור, כבר בשנת 1997 זכה איכנולד בתואר איש-השיווק של השנה. לדבריו:

שיווק אגרסיבי פירושו למצוא קהל יעד ולא להתמקד רק באותם 10% מהאוכלוסייה, שהולכים לחנויות הספרים. לשווק זה אומר, למשל, לארגן תערוכות, פעילויות מול ועדי עובדים, ימי עיון על ספרים חדשים, ארוחת צהריים במפעלים, שליחת סוכנים ואנשי מכירות למקומות עבודה, לגנים ולבית הספר. בתחרות שקיימת היום, כאשר בשבוע אחד יוצא ספר של אלזה מורנטה, שולמית לפיד ורם אורן, חייבים להשקיע הרבה. אנו מעוניינים שלכל ספר יינתן סיכוי שווה ושכולם יקראו אותו. עם זאת, נשקיע בספרים שאנו מזהים בהם פוטנציאל להיות רבי מכר ואמצעי התקשורת יכולים לקדם אותם.

---

²⁷ מתוך ראיון עם דוב איכנולד, שנערך בשנת 2002.

²⁸ יוצאת מכלל זה היא האנציקלופדיה של השואה שנבעה מרצון אישי של איכנולד, אך גם היא, כך דיווח, הפתיעה ברווחיותה.

עוד הוסיף כי הדפסת ספר עשויה לעלות כשלושים אלף שקלים, אך "ידיעות אחרונות" יכולה להשקיע כמאה וחמישים אלף נוספים אם היא מאמינה כי תצא נשכרת מזה. אכן, "ידיעות אחרונות" הייתה בין אלו שהפרו את שיווי המשקל שהתקיים בעולם המו"לות בארץ. רוב ההשקעה הכספית הזו מיועדת לא לעריכה ולהפקה אלא לקניית זמן מדיה (פרסום ברדיו), שטחי פרסום בעתונות, באתרי אינטרנט או במבצעי מכירות אגרסיביים ושימוש בגימיקים (כגון הגרלת כרטיסי טיסה ליפן בין קוני הספר "זיכרונותיה של גישה").

גימיק בולט ויוצא דופן, המעיד על ההשקעה המתמדת ועל היצירתיות של "ידיעות אחרונות" ברעיונות-שיווק חדשים, ליווה את קידום "הנעלמים" מאת סופר המתח, הרלן קובן, שראה אור בראשית שנת 2004. ההוצאה הבטיחה בקמפיין השיווק, כי "אם לא נהנית מהספר, תוכל להחזירו לחנות ולקבל את הכסף בחזרה". הכותרות במודעות הכריזו: "לראשונה בישראל – ספר באחריות. חוויה סוחפת ומרגשת מובטחת! לא נהניתם? החזירו את הספר וקבלו את כספכם בחזרה!" תרגיל אחר היה מבצע משותף עם רכבת ישראל: הספרייה הדפיסה את שלושת הפרקים הראשונים של הספר וחילקה את התדפיסים לנוסעי הרכבת במועדים קבועים מראש. בסיום המבצע נערכה הגרלה בין נוסעי הרכבת, שקראו פרקים אלה. המבצע, אכן, הצליח: בסוף מאי, לפי דיווחו של מיכאל הנדלזן, נמכרו 4,070 עותקים והספר הבליח לרגע בשולי רשימת רבי-המכר.²⁹ דב איכנוולד גורס, שכדי לייצר רב-מכר יש למכור 5,000 עותקים: לאחר מכן לא קשה למכור 50,000 עותקים. "הנעלמים" עלה אפוא על הדרך המלך והוסיף בוודאי לסלול אותה בעבור הספר השני של קובן, "ההזדמנות האחרונה", שיצא בסוף שנת 2004.

---

²⁹ הנדלזן, מ. (14 ביוני, 2004). משוואה עם הרבה נעלמים. הארץ. ראו: [HTTP://WWW.HAARETZ.CO.IL/LITERATURE/1.974338](http://www.haaretz.co.il/literature/1.974338) (נדלה לאחרונה במאי 2016).

דוגמה אחרת היא ספרה של שרון קריץ', "שני ירחים" (2000), תרגום מאנגלית: רנה ורביץ). הספר זכה בביקורות אוהדות ביותר, אך נתפס כספר לנוער ולא למבוגרים, והמכירות לא הרקיעו. איכנולד, שאהב את הספר, לא ויתר והחליט למכור 15,000 עותקים ב-5 שקלים כל אחד, תמורת התחייבות של הקונה לכתוב להוצאה מכתב תגובה. כך נמכרו 40,000 עותקים. במכירת ספרה של יוכי ברנדס, "הגר" (1999), העניקה ההוצאה לקונים כוס קפה.

נסיונות לבדיקת טעמו של הקהל ולהשפעה על הטעם הזה באמצעות תקשורת בין-אישית נעשו עם ייסוד "קהילת הקוראים המשפיעים", שהקים איכנולד בשנת 2005. 25-40 אנשים ממגוון יישובים ומקצועות מהווים את הקהילה למשך שנה, שבסופה באים אחרים במקומם. כך נכתב באתר הקהילה:

הלכה למעשה - החברים בקהילה מקבלים מדי חודש "ספר לבן", כלומר ספר שטרם יצא לאור בעטיפה לבנה לחלוטין, במטרה להימנע מידע מוקדם אודותיו, ומתבקשים לשתף ברשמיהם את הנהלת ההוצאה ואת החברים האחרים. בנוסף לספר הלבן, חברי הקהילה מקבלים מדי חודש גם שני ספרי מתנה מהטובים והנבחרים של ההוצאה לקריאה ולהנאה, ומוזמנים להביע את דעתם גם עליהם... מעבר להשפעה פנימה לתוך ההוצאה עיקר ההשפעה של הקוראים המשפיעים הינה החוצה, בהתנעת סיפור הצלחתו של ספר לבן שקראו מחוץ לקהילה, "בעולם האמיתי". נוכחנו כי בכוחם של חברי הקהילה לגרום לספר שאהבו להיות רב-מכר. דוגמה מובהקת לכך הוא ספרה של עליזה אלרועי – "מראות מצחיקות", שהתקבל באהבה רבה בקהילה ומכר קרוב ל-20 אלף עותקים מבלי שבילה ולו יום אחד בטבלת רבי המכר. רק מכוח ההמלצות של הקוראים המשפיעים. ולכן, בקשתנו היחידה מחברי הקהילה היא לקרוא את הספרים, ולהמליץ עליהם במידה ואהבו אותם. החברות בקהילה הינה שנתית, ומגיעה לסיומה בסוף חודש דצמבר, אז נבחרים חברים חדשים. התנאי היחיד לקבלה הוא מילוי שאלון ההצטרפות המתפרסם באתר

y.net, וכמובן אהבת ספרים. לשמחתנו הפכה הקהילה למעין מועדון ספר יוקרתי ומבוקש, ולמעלה מ-20 אלף אנשים מכל קצווי הארץ ביקשו להצטרף אליה בשנת 2006. הוצאת ידיעות ספרים שמחה לספק לחברי קהילת הקוראים המשפיעים ספרים טובים מדי חודש, וגאה להוביל את השיח הספרותי-תרבותי בישראל.³⁰

דב אייכנולד הניח כבר בראשית המאה ה-21 כי קוראים רבים אינם פוקדים את חנויות ספרים: "יש יותר קוראים מאשר קונים שנכנסים לחנויות הספרים, למרות שאין מה לדאוג גם להם. אנו בודקים אפשרויות, מנסים להגיע לקהל ספציפי לכל ספר ולהיות יצירתיים. הכל נסוי וטעייה".³¹ אחת הדרכים להגיע לקוראים הללו איפינה את "עם עובד" בראשית דרכה: מכירה מרוכזת לוועדי עובדים ולמוסדות. כך, למשל, נמכרה ה"הפעלופדיה", אנציקלופדיה לפעילות חברתית שערך דב גולדברגר, ב-3 מליון שקלים. הכרך הראשון בסדרה של תריסר כרכים חולק בחינם ל-95 אלף מורים בשנת 1997. למורים הוצעה אופציה לרכישת יתר הכרכים במחיר מוזל. להערכת איכנולד, מדובר באחת העסקאות הגדולות שבוצעו בענף המו"לות בארץ. להערכתו, ינצלו לפחות ממחצית המורים את האופציה וירכשו את הסדרה במלואה. פוטנציאל המכירות הנוספות מוערך על-ידו ב-15 מליון שקלים. אפשר לראות, כי "ידיעות אחרונות" מנסה, בין השאר, להקטין את התלות ברשתות הספרים, למרות שאינה יכולה, כמובן, להימנע משיווק באמצעות החנויות.

---

³⁰ עמוד קהילת הקוראים המשפיעים (נדלה לאחרונה במאי 2016):

[HTTP://WWW.YBOOK.CO.IL/MAIN/COMUNITY](http://www.ybook.co.il/main/comunity)

³¹ בראיון עם אוריית הראל (2003, דצמבר, 31). מעריב.

יוצרים וסופרים בהוצאה

בין סופרי המקור, שפרסמו על-ידיה עד שלהי העשור הראשון למאה ה-21: יוכי ברנדס³², יהודית רותם³³, איל מגד, נאוה סמל³⁴, שולמית גלבוע, אסתי. ג. חיים, אפרים קישון ואחרים. בראשית שנות האלפיים, הצטרף ל"ידיעות אחרונות" הבולט שבסופריה, יורם קניוק, שזוכה לעדנה גם כפובליציסט באתר ynet של "ידיעות אחרונות", האתר הפופולארי ביותר בישראל. "ידיעות אחרונות" הוציאה את ספריו, "הברלינאי האחרון" (2004), "הבית שבו מתים הג'וקים בשיבה טובה" (2005), "הנעדרת מנחל צין" (2005), "עיטים ונבלות" (2006), "על החיים ועל המוות" (2007), "קסם על ים כנרת" (2008), "תש"ח" (2010), וכן מהדורות מחודשות של ספריו המוקדמים יותר, כגון "בתו" ו"אדם בן כלב".

כאמור, ההשקעה בשיווק עולה לפעמים על זו שבהפקת הספר. כפי שאמר איכנולד לעיל: כאשר כל ספר מתחרה בחמשה ספרים דומים לו, היוצאים יחד איתו באותו השבוע, השיווק הנכון יכול להיות ההבדל בין ספר שנשכח לבין ספר שזכה בתהודה ובמכירה. לרבים מן היוצרים, תהודה זו חשובה אף משכר הסופרים ומתנאים משופרים. אחדים מהסופרים מציינים לשבח את היחסים האנושיים והמקצועיים המאפיינים ההוצאה, הן בתוכה והן בעבודתה עם הסופרים. כמובן, לא כל מי שפרסם על-ידי ההוצאה נשאר בה. להלן דבריהם של שלושה יוצרים, המספרים על הקשר שלהם עם הוצאת "ידיעות אחרונות" ועל המעבר אליה מהוצאות אחרות.³⁵ איל מגד החל את כתיבתו הספרותית בשירה. הוא פרסם את שיריו על-ידי "ספרית פועלים", "הקיבוץ המאוחד", "כתר", "זמורה ביתן", "מסדה" ו"דביר". ספרו הראשון בפרוזה, "ברברוסה", יצא, כאמור, בסדרת "צד

---

³² ב-2008 היא עברה ל"כנרת זמורה ביתן" עם ספרה, "מלכים ג", ומאז הוציאה שם ספר נוסף.

³³ בשנת 2009 היא הוציאה על-ידי "קשת" את ספרה, "על משכבם בלילות".

³⁴ את ספרה האחרון, "חתונה אוסטרלית", היא פרסמה ב"עם עובד" בשנת 2009.

³⁵ הראיונות נערכו ביולי-אוגוסט 2004 על-ידי יהודית פרטוש.

התפר" של "כתר". ב"ידיעות אחרונות" הוא הפך לסופר מוביל והוציא בהוצאה שמונה ספרים: "חסד נעוריך" (1999), "האור השחור" (2002), "חיי עולם" (2001), "סודות ובגידות" (2003), "ארץ אשה" (2006) ו"זוג" (2008), איך לחיות (2010) אשת הקמיקזה (2011), סוף הגוף (2012). הוא אמר:

הזמנים השתנו. פעם, הקשר להוצאה היה אף אידיאולוגי. היום זה אחרת. ב-1998 עברתי ל"ידיעות אחרונות". כאשר אתה כותב פרוזה אין אתה רוצה לנדוד, אתה רוצה להיות במקום קבוע. בהוצאת "זמורה" אליה הייתי שייך, הוצאתי שני רומנים. דובי הציע לי תנאים טובים יותר. מעבר לכך יש זיקה חזקה ביני ובין דוב. נאמנות הדדית. מערכת יחסים זו חשובה לי. ההוצאה מאוד נעימה, האווירה טובה. אלה אנשים שנעים לעבוד עימם. בחודש שספרך בהפקה האווירה חשובה מאוד, חשוב לא להיכנס לעימותים. מבחינה זו, ההוצאה מעניקה לך תחושה משפחתית מאוד. בפרפראזה על המשפט הפותח ל"אנה קרנינה" אפשר לומר כי הסופרים המאושרים ב"ידיעות אחרונות" מאושרים מאותן סיבות: ההוצאה לאור שלהם דואגת לשווק ולהפיץ את הספר שלהם ולא רק בשלב הפקתו.

אסתי ג. חיים הוציאה על-ידי "הספריה החדשה" שני ספרים, "רקדנית בלהקת יחיד" (1997) ו"חיינו השניים" (1999), שזכו בשבחי הביקורת והקהל, ועברה לידיעות אחרונות כשפרסמה את ספרה "מחר יקרה לנו משהו טוב" (2003). בראיון עמה (אוגוסט 2004) אמרה:

ספרייה זו היא שגילתה אותי. זכיתי בפרס ראש הממשלה לספרות. שם [ב"ספריה החדשה"] מערכת השיווק הייתה מינורית. ב"ידיעות אחרונות" יש צוות עמלני של דבורים, שלכל אחת תפקיד מוגדר. כמו נמלה תורמת כל אחת באופן כללי. עם עליזה ציגלר, העבודה נעימה, מקצועית, רגועה. מערך השיווק בהוצאה זו משומן להפליא. יש תחושה של פינוק וטיפוח. אני חשה שאני מוערכת. עליזה מאוד

מקצועית, רגישה ולא אגרסיבית. אף אחד אינו כולבוניק, כל אחד מומחה בתחומו. בספר "מחר יקרה לנו משהו טוב", כל ציטוט נבדק, אין מקום למקריות. לא ניתן להתעלם מיכולת השיווק הגדולה לצד הרצון לטפח צעירים.

יחד עם זאת, לאחר שהוציאה ספר נוסף בסדרת פרוזה עברית בהוצאה (בעריכת רנה ורביץ), את ספרה הבא, "אנשי פינות" (2003) הוציאה בהוצאת "כנרת זמורה ביתן" בעריכת יגאל שוורץ.

יהודית רותם הוציאה את "אחות רחוקה" בהוצאת "סטימצקי" (1992) ואת "קריעה" בהוצאת "עם עובד" (1996). ב"דיעות אחרונות" הוציאה את "אהבתי כל כך" (2000), "כולם צמאים לאהבה" (2003), "הדום בגן עדן" (2005) ו"כמיהה" (2006). היא עזבה את ההוצאה לקראת תחילת העשור הנוכחי. רותם היא אישה חרדית לשעבר, אם לשבעה ילדים. בהיותה נשואה עסקה בכתיבה כסופרת צללים. לאחר שהעזה והתגרשה כתבה את ספרה הראשון, "אחות רחוקה", המורכב מראיונות עם נשים חרדיות. היא מספרת:

באותה עת ערכתי את "בורדה" [בעבור "סטימצקי"] והספר "אחות רחוקה" יצא ב"סטימצקי", ואת הספר השני, "קריעה", הוצאתי ב"עם עובד". בהוצאת "כתר" לא ששו להוציא את הספר הזה משום שאמרו לי, שנעמי רגן "ישבה" על משבצת דומה לשלי. ב"עם עובד" קיבלו אותי בשמחה. אני מעריכה הוצאה זו כהוצאה איכותית ביותר, אך היא הייתה חלשה מבחינת שיווק. לא הייתי מרוצה מיחסי הציבור להם זכה הספר. לאחר הוצאת ספר זה אף אחד בהוצאה לא התעניין בי, ובנוסף, לא זכה הספר להיכלל ב"ספריה לעם". נעלבתי מכך וחפשתי בית אחר. את הספר הבא, "אהבתי כל כך" (2000), פרסמתי ב"דיעות אחרונות". נכנסתי להוצאה זו וכל מה שקיוויתי התגשם: קיבלתי יחס אישי, תחושה של בית, מכולם. נתנו לי עורכת חיצונית: מאיה דבש, שהייתה עורכת ראשית של "מודן". "אהבתי כל כך" נמכר ב-70,000 עותקים. 40

שבועות כיכב ספר זה ברשימות רבי המכר. הוא תורגם להונגרית וגרמנית. הספר היה רחב יריעה, חשתי שהכנסתי את כל כולי לספר זה. יחסי הציבור להם זכיתי היו מיוחדים. חשתי כמו בת משפחה. לאחר פרסום ספר זה נכנסתי לטראומה של הצלחה. מאוד פחדתי, כי הספר הבא לא יעמוד בציפיות. התקשיתי לכתוב. עליזה הציעה לי לכתוב ספורים קצרים לאנתולוגיות. כך חשתי שחרור מה. כתבתי 8-9 ספורים ועליזה ציגלר הציעה לאסוף אותם. הסיפור האחרון היה ארוך יותר. עליזה ביקשה להאריכו. כך הפך סיפור זה לנובלה. מאוחר יותר הפכה הנובלה לספר. הספורים האחרים יצאו בנפרד. הספר "כולם צמאים לאהבה" (2003) שהה 17 שבועות ברשימת רבי המכר. ירון סדן ומנחם פרי חיזרו אחריי, אך נשארתי בהוצאה" (ראיון עמה נערך ביולי 2004).

יחד עם זאת, את ספרה "על משכבם בלילות" הוציאה רותם על-ידי "קשת" בשנת 2009, כאמור, ו"מתי תבואי אלי" ראה אור על-ידי "כנרת-זמורה-ביתן" ב-2012, עובדה המצביעה על חוסר שביעות רצון מבתי ההוצאה לאור מהם נדרה.

"עם הספר"

פרויקט מו"לי גדול של הוצאת "ידיעות אחרונות" היה פרויקט "עם הספר" שהחל בשנת 2007 ונחתם בתוך שנים בודדות של פעילות. נתעכב על פרויקט זה רק משום שהוא מלמד פרק בשאפתנות מו"לית הן מההבט החיובי שבה - נסיון להפיץ תרבות ברוח המפעלים של ביאליק ושל ש. ז. שוקן (המכון לשירה) לכינוס אוצרות הרוח של התרבות העברית - ולסמן את עצמה כהוצאה מרכזית בתרבות, אך הן מההיבט השלילי בו הוצאה לוקחת על עצמה את היומרה לסמן את הקאנון, הספרים המרכזיים בתרבות, תוך שהיא נהנת מהעשייה המו"לית של הוצאות משמעותיות בתרבות העברית, שהיו הראשונות להוציא את הספרים שנכללו במסגרת הפרויקט. שמה של הסדרה נגזר מהשם, שהמוסלמים כינו בו את

היהודים ושאוּמץ בידי היהודים לעצמם, מתוך גאווה במקורות התרבות של העם ובאוריינות, המאפיינת אותו. כך נכתב על הסדרה באתר ההוצאה:

סדרת עם הספר כוללת עשרות מהיצירות הספרותיות וההגותיות החשובות ביותר לתרבות היהודית מאז התנ"ך ועד למאה העשרים. למפעל אדיר ממדים זה חברו חילונים ודתיים כאחד, רבנים, סופרים וחוקרים, והם גיבשו יחד רשימה של יצירות מופת יהודיות מתקופות ומרבדים שונים של השפה והספרות העברית. היצירות שנבחרו הן מתקופות התנ"ך והתלמוד, ימי הביניים והעת החדשה, מתוך שאיפה להעניק ייצוג לגוונים שונים ביצירה היהודית לדורותיה. סדרת עם הספר מגישה לקורא העברי בן ימינו את יצירות העבר, נכסי יסוד בתרבות ישראל, בהוצאה חדשה, מהודרת ונהירה, השווה לכל נפש.

במסגרת "עם הספר" יצאו שתי סדרות: "ארון הספרים היהודי" ו"פרוזה ישראלית". יש לציין, שלרוב רובם של הספרים בסדרת "ארון הספרים היהודי" אין זכויות יוצרים. סדרה זו הוכרזה כקשורה בחגיגת השישים למדינת ישראל, אך כמעט כל כרכיה הם כתבי קודש: התנ"ך, המשנה, סידור התפילה, "מורה נבוכים" לרמב"ם, ספר הזוהר ועוד, ונוספו עליהם כתבים של סופרי ההשכלה והתחייה וספר אחד, "תמול שלשום", של עגנון. במובנים רבים, זוהי חזרתו של מנכ"ל ההוצאה והאיש הדומיננטי בה, דובי איכנולד, אל שורשיו ואל שורשי העסק של משפחתו, הפצת ספרים, ספרי קודש בעיקר. אולי לא מיותר לציין, כי מספר הספרים בסדרה זו, 24 ספרים, הוא כמספר ספרי התנ"ך, מה שיכול להצביע על המעמד הקנוני שההוצאה מבקשת לתפוס. אבל בתחילת המאה ה-21, אוצרות הרוח של התרבות אינם זקוקים להפקה, להדפסה ולהפצה כתוצרים חומריים: רוב הטקסטים של "ארון הספרים היהודי" זמינים באינטרנט.³⁶ נראה, ש"עם הספר"

---

³⁶ אם באתרים בהם כמו זה של מכון ממרא ([HTTP://WWW.MECHON-](http://www.mechon-mamre.org/I/T/To.htm)) המכיל את התנ"ך, התלמוד וספרי קודש אחרים, ואם באתרים המכילים טקסטים עבריים מודרניים יותר, ובראשם "פרויקט בן-יהודה".

הוא אחד המפעלים המו"ליים האחרונים מסוג זה, וכי הוא מנסה להתאים את אמצעי-הביטוי שלו – האותיות המודפסות – לטעם של "דור האינטרנט": הגופנים בספרי הסדרה הם גופנים ללא תגים (sans serif) – מעוצבים בקווים ישרים, בלי העיטור בקצה עליון של האות, המאפיין את אותיות הדפוס כגון אלו שלפניך.

בסדרה "פרוזה ישראלית", שהחלה להופיע בשנת 2010, תוכננו להופיע 20 ספרים שההוצאה הגדירה כנכסי צאן ברזל של התרבות העברית החדשה מ"הוא הלך בשדות" (משה שמיר, 1948) ו"חרבת חזעה" (ס. יזהר, 1949) דרך "מיכאל שלי" (עמוס עוז, 1968) ו"נוצות" (חיים באר, 1979), ועד "עשו" (מאיר שלו, 1991), "זה עם הפנים אלינו" (רונית מטלון, 1995), "מסע אל תום האלף" (א.ב. יהושע, 1997) ואף "אשה בורחת מבשורה" (דויד גרוסמן, 2008). בפועל הסדרה הזו הייתה כרוכה בטיפול בזכויות היוצרים לכל הספרים שרובם המוחלט התפרסם בהוצאות אחרות (על כך עוד להלן), ומכאן שסדרה זו לא הצליחה להתרומם.

"ארון הספרים היהודי" ו"פרוזה ישראלית" זכו לקידום מכירות אינטנסיבי. כך, למשל, יאיר לפיד שלפני פעילותו הפוליטית והקמת מפלגת "יש עתיד" היה איש תקשורת וידוען המזוהה עם "ידיעות אחרונות" הן ככותב בעיתון והן כסופר בהוצאה, הודיע, כי לא התבקש לכתוב על הסדרה, אך בכל-זאת תרם טורים נלהבים לזכותה ובהם כתב, בין השאר:

שני חלקיה של סדרת "עם הספר" הם מפעל המו"לות השאפתני והחשוב ביותר שנעשה פה מאז החליט אלכסנדר פלאי לייסד את "האנציקלופדיה העברית". בחדר העבודה שלי, מימין למחשב, יש מדף שבו מונחים עשרים הכרכים הראשונים. השבוע פינתי מדף נוסף לסיבוב השני. אתה יושב מול הספרים האלו ומבין שבכל זאת עשינו פה משהו. באנו מן

[HTTP://WWW.BENYEHUDA.ORG](http://www.benyehuda.org) – פרויקט מרשים, בנוסח פרויקטים דומים בשפות אחרות, בו מתנדבים מקלידים לרשת האינטרנט ספרים שלמים, בשירה ובפרוזה, של טקסטים שפגו זכויות היוצרים שלהם.

האינן ויצרנו תרבות שלמה – תוססת, אינטלקטואלית, מעורבת. הסדרה הזו היא הטיעון המשכנע ביותר שהושמע פה זה שנים בזכות הצינונות.³⁷ על זכותו לצאת בטורים נלהבים למען מעסיקיו הגן לפיד בטענה התמימה, שההוצאה אינה מרוויחה כסף מפרויקט זה (למרות הסבסוד מבנק הפועלים). גם אם ההוצאה אינה מרוויחה הון כלכלי, הרי המפעל המו"לי הגדול (44 ספרים תוכננו) מזכה את ההוצאה בהון סמלי עצום: הן בשל התדמית ה"תרבותית"-לעילא של ההוצאה (הרשימה המכובדת של חברי הוועדה המייעצת, המופיעה בתחילת כל כרך, ראויה לבית הוצאה כגון "מאגנס", או "מוסד ביאליק") והן בשל הופעת הסדרה כמוצר יוקרתי, הבולט על מדפי הספריות הביתיות. על זאת כתב מנחם פרי:

מנהל השיווק של הוצאת "כתר" בשנות השמונים סיפר לי פעם על מתעשר חדש, שהגיע אליו ובפיו בקשה, שיספק לו בשביל הסלון שלו "שלושה-ארבעה מטרים ספרים אחת-ולתמיד". "אבל איזה ספרים?" שאל אותו מנהל השיווק. "ספרים אחת-ולתמיד", היתה התשובה. הסדרה החדשה של ידיעות ספרים "עם הספר: פרוזה ישראלית" היא אכן ספרים "אחת-ולתמיד", שיוכלו לעמוד סגורים בסלון בלבושם האחיד, מבלי לתרום דבר למחזור הדם של הספרות ולמודעותה העצמית. "שום בית ישראלי אינו שלם בלעדיהם"; "להחזיר לבית הישראלי את נכסי צאן ברזל"; "עמודי התווך של הספרות העברית המודרנית"; "ארון הספרים הביתי הוא הביטוי הנכון והחזק ביותר לזיקתנו התרבותית והלאומית" – מצבור המטאפורות המליציות, מן הפרסומות ומן הטקסט הקבוע על הכריכות הקשות של הספרים,

---

³⁷ יאיר לפיד על "ארון הספרים היהודי" (נדלה לאחרונה במאי 2016):
[HTTP://WWW.YNET.CO.IL/ARTICLES/0,7340,L-3471962,00.HTML](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3471962,00.html)
יאיר לפיד על "פרוזה ישראלית" (נדלה לאחרונה במאי 2016):
[HTTP://WWW.YNET.CO.IL/ARTICLES/0,7340,L-3857373,00.HTML](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3857373,00.html)

מטאפורות שרובן ככולן מתחום הארכיטקטורה ועיצוב-הפנים, חושף

מבלי-משים את כוונותיהם האמיתיות של יוצרי הסדרה".³⁸

בהקשר זה אפשר לציין, כי יתרונה העיצובי של הסדרה הוא, במידה מסויימת, גם חסרונה: בעיני כותב שורות אלו נאה יותר לראות על המדפים ספרים שונים, מתקופות שונות, בצבעים ובפורמטים שאינם אחידים ואשר מצביעים על תרבות מגוונת (תרתי משמע) ועמוקה ולא כזו הארוזה בצבעים אחידים.

זאת ועוד, ספרי הסדרה "פרוזה ישראלית", שלא כספרי "ארון הספרים היהודי", מוגנים בזכויות יוצרים ו"ידיעות אחרונות" נזקקו לאישור מאת ההוצאות המקוריות כדי להוציא אותם לאור. על כך הוסיף מנחם פרי וכתב (שם):

"מיטב הרומאנים" של ספרות עכשווית חיה אינו יכול להיות פרי משא-ומתן מסחרי בין "ידיעות ספרים" לבין ההוצאות שאכן עשו את הספרות העברית בשישים השנים האחרונות, אך עתה הן רעבות למעט מזומנים. הוצאה שאין לה חלק ממשי בטיפוחה של הספרות הישראלית, ותלויה בבניית סדרה כזאת בהיענותם של המו"לים המחזיקים בנכסים הספרותיים – אשר יש להם מן הסתם תוכניות משלהם בנוגע לספרים הללו ושיקולים משלהם את מי להכניס כשותף – אינה יכולה לספק לקוראיה אלא ליקוט אקראי ובלול, המתחזה לקונצנזוס.

המאה ה-21: קטלוגי ההוצאה כראי

ב"משכל" ו"ידיעות ספרים" יחד עם הוצאות המשנה וספריות-המשנה (ראו לעיל) יצאו לאור בשנת 2015 כמאתיים כותרים. מתוך התבוננות לא-מעמיקה בקטלוגים ניתן להבחין ברב-גוניותה של ההוצאה מתחילת דרכה ועד היום. אין כמעט סוגה שאינה מופיעה בה: ספרי בישול, מדריכים לטיולים, ספרי ילדים, ספרות יפה מקורית ומתורגמת, מדע פופולארי, פילוסופיה, פוליטיקה, אנציקלופדיות,

---

³⁸ מנחם פרי (2010, מרץ 22) על סדרת "עם הספר" (נדלה לאחרונה בנובמבר 2011):
[HTTP://WWW.NEWLIBRARY.CO.IL/HTMLS/PAGE_645.ASPX?C0=15566&BSS53=13176](http://www.newlibrary.co.il/htmls/page_645.aspx?C0=15566&BSS53=13176)

מילונים, בריאות, ספרי יהדות, ניהול וכלכלה ועוד. זהו ביטוי למדיניות של ההוצאה: להתרחב ולהוציא לאור כל ספר בעל סיכוי כלכלי. הסמן הבולט לכך הוא הוצאתו של הספר "50 גוונים של אפור" ושאר ספרי הטריולוגיה האירוטי, שהייתה לרב-המכר הנמכר ביותר בכל הזמנים. "פרוזה" (עם סיוע מאת "בבל") נשאה את דגל האיכות אך ריבוי ספריות-המשנה המוכללות בספרייה הקשה על גיבוש קו ברור. בעשור הראשון למאה ה-21 השם "פרוזה" זוהה עם הארי פוטר, עם ספרי המתח ועם אי-אלו ספרים מתורגמים אחרים, יותר מאשר עם ספרות יפה מקורית, למעט מעט חריגים (איל מגד, וספריו המאוחרים של יורם קניוק). אך נראה שדווקא בעשור השני למאה הנוכחית, כמה מספרי ההוצאה רובם בעריכת נות בראל זוכים לתהודה תרבותית רחבה כשהם מביאים קולות ובהם ביקורת חברתית וביניהם "העיר המזרחית" (אילנה ברנשטיין), "נערה בחולצה כחולה" (גבריאל בן שמחון), "אהבת עולם" (יצחק לאור), "חותמות" (חביבה פדיה), "עריק" (עילי ראונר), "כבוד המשפחה" (רוגל אלפר), "תמיד פלורה" ו"חמישה" (יובל אלבשן), "ילדים" (תמר מרין), "גלבי" (איריס אליה כהן), "המרקאי האחרון" (גבריאל בן שמחון), "מפורסם" (גואל פינטו), ו"פשוטעור" (יגאל סרנה).³⁹

---

³⁹ בעניין סרנה, ראוי לציין כי הרומן הדיסטופי שלו, "2023" שיצא לאור בשנת 2014 בהוצאת "קיפוד", ראה אור בסיוע של קמפיין מימון-המון, שעקף את המנגנונים הרגילים של הוצאה לאור. כך כתב סרנה בעמוד בו גייס את הכסף: "עד כתיבת 2023, משך כעשרים שנים, הוצאתי את כל ספרי בהוצאות מוכרות: תור, עם עובד, הספריה החדשה, חרגול וידיעות. עתה, כשהגיע זמנו של 2023 לצאת לאור, אמר לי חבר טוב שהספר מדבר על התנפצות כל המסגרות, ולכן הוא צריך לצאת אל מחוץ להן." בסירה קטנה משל עצמך, כמו האב ובתו בדרכם מפה" (גיבורי הספר, מ.ג.). לכן נחלצתי ממו"מ עם הוצאה גדולה והחלטתי לצאת לדרך עצמאית, כש"הד סטארט" ישמש לגיוס הסכום העיקרי להוצאתו של הספר לאור. בלי טריקים, בעצמי".

שער תשיעי

שנות התשעים והעשור הראשון למאה ה-21: מו"לים קטנים ומו"ל עצום – עלייתה של "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" לצד צמיחתן של הוצאות הגומחה

עם הקפיטליזם והטכנולוגיה

שנות ה-90 של המאה ה-20 היו שנים של שינוי בישראל. בסופן מנתה אוכלוסיית המדינה כ-6.3 מיליון איש (כ-5 מיליון מתוכם יהודים), כמיליון וחצי יותר מאשר בתחילת העשור וזאת, בעיקר, עקב גלי עלייה גדולים מארצות ברית-המועצות לשעבר ומאתיופיה. מלחמת המפרץ הראשונה (1991) והסכמי אוסלו (1993) הביאו להסרה של החרם הכלכלי (החרם הערבי) על מדינת ישראל, וכך נפתחו בפניה אפשרויות והזדמנויות חדשות להעמקת הקשרים הגלובליים. ישראל התעצמה כלכלית מתוך השתלבותה בכלכלה הגלובלית ועברה במהירות תהליכי קפיטליזציה, ובכללם הפרטה של שירותים ציבוריים לאזרח. בין השאר הופרטו שירותי התקשורת ובכללם תקשורת המחשבים. בעולם הממוחשב, הפקת ספר הינה פשוטה וזולה; כל מי שיש לו נגישות למחשב ובו תוכנה מתאימה יכול להפיק בביתו ספרים ואזי – לשגר אותם לרשת כספרים דיגיטליים, או להדפיס ולכרוך אותם בעלות מזערית. עובדה זו משפיעה על שדה המו"לות.

באותה העת, במקביל להוצאות שנסקרו בפרקים קודמים, החלה להתגבש קבוצת הוצאות הספרים "כנרת, זמורה-ביתן, דביר", השותפה לרשת הפצת הספרים הגדולה, "צומת ספרים", ונבנתה ככוח המשמעותי ביותר בשדה המו"לות הישראלי. לצד "האימפריה" עלו הוצאות קטנות רבות וזאת, בין השאר, כריאקציה לגופים הגדולים הללו. אם נקפוץ שני עשורים קדימה, למציאות בעת נעילת ספר

זה, נראה כי בצד העלייה בהוצאות הקטנות ובחשיבותן, נראה כי אלו מתקשות לשרוד והן חוברות אל הוצאות גדולות, כדי לפעול תחת מוטת הנכפיים שלהן.

השער הנוכחי נחלק לשניים: בחלקו הראשון נסקור את עליית הכוח המו"לי הגדול של הוצאות "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" יחד עם "צומת ספרים" ובחלקו השני נספר על מו"לים בינוניים וקטנים, שהופיעו בשנות ה-90 ובעשור הראשון למאה העשרים.

"כנרת, זמורה-ביתן, דביר" ו"צומת ספרים": שנות האלפיים

מצד ההיסטוריה, "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" ו"צומת ספרים" הן, במידה רבה, פרי מפעלה של משפחת זמורה לדורותיה. קורות המשפחה ובתי ההוצאה שלה נסקרו בשער הרביעי – שעסק בהוצאת "מחברות לספרות" ובישראל זמורה, שהקים אותה בשנות ה-40 – ובשער השביעי, שעסק בבנו של ישראל זמורה, אהד, אשר היה ממקימי "זמורה-ביתן-מודן" בראשית שנות ה-70. אהד ניהל את ההוצאה במשך כעשרים וחמש שנה, עד שהעביר את התפקיד לבנו, ערן, והוא עצמו כיהן בתפקיד סמלי כנשיא החברה עד לפטירתו ב-2003. ערן זמורה הוא כיום שותף בניהול "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" ביחד עם יורם רוז מ"כנרת".

שיתוף הפעולה בין שני בתי ההוצאה החל ב-1996, בעסק למכירת ספרים – "צומת ספרים", אף היא מיזוג של רשת נוספת: "יריד הספרים". שיתוף הפעולה המו"לי בין השניים נמשך בשנת 2001, בהסכם שנחתם ביניהן כדי לשלב כוחות בהתמודדות בשוק תחרותי. "כנרת" ו"זמורה-ביתן-דביר" הוציאו במשותף את אנציקלופדיית "אביב", את מילון "אבן-שושן" ועוד. למרות ההצהרות כי החיבור בין ההוצאות לא נבע מקשיים כלכליים שיוחסו ל"זמורה-ביתן-דביר", הרי שהבחירה בהצבת השם "כנרת" ראשון בשמה של ההוצאה המשותפת מצביעה, ככל הנראה, על העדפת הכוח הכלכלי של "כנרת" על-פני השם ההיסטורי, "זמורה", הנושא משמעות תרבותית.

הוצאת "כנרת"

"כנרת" נוסדה בשנת 1978 בידי יורם רוז ותלמה אליגון-רוז. יורם רוז הוא מנכ"ל משותף בהוצאה הממוזגת ותלמה אליגון-רוז משמשת כיום כעורכת בהוצאה. דרכם כמו"לים החלה בעקבות ספר ילדים, שתלמה הוציאה על-ידי "כתר". אמה, העיתונאית עפרה אליגון, הציעה לה לפתוח הוצאת ספרים. על מקור השם "כנרת" בראיון עמה סיפרה אליגון-רוז: "אמי התחתנה בשנית עם גבר טברייני, והבית שבו גרו צפה על הכנרת, ומכאן נולד השם".¹ יורם רוז היה ארכיטקט ותלמה אליגון-רוז – מנהלת אמנותית בחברת התקליטים סי.בי.אס, פזמונאית, מלחינה ותסריטאית.² בין היתר, היא כתבה את התסריט לתוכנית הילדים "הצריף של תמרי". הספר הראשון שהוציאו בני הזוג ב"כנרת" היה מבוסס על התכנית. הצלחתו הובילה לארבעה ספרים נוספים בסדרה "הצריף של תמרי". אליגון-רוז: "לא הבנו למה אנחנו נכנסים. זה לא היה צעד מחושב, אלא משהו שזרם מספר לספר, ובאיזה שלב עזבתי את חברת התקליטים". תכנית הטלוויזיה "הצריף של תמרי" הייתה מושתתת על בובות שיצר האמן אריק סמית; דמויות אלה הופיעו בספרי הסדרה, שהייתה הצלחה כלכלית גדולה. כחלק ממסע הפרסום של הספר הולבש יורם רוז בתלבושת הדב הגדול וטייל עמו ברחובות העיר, מלווה בשחקן יוסי גרבר: אליגון-רוז: "יורם נחנק מחום. 'כנרת' היתה אז משהו קטן וכמעט מחתרתי". בתחילת דרכה של ההוצאה הדפיסו בני הזוג רוז את הספרים בבתי דפוס קטנים בתל-אביב ומסרו אותם למפיץ. מאוחר יותר הם החלו להפיץ את הספרים בעצמם.

¹ ראיון עמה נערך ביולי 2003. ראיינה: מרב נשר.

² תלמה אליגון-רוז כתבה, בין היתר, עשרות פזמונים, חלקם למבוגרים ("יונה עם עלה של זית", "אין לך מה לדאוג" ("שלחי לי תחתונים וגופיות...") וחלקם לילדים (ביניהם השירים המוכרים מתוכניות הילדים "החתול שמיל", "הצריף של תמרי", "ראש כרוב" ואחרים).

לאחר "הצריף של תמרי" הוציאה "כנרת" את היה מדרך הטילום, "אירופה בחמישה דולר ליום", שאף הוא נמכר יפה. ספר ילדים נוסף, שהצליח מאוד ושעדיין נמכר יפה, הוא האוסף "100 שירים ראשונים". הרעיון להוצאתו נולד מהעיסוק של אליגון-רוז בחברת התקליטים ומשיתוף פעולה עם דניאלה גרדוש שעבדה במחלקת הילדים והנוער של הערוץ הראשון. בעקבותיו יצא "100 סיפורים ראשונים". שני הספרים משולבים בקלטות ובספרי המשך. אליגון-רוז עיבדה ספרי ילדים, שיצאו ב"כנרת": הסדרה "ספר לי סיפור" מכילה סיפורי ילדים קלאסיים בעיבוד ובהם "בת הים הקטנה", "החליץ מהמליץ", "זוהבה ושלוש הדובים" ו"כפה אדומה".

לאחר בניית המערכת החלה ההוצאה לפתח את הפקות ספרי היעץ, העיון, המקור והתרגום. הם הוציאו הספר-אלבום וקלטת מאת מרדכי נאור – "ארץ נולדת" וכן מקראות רבות, חלק גדול מהן בעריכה של בינה טליממן, בתוספת חוברות פעילויות ומדריכים למורה, כגון סדרת הספרים, "דרך המלים", בעריכת טליממן וחנה שליטא. בתחום הספרות היפה המקורית, שהוציאה "כנרת", בלטו אורלי קסטל-בלום (שעברה להוצאה מ"זמורה-ביתן"), יהונתן גפן (שעשה בתורו את המסלול ההפוך – מ"כנרת" ל"זמורה ביתן") ויורם קניוק עם ספרו "ערבי טוב" (1984, בשם-המחבר יוסף שרארה; יצא מחדש ב-2010 על-ידי "ידיעות אחרונות"). בין הסופרים המתורגמים: אומברטו אקו, ג'ון לה קארה, מרגרט אטווד והנרי מילר. עד המיזוג הוציאה "כנרת" כ-200 כותרים.

"כנרת" הצליחה להפוך להוצאה גדולה בארץ בתוך זמן קצר יחסית. אליגון-רוז: "עבודת המיצוב היא קשה. מדובר בלבנות שם טוב, לפתח מוסר תשלומים, אמינות וזהירות. וגם לנסות כל הזמן להשתפר עד הלקאה עצמית. השאיפה היא להוציא דברים יותר יפים. אנחנו אומרים - אם כבר להפסיד, אז בואו נפסיד על הספר הזה – שהיה שווה להוציא אותו, שזו גאוה. אנחנו חייבים להיות מסחריים, אין אבא שמממן אותנו. אני לא חושבת שבימינו איזה גוף יכול להרשות לעצמו להיות לא מסחרי. אבל אנחנו נאבקים ומתפתלים ומוצאים איך לעשות ולהוציא מה שראוי". ראוי לציין כי משפטים מסוג זה נשמעים בניסוחים כמעט

דומים ממו"לים רבים שרואיינו לספר זה. לדבריה של אליגון-רוז, היא "הצלע האמנותית-יצירתית" בעבודת ההוצאה, בעלת האינטואיציה, והיא הבוחרת ספרים בירידים, בעוד בן-זוגה, יורם, הוא הצלע "הניהולית-לוגיסטית", איש שיווק וניהול.

החיבור בין "כנרת" ל"זמורה-ביתן-דביר"

בעלי שני בתי ההוצאה לאור באו לידי מסקנה, שבתנאי השפל והתחרות בשוק הספרים, מוטב למזג את השניים. המיזוג הוחל בשלהי המאה ה-20 ובראשית המאה ה-21. אהד זמורה, שליווה בשלהי חייו את ההוצאות תהליך המיזוג, סיפר:

התחרות נעשתה קשה מאוד ויקרה מאוד. כך לדוגמה בספרים מתורגמים ישנם מכרזים. אם אתה מאחר, בשעות, אתה מאבד סיכוי. אם לוקח לי כמה ימים לחזור עם תשובה, מודיעים לי אתם אופציה שלישית. ואפילו חמישית. משלמים הרבה מאוד כסף מקדמות, ולוקחים סיכון גדול מאוד. השוק קשה ותחרותי.

החיבור בין ההוצאות מקנה לגוף המשולב את יתרון הגודל: בית הוצאה, שיש לו משקל נכבד בשוק הספרים, יכול להפיץ את תוצריו בתנאים טובים יותר, שכן המפיצים מתחשבים בתנאים שהוא מציב להם; כך באשר לספקים, מה שמאפשר לו לחסוך בעלויות התפעול וההפקה. על התנהלות ההוצאה אמר יורם רוז:

כשיש שיתוף יש צורך ביותר רגישות למה שאנשים אחרים חושבים. יש שינוי בקו המערכתי בדיקת הספרים כיום יותר מדוקדקת, משקיעים יותר בסקאוטינג [איתור כותרים]. כתוצאה מהמיזוג, היקפי המכירות עלו, אפשר להשקיע בדברים לזמן ארוך, ולקבל החלטות על סמך יותר נתונים. אבל מצד שני היום יש פחות חופש. היום, כשספר עולה לדיון באמצעות אנשי שיווק וספרות, יש יותר רקע עליו, יותר ידע על הסופר, איך הלך בכל מדינה.³

³ ראיון עם רוז נערך ביולי 2003 בבית כנרת-זב"מ שבאור יהודה.

ערן זמורה התחיל לעבוד ב"זמורה-ביתן" בשנת 1980, לאחר שסיים לימודי מנהל עסקים באוניברסיטה. "אני לא בטוח שנכנסתי לעסק הזה עם רצון והחלטה שלי", סיפר. "גמרתי צבא ולימודים, ונכנסתי מתוך מחויבות להמשכיות. אבל במשך השנים זה התהפך ונהפך לדבר המרכזי בחיי. למעלה מעשרים שנה אני עוסק בזה יום ולילה, ואוהב את זה מאד [...] אני לא איש ספרות – אני אוהב ספרים, וקראתי הרבה בצעירותי, אני קורא גם היום – אבל הידע שלי בכלל לא דומה לידע של סבא שלי ואבא שלי. הם אנשי ספר בהויתם ומהותם. אני בהחלט שייך למשפחה, והספרים הם חלק מנוף חיי. הלכתי יותר לצד העסקי, וברחתי מהתערבות בצדדים המערכתיים". אליגון-רוז סיפרה מזווית-הראייה שלה על החיבור:

החלום שלי היה ש'דביר' תהיה שלי. [זה] המימוש שלי כישראלית-ציונית, המתאים לי בתחום המילים והספרות... חלק מהחלום שלנו מומש – השאיפה שתהיה לנו השפעה על התרבות, הרגשה שאנחנו מובילי תרבות. הוצאה היא שיקוף של האנשים שעובדים בה. צריך לבוא ממקום שאתה אוהב וחזק בו. אני מאד מרוצה מהמיזוג, מרגישה שעשינו קפיצה, על אף הקשיים. עכשיו יש יותר התמקצעות וחלוקה לתפקידים, דבר שמתחייב בגלל הגודל. אנחנו בהירים בחלוקת העבודה, והכל יותר מלוטש.

קשה להצביע על תחום שההוצאה מתמחה בו. במובן זה היא, כמו "כתר" ו"ידיעות אחרונות", general publisher, מו"ל כללי במלוא מובן המילה. מבית ההוצאה יוצאים בממוצע למעלה מעשרים ספרים בחודש והוא בית ההוצאה הגדול בישראל. הוצאת "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" פעלה במשך שנים מבניין באזור התעשייה באור-יהודה, אך בשנת 2016 חנכה מרכז חדש באזור תעשייה בחבל מודיעין. זהו המטה הלוגיסטי של החברה והוא משתרע על פני למעלה מ-5,000 מטרים רבועים, שחלקם משמשים כמשרדי החברה ל-70 עובדי ההוצאה וחלקם כמחסנים לכשלושה מיליון ספרים. הבניין המרשים והמעוצב, מציג את עוצמתה של החברה על רקע המשבר בעולם המו"לות, ומסמן על דרך השלילה

את החלשותם של מתחריה, בשוק המתנהל ללא פיקוח של הגבלים עסקיים. זאת ועוד, אפשר לשאול עד כמה נהנים עובדי ההוצאה שאינם מנהלים בה – לקטורים, עורכים, מגיחים ועוד – מן השפע הנשקף לכל מי שמתבונן בבניין החברה המפואר ורואה את מפרטו העשיר.

חילופי עורכים תכופים

לאחר המיזוג הייתה שרי גוטמן אמורה להנהיג את הטעם הספרותי בהוצאה, לאחר שעבדה כעשרים שנה כעורכת ב"זמורה-ביתן". היא החליטה לפרוש זמן קצר לאחר שמונתה להיות העורכת הראשית של "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" ולהקים הוצאה בעצמה בשם "אחוזת בית" (ראו על כך בסעיף העוסק בהוצאה זו בפרק הבא). במקומה הגיע בשנת 2004 דב אלפון שהוזמן להוצאה על-ידי אהד זמורה, זמן קצר לפני מותו. אלפון, איש עיתונות ותיק, שהחל את דרכו ב"כותרת ראשית", ערך את מוסף "הארץ", הקים וכתב את הטור החדשני, "קפטן אינטרנט", וכן ערך והגיש תוכנית תרבות בערוץ 2, בשם "נספח תרבות". עם כניסתו לתפקיד חודשה הוצאת "מחברות לספרות", ויצאו בה בראשיתה בעיקר ספרים מתורגמים כגון "תשעה סיפורים" של ג'.ד.סלינגר (בתרגום אסף גברון), "תולדות האהבה" של ניקול קראוס (בתרגום שאול לויץ) ו"המקרה המוזר של הכלב בשעת לילה" של מארק הדון (בתרגום אהוד תגרי), ואף יצאו ספרי ילדים מתורגמים דוגמת "פו הדב" (בתרגום אבירמה גולץ). אחד ההצלחות המטאוריות לאחר האיחוד היה ספר הביכורים של העיתונאי רון לשם, "אם יש גן עדן" (בעריכת נועה מנהיים), כשהספר עובד בהמשך לסרט "בופור" וזכה בשלל פרסים, וביניהם פרס ספיר. הצלחות נוספות היו של סופרים שהיו בהוצאת זמורה עוד טרם האיחוד כמו אלו של אשכול נבו ואמיר גוטפרוינד.

בתקופתו של אלפון גדלה ההוצאה, והיא שכללה מאוד את אתר האינטרנט של ההוצאה, שזכה להמשך פיתוח לאחר תקופתו של אלפון. האתר, המשוכלל באתרי המו"לים בישראל בשעתו, גרוש בעדכונים מעולם הספר ומקדם, כמובן,

את ספרי ההוצאה. האתר מציע להדפיס כל ספר מקטלוג ההוצאה, גם אם אזל לגמרי מן החנויות. כך באתר נכתב על האפשרות הזו:⁴

Print On Demand או בקיצור POD (עקרון דומה ל-VOD) הוא מונח ידוע בתעשיית הספרים בכל העולם: משמעותו היא הדפסה בהזמנה אישית של ספרים שאזלו מן המלאי וכבר אינם זמינים בחנויות הספרים. הוצאת כנרת, זמורה-ביתן דביר, גאה לשיק את השירות הזה בארץ. קטלוג כנרת, זמורה-ביתן, דביר ומחברות לספרות לדורותיהן, המופיע באתר ההוצאה, זמין ל-POD. הספר יודפס במיוחד עבור המזמינים, כולל העטיפה המקורית (בכריכה רכה) ויישלח אליהם ישירות.

האפשרות המו"לית הזו הייתה מעניינת במיוחד לאור העובדה שהקטלוג של "זמורה-ביתן-דביר" ותיק ועשיר ביותר ורבים מהספרים החשובים הכלולים בו כבר אינם זמינים לציבור. במידה רבה האופציה להדפסה "on demand" רלוונטית פחות בעשור השני למאה העשרים והאחת בה כמעט כל ניתן להפיק כל ספר כעותק דיגיטלי ולצרוך אותו במכשירים שונים. עדיין האפשרות ליצר עותק פיזי באופן פרטי ממשיכה לשמר את מקומם של הספרים כתוצרים תרבותיים, שנוכחים באופן מוחשי בבתיהם של הקוראים.

בינואר 2007 הצטרף יגאל שוורץ למערכת, לאחר שעזב את "כתר". ב"כנרת, זמורה-ביתן, דביר" הוא ערך ספרי מקור ועיון (ההסדרה "מסה קריטית") כשלצידו של שוורץ עבדו בהוצאה שתי עורכות אחרות, הילה בלום ונועה מנהיים. עם שוורץ עברו להוצאה אהרן אפלפלד,⁵ יואל הופמן, רות אלמוג וחנה בת-שחר.

⁴ ראו באתר האינטרנט של כנרת (נדלה לאחרונה ביולי 2016):

http://www.kinbooks.co.il/page_9949

⁵ שוורץ מלווה את אפלפלד במשך שנים ארוכות. הוא פרסם על מחקרים על יצירתו וכן פרסם מספר ספרים על יצירותיו, וביניהם "קינת היחיד ונצח השבט: אהרן אפלפלד - תמונת עולם" (כתר, 1996), "מאמין בלי כנסייה: ארבע מסות על אהרן אפלפלד" (דביר, 2009) ו"אמנות הסיפור של אהרן אפלפלד" (דביר, 2014).

בנוסף לספריהם הוא ערך כתבים של סופרים נוספים, כגון "ורד הלבנון" של לאה איני. בהמשך מונתה נועה מנהיים להיות ראש מחלקת ספרות-המקור של ההוצאה. בתחילת 2008 הפסיק דב אלפון את עבודתו בהוצאה כדי לקבל את תפקיד העורך הראשי של העיתון "הארץ". כך חל סֶכֶב בין בין העורכים הראשיים של "הארץ" לבין אלה של "כנרת-זמורה-ביתן דביר", שכן במקום אלפון הגיע חנוך מרמרי, שערך את "הארץ" עד שנת 2004. מרמרי עזב את ההוצאה כחצי שנה אחרי שנכנס לתפקידו. "במייל הפרידה מהעובדים כתב מרמרי כי סיבת העזיבה היא 'הבדלים של סגנון וגישה בתפיסת העריכה והניהול בין בעלי ההוצאה לביני'. "מרמרי איחל להוצאה הצלחה בטורי הביקורת, בטבלאות ובדוכנים".⁶ חילופי העורכים התכופים הם דוגמה ברורה למתחים השוררים בין המערכת הספרותית לבין ההנהלה בבית הוצאה גדול, ומזיקים לענייניה של ההוצאה (ראו בראשית שער זה לעיל וכן דיונים בעניין זה לאורך הספר).

"צומת ספרים" - שיווק באמצעות רשת חנויות ספרים

בשנות ה-80 החזיקה "זמורה-ביתן-מודן" שלוש חנויות ספרים בתל-אביב, בשם "מוזה", שהיו משולבות בבתי קפה. אחת מהן נוהלה בידי אשתו של אהד, זהרה, ובידי אחותה. חנויות אלו נסגרו זמן לא-רוב לאחר שנפתחו וההוצאה חדלה ממכירת ספרים. העיסוק המחודש של "זמורה-ביתן-דביר" במכירת ספרים החל במקרה: ההוצאה ביקשה להיפטר ממלאי ספרים שלא נמכרו ואשר לא היה באפשרותה לאחסן אותם.

הדפסת כמות עודפת של ספרים גורמת הפסד כבד למו"ל. ספר אינו סחורה, שהמו"ל יכול לעשות בה שימוש חוזר (אך שימוש כזה נעשה בספריות להשאלה ובחנויות לספרים מיד שנייה). להוצאה הכספית של המו"ל על הנייר ועל

---

⁶ ראו בהרחבה: קס, ע. (2008, דצמבר 28). חנוך מרמרי עוזב את כנרת-זמורה-ביתן, וואלה (נדלה לאחרונה ספטמבר 2016):

<http://b.walla.co.il/?w=3053/1406269>

ההדפסה, שלא החזירו את ההשקעה בהם, נוספות הוצאות השינוע למוכר הספרים ובחזרה והוצאות האחסון בידי בית ההוצאה: תחזוקת המחסן, הציוד וכוח-האדם הכרוכים בו. במקרים רבים, הספרים העודפים מוכלים מהמפיץ היישר לגריסה במפעלי הנייר בחדרה. באמצע שנות התשעים נאלצה הוצאת זב"מ לפנות את מחסניה ברמת-גן. במוחו של אהד זמורה עלה הרעיון למכור את הספרים הישר מהמחסן. הוא פרסם מודעות קטנות על מכירת המלאי. לדבריו:

המכירה התחילה בשבת ופתאום מתקשרים אלי ומספרים, כי מאות אנשים צובאים על הדלתות. לא נערכנו לכך ולא היו די אנשים שימכרו. גייסנו את כל המשפחה ורצנו לשם. במשך חודשים מכרנו. זה היה מדהים. מכרנו במיליוני שקלים. מכאן החלה להתמסד המכירה בהנחות. כש"צומת ספרים" הראשון נפתח ליד גבעת ברנר ב-1996, לקחנו כמה מו"לים לסיור במחסנים והוסכם כי חוץ מן הספרים שיצאו על-ידי הבעלים – "הד ארצי" ("מעריב"), "כנרת" ו"זמורה-ביתן" – יוצגו גם ספרים של מו"לים אחרים, שלא יהיו שותפים ברווחים של המקום: גם הם ימכרו וגם הם ייפטרו מהמלאים. מיד קמה כל הצעקה על המכירה בהנחות.⁷

לפני שנדון ב"צעקה" הזו נסקור את המהלך, שחולל אותה. חידוש מכירת הספרים בידי "זמורה-ביתן-דביר" לא נבע ממיזם מסחרי מתוכנן, אלא מ"מכירת חיסול" חד-פעמית. יורם רוז מ"כנרת", היה בין אלו שהעלו את הרעיון למסד מכירות מעין זו בידי המו"לים. כך החל הקשר בין ההוצאה שלו ל"זמורה-ביתן-דביר". בשנת 2002, כשש שנים לאחר שהוקם הסניף הראשון של "צומת ספרים" ומספר חנויות הרשת עלה ל-14, הצטרפו אל "צומת ספרים" גם 15 חנויות "יריד הספרים" ומאז מספר חנויות הרשת גדול מ-90. המנכ"ל ובעלי "יריד הספרים", אבי שומר, הפך למנכ"ל "צומת ספרים" ואחד מבעליה, ובכך היה לאחד האנשים החזקים בשוק הספר הישראלי. למרות שמבחינת מספר החנויות של "צומת

⁷ בראיון עם אהד זמורה, נערך במשרדי כנרת-זב"מ, 17/3/03.

ספרים" קטן מזה של "סטימצקי", נראה שבשוק מכירת הספרים היא חזקה מהרשת הותיקה, בשל העובדה שהיא מחוברת באופן ישיר לכמה מההוצאות הגדולות בישראל. עוד נזכיר כי במסגרת מאמצי השיווק, יצרה ההוצאה לעצמה אפיק שיווק חדש היא נכנסה לרשתות-השיווק "שופרסל", "הום סנטר" ו"טויז אר אס" והציבה בהן פינות של "צומת ספרים".

"צומת ספרים" חוללה שינוי משמעותי בשוק הספרים הישראלי בכך שהציעה מגוון רחב של ספרים במחירי הנחה לאורך כל השנה (ולא רק במבצעי "שבוע הספר"), והמהלך צבר תאוצה כשהמכירות ממחסני באזורי המרוחקים ממרכז העיר אל הקניונים פנימה. מאותה העת החלה להשתנות לחלוטין האופן בו אנו רגילים לקנות ספרים, והוביל למבנה הדואפולי של שוק מכירת הספרים בישראל בו ספרים – טרם ואחרי "חוק הספרים" – נמכרים במחירים נמוכים.

קול הצעקה, שציין אהד זמורה בסוף דבריו שהובאו לעיל, הצטרף לקול המחאה נגד רשת "סטימצקי" (ראו בשער ה-7 את ההתכתשות בין רחלי אידלמן מ"שוקן" לבין סטימצקי). הקמת "צומת ספרים" עוררה כמו"לים חשש מקריסת מחירי הספרים, וחשש זה לא התבדה. הם נאלצו לספוג את מירב הורדת המחיר, כשהמפיצים ומוכרי הספרים, מציעים הנחות על המחיר הקטלוגי של הספר, על חשבון ההכנסות מהמכירה של המו"ל והיוצרים, שהם הגורם המשמעותי בשרשרת הערך (Value Chain).⁸

צריך לזכור כי אחת הדילמות בהדפסת ספרים (כפי שהוצג בפרק התיאורטי של ספר זה) היא שאלת מספר העותקים בהם יודפס ספר. לעיתים, ספר מודפס בעותקים רבים מדי, שאינם נמכרים והספרים צריכים לחזור אל המו"ל. תהליך זה יקר ביותר: המפיץ מוביל את הספרים לחנות, החנות מחזיקה את המלאי ומציגה את הספר במדפיה על-חשבון ספרים אחרים, ואז יש לאסוף אותם בחזרה ולהוביל

⁸ ראו:

Porter, M. E. (1985). **Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance**. New York: Simon and Schuster.

למחסני המו"ל והופכים למלאי שאי אפשר להחזיק לנצח, ואולי עדיף לשלוח את הספרים, "דפים מלוכלכים באותיות דיו שחורה", אל מפעלי הנייר שימחזרו אותם. הרעיון הראשוני לאורו קמה "צומת ספרים" היה לטפל במלאי. כלומר, לאפשר למו"לים להציע ספרים למכירה במחיר נמוך בחנויות מיוחדות ("מחסנים") את הספרים שבחנויות במרכזי הערים לא נמצאו להם רוכשים במחיר מלא, זאת לפני ששולחים אותם לחדרה וגורסים אותם, תוך שמתייחסים אליהם כ"נייר מלוכלך באותיות דיו". אך, רשתות הספרים התרחקו מרעיון זה והציעו למכירה גם ספרים חדשים. בשל כך, חששם של המו"לים היה מוצדק.

אפשר לשמוח על כך שהספרים הפכו למוצר זול וזמין בתרבות אך ניתן לתהות על הקשר בין ערך כספי של ספר לבין ערך תרבותי שלו (ככל שנגדיר את המושג 'ערך תרבותי'). האם ערך כספי נמוך יחסית מציין מוצר להמונים, שנועד לשימוש קצר-טווח קרא וזרוק בשונה ממוצר איכותי במיוחד (ראו בפרק הבא על מחירי הספרים של הוצאת "אבן חושן"? אפשר לומר כי הוזלת הספרים וחי המדף המתקצרים שלהם משקפת את ערכו של הספר בתרבות כיום.

בתנאים אלה גוברים לעתים השיקולים הכלכליים-המסחריים על שיקולי-המערכת בהוצאות הספרים ומצטמצם ההיצע של ספרי האיכות, כפי שנראה מיד. מכירת הספרים המוזלים פוגעת גם ואולי בעיקר ביוצרים, מפני שהיא מפחיתה במידה ניכרת את התמלוגים שלהם. יחד עימם נפגעים עובדי התעשייה: עורכים, מתרגמים, מעצבים וכן הלאה. לכן, בשנת 2010 החלו הוצאות הספרים לקדם חוק נגד השתלטות "כנרת, זמורה-ביתן, דביר, צומת ספרים" על שוק הספרים. חוק זה - חוק להגנת הספרות והסופרים בישראל - נחקק ביולי 2013 כהוראה לשלוש שנים והוא קבע כי ישנה חובה לשמור על מחיר קבוע לספר ישראלי בשנה וחצי הראשונות לצאתו לאור (קרי, לא להכלילו במבצעי ההנחות) וכן קבע שיעורי מינימום לתמלוגים ליוצרים. ב-30 במאי 2016 תוקן החוק על ידי הכנסת והוא בוטל למעשה ב-1 בספטמבר 2016.

אבל "צומת ספרים" אינה שולטת לבדה בשוק הספרים; היא נמצאת לצד "סטימצקי". קשה לדעת מה היה גרוע יותר מבחינת המו"לים וקוראי הספרים: שיתוף פעולה, או תחרות בין השניים. במצב הנוכחי המפיצים מתחרים ביניהם ונלחמים על המחירים. המשמעות התרבותית של המצב הזה באה לידי ביטוי בכתבה, המביאה רב-שיח בהשתתפות הצדדים הניצים משנת 2010, שלוש שנים לפני שנכנס החוק לתוקף וכללה התייחסות לדברים שאמרו אז מנכ"ל "עם עובד", ירון סדן; עורך ספרות המקור ב"כתר", דרור משעני; מנכ"ל "צומת ספרים", אבי שומר; ומנכ"ל סטימצקי, איריס בראל⁹: "ירון סדן [מ'עם עובד] אמר, כי מפעל תעשיית המו"לות לא יכול להתקיים מאז שהתחרות בין 'צומת ספרים' ל'סטימצקי' יצאה משליטה והפכה להיות תחרות יצרית. נוהגים לירות את החצים לעבר 'צומת ספרים' אבל צריך לזכור ש'סטימצקי' מתנהגת באותו אופן". סדן סיפר על הקשיים הכלכליים, שנוצרו בעקבות תחרות המחירים בין רשתות הספרים הגדולות, והצביע על השלכות הנובעות מכך:

כבר שלוש שנים שנילי מירסקי עובדת על תרגום חדש ל'אחים קרמאזוב". בזמנו חשבנו שנוכל להחזיר את ההשקעה אם נמכור חמשת אלפים עותקים מהספר. היום, במצב שנוצר, ברור לי שלא היינו מקבלים את ההחלטה לתרגם את הספר, או כל ספר אחר, שתרגומו מצריך השקעה. אנחנו רואים היום, שפרויקטים ספרותיים שכרוכה בהם העזה לא נעשים.

באותו מפגש דרור משעני, שהיה באותה העת עורך הספרות היפה ב"כתר", שתקף את המתנגדים לחוק ובכללם העיתון "הארץ": "[...] אני, כעורך, חושב על שיקולים כלכליים [...]. כשאני נתקל בספר שמצריך תהליך עריכה מורכב, שעשוי לקחת מספר חודשים, אני ישר שואל את עצמי האם ההוצאה יכולה לעמוד במחיר הכלכלי של אותו כותר". משעני הציג עתיד שחור ובו יחששו יותר ויותר הוצאות

⁹ ד"ר, א. (2010, 9 במרץ). תעשיית הספרים ממשיכה להתגושש על חוק הספרים. וואלה. נדלה לאחרונה ביולי 2016): <http://e.walla.co.il/item/1651473>

להסתכן במתן הזדמנות לסופרים מתחילים: "אם בעבר נקודת האיזון עבור ספר חדש עמדה על 2,000 עותקים שהיינו צריכים למכור, היום, בגלל ההנחות המטורפות, סופר צריך למכור לפחות 4,000 עותקים כדי לא לגרום להפסדים למו"ל". משעני הוסיף ואמר: "קראתי פעם על מישהו שאמר ש'למכור ספרים זה כמו למכור עגבניות' [משעני התייחס לדברים שיוחסו בזמנו למייסד "סטימצקי", ערי סטימצקי. מ. נ.]. מה שקורה היום הוא, שמוכרים עגבניות לא בשלות, עגבניות בוסר. עורכים הוציאו בוסר ושיני קוראים תקהינה". אבי שומר, מנכ"ל "צומת ספרים" לא התייחס ישירות לחוק הספרים אולם ציין, שהמאבק שהוא מנהל נגד הצעת החוק הוא מאבק אידיאולוגי. "התוצאה של המבצעים היא, בסופו של דבר, שיותר ספרים נמכרים ויותר אנשים קוראים [...]". טענה זו נשללה בידי המתחרה, איריס בראל, מנכ"ל "סטימצקי": לדבריה, אנשים אינם קונים יותר ספרים אלא "הם פשוט מקבלים יותר ספרים בחינם". עוד אמרה, כי החוק אינו אוסר על מבצעי מכירות אלא דואג לתגמל כראוי את בתי ההוצאה ואת הסופרים.

לסיכום, טרם החוק התקיים כשל-שוק בשוק הספרים והוא הוביל את המוציאים לאור ואת היוצרים אל עברי פי-פחת. אולם ספר אינו מצרך בלבד, שתוקפו פג זמן קצר לאחר שיווקו, אלא גם עניין תרבותי-לאומי, הראוי להסדרה כפי שנעשה באמצעי התקשורת המשודרים, הרדיו והטלוויזיה. הסדרה זו אכן הגיעה אך משיקולים לא-עניינים בוטל החוק ושוק הספרים עומד בפני טלטלה נוספת. סוגיות אלו ידונו בהרחבה בסיכום.

דורות במו"לות העברית

באמצעות סיפור גלגולן של הוצאות הספרים, הקשוורת במשפחת זמורה, ניתן ללמוד על התפתחות דגמים שונים של בתי הוצאה במהלך מאה השנים כפי שהוצג במבוא:

א. הוצאת "דביר" (היורשת של "מוריה", אשר נוסדה בתחילת המאה ה-20), הפועלת כיום כחלק מהוצאת "כנרת, זמורה-ביתן, דביר", מייצגת את המו"לות, הפועלת מתוך הכרת שליחות תרבותית-לאומית להפצת התרבות ולכינוס נכסי הרוח, וזאת בממדים של בית הוצאה ציבורי; כלומר, ההוצאה שאינה ציבורית פועלת על בסיס תמיכה כספית מגופים ציבוריים ופרטיים. התורמים אינם מתערבים בניהול ההוצאה ומדיניותה נקבעת בידי העורכים הראשיים, בהתאם לחשיבות הספרותית והתרבותית שהם רואים לקדם. הם עוסקים בספרות הקאנונית ומזניחים, ככלל, את היצירה בת זמנם.

ב. "מחברות לספרות" (פעלה משנות ה-40 ועד סוף שנות ה-60) מייצגת את המו"לות המשפחתית-הקטנה-האיכותית, אשר קמה כתגובת-נגד למדיניות הפרסום של ההוצאה הממוסדת. היא התרכזה ביוצרים בני הזמן ובטקסטים איכותיים מתקופות קודמות, וזאת מתוך שיקולים של איכות ספרותית והזנחת השיקול הכלכלי. התמוטטותה הכלכלית הייתה בלתי-נמנעת.

ג. "זמורה-ביתן-מודן" (שנות ה-70): יוזמה של שותפים להקים הוצאת ספרים כעסק כלכלי, תוך הוצאה לאור של ספרים במגוון תחומים, אך בתחום הספרות היפה אין ההוצאה מצליחה למשוך אליה סופרי מקור ידועים, חרף התבססותה הכלכלית, והעובדה שאהד זמורה הוא איש ספר הקשור בעיתונות הישראלית.

ד. "זמורה-ביתן" (סוף שנות ה-70 ושנות ה-80 וה-90): הוצאה לאור משפחתית, בינונית עד גדולה, בעלת אמצעי ייצור (בית דפוס וכריכיה), המנסה לאזן בין שיקולים ספרותיים לשיקולים מסחריים. מעמדה בספרות המקור מתבסס ומתחזק. כמו כן מתבססת שיטת הניהול, המפרידה בין ההנהלה למערכת, בשעה שהמערכת מפנימה שיקולים כלכליים וההנהלה מבינה את הרווח הכלכלי, הגלום בכותר איכותי ובסופר ראוי (אם הם משווקים כהלכה). ההחלטה לרכוש את "דביר" נבעה בין השאר מהשיקול הזה.

ה. "כנרת, זמורה-ביתן, דביר" (בשנות האלפיים): כוח מו"לי עצום, מהשולטים המרכזיים בשוק הספר הישראלי הן בצד הוצאת הספרים והן בצד מכירתם, הדומה לתאגידי מו"לות גדולות בעולם הרחב. התאגדות מו"לית זו נהנית מחלוקת הסיכונים הכלכליים בין השותפים, השליטה ברשת חנויות ספרים, ומיתרון הגודל, שנדון לעיל.

מו"לות נישה ומו"לים קטנים: מרכזיותה של פריפריה

"בשעה שכל הוצאות הספרים הגדולות גדולות באותה דרך, ההוצאות הקטנות – קטנות כל אחת על פי דרכה" (יוסף כהן)¹⁰

משנות ה-90 של המאה העשרים – וביתר שאת, מהעשור הראשון של המאה העשרים ואחת במקביל לעלייתן של ההוצאות הגדולות כמו "כתר", "ידיעות ספרים" ו"כנרת, זמורה-ביתן, דביר", מתרבות הוצאות קטנות, שרובן פועלות בתנאים צנועים ובצוות עובדים מצומצם, שבחלקם הם בני משפחה. מקובל להגדיר הוצאה קטנה כהוצאה המפרסמת לא יותר מתריסר ספרים בשנה, אך יש המגדילים מספר זה עד 20 ספרים בשנה. רוב ההוצאות הקטנות מתמקדות בגומחות, שזנחחו בידי מו"לים גדולים יותר. המונח 'הוצאת גומחה' מציין, בעצם, ניגוד להגדרה המקצועית "מוציא לאור כללי", העוסק במגוון רחב של סוגות ספרותיות, החל בספרי יעץ וכלה בשירה. הוצאת גומחה מתמחה בַתחום, או בַסוגה – או בטווח מצומצם של תחומים – ופונה אל קהל הקוראים המתאים. רוב הוצאות הגומחה בהן אתמקד עוסקות ביצירות מן הספרות היפה, הנוטה לאתגר את הקורא, או מספרות העיון הפונות אל קהל הקוראים המשכיל יותר, להלן, הוצאות אליטיסטיות; אחרות – בספרות "העידן החדש"¹¹, אך חלקן מפיקות ספרות פופולארית, שאף אותה ניתן להגדיר כ"גומחה" וראו על כך בפרק המיוחד להן בשער השישי. אחת מהן, "קשת", נסקרת כאן בשל ההקשר ההיסטורי: היא שייכת לתקופה זו שאנו דנים בה. נעמוד על מאפיינים נוספים שלה, המבדילים אותה מבתי ההוצאה של הספרות הפופולארית, שנסקרו לעיל. אדגיש כי בחרתי להתמקד בהוצאות מסוימות, ולא בכלל המגוון, מכיוון שביקשתי להתרכז

¹⁰ יוסף כהן, המייסד והמו"ל של ההוצאה "עברית". מובא אצל קרפ, ע. (1/6/07). "11 מו"לים קטנים מספרים, מתלוננים, מייחלים". הארץ.
¹¹ כגון "חד-קרן" ו"תלתן", אשר לא נסקרו בספר זה, שעיקר עניינו הוא הספרות היפה.

בסיפורים המרכזיים בעיני, גם אם חלק מההוצאות שיוזכרו כאן הן שוליות מאוד מבחינת מספר הכותרים שהפיקו (דוגמת הוצאת אנדלוס).

הוצאות הגומחה האליטיסטיות, המתמחות בספרי עיון, ממלאות פערים, שהותירו בתי ההוצאה האקדמיים. אלו האחרונים פונים לקהל רחב של משכילים ומציעים לו טווח רחב של כותרים, החל בכלכלה, בבלשנות, במדעי היהדות ובמדעי הטבע וכלה בקלאסיקה של הפרוזה, של השירה ושל הפילוסופיה. הוצאות הגומחה האליטיסטיות, ככלל, הינן אפוא דוגמה לתפקיד שממלאת הפריפריה ביחס למרכז, למסד. תפיסות ההגמוניה מבית מדרשן של התיאוריות הביקורתיות הניאו-מרקסיסטיות גורסות, כי השליט אינו שולט במובן החומרי בלבד, אלא גם משליט את האידאולוגיות שלו, הבאות לידי ביטוי במידע, בערכים, בנורמות ובכללים, המשמרים ביחסי הכוח את הנחיתות של הפריפריה ביחס למרכז. עובדה זו כרוכה, כמובן, בכוח הכלכלי של המרכז. לענייננו, הוצאות קטנות (כמקבילות לפריפריה) יתקשו להתמודד עם בתי ההוצאה הגדולים ומעמדם המרכזי על רכישת זכויות לתרגום כותרים חשובים, על חוזים עם הסופרים המובילים בספרות המקור ועל המקום המרכזי בחנויות הספרים ובאמצעי התקשורת, אבל חלקן מצליחות, כל אחת בדרכה, דווקא מתוך עמדת החולשה למצוא לעצמן נתח שוק ולעיתים אף להשפיע על המרכז ולעצב אותו באמצעות יצירות, שהן מוציאות לאור. כך היו בשעתן "מחברות לספרות", "עקד" או "עכשיו". ראינו כיצד אלו הביאו לתודעה הציבורית כמה מחשובי היוצרים בישראל.

המתח בין הרצון לפרוץ ולמתוח את גבולות הספרות – לחולל שינוי בערכים ובטעם שהוא קובע – לבין השאיפה להצטרף למרכז הקונצנזואלי מוכר שאינו מאתגר קוראים, על מנת להתבסס כלכלית, הוא עיקר עניינו של הפרק הנוכחי. הרצון לפרוץ את הגבולות בא לידי ביטוי בהוצאות הגומחה, המטפחות את הספרות היפה בת ימינו, את התחום האינטלקטואלי כפי שהוא כיום ואת השירה, ואילו השאיפה להצטרף למרכז באה לידי ביטוי בשיתוף הפעולה בין

הוצאות אליטיסטיות קטנות להוצאות גדולות: "חרגול" פעלה כשותפה של "עם עובד" ובהמשך של מודן, "עברית" פועלת כך עם "כתר" (ראו להלן), ושלוש הוצאות – "ספרי עליית הגג", "בבל" ו"אחוזה בית" – פועלות כהוצאות הקשורות ב"דיעות אחרונות". כך תומכות ההוצאות הקטנות באלו הגדולות, במידה שהן נתמכות בידי הללו. כמה הוצאות מרכזיות יותר הקימו בעצמן סדרות של ספרי עיון ברוח האינטלקטואלית החדשה, שהוצאות הגומחה האליטיסטיות פועלות בה (כך, למשל, פעלה הסדרה "הצרפתים" של "הקיבוץ המאוחד").

הוצאת "כרמל"

ישראל כרמל הקים את הוצאת "כרמל" בירושלים, בשנת 1987. את ניסיונו בתחום רכש כשעבד בעבור "האנציקלופדיה העברית" (הוצאת "מסדה").¹² אחרי כן היה מבעליה של הוצאת הספרים "כנה" במשך כשבע שנים. אמנם "כרמל" הוא בית הוצאה כללי, במידה מסוימת: הוא עוסק בספרות עיון ובספרות יפה, פרוזה ושירה, ואמנם הוא אינו קטן מאוד אלא בינוני (כ-50 כותרים בשנה), אך בכל זאת נמצא מקומו בין ההוצאות הנדונות בפרק זה, הן בשל התמחותו בספרות עילית והן בשל הופעתו במקביל לעלייתן של ההוצאות הגדולות. קטלוג ההוצאה, המונה כ-800 כותרים, מורכב בחלקו הגדול מיצירות קלאסיות (מתורגמות מיוונית ומרומית, בין השאר) ובכללן פרוזה, שירה, היסטוריה וכתבים על תרבות. בין היוצרים שההוצאה מתגאה בתרגומיהם: ד"ה לורנס, אליאס קנטי, יצחק בשביס זינגר, חוליו לימסארס, טימו ק. מוקה, ז'ול רנאר, ולואיגי פירנדלו¹³ בהוצאת "כרמל" הופיעו כ-300 ספרי שירה, רבים מהם של יוצרי מקור, והיא ממלאת תפקיד מרכזי בהוצאה לאור של השירה בארץ. בין מתרגמי השירה בעבור ההוצאה: עמינדב דיקמן ורמי סערי. כמו כן הוציא בית ההוצאה את כתב-העת לשירה, "כרמל", ואת סדרת ספרי השירה האיכותית, "כבר", בעריכת ליאת קפלן (ספרה, "על שפת נהר כבר", ראה אור על-ידי ההוצאה בשנת 2006. בשנת 2011 עברה הסדרה אל "מוסד ביאליק"). בפרוזה יוצאות הסדרות "מקומי" בעריכת טל ניצן (ספרות עברית צעירה) ו"אלדורדו" בעריכת אוריאל קון (סיפורת מתורגמת, ברובה, מאמריקה הלטינית).

---

¹² ראיון עם ישראל כרמל נערך בפברואר, 2004.

¹³ כרשום באתר ההוצאה (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016):

<http://www.carmelph.co.il/>

כיצד מתמודדת "כרמל" בשוק הספרים? הפקות רבות שלה ממומנות מראש אם בידי המחברים ואם בידי קרנות, או גופים ציבוריים. כך הם הספרים, ש"כרמל" מוציא, לצד מו"לים אחרים, במסגרת המפעל לתרגום ספרי מופת: אחת ההפקות החשובות של "כרמל" במסגרת המפעל הזה היא תרגום חדש של "תולדות מלחמת היהודים ברומאים" (2009) מאת יוסף בן-מתתיהו (עריכה: ישראל שצמן; תרגום: ליזה אולמן; מבוא: יונתן פרייס). בין הספרים הנוספים שראו אור על-ידי המפעל: אנתולוגיה משירת צרפת במאה הט"ז, ויצירות של ריינר מריה רילקה, אלברטו מורביה, אונורה דה בלזאק, פרננדו פסואה, ז'אן-ז'אק רוסו, פדריקו גרסיה לורקה, וג'ורג' אליוט). אכן, ללא האמצעים ומנגנוני השיווק וההפצה של הוצאה גדולה נושאת "כרמל" את עצמה בזכות ניהול זהיר, מימון מבחוץ וקהל קוראים קטן, אך מפולח היטב, המוקיר את ספרי ההוצאה. מעניין לציין כי "כרמל" הייתה אחת ההוצאות המועמדות לחתום על הסכם לשיתוף פעולה עם "ידיעות אחרונות" בשנת 2004, הסכם שנחתם לבסוף עם "בבל".

הוצאת "בבל"¹⁴

"בבל" הוקמה בשנת 1995 בידי עמית רוטברד בשיתוף עם בן זוגה, שרון רוטברד. בעת הקמת ההוצאה הייתה הארץ אפופה באופטימיות שהתעוררה עם הסכמי אוסלו. ההסכם עם הפלסטינים יצר תקווה לפריצת המצור שהמדינה נתונה בו. הייתה אווירה של פתיחות לעולם. המייסדת והמו"לית של ההוצאה, עמית רוטברד, אומרת: "בבל היא תולדה של רוח התקופה. הגבולות נפתחו, אנשים נוסעים בעולם, הישראלים ניידים מתמיד, הגלובליזציה חדרה גם לכאן, הגבולות כבר לא גיאוגרפיים אלא תרבותיים"¹⁵.

בני הזוג רוטברד התגוררו שמונה שנים בפריז, שם גילתה עמית רוטברד את עולם הספר. היא התקנאה במרכזיות ובכבוד של התרבות ושל הספרות בחברה הצרפתית, ביחס של החברה אל אנשי הרוח, בעיצוב הספרים ובאיכות הגבוהה של התרגומים. מששבה לישראל החליטה להקים הוצאת ספרים, למרות שחסרה נסיון מעשי בתחום המו"לות; לימודיה הפורמאליים היו בתחום האמנות. רוטברד האמינה, כי הספר הוא האובייקט העמיד ביותר, ולכן – המשפיע ביותר – בתרבות. עשיית ספרים והפצתם היא אפוא הדרך הטובה ביותר לקידום ערכים ורעיונות ולהשפעה על החברה. בראיון שנערך עמה ביולי 2003 סיפרה: "ההוצאה נקראה 'בבל' משום שזה שם המעיד על כך שיש לנו ספרים משפות רבות, ממדינות שונות, וזה גם מכאן, מקרוב, פועל מתוך האקלים והאזור שלנו. זה גם מזכיר את 'הספרייה של בבל' של בורחס [מתוך 'גן השבילים המתפצלים' ו'בדיונות', מ.ג.], והמצלול של השם הזה יפהפה בעיני". הסמליל של ההוצאה הוא ציור של עץ הפוך. "הרעיון היה של שרון [רוטברד], הוא פשוט חלם על זה בלילה, אחרי שחזרנו ועיצבנו כל מיני צורות של מגדלים ובניינים. אחר כך גילינו מדרש האומר, שבגן העדן במסורת היהודית העצים צומחים הפוך. מבחינה חזותית, הלוגו הזה משקף את הרעיון שהשורשים שלנו הם ברוח".

¹⁴ תודה לשירה סתיו על עבודת התחקיר שסייעה לפרק זה ועל הראיונות שערכה עם עמית רוטברד, חיים פסח ודניאל דור.

¹⁵ מצוטט בתוך: לב ארי, ש. (2000, מרץ 14). "עולמות אחרים", הארץ, מוסף גלריה.

התפתחות ההוצאה

"בבל" הוציאה מספר רב של סדרות: "מקור", "עיון – תרגום", "עיון – מקור", "שירה – תרגום", "שירה – מקור", "פנאי", "עזר", "אמנות", "קולנוע", "ארכיטקטורות", "סביבה ישראלית", "בבל (חברה)", "בבל (דרום)", "בבל כיס", "הספרייה של בבל", "הספרייה השחורה", "בבל (ילדים)", "משפחה". במובן זה ההוצאה אינה הוצאת נישה רגילה, קרי, הוצאה המתמחה בסוגה אחת, אלא כזו שביקשה ליצור נישה כהוצאה המזוהה עם איכות גבוהה, המאתגרת את הקהל.

עיון בקטלוג מגלה, שריבוי תחומי העניין המוצהרים של ההוצאה אין פירושו, שהיא עוסקת בכלום באותה המידה. כך, לדוגמה, בתחום השירה, בוודאי המקורית, מעטים מאוד הם ספרי ההוצאה והכותרת "שירה – מקור" נראית יומרנית. בשלוש שנותיה הראשונות התרכזה ההוצאה בספרי פרוזה מתורגמת, שהביאו לקהל הקוראים קולות מגוונים וייחודיים, ובספרי עיון מתורגמים, בעיקר מן הצרפתית (רולאן בארת, ז'ורז' בטאיי, פייר בורדייה). כותרים אלו מיצבו את "בבל" כ"דבר הבא" – כהוצאה העוסקת ביצירה ובהגות החדישות ביותר, המובילות את ההתפתחויות בשדה האינטלקטואלי העולמי. לפיכך היא הוכרה כהוצאה, המונחית על-ידי ערכי תרבות, נטולת שיקולים כלכליים-מסחריים, שהרי הכותרים הללו מיועדים לקהל מצומצם ביותר. בכל זאת, או עקב זאת, "בבל" גדלה במהירות, הכפילה ושילשה את מספר הכותרים שהוציאה מדי שנה: עשרה כותרים לשנה בשנות ה-90 הפכו בשנות האלפיים לעשרים-שלושים בשנה.

אחד הסימנים לגידול היה מינוי עורך לספרות המקור בראשית שנת 2001 – חיים פסח. הוטל עליו לגבש את הקו של המערכת בתחום זה, שבו הוציאה "בבל" כמה כותרים קודם לכן, ולפתח ספריית מקור להוצאה, ספרייה שנקראה "בבל (דרום)". אך פסח עזב את ההוצאה אחרי כשלוש שנים (ראו על כך בהמשך) וזאת, יחד עם מאמרים בעיתונות, שמתחו ביקורת על איכות העריכה ועל אופי הניהול של ההוצאה, שידונו בהרחבה להלן, הורידו את קרנה, בשעה שהוצאות קטנות אחרות נכנסו למשבצת האליטיסטית ש"בבל" מילאה ("רסלינג" בביקורת

התרבות, "חרגול" בפרוזה מקורית). בחודש אפריל שנת 2004 חברה "בבל" להוצאת "ידיעות אחרונות" (ראו בהרחבה בשער הקודם עמ' 535 – 538).

"בבל (חברה): המעורבות החברתית והרב-תרבותיות כערך

"בבל" מקדמת התייחסות לשאלות של חברה בעידן של גלובליזציה ומתחים בין-תרבותיים. ההוצאה פיתחה לאורך השנים קו המזוהה כשמאלי וכביקורתי והיא הוציאה כמה מהכתבים החשובים של ביקורת התרבות בהיבטים של אנטי-גלובליזציה, פמיניזם ופוסט-קולוניאליזם. ביניהם: סימון דה בובואר, "המין השני" (בתרגום שרון פרמינגר); גי דבור, "חברת הראווה" (בתרגום דפנה רוז); קאלה לאסן, "שיבוש תרבות" (בתרגום דפנה לוי); נעמי קליין, *No Logo* (בתרגום עידית פוז) ו"גדרות וחלונות" (בתרגום עידית שורר); פרנץ פאנון, "מקוללים עלי אדמות" (בתרגום אורית רוזן); טאהר בן ג'לון, "הגזענות כפי שהסברתי לבתי" (בתרגום ראובן מירן); דיוד קורטן, "כשהתאגידים שולטים בעולם" (בתרגום עדי נאי); ברברה ארנרייך וארלי ראסל הוכשילד, "האשה הגלובלית" (עריכת תרגום: יורם נסלבסקי); ברברה ארנרייך, "כלכלה בגרוש" (בתרגום אסף שור); אנדרה שיפריין, "עסקי ספרים" (בתרגום מיכל פורת); חנה ארנדט, "אייכמן בירושלים – דוח על הבנאליות של הרוע" (בתרגום אריה אוריאל). כך מילאה "בבל" חסר ניכר בשיח האינטלקטואלי בישראל. למשל, ספרו החשוב של גי דבור, "חברת הראווה", ראה אור בצרפת ב-1967 והשפיע מאוד על מהפכת הסטודנטים ועל ביקורת התרבות שהתפתחה בעקבותיה. הספר לא תורגם לעברית אלא ב-2001 (המתרגמת: דפנה רוז) על-ידי "בבל". וכך "אייכמן בירושלים" מאת חנה ארנדט, שראה אור במקור ב-1963, אך היה בבחינת טאבו בארץ עד שתורגם בידי אריה אוריאל בשנת 2001.

בין ספרי המקור של ההוצאה: יוסי יונה ויהודה שנהב, "רב תרבותיות מהי?"; אמיר בן-פורת, "בילאדי בילאדי – הפועל טייבה ללאומית"; דורית

אברמוביץ', "מלך עירום" (גילוי עריות במבט פמיניסטי); יורם פרי, "יד איש באחיו: רצח רבין ומלחמת התרבות בישראל"; דפנה גולן-עגנון (עורכת), "אי-שוויון בחינוך"; חגית גור (עורכת), "מילטריזם בגרוש"; רבים מספרי הסדרה עוסקים באמצעי התקשורת: דניאל דור, "מאחורי חומת מגן", ו"עיתונות תחת השפעה"; יואל כהן, "המתריע מדימונה" (על מרדכי וענונו); ומחוץ להקשר הישראלי – פייר בורדייה, "על הטלוויזיה"; גם מחוץ לסדרה הזו פרסמה ההוצאה ספרים ביקורתיים, כגון: יצחק לאור, "דברים שהשתיקה (לא) יפה להם; אריאלה אזולאי, "איך זה נראה לך?" וגדעון לוי, "אזור הדמדומים: חיים ומוות תחת הכיבוש הישראלי", קובץ מטורי "אזור הדמדומים" שפורסמו ב"הארץ".

דניאל דור, שכתב את ספרו "עיתונות תחת השפעה" בעקבות פרוץ אינתיפדת אל-אקצה, אמר בראיון שנערך עמו באוגוסט 2003: "העדפתי לעבוד עם הוצאה שתאפשר לי להעביר את המסר בשלמות, גם באוירה הקיצונית שהיתה אז בארץ. יש הוצאות נוספות שהיו מוכנות להוציא את הספר, אבל בחרתי ב'בבל' כי ידעתי, שלהם לא חשוב הרווח, ושהם יוציאו את הספר מהר. גם העיתוי היה מאוד חשוב".

הסדרה "בבל (דרום)"

כאמור, בראשית שנות האלפיים הופרה "בבל" ברפובליקה הספרותית כ"הוצאת בוטיק" – הוצאה קטנה, המעניקה לכל אחד מהספרים שלה תשומת-לב רבה הן מצד התוכן והן מצד העיצוב. באותה העת נודעו בעיקר ספרי הפרוזה בתרגום וספרי ביקורת התרבות של ההוצאה (בעיקר אלו מן הצרפתית – הספרים של מישל וולבק ושל ז'ורז' פרק מחד גיסא, ומאידך – הספרים של רולאן בארת ושל פייר בורדייה). לצד אלו יצאו בהוצאה גם ספרי פרוזה מקורית וביניהם ספר הביכורים של סמי ברדוגו, "ילדה שחורה" (שבהמשך עבר ל"הספריה החדשה"), ספריו של דרור בורשטיין – "אבנר ברנר", ערים תאומות ו"הרוצחים" (ומאז עבר לפרסם ב"כתר"), "עמרם", "מוטי", "סיגל" של אסף שור (בהמשך עבר להוצאת כתר), "משה בהיפוך אותיות" של דביר צור, "המצב העברי" של לילך נתנאל, ועוד.

"בבל" בחרה לשנות את אופיה כבית הוצאה קטן, הפועל עם עורכים עצמאיים כעובדים מן החוץ, ולהיעשות בית הוצאה בינוני, המעסיק עורך מקור קבוע. לתפקיד נבחר, בשנת 2001, חיים פסח, שהיה לו ותק של עשרים שנה כעורך בהוצאות "עם עובד", "כתר" ו"זמורה-ביתן-מודן" ואשר גילה וטיפח כמה מהמוכשרים שבפרוזאיקונים של הדור החדש – הבולטים שבהם הם אורלי קסטל-בלום ואתגר קרת.

חיים פסח הקים את הסדרה "בבל (דרום)" ואליה קיבץ יוצרים. בראיון בעיתון "תל-אביב" בספטמבר שנת 2001 אמר פסח: "כשעזבתי את 'כתר' היו לי הצעות עבודה מלפחות ארבע הוצאות גדולות עם הצעות כספיות יותר טובות מזו שקיבלתי פה. אבל התעייפתי. רציתי לעשות משהו למען העולם. לדעת ששינתי במילימטר. פה זה מקום נטול ציניות. יש שיקולים מסחריים, אבל במידה מינימלית".¹⁶ כחודש לפני שעזב את ההוצאה, אמר: "ההחלטה על כל ספר נעשית יחד. אני חש שכולנו בתמימות דעים מוחלטת, מה שלא הרגשתי בשום מקום אחר. אין כאן אדם אחד שמוביל או יוזם יותר מאחרים. עמית [רוטברד] היא המכריעה, אבל היא לגמרי סומכת על דעתי ואני נהנה מחופש עבודה מוחלט כמעט".¹⁷

ואכן יצאו על-ידי הסדרה שלו ספרים רבים שלא על-פי שיקול מסחרי, חלקם ניסיוניים. דוגמה בולטת היא "זיעה מתוקה" (2001) של ז'וסטין פראנק ורועי רוזן. מלבד אלו ראו אור בסדרה: "תמשיך לרקוד" (2001) של נדב לפיד; "בפעולות אין זכר לאיש" (2002) של עדו בן-כנען; "אדם מחרבן משמעות" (2002) של שמוליק ורסנו; "אמיליה ומלח הארץ", "וידוי" (2002) של יוסי סוכרי; "מתכוני חלומות" (2002) של אלכס אפשטיין; "המחילה" (2002) של חיים לפיד; "צדוק בנפתולי התשוקה" (2002) של דרור פויר; "אבנר ברנר" (2003), "ערים תאומות" (2004) של דרור בורשטיין; "ימים רבים (אוטוביוגרפיה)" (2003) של שולמית הראבן; "עירושלם" (2003) של אפרת

¹⁶ ראו בהרחבה: אלקריב, י. (2001, ספטמבר 7). פסח בא. עיתון תל-אביב.

¹⁷ ראיון עם חיים פסח ערכה שירה סתיו באפריל 2003.

רומן-אשר; "הכובש והכלב" (2004) של יקי מנשנפרוינד. דרור בורשטיין פרסם עוד מאז וזכה בפרסים ספרותיים. הספרים של יוסי סוכרי התקבלו באהדה והוא הוציא ספר נוסף בעריכת חיים פסח, "מקלטור" (2005), והפעם בסדרה "קראתי" של הוצאת "ידיעות אחרונות". פסח עבר לשם לאחר ש"בבל" נעשתה הוצאת-בת של "ידיעות אחרונות". במקביל לעבודתו בסדרה "בבל (דרום)" פיתח פסח, בשיתוף עם ההוצאה לאור של משרד הבטחון, את הסדרה "בבל כיס/תרמיל", בניסיון לשחזר את ההצלחה של ספריית "תרמיל", שיצאה בשעתה על-ידי קצין חינוך ראשי וההוצאה לאור של משרד הביטחון (ראו להלן).

אתר האינטרנט של ההוצאה

אתר אינטרנט הוא בבחינת דיוקן עצמי של בעליו, גם אם אין בו הצהרות גלויות וברורות. האתר של "בבל" קרוי "מכונת קריאה" והוא מעיד על עצמו:

ברוכים הבאים למכונת הקריאה של בבל – מכונת-קריאה נולדה מתוך הארכיון של אתר הוצאת בבל, האתר הראשון באינטרנט העברי שמוקדש לספרות ולתרבות. מאז הקמתו בשבוע הספר של שנת 2000 מארח האתר יוצרים ויצרנים מכל תחומי התרבות בישראל ומציג את יצירותיהם ותוצרתם בצד התכנים הקשורים בספרי ההוצאה. מכונת-קריאה היא לפני הכל מכונה, תשתית, כלי. אבל זוהי גם במת תרבות חופשית שמארכת מבחר גופים ואנשים, במטרה להעשיר את התרבות באינטרנט העברי ולהעניק חוויית קריאה רגועה ונקייה. **תגובות** – קוראים המעוניינים להגיב על הכתוב או הנעשה באתר מוזמנים לכתוב מאמרי תגובה או מכתבים למערכת, ואלה יפורסמו בהתאם לשיקולי המערכת.¹⁸

---

¹⁸ אתר מכונת הקריאה של בבל (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://readingmachine.co.il/home>

האתר הציע לקורא לנדוד בין טקסטים – רובם של מחברים המפרסמים על-ידי ההוצאה – העוסקים באמנות ובתרבות. החומרים שבאתר ואפשרויות החיפוש בו יוצרים מרחב אינטלקטואלי מאתגר. בתחום זה של ניצול אפשרויות האינטרנט הייתה הוצאת "בבל" מהחלוצות והמשוכללות. במקביל אליה ובעקבותיה הציעו גם הוצאות אחרות ובראשן "כנרת-זב"מ" חדשנות טכנולוגית, אך באופי אחר: אתר חדשות, בלוג, המעדכן בהתרחשויות בתחום הספר והתרבות.

יחסי הוצאה – עורך – קהל: "בבל", חיים פסח וקהילת שוחרי הספר

בחודש מאי 2003 עזב חיים פסח את "בבל". בפרשת העזיבה יש כדי להאיר את תפקידו ואת פעולתו של מתווך תרבות, שלא הרבינו לעסוק בו עד כה: מוספי ביקורת הספרים בעיתונות. הדיאלוג בין מתווכי התרבות – מו"לים ומוספים ספרותיים – הוא רכיב של "הרפובליקה הספרותית". לאחר שראינו בשער השביעי את הפולמוס של רחלי אידלמן מ"שוקן" עם ביקורת, שהופיעה במוסף "ספרים", על אחד מספרי בית ההוצאה שלה, נעיין בפרשה שלפנינו, לא כעניין בפני עצמו – עניינם של העורך ושל בית ההוצאה שבנדון – אלא כדוגמא למתרחש בערוץ זה של תיווך התרבות. נעקוב אפוא אחר ההופעות של העורך ושל ההוצאה במוספים של שוחרי התרבות בישראל – "גלריה", "תרבות וספרות" ו"ספרים", בעיתון "הארץ" – בחודשים שקדמו לפרשה.

בחודש אפריל 2002 פרסמה שירי לב ארי במוסף "גלריה" רשימה בשם "לא דומים למקור"; השם מורה על עניינה של הרשימה – ביקורת על תרגומי ספרים לעברית. בין השאר נבחנו ברשימה תרגומי הספרים בסדרה "בבל כיס/תרמיל" שבעריכת פסח וביניהם "פיתול כפול" (המוכר גם בשם "בטבעת החנק") של הנרי גיימס בתרגומה של אופירה רהט, ו"מיכאל קולהאס" של

היינריך פון קלייט, (תרגום: מרים דינור וחנן אלשטיין).¹⁹ ביקורת זו, שהייתה חבויה בין ביקורות על הוצאות ספרים אחרות, הפכה ממוקדת יותר לאחר כמחצית השנה. באוקטובר 2002 פרסם עמינדב דיקמן, ראש המגמה לתרגום בחוג לספרות באוניברסיטה העברית, רשימת ביקורת על "גברים חיצוניים" ("ספר טוביה" ו"ספר צוואת איוב"), שראה אור באותה הסדרה. דיקמן האשים את הוצאת "בבל" בזלזול בקורא, כיוון שהשמיטה את שמות המתרגמים, את הניקוד, את המבואות, ואת ההערות, הנתונים במהדורת הספרים החיצוניים, שערך אברהם כהנא ואשר ממנה לקחה "בבל" את שני הספרים הללו. השימוש, שעשתה ההוצאה באותה מהדורה, נראה בעיני דיקמן כ"שוד קברים חוקי", קרי, משיכת נכסי רוח מתוך נוסח, שפקעו זכויות היוצרים עליו, והוצאתם לאור באופן לא-ראוי; כל זאת – בידי ההוצאה "השוחרת תרבות בכל מחיר – ובלבד שיהא זול".²⁰

פסח יצא להגנת ההוצאה ולהגנת עצמו. הוא פרסם מכתב תגובה ובו נימק את היעדר ההערות והפירושים בכך, שהטקסט שערך לא נועד לחוקרים, אלא לקוראים שאינם מן האקדמיה. את השמטת שמות המתרגמים נימק בהיעדר השמות הללו ממהדורות אחרות של הספרים החיצוניים.²¹ תגובה זו מעוררת את השאלה, אם לקוראים שאינם מן האקדמיה מגיעה מהדורה קומפקטית אך חסרה (כגון תנ"ך בלי ניקוד ופירושים, כפי שהציע פסח)? השאלה מתחדדת בהתייחסות לערכי החברה והתרבות, ש"בבל" מצהירה עליהם דרך הספרים שהיא מוציאה: ערכים שמהם משתמע, מן הסתם, אמירת דבר בשם אומרו והרחבת דעתו של הקורא – משמע, הרחבת התוצר של ההוצאה והעשרתו – בהארות ובהערות נחוצות. בהתייחסות לטענה השנייה של פסח פרסם אביגדור שנאן, מומחה לספרות המדרש והאגדה, מכתב, שכותרתו – "טועה ומטעה" – מתייחסת לחיים פסח. שנאן הראה, כי במהדורה שהזכיר פסח צוינו שמות המתרגמים, וכי השמות הללו

¹⁹ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2002, אפריל 2). לא דומים למקור. הארץ, מוסף גלריה. <http://www.haaretz.co.il/misc/1.788835> (נדלה לאחרינה בספטמבר 2016).

²⁰ ראו בהרחבה: דיקמן, ע. (2002, אוקטובר 23). הדרך הקצרה, הארץ, מוסף ספרים.

²¹ ראו בהרחבה: פסח, ח. (2002, נובמבר 20). שטיח אדום, הארץ, מוסף ספרים.

מציונים גם במאמר, שפסח הפנה אליו את הקוראים כדי לחזק את טענתו, שאי אפשר לזהות במדויק את המתרגמים.²²

בינואר שנת 2003 היה פסח מעורב ב"התגושות" נוספת. המשורר והמתרגם, רמי סערי, פרסם רשימת ביקורת על תרגום "חתונת הכזב" מאת סרוונטס, שראה אור באותה סדרה שערך פסח. סערי תקף את פביאנה חפץ, שתרגמה את הספר מספרדית, והאשים אותה באי-נאמנות למקור, בטעויות צורמות ובהשמטת משפטים ופסקאות שלמות. כמו-כן תמה על שהמתרגמת לא ראתה לציין את שמות המתרגמים הקודמים של הנובלות של סרוונטס, כנהוג בתרגומים חדשים של יצירות קלאסיות.²³ פסח, כעורך הסדרה, מיהר להגיב ולהגן על חפץ. הוא טען, כי רשימתו של סערי היא עזת מצח ומחוצפת, משום שהספרדית היא בעבורו שפה נרכשת ואילו לפביאנה חפץ היא שפת-אם. על תמיהתו של סערי לגבי השמטת שמות המתרגמים ענה פסח, כי הוא תמה אם סערי עצמו טרח להזכיר "בתרגומי לורקה שלו" את התרגומים הקודמים לו.²⁴ תגובה זו של פסח הפיקה התייחסויות של ישראל כרמל, המו"ל של תרגומי סערי לשירי לורקה, ושל סערי עצמו. כל אחד מהם הפריך את האשמותיו של פסח ואישר, כי סערי אכן הזכיר את שמות המתרגמים הקודמים.²⁵ סערי הוסיף ואמר, כי ככל הנראה, חלק מן הטעויות בתרגומה של חפץ נובע מכך, שפסח לא עשה את עבודתו נאמנה ולא טרח כלל לקרוא ולערוך את התרגום.

---

²² ראו בהרחבה: שנאן, א. (2002, דצמבר 8). טועה ומטעה, הארץ, מוסף ספרים (נדלה

לאחרונה בספטמבר 2016). <http://www.haaretz.co.il/misc/1.845395>

²³ ראו בהרחבה: סערי, ר. (2003, ינואר 24). המופת של תרגום הכזב, הארץ, תרבות וספרות (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://www.haaretz.co.il/misc/1.856837>

²⁴ ראו בהרחבה: פסח, ח. (2003, ינואר 31). עזות מצח, הארץ, תרבות וספרות.

²⁵ ראו בהרחבה: כרמל, י. (2003, פברואר 7). דבר בשם אומרו. הארץ, תרבות וספרות. סערי, ר. (2003, ינואר 31). שפת אם, הארץ, תרבות וספרות.

קורא נוסף פרסם מכתב, המאשים את פסח ב"דברי בלע חצופים" ונעדר כל הנמקה,²⁶ וקורא אחר כתב בהיבט רחב יותר:

[...] לא אחטא לאמת אם אומר, כי מאמרו של האדון סערי על אודות כשלים מהותיים בתרגומן של שלוש נובלות של סרוואנטס, הצליח לערער את אמוני בהוצאות הספרים. האם התרגומים, שקראתי עד היום, גם הם סובלים מאותה מחלה, הכופה על הקורא העברי את גירסתו המועדפת של "צנזור" ההוצאה? על מנת לשמור על הגינות כלפי הצד המבוקר, פניתי אל התרגום ואכן גיליתי, כי כל הדוגמאות שניתנו במאמרו מופיעות בספר ועונות באופן נאות לכותרת "המופת של תרגום הכוזב". כמה זמן אמור "הקורא מן השורה", כהגדרתו של חיים פסח, לחכות עד אשר תודה הוצאת הספרים בהיות התרגום גירסה מקוצרת? האם לא מחויבת ההוצאה לציין זאת בספר כבר עם הוצאתו? האם חושב האדון פסח כי "הקורא מן השורה" אינו מסוגל נפשית לקרוא גירסה מלאה? ממכתבו של עורך הוצאת "בבל", נודע גם כי כותב מאמר הביקורת הוא מתרגם השולט בכמה שפות שונות. בניגוד לעמדתו של פסח, הגורסת כי מקצוענות והשכלה רחבה הם חסרון, סבור אני, כי כעת יכולים "הקוראים מן השורה" לישון בשקט, ביודעם כי מלאכת הביקורת על תרגומים חדשים לעברית, היוצאים לאור, נמצאת בידיים אמונות ומקצועיות.²⁷

לאחר מכן, כשבועיים לפני שעזב חיים פסח את "בבל", התפרסמה רשימת ביקורת נוספת מאת עמינדב דיקמן על ספר בסדרת "בבל כיס" – "ספר המקבים". גם כאן הועלו טענות קשות נגד המהדורה של "בבל" ובעיקר נגד השמטת שמות מתרגמיו הקודמים, אם כי בהקדמה לספר הזה הודה פסח, אמנם, שהוא שואב ממהדורת אברהם כהנא. דיקמן סיים את מכתבו:

²⁶ ראו בהרחבה: אליצור, מ. (2003, פברואר 21). דברי בלע חצופים. הארץ, תרבות וספרות.

²⁷ ראו בהרחבה: גוטליב, ג. (2003, פברואר, 28). הארץ, תרבות וספרות.

יהיו שישתאו, מן הסתם, ויתהו עלי, על מה ראיתי לנכון להוציא לשדה-הטור ארטילריה מילולית כבדה כל-כך, וודאי יהיו שילחשו שאין עשן ללא אש, וכי כרגיל במחוזותינו יצאתי להפרע מחיים פסח על איזו מריבה נושנת. ולא היא: לא כנגד חיים פסח האיש אני כותב, אלא נגד מעשיו, ולא כל-כך נגד מעשיו, אלא כנגד הנהגים הנפסדים שהם חלק מהם. חיים פסח הוא עורך ותיק ובעל זכויות רבות, שעבד בהוצאות ספרים מכובדות, סייע בצאתם לאור של ספרים טובים לרוב ועשה הרבה למען ספרותנו, בין היתר כאשר היה אחד מעורכי כתב העת הוותיק "מאזנים". אבל הנה עתה, למבקר המעיר לו על פגמים כלשהם שנפלו בעבודתו, מתוך תקווה שישפר את שאפשר לשפר, שהלוא בידו הדבר, ישיב מיד בהתנצחות, והעיקר – אם העז מי לומר לו שהשעה עתה שתיים-עשרה ביום, ירקע בעטו ויודיע שחצות הליל, ואין לערער. וכפי שאפשר להיווכח ממה שצוטט לעיל, הכל מוכרח להעשות בתרועת שופר עצמית רמה: אם יוצאת חוברת מבית היוצר שלו הרי זו "השבת עטרה ליושנה" ואם תרגם מתרגם לסדרתו, הרי זה תרגום מופתי שבמופתי, וכה הלאה. וכזה אין חיים פסח יחיד, למרבה העוגמה: קריית ספר שלנו כולה לוקה בהתפתחות משונה שכזאת.²⁸

²⁸ ראו בהרחבה: דיקמן, ע. (2003, אפריל 30). "כהן ועורך" על ספר מקבים בהוצאת בבל (כיס) תרמ"ל. הארץ. ספרים (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <http://www.haaretz.co.il/misc/1.878349>

כשבועיים לאחר מכן (15/5/2003) פורסם בעיתון, כי הופסקה עבודתו של חיים פסח, העורך הראשי של הוצאת "בבל": "הסיבה הרשמית לעזיבתו של פסח היא חילוקי דעות מקצועיים. ואולם גורמים בענף סבורים כי הרקע לכך הוא חריגה של פסח מסמכויותיו ופעולה בניגוד לעמדתם של המו"לים. פסח מכחיש זאת".²⁹ לב ארי העלתה השערה, כי הפיטורים קשורים גם למצב הכלכלי של ההוצאה וכן ליחסי העבודה בה: "גורמים בענף מספרים על אווירה עכורה ששוררת בהוצאה. סופרים, עורכים, מתרגמים, מגיחים ובעלי תפקידים אחרים, המעדיפים להתראיין בעילום שם מחשש ליחסיהם עם ההוצאה, מספרים על יחסי עבודה בעייתיים ועל תחלופת עובדים גבוהה הנובעת מהם. 'יש שורה ארוכה של יוצרים ועובדים שנפגעו והושפלו בהוצאה, ויצאו משם בהרגשה איומה', אומר אחד מסופרי ההוצאה. לדברי הסופר, ההוצאה לא עומדת פעמים רבות בתשלומים שהתחייבה להם. 'הם מוציאים ספרים על אנטי-גלובליזציה, אבל מפטרים אנשים בלי לתת להם מכתב פיטורים שיאפשר להם לקבל דמי אבטלה', אמר. עורך, שעבד עם 'בבל' בתחילת דרכה, מספר כי בעבר הייתה ההוצאה מקום עבודה נעים, 'אבל משהו קרה להם מאז שגדלו מעבר ליכולתם'. עמית רוטברד הודתה בחצי פה בדברים ואמרה כי 'בנוגע למוסר התשלומים – תנאי המציאות משתנים כל הזמן, ולא לטובה, וזה דורש מאתנו להתאים את עצמנו למציאות. הוצאה לאור זה עסק שיש בו היבט ערכי והיבט כלכלי שכרוכים זה בזה, ואלה השיקולים שעומדים עכשיו על הפרק".

הביקורת, שנמתחה הן על הצד המערכתי והן על הצד הניהולי – יחסי האנוש ומוסר התשלומים – של "בבל", פגעה בתדמיתה. חשוב להדגיש כי הפרשה לא הובאה כאן כדי לתקוף באופן אישי אדם והוצאה להם זכויות רבות בתרבות אלא כדוגמא לתפקידים של מתווכי תרבות שונים ולקשרים שביניהם (מו"לים עורכים ומתרגמים, ביקורות ספרים בעיתונות, מרצים באקדמיה). כלומר, על מקומן של

---

²⁹ ראו בהרחבה: לב ארי, ש. (2003, מאי 15). הופסקה עבודתו של חיים פסח, העורך הראשי של הוצאת בבל. הארץ, מוסף גלריה.
<http://news.walla.co.il/?w=//387792> – נדלה לאחרונה בנובמבר 2012.

ביקורות ספרים ב"רפובליקה הספרותית", על תפיסת המבקרים את תפקידם להצביע על יתרונות וחולשות של הספר כדי לקדמו או כדי להזהיר את הקוראים; על המקום המרכזי של הביקורות בעיני עורכים כך שהם נוהגים להגיב לאותן ביקורת ועל השיח הכולל המתפתח בתוך קהילת ספר בעקבות אותן ביקורות ותגובות. ברמה אחרת, מבחינת הוצאת "בבל" היו ביקורות ותגובות אלו מכה תדמיתית מכיוון שבאתר המרכזי של קהילת האינטלקטואלים, מוסף "ספרים" התנהל דיון משמעותי על עבודת ההוצאה. הסיפור גם מציע התבוננות על השתנות אופיו של בית הוצאה קטן, כאשר הוא גדל. השתנות זו באה לידי ביטוי גם ביחסי העבודה בהוצאה כפי שתוארו לעיל וגם בהצטרפותה למסד המו"לי. הרצון לבנות מהר את "מגדל בבל" הפיל אותו, כי בוניו לא דיברו היטב את אחת השפות המרכזיות של התרבות העכשווית: שפת הקפיטליזם. פחות משנה לאחר עזיבת פסח את ההוצאה הודיעו "בבל" ו"ידיעות אחרונות", כי חתמו על הסכם לשיתוף פעולה, כפי שסופר בפרק על "ידיעות אחרונות" בשער השמיני. בעיתונות הוצג ההסכם כמצב בו זוכים שני הצדדים (win-win): הוצאת "ידיעות אחרונות" תעדין את "המוניטין הממוסחר" שלה באמצעות החזות האליטיסטית של 'בבל' והוצאת "בבל" תזכה בכוח השיווק של "ידיעות אחרונות". האחרונה יכלה לבחור בין מספר הוצאות איכות אחרות לשיתוף הפעולה אך בחרה ב"בבל". עורכת המקור החדשה של "בבל", אילנה ברנשטיין, נשאלה, "איזה ספר שיצא לאור בהוצאה אחרת היית שמחה להוציא בעריכתך?" והיא ענתה: "מות הנזיר", ספר הביכורים של אלון חילו שיצא בהוצאת 'הרגול' בעריכת אלי הירש. לפני הכל, הספר הזה עונה לטעמי הספרותי, ועל כך כמובן יש להוסיף את כל מעלותיו הסגוליות".³⁰

---

³⁰ ראו בהרחבה: שחורי, ד. (2006, אפריל 28). למי אכפת מרבי מכר, NRG (נדלה לאחרונה ביולי, 2016):

<http://www.nrg.co.il/online/47/ART1/078/961.html>

ספריית "תרמיל"

הוצאת "תרמיל" הוזכרה לעיל, בהקשר הסדרה "בבל כיס". "תרמיל" הוקמה בשנת 1964 מתוך יוזמה של קצין חינוך ראשי של צה"ל דאז, ד"ר מרדכי בר-און, שהציע למשורר (שהיה גם ימאי), ישראל הר, לערוך סדרה של ספרים קטנים לחיילים. את שם הסדרה, "תרמיל", נתן לה הצייר יוסל ברגנר ויש בו כדי להעיד על כוונת המייסדים: שבכל תרמיל של חייל ימצא ספר מהסדרה.

קצין חינוך ראשי חשב בוודאי על השכלת החייל ועל טיפוח הרגלי הקריאה שלו ושמירתם גם בשדה, בעת אימונים – ספרים אלה נועדו לנשיאה בתרמיל, או בכיס, והם נמכרו בשק"ם. אכן, רבים העלו על נס את מפעלו של ישראל הר כלוחם בבערות שבצה"ל. מדיניות הספרייה הוצהרה על גב הספרונים: "ספריית תרמיל מגישה לך: ממיטב הסיפורים העולמיים – מאת טובי הסופרים. סיפורי אהבה ומיסתורין; סיפורי מתח והרפתקאות; עלילות גבורה ותעלולי דמיון. סיפור טוב – סיפור יפה – סיפור מרתק". בהוצאה הופיעו כ-230 כותרים, כשני שלישי ספרי מקור וכשליש תרגום. מבחר הכותרים היה מגוון: סופרים מתקופת ההשכלה, כמו מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, לצד סופרים צעירים, אחדים מהם פרסמו "תרמיל" את ספרם הראשון. בין סופרי המקור המודרניים (להבדיל מסופרי ההשכלה), שכתביהם ראו אור על-ידי "תרמיל": י"ח ברנר, משה סמילנסקי ס. יזהר, יהודה בורלא, אהרן מגד, יוסל בירשטיין, אהרן אלמוג, פנחס שדה, ישראל זרחי ואחרים.

בשנת 1967 זכה הר בפרס ביריד הספרים הבינלאומי הראשון, שהתקיים בירושלים, ובציון לשבח מיוחד על הפתרון המוצלח בהבאת הספרות אל החיילים ועל השילוב בין "הצורה החיצונית הנאה והמושכת לבין התוכן הספרותי והמחיר הנמוך". ואמנם, המחיר היה 500 פרוטה לספר. בשנת 1987 עלה ספר של "תרמיל" שני שקלים ישנים לעומת ספרים בהוצאות אחרות, שמחירם היה בין עשרים לחמישים שקלים (אך יש לזכור, כי ספרי "תרמיל" היו קטנים בפורמט, מצומצמים במספר העמודים והפקתם הייתה זולה). בשנת 1988, לאחר שספריית

"תרמיל" הוציאה לאור מאתיים כותרים, קיבל ישראל הר את פרס אקו"ם על מפעלו.

בתחילת שנות ה-90 מונה אהוד גרוס לתפקיד קצין חינוך ראשי והוא ראה צורך לחדש את פני הספרייה. היא התיישנה, איבדה מרעננותה, והספרים נכרכו בכריכה קשה כך שלא יכלו להיכנס לכיס, ופחת העניין בפורמט ובתכנים שהציע. לא ייפלא, שהיקף המכירות ירד פלאים. גרוס החליף את ישראל הר בשלי אלקיים. קמה סערה בתרבות והיו יוצרים שנחלצו להגנת הר, אך סופה של הפרשה היה שההוצאה חדלה מלהתקיים בפועל בשנת 1992. הצבא, בצדק, כבר לא ראה לנכון לשמש כהוצאה לאור של ספרות יפה עבור חייליו. בשנת 1993 עוד נעשה ניסיון להוציא מספר יצירות כרוכות תחת שם הסדרה "קלאסי כיס" ובהמשך לשתף פעולה עם הוצאת "עם עובד", סדרת "פרוזה אחרת" ובתיה גור להוצאת סדרה בשם "קלאסי כיס" בהוצאת "עם עובד", אך גם ניסיון זה פסק במהרה.

כאמור בפרק הקודם, בשנת 2002 הוקמה ביוזמת חיים פסח הסדרה "בבל (כיס) תרמיל", המשותפת ל"בבל" ולהוצאה לאור של משרד הביטחון. "בבל" היתה אחראית לתכני הסדרה והוצאת משרד הביטחון – להפצה. הקשרים של משרד הביטחון עם גופים ועם מוסדות גדולים כגון בסיסי צבא, ועדי עובדים ובתי ספר, הבטיחו מכירה מראש של כותרים ושל עותקים רבים.³¹ הסדרה החדשה הלכה בעקבות קודמתה, שהוציאה ספרים בפורמט קטן, הנכנסים בקלות לתרמיל, או לכיס. רובם היו תרגומי יצירות קלאסיות מודרניות, שאין עליהן זכויות יוצרים.

---

³¹ ראו בהרחבה: לב ארי, ש. (2002, אפריל 15). "הוצאת בבל ומשרד הביטחון יחדשו את ספרית תרמיל", הארץ, מוסף גלריה.

לדברי פסח, היוזמה נבעה מתוך הרצון להחזיר ולהעצים את הפצת הספרות הקלאסית וגם, כמובן, מתוך הציפייה להיקף מכירות גדול. הוא בחר מספרי "תרמיל" את הכותרים המתאימים: קצתם תורגמו מחדש, תרגומים אחדים נערכו וחדשו, ואחרים יצאו בלא כל שינוי. בין ספרי "תרמיל" שיצאו על-ידי "בבל (כיס)": "סבסטופול" מאת ל. נ. טולסטוי, "מועדון המתאבדים" מאת ר. ל. סטיבנסון, "דפניס וחלואה", "מלכה לעברים" מאת אלישבע ו"סיפורים מצויירים" מאת נחום גוטמן. בסדרה יצאו כחמישה עשר ספרים והיא נפסקה כאשר פסח עזב את "בבל".

"רסלינג"³²

"רסלינג", כמו "הקיבוץ המאוחד", "מחברות לספרות", "סימן קריאה" ו"עכשיו", צמחה מתוך כתב-עת, אך בניגוד לאלו כתב העת היה שולי בתרבות. בשנת 1995 יצאה לאור החוברת הראשונה של כתב-עת בשם "רסלינג" – במה רב-תחומית לתרבות", ועד שנת 2000 יצאו שמונה חוברות של כתב-העת. הוא הודפס בפורמט זול, במימון פרטי, בכ-300 עותקים לגליון. מייסדיו ועורכיו היו עידן צבעוני ויצחק בנימיני. השניים נפגשו באוניברסיטת תל-אביב, שם למד צבעוני בחוג לספרות עברית ובנימיני – במכון להיסטוריה ולפילוסופיה של המדעים. הם החליטו להקים כתב-עת ברוח משנתו של מישל פוקו, שעיקרה הזיקה בין שדות כוח ובין שיח. מכאן השם "רסלינג" – התגוששות – המציין את התרבות כזירת מאבק.

השם הזה הועבר להוצאת הספרים, שיסדו השניים בשנה בה פסק כתב העת, שנת 2000:

השם "רסלינג" הנו הומאז' לפרק הראשון של הספר "מיתולוגיות" מאת רולאן בארת על עולם היאבקות ה-catch כסוג של הצגה, מעין דרמה דתית ולא ספורט גרידא. וכמו כן, כמעין הומאז' לכתב העת "במאבק" - ביטאון למחשבה סוציאליסטית" שיצא בשנות ה-50 בארץ.³³

³² תודה להגר ינאי על תרומתה לפרק זה.

³³ אתר האינטרנט של "רסלינג" נדלה לאחרונה בספטמבר 2016):

<http://www.resling.co.il/about.asp>

נראה, כי בהשפעת מושג ה'דיפראנס', שטבע ז'אק דרידה ועניינו המתח בין כתיבה לדיבור,³⁴ התעתיק האנגלי של השם "רסלינג" הוא Resling, בשונה מהכתיב האנגלי של המילה (wrestling). המילה 'רסלינג' / Resling אינה קיימת אפוא בשום שפה. זו היא תולדה של מילה אנגלית, שתועתקה לעברית (וכך היא משמיעה את ההגייה העברית-הישראלית) והתעתיק הזה חוזר וקובע את הכתיב של אותה המילה באותיות לטיניות. בראיון לקרפל אומר בנימיני: "במרוצת הזמן הגענו למסקנה שהשם הוא מסמן בלי מסומן ברור. השם עכשיו רץ ואנחנו כמו בנק הפועלים, שזה רק שם ואין לו כל קשר לפועלים".³⁵

כפי שהדיון על השם מרמז, עיקר עניינה של הוצאה זו בראשית דרכה היה הדפסת כתבי התיאורטיקנים הבולטים בביקורת התרבות מהמחצית השנייה של המאה העשרים ואילך³⁶ וכן כתבי קודמיהם, חוקרי השפה, התרבות והחברה,³⁷ וכתבי הוגים ישראלים ברוח זו (חלקם היו מזוהים בשעתו כאנשי כתב-העת "תיאוריה וביקורת").³⁸ ספרי התרגום מופיעים בסדרה "ליבידו" וספרי המקור – בסדרה "פטיש" (Fetish). חלק מהספרים של שתי הסדרות מלווים בהקדמה, או באחרית דבר, המציגים את התיאוריה הנדונה בהקשרה התרבותי הנרחב.

³⁴ ראו: "עצם המושג difference לדוגמה, מחונן ביסוד גרפי מהותי שאין מבחינים בו ברמת הדיבור" (לכט, ג', (2003). 50 הוגים מרכזיים בני זמננו, כרך א (196-198). תל-אביב: רסלינג).

³⁵ ראו בהרחבה: קרפל, ד. (2003, ספטמבר, 5). האדם החושב כילד רע. מוסף הארץ.

³⁶ "רסלינג" הוציאה תרגומים של כתבי לוס איריגארי, לואי אלטוסר אומברטו אקו, אלן באדיו, ג'ודית באטלר, רולאן בארת, ז'אן בודריאר, פייר בורדייה, ז'ורז' בטאיי, ארווין גופמן, פרדריק ג'יימסון, קליפורד גירץ, ז'יל דלז, ז'אק דרידה, לודוויג ויטגנשטיין, סלבו ז'יז'ק, נועם חומסקי, ז'אן פרנסואה ליוטאר, מרסל מוס, שנטל מוף, קתרין מקינזון, מוריס מרלו-פונטי, רוג'ר סילברסטון, אדוארד סעיד, מישל פוקו, זיגמונד פרויד, ז'וליה קריסטבה, ריצ'ארד רורטי, פול ריקר ואחרים.

³⁷ כך: ג' ל' אוסטין, ולטר בנימין, אנטוניו גרמשי, אמיל דורקהיים, גיאורג זימל, קרל גוסטב יונג, ז'אק לאקאן, עמנואל לוינס, קלוד לוי-שטראוס ועמנואל קאנט.

³⁸ בין היתר: עדי אופיר, אריאלה אזולאי, חיים דעואל לוסקי, חנן חבר, נועם ירון, יואב רינון, אורי רם, משה צוקרמן ומשה צימרמן. כמו כן גם עורכי ההוצאה, עידן צבעוני ויצחק בנימיני, היו בין הכותבים הישראליים.

מלבד הסדרות "פטיש" ו"ליבידו" פרסמה ההוצאה ספרי פרוזה מעטים במסגרת הסדרה "ושתי", שעורכת רעייתו של צבעוני, עדי שורק, ובה הופיעו יצירות של סילביה פלאת', אמילי דיקנסון, ויליאם קרלוס ויליאמס, הרולד פינטר, דילן תומאס, גרטורד שטיין, נטלי סרוט, ז'ורז' פרק ומיכל בן-נפתלי, אשר גם תרגומה ופרשנותה ל"נפתולי בבל" מאת דרידה ראו אור על-ידי ההוצאה.

"רסלינג" היא הוצאת גומחה מובהקת, שמילאה תפקיד בתחום ברור ומוגדר בשדה הספר העברי. רבים מהכתבים שפרסמה, בעיקר משדה הביקורת הצרפתית, לא תורגמו לפני-כן לעברית. יש לציין עם זאת, כי "תולדות השגעון בעידן התבונה" של מישל פוקו יצא על-ידי "כתר" בתרגום אהרן אמיר ובעריכה מדעית של עדי אופיר עוד בשנת 1992 וכי "תולדות המיניות" של פוקו יצא על-ידי "הקיבוץ המאוחד" בשנת 1996 (מצרפתית גבריאל אש). אשר לכתביו של רולאן בארת: "מיתולוגיות" הופיע בהוצאת "בבל" בשנת 1998 (מצרפתית: עידו בסוק); עריכה מדעית והערות: משה רוזן) ו"מחשבות על צילום" (עברית דוד ניב) התפרסם בשנת 1988, על-ידי כתר. בסעיף על "בבל" מנינו כותרים נוספים השייכים להקשר זה. כתביו של פרויד, המשפיעים עמוקות על ביקורת התרבות בת ימינו, חלקם תורגמו לעברית לפני שנים רבות ויצאו במבחר תרגומים ומהדורות. במקביל – ואולי כמשקל-נגד – ל"רסלינג" הקימה הוצאת "הקיבוץ המאוחד" את הסדרה "הצרפתים" (ראו בשער החמישי לספר) ועל-ידיה יצא בשנת 2006 "סיפורי אהבה" של ז'וליה קריסטבה (תרגום, ביאור ואחרית דבר: מיכל בן-נפתלי; עריכה מדעית אריאלה אזולאי) יצא בשנת 2006.

אבל כאשר בדקו צבעוני ובנימיני אפשרויות לרכישת זכויות לתרגום עברי של הספרים שהיו מעוניינים להוציא, הופתעו לגלות שרובן פנויות עדיין. לאור האמור במבוא של הפרק הנוכחי נראה, שמצב זה לא נבע מצנזורה מכוונת; נראה, שעורכי ספרות העיון בהוצאות הוותיקות לא היו ערים מאוד להלך-הרוח האינטלקטואלי ששרר בארץ בתחילת המאה הנוכחית, כלומר, הם לא עמדו על הביקוש הצפוי לספרים אלה, ש"רסלינג" מוציאה. צבעוני ובנימיני, ילידי אמצע

שנות ה-60, התחנכו וגדלו באקדמיה על דרכי המחשבה, שצמחו באירופה ובעיקר בצרפת בשנות ה-60. כדוקטורנטים-מתרגלים הם ראו את הסטודנטים קוראים בשפות המקור את כתבי ההוגים החדשים, העומדים ברומו של העולם האינטלקטואלי, והבינו את חשיבות התרגום של אותם הטקסטים, בלויית פרשנות. על-כן, לא-מעטים ממבקרי התרבות בני ימינו ומההוגים שהשפיעו עליהם נוכחים בעברית בזכות הוצאת "רסלינג"; בולט ביניהם סלבו ז'יז'ק.

קהל הקוראים של ההוצאה עיקרו חוקרים, מרצים וסטודנטים, בעיקר לתארים מתקדמים, ושאר המעוניינים בלימודי תרבות, בעלי ההשכלה והמיומנות הנדרשת לקריאת הספרים האלה. בנימיני: "חייבים להיות פוסט-אקדמיים בשביל לקרוא את 'רסלינג'". חלק מן הספרים נכלל ברשימות הקריאה של קורסים באקדמיה וכך זכו בהכרה בערכם התרבותי, ואשר לערכם הכלכלי – הם קיבלו את ההבטחה להיות steady sellers, ספרים הנמכרים לאורך זמן, לאחר גל הקניות בחודשים הראשונים ליציאת ספר לאור. אך במקרים רבים, המרצים מבקשים מתלמידיהם לקרוא רק פרק או שנים מספר והללו נסרקים, או משוכפלים במכונה; קבצי-המחשב, או והתדפיסים, עוברים מיד ליד כך, שהרווחים של ההוצאה מצטמצמים מאוד. זו היא פגיעה בזכויות היוצרים. מו"לים – ובראשם רחלי אידלמן מ"שוקן" – ניסו להיאבק נגד נוהג נפסד זה, אך נראה, שמציאות זו, אשר נוצרה בכוחם של אמצעי הפצת המידע בימינו, לא תשתנה לטובת המו"לים והיוצרים. כך בשדות המוזיקה והקולנוע וכך בשדה ההוצאה לאור של ספרים בכלל, וטקסטים אקדמיים בפרט.

יש לציין, שככל שהתרגומים הרואים אור ב"רסלינג" מגישים לקוראיהם טקסטים חשובים ביניהם את שורת ההוגים הקונטיננטליים ששפת המקור שלהם היא בעיקר צרפתית, בה במידה הם מרחיקים אותם מהשפות – ומהתרבויות – שהטקסטים הללו נכתבו בהם. טענה זו עולה בעיקר לגבי השפה האנגלית, שרוב הלקוחות של "רסלינג" מסוגלים לקרוא בה מה שההוצאה מתרגמת. כך מתעורר חשש מפני הסתגרות תרבותית במקום פתיחות לשיח עם השדה האקדמי בעולם,

וזאת מעבר לבעייה שבתרגום בכללו – אבדן משמעויות וגוני-משמעות במעבר משפת המקור.

אתר האינטרנט של ההוצאה הצהיר: "את רסלינג מלווה ועדה אקדמית שחבריה הם אליעזר (אד) גרינשטיין, רות הכהן-פינצ'ובר וחנן חבר. הוועדה האקדמית מפקחת על בחירת הכותרים לפרסום בסדרות העיוניות כמו גם על טיב עבודת העריכה והתרגום". היגד מרשים זה אינו יכול שלא להיות יומרני. בתקופה שעברה מהקמת ההוצאה ועד פרסום ספר זה, כ-16 שנה, ראו אור ב"רסלינג" למעלה מ-400 כותרים – ארבעה-חמישה ספרים בחודש, בשנים האחרונות. קשה להאמין, שחברי הועדה מפקחים – במקביל לעבודתם האקדמית – על בחירת כותרים רבים כל כך ו"על טיב עבודת העריכה והתרגום" שלהם. ואף אם הייתה כמות הכותרים קטנה יותר, נשאלת שאלה באשר לעצם הפיקוח, שכן פרט לחנן חבר, מרצה לספרות בייל ולשעבר ראש בית הספר לספרות ומרצה בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית, חברי הועדה האחרים מלמדים במחלקות, שבהן אין הטקסטים המתפרסמים בהוצאה קשורים ישירות לתשתית המושגית המובהקת של הדיסציפלינה: פרופ' גרינשטיין – בחוג לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן; וד"ר הכהן-פינצ'ובר – בחוג למוסיקולוגיה באוניברסיטה העברית.

ראה שמעטים מספרי ההוצאה הם רבי-מכר. הידוע שבהם הוא ספרו של ג'ון לכט בן שני הכרכים, הסוקר "50 הוגים מרכזיים בני זמננו – מסוסיר עד ז'יז'ק" (ג'ון לכט, תרגום: איה ברזיר, זהר כוכבי), ממפה את התפתחות התיאורטית מהסטרוקטורליזם לפוסט מודרניזם ונותן כך מידע על אותם שמות, הנשמעים בשיעורי התיאוריה באוניברסיטה. איך, בכל זאת, שורדת הוצאת-גומחה, העוסקת בתיאוריות פמיניסטיות רדיקאליות, בביקורת פסיכואנליטית, בתיאוריות קוויר, בפוסט-קולוניאליזם ובדה-קונסטרוקציה – עניינים שכולם ביחד מיועדים לקהל קוראים מצומצם ביותר? "רסלינג" נאלצת להישען על מנגנון מצומצם, שמכריח את השותפים – המנהלים והעורכים – לעבודה מאומצת. שני השותפים ורעיותיהם לא רק מנהלים את ההוצאה, אלא גם עובדים בה כעורכים.

עדי שורק, אשתו של צבעוני, עורכת את סדרת הפרוזה "ושתי" ועוד ספרים היוצאים מחוץ לסדרה; תמר, אשתו של בנימיני, דוקטורנטית בלשון עברית, היא עורכת לשון. בבחינה זו, גם "רסלינג" תואמת גם את המודל של ההוצאה המשפחתית.

חשוב להדגיש כי במסגרת המאבק לשרידות כלכלית של ההוצאה, "רסלינג" מוציאה לאור ספרי מחקר (כולל עבודות דוקטורט) במדעי הרוח והחברה רובם במימון מלא של החוקרים ובזה אינה שונה מכל הוצאה אקדמית אחרת שנאבקה על קיומה. נכון כי קיום ההוצאה תלוי בשימור קהל קטן, אך נאמן, שמגיעים אליו באמצעות רשימות תפוצה בדואר האלקטרוני, במבצעי מכירות לסטודנטים ולמרצים באוניברסיטה ובכלל זה ימי עיון, ובהפעלת אתר אינטרנט, המספק מידע מקיף על ספרי ההוצאה. אך מה שהיה בעבר קהילה תוססת מחייב בכל זאת גביית תשלום מחוקרים ומממניהם כדי לשמור על ההוצאה בזמנים קשים.³⁹

---

³⁹ בשולי הדברים, עם חיוך וקריצה, אוסיף כי בפייסבוק קמה קבוצה בשם "ספר של רסלינג ביום" ובה למעלה מ-10,200 חברים (נכון ליולי 2016), הממציאים שמות כותרים ברוח השמות של ספרי ההוצאה ומתוך פארודיה עליה:

<https://www.facebook.com/dailyreslingbook>

הוצאת "קשת"

כפי שצוין במבוא לפרק זה, "קשת" מוציאה ספרות פופולארית, אך היא שונה מבתי ההוצאה של ספרות זו, אשר נסקרו בפרק שיוחד להן. ההבדל אינו רק בהקשר ההיסטורי, המציב אותה בפרק הנוכחי. "קשת" העלתה סביב מפנה המאה את המעמד של הספרות הפופולארית כפי ש"מודן" ו"ר. סירקיס" העלו את המעמד של ספרי הבישול ובמקביל להעלאת מעמדו של הספר המוזל בידי "כנרת, זמורה-ביתן, דביר", מהלך שנדון בפרק הקודם. "קשת" היא, אכן, סממן של השינוי שחל בעולם הספר בישאל. עד הופעתה, כותרי הספרות הפופולארית לא בלטו בחנויות הספרים, ורבים מהם נמכרו בקיוסקים: הם נחשבו נחותים, ואילו ספריו של הסופר והמו"ל אורן מוצגים במקומות הבולטים ביותר שבחנויות, ולעיתים, כתוצאה מעסקה עם מוכרי הספרים, ממלאים הספרים האלה את חלונות הראווה.

מעבר לסיווגים של "קשת" על-פי סוגת הספרות שהיא עוסקת בה ועל-פי מיפוי המו"לות שהתוונו – דהיינו, תיוגה כ"הוצאת גומחה" – "קשת" הציגה מודל מו"לי בפני עצמו: זוהי הוצאה שנועדה בראש וראשונה לספרים שכותב המו"ל, כלומר, זו היא הוצאה, שסופר הקים, מנהל ועורך בעצמו ובעבור עצמו.

אכן, הסיפור של "קשת" הוא סיפורו יוצא-הדופן של רם אורן. ברקע שלו יש דימיון מסויים לסיפורו של אהד זמורה:⁴⁰ השניים החלו דרכם המקצועית כעורכים בעיתונים גדולים. אורן שימש במשך שנים כעורך בכיר ב"ידיעות אחרונות" (בין היתר, ערך את המוסף "7 ימים") וכך רכש ניסיון מקצועי וקשרים, שסייעו בהקמת בית ההוצאה שלו, בניהולו ובשיווק תוצריו. כאן תם הדמיון בין השניים. אורן, לאחר שפרש מעבודתו בעיתון, פנה לכתיבה בנוסח ספרי המתח האמריקאים (המכונים במקומותינו, בזלזול, "ספרי טיסה"), שמגוללים עלילות של

---

⁴⁰ ובמידה מסוימת – לדרכו של יוסף כהן, מו"ל ההוצאה "עברית", שתידון בהמשך הפרק: כהן ערך מקומון נפוץ של עיר גדולה לפני שנהיה מו"ל.

כסף, תככים, יצרים, משימה, גיבור שרמנטי, אישה, מתח מיני, כיבוש והשגה – השגת המטרה והשגת האישה. את שני ספריו הראשונים – "פיתוי" (1994) ו"משחק מכור" (1995) – הוציא על-ידי "כתר" והם נחלו הצלחה. ספרו הראשון, זכה לפרסום, בין היתר, בעקבות הופעה בתוכנית הטלוויזיה הפופולארית ביותר באותה העת, תוכנית האירוח של דן שילון. עניין זה מזכיר את התפקיד המשמעותי שראינו במודל התיאורטי בשער הראשון לספר זה של מתווכי תרבות פופולאריים בקידום היצירה. בשנת 1996, לאחר הצלחת שני הספרים הראשונים, כשהוא בן 60, הקים אורן את בית ההוצאה שלו, "קשת" והוציא בה את ספרו, "אות קין". הוא מספר:

חלום הילדות שלי היה לכתוב ספרים. לא הוציא אותם. את הספרים הראשונים הוצאתי בהוצאת "כתר" ולא הייתי מרוצה מהמתלוגים ששילמו לי. נכנסתי איתם למשא ומתן, הם אמרו שזה לא כלכלי, ואז החלטתי להוציא את הספרים שלי בעצמי, חשבתי שזה יותר כלכלי. זה לא היה מקובל, שסופרים מוציאים את הספרים שלהם לבד, טענו שזה חסר תקדים. שמהר מאוד אשבור את הראש.⁴¹

הוצאת "קשת" נולדה במציאות, שבה "הסופרים הם האחרונים בשרשרת המזון המו"לית – רובם ככולם מקבלים אחוזים מעטים בלבד מתוך הרווחים על הספר.⁴² סופרים צעירים ירוויחו כחמשה שקלים, ואף למטה מזה, מעותק שנמכר. אורן מוסיף ומספר:

ידעתי שאני לא מבין במו"לות. יצאתי לארבעה חודשים בארה"ב, נפגשתי עם מו"לים, מעצבים, ראיתי איך מסדרים, ואז הוצאתי את הספר בהוצאה שלי, "קשת". לשם אין משמעות מיוחדת, הצבעים מצאו חן בעיני אשתי. החלטתי ליישם דברים שלמדתי. ידעתי, שאם אתה סופר ידוע – כבר היו לי שני רבי-מכר – תציף, תציף את השוק. עשיתי משהו שלא עשו קודם.

⁴¹ ראיון עם רם אורן ערכתי באוקטובר 2006 בתל-אביב.

⁴² ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2004, אוקטובר, 1). לא מתעשרים מזה, הארץ.

הדפסתי שלושים אלף עותקים במהדורה ראשונה. מסע של יחסי ציבור. עשיתי תבנית של אותיות זוהרות בולטות.

אכן, אורן חיקה את התבנית של ספרי מתח של סופרים אמריקאים כגון גרישם, סטיבן קינג וטום קלנסי, ועיצב על כריכות ספריו אותיות בָּלֵט זוהרות, שהיו חידוש בישראל: "רצייתי שכולם יראו את הספרים. [בדרך כלל], כשהעין עוברת בחנות הספרים, היא לא נעצרת, ואני רצייתי שמכוננית שתעבור בלילה – חלון הראווה ינצנץ, כשהשמש תשקע, זה יבהיק ל[עוברים ולשבים] את עוצמתו [של הספר]". לחוש הראייה נוסף חוש המישוש: אורן שמח לגלות, כי הישראלים אוהבים למשש עטיפה של ספר שהם פונים אליו ושמתוך הליטוף הם מתחברים אל הספר.

אורן הוציא ב"קשת" ספר או שניים בשנה; נכון לשנת 2016 ראו אור בהוצאתו כשלושים ספרים משלו, כולם הצלחה מסחרית. על כריכות ספריו המאוחרים יותר, מודפס: "רב-המכר החדש של רם אורן" – עוד בטרם יצא הספר להפצה. את ההצלחה הוא ביקש לנצל כדי להרחיב את ההוצאה:

התכוונתי שזו תהיה הוצאה קטנה מאוד. חשבתי שהספר הראשון, שאוציא לא משלי, יהיה ספר שלא יהיה ספק לגבי הקאנוניות שלו, כי אם הייתי מוציא עוד ספר מתח, כולם היו מזהים את ההוצאה עם ספרי מתח. רצייתי שזו תהיה הוצאה של ספרי מתח אבל גם של ספרים אחרים. [...] ראיתי בטלוויזיה הופעה של אלאנורה לב, על הספר, "הבוקר הראשון בגן עדן", שזכה בפרס ברנשטיין על כתב יד, ואמרתי שזה יכול להתאים לי. נפגשתי איתה ואמרתי לה שאני רוצה להוציא את הספר. היא אמרה: אני ב"עם עובד". איחלתי לה הצלחה ושאלתי: "מתי יוציאו לך את הספר?" היא אמרה, "בפסח בשנה הבאה" ואותה פגישה שלנו הייתה במאי. אמרתי לה, שלפי מה שאני רואה בשוק, לראש השנה הקרוב אין ספרים חדשים רבים. יעצתי לה להגיד להם להוציא את הספר לקראת ראש השנה והיא ענתה, שזה בלתי אפשרי. התחייבתי שאוציא

את הספר לראש השנה. לא ידעתי במה זה כרוך, זה באמת היה בלתי-אפשרי. נתתי פי שניים לעורך הלשוני, כדי ש[...] יעבוד מהר. הגענו למצב שבו היה לנו שבוע להדפיס ולכרוך ולחצתי על הדפוס ושילמתי כפול, אבל הספר יצא בדיוק בזמן והיה להצלחה גדולה.

אורן פנה ל"סופרים לאומיים", עוז ויהושע, כדי לשכנע אותם להוציא את ספריהם ב"קשת", אך הדבר לא עלה בידו, כפי שלא עלה בידי דב איכנולד מ"ידיעות אחרונות", ועמדנו שם על הסיבות לכישלון זה. אבל "קשת" הוציאה ספרים של צרויה שלו, עדנה מזי"א, יאיר לפיד, גיל הראבן, גבי ניצן, עירית לינור, קובי אוז, יורם יובל, שלי יחימוביץ', ליהיא לפיד ושפרה הורן. חלקם היו סופרים מוכרים ו"נמכרים היטב" בטרם הצטרפו ל"קשת", ואחדים מהם (יאיר לפיד וליהיא לפיד, עירית לינור, קובי אוז, שלי יחימוביץ') היו ידוענים באמצעי התקשורת המודפסים והמשודרים. הם ציפו מ"קשת" לתגמול הולם וליחס אישי כיאה למעמדם ואכן, לדברי אורן, סופר עשוי להרוויח אצלו גם 15 שקלים לעותק; 15 שקלים כפול 50 אלף עותקים – 750 אלף שקל לשנתיים. זה לא רע בכלל". יורם יובל מכר את ספרו 'סערת נפש' בתוך שנתיים ב-70 אלף עותקים ומרוויח יפה מאוד. אצלי, הסופרים גם מקבלים מענק של 20 אלף שקלים על כל מכירה של 20 אלף עותקים. זה עוד שקל לספר – זה המון. ואני לא לוקח אחוזים על ספר שיצא אצלנו ומתפרסם בחו"ל, כפי שעושים ברוב ההוצאות" (לב-ארי, 10/1/04). אורן: "אני לא לוקח זכויות על ספרים לחו"ל, לא לוקח אופציה על הספר הבא. אני רוצה להתרכז בספרים שלי לא רוצה לרוץ בירידי ספרים ולמכור את הזכויות של ספרים בהוצאה.⁴³ רב מכר ישראלי שמוכר 20–40 אלף עותקים זה עסק לא רע".

⁴³ ההכנסות של צרויה שלו ממכירת זכויות התרגום על ספריה, שיצאו במקור ב"קשת", הסתכמו במאות אלפי דולרים. ראו: פוריין, ר. (2005, נובמבר 25). מיליונרים ממהדורה ראשונה, הארץ, TheMarker. (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016):

<http://www.themarker.com/misc/1.327079>

את יכולתו להגדיל את חלקם של היוצרים בעוגת הרווחים הסביר אורן בכך, שהמנגנון שלו קטן מאוד ("רק מזכירה") ושההוצאה כמעט אינה משקיעה בפרסום (כלומר, מודעות ותשדירים ממומנים), אלא ביחסי-ציבור (קידום המכירות שלא בתשלום). יחסי הציבור מסתייעים בפרופיל התקשורתי הגבוה של כל היוצרים המפרסמים על-ידיה: קל לזמן אותם לתוכניות אירוח ולאירועים מתוקשרים. רם אורן עצמו הרבה להופיע בתקשורת הכתובה והאלקטרונית ואף משתמש בכוחו של המדיום המקוון, כשהוא עונה באופן קבוע למעריציו בפורום האינטרנט של "תפוז" ובעמוד הפייסבוק שלו.⁴⁴

אורן הוציא ב"קשת" רק ארבעה-חמישה ספרים בשנה, אך באמצע העשור השני למאה ה-21, ההוצאה פועלת בעיקר למען העומד בראשה, הן כדי להוציא באופן חופשי את ספריו והן כדי לזכות ברווחים על הצלחתם. בראשית הדרך הכוונה הייתה למשוך יוצרים חשובים ל"קשת" ולשם כך מונתה צרויה שלו כעורכת בהוצאה בשלהי המאה הקודמת, לאחר שהייתה עורכת ב"כתר", אך לאחר מספר שנים בהוצאה חזרה ל"כתר". אז ויתר אורן על שאיפתו להעלות האיכות הספרותית של "קשת" וזו היא כיום, ללא כחל ושרק, הוצאה של ספרות פופולארית מצליחה.

מקרה נדיר, יוצא מן הכלל המעיד על הכלל, הוא המקרה של גבריאלה אביגור-רוחם ב"קשת". רומן של הסופרת, "מוצרט לא היה יהודי", ראה אור בסדרת "צד התפר" של "כתר" בעריכת יגאל שוורץ (1992). הספר לא נחל הצלחה מסחרית אך זכה בהערכת הביקורת. אורן האמין בספר הבא של הסופרת, "חמסין וציפורים משוגעות" (אף הוא בעריכת שוורץ, 2001) אבל הספר לא נמכר היטב. אפילו העורך לשעבר של "7 ימים" לא הצליח לגייס את אמצעי התקשורת למען ספר שהוציא. זאת, לדבריו, משום שאביגור-רוחם, להבדיל משאר סופרי ההוצאה, אינה ידוענית: היא "לא תספק סיפורי זימה או תצטלם בביקני". לשבוע

---

⁴⁴ הקומונה של רם אורן באתר "תפוז" (נדלה לאחרונה ביולי 2016): <http://www.tapuz.co.il/Communa/userCommuna.asp?CommunaId=10168>

הספר של אותה שנה הגיע אורן עם 4850 עותקים מתוך ה-5000 שהודפסו. הוא חילק שם מאות עותקים בחינם, כדי ליצור את ה"באז" סביב הספר – כידוע, הפרסום הטוב ביותר הוא מִפֶּה לאוזן – ובכל זאת, הספר לא נמכר. ואזי, כשנה לאחר יציאת הספר לאור, הוא עלה לתודעת הציבור. באמצעי התקשורת פורסמו שבחים עליו, ביניהם המלצות מפי גרשון שקד; הכתבת דליה קרפל נסעה לביתה של הסופרת במושב אבטליון כדי לראיין אותה לכתבה במוסף "הארץ". הספר זינק לרשימות רבי-המכר, עמד בראשן במשך עשרות שבועות ונמכר ב-65 אלף עותקים. בסופו של דבר עברה אביגור-רותם להוצאת "כנרת, זמורה-ביתן, דביר".

"קשת" הוציאה רק כחמישים כותרים בעשר שנות פעילותה, רובם ספריו של אורן עצמו, אך כמעט כל אחד מהם עמד במקומות הגבוהים ברשימות רבי-המכר במשך שבועות רבים. כלומר, המו"לות הישראלית האיכותית יותר, מוציאה אל השוק בעשרות כותרים מדי חודש, בתקווה שאחד מהם יהיה רב-מכר, בעוד שאורן מבטיח הצלחה ותמלוגים באמצעות ההתמקדות בסופרים ידועים ברובם, בעלי יכולת לספר סיפור סוחף, גם אם הוא שייך לסוגות טריוויאליות יותר, יחד עם היכולת לשווק את ספריו. הקסם הפופולארי הזה הוא, במידה רבה, תמונת הראי של המו"לות הישראלית העכשווית, בה גם הסופרים הנחשבים מצליחים, מתרוצצים אחר פרנסתם, רצוא ושוב.

הוצאת "אבן חושן"

בקצה השני של הסקאלה, דוגמה הפוכה ל"קשת" באידיאולוגיה שלה היא הוצאת "אבן חושן", כשהחוויה מהספר אליה היא מכוונת אינה בתחום הבידור הקל, ויש בה הרבה צן ההנאה האסתטית. "אבן חושן" היא הוצאה משפחתית, המנוהלת בידי עוזי אגסי ובנו, עידו. היא הוקמה באמצע שנות ה-90 והיא ממוקמת בחצר הבית של בעליה ברעננה. עוזי אגסי מבקש ללכת בעקבות "ספרי תרשיש", שנסקרו בשער הרביעי – כוונה, שבאה לידי ביטוי בשמה של ההוצאה, שהרי אחת מהוראות המילה 'תרשיש' היא אבן מאבני החושן. כך משמיע אגסי, שהוא רואה את עצמו כממשיך מסורת של עשיית ספרי-איכות בישראל.

"אבן חושן" הוקמה אפוא כדי להוציא ספרים בעלי ערך אסתטי בנוסף לערכם הספרותי – ספרים המיועדים לאוהבי ספר, ביבליופילים, הרואים את הספר כמעשה אמנות. הוא מוציא ספרי שירה, סיפורים קצרים, מאמרים על אמנות בכלל ועל אמנות הדפוס בפרט; הוא עוסק, בעצם, בכל נושא שראוי לצאת במהדורה ביבליופילית, מתוך הקפדה על איכות הנייר וחומרי הכריכה, העשויה ביד. "אבן חושן" מוציאה גם כתב-עת לשירה בשם "שבו".

אגסי ראה לנגד עיניו את דבריו של משה שפיצר, המו"ל של "ספרי תרשיש": "[...] מתוך כובד ראש ומצפון רגיש, נוכל אולי להגיע לצורת אות דפוס שתהיה יפה לצרכים המודרניים של ההדפסה מבלי להתרחק מן הצורות המקובלות ריחוק עקרוני".⁴⁵ אגסי יצר אפוא גופנים מיוחדים להוצאת הספרים שלו. סיפור מעניין הוא גלגוליה של האות המיוחדת (מטיפוס "דרוגולין"), שהפיק לספר שיריה של אלזה לסקר-שילר בתרגום נתן זך. הוא נטל אות, ששפיצר רצה לעשות בה שימוש כשעבר עם המעצבת הגראפית פרנצסקה ברוך (ראו בשער הרביעי), כדי שהיא תעבד את האות. אולם בשל התווים הדקים שלה האות שיצרה

⁴⁵ שפיצר, מ. (תש"ח-תשי"ב). "על האותיות שלנו" (עמ' 480-501). עלי עי"ן: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה. ירושלים.

לא התאימה לדפוס הַבְּלָט, שהיה הרווח באותה העת. עוזי אגסי מצא את האות המתאימה אצל אוהב אותיות אחר – אלי גלעד, שאביו, צבי גולדברג, עבד גם הוא אצל שפיצר. הוא העביר אותה לתוכנת מחשב והשתמש בה לספר השירים של אלזה לסקר-שילר. סיפור זה מעיד על הנטייה לאסטטיקה בכל ספרי ההוצאה.

“אבן חושן” הוציאה ספרים במהדורות עממיות יותר, שנמכרים בחנויות, לצד מהדורות שהעותקים שלהן ממוספרים וחתומים בידי אמנים; אך גם במהדורות העממיות, העיצוב מעולה והחומרים משובחים. בדרך כלל מוציא אגסי ספרים – ספרי שירה בעיקר – שאפשר לערב בהם עבודת אמן חזותי עם יצירה כתובה. מתוך כתבי היד, שמגיעים אליו, הוא בוחר את אלו שמעוררים בו עניין. הוא לא יהסס להוציא ספר, שתפוצתו צפויה להיות מזערית.

הסדרות של ההוצאה קרויות בשמות אבני החושן. בסדרה “פטרדה” (טופז) הופיע “חצי שעה לפני המונסון” – תשעה שירים מאת דליה רביקוביץ, מלווים בחיתוכי עץ מאת האמנית פמלה לוי. הוא הודפס בדפוס בלט על נייר בעבודת יד. הספר יצא במהדורה בת 90 עותקים ממוספרים וחתומים. הביצוע נעשה בידי עוזי אגסי ובנו עידו אגסי. הספר הוא מעשה אמנות לכל דבר. ספרים נוספים בסדרה הם: “בים העתיק שלנו”, שירים מאת ישראל פנקס וציורים מאת לאה ניקל; “מחברת החלומות”, שירים מאת אגי משעול ותשע רפרודוקציות לעבודת בצבעי מים מאת איריס קובליו; “הספריה”, שירים מאת הרולד שימל ותצלומים מאת בתו, אביגיל שימל. גם הוא ספר מרשים במראהו החיצוני. הספר יצא גם במהדורה הביבליופילית, שבה הוא ממוספר וחתום בידי שני האמנים. הסדרה “אודם” מוקדשת להגות הרוחנית ולפילוסופיה של המזרח ושל המערב. הספר הראשון בסדרה זו הוא “ספר הטאו”, שתורגם והוער בידי נסים אמן. בסדרה “שבוי” הופיע הספר “ארבע שעות גג”, המוקדש לדיוקנאות בשירה ובציור. את הדיוקנאות צייר יאן ראוכוורגר.

להוצאת "אבן חושן" חוג קונים וקוראים קבוע, שחלקם אינם נרתעים ממחירי הספרים של ההוצאה. מחיר עותק של ספר השירים של דליה רביקוביץ, "חצי שעה לפני המונסון", הוא שבע מאות דולר. ארבעת אלפים דולר הוא מחיר כל אחד מששת העותקים של "עלילות גלגמש" (1999, בתרגום ש.שפרה) ובו שבעה עשר תחריטים ותבליט נחושת על הכריכה, מעשה ידיו של צביקה לחמן. כל העותקים נמכרו.

הוצאת "חרגול"

הוצאת "חרגול" נוסדה בשנת 1998 בידי העורך והמתרגם מסינית, מאנגלית ומצרפתית, דן דאור (1937–2009) יחד עם יהונתן נדב, לאחר שהיה עורך בהוצאות "שוקן" ו"מפה" (ב-2016 משמש כמנכ"ל הוצאת אקדמון). ההוצאה מוקמה בתחילה בביתו של דאור. בשנת 2003 הצטרף אליה אלי הירש כעורך המקור בכלל, וסדרת הפרוזה העברית "חרגול פלוס" בפרט. נכון לשנת 2016 ראו אור על-ידי ההוצאה כ-200 ספרים. בין השנים 2013 ל-2015 הוציאה כ-25 ספרים, קרי, כשמונה ספרים בשנה (לשם השוואה, עשור קודם לכן, 2003–2005 הוציאה לאור 43 ספרים). שמה נודע כהוצאה אליטיסטית וקפדנית בכתיבה, בעריכה ובעיצוב. כמו הוצאות קטנות אחרות, "חרגול" התפתחה וגדלה במרוצת השנים ושיתפה פעולה עם הוצאות אחרות. מינואר 2006 ועד סוף אפריל 2013 פעלה הוצאת חרגול בשיתוף פעולה עם הוצאת עם עובד. אנשי "חרגול" הרוויחו את כוחה המו"לי של ההוצאה הותיקה ואת כוחות ההפצה והשיווק שלה, ואילו "עם עובד", שהחלה לקפוא על שמריה (ראו בשער החמישי), הרוויחה סדרת פרוזה מרכזית וחדשנית, סדרת "חרגול פלוס". ממאי 2013 החלה בשיתוף פעולה זהה עם הוצאת מודן. באתר ההוצאה נכתב כי "במסגרת זו תמשיך הוצאת חרגול לפעול כחברה עצמאית וכמערכת עצמאית. כל ספרי חרגול ייצאו תחת שמותיהן וסימניהן המסחריים של שתי ההוצאות. הוצאת מודן תפיץ ותשווק גם את ספרי חרגול הקודמים".⁴⁶

הספר הראשון שראה אור במסגרת שיתוף הפעולה עם "עם עובד" הוא הספר "הרומן הרומנטי שלי" מאת נילי לנדסמן (2006), שבהמשך הוציאה ב"חרגול פלוס" גם את ספרה "בטוב וברע" (2010). סופרים נוספים שכתביהם ראו אור על-ידי "חרגול פלוס", הם שירי ארצי, אבנר ברנהיימר, תמר גלבץ, דן צלקה, רוזן ברקאי, חיים לפיד, נחום מגד, חגי דגן, צבי טריגר, מיכל זמיר, סמי

⁴⁶ ראו באתר ההוצאה (נדלה לאחרונה ביולי 2016):

<http://xargol.co.il/index.php?cat=11>

שלום שטרית, ערן בר-גיל, שמעון ריקלין, אריאל הירשפלד, מאיה ערד ואלון חילו. ספריהם של כל אלו, ובעיקר של השניים האחרונים, זכו בחשיפה רבה בתקשורת ובהכרה באיכותם. מאיה ערד המשיכה ופרסמה את ספרי הפרוזה שלה בהוצאת "חרגול" בעריכת אלי הירש, ואילו אלון חילו, לאחר הצלחת ספרו "מות הנזיר" (2004), הוציא את "אחוזת דג'אני" על-ידי "ידיעות ספרים" וגם הספר הזה הצליח מאוד.

"נהר ספרים"

על "נהר ספרים", שנוסדה בשנת 2003 בידי בני הזוג מירן, הסופר והמתרגם ראובן מירן, ועורכת הלשון והתרגום, שושי מירן. כך מספר ראובן מירן:

היה לנו מזל. מצאנו נישה בין "בבל" לבין "רסלינג" לבין "ספרית פועלים". הספר הראשון שיצא ב"נהר" היה הספרון "בוקר חום" מאת פרנק פאבלוף [שעסק בפאשיזם, מכר 5,000 עותקים והומלץ כחומר לימוד באזרחות]. זה מימן את הספר השני והשלישי, "הזכות לעצלות" של פול לפארג ו"אני נכון למות" של נלסון מנדלה, שמימנו את הבאים אחריהם. בנוסף, מסתייעת "נהר" בפרסום חלק מהספרים במימון של המכון הצרפתי והמפעל לתרגום ספרי מופת. וחוץ מזה, אשתי, שושי ואני יודעים לתרגם ולערוך, אשתי יודעת לקרוא איטלקית, צרפתית ואנגלית, אנחנו עובדים מהבית, אין לנו הוצאות משרד ובעיקר – אנחנו לא מתקיימים בפועל מההוצאה... אנחנו מנסים לעמוד בהבטחה שהבטחנו לעצמנו, שנוציא רק ספרים שהיינו רוצים לראות בחנויות בעברית, ולא להיכנע לטקסטים שהם יותר מכירים, אבל יסטו מהקו שלנו.⁴⁷

---

⁴⁷ לב-ארי, ש. (2005, דצמבר 25). לענף הספרים דרוש כיוון. הארץ (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

<http://www.haaretz.co.il/literature/1.1067987>

בהוצאה ראו לאור למעלה מ-100 ספרים (נכון ל-2016), לא-מעטים מהם תרגומים מן הצרפתית, ואלו נודעים כספרים איכותיים ומוקפדים מן הבחינה המו"לית והאינטלקטואלית. יצויין לטובה כי רבים מבין ספרי ההוצאה מציעים מלבד הטקסט עצמו גם הקשר רחב המתפרסם בפתיחה ובאחרית דבר ובהם דיון ביצירה וביוצריה. לשם הפקת ספרים אלו נעזרת ההוצאה גם בתמיכה מהמכון הצרפתי לתרגום ספרים ומהמפעל לתרגום ספרות מופת. כהוצאה קטנה ההוצאה חסכונית מאוד בהוצאותיה כשהיא פועלת מביתם של בני הזוג מירן בבנימינה ונסמכת על כשרונם באיתור הספרים והטיפול בהם, כשלעתים הם מגייסים פריילאנסרים לתרגום והפקת ספר מסוים. בין הספרים שראו אור בהוצאה: "סיפור אירוני" מאת ג'וזף קונרד (מאנגלית: ניצה פלד), "להריח בושם" מאת גוסטב פלובר (מצרפתית: אביבה ברק-הומי), "מותו של שאפתן" מאת אונורה דה בלזק (מצרפתית: ראובן מירן). לסיכום הדיון בהוצאה, ולשם מחשבה רחבה יותר, על מו"לות בעידן הדיגיטלי, אני מבקש להביא סטטוס שפרסם ראובן מירן בעמודו הפייסבוק שלו, בו הוא עושה שימוש חכם כדי לחבר את הקוראים לספרי ההוצאה ולחשוף בפניהם תופעות תרבותיות. הנוכחות ברשתות החברתיות של מו"לים משמעותית במיוחד עבור הוצאות קטנות יותר, ללא תקציבי שיווק ופרסום, והיא מסייעת למו"לים לעקוף את השיווק דרך חנויות הספרים ומקדמת את המכירה הישירה מן המו"ל אל הצרכן. הנה הסטטוס שפורסם ב-31 באוגוסט 2016:

להוציא ספרים לאור, זו אמירה. את סוג האמירה אפשר לזהות על פי הספרים שהמוציא לאור מוציא לאור. אבל יש משהו מעבר לזה, וזהו אחד התענוגות השמורים למוציא לאור זעיר של הוצאה קטנה: לפגוש אנשים שאוהבים את הספרים שאתה מוציא לאור עד כדי כך שהם רוכשים אותם, לעתים אפילו בהתרגשות לא מוסתרת. הבוקר חוויתי את החוויה הייחודית הזאת כפול שלוש. בשש בבוקר, בבית קפה תלאביבי שעובדיו עסקו עדיין בהורדת הכיסאות ההפוכים מהשולחנות, פגישה עם מעצבת פנים שניהלה בעבר הרחוק הוצאת ספרים גדולה. בשמונה, באותו מקום, עם מרצה ותיקה ומוערכת מאוד לתולדות האמנות האירופית ובן זוגה עובד המדינה

הבכיר לשעבר. באחת-עשרה, כבר בדרך צפונה, במפרץ חנייה בנתניה, בלשן עברי נלהב ואיש שיחה מרתק, שקיבל את הספרים שהזמינה אחרות המתגוררת באחת היבשות הרחוקות, אם לא הרחוקה ביותר. בסך הכול נמשו היום מהנהר 11 ספרים, אבל חשובים מכך המיפגשים עם האנשים, אנשים שאוהבים ספרים עד כדי כך שהם רוכשים אותם, לעתים אפילו בהתרגשות לא מוסתרת ובכך הם מאפשרים להמשיך ולהוציא לאור ספרים שאנשים כאלה אוהבים.

הוצאת "עברית"

בית ההוצאה "עברית" נוסד בשנת 2004 בידי יוסף כהן. בהיותו עורך החדשות ולאחר מכן העורך הראשי של המקומון הירושלמי, "כל העיר" הוביל כהן מגמה של ביקורת חריפה מול בעלי הכוח בכלל, ומול מי שהיה ראש עיריית ירושלים באותה תקופה, אהוד אולמרט.⁴⁸ אפשר לומר כי הקו הפוליטי-הביקורתי הזה הונח ביסוד בית ההוצאה שהקים. הוא הוציא את ספרי העיון, "צבא הצללים", "ערבים טובים" ו"ככר השוק ריקה" מאת הלל כהן (שאף הוא עבד בעבר ב"כל העיר", וכיום הוא פרופסור באוניברסיטה העברית), את "גולאג" מאת אן אפלכאום ואת "נירנברג 1946 – הראיונות הגנוזים עם פושעי המלחמה הנאצים", וכן ספרי פרוזה, המושתתים על נסיבות פוליטיות, ובהם "המועמד ממנצ'וריה" של ריצ'רד קונדון (תרגום: אסף גברון) ומכיוון אחר – "ערבושית" של אליסיה אריאן (תרגום: עפרה אביגד). בעשור השני למאה העשרים זכו להצלחה הספרים של הסופר ההולנדי הרמן קוך והאמריקאי ג'ון ורדון. בנוסף לספרים אלו אפשר להזכר את ספרי הבלש, ובמיוחד את אלו של הסופר הסקוטי, אלכסנדר מק'קול סמית. בשנות השיא שלה הוציאה הוצאת "עברית" למעלה מ-10 כותרים בשנה, אך בשנים רבות מספר הכותרים נע סביב 5 כותרים בשנה. שיטת מיון הכותרים

---

⁴⁸ גילוי נאות: כותב דברים אלו עבד תקופה מסוימת ככתב תחת יוסף כהן בעת שהיה עורך החדשות ב"כל העיר"

בהוצאה, המתבססת בשדה הפרוזה על ספרות מתורגמת, דומה לנעשה בהוצאות אחרות. בראיון עמי (ינואר 2017) סיפר יוסף כהן על תהליכי המיון בעידן הדואר האלקטרוני: "כולם מקבלים התראות על אלפי ספרים שיוצאים בעולם מסוכנויות ספרותיות והעניין הוא לעשות את הסלקציה. מגיעים עשרות מיילים ביום, בחלקם בתחומים שלא מעניינים אותי או בתחומים שאני לא מתיימר לקבוע אך יש ספרים שנותנים בהם מבט נוסף. בחלק מהספרים מבקשים עותקים לקריאה לספרים שלא יצאו. יכולים לקבל קובץ מחשב, קובץ באמצע עריכה, שיצא בעוד שנה, ועל סמך זה מחליטים... התחרות, בסופו של דבר, היא מי מזהה קודם, מכיוון שבארץ לא נפוץ עניין ה-bid, מכרז בו תחרות מי משלם יותר. זה שוק קטן, ויש גבול כמה את יכול לתת כמקדמה".

באמצע שנת 2005 נחתם הסכם לשיתוף פעולה בין הוצאת "כתר" ל"עברית", שעל-פיו משתמשת זו האחרונה בדפוס ובמנגנוני ההפצה של "כתר". במובנים רבים דומה המהלך לזה של "ידיעות אחרונות" עם "ספרי עליית הגג" ועם "בבל", ושל "עם עובד" עם "חרגול". מהות שיתוף הפעולה הייתה שהוצאת "כתר" שיתפה פעולה בהדפסה, שיווק והדפסה של ספרים נבחרים מתוך הקטלוג של "עברית", כך שההוצאה הקטנה חוסכת הוצאות רבות בתחומים שהוזכרו, וההוצאה הגדולה נהנת מהקטיף המדויק של המו"ל הקטן, שיכול להעניק הן לתהליכי המיון והן לתהליכי ההפקה כשרון ותשומת לב. עם מכירת הוצאת "כתר" להוצאת "מודן" בשלהי 2016 עברה "עברית" לשותף פעולה עם ההוצאה הגדולה, בלי שינוי מהותי באופי הקשר, כשההוצאה הגדולה בוחרת כותרים אותם תוציא עם ההוצאה הקטנה, אך בלי התמיכה של בית הדפוס, כפי שהיה בעידן שיתוף הפעולה עם הוצאת כתר. בראיון לקראת שבוע הספר של שנת 2007 אמר כהן:

רומנטי ומטורף ככל שזה נשמע, כל מו"ל הוא גם מהמר. עדיין לא התגלתה הדרך לנחש או להעריך איזה "כותר" יכסה את הוצאות ההפקה שלו (שלא לומר יהיה רווחי). ספר ראשון של סופר לא-מוכר בהוצאה עלומה עשוי לזכות ברצונות נלהבות, למכור רק חמישה

עותקים, לקבל קיתונות שופכין, להפוך רב-מכר – או כל שילוב של הנ"ל. באותה מידה, הרב-מכר הבא של מחבר הרב-מכר הקודם בהוצאה הגדולה, ששותפה ברשת חנויות הספרים הדומיננטית, עלול להתגלות, אחרי קיוזו המקדמה הנדיבה ועלות קמפיין הפרסום ברדיו, כאסון פיננסי. בשעה שכל הוצאות הספרים הגדולות גדולות באותה דרך, ההוצאות הקטנות – קטנות כל אחת על פי דרכה. אם הוצאות גדולות הן מעין סופרמרקטים (עם סדרות האיכות בתפקיד המעדנייה), הוצאות קטנות הן חנויות בוטיק (או בסטה בסימטה צדדית בשוק מחנה יהודה, במקרה של הוצאת "עברית"). אחרי יותר משלוש שנים וכארבעים ספרים, לא ניסחתי אידיאולוגיה מו"לית, אלא אם כן הימנעות מפלצנות היא סוג של אידיאולוגיה. מכל מקום, העיקרון העקבי היחיד שאני מחזיק בו בהקשר המו"לי אינו תוכנית אלא טכנית-ערכית: לשרוד בלי לבקש תמיכות, תרומות ושנור מקרנות, גופים ומוסדות שוחרי טוב. שנאמר: אל תצריכנו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם, שמתנתם מועטה וחרפתם מרובה.⁴⁹

"קשב לשירה"

כך מציגה הוצאת "קשב לשירה" את עצמה במה שנותר מבלוג האינטרנט שלה:

הוצאת "קשב לשירה" הוקמה בשנת 1997 בידי המשוררים משה דור גיורא לשם ורפי וייכרט. לימים הצטרפו למערכת: המשורר והעורך ישראל הר, חוקר הספרות והמתרגם דוד וינפלד והמתרגם והמסאי אורי הולנדר... "קשב" מציעה ספרים מיוחדים לאוהבי השירה באשר הם, ממיטב שירת העולם וכן ממיטב השירה העברית. אנחנו עובדים

⁴⁹ קרפ, ע. (2007, יוני 1). 11 מו"לים קטנים מספרים, מתלוננים, מייחלים, הארץ (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

<http://www.haaretz.co.il/literature/1.1414123>

בהתנדבות מתוך אהבה לשירה ומקווים שספרינו ימצאו דרך לליבכם.⁵⁰

כפי שמעיד עליה שמה, ההוצאה מתמחה בספרי שירה. על-ידיה ראו אור למעלה מ-160 כותרים (נכון ל-2016). באוקטובר 2011 הופיעה באתר הודעה לאקונית: "המערכת אינה מקבלת כתבי-יד חדשים עד להודעה חדשה", ובמהלך אותה שנה ראו אור כמעט עשרים ספרי שירה חדשים. במשאל בין עורכי ספרות, שערכה עלית קרפ ב"הארץ" (1/6/2007), אמר רפי וייכרט דברים ברורים ומפורטים:

כשהקמנו את "קשב לשירה" בקיץ 1997 – משה דור, גיורא לשם וכותב שורות אלה – חשבנו שנפרסם מדי שנה בשנה שניים-שלושה ספרים ממיטב שירת העולם וממיטב השירה העברית. מצעדים מהוססים הגענו לכך שבשנים האחרונות אנו מפרסמים כ-15 ספרי שירה בשנה, יותר מספר לחודש. התחביב נהפך לעבודה יומיומית מדירת שינה. רוב הפעילות ממומנת מכיסו הפרטי, והלא מתפקע, של כותב שורות אלה. מקצת הספרים קיבלו תמיכה מן המועצה לתרבות ולאמנות של מפעל הפיס ואחדים מקרן תל-אביב ע"ש יהושע רבינוביץ'. בשנים הראשונות עבדנו ביתו של המשורר גיורא לשם ובשנים האחרונות שכרנו משרד הממוקם מול כיכר רבין. הצלחנו לפרסם עשרות ספרי שירה מתורגמים משלל שפות, של משוררים דגולים, שלא נדפסו קודם לכן בעברית בפורמאט של ספר (למשל, איוון לאלייץ' הסרבי, תומס טראנסטרומר השוודי – זוכה הנובל 2011, תדאוש רוז'ביץ' הפולני, אליזבת בישופ האמריקאית ורבים אחרים). הבאנו אל בית ההוצאה כמה מן הקולות הבולטים של השירה העברית בת זמננו: טוביה ריבנר, אריה סיון, רחל חלפי, אורי ברנשטיין ואחרים. באירועים ספרותיים, שאירגנו בעשר שנות קיומנו בשלוש

⁵⁰ ראו באתר ההוצאה (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016):

<https://keshevpoeetry.wordpress.com/about-2/>

הערים המרכזיות ובפריפריה, אירחנו אלפי אוהבי שירה, מפגישות קאמריות של עשרים איש לפגישות של 300 ויותר. בכל ערב כזה הבאנו את הספרים שבהם דובר ואפשרנו לקהל לעלעל בהם ולרכוש אותם. השיא היה כמובן בביקורה של כלת פרס נובל לספרות לשנת 1996, ויסלבה שימבורסקה, שריתקה המונים (ועדיין מחזיקה בשיא המכירות של ההוצאה). באשר לצדדים הפחות מוצלחים, הייתי מציין שניים. ראשית, חוסר היכולת להפוך כל ספר שירה, מקור או תרגום, למצרך שאלף ישראלים ירצו להניח על המדף. מול רבי המכר בשירה יש ספרים מעולים, שלא מוכרים אפילו מאה עותקים. כעורך, אני חושב שזה הפסד צורב של הקהל ושל המשוררים, שיכולים ללמוד הרבה מהפוליפוניה המופלאה שהצענו. ושנית, קשה לשכנע את הרשתות הגדולות להחזיק כמה מאות ספרים משלנו על המדפים למשך שנים אחדות, כדי לאפשר לקהל את המפגש עמם גם אחרי חודשי החסד הראשונים. זה מאבק הירוואי בין תרבות לממון, ולצערנו ברור לנו מי ינצח בו.

"אנדלוס"

ההוצאה הזו מוזכרת בספר למרות שלמעשה חדלה להוציא ספרים, ובשנות פעולתה הוציאה לאור כ- 23 ספרים. ההתעכבות על הוצאה זו נובעת מתוך הרעיון שעמד בבסיס ההוצאה, והנשיה המיוחדת אותה תפסה. "אנדלוס" הוקמה בידי יעל לרר בשנת 1998, וכך היא הצהירה באתר האינטרנט שלה:

אנדלוס היא הוצאה לאור שמתמקדת בתרגומים מהספרות וההגות הערבית לשפה העברית. אנדלוס היא גם שפה ומקום. "תור הזהב" של התרבות הערבית והעברית, האסלאמית והיהודית. תקופה בה התרבות העברית הושפעה על ידי התרבות הערבית ואף השפיעה עליה. תקופה בה

יצרו גדולי ההוגים, הסופרים והמשוררים, היהודים והערבים, היהודים-ערבים. למרות מיקומה של ישראל בלב העולם הערבי, הרי שהישראלים קוראי העברית כמעט ואינם חשופים לתרבות הערבית, ובעוד פחות לספרות ולהגות הערבית [...] כך, מאז שנות השלושים תורגמו לעברית מערבית פחות מארבעים כותרים, בעוד שלצרפתית, למשל, תורגמו מערבית למעלה מ-400 כותרים. "אנדלוס" מבקשת לעשות למילוי חלל זה על יד מפעל תרגומים שיכסה היבטים נרחבים של התרבות והיצירה הערבית בתחומי הספרות, השירה וההגות, ומכל קשת היצירה: ספרות מודרנית וקלאסית, כתיבה תעודית, אמנות, שירה, מחזות, סאטירה, הגות וביקורת. החשיפה לספרות הערבית, מלבד חשיבותה העקרונית, היא קודם כל הזדמנות חשובה לקורא העברי להנות מיצירה אמנותית איכותית שאינה זמינה בצורה מספקת.

בין הספרים שראו אור בהוצאה זו: "בַּאב אלְשֶׁמֶס" ו"יאלו" של אליאס ח'ורי; "אבן הצחוק" של הודא ברכאת, "אטאטא את השמש מהגגות" ו"הסיפור של זהרה" של חנאן אלשיח, "בור המים הראשון" של ג'ברא אבראהים ג'ברא, "מצב מצור" ו"למה עזבת את הסוס לבדו" של מחמוד דרוויש; "שירים באשדודית" של סמי שלום שטרית, "זֶן מתחתן" של אלטייב צאלח ו"רק לחם" של מוחמד שופרי. למרבה הצער התרבותי, ההוצאה חדלה לפעול כעשור לאחר שהחלה לפעול. אך השאלה התרבותית שהעלתה עדיין מחכה לתשובה מו"לית הולמת.

הוצאת "פרדס"

הוצאה זו קמה בשלהי תקופת המחקר, בשנת 2000, במתווה של הוצאות קטנות-פריפריאליות אחרות שנזכרו כאן, וככזו היא יושבת בשכונת הדר שבחיפה, כשבראשה עומד דוד גוטסמן. באתר ההוצאה מעיד על עצמו גוטסמן כי למד טכנולוגיות דפוס במכללת הדסה בירושלים וכמו כן למד במחלקות לבלשנות ולהיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית וקורסים לספרות באוניברסיטה הפתוחה. גוטסמן מספר כי עבד "קרוב לשנתיים בהוצאת כרמל בירושלים, בה המו"ל, ישראל כרמל, נתן לי יד חופשית ויכולתי להתנסות בכל מה שעניין אותי בתחום. אחר כך עזבתי את ירושלים ולאחר טיול ארוך בהודו התמקמתי בחיפה בה נולדתי והתחלתי לעסוק בהוצאה לאור".⁵¹

ההוצאה פועלת בזאנרים שונים אבל ידועה בעיקר בתחום ספרי השירה ובתחום ספרי העיון כשהאוריינטציה הפוליטית של ההוצאה נוטה למחשבה הביקורתית והנטייה השמאלית, ואף שמאלית רדיקאלית. בתחום הפרוזה המקורית פועלת בהוצאה משנת 2015 סדרה בשם "מלח מיים" ובה ראו אור (נכון לספטמבר 2016) כשמונה ספרים. בהקשר לקו הפוליטי של ההוצאה יוזכר כי בהוצאה רואים אור גם כתבי עת ביקורתיים ובהם: "סוציולוגיה ישראלית", "חברה אזרחית ומגזר שלישי בישראל", "סדק: כתב העת לנכבה שכאן", "דקא: כתב עת לשירה ולביקורת", "מחברות קולנוע דרום" ו"תו+". במשאל שערכה עלית קרפ מעיתון "הארץ" לקראת שבוע הספר של שנת 2007 התייחס גוטסמן לקו של ההוצאה: "אומרים לי שההוצאה שלי היא רדיקלית. זה לא נכון. לבנות חומה מבטון בגובה שמונה מטרים, תוך הפקעת בתים ואדמות והריסת כל הסובב - זה רדיקלי. לנצל ולהשפיל ללא הכרה ועד תום את משאבי הטבע, את החלש,

---

⁵¹ מתוך הבלוג של הוצאת פרדס. ראו כאן (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016): <https://pardespublishing.wordpress.com/about>

את האחר - זה רדיקלי.⁵² באותו משאל סיפר גם על ההיסטוריה של ההוצאה וכיווניה:

מקורה של המלה פרדס בשפה הפרסית והיא נכנסה לעברית דרך היוונית, שהיתה שגורה בפיהם של תושבי המקום בתקופת המשנה. מלמדים את ילדי הגן ובית הספר כי אותם יהודים דוברי יוונית היו מתייוונים מכיוון שאימצו את התרבות הזרה ואת שפתה, ומהללים את קנאי הדת היהודים שלקחו את העניינים לידיים, ובדרכי טרור שלא היו מביישות את המיליציות בדארפור הקימו כאן מדינת הלכה לתפארת. ממשיכי דרכם בתקופה הרומית גרמו באותן שיטות לאסון. בחרתי את האות פאי היוונית כלוגו, כאות הראשונה של המלה פרדס, לזכרם של אותם מתייוונים - בני דתות ועדות שונות, שומרי דת וחילונים כאחד. הוצאת "פרדס" נמצאת בשכונת הדר, ברחוב מסדה 30, מול תחנת הכרמלית, הלא היא הרכבת התחתית היחידה בישראל. רחוב מסדה הוא מקום מפגש יומיומי ואמיתי של בני קבוצות באוכלוסיה שבדרך כלל מנוכרות זו אל זו: סטודנטים וסטודנטיות, בני עיר ובני כפר, מהגרים דוברי רוסית שמצאו את ביתם בשכונה ב-15 השנה האחרונות ועוד. בתי הקפה כאן רוחשים פעילות חברתית-פוליטית. ההוצאה נמצאת בחנות ברחוב. בחלון הראווה מוצגים ספרי ההוצאה לעיני העוברים ושבים ולפעמים מישוהו נכנס לעיין בספר. זה מותר. בחלל הכניסה הקטן מוצגות תערוכות אמנות מתחלפות. אני מוצא את המיקום ברחוב מפרה, שכן בעיני הכל בא מלמטה וצומח כלפי מעלה. ברחוב אתה נחשף במלוא הדרך-עליבותך - דבר הנדיר בעולמנו הווירטואלי.

---

⁵² קרפ, ע. (1/6/07). "11 מו"לים קטנים מספרים, מתלוננים, מייחלים". הארץ.
<http://www.haaretz.co.il/literature/1.1414123>

"אחוזת בית"

מייסדת הוצאת "אחוזת בית", שרי גוטמן, עבדה עם אהד זמורה בהוצאת "זמורה ביתן" למעלה מעשרים שנה והייתה לעורכת ההוצאה, עד שפרשה בשנת 2003, זמן קצר לאחר שההוצאה התאחדה עם "כנרת" והפכה לתאגיד מו"לות גדול, ואהד זמורה הפסיק להיות הקול הדומיננטי בה. כשנה לאחר מכן קמה ההוצאה "אחוזת בית". כך כתבה שירי לב ארי: "רבים תמהים כיצד עזבה שרי גוטמן בתקופה כלכלית קשה תפקיד של עורכת ראשית בהוצאה כה גדולה, המגובה ברשת חנויות ספרים. על תפקיד כזה, אומרים בענף, לא מוותרים בקלות, ואילו באמת היתה לה ההשפעה שרצתה בה, היא לא הייתה עוזבת" (לב-ארי, 14/12/03).⁵³ גוטמן אישרה: "יש בזה משהו. אני לא יכולה לומר שהצרו את צעדי, אבל זאת לא ההוצאה שלי. הרגשתי שאני יכולה להשפיע על ההחלטות, אבל לא הרגשתי בנוח עם כל ההחלטות שהתקבלו. גם אני, בהמשך דרכי, לא אוציא ספרים שלא יפרנסו אותי. עם זאת, אי אפשר להיכנס לתחום הזה בלי יומרה תרבותית" (לב-ארי, 14/12/03).

הקמת "אחוזת בית" הייתה בגדר הצהרה ברורה נגד מגמת ההתמסרות, שמתוות הוצאות הספרים הגדולות, ובעד טיפוח הספר האיכותי – וקהל הקוראים המתאים לו – באמצעות הפקת כותרים מעטים מדי שנה כדי להקדיש לכל אחד מהם את מלוא תשומת הלב. "אחוזת בית" הוציאה למעלה מ-50 כותרים – עשרה בשנה, בממוצע. בהם – ספרי שירה לא-מעטים וכן כתב-העת "הו!" בעריכת דורי מנור ואחרים. כמה מהמשוררים העבריים, שיצירותיהם ראו אור ב"אחוזת בית" – דורי מנור, סיוון בסקין, מאיה ערד, ענת לוין, נטעלי בראון – נחשבים לקולות בולטים בשדה השירה בישראל. כמו כן פרסמה ההוצאה ספרי פרוזה מאת אלכסנדר פושקין, אנה איסקובה, לואיג'י פירנדלו, ג'ון סטינבק, מריו רוגס יוסה, גיל הראבן, אמנון דנקנר, אהרן מגד, ואף ספרי עיון (אבינדב בגין).

---

⁵³ ראו בהרחבה: לב-ארי, ש. (2003, דצמבר 14). של מי המילה האחרונה. הארץ. <http://www.haaretz.co.il/misc/1.930968> (נדלה לאחרונה בספטמבר 2016).

בסוף שנת 2008 בחר העיתון הכלכלי "גלובס" בשרי גוטמן כאחת מחמישים הנשים המשפיעות במשק ובחברה בישראל. מעבר לראיית האנקדוטה ולספקנות והציניות, הנדרשת בהתייחסות לטבלאות מסוג זה, אפשר להוקיר את הבחירה הזו של "גלובס": עיתון כלכלי מהלל אשה, אשר עזבה מקום עבודה שהשקיעה בו את מיטב שנותיה, כדי לייסד עסק לא-כלכלי בעליל, אלא אידיאליסטי בתכלית. בראיון עימה הצהירה גוטמן על החזון של ההוצאה, "להיות חממה נחשקת לכל יוצר". עוד הובא מפיה בכתבה:

המהלך החשוב שלי ב-2008 הוא להישאר עצמאית ולא להתפתות להצעות עסקיות, לשותפויות במודל כזה או אחר. מאז שבית ההוצאה שלי מסתמן כעסק ששומר על איכות הכותרים שלו וגם מצליח כלכלית, אני מרבה לקבל הצעות שותפות מסוגים שונים. השנה התעצמו הפניות אליי משום שסיימתי את 2007 ברווח, ועם שלושה ספרים שכיכבו בו-זמנית ברשימות רבי-המכר בכל העיתונים, וזאת בשנה שרוב הוצאות הספרים הקטנות והבינוניות חוו קשיים והפסדים רבים. הפיתוי לשותפות היה גדול מאוד, אלא שבסופו של דבר תמיד התברר לי, שאחת ההשלכות היא צמצום כוח ההשפעה שלי על אופי ההוצאה במתכונתה החדשה. מי שמנסה להגביל אותי לא יכול להיות שותף שלי.⁵⁴

---

⁵⁴ לנימוקי הבחירה: דברת, נ. (2008, אוקטובר 6). שרי גוטמן בעלים ועורכת ראשית של הוצאת הספרים אחוזות בית. **גלובס**. נדלה לאחרונה בספטמבר 2016: <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000388148>

במרץ שנת 2010 עשתה גוטמן מה שהצהירה שנה וחצי קודם לכן, כי היא מתנגדת לו בכל תוקף: היא חתמה עם "ידיעות ספרים" על הסכם דומה לזה, שחתמה "בבל" עם אותה ההוצאה. שרי גוטמן מסרה כי היא שמחה על המהלך. לדבריה, ההסכם הזה שונה מאלו שהוצעו לה עד אז, כיוון שהוא מבטיח לה חופש מוחלט בעריכה. היא הוסיפה והסבירה: "שותפויות כאלה הן מהלך נפוץ כיום בעולם כולו, וגם בארץ, בעיקר לנוכח ההתנהלות המסחרית בשוק הספרים כאן. זו תגובה ישירה לריכוזיות הכוח בידיהם של הגורמים הגדולים בשוק, שמקשה על הוצאות קטנות לגדול ולהתפתח בלי פלטפורמה חזקה כגיבוי."

מאה שנים חלפו מאז קמו שישים הבתים הראשונים של "אחוות בית" – השכונה שהפכה להיות העיר תל-אביב – לבין חתימת ספר זה עם הוצאת "אחוות בית". מאה שנים בין גוטמן לגוטמן: בין שמחה אלתר גוטמן, הוא ש. בן-ציון, הסופר, שדובר עליו בשער הראשון של הספר – עורך "העומר", שהקים את ביתו בין אותם שישים הבתים – לבין שרי גוטמן, שהקימה את בית ההוצאה "אחוות בית" בתל-אביב. השם "אחוות בית" מצביע על הקשר ההדוק בין בניין הארץ בחומר ובלבנים ובין בניין תרבותה במילים ובנייר. המילה "תרבות" עומדת בעברית הן עבור המילה Culture (תרבות במובנה הרוחני) והן עבור המילה Civilization (תרבות במובנה החומרי). המו"לות והאנשים הפועלים בתחומיה כמתווכי תרבות היא המחברת בין התשתיות החומריות לבין היסודות הרוחניים, בין החזון והיוזמה הכלכליים לבין החזון והיוזמה הספרותיים.

סיכום

מו"לים כמתווכי תרבות: בראשית העידן האלקטרוני

למעלה ממאה שנות מו"לות עברית חילונית בארץ ישראל עברו, מתוכן כארבעים שנה של תקופת היישוב וכמעט שבעים שנה של יצירה מו"לית במדינת ישראל. הספרים הרבים על המדפים, האובייקט החומרי המכיל את זה הרוחני, הם עדות לכינונה של תרבות עברית חיה, פעילה, יוצרת. זהו הישג תרבותי עצום, שבוודאי קשה היה לדמיין אותו בראשית הדרך ואף במהלכה. רבים מן השותפים למפעל הגדול של בניית הספרות העברית מצאו עצמם בין דפי ספרים אלו, אם כיוצרים ואם כמתווכי התרבות, אשר להם הוקדש מחקר זה.

בראשית המחקר הזכרתי את המשמעות המילולית של המושג מוציא לאור כמיילד, כמי שבלעדיו היצירה תישאר בחשכת המגרה. אם נצמד לרגע לדימוי הרומנטי, הרי שאפשר לראות בתהליך הארוך - העברת היצירה הספרותית מתודעתו של המחבר אל תודעתו של הקורא - "נס קטן", שמחבר ביחד פעולות, צרכים ולחצים של מתווכי תרבות רבים ושונים. רבבות הספרים העבריים ומיליוני הדפסותיהם, העומדים על המדף, משכיחים מאתנו את הנס הזה, ונדמה שרק מי שעובר את הדרך מכתב-יד לספר שזוכה לתפוצה יכול להעריך ולהשתאות. אני מקווה שספר זה תרם להזרה (Defamiliarization) של התהליך, תוך התבוננות בתהליכים דרך עיניים רעננות, שמכניסות אותם להקשרים רחבים, מצד אחד, ומפרקות את תהליכי הלידה של הספרים לפרודותיהם, מצד שני. התבוננות שכזו תורמת להבנת גודל ההישגים אליהם הגיעה המו"לות העברית אך בו בעת גם לשבירת מיתוזה שיכולה להקשר לעשיית ספרים, תוך הבנה שמדובר בתהליך יצירתי-רוחני ובפרוצדורה מנהלתית-טכנולוגית. זהו תהליך בו מעורבים אנשים, וככל תהליך אנושי-חברתי, הוא מערב יצרים, תשוקות, קנאות ואהבות בתוך סבך של שיקולים כלכליים, פוליטיים, ספרותיים וחברתיים.

ספר זה ניסה להקיף ולסמן את מגמות המו"לות העברית בארץ-ישראל ובמדינת ישראל במאה השנים האחרונות, תוך שהוא כולל את מירב ההוצאות המשמעותיות בתחום ההוצאה לאור של ספרות יפה במקור ובתרגום. בתוך כך, ראוי להזכיר שלספר זה הטיה הנובעת מהדגשים שבחר המחבר לשים, דוגמת הדגש על הספרות היפה, שהביא לכך כי למרות שטופלו גם ז'אנרים אחרים, הרי לא בהם היה המוקד (ועם מבטלי ההיררכיות הסליחה). גם בתחום זה של הספרות היפה, רחוק המחקר הנוכחי ממיצוי כל האספקטים, אך בוודאי נכון הדבר לגבי נישות רבות והוצאות אחרות (ספרות ילדים, ספרי בישול, ספרי פנטזיה, מדריכים וכדומה).

הטיה אחרת בספרים היא הטיה לטובת ההווה. קרי, התבוננות מהווה אל העבר והדגשת תהליכים עכשוויים על-חשבון אלו שחלפו. הסיבה העיקרית לכך היא כי במקרים רבים אין מספיק תיעוד על מה שהתרחש בהוצאות בשנים רחוקות (ארכיונים) ומכאן שקטלוגי ההוצאות היו כלי ניתוח עיקרי שקורות ההוצאות סופרו מבעדם. יחד עם זאת, לגבי העשורים האחרונים יש כבר תיעוד עיתונאי נרחב ודמויות היכולות לתאר כמיטב זיכרון מימים עברו. אני מקווה שלמרות הטיה זו, נוצרה פריזמה רחבה יחסית המאפשרת לספר היסטוריה תרבותית והמתארת את התפתחות הזרם המרכזי בספרות היפה. כאמור, מחקר זה שאפתני במובן בו הוא מבקש לגעת במו"לות העברית בת מאה שנים, המקיפה עשרות רבות של הוצאות ורבות ספרים ויוצרים. אני מאמין שיצקתי תשתית ראויה למחקר עתידי של ההוצאות לאור הנזכרות כאן כמו גם של אחרות.

במבט רטרוספקטיבי ואינטרוספקטיבי על תהליך הכתיבה של ספר זה, אני מבקש לחזור אל הדילמות שליוו אותי במהלך הכתיבה, לשאלות היסוד בבניית הנרטיב לאורו נכתב ספר זה. ההכרעות שנראות טבעיות כשהספר מונח שלם לפני הקורא הן פועל יוצא מדרך ההבנייה של המחקר התרבותי כפי שמצאתי לנכון לתאר אותו לאחר ששקלתי את שאלות טווח הזמן והמרחב הראויים לפי החומר המחקרי שנאסף להיכנס לתחומו של ספר זה, כפי שפירטתי בהקדמה.

כאמור, טווח הזמן נקבע במה שנחשב כתחילתה של המו"לות העברית החילונית בא"י - קרי, העשור הראשון של המאה העשרים כנקודת התחלה ועד סיומו של העשור הראשון למאה העשרים ואחת, כנקודת הסיום של המחקר על מנת לשמור על עדכון למרות הסכנות הנובעות מהיעדר פרספקטיבה מספיקה כאשר דנים במערכות ואישים הפועלים בימינו אנו. מן הזמן משתמע גם המרחב: ההוצאות לאור נדונו בעיקר על פי פעולותיהן במרחב הגיאוגרפי של ישראל גם אם תחילתן בתפוצות (דוגמת "מוריה", "דביר" או "שוקן"), זאת גם בשל היריעה הנרחבת של החומרים שהיה צורך להקיף וגם משום שכבר נכתבו מספר מחקרים שמכסים, ולו באופן חלקי, את המרחב של המו"לות העברית מחוץ לגבולות הארץ.

הסוגיה הגדולה, ביחס לאופן בו יש לבנות את המחקר, הטרידה אותי לאורך כל השלבים הראשונים. מחשבות ראשוניות היו להתרכז בשלבים השונים בהוצאה לאור (כפי שפורטו בחלק התיאורטי) או בתפקידים בעולם הספר (כפי שעשו *et al.* Coser) ובאמצעות דרך פירוק תהליך היצור, להתבונן בהבדלים בין ההוצאות ובתרומתן הייחודית. בין האופציות שעמדו בפני, הדרך הנוחה ביותר לבנות את המחקר הייתה לסכם את המתרחש בכל עשור בהוצאות המרכזיות ולהתקדם עם הסיפור הכרונולוגי עשור אחר עשור. דרך אחרת הייתה להתבונן במודל של מו"לות (מו"לות משפחתית, מו"לות מסחרית גדולה וכדומה) ולשרטט את קווי ההתפתחות של כל מודל מו"לי דרך ההוצאות הקשורות בו, דרך שלישית הייתה ליצור מעין לקסיקון מורחב, המתאר, כל הוצאה והתפתחותה כערך נפרד. הדרך בה נקטתי בסופו של דבר ניסתה לחבר את שלוש האופציות הללו לאחת: סיפור דיאכרוני המספר את התפתחות המו"לות העברית עשור אחר עשור, כאשר כל עשור מתרכז בסיפורו של מודל מו"לי מוביל שעמד במרכזו, ובכל מודל שכזה מובא בפרוטרוט סיפורה של כל הוצאה המשתייכת לאותו מודל מראשיתה ועד סופה (או עד ימינו), תוך התייחסות לשלל הפונקציות שפותחו ופורטו בחלק התיאורטי. כך התייחסות לכל הוצאה היא לא רק כארגון אלא כאורגניזם, קרי, כזה שיש לו "סיפור חיים": סיבות הולדת ותנאי התפתחות בנסיבות שונות – אנושיות, כלכליות, תרבותיות, חברתיות – שמשפיעות על מהלך החיים. מהלך

כזה מאפשר - בהצלבות שונות בין הסיפורים - לספר גם סיפור פרטי וגם סיפור כללי יותר: סיפור המחבר בין מהלך התפתחות רציף שמביא עמו מידע מעשיר לעיבוי העובדות ההיסטוריות (איזו הוצאה הוקמה באיזו שנה, מתי התפצלה וכדומה) לבין פרשנות המספקת רקע תרבותי להתפתחות ההוצאה בהקשר הרחב וללקחים מו"ליים הנובעים מהם. תקוותי שחיבור זה מצמיח תובנות המסייעות להבנת התפתחות הספר העברי כמו גם עולם הספר בכללו. הדברים לעיל הם תמצית העקרונות שנכללו כבר במתווה ששורטט בפתיחת הספר אך חשוב להדגיש אותם גם בסיום, כשההיגיון המונח ביסודו של המבנה הזה מחוור לאור התוצר המחקרי שהובא כאן לקוראי הספר בכלל, ולחוקרי התרבות שבהם בפרט.

ששה מאפיינים למיון מו"לים

סיכום הספר מבקש להציע גם הבחנה כללית המנתחת את ההבדלים בין המו"לים השונים. כשהספרים מונחים, שורות שורות, על המדף ניתן לראות בהם את קווי הדמיון: אמנם יש גבוהים יותר או פחות, רזים יותר או פחות, צבעוניים או מונוכרומטיים, אך, כולם הם דפים לבנים, הנתונים בכריכה (להוציא את הספרים האלקטרוניים, בהם אעסוק בהמשך). יחד עם זאת, כל הוצאה - בהתאם לגודלה ולמאפייניה - מתמודדת בצורה אחרת עם השאלות המרכזיות בתחום, כשאת כולן אפשר לסכם במילה אחת - **מינון**: מהו היחס הנכון בין ספרים אליטיסטיים ומאתגרים לבין ספרים פופולאריים וטרוויאליים? בין שמרנות לבין חדשנות? בין שירה לבין פרוזה? בין שיקולים ספרותיים לבין שיקולים מסחריים? בין לקיחת סיכון לבין ניסיון להימור בטוח יותר (למרות שלמעשה לעולם אין לדעת)? בין שיקולים חינוכיים-אידיאיים לבין שיקולים אסתטיים? בין יוצרים חדשים לבין יוצרים ותיקים? בין ספרות יפה לבין ספרות שאינה כזו (Non-Fiction)? בין ספרי יעץ (אנציקלופדיות, מילונים) לבין ספרים אחרים? בין פרויקטים גדולים וארוכי טווח לבין פרויקטים קצרי טווח? כיצד לחלק את המשאבים - עריכה,

הפקה, הפצה ושיווק - בין הספרים השונים בהוצאה? והשאלה הגדולה - כיצד לשמור על רמה ספרותית גבוהה ובה-בעת להישאר הוצאה רווחית ויעילה?

נוכל לשרטט את ההבדלים בין ההוצאות לאור שהביאו לעולם את אותם ספרים דרך ששה פרמטרים עיקריים: גודל, התמחות, טיפול בכתב היד (תוכני), מלאכת עשיית הספר (טכני), שיווק והפצה ושייכות לקבוצות מו"ליות:

א. גודל: ניתן להבחין בין כמה קטגוריות בתחום זה – זעירות, קטנות, בינוניות וגדולות (ודרגות הביניים). לצורך הגדרת סדר הגודל נאמר כי בישראל הוצאה זעירה מוציאה עד 10 כותרים חדשים בשנה, הוצאה קטנה מוציאה 20-40 ספרים לערך, הוצאה בינונית מוציאה 60-70 ספרים, והוצאה גדולה למעלה מכך עד כפול (ההוצאות הגדולות ביותר בישראל מוציאות כ-120-140 ספרים בשנה ולעיתים נדירות למעלה מכך). רק מעט הוצאות בישראל יחשבו כהוצאה גדולה ואילו הרוב המוחלט של ההוצאות הפעילות הן הוצאות זעירות וקטנות. מכאן נגזר גם מספר האנשים המועסקים על-ידי ההוצאה וחלוקת התפקידים בין הנהלה למערכת (בהוצאות קטנות הנהלה היא המערכת). זאת ועוד, אין קשר הכרחי או אחר, בין גודל ההוצאה לבין איכות הכותרים. יתכן שדווקא הוצאה קטנה תהיה מסוגלת להקדיש תשומת לב לכל כותר וכותר ולבחור בקפידה (דוגמת "נהר ספרים" או "חרגול"), ויתכן דווקא להפך, שדווקא הוצאה גדולה, בגלל מגוון האנשים הפועל בה, תוכל לזווג את האדם המתאים לטיפול בספר, בשעה שההוצאה הקטנה חסרה אמצעים לשכור כוח אדם חיצוני.

ב. התמחות (פרוזה אליטיסטית, ספרות פופולארית, מדריכים, שירה, ספרי עיון, ספרי ילדים או ללא התמחות – מו"ל כללי): הרבה מן ההוצאות מגדירות עצמן כמו"ל כללי ואינן מוכנות להתחייב כי מגמתן אחת, אך בכל זאת, לרבות מהן נודעת התמחות ספציפית, כפי שהוצגה בחלק העוסק ב"הוצאות נישה". מכאן נגזר אילו מחברים ייגשו לאיזו הוצאה ואילו כותרים יבחרו לקדם בכל הוצאה. דרך אחרת להתמודד עם תכנים המתמקדים סביב ספרים מסוג מוגדר

בולטת בהוצאות בינוניות וגדולות והיא יצירת סדרות, להן עורך מומחה, שכל סדרה יכולה להיות למעשה, מו"ל קטן, הפועל במסגרת מו"ל גדול (הספרייה החדשה, סדרת הספרים בעריכת מנחם פרי, היוצאת לאור באמצעות ובשיתוף "הקיבוץ המאוחד" היא דוגמה מצויינת לעניין זה).

ג. טיפול בכתב היד (תוכן - מיון, תרגום ועריכה תוכנית): מתוך כך נבדלות ההוצאות באופן בו הן ממינות את כתבי היד המגיעים למערכת (איך מתבצע התהליך? מי ממיינן?), כיצד נבחרים המתרגמים, מי העורך של הספרים, מה ניסונו ומעמדו? בעניין המיון חשוב להזכיר כי רבו ההוצאות המוציאות ספרים תמורת תשלום מלא או חלקי, ובכך משמשות כמדפיסות ספרים. גם בהוצאות יוקרתיות, הממיינות בקפידה, נאלצות לבקש מימון (מהיוצר או מקרנות התומכות בהוצאה לאור) בתחומים מסויימים כמו שירה או ספרי מחקר לא-פופולאריים.

ד. מלאכת עשיית הספר (Book Making - עריכה לשונית, הגהה, גרפיקה, הפקה): כל מי שמחזיק את הספר בידו ומתבונן בו כאוביקט חומרי מבחין בהבדלים: סוג הנייר, הכריכה, הגרפיקה ומתוך עיון מעמיק יותר רואה גם הצד הטכני של הטקסט: העריכה הלשונית וההגהה. בפרק שעסק בביליופיליה הצגתי הוצאות שהתמחו בכך אך יש, כמובן, גם אחרות המקפידות על הצד החומרי של הספר.

ה. שיווק והפצה (פרסום, יחסי ציבור, הצבה בחנויות וכדומה): לעיתים ההוצאה מקפידה על טיפול ראוי בכתב היד מבחינה תוכנו ועל דרך הפקתו בכלי נאה אך נכשלת בשלב האחרון של הפצת הספר לחנויות והבאת דבר הוצאתו לאור לאזני הציבור. לחילופין, יש הוצאות שמצליחות מאוד בשיווק – ויש להדגיש שמידת ההצלחה תלויה לעיתים, אך לא תמיד, בכמות ההשקעה הכספית – למרות שהן חלשות יותר במיון כתבי היד ובעריכתם. עוד נדגיש שניתן לעקוף את הפרסום בכלי התקשורת המסורתיים או לפעול במקביל לו באמצעות פרסום ברשתות החברתיות (שבחלק מהמקרים יכול להיות זול).

ו. שייכות לקבוצות מו"ליות: יש לזכור שבתחום זה קיימות הוצאות החברות בהתאגדות של מו"לים, או הקשורות להוצאות אחרות באינטרסים של שיווק, כך שכוחן בעיקר בתחום השיווק והפצה גדל בזכות קשר זה, אך זה מקרין גם על האטרקטיביות שלהן בעיני מחברים כך, לדוגמה, יכולה הוצאה כמו "ספרי עליית הגג" להיתפס הן כמו"ל עצמאי קטן והן כחלק מקבוצת "ידיעות ספרים" הגדולה.

כשמתבוננים בעולם הספר בכללותו ניתן לומר שההוצאות נבדלות בפרמטרים שנמנו לעיל ובדגשים השונים שכל הוצאה בוחרת לשים. קרי, ניתן להעריך כל הוצאה, באמצעות ששת הקריטריונים שנמנו לעיל, ומכאן לעמוד על נקודות החזק של כל הוצאה ועל נקודות החולשה. בראיונות שערכתי עם המו"לים בישראל, התגאו חלקם שהם מצליחים לשלוט בכל הפרמטרים, להצטיין בהם ולחדש בתחומים השונים בהשוואה למתחרים. אומר שגם זו הייתה מכשלה שעמדה בפני מחבר ספר זה כשכול אחד מן המו"לים (או, לפחות, רבים מהם) משוכנעים שהם מוצאים-לאור את הספרים הטובים בתחומם, נותנים להם את הטיפול הטוב ביותר, ורבים מהם טוענים לראשוניות על נורמות האיכות שהכניסו לשדה המו"לות העברית.

למרות שקשה לענות על כך, אפשר להציג זאת כשאלה מורכבת:

(1) אילו הוצאות (2) באילו תקופות (3) ובאילו ז'אנרים (פרוזה, שירה, מדריכים וכד') הצטיינו בתחומים של (4) מיון קפדני של היוצרים (5) טיפול רציני בכתב היד (6) השקעה בהפקה איכותית של הספר (7) ומתן תשומת לב ומשאבים לשיווק הספר ולהפצתו תוך (8) טיפוח היוצרים וליזוי לאורך התהליך ולאחריו.

כך לדוגמה, אפשר לומר כי הוצאת "עם עובד" היא מההוצאות המובילות בארץ ברמת העריכה והליזוי שהציעה ליצרי מקור בתחום הפרוזה לאורך השנים, אך מאז תום עידן ספריות המינויים ("ספריה לעם") היא חלשה יחסית בשיווק ובהפצה לעומת הוצאות כמו "ידיעות ספרים" ("ידיעות אחרונות"),

שגם מחזיקה ב-15 אחוזים מרשת חנויות סטימצקי. או, כדוגמה אחרת, אפשר לומר כי הוצאת "הקיבוץ המאוחד" הייתה הבולטת בתחום ספרי השירה במשך שנים ארוכות, אך בשנים האחרונות דווקא הוצאות נישה מתחרות עמה על הבכורה, כשחלקן מציעות גם כן, השקעה איכותית בהפקת הספר כמו למשל בהוצאת "קשב לשירה", ובעיקר בתחום העיצוב כמו ב"אבן חושן".

הפקת ספרים וצריכתם בעידן הדיגיטלי

הדיון הקודם הציע מיון מו"לים לאור תהליכי העבר ותוצריו, ומתבקש לומר מספר דברים כלליים על אתגרי העתיד. לאחר ממאה שנים, באמצעו של העשור השני למאה ה-21, אנו עומדים, מזה כמה שנים, בראשיתו של עידן חדש: העידן האלקטרוני. מקצת ההשלכות של עידן זה כבר ניכרות: בארצות הברית חלק נכבד מן הספרים נמכר באמצעות אתרי אינטרנט דוגמת זה של "אמאזון" (Amazon)¹ או של רשתות דוגמת "בארנס אנד נובל" (Barnes and Nobel)², כשהחנות המקוונת מציעה, בלא מעט מקרים, מחירים נמוכים מאלו המוצעים בחנויות מכיוון שהזמנה באתר מאפשרת לחסוך עלויות של שכירת חנות במרכזי הערים, תפעולן ותשלום למוכרים. זאת ועוד, הן מציעות גם ממכר של ספרי יד שנייה ובכך ממסגרות ספרים כחפצים לכל דבר, קרי, כשהשימוש העיקרי בהם מסתיים אפשר לסחור בהם מחדש (בניגוד לתפיסת הספרייה הביתית, בה מצטברים ספרים מבלי ששבים לקרוא רבים מהם).

זאת ועוד, בעידן זה, אתרי מידע, ובראשם אתרים של האנציקלופדיות המקוונות, ובכללם גם אתרים פתוחים כגון "ויקיפדיה", הופכים את רוב ספרי העיצ המודפסים והכרוכים לכמעט מיותרים, מכיוון שאינם יכולים לעמוד בקצב

¹ ראו אתר אמזון: <http://www.amazon.com>

² ראו אתר בארנס אנד נובל: <http://www.barnesandnoble.com>

העדכון של האינטרנט.³ אתרים אחרים של מוציאים לאור, "מדלגים" מעל חנויות הספרים ומציעים את הספר ישירות ללקוחות. כך, לדוגמה, הוצאות שונות מפעילות מועדון חברים ברשת כמו זה של "הספריה החדשה" הפועלת באמצעות ה"פייסבוק" ודיוור ישיר; הוצאת "ידיעות ספרים" מנהלת פורום של קהילת קוראים באינטרנט⁴ או אתר הוצאת "כנרת-זמורה-ביתן" מציע במחיר של ספר רגיל אף להדפיס עותק אישי ללקוח של ספרים שאזלו מן המלאי.⁵

בכתבה אשר פורסמה בניו-יורק טיימס אוקטובר 2011 עלה החשש של המו"לים מכך ש"אמאזון", ענקית שיווק הספרים באינטרנט, מתחילה במגמה של עקיפת המו"לים, וחתומה על הסכמים באופן ישיר מול היוצרים, כך שהמו"לים המסורתיים הופכים למיותרים⁶ כשגם בישראל החלו להראות ניצנים בכיוון זה.⁷ בעולם כמו גם בארץ החלו מוכרי הספרים באמצעות חנויות דיגיטליות מרחיבים את העיסוק שלהם בהוצאה לאור, ומדלגים מעל המו"לים המסורתיים, אך התופעה עדיין בחיתולה.

³ רבים עדיין מפקפקים במהימנות של האתרים המקוונים וטוענים לחוסר אובייקטיביות בסינון ערכים ובתוכנם, אך ברור שזו הייתה בעיה גם של אנציקלופדיות מודפסות, והשיפורים המוכנסים תדיר לאתרים דוגמת "ויקיפדיה", הופכים אותם למקור לגיטימי.

⁴ ראו אתר הקוראים המשפיעים של "ידיעות אחרונות":
<http://www.ynet.co.il/home/0,7340,L-859-17976,00.html>

⁵ ראו באתר כנרת-זב"מ: <http://www.kinbooks.co.il/htmls/home.aspx>
⁶ Streitfeld, D. (2011, Oct. 16). Amazon Signs Up Authors, Writing Publishers Out of Deal. **New York Times**.

http://www.nytimes.com/2011/10/17/technology/amazon-rewrites-the-rules-of-book-publishing.html?_r=2&smid=fb-nytimes&WT.mc_id=TE-SM-E-FB-SM-LIN-ASU-101711-NYT-NA&WT.mc_ev=click

⁷ מיה סלע, (2011, אוקטובר 18), אמזון נלחמת גם בהוצאות הספרים: תוציא לאור 122 ספרים בסתיו, הארץ, חדשות, ע. 11. אוחזר לאחרונה באוגוסט 2016:
<http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.1525346>

דווח כי רשת החנויות סטימצקי וספקית הסלולר אורנג' את "החממה הספרותית", שהוציאה לאור ספרים בחיבור בין המשאבים של סטימצקי ואורנג'. הספרים שיצאו במיזם זה כוונו להוצאה לאור ללא סינון מערכתי, קרי בתשלום הסופרים, ואלו התלונו על רמת ההפקה כמו גם השיווק של ספריהם.

מעל שלל זירות מקוונות אלו מרחף צלו של הספר הדיגיטלי. שיכול להציג את הספרים באמצעות מכשיר אלקטרוני דק (קורא ספרים דיגיטלי) או בשלל מכשירים שאינם יעודיים לצריכת ספרים (כמו טאבלטים, מחשבים ניידים, מכשירי השמעה ועוד), המסוגלים להכיל על שבב זיכרון אלפי ספרים וחוסך את עלויות ההדפסה, הכריכה והשינוע. יתכן כי בראייה היסטורית תיתפס שנת 2010 כשנת המפנה: זו השנה בה הודיע אתר "אמאזון" כי סביב חג המולד נמכרו יותר ספרים אלקטרוניים מספרי נייר וכי קורא הספרים שלה היה המתנה המבוקשת ביותר.⁸ בשנת 2015, בידיעה ב"ניו יורק טיימס"⁹ שהתבססה על נתוני איגוד הוצאות הספרים האמריקאי, נטען כי המגמה של עליית הספרים האלקטרוניים נבלמה, אך ניתוח לעומק של הנתונים כפי שהציעו במגזין פורצ'ן הראה כי המהפכה נמשכת.¹⁰ כך, לדוגמה, בצד הספרים בתשלום, עשרות אלפי ספרים שכבר אינם תחת זכויות יוצרים מופצים בעולם ונגישים לקהל הרחב, שאינו צריך לשלם עוד דבר על ספרים ותיקים אלו. גם אם לא יעלם הספר המודפס והכרוך - וכך כגל הנראה יהיה הדבר בטווח הקרוב - הרי הטכנולוגיה שפועלת לצדו ובסביבתו, משפיעה באופן דרמטי על אופן הייצור, השיווק וחווית הקריאה של ספרים והעידן האלקטרוני מציב אתגרים מרתקים שבוודאי יחתמו תקופה בתולדות הספר ויחלו חדשה.

---

⁸ כפי שמדווח ה"גארדיאן": Amazon e-book sales overtake print for first : time

<http://www.guardian.co.uk/business/2009/dec/28/amazon-ebook-kindle-sales-surge>

⁹ Alter, A. (Sep. 20, 2015) The Plot Twist: E-Book Sales Slip, and Print Is Far From Dead, New York Times, Retrieved on 8/16 from: http://www.nytimes.com/2015/09/23/business/media/the-plot-twist-e-book-sales-slip-and-print-is-far-from-dead.html?referrer=&_r=1

¹⁰ Ingram, M. (24.9.15). No, e-book sales are not falling, despite what publishers say, Fortune, retrieved on 8/16 from: <http://fortune.com/2015/09/24/ebook-sales>

לצד עליית הספר הדיגיטלי נזכיר גם את המכשירים לצריכתם בגרסתם העברית. "ידיעות אחרונות" יחד עם רשת סטימצקי בה היא מחזיקה באחוזי בעלות, "גיירה" קורא ספרים אלקטרוני, דוגמת הקינדל של אמאזון, ויצרה את הקורא "עברית" ובו אפשרות לקרוא ספרים "הכתובים" בדיו אלקטרוני והמסך ללא תאורה אחורית (בדומה לספר רגיל ובשונה ממסכי טבלטים ומחשבים) אינו מעייף את העיניים.¹¹ המיזם של קורא הספרים "עברית" לא התרומם אך הספר הדיגיטלי העברי ממשיך להתפתח. ספרים אלו, בין אם הם נצרכים במכשירים ייעודיים ובין אם לאו, הם ההבטחה הגדולה של עולם המחר מכיוון שהם מסוגלים להכיל מאות רבות של ספרים (או אפשרות להוריד אותם בקלות מענן מיחשוב).

כאמור, עניין משמעותי בהקשר לספרים האלקטרוניים והעתיד שהם מבטיחים הוא שספרים אלו מבטלים את הוצאת ההדפסה ואת הוצאות השינוע היקרות (ולפעמים השינוע הוא כפול: ממחסני המו"ל אל חנות הספרים ומחנות הספרים אל מחסני המו"ל, אם הספרים אינם נמכרים). הפחתת עלויות אלו יחד עם האופציה של הוצאות ספרים לדלג מעל חנויות הספרים הם הבטחה במונח זה שבאופן זה המו"לים יכולים להרוויח גם אם הם מוכרים במחיר נמוך מכיוון שאינם צריכים להשקיע עד כ-80 אחוז על הנחות למו"ס ולהפצה. אכן אפשר לראות שמחיריהם של רבים מהספרים הדיגיטליים נמוכים (במקרים מסויימים למעלה מ-50 אחוז) מאלו של הספרים המודפסים והכרוכים. המו"לים הגדולים בעולם הצליחו להגיע להסכם עם "אמאזון" שמחירי הספרים יישארו גבוהים יחסית, אך אפשר להניח שבעתיד אפשר יהיה לראות הנחות גדולות אף יותר בתחומם של הספרים הדיגיטליים. יתכן שכאן טמונה הבטחה גדולה ליצירה העברית, וכך יש סיכוי שיקבלו תמורה רבה יותר אלו שמייצרים את הערך

¹¹ ראו למשל באתר של "עברית" קורא הספרים האלקטרוני: <http://www.e-vrit.co.il/content.aspx?cId=4>

הספרותי והמסחרי בשרשרת, בראש ובראשונה הסופרים, אך גם אלו שמטפלים בקפידה בכתב היד.

עניין אחרון שראוי להזכיר, לצד ספרי הקריאה הנצרכים באמצעות מכשירים דיגיטליים נזכיר גם את הספרים הקוליים (Audiobooks), המחליפים את החוויה הוויזואלית באינטרפרטציה המופקת לאוזניו של הקורא, לעיתים על-ידי יוצר הספר עצמו. גם ספרים אלו מתחילים לצבור תאוצה והם מתאימים לצריכה גם כשעניי הצרכנים עייפות מהתבוננות במסכים, כמו גם לנסיעות ארוכות או להאזנה לפני השינה. בעולם פיתחה חברת גוגל תחום זה באדיקות (audible) ובראש מספר חברות עוסקות בכך, ומאפשרות קנייה של ספר לשמיעה ללא הגבלה במכשירים שונים, או במנוי חודשי המאפשר האזנה לספריית תכנים, הולכת וגדלה, בעיקר לאלו הנמצאים בנסיעות ולאילו שעניינם התעייפו מצריכת מסכים במהלך היום.

העידן הדיגיטלי משנה לא רק את אופני הצריכה של הספרים אלא מאפשר הפקת תכנים קלה הרבה יותר, ומשנה פרקטיקות של הוצאה לאור. כך, לדוגמה, אפשר לומר כי ה"כתיבה למגירה", המספקת את הצורך לכתוב אבל מתפשרת על הצורך לפרסם ולהתפרסם, נמצאת בסכנת הכחדה הן כמושג תרבותי והן כפרקטיקה אנושית-חברתית. כמו במקומות רבים בעולם, גם בישראל יוצרים רבים שאינם מנצלים את העידן הדיגיטלי להפיץ את יצירותיהם: ברשתות חברתיות או בפורומים המאפשרים ליוצרים לפרסם יצירה ספרותית כמו בכתבי עת ספרותיים ברשת הצצים חדשות לבקרים, להציגה בפני המשתתפים האחרים ובכך לא להסתפק באותה פרקטיקה שהייתה למושג מפתח בכתיבה ספרותית בקרב חובבים והיא המשך לתהליך של "ביטול היררכיות" שאינו מבדיל בין איכות לגרפומניה בה "הכל" קביל. לצד הפרסום על גבי פלטפורמות דיגיטליות, התפתחה מאוד במאה ה-21 תופעת ההוצאה העצמית של ספרים, כשהיוצרים

נושאים בכל (או ברוב) הוצאות ההפקה וההפצה, שהפכו זולות יותר במרוצת השנים. תופעות אלו קשורות בתהליך תרבותי רחב יותר של "מות העורך" (Neiger, 2004)¹², שבו בין המוסדות המתווכים בין היוצרים לקהל עולה משקלם של גורמים שאינם מקצוענים בתחום הספרות, כמו אנשי מדיה ויחסי ציבור, על חשבון העורכים המקצועיים ומומחי טעם מן האקדמיה. באופן פרדוקסלי, בעת כזו של ירידת ערך המקצוענים עולה דווקא חשיבותם מול כמות הטקסטים המופקים בתרבות ומול העובדה שבין הכותבים באתרי האינטרנט יש יוצרים מוכשרים, אך גם רבים שמציגים יצירות חלשות מאוד מן הבחינה הספרותית ותפקידם של ההוצאות המרכזיות והעורכים הפועלים בהם להצביע על המיטב. ברור כי הפרסום ברשתות חברתיות ובהוצאה עצמית לאור בונה אחרת את "החוויה המו"לית" עבור היוצרים בהשוואה לזו שהדפיסו בהוצאות ידועות. כלומר, מכלול ההתנסויות, ההכרעות והאינטראקציות שעובר היוצר מתחילת תהליך הכתיבה ועד לפרסום היצירה משתנה בין הבמות השונות.¹³ יחד עם זאת, מנקודת המבט של המו"לות המסורתית ברור כי אמצעי אלו – הפרסום ברשתות ובפורומים כמו גם הוצאה עצמית לאור – משנים את התמונה.

בהקשר להוצאה עצמית לאור אפשר להזכיר תופעה חשובה נוספת והיא שימוש בגיוס תמיכה ספר בסיוע ציבור הקוראים הפוטנציאלי שלו באמצעות אתרים שונים המתמחים בכך (בישראל, אתרים דוגמת Headstart או מימונה). פרויקטים אלו מאפשרים ליוצרים בתחומים שונים לעקוף את ההוצאה לאור המסורתית ולברוק האם יש "אי שם בחוץ" אנשים שיבקשו לרכוש מראש את יצירתם ובכך הם מבטיחים לעצמם הן קהל שמצפה ליצירה והן החזר (מלא או

¹² Neiger, M. (2004, June). "The Death of the Editor? – The Rise of the New Mediators of Culture." Paper presented at the **International Conference of the Association for Israel Studies**, The Hebrew University of Jerusalem.

¹³ ראו בהרחבה: נייגר, מ. ועבדולאייב, נ. (2011). החוויה המו"לית: בחינת תהליכי ההוצאה לאור של כתבי יד ספרותיים בספרים ובאתרי אינטרנט מנקודת מבטם של היוצרים. קשר, 41: 54-64.

חלקי) על ההוצאות של הפקתה. אעיר כי גם ספר זה נעזר בפרויקט מימון-המון בהדסטארט וזכה להצלחה יפה כך ש-75 תומכים, השקיעו מכספם כדי לקבל עותק של הספר לפני שראה אור בדפוס. דרך זו צוברת תאוצה ויש בה תחליף מעניין מאוד למודלים המסורתיים של המו"לות.

לסיכום נקודת המבט הטכנולוגית, אפשר לציין שינויים מרכזיים המתגרים את המודלים של ההוצאה לאור שהתבססו במאה השנים הראשונות למו"לות העברית:

א. תהליכים הקשורים באופני רכישת הספרים: הספרים הדיגיטליים המאפשרים מכירת ספרים שלא באמצעות רשתות הספרים הגדולות. קרי, דילוג על מוכרי הספרים המסורתיים, הפקה קלה יותר שאינה מצריכה שינוע פיזי.

ב. שינויים בחוויית הצריכה: הספרים הכתובים בדיו אלקטרונית והספרים המושמעים שמעבירים את החוויה מן העין אל האוזן, משנים את האופן בן חוים הצרכנים את הספר. תחום זה ראוי למחקר עתידי מעמיק.

ג. תהליכים בהפקת הספרים: הוצאה עצמית לאור כמו גם ההוצאה לאור הנתמכת, בין היתר, באמצעות מימון-המון, המאפשרים דילוג מעל המו"לים המסורתיים. שני תהליכים אלו יכולים גם להשתלב: האפשרות ליצור ספרים דיגיטליים באמצעים ביתיים ולהפיץ אותם באופן עצמאי, בין היתר באמצעות הרשתות החברתיות. על פניו אמצעים אלו מגלמים הבטחה להמשך יצירה ופרסומה באופן חופשי.

לאור כל אלו, כפי שנאמר קודם לכן, אולי דווקא בעת של "מות העורך" (Neiger, 2004), בהם יוצרים אינם זקוקים באופן מעשי לאנשי המקצוע בתחום הפקת הספר ובראשם העורכים הספרותיים ומבקרי התרבות, דווקא עולה משמעותם של אלו כי עליהם למיין ולסמן. בתוך ים הטקסטים המציפים את האדם בחיי היומיום שלו, יש מקום בו מקצועני עולם הספר צריכים לנווט את צי התרבות, גם אם הוא מורכב מאלפי סירות שונות.

מצב המו"לות העברית בישראל מאה שנה לאחר היווסדה

כך דרכו של מו"ל בישראל: תחילה מדפיס, אחר-כך מפסיד, ולבסוף – מספיד (ביאליק, אצל דרויאנוב)

לאחר ששורטטו קווי מתאר כללים של מאפייני המו"לות והוצגו הכיוונים הטכנולוגיים העתידיים, אני מבקש לחבר תהליכים עליהם הצבעתי לאורך כל הספר וסוכמו בעמודים הקודמים עם הערכות לגבי העתיד. למרות הסכנות האורבות להתבוננות מסוג זה, אבקש להצביע על אתגרים, סיכויים וסיכונים בתום מאה שנות מו"לות עברית בישראל. בשנת 2008 ניסה ח"כ הרב מיכאל מלכיאור לקדם בכנסת את "חוק הצרפתי" (מחיר אחיד ללא הנחות לספרים בשנה הראשונה ליציאתם לאור). בגלגול מאוחר יותר, בשנת 2010, תפס המהלך תאוצה כשמספר ח"כים - לימור לבנת, ניצן הורביץ, נחמן שי, זבולון אורלב, ושלי יחימוביץ' - הגישו הצעת "חוק להגנת הספרות והסופרים בישראל", שהגיעה לדיון בועדת הכלכלה של הכנסת, ואסר על מכירת ספרים חדשים בהנחות במסגרת המבצעים האגרסיביים של חנויות הספרים. "חוק הספרים", כפי שנודע בשמו המקוצר, הציע לקבוע כי בשנתיים הראשונות מרגע הוצאת ספר הוא לא יוכל להימכר במבצעים אגרסיביים (דוגמת "ארבע ספרים במאה שקלים") וההנחה שתינתן לקונים לא תהיה גדולה מ-50 אחוז ממחירו הקטלוגי, וכן לקבוע מינימום של 8-10 אחוזים מן הרווחים על הספר כתמלוגים ליוצר. בנוסף למבצעים האגרסיביים לספרים בני שנתיים ומעלה, החוק אפשר מבצעים על ספרים חדשים יותר, אלא שההנחות לא תהיינה חריפות כל-כך, תוך שהן מאזנות בין טובת הסופרים, הצרכנים, בתי הוצאה לאור וחנויות הספרים. החוק הופעל למשך

שלוש שנים כהוראת שעה אך בשנת 2016 בוטל למעשה, למרות שאי-אפשר היה לקבוע את השפעתו באופן מעשי על שוק הספר בכללותו.¹⁴

למרות שבוטל החוק ראוי להזכיר כי אמנם לפי כותרתו הוא עסק ב"ספרות ובסופרים" אך הקורא בו מבין שאחת ממטרותיו העיקריות, אולי אף לפני הדאגה לאינטרס של הסופרים, להגן על המו"לים מפני בעלי חנויות הספרים בכלל, ובראש ובראשונה, מול רשתות הספרים "סטימצקי" ו"צומת ספרים". אולם החוק נראה שהחוק לא הצליח לפתור בעיה זה, ומכל מקום לא ניתן מספיק זמן כדי לבחון השפעתו. כפי שפורט לקראת סופו של ספר זה, בפרק הדין בעלייתה של אימפריית "כנרת-זב"מ", צמיחתה של רשת זו הטתה עוד יותר את השוק לטובת מוכרי הספרים בכלל, וכנגד המו"לים שאינם קשורים ברשת "צומת ספרים". כלומר, התחזקה מגמת הבעלות האנכית בשוק הספר, בה הוצאות ספרים ומוכרי ספרים קשורים ביניהם בקשרי בעלות ישירים, וכל אלו חיזקו עוד יותר את מגמת הקונסולידיציה (ההתמזגות העסקית), שאחד משיאה באישור שניתן באוגוסט 2016 להוצאת מודן, המחזיקה שליש מ"צומת ספרים", לרכוש את "הוצאת כתר". אומנם מדובר על קנייה של מו"ל על-ידי מו"ל חזק יותר כלכלית, אך בשל הבעלות החלקית של מודן בחנויות "צומת ספרים" מדובר בחיזוק הבעלות הצולבת בשוק הספרים, שמשמעותה הגברת הריכוזיות בשוק. בפועל, ההוצאות החלשות בשוק צריכות להציע הנחות גדולות מאוד על המחיר הקטלוגי לחנויות הספרים כדי למכור את מרכולתן.

עוד נזכיר כי רשת "כנרת-זב"מ-צומת ספרים" הכניסה לשוק הספרים מבצעים אגרסיביים שכמותם לא נראו קודם, כך שבשתי הרשתות החלו מבצעי ספרים הידועים בשם (העילג): "ארבע במאה", קרי ארבעה ספרים במאה שקלים.

---

¹⁴ ראו מתוך רשומות הכנסת: חוק להגנת הספרות והסופרים בישראל (נדלה לאחרונה 5 במאי, 2016): <http://www.knesset.gov.il/Laws/Data/law/2407/2407.pdf>

אין רע שתמלא הארץ ספרים רבים למרות שהחשש הכבד הוא ערימות הספרים הנערמות בבתיים בלי שאיש קורא בהם (ומסתבר שנוצה מילה בשפה היפנית לתאר זאת: Tsudoku). דן בן-אמוץ תאר תופעה זו לפני עשורים במערכון מפורסם של הגשש החיוור בשם "שוק הספרים": "קניתי, אך טרם הספיקותי לעיין בו".¹⁵ זאת ועוד, יש לזכור כי ההנחות הגדולות בהן נמכרים הספרים באות על חשבון המוציאים לאור, שנאלצים, בתורם לקצץ באופן משמעותי את התשלומים ליוצרים ולכל העוסקים האחרים בתעשיית המו"לות (מתרגמים, עורכים). ספר הנמכר ב-25 שקלים בחנות הספרים אינו יכול להיות אפילו כסוי הוצאות לעושים בתעשיית הספר, שלא לומר תשלום הולם. יחד עם זאת, יש שיטענו כי התגמול המשמעותי ביותר ליוצר הוא שיקראו בספריו וההנחות מביאות לכך שהרבה יותר סופרים, בוודאי סופרי ביכורים, זוכים שספרם יימכר, כשברור שלא רבים ירכשו אותם במחיר מלא.

הוצאות יוצרות שיתופי פעולה ביניהן (בהתאם למגמה עולמית של קונגלומרטיזציה וקונסולידציה בכלל, ובעולם המו"לות בפרט), שוכרות את שירותיהן של עורכים ספרותיים ואז נפרדות מהם, הוצאות קטנות מצליחות בשעה שגדולות נאנקות, ולהפך. אחת התופעות הבולטות היא כמות הכותרים הרואה אור. אם נתרכז רק בכמה נתונים ספציפיים הרי אפשר לראות כי לפי נתוני הספרייה הלאומית הודפסו בישראל כ-533 רומנים בפרוזה וקבצי ספורים קצרים בשנת

¹⁵ כך נאמר במערכון "שוק הספרים" של "הגשש החיוור" שכתב דן בן-אמוץ: "[...] - חוץ מזה ספרים זה גם תענוג, בפירוש ספרים תענוג. בן אדם הולך לבית הבראה של ההסתדרות לא ייקח איתו שנים, שלושה ארבעה חמישה ששה ספרים? אבל לא רק בעניין הבריאות, יש גם להיטים, בן אדם הולך למסיבה ישאלו אותו "האם קראת את "הממונה" של מיקי בר קיקי?" מה יגיד?
- יגיד - ראיתי את הסרט
- לא! יגיד "קניתי - אך טרם הספיקותי לעיין בו". למחרת בא בליינד קונה את הספר."

2015.¹⁶ גם אם מספר זה אינו עצום בהשוואה לעולם, הרי המשמעות היא שרק ספרים מעטים יזכו להצלחה במאבקי הכוח על המקום ב"שולחנות הכוח", אותם שולחנות מרכזיים אצל מוכרי הספרים.

השילוב בין ההיצע והלחץ למבצעים מוביל לכך שמעט ספרים מתקשים לחצות את רף 1,000-2,000 העותקים במחיר מלא לפני שהם עוברים למבצעים או מוחזרים לחנויות. מעטים הספרים שחוצים את רף 20 אלף הספרים (שהוגדר בעבר על-ידי התאחדות הוצאות ספרים בישראל כרף המזכה בפרס "ספר הזהב"), ובוודאי מעטים הרבה יותר חוצים את רף 40 אלף העותקים (רף שזיכה בפרס "ספר הפלטינה").¹⁷ למספרים אלו השפעה הן על שכר הסופרים (קשה עד בלתי אפשרי להתקיים מכתבה, ויעידו בכירי הפרוואיקונים) והן על הליווי המו"לי לכל ספר לאורך כל תהליך ההפקה והשיווק. אם יוצאים בהוצאה כ-10 ספרים בחודש (המו"לים הגדולים מהמרים ומעדיפים להוציא הרבה ספרים בתקווה שאחד יהפוך לרב-מכר) ברור שיעשה מאמץ שיווקי רק עם מספר מצומצם של כותרים.

הניתוח מנסה להמנע מנוסטלגיה אך, בכל זאת, בהשוואה לעבר הבעיה כפולה: **פריצת הזרעון** - אם בעבר הסלקציה בשל העלות הייתה משמעותית, הרי שעתה, למרות הקושי הגדול, רבים יכולים להוציא את ספרם לאור באמצעות הוצאה עצמית לגוונה. אך הבעיה היא לצלוח מחסום אחר: לא את זה של הדפוס אלא של השיווק וההפצה. איך אפשר לפרוץ כשאלף ספרי פרוזה חדשים בעברית

---

¹⁶ מספר ספרי השירה שראה אור בשנת 2015: כ-345 ספרי שירה חדשים בעברית קרי, כמעט ספר בכל יום. מתוך מספר זה 155 ספרי שירה היו ספרי ביכורים. כ-40 אחוז מכלל ספרי הביכורים בשנת 2015.

¹⁷ רשימת הספרים שזכו בפרס "ספר הפלטינה": http://www.tbpai.co.il/?page_id=18; רשימת הספרים שזכו בפרס "ספר הזהב": http://www.tbpai.co.il/?page_id=13; רשימות כוללות גם ספרי ילדים וספרי עיון מסוגים שונים. (נדלה לאחרונה מאתר התאחדות הוצאות הספרים בישראל באוגוסט 2016)

רואים אור בשנה?¹⁸ מי קובע ומה קובע איזה מהספרים ייקלט ואיזה יחזור בבושת פנים למו"ל, בדרך למיחזור, במפעלי נייר חדרה? וכך הסכנה של החמצת סופר או ספר מעולה גדולה מאי פעם.

הספר כפרפר מדף - חיי המדף או, ליתר דיוק, חיי פרפרי מדף: הספרים משלימים מחזור חיים קצר מאוד, כל היופי הגדול שצומח לאיטו, מת במהירות על המדף ומפנה את מקומו לספרים אחרים. נסו להיכנס לחנות ספרים ולקנות ספר שרק בשנה שעברה היה להיט (שלא לדבר על להיטים משנים קודמות, שלא לדבר על קלאסיקות, שלא לדבר על "סתם" ספרים). חנויות הספרים נאלצות להוציא ישן מפני חדש מכיוון שהן לא מחסני ספרים (כך הן תופסות זאת גם נוכח עלויות שכירת מחסנים). אפשר להבין זאת, אך התוצאה קשה - הכמות דוחקת את האיכות. חנויות הספרים טורפות את תכולתן: ספרים שלא יביא רווחים מיידיים יורדו מן המדף ויורדו מן החנות.

נכון כי בארצות המערב - בעיקר בשפות אנגלית, צרפתית וספרדית – רואים אור לאין שיעור יותר כותרים. יחד עם זאת, כשציבור הצרכנים הפוטנציאלי הוא כה גדול גם מכירות צנועות יחסית מכסות סיכוני הדפסה, ובישראל מכירת כמות כזו הייתה נחשבות הצלחה. זאת ועוד, בעבר התלונה המקובלת הייתה שמחירי הספרים גבוהים, ואילו כיום, ספרים רבים מדי, עוברים מהר מדי למדפי המבצעים, ונמכרים בחבילות בחנויות לכלי בית ובסופרמרקטים. זהו אולי אמצעי נכון להגיע אל קהל שאינו פוקד באופן קבוע את חנויות הספרים, אך המחיר בו הספרים נמכרים והאופן בו הם מוצגים, מוביל לזילות, במובן הפשוט של המילה (לא מיותר לציין שספרים באותם מבצעי הנחות אינם מקנים כמעט תמלוגים

¹⁸ הספרייה הלאומית מדווחת כי 1,404 ספרי פרוזה ושירה ראו אור בישראל בשנת 2015. המספרים מבוססים על הספרים שהתקבלו כעותקי חובה בספרייה, וייתכן שהמספרים בפועל גבוהים יותר. ראו (נדלה לאחרונה באוגוסט 2016): <http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/library/depositing/statistics/Pages/lgd-statistics-2015.aspx>

למחברם). עוד חשוב לומר, שרבים מהספרים שזוכים להצלחה הם מדריכים שונים, ספרי פרוזה מתורגמת שזכתה להצלחה בחו"ל וספרי ילדים. עניין מיוחד בהקשר זה הוא פרסום ספרי שירה. צריך להגיד זאת במפורש: שירה היא בעיה מן הזווית המו"לית ואין זה עניין חדש. ספרי שירה אינם נמכרים כמעט כלל (אלא במקרים נדירים של משוררים נבחרים) ולמעשה - בשילוב בין תנאי השוק ותנאי התרבות כיום - אין כמעט (ר"ל, אין בכלל) ספר שירה שיכסה את הוצאות ההפקה (בוודאי אם יש עורך), ההדפסה, השיווק וההפצה של ספר. לעזרתה של השירה באות קרנות ופרסים ספרותיים, אך, עדיין, ספרי שירה מעוררים הד קטן ביער הספרים, וגם המעולים שבהם כמעט ולא נשמע קולם, עובדה המציבה התמודדות הן בפני התרבות בכלל והמו"לות, בפרט.¹⁹

את האתגרים העומדים בפני עולם הספר העברי אפשר לסכם תוך התבוננות בשני תחומים התלויים זה בזה: הכלכלי והתרבותי. במישור הכלכלי, המדינה, כמו מרבית מדינות המערב, צריכה לוותר על גביית מע"מ מספרים. צריך לוודא שהורדה זו תוביל להורדת מחירי הספרים ולתגמול ראוי יותר ליוצרים, האחרונים בשרשרת המזון המו"לית.

בישראל עמד להתקבע בעשור הראשון של המאה ה-21 דואופול מאוזן יותר, בו מול חנויות "צומת ספרים", יחד עם הוצאות כמו כנרת-זמורה-ביתן-דביר ומודן, פעלו "כתר ספרים" וההוצאות הנעזרות בשירותיה יחד עם שירותי ההפצה של סטימצקי. האחרונים נכשלו בשיתוף הפעולה ביניהם מכיוון שבשונה מהתאגדות ההוצאות הקשורות ב"צומת ספרים" אין מדובר באותם בעלים. כשלון זה הוביל לעליית "צומת ספרים" והוצאותיה ככוח ראשי, אך עדיין נראה היה כי

¹⁹ מאיר ויזלטיר מתייחס לכך בשירו, המעיד שהשירה כבעיה מו"לית ותרבותית אינה חדשה: "הַלְּלִיָּה אֶנְחֵנוּ קוֹרְאִים שִׁירִים, אֶבֶל הָעוֹלָם אֵינְנוּ / קוֹרְאִים שִׁירִים הַלְּלִיָּה, וְלֹא בְּלִילוֹת אֲחֵרִים / אֵינְנוּ קוֹרְאִים שִׁירִים, אֶפְלוּ לֹא / אֶת הַיָּפִים בְּיוֹתֵר, לְעוֹלָם / לֹא יוֹאִיל הָעוֹלָם לְקִרְאָ אֶפְלוּ / אֶת הַיָּפִה בְּיוֹתֵר בְּשִׁירִים / אֶפְלוּ נִפְצֵיר בּוֹ, אֶפְלוּ נִפְצֵיר בּוֹ מֵאֵד / הוּא לֹא יִסְפִּים." (מאיר ויזלטיר, מתוך "קיצור שנות השישים", תל-אביב: ספרי סימן קריאה, הקיבוץ המאוחד).

בשוק מתבססים שני שחקנים עיקרים בתחום מכירת הספרים - "צומת ספרים" ו"סטימצקי" - דבר המוביל לשוק דואפולי במהותו, המבסס את חולשת המו"לים מול מוכרי הספרים. באוגוסט 2016 אישרה הרשות להגבלים עסקיים את הסכם מכירת הוצאת כתר להוצאת מודן (המחזיקה גם בשליש מצומת ספרים) ובכך הופרו עוד יותר האיזונים בשוק הספרים בישראל (שהוא, כאמור, ממילא ריכוזי מאוד בשל עוצמת קמעונאי הספרים בו). זמן קצר לאחר מכן דווח בעיתונות על כוונה לגל פיטורים וצמצומים בשורות הוצאת כתר בשל רכישתה על ידי מודן, כשבד בבד, חנכה הוצאת "כנרת זמורה ביתן" את משכנה החדש והמפואר.²⁰ יחד עם ביטול חוק הספרים לאחרונה, נראה כי שוק הספרים הפך להיות שוק בו קשה מאוד התחרות להוצאות שאינן קשורות בכוח הגדול של צומת והוצאותיה (אולי פרט ל"ידיעות ספרים" שבמהלך שנת 2015 מימשה אופציה לרכישת אחוזים מרשת סטימצקי)²¹.

נוכח בהקשר לסטימצקי ו"ידיעות ספרים" כמו גם ל"צומת ספרים" וההוצאות הקשורות בה כי למרות שתהליך זה קורה בעולם, כשתאגידים גדולים משתלטים על עולם המו"לות (ראו ספרו של שיפריין), האתגר הגדול הוא שהשתלטות שכזו לא תוביל להומוגניזציה של הטעם וקידום הסחיר על-פני האיכותי (נקודת האור: עדיין בישראל, בשונה מארצות הברית, מגיעים גם ספרי איכות רבים לצמרת רשימות רבי המכר ולא רק ספרות קלה).

רכישת הוצאת כתר, הוצאה מפוארת בהיסטוריה של המו"לות העברית, בסכום שאינו גבוה בסדרי הגודל של עסקאות בשוק ההון הישראלי, כ-26.5

²⁰ שמר, ה. (21/8/16). שוק הספרים בצרות? לא זה הרושם ב"בית הספרים" החדש. Xnet. נדלה לאחרונה באוגוסט 2016:

<http://xnet.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4843172,00.html>

²¹ דברת מזריץ, ע. (30/7/15) רשת ספרים לכל מו"ל גדול: ידיעות נכנסת כשותפה ב-10% מרשת הספרים סטימצקי. דה מארקר. נדלה לאחרונה באוגוסט 2016
<http://www.themarket.com/advertising/1.2696077>

מיליון שקלים, מעידה עד כמה זעיר מבחינה מסחרית שוק הספרים (ונזכיר כי כל רשת סטימצקי על כל 140 חנויות שלה נמכרה לקרן מרקסטון בכ-200 מיליון שקלים בשנת 2005). יתכן שגודל שוק זה, והעובדה שהכוחות העיקריים שבו מובילים למצב בו מחיר הספרים נמוך לצרכן על חשבון הסופרים והמו"לים מוביל למצב שבו אפשר להמשיך לערער את כוחם של המוציאים לאור שאינם קשורים לרשת חנויות "צומת ספרים", כפי שעלה מתגובת הרשות להגבלים עסקיים על מכירת הוצאת כתר להוצאת מודן: "שינוי מאזן הכוחות בענף אינו צפוי להשפיע לרעה בהכרח על התחרות בו, כלומר — על המחיר שישלמו הצרכנים. השאלה מה יהיה על המו"לים ועסקי הספרות אינה מעניינה של הרשות".²² מכירת כתר חותמת את ההתרחשויות המוצגות בספר זה, והיא בהחלט שיא של תהליכים ארוכים בשדה ההוצאה לאור בישראל.

לקראת העתיד בענף המו"לות ועולם הספר אני מבקש לחדד שלוש נקודות:
א. **התרבות, בכלל, ועולם הספר בפרט, ראויים לאסדרה** (רגולציה): "תרבות" היא מושג מעורפל אך אפשר לחשוב עליה כעל "מכונה" המפיקה מוצרים, המשקפים את רוחו של הקולקטיב ואת ההקשרים החברתיים בהם הוא פועל: הספרים, כמו גם, לדוגמה, הפקות טלוויזיה או תיאטרון. בעוד שבתחום הטלוויזיה ברור למחוקק שעליו לדרוש מיצרני התרבות המסחרית בטלוויזיה איזון, גיוון ונאותות הפקה, גם אם משמעות הדבר שהמחוקק מתערב נגד "רצון העם" שדורש עוד "ריאליטי" והוא מקדם בצורה יזומה ואנטי-פופוליסטית "תרבות ראויה". לצערי, שוק הספר אינו מוסדר, והמצב הוא שלחלק מהמו"לים

---

²² איזיקוביץ, ג. (14/8/16) אושר מיזוג "מודן" ו"כתר"; חשש בענף הספרים מהגברת הריכוזיות בשוק. <http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.3038257>

האיכותיים, אלו שאינם קשורים בקבוצות הכוח, קשה להתקיים. עולם הספר ראוי להסדרה. חלק מהסדרה זו צריכה להיות קשורה גם בתמיכה ביוצרים צעירים ובעידוד ספריות וקריאה (ועל כך בהמשך).

ב. **ספר אינו מוצר בר פג-תוקף:** בניגוד לטענות אלו שהתנגדו לחוק הספרים, מבצעים אגרסיביים בשוק הספר היו יכולים יכלו להמשיך להתקיים גם תחת החוק, והציבור יוכל להמשיך ולצאת מהחנויות כשבאמתחתו "ארבעה ספרים במאה שקלים". אמנם לא יהיו אלה הספרים החדשים ביותר, אולם אין שום רע בכך שהספרים במבצעים האגרסיביים יהיו ספרים "ישנים" בני שנתיים (כמובן, שאינם ישנים ממש), כי לא פג תוקפם של הספרים. יתכן אף שמבחינה תרבותית יש יתרון בכך שספרים יישארו ב"מחזור הדם" של הספרות, כשהמצב היום הוא שספרים - גם המובחרים שבהם - מופיעים על המדפים לזמן קצר ונעלמים במהירות מהחנויות, בהן שטח המדפים מוגבל. מחוץ לישראל, חנויות הספרים באינטרנט והמחסנים הענקיים שלהן פותרות חלק מבעיית הזמניות של הספרים, ומגמה זו מגיעה גם לישראל ורוב הוצאות הספרים מוכרות כיום גם ברשת.

ג. **עידוד הקריאה של ספרות יפה:** ועוד עניין ששווה להקדיש לו מחשבה: עידוד הקריאה בקרב כלל הציבור. בהשראת מסעות הסברה ציבוריים שנערכו בחו"ל, יצא לפני כמה שנים קמפיין תחת הכותרת "תקרא-תצליח" בו כיכבו ידוענים (סלבריטאים) מהספורט ומהבידור הישראלי. קשה להעריך את האפקטיביות של הקמפיין אבל ברור שהוא נעצר מהר מדי. קמפיין כזה צריכה המדינה (ולא בנק) להוביל באופן קבוע במקביל לטיפוח הספריות הציבוריות ופעולות הסברה לתלמידים ולהורים. נראה שבעידן הטקסטים המילוליים הקצרים (פייסבוק וטוויטר) והמסרים הוויזואליים (יוטיוב, אינסטגרם, סנפצ'אט) זה האתגר המשמעותי להמשך קיומה של רפובליקה ספרותית פעילה. לצערי, ולצער רבים, תהליך התדלדלות לימודי הספרות בבתי הספר (בין היתר, מספר

היצירות אותן מתבקשים תלמידים להכיר) רק מצביע עוד יותר על חשיבות טיפוח הספרות ולימודיה.

במהלך המאה האחרונה נעה המטוטלת בתפקידי הספר בחברה הישראלית מן האידיאולוגי (של הוצאות הפועלים) אל הכיוון המסחרי בריש גלי והיא מייצגת גם את המתח והמעבר מן ההדגש על תפקידי הספר להעשרה אינטלקטואלית ולחשיבה ביקורתית לשימושי הספר כמוצר של פנאי וכידור. המאה הבאה התחילה בסימן של ריבוי ורוויה. העידן האלקטרוני עם ריבוי ערוצים ותפוצת האינטרנט ואמצעי הפקת ספר קלים לאין שיעור מביאים את המו"לים הרציניים להילחם על מקומם (בתקופה בה האוריינות היא נחלת הכלל) דרך הוצאת ספרים המדגישים את תפקידם הבידורי בכמויות שמהן קשה לברור ולמצוא את האיכותיים שבהם, בעלי הרמה האסתטית הגבוהה והאמירה המשמעותית המשפיעה על החברה.

כבר קהלת התריע בסיום ספרו: "וַיִּתֵּר מִהֶמָּה בְּנֵי הַזֶּהָר עֲשׂוֹת סִפְרִים הַרְבֵּה אֵין קֶץ וְלִהְיֶה הַרְבֵּה יְגַעַת בְּשׂוֹר" (י"ב 12) ומכאן גם השאלה הרצינית העומדת על הפרק על תפקידם של מתווכי התרבות בקידום ספרות המאתגרת את הקורא. שנת 2010 היא השנה בה חגגנו מאה שנות מו"לות עברית. אך יש לזכור כי הרחבת הבסיס של קהל הקוראים היא גם התנאי לדורות הקוראים הבאים, מתוך תקווה - תפילה תרבותית ולאומית - לעשרות על גבי עשרות רבות של שנות מו"לות ויצירה מתחדשת, שהרי כל ספר הראה אור בתרבות העברית, הוא אבן מאבניה.

ירושלים; ינואר, 2017

רשימת מקורות

ספרים ומאמרים בלע"ז

1. Adams, T.R. & Baker, N. (1993). A New Model for the Study of the Book. in N. Baker (Ed.), **A Potencie of Life: Books in Society** (pp. 5-43). London: The British Library.
2. Barnard, J & McKenzie, D.F. (Eds.) (2002). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 4. 1557-1695. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bourdieu, P. (1993). **The Field of Cultural Production**. New York: Columbia University Press.
4. Carey, J.W. (1989). **Communication as Culture**. N.Y.: Routledge.
5. Cerf, B (1977). **At Random – The Reminiscences of Bennett Cerf**. New York: Random House.
6. Coser, L. A., Kadushin, C., Powell, W. W., (1982). **Books: The Culture and Commerce of Publishing**. New York: Basic Books Inc. Publishers.
7. Darnton, R. (1982, Summer). What Is the History of Books?. **Daedalus**, 111(3): 65-83.
8. Darnton, R, & Roche (1989). (eds.). **Revolution in Print: The Press in France 1700-1885**. Berkeley: University of California Press.
9. Darnton, R (1984). **The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History**. New York: Basic Books.
10. Darnton, R (1990). **The kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History**. New York : W.W. Norton.
11. Darnton, R. (1995). **The Corpus of Clandestine Literature in France, 1769-1789**. New York: W. W. Norton.
12. Darnton, R. (1995). **The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France**. New York: W. W. Norton.
13. David, A. (2003). **The Patron: A Life of Salman Schocken, 1887-1958**. New-York: Metropolitan Books.

14. Eisenstein, E.L. (1979). **The Printing Press as an Agent of Change**. New York: Cambridge University Press.
15. Feather, J. (2006, second Edition). **A History of British Publishing**. London & New York: Routledge.
16. Febvre, L and Martin, H.J. (1976). **The Coming of the Book: The Impact of Printing 1450-1800**. London: New Left Books.
17. Gameson, R. (Ed.) (2011). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Glasgow, E. (1998). Bernard Quaritch as an antiquarian bookseller. *Library Review*, 47(1), 38-41.
19. Grace J. (2005), **FabJob Guide to Become a Bookstore Owner**. FabJob.com. See: <http://fabjob.com/program/become-bookstore-owner> (last visited: Sep. 2016).
20. Greco, A.N. (1997). **Book Publishing Industry**. Boston: Allyn & Bacon Series in Mass Communication.
21. Habermas, J. (1962/1989). **The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society**. Cambridge, MA: MIT Press.
22. Hellinga L. & Trapp, J.B. (Eds.) (2000). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 3: 1400-1557. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Hill, B. and Power, D. (2005). **The Making of a Bestseller: Success Stories from Authors and the Editors, Agents, and Booksellers Behind Them**. Chicago, IL: Dearborn Trade Publishing.
24. Katz, E. & Lazarsfeld, P.F. (1955). **Personal Influence: the Part Played by People in the Flow of Mass Communications**. New York: The Free Press.
25. Korda, M. (2000). **Another Life**. New-York: Delta, Random House. (On Simon & Schuster).
26. Laties, A. (2005). **Rebel Bookseller: How to Improvise Your Own Indie Store and Beat Back the Chains**. New York: Vox Pop.
27. Lyotard, J.F. (1979). **La condition postmoderne: Rapport sur la savoir**. Les Edition de Minuit: Paris.

28. McKitterick, D. (Ed.). (2009). **The Cambridge History of the Book in Britain** Vol.6: 1830–1914. Cambridge: Cambridge University Press.
29. McLuhan, M. (1962). **The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographical Man**. Toronto: University of Toronto Press.
30. McLuhan, M (1964). **Understanding Media**. New York: McGraw-Hill.
31. Mellinkoff R. (1999). **Antisemitic Hate Signs in Hebrew Illuminated Manuscripts from Medieval Germany**. Jerusalem: Center for Jewish Art, Hebrew University of Jerusalem.
32. Morgan, N.J. & Thomson, R.M. (Eds.) (2008). **The Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 2, 1100-1400. Cambridge: Cambridge University Press.
33. Morgan, N.J. & Thomson, R.M. (2007). **Cambridge History of the Book in Britain**, Vol. 2: 1100-1400. Cambridge: Cambridge University Press.
34. Neiger, M. and Roeh, I. (2003). The Secular Holy Scriptures: The Role of the Holyday Literary Supplements in the Israeli Press and Culture. **Journalism: Theory, Practice & Criticism**, 4(4), 477-489
35. Neiger, M. (2004, June). "The Death of the Editor? – The Rise of the New Mediators of Culture." Paper presented at the International conference of the Association for Israel Studies, The Hebrew University of Jerusalem.
36. Pinchevski, A. and Brand, R. (2007). **Holocaust Perversions: The Stalags Pulp Fiction and the Eichmann Trial**. *Critical Studies in Media Communication*, 24(5), 387-407.
37. Selwyn P. (2000). **Everyday life in the German Trade: Friedrich Nicolai as a bookseller and publisher in the age of Enlightenment, 1750-1810**. Pennsylvania State University press.
38. Suarez, M.F., S. J. & Turner, L.M. (Eds) (2009). **The Cambridge History of the Book in Britain** Vol. 5, 1695–1830. Cambridge: Cambridge University Press.

39. Suzanne, C. (1996). **This Business of Books - A Complete Overview of the Industry from Concept Through Sales**. Tustin, California: Wambtac.
40. Radway, J. (1984). Interpretive Communities and Variable Literacies: The Function of Romance Reading. **Daedalus**. 113(3): 49–73.
41. Radway, J. (1984). **Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature**. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
42. Rose, J. (2001). **The Intellectual Life of the British Working Classes**. New Haven: Yale University Press.
43. Thibaudet, A. (1936) **Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours**. Stock: Paris.
44. White, K. (1982). **Bookstore Planning and Design**. New York: Mcgraw-Hill.

ספרים ומאמרים בעברית

1. אבן-זוהר, א. (1980). הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל 1882-1948. **קתדרה**, 6, 165-189.
2. אדוני, ח. (2000). הספר והקריאה בחברות משתנות. בתוך: א. כ"ץ, ה. האז, ש. ויץ, א. אדוני, מ. גורביץ', ומ. שיף. (עורכים). **תרבות הפנאי בישראל - תמורות בדפוסים הפעילות התרבותית 1970-1990** (עמ' 341-368). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
3. אדוני, ח. ונוסק, ה. (2007). **קולות הקוראים**. ירושלים: מאגנס.
4. אדוני, ח. ונוסק, ה. (2007). "קהלי טעם" ו"תרבויות טעם"- בשדה הספרותי הישראלי. בתוך: מ. נייגר, מ. בלונדהיים ות. ליבס (עורכים). **סיקור וסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל** (עמ' 323-352). ירושלים: מאגנס.
5. אוליצקי, י. (1973). **אמנות הדפוס - 400 שנים לאמנות הדפוס בארץ ישראל**. גבעתיים-רמת-גן: המוזיאון לאמנות הדפוס ומפעלי נייר חדרה.
6. אופק, א. (1985). **לקסיקון אופק לספרות ילדים**. תל-אביב: זמורה ביתן.
7. אופק, א. (1986). "מ'קטינא' עד 'נעורים': על ראשיתן של הספריות ההסתדרותיות. **ספרות ילדים ונוער**, 13(ב), 10-16.
8. אטלס, י. (2003). **ילדים גדולים, סופרים אהובים לילדים - חייהם ויצירתם**. תל-אביב: ידיעות אחרונות - ספרי חמד.
9. איילון, ע. (2005). **רקוויאם גרמני**. אור יהודה: דביר.
10. אלבוחר, ש. (1984). שלמה ישראל שיריזלי (שי"ש): איש ירושלים. **שבט ועם**, ה' (י'): 261-278.
11. אלידע, ע. (1999). "אסכולת האנגל ותרבות הספר". בתוך: ר. כהן וי. מאלי (עורכים). **ספרות והיסטוריה** (299-323). ירושלים: מרכז זלמן שז"ר.
12. אלידע, ע. (2001). מעיתון ממסדי לעיתון מסחרי: הארץ 1918-1937. **קשר**, 29: 57-84.

13. אלמוג, ע'. (2004). **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**. חיפה: אוניברסיטת חיפה/ זמורה ביתן.
14. אלמוג, ע. (1998). **מסלט ירקות ולבניה להמבורגר וסושי: הקוקה-קולוניזציה של ישראל. מקום למחשבה**, 2-3: 25-32.
15. אשד, א. (2002). **מטרזן ועד זבנג – הסיפור של הספרות הפופולרית העברית**. תל-אביב: כבל.
16. ארנסט, ש. (תשט"ו). **מנדלי מוכר ספרים (25-36)**. בתוך: שרברק ש. ועקביה, א. (עורך). **זכרונות המוציא לאור שלמה שרברק**. תל-אביב: שרברק.
17. בורדייה, פ. (1980/2005). **שאלות בסוציולוגיה**. תל אביב: רסלינג.
18. ביאליק, ח.נ. (תרפ"ו). **דביר ומוריה: סקירה קצרה על גדלותם והתפתחותם**. ניו-יורק: חמו"ל.
19. ביאליק, ח.נ. (1983). **הספר העברי**. בתוך: **כל כתבי ח.נ. ביאליק (עמ' 232-239)**. ירושלים ות"א: דביר.
20. בית-אריה, מ. (1981). **הקדמה לקטלוג התערוכה, ד"ר משה שפיצר -ספרים, אותיות, עיצוב (עורך יעקב קצנשטיין)**. ירושלים: "ידי הספר".
21. בן ארי, נ. (2006) **דיכוי הארטיקה: צנזורה וצנזורה עצמית בספרות העברית 1980-1930**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב. (עמ' 152-162).
22. בנימין, ו. (2002/ במקור 1921). **משימתו של מתרגם**. בתוך **נפתולי כבל**, תל-אביב: רסלינג.
23. ברוד, מ. (תשכ"ז). **חיי מריבה**. ירושלים: הספרייה הציונית.
24. ברוכסון, ש. (1993). **ספרים וקוראים**. ירושלים: אוניברסיטת בר-אילן.
25. ברנר, י.ח. (1911, אוגוסט 10). **הז'אנר הארץ-ישראלי ואביזריהו. הפועל הצעיר ד'**, 21: 9-11.
26. ברנר, י.ח. [יוסף חבר] (1910, נובמבר 24). **בעיתונות ובספרות (הערות וצינונים)**. **הפועל הצעיר**.

27. ברנר, ח. י. [בחתימת יוסף חבר]. (תרע"ב, טבת), בחיינו ובעתונותנו: על מערכת "מולדת". **האחדות**.
28. גביעון ל. (2006). **בגובה הבטן – ההיבטים החברתיים והפוליטיים של המטבח הערבי בישראל**. ירושלים: כרמל.
29. גוברין, נ. (2009). האמת היא בשבילו הסנסציה הגדולה ביותר - בן ציון כ"ץ, עיתונאי ולוחם, **קשר**, 38.
30. גוברין, נ. (2008). **קריאת הדורות: ספרות עברית כמעגליה**. תל-אביב: גוונים.
31. גוברין, נ. (1980). 'העומר' תנופתו של כתב עת ואחריתו. ירושלים: יד בן צבי.
32. גוברין, נ. (תשמ"ה). **מאורע ברנר המאבק על חופש הביטוי**. ירושלים: יד בן צבי.
33. גורדון, נ. ומוצקין, ג. (2005). פילוסופיה ובניית אומה: בין אוניברסליות לפרטיקולריות. בתוך: לבסקי, ח. (עורכת). **תולדות האוניברסיטה העברית**, כרך ב'. ירושלים: מאגנס.
34. גלבוש יהושע א. (1980, ינואר). גורקי מציל 12 סופרים עבריים, **עת-מול**, כרך ה' גליון 3(29), 16-17.
35. גלוזמן, מ. (2007). **הגוף הציוני: לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
36. גניחובסקי, ד. (1989). המו"ל הראשון. **עת-מול**, י"ד(4): 16-18.
37. גראייבסקי, פ. (תרצ"ח). **אבן שי"ש**. ירושלים: דפוס סולומון.
38. גריס, ז. (2002). **הספר כסוכן תרבות בשנים ת"ס-תר"ס (1700-1900)**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
39. גרץ, נ. (1988). **ספרות ואידיאולוגיה בארץ ישראל בשנות השלושים**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
40. דוד, א. (2006). **ספר המעשים – חיי זלמן שוקן**. תל-אביב: שוקן.

41. דורמן, מ. (1994). **מבית ומחוץ – יומנים 1932-1988**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
42. דרידה, ז'. (2002, במקור 1990). **נפתולי בבל**. תל-אביב: רסלינג.
43. הברמן, א.מ. (1962) **תולדות הדפוס בצפת**. צפת: המוזיאון לאמנות הדפוס.
44. המאירי, א. (תרפ"ה, תשרי), אגודת הסופרים שאיננה, **המחר**, ע. 20.
45. הולצמן, א. (1999). **מלאכת מחשבת - תחיית האומה: הספרות העברית לנוכח האמנות הפלסטית**. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
46. הולצמן, א. (2005). **מפת דרכים: סיפורת עברית כיום**. בני-ברק: הקיבוץ המאוחד.
47. הולצמן, א. (2006). **אהבת ציון: פנים בספרות העברית החדשה**. ירושלים: כרמל.
48. הולצמן, א' (1986). **אביגדור המאירי וספרות המלחמה**. תל-אביב: מערכות.
49. הלוי, ש. (1963). **הספרים העבריים שנדפסו בירושלים בחמישים השנים הראשונות (1841-1891)**. ירושלים: מכון בן-צבי, האוניברסיטה העברית.
50. הלוי, ש. (1973). **מבוא**. בתוך: ר. פריד וע. כהן (עורכים). **מפתח הלבנון**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
51. הלר, י. (2003). **מ"ברית שלום" ל"איחוד": יהודה ליב מאגנס והמאבק למדינה דו-לאומית**. ירושלים: מאגנס.
52. ורדי, ע' (2016). **ספר שפיצר: פרקי חיים וספרי תרשיש**. ירושלים ותל-אביב: הוצאת מנגד.
53. ויסברוד, ר. (1989). **מגמות בתרגום ספרות מאנגלית לעברית 1958-1980**. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב.
54. וולקוב, ש. (2002). **במעגל המכושף: יהודים אנטישמים וגרמנים**. תל אביב: עם עובד ספריית אופקים.
55. זהר, ת. (תשס"ה). **מוסד הרב קוק: ראשיתו, מייסדיו, ראשיו, תנועת המזרחי – תרומתם לחקר הציונות הדתית וארץ ישראל**. ירושלים: הסתדרות המזרחי, הפועל המזרחי.

56. זמורה, י. (1973, מרץ-אפריל). שני פרקים מיומני. **מאזנים**, ל"ו (4-5), 301-295.
57. זמורה, י. (1973, מאי). קטעים מיומני על א. שלונסקי ז"ל. **מאזנים**, ל"ו (6). 292-293.
58. זמורה, י. (1979, אפריל-מאי). מדוכן לדוכן – הרהורים וזיכרונות עם יובל "מאזנים". **מאזנים**, מ"ח (ספר היובל): 102-100.
59. זמורה, י. (1973, אוגוסט-ספטמבר). הקרע ב"יחדיו" ויסוד "מחברות לספרות". **מאזנים**, ל"ז (3-4): 176-174.
60. זמורה, י. (עורך). (1968). **שם האחת: קובץ ספרותי לזכרה של עדה זמורה**. תל-אביב: מחברות לספרות.
61. זנד, ש. (2004). **ההיסטוריון הזמן והדמיון – מאסכולת האנל ועד הרצח הפוסט-מודרני**. עם עובד: תל אביב.
62. חבר, ת. (2001). **פתאום מראה המלחמה: לאומיות ואלים בשירת שנות הארבעים**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
63. חבר, ת. (1994). **פייטנים ובריונים**. ירושלים: מוסד ביאליק.
64. חבר, ת. (1995). **בשבי האוטופיה: מסה על משיחיות ופוליטיקה בשירה העברית בארץ-ישראל בין שתי מלחמות העולם**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.
65. חבר, ת. (2007). **הסיפור והלאום: קריאות ביקורתיות בקאנון הסיפור העברית**. תל-אביב: רסלינג.
66. חלמיש, א. (2009). **מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית; חמישים השנים הראשונות, 1897-1947**. תל אביב: הוצאת עם עובד.
67. טנא, ע. (2005). "כך נבשל" בית בישראל: קריאה בספרי בישול משנות השלושים עד שנות השמונים". בתוך- קליינברג, א' (עורך). **בטן מלאה, מבט אחר על אוכל וחברה (עמ' 92-130)**. ירושלים: כתר הוצאה לאור.

68. טרגרמן-מזור, מ. (2008). **גבולות הטעם הטוב: ספרות בישול, תרבות פופולארית ומו"לות בישראל הגלובלית**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה.
69. טשרנוביץ, ש. (תרפ"ט). **הספר העברי משנת תרס"ח עד שנת תרפ"ח. מאזנים, ג: 11-13**.
70. יאנג, ר. (2008). **פוסט-קולוניאליזם**. תל-אביב: רסלינג.
71. יגיל, ר. (1994). **למכור או איך למכור וזאת היא התשובה. מאזנים, ס"ט (2), 15-23**.
72. ידלין, א. (1995). **קטלוג השישים של מוסד ביאליק**. ירושלים: מוסד ביאליק.
73. יהב, א. (1995). **הוצאת ספרים 'מרדכי ניומן' (1945-1977) השפעתה של הוצאת ספרים על התרבות ועל הספרות בא"י**, חיבור לשם קבלת מוסמך במדעי הרוח, אוניברסיטת תל אביב.
74. יודילוביץ, ד. (תרצ"ה/תרצ"ו). **קובץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל**. תל-אביב: ועד התערוכה לעתונות הארצי ישראלית במגרשי התערוכה בתל אביב.
75. יזרעאל, א. (תשט"ו). **זכרונות המוציא לאור שלמה שרברק**, תל אביב: שרברק.
76. יעוז-קסט, א. (2000). **שני צידי הסף: אוטוביוגרפיה ספרותית** (ראיינה חנה יעוז). תל-אביב: עקד.
77. יעקובוביץ, ב. (1997). **עשות והפץ ספרים הרבה – לתולדותיה של הוצאת הספרים "צנטרל"- "מרכז" בווארשה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, החוג לספרות עברית, אוניברסיטת ת"א (בהנחיית נורית גוברין).
78. יערי, א. (1937). **הדפוס העברי בארצות המזרח** (חלק א'). ירושלים: החברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית.

79. יערי, א. (1950). **הדפוס העברי בארצות המזרח** (חלק ב'). ירושלים:
החברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית.
80. יערי, מ. (1961) **ספר השומר הצעיר**, ב', ספרית פועלים: מרחביה.
81. יפה, א"ב (1966). **א. שלונסקי המשורר וזמנו**. תל-אביב: ספריית פועלים.
82. ירדני, ג. (1969). **העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904**. תל-
אביב: הקיבוץ המאוחד.
83. כהן א. (1983) **עיונים בספרות ילדים**. חיפה: אוניברסיטת חיפה, בית
הספר לחינוך, המרכז לספרות ילדים.
84. כהן, ח. (2001). **בחנותו של מוכר ספרים: חנויות ספרים יהודיות במזרח
אירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה**. חיבור לשם קבלת תואר
מוסמך במחלקה לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
85. כספי ד, ולימור, י. (1994). **המתווכים: אמצעי תקשורת ההמונים בישראל**.
תל-אביב: עם-עובד ומכון אשכול, האוניברסיטה העברית.
86. כפכפי א. (1992). **אמת או אמונה – טבנקין מחנך חלוצים**. ירושלים: הוצאת
יד יצחק בן צבי.
87. כצנלסון ב. (1961). **אגרות ברל כצנלסון** (כרך חמישי). תל-אביב: עם עובד.
88. לאור, ד. (1998). **חיי עגנון**. ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן.
89. לאור, י. (1995). **אנו כותבים אותך מולדת**. בני-ברק: הקיבוץ המאוחד.
90. לבסקי, ח. (2005). (עורכת). **תולדות האוניברסיטה העברית**, כרך ב'.
ירושלים: מאגנס.
91. לוז, א. (1985). **מקבילים נפגשים: דת ולאומיות בתנועה הציונית
במזרח-אירופה בראשיתה 1882-1904**. תל-אביב: עם עובד.
92. לוי ד. ורוזנצווייג, י. (1956) (עורכים). **ספר השומר הצעיר**. מרחביה:
הוצאת ספרית פועלים.
93. ליאוטר, ז'פ. (1999). **המצב הפוסט מודרני**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
94. לכט, ג', (2003). **50 הוגים מרכזיים בני זמננו**, כרך א, תל-אביב: רסלינג

95. לנג, י. (1993). עיתונות א' בן-יהודה ועמדותיה בענייני היישוב היהודי והתנועה הלאומית בשנים תרמ"ה-תרע"ה (1884-1914). חיבור לשם קבלת "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן.
96. מאגנס [הוצאת הספרים ע"ש] (1979). קטלוג שנת היובל, תרפ"ט-תשל"ט. ירושלים: מאגנס.
97. מגנט, ד. (1994). אני מוכר משמע אני קיים. מאזנים, ס"ט (2), 13.
98. מוקד, ג. (1972). זכרונות בית עכשיו - חלק א', סימן קריאה, 1: 282-297.
99. מוקד, ג. (1973) זכרונות בית עכשיו - חלק ב', סימן קריאה, 2: 329-342.
100. מוקד, ג. (1980). מאמר מערכת, עכשיו 41/42 (25 שנות פריצה): 9-11.
101. מוקד, ג. (1985). מאמר מערכת, עכשיו (עכשיו על הפרק), עכשיו 50: 7-9.
102. מוקד, ג. (2005). מאמר מערכת (עכשיו על הפרק), עכשיו, 69/70: 7-9.
103. מוקד, ג. (1995). "איש החרב", ואריאציות. הקיבוץ המאוחד.
104. מירון, ד. (1987א). בודדים במועדס. תל-אביב: ספרית אפקים, עם-עובד.
105. מירון, ד. (1987ב). אם לא תהיה ירושלים. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
106. ניומן, מ. (1962). המולות העברית בארץ - והממשלה. הספר בישראל, כרך ג' (חוברת ג-ד): 5.
107. ניומן, מ. (ע.). (1972). מזכרת - פרקי ספרות ומחקר לזכרה של רחל ניומן. תל-אביב: ניומן.
108. נייגר, מ. (1999). מוספי הספרות ועיצוב התרבות הישראלית. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
109. נייגר, מ. (2004). "כתבי הקודש של האדם החילוני: המוסף לספרות כריטואל". פנים, 27: 12-22.
110. נייגר, מ. (2010). לספרים רק את החטא והשופטת: רשימות רבי המכר לספרים בין "כמות" ל"איכות". בתוך: חקק, י., קסן, ל., וקרומר-נבו, מ. (עורכים). הכל מדיד: מבטים ביקורתיים על דירוג וכמות. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.

111. נייגר, מ. עבדולייב, נ. (2011). החוויה המו"לית: בחינת תהליכי ההוצאה לאור של כתבי יד ספרותיים בספרים ובאתרי אינטרנט מנקודת מבטם של היוצרים. קשר, 41: 54-64.
112. ניר, ר. (1999). מעמדה של הלשון העברית בתהליך התחייה הלאומית. בתוך: ז. שביט (עורכת). תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל (31-39). ירושלים: מוסד ביאליק והאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
113. סירקין, נ. (1913, פברואר, 14). בניין קואופרטיבי. האחדות. ע. 3.
114. סרנה, י. (1993). יונה וולך, ביוגרפיה. ירושלים: כתר.
115. עגנון, ש"י. (2000). מעצמי אל עצמי. תל אביב וירושלים: שוקן.
116. עגנון, ש"י. (2003). ש"י עגנון – ש"ז שוקן/חילופי איגרות. ירושלים ותל אביב: שוקן.
117. עוז, ע. (2002). סיפור על אהבה וחושך. ירושלים: כתר.
118. עוז-זלצברגר, פ. (2001). ישראלים, ברלין. ירושלים: כתר.
119. עופר, פ. (1994). התגבשות משטר המנדט והנחות יסוד לבית הלאומי. ירושלים: מוסד ביאליק.
120. עמיחי מיכלין, ד. (2001). אהבת אי"ש – אברהם יוסף שטיבל. ירושלים: מוסד ביאליק.
121. פוגרבינסקי, י. (1950-1951). "לתולדות המו"לות העברית", הספר העברי, חוב' ל"ז-נ"ז.
122. פוקו, מ. (2005). הארכיאולוגיה של הידע. תל-אביב: רסלינג.
123. פלאי, ב. (1984). חיים של ברכה. תל-אביב: מסדה.
124. פלאנץ ד. (1983, ספטמבר-אוקטובר). ראיון עם פנחס שדה, פרוזה, גיליון 68-69.
125. פליסקין, ג. (2007). דברים שרציתי לגעת – מבט אינטימי לעולם המיניות העצמית של נשים. ידיעות אחרונות.

126. פדן, י. (2000). משקלו הסגולי של התרגום: על מקומה והשפעתה של ספרות הילדים המיובאת. **עולם קטן: כתב-עת לספרות ילדים ונוער**, 1, 71-99.
127. פרוש, א. (1992). **קנון ספרותי ואידיאולוגיה לאומית**. ירושלים: מוסד ביאליק ואוניברסיטת בן-גוריון.
128. פרוש, א. (2001) **נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע-עשרה**. תל-אביב: עם עובד (אפיקים).
129. פרנקל, י. (תשנ"ז). התבוללות והישרדות בקרב יהודי אירופה המאה ה-19 לקראת היסטוריוגרפיה חדשה, בתוך: י. רינהרץ, י. שלמון וג. שמעוני. (עורכים). **לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות**. מרכז זלמן שז"ר ואוניברסיטת ברנדייס.
130. צור, י. (1985). **מוסד ביאליק – קטלוג היובל**. ירושלים: מוסד ביאליק.
131. צחור ז. (1997). **חזן-תנועת חיים**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי ויד יערי.
132. צמריין, צ. (1988). **המאסף - כתב העת המודרני הראשון**. תל-אביב: מפעלים אונברסיטאיים להוצאה לאור.
133. קמחי, ד. (תרצ"ח). **ספר מסות קטנות**. ר. מס.
134. קרטון-בלום, ר. (1994). **הלץ והצל**. תל-אביב: זמורה ביתן (עמודים לספרות עברית).
135. קרסל, ג. (תשכ"ד). **תולדות העתונות העברית בארץ-ישראל**. הספריה הציונית על יד הנהלת ההסתדרות הציונית, ירושלים.
136. רוזנבאום ג. מ. (1999). "הרומן הזעיר", ספרות פופולרית הונגרית – מבדפוש לתל-אביב. **קשר**, 26: 88-107.
137. רושקין, נ. (1998). **ספריית פועלים 1939-1955: תרבות, מו"לות, פוליטיקה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה (מנחה: דני גוטוויץ).
138. רם, א' (2005). הגלובליזציה של ישראל – מקוורלד בתל-אביב וג'יהאד בירושלים. תל-אביב: רסלינג.

139. רם, ח. (1996). **הישוב היהודי ביפו בעת החדשה: מקהילה ספרדית למרכז ציוני. ירושלים: כרמל.**
140. שביט, ז. (2001). **הפעולה התרבותית בתנועת העבודה הארץ-ישראלית בשנות ה-20: ראשית ייצורה של הגמוניה תרבותית.** חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
141. שביט, ז. (1983). **החיים הספרותיים בארץ-ישראל 1910-1933.** תל-אביב: מכון פורטר והקבוץ המאוחד.
142. שביט, ז. (1994). **עלייתם ונפילתם של המרכזים הספרותיים באירופה ובאמריקה והקמת המרכז הארצישראלי. עיונים בתקומת ישראל, 4: 422-477.**
143. שביט, ז. (1999). **התפתחות המו"לות העברית בארץ ישראל.** בתוך: ז. שביט (עורכת). **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל (עמ' 262-199).** ירושלים: מוסד ביאליק והאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
144. שביט, ז. (2002). **מתרבות של שבט פרולטרי לתרבות פלורליסטית של עם. "עם עובד" – קטלוג כללי 1941-2001.** תל-אביב: עם עובד.
145. שביט, ז. ושביט, י. (1977). **למלא את הארץ ספרים: ספרות מקורית לעומת ספרות מתורגמת בתהליך יצירתו של המרכז הספרותי בארץ ישראל. הספרות, 25: 45-68.**
146. שביט, ז. ושביט, י. (1974). **"לתולדות 'סיפור הפשע' העברי בארץ ישראל, הספרות, 18-19: 30-73.**
147. שביט, ז. (תשנ"ט). **"התפתחות הספרות הלא-קאנונית",** בתוך: שביט, ז. (עורכת). **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה.** בנייתה של תרבות עברית (עמ' 467-493). ירושלים: מוסד ביאליק.
148. שוורץ, י. (1992). **תולדות ההתקבלות של ראובני, 1910-1990 – גורמים חוץ-ספרותיים.** בתוך: י. שוורץ. (עורך). **אהרון ראובני – מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו (עמ' 5-56).** תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

149. שוורץ, י' (1995). הסיפורת העברית, העידן שאחרי אפס שתיים, אפס שתיים, 3 : 7-15.
150. שוורץ, י' (1996). קינת היחיד ונצח השבט : אהרן אפלפלד - תמונת עולם. ירושלים : מאגנס.
151. שוורץ, י' (2005). מה שרואים מכאן : סוגיות בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה. אור יהודה : דביר.
152. שוורץ, י' (2007). הידעת את הארץ שם הלימון פורח : הנדסת האדם ומחשבת המרחב בספרות העברית החדשה. אור יהודה : דביר.
153. שוורץ, י' בר-אל, י' (2000). (עורכים). בין ספרות לחברה - עיונים בתרבות העברית החדשה. תל-אביב : הקיבוץ המאוחד.
154. שועלי, צ' (1990). נפתוליה של הוצאת ספרים עברית הוצאת הספרים 'דביר' 1921-1924. אוניברסיטת תל אביב.
155. שועלי, צ' (2004). מחברות זמורה : כתב העת והוצאת הספרים "מחברות לספרות" כגורמים במערכת הספרותית בשנים 1940-1967. עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן.
156. שחם, נ' (1989א). "ספריית פועלים בין מרקסיזם לאקזיסטנציאליזם" בתוך : פ. גינוסר (עורך). הספרות העברית ותנועת העבודה (311-327). באר שבע : הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
157. שחם, נ' (1989ב). ספריית פועלים - 50 שנה. תל-אביב : ספריית פועלים.
158. שטיין, א"ש (1955, מרס). בית הדפוס שעשה היסטוריה. עולם הדפוס, 10 (22).
159. שידורסקי, ד' (1990). ספרייה וספר בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית. ירושלים : מאגנס.
160. שייכמנטר, ר' (2007). תהליכי אוטונומיזציה של מערכות הספרות הישראלית לילדים ולנוער - מקרה מבחן. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב.
161. שיפריין, א (2003). עסקי ספרים. ת"א : בבל.

162. שפיגל י. (תשנ"ו). **עמודים בתולדות הספר העברי: הגהות ומגיהים**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
163. שפיגל י. (תשס"ה). **עמודים בתולדות הספר העברי: כתיבה והעתקה**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
164. שפיצר, מ. (תש"ח-תשי"ב). "על האותיות שלנו" (עמ' 480-501).
עלי עי"ן: מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה. ירושלים.
165. שפירא, א. (2008). **ברנר – סיפור חיים**. תל אביב: עם עובד.
166. שפירא, א. (1980). **ברל**. תל אביב: עם עובד.
167. שפירא, י. (1967). **הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה**. תל-אביב: עיינות.
168. שפירא, י., הרצוג, ע., והס, ת. (2007) (עורכים). **קנוני ופופולרי: מפגשים ספרותיים**. תל אביב: רסלינג.
169. שפר, ז. (1995). **תולדות אוסף הספרים של זלמן שוקן (1877-1959)**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
170. שקד, ג. (1978). **הסיפורת העברית 1880-1980**, בגולה. תל-אביב: הקבוץ המאוחד וכתר.
171. שקד, ג. (1983). **הסיפורת העברית 1880-1980**, בארץ ובתפוצה. תל-אביב: הקבוץ המאוחד וכתר.
172. שקד, ג. (1988). **הסיפורת העברית 1880-1980**, המודרנה בין שתי מלחמות. תל-אביב: הקבוץ המאוחד וכתר.
173. שקד, ג. (1993א). **ספרות - אז כאן ועכשיו**. תל-אביב: זמורה-ביתן.
174. שקד, ג. (1993ב). **הסיפורת העברית 1880-1980**, בחבלי הזמן. תל-אביב: הקבוץ המאוחד וכתר.
175. שרברק ש. (תשט"ו) **זכרונות המוציא לאור שלמה שרברק** (עורך: אברהם אריה עקביה). תל-אביב: שרברק.

176. שרי, מ. (מרב נשר) (1999). **השפעת נורמות תרגומיות על המרת תכונות הרומן ההיסטורי בתרגום שלושה רומנים של אלכסנדר דימה לעברית בעשור האחרון**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.
177. שרת, מ. (1978). **יומן אישי**. תל-אביב: ספריית מעריב.
178. תדהר, ד. (1947). **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**. תל-אביב: ספריית ראשונים. ראו גם: <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/1/302>
- (אוחר באפריל, 2016).

מבחר קטעי עיתונות מודפסת ומקוונת

1. אבנרי, ש. (5/7/12). דרך הייסורים של ביאליק להצלת הספר העברי, **הארץ**.
2. אבנרי, ש. (14/1/16). עברית באקדמיה. **הארץ**.
3. אופק, ע. (6/3/96). לקרוא ולשכוח, **הארץ**.
4. אורבך, א.א. (22/7/87). מסע בעקבות האות העברית, **הארץ**, ע' 10א'.
5. אידלמן, ר. (1/4/04). **הארץ** (ספרים).
6. איש-הורביץ, ח. (16/8/91). חלף עם הרוח וחזר, גלובס (מגזין). עמ' 2.
7. אליצור, מ. (21/2/03). **דברי** בלע חצופים. **הארץ** (תרבות וספרות).
8. אשד, א. (4/7/06). העולם המופלא של מ.אריה. אתר e-mago.
9. אשד, א. מירון אוריאל - מלך הספרות הקלה, אתר e-mago.
10. בן-נתן, א. (27.12.1991). לשונם על סופרים – חותמם של עורכים; ראיון עם אברהם יבין ואמציה פורת. **דבר**, עמ' 24-25.
11. בן-עזר, א. (4/1/85). חוט חיים ארוך. **דבר**, עמ' 18.
12. בר רותם (28/9/94). התרגום לא היטיב עם המפקח וקספורד. **הארץ**.
13. גוטליב, ג. (28/2/03). (2003, פברואר, 28). **הארץ**, תרבות וספרות.
14. גוטקינד-גולן, נ. (4/1/85). החיים של ברכה. **הצופה**, עמ' 6.
15. גולן, א. (8/8/16). סוף המאבק המשפטי: כתיבי קפקא יועברו לספריה הלאומית. NRG.
<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/810/006.html>
16. גולן, א. (26/3/03). אם יש זוגיות אחרת. **הארץ**.
17. גילרמן, ד. (5/3/98). עלבוננו ההולך ונמשך של משורר. **הארץ**.
18. גינגולד-גלבוע, ש. (6/4/84). הגרעין שהוליד את העץ - פנחס שדה על ספרו "משא דומה". **ידיעות אחרונות** (המוסף לשבת), עמ' 28.
19. גלעדי, י. (6/6/97). ביהמ"ש: למסדה ובארונוס אין זכויות בספריה של אלונה פרנקל. **הארץ**.
20. גרין, ש. (17/7/94). אומרים לנו שיש סקס אחר (ברומן הרומנטי). **הארץ**.
21. **דברת**, נ. (6/10/08). שרי גוטמן בעלים ועורכת ראשית של הוצאת הספרים אחוזת בית. **גלובס**.
22. די-נור, נ. (1983). להיות סוציאליסט פעיל וגם בעל עסקים. **אותות**, 53, עמ' 10.
23. דיקמן, ע. (23/10/02). הדרך הקצרה. **הארץ** (ספרים).
24. דיקמן, ע. (30/4/03). "כהן ועורך" על ספר מקבים בהוצאת בבל (כיס) תרמיל. **הארץ** (ספרים).
25. הדרי-רמג', י. (4/4/86). סוף-דבר. **הארץ** (מוסף). עמ' 22-23.
26. הנדלולץ, מ. (1/1/91). יש סופרים קלים לשיווק – מו"לות מפעל מרתק. **הארץ**.
27. הנדלולץ, מ. (1/4/86). העבר עם הפנים אל העתיד. **הארץ**, עמ' 8.
28. הנדלולץ, מ. (14/7/87). הוצאה נמכרת, **הארץ**.

29. הנדלזלץ, מ. (1991, פברואר, 12), "הספר היהודי בארה"ב", **הארץ**.
30. הנדלזלץ, מ. (23/3/89). תהיה ספריית מנויים. **הארץ**, עמ' 10.
31. הנדלזלץ, מ. (26/1/88). עם עובד ומרוויח. **הארץ**, עמ' 14.
32. הנדלזלץ, מ. (29/11/89). פרי פותח דף חדש. **הארץ**.
33. הנדלזלץ, מ. (3/3/04). דבר העורך, **הארץ** (ספרים), עמ' 2.
34. הנדלזלץ, מ. (8/2/95). הרשימות שבדרך. **הארץ** (ספרים), עמ' 2.
35. הראל, א. (16/5/04). מלחמת המלים. **מעריב** (מגזין), עמ' 4.
36. הראל, נ. (11/3/91). סוגיית זכויות מבוכה. **הארץ**.
37. זוסקוביץ, י. (24/11/61). עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי, **הארץ**.
38. ידור, ר. (4 בפברואר, 2004). צומת ספרים. **גלובס**.
39. יוליוס, ר. (2/12/83). היופי היה לו אידיאל – מפעלו הטיפוגרפי. **מעריב**, עמ' 40.
40. כהן, ב. (27/12/91). עם עובד וכותב וגם קורא ספרים. **ידיעות אחרונות**, עמ' 19-18.
41. כהן, ב. (28/10/11). במדינת הגמדים. **הארץ**, (מוסף), עמ' 33-38.
42. כהן, ב. (5/5/08). הוצאת הספרים הוותיקה "יבנה" מוצעת למכירה תמורת 2.5-3 מיליון דולר. **גלובס**.
43. כרמל, י. (7/2/03). דבר בשם אומרו. **הארץ** (תרבות וספרות).
44. לאור, ד. (19/7/91). בחנותו של מר שוקן. **הארץ**, ע' 9 א'.
45. לב ארי, ש. (14/3/00). עולמות אחרים. **הארץ** (גלריה).
46. לב ארי, ש. (15/4/02). הוצאת בבל ומשרד הביטחון יחדשו את ספרית תרמיל. **הארץ** (גלריה).
47. לב ארי, ש. (15/5/03). הופסקה עבודתו של חיים פסח, העורך הראשי של הוצאת בבל. **הארץ** (גלריה).
48. לב ארי, ש. (15/5/03). הופסקה עבודתו של חיים פסח, העורך הראשי של הוצאת בבל. **הארץ** (גלריה).
49. לב ארי, ש. (20/5/02). מדף רעוע. **הארץ**.
50. לב ארי, ש. (25/1/52). קרית הספר שלנו בראי השנה החולפת, **הארץ**.
51. לב ארי, ש. (29/12/04). הפילוסוף שהקדים את כולם במירוץ אל הארי פוטר. **הארץ** (כלכלה).
52. לב ארי, ש. (29/6/05). כל ספר צריך פרסומת. **הארץ**.
53. לב ארי, ש. (5/6/2002). קראת את החדש של סירקיס? **הארץ**.
54. לב-ארי, ש. (1/10/04). לא מתעשרים מזה. **הארץ** (גלריה).
55. לב-ארי, ש. (1/2/05). קול פגום לא צריך לתקן. **הארץ** (גלריה).
56. לב-ארי, ש. (13/2/07). מדינת ישראל קיבלה כרך שלם. **הארץ**.
57. לב-ארי, ש. (14/12/03). של מי המילה האחרונה. **הארץ**.
58. לב-ארי, ש. (2/4/02). לא דומים למקור. **הארץ** (גלריה).
59. לב-ארי, ש. (24/4/02). לא דומים למקור. **הארץ**.
60. לב-ארי, ש. (25/12/05). לענף הספרים דרוש כיוון. **הארץ**.
61. לב-ארי, ש. (9/6/04). איפה מתחבא קנז החדש. **הארץ**.

62. לב-ארי, ש. וחסון, נ. (24/12/06). גבריאלי מוקד יועמד לדין על גניבה מאגודת הסופרים. **הארץ**.
63. לויתן, ע. (27/12/91). 'עם עובד' וקורא". על המשמר (דפים לספרות), עמ' 18.
64. לורי, א. (24/3/00). שולה המבשלת. **הארץ** (מוסף).
65. לנדרס, י. (8/9/91). חגיגה: יובל ל'עם עובד'. **דבר** (דבר השבוע), עמ' 19.
66. לפיד, א. (5/6/91). בעצם, התכוון אחיאסף להיות סוציאליסט. **דבר**, עמ' 11.
67. לפיד, י. (4/85). מלחמת שלגי. מוניטין. עמ' 60.
68. מידן, ע. (21/8/87). פי 100, **מעריב**.
69. מידן, ע. (7/6/02). שושלות מו"לים: הכל נשאר במשפחה (ולפעמים לא). "ידיעות אחרונות" (המוסף לשבת).
70. מיכלסון, מ. (22/4/88). טוב עשות ספרים הרבה. **ידיעות אחרונות** (המוסף לשבת). עמ' 23.
71. מירן, ר. (27/4/96). הכבוד האבוד של הוצאת מ. מזרחי. **הארץ** (ספרות).
72. מנור, ה. (7/6/88). מנחם מוכר ספרים – מנחם פרי יום מו"לות. **מעריב** (עסקים), ע' 18.
73. מסטבוים, י. (11/1/45). ש. שרברק, **דבר**.
74. מצעד העיצוב הישראלי (26/4/06). **הארץ**, מוסף עיצוב.
75. נ.ד. (21/7/70). מתח- ספרים חדשים. **הארץ**.
76. נאור, מ. (24/4/11). עלינו להקים את מדינת הרוח. **הארץ**.
77. נייגר, מ. (28/1/94). מבוא לספרות השוואתית. **כל העיר** (חלק 2), עמ' 15-16.
78. נסים, ק. (27/12/91). הרחבת אופקים. **על המשמר** (דפים לספרות), עמ' 18.
79. סדן, מ. (). עבודתו החלוצית של משה שפיצר. אתר העוקץ-טיפוגרפיה.
80. סומך, ר. (13/1/95). קרטור ורינגו מול בני הבליעל. **מעריב**, ספרות וספרים.
81. סלע, מ. ובלאס, ע. (2/10/11). מנכ"ל עם עובד, ירון סדן, עוזב את תפקידו. **הארץ**, עמ' 11א.
82. סלע, מ. (12/6/09). הרכבת שלא עוצרת, **הארץ**.
83. סלע, מ. (23/1/12). מו"לים: ההתנפלות על מנכ"ל עם עובד החדש נמהרת ומכוערת. **הארץ**.
84. סלע, מ. (25/4/12). חוק וספר: מנכ"ל עם עובד ג'קי בריי עונה למבקרים. **הארץ**.
85. סלע, מ. (26/12/08). אני בסך הכל בעל מלאכה. **הארץ**.
86. סלע, מ. (26/12/08). אני בסך הכל בעל מלאכה. **הארץ**.
87. סלע, מ. (3/1/12). אילנה המרמן פורשת מעם עובד בעקבות מינויו של קצין משטרה לשעבר למנכ"ל. **הארץ**.
88. סלע, מ. (30/1/09). גבריאלי מוקד: עורך ספרותי מוכרח להסתכסך. **הארץ**.
89. סלע, מ. (8/6/12). מנחם פרי חוזה את סופה של הספרות העברית. **הארץ**.
90. סמילנסקי, י. (12/4/91). פשוט השחתת קפקא (מכתבים למערכת), **הארץ**.
91. סערי, ר. (24/1/03). המופת של תרגום הכוזב. **הארץ** (תרבות וספרות).
92. סערי, ר. (31/1/03). שפת אם. **הארץ** (תרבות וספרות).

93. סתוי, ז. (2/2/01). רוב הסופרים פוזלים אל השוק. **ידיעות אחרונות** (המוסף לשבת), עמ' 26.
94. סתוי, ז. (2/2/01). רוב הסופרים פוזלים אל השוק. **ידיעות אחרונות** (המוסף לשבת), עמ' 26.
95. פורת, א. (13/9/02). עברית של עין ועברית של אוזן, **דברים** שנאמרו בערב ראשון ליובל הוצאת 'עם עובד' 1942-2002. **הארץ** (תרבות וספרות), ה'2.
96. פסח, ח. (20/11/02). שטיח אדום. **הארץ** (ספרים).
97. פסח, ח. (31/1/03). עזות מצח. **הארץ** (תרבות וספרות).
98. פרי, מ. (14/8/09). הנה גם חנוך לוין: ממואר וקטע וידאו במלאת עשור למותו. אתר הספרייה החדשה.
99. פרי, מ. (2007, נובמבר 29). ההיה או חלמתי חלום. אתר הספרייה החדשה.
100. פרי, מ. (26/5/08). ביקורת בורחת מספר או: על חשיבותם של הפרטים ה"מיותרים", או: בשבח ה"ספוילרים". אתר הספרייה החדשה.
101. קופפר, ר. (12/6/03). אולי ראיתם כאן ארנב עם מזוודה. **הארץ**.
102. קינן, ח. (28/3/86). ברכה פלאי. זכרון **דברים**. "ידיעות אחרונות" (7 ימים), עמ' 27.
103. קפל, ל. (16/4/98). משפחת אלקלעי: הוצאת מסדה לא שילמה תמלוגים והפרה זכויות יוצרים במילון. **הארץ**.
104. קצנשטיין, י. (7/11/75). אניית תרשיש נושאת זהב וכסף: עליו ועבודתו. **הארץ**, עמ' 18.
105. קרפ, ע. (1/6/07). 11 מו"לים קטנים מספרים, מתלוננים, מייחלים. **הארץ**.
106. קרפל, ד. (5/9/03). האדם החושב כילד רע. **הארץ** (מוסף).
107. שוחט, צ. (13/6/97). שנים שלושה **דברים** שלא ידעתם על רות סירקיס. **הארץ** (מוסף), עמ' 42.
108. שוחט, צ. (3/1/97). שניים שלושה **דברים** שלא ידעתם על אהד זמורה. **הארץ** (מוסף), עמ' 42.
109. שועלי, צ. (29/9/05). שלך בידידות, זמורה. **הארץ** (תרבות וספרות).
110. שוקן, ג. (14/1/83). המהפכה האסתטית בציונות מרכז-אירופה; **דברים** לזכרו של משה שפיצר. **הארץ**, עמ' 18.
111. שחורי, ד. (5/6/06). זיכרונות מהמהפכה: ראיון עם גבריאל מוקד. מקור ראשון.
112. שנאן, א. (8/12/02). טועה ומטעה. **הארץ** (ספרים).
113. שקד, ר. (18/1/94). עלילות פטריק קים בנפתולי הוואגינה. זמן תל אביב.

רשימת ראיונות (בסוגריים: תאריך הראיון ושם המראייין/מראיינת)*

1. אדף, שמעון (3/5/04, אלון הדר).
2. אורן, רם (4/10/06, מוטי נייגר)
3. אחיאסף, מתן (12/7/03, מירב נשר)
4. אידלמן, רחלי (29/7/03 - מוטי נייגר; 18/12/03 - חנה קליימן)
5. איכנוולד, דובי (יולי 2002, מוטי נייגר)
6. איכנוולד, חיים (מרץ 2004, יהודית פרטוש)
7. אליגון-רוז, תלמה (יולי 2003, מירב נשר)
8. אפלפלד, אהרון (26/1/05, מוטי נייגר)
9. ארזי ברוך (2/7/02, אלון הדר)
10. באר, חיים (מספר ראיונות בשנים 2002-2003, מוטי נייגר).
11. בנוביץ, דן (נובמבר 2005, מוטי נייגר)
12. בנימיני, יצחק (12/5/05, הגר ינאי)
13. דור, דניאל (אוגוסט 2003, שירה סתיו)
14. דקל, יפתח (אפריל 2004, אלון הדר; מאי 2005, מוטי נייגר).
15. הנדלזלץ, מיכאל (ינואר 2004, חנה קליימן)
16. וייל, אשר (מרץ 2004, יהודית פרטוש).
17. זמורה, אהד (7/6/02, 18/6/02, 17/3/03, מוטי נייגר)
18. זמורה, ערן (אוגוסט 2003, מירב נשר)
19. זמורה, צבי (אוגוסט 2003, מירב נשר).
20. חיים, אסתי ג. (מרץ 2004, יהודית פרטוש)
21. טאוב, יצחק (יוני, 2003, דניה עמיחי-מיכלין)
22. יהושע, א.ב. (15/1/2005, מוטי נייגר)
23. יעוז קסט, איתמר ויעוז, חנה (5/8/06, מרים נייגר)
24. יפה, א.ב. (8/7/1997, מוטי נייגר)
25. כהן, אליאב (מרץ 2004, אלון הדר; אפריל 2008, מוטי נייגר).
26. כהן, יוסף (ינואר 2017, מוטי נייגר)
27. כרמל, ישראל (פברואר 2004, מוטי נייגר)

---

* הראיונות התנהלו כראיונות חצי-פתוחים על-פי רשימת שאלות שהוכנו מראש. ראיונות שלא נערכו על-ידי מחבר הספר התקיימו בהנחייתו.

28. להב רדלמסר, תמיר (אוגוסט 2003, שירה סתיו)
29. מגד, אייל (מרץ 2004, יהודית פרטוש)
30. מודן, עודד (פברואר 2004, מוטי ניגר)
31. מוסט, אורן (11/3/04, אלון הדר)
32. מוקד, גבריאל (יולי 2006, מרים ניגר)
33. מירון, דן (1/2/04, התכתבות)
34. מלכין, אהוביה (מרץ 2004, מירב נשר)
35. סדן, ירון (מרץ 2004, מירב נשר)
36. סנד, אלכסנדר (יוני 2003, אלון הדר)
37. עוז, עמוס (15/7/04, מוטי ניגר)
38. פדר, יון (יולי 2008, מוטי ניגר)
39. פסח, חיים (אפריל 2003, שירה סתיו)
40. פרי, מנחם (19/6/2008, מוטי ניגר)
41. פריסקל, נירה (5/2003, אלון הדר)
42. פרנקל, אלונה (23/2/03, מוטי ניגר, טלפונית)
43. ציגלר, עליזה (אוגוסט 2003, מוטי ניגר; פברואר 2004, יהודית פרטוש).
44. קנטור, אברהם (מרץ 2003, אלון הדר)
45. קראוס, אהרון (2/11/03, מוטי ניגר)
46. רוטברד, עמית (דצמבר, 2002 ואוגוסט 2003, שירה סתיו)
47. רותם יהודית (מרץ 2004, יהודית פרטוש)
48. שביט, עוזי (7/04, מוטי ניגר)
49. שבילי, בני (16/4/04, חנה קליימן)
50. שוורץ, יגאל (12/8/05, מוטי ניגר)
51. שחם, נתן (יוני 2003, אלון הדר)
52. שלגי, אורי (4/2003, אורית בראון)
53. שפיצר, אמיתי (7/1/04, דניה עמיחי-מיכלין)

מפתח הוצאות

ג	א
גדיש 444	א. לוינ אפשטיין ובניו – ע"ע לוינ אפשטיין
גוונים (עקד גוונים) 437-435	אבן חושן 625, 603-601, 564
גוסטב קיפנהויאר (Gustav Kiepenheuer) 172	אגודת הסופרים העבריים 207, 126, 123
גורן 137	אדמה 268, 72
גייל (Gale Group) 502-501	אולימפיה 451
ד	אוניברסיטת בר אילן 241
דביר 16, 90, 92, 96, 98-101, 111,	אוניברסיטת חיפה 547, 241
117-118, 135, 137, 143, 147, 179,	אוניברסיטה לעם 111
193, 204-205, 248, 255, 315, 450,	האוניברסיטה העברית (החברה להוצאת ספרים ע"י) 226
458-461, 463, 465, 467, 492, 497,	אוניברסיטת תל אביב 240
506, 514, 544, 558, 567-568, 621	אופיר 99
דגה 348	אחוזה בית 520, 524, 547, 559, 571,
ה	616-618
הכורסא, 547	אחיאסף 8, 52, 90, 97, 110, 134-141,
הספריה החדשה (סדרת ספרים) 289,	497
291, 312, 349, 352, 354, 362-363,	אחיספר 105
365-369, 371-375, 404, 486, 506,	אחיעבר 90, 108, 113, 117, 119, 126,
515, 524, 545, 578, 626	145-146
הקיבוץ המאוחד, 10, 12, 17, 88-89,	איתאב 523
105, 184, 249, 255-256, 262,	אלבטרוס 523
265-266, 285, 289, 303, 312, 319,	אלפרד א. קנופ (Alfred A. Knopf) 172
331, 333-380, 385-386, 397, 404-405,	אמנות 69, 90, 92-95, 111, 117, 125,
479-480, 486, 497, 508, 510, 513,	135, 143, 164-165, 173, 453, 477, 497
520, 524, 534, 544, 571, 590, 592,	אנדלוס 570, 612
623, 625	אסטרונום 442-443, 547
הקרנף 286	ארוס 451
הרומן הזעיר 439	אריה ניר 470, 523, 527
הרפר קולינס (ארה"ב) 131-132	אשכול 164
השחר 104	ב
התחיה, 159	בארוניס (Barron's) 130
ז	בבל 471, 518, 536-537, 543, 547,
זק – ראו ש. זק	571, 573-581, 583-589, 592, 606,
זמורה-ביתן-מודן (זב"מ, זמורה-ביתן)	608, 618
דביר) 101, 154, 203-204, 223-224,	בית הוצאת ספרים לאומי 96
241, 241, 311, 313, 355, 453-470,	ביתן, 224, 457
485-486, 492, 497-498, 504-506,	בכפר 259
514, 516, 525, 531, 544, 554-556,	בצר, שותפות 111, 143
558-562, 567, 578, 616	ברטלסמן (Bertelsmann) 172

כרם 444	ח
כרמל 614, 573-572, 485, 427	חד-קרך 569
כתר ספרים (הוצאת כתר) 184, 151, 12,	חרגול 608, 320, 571, 586, 576, 604-
352, 348, 319, 316-315, 312, 241	623, 608, 605
-444, 437, 410, 374, 367, 362-358	ט
528-499, 470, 463, 458, 445	טברסקי – ראו נ. טברסקי
-559, 555, 551, 546, 544, 535-532	טל מאי 547
592, 578, 571, 569, 566-565, 560	
639-638, 608, 600, 597	
ל	י
לויזן אפשטיין (א. לויזן אפשטיין ובניו)	י.ל. מאגנס – ע"ע מאגנס
457, 454, 343, 90, 70, 69	י. שמעוני 439
לנגשייט (גרמניה) 139	יבנה 90, 147-151, 497, 531
לעם 3, 69, 80-82, 87, 259, 497	יד לתלמוד 119
לרוס (Larousse) 139	ידיעות ספרים (ידיעות אחרונות) 2, 12,
מ	487-486, 482, 403, 366, 311, 237, 35
מ. מזרחי 408, 438, 440, 442, 449-	-524, 522, 519-518, 514, 498-497
498, 452	576, 573, 571, 559, 552-529, 525
מאגנס (הוצאת הספרים ע"ש י.ל. מאגנס)	579, 586, 605, 608, 618, 625-626,
153-154, 225-227, 230-240, 248,	639, 628
550, 311, 255	יודישער פערלאג 159, 161, 163-164,
מורדן 320, 445, 470-472, 498-499,	יזרעאל 90, 92, 102, 105-106, 141,
506, 509, 523-524, 546, 571, 596,	497
604, 634, 638-639	ילקוט 107, 290
מוסד ביאליק, 153, 193, 198, 243-	ים סוף 439
572, 550, 484, 255	ינשוף 439, 523
מוסד הרב קוק 153-154, 250-254	יפת 3, 80, 82-83, 87, 497
מועצת פועלי חיפה 289	כ
מוריה, 69, 90, 92, 96-101, 117-119,	כנה 572
164, 231, 458, 567, 621	כנרת וכנרת-זמורה ביתן-דביר 12,
מחברות לספרות 16, 88, 123, 154-203,	154, 184, 204, 224, 241, 313,
205, 209-213, 216, 218-220, 224-	348, 352, 367, 373-375, 454, 471,
223, 265, 277, 303, 341, 350,	510, 520-523, 525, 543, 545-546,
405-406, 409, 454, 457, 459, 461,	553-559, 580, 596, 601, 616, 627,
463, 464, 554, 559, 567, 570, 590	634, 638
מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות	
241	
מכון הרטמן 523	

ע	מסדה 16, 90, 115, 118-121, 123,
עבר, 145	127, 129-133, 135, 248, 265, 288,
עברית, 523, 569, 571, 596, 608-609	311, 348, 470, 531, 544, 572
עידנים, 533, 529-531	מפה 604
עיינות, 164, 266, 289, 323	מפעלים אוניברסיטאיים 354-355, 357
עילמור, 523	מצפה 90, 105, 108-113, 137, 143,
עכשיר, 184, 342-343, 348, 353, 370,	265, 173
590, 428, 407-424, 431	מקמילן (Macmillan) 502, 509
עם הספר, 286	מרדכי ניומן 16, 108, 113
עם עובד 9-10, 12, 18, 82, 88-89,	משכל (משכל - ידיעות אחרונות) 485,
135, 168, 179, 181, 244, 255-260,	529, 532-534, 551, 569
264, 269, 271-279, 281-293, 295-298,	משרד הביטחון 579
301-315, 317-332, 336, 338, 346,	
351-352, 354, 358, 360-361, 363,	ג
379-380, 386, 388, 397, 402, 404,	ג.טברסקי 90, 142, 144, 444
450, 460, 467, 484, 491, 498, 506-	נהר ספרים 606
507, 510-511, 513-514, 516, 528,	
538, 543-544, 545-546, 565, 578,	ס
588, 598, 604, 608, 625	סטימצקי 109, 140, 363, 374, 476,
431-434, 437-433, 408-407, 423,	487-489, 508, 522-524, 545, 563,
	565-566, 625, 627-628, 634, 638-
	639
פ	סימנים 547
פינגווין, (בריטניה) 193, 301	סירקיס – ע"ע ר. סירקיס,
פן, 547	ספרי אגודה 8, 52, 62
פנתיאון (Pantheon), 23, 172,	ספרי חמד 529, 531-533
177-178.	ספרי סימן קריאה (ראו בהמשך: הספרייה
פרדס, 241, 614-615	החדשה) 184, 351-362, 367, 370-
פרוגרס, 104	590, 497, 508, 511, 518
פרולוג, 139	ספרי עליית הגג 535-536, 547, 571,
	624
צ	ספרי תרשיש 154-155, 169, 187, 189-
צ'ריקובר, 114	192, 197-199, 200-204, 465, 601-602
צנטרל וצנטרל-מרכז, 8, 16, 52,	ספריה כפרית 259
104-105, 108, 126	ספריה לעם (סדרת ספריה) 82, 255, 279,
	286, 289-291, 293-301, 307, 309,
ק	311-316, 318, 322, 354-355, 358,
קוהלת, 66, 69	360-361, 363, 365-366, 375, 518,
קָנָר, בית הוצאה 425	625, 546, 520
קרפד, 471, 523	ספריית שוקן 169, 171, 174
קשב לשירה, 410, 610, 625	ספריית מעריב 523, 525-530
קשת, 514, 517, 523, 543, 546, 569,	ספריית פועלים 10, 16-18, 88-89, 210
596-601	ספריית תרמיל 579, 587-589

ר

ר. סירקיס, 496, 498, 473, 465, 457
ראובן מס (רובין מס), 135, 107, 90, 289
רימון, 164
רימונים, 547
רמדור - ראו תחת "שלגי"
רנדום האוס (Random House), 23, 177
רסלינג, 2, 606, 590-595, 576

ש

ש.זק, 145
ש.שרברק, 106, 104, 102, 90
שוקן בוקס (Schocken Books)
181, 177-176
שוקן, 2, 88, 93, 114, 190-153, 202-
204, 223, 237, 265, 315-313,
349-348, 356, 364, 406-405, 450,
453, 467, 476-496, 506, 531, 563,
580, 593, 604
שיטבל, 69, 90, 93, 120, 123, 135,
144-142, 164, 173
שלגי, 2, 408, 441-438, 449-445, 498
שם, 143

ת

תושיה, 8, 52, 97, 104
תלתן, 569
תרבות וחינוך, 266, 304, 323
תרמיל - ראו תחת "ספרית תרמיל"

מפתח שמות אישים

א

- אוליפקי, יוסף 53, 56, 68, 86, 142
 אולמן, גד 426-427
 אולמן, לידה 573
 אולמרט, אהוד 608
 אולמרט, דנה 520
 אולסוונגר, עמנואל 192
 אוסטין, ג'ון ל' 591
 אוסטין, ג'יין 113
 אוסטר, פול 299, 315
 אוסטרי דן, ישעיהו 313
 אוטישקין, מנחם 59
 אופיר, משה 324
 אופיר, עדי 591-592
 אופן, יהודה 433
 אופק, אברהם 427
 אופק, אוריאל 123, 141, 279-283, 450-451
 464, 451
 אופק, עטרה 445, 447
 אורבך 169, 202
 אורבך, א"א 236
 אורוול, ג'ורג' 299, 450
 אוריאל, אריה (מתרגם) 576-577
 אוריאל, גילה 450
 אוריאל, מירון 439, 450-451
 אוריאל, נחמן 303, 308-309
 אורלב, אורי 388, 505
 אורלב, זבולון 633
 אורלוף, ל.א. (אריאלי, לוי אריה) 76
 אורלנד, יעקב 216, 219, 224, 424
 אורן, מרדכי 338, 399
 אורן, רם 454, 517, 523, 539, 596-601
 אורנשטיין, אבשלום 149, 151
 אורנשטיין, יהושע 147-149, 151, 219
 אורנשטיין, נחמה 147
 אורנשטיין, שרה 151
 אורפז, יצחק 348, 437
 אז'אר, אמיל – ראו רומן גארי
 אזולאי, אריאלה 577, 591-592
 אחד העם 59, 64, 65, 77, 96-97, 100, 117, 125, 136, 164, 204, 458
 אחיאסף, אורה 141
 אבי-שואל, מרדכי 208, 389
 אביבי ופרסקי 148
 אביבי, ברוך 148
 אביגד, עפרה 608
 אביגור רותם, גבריאלה 510, 600-601
 אבידן, דוד 184, 342-344, 353, 355, 410, 412, 415-416, 429-431, 482
 אבינועם, ראובן 245-246
 אבינרי, שלמה 226
 אבן-ארי, מיכאל 340
 אבן-שושן, שלמה 335
 אבן-שמואל (קויפמן), יהודה 121
 אבן עזרא, משה ר' 170, 191
 אבן שושן, אברהם 149
 אבן, אבא 504
 אבן גבירול, שלמה ר' 98, 170, 412-413
 אבנון, יצחק 149
 אבנרי, שמואל 143
 אברמוביץ, דורית 577
 אברמוביץ, ש"י – ראו מנדלי מו"ס
 אברמסון, שלומית 470
 אגמון, יעקב 218
 אגסי, עוזי 601-603
 אגסי, עידו 601, 603
 אדוני, חנה 24
 אדיב, חגית 62
 אדלהייט, עמוס 422
 אדלמן, אורי 521
 אדלמן, מרדכי 68
 אדם, סוזן 517
 אדמס ובייקר 27
 אדף, שמעון 437, 499, 517-522
 אהלה, פלוריאן 495
 אהרונביץ, יוסף 73-74, 81, 275, 283
 אהרוני, ישראל (זואולוג) 280
 אהרוני, ישראל (שף) 471
 אהרונסון, שרה 112
 אוון, דברה 402
 אורפידיס 245
 אוז, קובי 599
 אוכמני, עזריאל 387, 392

- אחיאסף, מתן 134 - 135, 138 - 140
 אחיאסף, עודד 139
 אחיאסף, רענן 139
 אחיאסף, שכנא (צפלוביץ', שכנא) 110,
 134 - 139, 141
 אחיאסף, תלמה 141
 אחמטובה, אנה 394
 אטורד, מרגרט 556
 אטילה, יוזף 412
 אטלס, יהודה 141, 505
 אידל, משה 485, 502
 אידלמן, רחלי 12, 93 - 95, 154, 158,
 171, 179 - 181, 185, 364, 453, 467,
 476 - 496, 580, 593
 איזופוס 224, 280
 איזיקוביץ, גילי 639
 איזק, חיים (מתרגם) 456
 איינשטיין, אליזבת 22
 אייכנוולד, בתייה 531
 אייכנוולד, דובי (דב) 531, 533, 529 - 534,
 536 - 543, 548, 599
 אייכנוולד, חיים 529, 531, 534
 אייכנוולד, צבי 531
 איילון, דוד 236
 איילון, לאה 514
 איילון, עמוס 162, 175
 איינדה, איזבל 478
 איינשטיין, אלברט 245
 אייכילוס 245
 איל, אורה 404
 אילי, אלתר 140
 אינגלס וילדר, לורה 464
 אינטרטור, דביר 415
 איני, לאה 363, 561
 איניס, הרולד אדאמס 22
 איסקובה, אנה 616
 אירוויין, ס"א 476 - 477
 אירווינג, ג'ון 470
 אירווינג, סטון 137
 איריגארי, לוס 591
 איש הורביץ, חנה 445
 איש הורביץ, ש"י 164
 איתין, אהרון 68 - 69
 איתן, רחל 297, 315
 אל חכים, תופיק 275
 אלבוחר, שלמה 62
 אלבוים, דב 299, 535
 אלדר, ישראל 183
 אלדר אבידן, דורית 489, 493
 אלויז, יואב 517
 אלון, מנחם 501
 אלוני, שולמית 493
 אלחנני, איטה (מתרגמת) 464
 אלטרס, אלון 422
 אליאב-פלדון, מירי 53
 אליאב, בנימין 303
 אליגון-רוז, תלמה 555 - 558
 אליגון, עפרה 555
 אלידע, עוזי 21 - 22
 אליוט, ג'ורג' 282, 450, 573
 אליעז, רפאל 209, 388
 אליצור, מיכאל 583
 אלישבע (ייליזאבטה ז'ירקובה) 589
 אלכסנדר, לויד 464
 אלמוג, אהרן 587
 אלמוג, עוז 471, 474
 אלמוג, עידן 539
 אלמוג, רות 510 - 511, 561
 אלמליח, אברהם 150
 אלפון, דב 559 - 561
 אלקיים, שלי 588
 אלקלעי, ראובן 132
 אלקריב, יקיר 578
 אלרועי, עליזה 541
 אלשטיין, חנן (מתרגם) 581
 אלשיח', חנאן 613
 אלתוסר, לואי 591
 אלתרמן, נתן 203, 205, 208 - 211, 213 -
 220, 265, 277, 282, 303, 341, 350, 382,
 385, 389, 393, 400, 407, 417, 453, 506,
 526
 אמאדו, ז'ורז' 389, 456
 אמון, נסים 603
 אמיר, אהרן 219, 286 - 287, 424, 450, 592
 אמיר, גפי 517, 519
 אמרסון, ראלף וודו 83
 אנגלס, פרידריך 384

- אנדה, מיכאל 464
 אנדרי, אנדריו 527
 אנדרסון, הנס כריסטיאן 281, 224
 אנדרסון, מארק 177
 אנילביץ', מרדכי 335
 אנכי, זלמן יצחק 287
 אסקרפי (Escarpit) 30
 אפדייק, ג'ון 456
 אפלכאום, אן 608
 אפלטון 496, 478, 376, 183
 אפלפלד, אהרן 347, 184, 348-410, 412, 561, 516, 514, 511-510, 453, 412
 אפרתי, יגאל 411
 אפשטיין, אלכס 375, 424, 437, 579
 אפשטיין, יעקב נחום 232-233
 אקו, אומברטו 591, 556
 אקסמן, יוג'ין 7
 אקשטיין, אריה 514
 אראגון, לואי 394, 345
 ארבל, עמיהוד 291
 ארגוב, אלכסנדר 112
 ארגוב, שלמה 246
 ארד, צבי 290, 384, 388
 ארו, יהודה 289
 ארוז, ברוך 148
 אריאל, שלמה זלמן 105
 אריאן, אליסיה 608
 אריכא, אביגדור 191-192, 197, 201
 אריכא, עמוס 442
 אריסטו 233
 אריסטופנס 245
 אריק א. (איזנברג) 422
 ארלוזורוב, חיים 483, 484, 487, 530
 ארליך, הרצל 455
 ארן, זלמן 245
 ארנדט, חנה 178, 576-577
 ארנסט, שמעון 103-104, 106
 ארנרייך, ברברה 576
 ארצי, שירי 604
 אש, גבריאל 592
 אש, ש. (שלום) 105, 137, 458
 אשד, אלי 422, 439-440, 442, 448, 451, 449
 אשד, חגי 53
 אשכול (שקולניק), לוי 218-219, 270
 אשכנזי, לוריא יצחק ר' (האר"י) 53
 אשרי, אהוד 519-20
 אתר, תרצה 219
ב
 ב"ק, ישראל 55
 באדיו, אלן 591
 באואר, פליציה 177
 באטלר, ג'ודית 591
 באר, חיים 1, 35, 130, 258, 283, 288, 294, 297, 299, 301, 303-304, 309-311, 316, 322, 326, 455, 549
 בארון, דבורה 73, 84, 87, 261, 267, 275, 277, 281, 286-287, 479
 בארי, עמנואל 363, 486
 בארת, רולאן 25, 575, 577, 590-592
 בגין, אבינרב 616
 בגין, מנחם 137, 484
 בהט, שושנה 527
 בהיר, אריה 345
 בואונארואטי, מיכלאנג'לו 427
 בובר, מרטין (מרדכי) 156, 158-163, 166, 169, 172, 175-176, 178, 187-188, 192, 194, 194-203, 245-246, 467
 בודלר, שרל 150, 389
 בודריאר, ז'אן 376, 591
 בולגאקוב, מיכאיל 299, 535
 בונדי, רות 437, 455
 בוסי, דודו 299
 בוקאצ'יו 245
 בורג, אברהם 249
 בורדייה, פייר 9, 26, 28, 575, 577-578, 591
 בורוכוב 267
 בורחס, חורחה לואיס 313, 574
 בורוכוב, בר 283
 בורלא, יאיר 291, 505
 בורלא, יהודה 110, 137, 275, 277, 291, 453, 587
 בורנט, קונסטנס ביול 281
 בורשטיין, דרור 578-579

בן-יהודה, אליעזר (אב"י) 56-59, 61-62,	בזוזובסקי, סטניסלב 384
124, 117, 87, 77, 67, 57, 64,	בזרנו, מאיה 410
בן-יהודה, חמדה 62	בטאיי, ז'ורז' 591, 575
בן-יוסף, ראובן 433	ביאליק, חיים נחמן 88, 96-101, 103,
בן-ישי, א.ז. (אהרן זאב) 274	105, 111, 117-118, 135, 143, 153,
בן-כנען, עדרו 578	164-165, 204-207, 227, 234, 243-
בן-מתתיהו, יוסף (יוספור פלביוס) 107,	244, 247-248, 251, 265-266, 278,
573, 120	369, 390, 400, 458-460, 463, 467,
בן-נאה, שמואל 411	492, 506, 530, 547, 633
בן-גון, שגיא 506	ביבר, יהואש 452
בן-נפתלי, מיכל 376, 592	ביוור, אנטוני 151
בן-נר, יצחק 504, 511, 514	ביטון, ארז 424, 433
בן-נתן, איתן 295-296, 317	בינארט, חיים 234
בן-עזר, אהוד 121, 127-128, 141	בילינסון, משה 267, 276, 283
בן-פורת, אמיר 577	בינדר, צילה 350
בן-פורת, ישעיהו 403	ביסטריצקי אגמון, נתן 164, 388-389
בן-ציון, ש. (גוטמן, שמחה אלתר) 63-64,	ביצ'ר סטואו, הרייט 505
75-76, 82, 96, 458, 618	בירון-פריד, תרזה 318
בן-שפר, יוסף 138	בירמן, אברהם 450
בן אביגדור (שלקוביץ, אברהם לייב)	בירשטיין, יוסל 353, 363, 371, 587
8, 16, 62, 97, 104, 135	בישופ, אליזבת 611
בן אליעזר, משה 164	בית-אריה, מלאכי 5, 194
בן ארי, ניצה 363-364, 440, 451	ביתן, אשר 355, 454, 457-458, 470
בן ג'לון, טאהר 576	בכר, נסים 61
בן הלל הכהן, מרדכי 77	בל, היינריך 315, 454
בן יגלי, בוקי 281	בלאס, עידו 297
בן יעקב, נרדה 319	בלו, סול 315, 456
בן יצחק אשכנזי, אברהם 53	בלובשטיין, רחל 84, 261
בן יצחק אשכנזי, אליעזר 53	בלוך, מרק 21
בן יצחק, אברהם 192, 205	בלום, אלן 307
בן ישראל, מנשה 192-3	בלום, הילה 520, 560
בן כהן, צבי 109-110	בלונדהיים, מנחם 24
בן מרדכי, אלישע (ג'ף מקנמארה) 442-	בלזאק, אונרה (בלזק, אונרה דה) 291,
443	363, 573, 113, 161, 607
בן נתן, איתן 298-300, 317-318, 324	בלייטון, אניד 449
בן צבי, יצחק 71, 110, 122, 267	בלס, שמעון 433
בן שאול, משה 411, 427	בלסם, אורי 464
בן שאול, משה 411, 427	בן-אב"י, איתמר 61
בן, מנחם 424	בן-אברם, חיים שלום (מתרגם) 281
בנוביץ, דן 235-236	בן-אמוץ, דן 285, 388, 457, 634
בנימין, ולטר 36, 178, 591	בן-אשר, חיים 345
בנימיני, יצחק 590-593, 595	בן-גוריון, דוד 71, 77, 122, 218, 243-
בנימיני, תמר 595	246, 264, 267, 277, 291-292, 329,
בסוק, משה 343, 351	385-386, 482-483, 487, 490, 499

- בסוק, עידו 592
 בסקין, ג'ודית 502
 בסקין, סיוון 616
 בסר, יעקב 423, 433, 437
 בק, אלכסנדר 336
 בק, ליאו 192
 בק, פרל 450
 בר-און, מרדכי (ד"ר) 587
 בר-אילן, מאיר (הרב) 250, 253
 בר-גיל, ערן 604
 בר-יהודה, ישראל 341
 בר-יוסף, יהושע 388, 527, 528
 בר-יוסף, יוסף 285, 411
 בר-יוסף, יצחק 514
 בר, עמוס 463
 בר, רותם 447
 בראדי (ברודי), חיים 169
 בראון, אורית 2, 441-442
 בראון, דן 372, 470
 בראון, נטעלי 616
 בראור, משה 150
 בראזני, משה 322
 בראל, איריס 522-523, 565-566
 ברגמן, שמואל הוגו 175, 227, 231-
 248, 232
 ברגנר, יוסל 192, 587
 ברגשטיין, פניה 282
 ברדוגו, סמי 371, 578
 ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף 164, 267, 281,
 587
 ברוד, מקס 172, 188
 ברודסקי, יוסף 424
 ברודא, אפרים 303
 ברודא, ג'נטילה 450
 ברודיס 391
 ברור, איה 594
 ברוך, פרנציסקה 188, 201-202
 ברונטה, אמילי 113
 ברוקס וייט, אלטון 464
 ברזל, הלל 424
 ברט בראונינג, אליזבט 427
 ברט, אהרן (ד"ר) 251
 ברטוב, חנוך 297, 285, 388, 461, 527-
 528
 ברי"ל, יחיאל 54
- בר"י, יעקב (ג'ק) 314, 325-326
 ברינקר, מנחם 504
 ברכאת, הודא 613
 ברכט, ברטולד 208
 ברמה, ישראל 410
 ברנבאום, מיכאל 502
 ברנד, רועי 440
 ברנדס, יוכי 541, 543
 ברנהיימר, אבנר 604
 ברנע, נחום 455
 ברנר, יוסף חיים (מוזכר גם בשם העט יוסף
 חבר) 3, 17, 69-70, 72-73, 75-83, 87,
 99, 110, 126, 159, 259-260, 263-
 268, 267, 287, 347, 415, 587
 ברנשטיין, אורי 249, 354, 411, 611
 ברנשטיין, אילנה 586
 ברסלבסקי (ברסלבי), משה 275, 334-
 336
 ברעם, בלה 120
 ברעם, ניר 326
 ברק-הומי, אביבה 363, 607
 ברק, אהוד 537
 ברקאי, רון 604
 ברקוביץ, י.ד. (יצחק דב) 97, 207, 458
 ברש, אשר 73, 84, 110, 120, 123, 206
 ברש, יואב 119, 131
 ברש, יצחק (חקי) 123, 129
 ברש, משה 249
 ברש, שרה 123, 129
 בשביס זינגר, יצחק 572
 בת-מרים, יוכבד 7-216, 219, 262
 בת-שחר, חנה 514, 561
- ג**
- ג'פרא, אבראהים ג'פרא 613
 ג'בדנפר, מאיר 528
 ג'ויס, ג'ימס 224
 ג'יימס, הנרי 581
 ג'יימס, ויליאם 245
 ג'יימסון, פרדריק 591
 ג'פרסון 245
 גארי, רומן (גם אז'אר, אמיל) 299, 318
 גארסיה מארקס, גבריאל 299, 313, 315
 גביעון, לאה 471

גירץ, קליפורד 591	גבלס, יוזף 172
גלאי, בנימין 393, 350, 219	גוטמן, שמחה אלטר (ש. בן-ציון) 63-
גלבוע, אמיר 350, 347	64, 75-76, 82, 96, 458, 618.
גלבוע, יהושע א. 88, 99	גולדברג, לאה 210, 208, 211-213-
גלבוע, שולמית 543, 535	214, 246, 262, 285, 303, 381-382,
גלבץ, תמר 604	387-389, 393, 404, 432, 453, 506
גלבר, יואב 490	גולדברג, צבי 602
גלזמן, מיכאל 18, 421	גולדברג, דב 542
גלזר, יוליוס 176	גולדמן, נחום 501
גליק, גיימס 527	גולדן, ארתור 535
גלסנר, אריק 517	גולדן, שי 520
גלעד, אלי 602	גולדשטיין, תני 523
גלעד, זרובבל 262, 349	גולדשמידט, אלי 324
גלעדי 130	גולומב, אליהו 117
גלעדי, נורית 243	גולן-עגנון, דפנה 577
גניחובסקי 62	גולן, אבירמה 468, 469, 493, 559-
גנס, שמעון 215	גולן, יונה 387
גנסיין, אורי ניסן 76, 207, 224, 388, 521	גופמן, ארוינג 591
גפן, יהונתן 556, 455	גור, בתיה 588
גפני, שרגא (און שריג; אבנר כרמלי) 449,	גור, חגית 577
451	גור, יהודה 117
גראו, עמנואל 191	גור, מרדכי (מוטה) 337
גראייבסקי, פנחס מרדכי 62	גורביץ', זלי 410
גראס, גינטר 456	גורביץ', מיכאל 24
גרבוז, יאיר 455	גורביץ', נטע 535
גרבר, יוסי 555	גורדון, אהרן דוד 73, 75
גרדוש, דניאלה 556	גורדון, ירמיהו צבי 293
גרדנר, הלן 120	גורדון, משה 245-247
גרהם, גרין 300	גורדון, ניב 232-233
גרהם, קנת 220	גורדון, שמואל לייב 120, 247
גרודזנסקי, שלמה 436	גורי, חיים 192, 338, 346, 387, 393
גרונר, דב 112	גורפונג, דב 309
גרוס, אהוד 588	גורקי, מקסים 88, 99, 110, 389,
גרוסמן, דויד 319, 358-359, 361, 363,	גייזנברג, נאוה 151
366, 371-372, 372, 508, 515, 549	גיל, משה 412, 426
גרוסמן, וסילי, 278, 360-359	גילן, מקסים 370, 410-412, 418, 451
גרים, יעקוב וויליאם (האחים גרים), 105,	גילרמן, דנה 402
220	גינגולד-גלבוע, שולמית 220
גריין, דרור 470	גינסור, יאירה 437,
גריין, שגיא 444	גינסור, פנחס 386, 440
גרינבוים, יצחק 244, 247	גינזבורג, פסח (מתרגם) 287
גרינברג, אורי צבי (אצ"ג) 181, 183, 203,	גינזבורג-הירש, עדי 470
248, 260, 262, 440, 484	גינזבורג, נטליה 363
גרינברג, יפית (ג. יפית) 374	גינזבורג, ש. 232

- דיומא, אלכסנדר 113, 464
 דיזנגוף, מאיר 96, 458
 דיין, משה 483, 526, 530
 דינור, בן ציון 138, 245
 דינור, מרים (מתרגמת) 581
- ה**
- האזנר, גדעון 182
 האוסמן, צבי 200
 האז, הדסה 24
 האזרחי, יהודה 135
 האשק, ירוסלב 389
 הבנר, יעקב 188
 הברמאס, יורגן 20
 הברמן, אברהם מאיר 5, 53
 הגרד, הנרי ריידר 123
 הדון, מארק 559
 הדיה, יעל 297, 299
 הדס, יעל 154, 496
 הדר, אלון 2, 147-148, 151, 333, 379,
 403, 499
 הדרי-רמג', יונה 460
 הוגו, ויקטור 62, 93
 הולנדר, אורי 610
 הולצמן, אבנר 18, 64, 109, 137, 460
 הומרוס 478
 הופמן, בר 424
 הופמן, יואל 511, 514, 561
 הופמנסתאל 424
 הוקינג, סטיבן 527
 הורביץ, יאיר 351, 353, 370, 354, 410,
 423
 הורביץ, יעקב 186, 206-209, 214-216,
 391
 הורביץ, מאיר 112
 הורביץ, משה 286, 290
 הורביץ, ניצן 633
 הורוביץ, דוד 182
 הורן, שפרה 299, 527-528, 599
 הותרון, נתנאל 123, 287
 הזו, חיים 179, 216, 246, 274, 276-277,
 287, 291, 322, 467, 526
 היטלר, אדולף 107, 165, 188
- גרינשטיין, אליעזר (אד) 594
 גריס, זאב 5, 54
 גרישם, ג'ין 470, 598
 גרישקו ודלונה 340
 גרמשי, אנטוניו 591
 גרנדוס, חורחה גרסיה 136
 גרסיה מארקס, גבריאל 313, 315
 גרץ, נורית 18, 209, 264, 274, 326, 385
 גרץ, צבי 105, 267
 גתה, יוהן וולפגנג 83, 157, 175, 192
- ד**
- דאור, דן 604
 דאל, רואלד 464
 דאם, פולקר 167
 דבור, גי 576
 דברת מזריץ, עדי 639
 דברת, אהרן 503-504
 דברת, נורית 617
 דבש, מאיה 546
 דגוני, רן ויפה 139
 דגן, חגי 604
 דה אמיצ'יס, אדמונדו 220
 דה בובואר, סימון 576
 דה בלזק, אונורה ראו בלזאק 113, 161,
 607
 דה לוקה, ארי 364
 דה מופאסאן, גי 363
 דובנוב, שמעון 164
 דוד, איתמר 200
 דוד, אנתוני 17, 172, 175
 דוד, יונה (ד"ר) 436
 דוהרטי 191
 דווידוביץ, שלום צבי 192
 דוסטויבסקי 110, 144, 161, 535
 דור, דניאל 574, 577
 דור, משה 222, 607
 דורמן, מנחם 17, 256, 333-336, 339,
 341-344, 350-351, 357, 377,
 385
 דורקהיים, אמיל 591
 דושמן, ישראל 93
 די-נור, נורית 455, 458
 דיואקרוני, צ'יטרה בנרג'י 224

- היינה, היינריך 350
היל, אריק 479
הילפריץ, ישראל 275
הירונימוס, קרל פרידריך 93
הירש, אלי 320, 422, 586, 604-605
הירשבין, פרץ 105
הירשפלד, אריאל 249, 604
הכהן-פינצ'ובר, רות 594
הכהן, אליעזר 382-383
הכהן, מיכל 54-56
הלדרלין, פרידריך 192
הלוי, יהודה 220
הלוי, שושנה 5, 54
הלזר, ארנסט 134
הלטר, מרדכי 281
הלקין, שמעון 25, 245-246, 287, 389
הלר, יוסף 227
הלר, רחל 530
המאירי, אביגדור 93, 98, 109, 137,
205-206, 214, 453
המיינגווי, ארנסט 388
המסון, קנוט 490
המר, זבולון 371
המרמן, אילנה 296, 311, 313-314,
318, 322, 325, 362, 491
הנגבי, דוד 344-345, 384-385, 388,
390-397, 400
הנגיד, שמואל 220
הנדל, יהודית 285, 363, 388, 453
הנדלזלץ, מיכאל 177-178, 274, 361,
364-366, 370-371, 455, 459-460,
478, 481-482, 486, 489, 493-494,
515, 540
הנדריקס, הארוויל 139
הנעמי (זינגר), משה 424
הס, תמר 438
הסה, הרמן 172
הפטר, יעקב 81
הפנר, אברהם 511-512, 514
הר, ישראל 587-588, 610
הראבן, גיל 517, 599, 616
הראבן, שולמית 579
הראל, אורית 371, 542
הראל, איסר 526, 528
- הראל, נירה 311, 491
הרבל, בוהומיל 437
הרברג, שלמה 389
הרושובסקי, בנימין 356
הרטום, אליה שמואל 147
הרטום, מנחם 150
הרמן, יוסף 171, 174, 179, 476-477, 483
הרמן, ליאו 159, 163
הרץ, דליה 410
הרצוג, חיים 503, 526, 530
הרצוג, יצחק אייזיק הלוי 253
הרצוג, עמרי 438
הרצל, תאודור 84, 110, 156
הרצפלד, אברהם 251
הרשב, בנימין 411
הרשטיין, אלי 523
- ך**
- ובר, מקס 181
וגנר 322
וואסילבסקיה 338
וולבק, מישל 577
וולך, יונה 351, 353-354, 370, 409-410
וולף, וירגינייה 350, 354
וולף, קורט 172
וולפובסקי, מנחם זלמן (מ.ז.) 105, 110
וולפסברג (אביעד), ישעיהו 251
וולקוב, שלומית 163
וונגוט, קורט 315, 456
וורפל, פרנץ 144
ויגודר, ג'פרי 501
ויג, מיכאל 437
ויון, פרנסואה 426
ויזלטיר, מאיר 351, 353-354, 356, 370,
410, 450, 637-638
ויטגנשטיין, לודוויג 591
ויטמן, וולט 389
וייט, פטריק 318
וייכרט, רפי 410, 437, 610
וייל, אשר 529-531
ויילד, אוסקר 93, 424
וייס, שבח 139
וייס-ברקוביץ', רונית 522

- זיידמן, יעקב 99
 זיידמן-פרויד תום 99, 161
 זילבר, עתליה 306, 311
 זילבר, שלמה 155
 זילברטל, משה 393
 זילברמן, חיים 68
 זימל, גיאורג 591
 זינגר, ישראל יהושע 279
 זינגר, משה 363, 427
 זך (זייטלבוך), נתן 409, 403, 412, 416, 431, 602
 זכאי, דוד 391
 זלדה (שניאורסון-מישקובסקי) 350
 זלטופולסקי, הלל 93
 זמורה, אהד 12, 16, 101, 154, 203, 205, 217, 219, 223-224, 294, 315, 355, 374, 454, 461, 464, 465, 470, 480, 486, 554, 557, 559, 561-563, 596, 616
 זמורה, זהרה 561
 זמורה, ישראל 12, 88, 101, 154, 203-206, 208, 213, 216-221, 223-224, 277, 303, 385, 454, 459, 467, 554
 זמורה, עדה 204, 218, 220
 זמורה, ערן 154, 204, 224, 374, 468, 554, 558
 זמורה, צבי 203, 205, 217, 223-224
 זמיר, מיכל 604
 זמר, חנה 454
 זנד, שלמה 21
 זנדבנק, שמעון 318, 492
 זנדהאוז, שמעון 302
 זק"ש, נלי 186
 זק, יצחק שמחה 145
 זק, מיכאל 145
 זקוביץ, יאיר 237
 זרחי, ישראל 135, 287, 587
 זרחי, נורית 219
 זריצקי, יוסף 192
 זילהלם, קורט 171
 זיליאמס, ויליאם קרלוס 592
 זילנאי, זאב 146
 זילקנסקי, יצחק 78, 270, 287
 זינפלד, דוד 504, 610
 זינקלר, מנפרד 431, 433
 זינר, יצחק 309-310
 זיסברוד, רחל 36, 300-301
 זייץ, שוש 24
 זיצמן, חיים 122, 182, 201
 זיצמן, עזר 530
 זירגיליוס 192
 זיתקון, אלפרד 181
 זיתקי, יוסף 81
 זענונו, מרדכי 577
 זרבין, רנה 535, 540, 545
 זרגס יוסה, מריו 478, 616
 זרדי, אריאל 192
 זרדי, עדה 169, 187-189
 זרהפטיג, זרח 253
 זרמן, דרור 20
 זרן, ז'ול 94
 זרסנו, שמוליק 578
 זשיץ, יוסף 396
 ז
 ז'בוטינסקי, זאב 440
 ז'בוטינסקי, ערי 136
 ז'דאנוב, אנדריי 344, 392
 ז'ורס, ז'אן 435
 ז'זיק, סלבווי 591, 593-594
 ז'קונט, אמנון 504
 ז"ק, משה 371, 525
 זאב, אהרן 282
 זהר, חיים 250-251
 זולא, אמיל 161
 זומר, נווית 523
 זוסמן, אברהם 56
 זוסמן, עזרא 424
 זוסקוביץ, ישראל 182
 זייד, אלכסנדר 280

- ח**
- ח'ורי, אליאס 613
 חבס, ברכה 282, 280
 חבר, חנן 11, 18, 210, 382, 389, 440,
 516, 591, 594
 חגואל, יעקב 62
 חומסקי, גילית 437
 חומסקי, דב 135
 חומסקי, נועם 591
 חורגין 106
 חזן, ברטה 392
 חזן, יעקב 17, 266-267, 270, 379, 383,
 387, 390, 392-393, 395-396, 406
 חזק, יחיאל 424
 חיים, אסתי ג. 529, 543, 545
 חיימוביץ', גילי 437
 חילו, אלון 586, 605
 חלמיש, אביבה 379
 חלפי, אברהם 209, 214
 חלפי, רחל 611
 חן, דוד 149
 חסון, ניר 422
 חפץ, ברוך 417, 413, 411
 חפץ, פביאנה 518, 582
 חפר, חיים 285
 חקלאי, ברוך 279
 חקלאי, משה 279
 חקק, יוחאי 32
 חרובי, שמואל 558
 חרושצ'וב, ניקיטה 405
 חריזמן, מרדכי 134
 חריף, ישעיהו 137
 חשביה, אריה 449-450
- ט**
- טאגור, רבינדראנת 150
 טאוב, גדי 366
 טאוב, יצחק 247-248
 טביב, מרדכי 394
 טבנקין, יצחק 270, 333-335, 339, 341-
 342, 406
 טברסקי, דן 144
- טברסקי, נחום 81, 111, 142-144, 219
 טבת, שבתי 482-484, 487, 490, 495
 טהון, יעקב 83
 טוויך, מרק 105, 112, 450
 טוכמן, זבולון 145
 טולסטוי, לב 83, 110, 126, 181, 299,
 389, 589
 טולקין, ג'ון רולנד רעואל 463
 טור-מלכא, עליזה 484
 טור-סיני, נפתלי הרץ 244
 טורגנייב, איוון 83
 טושה-גפלה, אופיר 517
 טליתמן, בינה 556
 טלמון, יעקב 182
 טמיר, משה 192
 טמקין, מרדכי 84, 208
 טן-פי, יהושע 219
 טנא, עפרה 471
 טנאי, שלמה 388, 424, 433, 452
 טסלר, אליהו 211
 טציטוס 245
 טראנסטרומר, תומס 611
 טרגן, בן-ציון 61
 טרגרמן מזור, מ' 471, 474
 טרומפלדור, יוסף 112, 334
 טרופין, דורי 422
 טריגר, צבי 604
 טריינין, אבנר 347, 350
 טשרניחובסקי, שאול 88, 97, 99, 142,
 179, 183, 250, 324, 458, 494
- י**
- יאנג, רוברט 433
 יבין, אברהם 295-297, 299, 303, 308,
 311-315, 317, 324, 360, 516, 520,
 538
 יבין, יונתן 324, 326
 יבלנוסקי, אלה 470
 יגיל, רן 422, 437
 ידור, רוני 533
 ידין, יגאל 526-527
 ידלין, אהרן 247
 יהב, איילה 16, 108-109, 113

- כ**
 כ"ץ, אליהוא 24
 כהן-אסיף, שולמית 390, 404
 כהן-ברק, אורנית 518
 כהן, אדיר 451
 כהן, אהרונצ'יק 396
 כהן, אליאב 151-152, 359-362, 499
 כהן, 504, 508, 510, 515
 כהן, ב' 320
 כהן, בועז 412
 כהן, בנדט 107
 כהן, הלל 608
 כהן, חגית 23
 כהן, יואל 577
 כהן, יוסף 569, 596, 608
 כהן, יעקב 120
 כהן, ישראל 431
 כהן, מרדכי 139
 כהן, רעיה 21
 כהנא כרמון, עמליה 184-185, 347-348, 363, 453
 כהנא, אברהם 581, 583
 כהנא, אהרון 395
 כוכבי, זהר (מתרגם) 594
 כנעני, דוד 392
 כספי, דן 20
 כפיר, אילן 528
 כפכפי, איל 333-334, 340-341, 351-352
 כפכפי, יצחק 335, 340
 כץ מושיב, תמי 464
 כץ, בן-ציון 142
 כץ, יוסף 56
 כצנלסון, ברל 17, 75, 111, 168, 179-180, 257, 260-266, 291, 293, 297, 308
 כצנלסון, 302, 305, 308-320, 322-325, 328-331
 467, 406, 388, 386, 331
 כריסטי, אגאתה 449, 451
 כרמון, משה 135
 כרמי, אליעזר 449-450
 כרמי, ט. (כוש) 192-193, 303, 346, 390
 כרמל, ישראל 573, 582, 614
 יהושע, א.ב. 333, 347-349, 353, 356, 358, 361, 363, 364, 367, 371, 393
 416, 453, 482, 538
 יהושע, בן-ציון 234
 יואל, קרל 159
 יובל, יורם 599
 יובל, עמוס 247
 יודקובסקי, דב 529-531
 יוליוס קיסר 245
 יוליוס, רפאל 188, 190, 193, 198-199
 יום, דוד 233
 יונג, קרל גוסטב 591
 יונה, יוסי 577
 יונתן, נתן 285, 388, 402-403, 537
 יורן, נועם 591
 יזרעאל, אלכסנדר (שרברק) 106
 יזרעאלי, יוסי 424, 426
 יחיאלי, דב (מתרגם) 287
 יחימוביץ', שלי 599, 633
 ילן-שטקליס, מרים 281-282, 463
 ינאי, הגר 2, 517, 520, 590
 יעבץ, זאב 282
 יעבץ, צבי 463
 יעוז-קסט, איתמר 423-424, 467
 יעוז-קסט, אראל 430
 יעוז-קסט, שילהב 423
 יעוז, חנה 423, 433, 436
 יעקובוביץ, ברנרד 8, 16, 104
 יערי, אברהם 53
 יערי, אהוד 487
 יערי, מאיר 266, 268, 379-380, 382
 יפה, א.ב. (אברהם יפה) 379, 390-391, 394-385
 יפה, אליעזר 276
 יפה, לייב 244
 יקיר, עינת 517, 521
 ירדני, גליה 56
 ירון-עגנון, אמונה 478
 ישורון, אבות (פרלמוטר, יחיאל) 184, 211, 217, 219, 353-354
 244, 364, 190, הלית 424

- ל
- לינס, עמנואל 591
- לינסקי, יום-טוב 139
- ליותן, עמוס 437, 295
- לונדון, ג'ק 505
- לונץ, אברהם משה 86, 68, 56
- לופבן, יצחק 84
- לופטינג, יו 450
- לוצאטו, שמואל 220
- לוק, ג'ון 233
- לוקר, בר 267
- לוקרציוס 245
- לורי, אביבה 473
- לוריא, ירוחם 308-307, 303, 298, 293
- לורנס, ד"ה 572, 478
- לורנץ, קונראד 340
- לורקה, פדריקו גרסיה 582, 573
- לזר, דוד 525
- לחובר, פישל 207, 105
- לחמן, צביקה 603
- להמן, רודולף (רודי) 192
- ליבוביץ', ישעיהו 121
- ליבליך, עמיה 493
- ליבנה, אליעזר 283
- ליבנה, נרי 519
- ליבנית, רות 389
- ליבס, יוסף, ג. 192, 183
- ליבס, תמר 20, 24
- ליברמן, אהרון שמואל 267
- ליברמנש, רונית 470, 437
- ליברנומה, חולדה 150
- לידסקי, יעקב 104
- ליוטאר, ז'אן פרנסואה 591, 11
- ליטוין, רינה (מתרגמת) 313
- ליילין, אפרים משה 163
- ליכט, יעקב 192
- ליכטנבוים, יוסף (מתרגם) 281
- ליילנבלום 458, 97
- לימור, יחיאל 529, 526
- לימסארס, חוליו 572
- לינדגרן, אסטריד 464, 308
- לינדון טראברס, פמלה 224
- לינור, עירית 599, 516, 463
- ליניץ', ג'יימס 139
- ליסנקו, טרופים דניסוביץ' 340-338
- לאבלאן, מוריס 451
- לאור, דן 17-18, 156, 163, 168, 179-180
- לאור, יצחק 18, 577
- לאליץ', איוון 611
- לאסן, קאלה 576
- לאקאן, ז'אק 591
- לב-ארי, שירי 17, 422, 364, 471-473, 507, 520, 534-536, 574, 580-581, 585, 588, 597, 599, 606, 616
- לב ארי, שולמית 181
- לב, אלאנורה 598
- לבון, יצחק 291-292
- לביא, שלמה 334, 283
- לבני, יצחק 411
- לבנת, לימור 633
- לבסקי, חגיית 232
- לגלף, סלמה 281
- לה קארה, ג'ון 556
- לואי ה-14 332
- לואיזאדא, אביגדור רצנו 192
- ליוינסקי, אלחנן לייב 458, 96
- לזו, אהוד 250
- לוי-שטראוס, קלוד 591
- לוי (תנאי), שרה 282
- לוי, איתמר 442, 511, 514
- לוי, דרור 382
- לוי, דפנה 576
- לוי, פמלה 603
- לוי, פרימו 362
- לויטה, ליובה 335, 341
- לויין אפשטיין, אליהו זאב 69
- לויין אפשטיין, רחביה 69
- לויין אפשטיין, שמואל 69
- לויין, אירה 450
- לויין, חנוך 353-354, 359-360
- לויין, ישראל 214 לויין, מנשה 291, 208, 388-389
- לויין, ענת 616
- לויין, ציפי 361
- לויין, שאול (מתרגם) 559
- לויין, שמריהו 99-101, 459

- מאנדלקערן, שלמה 166
 מאפו, אברהם 160
 מגד, אהרן 285, 297, 299, 346, 360, 387-
 388, 391, 461, 587, 616
 מגד, אייל/איל 424, 442, 514, 529,
 547, 544-535, 543
 מגד, מתי 285, 388, 395
 מגד, נחום 604
 מודן, עורך 70, 132, 204, 299, 355, 454, 457,
 470, 472-473, 474, 524
 מודן, שולה 472
 מוהליבר, שמואל 59
 מוהם, סומרסט 456
 מוזס, זיגפריד (ד"ר) 192
 מוזס, נח 529-531
 מוליי (ז'אן-בטיסט פוקלן) 62, 350
 מולנר, פרנץ 105
 מולצ'דסקי, יעל 464
 מונדי, יוסף 431
 מונטיפיורי, משה 55, 59
 מוס, מרסל 591
 מוסט, אורן 499, 509-510, 515, 533
 מוסניזון, יגאל 141, 285, 388, 394, 444
 מוסקוביץ, אריה 449
 מוץ, שנטל 591
 מוצקין, גבריאל 232-233
 מוצקין, ליאו 159
 מוקד, גבריאל 184, 222, 353, 370, 409-
 422, 428-431, 467
 מוקה, טימו ק. 572
 מור, איריס 522
 מוראסקי, שיקיבו 478
 מורביה, אלברטו 450, 573
 מורג, גלעד (ברט ויטפורד; המתרגם ג.
 מור) 442
 מוריס, בני 306
 מוריסון, טוני 363, 368, 372
 מורנטה, אלוה 363-364, 368, 486, 539
 מזי"א, עדנה 599
 מזר, בנימין 249
 מזרחי, מאיר 449
 מטלון, לנדה 464
 מטלון, רונית 299, 326, 549
 מטמון, אברהם 138
 ליסק, משה 56
 ליפמן, לארי 509
 ליפץ, דב 286
 ליפשיץ, משה 214, 387
 ליש, יהודה 411
 לכט, ג'ון 591, 594
 למדן, יצחק 93, 214, 264
 לנג, אנדרו 224
 לנג, יוסף 58
 לנגן, אנט 479
 לנדא, יעקב 192
 לנדסמן, נילי 604
 לנדרס, י' 307, 309, 315-316
 לנין, ולדימיר איליץ' 88, 341, 345
 לניר, ניבה 508, 511
 לנץ, זיגפריד 456
 לסקלי, חזי 410, 422
 לסקר-שילר, אלוה 192, 196, 424, 602
 לעאל, איריס 510
 לפארג, פול 606
 לפיד, ארנון 135, 137
 לפיד, חיים 579, 604
 לפיד, טומי 475
 לפיד, יאיר 444, 446, 520, 550, 599
 לפיד, ליהיא 599
 לפיד, נרב 578
 לפיד, שולמית 424, 504, 539
 לרמונטוב, מיכאל 83
 לרר, יעל 612
 לשם, ברוך 530
 לשם, גיורא 431, 610
 לשם, רון 559
מ
 מאגנס, יהודה לייב 175, 227, 233, 236
 מאייר, אדוארד 187
 מאיר, ארנה (ד"ר) 473
 מאיר, גולדה 109, 304
 מאיר, מקס 163
 מאיר, צביקה 518, 522, 535
 מאירסון, מאיר 109
 מאלי, יוסי 21
 מאן, קלאוס 364
 מאן, תומאס 172, 299, 389

מנדל, שמאי 389	מידן, ענת 218, 139, 129, 109
מנדלה, נלסון 606	מיטלפונקט, הלל 437
מנדלי מוכר ספרים (אברמוביץ, ש"י) 97,	מיטשל, מרגרט 451
103, 105, 458	מיזליש, שאול 532, 470
מנדלסון, משה 163	מייטוס, אליהו 150
מנהיים, נועה 560, 559, 520	מיכאל, סמי 510, 297, 299
מנור, אהוד 112	מיכלאנג'לו 428
מנור, דורי 616, 421	מיכלסון, מנחם 467-466
מנור, הדס 369, 360, 358, 354	מילין, פסח 411
מנשפרוינד, יקי 579	מילן, אלן אלכסנדר (א.א.) 220, 217
מס, אורן 107	מילקוב, חיים 247
מס, דני 107	מילר, הנרי 556
מס, מרדכי 354	מילר, מקס מלטה 188
מס, ראובן 107	מילשטיין, אורי 446
מסטבוים, יואל 106	מימון, יהודה לייב הכהן פישמן, הרב 250, 136
מק'קאלרס, קארסון 316	מיספילד, ג'ון 123
מק'קול סמית, אלכסנדר 608	מיצ'קביץ, אדם 192
מקארנקו, אנטון ס. 276	מירון, אוריאל 451-450, 439
מקדונלד, ג'ורג' 123	מירון, דן 18, 25-26, 66, 137, 185-183,
מקדונלד, פרנק 479	207, 210, 248-249, 261, 264, 378,
מקובר, שרי 369	351, 389, 393, 410-411, 436, 482,
מקיואן, איאן 313	526
מקינן, קתריין 591	מירן, ראובן 607-606, 576, 514, 450
מקל, אריה 442	מירן, שושי 606
מקלוהן, מרשל 22	מירסקי, נילי 311, 318, 355, 362, 364,
מקליין, אליסטר 451	367, 520, 565
מקסוול, רוברט 531, 525, 509	מישור, מרדכי 527
מראני, רחל 506, 360	מלאך-פיינס, איילה 470
מרגולין, יהושע (הדוד) 282	מלוויל, הרמן 450, 113
מרון, אלון 523	מלומד, ניצה ונפתלי 149
מרחב, פרץ 395	מלכיאור, מיכאל (ח"כ, הרב) 633
מרטן, אנרי ז'אן 22	מלכין, אהוביה 303, 258, 305-309,
מרדור, יעקב 137	311, 323
מרים, רבקה 423	מלמד, אריאנה 462
מרל-פונטי, מוריס 591	מלמוד, ברנרד 300
מרמרי, חנוך 561	מלמן, יוסי 528
משל, ירוחם 483, 322, 283	מלניקוף, רות 195
משעול, אגי 424, 249	מליץ, דוד 277, 287
משעל, ניסים 538	מלצר, יהודה 534-535
משעני, דרור 566-565, 522	מלצר, ריטה 313
	מלצר, שמשון 282-283, 290
	מן, הינריך 389
	מנדל, גרגור 339

נשר, מרב (גם בשם שרי, מרב-לי) 2, 138,
223-224, 319, 454, 464, 555.
נתיב-עירוני, טלי 464
נתנאל, לילך 578
נתניהו, בן-ציון 121
נתניהו, יוני 526

ס

סאראמאגו, ז'וז'ה 363
סארוט, נטאלי 313
סאריאן, ויליאם 281
סארטר, ז'אן-פול 400
סברדליק, עודד 433
סדן (שטוק), דב 205, 264, 280
סדן, ירון 258, 295, 297, 313, 319, 321,
323-325, 546, 565
סדן, מאיר 200
סרויפט, ג'ונתן 109, 109, 450
סויסה, חניטל 326
סוכרי, יוסי 579
סולז'ניצין, אלכסנדר 489
סולטר, אלטה 139
סומק, רוני 443-444
סוסיר 594
סופוקלס 245, 478
סופר, אסתר 504
סוקולוב, נחום 59, 243
סטון, אירווינג 137
סטיבנסון, רוברט לואיס 123, 224, 589
סטיינבק, ג'ון 389
סטיל, דניאל 445
סטימצקי, יחזקאל 46, 109, 482, 508
סטימצקי, ערי 488, 523, 563, 566
סטינבק, ג'ון 616
סטלין 344, 347, 394-399, 399-400
סטנדל (מארי-אנרי בל) 113
סידון, אפרים 504
סיון, אריה 249, 411
סילברסטון, רוג'ר 591
סילונה, איגנאציו 278, 384
סימון, ארנסט 175
סינקלר, אפטון 137
סירקין, נחמן 72, 267, 276

נ

נאור, מרדכי 244, 246, 280, 538, 556
נאי, עדי (מתרגמת) 576
נבו, אשכול 559
נבון, יצחק 245
נבוקוב 368
נדב, יהונתן 604
נוימן, איתי 448
נוסק, הלל 24
נורדאו, מקס 156
נורטון, מרי 464
נורמן, יצחק 206, 208, 211
נחמיאס, לימור 521
ניב, דוד 592
ניב, עינת 522
ניוהאוס 177
ניומן (צ'ריקובר), עדה 114
ניומן, מרדכי 108-111, 113-114, 126
ניומן, רחל 114
ניטשה, פרידריך 183, 478, 496
נייגר, מוטי 4, 55, 456, 630, 632
ניידין, יצחק 99
ניצן, גבי 535, 599
ניצן, טל 313, 572
ניצן, שלמה 114, 391, 452
ניקל, לאה 603
ניר, אריה 527
נמיר, זאב 112
נמרודי, משפחת 525, 531
נמרודי, עופר 369
נסביט, אדית 464
נסים, ק' 307
נסלבסקי, יורם (מתרגם) 576
נפשי, יחזקאל 437
נצר, עליזה 450
נקדימון, שלמה 530
נקסה, מרטין אנדרסון 389
נרדי, חן 470
נרדי, רבקה 470
נרודה, פאבלו 389
נריה, משה צבי (הרב) 253
נרקיס, עזרא 439

- עגנון, ש"י 65, 69, 73-76, 79, 82-83, 87, 154, 158-169, 174, 176, 179-181, 183, 185-186, 196, 201, 203, 225-260, 261, 263, 267, 275, 290, 347, 411, 453, 467, 478, 482, 490, 494, 496, 506, 521, 526, 558
- עוז זלצברגר, פניה 162
- עוז, עמוס 136, 293-294, 297, 314-315, 361, 393, 402, 453, 455, 499, 506-507, 511, 514, 516, 534, 549
- עוזיאל, יוסף 306
- עומר, דבורה 112, 470
- עומר, חיים 470
- עילם, פנינה 62
- עיני, עופר 324-325
- עמיחי-מיכלין, דניה 2, 17, 107, 142, 187, 243
- עמיחי, יהודה 183-184, 343-344, 355, 393, 410-412, 416, 424, 478, 496
- עמיר-פינקרפלד, אנדה 262, 281, 282, 463
- עמיר, אלי 297, 299
- עמית, מאיר 304
- ענבר, אביטל 5-464, 528
- עצמון סיטון, איילה 146
- עצמון, שרה 146
- עקביה, אברהם אריה 102
- עקביהו, יצחק 427
- עקרוני, אביב 431
- ערד, מאיה 604, 605, 616
- ערידי, נעים 424, 437
- פ**
- פאבלוף, פרנק 606
- פאזוליני, פייר פאולו 363
- פאינסון, אליהו 99
- פאנון, פרנץ 576
- פאסט, הווארד 389, 456
- פבר, לוסיין 21-22
- פגיס, דן 184, 248, 347, 350, 428
- פדן, יחיעם 123, 140, 464
- פדר, יון 360, 444, 499, 505-508, 510, 518
- פוגל, דוד 110, 205, 361, 363
- סירקיס, רות 457, 460, 465, 473-475, 457
- סירקיס, רפאל 475
- סלומון, יואל משה 54-55
- סלין, לואי-פרדינן 322
- סלינגר, ג'רום דיוויד 299, 354, 559
- סלע, מיה 17, 295, 297, 317, 325-326, 365, 375, 402, 419, 421, 427
- סמבורסקי, שמואל 246
- סמואלסון, ארתור 172, 476
- סמיטיאצקי, אריה לייב 93, 95
- סמילנסקי, יזהר (ס. יזהר) 285-286, 348, 388, 397, 456, 460-463, 467, 491, 514, 548, 587
- סמילנסקי, משה 73, 78, 287, 587
- סמית, אריק 555
- סמל, נאווה 543
- סן לורן, ססיל 451
- סנד, אלכסנדר 258, 333, 335, 342-343, 347-348, 350, 356, 358-376
- סנד, יונת 347
- סנה, משה 400
- סנש, חנה 112
- סעיד, אדוארד 591
- סערי, רמי 572, 582-583
- ספיר-ויץ, כרמית 2, 373, 474, 496
- ספיר, פנחס 219, 503
- סקולניק, פרד 502
- סקולסקי, שלמה 192
- סרוונטס 105, 245, 582
- סרוט, נטלי 592
- סרויאן 287
- סרנה, יגאל 409, 418
- סתוי, זסי 468
- סתיו, שירה 2, 574, 578
- ע**
- ע' הלל (הלל עומר) 392
- עבדולאייב, נרמינה 37, 630
- עבר הדני, אהרן (פלדמן) 137
- עברי, יצחק (מתרגם) 287

- פוגרבינסקי, יוחנן 17, 96
 פוזו, מריו 479
 פויכטוונגר, ליאון 144
 פויר, דרור 579
 פולט, קן 470
 פוליביוס 245
 פון קלייסט, היינריך 192, 581
 פוקו, מישל 11, 590-592
 פוקנר, ויליאם 363
 פוקס, אורט 178
 פורד, גלן 442
 פורטיס, רמי 364
 פורטמן, נטלי 507
 פוריאן, רונית 599
 פורל, אוגוסט 111
 פורסיית, פרדריק 479
 פורת, אמציה 278-279, 295, 303, 313, 317
 פורת, מיכל (מתרגמת) 576
 פושקין, אלכסנדר 388, 616
 פו, עידית (מתרגמת) 576
 פחטר, יעקב 361-362, 508-509, 511
 פחימה, דני 112, 452
 פטון, אלן 287
 פטופי, שדור 424, 428
 פטנקין, דן 236
 פטרמן, בוני 178
 פיבן, חנוך 319
 פייבל, ברטהולד 163
 פיינשטיין, רוני 325
 פייכמן, יעקב 84, 102, 164, 244, 264, 277, 282
 פילון האלכסנדרוני 245
 פיליפובצקי, מאיר 115-116, 135
 פיין 464
 פינטר, הרולד 592
 פינס, יעקב 192
 פינצ'בסקי, עמית 440
 פינשטיין, מאיר 322
 פיקאסו, פבלו 394
 פירדוסי 248
 פירון, צבי 435
 פירנדלו, לואיג'י 572, 616
 פירסיג, רוברט מ. 463
 פלאי (פיליפובצקי), אלכסנדר 116, 121,
 129, 550
 פלאי (פיליפובצקי), ברכה (קוצנוק, ברכה)
 16, 69, 115-130
 פלאנץ, ריצ'ארד (דיק) 299
 פלאת', סילביה 592
 פלג, תמר 375
 פלד, מתי 236
 פלד, ניצה (מתרגמת) 606
 פלד, עודד 437
 פלדור, עדה (מתרגמת) 363
 פלדמן רדלר, יהושע/ר' בנימין 84
 פלובר, גוסטב 161, 607
 פלוסר, דוד 192
 פליסקין, גילי 134
 פן, אלכסנדר 388
 פניג, דליה 33
 פנקס, ישראל 410, 412, 415, 603
 פסואה, פרננדו 573
 פסח, חיים 461, 463, 515-518, 520, 574-576, 578
 פסטרנק 290, 394
 פסקל 245
 פראוור, יהושע 121
 פראנס, אנטול 110
 פראנק, ז'וסטין 578
 פרוור, ז'אק 424
 פרויד, זיגמונד 591-592
 פרומקין, ישראל דב 55
 פרוסט, מרסל 364
 פרוש, איריס 24
 פרטוש, יהודית 2, 529, 544
 פרי, אליעזר 302
 פרי, יורם 577
 פרי, מנחם 205, 312, 333, 353-356, 358,
 361-362, 364-365, 367-371, 373, 374,
 404, 467, 486, 511, 515, 524,
 550-551, 623
 פרידלנדר, הנרי 188, 202
 פרייס, יונתן 573
 פרימן, יוכבד (מתרגמת) 464
 פריסקל, נירה 151-152
 פרישמן, דוד 97, 113, 164, 281, 458
 פרמינגר, שרון (מתרגמת) 576
 פרנזן, ג'ונתן 315

- ק**
- ק. צטניק (יחיאל דינור) 440 קאוטסקי 345
 קאזאנצאקיס, ניקוס 299, 294, 255
 קאמי, אלבר 400, 299
 קאנט, עמנואל 591, 233
 קאסוטו, משה דוד 236, 147
 קארו, יוסף 53
 קארטר, הרי 200
 קארי, ג'ון 19 - 20
 קאתר, וילה 291
 קבק, אהרן אברהם 110, 277, 287, 291
 קדם, דוד 426
 קהלני, אביגדור 483
 קואלו, פאולו 517
 קובליו, איריס 603
 קובן, הרלן 540
 קובנר, אבא 248
 קוטזי, ג'ון מקסוול 299, 315
 קויפמן, יחזקאל 248
 קולמן, יונה 427
 קולק, טדי 218, 245 - 246, 499
 קולקה, דב 189
 קולח, ישראל 56
 קון, אוריאל 572
 קונדון, רייצ'ארד 608
 קונן דויל, ארתור 505
 קונרד, ג'וזף 607
 קוסר, קדושין ופאוול 6
 קופפר, רותה 479
 קופר, הלן 151
 קוק, אברהם יצחק הכהן (הראי"ה) (הרב)
 קוק (קוק) 153, 251, 253
 קוקטו, ז'אן 427
 קור, פאול 463
 קורטן, דייויד 576
 קורצ'אק יאנוש 281, 505
 קורצווייל, ברוך 183, 186, 191
 קושנר, הרולד (הרב) 176
 קינג, סטיבן 470, 598
 קינן, חיים 118
 קינן, עמוס 286, 511
 קיסר, ישראל 483
 קיפלינג, רויארד 112
 קישון, אפרים 526 - 528, 543, 547
- פרנקל, אלונה 129 - 130, 470
 פרנקל, יונתן 60
 פרנקל, מיכה 464
 פרנקל, נעמי 388
 פרנקל, שלמה 442
 פרס, שמעון 325
 פרסיץ, זליג 164
 פרסיץ, שושנה 69, 93 - 95, 111, 118,
 135, 164 - 164, 453, 477
 פרץ, י"ל (יצחק ליבוש) 105, 97
 פרץ, עמיר 324, 321
 פרק, ז'ורז' 577, 592
 פת'ר, ג'ון 6
- צ**
- צ'וקובסקי 282
 צ'יכוב, אנטון 76, 110, 364
 צ'צ'יק-אלגד, רפאל 505
 צ'צ'יק, יהושע 108 - 109, 113, 126,
 137, 219
 צ'ריקובר, בצלאל 114
 צ'רצ'ייל 493 - 494
 צאלח, אלטייב 613
 צבעוני, עידן 590 - 593, 595
 צבר, חי 229, 234 - 236, 240
 צוקרמן, יצחק (אנטק) 335, 342 - 343
 צוקרמן, משה 591
 צור, דביר 578
 צור, י 243
 צור, מוקי 303
 צור, ראובן 426
 צורית, אידה 424
 צחור, זאב 17, 379, 383, 387, 393 - 396
 ציגלר, עליזה 529, 534 - 535, 537, 545,
 546
 צימרמן, משה 591
 ציפקיס, נתן 354
 ציפר, בני 313
 צלקה, דן 294, 353, 355, 456, 461, 604
 צמח, שלמה 78, 264
 צמח, עדי 412 - 413, 504
 צמריין, צמח 18

- קציר, יהודית 363, 371
 קצנשטיין, יעקב 194
 קראוס, אהרון 258, 310-311, 314-315,
 323, 358, 360
 קראוס, ניקול 559
 קרבר לה-גוויץ, אורסולה 464
 קרוא (קרופניק), ברוך 136
 קרואק, ג'ק 437
 קרויאנקר, דוד 505
 קרול, לואיס 93
 קרומר-נבו, מיכל 32
 קרופוטקין, פיטר 345
 קרטון-בלום, רות 18, 389, 428, 526
 קריב, אברהם (מתרגם) 278, 286
 קריים, יוסי 534
 קריסטבה, ז'וליה 591-592
 קריץ, שרון 540
 קריץ, ראובן 392
 קרליבך, עזריאל 525
 קרמן, דני 454-455, 460
 קרן, מיכאל 179
 קרני, יהודה 205, 219
 קרסל, גצל 284
 קרפ, עלית 569, 609-610, 614-615
 קרפל, דליה 591, 601
 קרשבסקי, מרדכי (אזרחי) 62
 קרת, אתגר 443, 461, 516-517, 578
 קשוע, סייד 470, 519-521
 קשת, ישורון (קופלביץ, יעקב) 84, 181,
 492
- ך**
- ראבידוביץ, שמעון 142
 ראובני, אהרון 72-73, 73, 84, 87, 94,
 107, 113
 ראובני, יותם 410
 ראוכוורגר, יאן 603
 ראסל הוכשילד, ארלי 576
 רב-צעיר (חיים טשרנוביץ) 96, 458
 רבידוביץ, שמעון 164
 רביץ, יצחק 538
 רביץ, לאה 538
 רביץ, עוזר 388
- קלדרון, ניסים 355
 קלודל, פול 430
 קלווריסקי, חיים מרגליות 175
 קלוזנר, יהודה אריה 113
 קלוזנר, יוסף 113, 118, 121, 136, 229,
 233
 קליגלר (פרופ') 231
 קליימן, חנה 2, 94, 155, 183, 476, 482,
 489
 קליין, נעמי 576
 קליינברג, אביעד 240, 471
 קלילנד, ג'ון 450
 קלינוב, רינה 362
 קלנסי, (טום) 598
 קלעי, דוד 118
 קלעי, שרגא פיבל 145
 קלצקין, יעקב 164
 קלר, גוטפריד 161
 קם, ענת 561
 קמחי, אלונה 517
 קמחי, דב 75, 110, 166, 208
 קמפנר, רוברט 182
 קנז, יהושע 297, 299, 316, 326, 347,
 353, 363-364, 451
 קנטור, אברהם 379, 403-405
 קנטי, אליאס 572
 קניוק, יורם 184, 297, 363, 456, 527,
 543, 547, 556
 קסטל-בלום, אורלי 313, 313, 461, 517,
 556, 578
 קסטלר, ארתור 136
 קסטנדה, קרלוס 456
 קסטנר, אריך 134, 138-141
 קסן, לאה 32
 קפליוק, מנחם 275
 קפלץ, אליעזר 117, 251
 קפלץ, אלישבע 141
 קפלץ, ליאת 572
 קפלץ, מרדכי 104
 קפקא, פרנץ 166, 172-173, 176-177,
 181, 192, 315, 478, 491-493, 496,
 506
 קציר, אהרון 245-246
 קצנלסון, גדעון 342

רוסו, ז'אן-ד'אק 573	רבינוביץ', יהושע 610
רוסו, נירה 504רוסמן, מריצה 426, 423, 426,	רבינוביץ', יסקה 340, 343
434-436	רבינוביץ', אלכסנדר זיסקינד (אז"ר) 62,
רופין, ארתור 84, 175	83, 110, 267, 277
רורטי, ריצ'ארד 591	רבינוביץ', יעקב 73, 84
רושדי, סלמן 517	רבינאן, דורית 33, 297, 299, 326, 424
רושקין, ניר 16, 16, 258, 379, 384, 390, 395,	רבינר, אבישג 520
397-398	רביצקי, אביעזר 502
רות, חיים יהודה (ח.י.) 232-233	רביקוביץ, דליה 219, 221-222, 603
רות, יוזף 456	רבן, נחמיה 280, 389
רות, מרים 390, 404	רביצקי, י"ח 96, 99-101, 117, 135,
רות, פיליפ 456	204, 458
רותם, יהודית 543, 545-546	רגן, נעמי 517, 546
רז, דפנה 576	רדוויי, ג'ניס 438
רחל (בלוֹבְּשֵׁיין סלע) 558	רדניץ, איבונה 495
רטוש, יונתן 93, 217, 219, 222, 451	רהט, אופירה 581
ריבלין, יוסף 55	רות, ססיל (בצלאל) 501
ריבנר, טוביה 433, 611	רובינס, הרולד 445, 448-449, 451
ריד, טאלבוט 278	רובינשטיין, אמנון 530
רייך, אשר 423	רודן, אוגוסט 161
רייכנשטיין, שלמה 287	רוז'ביץ', תדאוש 611
ריינס (יצחק יעקב, הרב) 250	רוז, ג'ונתן 24
רילקה, ריינר מריה 192, 197, 208, 424,	רוז, חיים 149
573	רוז, יורם 554-555, 557, 562
רימון, יוסף צבי 205, 277	רוזין, טלי 463
רינג, ישראל 396	רוזן, אהרון 138
רינון, יואב 591	רוזן, אורית 576
ריפין, שרה 450	רוזן, גיורא 358
ריפתיץ, יעקב 400	רוזן, רועי 578
ריקלין, שמעון 604	רוזנבאום, גבריאל מ. 439
ריקמן, תמרה 192	רוזנבלום, דורון 455
ריקר, פול 591	רוזנברג, ארתור 276
רישין, יצחק 504	רוזנצווייג, ישראל 382
רכטר, יוני 112	רוזנצווייג, פרנץ 166, 188
רם, אורי 591	רוטברד, עמית 536, 574, 578, 585
רם, חנה 67	רוטברד, שרון 574
רמב"ם 253, 532, 548	רוטנשטרייך, נתן 249, 340
רמברנדט 161	רולינג, ג'יי.קיי. (ג'ואן "ג'ור") 535
רמז, דוד 270	רולניק, מאיר 145-146
רמח"ל 220	רום, דיוויד 176-177
רמרק, אריך מריה 450, 456	רום, הרצל 176
רנאר, ז'ול 572	רומן-אשר, אפרת 579
רנדל, רות 447	רון פדר, גלילה 470
רניון, דיימון 450	

רוך, משה (מוקי) 318, 355, 362, 516,	שוקן, גרשום (גוסטב) 12, 94, 154, 158,
592	170, 176, 178-181, 183-188, 191, 193-
רפופורט, מירון (מתרגם) 363	194, 202, 453, 476-477, 479-480, 482,
רצהבי, שלום 436	484
רש"י 530	שוקן, חוה 176
רשף, אשר 458	שוקן, יעל 183
רשף, צלי 458, 522-523	שוקן, מיכה 176
רשף, רפי 458	שוקן, מרים 177
	שימל, הרולד 603 שוקן, עמוס 486, 491
ש	שוקן, שלמה זלמן 12, 17, 88, 94, 154-
שאגאל, מרק 181	162, 165-174, 172, 180-188, 188-190,
שאלתיאל, אלי 306, 311	191, 194, 200-202, 219, 261, 271, 274-
שאנן, אברהם 150, 346	275, 298, 453, 467, 476-477, 479, 506,
שביט, דן 404	547
שביט, זהר 16, 18, 27, 51-52, 66, 82-	שוקן, שמעון 157
83, 99-101, 173, 207, 259, 263, 272,	שוקן, תיאודור 176-177
285, 288, 292, 309, 317, 439, 464,	שור, אסף 576, 578
שביט, יעקב 439	שורק, עדי 594
שביט, עוזי 214, 258, 319, 333, 341-	שורר, עידית 576
343, 362-363, 377	שושני (רונירוט), סעדיה 68-69
שבילי, בנימין 485	שוז"ר, זלמן (רובשוב) 21, 245, 270, 286-
שבתאי, אהרן 354, 410, 478	287, 391
שבתאי, יעקב 298, 354-355, 363, 453,	שחורי, דפנה 412, 586
480, 482, 506	שחם, דוד 395
שגיב, גליה 214	שחם, נתן 18, 258, 285, 297, 320, 379,
שדה, פנחס 219, 298-299, 315, 484,	383, 386-388, 393-394, 397-398,
587	400-403
שוויצר, ארז 415	שחר, דוד 297, 453
שוורץ, יגאל 1, 18, 72, 184, 241, 360,	שטטנר, אורי 425
362, 499, 510-511, 513-517, 520,	שטיבל, אבהרם יוסף 17, 109, 111, 142-
545, 560-561, 600	144
שוחט, אליעזר 275	שטיין, אברהם שמואל 69
שוחט, ציפי 217, 455, 473	שטיין, גרטרוד 592
שוכרי, מוחמד 613	שטיין, ליאונרד 182
שולץ, ברונז 478	שטיינברג, אליעזר 282
שומר, אריה 566	שטיינברג, יעקב 84, 93, 264, 267,
שונברגר, רובי 422	שטיינזלץ, עדין 532
שוסטרמן-פרובאנו, מרים 363-364, 464	שטיינמן, אליעזר 206, 208, 210, 278,
שוועלי, צפיריה 16, 98, 100, 221	402, 453
שופמן, גרשון 97, 275-277, 287, 458	שטינברג, יהודה 102
שוקן, גדעון 176	שטרייט, ישעיהו 83
	שטרייט, שלום 73, 83-84
	שטרית, סמי שלום 424, 604, 613
	שטרנברג, ליאור 437

שלי-תורן, פועה 150	שטרנהל, זאב 329-330
שליטא, חנה 556	שי, נחמן 633
שליטא, י. 149	שירורסקי, דב 61
שלמון, תמר 308	שייבון, מייקל 315
שמאלי, אליעזר 120, 149, 280	שיינפלד, יהודה 532
שמואלי, יצחק רפאל 252-253	שילון, דן 597
שמואלי, אליעזר 181	שימבורסקה, ויסלבה 410, 437, 611
שמי, יצחק 113	שימין, בנימין 104
שמיר, משה 285, 290, 297, 322, 346-	שימל, אביגיל 603
347, 387-388, 391-392, 394, 456, 526,	שיף, זאב 486
549	שיף, מרים 24
שמיר, שמעון 236	שיפמן, דוד 148
שמעוני, דוד 82-84, 120, 263-264, 287,	שיפר, שמעון 487, 530
390	שיפריין, אנדרה 7, 23, 172, 177-178, 576,
שמעוני, יובל 313, 326	639
שמרי, אריה 384	שיפריין, ז'ק 177
שנאן, אביגדור 237, 581-582	שיץ, דוד 362, 511, 514
שנהב, יהודה 577	שיטק, אוטו 167
שנהר (שנברג), יצחק 171, 181-183, 192,	שיריזלי, שלמה ישראל (שי"ש) 3, 61-
197, 389, 492	87, 63
שני, מאיר 362, 504	שירמן, חיים 170
שני, רוני 38	שירר, ויליאם 182
שניאור, זלמן 97, 277, 287, 458	שכטר, חיים 150
שניידר, למברט 169, 188-189	שלגי, אורי (א.ש. דורס; א. בלמר) 441-
שניצלר, ארתור 424	442, 444-448
שניצר, שמואל 525	שלגי, דורית 441, 446
שנער, פסח 236	שלגי, חיה 441, 446
שפ, סטיבן 527	שלגי, ניר 446
שפיגל, יעקב 5, 54	שלגי, רמי 441, 446
שפייזהנדלר, אברהם 108-109	שלדון, סידי 445
שפינוזה, ברוך 232, 245	שלהב, שולמית 16, 8
שפיצר, אמיתי 188, 190-191, 198, 201	שלו, יצחק 322
שפיצר, דניאל 190	שלו, מאיר 297, 299, 314, 316,
שפיצר, יהודית 190	319, 322, 384, 515, 538, 549
שפיצר, משה (מוריץ) 154, 169, 171, 187-	שלו, צרויה 513-514, 514, 522, 599-600
202, 467, 602	שלום עליכם 97, 105, 267, 458, 463
שפיצר, פפה 190	שלום, גרשם 162, 164, 171, 174-175,
שפיר, א.ד. (שפירא, אליהו דוד) 208, 210-	191, 276, 467
211, 213-215, 293, 298, 303, 307, 315	שלום, ש. (שלום יוסף שפירא) 150, 277
שפירא-בירמן, הדסה 450	שלונסקי, אברהם 93, 101, 140, 205-
שפירא, אניטה 17, 77-78, 179, 259-260,	217, 220, 224, 265, 274, 285,
264, 266, 270-276, 279-280, 283, 328,	380-382, 384-391, 393-394, 398,
330, 351	400, 404, 407, 417, 429, 467, 506
שפירא, יעל 82, 142, 259, 438	שלח, חזי 362

שפר, זילקה 170, 174
שפרה, ש. (שפרה שיפמן שמואלביץ)
603, 219
שפרינצק, יוסף 81
שצמן, ישראל 573
שקד, גרשון 8, 18, 78, 337-338, 370,
601, 411
שקד, רענן 443
שקלובסקי, רחל 490
שקספיר, ויליאם 224, 245
שרארה, יוסף 556
שרב (קושרובסקי), שמעון 426
שרברק, אידא 106
שרברק, יוסף 108-109, 111-113, 126,
135
שרברק, שלמה זנויל 17, 102-106, 108,
141
שרון, אברהם 287
שריד, יוסי 403
שרייבר (חתולי), אלי 437
שרפשטיין, צבי 113
שרת, משה 244, 291-292, 301, 306

ת

תגרי, אהוד 560
תדהר, דוד 70
תומאס, דילן 36, 478, 592
תומר, בן-ציון 430-431
תוקידידס 245
תורן, חיים 234
תיבורה, אלבר 25-26
תלמי, אפרים 526
תלמי, מנחם 526-528
תמוז, בנימין 185, 285, 297, 453, 480
תמיר, עדה 504
תמרי, שמואל 426

הערות ותיקונים עתידיים בספר זה אפשר למצוא באתר האינטרנט של המחבר.
חפשו ברשת: "מוציאים לאור כמתוככי תרבות".

רשימת התומכים בפרויקט זה באמצעות מימון-המון עפ"י מדרגות התמיכה

מדרגת "שותפים נלהב"

תומך שביקש להשאר בעילום שם.

מדרגת "שותפים לדרך"

רותי אגמון, יונה קרנץ.

מדרגת "תומכי פלטינה"

יוחאי ארן, יוסי צור, ליאור ניגר, עקיבא כהן, ברטה לייקת, אמיר הר-גיל.

מדרגת "תומכי זהב"

מגל לוטן, קרן ארמון, מיכל מנגר-בוהק, אלון פרי, רומן רוזנבלט, משה נחמיאס, שירי צור, תמר ענתבי רוטמן, אדר ושגיא גרין, שי מנדלוביץ, רועי דודזון, שי גינזבורג, צילה רוזנברג, קרן טננבוים-וינבלט, משה נגבי, ורדית לביאד, גיא גולן, אסתר הכט, נורה קרנץ, יובל אלבשן, אייל זנדברג, מיה מזור טרגרמן, אורנית קליין שגריר, עידית מנוסביץ, אריה כהן, אספהאן בהלול, שושנה רז, יעל גלזנר, יחיאל לימור, איילת כהן, יעקב נצר, שירי סתו, גלית גרנות, שלומית קרם ליקה, יהודית סתו, רבקה ריב"ק, לימור שיפמן.

מדרגת "תומכים ומחזקים"

נעה לויץ, גבי סילון, הלנה מגר טלמור, אורן מאירס, איתן בר-יוסף, חיים חגי, אולג קומליק, עלמה כהן ורדי, זוהר קמפף, ישראל ורונית ויסמל-מנור, דליה גבריאל נורי, יונתן כהן, איילת בן-ישי, סיגל אשכנזי, נטע קליגלר וילנצ'יק, דרור זאבי.

מדרגת "תומכים ברעיון"

חיים קאופמן, מורן בן עטר, מירב נשר, מיכל אהרוני, תמר משמר, מיה גן-צבי, יעל ניר, אסתר חיים, ענת פירסט, יוסף אלבז, נועה שמיט, נועה לביא, אוריאל בן עמי.

כיצד קמה ההוצאה לעברית בעברית בארץ ישראל, מה היו התנאים שאפשרו לה להתפתח ומי היו האנשים מאחורי המעשה התרבותי? מדוע, למעשה, רק בראשית שנות הארבעים התפנו מפלגות הפועלים להקים את ההוצאות החשובות שלהן - "הקיבוץ המאוחד", "ספרית פועלים" ו"עם עובד" - וכיצד החלו לאבד את ההגמוניה להוצאות המסחריות הגדולות? מה ניתן ללמוד על התרבות העברית ממעקב אחרי משפחות המו"לים זמורה ושוקן? כיצד מתפתח שוק הספרים העברי בעידן בו שני כוחות מרכזיים - "צומת ספרים" ו"סטימצקי" - שולטים בשוק מכירת הספרים ומה קורה בו לספרי השירה? ספר זה עוסק בהיסטוריה התרבותית של מאה שנות הוצאה לאור של ספרות יפה בעברית בארץ-ישראל ובמדינת ישראל מראשיתה בשנת בעשור הראשון למאה ה-20 ועד ימינו. עשור אחר עשור מציג הספר את המודלים המו"לים שצמחו בארץ ואת מקומם של המוציאים לאור כמתווכי תרבות דומיננטיים בשדה הספרות. המחקר מבוסס על ניתוח הקטלוגים של ההוצאות וראיונות עם אישים בכירים בהן כמו גם על קטעי עיתונות, ביוגרפיות, אוטוביוגרפיות וספרי מחקר, הנוגעים באישים מרכזיים ובסוגיות משמעותיות בתחום ההוצאה לאור. חיבור עשרות הסיפורים, הגדולים והקטנים, שנכתבו על ההוצאות המוזכרות בספר, מאפשר פרספקטיבה רחבה על הוצאה לאור בכלל, ועל המו"לות בארץ ותפקידה כנינון התרבות העברית המודרנית, בפרט.

הסופר והחוקר פרופ' חיים באר על הספר: "בתבונה, בזהירות ובהבנה עמוקה הכניס נייגר סדר במהומה והציב את השחקנים המרכזיים בשדה המו"לות, איש על מחנהו ואיש על דגלו, כשהוא מיטיב לספר בלשון בהירה ומדויקת את הסיפור המרתק והמורכב. בהגיעו לסוף הספר יוכל הקורא לומר שהוא מצוי במידה מרובה בפרק תרבותי חשוב זה. אני עצמי נעזרתי רבות בספר בקורסים אותם אני מלמד במסגרת לימודי המו"לות של אוניברסיטת בן גוריון."

פרופ' מוטי נייגר הוא חוקר תקשורת ותרבות. עשרות פרסומיו האקדמיים, שראו אור במיטב כתבי העת בארץ ובעולם, עוסקים בתפקידי המדיה בהבנייה חברתית של המציאות ובכינונה של התרבות הישראלית. את עינויו בתפקידי מתווכי התרבות בהקשר לספרות העברית החל בעבודת הדוקטור שלו שעסקה ב"מוספי הספרות ועיצוב התרבות הישראלית" (2000), ובהמשך במאמרים שעסקו בשירה פוליטית בעיתונות, רשימות רבי המכר, בראשית ההוצאה לאור בעברית בארץ ואף באתרי ספרות ופורומים של יוצרים באינטרנט. נייגר כיהן במגוון תפקידים ובכללם כיו"ר האגודה הישראלית לתקשורת, ארגון הגג של כלל חוקרי התקשורת בארץ, וכעורך המייסד של כתב העת של האגודה. פרטים נוספים ועדכונים לספר זה ראו באתר: www.mottineiger.com.

